ACȚIUNEA UMANĂ

Ludwig von Mises
1881–1973

ACȚIUNEA UMANĂ

Tratat de teorie economică

DE

LUDWIG VON MISES

În românește de
Dan Cristian Comănescu

București
2018

Aceasta este ediția a doua, revizuită, a traducerii efectuate de Dan Cristian Comănescu, după *Human Action. A Treatise on Economics,* 3rd rev. ed., Henry Regnery, Chicago, 1966.

Ediție îngrijită de Tudor Gherasim Smirna și Dan Cristian Comănescu.

Această ediție este dedicată memoriei doamnei Bettina Bien Greaves (1917-2018), elevă fidelă și bibliografă neîntrecută a lui Ludwig von Mises, dascăl distins al Școlii austriece de economie și purtătoare neuitată a idealurilor și virtuților Americii de altădată.

CUVÂNT ÎNAINTE LA EDIȚIA A TREIA

Îmi face o deosebită plăcere să văd această carte apărând, elegant tipărită de o distinsă casă editorială, la a treia sa ediție revăzută. Două observații terminologice ar putea fi oportune.

Mai întâi, că am întrebuințat termenul „liberal" în accepțiunea care i-a fost dată pretutindeni în secolul al XIX-lea și pe care încă o mai are în țările din Europa continentală. Această întrebuințare se impune, deoarece, pur și simplu, nu dispunem de un alt termen pentru a desemna marea mișcare politică și intelectuală care a înlocuit metodele precapitaliste de producție cu libera inițiativă și economia de piață, absolutismul monarhic și oligarhiile cu guvernarea constituțională și reprezentativă, iar sclavia, servitutea și alte forme de aservire cu libertatea tuturor indivizilor.

În al doilea rând, în cursul ultimelor zeci de ani, semnificația termenului „psihologie" a fost mai mult sau mai puțin restricționată la domeniul psihologiei experimentale, o disciplină care apelează la metodele de cercetare ale științelor naturale. Pe de altă parte, a devenit un lucru obișnuit ca cercetările care în trecut se numeau psihologice să fie date la o parte, ca fiind „psihologie literară" și un mod neștiințific de a gândi. Ori de câte ori ne referim la „psihologie" în cercetările economice avem în vedere tocmai această psihologie literară și, de aceea, pare a fi necesar să introducem un nou termen pentru a o desemna. În cartea mea *Theory and History* (New Haven, 1957, pp. 264-274) am sugerat adoptarea termenului „timologie" și am întrebuințat acest termen și în recent apărutul meu eseu *The Ultimate Foundation of Economic Science* (Princeton, 1962). Dar nu am avut intenția de a aplica retroactiv această sugestie, în sensul de a modifica în cărțile mele anterioare întrebuințarea termenului „psihologie". De aceea, în această nouă ediție am întrebuințat vechiul termen în același sens în care a fost întrebuințat în prima ediție.

Au fost publicate două traduceri ale primei ediții a tratatului *Human Action*: una în limba italiană, datorată domnului Tullio Bagiotti, profesor la Univesitatea Bocconi din Milano, apărută sub titlul *L'Azione Umana, Trattato di economia*, în 1959, la Unione Tipografico-Editrice Torinese; și una în limba spaniolă, datorată domnului Joaquin Reig Albiol, sub titlul *La Acción Humana (Tratado de Economia)*, apărută în

două volume, în 1960, sub egida Fundación Ignacio Villalonga, din Valencia (Spania).

Sunt îndatorat multor prieteni buni pentru ajutorul și sugestiile pe care mi le-au dat, în vederea pregătirii acestui volum.

Aș dori, mai întâi, să îi amintesc pe doi savanți decedați, Paul Mantoux și William E. Rappard care, dându-mi prilejul de a preda la faimosul Institut de Studii Internaționale Superioare din Geneva, Elveția, mi-au oferit timpul si motivația necesare ca să încep lucrul la acest vechi proiect.

Doresc să îmi exprim mulțumirile pentru sugestiile deosebit de valoroase si folositoare pe care mi le-au făcut d-l Arthur Goddard, d-l Percy Greaves, dr. Henry Hazlitt, profesorul Israel M. Kirzner, d-l Leonard E. Read, d-l Joaquin Reig Albiol și dr. George Reisman.

Dar cel mai mult doresc să îi mulțumesc soției mele, pentru încurajarea și ajutorul ei statornice.

Ludwig von Mises
New York
martie, 1966

CUPRINS

PARTEA A DOUA

Acțiunea în cadrul societății

PARTEA A TREIA

Calculul economic

Nota editorilor

În marginea paginilor se găsește, între acolade, numerotarea corespunzătoare ediției în limba engleză după care a fost făcută această traducere. Trimiterile din notele de subsol fac referire la această numerotare.

INTRODUCERE

1. Economie și praxeologie

TEORIA economică este cea mai tânără dintre toate științele. În ultimii două sute de ani, este adevărat, din disciplinele cunoscute vechilor greci s-au născut numeroase științe noi. Dar, în cazul acestora, tot ceea ce s-a întâmplat a fost că anumite părți ale cunoașterii, care-și găsiseră deja locul în complexul vechiului sistem de învățare, au devenit autonome. Domeniul tradițional de studiu a fost mai atent subdivizat și a fost abordat cu ajutorul unor metode noi; în cadrul său au fost descoperite subdomenii de studiu care trecuseră înainte neobservate, iar oamenii au început să privească lucrurile din perspective diferite de cele ale precursorilor lor. Domeniul propriu-zis de studiu nu s-a extins. Dar teoria economică a deschis științele umane spre un domeniu până atunci inaccesibil și nebănuit. Descoperirea unei regularități în secvența și interdependența fenomenelor de piață trecea dincolo de limita sistemului tradițional de învățare. Ea furniza cunoștințe care nu puteau fi încadrate nici în sfera logicii, nici în cea a matematicii, nici în cea a psihologiei, nici în cea a fizicii, nici în cea a biologiei.

Filosofii râvniseră de mult să afle țelurile pe care Dumnezeu sau Natura încearcă să le realizeze pe parcursul istoriei umane. Ei căutaseră legea destinului sau a evoluției omenirii. Dar chiar și acei gânditori a căror cercetare era liberă de orice tendință teologizantă eșuaseră lamentabil în aceste tentative, deoarece erau prizonierii unei metode defectuoase. Ei analizau omenirea ca pe un întreg, sau operau cu alte concepte holiste, cum ar fi națiunea, rasa, sau biserica. Ei stabileau întru totul arbitrar țelurile către care comportamentul unor asemenea întreguri ar urma să conducă inevitabil. Dar nu puteau să răspundă în mod satisfăcător la întrebarea privitoare la factorii care i-ar sili pe diverșii indivizi care acționează să se comporte astfel încât țelul urmărit de evoluția inexorabilă a întregului să fie atins. Filosofii au recurs la artificii disperate: interferența miraculoasă a Divinității, fie prin revelație, sau prin delegare de profeți și lideri consacrați trimiși de Dumnezeu, prin armonie prestabilită sau prin predestinare, fie prin lucrarea unui mistic și fabulos „suflet al lumii", sau „suflet național". Alții vorbeau despre o „viclenie a naturii", care sădește în om impulsurile necesare

pentru a-l călăuzi, pe neștiute, exact pe cărarea care i-a fost hărăzită {2} de natură.

Alți filosofi erau mai realiști. Ei nu încercau să ghicească planurile Naturii sau ale lui Dumnezeu. Ei priveau chestiunile omenești din punctul de vedere al guvernării politice. Ei aveau intenția să stabilească regulile acțiunii politice: cum s-ar spune, o tehnică a guvernării și a administrației de stat. Minți îndrăznețe croiau planuri ambițioase de reformă și de reconstrucție din temelii a societății. Cei mai modești se mulțumeau să colecteze și să sistematizeze datele provenite din experiența istorică. Însă cu toții erau pe deplin convinși că nu există, în cursul evenimentelor sociale, nici un fel de regularitate și invarianță a fenomenelor, de felul celor care fuseseră deja identificate în funcționarea rațiunii umane și în șirul fenomenelor naturale. Ei nu căutau legile cooperării sociale, deoarece credeau că omul poate organiza societatea după plac. Atunci când condițiile sociale nu îndeplineau dorințele reformatorilor, atunci când utopiile lor se dovedeau irealizabile, cauza era atribuită precarității morale a omului. Problemele sociale erau considerate probleme etice. Pentru a construi societatea ideală, gândeau ei, erau necesari prinți buni și cetățeni virtuoși. Cu oameni drepți s-ar putea realiza orice utopie.

Descoperirea interdependenței ineluctabile a fenomenelor de piață a demonstrat falsitatea acestei opinii. Consternați, oamenii au trebuit să se confrunte cu o nouă viziune asupra societății. Ei au aflat cu stupefacție că există și o altă perspectivă din care poate fi privită acțiunea umană decât cea a binelui și răului, a dreptății și a nedreptății, a ceea ce este just și ceea ce este injust. În cursul evenimentelor sociale se manifestă o regularitate a fenomenelor, la care omul trebuie să-și adapteze acțiunile dacă dorește ca ele să fie încununate de succes. Este zadarnic să abordăm faptele sociale cu atitudinea cenzorului, care aprobă sau dezaprobă din punctul de vedere al unor criterii și judecăți subiective de valoare, întru totul arbitrare. Trebuie să analizăm legile acțiunii umane și ale cooperării sociale tot astfel precum fizicianul analizează legile naturii. Acțiunea umană și cooperarea socială, înțelese ca obiect al unei științe a relațiilor de fapt, și nu ca în trecut, ca o disciplină normativă a lucrurilor care ar trebui să se petreacă – aceasta a însemnat o revoluție cu enorme implicații, atât în domeniile cunoașterii și al filosofiei, cât și pentru acțiunea socială.

Vreme de peste o sută de ani, însă, efectele acestei modificări radicale a metodelor de gândire au fost în mare parte împiedicate, deoarece oamenii credeau că ele sunt aplicabile numai unui segment îngust din întregul câmp al acțiunii umane, anume fenomenelor de

piață. Economiștii clasici au întâlnit în desfășurarea investigațiilor lor un obstacol pe care n-au reușit să-l îndepărteze: aparenta antinomie a valorii. Teoria valorii pe care o profesau ei era defectuoasă, silindu-i să restrângă domeniul științei economice. Până către finele secolului {3} al XIX-lea, economia politică a rămas o știință a aspectelor „economice" ale acțiunii umane, o teorie a avuției și a egoismului. Ea analiza acțiunea umană numai în măsura în care aceasta se întemeia pe ceea ce – în mod foarte nesatisfăcător – se numea motivația profitului, și afirma că mai există în plus alte tipuri de acțiune umană, a căror analiză cade în sarcina altor discipline. Transformarea gândirii pe care o inițiaseră economiștii clasici nu s-a consumat pe deplin decât prin apariția economiei subiectiviste moderne, care a convertit teoria prețurilor de piață într-o teorie generală a opțiunii umane.

Multă vreme oamenii n-au înțeles faptul că trecerea de la teoria clasică a valorii la teoria subiectivă a valorii însemna mult mai mult decât înlocuirea unei teorii mai puțin satisfăcătoare a schimbului de piață cu una mai satisfăcătoare. Teoria generală a opțiunilor și a preferințelor depășește cu mult orizontul domeniului problemelor economice, așa cum a fost el circumscris de economiști, de la Cantillon, Hume și Adam Smith, până la John Stuart Mill. Ea este cu mult mai mult decât doar o teorie a „laturii economice" a preocupărilor umane și a strădaniilor omului pentru obținerea de bunuri și ameliorarea bunăstării sale materiale. Ea este știința tuturor tipurilor de acțiune umană. Opțiunea determină toate deciziile umane. Atunci când optează, omul nu alege doar între diferite obiecte și servicii materiale. Toate valorile umane se oferă spre a fi alese. Toate țelurile și toate mijloacele, atât chestiunile materiale cât și cele ideale, ceea ce este sublim și ceea ce este josnic, nobilul și ignobilul, sunt ordonate într-o singură ierarhie și sunt supuse unei decizii, care se soldează prin reținerea unui lucru și lăsarea de o parte a altuia. Nimic din ceea ce doresc oamenii să realizeze sau să evite nu rămâne în afara acestui aranjament, alcătuit dintr-o unică scală de ierarhii și preferințe. Teoria modernă a valorii lărgește orizontul științific și extinde domeniul studiilor economice. Din economia politică a școlii clasice ia naștere teoria generală a acțiunii umane, *praxeologia*.[1] Problemele economice sau catalactice[2] sunt cuprinse într-o știință mai generală, de care nu mai pot fi separate. Nici o abordare a problemelor

1. Termenul de *praxeologie* a fost întrebuințat pentru prima oară în 1890, de către Espinas. A se vedea articolul său „Les Origines de la technologie", *Revue Philosophique*, anul XV, XXX, 114-115, și cartea sa publicată la Paris în 1897, sub același titlu.

2. Termenul de *Catallactics or the Science of Exchanges* a fost întrebuințat pentru prima oară de către Whately. A se vedea cartea sa *Introductory Lectures on Political Economy*, Londra, 1831, p. 6.

economice propriu-zise nu poate să nu pornească de la acte de alegere; teoria economică devine o parte – e drept, până în prezent cea mai {4} bine elaborată parte – a unei științe mai universale, praxeologia.

2. Problema epistemologică a unei teorii generale a acțiunii umane

În cadrul noii științe totul părea să fie problematic. Ea reprezenta un element străin în sistemul tradițional al cunoașterii; oamenii erau perplecși și nu știau cum să o clasifice și să-i atribuie locul potrivit. Dar, pe de altă parte, ei erau convinși că includerea teoriei economice în catalogul cunoașterii nu necesita rearanjarea sau extinderea schemei de ansamblu. Ei considerau că sistemul lor de catalogare este complet. Dacă teoria economică nu încăpea în acesta, motivul nu putea fi decât abordarea nesatisfăcătoare de către economiști a problemelor care-i preocupau.

Descalificarea controverselor privitoare la esența, domeniul de aplicabilitate și caracterul logic al teoriei economice și calificarea lor drept ciorovăieli scolastice între profesori pedanți denotă o lipsă totală de înțelegere a semnificației lor. Există o percepție greșită, larg răspândită, conform căreia, în vreme ce amatorii de pedanterii iroseau inutil vorbărie despre cea mai adecvată metodă la nivel procedural, teoria economică însăși, indiferentă la asemenea dezbateri sterile, și-ar fi văzut liniștită de drumul său. Dar, în cadrul așa numitei *Methodenstreit*, care i-a opus pe economiștii austrieci Școlii Istorice prusace, autointitulate „garda de corp intelectuală a Casei de Hohenzollern”, precum și în discuțiile dintre John Bates Clark și instituționaliștii americani, miza depășea cu mult întrebarea privitoare la ce fel de procedură este cea mai fructuoasă. Adevărata problemă ținea de fundamentele epistemologice ale științei acțiunii umane și de legitimitatea ei logică. Pornind de la un sistem epistemologic prin raportare la care gândirea praxeologică era o ciudățenie și de la o logică ce nu recunoștea drept științifice – cu excepția logicii și matematicii – decât științele naturale empirice și istoria, numeroși autori au încercat să nege valoarea și utilitatea teoriei economice. Istoricismul urmărea să-i substituie istoria economică; pozitivismul recomanda substituirea acestei științe sociale iluzorii printr-una care să adopte structura, logica și tipul de abordare ale mecanicii newtoniene. Aceste școli erau deopotrivă de acord asupra necesității unei respingeri radicale a rezultatelor gândirii economice. Confruntați cu toate aceste atacuri era imposibil ca economiștii să păstreze tăcerea.

Radicalismul acestei condamnări în bloc a teoriei economice a fost

foarte curând depășit de un nihilism încă și mai cuprinzător. Din vremuri imemoriale, atunci când gândeau, vorbeau și acționau, oamenii luaseră uniformitatea și imutabilitatea structurii logice a minții umane drept un fapt incontestabil. Întreaga cercetare științifică se baza pe această presupoziție. Cu prilejul discuțiilor cu privire la caracterul epistemologic al teoriei economice, scriitorii au negat – pentru prima oară în istoria omenirii – și această propoziție. Marxismul susține că {5} gândirea omului este determinată de afilierea sa de clasă. Fiecare clasă socială ar fi înzestrată cu o logică a sa proprie. Produsele gândirii nu pot fi nimic altceva decât „o mască ideologică" a intereselor egoiste de clasă ale gânditorului. Demascarea filosofiilor și a teoriilor științifice și etalarea sterilității lor „ideologice" în văzul tuturor cad în sarcina „sociologiei cunoașterii". Teoria economică n-ar fi decât un paleativ „burghez", iar economiștii – „sicofanți" ai capitalului. Numai societatea fără clase, din utopia socialistă, va așeza adevărul în locul minciunilor „ideologice".

Polilogismul acesta a fost predat ulterior și în diverse alte forme. Istoricismul afirmă că structura logică a gândirii și a acțiunii umane este supusă schimbării pe parcursul evoluției istorice. Polilogismul rasial atribuie fiecărei rase o logică a sa proprie. În fine, mai există și iraționalismul, care susține că rațiunea ca atare nu este adecvată pentru a elucida forțele iraționale ce determină comportamentul uman.

Asemenea doctrine trec mult dincolo de domeniul teoriei economice. Ele nu pun la îndoială doar economia și praxeologia, ci și toate celelalte cunoștințe umane și gândirea umană în genere. Ele privesc matematica și fizica în aceeași măsură ca și teoria economică. Se pare, de aceea, că sarcina respingerii lor nu-i revine unei singure ramuri a cunoașterii, ci epistemologiei și filosofiei. Această împrejurare justifică, aparent, atitudinea acelor economiști care își continuă liniștiți studiile, fără să se preocupe de probleme epistemologice și de obiecțiile avansate de polilogism și de iraționalism. Pe fizician nu-l deranjează dacă cineva îi stigmatizează teoriile numindu-le burgheze, occidentale sau evreiești; tot astfel, economistul ar trebui să ignore detractările și calomniile. El ar trebui să lase câinii să latre și să nu acorde nici o atenție schelălăielilor. S-ar părea că lui îi este dat să-și amintească dictonul lui Spinoza: *Sane sicut lux se ipsam et tenebras manifestat, sic veritas norma sui et falsi est*. [Într-adevăr, așa cum lumina se definește atât pe ea însăși cât și întunericul, adevărul stabilește etalonul atât pentru el însuși cât și pentru falsitate.]

Totuși, situația nu este, în ce privește teoria economică, întru totul aceeași ca și în ceea ce privește matematica sau științele naturale.

Polilogismul și iraționalismul atacă praxeologia și teoria economică. Deși își formulează afirmațiile într-un mod suficient de general pentru a fi aplicabile la toate ramurile cunoașterii, ceea ce vizează ele în realitate sunt științele acțiunii umane. Ele afirmă că este o iluzie să se creadă că cercetarea științifică ar putea furniza rezultate valide pentru toate popoarele, aparținând tuturor epocilor, raselor și claselor sociale – și se delectează cu discreditarea anumitor teorii fizice și biologice, desemnându-le drept burgheze sau occidentale. Însă, dacă soluția unor probleme practice necesită aplicarea acestor doctrine stigmatizate, ele dau uitării propriile lor critici. Tehnologia Rusiei sovietice întrebuințează fără scrupule toate rezultatele fizicii burgheze, ale chimiei și ale {6} biologiei, exact ca și cum ele ar fi valide pentru toate clasele. Inginerii naziști și fizicienii nu se dădeau în lături de la a utiliza teoriile, descoperirile și invențiile popoarelor aparținând unor rase și națiuni „inferioare". Comportamentul popoarelor aparținând tuturor raselor, națiunilor, religiilor, grupurilor lingvistice și claselor sociale demonstrează limpede că, în ce privește logica, matematica și științele naturale, ele nu susțin doctrinele polilogismului și iraționalismului.

Dar lucrurile stau cu totul altfel în ce privește praxeologia și teoria economică. Principala motivație pentru dezvoltarea doctrinelor polilogismului, istoricismului și iraționalismului a fost de a furniza o justificare pentru nesocotirea învățăturilor teoriei economice, cu prilejul stabilirii politicilor economice. Socialiștii, rasiștii, naționaliștii și etatiștii au eșuat în tentativele lor de a respinge teoriile economiștilor și de a demonstra corectitudinea doctrinelor lor mistificatoare. Tocmai această frustrare este cea care i-a stimulat să nege principiile logice și epistemologice pe care se bizuie întreaga gândire umană, atât în activitățile mundane cât și în cercetarea științifică.

Nu este permis să respingem aceste obiecții numai pe baza motivațiilor politice care le-au inspirat. Nici un om de știință nu are dreptul să postuleze dintru început că dezaprobarea teoriilor sale trebuie să fie nefondată deoarece criticii săi sunt animați de pasiuni și prejudecăți partizane. El are datoria să răspundă fiecărei obiecții, neacordând nici un fel de importanță motivațiilor subiacente ale acesteia, sau fundalului pe care a fost ea formulată. Nu este mai puțin de nepermis să păstrăm tăcerea vis-à-vis de opinia frecvent avansată după care teoremele științei economice ar fi valide numai în anumite condiții ipotetice, care nu se realizează niciodată în viața de zi cu zi și, de aceea, ele ar fi nefolositoare pentru deslușirea mentală a realității. Este ciudat că anumite școli par să accepte această opinie și, cu toate acestea, continuă liniștite să-și deseneze curbele și să-și formuleze ecuațiile. Ele nu se preocupă

de semnificația raționamentelor pe care le efectuează, sau de aplicabilitatea lor la lumea vieții și a acțiunii reale.

Aceasta este, desigur, o atitudine inacceptabilă. Cea dintâi sarcină a oricărei cercetări științifice este descrierea exhaustivă și definirea tuturor condițiilor și presupozițiilor care alcătuiesc cadrul în care diversele sale rezultate se recomandă drept valide. Luarea fizicii drept model și exemplu de urmat pentru cercetarea economică este o eroare. Dar cei ce comit această eroare ar trebui să fi învățat măcar un lucru: că nici un fizician n-a crezut vreodată că lămurirea unora dintre presupozițiile și condițiile de aplicabilitate ale teoremelor din fizică se află în afara domeniului de cercetare al fizicii. Întrebarea de căpătâi la care teoria economică este ținută să răspundă este: care este relația dintre afirmațiile sale și realitatea acțiunii umane, a cărei deslușire mentală constituie obiectivul studiilor economice. {7}

Iată de ce cade în sarcina teoriei economice să analizeze îndeaproape afirmația că validitatea învățămintelor sale ar fi circumscrisă doar la sistemul capitalist al perioadei liberale relativ scurte și deja apuse a civilizației occidentale. Sarcina de a examina toate obiecțiile avansate din diverse perspective împotriva utilității afirmațiilor teoriei economice pentru elucidarea problemelor acțiunii umane nu-i revine nici unei ramuri a științei, alta decât teoria economică. Sistemul gândirii economice trebuie astfel clădit încât să reziste tuturor criticilor venite din partea iraționalismului, istoricismului, panfizicalismului, behaviorismului și tuturor varietăților de polilogism. Este intolerabil că, în vreme ce zi de zi apar noi argumente menite să demonstreze absurditatea și zădărnicia raționamentelor economice, economiștii pretind că ignoră toate lucrurile acestea.

Azi nu mai este suficient să abordăm problemele economice în cadrul lor tradițional. Este necesar să clădim o teorie a catalacticii întemeiată pe fundamentul solid al unei teorii generale a acțiunii umane, al praxeologiei. Această procedură nu numai că o va feri de numeroase critici eronate, dar va clarifica și numeroase probleme care până aici nici măcar nu erau sesizate cum se cuvine, cu atât mai puțin soluționate în mod satisfăcător. Avem în vedere, îndeosebi, problema fundamentală a calculului economic.

3. Teoria economică și practica acțiunii umane.

Mulți oameni obișnuiesc să reproșeze teoriei economice faptul că ar fi înapoiată. Este desigur întru totul evident că teoria noastră economică nu este perfectă. Nimic nu este perfect în domeniul cunoașterii umane,

după cum, de altfel, nimic nu este perfect nici în orice alt domeniu al realizărilor umane. Omnisciența îi este refuzată omului. Cele mai elaborate teorii, care par să satisfacă întru totul setea noastră de cunoaștere, pot, într-o bună zi, să fie amendate sau înlocuite de noi teorii. Știința nu ne furnizează certitudini ultime și absolute. Ea nu ne oferă garanții decât în limitele capacităților noastre mentale și ale situației curente a gândirii științifice. Un sistem științific nu este decât o stație pe calea fără de sfârșit a căutării de cunoaștere. El este în mod necesar afectat de insuficiența inerentă oricărui efort uman. Dar a recunoaște lucrurile acestea nu înseamnă a spune că teoriile economice contemporane sunt înapoiate. Înseamnă doar că teoria economică este vie – iar a trăi implică atât imperfecțiune cât și schimbare.

Acuzația de pretinsă înapoiere este îndreptată împotriva teoriei economice din două puncte de vedere diferite.

Există, pe de o parte, anumiți naturaliști și fizicieni care reproșează {8} teoriei economice faptul de a nu fi o știință naturală, care să aplice metodele și procedurile de laborator. Una din sarcinile acestui tratat este de a risipi eroarea implicată în aceste idei. Cu prilejul acestor observații introductive, va fi suficient să spunem câteva cuvinte despre fundalul lor psihologic. Se întâmplă adesea ca persoanele limitate să analizeze fiecare aspect prin care alte persoane diferă de ele. Cămila din fabulă se arată ofensată față de toate celelalte animale datorită faptului că acestea sunt lipsite de cocoașă, iar ruritanul îl critică pe laputan pentru faptul de a nu fi ruritan. Cercetătorul de laborator consideră că singurul cămin demn al cercetării este laboratorul și că ecuațiile diferențiale sunt singura metodă corectă de exprimare a rezultatelor gândirii științifice. El este pur și simplu incapabil de a vedea problemele epistemologice ale acțiunii umane. Pentru el, teoria economică nu poate fi nimic altceva decât un fel de mecanică.

Există, pe de altă parte, persoane care afirmă că trebuie să fie ceva în neregulă cu științele sociale, deoarece condițiile sociale sunt nesatisfăcătoare. Științele naturale au atins rezultate uimitoare în ultimele două sau trei sute de ani, iar utilizarea practică a acestor rezultate a reușit să ridice nivelul general de trai într-o măsură fără precedent. Dar, spun acești critici, științele sociale au eșuat lamentabil în sarcina asigurării unor condiții sociale mai satisfăcătoare. Ele n-au eliminat mizeria și inaniția, crizele economice și șomajul, războiul și tirania. Sunt sterile și n-au contribuit cu nimic la promovarea fericirii și a bunăstării umane.

Acești nemulțumiți nu realizează faptul că extraordinarele progrese înregistrate de metodele tehnologice de producție și creșterea corespunzătoare ale avuției și bunăstării au fost posibile numai datorită

adoptării acelor politici liberale care sunt aplicațiile practice ale învățăturilor teoriei economice. Ideile economiștilor clasici sunt cele care au îndepărtat barierele impuse de legi, cutume și prejudecăți străvechi în calea avansurilor tehnologice, și care au eliberat geniul reformatorilor și al inovatorilor din cămășile de forță ale ghildelor, tutelei guvernamentale și a presiunilor sociale de diverse feluri. Ele sunt cele care au redus prestigiul cuceritorilor și al expropriatorilor, demonstrând beneficiile sociale rezultate din activitățile de întreprindere. Nici una din marile invenții moderne nu ar fi fost întrebuințată dacă mentalitatea epocii precapitaliste n-ar fi fost judicios demolată de către economiști. Ceea ce se numește îndeobște „revoluția industrială" a fost produsul revoluției ideologice provocate de doctrinele economiștilor. Economiștii au risipit vechile prejudecăți: că este nedrept și injust să-ți depășești rivalul, producând mărfuri mai bune și mai ieftine; că este o ticăloșie {9} să te îndepărtezi de la metodele tradiționale de producție; că uneltele sunt un rău, deoarece produc șomaj; că una din sarcinile guvernării civile este să-i împiedice pe întreprinzătorii eficienți de a se îmbogăți și să-i păzească pe cei mai puțin eficienți împotriva competiției celor mai eficienți; că a limita libertatea antreprenorilor prin obligativitate guvernamentală sau prin coerciție din partea altor forțe sociale este un mijloc adecvat de promovare a bunăstării unei țări. Economia politică britanică și fiziocrația franceză au fost aducătoarele de pace ale capitalismului modern. Ele sunt cele care au făcut cu putință progresul științelor naturale aplicate, care a revărsat beneficii asupra maselor.

Problema epocii în care trăim este tocmai ignoranța larg răspândită cu privire la rolul pe care aceste politici de liberalizare economică l-au jucat în evoluția tehnologică survenită în ultimii două sute de ani. Oamenii au căzut pradă erorii după care îmbunătățirea metodelor de producție ar fi fost numai accidental contemporană cu politicile de *laissez faire*. Induși în eroare de miturile marxiste, ei consideră că industrialismul modern este un rezultat al dezvoltării unor misterioase „forțe de producție", care nu depind în nici un fel de factorii ideologici. Economia clasică, cred ei, n-a fost un factor determinant în afirmarea capitalismului, ci, mai curând, produsul său, „suprastructura sa ideologică", adică o doctrină menită să ia apărarea pretențiilor nedrepte ale exploatatorilor capitaliști. Astfel, abolirea capitalismului și substituirea economiei de piață și a liberei inițiative cu totalitarismul socialist, n-ar dăuna progresului ulterior al tehnologiei. Ba dimpotrivă, ar stimula avansul tehnologic, prin îndepărtarea obstacolelor ridicate în calea sa de interesele egoiste ale capitaliștilor.

Trăsătura distinctivă a acestor epoci de războaie distrugătoare și de

dezintegrare socială este revolta împotriva teoriei economice. Thomas Carlyle a desemnat teoria economică drept o „știință deprimantă" (*a „dismal science*"), iar Karl Marx i-a stigmatizat pe economiști numindu-i „sicofanți ai burgheziei". Șarlatanii – care-și laudă leacurile și scurtăturile brevetate către un paradis terestru – se delectează zeflemisind teoria economică, pe care o etichetează drept „ortodoxă" și „reacționară". Demagogii se mândresc pentru ceea ce numesc ei victoriile pe care le-ar fi repurtat împotriva teoriei economice. Omul „practic" se fălește cu disprețul său față de teoria economică și cu ignoranța sa în ce privește învățăturile economiștilor „rupți de realitate" (*„armchair" economists*). Politicile economice din ultimele zeci de ani au fost rezultatul mentalităților care iau în derâdere orice fel de teorie economică sănătoasă și glorifică doctrinele mistificatoare ale detractorilor săi. Așa numita teorie economică „ortodoxă" este, în cele mai multe țări, îndepărtată din universități și practic necunoscută celor mai influenți oameni de {10} stat, politicieni și scriitori. Vina pentru situația nesatisfăcătoare a chestiunilor economice nu poate fi, în nici un caz, dată pe o știință pe care atât cârmuitorii cât și masele o disprețuiesc și o ignoră.

Trebuie subliniat faptul că destinul civilizației moderne, așa cum a fost el croit în ultimele două sute de ani de către popoarele rasei albe, este inseparabil legat de soarta științei economice. Această civilizație a fost capabilă să se afirme deoarece popoarele erau dominate de idei care erau aplicații ale învățăturilor teoriei economice la politicile economice. Ea va pieri și trebuie să piară dacă națiunile continuă să urmeze calea pe care au apucat-o, sub hipnoza doctrinelor care resping gândirea economică.

Este adevărat că economia este o știință teoretică și se abține, ca atare, de la orice judecăți de valoare. Nu este sarcina ei să le comunice popoarelor ce obiective ar trebui să-și propună. Ea este o știință a mijloacelor care trebuie aplicate pentru atingerea scopurilor alese și, desigur, nu o știință a alegerii scopurilor. Deciziile ultime, evaluările și alegerea scopurilor, depășesc domeniul oricărei științe. Știința nu-i comunică niciodată omului cum trebuie să acționeze; ea nu face decât să-i arate cum să acționeze dacă dorește să atingă anumite scopuri.

Multora li se pare că acest lucru înseamnă într-adevăr foarte puțin și că o știință restrânsă la investigarea a ceea ce *este* și incapabilă să exprime o judecată de valoare cu privire la țelurile ultime și cele mai înalte este lipsită de importanță din perspectiva vieții și a acțiunii. Și aceasta este o greșeală. Însă demontarea acestei greșeli nu cade în sarcina acestor observații introductive, ci este unul din țelurile acestui tratat, ca atare.

4. Résumé

A fost necesar să facem aceste observații preliminare pentru a explica de ce acest tratat situează chestiunile economice în cadrul larg al unei teorii generale a acțiunii umane. În stadiul actual, atât al gândirii economice cât și al discuțiilor politice privind chestiunile fundamentale ale organizării sociale, nu mai este posibil să izolăm analiza problemelor catalactice propriu-zise. Aceste probleme nu sunt decât un segment al științei generale a acțiunii umane și trebuie tratate ca atare. {11}

Partea întâi

Acțiunea umană

I. OMUL CARE ACȚIONEAZĂ

1. Acțiunea îndreptată către un țel și reacțiunea animală

Acțiunea umană este comportamentul îndreptat către un țel. Sau, am putea spune: acțiunea este voință pusă în aplicație și transformată într-un factor activ, este urmărirea unor țeluri și scopuri, este răspunsul înzestrat cu semnificație al sinelui, dat stimulilor și condițiilor mediului său înconjurător, este ajustarea conștientă a unei persoane la configurația universului care îi determină viața. Asemenea parafraze por clarifica definiția dată și pot preveni posibile interpretări greșite. Dar definiția în sine este adecvată și nu are nevoie de complemente sau comentarii.

Acțiunea conștientă, sau îndreptată către un țel, se află în contrast vădit cu comportamentul inconștient, adică cu reflexele și reacțiile involuntare la stimuli ale celulelor și nervilor organismului. Oamenii sunt uneori gata să creadă că frontiera dintre comportamentul conștient și reacțiile involuntare ale forțelor care lucrează în corpul uman este mai mult sau mai puțin vagă. Lucrul acesta este corect numai în sensul că uneori nu este ușor de stabilit dacă un anumit comportament trebuie considerat voluntar sau involuntar. Dar distincția dintre un comportament conștient și unul inconștient este, cu toate acestea, vădită și poate fi clar determinată.

Comportamentul inconștient al organelor și celulelor corpului nu este, pentru sinele activ, un dat la fel cu oricare alt fapt aparținând lumii externe. Omul care acționează trebuie să ia în calcul tot ce se petrece în propriul său corp, precum și alte date, cum ar fi vremea sau atitudinile vecinilor săi. Există, desigur, o marjă în limitele căreia comportamentul deliberat are capacitatea de a neutraliza presiunea factorilor corporali. Este posibil, în anumite limite, să ne controlăm corpul. Omul poate uneori reuși, prin puterea voinței sale, să înfrângă boala, să compenseze insuficiențele înnăscute sau dobândite ale constituției sale fizice, sau să-și suprime reflexele. În măsura în care toate acestea sunt

posibile, domeniul acțiunii deliberate crește. Dacă un om se abține de la a-și controla reacțiile involuntare ale celulelor și centrilor nervoși, deși ar fi capabil să o facă, atunci comportamentul său este, din punctul nostru de vedere, deliberat.

Domeniul științei noastre este acțiunea umană, nu evenimentele psihologice care se soldează cu acțiuni. Tocmai aceasta distinge teoria {12} generală a acțiunii umane, praxeologia, de psihologie. Domeniul psihologiei este alcătuit din evenimentele interne care se soldează sau se pot solda cu anumite acțiuni. Domeniul praxeologiei este acțiunea ca atare. Astfel se lămurește și raportul dintre praxeologie și conceptul psihanalitic de subconștient. Psihanaliza este și ea o specie a psihologiei și nu analizează acțiunea, ci forțele și factorii care împing omul spre anumite acțiuni. Subconștientul psihanalitic este o categorie psihologică și nu una praxeologică. Faptul că acțiunea pornește de la o deliberare limpede, sau din amintirile uitate și dorințele suprimate, care, pentru a ne exprima astfel, dirijează voința din regiuni submersate, nu influențează natura acțiunii. Asasinul care dintr-un impuls subconștient (așa-numitul *Id*) se îndreaptă către locul unde va săvârși crima și nevroticul al cărui comportament aberant pare să fie pur și simplu lipsit de orice semnificație pentru observatorul neexperimentat, acționează și unul și celălalt; ca toți ceilalți, ei urmăresc anumite țeluri. Este meritul psihanalizei de a fi demonstrat că până și comportamentul nevroticilor și psihopaților este înzestrat cu sens, că și ei acționează și urmăresc scopuri, deși noi, cei care ne considerăm normali și sănătoși, numim raționamentele care determină alegerea țelurilor lor lipsite de sens, iar mijloacele pe care le aleg pentru atingerea acelor țeluri, inadecvate.

Termenul de „inconștient", așa cum este întrebuințat de praxeologie și termenii de „subconștient" și „inconștient", așa cum se aplică în psihanaliză, aparțin unor sisteme diferite de gândire și de cercetare. Praxeologia, nu mai puțin decât celelalte ramuri ale cunoașterii, datorează mult psihanalizei. De aceea este cu atât mai necesar să luăm aminte la frontiera care desparte praxeologia de psihanaliză.

Acțiunea nu înseamnă pur și simplu a prefera. Omul are preferințe și în situații în care lucrurile și evenimentele sunt inevitabile, sau sunt considerate a fi astfel. Astfel, omul poate să prefere soarele când plouă și poate să dorească risipirea norilor de către acesta. Cel ce nu face decât să dorească și să spere nu intervine activ în cursul evenimentelor și în modelarea propriului său destin. Dar omul care acționează alege, determină și încearcă să atingă un țel. Din două lucruri pe care nu le

poate avea deopotrivă, el alege unul și renunță la celălalt. Acțiunea implică așadar întotdeauna atât a lua cât și a renunța.

Exprimarea dorințelor și a speranțelor și anunțarea acțiunilor planificate pot constitui forme de acțiune, în măsura în care ele însele sunt îndreptate spre realizarea unui anumit scop. Dar ele nu trebuie confundate cu acțiunile la care se referă. Ele nu sunt identice cu acțiunea pe care o anunță, o recomandă sau o resping. Acțiunea este un lucru real. {13} Ceea ce contează este comportamentul total al unui om – și nu afirmațiile sale despre acțiuni planificate dar nerealizate. Pe de altă parte, acțiunea trebuie clar distinsă de exercitarea muncii. Acțiunea înseamnă utilizarea de mijloace pentru atingerea de țeluri. De regulă, unul din mijloacele întrebuințate este munca omului care acționează. Dar lucrurile nu stau așa întotdeauna. În anumite condiții speciale nu este nevoie decât de un cuvânt. Cel ce dă ordine sau emite interdicții poate să acționeze fără a cheltui muncă. A vorbi sau a nu vorbi, a zâmbi sau a rămâne serios, pot constitui acțiuni. A consuma și a savura nu sunt mai puțin acțiuni decât a te abține de la consumul și savurarea posibile.

În consecință, praxeologia nu distinge între omul „activ" sau energic și cel „pasiv" sau indolent. Omul viguros, care se străduie sârguincios să-și îmbunătățească condițiile de trai, nu acționează nici mai mult nici mai puțin decât omul letargic, care ia inert lucrurile așa cum vin. Fiindcă a nu face nimic și a sta degeaba sunt și ele acțiuni, care determină desfășurarea evenimentelor. Ori de câte ori condițiile pentru intervenția omului sunt prezente, omul acționează, indiferent dacă intervine sau se abține de la a interveni. Cel ce îndură ceea ce ar fi putut schimba acționează deopotrivă cu cel care intervine pentru a atinge un alt rezultat. Un om care se abține de la a influența funcționarea factorilor psihologici și instinctivi pe care i-ar fi putut influența, acționează de asemenea. Acțiunea nu înseamnă doar a face ci, în aceeași măsură, omisiunea de a face ceea ce ar fi fost posibil să fie făcut.

Putem spune că acțiunea este manifestarea voinței unui om. Dar prin aceasta nu adăugăm nimic cunoașterii noastre. Într-adevăr, termenul de *voință*, nu înseamnă nimic altceva decât facultatea unui om de a alege între diferite stări de lucruri, de a prefera una, de a renunța la cealaltă și de a acționa în conformitate cu decizia luată, în vederea atingerii stării alese și renunțând la cealaltă.

2. Condițiile prealabile ale acțiunii umane

Numim mulțumire sau satisfacție starea unei ființe umane care nu dă naștere și nu poate da naștere nici unei acțiuni. Omul care acționea-

ză este dornic să substituie o stare de lucruri mai satisfăcătoare uneia mai puțin satisfăcătoare. Mintea sa imaginează condiții care-l satisfac mai mult, iar acțiunea sa urmărește producerea acestei stări preferate. Incitativul care îl împinge pe om să acționeze este întotdeauna un anumit disconfort.[1] Un om întru totul mulțumit cu starea de lucruri în care se găsește n-ar avea nici un incitativ să schimbe lucrurile. El n-ar avea nici aspirații, nici dorințe; ar fi întru totul fericit. El n-ar acționa; {14} ar trăi, pur și simplu, fără griji.

Dar pentru a-l determina pe un om să acționeze, doar disconfortul și imaginea unei stări de lucruri mai satisfăcătoare n-ar fi suficiente. Mai este necesară o a treia condiție: anticiparea faptului că un comportament deliberat va avea puterea să îndepărteze, sau cel puțin să reducă disconfortul resimțit. În absența acestei condiții nici o acțiune nu este fezabilă. Omul trebuie să se resemneze în fața inevitabilului. El trebuie să se supună destinului.

Acestea sunt condițiile generale ale acțiunii umane. Omul este ființa care trăiește în aceste condiții. El nu este doar *homo sapiens*, ci – în aceeași măsură – și *homo agens*. Ființele ce descind din oameni, dar care, fie prin naștere fie datorită unor defecte dobândite, sunt iremediabil inapte de orice acțiune (în accepțiunea cea mai strictă a termenului și nu doar în cea legală), nu sunt practic ființe umane. Deși legislația și biologia le consideră oameni, lor le lipsește trăsătura esențială a omului. Nici nou născutul nu este o ființă capabilă de acțiune. El nu a parcurs încă întregul drum de la concepție la dezvoltarea deplină a calităților sale umane. Dar la sfârșitul acestei evoluții el devine o ființă care acționează.

Despre fericire

În vorbirea colocvială spunem despre un om că este „fericit” dacă el a reușit să-și atingă țelurile. O descriere mai adecvată a acestei stări ar fi că el este mai fericit decât era mai înainte. Dar nu există nici o obiecție validă împotriva uzanței de a defini acțiunea umană ca strădanie de a dobândi fericirea.

Însă trebuie să evităm neînțelegerile curente. Țelul ultim al acțiunii umane este întotdeauna satisfacerea dorinței omului care acționează. Nu există alt criteriu de înregistrare a creșterii sau descreșterii satisfacției decât judecățile de valoare ale individului, care diferă de la un om la altul și de la un moment la altul pentru aceiași oameni. Ceea ce îl face pe un om să se simtă inconfortabil sau mai puțin inconfortabil stabilește el însuși, apelând la criteriul propriei sale voințe și judecăți, în funcție de evaluările sale personale și subiective. Nimeni nu este în măsură să decreteze ce ar face pe un alt om mai fericit.

1. Cf. Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, Ed. Fraser, Oxford, 1894, I, 331-333; Leibniz, *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, Ed. Flammarion, p. 119.

Stabilirea acestui lucru nu are nici o legătură cu antitezele dintre egoism și altruism, dintre materialism și idealism, dintre individualism și colectivism, dintre ateism și religiozitate. Există oameni al căror singur țel este să îmbunătățească situația propriului lor *ego*. Există alte persoane cărora perceperea necazurilor semenilor lor le cauzează tot atât de mult disconfort, sau chiar mai mult, ca și propriile lor dorințe. Există persoane care nu doresc nimic altceva decât satisfacerea apetitului lor pentru relații sexuale, hrană, băuturi, case confortabile și alte lucruri materiale. Însă alți oameni țin mai mult la satisfacțiile numite îndeobște „înalte", sau „ideale". Există indivizi dornici să-{15} și adapteze acțiunile la necesitățile cooperării sociale; există, pe de altă parte, persoane refractare, care sfidează regulile vieții sociale. Există persoane pentru care țelul ultim al peregrinării lor terestre este pregătirea pentru o viață de beatitudine. Există alți oameni care nu cred în învățăturile nici unei religii și nu lasă ca acțiunile lor să fie influențate de ele.

Praxeologia este indiferentă față de țelurile ultime ale acțiunii. Rezultatele ei sunt valide pentru toate tipurile de acțiune, independent de țelurile vizate. Ea este o știință a mijloacelor, nu a scopurilor. Ea întrebuințează termenul de fericire într-un sens pur formal. În terminologia praxeologică, propoziția: unicul țel al omului este să atingă fericirea, este o tautologie. Ea nu implică nimic referitor la starea de lucruri de la care omul așteaptă fericirea.

Ideea că incitativul activității umane este întotdeauna un anumit disconfort și că țelul ei este îndepărtarea unui asemenea disconfort, pe cât este cu putință, adică de a-l face pe omul care acționează să se simtă mai fericit, este esența învățăturilor eudemonismului și hedonismului. *Ataraxia* (*ἀταραξία*) epicureanismului este starea de mulțumire și fericire perfectă pe care o urmărește orice activitate umană, fără a o atinge vreodată pe deplin. Față de grandoarea a acestei învățături, este prea puțin important faptul că numeroși reprezentanți ai acestei filosofii n-au reușit să sesizeze caracterul pur formal al noțiunilor de *durere* și *plăcere* și le-au atribuit un sens material și carnal. Școlile teologice, mistice și alte școli care profesau heteronomia în etică n-au putut zdruncina fundamentele epicureanismului, deoarece n-au putut ridica nici un fel de obiecții, altele decât că acesta neglija plăcerile mai „înalte" și mai „nobile". Este adevărat că scrierile multora dintre reprezentanții timpurii ai eudemonismului, hedonismului și utilitarismului, sunt în anumite privințe susceptibile de a fi greșit interpretate. Însă terminologia filosofilor moderni și, într-o măsură și mai mare a economiștilor contemporani, este atât de precisă și de lipsită de ocolișuri încât orice neînțelegere este exclusă.

Despre instincte și impulsuri

Înțelegerea problemelor fundamentale ale acțiunii umane nu poate spori dacă apelăm la metodele sociologiei instinctelor. Școala aceasta clasifică diversele țeluri concrete ale acțiunii umane și atribuie fiecărei clase, drept motivație, câte un anumit instinct. Omul pare a fi mânat de diverse instincte și dispoziții înnăscute. Se afirmă că această explicație a demolat, odată pentru totdeauna,

toate învățămintele odioase ale teoriei economice și ale eticii utilitariste. Însă Feuerbach a observat deja, pe bună dreptate, că orice instinct este un instinct orientat spre fericire.[2] Metoda psihologiei instinctelor și a sociologiei instinctelor constă într-o clasificare arbitrară a țelurilor imediate ale acțiunii și într-o ipostaziere a fiecăruia. În vreme ce praxeologia afirmă că țelul unei acțiuni este de a îndepărta un anumit disconfort, psihologia instinctelor afirmă că el {16} este satisfacerea unei necesități instinctive.

Mulți adepți ai școlii instinctelor sunt convinși că au demonstrat că acțiunea nu este determinată de rațiune, ci izvorăște din adâncurile profunde ale forțelor, impulsurilor, instinctelor și dispozițiilor înnăscute, care nu se pretează nici unei elucidări raționale. Ei sunt siguri că au reușit să dea în vileag superficialitatea raționalismului și să discrediteze teoria economică, ca pe „o țesătură de concluzii false derivate din presupoziții psihologice false".[3] Însă raționalismul, praxeologia și teoria economică nu se ocupă cu izvoarele și țelurile ultime ale acțiunii, ci cu mijloacele întrebuințate pentru atingerea unui scop urmărit. Oricât de insondabile ar fi adâncurile din care se naște un impuls sau un instinct, mijloacele pe care le alege un om pentru a-l satisface sunt determinate de o cântărire rațională a cheltuielii și a succesului.[4]

Cel ce acționează mânat de un impuls emoțional nu acționează mai puțin. Ceea ce distinge o acțiune emoțională de alte acțiuni este evaluarea inputului și a outputului. Emoțiile perturbă evaluările. Înflăcărat de pasiune, omul consideră țelul mai dezirabil și prețul pe care trebuie să-l suporte pentru el mai puțin împovărător decât dacă ar delibera fără patimă. Oamenii nu s-au îndoit niciodată de faptul că și în stări emoționale mijloacele și scopurile sunt cântărite și că este posibil să influențăm rezultatul acestei deliberări făcând mai costisitoare cedarea în fața impulsului pasional. Pedepsirea mai redusă a actelor criminale comise într-o stare de excitare emoțională sau de ebrietate decât a altor acte similare echivalează cu încurajarea acestui tip de excese. Amenințarea cu represalii severe nu dă greș în a stăvili până și persoanele mânate în aparență de cele mai irezistibile pasiuni.

Interpretăm comportamentul animal pe baza presupoziției că animalele cedează impulsurilor pe care le resimt în momentul respectiv. Când observăm că animalul se hrănește, coabitează și atacă alte animale sau oameni, vorbim despre instinctele lor de hrănire, de reproducere și de agresiune. Presupunem că asemenea instincte sunt înnăscute și cer imperios să fie satisfăcute.

Dar cu omul lucrurile stau altfel. Omul nu este o ființă condamnată să cedeze neajutorată impulsului care cere cel mai imperios satisfacție. Omul este o ființa capabilă să-și domine instinctele, emoțiile și impulsurile; el își poate raționaliza comportamentul. El renunță la satisfacerea unui impuls arzător pentru a-și satisface alte dorințe. El nu este marioneta apetiturilor sale.

2. Cf. Feuerbach, *Sämmtliche Werke*, Ed. Bolin und Jodl, Stuttgart, 1907, X, 231.

3. Cf. William McDougall, *An Introduction to Social Psychology*, 14th ed, Boston, 1921, p. 11.

4. Cf. Mises, *Epistemological Problems of Economics*, trans. by G. Reisman, New York, 1960, pp. 52 ff.

Un bărbat nu apucă orice femeie care-i stârnește simțurile; el nu devorează fiecare bucată de hrană care-l ademenește; el nu doboară fiecare semen pe {17} care i-ar place să-l ucidă. El își dispune aspirațiile și dorințele într-o ierarhie și alege; pe scurt, el acționează. Ceea ce îl distinge pe om de fiare este tocmai faptul că el își ajustează comportamentul în mod deliberat. Omul este o ființă înzestrată cu inhibiții, care-și poate controla impulsurile și dorințele, căreia îi stă în putere să-și suprime dorințele și impulsurile instinctive.

Se poate întâmpla ca un impuls să se manifeste atât de vehement încât nici un dezavantaj pe care l-ar putea cauza satisfacerea sa să nu pară suficient de mare pentru a împiedica individul în cauză să-l satisfacă. Chiar și în cazul acesta avem de a face cu o alegere. Omul decide în favoarea cedării în fața respectivei dorințe.[5]

3. Acțiunea umană ca dată ultimă

Din vremuri imemoriale oamenii s-au arătat dornici să cunoască sursa primară, cauza întregii existențe și a întregii schimbări, substanța ultimă din care totul izvorăște și care își este sieși propria cauză. Știința este mai puțin ambițioasă. Ea este conștientă de limitele minții umane și ale căutării de cunoaștere a oamenilor. Ea urmărește să reducă fiecare fenomen la cauza sa. Dar ea înțelege că aceste strădanii trebuie să se ciocnească, în mod necesar, de oprelişti insurmontabile. Există fenomene care nu pot fi analizate și reduse la alte fenomene. Aceste fenomene sunt datele ultime. Progresul cercetării științifice poate reuși să demonstreze că un lucru considerat în prealabil ca fiind o dată ultimă poate fi redus la componentele sale. Dar vor exista întotdeauna anumite fenomene ireductibile și neanalizabile, anumite date ultime.

Monismul ne învață că nu există decât o singură substanță ultimă, dualismul că există două, pluralismul că există mai multe. Nu are rost să discutăm critic aceste probleme. Asemenea dispute metafizice sunt interminabile. Starea actuală a cunoașterii noastre nu ne furnizează mijloacele de a le soluționa printr-un răspuns pe care orice om rezonabil să fie nevoit să-l considere satisfăcător.

Monismul materialist afirmă că gândurile și volițiunile umane sunt produse ale funcționării organelor corpului, ale celulelor minții și ale nervilor. Gândirea, voința și acțiunea umană nu sunt produse decât de procese materiale care vor fi, într-o zi, în întregime explicate cu ajutorul metodelor de cercetare ale fizicii și ale chimiei. Și aceasta este o ipoteză metafizică, deși susținătorii ei o consideră un adevăr științific de neclintit și incontestabil.

5. În asemenea cazuri un rol important îl joacă împrejurarea că cele două satisfacții avute în vedere – cea anticipată de pe urma cedării în fața impulsului și cea anticipată de pe urma evitării consecințelor sale indezirabile – nu sunt simultane. A se vedea mai jos, pp. 479-490.

Diverse doctrine au fost avansate pentru a explica raportul dintre minte și trup. Ele nu sunt decât ipoteze, fără nici un fel de legătură cu faptele observate. Tot ce se poate afirma cu certitudine este că există legături între procesele mentale și cele fiziologice. Referitor la natura și modul de funcționare al acestor conexiuni știm puțin, sau chiar nimic. {18}

Judecățile de valoare concrete și acțiunile umane specifice nu se pretează la a fi analizate dincolo de ele însele. Putem crede sau presupune foarte bine că ele sunt absolut dependente și condiționate de anumite cauze. Dar câtă vreme nu cunoaștem cum produc faptele externe – fizice și fiziologice – anumite gânduri și volițiuni în mintea umană, care se soldează cu acte concrete, suntem nevoiți să ne confruntăm cu un *dualism metodologic* insurmontabil. În starea actuală a cunoașterii, afirmațiile fundamentale ale pozitivismului, monismului și panfizicalismului sunt simple postulate metafizice, lipsite de orice fundament științific și deopotrivă nesemnificative și nefolositoare pentru cercetarea științifică. Rațiunea și experiența ne arată două domenii separate. Lumea externă a fenomenelor fizice, chimice și fiziologice și cea internă a gândirii, simțirii, evaluării și acțiunii deliberate. Nici o punte nu leagă – din câte putem ști astăzi – aceste două sfere. Evenimente externe identice produc uneori reacții umane diferite, iar evenimente externe diferite produc uneori aceeași reacție umană. Nu știm de ce.

Față de această stare de lucruri nu putem decât să ne suspendăm judecata privitoare la afirmațiile esențiale ale monismului și ale materialismului. Putem crede sau nu că științele naturale vor reuși într-o zi să explice producerea ideilor, judecăților de valoare și acțiunilor specifice, tot astfel cum explică apariția unui compus chimic ca rezultat necesar și inevitabil al unei anumite combinații de elemente. Până atunci însă, suntem nevoiți să consimțim la dualismul metodologic.

Acțiunea umană este unul dintre factorii care provoacă schimbarea. Este un element al activității și devenirii cosmice. De aceea este un obiect legitim al investigațiilor științifice. Dat fiind că – cel puțin în condițiile actuale – ea nu poate fi redusă la cauzele sale, trebuie să o socotim ca fiind o dată ultimă și să o studiem ca atare.

Este adevărat că modificările produse de acțiunea umană sunt minore în comparație cu efectele manifestărilor marilor forțe cosmice. Din punctul de vedere al eternității și al universului infinit omul este un grăunte infinitezimal. Însă pentru om, acțiunea și vicisitudinile sale sunt lucrurile reale. Acțiunea este esența naturii și existenței sale, mijlocul său de prezervare a vieții și de ridicare a sa deasupra nivelului plantelor și al animalelor. Oricât de perisabile și de evanescente ar fi {19} toate eforturile umane, pentru om și știința umană ele au o importanță capitală.

4. Raționalitate și iraționalitate; subiectivism și obiectivitate în cercetarea praxeologică

Acțiunea umană este întotdeauna în mod necesar rațională. Termenul de „acțiune rațională" este de aceea pleonastic și trebuie respins ca atare. Când sunt aplicați țelurilor ultime ale acțiunii, termenii de rațional și irațional sunt inadecvați și lipsiți de semnificație. Țelul ultim al acțiunii este întotdeauna satisfacerea unor dorințe ale omului care acționează. Deoarece nimeni nu este în măsură să-și substituie propriile judecăți de valoare acelora ale individului care acționează, este zadarnic să formulăm judecăți privitoare la aspirațiile și volițiunile altora. Nici un om nu este în măsură să declare ce l-ar face pe un altul mai fericit și mai puțin nefericit. Criticul fie ne comunică la ce crede el că ar aspira dacă s-ar afla în locul semenului său sau, nesocotind voios, cu aroganță dictatorială, voința și aspirațiile semenului său, ne comunică ce condiții suportate de acest al doilea om l-ar satisface cel mai mult pe el, criticul.

O acțiune este numită adesea irațională dacă ea urmărește, pe seama unor avantaje „materiale" și tangibile, atingerea unor satisfacții „ideale" sau „mai înalte". În sensul acesta, oamenii afirmă de pildă – uneori în mod aprobator, alteori în mod dezaprobator – că cel ce-și sacrifică viața, sănătatea sau avuția, în vederea atingerii unor bunuri „mai înalte" – cum ar fi fidelitatea față de convingerile sale religioase, filosofice și politice, sau libertatea și înflorirea națiunii sale – este motivat de considerente iraționale. Însă aspirația către aceste țeluri mai înalte nu este nici mai rațională nici mai irațională decât aspirația de a satisface orice alte țeluri umane. Este o eroare să presupunem că dorința de a ne procura necesitățile elementare ale vieții și sănătății este mai rațională, naturală sau justificată decât strădania de a dobândi oricare alte bunuri sau satisfacții. Este adevărat că apetitul pentru hrană și căldură este împărtășit de om cu alte mamifere și că, de regulă, omul căruia îi lipsesc hrana și adăpostul își concentrează eforturile către satisfacerea acestor nevoi urgente și nu se îngrijește mult de alte lucruri. Impulsul de a trăi, de a-ți prezerva viața, și de a profita de orice posibilitate de a-ți întări forțele vitale este o trăsătură primară a vieții, prezentă în fiecare ființă umană. Însă a ceda acestui impuls nu este – pentru om – o necesitate inevitabilă.

În vreme ce toate celelalte animale sunt necondiționat mânate de impulsul de a-și prezerva propriile lor vieți și de cel al proliferării, omul are puterea să-și stăpânească chiar și aceste impulsuri. El își poate stăpâni atât dorințele sexuale, cât și voința de a trăi. El poate renunța la viață atunci când împrejurările pe care ar trebui inevitabil să le accepte

pentru a și-o păstra îi par intolerabile. Omul este capabil să moară {20} pentru o cauză sau să se sinucidă. Viața este, pentru om, rezultatul unei alegeri, al unei judecăți de valoare.

Tot astfel stau lucrurile cu dorința de a trăi în belșug. Chiar existența asceților și a oamenilor care renunță la câștigurile materiale de dragul respectării convingerilor lor și al păstrării demnității și al respectului lor de sine este o dovadă că strădania de a obține satisfacții mai tangibile nu este inevitabilă, ci este mai degrabă rezultatul unei alegeri. Desigur, imensa majoritate a oamenilor preferă viața mai degrabă decât moartea și bogăția mai degrabă decât sărăcia.

Este arbitrar să considerăm doar satisfacerea nevoilor fiziologice ale trupului drept „naturală" și deci „rațională" și tot restul drept „artificial" și deci „irațional". Una din trăsăturile caracteristice ale naturii umane este că omul nu urmărește doar hrana, adăpostul și coabitarea ca toate celelalte animale, ci și alte feluri de satisfacții. Omul are dorințe și nevoi specific umane, pe care le putem numi „mai înalte" decât cele pe care le are în comun cu toate celelalte mamifere.[6]

Când se referă la mijloacele alese pentru atingerea unor țeluri, termenii de rațional și irațional implică o judecată privitoare la eficacitatea și adecvarea procedeului întrebuințat. Criticul aprobă sau dezaprobă metoda din punctul de vedere al adecvării sau inadecvării ei pentru atingerea țelului în chestiune. Este un fapt că rațiunea umană nu este infailibilă și că foarte adesea omul dă greș în alegerea și aplicarea mijloacelor sale. O acțiune nepotrivită țelului urmărit va înșela așteptările. Ea este contrară scopului, dar este rațională, adică este rezultatul unei deliberări raționale – deși greșite – și al unei tentative – deși nereușite – de a atinge un anumit scop. Medicii care, acum o sută de ani, întrebuințau anumite metode pe care medicii noștri contemporani le resping, pentru tratamentul cancerului, erau – din punctul de vedere al patologiei actuale – necorespunzător instruiți și, de aceea, ineficienți. Dar ei nu acționau irațional, ci făceau tot ce le stătea în putință. Este probabil că peste o sută de ani mai mulți doctori vor dispune de metode eficiente pentru tratamentul acestei boli. Ei vor fi mai eficienți, dar nu și mai raționali decât medicii noștri de astăzi.

Opusul acțiunii nu este *comportamentul irațional*, ci un răspuns reactiv la stimuli venit din partea organelor corpului și a instinctelor ce nu pot fi controlate de volițiunea persoanei în cauză. La aceeași stimuli omul poate răspunde uneori atât prin comportamente reactive cât și prin acțiune. Dacă un om absoarbe otravă, organele reacționează pu- {21}

6. Referitor la erorile implicate în legea de fier a salariilor, a se vedea mai jos, pp. 603 f.; asupra interpretării greșite a teoriei malthusiene a se vedea mai jos, pp. 667-672.

nându-și în funcțiune resursele de apărare generatoare de antidoturi; în plus, acțiunea poate interveni prin întrebuințarea de contraotrăvuri.

Referitor la problema implicată în antiteza dintre rațional și irațional, nu există nici o diferență între științele naturale și cele sociale. Știința este și trebuie să fie întotdeauna rațională. Ea este strădania de a desluși mental fenomenele universului, prin sistematizarea întregului corpus cognitiv existent. Dar, așa cum s-a arătat mai sus, analiza obiectelor, prin reducerea lor la elemente constituente, trebuie inevitabil, mai devreme sau mai târziu, să atingă un punct dincolo de care nu poate trece. Mintea umană nu este nici măcar capabilă să conceapă un tip de cunoaștere care să nu fie limitată de o dată ultimă, inaccesibilă unor demersuri de analiză și reducere adiționale. Metoda științifică ce călăuzește mintea omenească până în acest punct este în întregime rațională. Data ultimă poate fi numită un fapt irațional.

Se obișnuiește astăzi să li se reproșeze științelor sociale faptul de a fi pur raționale. Cea mai răspândită obiecție formulată împotriva teoriei economice este aceea că ea n-ar ține seama de iraționalitatea vieții și a realității și că încearcă să îndese în scheme raționale și abstracțiuni uscate infinita varietate a fenomenelor. Nici un reproș n-ar putea fi mai absurd. Ca orice ramură a cunoașterii, economia merge până unde se poate ajunge cu ajutorul metodelor raționale. Apoi se oprește, stabilind faptul că are de a face cu o dată ultimă, așadar cu un fenomen care nu poate fi – cel puțin în starea actuală a cunoștințelor noastre – analizat în continuare.[7]

Învățăturile praxeologiei și ale teoriei economice sunt valide pentru orice acțiune umană, indiferent de motivațiile, cauzele și scopurile ei subiacente. Judecățile ultime de valoare și țelurile ultime ale acțiunii umane constituie date pentru orice fel de cercetare științifică; ele nu se pretează la nici un fel de analiză suplimentară. Praxeologia se ocupă cu mijloacele și căile alese pentru atingerea de astfel de scopuri ultime. Mijloacele și nu țelurile formează obiectul ei de studiu.

În sensul acesta vorbim despre subiectivismul științelor generale ale acțiunii umane. Acestea privesc drept date țelurile ultime alese de omul care acționează, rămân în întregime neutre față de ele și se abțin de la a formula orice judecăți de valoare. Singurul criteriu pe care-l întrebuințează este acela al adecvării sau al inadecvării mijloacelor alese pentru atingerea țelurilor urmărite. Dacă eudemonismul vorbește despre fericire, dacă utilitarismul și teoria economică vorbesc despre utilitate, trebuie să interpretăm acești termeni în sens subiectiv, ca pe acele scopuri pe care le urmărește omul deoarece ele sunt dezirabile în ochii

7. Vom vedea mai târziu (pp. 49-58) cum abordează științele sociale empirice datele ultime.

săi. Acesta este cadrul formal în care constă progresul semnificației moderne atribuite eudemonismului, hedonismului și utilitarismului, prin opoziție cu înțelesul material mai vechi, precum și progresul teo- {22} riei subiectiviste moderne a valorii, prin opoziție cu teoria obiectivistă a valorii, elaborată de economia politică clasică. Totodată, obiectivitatea științei noastre constă tocmai în acest subiectivism. Deoarece este subiectivistă și ia judecățile de valoare ale oamenilor care acționează drept date ultime, care nu se pretează la nici un fel de examen critic suplimentar, ea însăși se situează deasupra tuturor controverselor dintre partide și facțiuni, este indiferentă față de conflictele tuturor școlilor dogmatice și de doctrine etice, este liberă de evaluări, judecăți și de idei preconcepute, este universal validă și este absolut și în întregime umană.

5. Cauzalitatea ca o condiție preliminară a acțiunii umane

Omul este în măsură să acționeze deoarece el are capacitatea de a descoperi relații cauzale, care determină schimbarea și devenirea universului. Acțiunea necesită și presupune categoria de cauzalitate. Numai un om care vede lumea în lumina cauzalității este în măsură să acționeze. În sensul acesta putem afirma despre cauzalitate că este o categorie a acțiunii. Categoria *mijloace și scopuri* presupune categoria *cauze și efecte*. Într-o lume fără cauzalitate și regularitate a fenomenelor, n-ar exista nici un domeniu al deliberării umane și al acțiunii umane. O asemenea lume ar fi un haos, în care omul ar fi neputincios să găsească orice fel de orientare și îndrumare. Omul nu este nici măcar capabil să-și imagineze condițiile unui asemenea univers haotic.

Acolo unde omul nu vede nici un fel de relație cauzală el nu poate acționa. Această afirmație nu este reversibilă. Chiar dacă cunoaște relația cauzală în chestiune, omul încă nu poate acționa dacă nu este în măsură să influențeze cauza.

Arhetipul cercetării cauzale a fost: unde și cum trebuie să intervin pentru a modifica mersul evenimentelor de pe calea pe care ar urma-o în absența intervenției mele, într-o direcție care se potrivește mai bine dorințelor mele. În sensul acesta ridică omul întrebarea: cine sau ce se află la originea lucrurilor? El caută regularitatea și „legea" deoarece dorește să intervină. Abia mai târziu a fost această cercetare interpretată de către metafizică mai larg, ca o căutare a cauzei ultime a ființei și a existenței. A fost nevoie de secole pentru a readuce aceste idei exagerate și extravagante îndărăt, la întrebarea mai modestă: unde trebuie sau ar trebui să intervină cineva pentru a-și atinge țelul?

Tratamentul acordat problemei cauzalității în ultimele zeci de ani,

datorită unei confuzii provocate de anumiți fizicieni eminenți, a fost mai degrabă nesatisfăcător. Putem nădăjdui că acest capitol neplăcut {23} din istoria filosofiei va servi drept avertisment filosofilor care vor urma.

Există modificări ale căror cauze sunt, cel puțin în momentul actual, necunoscute. Uneori reușim să dobândim cunoștințe parțiale, astfel încât suntem în măsură să spunem, în 70% din toate cazurile *A* are drept consecință pe *B*, iar în celelalte cazuri pe *C*, sau chiar pe *D*, *E*, *F*, și așa mai departe. Pentru a substitui aceste informații fragmentare cu o informație mai precisă, ar fi necesar să divizăm pe *A* în elementele sale componente. Câtă vreme nu putem realiza aceasta, trebuie să ne mulțumim cu ceea ce se numește o lege statistică. Dar aceasta nu afectează semnificația praxeologică a cauzalității. Ignoranța totală sau parțială a anumitor domenii nu anihilează categoria de cauzalitate.

Problemele filosofice, epistemologice și metafizice ale cauzalității și ale inducției imperfecte se situează în afara domeniului praxeologiei. Noi nu trebuie decât să stabilim faptul că, pentru a acționa, omul trebuie să cunoască relația cauzală dintre evenimente, procese, sau stări de lucruri. Și numai în măsura în care el cunoaște această relație poate acțiunea sa atinge scopul urmărit. Suntem pe deplin conștienți că afirmând aceasta ne mișcăm într-un cerc, deoarece dovada că am perceput corect relația cauzală este furnizată numai de faptul că acțiunea ghidată de această cunoaștere are drept consecință rezultatul anticipat. Dar nu putem evita acest cerc vicios, tocmai deoarece cauzalitatea este o categorie a acțiunii. Și pentru că este o asemenea categorie, praxeologia nu poate evita acordarea unei anumite atenții acestei probleme fundamentale a filosofiei.

6. Alter ego-ul

Dacă suntem pregătiți să înțelegem cauzalitatea în accepțiunea ei cea mai largă, atunci teleologia poate fi numită o varietate a cercetărilor asupra cauzalității. Cauzele finale sunt cele dintâi dintre toate cauzele. Cauza unui eveniment este concepută ca o acțiune sau ca o cvasi-acțiune îndreptată către un anumit scop.

Atât omul primitiv cât și copilul, adoptând o atitudine antropomorfică naivă, consideră întru totul plauzibil ca fiecare modificare și eveniment să fie rezultatul acțiunii unei ființe, ce acționează în același fel ca și ei înșiși. Ei cred că animalele, plantele, munții, râurile și fântânile, ba chiar pietrele și corpurile cerești sunt, asemenea lor înșiși, ființe care acționează, înzestrate cu simțire și voință. Numai într-un stadiu mai târziu al dezvoltării culturale renunță omul la aceste idei animiste, aşe-

zând în locul lor o concepție mecanicistă asupra lumii. Mecanicismul se dovedește a fi un principiu de activitate atât de satisfăcător încât oamenii sfârșesc prin a-l crede capabil de a rezolva toate problemele gândirii și ale cercetării științifice. Materialismul și panfizicalismul proclamă mecanicismul drept esența întregii cunoașteri și metodele experimentale ale matematicii și ale științelor naturale drept unicul mod științific de gândire. Toate schimbările ar trebui înțelese ca mișcări supuse legilor mecanicii. {24}

Campionilor mecanicismului nu le pasă de problemele încă nerezolvate ale bazelor logice și epistemologice ale principiului cauzalității și ale inducției imperfecte. În ochii lor aceste principii sunt valide deoarece funcționează. Faptul că experimentele de laborator produc rezultatele anticipate de teorii și că mașinile din fabrici funcționează în modul anticipat de tehnologi dovedește, spun ei, validitatea metodelor și a descoperirilor făcute de științele naturale moderne. Admițând că știința nu ne poate furniza adevărul – și cine știe ce înseamnă de fapt adevărul? – este sigur în orice caz că ea funcționează, asigurându-ne succesul.

Dar sterilitatea dogmei panfizicaliste devine manifestă tocmai când acceptăm punctul acesta pragmatic de vedere. După cum am arătat mai sus, știința nu a reușit să rezolve problemele legate de raporturile între minte și trup. Panfizicaliștii nu pot în nici un caz să afirme că procedeele pe care le recomandă ei au funcționat vreodată în domeniul relațiilor interumane și al științelor sociale. Dar este neîndoielnic că principiul conform căruia un *Ego* privește orice ființă umană ca și cum ea ar fi, asemeni sieși, o ființă gânditoare și care acționează, și-a dovedit utilitatea, atât în viața cotidiană cât și în cercetarea științifică. Este incontestabil că acest principiu funcționează.

Este indubitabil că practica de a-i considera pe semeni ființe care gândesc și acționează ca și mine, Ego-ul, s-a dovedit folositoare; pe de altă parte, perspectiva de a dobândi o verificare pragmatică similară a postulatului care cere ca aceștia să fie tratați în același fel ca obiectele științelor naturale, pare lipsită de orice speranță. Problemele epistemologice pe care le ridică înțelegerea comportamentului altor persoane nu sunt mai puțin complexe decât cele ale cauzalității și cele ale inducției incomplete. Putem admite că este imposibil să furnizăm probe concludente care să demonstreze propozițiile: logica mea este logica tuturor oamenilor și, în orice caz, absolut singura logică umană și categoriile acțiunilor mele sunt categoriile acțiunilor tuturor celorlalți oameni și, în orice caz, categoriile absolut oricărei acțiuni umane. Însă pragmatiștii trebuie să-și amintească faptul că aceste propoziții

funcționează atât în practică cât și în știință, iar pozitiviștii nu trebuie să treacă cu vederea faptul că, atunci când se adresează semenilor lor, ei presupun – tacit și implicit – validitatea intersubiectivă a logicii și, prin aceasta, realitatea domeniului gândirii și acțiunii alter-Ego-ului, adică {25} a caracterului său eminamente uman.[8]

Gândirea și acțiunea sunt trăsăturile specific umane ale omului. Ele sunt atributele tuturor ființelor umane. Ele sunt, dincolo de apartenența la specia zoologică homo sapiens, semnul caracteristic al omului ca om. Investigarea raportului dintre gândire și acțiune nu ține de domeniul praxeologiei. Pentru praxeologie este suficient să stabilească faptul că există o singură logică inteligibilă pentru mintea umană și că există un singur mod de acțiune care este uman și inteligibil pentru mintea omenească. Existența sau posibilitatea existenței undeva a altor ființe – supraumane sau subumane – care gândesc și acționează într-un mod diferit, este dincolo de sfera de cuprindere a minții umane. Trebuie să ne limităm demersurile la studiul acțiunii umane.

Această acțiune umană, care este inextricabil legată de gândirea umană, este condiționată de necesități logice. Pentru mintea umană este imposibil să conceapă relații logice incompatibile cu structura logică a minții noastre. Pentru mintea umană este imposibil să conceapă un mod de acțiune ale cărei categorii să difere de categoriile care determină propriile noastre acțiuni.

Nu există pentru om decât două principii disponibile în vederea aprehendării mentale a realității, anume cel al teleologiei și cel al cauzalității. Lucrurile care nu pot fi subordonate nici uneia din aceste categorii sunt, pentru mintea umană, absolut ascunse. Un eveniment care nu se pretează la a fi interpretat cu ajutorul unuia dintre aceste două principii este, pentru om, de neconceput și misterios. Schimbarea poate fi concepută ca rezultat fie al manifestării cauzalității mecanice fie al comportamentului deliberat; pentru mintea umană nu există nici o a treia cale disponibilă.[9] Este adevărat, după cum am afirmat deja, că teleologia poare fi privită ca o varietate a cauzalității. Însă stabilirea acestui fapt nu anulează diferențele esențiale dintre aceste două categorii.

Viziunea panmecanicistă asupra lumii este tributară unui monism metodologic; ea nu recunoaște decât cauzalitatea mecanicistă, deoarece nu-i atribuie decât acesteia o valoare cognitivă, sau, cel puțin, una superioară valorii cognitive atribuite teleologiei. Aceasta este o super-

8. Cf. Alfred Schütz, *Der Sinnhafte Aufbau der Sozialen Welt*, Viena, 1932, p. 18.

9. Cf. Karel Engliš, *Begründung der Teleologie als Form des empirischen Erkennes*, Brünn, 1930, pp. 15 ff.

stiție metafizică. Ambele principii cognitive – cauzalitatea și teleologia – sunt, datorită limitelor rațiunii umane, imperfecte și nu ne furnizează cunoștințe ultime. Cauzalitatea duce la un *regressus in infinitum* pe care rațiunea nu-l poate epuiza niciodată. Teleologia devine deficientă îndată ce se ridică problema ce pune în mișcare sursa primară a mișcării. Ambele metode se opresc la câte o dată ultimă, care nu mai poate fi analizată și interpretată. Raționamentul și cercetarea științifică nu vor putea nicicând furniza o deplină satisfacție a minții, certitudine apodictică și cunoașterea perfectă a tuturor lucrurilor. Cei ce caută lucrurile acestea trebuie să apeleze la credință și să încerce să-și liniștească conștiința îmbrățișând un crez sau o doctrină metafizică. {26}

Dacă nu transcendem sfera rațiunii și a experienței nu putem să nu recunoaștem că semenii noștri acționează. Nu avem libertatea să nesocotim acest fapt de dragul unei prejudecăți la modă și al unei opinii arbitrare. Experiența cotidiană nu demonstrează numai că unica metodă adecvată de studiu al condițiilor mediului nostru înconjurător nonuman ne este furnizată de categoria cauzalității; ea demonstrează la fel de convingător și că semenii noștri umani sunt ființe care acționează, așa cum suntem și noi înșine. Pentru înțelegerea acțiunii nu există decât o singură metodă de interpretare și analiză disponibilă și anume, cea furnizată de cunoașterea și analiza propriului nostru comportament deliberat. Problema studierii și analizării acțiunilor altor oameni nu este în nici un fel legată de existența unui *suflet* sau chiar a unui *suflet nemuritor*. În măsura în care obiecțiunile venite din partea empirismului, behaviorismului și pozitivismului sunt îndreptate împotriva oricărei varietăți a teoriei sufletului, ele sunt, pentru problema noastră, irelevante. Problema de care trebuie să ne ocupăm este dacă e posibil să accedem intelectual la înțelesul acțiunii umane în cazul în care refuzăm să o înțelegem ca pe un comportament deliberat și cu semnificație, orientat spre atingerea unor anumite scopuri. Behaviorismul și pozitivismul doresc să abordeze realitatea acțiunii umane cu metodele științelor naturale empirice. Ele o interpretează ca pe un răspuns la stimuli. Dar stimulii aceștia înșiși nu se pretează la a fi descriși cu ajutorul metodelor științelor naturale. Orice tentativă de a-i descrie trebuie să se refere la semnificația pe care le-o atribuie omul care acționează. Putem numi oferta unei anumite mărfi spre vânzare un „stimul". Dar ceea ce este esențial în cazul unei asemenea oferte și o distinge de toate celelalte oferte nu poate fi descris fără a invoca semnificația pe care o atribuie părțile situației respective. Nici un artificiu dialectic nu poate face să se evapore faptul că omul este mânat de dorința de a atinge anumite țeluri. Acest comportament deliberat – adică acțiunea – este domeniul

de studiu al științei noastre. Nu ne putem apropia de subiectul nostru dacă nesocotim semnificația pe care omul o atribuie atât situației, adică stării de lucruri date, cât și propriului său comportament vis-à-vis de această situație.

Nu este potrivit ca fizicianul să caute cauze finale, deoarece nu dispunem de nici un indiciu că evenimentele care formează obiectul de studiu al fizicii trebuie interpretate ca rezultate ale acțiunilor unor ființe care urmăresc țeluri într-un mod uman. Tot astfel, nu este potrivit nici ca praxeologul să nesocotească existența volițiunii și a intenționalității ființei care acționează; ele sunt indubitabil fapte date. Dacă le-ar nesocoti, el ar înceta de a mai studia acțiunea umană. Foarte frecvent – dar nu întotdeauna – evenimentele investigate pot fi analizate atât {27} din punctul de vedere al praxeologiei, cât și din cel al științelor naturale. Dar cel ce se ocupă cu descărcarea unei arme de foc din punct de vedere fizic și chimic nu este un praxeolog. El lasă deoparte tocmai problema pe care știința acțiunii umane deliberate urmărește să o clarifice.

Despre efectul benefic al instinctelor

Dovada faptului că cercetărilor omului nu le sunt deschise decât două căi, cauzalitatea și teleologia, este furnizată de problemele ridicate în legătură cu efectul benefic al instinctelor. Există tipuri de comportament care nu pot fi, pe de o parte, corespunzător interpretate cu ajutorul metodelor cauzale ale științelor naturale, dar care, pe de altă parte, nici nu pot fi considerate acțiuni umane deliberate. Pentru a înțelege un asemenea comportament suntem nevoiți să recurgem la un artificiu. Îi atribuim caracterul de cvasi-acțiune și vorbim despre instincte benefice.

Putem observa două lucruri: primul este tendința inerentă a organismelor vii de a reacționa la stimuli conform unei scheme repetitive, iar al doilea este că acest tip de comportament are efecte favorabile asupra consolidării sau prezervării forțelor vitale ale organismului. Dacă am avea posibilitatea să interpretăm asemenea comportamente ca pe rezultatele urmăririi deliberate ale anumitor scopuri, atunci le-am numi acțiuni și le-am analiza conform metodelor teleologice ale praxeologiei. Însă, deoarece nu dispunem de nici un indiciu că îndărătul acestui comportament s-ar afla o minte conștientă, presupunem că a intervenit un factor necunoscut – pe care-l numim *instinct*. Spunem că instinctul dirijează comportamentele animale cvasi-deliberate și reacțiile inconștiente, dar cu toate acestea benefice, ale musculaturii și nervilor omului. Totuși, simplul fapt că ipostaziem elementul neexplicat din acest comportament ca pe o forță și că îl numim instinct nu lărgește sfera cunoștințelor noastre. Nu trebuie nicicând să uităm că acest cuvânt, instinct, nu este decât o piatră de hotar așezată pentru a indica punctul dincolo de care am fost incapabili, cel puțin până în prezent, să ne desfășurăm cercetările științifice.

Biologia a reușit să descopere explicații „naturale", i.e., mecaniciste, pen-

tru multe din procesele care au fost înainte atribuite funcționării instinctelor. Totuși, au rămas multe altele care nu pot fi interpretate ca reacții mecanice sau chimice la stimuli mecanici sau chimici. Animalele manifestă atitudini care nu pot fi înțelese altfel decât apelând la presupoziția că a intervenit un factor diriguitor.

Țelul behaviorismului, de a studia acțiunea umană din afară, cu ajutorul metodelor psihologiei animale, este iluzoriu. În măsura în care comportamentele animalelor trec dincolo de procesele fiziologice, cum ar fi respirația și metabolismul, ele nu pot fi investigate decât cu ajutorul conceptelor axate pe semnificație, dezvoltate de praxeologie. Behavioristul abordează obiectele investigațiilor sale cu noțiunile umane de scop și succes. El aplică inconștient {28} obiectului său de cercetare conceptele umane de utilitate și de perniciozitate. El se amăgește eliminând toate referințele verbale la comportamente conștiente și la urmărirea de scopuri. În realitate, mintea sa caută pretutindeni scopuri și măsoară fiecare atitudine cu etalonul unei noțiuni confuze de utilitate. Știința comportamentului uman – în măsura în care nu este fiziologie, nu poate renunța la a se referi la semnificații și scopuri. Ea nu poate învăța nimic de la psihologia animalelor și de la observarea reacțiilor inconștiente ale nou născuților. Dimpotrivă, psihologia animală și cea a nou născuților sunt cele ce nu pot renunța la ajutorul furnizat de știința acțiunii umane. Fără categorii praxeologice am fi lipsiți de reperul necesar pentru a concepe și a înțelege atât comportamentul animalelor cât și pe cel al copiilor mici.

Observația comportamentelor instinctive ale animalelor îl umple pe om de uimire și ridică probleme cărora nimeni nu le poate răspunde în mod satisfăcător. Însă faptul că animalele și chiar plantele reacționează într-un mod cvasi-deliberat, nu este nici mai mult nici mai puțin miraculos decât faptul că omul gândește și acționează, că în universul anorganic predomină acele corespondențe funcționale pe care le descrie fizica și că în cel organic se desfășoară procese biologice. Toate aceste lucruri sunt miraculoase, în sensul că reprezintă date ultime pentru mintea noastră cercetătoare.

Tot o astfel de dată ultimă este și ceea ce numim instinct animalic. Ca și conceptele de mișcare, forță, viață și cunoștință, și conceptul de instinct este doar un termen care desemnează o dată ultimă. Desigur, el nici nu „explică" nimic, nici nu indică o cauză sau o cauză ultimă.[10]

Țelul absolut

Pentru a evita orice posibilă neînțelegere a categoriilor praxeologice, pare util să accentuez un truism.

Praxeologia, asemenea științelor istorice ale acțiunii umane, se ocupă de acțiunea *umană* deliberată. Dacă ea menționează *țelurile*, ceea ce are în vedere sunt țelurile urmărite de oamenii care acționează. Dacă vorbește despre

10. „La vie est une cause première qui nous échappe comme toutes les causes premières et dont la science expérimentale n'a pas à se préoccuper." Claude Bernard, *La Science expérimentale*, Paris, 1878, p. 137.

semnificație, se referă la semnificația atribuită acțiunilor lor de oamenii care acționează.

Praxeologia și istoria sunt manifestări ale minții umane și, ca atare, sunt condiționate de capacitățile intelectuale ale muritorilor. Praxeologia și istoria nu pretind să cunoască ceva despre intențiile unei minți absolute și obiective, despre semnificația obiectivă inerentă cursului evenimentelor și evoluției istorice, sau despre planurile pe care Dumnezeu, sau Natura, sau Spiritul lumii, sau Destinul manifest, urmăresc să-l realizeze dirijând universul uman. {29} Ele nu au nimic în comun cu așa numita filosofie a istoriei. Spre deosebire de lucrările unor Hegel, Comte, Marx și ale unei sumedenii de alți autori, praxeologia și istoria nu pretind că revelează informații despre semnificația adevărată, obiectivă și absolută a vieții și a istoriei.[11]

Omul vegetativ

Anumite filosofii îi îndrumă pe oameni să caute, ca țel ultim de conduită, renunțarea completă la orice acțiune. Ele privesc viața ca pe un rău absolut, plin de durere, suferințe și angoase și neagă apodictic posibilitatea ca vreun efort uman să o facă mai tolerabilă. Fericirea poate fi atinsă numai odată cu extincția completă a existenței conștiente, a volițiunii și a vieții. Singura cale spre beatitudine și mântuire este de a deveni perfect pasiv, indiferent și inert, asemenea plantelor. Binele suveran este abandonul gândirii și al acțiunii.

Aceasta este esența învățăturilor diferitelor filosofii indiene, îndeosebi a budismului, și a lui Schopenhauer. Praxeologia nu are a le comenta. Ea este neutră în ce privește toate judecățile de valoare și alegerea țelurilor ultime. Sarcina ei nu este de a aproba sau de a dezaproba, ci de a descrie ceea ce este.

Obiectul de studiu al praxeologiei este acțiunea umană. Ea se ocupă de omul care acționează, nu de omul transformat într-o plantă și redus doar la o existență vegetativă.

11. Referitor la filosofia istoriei, cf. Mises, *Theory and History*, New Haven, 1957, pp. 159 ff.

II. PROBLEMELE EPISTEMOLOGICE ALE ȘTIINȚELOR ACȚIUNII UMANE

1. Praxeologie și istorie

Există două ramuri principale ale științelor acțiunii umane: praxeologia și istoria.

Istoria constă în colectarea și sistematizarea tuturor datelor furnizate de experiență privind acțiunea umană. Domeniul său este conținutul concret al acțiunii umane. Ea studiază toate preocupările omenești, în infinita lor multiplicitate și varietate, și toate acțiunile individuale, cu implicațiile lor accidentale, speciale și particulare. Ea scrutează ideile care ghidează acțiunile oamenilor și rezultatele acțiunilor întreprinse de ei, îmbrățișând toate aspectele activităților umane. Există, pe de o parte, istoria generală și, pe de alta, diverse domenii istorice mai specializate, cum ar fi istoria acțiunilor politice și militare, a ideilor și a filosofiei, a activităților economice, a tehnologiei, a literaturii, a artei și a științei, a religiei, a obiceiurilor și a cutumelor și a multor alte sfere ale vieții umane. Există, de asemenea, etnologia și antropologia, în măsura în care ele nu reprezintă o parte a biologiei; și există psihologia, în măsura în care ea nu este nici fiziologie, nici epistemologie, nici filosofie. Există, în fine, lingvistica, în măsura în care ea nu este nici logică, nici fiziologie a comunicării.[1]

Domeniul de studiu al tuturor științelor istorice este trecutul. Ele nu ne pot învăța nimic care să fie valid în cazul tuturor acțiunilor umane, adică și în viitor. Studiul istoriei îl face pe om înțelept și socotit. Dar numai prin el însuși, acest studiu nu furnizează nici un fel de cunoștințe, sau calificări utilizabile pentru rezolvarea unor probleme concrete. {31}

1. Istoria economică, economia descriptivă și statistica economică fac parte, desigur, din istorie. Termenul de *sociologie* este întrebuințat în două sensuri diferite. Sociologia descriptivă se ocupă cu acele fenomene istorice ale acțiunii umane care nu privesc economia descriptivă; ea interferează, într-o anumită măsură, cu domeniul de studiu al etnologiei și al antropologiei. Sociologia generală, pe de altă parte, abordează experiența istorică dintr-un punct de vedere mai universal decât celelalte ramuri ale istoriei. Istoria propriu-zisă studiază, de pildă, un anumit oraș, sau orașele dintr-o anumită perioadă, sau un anumit popor, sau o anumită arie geografică. Max Weber, în principalul său tratat (*Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen, 1922, pp. 513-600) analizează orașul în general, adică întreaga experiență istorică privitoare la orașe, fără nici o limitare dictată de perioadele istorice, regiunile geografice sau popoarele, națiunile, rasele și civilizațiile individuale.

Științele naturale se ocupă și ele de evenimentele din trecut. Experiența este experiența unor lucruri trecute; nu există nici o experiență a lucrurilor care se vor întâmpla în viitor. Dar experiența, căreia științele naturale îi datorează întregul lor succes, este experiența efectuării unor experimente în cursul cărora elementele individuale ale schimbării pot fi observate în mod separat. Faptele înregistrate în felul acesta pot fi utilizate ca baze pentru inducție – o metodă specifică de inferență, care a furnizat dovezi pragmatice ale utilității sale, deși caracterizarea ei epistemologică satisfăcătoare rămâne încă o problemă nerezolvată.

Experiența cu care trebuie să se confrunte științele acțiunii umane este întotdeauna o experiență care privește fenomene complexe. În domeniul acțiunii umane nu pot fi efectuate nici un fel de experimente de laborator. Nu suntem niciodată în situația de a observa modificarea unui singur element, în vreme ce toate celelalte condiții ale evenimentului rămân neschimbate. Ca experiență a fenomenelor complexe, experiența istorică nu ne furnizează fapte, în accepțiunea în care este întrebuințat termenul în științele naturale, pentru a desemna evenimente izolate, testate experimental. Informația pe care ne-o furnizează experiența istorică nu poate fi utilizată ca material de construcție pentru clădirea de teorii și prezicerea evenimentelor viitoare. Fiecare experiență istorică se pretează la diverse interpretări – și este efectiv interpretată în diverse feluri.

De aceea, postulatele pozitivismului și ale școlilor de metafizică înrudite cu acesta sunt iluzorii. Este imposibil să reformăm științele acțiunii umane după tiparul fizicii și al altor științe naturale. Nu există nici un mijloc de a stabili o teorie *a posteriori* a comportamentului uman și a evenimentelor sociale. Istoria nu poate nici demonstra nici respinge o afirmație generală, în felul în care științele naturale acceptă sau resping ipoteze pe baza experimentelor de laborator. Nici verificarea experimentală, nici falsificarea experimentală a propozițiilor generale nu sunt posibile în domeniul său.

Fenomenele complexe, în producerea cărora se întrepătrund diverse lanțuri cauzale, nu pot testa nici o teorie. Dimpotrivă, asemenea fenomene nu devin inteligibile decât prin mijlocirea unei interpretări în termenii unei teorii dezvoltate în prealabil, din surse diferite. În cazul fenomenelor naturale, interpretarea unui fenomen nu trebuie să contrazică teoriile verificate experimental într-o măsură satisfăcătoare. În cazul evenimentelor istorice nu există asemenea restricții. Comentatorii ar avea libertatea să recurgă la explicații oricât de arbitrare. Acolo unde există ceva de explicat, mintea umană n-a întârziat

niciodată să inventeze unele teorii imaginare ad hoc, lipsite de orice justificare logică. {32}

În domeniul istoriei umane, o constrângere similară celei pe care teoriile testate experimental o impun în cazul tentativelor de a interpreta și elucida evenimente individuale de natură fizică, chimică și fiziologică, este furnizată de praxeologie. Praxeologia este o știință teoretică și sistematică, nu una istorică. Domeniul ei este acțiunea umană ca atare, indiferent de toate circumstanțele înconjurătoare, accidentale și individuale ale actelor concrete. Tipul de cunoaștere furnizat de ea este pur formal și general, independent de conținutul material și trăsăturile particulare ale cazului propriu-zis. Ea urmărește dobândirea de cunoaștere validă în toate situațiile în care condițiile corespund cu exactitate celor implicate în presupozițiile și inferențele sale. Afirmațiile și propozițiile sale nu sunt derivate din experiență. Ele sunt, ca și cele ale logicii și matematicii, *a priori*. Ele nu se pretează la a fi verificate sau falsificate pe baza experienței și a faptelor. Ele sunt, atât logic cât și temporal, antecedente oricărei comprehensiuni a faptelor istorice. Sunt o condiție necesară a oricărei deslușiri intelectuale a evenimentelor istorice. Fără ele, nu am fi capabili să vedem în mersul evenimentelor decât modificări caleidoscopice și o dezordine haotică.

2. Caracterul formal și aprioric al praxeologiei

O tendință la modă în filosofia contemporană este de a nega existența oricărei cunoașteri *a priori*. Întreaga cunoaștere umană, ni se spune, este derivată din experiență. Această atitudine poate fi cu ușurință înțeleasă ca o reacție excesivă împotriva extravaganțelor teologiei și a filosofiei defectuoase a istoriei și a naturii. Metafizicienii erau foarte dornici să descopere cu ajutorul intuiției precepte morale, semnificația evoluției istorice, proprietățile sufletului și ale materiei și legile care guvernează evenimentele fizice, chimice și fiziologice. Speculațiile lor volatile manifestau o desconsiderare inocentă față de cunoașterea chestiunilor concrete. Convingerea lor era că rațiunea poate explica toate fenomenele și poate răspunde la toate întrebările, fără a face apel la experiență.

Științele naturale moderne își datorează succesul metodei observației și a experimentului. Este neîndoielnic că empirismul și pragmatismul sunt îndreptățite, în măsura în care nu fac decât să descrie metodele științelor naturale. Dar nu este mai puțin sigur că ele greșesc întru totul în tentativele lor de a respinge orice fel de cunoaștere apriori și de a caracteriza logica, matematica și praxeologia fie drept științe empirice și discipline experimentale, fie drept simple tautologii.

Cu privire la praxeologie, erorile filosofilor trebuie puse pe seama {33} ignoranței lor complete în materie de teorie economică[2] și, foarte adesea, a cunoașterii lor uimitor de insuficiente în materie de istorie. În ochii filosofului, abordarea chestiunilor filosofice este o vocație nobilă și sublimă, care nu trebuie coborâtă la nivelul scăzut al altor îndeletniciri lucrative. Profesorului îi repugnă faptul că de pe urma filosofării câștigă un venit; el este ofensat de ideea de a câștiga bani, ca și artizanul sau muncitorul agricol. Chestiunile monetare sunt lucruri rele, iar filosoful, care cercetează problemele de importanță supremă, a adevărului și a valorilor eterne absolute, n-ar trebui să-și mânjească mintea acordând atenție problemelor economice.

Problema existenței sau inexistenței unor elemente *a priori* ale gândirii – adică a unor condiții necesare și ineluctabile pentru gândire, anterioare oricărui exercițiu al facultăților de concepție și experimentare – nu trebuie confundată cu problema genetică, a felului cum și-a dobândit omul capacitatea sa mentală caracteristic umană. Omul descinde din strămoși non-umani, cărora le lipsea această capacitate. Acești strămoși erau înzestrați cu un anumit potențial, care de-a lungul epocilor de evoluție i-a transformat în ființe înzestrate cu rațiune. Această transformare s-a realizat grație influenței unui mediu cosmic aflat în schimbare, care a influențat generații succesive. De aici, empiristul conchide că principiile fundamentale ale gândirii sunt un rezultat al experienței și reprezintă o adaptare a omului la condițiile sale de mediu.

Această idee conduce, dacă este urmărită în mod consecvent, la concluzia suplimentară că între înaintașii noștri preumani și homo sapiens au existat diverse stadii intermediare. Ar fi existat ființe care, deși nu în întregime echipate cu facultatea umană de a raționa, erau înzestrate cu unele posibilități rudimentare de gândire rațională. Gândirea lor n-ar fi fost încă structurată logic, ci ar fi fost o minte pre-logică sau, mai precis, o gândire imperfect structurată logic. Funcțiile lor logice incomplete și defectuoase ar fi evoluat, pas cu pas, de la stadiul pre-logic către cel logic. Rațiunea, intelectul și logica ar fi fenomene istorice. Există o istorie a logicii, după cum există și una a tehnologiei. Nimic nu sugerează că logica, așa cum o cunoaștem astăzi, este stadiul ultim

2. Cu greu se poate numi un filosof care să fi fost mai complet familiarizat cu diversele ramuri ale cunoașterii contemporane decât Bergson. Totuși, o observație marginală din ultima sa carte importantă demonstrează clar că Bergson era complet ignorant în ce privește teorema fundamentală a teoriei moderne a valorii și a schimbului. Vorbind despre schimb, el notează: „l'on ne peut le pratiquer sans s'être demandé si les deux objets échangés sont bien deux même valeur, c'est–à-dire échangeables contre un même troisième." (*Les Deux Sources de la morale et de la religion*, Paris, 1932, p. 68).

și final al evoluției intelectuale. Logica umană reprezintă o fază istorică, situată între non-logica pre-umană, pe de o parte, și o logică suprau- {34} mană, pe de alta. Rațiunea și intelectul, cele mai eficiente înzestrări ale ființelor umane, în lupta lor pentru supraviețuire, sunt cuprinse în fluxul continuu al evenimentelor zoologice. Ele nu sunt nici eterne, nici inalterabile, ci sunt tranzitorii.

Mai mult, nu există nici un dubiu asupra faptului că fiecare ființă umană repetă, în cursul evoluției sale personale, nu doar metamorfoza fiziologică care transformă o simplă celulă într-un organism de mamifer extrem de dezvoltat, ci, în aceeași măsură, și metamorfoza spirituală care transformă o existență pur vegetativă și animală într-un intelect înzestrat cu rațiune. Această transformare nu se sfârșește odată cu viața prenatală a embrionului, ci doar mai târziu, când nou născutul se trezește, pas cu pas, la starea de conștiență umană. Astfel, fiecare om, în tinerețea sa timpurie, pornește din adâncurile întunericului, pentru a trece prin diversele stadii ale structurii logice a minții.

Există apoi cazul animalelor. Suntem pe deplin conștienți de prăpastia de netrecut care separă gândirea noastră de procesele reactive ale minții și ale nervilor acestora. Dar, în același timp, ghicim că anumite forțe se luptă cu disperare în ele pentru a înainta către lumina înțelegerii. Ele sunt ca niște prizonieri, dornici să scape de blestemul întunericului etern și al automatismelor fără ieșire. Le împărtășim sentimentele, deoarece suntem noi înșine într-o poziție similară: de a forța în van limitele aparatului nostru intelectual, râvnind zadarnic la inaccesibila cunoaștere perfectă.

Dar problema elementelor *a priori* este de altă natură. Ea nu are legătură cu problema felului cum au apărut conștiința și rațiunea. Ea se referă la caracterul esențial și necesar al structurii logice a minții umane.

Relațiile logice fundamentale nu se pretează la a fi dovedite sau infirmate. Orice tentativă de a le demonstra trebuie să le presupună validitatea. Ar fi imposibil să le explicăm unei ființe care nu le-ar poseda și ea în mod independent. Eforturile de a le defini conform regulilor după care se formulează definiții sunt sortite eșecului. Ele sunt propoziții primare, antecedente oricărei definiții nominale sau reale. Sunt categorii ultime și neanalizabile. Mintea umană este absolut incapabilă să imagineze categorii logice incompatibile cu ele. Indiferent cum le-ar apărea ele unor ființe supraumane, pentru om ele sunt inevitabile și absolut necesare. Ele sunt condiția preliminară indispensabilă a percepției, a apercepției și a experienței.

De asemenea, ele sunt condiția prealabilă la fel de indispensabilă a

memoriei. Există o tendință, în științele naturale, de a descrie memoria ca pe un caz particular al unui fenomen mai general. Fiecare organism viu păstrează efectele stimulilor la care a fost supus mai devreme, iar {35} configurația prezentă a materiei anorganice este modelată de efectele tuturor influențelor cărora le-a fost expusă în trecut. Configurația actuală a universului este produsul trecutului său. De aceea putem spune, într-un sens metaforic nu foarte precis, că structura geologică a globului terestru păstrează memoria tuturor modificărilor cosmice din trecut și că trupul omului este sedimentarea destinelor și vicisitudinilor înaintașilor săi și ale sale proprii. Dar memoria este ceva în întregime diferit de unitatea structurală și continuitatea evoluției cosmice. Este un fenomen de conștiință, fiind condiționat ca atare de structurile logice *a priori*. Psihologii s-au arătat intrigați de faptul că omul nu-și amintește nimic din vremea existenței sale ca embrion și ca nou născut. Freud a încercat să explice absența amintirilor ca pe o consecință a suprimării aducerilor aminte nedorite. Adevărul este că nu este nimic de memorat din stadiile inconștiente. Automatismele animale și reacțiile inconștiente la stimuli fiziologici nu constituie material de memorare, nici pentru embrioni și nou născuți, nici pentru adulți. Numai stările conștiente pot fi rememorate.

Mintea umană nu este o *tabula rasa*, pe care evenimentele exterioare să-și scrie propria lor istorie. Ea este echipată cu o serie de instrumente pentru cunoașterea realității. Omul a dobândit aceste instrumente, adică structura logică a minții, în cursul evoluției sale de la amibă până în stadiul actual. Dar aceste instrumente sunt anterioare logic oricărei experiențe.

Omul nu este doar un animal în întregime supus stimulilor care-i determină inevitabil cursul vieții. El este și o ființă care acționează. Iar categoria de acțiune precede logic orice act concret.

Faptul că omul nu are puterea creatoare de a-și imagina categorii incompatibile cu relațiile logice fundamentale și cu principiile cauzalității și al teleologiei ne constrânge să adoptăm ceea ce s-ar putea numi un *apriorism metodologic*.

Fiecare om, în viața sa cotidiană, este în mod repetat martorul imutabilității și universabilității categoriilor gândirii și ale acțiunii. Cel ce se adresează semenilor săi, dorind să-i informeze și să-i convingă, punând întrebări și răspunzând la întrebările altor oameni, nu poate proceda astfel decât făcând apel la ceva ce au în comun toți oamenii – anume, la structura logică a gândirii umane. Ideea că *A* ar putea fi în același timp *non-A*, sau că a prefera pe *A* lui *B* ar putea însemna în același timp a prefera pe *B* lui *A* este, pur și simplu, de neconceput și

absurdă pentru mintea umană. Noi nu avem posibilitatea de a înțelege vreo formă de gândire prelogică sau metalogică. Noi nu putem concepe o lume fără cauzalitate și teleologie.

Pentru om nu contează dacă dincolo de sfera accesibilă minții umane există alte sfere, în care se găsește ceva categoric diferit de toată gândirea și acțiunea umană. Nici un fel de cunoaștere din aceste sfere nu pătrunde în mintea umană. Este inutil să ne întrebăm dacă lucrurile în sine sunt diferite de ceea ce ne par nouă a fi, și dacă există lumi pe care nu le putem ghici și idei pe care nu le putem înțelege. Acestea sunt probleme care depășesc domeniul cunoașterii umane. Cunoașterea umană este condiționată de structura minții umane. Dacă ea alege acțiunea umană drept obiect al cercetărilor sale, atunci nu poate fi vorba decât despre studiul categoriilor acțiunii, care sunt proprii minții umane și sunt proiecțiile acesteia asupra lumii externe a devenirii și a schimbării. Toate teoremele praxeologiei se referă exclusiv la aceste categorii ale acțiunii și sunt valide exclusiv în sfera lor de aplicabilitate. Ele nu pretind să furnizeze nici un fel de informații despre lumi și relații nicăieri visate și inimaginabile. {36}

Astfel, praxeologia este umană într-un dublu sens. Este umană deoarece ea susține că teoremele sale, în cadrul sferei precis delimitate de presupozițiile lor subiacente, sunt universal valide pentru orice acțiune umană. De asemenea, ea este umană deoarece se preocupă exclusiv de acțiunea umană și nu aspiră să cunoască nimic despre acțiunea nonumană – fie aceasta subumană sau supraumană.

Pretinsa eterogenitate logică a omului primitiv

O eroare general răspândită este de a crede că scrierile lui Lucien Lévy-Bruhl sprijină doctrina după care structura logică a minții omului primitiv era și este categoric diferită de cea a omului civilizat. Dimpotrivă, ceea ce ne comunică Lévy-Bruhl privitor la funcțiile mentale ale omului primitiv, pe baza unui studiu atent al întregului material etnologic disponibil, demonstrează în mod clar că relațiile și categoriile logice fundamentale ale gândirii și ale acțiunii joacă, în activitățile intelectuale ale sălbaticilor, același rol pe care-l joacă și în propria noastră viață. Conținutul gândirii omului primitiv diferă de cel al gândurilor noastre, dar amândouă au în comun aceeași structură formală și logică.

Este adevărat că Lévy-Bruhl însuși susține că mentalitatea popoarelor primitive are un caracter esențialmente „mistic și prelogic"; reprezentările colective ale omului primitiv sunt reglementate de „legea participării" și sunt, în consecință, indiferente față de legea contradicției. Dar distincția lui Lévy-Bruhl între gândirea prelogică și cea logică se referă la conținutul și nu la forma și structura categorială a gândirii. Într-adevăr, el declară că și printre

popoarele noastre există idei și relații între idei guvernate de „legea participării”, care pot fi mai mult sau mai puțin independente, mai mult sau mai puțin estompate, dar cu toate acestea sunt ineradicabile și învecinate cu cele supuse {37} legilor rațiunii. „Gândirea prelogică și cea mistică coexistă cu cea logică.”[3]

Lévy-Bruhl situează învățăturile esențiale ale creștinismului în sfera gândirii prelogice.[4] Desigur, numeroase obiecții pot fi și au fost îndreptate împotriva doctrinelor creștine și a interpretărilor lor teologice. Dar nimeni nu s-a hazardat vreodată să afirme că părinții bisericii și filosofii creștini – printre care se numără Sf. Augustin și Sf. Toma din Aquino – erau înzestrați cu minți ale căror structuri logice erau categorial diferite de cele ale contemporanilor noștri. Disputa dintre un om care crede în miracole și un altul care nu crede se referă la conținutul logic al gândirii, nu la forma sa logică. Omul care încearcă să demonstreze posibilitatea și realitatea miracolelor poate să se înșele. Dar demascarea erorii sale este – după cum arată eseurile strălucite datorate lui Hume și Mill – cu siguranță tot atât de complexă, din punct de vedere logic, ca și respingerea oricărei alte erori filosofice sau economice.

Exploratorii și misionarii relatează că în Africa și în Polinezia omul primitiv se oprește la cea dintâi percepție a lucrurilor și nu cercetează niciodată dacă există vreo cale de a o evita.[5] Educatorii europeni și americani relatează uneori același lucru despre studenții lor. Privitor la populația Mossi, de pe fluviul Niger, Lévy-Bruhl citează observația unui misionar: „Conversațiile cu ei se referă exclusiv la femei, hrană și (în sezonul ploios) la recoltă.”[6] Ce alte subiecte agreau oare mulți dintre contemporanii și vecinii unor Newton, Kant și Lévy-Bruhl?

Concluzia pe care trebuie s-o tragem din studiile lui Lévy-Bruhl este redată cel mai bine în propriile sale cuvinte: „Gândirea primitivă, ca și a noastră, este foarte dornică de a găsi motivele lucrurilor care se întâmplă, dar ea nu le caută în aceeași direcție ca noi.”[7]

Un țăran dornic să obțină o recoltă bogată poate alege diverse metode, în conformitate cu conținutul ideilor sale. El poate celebra anumite rituri magice, poate face un pelerinaj, poate așeza o lumânare ca ofrandă în fața imaginii sfântului său protector, sau poate întrebuința fertilizator mai mult și mai bun. Dar, indiferent ce face, este întotdeauna vorba de o acțiune, adică de utilizarea de mijloace pentru atingerea anumitor scopuri. Magia este, într-un sens mai larg, o varietate a tehnologiei. Exorcismul este o acțiune deliberată, care urmărește un țel, bazată pe o viziune asupra lumii pe care majoritatea contemporanilor noștri o resping drept superstițioasă și, de aceea, inadecvată. Dar conceptul de acțiune nu implică faptul că acțiunea este ghidată de o teorie corectă și de o tehnologie care garantează succesul și că ea își atinge scopul. El implică numai că cel ce efectuează acțiunea crede că mijloacele întrebuințate {38} vor produce efectul dorit.

3. Lévy-Bruhl, *How Natives Think*, trad. de L.A. Clare, New York, 1932, p. 386.
4. *Ibid.*, p. 377.
5. Lévy-Bruhl, *Primitive Mentality*, trad. de L.A. Clare, New York, 1923, pp. 27-29.
6. *Ibid.*, p. 27.
7. *Ibid.*, p. 437.

Nici un fel de fapte furnizate de etnologie sau de istorie nu contrazic aserțiunea că structura logică a minții este uniformă pentru toți oamenii, de toate rasele, pentru toate epocile și în toate țările.[8]

3. Structurile *a priori* și realitatea

Raționamentele aprioriste sunt pur conceptuale și deductive. Ele nu pot genera decât tautologii și judecăți analitice. Toate implicațiile sunt derivate logic din premise și erau dintru început conținute în ele. În consecință, afirmă o obiecție foarte populară, ele nu pot adăuga nimic la cunoașterea noastră.

Toate teoremele geometrice sunt dintru început implicate în axiome. Conceptul de triunghi dreptunghic implică deja teorema lui Pitagora. Această teoremă este o tautologie, iar deducția sa ne furnizează o judecată analitică. Cu toate acestea, nimeni n-ar susține că geometria în general și teorema lui Pitagora, în particular, nu ne lărgesc sfera cunoașterii. Cunoașterea dobândită prin raționamente pur deductive este și ea creatoare și ne deschide drumul gândirii către sfere inaccesibile în prealabil. Sarcina semnificativă a gândirii aprioriste este, pe de o parte, de a aduce la lumină tot ce se află implicat în categorii, concepte și premise și, pe de altă parte, de a ne arăta ce nu implică ele. Vocația sa este de a face manifest și evident ceea ce în prealabil era ascuns și necunoscut.[9]

În conceptul de bani sunt deja implicate toate teoremele teoriei monetare. Teoria cantitativă nu adaugă cunoașterii noastre nimic care nu este potențial conținut în conceptul de bani. Ea transformă, dezvoltă și desfășoară; ea nu analizează și este, de aceea, tautologică, ca și teorema lui Pitagora în raport cu conceptul de triunghi dreptunghic. Cu toate acestea, nimeni nu ar nega valoarea cognitivă a teoriei cantitative. Ea rămâne necunoscută unei minți care nu a fost luminată de gândirea economică. O lungă serie de încercări nereușite de a soluționa problemele la care ne referim arată că nu a fost în nici un caz ușor să se atingă stadiul de cunoaștere actual.

Faptul că nu ne furnizează o cunoaștere deplină a realității nu este o deficiență a sistemului științific aprioristic. Conceptele și teoremele sale sunt instrumente mentale, care deschid calea unei cuprinderi complete a realității; desigur, ele nu constituie deja, în sine, totalitatea

8. A se vedea formulările strălucite datorate lui Ernst Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen*, Berlin, 1925, II, 78.

9. Știința, spune Meyerson, este „l'acte par lequel nous ramenons à l'identique ce qui nous a, tout d'abord, paru n'être pas tel." (*De l'Explication dans les sciences*, Paris 1927, p. 154). A se vedea și Morris R. Cohen, *A Preface to Logic*, New York, 1944, pp. 11-14.

cunoașterii factuale despre toate lucrurile. Teoria și comprehensiunea {39} realității vii și schimbătoare nu se opun una alteia. Fără teorie, adică fără știința aprioristă generală a acțiunii umane, nu poate exista comprehensiune a realității acțiunii umane.

Raportul dintre rațiune și experiență este de multă vreme una din problemele filosofice fundamentale. Ca și pe toate celelalte probleme legate de critica cunoașterii, filosofii l-au abordat numai din perspectiva științelor naturale. Ei au ignorat științele acțiunii umane. Contribuțiile lor sunt inutile pentru praxeologie.

Se obișnuiește ca pentru analiza problemelor epistemologice ale teoriei economice să se adopte una din soluțiile sugerate pentru științele naturale. Unii autori recomandă convenționalismul lui Poincaré.[10] Ei consideră premisele raționamentelor economice ca fiind o chestiune de lingvistică și de convenție axiomatică.[11] Alții preferă să adopte ideile avansate de Einstein. Einstein pune întrebarea: „Cum este cu putință ca matematica, un produs al rațiunii umane care nu depinde de nici un fel de experiență, să fie atât de desăvârșit adecvată obiectelor realității? Este oare gândirea umană capabilă să descopere, fără sprijinul experienței, prin raționament pur, însușirile lucrurilor reale?" Iar răspunsul său este: „În măsura în care teoremele de matematică se referă la realitate, ele nu sunt sigure, iar în măsura în care sunt sigure, nu se referă la realitate."[12]

Însă științele acțiunii umane diferă radical de științele naturale. Toți autorii care se grăbesc să construiască un sistem epistemologic al științelor acțiunii umane după modelul științelor naturale comit o eroare lamentabilă.

Adevăratul obiect al praxeologiei, acțiunea umană, izvorăște din aceeași sursă ca și gândirea umană. Acțiunea și rațiunea sunt congenerice și omogene; ele pot chiar fi considerate două aspecte ale aceluiași lucru. Faptul că rațiunea are puterea de a clarifica trăsăturile esențiale ale acțiunii prin pură deducție argumentativă este o consecință a faptului că acțiunea este un produs al rațiunii. Teoremele obținute prin raționamente praxeologice corecte nu sunt doar perfect sigure și incontestabile, asemenea teoremelor corecte de matematică ci mai mult, ele se referă cu întreaga rigiditate a siguranței și incontestabilității lor apodictice la realitatea acțiunii, așa cum se manifestă aceasta în viață și în istorie. Praxeologia furnizează cunoștințe exacte și precise despre lucruri reale.

Punctul de pornire al praxeologiei nu este o selecție de axiome și o decizie referitoare la metodele de procedură, ci o reflecție privitoare la

10. Henri Poincaré, *La Science et l'hypothèse*, Paris, 1918, p. 69.
11. Felix Kaufmann, *Methodology of the Social Sciences*, Londra, 1944, pp. 46-47.
12. Albert Einstein, *Geometrie und Erfahrung,* Berlin, 1923, p. 3.

esența acțiunii. Nu există nici o acțiune în care categoriile praxeologice să nu se manifeste deplin și perfect. Nu există nici un mod de acțiune {40} imaginabil în care mijloacele și scopurile, sau costurile și veniturile, să nu poată fi clar distinse și precis separate. Nu există nimic care să corespundă numai aproximativ sau incomplet categoriei economice de schimb. Există numai schimb sau nonschimb; iar cu privire la orice schimb, toate teoremele generale referitoare la schimburi sunt valide, în întreaga lor rigiditate și cu toate implicațiile lor. Nu există tranziții de la schimb la nonschimb, sau de la schimb direct la schimb indirect. Nici o experiență efectuată vreodată nu poate contrazice aceste afirmații.

O asemenea experiență ar fi imposibilă în primul rând datorită motivului că toate experiențele privitoare la acțiunea umană sunt condiționate de categoriile praxeologice și devin posibile numai prin aplicarea lor. Dacă nu am fi înzestrați, în mintea noastră, cu schemele furnizate de raționamentul praxeologic, n-am fi niciodată în măsură să discernem sau să analizăm vreo acțiune. Am percepe mișcări, dar n-am percepe nici cumpărare nici vânzare, nici prețuri, nici rate salariale, rate ale dobânzii, și așa mai departe. Numai datorită utilizării schemei praxeologice suntem în măsură să experimentăm ceva referitor la un act de cumpărare și vânzare, dar lucrul acesta nu depinde de faptul că simțurile noastre percep concomitent sau nu vreo mișcare a oamenilor și elementelor nonumane din lumea externă. Fără ajutorul cunoașterii praxeologice n-am învăța niciodată nimic despre mijloacele de efectuare a schimburilor. Dacă am aborda monezile fără o astfel de cunoaștere prealabilă, atunci n-am vedea în ele decât plăcuțe rotunde de metal și nimic mai mult. O experiență privitoare la bani presupune existența unei familiarități cu categoria praxeologică *mijloc de schimb*.

Experiența privitoare la acțiunea umană diferă de cea privitoare la fenomenele naturale prin aceea că necesită și presupune cunoaștere praxeologică. Acesta este motivul pentru care metodele științelor naturale sunt inadecvate pentru studiul praxeologiei, teoriei economice și istoriei.

Afirmând caracterul aprioric al praxeologiei nu stabilim un plan de dezvoltare al unei viitoare științe, diferite de științele tradiționale ale acțiunii umane. Nu susținem că știința teoretică a acțiunii umane ar trebui să fie aprioristă, ci că ea este și a fost întotdeauna astfel. Orice tentativă de a reflecta la problemele legate de acțiunea umană este inevitabil legată de gândirea aprioristă. În această privință nu este nici o diferență dacă persoanele care discută o problemă sunt teoreticieni, care urmăresc numai dobândirea unei cunoașteri pure, sau oameni de

stat, politicieni și cetățeni obișnuiți, dornici să înțeleagă schimbările care survin și să înțeleagă ce fel de politici publice sau măsuri private le-ar sluji mai bine propriile lor interese. Oamenii pot fi în dezacord {41} cu privire la semnificația oricărei experiențe concrete, însă dezbaterile dintre ei se îndepărtează inevitabil de particularitățile accidentale și locale ale evenimentelor avute în vedere, transformându-se în analize ale principiilor fundamentale, care abandonează imperceptibil orice referire la chestiunile factuale care au provocat discuțiile. Istoria științelor naturale reprezintă o listă a teoriilor și ipotezelor abandonate deoarece au fost infirmate de experiență. Să ne reamintim de pildă erorile mecanicii mai vechi, infirmate de Galilei, sau soarta teoriei flogistonului. Nici un astfel de caz n-a fost înregistrat de istoria gândirii economice. Campionii unor teorii logic incompatibile revendică aceleași evenimente drept dovezi că punctul lor de vedere a fost confirmat de experiență. Adevărul este că experiența unui fenomen complex – și nu există nici un alt fel de experiențe în domeniul acțiunii umane – poate fi întotdeauna interpretată pe baza unor teorii antitetice diferite. Dacă interpretarea este considerată satisfăcătoare sau nesatisfăcătoare depinde de valoarea teoriilor în chestiune, apreciată în prealabil pe bază de raționamente aprioriste.[13]

Istoria nu ne poate învăța nici o regulă, un principiu sau o lege generale. Nu există nici un mijloc de a extrage dintr-o experiență istorică a posteriori vreo teorie sau teoremă privind conduita și politicile umane. Datele istorice n-ar fi decât o acumulare stângace de fapte lipsite de legătură, un munte de confuzie, dacă n-ar putea fi clarificate, aranjate și interpretate de o cunoaștere praxeologică sistematică.

4. Principiul individualismului metodologic

Praxeologia se ocupă cu acțiunile oamenilor luați în mod individual. Numai pe parcursul cercetărilor sale ulterioare se ia cunoștință de cooperarea umană, iar acțiunea socială este tratată ca un caz special al categoriei mai universale a acțiunii umane ca atare.

Acest individualism metodologic a fost atacat vehement de diferite școli metafizice și discreditat sub acuza că reprezintă o eroare nominalistă. Noțiunea de individ, spun criticii, este o abstracție sterilă. Omul real este în mod necesar întotdeauna membru al unui întreg social. Este chiar imposibil să ne imaginăm existența unui om separat de restul omenirii și nelegat de societate. Omul ca om este produsul unei evoluții sociale. Însușirea sa cea mai eminentă, rațiunea, nu putea

13. Cf. E.P. Cheyney, *Law in History and Other Essays*, New York, 1927, p. 27.

să apară decât în cadrul mutualismului social. Nu există nici un mod de gândire care să nu depindă de conceptele și noțiunile unui limbaj. {42} Dar vorbirea este evident un fenomen social. Omul a fost întotdeauna membrul unui colectiv. Cum întregul își precede părțile sau componentele, atât logic cât și temporal, studiul individului este posterior celui al societății. Singura metodă adecvată de analiză științifică a problemelor umane este cea a universalismului sau a colectivismului.

Totuși, controversa cu privire la precedența logică a întregului sau a părților sale este sterilă din punct de vedere logic. Noțiunile de întreg și de părți ale acestuia sunt corelative. Ambele sunt, în calitate de concepte logice, atemporale.

Nu mai puțin inadecvată din perspectiva problemei de care ne ocupăm este trimiterea la antagonismul dintre realism și nominalism, ambii termeni fiind înțeleși în sensul care le-a fost atribuit de scolastica medievală. Este incontestabil că în sfera acțiunii umane entitățile sociale au existență reală. Nimeni nu se încumetă să nege că națiunile, statele, municipalitățile, partidele sau comunitățile religioase sunt chestiuni reale, care determină cursul evenimentelor umane. Departe de a contesta semnificația unor astfel de întreguri colective, individualismul metodologic consideră că una dintre principalele sale sarcini este de a le analiza devenirea și dispariția, modificările structurale și modul de funcționare. Și pentru a rezolva această problemă în mod satisfăcător el alege singura metodă potrivită.

În primul rând, trebuie să realizăm că toate acțiunile sunt întreprinse de indivizi. Un colectiv acționează întotdeauna prin intermediul unuia sau mai multor indivizi, ale căror acțiuni se raportează la colectiv ca la o sursă secundară. Semnificația pe care o atribuie acțiunii indivizii care acționează – și toți cei care sunt afectați de acțiunile lor – este cea care-i determină caracterul. Semnificația este cea care definește o acțiune ca fiind acțiunea unui individ și pe o alta ca fiind acțiunea unui stat, sau a municipalității. Călăul – și nu statul – este cel care-l execută pe criminal. Semnificația atribuită faptelor de către cei implicați este cea care ne permite să discernem între acțiunile călăului și acțiunile statului. Un grup de oameni înarmați ocupă o poziție. Semnificația acțiunii lor pentru cei implicați este cea care ne permite să imputăm această ocupare nu ofițerilor și soldaților aflați la fața locului, ci națiunilor. Dacă cercetăm semnificația diverselor acțiuni întreprinse de indivizi, trebuie inevitabil să aflăm totul despre acțiunile întregurilor colective. Într-adevăr, un colectiv social nu posedă nici un fel de rezistență sau de realitate dincolo de acțiunile membrilor săi individuali. Viața unui colectiv este trăită prin acțiunile indivizilor care alcătuiesc corpul său.

Nu este de conceput nici un colectiv social care să nu se manifeste în acțiunile unor indivizi. Realitatea unui întreg social constă în orientarea și declanșarea de către el a anumitor acțiuni specifice, întreprinse de indivizi. Astfel, calea de cunoaștere a întregurilor colective trece {43} prin analiza acțiunilor individuale.

Ca ființă gânditoare și activă, când omul își depășește existența preumană el este deja o ființă socială. Evoluția rațiunii, a limbajului și a cooperării sunt rezultatul aceluiași proces; ele s-au aflat într-o relație inseparabilă și necesară de interdependență mutuală. Dar procesul acesta s-a desfășurat înlăuntrul indivizilor. El a constat din schimbări survenite în comportamentul lor. În afara indivizilor nu există nici o altă substanță în care el să se fi produs. Nu există nici un substrat al societății, altul decât acțiunile indivizilor.

Faptul că există națiuni, state și biserici, că există cooperare socială în cadrul diviziunii muncii, devine manifest numai în acțiunile unor indivizi. Nimeni nu a perceput vreodată o națiune fără să-i perceapă pe membrii săi. În sensul acesta, putem spune că un colectiv social ia ființă prin intermediul acțiunilor unor indivizi. Aceasta nu înseamnă că individul îl precede temporal, ci numai că acțiuni specifice ale indivizilor constituie colectivul.

Nu este necesar să dezbatem dacă un colectiv este suma rezultată din adunarea elementelor sale sau mai mult decât atât, dacă el este o ființă *sui generis*, sau dacă este ori nu rezonabil să vorbim despre voința, planurile și acțiunile sale și să-i atribuim un „suflet" distinct. Asemenea pedanterii sunt sterile. Un întreg colectiv reprezintă un aspect particular al acțiunilor diverselor persoane particulare și este, ca atare, un lucru real, care determină cursul evenimentelor.

Este o iluzie să ne închipuim că avem posibilitatea să vizualizăm întregurile colective. Ele nu sunt niciodată vizibile; cunoașterea lor este întotdeauna rezultatul înțelegerii semnificației pe care o atribuie actelor lor oamenii care acționează. Putem vedea o mulțime, adică o multitudine de persoane. Dacă această mulțime este o simplă adunare sau o masă (în accepțiunea în care acest termen este utilizat în psihologia contemporană) sau un corp organizat, sau orice alt fel de entitate socială, este o întrebare la care nu putem răspunde decât înțelegând semnificația pe care acești oameni înșiși o dau prezenței lor acolo. Iar această semnificație este întotdeauna semnificația acordată de persoane individuale. Ceea ce ne face să recunoaștem entitățile sociale nu sunt simțurile, ci înțelegerea noastră, un proces mental.

Cei care doresc să înceapă studiul acțiunii umane pornind de la unități colective întâmpină un obstacol insurmontabil, prin faptul că ace-

lași individ poate aparține simultan – și, cu excepția triburilor celor mai primitive, aparține efectiv – unor entități colective diverse. Problemele ridicate de multiplicitatea unităților sociale coexistente și de antagonismele lor mutuale nu pot fi rezolvate decât cu ajutorul individualismului metodologic.[14] {44}

Eu și Noi

Ego-ul este unitatea ființei care acționează. El este indiscutabil dat și nu poate fi dizolvat sau ocolit prin nici un fel de raționamente sau artificii.

Noi reprezintă întotdeauna rezultatul unei sumări, care pune laolaltă două sau mai multe *Ego*-uri. Dacă cineva spune *Eu*, nu mai este necesară nici un fel de investigație suplimentară pentru a stabili semnificația spusei sale. Același lucru este valabil pentru *Tu* și, presupunând că persoana în cauză este indicată cu precizie, pentru *El*. Dar, când un om spune *Noi*, sunt necesare informații suplimentare pentru a preciza cine sunt Ego-urile cuprinse în acest *Noi*. Cei care spun *Noi* sunt întotdeauna persoane individuale; chiar dacă o spun în cor, încă este vorba despre vorbirea unor anume persoane individuale.

Numitul *Noi* nu poate acționa altminteri decât prin acțiunile fiecăruia dintre ei, pe cont propriu. Este posibil fie ca ei să acționeze toți laolaltă în deplin acord, fie ca unul dintre ei să acționeze pentru toți. În cazul al doilea, cooperarea celorlalți constă în crearea situației care face acțiunea unui om folositoare și pentru ei. Numai în sensul acesta acționează reprezentantul unei entități sociale pentru un întreg; membrii individuali ai corpului colectiv fie fac astfel încât acțiunea unui singur om să-i privească și pe ei, fie acceptă acest lucru.

Strădaniile psihologiei de a dizolva *Ego*-ul și de a-l demasca, sub cuvânt că este o iluzie, sunt sortite eșecului. *Ego*-ul praxeologic este dincolo de orice îndoială. Indiferent ce a fost un om și ce va deveni el mai târziu, în actul efectiv al alegerii și al acțiunii el este un *Ego*.

Este necesar să distingem între *pluralis logicus* (și *pluralis majesticus* destinat exclusiv întrebuințărilor ceremoniale) și *pluralis gloriosus*. Dacă un canadian, care n-a încercat niciodată să patineze, spune „Noi suntem cei mai buni jucători de hochei din lume", sau dacă un țărănoi italian afirmă cu mândrie „Noi suntem cei mai de seamă pictori din lume", ei nu induc pe nimeni în eroare. Dar, cu privire la chestiunile politice și economice, sus-pomenitul *pluralis gloriosus* se transformă în *pluralis imperialis* și, ca atare, joacă un rol semnificativ în netezirea căii spre acceptarea doctrinelor care determină politicile economice internaționale.

5. Principiul singularismului metodologic

După cum praxeologia pornește de la acțiunea individului, tot astfel ea își începe investigațiile de la acțiuni individuale. Ea nu se ocupă în

14. A se vedea mai jos, pp. 145-153, critica teoriei colectiviste a societății.

termeni vagi cu acțiunea umană în general, ci cu acțiunea concretă, pe care un anumit om o întreprinde, la o anumită dată și într-un anumit loc. Desigur, însă, ea nu se preocupă de caracteristicile accidentale și locale ale acestei acțiuni și nici de ceea ce o distinge de toate celelalte acțiuni, ci numai de aspectele necesare și universale implicate în executarea ei.

{45} Filosofia universalistă a blocat din vremuri imemoriale accesul la înțelegerea satisfăcătoare a problemelor praxeologice, iar universaliștii contemporani continuă să fie total incapabili de a găsi o cale spre ele. Universalismul, colectivismul și realismul conceptual nu văd decât întreguri și universalii. Ei fac speculații despre omenire, națiuni, state, clase, viciu și virtute, bine și rău, despre clase întregi de dorințe și de mărfuri. Ei întreabă, de pildă: de ce este valoarea „aurului" mai mare decât cea a „fierului". Astfel, ei nu găsesc niciodată soluții, ci numai antinomii și paradoxuri. Cel mai bine cunoscut este paradoxul valorii, care a subminat până și opera economiștilor clasici.

Praxeologia pune întrebarea: ce se întâmplă când omul acționează? Ce înseamnă afirmația că un individ acționează acum și aici, atunci și acolo, la orice moment și în orice loc? Ce se întâmplă dacă el alege un lucru și lasă de o parte altul?

Actul de a alege reprezintă întotdeauna o decizie, o opțiune între diversele posibilități accesibile individului care efectuează alegerea. Omul nu alege niciodată între virtute și viciu, ci numai între două moduri de acțiune, pe care noi le numim, dintr-un punct de vedere pe care l-am adoptat, virtuoase sau vicioase. Un om nu alege niciodată între „aur" și „fier" în general ci, întotdeauna, numai între o anumită cantitate de aur și o anumită cantitate de fier. Fiecare acțiune specifică este strict limitată în consecințele sale imediate. Dacă dorim să ajungem la concluzii corecte, trebuie să cercetăm înainte de orice aceste limitări.

Viață umană este o secvență neîntreruptă de acțiuni individuale. Dar acțiunea individuală nu este nicidecum izolată. Ea reprezintă o verigă într-un lanț de acțiuni care, împreună, alcătuiesc o acțiune pe un nivel superior, îndreptată către un țel mai îndepărtat. Fiecare acțiune are două aspecte. Pe de o parte, ea este o acțiune parțială, încadrată de o acțiune care țintește mai departe, executarea unei fracțiuni din țelurile stabilite în perspectiva unei acțiuni cu bătaie mai lungă. Pe de altă parte, în raport cu acțiunile urmărite prin executarea propriilor sale părți, ea reprezintă în sine un întreg.

În funcție de amploarea proiectului căruia i se consacră omul care acționează în momentul respectiv va fi pusă în relief acțiunea cu bătaie mai lungă, sau doar o acțiune parțială, îndreptată spre un scop mai

imediat. Nu este necesar ca praxeologia să pună întrebări de tipul celor pe care le pune psihologia structurală (*Gestaltpsychologie*). Calea către realizarea unor lucruri mari trebuie întotdeauna să treacă prin realizarea unor obiective parțiale. O catedrală este altceva decât o grămadă de pietre potrivite laolaltă. Dar singurul procedeu pentru construirea unei catedrale este de a așeza o piatră peste alta. Pentru arhitect, obiectivul principal este întregul proiect. Pentru meșterul zidar, el este peretele luat separat, iar pentru ajutorul acestuia, fiecare piatră luată în parte. Ceea ce contează pentru praxeologie este faptul că singura metodă de {46} a realiza proiecte mai ambițioase este de a clădi pas cu pas, parte cu parte, pornind de la fundamente.

6. Trăsăturile individuale și trăsăturile schimbătoare ale acțiunii umane

Conținutul acțiunii umane, adică țelurile urmărite și mijloacele alese și întrebuințate pentru atingerea acestor țeluri, este determinat de însușirile personale ale fiecărui om care acționează. Fiecare individ este produsul unei lungi descendențe zoologice evolutive, care i-a conturat moștenirea fiziologică. El se naște ca urmaș și ca moștenitor al înaintașilor săi, iar patrimoniul său biologic este precipitatul și sedimentul tuturor împrejurărilor la care au fost supuși strămoșii săi. Când se naște, el nu pătrunde pur și simplu în lume, la modul general, ci într-un mediu anume. Calitățile biologice înnăscute și moștenite, precum și toate amprentele pe care le pune viața pe un om, îl fac să fie ceea ce este în fiecare moment al peregrinajului său. Ele sunt soarta și destinul său. Voința sa nu este „liberă", în sensul metafizic al termenului. Ea este determinată de acest fundal și de toate influențele cărora el însuși și înaintașii săi le-au fost supuși.

Moștenirea și mediul orientează acțiunile omului. Ele îi sugerează atât scopuri cât și mijloace. El nu trăiește doar ca om *in abstracto*; el trăiește ca fiu al familiei sale, al rasei sale, al poporului său și al epocii sale, ca cetățean al țării sale, ca membru al unui anumit grup social, ca practicant al unei anumite vocații, ca adept al unor anumite idei religioase, metafizice, filosofice și politice, ca parte implicată în diverse feude și controverse. Ideile și criteriile sale valorice nu și le creează el însuși, ci le adoptă de la alți oameni. Ideologia sa este cea pe care i-o impune mediul. Foarte puțini sunt oamenii care au darul de a gândi idei noi și originale și de a schimba corpul tradițional de crezuri și doctrine.

Omul de rând nu se lansează în speculații despre marile probleme.

Cu privire la acestea el se bizuie pe autoritatea altora, se comportă „așa cum trebuie să se poarte un om cumsecade”, este ca o oaie în turmă. Tocmai această inerție intelectuală este cea care-l definește pe om ca om de rând. Însă și omul de rând trebuie să aleagă. El alege să adopte modele tradiționale, sau modele adoptate de alții, fiindcă este convins că acest procedeu este cel mai adecvat pentru a-i asigura propria sa bunăstare; și el este gata să-și schimbe ideologia și, în consecință, modul de acțiune, ori de câte ori devine convins că aceasta ar servi mai bine propriilor sale interese.

Cea mai mare parte a comportamentului cotidian al omului ține pur {47} și simplu de rutină. El execută anumite acte fără a le acorda o atenție deosebită. El face multe lucruri deoarece a fost învățat în copilărie să le facă, deoarece alte persoane se comportă în mod similar și deoarece așa este obiceiul în mediul în care trăiește. El dobândește obiceiuri și deprinde reacții automate. Dar el se lasă în seama acestor obiceiuri numai pentru că le agreează efectele. Îndată ce descoperă că urmând calea obișnuită ar putea să dăuneze atingerii unor țeluri pe care le consideră mai dezirabile, el își modifică atitudinea. Un om crescut într-o regiune în care apa este curată dobândește obiceiul de a bea apă, de a se spăla și de a se îmbăia fără a-și lua precauții. Când se mută într-un loc unde apa este poluată cu germeni dăunători sănătății, el va da cea mai mare atenție unor proceduri la care nici nu se gândea înainte. El se va supraveghea permanent pe sine, pentru a nu-și face singur rău, lăsându-se necugetat în seama rutinei tradiționale și a reacțiilor sale automate. Faptul că o acțiune se încadrează în mersul obișnuit al lucrurilor, fiind executată, cum s-ar spune, spontan, nu înseamnă că ea nu se datorează unei volițiuni conștiente și unei alegeri deliberate. A te lăsa în seama unei rutine care ar putea fi schimbată este o acțiune.

Praxeologia nu se preocupă de conținutul schimbător al acțiunii, ci cu forma ei pură și cu structura ei categorială. Studiul trăsăturilor accidentale și locale ale acțiunii umane este sarcina istoriei.

7. Domeniul și metoda specifice istoriei

Studiul tuturor datelor factuale privitoare la acțiunea umană constituie domeniul istoriei. Istoricul adună și filtrează critic toate documentele disponibile. Pe baza acestor materiale își abordează el sarcina sa specifică.

S-a spus că sarcina istoriei este de a arăta cum s-au petrecut efectiv evenimentele, fără a impune presupoziții și judecăți de valoare (așadar rămânând *wertfrei*, adică neutră cu privire la toate judecățile de valoa-

re). Relatarea istoricului ar trebui să fie o imagine fidelă a trecutului, o fotografie intelectuală, cum s-ar spune, care să furnizeze descrierea completă și nepărtinitoare a tuturor faptelor. Ea ar trebui să reproducă, pentru ochiul nostru intelectual, întregul trecut, cu toate particularitățile sale.

Desigur, o autentică reproducere a trecutului ar necesita o duplicare ce nu este omenește posibilă. Istoria nu este o reproducere intelectuală, ci o reprezentare condensată a trecutului, în termeni conceptuali. Istoricul nu lasă evenimentele să vorbească pur și simplu singure. El le ordonează din perspectiva ideilor subiacente alcătuirii noțiunilor generale pe care le întrebuințează în prezentarea lor. El nu relatează faptele așa cum s-au produs, ci numai faptele *relevante*. El nu abordează documentele fără a face presupoziții, ci echipat cu întregul aparat al {48} cunoașterii științifice din epoca sa, așadar cu toate învățăturile logicii contemporane, matematicii, praxeologiei și ale științelor naturale.

Este evident că istoricul nu trebuie să se lase influențat de nici un fel de prejudecăți și idei partizane. Acei scriitori care consideră evenimentele istorice un arsenal de arme, destinat perpetuării feudelor lor partizane, nu sunt istorici, ci propagandiști și apologeți. Ei nu urmăresc să dobândească cunoaștere, ci să justifice programul partidului lor. Ei luptă pentru dogmele unei doctrine metafizice, religioase, naționale, politice sau sociale. Uzurpând numele istoriei pentru scrierile lor, ei o întrebuințează ca pe un paravan, pentru a-i induce în eroare pe cei creduli. Istoricul trebuie să urmărească, înainte de orice, cunoașterea. El trebuie să se elibereze de orice parțialitate. În sensul acesta, el trebuie să fie neutru cu privire la orice judecăți de valoare.

Postulatul acesta de *Wertfreiheit* poate fi cu ușurință satisfăcut în sfera științelor aprioriste – logică, matematici și praxeologie – și în cea a științelor naturale experimentale. Nu este dificil, din punct de vedere logic, să trasăm o linie clară de demarcație între abordarea științifică, lipsită de prejudecăți, a acestor discipline și cea distorsionată de superstiții, idei preconcepute și pasiuni. În domeniul istoriei este mult mai dificil să satisfacem cerințele neutralității valorice, deoarece obiectul de studiu al istoriei, conținutul concret, accidental și local al acțiunii umane, este constituit din judecăți de valoare și din proiecțiile lor asupra realității schimbătoare. La fiecare pas al activităților sale istoricul se confruntă cu judecăți de valoare. Judecățile de valoare ale oamenilor ale căror acțiuni le relatează alcătuiesc substratul investigațiilor sale.

S-a spus că istoricul însuși nu poate evita judecățile de valoare. Nici un istoric – nici măcar cronicarul naiv sau reporterul de ziar, nu înregistrează faptele așa cum se petrec ele. Istoricul trebuie să discrimineze,

să selecteze anumite evenimente pe care le consideră demne de a fi reținute și peste altele să treacă în tăcere. Această alegere, se spune, implică deja o judecată de valoare. Ea este în mod necesar condiționată de viziunea istoricului asupra lumii și, în acest sens, nu este imparțială, ci rezultată din idei preconcepute. Istoria nu poate fi nicicând altceva decât o distorsiune a faptelor; ea nu poate fi niciodată cu adevărat științifică, adică neutră din punct de vedere valoric și îndreptată numai spre descoperirea adevărului.

Este, desigur, incontestabil că discreția de care dispune istoricul în selectarea faptelor se poate preta la abuzuri. Este posibil și chiar se întâmplă ca alegerea istoricului să se ghideze după criterii partizane. Însă problemele care se ridică sunt cu mult mai complexe decât ne poate lăsa să credem această doctrină populară. Soluția lor trebuie căutată în {49} direcția unei cercetări mult mai riguroase a metodelor istoriei.

Când abordează o problemă istorică, istoricul întrebuințează întreaga cunoaștere furnizată de logică, matematică, științele naturale și, îndeosebi, de praxeologie. Însă instrumentele mentale furnizate de aceste discipline non-istorice nu sunt suficiente pentru ducerea sarcinii sale la bun sfârșit. Ele reprezintă pentru el auxiliare indispensabile dar, prin ele însele, nu-i pot furniza un răspuns la întrebările pe care este chemat să le elucideze.

Cursul istoriei este determinat de acțiunile indivizilor și de efectele acestor acțiuni. Acțiunile sunt determinate de judecățile de valoare ale indivizilor care acționează, adică de țelurile pe care doresc ei să le atingă și de mijloacele pe care le întrebuințează pentru atingerea acestor țeluri. Alegerea mijloacelor rezultă din întregul corp de cunoștințe tehnologice ale individului care acționează. De multe ori este posibil să apreciem efectele mijloacelor întrebuințate din perspectiva praxeologiei sau a științelor naturale. Însă rămân foarte multe lucruri pentru a căror elucidare nu dispunem de nici un astfel de sprijin.

Sarcina specifică a istoriei, pentru a cărei îndeplinire istoria întrebuințează o metodă specifică, este studiul acestor judecăți de valoare și al efectelor acțiunilor, în măsura în care nu pot fi analizate cu ajutorul mijloacelor furnizate de toate celelalte ramuri ale cunoașterii. Sarcina specifică a istoricului este, întotdeauna, de a interpreta lucrurile așa cum s-au petrecut ele. Însă el nu poate rezolva această problemă făcând apel doar la teoremele furnizate de toate celelalte științe. La capătul fiecăreia dintre problemele sale rămâne, întotdeauna, ceva ce se împotrivește elucidării cu ajutorul învățăturilor acestea, provenite din alte științe. Acestea sunt caracteristicile unice și individuale ale fiecărui eveniment, care sunt studiate cu mijloacele înțelegerii.

Unicitatea sau individualitatea care continuă să existe la originea fiecărui fapt istoric, după ce toate mijloacele de interpretare furnizate de logică, matematică, praxeologie și științele naturale au fost epuizate, reprezintă o dată ultimă. Dar, în vreme ce științele naturale nu pot spune nimic despre datele lor ultime, cu excepția faptului că le numesc astfel, istoria poate încerca să facă inteligibile datele ei ultime. Deși este cu neputință să le reducă la cauzele lor – ele n-ar mai fi date ultime dacă aceasta ar fi posibil – istoricul le poate înțelege, deoarece este el însuși o ființă umană. În filosofia lui Bergson această înțelegere se numește intuiție și reprezintă „la sympathie par laquelle on se transporte à l'intérieur d'un objet pour coïncider avec ce qu'il a d'unique et par coséquent d'inexprimable" [simpatia cu care ne transportăm în interiorul unui obiect pentru a ne identifica cu ceea ce are unic și deci inexplicabil].[15] Epistemologia germană numește acest act *das spezifische Verstehen der Geisteswissenschaften* [înțelegerea specifică științelor morale], sau pur și simplu *Verstehen* [înțelegere]. Este vorba despre metoda pe care o întrebuințează întotdeauna toți istoricii și toți ceilalți oameni, când comentează evenimentele umane din trecut și anticipează evenimente viitoare. Descoperirea și delimitarea actului de înțelegere a fost una dintre contribuțiile cele mai importante ale epistemologiei moderne. Nu este vorba, desigur, nici de un proiect al unei noi științe, care încă nu există și trebuie întemeiată, nici de recomandarea unei noi metode de abordare pentru vreuna din științele deja existente. {50}

Înțelegerea nu trebuie confundată cu aprobarea, fie aceasta și condiționată și circumstanțială. Istoricul, etnologul și psihologul înregistrează uneori acțiuni pur și simplu respingătoare și dezgustătoare pentru sentimentele lor; ei le înțeleg numai ca acțiuni, adică stabilesc țelurile lor subiacente și metodele tehnologice și praxeologice întrebuințate în vederea executării lor. A înțelege un caz individual nu înseamnă a-l justifica sau a-l scuza.

De asemenea, înțelegerea nu trebuie confundată nici cu actul aprecierii estetice a unui fenomen. Empatia (*Einfühlung*) și înțelegerea sunt două atitudini radical diferite. Este altceva, pe de o parte, să înțelegem o lucrare de artă din punct de vedere istoric, să-i stabilim locul, semnificația și importanța în fluxul evenimentelor și, pe de altă parte, să o apreciem emoțional, ca pe o operă de artă. Putem privi o catedrală cu ochii istoricului. Dar putem privi aceeași catedrală fie ca admiratorul entuziast, fie ca turistul indiferent și neimplicat. Aceleași persoane sunt capabile de ambele reacții, adică de apreciere estetică și de cuprindere științifică mijlocită de înțelegere.

15. Henri Bergson, *La Pensée et le mouvant*, ed. a patra, Paris, 1934, p. 205.

Prin înțelegere se stabilește faptul că un individ sau un grup de indivizi s-au angajat într-o anumită acțiune, rezultată din anumite judecăți de valoare și alegeri și îndreptată spre anumite țeluri – și că ei au întrebuințat pentru atingerea acestor țeluri anumite mijloace, sugerate de anumite doctrine tehnologice, terapeutice și praxeologice. Se încearcă, în plus, o apreciere a efectelor și a intensității efectelor provocate de o acțiune; se urmărește ca fiecărei acțiuni să i se atribuie relevanța ei, adică impactul ei asupra desfășurării evenimentelor.

Obiectivul înțelegerii este cuprinderea mentală a fenomenelor care nu pot fi în întregime elucidate de logică, matematică, praxeologie și științele naturale, în măsura în care ele nu pot fi lămurite de ansamblul acestor științe. Înțelegerea nu trebuie niciodată să contrazică învățăturile acestor ramuri diferite ale cunoașterii.[16] Existența reală și corporală {51} a diavolului este atestată de nenumărate documente istorice, care sunt mai degrabă demne de încredere în toate celelalte privințe. Numeroase tribunale au stabilit, în cursul unor procese legale desfășurate după cuviință, pe baza mărturiilor martorilor și a confesiunilor acuzaților, că diavolul a întreținut legături carnale cu anumite vrăjitoare. Cu toate acestea, nici un apel la înțelegere n-ar putea justifica tentativa unui istoric de a susține că diavolul există într-adevăr și că el se amestecă în evenimentele umane, altfel decât în viziunile minților exaltate.

Deși lucrul acesta este în general recunoscut cu privire la științele naturale, există unii istorici care adoptă o altă atitudine în ce privește teoria economică. Ei încearcă să contrapună teoremelor acestora din urmă invocarea unor documente care ar dovedi, chipurile, lucruri incompatibile cu aceste teoreme. Ei nu realizează faptul că fenomenele complexe nici nu dovedesc nici nu infirmă vreo teoremă și, de aceea, nu pot sta mărturie împotriva nici unei afirmații teoretice. Istoria economică nu este posibilă decât datorită faptului că există o teorie economică, în măsură să arunce o lumină asupra acțiunilor economice. Dacă n-ar exista o asemenea teorie, relatările privitoare la faptele economice n-ar fi decât o colecție de date disparate, pasibile de orice interpretare arbitrară.

8. Concepție și înțelegere

Sarcina științelor acțiunii umane este comprehensiunea semnificației și relevanței acesteia. În acest scop, ele întrebuințează două procedee epistemologice diferite: concepția și înțelegerea. Concepția este in-

16. Cf. Ch. V. Langlois și Ch. Seignobos, *Introduction to the Study of History*, trad. de G.G. Berry, London, 1925, pp. 205-208.

strumentul mental al praxeologiei; înțelegerea este instrumentul mental specific al istoriei.

Cunoașterea praxeologică este o cunoaștere conceptuală. Ea se referă la ceea ce este necesar în acțiunea umană. Este o cunoaștere a universaliilor și a categoriilor.

Cunoașterea istorică se referă la ceea ce este unic și individual în fiecare eveniment sau clasă de evenimente. Ea începe prin a analiza fiecare obiect al studiilor sale, cu ajutorul instrumentelor mentale furnizate de toate celelalte științe. Odată depășit acest stadiu preliminar, ea se confruntă cu propria sa problemă specifică: elucidarea trăsăturilor unice și individuale ale împrejurării, cu mijloacele înțelegerii.

După cum am spus mai sus, s-a afirmat că istoria nu poate fi nicicând științifică, deoarece înțelegerea istoriei depinde de judecățile subiective de valoare ale istoricului. Înțelegerea, se afirmă, nu este decât un eufemism pentru arbitrar. Scrierile istoricilor sunt, fără excepție, parțiale și părtinitoare; ei nu relatează fapte, ci le distorsionează. {52}

Este, desigur, adevărat că există cărți de istorie scrise din diverse puncte de vedere. Există istorii ale reformei scrise din punct de vedere catolic și altele scrise din punctul de vedere protestant. Există istorii „proletare" și istorii „burgheze", istorici tory și istorici whig; fiecare națiune, partid și grup lingvistic are proprii săi istorici și propriile sale idei cu privire la istorie.

Dar problemele pe care le ridică aceste diferențe de interpretare nu trebuie confundate cu distorsiunea deliberată a faptelor, de către propagandiști și apologeți care se dau drept istorici. Faptele care pot fi stabilite în mod indubitabil, pe baza materialului furnizat de sursele disponibile, trebuie consemnate. Aceasta este sarcina preliminară a istoricului și ea nu ține de domeniul înțelegerii. Este o sarcină care trebuie îndeplinită făcând apel la instrumentele furnizate de toate științele nonistorice. Fenomenele sunt consemnate în urma cercetării critice atente a documentelor disponibile. În măsura în care teoriile nonistorice pe care-și întemeiază istoricul cercetarea critică a izvoarelor sunt suficient de credibile și de sigure, nu poate exista nici un dezacord arbitrar cu privire la înregistrarea fenomenelor ca atare. Ceea ce afirmă istoricul este fie corect, fie contrar faptelor, fie dovedit, fie infirmat de documentele disponibile, fie vag, deoarece izvoarele nu ne furnizează informații suficiente. Experții pot fi în dezacord, dar numai în limitele unei interpretări rezonabile a probelor existente. Discuțiile lor nu permit nici un fel de afirmații arbitrare.

Pe de altă parte, istoricii sunt foarte adesea în dezacord cu privire la învățăturile științelor nonistorice. De aici pot apărea, desigur, con-

troverse privitoare la cercetarea critică a documentelor și la concluziile care trebuie trase din ele. Se nasc conflicte insolubile. Însă cauza lor nu este o atitudine arbitrară față de fenomenul istoric concret. Ele provin din controversele nerezolvate privitoare la științele nonistorice.

Un istoric chinez din antichitate putea să relateze cum păcatul împăratului a atras după sine o secetă catastrofală și cum ploaia a reînceput să cadă când stăpânul și-a ispășit păcatul. Nici un istoric contemporan n-ar accepta o asemenea relatare. Doctrina meteorologică presupusă de ea contravine fundamentelor necontestate ale științelor naturale actuale. Dar în privința multor chestiuni teologice, biologice și economice nu există o asemenea unanimitate. De aceea, istoricii nu cad de acord.

Un adept al doctrinei rasiale a arianismului nordic va respinge orice relatare privitoare la realizările intelectuale și morale ale raselor „inferioare", socotind-o fabuloasă și de-a dreptul incredibilă. El va reacționa {53} la asemenea relatări așa cum reacționează toți istoricii moderni la istoria chinezească de mai sus. Între persoanele care consideră că evangheliile reprezintă cuvântul divin și cele în ochii cărora acestea nu sunt decât documente de proveniență umană nu se poate ajunge la nici un acord cu privire la vreun fenomen din istoria creștinătății. Istoricii catolici și protestanți sunt în dezacord cu privire la multe chestiuni factuale, deoarece pornesc de la idei teologice diferite. Un mercantilist sau un neomercantilist va fi în mod necesar în dezacord cu un economist. O relatare a istoriei monetare germane din perioada 1914-1923 este condiționată de doctrinele monetare ale autorului. Evenimentele Revoluției Franceze sunt prezentate în maniere întru totul diferite de cei care cred în drepturile sacre ale regelui miruit și de adepții altor idei.

Dezacordurile istoricilor legate de asemenea chestiuni nu privesc calitatea lor de istorici, ci felul cum aplică ei științele nonistorice la obiectul de studiu al istoriei. Dezacordul lor este de aceeași natură cu cel referitor la miracolele de la Lourdes, existent între medicii agnostici și membrii comitetului medical de consemnare a acestor miracole. Numai aceia care cred că faptele își scriu propria lor poveste pe *tabula rasa* a minții umane îi învinuiesc pe istorici pentru asemenea divergențe de opinii. Ei nu realizează că istoria nu poate fi nicicând studiată fără presupoziții și că disensiunile privitoare la presupoziții, adică întregul conținut al ramurilor nonistorice ale cunoașterii, trebuie să afecteze stabilirea faptelor istorice.

Aceste presupoziții determină de asemenea și decizia istoricului în privința selecției faptelor care urmează a fi menționate și a celor care urmează a fi omise, fiind socotite irelevante. În cercetarea cauzelor

pentru care o vacă nu dă lapte, un veterinar modern va ignora complet orice relatări privitoare la ochiul rău al unei vrăjitoare; vederile sale ar fi putut fi diferite cu trei sute de ani în urmă. Tot astfel, istoricul reține din multitudinea evenimentelor petrecute înaintea faptului de care se ocupă, pe acelea care ar fi putut contribui la apariția – sau amânarea – lui și le ignoră pe cele care, în lumina cunoștințelor sale asupra științelor nonistorice, nu l-ar fi putut influența.

În consecință, doctrinele științelor nonistorice atrag cu necesitate după ele rescrierea istoriei. Fiecare generație trebuie să reia din nou aceleași probleme istorice, deoarece ele i se prezintă într-o lumină diferită. Viziunea teologică asupra lumii, din vremurile mai îndepărtate, ducea la o abordare a istoriei diferită de cea la care duc teoremele științelor naturale moderne. Economia subiectivistă produce lucrări de istorie foarte diferite de cele bazate pe doctrinele mercantiliste. În măsura în care divergențele din lucrările istoricilor provin din aceste dezacorduri, ele nu sunt un rezultat al pretinsei inexactități și precarități a științelor istorice. Dimpotrivă, ele sunt rezultatul lipsei de unanimitate din domeniul acelor științe distincte de istorie, numite îndeobște certe și exacte. {54}

Pentru a evita orice posibilă neînțelegere este bine să insistăm asupra câtorva observații suplimentare. Divergențele discutate mai sus nu trebuie confundate:

1. Cu distorsiunile deliberate ale faptelor, făcute din rea intenție.

2. Cu tentativele de justificare sau de condamnare a acțiunilor din punct de vedere legal sau moral.

3. Cu inserțiile pur ocazionale ale unor observații ce exprimă judecăți de valoare în cadrul unei reprezentări strict obiective a stării de lucruri. Un tratat de bacteriologie nu pierde din obiectivitate dacă autorul său, acceptând punctul de vedere uman, consideră prezervarea vieții umane ca fiind un țel ultim și, adoptând acest criteriu, etichetează drept bune metodele de combatere a germenilor și drept rele pe cele care nu dau rezultate. Dacă o asemenea carte ar fi scrisă de un germen, el ar inversa aceste judecăți, dar conținutul material al cărții nu ar diferi de cel al bacteriologului uman. Tot astfel, un istoric european, care se ocupă cu invaziile mongole din secolul al treisprezecelea, poate vorbi despre evenimente „favorabile" sau „defavorabile", deoarece adoptă punctul de vedere al apărătorilor europeni ai civilizației occidentale. Dar aprobarea de către el a criteriului valoric al uneia din părțile implicate nu afectează în mod necesar conținutul material al studiului. Acesta poate fi – din punctul de vedere al cunoașterii contemporane – absolut obiectiv. Un istoric mongol l-ar putea adopta în întregime, excepție făcând numai asemenea observații ocazionale.

4. Cu reprezentarea acțiunilor uneia din părțile implicate în acțiuni diplomatice sau în conflicte militare. Ciocnirea grupurilor aflate în conflict poate fi analizată din punctul de vedere al ideilor, motivațiilor și scopurilor care animă actele fiecăreia dintre părți. Pentru a dobândi o înțelegere completă asupra evenimentelor este necesar să se țină seama de faptele ambelor părți. Urmările sunt rezultatul interacțiunii amândurora. Dar, pentru a le înțelege, acțiunile istoricul trebuie să privească lucrurile așa cum le-au apărut ele oamenilor care au acționat la momentul critic, nu numai cum le vedem noi acum, din punctul de vedere al cunoașterii noastre actuale. Istoria politicilor adoptate de Lincoln în perioada săptămânilor și lunilor care au precedat izbucnirea Războiului Civil este, desigur, incompletă. Dar nici un studiu istoric nu este complet. Indiferent dacă istoricul simpatizează cu unioniștii {55} sau cu confederații, sau dacă este absolut neutru, el poate analiza în mod obiectiv politicile lui Lincoln din primăvara lui 1861. O astfel de investigație reprezintă un preambul indispensabil pentru a răspunde la întrebarea mai cuprinzătoare: cum a izbucnit Războiul Civil?

În fine, după ce am lămurit aceste chestiuni, este acum posibil să abordăm problema centrală: Există vreun element subiectiv în actul înțelegerii istorice? Iar în caz afirmativ, cum afectează el rezultatele studiilor istorice?

În măsura în care sarcina înțelegerii este de a stabili faptele că oamenii au fost motivați de anumite judecăți de valoare și că ei au urmărit anumite scopuri, nu poate exista nici un fel de neînțelegere printre istorici, adică printre persoanele care urmăresc cunoașterea evenimentelor din trecut. Poate exista incertitudine, determinată de insuficiența informației furnizate de izvoarele disponibile. Însă lucrul acesta nu are nimic de a face cu înțelegerea. El se referă la sarcinile preliminare de care trebuie să se achite istoricul.

Dar înțelegerea mai are o sarcină de îndeplinit: aceea de a estima efectele și intensitatea efectelor provocate de o anumită acțiune. Ea trebuie să stabilească relevanța fiecărei motivații și a fiecărei acțiuni.

Ne confruntăm aici cu una din principalele diferențe existente între fizică și chimie, pe de o parte, și științele acțiunii umane, pe de alta. În domeniul evenimentelor fizice și chimice există (sau, cel puțin, se admite în general că există) relații constante între magnitudini, iar omul e capabil să descopere aceste constante, cu un grad rezonabil de acuratețe, efectuând experimente de laborator. În sfera acțiunii umane nu există nici un fel de relații constante ca acestea, în afara tehnologiei fizice și chimice și a terapeuticii. Pentru câtva timp, economiștii au crezut că descoperiseră o asemenea relație constantă, care să exprime

efectele unei schimbări a cantității de bani asupra prețurilor mărfurilor. Se afirma că o creștere sau o scădere a cantității de monedă aflată în circulație trebuie să ducă la modificări proporționale ale prețurilor mărfurilor. Teoria economică modernă a demonstrat limpede și incontestabil caracterul eronat al acestei aserțiuni.[17] Economiștii care doreau să înlocuiască „economia calitativă" cu ceea ce numeau ei o „economie cantitativă" comiteau o eroare gravă. În domeniul teoriei economice nu există relații constante și, de aceea, nu este posibilă efectuarea de măsurători. Dacă un statistician constată că o creștere de 10% a ofertei de cartofi în Atlantis, la un moment dat, a fost urmată de o scădere de 8% a prețului la cartofi, el nu a demonstrat nimic privitor la ceea ce s-a întâmplat, sau ar putea să se întâmple, în urma unei schimbări a ofertei de cartofi în altă țară sau în alt moment. El nu a măsurat „elasticitatea {56} cererii" la cartofi, ci a stabilit un fapt istoric unic și individual. Nici o persoană inteligentă nu se poate îndoi de faptul că felul de a se purta al oamenilor în ce privește cartofii, sau orice altă marfă, este schimbător. Diverși indivizi prețuiesc diferit aceleași lucruri, iar evaluările acelorași indivizi se modifică odată cu schimbarea împrejurărilor.[18]

În afara domeniului istoriei economice nimeni nu s-a aventurat vreodată să susțină că în istoria umană se manifestă relații constante. Este drept că în cursul conflictelor armate din trecut, care i-au opus pe europeni popoarelor înapoiate de alte rase, un soldat european putea înfrunta, de regulă, mai mulți luptători aborigeni. Dar nimeni n-a fost vreodată suficient de necugetat pentru a „măsura" magnitudinea superiorității europene.

Impracticabilitatea măsurării nu se datorează absenței procedeelor tehnice necesare pentru efectuarea măsurătorii, ci absenței unor relații constante. Dacă n-ar fi vorba decât de insuficiențe tehnice, ar fi posibile estimări aproximative, în anumite cazuri cel puțin. Dar problema principală este că nu există relații constante. Contrar afirmației repetate fără încetare de pozitiviștii ignoranți, teoria economică nu este înapoiată fiindcă nu este „cantitativă". Ea nu este cantitativă și nu efectuează măsurători deoarece nu există constante. Cifrele statistice privitoare la evenimentele economice sunt date istorice. Ele ne comunică ce s-a întâmplat într-o împrejurare istorică irepetabilă. Evenimentele fizice pot fi interpretate pe baza cunoașterii noastre referitoare la relațiile constante, dobândite experimental. Evenimentele istorice nu se pretează la o astfel de interpretare.

Istoricul poate enumera toți factorii care au contribuit la produce-

17. A se vedea mai jos, pp. 412-414.
18. A se vedea mai jos, p. 351.

rea unui anumit efect cunoscut și toți factorii care au lucrat împotriva celor dintâi și care ar fi putut determina întârzierea și diminuarea efectului final. Dar el nu poate coordona decât prin înțelegere diverșii factori cauzali, pentru a-i pune într-un raport cantitativ cu efectele produse. El nu poate atribui fiecăruia din cei *n* factori rolul lor în producerea efectului *P*, decât apelând la înțelegere. Înțelegerea este, așa zicând, echivalentul în domeniul istoriei al analizelor cantitative și al măsurătorilor.

Tehnologia ne poate comunica ce grosime trebuie să aibă o placă de oțel pentru a nu fi străpunsă de un glonț tras cu o pușcă Winchester de la o distanță de 300 de yarzi. Ea ne poate, astfel, răspunde la întrebarea de ce a fost sau nu a fost rănit de glonț un om adăpostit îndărătul unei plăci de oțel de o grosime dată. Istoria este neputincioasă să explice cu același grad de certitudine de ce s-a produs o creștere de 10% a prețului {57} la lapte sau de ce președintele Roosevelt l-a înfrânt pe guvernatorul Dewey în alegerile din 1944, sau de ce a fost guvernată Franța între 1870 și 1940 după o constituție republicană. Asemenea chestiuni nu se pretează la nici un alt fel de abordare în afara celei bazate pe înțelegere.

Înțelegerea urmărește să-i atribuie fiecărui factor istoric relevanța sa. Nu există loc pentru arbitrar sau capricii în exercițiul înțelegerii. Libertatea istoricului este limitată de strădania lui de a furniza o explicație satisfăcătoare realității. Steaua sa călăuzitoare trebuie să fie căutarea adevărului. Dar în procesul înțelegerii este inevitabil implicat un element de subiectivitate. Înțelegerea istoricului este întotdeauna marcată de amprenta personalității sale. Ea reflectă modul de a gândi al autorului.

Științele *a priori* – logica, matematica și praxeologia – urmăresc dobândirea de cunoaștere necondiționat validă, pentru toate ființele înzestrate cu structura logică a minții umane. Științele naturale urmăresc dobândirea unei cunoașteri valide pentru toate ființele înzestrate nu numai cu facultatea rațiunii umane, ci și cu simțurile umane. Uniformitatea logicii și a senzațiilor umane este cea care asigură acestei ramuri ale cunoașterii caracterul lor de validitate universală. Acesta este în orice caz, principiul călăuzitor al studiilor efectuate de fizicieni. Ei au început să întrevadă limitele demersurilor lor numai în anii din urmă, când, abandonând pretențiile excesive ale înaintașilor lor, fizicienii au descoperit „principiul incertitudinii". Astăzi, ei realizează faptul că există inobservabile a căror inobservabilitate este o chestiune de principiu epistemologic.[19] Înțelegerea istorică nu poate furniza niciodată rezultate care să trebuiască acceptate de către toți oamenii. Doi

19. Cf. A. Eddington, *The Philosophy of Physical Science*, New York, 1939, pp. 28-48.

istorici care sunt întru totul de acord asupra învățăturilor științelor nonistorice și asupra faptelor, în măsura în care acestea pot fi stabilite fără a apela la înțelegerea relevanței lor, pot fi în dezacord cu privire la înțelegerea relevanței acestor fapte. Ei pot fi întru totul de acord în stabilirea faptului că *a*, *b* și *c* sunt factorii care au contribuit împreună la producerea efectului *P*; totuși, între ei pot subzista dezacorduri importante cu privire la relevanța contribuțiilor specifice ale lui *a*, *b* și *c* la producerea efectului final. În măsura în care înțelegerea urmărește să atribuie fiecărui factor relevanța sa, ea este influențabilă de judecăți subiective. Desigur, acestea nu sunt judecăți de valoare, ele neexprimând preferințele istoricului. Acestea sunt judecăți de relevanță.[20] {58}

Între istorici pot exista dezacorduri din diverse motive. Ei pot adopta puncte de vedere diferite cu privire la rezultatele științelor nonistorice; își pot întemeia raționamentele pe o familiaritate mai mult sau mai puțin completă cu faptele; pot înțelege în mod diferit motivele și țelurile oamenilor care au acționat, precum și mijloacele întrebuințate de aceștia. Toate aceste divergențe sunt susceptibile de a fi eliminate prin argumente „obiective". Dar, în măsura în care istoricii nu sunt de acord în privința judecăților de relevanță, este imposibil de găsit o soluție pe care orice om aflat în deplinătatea facultăților mentale să fie nevoit să o accepte.

Între metodele intelectuale întrebuințate de științe și cele utilizate de omul de rând, în raționamentele sale mundane cotidiene, nu există o diferența de natură. Omul de știință și nespecialistul întrebuințează aceleași instrumente; numai că cel dintâi le întrebuințează cu mai multă pricepere și precauție. Înțelegerea nu este un privilegiu al istoricului. Ea este o îndeletnicire a tuturor. Când urmărește condițiile mediului său, oricine se comportă ca un istoric. Cu toții întrebuințăm înțelegerea atunci când ne confruntăm cu incertitudinea evenimentelor viitoare, la care trebuie să ne adaptăm propriile acțiuni. Demersul intelectual caracteristic speculatorului constă într-o înțelegere a relevanței diverșilor factori care determină evenimentele viitoare; și – să accentuăm încă din stadiul acesta timpuriu al investigațiilor noastre – acțiunea țintește întotdeauna, în mod necesar, către viitor și către condiții care sunt de aceea incerte, ea fiind astfel întotdeauna o speculație. Omul care acționează privește, așa-zicând, cu ochii istoricului în viitor.

20. Deoarece aceasta nu este o disertație de epistemologie generală, ci o expunere a fundamentelor indispensabile unui tratat de teorie economică, este inutil să accentuăm analogiile existente între înțelegerea relevanței istorice și sarcinile de care se achită un medic în punerea diagnosticelor. Epistemologia biologiei depășește domeniul acestui studiu.

Istorie naturală și istorie umană

Cosmogonia, geologia și istoria transformărilor biologice sunt discipline istorice, care se ocupă de evenimentele unice din trecut. Totuși, ele operează exclusiv cu metodele epistemologice ale științelor naturale și nu sunt silite să apeleze la înțelegere. Uneori trebuie să recurgă la estimări ale unor magnitudini care nu sunt decât aproximative. Dar astfel de estimări nu sunt judecăți de relevanță. Ele sunt metode de determinare a relațiilor cantitative mai puțin perfecționate decât măsurătorile „exacte". Întrebuințarea lor nu trebuie confundată cu situația existentă în domeniul științelor acțiunii umane, care este caracterizat de absența relațiilor constante.

Dacă vorbim despre istorie, ne referim implicit numai la istoria acțiunii umane, al cărei instrument mental specific este înțelegerea.

Afirmația că științele naturale moderne își datorează toate realizările metodei experimentale este uneori pusă la îndoială, cu referire la astronomie. Însă astronomia modernă este, în esență, o aplicație a legilor fizice, descoperite experimental pe pământ, la corpurile cerești. În vremurile mai îndepărtate, {59} astronomia se baza mai ales pe ipoteza că mișcările corpurilor cerești nu își schimbă cursul. Copernic și Kepler încercau, pur și simplu, să ghicească ce curbă descrie traiectoria pământului, când acesta se mișcă în jurul soarelui. Cercul fiind considerat „cea mai perfectă" curbă, Copernic l-a ales pentru trebuințele teoriei sale. Ulterior, procedând de asemenea pe ghicite, Kepler a înlocuit cercul cu elipsa. Numai în urma descoperirilor lui Newton a devenit astronomia o știință naturală în sens strict.

9. Despre tipurile ideale

Istoria se preocupă de fapte unice și irepetabile, de fluxul ireversibil al evenimentelor umane. Un eveniment istoric nu poate fi descris fără a face referire la persoanele implicate, la locul și la data desfășurării sale. În măsura în care o întâmplare poate fi istorisită fără a face asemenea referiri, ea nu este un eveniment istoric, ci un fapt aparținând științelor naturale. Relatarea faptului că profesorul X a efectuat un anumit experiment în laboratorul său, pe data de 20 februarie 1945, este relatarea unui eveniment istoric. Fizicianul se consideră îndreptățit să facă abstracție de persoana experimentatorului, ca și de data și locul experimentului. El reține doar acele circumstanțe care, în opinia sa, sunt relevante pentru producerea rezultatului obținut și care, dacă se repetă, vor produce din nou același rezultat. El transformă evenimentul istoric într-un *fapt* ce aparține științelor naturale empirice. El ignoră interferența activă a experimentatorului, încercând să și-l imagineze ca pe un observator indiferent și un raportor al realității neadulterate. Nu cade în sarcina praxeologiei de a se ocupa cu problemele epistemologice ale acestei filosofii.

Deși sunt unice și irepetabile, evenimentele istorice au un lucru în comun: ele sunt acțiuni umane. Istoria le înțelege ca acțiuni umane; ea le concepe semnificația prin mijlocirea cogniției praxeologice și le înțelege semnificația, cercetându-le trăsăturile unice și individuale. Pentru istorie, ceea ce contează întotdeauna sunt semnificațiile atribuite faptelor de către persoanele implicate: semnificația pe care o atribuie ei stării de lucruri pe care doresc s-o modifice, cea pe care o atribuie acțiunilor lor și cea pe care o atribuie efectelor produse de acțiunile lor.

Perspectiva din care istoria aranjează și asortează multiplicitatea infinită a evenimentelor este aceea a semnificațiilor lor. Singurul principiu utilizabil pentru sistematizarea obiectelor sale – oameni, idei, instituții, entități sociale și artefacte – este afinitatea semnificațiilor. În funcție de afinitatea semnificațiilor, ea grupează elementele în tipuri ideale.

Tipurile ideale sunt noțiunile specifice întrebuințate în cercetarea istorică și în reprezentarea rezultatelor sale. Ele sunt concepte ale înțelegerii. Ca atare, ele sunt în întregime diferite de categoriile și conceptele praxeologice și de conceptele științelor naturale. {60} Un tip ideal nu este un concept de clasă, deoarece descrierea sa nu specifică linii de demarcație a căror prezență să determine cert și inambiguu apartenența la o anumită clasă. Un tip ideal nu poate fi definit. El trebuie caracterizat prin enumerarea acelor trăsături de a căror prezență depinde, în linii mari, apartenența sau nonapartenența unui specimen la tipul ideal în cauză, într-o împrejurare dată. O trăsătură definitorie pentru tipurile ideale este că nu toate caracteristicile lor trebuie să fie prezente în fiecare exemplar concret. Dacă absența unei anumite caracteristici împiedică sau nu includerea unui specimen concret în tipul ideal respectiv depinde de o judecată de relevanță, care apelează la înțelegere. Însuși tipul ideal provine din înțelegerea motivațiilor, ideilor și țelurilor indivizilor care acționează și a mijloacelor întrebuințate de ei.

Un tip ideal nu are absolut nimic de a face cu instrumentele și mediile statistice. Majoritatea caracteristicilor la care se referă tipurile ideale nu se pretează la cuantificări numerice; fie și numai pentru acest motiv, ele nu ar putea fi luate în calcul prin metode statistice. Însă motivul principal pentru care așa stau lucrurile este altul. Mediile statistice ilustrează comportamentul membrilor unei clase sau ai unui tip, delimitate în prealabil cu ajutorul unei definiții sau caracterizări care apelează la alte criterii, prin raportare la trăsături care nu intervin în definiție sau în caracterizare. Apartenența la o clasă sau la un tip trebuie să fie cunoscută înainte ca statisticianul să înceapă investigarea unor proprietăți speciale și să întrebuințeze rezultatul investigațiilor sale

pentru construirea unei medii. Putem afla media de vârstă a senatorilor Statelor Unite și putem calcula medii privitoare la comportamentul unei clase de vârstă a populației cu privire la o anumită problemă. Dar este imposibil, din punct de vedere logic, să definim apartenența la o clasă sau la un tip în funcție de o medie.

Nici o problemă istorică nu poate fi elucidată fără a recurge la tipuri ideale. Chiar atunci când istoricul se ocupă de o persoană individuală, sau de un eveniment singular, el nu poate evita referirea la tipuri ideale. Când vorbește despre Napoleon, el trebuie să întrebuințeze tipuri ideale ca acelea de comandant, dictator, sau lider revoluționar; iar dacă se referă la Revoluția Franceză, el trebuie să întrebuințeze tipuri ideale ca acelea de revoluție, dezintegrarea unui regim constituit, anarhie. Este posibil ca referirea la anumite tipuri ideale să nu constea decât în respingerea aplicabilității lor la cazul în speță, însă toate evenimentele istorice sunt descrise și interpretate prin invocarea de tipuri ideale. Când se confruntă cu evenimente trecute sau viitoare, omul de rând trebuie întotdeauna să recurgă și el la tipuri ideale și o face întotdeauna în mod tacit.

{61} Dacă întrebuințarea unui anumit tip ideal este sau nu utilă și facilitează cuprinderea intelectuală adecvată a fenomenelor, nu se poate stabili decât prin înțelegere. Nu tipul ideal e cel care determină modul de înțelegere, ci modul de înțelegere e cel ce necesită construcția și întrebuințarea tipurilor ideale corespunzătoare.

Tipurile ideale sunt construite cu ajutorul ideilor și conceptelor dezvoltate de toate ramurile nonistorice ale cunoașterii. Fiecare act de cunoaștere istorică este, desigur, condiționat de descoperirile celorlalte științe, de care este dependent și pe care nu trebuie niciodată să le contrazică. Însă cunoașterea istorică are un alt obiect de studiu și o altă metodă decât aceste alte științe, iar ele, la rândul lor, n-au nevoie să apeleze la înțelegere. Astfel, tipurile ideale nu trebuie confundate cu conceptele proprii științelor nonistorice. Același lucru se poate spune și cu privire la categoriile și conceptele praxeologice. Acestea furnizează, desigur, instrumentele mentale indispensabile pentru studiul istoriei. Dar ele nu se referă la înțelegerea evenimentelor unice și individuale care fac obiectul istoriei. De aceea, un tip ideal nu poate consta niciodată din simpla adoptare a unui concept praxeologic.

Se întâmplă adesea ca un termen întrebuințat de praxeologie pentru a desemna un concept praxeologic să fie întrebuințat de istoric pentru a desemna un tip ideal. În cazul acesta, istoricul întrebuințează *un singur* cuvânt pentru a exprima două lucruri diferite. El întrebuințează uneori termenul cu semnificația sa praxeologică, dar, cel mai adesea,

îl întrebuințează pentru a desemna un tip ideal. În cazul din urmă istoricul îi atribuie cuvântului o semnificație diferită de semnificația sa praxeologică; el îl transformă, transferându-l într-un domeniu diferit de studiu. Conceptul economic de „antreprenor" aparține unui alt nivel decât acela al tipului ideal de „antreprenor", așa cum este acesta întrebuințat de istoria economică și de economia descriptivă. (Pe un al treilea nivel se situează termenul legal de „antreprenor".) Termenul economic de „antreprenor" este un concept definit cu precizie, care în cadrul teoriei economiei de piață desemnează o funcție riguros integrată.[21] Tipul ideal istoric de „antreprenor" nu include aceiași membri. Nimeni nu se gândește, atunci când îl întrebuințează, la lustragii, șoferi de taxiuri care sunt proprietari ai mașinilor lor, mici afaceriști și mici fermieri. Ceea ce stabilește teoria economică în ce-i privește pe antreprenori este riguros valid pentru toți membrii acestei clase, fără nici un fel de raport cu situarea lor temporală și geografică, sau cu diversele lor ramuri de activitate. Rezultatele pe care le stabilește istoria economică în privința tipurilor sale ideale pot să varieze în funcție de circumstanțele specifice ale diverselor epoci, țări, ramuri de activitate și numeroase alte împrejurări. Istoria întrebuințează puțin tipul ideal general de antreprenor. Ea se preocupă mai mult de tipuri ca acelea de antreprenor american din vremea lui Jefferson, industrii grele germane din epoca lui Wilhelm al II-lea, manufacturi de textile din Noua Anglie din ultimele decenii care au precedat primul Război Mondial, așa numita *haute finance* protestantă din Paris, antreprenori care s-au afirmat prin forțe proprii, și așa mai departe. {62}

Dacă întrebuințarea unui anumit tip ideal este recomandabilă depinde întru totul de modul de înțelegere. Astăzi se utilizează foarte frecvent două tipuri ideale: partidele de stânga (progresiste) și cele de dreapta (fasciste). Cel dintâi înglobează democrațiile occidentale, unele dictaturi latino-americane și bolșevismul rusesc; cel de-al doilea, fascismul italian și nazismul german. Această clasificare este rezultatul unui anumit mod de înțelegere. Un alt mod ar reliefa contrastul dintre democrație și dictatură. Bolșevismul rus, fascismul italian și nazismul german aparțin tipului ideal de guvernare dictatorială, iar sistemele occidentale tipului ideal de guvernare democratică.

Interpretarea teoriei economice ca pe studiu al comportamentului unui tip ideal, cel de *homo oeconomicus*, a fost una din erorile fundamentale comise de Școala Istorică de *Wirtschaftliche Staatswissenschaften* din Germania și de cea a instituționalismului din America. Conform acestei doctrine, teoria economică tradițională, sau ortodoxă, nu se

21. A se vedea mai jos, pp. 251-255.

preocupă de comportamentul omului așa cum este și acționează el în realitate, ci de o imagine ipotetică, fictivă. Ea construiește o ființă animată exclusiv de motivații „economice”, adică exclusiv de intenția de a obține cel mai mare profit material sau monetar cu putință. O asemenea ființă, spun criticii aceștia, nu are și nu a avut niciodată un corespondent în realitate; ea este fantoma unei filosofii deficitare, rupte de realitate. Nici o ființă umană nu este motivată exclusiv de dorința de a deveni cât mai bogată cu putință; mulți oameni nu sunt câtuși de puțin influențați de o asemenea patimă josnică. Când studiem viața și istoria este inutil să ne preocupăm de un asemenea homuncul iluzoriu.

Chiar dacă aceasta ar fi o descriere adecvată a semnificației economiei clasice, *homo oeconomicus* cu siguranță n-ar fi un tip ideal. Tipul ideal nu este o încorporare a unui singur aspect al diverselor țeluri și dorințe umane, ci este, întotdeauna, reprezentarea fenomenelor complexe ale realității, fie acestea reprezentate de oameni, instituții sau ideologii.

Economiștii clasici căutau să explice formarea prețurilor. Ei erau pe deplin conștienți de faptul că prețurile nu sunt produsul activității unui anumit grup de oameni, ci rezultatul interacțiunii tuturor membrilor societății de piață. Aceasta este semnificația afirmației lor, că cererea și oferta determină formarea prețurilor. Însă economiștii clasici au dat greș în încercările lor de a furniza o teorie satisfăcătoare a valorii. Ei s-au dovedit incapabili de a găsi soluția aparentului paradox al valorii. {63} Ei erau intrigați de pretinsul paradox că „aurul” este mai prețuit decât „fierul”, deși cel din urmă este mai „folositor” decât cel dintâi. Ei n-au izbutit, astfel, să clădească o teorie generală a valorii și să urce îndărăt, pe firul logic, de la fenomenele schimbului de piață și al producției, până la sursele lor ultime, comportamentele consumatorilor. Această deficiență i-a silit să-și abandoneze planul ambițios, de a dezvolta o teorie generală a acțiunii umane. Ei au trebuit să se mulțumească cu o teorie care explica numai activitatea oamenilor de afaceri, fără a putea urca până la opțiunile tuturor, ca determinanți ultimi ai acesteia. Ei s-au ocupat exclusiv de acțiunile oamenilor de afaceri, dornici să cumpere de pe piețele cele mai ieftine și să vândă pe cele mai scumpe. Consumatorul a rămas în afara câmpului lor teoretic. Epigonii mai târzii ai economiei clasice au explicat și justificat insuficiența aceasta ca pe o procedură deliberată și necesară din punct de vedere metodologic. Limitarea investigațiilor la un simplu aspect al preocupărilor umane – anume la cel „economic” – făcea parte, spuneau ei, dintr-un plan deliberat al economiștilor. Era în intenția lor să întrebuințeze o imagine fictivă a omului mânat numai de motivații economice și să le neglijeze

pe toate celelalte, deși erau pe deplin conștienți de faptul că, în realitate, oamenii sunt mânați de multe alte motivații „noneconomice". Studiul acestor motivații diferite, susțineau o parte din acești interpreți, nu cade în sarcina teoriei economice, ci al altor ramuri ale cunoașterii. Un alt grup admitea că analiza acestor motivații „noneconomice" și influența lor asupra formării prețurilor este și o sarcină a teoriei economice, dar considerau că ea trebuie lăsată în seama generațiilor viitoare. Vom arăta într-un stadiu ulterior al cercetărilor noastre că distincția aceasta, între motivații „economice" și motivații „noneconomice" ale acțiunii umane, este deficitară.[22] Pentru un moment nu este necesar decât să realizăm faptul că această doctrină, a laturii „economice" a acțiunii umane, deformează grav învățătura economiștilor clasici, care n-au avut niciodată intenția pe care le-o atribuie această doctrină. Ei urmăreau să elucideze formarea reală a prețurilor – nu a unor prețuri fictive, care ar exista dacă oamenii ar acționa sub imboldul unor condiții ipotetice, diferite de cele care îi influențează în realitate. Prețurile pe care încearcă ei să le explice – și le explică efectiv, deși fără a le deduce până la capăt din alegerile consumatorilor – sunt prețurile reale de piață. Cererea și oferta de care vorbesc ei sunt factori reali, determinați de toate motivațiile care-i mână pe oameni să cumpere sau să vândă. Insuficiența teoriei lor constă în faptul că n-au urcat până la cauzele ultime ale cererii, pentru a o deduce din alegerile consumatorilor; le lipsea o teorie satisfăcătoare a cererii. Dar ideea că cererea, așa cum întrebuințau ei acest concept în expunerile lor, era determinată exclusiv de motivații „economice", distincte de cele „noneconomice", nu le {64} aparține. Deoarece își limitau câmpul de studiu la acțiunile oamenilor de afaceri, ei nu se confruntau cu motivațiile consumatorilor ultimi. Cu toate acestea, teoria prețurilor pe care o profesau se dorea o explicație a prețurilor reale, indiferent de motivațiile și ideile care-i mână pe consumatori.

Economia subiectivistă modernă pornește de la soluția aparentului paradox al valorii. Ea nici nu-și limitează teoremele doar la acțiunile oamenilor de afaceri, nici nu analizează un *homo oeconomicus* fictiv. Ea studiază categoriile inexorabile ale acțiunii tuturor. Teoremele sale privitoare la prețurile mărfurilor, ratele salariale și cele ale dobânzilor se referă la toate aceste fenomene, fără a ține în nici un fel seama de motivațiile care-i determină pe oameni să cumpere sau să vândă, sau să se abțină de la a cumpăra sau a vinde. A sosit vremea să descalificăm complet orice referire la tentativa sortită eșecului de a justifica neajunsurile mai vechilor economiști făcând apel la fantoma lui *homo oeconomicus*.

22. A se vedea mai jos, pp. 232-234 și 239-244.

10. Metoda științelor economice

Scopul praxeologiei este explicarea categoriei de acțiune umană. Tot ce este necesar pentru deducția tuturor teoremelor praxeologice este cunoașterea esenței acțiunii umane. Deținem această cunoaștere deoarece suntem oameni; ea nu-i lipsește nici unei ființe care descinde din oameni și pe care condițiile patologice n-au redus-o la o existență doar vegetativă. Pentru a înțelege aceste teoreme nu este necesară nici un fel de experiență, după cum nici un fel de experiență, fie ea oricât de complexă, nu le-ar putea dezvălui unei ființe care nu ar ști *a priori* ce este acțiunea umană. Singura cale de cogniție a acestor teoreme este analiza logică a cunoașterii noastre inerente referitoare la categoria de acțiune. Trebuie să ne gândim și să reflectăm la structura acțiunii umane. Ca și logica și matematicile, cunoașterea praxeologică se găsește în noi; ea nu provine din afara noastră.

Toate conceptele și teoremele praxeologiei sunt implicate în categoria de acțiune umană. Prima noastră sarcină este de a le extrage și a le deduce, de a le explicita implicațiile și de a defini condițiile universale ale acțiunii ca atare. După ce vom fi arătat care sunt condițiile implicate în orice acțiune, va trebui să avansăm mai departe și să definim – desigur, într-un sens categorial și formal – condițiile mai puțin generale necesare pentru moduri speciale de acțiune. Ar fi posibil să ne achităm de această a doua sarcină descriind toate condițiile imaginabile și deducând din ele toate inferențele logic permisibile. Un asemenea sistem atotcuprinzător ar furniza o teorie referitoare nu numai la acțiunea umană așa cum există ea, în condițiile și circumstanțele date de lumea {65} reală, în care trăiește și acționează omul. Ea s-ar referi, în egală măsură, la acțiunea ipotetică, așa cum s-ar desfășura ea în condițiile irealizabile ale lumilor imaginare.

Însă țelul științei este cunoașterea realității. Ea nu este nici gimnastică mentală nici divertisment logic. De aceea, praxeologia își limitează cercetările la studiul acțiunii în acele condiții și pornind de la acele presupoziții care sunt date în realitate. Ea studiază acțiunea în condiții ireale și irealizabile numai în două împrejurări: atunci când cercetează stările de lucruri care, deși nu s-au realizat în lumile trecute și prezentă, ar putea eventual deveni reale în viitor; și atunci când examinează condiții ireale și irealizabile, deoarece o asemenea cercetare este necesară pentru o cuprindere satisfăcătoare a celor ce se petrec în condițiile realității prezente.

Dar această trimitere la experiență nu știrbește caracterul aprioric al praxeologiei și al economiei. Experiența nu face decât să ne orienteze

curiozitatea către anumite probleme și să ne-o îndepărteze de altele. Ea ne spune ce trebuie să explorăm, dar nu ne spune cum am putea proceda în căutarea noastră de cunoaștere. Mai mult, nu experiența, ci numai gândirea este cea care ne învață că este necesar să investigăm anumite condiții ipotetice irealizabile, pentru a înțelege ce se petrece în lumea reală – și când anume apare această necesitate.

Dezutilitatea (sau indezirabilitatea) muncii nu are un caracter categorial și aprioric. Ne putem imagina în mod necontradictoriu o lume în care munca nu cauzează neplăcere, și putem descrie starea de lucruri care ar exista într-o asemenea lume.[23] Însă lumea reală este condiționată de dezutilitatea muncii. Numai teoremele bazate pe presupoziția că munca este un factor de neplăcere sunt aplicabile pentru înțelegerea celor ce se petrec în lumea aceasta.

Experiența ne învață că există dezutilitate a muncii. Dar nu o face direct. Nici un fenomen nu se recomandă pe sine ca fiind dezutilitatea muncii. Nu există decât date factuale care, pe temeiul cunoașterii apriorice, sunt interpretate ca însemnând că oamenii consideră agrementul (*leasure*) – adică absența muncii – *ceteris paribus*, ca fiind o situație mai dezirabilă decât cheltuirea de muncă. Vedem că oamenii renunță la avantaje pe care le-ar putea dobândi muncind mai mult – așadar, că ei sunt gata să facă sacrificii pentru a se bucura de agrement. Inferăm pornind de la acest fapt că agrementul este valorizat ca un bun și că munca este privită ca o povară. Fără a recurge la cogniția noastră praxeologică preliminară n-am fi nicicând în măsură să atingem această concluzie.

O teorie a schimbului indirect și toate teoriile ulterioare, clădite pe ea – cum ar fi teoria creditului de circulație – nu sunt aplicabile decât în vederea interpretării evenimentelor dintr-o lume în care se practică schimbul indirect. Într-o lume de schimburi constând numai din troc, {66} ea n-ar fi decât un joc intelectual. Este improbabil că economiștii dintr-o asemenea lume, presupunând că știința economică s-ar fi putut măcar naște în cadrul ei, ar fi acordat vreo atenție problemelor schimbului indirect, banilor și tuturor celorlalte. În lumea noastră actuală însă, cercetările de felul acesta constituie o parte esențială a teoriei economice.

Faptul că praxeologia, păstrând un ochi fixat pe înțelegerea realității, se concentrează pe investigarea acelor probleme care slujesc scopului acesta, nu alterează caracterul aprioric al raționamentelor sale. Dar el caracterizează modul în care teoria economică, până în prezent singura parte elaborată a praxeologiei, își prezintă rezultatele și preocupările.

23. A se vedea mai jos, pp. 131-133.

Teoria economică nu adoptă metoda logicii și a matematicii. Ea nu prezintă un sistem integrat de raționamente pur apriorice, desprinse de orice referire la realitate. Introducând presupoziții în raționamentele sale, ea beneficiază de faptul că analiza respectivelor presupoziții poate furniza servicii utile pentru înțelegerea realității. În tratatele și monografiile sale, ea nu separă strict știința pură de aplicațiile teoremelor sale la soluționarea unor probleme istorice și politice concrete. Pentru organizarea prezentării rezultatelor sale, ea adoptă o formulă în care se întrețes teoria apriorică și interpretarea fenomenelor istorice.

Este limpede că felul acesta de a proceda îi este impus teoriei economice de însăși natura și esența obiectului său de studiu. El și-a dovedit utilitatea. Pe de altă parte, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că manevrarea acestei metode aparte și oarecum ciudate din punct de vedere logic necesită prudență și subtilitate, și că mințile necritice și superficiale s-au rătăcit în mod repetat, confundând cu neatenție cele două metode epistemologice diferite implicate aici.

Nu există nimic de felul unei metode istorice de abordare a teoriei economice, sau al unei discipline a teoriei economice instituționale. Există doar teorie economică și istorie economică. Cele două nu trebuie niciodată confundate. Toate teoremele teoriei economice sunt în mod necesar valide, în toate împrejurările în care toate presupozițiile făcute sunt prezente. Desigur, ele nu au nici o semnificație practică în situațiile în care aceste condiții nu sunt prezente. Teoremele referitoare la schimbul indirect nu sunt aplicabile la condițiile în care nu există decât schimb direct. Dar aceasta nu le știrbește validitatea.[24]

{67} Faptul acesta a fost obliterat de strădania guvernelor și a grupurilor puternice de presiune de a discredita teoria economică și de a-i defăima pe economiști. Despoții și majoritățile democratice sunt îmbătați de putere. Ei sunt siliți să admită, cu părere de rău, că sunt supuși legilor naturii. Dar ei resping fie și numai ideea de lege economică. Oare nu sunt ei legislatorii supremi? Oare nu au ei puterea să zdrobească orice adversar? Nici un senior războinic nu este gata să admită existența vreunor alte limite decât cele care-i sunt impuse de către o forță armată superioară. Se găsesc întotdeauna scribi servili, gata să hrănească această complezență, dezvoltând doctrinele adecvate. Ei își intitulează prezumțiile lor denaturate „economie istorică". În fapt, istoria economică este un lung șir de politici guvernamentale care au eșuat, deoarece au fost croite cu o supremă nepăsare față de legile economice.

Este imposibil să înțelegem istoria gândirii economice dacă nu ți-

24. Cf. F.H. Knight, *The Ethics of Competition and Other Essays*, New York, 1935, p. 139.

nem seama de faptul că teoria economică este, ca atare, o sfidare a vanității celor aflați la putere. Un economist nu poate fi niciodată favoritul autocraților și al demagogilor. În ochii lor, el este întotdeauna sămânța discordiei – și cu cât sunt mai convinși, în sinea lor, că obiecțiile lui sunt fondate, cu atât îl urăsc mai mult.

Confruntați cu toată această agitație frenetică, este util să lămurim faptul că punctul de plecare al tuturor raționamentelor praxeologice și economice, categoria de acțiune umană, este imun la toate criticile și obiecțiunile. Nici un fel de recurs la considerații istorice și empirice, oricare ar fi ele, nu poate duce la descoperirea vreunei erori în propoziția că oamenii urmăresc deliberat anumite țeluri pe care și le aleg. Întreaga vorbărie despre iraționalitate, adâncurile insondabile ale sufletului uman, spontaneitatea fenomenelor vii, automatisme, reflexe și tropisme, nu poate invalida aserțiunea că omul își întrebuințează rațiunea pentru realizarea țelurilor și dorințelor sale. Pornind de la fundamentul de neclintit al categoriei de acțiune umană, praxeologia și teoria economică avansează, pas cu pas, folosindu-se de raționamentul discursiv. Definindu-și cu precizie presupozițiile și ipotezele, ele clădesc un sistem de concepte și explicitează toate inferențele implicate în raționamentele logic incontestabile. Față de rezultatele astfel obținute sunt posibile numai două atitudini: fie putem identifica erori logice în secvența deducțiilor care conduc la aceste rezultate, fie suntem nevoiți să le recunoaștem corectitudinea și validitatea.

Este zadarnic să se obiecteze că viața și realitatea nu sunt logice. Viața și realitatea nu sunt nici logice, nici ilogice; ele sunt pur și simplu date. Însă logica este singurul instrument de care dispune omul pentru înțelegerea amândurora. Este zadarnic să se obiecteze că viața și istoria sunt inscrutabile și inefabile, și că rațiunea umană nu poate nicicând accede până în intimitatea miezului lor. Criticii se contrazic pe ei înșiși articulând cuvinte despre inefabil și dezvoltând teorii – teorii deficitare, desigur – despre cele de nepătruns. Multe lucruri sunt situate dincolo de raza de acțiune a minții umane. Dar, în măsura în care omul este capabil să dobândească vreun fel de cunoaștere, fie ea oricât de limitată, el nu are la dispoziție decât o singură cale de acces, cea deschisă de rațiune. {68}

Nu mai puțin iluzorii sunt tentativele de a contrapune înțelegerea teoremelor economice. Domeniul înțelegerii istorice se limitează exclusiv la elucidarea acelor probleme ce nu pot fi în întregime elucidate de către științele non-istorice. Înțelegerea nu trebuie să contrazică niciodată teoriile dezvoltate de științele non-istorice. Înțelegerea nu poate sluji la nimic altceva decât, pe de o parte, la stabilirea faptului că

anumiți oameni motivați de anumite idei au urmărit anumite scopuri și au întrebuințat anumite mijloace pentru atingerea acestor scopuri și, pe de altă parte, la atribuirea relevanței lor specifice diverșilor factori istorici, în măsura în care acest lucru nu se poate face numai cu ajutorul științelor non-istorice. Înțelegerea nu-l îndrituiește pe istoricul contemporan să afirme că exorcismele au constituit vreodată metoda de însănătoșire a vitelor bolnave. Tot astfel, ea nu-i permite nici să susțină că legile economice n-ar fi fost valide în Roma Antică, sau în Imperiul Incașilor.

Omul nu este infailibil. El caută adevărul, adică cea mai adecvată înțelegere a realității, în măsura în care structura minții și a rațiunii sale i-o fac accesibilă. Omul nu poate deveni nicicând atotștiutor. El nu poate fi nicicând absolut sigur că cercetările sale nu l-au atras pe cărări greșite și că ceea ce consideră el ca fiind cu siguranță adevărat nu este cumva o eroare. Tot ce poate face omul este să-și supună iarăși și iarăși teoriile celor mai critice demersuri de reexaminare. În cazul economistului, aceasta înseamnă să parcurgă îndărăt tot lanțul deductiv al teoremelor, până la fundamentul lor ultim, cert și indiscutabil, categoria de acțiune umană – și să verifice cu cea mai mare grijă toate presupozițiile și inferențele care duc de la acest fundament la teorema în discuție. Nu se poate afirma că această procedură este o garanție împotriva erorilor. Dar ea este, neîndoielnic, cea mai eficace metodă de evitare a erorilor.

Praxeologia – și teoria economică de asemenea, în consecință – reprezintă un sistem deductiv. Forța ei se bizuie pe punctul de plecare al deducțiilor sale, categoria de acțiune umană. Nici o teoremă economică nu poate fi considerată validă dacă nu este solid ancorată de acest fundament, printr-un lanț irefutabil de raționamente deductive. O afirmație făcută în absența unei asemenea legături este arbitrară și plutește în vânt. Este imposibil să analizăm un segment special al teoriei economice fără să-l încadrăm într-un sistem complet al acțiunii.

Științele empirice pornesc de la evenimente singulare și avansează de la cazul unic și individual către universal. Dezvoltarea lor se pretează la specializare. Ele se pot concentra pe anumite segmente, fără a {69} păstra în atenție întregul domeniu al disciplinei. Economistul nu trebuie niciodată să fie un specialist. Orice problemă ar analiza, el trebuie întotdeauna să-și fixeze privirea asupra întregului sistem.

Istoricii păcătuiesc adesea în această privință, ei sunt gata să inventeze teoreme *ad-hoc*. Uneori ei nu înțeleg că este imposibil să extragem vreun raport de cauzalitate din studiul fenomenelor complexe. Ambiția lor, de a investiga realitatea fără a recurge la ideile pe care ei le desconsideră, socotindu-le preconcepute, este zadarnică. În fapt, ei

întrebuințează inconștient doctrine populare al căror caracter eronat și contradictoriu a fost de multă vreme demonstrat.

11. Limitele conceptelor praxeologice

Categoriile și conceptele praxeologice sunt elaborate pentru înțelegerea acțiunii umane. Ele devin contradictorii și lipsite de sens și auto-contradictorii îndată ce încercăm să le aplicăm la analiza unor condiții diferite de cele ale vieții umane. Antropomorfismul naiv al religiilor primitive este inacceptabil pentru filosofie. Însă tentativele filosofilor de a defini, întrebuințând concepte praxeologice, atributele unei ființe absolute, libere de limitările și slăbiciunile existenței umane, nu sunt mai puțin îndoielnice.

Filosofii scolastici și teologii, precum și teiștii și deiștii din Epoca Rațiunii, și-au imaginat o ființă absolută și perfectă, neschimbătoare, omnipotentă și atotștiutoare, dar cu toate acestea capabilă de planificare și de acțiune, de urmărirea unor țeluri și de întrebuințarea unor mijloace pentru atingerea acestor țeluri. Dar acțiunea nu poate fi atribuită decât unei ființe nemulțumite, iar acțiunea repetată numai unei ființe lipsite de puterea de a-și îndepărta neplăcerile odată pentru totdeauna, printr-un singur gest. O ființă activă este nemulțumită și, de aceea, nu este atotputernică. Dacă ar fi mulțumită n-ar acționa, iar dacă ar fi atotputernică și-ar fi îndepărtat de multă vreme, definitiv, nemulțumirea. Pentru o ființă atotputernică nu există nici un motiv constrângător de a alege între diverse stări de insatisfacție; ea nu este silită să se mulțumească doar cu cel mai mic rău. Omnipotența ar însemna puterea de a realiza orice și de a te bucura de satisfacție deplină fără a fi constrâns de nici un fel de limite. Dar această stare este incompatibilă cu însuși conceptul de acțiune umană. Pentru o ființă atotputernică nu există categoriile de scopuri și mijloace. Ea se situează deasupra comprehensiunii umane, a conceptelor și a înțelegerii. Pentru ființa atotputernică, fiecare „mijloc" furnizează servicii nelimitate; ea poate întrebuința orice „mijloace" pentru atingerea oricăror țeluri; ea poate atinge orice țeluri fără utilizarea nici unui mijloc. Închipuirea conceptului de atotputernicie în mod consecvent, până la ultimele sale consecințe logice, depășește facultățile minții umane. Paradoxurile sunt insolubile. Are ființa atotputernică puterea de a realiza ceva care să fie apoi imun la intervențiile sale ulterioare? În caz afirmativ, rezultă că există limite ale puterii sale și încetează de a mai fi atotputernică; în caz contrar, ea nu este, chiar în virtutea acestui fapt, atotputernică. {70}

Sunt omnipotența și atotștiința compatibile? Atotștiința presupune

că toate cele se vor întâmpla în viitor sunt deja inalterabil determinate. Dacă există omniștiință, omnipotența este de neconceput. Impotența de a schimba ceva din cursul predeterminat al evenimentelor ar îngrădi puterea oricărui agent.

Acțiunea este o manifestare a unei potențe și a unui control care sunt limitate. Este o manifestare a omului, care este constrâns de puterile circumscrise ale intelectului său, de natura fiziologică a corpului său, de vicisitudinile mediului său și de raritatea factorilor externi de care depinde bunăstarea sa. Este zadarnic să enumerăm imperfecțiunile și slăbiciunile vieții umane, dacă ceea ce urmărim este să descriem ceva absolut perfect. Însăși ideea de perfecțiune absolută este, sub toate aspectele, măcinată de contradicții interne. Starea de perfecțiune absolută trebuie concepută ca fiind completă, finală și ferită de orice schimbare. Schimbarea n-ar putea decât să-i știrbească perfecțiunea și s-o reducă la o stare mai puțin perfectă; însăși posibilitatea ca o schimbare să poată surveni este incompatibilă cu conceptul de perfecțiune absolută. Însă absența schimbării – adică imutabilitatea, rigiditatea și imobilitatea perfecte – este echivalentă cu absența vieții. Viața și perfecțiunea sunt incompatibile, după cum sunt și moartea și perfecțiunea.

Cel ce viețuiește este imperfect deoarece este supus schimbării; cel mort este imperfect deoarece nu trăiește.

Limbajul oamenilor vii și activi se pretează la formarea de comparative și superlative pentru a compara diverse grade. Dar absolutul nu este un grad; el este o noțiune limită. Absolutul este indeterminabil, de negândit și inefabil. Este o concepție himerică. Nu există nimic de felul unei fericiri perfecte, unor oameni perfecți, unei beatitudini veșnice. Orice tentativă de a descrie condițiile unui tărâm al abundenței, sau ale vieții îngerilor, duc la paradoxuri. Acolo unde există condiții, există limite și nu perfecțiune; există tentative de a depăși obstacole, există frustrări și nemulțumiri.

După ce filosofii au abandonat căutarea absolutului, ea a fost preluată de utopiști. Ei țes vise despre o stare perfectă. Ei nu realizează că statul, aparatul social de constrângere și coerciție, este o instituție destinată să facă față imperfecțiunii umane și că funcția sa esențială este de a aplica pedepse minorităților, în scopul protejării majorităților de consecințele dăunătoare ale anumitor acțiuni. Dacă oamenii {71} a fi „perfecți" n-ar fi nevoie de nici o constrângere sau coerciție. Însă utopiștii nu țin seama de natura umană și de condițiile inalterabile ale vieții umane. Godwin socotea că omul ar putea deveni nemuritor în urma abolirii proprietății private.[25] Charles Fourier bolborosea des-

25. William Godwin, *An Enquiry Concerning Political Justice and Its Influence on General Virtue and Happiness*, Doublin, 1793, II, pp. 393-403.

pre un ocean de limonadă în loc de apă sărată.[26] Sistemul economic al lui Marx nesocotea cu nonșalanță raritatea factorilor materiali de producție. Troțky visa un paradis proletar în care „tipul omului de rând se va ridica la înălțimile unor Aristotel, Goethe sau Marx. Și deasupra acestor culmi se vor înălța noi vârfuri."[27]

În zilele noastre, himerele cele mai populare sunt stabilizarea și securitatea. Vom testa soliditatea acestor sloganuri mai târziu.

26. Charles Fourier, *Théorie des quatre mouvements*, Oeuvres complètes, ed. a 3-a, Paris, 1846, I, p. 43.

27. Leon Troțky, *Literature and Revolution*, trad. de R. Strunsky, Londra, 1925, p. 256.

III. TEORIA ECONOMICĂ ȘI REVOLTA ÎMPOTRIVA RAȚIUNII

1. Revolta împotriva rațiunii

ESTE adevărat că unii filosofi s-au arătat predispuși să supraestimeze forța rațiunii umane. Ei credeau că omul poate descoperi, prin raționamente, cauzele finale ale evenimentelor cosmice, țelurile inerente pe care le urmărește sursa primară atunci când zămislește universul și stabilește cursul evoluției sale. Ei perorau despre „Absolut" ca și cum ar fi vorbit despre ceasul lor de buzunar. Ei nu se dădeau înapoi de la a vesti valori eterne absolute și de la a fixa coduri morale cu caracter de obligativitate necondiționată pentru toți oamenii.

Lor li s-a adăugat o lungă filieră de utopiști. Aceștia elaborau scheme de paradisuri terestre, în care era ținută să guverneze doar rațiunea pură. Ei nu realizau faptul ca ceea ce numeau rațiune pură și adevăr manifest era plăsmuirea propriei lor închipuiri. Ei își arogau cu nonșalanță infailibilitatea și susțineau adesea intoleranța, oprimarea violentă a tuturor celor cu păreri diferite și a ereticilor. Ei urmăreau dobândirea de puteri dictatoriale, fie pentru ei înșiși, fie pentru persoane dispuse să le pună planurile în aplicare cu acuratețe. Nu exista, în opinia lor, nici o altă cale de mântuire pentru omenirea suferindă.

Iată-l pe Hegel. El era un gânditor profund și scrierile sale reprezintă un tezaur de idei stimulatoare. Dar era urmărit de iluzia așa numitului *Geist*, Absolutul revelat ca atare prin cuvintele sale. Pentru Hegel nu exista nimic ascuns în univers. Din nefericire, limbajul lui e atât de ambiguu încât a putut da naștere la interpretări diferite. Hegelienii de dreapta i-au interpretat scrierile ca pe o preamărire a sistemului de guvernare autocratică prusac, și a dogmelor bisericii prusace. Hegelienii de stânga au extras din ele ateism, radicalism revoluționar intransigent și doctrine anarhiste.

Iată-l pe Auguste Comte. El știa cu precizie ce-i rezervă omenirii viitorul și, desigur, se considera pe sine însuși legislatorul suprem. Considera, bunăoară, că anumite studii astronomice sunt inutile și dorea să le interzică. Plănuia să înlocuiască creștinismul cu o nouă religie și desemnase o doamnă pentru a o înlocui, în această nouă biserică, pe Sfânta Fecioară. Comte ar putea fi disculpat sub cuvânt că era nebun,

în accepțiunea cea mai deplină pe care o dă patologia acestui termen. Dar cum rămâne cu adepții săi?

Se pot enumera multe fapte asemănătoare. Dar ele nu reprezintă argumente împotriva rațiunii, a raționalismului și a raționalității. Visurile acestea n-au absolut nimic de-a face cu întrebarea dacă rațiunea este sau nu instrumentul adecvat și unic pe care-l poate întrebuința omul în strădania sa de a dobândi atâta cunoaștere câtă îi este accesibilă. Căutătorii de adevăr onești și conștiincioși n-au pretins niciodată că rațiunea și cercetarea științifică pot răspunde la toate întrebările. Ei sunt pe deplin conștienți de limitele inerente minții umane. Ei nu pot fi ținuți responsabili pentru vulgaritățile filosofiei lui Haeckel și simplismul variilor școli materialiste.

Filosofii raționaliști s-au străduit întotdeauna ei înșiși să indice atât limitele teoriei apriorice, cât și pe cele ale cercetării empirice.[1] Întâiul reprezentant al economiei politice britanice, David Hume, utilitariștii și pragmatiștii americani nu sunt, desigur, vinovați de a fi exagerat puterea omului de a atinge adevărul. Filosofia ultimelor două sute de ani ar putea fi învinovățită cu mai multă îndreptățire de prea mult agnosticism și scepticism, decât de un exces de încredere în potențialul minții umane.

Revolta împotriva rațiunii, atitudinea mentală caracteristică a epocii noastre, n-a fost cauzată de lipsa de modestie, de precauție și de autocenzura filosofilor, nici de nereușitele survenite în evoluția științelor naturale moderne. Performanțele uimitoare ale tehnologiei și terapeuticii vorbesc de la sine, într-un limbaj cu neputință de ignorat. Atacurile îndreptate împotriva științelor moderne sunt sortite eșecului, fie ele venite din partea intuiționismului și a misticismului, sau a oricărui alt punct de vedere. Revolta împotriva rațiunii urmărește însă un alt țel. Ea nu este îndreptată împotriva științelor naturale, ci împotriva teoriei economice. Atacul împotriva științelor naturale nu este decât consecința logic necesară a atacului împotriva teoriei economice. Era cu neputință ca rațiunea să fie detronată doar într-un singur domeniu și să nu fie pusă sub semnul întrebării și în alte ramuri ale cunoașterii.

Marea revoltă s-a născut din situația istorică existentă la jumătatea secolului al XIX-lea. Economiștii demolaseră în întregime iluziile fantasmagorice ale utopiștilor socialiști. Deficiențele sistemului clasic nu le permiteau să înțeleagă de ce orice plan socialist este, în mod necesar, irealizabil. Dar cunoștințele lor erau suficiente pentru a demonstra zădărnicia tuturor schemelor socialiste produse până în vremea lor. Ideile comuniste erau condamnate. Socialiștii erau absolut incapabili {74}

1. Cf., de pildă, Louis Rougier, *Les Paralogismes du rationalisme*, Paris, 1920.

să ridice vreo obiecție în calea criticilor devastatoare ale schemelor lor sau să avanseze vreun argument pentru acestea. Totul părea să indice că socialismul era mort pe vecie.

O singură manevră îi putea scoate pe socialiști din acest impas. Ei trebuiau să atace logica și rațiunea și să substituie raționamentelor intuiția mistică. Rolul istoric de a fi propus această soluție i-a revenit lui Karl Marx. Pe baza misticismului dialectic al lui Hegel, el și-a arogat cu nonșalanță capacitatea de a prezice viitorul. Hegel pretindea că știe că Geist-ul, în făurirea universului, dorea să instituie monarhia prusacă a lui Frederic Wilhelm al III-lea. Însă Marx era mai bine informat cu privire la planurile Geist-ului. El știa că resortul ultim al evoluției istorice este instaurarea mileniului socialist. Socialismul va sosi inevitabil, „cu inexorabilitatea legilor naturii". Și, deoarece după Hegel fiecare nou stadiu istoric este superior și mai bun celui precedent, este mai presus de orice îndoială că socialismul, stadiul ultim și final al evoluției omenirii, va fi perfect din toate punctele de vedere. Este, în consecință, inutil să se discute detaliile legate de modul de funcționare al societății socialiste. La vremea cuvenită, istoria se va îngriji de toate. Ea nu are trebuință de sfaturile muritorilor.

Rămânea însă de depășit principalul obstacol: criticile devastatoare ale economiștilor. Marx avea soluția la îndemână. Rațiunea umană, a spus el, este constitutiv inadecvată pentru a descoperi adevărul. Structura logică a minții diferă de la o clasă socială la alta. Nu există nimic de felul unei logici cu validitate universală. Ceea ce produce mintea nu poate fi decât „ideologie", adică, în terminologia marxistă, un mănunchi de idei îndărătul cărora se ascund interesele egoiste ale clasei sociale căreia îi aparține gânditorul. În consecință, mintea „burgheză" a economiștilor este cu desăvârșire incapabilă de a produce altceva decât apologii ale capitalismului. Învățăturile științei „burgheze", produse ale logicii „burgheze", nu le servesc la nimic proletarilor, clasa aflată în ascensiune și destinată să abolească toate clasele și să transforme pământul într-o Grădină a Edenului.

Însă, desigur, logica proletarilor nu este doar o logică de clasă. „Ideile logicii proletare nu sunt idei partizane, ci emanații ale logicii pur și simplu."[2] Mai mult, grație unor privilegii speciale, logica anumitor burghezi aleși nu este mânjită de păcatul originar de a fi burghez. Karl Marx, fiul unui avocat înstărit, căsătorit cu fiica unui nobil prusac, precum și colaboratorul său Frederick Engels, un manufacturier înstărit de textile, nu s-au îndoit niciodată că ei înșiși sunt exceptați de la lege

2. Cf. Joseph Dietzgen, *Briefe über Logik, speziell demokratisch-proletarische Logik*, ed. a II-a, Stuttgart, 1903, p.112.

și, indiferent de originea lor burgheză, sunt înzestrați cu puterea de descoperi adevărul absolut. {75}

Descrierea condițiilor istorice care au făcut cu putință popularitatea unei doctrine atât de rudimentare cade în sarcina istoriei. Teoria economică are o altă sarcină. Ea trebuie să analizeze atât polilogismul marxist, cât și alte forme de polilogism, modelate după acesta, pentru a le da în vileag erorile și contradicțiile.

2. Aspectul logic al polilogismului

Polilogismul marxist afirmă că structura logică a minții diferă în funcție de apartenența la diferite clase sociale. Polilogismul rasial diferă de cel marxist numai în măsura în care el atribuie rasei o structură specifică a minții și susține că membrii unei anumite rase, indiferent de afilierea lor de clasă, sunt înzestrați cu această structură logică specifică.

Nu este necesar să criticăm aici conceptele de clasă socială și de rasă, așa cum intervin ele în aceste doctrine. Nu este necesar să-i întrebăm pe marxiști când și cum își schimbă un proletar, care izbutește să acceadă în rândurile burgheziei, modul său proletar de a gândi într-unul burghez. Este zadarnic să le cerem rasiștilor să explice care logică specifică anume caracterizează persoanele care nu sunt de o extracție rasială pură. Există obiecțiuni mult mai serioase de avansat.

Nici marxiștii, nici rasiștii, nici adepții vreunui altfel de polilogism nu s-au hazardat vreodată dincolo de a declara că structura logică a minții diferă în funcție de diversele clase, rase și națiuni. Ei nu s-au avântat niciodată până la a demonstra cu precizie în ce fel diferă logica proletarilor de logica burghezilor, sau logica arienilor de cea a non-arienilor, sau logica germanilor de cele a francezilor și a britanicilor. În opinia marxiștilor, teoria ricardiană a costurilor comparative este nefondată fiindcă Ricardo era burghez. Rasiștii germani condamnă aceeași teorie deoarece Ricardo era evreu, iar naționaliștii germani fiindcă era englez. Anumiți profesori germani au avansat împotriva validității doctrinelor lui Ricardo toate aceste trei argumente laolaltă. Însă nu este suficient să respingi o teorie în întregime dezvăluind datele biografice personale ale autorului ei. Ceea ce se urmărește este, în primul rând, clădirea unui sistem logic diferit de cel aplicat de către autorul criticat. Apoi ar fi necesar un examen punct cu punct al teoriei contestate, pentru a arăta unde anume intervin, în desfășurarea raționamentelor sale, inferențe care – deși corecte din punctul de vedere al logicii autorului – sunt invalide din punctul de vedere al logicii proletare, ariene sau germane. Și, în cele din urmă, ar trebui să se explice

la ce fel de concluzii trebuie să ducă înlocuirea inferențelor viciate ale autorului cu inferențele corecte, derivate din logica proprie criticului. {76} După cum știm cu toții, așa ceva nu s-a încercat nicicând și nici nu se va încerca vreodată de către nimeni.

Se constată apoi faptul că există dezacorduri privitoare la probleme esențiale printre persoanele care aparțin aceleiași clase, rase sau națiuni. Există din nefericire, spun naziștii, germani care nu gândesc corect, în accepțiunea germană a termenului. Dar dacă un german nu gândește, în mod necesar, întotdeauna așa cum ar trebui, ci poate gândi în același fel cu un om înzestrat cu o logică non-germană, cine va stabili care dintre ideile germane sunt într-adevăr germane și care ne-germane? Profesorul Franz Oppenheimer spunea: „Individul greșește adesea în urmărirea intereselor sale; o clasă nu greșește niciodată pe termen lung."[3] Afirmația sa pare să sugereze infailibilitatea votului majoritar. Însă naziștii au respins ideea de luare a deciziilor prin vot majoritar, socotind-o în mod vădit ne-germană. Marxiștii elogiază cu ipocrizie principiul democratic al votului majoritar.[4] Însă ori de câte ori se pune problema de a-l testa în practică, ei preferă domnia minorității, atâta vreme cât e vorba de domnia propriului lor partid. Să ne amintim că Lenin a dizolvat cu forța Adunarea Constituantă aleasă sub auspiciile propriei sale guvernări, în urma votului persoanelor adulte, deoarece numai o cincime din membrii săi erau bolșevici.

Un adept consecvent al polilogismului ar trebui să susțină că ideile sunt corecte în măsura în care autorul lor aparține clasei, națiunii, sau rasei corespunzătoare. Însă consecvența nu este una dintre virtuțile adepților polilogismului. Astfel, marxiștii sunt gata să-i atribuie epitetul de „gânditor proletar" oricărei persoane ale cărei doctrine le sunt lor pe plac. Pe toți ceilalți îi defăimează, demascându-i, fie ca inamici ai clasei din care fac parte, fie ca trădători sociali. Hitler a fost chiar suficient de onest pentru a admite că singura metodă care-i stătea la dispoziție, pentru a-i distinge pe adevărații germani de corcituri și de străini era să enunțe un program autentic german pentru a vedea cine este gata să-l susțină.[5] Un om cu părul închis la culoare, ale cărui trăsături fizice nu corespundeau deloc prototipului rasei ariene de stăpânitori blonzi, își aroga darul de a fi descoperit unica doctrină adecvată minții germane și de a-i expulza din rândurile germanilor pe toți cei ce

3. Cf. Franz Oppenheimer, *System der Soziologie*, Jena, 1926, II, p. 559.

4. Trebuie să reliefăm faptul că meritele democrației nu se bazează pe ipoteza că majoritățile au întotdeauna dreptate și, cu atât mai puțin, că sunt infailibile. A se vedea mai jos, pp. 149-151.

5. A se vedea discursul său la Congresul Partidului de la Nürenberg, din 3 septembrie 1933, *Frankfurter Zeitung*, 4 septembrie, 1933, p. 2.

nu acceptau această doctrină, oricare ar fi fost trăsăturile lor fizice. Nu mai este nevoie de alte dovezi ale nesincerității întregii doctrine.

3. Aspectul praxeologic al polilogismului

O ideologie, în accepțiunea marxistă a termenului, este o doctrină care, deși eronată din punctul de vedere al logicii corecte a proletariatului, este benefică pentru interesele egoiste ale clasei care a elaborat-o. {77} O ideologie este în mod obiectiv vicioasă, dar ea servește interesele clasei gânditorului, tocmai datorită caracterului său vicios. Numeroși marxiști cred că au demonstrat această afirmație prin sublinierea faptului că oamenii nu tânjesc după cunoaștere numai de dragul cunoașterii. Țelul omului de știință este de a deschide calea acțiunii încununate de succes. Teoriile sunt întotdeauna elaborate ținând seama de perspectivele utilizării lor în practică. Nu există nimic de felul științei pure sau al căutării dezinteresate a adevărului.

Putem admite, de dragul discuției, că toate eforturile de atingere a adevărului sunt motivate de considerații care țin de utilitatea sa practică, în vederea atingerii vreunui țel. Dar aceasta nu ne oferă răspunsul la întrebarea de ce s-ar dovedi o teorie „ideologică" – adică falsă, mai capabilă de a aduce servicii decât una corectă. Faptul că aplicarea practică a unei teorii atrage după sine rezultatele prezise pe baza teoriei este considerat pretutindeni o confirmare a corectitudinii sale. Este paradoxal a spune că o teorie viciată este, din vreun punct de vedere, mai utilă decât una corectă.

Oamenii întrebuințează arme de foc. Pentru îmbunătățirea acestor arme, ei au elaborat știința balisticii. De bună seamă însă, tocmai fiindcă urmăreau să vâneze sau să se ucidă unii pe alții, balistica pe care au elaborat-o este una corectă. O balistică doar „ideologică" n-ar fi de nici un folos.

În ochii marxiștilor, ideea că oamenii de știință trudesc doar de dragul cunoașterii nu este decât o „vanitate arogantă" a lor. Astfel, ei afirmă că Maxwell a fost atras spre teoria sa a undelor electromagnetice de lăcomia afaceriștilor pentru telegrafia fără fir.[6] Pentru problema ideologiei este irelevant dacă teoria aceasta este sau nu adevărată. Întrebarea este dacă presupusul fapt că industrialismul din secolul al XIX-lea considera telegrafia fără fir „piatra filosofală și elixirul tinereții"[7] l-a condus pe Maxwell la formularea unei teorii corecte sau a unei suprastructuri ideologice a intereselor egoiste de clasă ale burgheziei. Este neîndoielnic că cercetarea bacteriologică a fost stimulată

6. Cf. Lancelot Hogben, *Science for the Citizen*, New York, 1938, pp. 726-728.
7. *Ibid.*, p. 726.

nu numai de dorința combaterii bolilor contagioase, ci și de dorința producătorilor de vinuri și brânzeturi de a-și ameliora metodele de producție. Însă rezultatul obținut nu a fost în nici un caz „ideologic", în accepțiunea marxistă a termenului.

Ceea ce l-a indus pe Marx să inventeze doctrina sa a ideologiilor a fost dorința de a surpa prestigiul teoriei economice. El era pe deplin conștient de incapacitatea sa de a respinge obiecțiunile avansate de {78} economiști împotriva practicabilității schemelor socialiste. De fapt, era atât de fascinat de sistemul teoretic al teoriei economice clasice britanice, încât credea cu tărie în infailibilitatea ei. El fie nu a auzit niciodată despre îndoielile pe care teoria clasică a valorii le nășteau în mintea savanților scrupuloși, fie, dacă a auzit vreodată de ele, nu le-a înțeles importanța. Propriile sale idei economice abia dacă depășesc prin ceva o versiune încâlcită a ricardianismului. Când Jevons și Menger inaugurau o nouă epocă a gândirii economice, cariera sa de autor de scrieri economice era deja sfârșită; primul volum din *Das Kapital* fusese deja publicat cu câțiva ani înainte. Singura reacție a lui Marx la teoria marginală a valorii a fost amânarea publicării volumelor ulterioare ale principalului său tratat. Ele au devenit accesibile publicului abia după moartea sa.

Dezvoltând doctrina ideologiei, Marx țintește exclusiv spre teoria economică și spre filosofia socială utilitaristă. Singura sa intenție este de a distruge reputația doctrinelor economice, pe care era incapabil să le respingă prin mijloacele logicii și al raționamentelor. El a dat doctrinei sale forma de lege universală, validă pentru întreaga epocă istorică a claselor sociale, deoarece o afirmație aplicabilă doar unui individ sau unei împrejurări istorice individuale n-ar fi putut fi considerată o lege. Din aceleași motive, el nu i-a restrâns validitatea doar la sfera gândirii economice, ci a inclus sub incidența ei toate ramurile cunoașterii.

Serviciul pe care teoria economică burgheză îl făcea burgheziei era, în viziunea lui Marx, dublu. Mai întâi, îi ajuta pe burghezi în lupta lor împotriva feudalismului și despotismului monarhic, iar mai apoi, din nou, în lupta lor împotriva clasei proletare pe cale de afirmare. Ea furniza o justificare morală și rațională a exploatării capitaliste. Era, pentru a întrebuința o expresie apărută după dispariția lui Marx, o raționalizare a intereselor capitaliștilor.[8] Capitaliștii, rușinați în subconștientul lor de lăcomia josnică ce le motivează propria conduită și dornici

8. Deși termenul de raționalizare este nou, noțiunea în sine este cunoscută de multă vreme. Cf., de exemplu, cuvintele lui Benjamin Franklin: „E minunat de bine să fii o *ființă rațională*, fiindcă ești în stare să găsești o rațiune oricărui lucru pe care ai poftă să-l faci." *Autobiography*, New York, 1944, p. 41. [Trad. rom. de F.M. Gâldău: *Autobiografie*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1942, p. 60. – n.tr.]

să evite oprobriul societății, și-ar fi încurajat sicofanții, economiștii, să proclame doctrinele care i-ar putea reabilita în opinia publică.

Desigur, recursul la noțiunea de raționalizare ne furnizează o descriere psihologică a incitativelor care au impulsionat un om sau un grup de oameni să formuleze o teoremă, sau o întreagă teorie. Dar el nu ne spune nimic referitor la validitatea sau non-validitatea teoriei avansate. {79} Dacă se demonstrează că teoria în chestiune este defectuoasă, noțiunea de raționalizare rămâne o interpretare psihologică a cauzelor care i-au predispus pe autorii lor la eroare. Însă dacă nu suntem în măsură să detectăm nici o greșeală în teoria avansată, nici un fel de apel la conceptul de raționalizare nu-i poate știrbi validitatea. Dacă ar fi adevărat că economiștii nu urmăreau, în mod subconștient, decât să justifice interesele nedrepte ale capitaliștilor, teoriile lor încă ar putea fi întru totul corecte. Nu există nici un mijloc de a demonta o teorie eronată, altul decât de a o respinge prin raționament discursiv și de a-i substitui una mai bună. Când evaluăm teorema lui Pitagora sau teoria costurilor comparative, nu ne interesează factorii psihologici care i-au condus pe Pitagora și pe Ricardo să elaboreze aceste teoreme, deși lucrurile acestea pot fi importante în ochii istoricului și ai biografului. Pentru știință, singura întrebare relevantă este dacă aceste teoreme rezistă sau nu probei examinării raționale. Datele sociale și rasiale ale autorilor lor sunt lipsite de relevanță.

Faptul că oamenii, în urmărirea intereselor lor egoiste, încearcă să facă uz de doctrine mai mult sau mai puțin universal acceptate de opinia publică este adevărat. Mai mult, ei sunt dornici să inventeze și să propage doctrine care le-ar putea fi de folos în urmărirea propriilor lor interese. Dar aceasta nu explică de ce asemenea doctrine, favorabile intereselor unei minorități și contrare intereselor restului populației, sunt acceptate de opinia publică. Indiferent dacă asemenea doctrine „ideologice" sunt produsul unei „false conștiințe", care forțează omul să gândească necontrolat într-un mod care servește intereselor clasei sale, sau dacă ele sunt produsul unei distorsionări deliberate a adevărului, ele trebuie să înfrunte alte ideologii, ale altor clase, și să încerce să li se substituie. Se manifestă, așadar, o competiție între ideologii antagonice. Marxiștii explică victoriile și înfrângerile suferite în asemenea conflicte ca pe niște consecințe ale intervenției unei providențe istorice. Așa numitul Geist, mitica sursă inițială a mișcării, lucrează după un plan prestabilit. El călăuzește omenirea, printre stadiile preliminare, către beatitudinea finală a socialismului. Fiecare stadiu este produsul unui anumit nivel de dezvoltare al tehnologiei. Celelalte caracteristici ale sale se epuizează în indispensabila suprastructură ideologică a acestui

stadiu tehnologic. Geist-ul îl determină pe om să descopere la momentul oportun ideile tehnologice adecvate stadiului în care trăiește și să le pună în practică. Tot restul este o excrescență a nivelului tehnologic. Râșnița manuală a făcut societatea feudală; râșnița cu aburi a făcut {80} capitalismul.[9] Voința și rațiunea umană joacă numai un rol secundar în schimbările acestea. Legitatea inexorabilă a dezvoltării istorice îi silește pe oameni – independent de voința lor – să gândească și să se comporte în felul care corespunde bazei materiale a epocii în care trăiesc. Oamenii se amăgesc închipuindu-și că sunt liberi să aleagă între diverse idei și între ceea ce numesc ei adevăr și eroare. Nu ei înșiși gândesc, ci providența istorică este cea care se manifestă în gândurile lor.

Aceasta este o doctrină în întregime mistică. Singura probă avansată în favoarea ei este recursul la dialectica hegeliană. Proprietatea privată capitalistă este cea dintâi negație a proprietății private individuale. Ea atrage după sine, cu inexorabilitatea legilor naturii, propria-i negație, care este proprietatea comună asupra mijloacelor de producție.[10] Însă o doctrină mistică bazată pe intuiție nu își pierde misticismul prin invocarea unei alte doctrine, nu mai puțin mistice. Această stratagemă nu răspunde nicidecum la întrebarea de ce trebuie un gânditor să elaboreze în mod necesar o ideologie adecvată intereselor clasei sale. De dragul argumentației, putem admite că gândurile unui om trebuie să dea naștere la doctrine favorabile intereselor sale. Dar sunt interesele omului în mod necesar identice cu cele ale întregii sale clase? Însuși Marx a fost nevoit să admită că organizarea proletarilor într-o clasă și, în consecință, într-un partid politic, este necontenit repusă în discuție de rivalitatea muncitorilor între ei înșiși.[11] Este un fapt de netăgăduit că există un conflict de interese ireconciliabil între acei muncitori care sunt angajați la salariile stabilite de sindicate și cei care rămân neangajați, datorită faptului că impunerea ratelor salariale sindicale împiedecă cererea și oferta de muncă să-și găsească prețul la care ar coincide. Nu este mai puțin adevărat că interesele muncitorilor din țările relativ suprapopulate și ale celor din țările relativ subpopulate sunt antagonice, în ce privește problema barierelor împotriva migrației. Asertiunea că interesele tuturor proletarilor implică în mod uniform substituirea capitalismului cu socialismul este un postulat arbitrar al lui Marx și al celorlalți socialiști. Faptul că ideea socialistă ar fi o emanație a gândirii proletare și că ar fi, de aceea, cu siguranță benefică pentru interesele

9. „Le moulin à bras vous donnera la société avec le souzerain; le moulin à vapeur, la société avec le capitaliste industriel." Marx, *Misère de la philosophie*, Paris și Bruxelles, 1847, p. 100.

10. Marx, *Das Kapital*, ediția a 7-a, Hamburg, 1914, I, 728 - 729.

11. Manifestul Comunist, I.

proletariatului ca atare, nu poate fi cu siguranță demonstrat prin simplă asertare.

O interpretare populară a vicisitudinilor politicilor britanice de comerț internațional, bazată pe ideile unor Sismondi, Frederick List, Marx și ale Școlii Istorice Germane, sună astfel: în a doua parte a secolului al XVIII-lea și în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea, interesele de clasă ale burgheziei britanice necesitau politici liber {81} schimbiste. De aceea, economia politică britanică a elaborat doctrina liberului schimb, iar manufacturierii britanici au organizat o mișcare populară, care a izbutit, în cele din urmă, să abolească tarifele protecționiste. Ulterior, condițiile s-au modificat. Burghezia britanică nu mai putea face față competiției manufacturierilor străini și avea imperios nevoie de tarife protecționiste. În consecință, economiștii au așezat o teorie a protecției în locul ideologiei depășite a liberului schimb, iar Marea Britanie s-a întors la protecționism.

Cea dintâi eroare implicată în această interpretare este că ea privește „burghezia" ca fiind o clasă omogenă, compusă din membri ale căror interese sunt identice. Un om de afaceri este întotdeauna silit să-și adapteze mersul afacerilor la condițiile instituționale din țara sa. Pe termen lung, în calitatea sa de antreprenor și capitalist, el nu este nici favorizat nici vătămat de prezența sau absența tarifelor vamale. El se va orienta spre producția acelor mărfuri pe care, în situația dată, le poate produce în modul cel mai profitabil. Ceea ce poate să dăuneze sau să priască intereselor sale pe termen scurt sunt numai *modificările* aranjamentelor instituționale. Însă asemenea modificări nu afectează diversele ramuri de afaceri și diversele întreprinderi în același fel și în aceeași măsură. O măsură care priește unei ramuri sau întreprinderi poate fi neprielnică altor ramuri sau întreprinderi. Ceea ce contează pentru oamenii de afaceri este numai un număr limitat de articole supuse barierelor vamale. Iar cu privire la aceste articole interesele diverselor ramuri și firme de afaceri sunt îndeobște antagonice.

Interesele fiecărei ramuri sau firme pot fi favorizate de tot felul de privilegii acordate de către guvern. Dar dacă privilegiile sunt acordate în aceeași măsură și celorlalte ramuri și firme, atunci fiecare om de afaceri pierde pe de o parte – nu numai în calitate de consumator, ci și în calitate de cumpărător de materii prime, produse semifinite, mașini și alte echipamente – tot ceea ce câștigă pe de alta. Interesele egoiste de grup îl pot face pe un om să solicite protecție pentru propria sa ramură sau firmă de afaceri. Ele nu îl pot nicicând motiva să solicite o protecție universală, pentru toate ramurile sau firmele, dacă nu este

sigur că va fi protejat într-o măsură mai mare decât celelalte industrii sau întreprinderi.

De asemenea, manufacturierii britanici nu erau interesați de abolirea tarifelor vamale impuse asupra cerealelor (*Corn Laws*), mai mult decât orice alți cetățeni englezi. Proprietarii funciari se opuneau abrogării acestor legi, deoarece o reducere a prețurilor la produsele agricole implica o reducere a rentelor percepute pe pământ. Ideea de interes special de clasă al manufacturierilor nu poate fi susținută decât pe baza legii de fier a salariilor, lege de mult infirmată, corelate cu doctrina nu {82} mai puțin greșită conform căreia profiturile ar fi o consecință a exploatării muncitorilor.

Într-o lume organizată pe baza diviziunii muncii, fiecare schimbare trebuie să afecteze, într-un fel sau altul, interesele pe termen scurt ale unui mare număr de grupuri. De aceea, este întotdeauna ușor să se afirme că orice doctrină favorabilă modificării condițiilor existente este un paravan „ideologic" al intereselor speciale ale unui anumit grup de persoane. Asemenea demascări constituie preocuparea principală a multor autori contemporani. Nu Marx a inventat această procedură. Ea era bine cunoscută cu mult înaintea lui. Cea mai bizară manifestare a ei a constat în tentativele unor autori din secolul al XVIII-lea de a explica credințele religioase ca pe niște înșelătorii frauduloase, puse la cale de preoții avizi de putere și avuție, atât pentru ei înșiși, cât și pentru aliații lor, exploatatorii. Marxiștii și-au însușit această poziție, etichetând religia „opiul maselor".[12] Adepților acestor doctrine nu le-a trecut nici o clipă prin minte că acolo unde există interese egoiste *pro* trebuie să existe, cu necesitate, și interese egoiste *contra*. Faptul că un eveniment a slujit unei anumite clase nu constituie nicidecum o explicație satisfăcătoare a sa. Întrebarea la care trebuie să răspundem este de ce restul populației, ale cărei interese erau defavorizate, n-a reușit să stăvilească tentativele celor favorizați de evenimentul în cauză.

Fiecare firmă și fiecare ramură de afaceri este, pe termen scurt, interesată în sporirea vânzării produselor sale. Pe termen lung însă, predomină o tendință de egalizare a încasărilor între diferitele ramuri de producție. Dacă cererea pentru produsele unei ramuri crește, ridicând profiturile, ramura în cauză atrage mai mult capital, iar rivalitatea noilor întreprinderi reduce profiturile. Încasările nu sunt nicidecum mai ridicate în domeniul vânzării de articole socialmente dăunătoare, decât în vânzarea de articole socialmente benefice. În cazul în care o ramură

12. Semnificația pe care o atribuie acestei expresii marxismul contemporan, anume că drogul religios a fost administrat deliberat poporului, poate să fi fost împărtășită și de Marx însuși. Dar ea nu era implicată în fragmentul prin care el a consacrat-o, în 1943. Cf. R.P. Casey, *Religion in Russia*, New York, 1946, pp. 67-69.

de afaceri este scoasă în afara legii și cei angajați în ea riscă să fie puși sub acuzație, penalizați și încarcerați, profiturile lor brute trebuie să fie suficient de ridicate pentru a compensa riscurile implicate. Dar aceasta nu afectează nivelul încasărilor nete.

Cei bogați, aflați deja în posesia unităților de producție existente, nu sunt mânați de nici un interes specific de clasă să mențină libera competiție. Ei se opun confiscării și exproprierii averilor lor, însă interesele lor bine conturate sunt mai degrabă favorabile măsurilor care-i împiedecă pe noii veniți să le pericliteze poziția. Apărătorii liberei inițiative și ai liberei competiții nu apără interesele bogaților de astăzi. Ceea ce {83} doresc ei este să li se dea mână liberă necunoscuților care vor fi întreprinzătorii de mâine și a căror ingeniozitate va face viața generațiilor viitoare mai agreabilă. Ei cer ca drumul să rămână deschis pentru noi îmbunătățiri economice. Ei sunt apărătorii progresului material.

Succesul ideilor liber schimbiste în secolul al XIX-lea a fost repurtat sub influența teoriilor economiei clasice. Prestigiul ideilor acestea era atât de mare încât cei ale căror interese egoiste de clasă erau defavorizate de ele n-au fost în măsură să împiedice acceptarea lor de către opinia publică și realizarea lor prin măsuri legislative. Ideile sunt cele care fac istoria, nu istoria cea care face ideile.

Este inutil să polemizăm cu misticii și vizionarii. Afirmațiile lor se bazează pe intuiție și ei nu sunt dispuși să le supună unei examinări raționale. Marxiștii pretind că ceea ce proclamă vocea lor interioară este auto-revelația istoriei. Dacă alte persoane nu aud această voce, aceasta nu dovedește decât că ele nu sunt alese. Este o insolență dacă cei care bâjbâie prin întuneric îndrăznesc să-i contrazică pe inspirați. Decența ar trebui să-i determine să se târască într-un colț și să păstreze liniștea.

Însă știința nu se poate abține de la a gândi, deși este limpede că ea nu va reuși niciodată să-i convingă pe cei ce neagă supremația rațiunii. Știința trebuie să insiste asupra faptului că recursul la intuiție nu poate tranșa întrebarea care din mai multe doctrine antagoniste este cea îndreptățită și care sunt greșite. Este un fapt incontestabil că marxismul nu este singura doctrină propusă în zilele noastre. În afara marxismului mai există și alte „ideologii". Marxiștii susțin că aplicarea acestor doctrine alternative ar dăuna intereselor celor mulți. Dar susținătorii doctrinelor acestea spun exact același lucru despre marxism.

Desigur, marxiștii consideră că o doctrină este viciată dacă originea autorului său nu este proletară. Dar cine este proletar? Doctorul Marx, manufacturierul și „exploatatorul" Engels, sau Lenin, vlăstarul aristocrației rusești, nu erau în nici un caz de origine proletară. Însă Hitler și Mussolini erau proletari autentici, care-și petrecuseră tinerețea în

sărăcie. Conflictul dintre bolșevici și menșevici, sau cel dintre Stalin și Troțki nu pot fi prezentate ca fiind conflicte de clasă. Ele erau conflicte între diverse secte de fanatici, care se numeau unii pe alții trădători.

Esența filosofiei marxiste este aceasta: noi avem dreptate deoarece suntem purtătorii de cuvânt ai clasei proletare, aflate pe cale de afirmare. Raționamentele discursive nu ne pot invalida doctrinele, deoarece ele sunt inspirate de puterea supremă care determină destinele omenirii. Adversarii noștri se înșală, din cauză că le lipsește intuiția care ne {84} călăuzește nouă mințile. Nu este, desigur, vina lor că, datorită afilierii lor de clasă, nu sunt echipați cu logica autentic proletară și sunt orbiți de ideologii. Decretele impenetrabile ale istoriei sunt cele care ne-au ales pe noi și i-au damnat pe ei. Viitorul ne aparține nouă.

4. Polilogismul rasial

Polilogismul marxist este o stratagemă eșuată de a salva doctrinele de nesusținut ale socialismului. Tentativa sa de a substitui intuiția raționamentelor este atrăgătoare pentru cei înclinați spre superstițiile populare. Însă tocmai aceasta este atitudinea care situează polilogismul marxist și produsul său, „sociologia cunoașterii" într-un antagonism ireconciliabil față de știință și rațiune.

Altfel stau lucrurile cu polilogismul profesat de rasiști. Tipul acesta de polilogism este compatibil cu tendințele la modă, deși greșite, ale empirismului contemporan. Faptul că omenirea se împarte în diverse rase este incontestabil. Rasele diferă prin trăsături fizice. Filosofii materialiști susțin că gândirea este o secreție a minții, tot astfel cum fierea este o secreție a vezicii biliare. Ar fi o inconsistență din punctul lor de vedere să respingă *a priori* ipoteza că gândirea secretată de diferite rase poate fi diferită sub aspecte esențiale. Faptul că anatomia nu a reușit până astăzi să descopere diferențele anatomice dintre celulele minții ale diferitelor rase nu poate invalida doctrina după care structura logică a minții diferă de la o rasă la alta. El nu exclude posibilitatea ca cercetări ulterioare să scoată la iveală asemenea specificități anatomice.

Anumiți etnologi ne spun că este o greșeală să vorbim despre civilizații superioare și inferioare și despre pretinsa înapoiere a raselor exotice. Civilizațiile diverselor rase sunt diferite de cea occidentală, a popoarelor de extracție caucaziană, dar nu îi sunt inferioare. Fiecare rasă are propria ei mentalitate. Este greșit să evaluăm civilizațiile unora întrebuințând criterii croite pe măsura realizărilor altor rase. Occidentalii consideră că civilizația chineză este o civilizație osificată și numesc barbarism primitiv civilizația locuitorilor Noii Guinee. Însă

chinezii aceștia și băștinașii din Noua Guinee disprețuiesc civilizația noastră nu mai puțin decât o disprețuim noi pe a lor. Asemenea estimări reprezintă judecăți de valoare și sunt, în consecință, arbitrare. Rasele acestea diferite posedă o altă structură mentală. Civilizațiile lor sunt adecvate structurilor acestea, după cum civilizația noastră este adecvată structurii noastre mentale. Noi suntem incapabili să înțelegem că ceea ce numim noi înapoiere nu le apare tot astfel și lor. Din punctul de vedere al logicii lor, este vorba de metode mai adecvate de a da răspunsuri satisfăcătoare condițiilor naturale de viață, decât ar fi progresivismul nostru. {85}

Etnologii aceștia insistă, pe bună dreptate, asupra faptului că nu este sarcina istoricului – iar etnologul este și el un istoric – să rostească judecăți de valoare. Dar ei se înșală amarnic atunci când afirmă că aceste rase diferite au fost mânate, în activitățile lor, de alte motivații decât cele ce au călăuzit rasa albă. Asiaticii și africanii, aidoma popoarelor de proveniență europeană, au încercat să lupte cu succes pentru supraviețuire și să-și întrebuințeze rațiunea ca pe cea mai de preț armă, în aceste strădanii. Ei au încercat să se descotorosească de animalele de pradă și de boli, să prevină foametea și să ridice productivitatea muncii. Este indubitabil că, în urmărirea acestor țeluri, ei au fost încununați de mai puțin succes decât albii. Dovada acestui fapt este aspirația lor de a profita de toate realizările occidentului. Etnologii în cauză ar avea dreptate dacă mongolii sau africanii, loviți de o boală necruțătoare, ar renunța la ajutorul medicului european, deoarece mentalitatea sau viziunea lor asupra lumii i-ar face să creadă că este mai bine să suferi decât să ți se aline suferința. Mahatma Gandhi și-a abjurat întreaga filosofie în momentul în care a intrat într-un spital modern, pentru a se opera de apendicită.

Indienilor nord-americani le-a lipsit ingeniozitatea necesară pentru a inventa roata. Locuitorii munților Alpi n-au fost suficient de ageri pentru a-și construi schiuri, care ar fi făcut viața lor grea mult mai agreabilă. Asemenea inconveniente nu se datorează unor mentalități diferite de cele ale raselor care întrebuințau deja de multă vreme roata și schiurile; acestea au fost nereușite, chiar dacă le judecăm din punctele de vedere al indienilor și al montaniarzilor alpini.

Pe de altă parte, aceste considerații privesc exclusiv motivațiile care determină acțiuni concrete, lăsând neatinsă singura problemă relevantă, care este de a ști dacă între diferitele rase există sau nu o diferență în structura logică a minții. Tocmai lucrul acesta îl susțin rasiștii.[13]

Cu privire la problemele fundamentale legate de structura logică a

13. Cf. L.G. Tirala, *Rasse, Geist und Seele*, München, 1935, pp. 190 ff.

minții și de principiile categoriale ale gândirii și acțiunii, putem face trimitere la ceea ce s-a spus în capitolele precedente. Câteva observații adiționale vor fi suficiente pentru a da lovitura de grație polilogismului rasial și tuturor celorlalte tipuri de polilogism.

Categoriile gândirii și acțiunii umane nu sunt nici produse arbitrare ale minții umane, nici convenții. Ele nu se situează în afara universului și a desfășurării evenimentelor cosmice. Sunt fapte biologice, care posedă o funcție precisă în viață și în realitate. Sunt instrumentele luptei omului pentru existență și ale strădaniilor lui de a se adapta cât mai bine cu putință stării reale de lucruri din univers, și de a-și elimina neplăcerile, atât cât stă în puterea sa să o facă. {86} Ele sunt, de aceea, adecvate structurilor lumii externe și reflectă proprietățile lumii și ale realității. Funcționează și, în sensul acesta, sunt adevărate și valide.

Este, în consecință, greșit să se afirme că înțelegerea apriorică și rațiunea pură nu furnizează nici un fel de informații despre realitate și despre structura universului. Relațiile logice fundamentale și categoriile gândirii și acțiunii reprezintă sursa ultimă a întregii cunoașteri umane. Ele sunt adecvate structurilor realității, revelează aceste structuri minții umane și, în sensul acesta, pentru om, sunt fapte ontologice fundamentale.[14] Nu știm ce ar putea să gândească și să înțeleagă un intelect suprauman. Pentru om, fiecare cogniție este condiționată de structura logică a minții sale și este implicată în această structură. Tocmai rezultatele satisfăcătoare ale științelor empirice și aplicațiile lor practice sunt cele care pun în evidență acest adevăr. În limitele orbitei în care acțiunea umană este capabilă să atingă țeluri pe care le urmărește, nu încape loc pentru agnosticism.

Dacă ar fi existat rase înzestrate cu structuri logice diferite ale minții, ele nu ar fi întrebuințat rațiunea ca pe un mijloc pentru existență. Singurul mijloc de supraviețuire care le-ar fi putut proteja împotriva exterminării ar fi fost reacțiile instinctive. Selecția naturală ar fi eliminat din rândul unor asemenea rase acele specimene care ar fi încercat să întrebuințeze raționamente pentru a-și călăuzi comportamentul. Ar fi supraviețuit numai acei indivizi care s-ar fi bizuit exclusiv pe instincte. Aceasta înseamnă că nu ar fi avut șanse de supraviețuire decât cei ce nu s-ar fi ridicat deasupra nivelului mental al animalelor.

Erudiții occidentali au adunat un volum enorm de materiale, referitoare la civilizațiile din China și India și la civilizațiile primitive asiatice, americane, australiene și ale aborigenilor africani. Putem afirma fără riscul de a ne înșela prea mult că tot ceea ce merită cunoscut

14. Cf. Morris R. Cohen, *Reason and Nature*, New York, 1931, pp. 202-205; *A Preface to Logic*, New York, 1944, pp. 42-44, 54-56, 92, 180-187.

referitor la ideile acestor rase este cunoscut. Însă nici un suporter al polilogismului nu a încercat vreodată să întrebuințeze aceste date pentru a furniza o descriere a logicii așa-zis diferite a acestor popoare și civilizații.

5. Polilogism și înțelegere

Unii adepți ai ideilor marxiste și rasiste interpretează doctrinele epistemologice ale partidelor din care fac parte într-un mod deosebit. Ei se arată gata să admită că structura logică a minții este uniformă pentru toate rasele, națiunile și clasele. Marxismul sau rasismul, afirmă ei, n-au avut niciodată intenția să nege acest fapt incontestabil. Ceea ce afirmau aceste doctrine în realitate este că înțelegerea istorică, empatia {87} estetică și judecățile de valoare sunt condiționate de originea omului. Este evident că această interpretare nu poate fi susținută pe baza scrierilor datorate campionilor polilogismului. Însă ea trebuie analizată ca doctrină de sine stătătoare.

Este inutil să subliniem din nou faptul că judecățile de valoare ale unui om și alegerea de către el a anumitor țeluri reflectă trăsăturile sale fizice înnăscute, precum și toate vicisitudinile vieții pe care a trăit-o.[15] Dar recunoașterea acestui fapt este cu totul altceva decât credința că moștenirea rasială sau afilierea de clasă determină, în ultimă instanță, judecățile de valoare și alegerea scopurilor. Discrepanțele fundamentale în materie de viziune asupra lumii și modelele comportamentale nu corespund diferențelor de rasă, de naționalitate, sau afilierii de clasă.

Este greu de imaginat o mai mare divergență în materie de judecăți de valoare decât cea existentă între asceți și cei ce aspiră să se bucure de viață lipsiți de griji. Un abis de netrecut separă pe călugării și călugărițele evlavioși de restul omenirii. Însă au existat persoane dedicate idealurilor ascetice printre toate rasele, națiunile, clasele și castele. Unii dintre ei erau fiii și fiicele regilor și ale aristocrației înstărite, alții erau cerșetori. Sf. Francisc, Sfânta Clara și cei ce-i urmau pe ei cu ardoare erau originari din Italia, o țară ai cărei locuitori nu pot fi socotiți indiferenți la bunurile lumești. Puritanismul a fost anglo-saxon, dar tot anglo-saxonă a fost și lascivitatea britanicilor în vremea Tudorilor, Stuarților și a Casei de Hanovra. Cel mai proeminent adept al ascetismului din secolul al XIX-lea a fost contele Lev Tolstoi, un membru înstărit al aristocrației ruse destrăbălate. Tolstoi vedea culmea filosofiei pe care a combătut-o în Sonata Kreutzer a lui Beethoven, o capodoperă a fiului unor părinți extrem de săraci.

15. A se vedea mai sus, pp. 46-47.

La fel stau lucrurile și cu valorile estetice. Toate rasele și națiunile au cunoscut atât arta clasică, cât și pe cea romantică. În ciuda propagandei lor alimentate cu ardoare, marxiștii n-au izbutit să producă o artă sau o literatură specific proletară. Scriitorii, pictorii și muzicienii „proletari" n-au creat stiluri noi și n-au consacrat noi valori estetice. Pe ei nu-i caracterizează decât tendința de a numi tot ce detestă „burghez" și tot ce le este pe plac „proletar".

Înțelegerea istorică, atât a istoricului de profesie cât și a omului care acționează, reflectă întotdeauna personalitatea autorului său.[16] Însă, dacă istoricul și politicianul sunt animați de dorința de a discerne adevărul, ei nu se vor lăsa nicicând amăgiți de prejudecăți partizane, {88} presupunând că sunt capabili și nu inepți. Nu este important dacă un istoric sau un politician consideră intervenția unui anumit factor benefică sau dăunătoare. Ei nu pot culege nici un avantaj de pe urma subestimării sau supraestimării relevanței vreunuia dintre factorii care intervin. Numai pseudo-istoricii nechemați își imaginează că distorsionând faptele își slujesc cauza.

Aceasta nu este mai puțin adevărat cu privire la înțelegerea de care face uz omul de stat. La ce i-ar servi unui adept al protestantismului înțelegerea deformată a imenselor puteri și prestigiu ale catolicismului, sau liberalului o înțelegere inadecvată a relevanței ideilor socialiste? Pentru a izbuti, politicianul trebuie să vadă lucrurile așa cum sunt; cel ce se lasă pradă viselor sale fanteziste va da cu siguranță greș. Judecățile de relevanță diferă de judecățile de valoare, prin aceea că urmăresc estimarea unor stări de lucruri independente de dorințele autorului. Ele sunt colorate de personalitatea autorului și, de aceea, nu pot fi nicicând unanim acceptate de toată lumea. În acest punct, însă, trebuie din nou să ridicăm problema: ce avantaj ar putea culege o rasă sau o clasă de pe urma unei distorsionări „ideologice" a înțelegerii?

După cum am arătat deja, discrepanțele serioase pe care le întâlnim în domeniul studiilor istorice sunt rezultatul diferențelor de vederi existente în domeniile științelor nonistorice și nu între diverse moduri de înțelegere.

Astăzi, mulți istorici și scriitori sunt îmbibați de dogma marxistă, după care realizarea planurilor socialiste este atât inevitabilă, cât și binele suprem, iar mișcării muncitorești îi este încredințată misiunea istorică de a aduce la îndeplinire această sarcină, printr-o răsturnare violentă a sistemului capitalist. Pornind de la această premisă, ei consideră de la sine înțeles faptul că partidele de „stânga", ale celor aleși, trebuie să recurgă la acte de violență și la crime în urmărirea politicilor

16. A se vedea mai sus, pp. 57-58.

lor. O revoluție nu se poate consuma prin metode pașnice. Pentru ei nu merită să se întârzie asupra unor nimicuri, cum ar fi măcelărirea celor patru fiice ale țarului, a lui Leon Troțky, a zeci de mii de burghezi ruși și așa mai departe. „Nu poți face omletă fără să spargi ouă”; de ce să se mai menționeze explicit ouăle sparte? Însă, desigur, altfel stau lucrurile în caz că vreunul din cei asaltați îndrăznește să se apere sau chiar să riposteze. Puțini sunt cei ce menționează actele de sabotaj, distrugere și violență comise de greviști. Însă toți autorii tratează pe larg tentativele companiilor de a-și proteja proprietățile și viețile clienților și salariaților lor împotriva unor asemenea atacuri sălbatice.

Astfel de discrepanțe nu se datorează nici judecăților de valoare, nici diferențelor de înțelegere. Ele sunt rezultatul existenței unor teorii antagonice ale evoluției economice și istorice. Dacă venirea socialismului {89} este inevitabilă și nu poate fi realizată decât prin metode revoluționare, crimele comise de „progresiști” sunt incidente minore, lipsite de orice semnificație. Însă autoapărarea și contraatacurile „reacționarilor”, care pot să întârzie victoria finală a socialismului, sunt de cea mai mare importanță. Ele sunt evenimente remarcabile, în vreme ce actele revoluționare nu sunt decât simple elemente de rutină.

6. Pledoaria pentru rațiune

Raționaliștii judicioși nu pretind că rațiunea umană îl poate face vreodată pe om atotștiutor. Ei sunt pe deplin conștienți de faptul că, oricât ar spori cunoașterea, vor rămâne întotdeauna lucruri cu statut de date ultime, care nu se pretează la nici un fel de elucidări suplimentare. Dar, spun ei, în măsura în care omului îi stă în putință să dobândească cunoaștere, el trebuie să se bizuie pe rațiune. Datele ultime reprezintă elementul irațional. Ceea ce este cognoscibil, în măsura în care este deja cunoscut, este, în mod necesar, rațional. Nu există nici moduri iraționale de cunoaștere, nici o știință a iraționalității.

Referitor la problemele nerezolvate, sunt permise diverse ipoteze, câtă vreme ele nu contrazic logica și datele incontestabile ale experienței. Dar acestea nu sunt decât ipoteze.

Nu cunoaștem ce determină diferențele înnăscute care se manifestă în sfera capacităților umane. Știința este neputincioasă să explice de ce Newton și Mozart au fost din plin înzestrați cu genialitate creatoare și de ce lucrurile nu stau la fel cu majoritatea celorlalți oameni. Însă a spune că geniul își datorează măreția înaintașilor, sau rasei sale, este în tot cazul un răspuns nesatisfăcător. Întrebarea este tocmai de ce diferă un asemenea om de frații săi și de toți ceilalți membrii ai rasei sale.

Este ceva mai puțin greșit să atribuim marile reușite ale rasei albe unei superiorități rasiale. Însă aceasta nu este decât o ipoteză vagă, care contravine faptului că fundamentele timpurii ale civilizației au fost așezate de popoare aparținând altor rase. Nu putem ști dacă, în viitor, alte rase vor înlocui sau nu civilizația occidentală.

Cu toate acestea, o asemenea ipoteză trebuie cântărită pe baza propriilor ei merite. Ea nu trebuie condamnată *a priori* fiindcă rasiștii întemeiază pe ea postulatul lor, conform căruia există un conflict ireconciliabil între diversele grupuri rasiale și cele superioare trebuie să le înrobească pe cele inferioare. Legea de asociere a lui Ricardo a discreditat deja de multă vreme această interpretare greșită a inegalității dintre oameni.[17] Este absurd să contestăm ipoteza rasială prin negarea unor fapte evidente. Este zadarnic să negăm că până acum anumite {90} rase n-au contribuit cu nimic, sau au contribuit foarte puțin la dezvoltarea civilizației și, în acest sens, pot fi numite inferioare.

Dacă cineva ar dori cu tot dinadinsul să distileze cu orice preț grăuntele de adevăr din doctrinele marxiste, ar putea spune că emoțiile influențează foarte mult raționamentele omului. Nimeni nu s-a încumetat vreodată să nege acest fapt evident, iar marxismul nu poate fi creditat cu descoperirea lui. Însă pentru epistemologie faptul este lipsit de orice semnificație. Există numeroase surse, atât ale succesului cât și ale erorii. Enumerarea și clasificarea lor cad în sarcina psihologiei.

Invidia este o slăbiciune larg răspândită. Este cert că mulți intelectuali invidiază veniturile afaceriștilor prosperi și că aceste simțăminte îi îndrumă spre socialism. Ei cred că autoritățile unei societăți socialiste îi vor remunera cu salarii superioare celor pe care le câștigă în regim capitalist. Însă faptul de a fi demonstrat existența invidiei nu scutește știința de sarcina cercetării celei mai atente cu putință a doctrinelor socialiste. Oamenii de știință au datoria de a examina fiecare doctrină, ca și cum susținătorii ei n-ar fi inspirați de nimic altceva, în afara setei de cunoaștere. Diversele tipuri de polilogism înlocuiesc examinarea pur teoretică a doctrinelor contrare cu demascarea originilor și motivațiilor autorilor lor. O atare metodă este incompatibilă cu principiile cele mai elementare ale argumentării.

A înlătura o teorie invocând originile ei istorice, „spiritul" vremurilor în care a fost ea formulată, condițiile materiale din țara ei de baștină, sau orice fel de particularități personale ale autorilor săi, este o stratagemă nevolnică. O teorie nu se supune decât tribunalului rațiunii. Criteriul adecvat pentru ea este întotdeauna criteriul rațiunii. O teorie este fie corectă, fie incorectă. Este posibil ca în stadiul actual al cunoaș-

17. A se vedea mai jos, pp. 159-164.

terii noastre să nu avem posibilitatea de a decide în privința corectitudinii sau incorectitudinii sale. Însă o teorie nu poate fi niciodată validă pentru un burghez sau un american și invalidă pentru un proletar sau un chinez.

Dacă marxiștii și rasiștii ar avea dreptate, atunci ar fi imposibil de explicat de ce cei aflați la putere urmăresc sistematic să suprime teoriile care-i dezaprobă și să-i persecute pe susținătorii lor. Însuși faptul că există guverne intolerante și partide politice care practică scoaterea în afara legii și exterminarea criticilor este o dovadă a excelenței rațiunii. Faptul că adversarii unei doctrine utilizează poliția, călăii și gloatele violente pentru a o combate, nu este o dovadă suficientă a corectitudinii acelei doctrine. Dar este o dovadă a faptului că cei ce recurg la represiune violentă sunt, în subconștientul lor, convinși de netemeinicia propriilor lor doctrine.

{91} Validitatea fundamentelor apriorice ale logicii și ale praxeologiei nu poate fi demonstrată fără a se face referire la înseși aceste fundamente. Rațiunea este un dat ultim și nu poate fi analizată sau pusă la îndoială de către ea însăși. Existența ca atare a rațiunii umane este un fapt non-rațional. Singura aserțiune care poate fi formulată cu privire la rațiune este că ea reprezintă trăsătura distinctivă care-l separă pe om de animale și care atrage după sine tot ce este specific uman.

Acelora care pretind că omul ar fi mai fericit renunțând să facă uz de rațiune și încercând să se lase călăuzit exclusiv de intuiții și instincte, singurul răspuns care li se poate oferi este o cercetare a realizărilor societății umane. Descriind geneza și funcționarea cooperării sociale, teoria economică furnizează toate informațiile necesare pentru opțiunea ultimă între rațiune și ne-rațiune. Dacă omul ia din nou în calcul posibilitatea eliberării sale de supremația rațiunii, el trebuie să știe la ce va fi nevoit să renunțe.

IV. O PRIMĂ ANALIZĂ A CATEGORIEI DE ACȚIUNE

1. Scopuri și mijloace

REZULTATUL urmărit prin intermediul unei acțiuni se numește scop, țel sau obiectiv. În limbajul cotidian, întrebuințăm acești termeni și pentru a desemna scopuri, țeluri și obiective intermediare; acestea sunt repere pe care omul care acționează dorește să le atingă, numai deoarece crede că își va atinge scopul, țelul, sau obiectivul său ultim, depășindu-le. Riguros vorbind, scopul, țelul sau obiectivul oricărei acțiuni este, întotdeauna, îndepărtarea unei neplăceri resimțite.

Un mijloc este ceva care servește la atingerea unui scop, țel sau obiectiv. Mijloacele nu există ca atare în universul dat; în univers nu există decât lucruri. Un lucru devine un mijloc în momentul în care rațiunea umană plănuiește să-l întrebuințeze pentru atingerea vreunui scop și acțiunea umană îl întrebuințează efectiv în acest scop. Omul, prin gândire, vede potențialul de a furniza servicii al lucrurilor, i.e. capacitatea lor de a-l sprijini în atingerea scopurilor sale, iar prin acțiune le transformă în mijloace. Este cât se poate de important să realizăm că părți din lumea externă devin mijloace numai prin intervenția minții umane și a derivației acesteia, acțiunea umană. Obiectele externe ca atare nu sunt decât fenomene ale universului fizic și alcătuiesc domeniul de studiu al științelor naturale. Ceea ce le transformă în mijloace este semnificația și acțiunea umană. Praxeologia nu studiază lumea externă, ci comportamentul omului în raport cu aceasta. Realitatea praxeologică nu este universul fizic, ci reacția conștientă a omului la starea dată a acestui univers. Teoria economică nu se referă la lucruri și la obiecte materiale tangibile, ci se referă la oameni și la semnificațiile și acțiunile lor. Bunurile, mărfurile, avuția și toate celelalte noțiuni comportamentale nu sunt elemente ale naturii; ele sunt elemente ale semnificației și conduitei umane. Cel ce dorește să le analizeze nu trebuie să privească spre lumea externă, ci trebuie să le caute în semnificațiile la care se raportează oamenii care acționează.

Praxeologia și teoria economică nu analizează semnificațiile și acțiunea umană așa cum ar trebui acestea să fie, sau cum ar fi dacă toți oamenii ar fi inspirați de o filosofie absolut validă și echipați cu o cunoaștere tehnologică perfectă. În cadrul științei al cărei obiect de stu-

diu este omul supus greșelii nu încape loc pentru noțiuni ca acelea de validitate absolută și omnisciență. Țel este tot ceea ce urmărește omul. {93} Mijloc este tot ceea ce este considerat ca atare de către omul care acționează.

Sarcina de a îndepărta erorile în domeniile tehnologiei și al terapeuticii le revine științelor respective. Sarcina științelor economice este de a îndepărta doctrinele eronate privitoare la domeniul acțiunii sociale. Însă dacă oamenii nu urmează îndrumarea științei, ci se agață de prejudecățile lor greșite, aceste erori fac parte din realitate și trebuie analizate ca atare. Economiștii consideră controlul schimbului valutar un mijloc inadecvat pentru atingerea obiectivelor urmărite de către cei ce recurg la el. Însă dacă opinia publică nu renunță la iluziile sale și guvernele recurg, în consecință, la controlul schimburilor valutare, cursul evenimentelor va fi determinat de această atitudine. Medicina contemporană consideră doctrina privitoare la efectele terapeutice ale mandragorei o fabulație. Dar, câtă vreme oamenii au luat această fabulație drept adevăr, mandragora a fost un bun economic, pentru a cărui achiziție se plătea un preț. Când analizează prețurile, teoria economică nu întreabă ce sunt lucrurile în ochii altor persoane, ci numai ce sunt ele în lumina semnificației pe care le-o atribuie cei ce urmăresc să și le procure. Ea analizează prețurile reale, plătite și încasate în cursul tranzacțiilor reale – și nu cum ar fi prețurile dacă oamenii ar fi diferiți de ceea ce sunt în realitate.

Mijloacele sunt, cu necesitate, întotdeauna limitate, adică rare în raport cu serviciile pentru care dorește omul să le întrebuințeze. Dacă lucrurile nu ar sta astfel, atunci ele nu ar constitui obiectul nici unei acțiuni. Când omul nu este constrâns de insuficiența cantității lucrurilor disponibile, nu este nevoie de nici o acțiune.

Există obiceiul de a numi țelul bunul ultim, iar mijloacele bunuri. Adoptând această terminologie economiștii au gândit dintr-o perspectivă mai mult tehnologică decât praxeologică. Ei au distins între *bunuri gratuite* și *bunuri economice*, numind bunuri gratuite acele lucruri care, fiind disponibile din abundență și cu prisos, nu se cereau a fi economisite. Dar asemenea bunuri nu constituie obiectul nici unei acțiuni. Ele sunt condiții generale ale bunăstării umane, părți ale mediului natural în care trăiește și acționează omul. Numai bunurile economice constituie substratul acțiunii. Numai de ele se ocupă științele economice.

Bunurile economice care sunt potrivite ca atare pentru a satisface dorințele umane în mod nemijlocit și a căror capacitate de a furniza anumite servicii nu depinde de cooperarea altor bunuri economice se numesc bunuri de consum, sau bunuri de ordinul întâi. Mijloacele care

nu satisfac dorințe decât în mod indirect, atunci când sunt însoțite de cooperarea altor bunuri complementare, se numesc bunuri de producție, sau factori de producție, sau bunuri de ordin superior sau mai îndepărtat. Serviciile furnizate de către un bun de producție constau {94} în producerea, asistată de cooperarea bunurilor de producție complementare, a unui produs. Acesta poate fi un bun de consum; sau poate fi un bun de producție care, în combinație cu alte bunuri de producție, va furniza, în cele din urmă, un bun de consum. Ne putem imagina bunurile de producție aranjate în ordinea corespunzătoare proximității lor față de bunurile de consum pentru a căror producție pot fi întrebuințate. Acele bunuri care se află cel mai aproape de producția bunurilor de consum sunt numite de ordinul doi, iar, în continuare, cele care sunt utilizate pentru producția bunurilor de ordinul doi sunt numite de ordinul trei, și așa mai departe.

Rațiunea unui asemenea aranjament ordinal al bunurilor este de a furniza o bază pentru teoria valorii și a prețurilor factorilor de producție. Se va arăta ulterior cum evaluarea și prețurile bunurilor de ordin superior sunt dependente de valoarea și prețurile bunurilor de ordin inferior, produse cu ajutorul lor. Evaluarea inițială și ultimă a lucrurilor externe se referă doar la bunurile de consum. Toate celelalte lucruri sunt evaluate în funcție de rolul pe care-l joacă în producerea bunurilor de consum.

De aceea, nu este necesar să aranjăm efectiv bunurile de producție în succesiunea diverselor ordine, de la 2 la *n*. Nu este mai puțin inutil să ne lăsăm atrași în discuțiile pedante care urmăresc a stabili dacă un bun concret trebuie numit bun de ordinul cel mai scăzut sau, mai degrabă, bun de un ordin mai înalt. Nu este important dacă vom numi bun de consum imediat consumabil boabele crude de cafea, sau boabele de cafea prăjite, sau cafeaua măcinată, sau cafeaua preparată pentru a fi băută, sau doar cafeaua preparată și amestecată cu frișcă și zahăr. Nu contează ce etichetare adoptăm, deoarece, în privința evaluării, tot ce se poate spune despre un bun de consum rămâne valabil pentru orice bun de ordin mai înalt (cu excepția bunurilor de ordinul cel mai înalt), dacă îl privim ca pe un produs.

Un bun economic nu este materializat în mod necesar într-un lucru tangibil. Bunurile economice nonmateriale se numesc servicii.

2. Ierarhia valorilor

Omul care acționează alege între diverse posibilități care i se oferă spre alegere. El preferă o alternativă unei alta.

Se obișnuiește să se spună că omul are o ierarhie de dorințe sau valori în mintea lui, atunci când își organizează acțiunile. Pe baza unei asemenea ierarhii, el își satisface dorințele mai intense, adică ceea ce este de valoare mai ridicată, și lasă nesatisfăcut ceea ce este de valoare mai scăzută, adică ceea ce este o dorință mai puțin intensă. Nu există nici o obiecție împotriva unei atari prezentări a stării de lucruri. {95} Totuși, nu trebuie să uităm că ierarhia valorilor sau a dorințelor nu se manifestă decât în realitatea acțiunii. Ierarhiile acestea nu posedă nici o existență independentă, în afara comportamentului efectiv al indivizilor. Singura sursă din care provine cunoașterea noastră privitoare la ierarhiile acestea este observarea acțiunilor unui om. Fiecare acțiune este, întotdeauna, în acord perfect cu ierarhia valorilor sau a dorințelor, deoarece aceste ierarhii nu sunt nimic altceva decât un instrument de interpretare al acțiunilor unui om.

Doctrinele etice urmăresc stabilirea ierarhiilor de valori în conformitate cu care omul ar trebui să acționeze, dar nu acționează întotdeauna în mod necesar. Ele își atribuie vocația de a discerne binele de rău și de a îndruma omul cu privire la ceea ce ar trebui să urmărească, în calitate de bine suprem. Acestea sunt discipline normative, care urmăresc cunoașterea a ceea ce ar trebui să fie. Ele nu sunt neutre cu privire la fapte; ele judecă faptele din punctul de vedere al unor standarde liber adoptate.

Nu aceasta este atitudinea praxeologiei și a științelor economice. Acestea sunt pe deplin conștiente de faptul că țelurile ultime ale acțiunii umane nu se pretează a fi examinate din perspectiva vreunui standard absolut. Țelurile ultime sunt date ultime, ele sunt pur subiective, diferă de la om la om și, la aceiași oameni, de la un moment la altul al vieții lor. Praxeologia și științele economice analizează mijloacele pentru atingerea țelurilor alese de indivizii care acționează. Ele nu formulează nici o opinie privitoare la chestiuni ca aceea de a ști dacă sibaritismul este mai bun decât ascetismul. Ele aplică mijloacelor o singură unitate de măsură, aceea a adecvării sau a inadecvării lor pentru atingerea scopurilor urmărite de indivizii care acționează.

Noțiunile de anormalitate și de perversitate nu-și găsesc, de aceea, locul în științele economice. Acestea nu afirmă că un om e pervers pentru că preferă lucrurile neplăcute, dăunătoare și dureroase, celor agreabile, benefice și plăcute. Ele afirmă numai că el este diferit de alți oameni; că lui îi place ceea ce alții detestă; că el consideră util ceea ce alții doresc să evite; că lui îi face plăcere să îndure dureri pe care alții le evită, deoarece le produc neplăceri. Noțiunile polare de normal și pervers pot fi utilizate, în perspectivă antropologică, pentru a distinge

între cei care se comportă ca și majoritatea celorlalți și *outsiderii* sau excepțiile atipice; ele pot fi întrebuințate în perspectivă biologică, pentru a distinge între cei al cărui comportament prezervă forțele vitale și cei al căror comportament este autodistructiv; ele pot fi aplicate în sens etic, pentru a distinge între cei ce se comportă corect și cei ce acționează altfel decât ar trebui. Pe de altă parte, în cadrul științelor teoretice ale acțiunii umane nu încape loc pentru o asemenea distincție. {96} Orice examinare a țelurilor ultime se dovedește a fi pur subiectivă și, de aceea, arbitrară.

Valoarea este importanța pe care o atribuie țelurilor ultime omul care acționează. Doar țelurilor ultime le este atribuită valoarea primară și originară. Mijloacele sunt evaluate prin derivare, în funcție de potențialul lor de a furniza servicii, care să contribuie la atingerea țelurilor ultime. Evaluarea lor este derivată din evaluarea respectivelor țeluri. Ele sunt importante pentru om numai în măsura în care îi oferă posibilitatea de a atinge anumite scopuri.

Valoarea nu este intrinsecă, nu este în lucruri. Ea este în noi; este felul în care omul reacționează la condițiile mediului său.

Valoarea nu este nici în cuvinte sau în doctrine. Ea se reflectă în conduita umană. Nu ceea ce spun oamenii sau grupurile de oameni despre valoare contează, ci felul cum acționează ei. Orația moraliștilor și pompa programelor diferitelor partide sunt semnificative ca atare. Dar ele nu influențează cursul evenimentelor umane, decât în măsura în care determină efectiv acțiunile oamenilor.

3. Ierarhia nevoilor

În ciuda tuturor declarațiilor contrare, imensa majoritate a oamenilor urmărește în primul rând îmbunătățirea condițiilor materiale de bunăstare. Ei doresc hrană mai multă și mai bună, case și haine mai bune și mii de alte desfătări. Ei tânjesc după abundență și sănătate. Luând aceste scopuri drept date, psihologia aplicată încearcă să determine care mijloace sunt cele mai adecvate pentru a furniza cât mai multă satisfacție cu putință. Ea distinge, din acest punct de vedere, între nevoile „reale" ale omului și poftele sale imaginare și caduce. Ea îi învață pe oameni cum ar trebui să acționeze și către ce mijloace ar trebui să se îndrepte.

Importanța acestor doctrine este evidentă. Din punctul său de vedere, psihologul este îndreptățit să distingă între acțiune rezonabilă și acțiune contrară scopului. El are dreptate atunci când opune metodele judicioase de nutriție celor nesăbuite. El poate condamna anumite

forme de comportament, ca fiind absurde și contrare nevoilor „reale". Totuși, asemenea judecăți sunt neavenite într-o știință care se preocupă de realitatea acțiunii umane. Nu ceea ce ar trebui să facă omul, ci ceea ce face contează pentru praxeologie și teoria economică. Igiena ar putea să aibă sau nu dreptate atunci când numește alcoolul și nicotina otrăvuri. Dar teoria economică trebuie să explice prețurile tutunului și ale băuturilor alcoolice așa cum sunt ele, nu așa cum ar fi în condiții diferite. În domeniul științelor economice nu există loc pentru ierarhii de nevoi diferite de ierarhia valorilor reflectată în comportamentul {97} efectiv al omului. Teoria economică analizează omul real, așa slab și supus erorii cum este, și nu ființe ideale, omnisciente și perfecte, așa cum nu sunt decât zeii.

4. Acțiunea ca schimb

Acțiunea este o tentativă de a substitui o stare de lucruri mai satisfăcătoare uneia mai puțin satisfăcătoare. Numim o asemenea alterare indusă deliberat un schimb. O situație mai puțin dezirabilă este abandonată în favoarea uneia mai dezirabile. Ceea ce gratifică mai puțin este abandonat, pentru a accede la ceva care mulțumește mai mult. Ceea ce este abandonat se numește prețul plătit pentru atingerea țelului urmărit. Valoarea prețului plătit se numește cost. Costul este egal cu valoarea atribuită satisfacției la care trebuie să renunțe cineva pentru a atinge țelul urmărit.

Diferența între valoarea prețului plătit (costurile suportate) și cea a scopului atins se numește câștig, sau profit, sau venit net. Profitul este, în mod fundamental, pur subiectiv; este o creștere a fericirii omului care acționează, un fenomen psihic, care nu poate fi nici măsurat, nici cântărit. Există un mai mult și un mai puțin în gradul de îndepărtare a unei neplăceri resimțite; dar cu cât depășește o anumită satisfacție pe alta nu se poate decât simți; nu se poate stabili și determina în mod obiectiv. O judecată de valoare nu măsoară, ea așază într-o ierarhie graduată, gradează. Ea exprimă o ordine de preferințe și o secvență, dar nu exprimă o măsură și o greutate. Ei nu i se pot aplica decât numere ordinale, dar nu i se pot aplica și numerele cardinale.

Este zadarnic să se vorbească despre vreun calcul al valorilor. Calculele nu se efectuează decât cu numere cardinale. Diferența între evaluările a două stări de lucruri este în întregime psihică și personală. Ea nu se pretează la a fi în vreun fel proiectată în lumea externă. Ea nu poate fi resimțită decât de către individ. Ea nu poate fi comunicată sau împărtășită semenilor. Ea este o mărime intensivă.

Fiziologia și psihologia au dezvoltat diverse metode, prin mijlocirea cărora pretind să fi descoperit un substitut pentru măsurătorile irealizabile ale mărimilor intensive. Nu este nevoie ca teoria economică să examineze aceste stratageme mai degrabă îndoielnice. Înșiși suporterii lor realizează că ele nu sunt aplicabile judecăților de valoare. Însă chiar dacă ar fi, aceasta încă nu ar avea vreo relevanță pentru problemele economice, deoarece teoria economică analizează acțiunea ca atare – și nu faptele fizice care se soldează cu anumite acțiuni.

{98} Se întâmplă adesea ca o acțiune să nu își atingă scopul urmărit. Uneori rezultatul, deși inferior țelului urmărit, este totuși o îmbunătățire în comparație cu starea de lucruri anterioară; atunci există totuși un profit, deși unul mai mic decât cel anticipat. Dar se poate întâmpla ca acțiunea să producă o stare de lucruri mai puțin dezirabilă decât cea anterioară, pe care era menită să o altereze. În acest caz, diferența dintre evaluarea rezultatului și costurile suportate se numește pierdere.

V. TIMPUL

1. Timpul ca factor praxeologic

Noțiunea de schimbare implică noțiunea de secvență temporală. Un univers rigid, pe veci imutabil, ar fi în afara timpului, dar ar fi mort. Conceptele de schimbare și de timp sunt inseparabil legate laolaltă. Acțiunea urmărește o schimbare și se încadrează, de aceea, într-o ordine temporală. Rațiunea umană e chiar incapabilă de a concepe ideile de existență atemporală și de acțiune atemporală.

Agentul care acționează distinge între timpul dinaintea acțiunii, timpul absorbit de acțiune și timpul scurs după ce acțiunea s-a încheiat. El nu poate fi neutru față de scurgerea timpului.

Logica și matematica se ocupă de un sistem de gândire ideal. Relațiile și implicațiile din sistemul lor sunt coexistente și interdependente. Putem spune la fel de bine că ele sunt sincrone, sau că sunt în afara timpului. O minte perfectă le-ar putea cuprinde, în întregime, într-un singur gând. Incapacitatea omului de a realiza aceasta face din însăși gândire o acțiune, care avansează pas cu pas, de la starea mai puțin satisfăcătoare de cunoaștere insuficientă, către starea mai satisfăcătoare de mai bună cuprindere. Însă ordinea temporală în care este dobândită cunoașterea nu trebuie confundată cu simultaneitatea logică a tuturor părților unui sistem deductiv aprioric. În cadrul unui asemenea sistem, noțiunile de anterioritate și de consecință sunt doar metaforice. Ele nu se referă la sistem, ci la acțiunea noastră de a-l cuprinde. Sistemul în sine nu implică nici categoria de timp, nici pe cea de cauzalitate. El presupune corespondență funcțională între elementele sale, dar nu presupune nici cauze, nici efecte.

Ceea ce distinge epistemologic sistemul praxeologic de cel logic este tocmai faptul că cel dintâi implică atât categoria de timp, cât și pe cea de cauzalitate. Și sistemul praxeologic este apriorist și deductiv. Ca sistem, el este situat în afara timpului. Însă schimbarea este unul din elementele sale. Noțiunile de mai devreme și mai târziu și cele de cauză și efect se numără printre părțile sale constituente. Anterioritatea și consecința sunt concepte esențiale ale raționamentului praxeologic. Același statut îl are ireversibilitatea evenimentelor. În cadrul sistemului praxeologic, orice referire la corespondențe funcționale nu este mai

{100} puțin metaforică și înșelătoare decât referințele la anterioritate și consecință în cadrul sistemului logic.[1]

2. Trecut, prezent și viitor

Acțiunea este cea care îi furnizează omului noțiunea de timp și îl face conștient de fluxul temporal. Ideea de timp este o categorie praxeologică.

Acțiunea este întotdeauna îndreptată spre viitor; ea este întotdeauna, în esență și în mod necesar, o formă de planificare și de acțiune în vederea unui viitor mai bun. Țelul ei este întotdeauna de a face condițiile viitoare mai satisfăcătoare decât ar fi fără intervenția acțiunii. Inconfortul care îl îmboldește pe om să acționeze este cauzat de o insatisfacție legată de condițiile viitoare anticipate, așa cum s-ar manifesta ele probabil, dacă nu s-ar întreprinde nimic pentru a le modifica. În orice caz, acțiunea nu poate influența decât viitorul și niciodată prezentul, care cu fiecare fracțiune infinitezimală de secundă este absorbit în trecut. Omul devine conștient de timp atunci când plănuiește să transforme o stare prezentă mai puțin satisfăcătoare într-o stare viitoare mai satisfăcătoare.

Pentru meditația contemplativă timpul nu este decât durată, „la durée pure, dont l'écoulement est continu, et où l'on passe, par gradations insensibles, d'un état à l'autre: Continuitée réelement vécue." [„Durata pură, în care curgerea este continuă și unde se trece, prin grade imperceptibile, de la o stare la alta: continuitate realmente trăită."][2] „Prezentul" este translatat continuu în trecut, și reținut doar în memorie. Reflectând la trecut, spun filosofii, omul devine conștient de timp.[3] Totuși, nu amintirea este cea care-i procură omului categoriile de schimbare și timp, ci voința de a-și îmbunătăți condițiile de viață.

Timpul, așa cum îl măsurăm cu diverse dispozitive mecanice, este întotdeauna trecut, iar timpul în accepțiunea filosofică a conceptului este întotdeauna trecut sau viitor. Prezentul nu este, din aceste perspective, decât o linie de frontieră ideală, care separă trecutul de viitor. Însă, din punct de vedere praxeologic există un prezent real extensiv,

1. Într-un tratat de teorie economică nu este necesar să întârziem asupra unei discuții referitoare la tentativele de a construi mecanica axiomatic, ca pe un sistem în care conceptul de funcție este substituit celui de cauză și efect. Vom arăta mai jos că mecanica axiomatică nu poate servi drept model pentru analiza sistemului economic. Cf. mai jos, pp. 353-357.

2. Henri Bergson, *Matière et mémoire*, ed. a 7-a, Paris, 1911, p. 205.

3. Edmund Husserl, „Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins", *Jahrbuch für Phiosophie und Phänomenologische Forschung*, IX, 1928, pp. 391 ff.; A. Schütz, *loc. cit.*, pp. 45 ff.

între trecut și viitor. Acțiunea ca atare este în prezentul real, deoarece ea întrebuințează clipa și, de aceea, îi încorporează realitatea.[4] Reflecția retrospectivă ulterioară discerne în clipa scursă, întâi de toate, acțiunea {101} și condițiile pe care le oferea ea pentru acțiune. Ceea ce nu se mai poate face sau consuma, deoarece prilejul a trecut, contrapune prezentului trecutul. Ceea ce nu se poate încă face sau consuma, deoarece condițiile pentru a proceda astfel sau vremea maturității încă n-au sosit, contrapune trecutului viitorul. Prezentul oferă acțiunii prilejuri și sarcini pentru care a fost prea devreme în trecut și pentru care va fi prea târziu în viitor.

Prezentul ca durată este continuarea condițiilor și prilejurilor existente pentru acțiune. Orice tip de acțiune presupune condiții speciale, la care aceasta trebuie adaptată, în vederea țelurilor urmărite. De aceea, conceptul de prezent este diferit pentru diverse domenii de acțiune. El nu se referă în nici un fel la diversele metode de măsurare a timpului prin mișcări spațiale. Prezentul încapsulează atâta timp scurs cât este încă de actualitate, adică important pentru acțiune. În funcție de diversele acțiuni pe care le are în vedere agentul, prezentul este contrapus Evului Mediu, secolului al XIX-lea, anului, lunii, sau zilei trecute, sau chiar orei, minutului, sau secundei abia scurse. Dacă cineva spune: astăzi nu i se mai aduc ofrande lui Zeus, atunci el are un alt prezent în minte decât șoferul de autoturism care își spune: *acum* este încă prea devreme să cotesc.

Cum viitorul este incert, este întotdeauna nesigur și vag cât anume din el putem considera că face parte din *acum* și din prezent. Dacă cineva ar fi spus în 1913: în prezent – acum – libertatea de gândire este incontestabilă în Europa, el nu ar fi prevăzut că prezentul acesta va deveni foarte curând trecut.

3. Economisirea timpului

Omul este supus trecerii timpului. El se naște, crește, îmbătrânește și piere. Timpul lui este limitat. El trebuie să-l economisească, așa cum economisește și alți factori rari.

Economisirea timpului are un caracter aparte, datorită unicității și ireversibilității ordinii temporale. Importanța lucrurilor acestea se manifestă în fiecare compartiment al teoriei acțiunii.

Un singur lucru trebuie subliniat încă de pe acum. Economisirea timpului este independentă de economisirea bunurilor și serviciilor economice. Chiar și în Țara Abundenței, omul ar fi silit să economi-

4. „Ce que j'appelle mon présent, c'est mon attitude vis-à-vis de l'avenir immédiat, c'est mon action imminente". Bergson, *op. cit.*, p. 152.

sească timpul, presupunând că n-ar fi nemuritor și că n-ar fi înzestrat {102} cu tinerețe veșnică și cu sănătate și cu vigoare indestructibile. Deși toate poftele i-ar putea fi satisfăcute imediat, fără a mai fi nevoie de nici un fel de muncă, el ar fi nevoit să-și alcătuiască programul temporal, deoarece există stări de satisfacție incompatibile între ele, care nu pot fi consumate simultan. Și pentru omul acesta timpul ar fi rar și ar fi condiționat de perspectiva lui *mai devreme* și *mai târziu*.

4. Relația temporală dintre acțiuni

Două acțiuni ale unui individ nu sunt niciodată sincrone; Relația lor temporală este cea a lui mai devreme și mai târziu. Acțiunile diverșilor indivizi nu pot fi considerate sincrone, decât în lumina metodelor fizice de măsurare a timpului. Sincronismul nu este o noțiune praxeologică, decât în ce privește eforturile concertate ale mai multor oameni care acționează.[5]

Acțiunile individuale ale unui om se succed una alteia. Ele nu pot fi niciodată efectuate în aceeași clipă. Ele nu pot decât să se înșiruie una după alta, într-o succesiune mai mult sau mai puțin rapidă. Există acțiuni care servesc simultan mai multor scopuri. Ar fi eronat să ne referim la ele ca la un caz de coincidență a mai multor acțiuni.

Lumea a răstălmăcit frecvent sensul termenului „ierarhie de valori", pierzând din vedere obstacolele care interzic postulatul sincronismului cu privire la diversele acțiuni ale unui individ. Diversele acțiuni ale unui om au fost interpretate ca produsul unei ierarhii de valori, presupuse a fi independentă de acțiunile respective și precedentă față de ele, și al unui plan dinainte întocmit, a cărui realizare o urmăresc. Ierarhia de valori și planul cărora li se atribuia persistență și imutabilitate, pe intervalul unei anumite durate de timp, erau ipostaziate în cauza și motivația diverselor acțiuni individuale. Sincronismul, care nu putea fi asertat cu privire la diverse acțiuni a fost apoi cu ușurință atribuit ierarhiei de valori și planului. Dar procedând astfel se pierde din vedere faptul că ierarhia de valori nu este decât un instrument de gândire construit. Ierarhia valorilor nu se manifestă decât în acțiuni reale; ea nu poate fi sesizată decât prin observarea acțiunilor reale. Așa încât nu este permis ca ea să fie contrapusă acțiunii reale și să fie întrebuințată ca etalon de evaluare a acestora.

Nu este mai puțin inacceptabil să se distingă între acțiune rațională și acțiune așa-zis irațională, pe baza unei comparații a acțiunii reale cu

5. Pentru a evita orice posibilă neînțelegere, poate fi util să subliniem că teorema aceasta nu are nimic de a face cu teorema lui Einstein referitoare la relația temporală existentă între evenimente îndepărtate în spațiu.

schițe și planuri antecedente, de acțiuni viitoare. Faptul că țelurile fixate ieri pentru acțiunea de astăzi sunt diferite de cele efectiv urmărite astăzi poate fi foarte interesant. Dar planurile de ieri nu ne furnizează {103} standarde întru nimic mai obiective și mai puțin arbitrare de evaluare a acțiunilor reale de azi, decât orice alte norme sau idei.

S-a încercat justificarea noțiunii de acțiune non-rațională prin următorul raționament: dacă *a* este preferat lui *b* și *b* lui *c*, atunci *a* ar trebui, în mod logic, să-i fie preferat lui *c*. Însă dacă *c* este preferat lui *a*, atunci ne confruntăm cu un tip de acțiune căruia nu-i putem atribui consistență și raționalitate.[6] Raționamentul acesta pierde din vedere faptul că două acțiuni ale unui individ nu pot fi niciodată sincrone. Chiar dacă o acțiune *a* este preferată lui *b*, iar o altă acțiune *b* lui *c*, este inacceptabil să construim o ierarhie uniformă de valori, în care *a* precede pe *b* și *b* precede pe *c*, oricât de redus ar fi intervalul de timp dintre două acțiuni. Nu este permis nici să considerăm o a treia acțiune, ulterioară, ca fiind aceeași cu cele două acțiuni precedente. Tot ce demonstrează exemplul menționat este că judecățile de valoare nu sunt imutabile și că, de aceea, o ierarhie de valori, care este dedusă din diverse acțiuni ale unui individ, necesarmente non-sincrone, poate fi contradictorie.[7]

Nu trebuie să confundăm conceptul logic de consistență (adică absență a contradicțiilor) cu conceptul praxeologic de consistență (constanță sau adeziune consecventă la aceleași principii). Consistența logică nu-și are locul decât în gândire, iar constanța numai în acțiune.

Constanța și raționalitatea sunt noțiuni complet diferite. Dacă evaluările cuiva s-au modificat, fidelitatea neînduplecată față de principiile de acțiune adoptate cândva n-ar fi o dovadă de raționalitate, ci pur și simplu de încăpățânare. Numai într-o singură privință poate fi acțiunea constantă: în aceea că se preferă ceea ce este mai valoros față de ceea ce este mai puțin valoros. Dacă evaluările se modifică, acțiunile se modifică și ele, în mod necesar. Fidelitatea față de un plan vechi în condiții schimbate ar fi lipsită de sens. Un sistem logic trebuie să fie consistent și lipsit de contradicții, deoarece el are drept implicație coexistența tuturor părților și teoremelor sale. În ce privește acțiunile, care se desfășoară inevitabil în ordine temporală, nu poate fi vorba de nici un fel de asemenea consistență. Acțiunea trebuie să fie adecva-

6. Cf. Felix Kaufmann, „On the Subject-Matter of Economic Science", *Economica*, XIII, 390.

7. Cf. P.H. Wicksteed, *The Common Sense of Political Economy*, ed. Robbins, Londra, 1933, I, 32 ff.; L. Robbins, *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, ed. a 2-a, Londra, 1935, pp. 91 ff.

tă scopului, iar orientarea către un scop necesită ajustare la condiții schimbătoare.

Prezența de spirit este considerată o virtute a omului care acționează. Un om are prezență de spirit dacă posedă capacitatea de a gândi și de {104} a-și ajusta acțiunile atât de rapid, încât intervalul dintre apariția unor noi condiții și adaptarea acțiunilor sale la ele, devine cât se poate de scurt. Dacă înțelegem constanța ca fidelitate față de un plan alcătuit cândva, fără a ține seama de modificările condițiilor, atunci prezența de spirit și capacitatea de a reacționa rapid sunt atributele diametral opuse constanței.

Când speculatorul se duce la bursă, el își poate schița un anumit plan de acțiune. Fie că se comportă sau nu conform acestui plan, acțiunile sale sunt raționale și în sensul pe care-l atribuie termenului „rațional" cei ce țin să distingă acțiunile raționale de cele iraționale. În cursul zilei, speculatorul se poate angaja în tranzacții pe care un observator, care nu ia seama la schimbările survenite în configurația pieței, nu va fi în măsură să le interpreteze ca fiind provenite dintr-un comportament constant. Dar speculatorul are intenția fermă să realizeze profituri și să evite pierderile. În consecință, el trebuie să-și adapteze conduita la modificarea condițiilor de piață și la propria sa estimare privind viitoarele variații ale prețurilor.[8]

Oricum am răsuci lucrurile, nu vom reuși niciodată să formulăm o noțiune de „acțiune irațională", a cărei „iraționalitate" să nu se reducă la o judecată de valoare arbitrară. Să presupunem că cineva și-a propus să acționeze inconstant, fără nici un alt motiv afară de acela de a respinge aserțiunea praxeologică după care nu există acțiune irațională. Ceea ce se întâmplă în acest caz este că un om urmărește un anumit scop, anume respingerea unei teoreme praxeologice, și că el acționează în consecință, altfel decât ar fi făcut-o altminteri. El a ales un mijloc nepotrivit de respingere a praxeologiei, și atâta tot.

8. Desigur, planurile pot fi și ele contradictorii. Uneori, contradicțiile lor pot fi consecințele unor judecăți greșite. Dar uneori asemenea contradicții pot fi deliberate și servesc anumitor scopuri. Dacă, bunăoară, un program mediatizat al unui guvern sau al unui partid politic promite prețuri ridicate producătorilor și, în același timp, prețuri scăzute consumatorilor, obiectivul unei asemenea adoptări a unor țeluri incompatibile poate fi demagogic. În acest caz, planul mediatizat este contradictoriu; însă planul autorilor săi, care doresc să atingă un anumit scop prin adoptarea unor țeluri incompatibile și mediatizarea lor publică, este lipsit de orice contradicție.

VI. INCERTITUDINEA

1. Incertitudinea și acțiunea

Incertitudinea viitorului este deja implicată în chiar noțiunea de acțiune. Faptul că omul acționează și că viitorul e incert nu sunt, în nici un caz, două chestiuni independente, ci doar două moduri diferite de a stabili același lucru.

Putem presupune că rezultatul tuturor evenimentelor și schimbărilor este unic determinat de legi eterne imuabile, care guvernează transformarea și devenirea în întregul univers. Putem considera că faptul fundamental și ultim este conexiunea necesară și interdependența tuturor fenomenelor, i.e. concatenarea lor cauzală. Putem renunța în întregime la noțiunea de șansă nedeterminată. Însă oricum ar sta lucrurile, oricum s-ar prezenta ele unei minți înzestrate cu o inteligență perfectă, rămâne faptul că omului care acționează viitorul nu îi este cunoscut. Dacă omul ar cunoaște viitorul, el nu ar mai avea de ales și nu ar mai acționa. El ar fi ca un automat, reacționând la stimuli fără nici o voință a sa proprie.

Unii filosofi sunt gata să renunțe la noțiunea de voință umană, socotind-o o iluzie și o autoamăgire, deoarece omul trebuie să se comporte „fără voia lui" conform legilor inevitabile ale cauzalității. Din punctul de vedere al generatorului de mișcare primar, sau al cauzei primare, ei ar putea avea sau nu dreptate. Totuși, din punctul de vedere uman, acțiunea este lucrul ultim. Noi nu afirmăm că omul este „liber" să aleagă și să acționeze, ci stabilim doar faptul că el alege și acționează, și că nu dispunem de metodele științelor naturale pentru a răspunde la întrebarea de ce acționează el în felul acesta și nu în alt fel.

Științele naturale nu fac viitorul previzibil. Ele fac cu putință predicția rezultatelor obținute prin acțiuni specifice. Dar ele lasă două sfere de imprevizibilitate în afara lor: cea a fenomenelor naturale insuficient cunoscute și cea a actelor umane de alegere. Ignoranța noastră cu privire la aceste două sfere induce incertitudine în toate acțiunile umane. Certitudinea apodictică există numai în orbita sistemului deductiv al teoriei aprioriste. În ce privește realitatea nu putem spera decât să stabilim probabilități, în cel mai bun caz.

Investigațiile necesare pentru a ști dacă este sau nu permisibil să

considerăm drept sigure anumite teoreme ale științelor naturale em- {106} pirice nu cad în sarcina praxeologiei. Problema aceasta este lipsită de importanță practică pentru considerațiile praxeologice. În orice caz, teoremele fizicii și ale chimiei posedă un asemenea grad înalt de probabilitate, încât ne putem permite să le numim sigure pentru toate scopurile practice. Putem prevedea, practic, funcționarea unei mașini construite conform regulilor tehnologiei științifice. Însă construcția unei mașini nu este decât o parte din programul mai vast care urmărește furnizarea către consumatori a produselor mașinii. Dacă planul acesta a fost sau nu cel mai adecvat depinde de evoluția condițiilor viitoare care, la vremea executării planului, nu pot fi prevăzute cu certitudine. Așa încât, gradul de certitudine privitor la rezultatul tehnologic al confecționării mașinii, indiferent care ar fi el, nu îndepărtează incertitudinea inerentă întregii acțiuni. Nevoile și evaluările viitoare, reacția oamenilor la modificarea condițiilor, viitoarea cunoaștere științifică și tehnologică, viitoarele ideologii și politici, nu pot fi niciodată prevăzute, decât cu un grad mai mare sau mai mic de probabilitate. Orice acțiune se referă la un viitor necunoscut. În sensul acesta, ea este întotdeauna o speculație riscantă.

Problemele adevărului și a certitudinii privesc teoria generală a cunoașterii umane. Problema probabilității, pe de altă parte, este una dintre primele sarcini ale praxeologiei.

2. Semnificația probabilității

Studiul probabilităților a fost deformat de către matematicieni. Calculul probabilității a fost de la început marcat de o ambiguitate. Când Cavalerul de Méré l-a consultat pe Pascal cu privire la problemele legate de jocul cu zaruri, marele matematician ar fi trebuit să-i spună prietenului său adevărul fără ocolișuri, adică faptul că matematicile nu-i pot fi de nici un serviciu unui jucător într-un joc de pur noroc. În loc să procedeze astfel, el și-a înfășurat răspunsul în limbajul simbolic al matematicilor. Ceea ce putea fi explicat cu ușurință în câteva propoziții de vorbire curentă a fost exprimat într-o terminologie nefamiliară imensei majorități, care e, de aceea, privită cu venerație reverențioasă. Oamenii bănuiau că formulele încriptate conțin o seamă de revelații importante, ascunse neinițiaților; ei au rămas cu impresia că există o metodă științifică de a juca jocuri de noroc și că formulele ezoterice ale matematicii furnizează cheia succesului. Misticul celest Pascal a devenit, în mod neintenționat, sfântul protector al jocurilor de noroc. Manualele de probabilități fac propagandă gratuită cazinourilor, tocmai pentru că sunt inaccesibile omului de rând.

Nu mai puțină confuzie a fost răspândită de echivocul care însoțește calculul probabilităților în domeniul cercetării științifice. Istoria fiecărei ramuri a cunoașterii consemnează situații de aplicare inadecvată a calculului probabilităților care, după cum observa John Stuart Mill, au făcut din acesta „adevăratul oprobriu al matematicilor”.[1] {107}

Problema deducției probabile este mult mai amplă decât problemele care constituie domeniul calculului probabilităților. Doar obsesia abordărilor matematice putea da naștere la prejudecata că probabilitatea înseamnă totdeauna frecvență. O eroare suplimentară a dus la confuzia problemei probabilității cu problema raționamentului inductiv, așa cum este acesta aplicat în științele naturale. Tentativa de a substitui categoriei de cauzalitate o teorie universală a probabilităților caracterizează o metodă viciată de filosofare, care era foarte la modă cu numai câțiva ani în urmă.

O aserțiune este probabilă atunci când cunoașterea noastră privitoare la conținutul ei este deficitară. Nu știm tot ceea ce ar fi necesar pentru o decizie categorică între adevărat și neadevărat. Dar, pe de altă parte, știm ceva despre ea. Suntem în măsură să spunem mai mult decât pur și simplu *non liquet* [neclar sau nedovedit] sau *ignoramus* [nu știm].

Există două tipuri în întregime diferite de probabilitate; le putem numi probabilitate de clasă (sau de frecvență) și probabilitate de caz (care este o altă denumire pentru înțelegerea specifică din științele acțiunii umane). Domeniul de aplicație al celei dintâi este cel al științelor naturale, care este în întregime guvernat de cauzalitate; domeniul de aplicație al celei din urmă este cel al științelor acțiunii umane, care este în întregime guvernat de teleologie.

3. Probabilitatea de clasă

Probabilitatea de clasă înseamnă: știm, sau presupunem că știm, cu privire la problema în discuție, totul referitor la comportamentul unei întregi clase de evenimente sau fenomene; dar despre evenimentele sau fenomenele singulare propriu zise nu știm nimic, cu excepția faptului că sunt elemente din această clasă.

Știm, de pildă, că există 90 de bilete la o loterie și că 5 dintre ele vor ieși câștigătoare. Știm astfel totul despre comportamentul întregii clase de bilete. Dar cu privire la biletele singulare nu știm nimic, în afara faptului că sunt elemente ale acestei clase de bilete.

Dispunem de un tablou complet al mortalității dintr-o anumită pe-

1. John Stuart Mill, *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*, tiraj nou, Londra, 1936, p. 353.

rioadă din trecut, într-o anumită arie geografică. Dacă presupunem că în privința mortalității nu vor surveni nici un fel de schimbări putem afirma că știm totul referitor la mortalitatea întregii populații aflate {108} în discuție. Dar, în ce privește speranța de viață a indivizilor nu știm nimic, cu excepția faptului că ei sunt membri ai acestei clase de oameni.

Pentru această cunoaștere deficitară, calculul probabilităților furnizează o prezentare în terminologia simbolică a matematicii. Aceasta nici nu ne lărgește, nici nu ne adâncește, nici nu ne complementează cunoașterea, ci o transpune în limbaj matematic. Calculele sale repetă, în formule algebrice, ceea ce știam dinainte. Ele nu duc la rezultate care ne-ar spune ceva despre evenimentele singulare propriu zise. Și, bineînțeles, nu adaugă nimic la cunoașterea noastră privitoare la comportamentul întregii clase, cunoaștere care era deja perfectă – sau considerată a fi perfectă – încă de la începutul analizei acestei probleme.

Este o greșeală serioasă să credem despre calculul probabilităților că i-ar furniza jucătorului vreo informație care ar putea îndepărta sau reduce riscurile jocului. Contrar erorilor populare, el nu-i este cu nimic folositor jucătorului, după cum nu-i este util nici un alt mod de gândire logică sau matematică. Trăsătura caracteristică a jocurilor de noroc este că ne pun în fața necunoscutului, a șansei pure. Speranțele de succes ale jucătorului nu se bazează pe considerații solide. Jucătorul nesuperstițios gândește astfel: „Există o mică șansă (sau, cu alte cuvinte, 'nu este imposibil') să câștig; sunt gata să risc miza necesară. Știu foarte bine că riscând-o mă comport prostește, dar proștii cei mai mari au norocul cel mai mare. Fie ce-o fi!"

Un raționament lipsit de patimă trebuie să-i arate jucătorului că el nu-și mărește șansele cumpărând două bilete în loc de unul, la o loterie unde volumul total al câștigurilor este inferior încasărilor făcute din vânzarea tuturor biletelor. Dacă ar cumpăra toate biletele, ar pierde cu siguranță o parte din cheltuielile suportate. Totuși, toți clienții loteriilor sunt ferm convinși că este mai bine să cumpere mai multe bilete decât mai puține. Obișnuiții cazinourilor și ai automatelor cu fise nu se opresc niciodată. Ei nu se gândesc la faptul că, regulile de joc avantajându-l pe bancher față de jucător, rezultatul va fi o pierdere, cu atât mai probabilă pentru ei cu cât continuă mai mult să joace. Mirajul jocurilor de noroc constă tocmai în imprevizibilitatea și vicisitudinile sale aventuroase.

Să presupunem că zece bilete, fiecare purtând numele unei persoane diferite, sunt introduse într-o cutie. Se va extrage un bilet, iar persoana al cărei nume este înscris pe el va trebui să plătească 100 de dolari. În acest caz, un agent de asigurări poate promite perdantului o indem-

nizație completă, dacă reușește să-i asigure pe fiecare din cei zece, în schimbul unei prime de zece dolari. Agentul va încasa 100 de dolari și va avea de plătit aceeași sumă către unul din cei zece. Dar, dacă ar fi în situația să asigure pe doar unul dintre ei în schimbul primei stabilite prin calculul de mai sus, atunci activitatea lui nu ar mai fi de a vinde {109} asigurări, ci de a juca. El i-ar lua locul persoanei asigurate. Ar încasa zece dolari și ar avea șansa fie să-i păstreze, fie să-i piardă, pe cei zece și încă nouăzeci în plus.

Dacă un om promite să achite la moartea altuia o anumită sumă și pretinde, în schimbul acestei promisiuni, suma corespunzătoare speranței de viață determinată prin calculul probabilităților, el nu este un agent de asigurări, ci un jucător. Asigurările, fie că sunt gestionate conform principiilor de afaceri, sau conform principiului mutualității, necesită asigurarea unei întregi clase, sau a ceea ce poate fi considerat în mod rezonabil ca fiind o clasă. Ideea de bază este punerea în comun și distribuirea riscurilor, nu calculul probabilităților. Operațiunile matematice necesare sunt cele patru operații aritmetice elementare. Calculul probabilităților nu este decât un joc colateral.

Acest lucru este pus limpede în evidență de faptul că eliminarea riscurilor legate de hazard prin punere laolaltă se poate realiza fără nici un fel de recurs la metode actuariale. Toată lumea practică acest procedeu în viața cotidiană. Fiecare om de afaceri include în contabilizarea uzuală a costurilor compensația pentru pierderile care survin cu regularitate, în desfășurarea afacerilor. „Cu regularitate” înseamnă, în acest context, că volumul acestor pierderi este cunoscut, dacă se ia în calcul întreaga clasă a diferitelor bunuri. Vânzătorul de fructe ar putea ști, de pildă, că unul din fiecare 50 de mere va putrezi în stoc; dar el nu știe cărui măr anume i se va întâmpla aceasta. El ia în calcul asemenea pierderi, la rând cu toate celelalte intrări din evidența costurilor.

Definiția esenței probabilității de clasă, așa cum a fost dată mai sus, este singura satisfăcătoare din punct de vedere logic. Ea evită circularitatea naivă implicată în toate definițiile referitoare la echiprobabilitatea evenimentelor posibile. Afirmând că nu știm nimic despre evenimente singulare efective, cu excepția faptului că sunt elemente ale unei clase al cărei comportament este pe deplin cunoscut, cercul vicios dispare. Mai mult, este superfluu să adăugăm o condiție suplimentară, numită absența oricărei regularități în secvența evenimentelor singulare.

Trăsătura caracteristică a asigurărilor este că acoperă întreaga clasă de evenimente. Deoarece pretindem să știm totul despre comportamentul întregii clase, în desfășurarea afacerii nu pare să fie implicat nici un fel de risc specific.

În mod analog, nu există nici un risc specific în gestionarea unei bănci destinate jocurilor de noroc, sau a unei loterii. Din punctul de vedere al gestiunii loteriei, rezultatul este previzibil, cu condiția să se {110} vândă toate biletele. Dacă o parte din bilete rămân nevândute, inițiatorul afacerii este, față de ele, în aceeași poziție în care este cumpărătorul fiecărui bilet față de biletul pe care l-a cumpărat.

4. Probabilitatea de caz

Probabilitatea de caz înseamnă: cunoaștem, cu privire la un eveniment particular, unii din factorii care îi determină rezultatul; dar există alți factori determinanți, despre care nu știm nimic.

Probabilitatea de caz nu are nimic în comun cu probabilitatea de clasă, cu excepția cunoașterii noastre incomplete. În toate celelalte privințe, cele două concepte sunt total diferite.

Există, desigur, multe situații în care oamenii încearcă să prevadă un eveniment particular din viitor, pe baza cunoașterii lor referitoare la comportamentul clasei. Un doctor poate stabili șansele de însănătoșire completă a pacientului său dacă știe că 70% din cei care suferă de aceeași boală se însănătoșesc. Dacă își exprimă corect judecata, el nu va spune decât că probabilitatea de însănătoșire este de 0,7, adică, din zece pacienți nu mor, în medie, mai mult decât trei. Toate predicțiile de felul acesta, care se referă la evenimente externe, adică la evenimente din domeniul științelor naturale, sunt de acest tip. Ele nu sunt, de fapt, previziuni despre cazul în chestiune, ci afirmații despre frecvența diverselor rezultate posibile. Ele se bazează fie pe informații statistice, fie, pur și simplu, pe estimări ad-hoc ale frecvenței, întemeiate pe experiență nonstatistică.

Câtă vreme este vorba de asemenea tipuri de afirmații probabile, nu avem de a face cu probabilitatea de caz. În realitate nu știm nimic despre cazul în speță, cu excepția faptului că este o instanțiere a unei clase de comportamente despre care avem, sau credem că avem cunoștințe.

Un chirurg îi spune unui pacient, care se gândește să se supună unei operații, că treizeci de indivizi din fiecare sută care suportă operația mor. Dacă pacientul întreabă dacă numărul morților este deja complet, el nu a înțeles semnificația afirmației doctorului. El a căzut pradă erorii cunoscute sub numele de „iluzia jucătorului". Ca și jucătorul la ruletă, care dintr-o serie de zece opriri succesive ale bilei pe roșu deduce că probabilitatea ca următoarea rundă să se soldeze cu o oprire pe negru este acum mai mare decât era înaintea seriei, el confundă probabilitatea de caz cu probabilitatea de clasă.

Toate prognozele medicale, atunci când se bazează numai pe cunoștințe fiziologice de ordin general, se referă la probabilitatea de clasă. Un doctor care aude că un om pe care nu-l cunoaște s-a îmbolnăvit de o anumită boală va spune, pe baza experienței sale de ordin general: șansele lui de însănătoșire sunt de 7 la 3. Dacă doctorul îl tratează el însuși pe pacient, s-ar putea să-și schimbe opinia. Pacientul este un om tânăr, viguros; el a fost sănătos înainte de a se îmbolnăvi. În asemenea cazuri, și-ar putea spune doctorul, cifrele mortalității sunt mai scăzute; șansele pacientului său nu sunt de 7:3, ci de 9:1. Din punct de vedere logic abordarea sa rămâne identică, deși s-ar putea ca ea să nu se bazeze pe o colecție de date statistice, ci doar pe un rezumat, mai mult sau mai puțin exact, al experienței sale în cazurile precedente. Cunoștințele doctorului se referă întotdeauna doar la comportamentul unor clase. În cazul nostru, este vorba de clasa oamenilor tineri și viguroși, care au contractat boala în chestiune. {111}

Probabilitatea de caz este o trăsătură specifică felului cum abordăm problemele acțiunii umane. Aici, orice referire la frecvențe este nepotrivită, în măsura în care aserțiunile noastre se referă întotdeauna la evenimente care nu constituie ca atare – adică în contextul problemei luate în discuție – membri ai nici unei clase. Putem forma o clasă a „alegerilor prezidențiale americane". Conceptul acesta de clasă s-ar putea dovedi util, sau chiar necesar, pentru diverse tipuri de raționamente cum ar fi, de pildă, o analiză a problemei din punctul de vedere al dreptului constituțional. Însă, dacă ne ocupăm de alegerile din 1944 – fie înaintea alegerilor, de rezultatele viitoare, fie după alegeri, de analiza factorilor care au determinat rezultatele acestora – ne confruntăm cu un caz individual, unic și irepetabil. Cazul se caracterizează prin meritele sale unice, este o clasă prin el însuși. Toate caracteristicile care permit subsumarea lui oricărei alte clase sunt irelevante pentru problema în discuție.

Două echipe de fotbal, Albaștrii și Galbenii, se vor confrunta mâine. În trecut, Albaștrii i-au învins întotdeauna pe Galbeni. Această cunoaștere nu este o cunoaștere care se referă la o clasă de evenimente. Dacă ar fi astfel, atunci ar trebui să conchidem că Albaștrii ies întotdeauna victorioși și că Galbenii sunt întotdeauna înfrânți. N-am fi nesiguri cu privire la rezultatul confruntării. Am ști cu siguranță că Albaștrii vor ieși din nou victorioși. Simplul fapt că noi considerăm pronosticul nostru referitor la partida de mâine ca fiind doar probabil, arată că nu acesta este lucrul pe care îl susținem.

Pe de altă parte, noi credem că faptul că Albaștrii au fost victorioși în trecut nu este irelevant în ce privește rezultatul partidei de mâine.

Noi credem că el constituie o prognoză favorabilă repetării succesului Albaștrilor. Dacă ar fi să raționăm corect, în conformitate cu logica adecvată probabilității de clasă, atunci nu am acorda nici o importanță acestui fapt. Dacă ar fi să nu respingem concluzia eronată datorată {112} „iluziei jucătorului”, atunci am susține, dimpotrivă, că partida de mâine se va încheia cu victoria Galbenilor.

Dacă riscăm o sumă de bani pe șansele de victorie ale unei echipe, atunci avocații ar califica acțiunea noastră drept un pariu. Dacă am avea de a face cu o probabilitate de clasă, atunci ar numi-o joc de noroc.

Tot ce depășește sfera probabilității de clasă și este, de regulă, implicat în termenul de probabilitate, se referă la modalitatea specifică de a raționa implicată în analiza unicității istorice sau a individualității, așadar la înțelegerea specifică întrebuințată în științele istorice.

Înțelegerea se bazează întotdeauna pe o cunoaștere incompletă. Putem crede că ne sunt cunoscute motivațiile oamenilor care acționează, țelurile pe care le urmăresc ei, și mijloacele pe care plănuiesc să le întrebuințeze pentru atingerea acestor țeluri. Avem o anumită părere referitoare la efectele care sunt de așteptat de pe urma intervenției acestor factori. Însă cunoașterea aceasta este deficitară. Nu putem exclude dinainte posibilitatea de a ne fi înșelat în aprecierea influenței acestora, sau de a nu fi luat în considerație unii factori, a căror intervenție n-am prevăzut-o deloc, sau n-am prevăzut-o corect.

Jocurile de noroc, ingineria și speculația sunt trei feluri diferite de a aborda viitorul.

Jucătorul nu știe nimic despre evenimentul de care depinde rezultatul participării sale la joc. Tot ce cunoaște este frecvența unui rezultat favorabil într-o serie de asemenea evenimente, cunoaștere care este inutilă pentru ceea ce urmărește el. El se încrede în noroc, și acesta este singurul său plan.

Viața însăși este supusă multor riscuri. În orice clipă ea este periclitată de accidente dezastruoase, care nu pot fi controlate, sau cel puțin nu pot fi controlate suficient. Fiecare om mizează pe noroc. El mizează pe faptul că nu va fi lovit de fulger sau mușcat de viperă. Există în viața umană un element omologabil jocurilor de noroc. Omul poate îndepărta o parte din consecințele pecuniare ale acestor dezastre, contractând polițe de asigurare. Procedând astfel, el mizează pe șansele adverse. Din partea celui asigurat, asigurarea reprezintă un joc de noroc. Primele de asigurare au fost cheltuite zadarnic dacă dezastrul nu survine.[2] În privința evenimentelor naturale necontrolabile omul este întotdeauna în poziția unui jucător.

2. În cazul asigurărilor pe viață, suma cheltuită zadarnic de cel asigurat constă

Inginerul, pe de altă parte, cunoaște tot ce este necesar pentru a da problemei sale – construcția unei mașini – o soluție satisfăcătoare din punct de vedere tehnic. În măsura în care, în sfera sa de control, rămân anumite marje de incertitudine, el încearcă să le elimine, luându-și coeficienți de siguranță. Inginerul cunoaște numai probleme solubile și {113} probleme care sunt insolubile, în stadiul actual al cunoștințelor. Uneori el poate să descopere, din experiențe adverse, că ceea ce cunoștea era mai puțin complet decât presupunea și că nu observase nedeterminarea anumitor variabile, pe care crezuse că le poate controla. În acest caz, el va încerca să dobândească o cunoaștere mai completă. Desigur, el nu poate elimina complet elementul de joc de noroc prezent în viața umană. Dar regula sa este să lucreze într-o orbită de certitudine. El urmărește să dobândească un control complet asupra elementelor care fac obiectul acțiunilor sale.

Există, în zilele noastre, obiceiul să se vorbească despre „inginerie socială". Ca și planificarea, acest termen este un sinonim pentru dictatură și tiranie totalitară. Ideea este de a trata ființele umane în același fel în care inginerul tratează materia din care se construiesc podurile, drumurile și mașinile. Voința inginerului social urmează a fi substituită voințelor diverselor persoane pe care plănuiește să le întrebuințeze pentru construcția utopiei sale. Omenirea este împărțită în două clase: pe de o parte dictatorul atotputernic și, pe de alta, subalternii săi, reduși la statutul de simpli pioni ai planurilor sale, sau de rotițe ale mașinăriilor sale. Dacă toate acestea ar fi realizabile, atunci bineînțeles că inginerul social n-ar mai trebui să se îngrijească să înțeleagă acțiunile celorlalți oameni. El ar avea libertatea de a-i trata pe aceștia așa cum tratează tehnologia cheresteaua și oțelul.

În lumea reală, omul care acționează se confruntă cu faptul că semenii săi acționează pe cont propriu, ca și el. Necesitatea de a-și ajusta acțiunile la acțiunile altora îl face să fie un speculator, pentru care succesul și eșecul depind de capacitatea sa, mai mică sau mai mare, de a înțelege viitorul. Fiecare acțiune este o speculație. Nu există nici un fel de stabilitate în cursul evenimentelor umane și, de aceea, nici un fel de siguranță.

5. Evaluarea numerică a probabilității de caz

Probabilitatea de caz nu se pretează la nici un fel de evaluări numerice. Cifrele numite îndeobște astfel au, la o analiză mai atentă, un caracter diferit.

doar în diferența dintre suma colectată și suma pe care ar fi putut-o acumula prin economisire.

În ajunul alegerilor prezidențiale din 1944, oamenii își puteau spune:

(a) Sunt gata să pariez pe trei dolari că va fi ales Roosevelt.

(b) Cred că, din numărul total al alegătorilor, doar 45 de milioane își vor exercita dreptul la vot, dintre care 25 de milioane vor vota pentru Roosevelt.

(c) Estimez că Roosevelt are șanse de 9 la 1.

{114} (d) Sunt sigur că Roosevelt va fi ales.

Aserțiunea (d) este evident inexactă. Dacă ar fi fost întrebat sub jurământ, în calitate de martor la un proces, dacă este la fel de sigur de victoria viitoare a lui Roosevelt ca și de faptul că un cub de gheață se topește la temperatura de 150 de grade, omul nostru ar fi răspuns negativ. El și-ar fi rectificat aserțiunea, declarând: „Personal, sunt pe deplin convins că Roosevelt va câștiga. Aceasta este opinia mea. Dar, bineînțeles, nu este o certitudine, ci numai felul în care înțeleg eu condițiile relevante".

Cazul aserțiunii (a) este similar. Omul respectiv credea că riscă foarte puțin propunând un asemenea pariu. Raportul de 3 la 1 este rezultatul interacțiunii a doi factori. Opinia că Roosevelt va fi ales, și propensiunea omului pentru pariuri.

Aserțiunea (b) este o evaluare a rezultatului evenimentului iminent. Cifrele nu se referă la un grad mai mare sau mai mic de probabilitate, ci la rezultatul anticipat al votării. O asemenea aserțiune se poate întemeia pe o investigație sistematică, de felul sondajelor Gallup, sau pur și simplu pe estimări.

Altfel stau lucrurile cu aserțiunea (c). Aceasta este o propoziție referitoare la rezultatele anticipate, formulată în termeni aritmetici. Ea nu înseamnă în nici un caz că, din zece situații de același tip, nouă îi sunt favorabile lui Roosevelt și una nu. Ea nu poate avea nici o legătură cu probabilitățile de clasă. Dar ce altceva poate însemna?

Este vorba de o expresie metaforică. Majoritatea metaforelor întrebuințate în limbajul curent, identifică în imaginație un obiect abstract cu un alt obiect, care poate fi perceput direct prin simțuri. Totuși, aceasta nu este o trăsătură necesară a limbajului metaforic, ci numai o consecință a faptului că, de regulă, ceea ce este concret ne este mai familiar decât ceea ce este abstract. Cum metaforele urmăresc explicarea a ceva ce este mai puțin cunoscut, prin compararea sa cu ceva care este mai bine cunoscut, ele constă, în cea mai mare parte, în identificarea a ceva abstract cu ceva concret, care este mai bine cunoscut. Trăsătura specifică a cazului de față este că avem de a face cu o tentativă de a elucida o stare de lucruri complicată, recurgând la o analogie împrumuta-

tă de la o ramură a matematicilor superioare, calculul probabilităților. Se întâmplă că această disciplină matematică este mai populară decât analiza naturii epistemologice a înțelegerii.

Nu are nici un rost să criticăm, din punct de vedere logic, un limbaj metaforic. Analogiile și metaforele sunt întotdeauna defectuoase și nesatisfăcătoare din acest punct de vedere. Se obișnuiește să se caute un *tertium comparationis* [o bază pentru comparație] implicit. Dar nici măcar acest lucru nu este permisibil cu privire la metafora de care ne ocupăm. Într-adevăr, comparația se bazează pe o concepție care este ea însăși greșită, chiar în cadrul calculului probabilităților, anume iluzia {115} jucătorului. În aserțiunea că șansele lui Roosevelt sunt de 9:1, ideea este că Roosevelt este situat, față de alegerile iminente, în poziția omului care deține 90% din toate biletele unei loterii, față de marele premiu. Ni se sugerează că această rație de 9:1 ne spune ceva substanțial despre rezultatul cazului unic de care suntem interesați. Nu este necesar să repetăm că această idee este greșită.

Nu mai puțin nepermis este recursul la calculul probabilităților vis-à-vis de ipoteze formulate în domeniul științelor naturale. Ipotezele sunt explicații plauzibile, întemeiate în mod conștient pe argumente insuficiente din punct de vedere logic. Referitor la ele nu se poate spune decât atât: ipoteza contrazice sau nu principiile logice sau faptele stabilite experimental, și considerate adevărate. În primul caz, ea nu poate fi susținută; în cazul al doilea, dată fiind starea actuală a cunoștințelor noastre experimentale, ea nu este de nesusținut. (Intensitatea convingerilor personale este pur subiectivă.) Nici probabilitatea de frecvență, nici înțelegerea istorică, nu intră în discuție.

Termenul de ipoteză, aplicat anumitor modalități de înțelegere a evenimentelor istorice, este inadecvat. Dacă un istoric afirmă că, în prăbușirea dinastiei Romanovilor, faptul că această casă imperială avea o ascendență de origine germană a jucat un rol relevant, el nu avansează o ipoteză. Faptele pe care se bazează înțelegerea sa sunt de netăgăduit. În Rusia exista o animozitate de netăgăduit împotriva germanilor, iar ramura domnitoare a Romanovilor, care vreme de două sute de ani se înrudise prin căsătorie exclusiv cu vlăstare ale unor familii de descendență germană, era văzută de mulți ruși – chiar și de cei care considerau că țarul Pavel nu era fiul lui Petru al III-lea – ca o familie germanizată. Însă rămâne întrebarea referitoare la relevanța pe care au avut-o aceste fapte în lanțul evenimentelor care a dus la detronarea acestei dinastii. Asemenea probleme nu pot fi elucidate decât cu ajutorul pe care ni-l oferă înțelegerea istorică.

6. Pariuri, jocuri de noroc și alte feluri de jocuri

Un pariu este un angajament de a risca bani sau alte lucruri, față de altcineva, în funcție de rezultatul unui eveniment, al cărui deznodământ îl cunoaștem numai în măsura în care el poate fi cunoscut pe temeiul înțelegerii. Astfel, unii oameni pariază pe rezultatul unor alegeri iminente, sau al unui meci de tenis. Sau, ei pot paria pe corectitudinea ori incorectitudinea opiniilor lor referitoare la conținutul unei aserțiuni factuale.

Un joc de noroc este un angajament de a risca bani sau alte lucruri, față de altcineva, în funcție de rezultatul unui eveniment despre care {116} nu știm nimic, în afara lucrurilor cunoscute pe baza cunoașterii privitoare la comportamentul întregii clase.

Uneori, pariurile și jocurile de noroc se combină. Rezultatul unei curse de cai depinde atât de acțiuni umane – venite din partea proprietarului calului, a antrenorului și a jocheului – cât și de factori nonumani – calitățile calului. Majoritatea celor care riscă bani la astfel de curse sunt pur și simplu jucători. Însă experții cred că știu ceva grație înțelegerii persoanelor implicate; în măsura în care toți acești factori le influențează deciziile, ei sunt în postura celor care pun pariuri. Mai mult, ei pretind a cunoaște caii; ei formulează prognoze pe temeiul cunoașterii lor despre comportamentul claselor de cai, în care îi încadrează pe diverșii cai aflați în competiție. În măsura în care fac aceste lucruri, ei sunt niște jucători.

Capitolele ulterioare ale acestei cărți analizează metodele pe care le aplică oamenii de afaceri pentru a face față problemei incertitudinii viitorului. În această fază a raționamentului nostru, nu mai este necesară decât o singură observație suplimentară.

A juca jocuri poate fi fie un țel, fie un mijloc. Pentru persoanele care tânjesc după stimularea și excitarea pe care li le prilejuiesc vicisitudinile jocului, sau a căror vanitate este satisfăcută de etalarea abilității și superiorității cu care joacă un joc ce presupune subtilitate și pricepere, faptul de a juca este un țel. Pentru profesioniștii care urmăresc să câștige bani din victorii, jocul este un mijloc.

De aceea, faptul de a juca poate fi numit o acțiune. Dar răsturnarea acestei afirmații și etichetarea tuturor acțiunilor drept jocuri, sau analizarea tuturor acțiunilor ca și când ar fi jocuri, este inacceptabilă. Obiectivul imediat al celui ce joacă un joc este înfrângerea partenerului, respectând regulile jocului. Este vorba despre un caz particular și special de acțiune. Majoritatea acțiunilor nu urmăresc înfrângerea sau provocarea de pierderi nimănui. Ele urmăresc o îmbunătățire a condițiilor. Se poate întâmpla ca această îmbunătățire să se realizeze

pe cheltuiala altora. Dar este sigur că lucrurile nu stau așa întotdeauna. Vorbind rezervat, este sigur că nu așa stau lucrurile într-un cadru caracterizat de funcționarea normală a sistemului social bazat pe diviziunea muncii.

Nu există nici o urmă de analogie între jocurile de noroc și activitățile de afaceri, desfășurate în cadrul unei societăți întemeiate pe piață. Jucătorul de cărți câștigă bani depășindu-și antagonistul prin dibăcie. Omul de afaceri câștigă bani furnizându-le clienților bunurile pe care aceștia doresc să le achiziționeze. Poate că există o analogie între strategia jucătorului de cărți și cea a farsorului. Nu este necesar să investigăm această problemă. Cel care interpretează activitatea de afaceri ca pe o înșelăciune se află pe o cale greșită.

Trăsătura caracteristică a jocurilor este antagonismul dintre doi sau mai mulți jucători, sau grupuri de jucători.[3] Trăsătura caracteristică a afacerilor desfășurate într-o societate, adică în cadrul unei ordini bazate pe diviziunea muncii, este concordia între eforturile membrilor săi. Îndată ce ei încep să se opună unii altora în mod antagonic, își face apariția o tendință de dezintegrare socială. {117}

În cadrul unei economii de piață, competiția nu implică antagonisme, în accepțiunea în care se aplică acest termen ciocnirilor ostile de interese incompatibile. Competiția, este drept, le poate prilejui adesea competitorilor acele pasiuni de ură și viclenie, care însoțesc de regulă intențiile rele față de alți oameni. Din acest motiv, psihologii sunt predispuși să confunde competiția cu lupta. Dar praxeologia trebuie să evite asemenea echivocuri artificiale și inducătoare în eroare. Din punctul ei de vedere, există o diferență fundamentală între competiția catalactică și luptă. Cei aflați în competiție urmăresc excelența și preeminența în realizări, în cadrul unui sistem de cooperare mutuală. Funcția competiției este de a atribui fiecărui membru al unui sistem social acea poziție din care poate servi cel mai bine întreaga societate și pe membrii ei. Este o metodă de selecție a omului cel mai potrivit, pentru fiecare sarcină. Acolo unde există cooperare socială, trebuie să funcționeze un fel de selecție. Doar acolo unde asignarea diverselor sarcini individuale este efectuată exclusiv prin deciziile dictatorului, iar indivizii implicați nu-l ajută pe dictator prin încercări de a-și pune propriile virtuți și calificări în cea mai bună lumină, nu există competiție.

3. „Patience" sau „Solitaire" nu este un joc pentru o singură persoană, ci un *passe-temps,* un mijloc de a combate plictiseala. În nici un caz nu reprezintă un model (*pattern*) pentru ceea ce se întâmplă într-o societate comunistă, așa cum afirmă John von Neumann și Oscar Morgenstern (*Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton, 1944, p. 86).

Va trebui, într-un stadiu ulterior al investigațiilor noastre, să analizăm rolul competiției.[4] Aici nu trebuie decât să subliniem că este eronat să aplicăm terminologia exterminării mutuale la problemele cooperării mutuale, așa cum funcționează aceasta într-o societate. Terminologia militară este inadecvată pentru descrierea funcționării afacerilor. A vorbi, de pildă, despre cucerirea unei piețe este o metaforă pernicioasă. Faptul că o firmă oferă produse mai bune și mai ieftine decât competitorii ei nu implică nici o cucerire. Numai în sens metaforic se poate vorbi despre o strategie în conducerea afacerilor.

7. Predicțiile praxeologice

Cunoașterea praxeologică face cu putință prezicerea rezultatelor anumitor modalități de acțiune cu certitudine apodictică. Dar, bineînțeles, asemenea predicții nu pot implica niciodată nimic referitor la aspecte cantitative. În sfera acțiunii umane, problemele cantitative nu se pretează la a fi elucidate, decât cu mijloacele înțelegerii. {118}

Putem prezice, după cum se va vedea mai târziu, că – dacă nimic altceva nu se modifică – o reducere a cererii pentru *a* va determina o scădere a prețului la *a*. Dar nu putem prevedea măsura exactă a acestei scăderi. La această întrebare nu se poate răspunde decât apelând la înțelegere.

Deficiența principală implicată în toate abordările cantitative ale problemelor economice constă în neglijarea faptului că nu există relații constante între așa numitele dimensiuni economice. Nu există nici constanță, nici continuitate în evaluări și în formarea diverselor rapoarte de schimb între diversele mărfuri. Fiecare dată nouă aduce după sine reconfigurarea întregii structuri a prețurilor. Înțelegerea, prin încercarea de a pătrunde cele ce se petrec în mințile celor implicați, poate aborda problema anticipării condițiilor viitoare. Putem numi aceste metode nesatisfăcătoare, iar pozitiviștii le pot disprețui în mod arogant. Dar asemenea judecăți arbitrare nu pot și nu trebuie să oblitereze faptul că înțelegerea este singura metodă adecvată de abordare a incertitudinii condițiilor viitoare.

4. Vezi mai jos, pp. 273-277.

VII. ACȚIUNEA ÎN LUME

1. Legea utilității marginale

Acțiunea triază și eșalonează; inițial, ea nu cunoaște decât numere ordinale, nu și cardinale. Însă lumea externă, la care omul trebuie să-și adapteze comportamentul, este o lume a determinării cantitative. În lumea aceasta există relații cantitative între cauze și efecte. Altminteri, dacă anumite lucruri ar putea furniza servicii nelimitate, lucrurile acestea nu ar fi niciodată rare și nu ar putea fi privite ca mijloace.

Omul care acționează prețuiește lucrurile ca mijloace pentru îndepărtarea neplăcerii sale. Din punctul de vedere al științelor naturale, diversele evenimente care atrag după ele satisfacerea unor nevoi umane au aspecte foarte diferite. Omul care acționează nu vede în aceste evenimente decât un mai mult sau mai puțin, de același fel. Evaluând stări de satisfacție foarte diferite și mijloacele de atingere a acestora, omul rânduiește toate lucrurile într-o *singură* ierarhie – și vede în ele numai relevanța pe care o au pentru sporirea propriei sale satisfacții. Satisfacția provenită din consumarea hranei și cea provenită din delectarea produsă de o operă de artă sunt, din perspectiva omului care acționează, nevoi mai mult sau mai puțin intense; evaluarea și acțiunea le situează într-o singură ierarhie, în funcție de ceea ce este dorit mai intens și ceea ce este dorit mai puțin intens. Pentru omul care acționează nu există inițial nimic în afara diverselor grade de relevanță și intensitate, care privesc propria sa bunăstare.

Cantitatea și calitatea sunt categorii ale lumii externe. Ele nu dobândesc importanță și semnificație pentru acțiune decât indirect. Deoarece fiecare lucru poate produce doar un efect limitat, anumite lucruri sunt considerate rare și sunt privite ca mijloace. Deoarece efectele pe care le pot produce lucrurile sunt diferite, omul care acționează distinge între diverse clase de lucruri. Deoarece mijloacele în aceeași cantitate și de aceeași calitate sunt, întotdeauna, apte de a produce aceeași cantitate dintr-un efect de aceeași calitate, acțiunea nu face deosebire între cantități specifice concrete ale mijloacelor omogene. Dar aceasta nu înseamnă că ea atribuie aceeași valoare diverselor porțiuni ale unei cantități dintr-un mijloc omogen. Fiecare poțiune este evalu-

ată separat. Fiecărei porțiuni i se atribuie propriul său rang în ierarhia valorilor. Dar aceste ordine sau ranguri se pot schimba *ad libitum* [liber] unele cu altele, între diversele porțiuni ale aceleiași magnitudini. {120}

Dacă omul care acționează trebuie să decidă între două sau mai multe mijloace care aparțin unor clase diferite, el eșalonează porțiunile individuale ale fiecăruia dintre ele. El atribuie fiecărei porțiuni rangul său propriu. Procedând astfel, el nu este constrâns să atribuie diverselor porțiuni ale aceluiași mijloc ordine ierarhice care se succed imediat unele după altele.

Asignarea ordinelor ierarhice prin evaluare se realizează doar în acțiune și prin acțiune. Mărimea porțiunilor cărora li se asignează câte un singur ordin ierarhic depinde de condițiile unice și individuale în care acționează omul, în fiecare caz în parte. Acțiunea nu are de a face cu unități fizice sau metafizice, pe care să le evalueze într-un mod academic abstract; ea este întotdeauna confruntată cu alternative, între care face o alegere. Alegerea trebuie întotdeauna să se facă între anumite cantități de mijloace. Putem numi cea mai mică cantitate care poate face obiectul unei asemenea decizii o unitate. Dar trebuie să ne ferim de eroarea de a considera că evaluarea sumei unor astfel de unități este derivată din evaluarea unităților, sau că reprezintă suma evaluărilor atașate acestor unități.

Un om posedă cinci unități dintr-un bun *a* și trei unități dintr-un bun *b*. El asignează unităților de *a* ordinele ierarhice 1, 2, 4, 7 și 8, iar unităților de *b* ordinele ierarhice 3, 5 și 6. Aceasta înseamnă că dacă trebuie să aleagă între două unități de *a* și două unități de *b*, el va prefera să piardă două unități de *a*, mai degrabă decât două unități de *b*. Dar dacă trebuie să aleagă între trei unități de a și două unități de *b*, el va prefera să piardă două unități de *b*, mai degrabă decât trei unități de *a*. Ceea ce contează exclusiv și întotdeauna, în evaluarea unei mulțimi de mai multe unități, este utilitatea acestei mulțimi luate ca întreg – adică sporul de bunăstare dependent de ea sau, echivalent, reducerea de bunăstare pe care trebuie s-o atragă după sine pierderea ei. Nu este vorba de nici un fel de operațiuni aritmetice, nici adunare, nici înmulțire. Are loc o evaluare a utilității dependente de disponibilitatea porțiunii, mulțimii sau stocului în chestiune.

În acest context *utilitatea* înseamnă pur și simplu: relevanță cauzală pentru îndepărtarea unei neplăceri resimțite. Omul care acționează crede că serviciile pe care un lucru le poate furniza sunt în măsură să-i sporească propria bunăstare – și numește fenomenul acesta utilitatea lucrului respectiv. Pentru praxeologie, termenul de utilitate este echivalent importanței atribuite unui lucru datorită convingerii că el poate

îndepărta neplăceri. Noțiunea praxeologică de utilitate (*valoare subiectivă de utilizare* în terminologia economiștilor austrieci mai timpurii) trebuie deosebită net de noțiunea tehnologică de utilitate (*valoarea obiectivă de utilizare* din terminologia acelorași economiști). Valoarea de utilizare în sens obiectiv este legătura între un lucru și efectul pe care are capacitatea de a-l produce. Când vorbesc despre „valoarea calorică" sau „puterea calorică" a cărbunelui, oamenii se referă la valoarea de utilizare obiectivă. Valoarea de utilizare subiectivă nu se bazează întotdeauna pe o valoare de utilizare obiectivă reală. Există lucruri cărora oamenii le atribuie în mod eronat o valoare de utilizare subiectivă, deoarece cred, în mod greșit, că ele au capacitatea de a produce un efect dorit. Pe de altă parte, există lucruri care au capacitatea de a produce un efect dorit, cărora nu li se atribuie nici o valoare de utilizare, deoarece oamenii ignoră acest lucru. {121}

Să vedem care era stadiul gândirii economice în ajunul elaborării teoriei moderne a valorii, de către Carl Menger, William Stanley Jevons și Léon Walras. Oricine dorește să construiască o teorie elementară a valorii și a prețurilor trebuie să reflecteze inițial la utilitate. Într-adevăr, nimic nu este mai plauzibil decât că lucrurile sunt evaluate în funcție de utilitatea lor. Însă apoi apare o dificultate, care a ridicat în fața economiștilor mai timpurii o problemă pe care n-au reușit s-o rezolve. Ei au observat că lucrurile a căror „utilitate" este mai mare se bucură de o evaluare mai scăzută decât alte lucruri, a căror utilitate este mai mică. *Fierul* este mai puțin apreciat decât *aurul*. Faptul acesta pare incompatibil cu o teorie a valorii și a prețurilor întemeiată pe conceptele de utilitate și valoare de utilizare. Economiștii au crezut că trebuie să abandoneze o asemenea teorie și au încercat să explice fenomenele de valoare și de schimb efectuat pe piață cu ajutorul altor teorii.

Economiștii n-au descoperit decât cu întârziere că acest paradox aparent provenea din formularea defectuoasă a problemei cercetate. Evaluările și alegerile care determină rapoartele de schimb de pe piață nu se referă la decizii între *aur* și *fier*. Omul care acționează nu se găsește în situația de a alege între *tot* aurul și *tot* fierul. El alege la un anumit moment și într-un anumit loc, în anumite condiții, între o cantitate strict limitată de aur și o cantitate strict limitată de fier. Decizia lui, când alege între 100 de uncii de aur și 100 de tone de fier, nu depinde câtuși de puțin de decizia pe care ar lua-o dacă s-ar afla în situația foarte implauzibilă de a alege între tot aurul și tot fierul. Singurul lucru care contează pentru alegerea sa efectivă este dacă, în condițiile existente, el consideră satisfacția directă sau indirectă pe care i-ar furniza-o cele 100 de uncii de aur mai mare sau mai mică decât

satisfacția directă sau indirectă pe care i-ar furniza-o cele 100 de tone de fier. El nu formulează o judecată academică sau filosofică referitoare la valoarea „absolută" a aurului și a fierului. El nu stabilește dacă pentru omenire este mai important aurul sau fierul. El nu perorează, ca un autor de cărți, despre filosofia istoriei sau principiile eticii. El alege, pur {122} și simplu, între două satisfacții pe care nu le poate avea laolaltă.

A prefera și a lăsa deoparte, precum și alegerile și deciziile rezultate din aceste opțiuni, nu sunt acte de măsurare. Acțiunea nu măsoară utilitatea sau valoarea; ea alege între alternative. Nu există o problemă abstractă a utilității totale sau a valorii totale.[1] Nu există nici o operație deductivă care să poată duce de la evaluarea unei anumite cantități, sau a unui număr de lucruri, la determinarea valorii unei cantități sau a unui număr mai mari sau mai mici de asemenea lucruri. Nu există nici un mijloc de calcul al valorii totale a unui stoc, dacă nu sunt cunoscute decât valorile părților sale. Nu există nici un mijloc de stabilire a valorii unei părți dintr-un stoc, dacă nu se cunoaște decât valoarea stocului total. În sfera valorilor și a evaluărilor nu există operații aritmetice; nu există nimic de felul unui calcul al valorilor. Evaluarea stocurilor totale a două lucruri poate să difere de evaluarea părților acestor lucruri. Un om izolat, care posedă șapte vaci și șapte cai, poate să pună un preț mai mare pe un cal decât pe o vacă și, dacă i se prezintă alternativa, poate să prefere să renunțe la o vacă, mai curând decât la un cal. Dar în același timp, același om, dacă i se prezintă alternativa de a alege între întreaga sa herghelie de cai și întreaga sa cireadă de vaci, ar putea alege păstrarea vacilor și renunțarea la cai. Atunci când nu sunt aplicate unei situații în care oamenii trebuie să aleagă între stocuri luate în totalitate, conceptele de utilitate totală și de valoare totală sunt lipsite de semnificație. Întrebarea dacă *aurul* ca atare sau *fierul* ca atare este mai util și mai valoros nu este rezonabilă, decât relativ la o situație în care omenirea, sau o parte izolată a omenirii, trebuie să aleagă între *tot* aurul și *tot* fierul disponibile.

O judecată de valoare se referă exclusiv la stocul relevant pentru un act concret de alegere. Un stoc este, *ex definitione* [prin definiție], compus întotdeauna din părți omogene, dintre care fiecare este capabilă să furnizeze aceleași servicii pe care le-ar furniza orice altă parte și este substituibilă prin orice altă parte. De aceea, pentru actul alegerii este irelevant care parte anume constituie obiectul său. Dacă se pune problema renunțării la *una* dintre părțile – sau unitățile – din stocul

1. Este important să notăm că acest capitol nu analizează prețurile sau valorile de piață, ci valorile subiective de utilizare. Prețurile sunt niște derivate ale valorilor subiective de utilizare. Cf. mai jos, cap. XVI.

disponibil, atunci toate sunt considerate la fel de utile și de valoroase. Dacă stocul se reduce prin pierderea unei unități, atunci omul care acționează trebuie să decidă din nou cum să utilizeze diversele unități din stocul rămas. Este evident că stocul redus nu poate furniza aceleași servicii pe care le putea furniza stocul mai mare. Utilizarea diverselor unități care, în noile condiții, nu mai sunt disponibile era, în ochii omului care acționează, cea mai puțin urgentă utilizare, dintre {123} toate cele cărora le dedicase mai înainte diversele unități din stocul mai mare. Satisfacția pe care o dobândea din utilizarea unei unități în aceste condiții era cea mai mică dintre satisfacțiile pe care i le furnizau unitățile stocului mai mare.

Dacă se pune problema renunțării la o unitate din stocul total, atunci decizia lui nu se referă decât la valoarea acestei satisfacții marginale. Când se confruntă cu problema valorii pe care trebuie să o atribuie unei unități dintr-un stoc omogen, omul decide pe baza valorii utilizării celei mai puțin importante pe care o dă unităților întregului stoc; el decide pe baza utilității marginale.

Dacă un om e pus în fața alternativei de a renunța fie la o unitate din stocul său de *a*, fie la o unitate din stocul său de *b*, el nu compară valoarea totală a stocului său total de *a* cu valoarea totală a stocului său de *b*. El compară valorile marginale, atât a lui *a* cât și a lui *b*. Deși este posibil să pună un preț mai mare pe stocul total de *a* decât pe stocul total de *b*, valoarea marginală a lui *b* poate fi mai mare pentru el decât valoarea marginală a lui *a*.

Același raționament rămâne valabil și în cazul creșterii stocului disponibil al oricărei mărfi, prin achiziționarea unui anumit număr adițional de unități.

Pentru a descrie aceste lucruri, teoria economică nu este nevoită nici să apeleze la terminologia psihologiei și nici să recurgă la raționamente psihologice și la argumente aduse în sprijinul acestora. Dacă afirmăm că actele de alegere nu depind de valoarea atribuită unei întregi clase de dorințe, ci numai de cea atribuită dorințelor concrete aflate în discuție, indiferent care ar fi clasa din care ar face parte acestea, noi nu adăugăm nimic cunoașterii noastre și nici nu o justificăm pe baza unei cunoașteri mai bine întemeiate sau mai generale. Modul acesta de a vorbi, în termeni de clase de dorințe, devine inteligibil numai dacă ne reamintim de rolul jucat în istoria gândirii economice de așa-zisul paradox al valorii. Carl Menger și Böhm-Bawerk au fost nevoiți să recurgă la sintagma „clasă de dorințe" pentru a respinge obiecțiile formulate de cei ce considerau *pâinea* ca atare mai valoroasă decât *mătasea*, deoarece clasa „dorință de hrană" este mai importantă decât

clasa „dorință de îmbrăcăminte de lux".[2] Astăzi, conceptul de „clasă de dorințe" este în întregime superfluu. El nu are nici o semnificație pentru acțiune și, de aceea, nici pentru teoria valorii; mai mult, el este susceptibil de a provoca erori și confuzii. Construcția de concepte și clasificarea sunt instrumente mentale; ele nu dobândesc sens și semnificație decât în contextul teoriilor care le întrebuințează.[3] Este lipsit {124} de sens să grupăm diversele dorințe în „clase", pentru a stabili apoi că asemenea clasificări n-au nici un fel de relevanță pentru teoria valorii.

Legea utilității marginale și a valorii marginale descrescătoare este independentă de legea lui Gossen a saturației dorințelor (prima lege a lui Gossen). Atunci când vorbim despre utilitatea marginală, nu ne referim nici la satisfacții simțuale, nici la saturație și sațietate. Nu transcendem sfera raționamentului praxeologic atunci când formulăm următoarea definiție: numim acea utilizare pe care un om o dă unei unități a unui stoc omogen, dacă stocul său este de *n* unități, dar la care renunță dacă, în absența altor modificări, stocul său ar fi de numai *n*-1 unități, utilizarea cea mai puțin urgentă, sau marginală, iar utilitatea derivată din ea o numim utilitate marginală. Pentru a lua la cunoștință aceasta nu avem nevoie de nici un fel de experiențe, cunoștințe sau raționamente fiziologice, sau psihologice. Legea rezultă, în mod necesar, din ipotezele că oamenii acționează (aleg) și că, în primul caz, omul care acționează dispune de *n* unități dintr-un stoc omogen, iar în cazul al doilea de *n*-1 unități. În aceste condiții, nici un alt rezultat nu este de conceput. Propoziția noastră este formală și apriorică – și nu depinde de nici un fel de experiență.

Nu există decât două alternative. Fie există, fie nu există stadii intermediare între neplăcerea resimțită, care îl îmboldește pe un om să acționeze, și starea în care nu mai poate exista nici o acțiune (fie pentru că a fost atinsă starea de satisfacție deplină, fie pentru că omul este incapabil de orice îmbunătățire suplimentară a condițiilor sale). În cazul al doilea nu există loc decât pentru o singură acțiune; îndată ce aceasta se consumă, se atinge o stare în care nu mai este posibilă nici o altă acțiune. O asemenea stare este, evident, incompatibilă cu ipoteza noastră, că există acțiune. Acest caz nu poate susține condițiile generale presupuse de categoria acțiunii. Nu rămâne decât primul caz. Dar atunci există diverse grade de apropiere asimptotică de starea în care nu mai poate

2. Cf. Carl Menger, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, Viena, 1871, pp. 88 ff.; Böhm-Bawerk, *Kapital und Kapitalzins*, ed. a 3-a, Innsbruck, 1909, partea a 2-a, pp. 237 ff.

3. Clasele nu există în lumea externă. Mintea noastră este cea care clasifică fenomenele, pentru a ne organiza cunoașterea. Întrebarea dacă un anumit mod de clasificare a fenomenelor este sau nu adecvat acestui scop este diferită de întrebarea dacă el este acceptabil sau nu din punct de vedere logic.

exista nici o acțiune. Astfel, legea utilității marginale este deja implicată în categoria de acțiune. Ea nu este altceva decât reversul afirmației că ceea ce satisface mai mult este preferat față de ceea ce satisface mai puțin. Dacă stocul disponibil crește de la *n*-1 la *n* unități, unitatea adițională poate fi întrebuințată numai pentru îndepărtarea unei dorințe care este mai puțin urgentă, sau mai puțin neplăcută, decât cea mai puțin urgentă sau cea mai puțin plăcută dintre toate dorințele care puteau fi îndepărtate cu ajutorul unui stoc de *n*-1 unități. {125}

Legea utilității marginale nu se referă la valoarea de utilizare obiectivă, ci la valoarea de utilizare subiectivă. Ea nu privește capacitatea fizică sau chimică a lucrurilor de a produce un anumit efect în general, ci relevanța lor pentru bunăstarea unui om, așa cum o vede el însuși, în situația sa din acel moment. Ea nu privește în primul rând valoarea lucrurilor, ci valoarea serviciilor pe care anticipează un om că acestea i le vor putea furniza.

Dacă ar fi să credem că utilitatea marginală se referă la lucruri și la valoarea lor obiectivă de utilizare, am fi nevoiți să presupunem că utilitatea marginală poate la fel de bine să crească și să descrească, cu orice adaos la cantitatea de unități disponibile. Se poate întâmpla ca întrebuințarea unei anumite cantități minime – *n* unități dintr-un anumit bun *a* – să poată furniza o satisfacție care este considerată mai valoroasă decât serviciile anticipate de la o unitate dintr-un bun *b*. Dar, dacă stocul disponibil de *a* este mai mic decât *n*, atunci *a* nu poate fi întrebuințat decât pentru un alt serviciu, care este considerat mai puțin important decât cel furnizat de *b*. În acest caz, o creștere a cantității de *a*, de la *n*-1 la *n* unități, atrage după sine o creștere a valorii atribuite unei unități de a. Posesorul a 100 de bușteni poate construi o cabană, care-l ferește de ploaie mai bine decât un trenci. Dar dacă dispune de mai puțin de 100 de bușteni, el nu poate construi decât o platformă, care să-l protejeze de umiditatea solului. Ca posesor al 95 de bușteni, el ar fi gata să renunțe la trenci pentru încă 5 bușteni. Ca posesor a 10 bușteni, el nu și-ar ceda trenciul nici pentru încă 10 bușteni. Un om ale cărui economii totalizează 100 de dolari poate să respingă o slujbă remunerată cu 200 de dolari. Dar, dacă economiile lui ar fi de 2000 de dolari și el ar fi extrem de dornic să-și achiziționeze un bun indivizibil, care nu poate fi cumpărat cu mai puțin de 2.100 de dolari, el ar fi gata să accepte aceeași slujbă pentru numai 100 de dolari. Toate acestea sunt perfect compatibile cu legea corect formulată a utilității marginale, conform căreia valoarea depinde de utilitatea serviciilor anticipate. Nu se pune problema existenței vreunei legi a utilității marginale crescătoare.

Legea utilității marginale nu trebuie confundată nici cu doctrina *de*

mensura sortis [despre măsurare] a lui Bernoulli, nici cu legea Weber-Fechner. La temeiul contribuției lui Bernoulli se aflau faptele general acceptate – și niciodată contestate – că oamenii sunt dornici să-și satisfacă dorințele mai intense înaintea celor mai puțin intense, și că omul bogat este mai în măsură să-și satisfacă dorințele decât cel sărac. Dar concluziile trase de Bernoulli din aceste truisme sunt complet eronate. El a dezvoltat o teorie matematică, după care sporul de gratificare scade odată cu creșterea avuției totale a unei persoane. Asertiunea sa conform căreia, de regulă, este foarte probabil ca pentru un om al cărui venit este de 5.000 de ducați, un ducat în plus să nu însemne mai mult {126} decât jumătate de ducat pentru un om cu un venit de 2.500 de ducați, este simplă fantezie. Să lăsăm deoparte obiecția că nu există mijloace de comparare a evaluărilor unor persoane diferite, care să nu fie complet arbitrare. Metoda lui Bernoulli nu este mai puțin inadecvată pentru evaluările aceluiași individ, la diverse nivele de venit. El nu a sesizat faptul că tot ce se poate spune în acest caz este că, odată cu creșterea venitului, fiecare nou spor este utilizat pentru satisfacerea unei dorințe mai puțin intens resimțite decât cea mai puțin intens resimțită dorință deja satisfăcută anterior acestei creșteri. El n-a înțeles că, în privința evaluărilor, alegerii și a acțiunii, nu poate exista nici o măsurătoare și nici o stabilire de echivalențe, ci doar eșalonare, în sensul de a prefera și a lăsa deoparte.[4] Astfel, nici Bernoulli, nici matematicienii și economiștii care au adoptat modul său de a raționa nu puteau reuși să rezolve paradoxul valorii.

Erorile implicate în confuzia dintre legea Weber-Fechner a psihofizicii și teoria subiectivă a valorii au fost deja atacate de Max Weber. Max Weber, e drept, nu era suficient de familiarizat cu teoria economică și se afla prea mult sub influența istorismului pentru a avea acces la o viziune corectă asupra fundamentelor gândirii economice. Însă intuiția sa ingenioasă i-a furnizat o sugestie în privința drumului de urmat pentru a ajunge la soluția corectă. Teoria utilității marginale, scrie el, „nu este întemeiată psihologic, ci, mai curând – dacă putem întrebuința un termen epistemologic – pragmatic, adică pe întrebuințarea categoriilor de scopuri și mijloace".[5]

Dacă un om vrea să remedieze o situație patologică luând o anumită doză dintr-un remediu, administrarea unui multiplu al acestei doze

4. Cf. Daniel Bernoulli, *Versuch einer neuen Theorie zur Bestimmung von Glücksfällen*, trad. Pringsheim, Leipzig, 1896, pp. 27. ff.

5. Cf. Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen, 1922, p. 372; a se vedea și p. 149. Termenul de „pragmatic", așa cum este întrebuințat de Weber, este, bineînțeles, susceptibil de a crea confuzii. Utilizarea lui pentru orice altceva în afară de filosofia pragmatismului este neproductivă. Dacă Weber ar fi cunoscut termenul de „praxeologie", probabil că l-ar fi preferat.

nu va determina un efect mai bun. Surplusul fie nu va avea nici un efect diferit de cel al dozei adecvate, sau optimale, fie va avea efecte dăunătoare. Același lucru este valabil pentru orice fel de satisfacții, deși optimul nu este atins, adesea, decât prin administrarea unei doze mari, iar punctul dincolo de care noi adaosuri produc efecte dăunătoare este, adesea, îndepărtat. Lucrurile stau astfel pentru că lumea în care trăim este una a cauzalității și a relațiilor cantitative dintre cauză și efect. Cel ce dorește să îndepărteze neplăcerea cauzată de traiul într-o cameră aflată la o temperatură de 35 de grade [Fahrenheit], va urmări să încălzească încăperea, până la o temperatură de 65 sau 70 de grade. Faptul că el nu urmărește ridicarea temperaturii la 180 sau 300 de grade n-are nimic de a face cu legea Weber-Fechner și nici cu psihologia. Tot ce {127} poate face psihologia pentru explicarea acestui fapt este să stabilească, cu titlu de dată ultimă, faptul că, de regulă, omul preferă prezervarea vieții și sănătatea, morții și bolilor. Pentru praxeologie nu contează decât faptul că omul care acționează alege între alternative. Faptul că omul se află la răspântie, că alege și trebuie să aleagă, este – lăsând deoparte celelalte condiții specifice – datorat faptului că el trăiește într-o lume cantitativă – și nu într-una în care cantitatea este inexistentă, care este chiar inimaginabilă pentru mintea umană.

Confuzia între legea utilității marginale și legea Weber-Fechner se datorează erorii de a acorda atenție doar mijloacelor destinate atingerii unei satisfacții – și nu satisfacției ca atare. Dacă satisfacția ar fi fost avută în vedere, atunci n-ar fi putut fi adoptată ideea absurdă de a explica configurația dorinței de căldură prin intensitatea descrescătoare a senzației provocate de augmentarea în trepte succesive a intensității stimulului. Faptul că omul de rând nu urmărește ridicarea temperaturii din dormitorul său până la 120 de grade nu are nici o legătură cu intensitatea senzației de căldură. Faptul că un om nu-și încălzește camera la fel de mult ca alți oameni normali – atât cât și-ar încălzi-o probabil și el, dacă n-ar fi mai dornic să-și cumpere un costum nou sau să meargă să asculte o simfonie de Beethoven – nu poate fi explicat prin metodele științelor naturale. Doar problemele valorii de utilizare obiective sunt obiective și se pretează la a fi tratate prin metodele științelor naturale; evaluarea de către omul care acționează a valorii de utilizare obiective este o chestiune diferită.

2. Legea randamentelor

A spune că un bun economic de ordinul întâi (un bun de consum) produce efecte cantitative definite înseamnă că o cantitate de cauză *a*

produce o cantitate de efect *α* – fie o dată pentru totdeauna, fie gradual, în decursul unei anumite perioade de timp. În cazul bunurilor de ordin superior (bunuri de producție), producerea de efecte cantitative definite înseamnă că o cantitate de cauză *b* produce o cantitate de efect *β*, cu condiția ca o cauză complementară *c* să producă o cantitate de efect *γ*; doar efectele concertate ale lui *β* și *γ* produc o cantitate *p* a bunului de ordinul întâi *D*. În acest caz există trei cantități: cantitățile *b* și *c* din cele două bunuri complementare *B* și *C*, și cantitatea *p* din produsul *D*.

Cu *b* neschimbat, numim valoare optimă acea valoare a lui *c* care produce cea mai ridicată valoare a lui *p/c*. Dacă mai multe valori ale lui *c* produc valoarea cea mai ridicată a lui *p/c*, atunci o numim optimă pe {128} cea care produce și cea mai ridicată valoare a lui *p*. Dacă două bunuri complementare sunt întrebuințate în raportul optim, ele produc deopotrivă cel mai ridicat *output*; puterea lor de producție sau valoarea lor de utilizare obiectivă este pe deplin utilizată; nici o fracțiune din ele nu se irosește. Dacă deviem de la această combinație optimală, sporind cantitatea lui *C*, fără a o modifica pe cea a lui *B*, de regulă produsul obținut va crește în continuare, dar nu proporțional cu sporul cantitativ al lui *C*. Dacă este posibilă creșterea producției de la *p* la p_1 prin creșterea cantității doar *unuia* din factorii complementari, anume prin substituirea lui *c* prin *cx*, cu *x* mai mare decât 1, atunci în orice caz $p_1 > p$ și $p_1 c < pcx$. Dacă ar fi posibil să compensăm orice descreștere a lui *b* printr-o creștere corespunzătoare a lui *c*, astfel încât *p* să rămână neschimbat, atunci puterea de producție fizică a lui *B* ar fi nelimitată și *B* nu ar fi considerat rar, deci nu ar fi considerat un bun economic. Pentru omul care acționează n-ar avea importanță dacă stocul disponibil de *B* ar fi mai mare sau mai mic. Chiar și o cantitate infinitezimală de *B* ar fi suficientă pentru a produce orice cantitate de *D*, cu condiția ca stocul de *C* să fie suficient de mare. Pe de altă parte, o creștere în cantitate a lui *B* n-ar putea spori producția de *D* dacă stocul de *C* n-ar crește. Întreaga producție rezultată ar fi imputată lui *C*; *B* n-ar putea fi un bun economic. Un lucru care furnizează asemenea servicii nelimitate este, de exemplu, cunoașterea relației cauzale implicate în procesul respectiv. Formula sau rețeta care ne informează cum să pregătim cafeaua, odată cunoscută, furnizează servicii nelimitate. Ea nu pierde nimic din capacitatea ei de producție, indiferent cât de frecvent este întrebuințată; puterea ei de producție este inepuizabilă; de aceea ea nu este un bun economic. Omul care acționează nu este niciodată confruntat cu situații în care are de ales între valoarea de utilizare a unei formule cunoscute și vreun alt lucru folositor.

Legea randamentelor afirmă că există un optim pentru combinația

bunurilor economice de ordin superior (factori de producție). Dacă se deviază de la acest optim, prin sporirea inputului unui singur factor, atunci outputul fizic fie nu crește deloc, fie nu crește proporțional cu creșterea inputului. Așa cum am arătat mai sus, această lege este implicată în faptul că însușirea oricărui bun economic de a produce efecte definite cantitativ este o condiție necesară pentru ca bunul respectiv să fie un bun economic.

Tot ce afirmă legea randamentelor, intitulată popular legea randamentelor descrescătoare, este că există un asemenea optim al combinației respective. Există numeroase alte întrebări la care legea nu furnizează răspunsuri și care nu pot fi elucidate decât a posteriori, apelând la experiență.

{129} Dacă efectul produs de unul din factorii complementari este indivizibil, atunci optimul este singura combinație care produce rezultatul urmărit. Pentru a vopsi o țesătură de lână într-o anumită nuanță, este necesară o anumită cantitate de vopsea. O cantitate de vopsea mai mare sau mai mică ar contraveni scopului urmărit. Cel ce deține mai multă vopsea va trebui să lase surplusul nefolosit. Cel ce deține o cantitate mai redusă nu poate vopsi decât o parte din țesătură. Randamentul descrescător se manifestă în cazul acesta printr-o totală lipsă de utilitate a cantității adiționale, care nu trebuie folosită, deoarece ar contraveni obiectivului.

În alte cazuri, pentru producerea unui efect minim este nevoie de un anumit input minim. Între efectul minim și cel optim există o marjă, în limitele căreia sporirea dozelor produce fie o creștere proporțională a efectului, fie una mai mult decât proporțională. Pentru a pune în funcțiune un mecanism, este necesar un anumit minim de lubrifiant. La întrebarea dacă un spor de lubrifiant, peste acest minim, sporește performanțele mecanismului proporțional cu sporul cantității întrebuințate, sau mai mult, nu poate răspunde decât experiența tehnologică.

Legea randamentelor nu răspunde la următoarele întrebări: (1) Dacă doza optimă este singura în măsură să producă efectul urmărit. (2) Dacă există sau nu o limită rigid fixată, dincolo de care orice spor cantitativ al factorului variabil este complet inutil. (3) Dacă scăderea outputului produsă de o abatere progresivă de la optim și creșterea outputului produsă de o apropiere progresivă de optim produc schimbări proporționale sau neproporționale ale outputului, pe unitatea de factor variabil. Toate aceste lucruri trebuie stabilite experimental. Însă legea randamentelor ca atare, adică faptul că trebuie să existe o asemenea combinație optimă, este validă apriori.

Legea malthusiană a populației și conceptele de suprapopulare sau

subpopulare absolute și cel de populație optimă, care sunt derivate din ea, reprezintă o aplicație a legii randamentelor la o problemă particulară. Ele se referă la modificări ale ofertei de mână de lucru, ceilalți factori rămânând nemodificați. Deoarece oamenii, din considerente politice, au dorit să respingă legea lui Malthus, ei au combătut cu ardoare, însă cu argumente greșite, legea randamentelor – pe care, de altfel, nu o cunoșteau decât ca pe legea randamentelor descrescătoare ale utilizării capitalului și mâinii de lucru pe o suprafață dată de pământ. Astăzi nu mai este cazul să acordăm vreo atenție acestor reproșuri nefondate. Legea randamentelor nu se limitează la utilizarea factorilor complementari de producție pe o suprafață dată de pământ. Tentativele de a-i respinge sau demonstra validitatea prin investigații istorice și experimentale privind producția agricolă sunt deopotrivă inutile și sterile. {130} Cei ce doresc să respingă legea randamentelor ar trebui să explice de ce sunt oamenii dispuși să plătească prețuri pentru pământ. Dacă legea n-ar fi validă, atunci fermierul n-ar urmări niciodată să-și sporească întinderea fermei. El ar avea posibilitatea să multiplice oricât de mult recoltele obținute de pe orice bucată de pământ, sporindu-și inputul de capital și de muncă.

Oamenii și-au imaginat uneori că, deși legea randamentelor descrescătoare este validă în agricultură, în industriile de procesare s-ar manifesta o lege a randamentelor crescătoare. S-a scurs multă vreme înainte ca ei să înțeleagă că legea randamentelor se referă, în egală măsură, la toate ramurile de producție. Este greșit să deosebim între agricultură și industriile de procesare din perspectiva acestei legi. Ceea ce se numește – cu o terminologie foarte inadecvată și chiar generatoare de confuzii – legea randamentelor crescătoare, nu este decât o răsturnare a legii randamentelor descrescătoare, o formulare nesatisfăcătoare a legii randamentelor. Dacă ne apropiem de combinația optimă sporind doar un singur factor, în vreme ce cantitățile celorlalți factori rămân neschimbate, atunci produsul unitar pe factorul variabil crește proporțional sau chiar mai mult decât proporțional cu sporul acestuia. Un mecanism manevrat de doi muncitori poate produce p; manevrat de 3 muncitori, 3 p; manevrat de 4 muncitori, 6 p; manevrat de 5 muncitori, 7 p; și manevrat de 6 muncitori, din nou nu mai mult decât 7 p. În acest caz, utilizarea a 4 muncitori corespunde randamentului optim pe cap de muncitor, anume $\frac{6}{4}p$, pe când randamentele pe cap de muncitor corespunzătoare celorlalte combinații sunt, respectiv, $\frac{1}{2}p$, p, $\frac{7}{5}p$ și $\frac{7}{6}p$. Dacă, în loc de 2 muncitori, se întrebuințează 3 sau 4, atunci randamentele cresc mai mult decât proporțional cu sporul numărului de muncitori; ele nu cresc în raportul 2:3:4, ci în raportul

1:3:6. Avem de a face cu randamente crescătoare pe cap de muncitor. Dar acest rezultat nu este nimic altceva decât reversul legii randamentelor descrescătoare.

Dacă o fabrică sau o întreprindere deviază de la combinația optimă a factorilor utilizați, ea este mai puțin eficientă decât o fabrică sau o întreprindere pentru care deviația de la optim este mai mică. Atât în agricultură, cât și în industriile de procesare, mulți factori de producție nu sunt perfect divizibili. Combinația optimă este de regulă mai ușor de atins, mai ales în industriile de procesare, mărind dimensiunea fabricii sau a întreprinderii, decât reducând-o. Dacă cea mai mică unitate a unuia sau a mai multor factori este prea mare pentru a permite exploatarea sa optimă, într-o fabrică sau o întreprindere mică sau medie, atunci singurul mod de atingere a optimului este prin creșterea dimensiunilor unității de producție. Acestea sunt motivele care determină superioritatea producției pe scară largă. Întreaga importanță {131} a acestei probleme va fi arătată ulterior, în discuția problemelor legate de contabilizarea costurilor.

3. Munca umană ca mijloc

Numim muncă întrebuințarea ca mijloc a funcțiilor și manifestărilor fiziologice ale vieții umane. Exercitarea potențialităților energiei umane și a proceselor vitale pe care omul, a cărui viață se manifestă prin ele, nu le întrebuințează pentru atingerea unor scopuri externe, diferite de simpla desfășurare a acestor procese și de rolul fiziologic pe care îl joacă ele în evoluția biologică a propriei sale economii vitale, nu este muncă; este doar viață. Omul muncește utilizându-și forța și priceperea ca mijloace pentru îndepărtarea neplăcerilor și substituind exploatarea deliberată a energiei sale vitale simplei curgeri spontane și lipsite de griji a facultăților și tensiunilor sale nervoase. Munca este un mijloc, nu un scop în sine.

Fiecare individ dispune numai de o cantitate limitată de energie pe care o poate cheltui, iar fiecare unitate de muncă nu poate produce decât un efect limitat. Altminteri, munca umană ar fi disponibilă din abundență; ea n-ar fi limitată și nu ar fi considerată un mijloc pentru îndepărtarea neplăcerilor, care să fie economisit ca atare.

Într-o lume în care munca ar fi economisită doar datorită disponibilității sale într-o cantitate insuficientă pentru atingerea tuturor țelurilor pentru care poate fi utilizată ca mijloc, oferta de muncă disponibilă ar fi egală cu întreaga cantitate de muncă pe care o pot depune toți oamenii, laolaltă. Într-o astfel de lume, toți ar fi dornici să muncească,

până la epuizarea completă a capacității momentane de lucru a fiecăruia. Timpul care n-ar fi necesar pentru recreerea și restaurarea capacității de muncă epuizate în prealabil ar fi, în întregime, dedicat muncii. Orice non-utilizare a deplinei capacități de muncă ar fi socotită o pierdere. Prin depunerea unei cantități mai mari de muncă omul și-ar spori propria bunăstare. Neutilizarea unei părți a potențialului disponibil de muncă ar fi considerată o scădere a bunăstării, necompensată de nici o altă creștere a acesteia. Ideea de lene ar fi necunoscută. Nimeni n-ar gândi: pot să fac asta; dar nu merită; nu rentează; prefer agrementul. Cu toții și-ar considera întreaga capacitate de a munci ca pe un stoc de factori de producție, pe care ar fi dornici să-l utilizeze complet. Chiar și posibilitatea celei mai mărunte creșteri a bunăstării ar fi considerată suficientă ca incitativ pentru a munci mai mult, dacă se întâmplă ca în momentul respectiv cantitatea respectivă de muncă să nu poată fi {132} folosită mai profitabil.

În lumea noastră reală, lucrurile stau altfel. Depunerea de muncă este considerată neplăcută. A nu munci este o stare considerată mai plăcută decât a munci. Agrementul este, *ceteris paribus*, preferat muncii. Oamenii nu muncesc decât când consideră valoarea produsului muncii superioară scăderii de satisfacție produse de reducerea agrementului. Prestarea de muncă implică dezutilitate (*disutility*).

Psihologia și fiziologia pot încerca să explice acest fapt. Nu este necesar ca praxeologia să cerceteze dacă strădaniile lor sunt sau nu încununate de succes. Pentru praxeologie, faptul că oamenii sunt dornici să se bucure de agrement și, de aceea, privesc propria lor capacitate de a produce efecte cu alte sentimente decât pe cea a factorilor materiali de producție, este un dat. Atunci când ia în considerație cheltuirea propriei sale munci, omul nu cercetează doar dacă nu există nici un obiectiv mai dezirabil pentru utilizarea cantității respective de muncă, ci – deopotrivă – și dacă n-ar fi mai dezirabil să se abțină de la orice cheltuială suplimentară de muncă. Putem formula acest lucru și denumind obținerea agrementului un obiectiv al activității deliberate, sau un bun economic de ordinul întâi. Dacă întrebuințăm această terminologie, oarecum sofisticată, trebuie să privim agrementul ca pe orice alt bun economic, din perspectiva utilității marginale. Trebuie să conchidem că prima unitate de agrement satisface o dorință resimțită mai intens decât a doua, a doua o dorință resimțită mai intens decât a treia, și așa mai departe. Răsturnând această propoziție, deducem că dezutilitatea muncii, resimțită de muncitor, crește mai mult decât proporțional cu cantitatea de muncă depusă.

Pe de altă parte, praxeologia nu are a se ocupa de întrebarea dacă

dezutilitatea muncii crește sau nu proporțional, sau mai mult decât proporțional, cu creșterea cantității de muncă depuse. (Întrebarea dacă această problemă are sau nu vreo importanță pentru fiziologie și psihologie, și dacă aceste științe sunt sau nu în măsură să o elucideze, poate fi lăsată în suspensie.) În orice caz, muncitorul abandonează lucrul la momentul în care încetează de a mai considera utilitatea continuării lucrului ca fiind o compensație suficientă pentru dezutilitatea cheltuielii suplimentare de muncă. Formulând această judecată, el pune în cumpănă, dacă lăsăm de o parte descreșterea satisfacției rezultate produse de creșterea oboselii, fiecare interval al timpului de lucru, cu aceeași cantitate de produs ca și cele obținute în intervalele precedente. Dar utilitatea unităților de produs descrește pe măsură ce munca avansează, odată cu creșterea cantității totale a produsului obținut. Produsele precedentelor unități de timp de lucru au fost întrebuințate pentru satisfacerea de nevoi mai importante decât produsele muncii desfășurate ulterior. Satisfacerea acestor nevoi mai puțin importante poate să nu fie considerată o recompensă suficientă pentru continuarea lucrului, deși ele sunt comparate cu aceleași cantități de output fizic. {133}

Pentru cercetarea praxeologică este, așadar, irelevant dacă dezutilitatea muncii este sau nu proporțională cu volumul total de muncă cheltuit, sau dacă crește mai repede decât timpul de muncă cheltuit. În orice caz, propensiunea de a cheltui părțile încă neutilizate din potențialul total de muncă descrește, dacă alți factori nu se modifică, odată cu creșterea numărului părților deja cheltuite. Dacă această descreștere a înclinării spre lucru se produce mai mult sau mai puțin accelerat, este întotdeauna o întrebare ce ține de datele economice, nu de principii categoriale.

Dezutilitatea atribuită muncii explică de ce, în decursul istoriei umane, concomitent cu creșterea progresivă a productivității fizice a muncii, prilejuite de inovațiile tehnologice și de un volum mai abundent de capital, s-a manifestat, în general, o tendință de reducere a orelor de muncă. Printre avantajele de care se bucură omul civilizat, în mai mare măsură decât strămoșii săi mai puțin civilizați, se numără și acela de a dispune de mai mult timp pentru agrement. În acest sens, putem răspunde întrebării, formulate adesea de filosofi și filantropi, dacă progresul economic l-a făcut pe om mai fericit. Dacă productivitatea muncii ar fi mai scăzută decât în actuala lume capitalistă, atunci omul ar fi nevoit fie să trudească mai mult, fie să renunțe la multe facilități. Stabilind acest fapt, economistul nu afirmă că singura cale de atingere a fericirii este de a te bucura de mai mult confort material, de a trăi în lux, sau de a dispune de mai mult timp pentru agrement. El constată

pur și simplu adevărul că oamenii sunt, în mai mare măsură, apți să-și procure lucrurile de care consideră ei că au nevoie.

Propoziția praxeologică fundamentală, că oamenii preferă ceea ce îi satisface mai mult decât ceea ce îi satisface mai puțin și că ei evaluează lucrurile pe baza utilității acestora, nu se cere corectată sau complementată de vreo aserțiune suplimentară, privitoare la dezutilitatea muncii. Aceste propoziții implică deja afirmația că munca este preferată agrementului numai în măsura în care rezultatul muncii este mai intens dorit decât plăcerea agrementului.

Poziția unică pe care o ocupă factorul muncă în lumea noastră se datorează caracterului său nonspecific. Toți factorii de producție primari dăruiți de natură – adică toate acele lucruri și forțe naturale pe care omul le poate întrebuința pentru a-și spori bunăstarea – au puteri și virtuți specifice. Există țeluri pentru a căror atingere ei sunt mai potriviți, țeluri pentru care sunt mai puțin potriviți și țeluri pentru care nu sunt deloc potriviți. Dar munca umană este atât potrivită, cât și indispensabilă pentru desfășurarea tuturor proceselor și modalităților de producție imaginabile.

{134} Este, desigur, nepermis să analizăm munca umană ca atare în general. A nu vedea că oamenii și capacitățile lor de muncă sunt diferite este o eroare fundamentală. Munca pe care o poate depune un anumit individ este mai potrivită pentru anumite țeluri, mai puțin potrivită pentru alte țeluri și total nepotrivită pentru altele. Una din deficiențele economiei clasice este că nu a ținut suficient seama de acest fapt și nu l-a luat în calcul în construcția teoriei valorii, a prețurilor și a ratelor salariale. Oamenii nu economisesc muncă în general, ci tipurile de muncă specifice disponibile. Salariile nu se plătesc pentru munca depusă, ci pentru rezultatele muncii, care diferă substanțial, calitativ și cantitativ. Producerea fiecărui produs particular necesită întrebuințarea de muncitori capabili să presteze tipul particular de muncă de care e nevoie. Încercarea de a justifica nesocotirea acestui aspect, făcând trimitere la presupusul fapt că cea mai mare parte a cererii și ofertei de muncă se referă la muncă comună necalificată, pe care o poate depune orice om sănătos, și că munca cea calificată, depusă de persoane cu anumite înzestrări înnăscute și care dispun de o pregătire specială, ar fi în general o excepție, este absurdă. Nu este necesar să cercetăm dacă lucrurile au stat astfel în trecutul îndepărtat, sau dacă chiar și la triburile primitive inegalitatea capacităților înnăscute și dobândite era principalul factor care intervenea în economisirea muncii. Când analizăm situația popoarelor civilizate este inadmisibil să nesocotim diferențele de calitate dintre muncile depuse. Munca pe care sunt capabili să o

depună diverși oameni diferă, deoarece oamenii s-au născut inegali și deoarece calificările și experiența pe care aceștia le dobândesc în cursul vieții le diferențiază și mai mult capacitățile.

Referitor la caracterul nespecific al muncii umane, cu siguranță nu dorim să afirmăm că toată munca umană este de aceeași calitate. Ceea ce dorim însă să stabilim este că diferențele existente între tipurile de muncă necesare pentru producerea diverselor bunuri sunt mai mari decât diferențele între capacitățile înnăscute ale oamenilor. (Insistând asupra acestui aspect, nu ne referim la performanțele creatoare ale geniului; munca geniului este în afara orbitei acțiunii umane obișnuite și se aseamănă cu un dar gratuit al destinului, care îi este acordat omenirii peste noapte.[6] De asemenea, nu ținem seama de barierele instituționale care interzic anumitor grupuri de persoane accesul la anumite ocupații și la pregătirea necesară pentru a le desfășura.) Calitățile înnăscute ale diverșilor indivizi nu fracturează uniformitatea zoologică și omogenitatea speciei *om*, în așa măsură încât să împartă oferta de muncă în părți separate. Astfel oferta potențială de muncă disponibilă pentru desfășurarea fiecărui tip special de muncă depășește {135} cererea efectivă pentru astfel de muncă. Oferta fiecărui tip de muncă specializată ar putea fi augmentată, prin retragerea de muncitori din alte ramuri și pregătirea lor adecvată. Cantitatea de satisfacere a nevoilor nu este permanent limitată de raritatea persoanelor capabile să desfășoare activități speciale, în nici o ramură. O lipsă de specialiști nu se poate manifesta decât pe termen scurt. Pe termen lung, ea poate fi îndepărtată, prin formarea unor persoane care dispun de abilitățile înnăscute necesare.

Munca este cel mai rar dintre toate mijloacele primare de producție, deoarece este nespecifică, în sensul acesta restrâns, și deoarece toate tipurile de producție implică prestare de muncă. Astfel, raritatea celorlalte mijloace primare de producție – adică a mijloacelor non-umane de producție furnizate de natură – devine, pentru omul care acționează, o raritate a acelor mijloace materiale primare de producție a căror utilizare necesită cel mai redus volum de muncă cheltuită.[7] Oferta de muncă disponibilă este cea care determină în ce măsură poate fi exploatat factorul natural, în fiecare din varietățile sale, pentru satisfacerea de nevoi.

Dacă oferta de muncă pe care oamenii sunt capabili și dispuși să o depună crește, producția crește de asemenea. Munca nu poate rămâne nefolosită, ca fiind inutilă pentru îmbunătățirea în continuare a felului cum sunt satisfăcute nevoile. Omul autarhic izolat are întotdeauna

6. A se vedea mai jos, pp. 139-140.
7. Desigur, anumite resurse naturale sunt atât de rare încât sunt utilizate complet.

prilejul să-și amelioreze situația, depunând mai multă muncă. Pe piața mâinii de lucru, într-o societate de piață, există cumpărători pentru orice volum de muncă oferit. Abundența și excedentele nu pot exista decât pe anumite segmente ale pieței mâinii de lucru; ele induc îndepărtarea muncii către alte segmente și dezvoltarea producției în alte ramuri ale sistemului economic. Pe de altă parte, o creștere a cantității de pământ disponibil – dacă nu intervin alte modificări – ar putea determina o creștere a producției numai dacă pământul suplimentar este mai fertil decât pământul marginal cultivat în prealabil.[8] Același lucru este valabil și pentru echipamentele materiale acumulate în vederea producției viitoare. Capacitatea bunurilor de capital de a furniza servicii depinde, de asemenea, de oferta de muncă disponibilă. Ar fi o risipă să se utilizeze capacitatea facilităților existente, dacă munca necesară ar putea fi întrebuințată pentru satisfacerea unor nevoi mai urgente.

Factorii complementari de producție nu pot fi utilizați decât în măsura permisă de disponibilitatea celui mai rar dintre ei. Să presupunem {136} că producția unei unități de *p* necesită cheltuirea a 7 unități de *a* și 3 unități de *b* și că nici *a* nici *b* nu pot fi utilizate pentru a produce altceva decât *p*. Dacă dispunem de 49 *a* și 2.000 *b*, atunci putem produce cel mult 7 *p*. Stocul disponibil de *a* determină măsura în care este utilizat *b*. Doar *a* este considerat un bun economic. Oamenii nu sunt dispuși să achite anumite prețuri decât pentru *a*. Întregul preț al lui *p* este alocat pentru 7 unități de *a*. Pe de altă parte, *b* nu este un bun economic și lui nu-i este alocat nici un preț. Există cantități de *b* care rămân nefolosite.

Putem încerca să ne imaginăm o lume în care toți factorii materiali de producție sunt atât de complet folosiți încât nu există nici o modalitate de a întrebuința toți oamenii, sau de a întrebuința toți oamenii în măsura în care sunt ei dispuși să muncească. Într-o astfel de lume munca este abundentă. O creștere a ofertei de muncă nu poate aduce nici un fel de spor al volumului total al producției. Dacă presupunem că toți oamenii au aceeași capacitate și aplicație la lucru și dacă lăsăm deoparte dezutilitatea muncii, într-o asemenea lume munca n-ar fi un bun economic. Dacă lumea acesta ar fi o comunitate socialistă, atunci o creștere a populației ar însemna o creștere a numărului de consumatori neproductivi. Dacă ar fi o societate de piață, ratele salariale oferite n-ar ajunge pentru a împiedica inaniția. Cei ce caută de lucru ar fi gata să muncească pentru orice salarii, oricât de mici, chiar dacă ar fi insufici-

8. În condiții de liberă mobilitate a mâinii de lucru ar fi o risipă să se lucreze pământ virgin, dacă zona recuperată nu este suficient de fertilă pentru a compensa costul total al operației.

ente pentru prezervarea vieții lor. Ei ar fi bucuroși să amâne temporar moartea prin inaniție.

Este inutil să insistăm asupra paradoxurilor acestei ipoteze și să analizăm problemele unei asemenea lumi. Lumea noastră este diferită. Munca este mai rară decât factorii de producție materiali. Nu ne ocupăm aici de problema populației optime. Ne ocupăm numai de faptul că există factori materiali de producție care rămân neutilizați, deoarece munca necesară este cerută pentru satisfacerea unor nevoi mai urgente. În lumea noastră puterea de muncă nu este abundentă, ci deficitară – și există factori materiali de producție neutilizați, adică pământ, depozite minerale și chiar fabrici și echipamente.

Această stare de lucruri ar putea fi schimbată printr-o asemenea creștere a cifrelor demografice încât toți factorii materiali necesari pentru producția produselor alimentare indispensabile – în sens literal – pentru prezervarea vieții umane, să fie exploatați complet. Dar câtă vreme aceasta nu se întâmplă, lucrurile nu se pot schimba prin îmbunătățiri ale metodelor tehnologice de producție. Dacă există încă factori materiali disponibili a căror utilizare poate spori bunăstarea omului, atunci substituirea metodelor de producție mai puțin eficiente prin altele mai eficiente nu provoacă abundența muncii. Dimpotrivă, ea sporește producția, deci cantitatea bunurilor de consum. Dispozitivele care „economisesc muncă" sporesc oferta. Ele nu produc „șomaj tehnologic".[9] {137}

Fiecare produs este rezultatul utilizării atât a muncii, cât și a factorilor materiali de producție. Omul economisește deopotrivă munca și factorii materiali.

Munca ce gratifică direct și munca ce gratifică indirect

De regulă, munca își gratifică autorul numai indirect, anume prin îndepărtarea neplăcerii pe care o produce atingerea scopului. Lucrătorul renunță la agrement și suportă dezutilitatea muncii pentru a se bucura fie de produs, fie de ceea ce sunt ceilalți oameni dispuși să ofere în schimbul produsului. Pentru el, cheltuirea de muncă este un mijloc pentru atingerea anumitor scopuri, un preț plătit și un cost suportat.

Dar există cazuri în care prestarea muncii produce imediat gratificarea muncitorului. El obține satisfacții imediate din munca cheltuită. Profitul e dublu. El constă, pe de o parte, în obținerea produsului și, pe de alta, în satisfacția pe care i-o furnizează muncitorului prestația însăși.

Oamenii au răstălmăcit în mod grotesc acest lucru, și pe această răstălmăcire au clădit planuri fantastice de reforme sociale. Una din principalele dogme ale socialismului este că munca induce dezutilitate numai în cadrul sistemului capitalist de producție, în vreme ce în socialism este pură delectare. Nu este

9. A se vedea mai jos, pp. 769-779.

nevoie să insistăm asupra efuziunilor sărmanului lunatic care a fost Charles Fourier. Dar socialismul „științific” marxist nu diferă de utopiști în acest punct. Unii dintre adepții săi cei mai proeminenți, Frederick Engels și Karl Kautsky, declară explicit că efectul de căpetenie al regimului socialist va fi transformarea muncii dintr-o durere într-o plăcere.[10]

Faptul că activitățile care produc gratificare imediată și sunt, de aceea, surse directe de plăcere și satisfacție, diferă în mod esențial de muncă și lucru, este adesea ignorat. Diferențele acestea nu pot fi trecute cu vederea, decât de o analiză foarte superficială a faptelor relevante. Vâslitul într-o luntre duminica, pe lacurile din parcurile publice, cum se obișnuiește pentru recreere, nu poate fi comparat cu vâslitul echipajului unui vas, sau al sclavilor de pe o galeră, decât din punctul de vedere al hidromecanicii. Dacă este interpretat ca un mijloc pentru atingerea unor scopuri, el este la fel de diferit ca și fredonarea unei arii de către un hoinar, de interpretarea aceleiași arii într-un recital, al unui cântăreț de la operă. Vâslașul de duminică cel lipsit de griji și hoinarul cântăreț obțin gratificări directe din activitățile lor, dar nu și indirecte. Așadar, ce fac ei nu este muncă, nu este utilizarea funcțiilor lor fiziologice pentru atingerea {138} unor scopuri diferite de simpla exersare a acestor funcții. Este doar plăcere. Este un scop în sine; o fac numai de dragul de a o face, și aceasta nu le aduce nici un fel de servicii suplimentare. Nefiind muncă, aceste activități nu pot fi numite muncă imediat gratificatoare.[11]

Observatorul superficial își poate imagina, uneori, că munca depusă de alții generează gratificare imediată, deoarece lui însuși i-ar plăcea să se delecteze cu un fel de joacă, care ar imita aparent tipul de muncă respectiv. După cum copiii se joacă de-a școala, de-a soldații, sau de-a trenul, tot astfel și adulților le poate surâde câte un joc sau altul. Ei își imaginează că mecanicului de locomotivă trebuie să-i placă manevrarea și condusul locomotivei sale, tot atât cât le-ar plăcea și lor, dacă ar avea ocazia să se joace cu ea. Pe drumul său grăbit către serviciu, bibliotecarul îl invidiază pe polițistul care, după cum crede el, este plătit să facă plimbări de agrement prin cartier. Însă polițistul îl invidiază pe bibliotecarul care, așezat confortabil în fotoliu, într-o cameră bine încălzită, câștigă bani din niște mâzgăleli, care nici nu pot fi numite serios muncă. Însă nu este necesar să luăm în serios opiniile celor care interpretează greșit munca altora și o consideră doar un mod de a face timpul să treacă.

Există, pe de a altă parte, și tipuri de muncă imediat gratificatoare. Există anumite munci care, în condiții speciale, furnizează gratificare imediată dacă sunt depuse în cantități mici. Dar aceste cantități sunt atât de nesemnificative încât nu joacă nici un rol în ansamblul acțiunilor umane și al producției destinate satisfacerii unor dorințe. Lumea noastră se caracterizează prin fenomenul dezutilității muncii. În schimbul produselor muncii, oamenii oferă

10. Karl Kautsky, *Die soziale Revolution*, ed. a 3-a, Berlin, 1911, II, 16 ff. Referitor la Engels, a se vedea mai jos, p. 591.

11. Vâslitul practicat serios, ca un sport, sau cântatul serios practicat de un amator, constituie munci introversive. A se vedea mai jos, pp. 587-588.

o muncă ce lor le pricinuiește dezutilitate; pentru ei munca este o sursă indirectă de gratificare.

În măsura în care un anumit tip de muncă furnizează o cantitate limitată de plăcere și nu de neplăcere, gratificarea imediată și nu dezutilitatea muncii, prestarea ei nu implică alocarea vreunor salarii. Dimpotrivă, prestatorul, „muncitorul", trebuie să achiziționeze plăcerea, plătind pentru ea. Vânătoarea a fost și încă mai este pentru multă lume o muncă obișnuită, generatoare de dezutilitate. Dar există persoane pentru care vânătoarea este o pură plăcere. În Europa, amatorii de vânătoare achiziționează de la proprietarul terenurilor de vânătoare dreptul de a împușca un anumit număr de animale, de un anumit tip. Achiziționarea acestui drept este separată de prețul plătit pentru vânatul doborât. Dacă cele două achiziții sunt făcute simultan, atunci prețul depășește cu mult prețurile care pot fi obținute pe piață pentru vânatul respectiv. Un căprior negru care încă mai zburdă printre stâncile ascuțite are, deci, o valoare monetară superioară celei pe care o va avea ulterior, când va fi adus vânat în vale, gata pentru întrebuințarea cărnii, pieii și coarnelor sale, în ciuda faptului că pentru doborârea lui trebuie cheltuite anumite eforturi fizice și materiale. Se poate spune că unul din serviciile pe care le poate furniza un căprior în viață este de a-i oferi vânătorului plăcerea de a-l ucide. {139}

Geniul creator

Mult deasupra milioanelor care vin și trec se situează pionierii, oameni ale căror fapte și idei deschid drumuri noi omenirii. Pentru pionierul de geniu,[12] esența vieții este creația. A trăi înseamnă pentru el a crea.

Activitățile acestor oameni prodigioși nu pot fi pe deplin subsumate conceptului praxeologic de muncă. Ele nu sunt omologabile muncii deoarece nu reprezintă, în ochii geniului, mijloace, ci scopuri în sine. El trăiește pentru a crea și a inventa. Pentru el nu există agrement, ci doar răgazuri de sterilitate și frustrare temporară. Motivația sa nu este dorința de a produce un rezultat, ci actul producerii acestuia. Succesul nu-l gratifică nici direct nici indirect. Nu-l gratifică indirect deoarece semenii săi sunt, în cel mai bun caz, indiferenți față de el, întâmpinându-l cel mai adesea chiar zeflemitor, cu proteste și persecuții. Multe genii și-ar fi putut întrebuința darurile pentru a-și face viața plăcută și veselă; cei în cauză nici n-au luat în considerație o astfel de posibilitate, ci au ales fără ezitare calea spinoasă. Geniul urmărește să realizeze ceea ce consideră că este misiunea sa, chiar dacă știe că astfel se îndreaptă spre propria sa pierdere.

Geniul nu derivă nici gratificări imediate din activitățile sale creatoare. Creația este pentru el agonie și turmentare, o neîncetată luptă chinuitoare, împotriva obstacolelor interne și externe; ea-l consumă și-l zdrobește.

12. Liderii (Führerii) nu sunt pionieri. Ei îi călăuzesc pe oameni de-a lungul cărărilor deschise de pionieri. Pionierul este un deschizător de drumuri pe tărâmuri până atunci inaccesibile și poate fi indiferent la măsura în care există sau nu cineva dispus să urmeze calea cea nouă. Liderul îi conduce pe oameni către țelul pe care doresc să-l atingă.

Poetul austriac Grillparzer i-a redat imaginea într-un poem sensibil, „Adio Gastein".[13] Putem presupune că scriindu-l el se gândea nu doar la propriile sale dureri și tribulații, ci și la suferințele mai mari ale unui om cu mult mai mare, Beethoven, a cărui soartă semăna cu a lui și pe care îl înțelegea, cu afecțiune devotată, apreciere și simpatie, mai bine decât oricare contemporan al său. Nietzsche se compara pe sine cu o flacără care se consumă și se distruge neîncetat pe sine.[14] Asemenea agonii sunt fenomene care nu au nimic în comun cu înțelesurile asociate curent noțiunilor de muncă și lucru, producție și succes, câștigare a pâinii și plăceri ale vieții.

Realizările inovatorului creator, gândurile și teoriile sale, poeziile, picturile și compozițiile sale, nu pot fi clasificate praxeologic ca produse ale *muncii*. {140} Ele nu sunt rezultatul întrebuințării unei munci, care ar fi putut fi dedicată producerii altor facilități, „producerii" unei capodopere filosofice, artistice, sau literare. Gânditorii, poeții și artiștii sunt adesea nepotriviți pentru orice alt fel de muncă. În orice caz, timpul și truda pe care le dedică ei activităților creatoare nu sunt retrase din utilizări alternative, pentru alte scopuri. Uneori, împrejurările pot condamna la sterilitate un om care ar fi avut puterea să producă lucruri nemaiauzite; ele pot să nu-i ofere nici o alternativă, cu excepția morții prin inaniție sau a utilizării tuturor forțelor sale în lupta pentru simplă supraviețuire fizică. Dar dacă geniul reușește să-și atingă obiectivele, numai el singur plătește „costurile" corespunzătoare. Poate că Goethe a fost stânjenit în anumite privințe de funcțiile pe care le-a îndeplinit la curtea de la Weimar. Însă este sigur că el n-ar fi realizat mai mult în activitățile sale oficiale de ministru de stat, director de teatru și administrator de mine, dacă nu și-ar fi scris piesele, versurile și romanele.

Mai mult, este imposibil să se substituie munca altor oameni celei a creatorilor. Dacă Dante și Beethoven n-ar fi existat, nimeni n-ar fi putut produce *Divina Commedia* sau *Simfonia a* IX*-a*, dând altor oameni aceste sarcini. Nici societatea, nici persoanele individuale nu pot promova substanțial geniul și munca sa. Cea mai mare intensitate a „cererii" și cele mai peremptorii ordine ale statului sunt neputincioase. Geniul nu produce la ordin. Oamenii nu pot ameliora condițiile naturale și sociale care fac cu putință apariția creatorului și creația sa. Geniile nu pot fi prăsite prin eugenie, formate prin școlarizare, iar activitățile lor nu pot fi organizate. Dar, bineînțeles, societatea poate fi organizată astfel încât să nu se mai găsească în ea nici un loc pentru pionieri și inovațiile lor.

Performanțele creatoare ale geniului sunt o dată ultimă pentru praxeologie. Ele apar în istorie ca un dar gratuit al destinului. Ele nu sunt în nici un caz rezultatul producției, în accepțiunea economică a termenului.

13. Se pare că nu există o versiune englezească a acestui poem. Cartea lui Douglas Yates (*Franz Grillparzer, a Critical Biography*, Oxford, 1946, I, 57) oferă un mic rezumat al conținutului, în limba engleză.

14. Pentru o traducere a poemului lui Nietzsche, a se vedea M.A. Mügge, *Friedrich Nietzsche*, New York, 1911, p. 275.

4. Producția

Acțiunea, dacă este încununată de succes, își atinge obiectivele urmărite. Ea produce produsul.

Producția nu este un act de creație; ea nu creează ceva ce nu exista înainte. Este o transformare a unor elemente date, prin rearanjare și combinare. Producătorul nu este un creator. Omul nu este creator decât în sfera gândirii și în domeniul imaginației. În lumea fenomenelor externe el nu este decât un agent generator de transformări. Tot ce poate face el este să combine mijloacele disponibile, astfel încât, conform legilor naturii, rezultatul urmărit să apară în mod necesar.

{141} A existat cândva obiceiul de a distinge între producția de bunuri tangibile și prestarea de servicii personale. Tâmplarul care făcea mese și scaune era considerat productiv; dar acest epitet îi era refuzat doctorului, ale cărui sfaturi îl ajutau pe tâmplarul aflat în suferință, să-și recapete capacitatea de a face mese și scaune. Se făcea o diferențiere între raportul doctor-tâmplar și raportul tâmplar-croitor. Despre doctor se afirma că nu produce nimic el însuși; El își câștigă traiul din ce produc alții, el este întreținut de tâmplari și croitori. Cu și mai mult timp în urmă, fiziocrații francezi afirmau că toate tipurile de muncă sunt în întregime sterile, cu excepția cazului în care extrag ceva din sol. Doar agricultura, pescuitul, vânătoarea și mineritul sau exploatarea carierelor erau, în opinia lor, productive. Industriile de procesare nu adăugau materialelor întrebuințate altă valoare decât cea a lucrurilor consumate de lucrători.

Economiștii contemporani își ridiculizează predecesorii pentru că au susținut asemenea distincții inacceptabile. Dar ei ar face mai bine să vadă bârna din ochii lor. Felul în care analizează numeroși scriitori contemporani diverse probleme, cum ar fi advertisingul și marketingul, este, desigur, o recădere în lumea erorilor grosolane care ar fi trebuit să dispară de mult.

O altă opinie larg răspândită este că ar exista o diferență între utilizarea muncii și cea a factorilor materiali de producție. Natura, ni se spune, își împarte gratuit darurile; însă lucrătorul trebuie plătit pentru că suportă dezutilitatea muncii. Trudind și depășind dezutilitatea muncii, omul adaugă universului ceva ce nu exista înainte. În acest sens, munca ar fi creatoare. Și această poziție este eronată. Capacitatea de muncă a omului este dată în univers, așa cum sunt și capacitățile originare ale pământului și ale substanțelor animale. Nici faptul că o parte din potențialul de muncă poate rămâne neutilizat nu-l diferențiază pe om de factorii de producție non-umani; și aceștia pot rămâne neutili-

zați. Disponibilitatea indivizilor de a depăși dezutilitatea muncii este consecința faptului că ei preferă produsul muncii satisfacției derivabile dintr-un plus de agrement.

Creatoare este doar mintea umană, care direcționează acțiunea și producția. Mintea aparține și ea universului și naturii; este o parte a lumii date și existente. Numind mintea creatoare nu ne lansăm în nici un fel de speculații metafizice. O numim astfel deoarece nu suntem în măsură să urcăm îndărăt pe firul cauzal al modificărilor produse de acțiunea umană, dincolo de punctul în care suntem confruntați cu intervenția rațiunii, în direcționarea activităților umane. Producția nu este ceva fizic, material și extern; este un fenomen spiritual și intelectual. Condițiile sale esențiale de existență nu sunt munca umană, forțele {142} naturale și lucrurile externe, ci decizia minții de a utiliza acești factori, ca mijloace pentru atingerea anumitor scopuri. Producerea produsului nu se datorează trudei și neplăcerii ca atare, ci faptului că truda este călăuzită de rațiune. Doar mintea umană este în măsură să îndepărteze neplăcerile.

Metafizica materialistă a marxiștilor interpretează lucrurile acestea complet greșit. „Forțele productive" nu sunt materiale. Producția este un fenomen spiritual, intelectual și ideologic. Este metoda pe care omul, îndrumat de rațiune, o întrebuințează pentru îndepărtarea cât mai completă cu putință a neplăcerii. Ceea ce distinge condițiile noastre de cele ale strămoșilor noștri, de acum o mie sau două mii de ani, nu este ceva de natură materială, ci spirituală. Schimbările materiale sunt rezultatul schimbărilor spirituale.

Producția este alterarea a ceea ce este dat, conform planurilor rațiunii. Aceste planuri – rețete, formule, ideologii – reprezintă faptul primar; ele transformă factorii originari – umani și nonumani deopotrivă – în mijloace. Omul produce în virtutea rațiunii sale; el alege scopuri și întrebuințează mijloace pentru atingerea lor. Zicala populară care afirmă că teoria economică se ocupă de condițiile materiale ale vieții umane este în întregime eronată. Acțiunea umană este o manifestare a minții. În acest sens, praxeologia poate fi numită o știință morală (*Geisteswissenschaft*).

Bineînțeles, noi nu știm ce *este* mintea, exact așa cum nu știm nici ce *sunt* mișcarea, viața sau electricitatea. Mintea este pur și simplu cuvântul care desemnează factorul necunoscut ce le-a permis oamenilor să realizeze tot ce au realizat vreodată: teoriile și versurile, catedralele și simfoniile, mașinile și avioanele.

Partea a doua

Acțiunea în cadrul societății

VIII. SOCIETATEA UMANĂ

1. Cooperarea umană

SOCIETATEA este acțiune concertată, cooperare.

Societatea este rezultatul comportamentului conștient și deliberat. Aceasta nu înseamnă că indivizii au încheiat contracte în virtutea cărora au fondat societatea umană. Acțiunile care au produs cooperarea socială și care o reproduc din nou, în fiecare zi, nu urmăresc nimic altceva decât cooperarea și întrajutorarea cu alții, pentru atingerea anumitor rezultate specifice. Ansamblul complexului de relații mutuale create prin asemenea acțiuni concertate se numește societate. Societatea pune colaborarea în locul existenței izolate – cel puțin imaginabile – a indivizilor. Societatea este diviziune și combinare a muncii. În calitatea sa de animal care acționează, omul devine un animal social.

Individul uman se naște într-un mediu organizat din punct de vedere social. Numai în sensul acesta putem accepta zicala că societatea este – logic sau istoric – antecedentă individului. În toate celelalte sensuri, dictonul acesta e fie steril, fie lipsit de sens. Individul trăiește și acționează în societate. Însă societatea nu este nimic altceva decât combinarea indivizilor, în vederea efortului de cooperare. Ea nu există nicăieri decât în acțiunile persoanelor individuale. Este o greșeală să o căutăm în afara acțiunii indivizilor. A vorbi despre existența independentă, viața, sufletul și acțiunile autonome ale unei societăți, este o metaforă care poate duce cu ușurință la erori grave.

Întrebarea dacă societatea sau individul trebuie considerat țelul ultim, și dacă interesele societății trebuie subordonate intereselor indivizilor, sau cele ale indivizilor celor ale societății, este sterilă. Acțiunea este întotdeauna acțiune a unor persoane individuale. Elementul social, sau societal, este o anumită orientare a acțiunilor persoanelor individuale. Categoria *scop* nu are sens decât când este aplicată acțiunii. Teologia și metafizica istoriei pot dezbate scopurile societății și planurile pe care urmărește Dumnezeu să le realizeze cu privire la societate, așa cum

pot discuta despre țelurile tuturor celorlalte părți ale universului creat. {144} Pentru știință, care este inseparabilă de rațiune – un instrument evident inadecvat pentru tratarea problemelor de felul acesta – abordarea speculațiilor legate de asemenea subiecte ar fi o sarcină sortită eșecului.

În cadrul cooperării sociale, între membrii societății pot apărea sentimente de simpatie și prietenie, precum și un sentiment de apartenență laolaltă. Asemenea sentimente sunt sursele celor mai minunate și sublime experiențe umane. Ele sunt cel mai prețios ornament al vieții; ele ridică specia animală reprezentată de om, la înălțimea existenței cu adevărat umane. Cu toate acestea, ele nu sunt, cum au presupus unii, factorii care au produs relațiile sociale. Ele sunt fructele cooperării sociale, care nu înfloresc decât în cadrul ei. Ele nu preced instituirea relațiilor sociale și nu sunt sămânța din care cresc acestea.

Faptele fundamentale care au dus la apariția cooperării, societății și a civilizației, și care au transformat animalul uman într-o ființă umană, sunt acelea că lucrul desfășurat în cadrul diviziunii muncii este mai productiv decât munca izolată și că rațiunea umană este capabilă să recunoască acest adevăr. Fără acestea, oamenii ar fi rămas pe vecie dușmani de moarte unii altora, rivali ireconciliabili, în strădaniile lor de a-și asigura o porție din stocul limitat al mijloacelor de subzistență furnizate de natură. Fiecare om ar fi fost forțat să-i privească pe toți ceilalți ca dușmani ai săi; dorința sa intensă de a-și satisface propriile pofte l-ar fi îndreptat spre conflict implacabil, cu toți vecinii săi. Nici un fel de simpatie nu s-ar fi putut dezvolta într-o asemenea stare de lucruri.

Unii sociologi au afirmat că faptul subiectiv originar și elementar în societate este o „conștiință de specie".[1] Alții susțin că n-ar exista sisteme sociale dacă n-ar exista un „simț comunitar, sau de apartenență laolaltă".[2] Putem fi de acord, cu condiția ca acești termeni, oarecum vagi și ambigui, să fie corect interpretați. Putem numi conștiință de specie, simț de comunitate, sau simț de apartenență laolaltă, recunoașterea faptului că toate celelalte ființe umane sunt colaboratori potențiali în lupta pentru supraviețuire, deoarece sunt capabile să recunoască beneficiile mutuale ale cooperării, pe când animalelor le lipsește această facultate. Totuși, nu trebuie să uităm că faptele primare, care fac cu putință o asemenea conștiință, sau un asemenea simț, sunt cele două enumerate mai sus. Într-o lume ipotetică, în care diviziunea muncii n-ar spori productivitatea, n-ar exista nici un fel de societate. N-ar {145} exista nici un fel de sentimente de bunăvoință sau de bune intenții.

1. F.H. Giddings, *The Principles of Sociology*, New York, 1926, p. 17.
2. R.M. MacIver, *Society*, New York, 1937, pp. 6 -7.

Principiul diviziunii muncii este unul dintre marile principii fundamentale ale devenirii cosmice și transformării evolutive. Biologii nu s-au înșelat împrumutând conceptul de diviziune a muncii din filosofia socială și adaptându-l câmpului lor de investigație. Există diviziune a muncii între diversele părți ale oricărui organism viu. Există, mai mult, entități organice compuse din individualități animale care colaborează. Se obișnuiește ca asemenea agregări de furnici și albine să fie numite, metaforic, „societăți de animale". Dar nu trebuie să uităm niciodată că trăsătura caracteristică a societății umane este cooperarea deliberată; societatea este un rezultat al acțiunii umane, adică al urmăririi conștiente a atingerii unor scopuri. Nici un astfel de element nu este prezent, atât cât putem ști, în procesele care au avut drept rezultat emergența sistemelor de structuri funcționale ale plantelor și corpurilor animale și funcționarea societăților de furnici, albine și viespi. Societatea umană este un fenomen intelectual și spiritual. Este rezultatul utilizării deliberate a unei legi universale, ce determină devenirea cosmică, respectiv al productivității superioare a diviziunii muncii. Ca orice altă manifestare a acțiunii, recunoașterea legilor naturii este pusă în serviciul eforturilor omului de a-și ameliora condițiile.

2. O critică a concepției holiste și metafizice despre societate

Conform doctrinelor universalismului, a realismului conceptual, a holismului, a colectivismului și a anumitor reprezentanți ai psihologiei structuraliste (*Gestaltpsychologie*), societatea este o entitate care își trăiește propria viață, independentă și separată de viețile diverșilor indivizi, care acționează pe cont propriu și urmărește propriile sale țeluri, diferite de țelurile urmărite de indivizi. În acest caz, desigur, poate apărea un antagonism între obiectivele societății și cele ale membrilor ei. Pentru a asigura înflorirea și dezvoltarea continuă a societății devine necesar să fie controlat egoismul indivizilor, iar ei să fie siliți să-și sacrifice țelurile lor egoiste în beneficiul societății. În acest punct, toate aceste doctrine holiste trebuie să abandoneze metodele seculare ale științelor umane și raționamentului logic, și să alunece spre profesiuni de credință teologice sau metafizice. Ele trebuie să presupună că Providența, prin profeții, apostolii și liderii săi carismatici, îi forțează pe oameni, care sunt dedați constitutiv la rele, adică înclinați să-și urmărească propriile lor țeluri, să apuce calea cea dreaptă, pe care Dumnezeu, Weltgeistul, sau istoria dorește s-o apuce.

Aceasta este filosofia care a caracterizat din timpuri imemoriale cre- {146}

dințele triburilor primitive. Ea a fost un element al tuturor doctrinelor religioase. Omul este ținut să se supună legii date de o putere supraumană și să asculte de autoritățile cărora această putere le-a încredințat aplicarea legii. Ordinea creată de această lege, societatea umană, este, prin urmare, lucrarea Divinității și nu a omului. Dacă Domnul n-ar fi intervenit și n-ar fi luminat omenirea rătăcitoare, societatea nu și-ar fi făcut apariția. Este adevărat că pentru om cooperarea socială e o binecuvântare; este adevărat că omul s-a putut ridica din barbaria și mizeria morală și materială a stării sale primitive doar în cadrul societății. Dar, lăsat de unul singur, el nu și-ar fi găsit nicicând drumul spre mântuire, deoarece ajustarea la cerințele cooperării sociale și subordonarea la preceptele morale îi impun constrângeri grele. Din punctul de vedere al intelectului său netrebnic, el ar fi socotit abandonul anumitor avantaje anticipate ca fiind un rău și o privațiune. El n-ar fi fost în stare să recunoască avantajele nemăsurat superioare, dar ulterioare, pe care i le va procura renunțarea la plăcerile prezente și vizibile. În absența revelației supranaturale, el n-ar fi învățat ce dorește destinul să facă pentru propriul său bine și acela al urmașilor săi.

Teoria științifică dezvoltată de filosofia socială a raționalismului și liberalismului din secolul al XVIII-lea și de teoria economică modernă nu trimit la nici un fel de interferențe miraculoase ale unor puteri supraumane. Fiecare pas prin care un individ substituie acțiunii izolate acțiunea concertată are drept rezultat o ameliorare imediată și recognoscibilă a condițiilor sale. Avantajele derivate din cooperarea pașnică și diviziunea muncii sunt universale. Ele aduc beneficii imediate fiecărei generații – și nu doar descendenților de mai târziu. Individul este compensat din abundență pentru ceea ce trebuie să sacrifice de dragul societății, prin avantaje superioare. Sacrificiul său este doar aparent și temporar; el renunță la un câștig mai mic pentru a dobândi mai târziu unul mai mare. Nici o ființă rezonabilă nu poate să nu înțeleagă lucrul acesta evident. Când cooperarea socială se intensifică, prin lărgirea câmpului diviziunii muncii, sau când protecția legală și păstrarea păcii sunt întărite, motivația este dorința tuturor celor implicați de a-și ameliora propriile condiții. Urmărindu-și propriile interese – corect înțelese – individul lucrează pentru intensificarea cooperării sociale și pentru interacțiunea pașnică. Societatea este un produs al acțiunii umane, adică al impulsului uman de a îndepărta, atât cât este posibil, neplăcerea. Pentru a explica devenirea și evoluția, nu este necesar să invocăm doctrina, cu siguranță ofensatoare pentru mințile cu adevărat religioase, conform căreia creația originară era atât de defectuoasă

{147}

încât a fost nevoie de intervenții supraumane reiterate pentru a-i împiedica pierzania.

Rolul istoric al teoriei diviziunii muncii, elaborate de economia politică britanică, de la Hume la Ricardo, a constat în demolarea completă a tuturor doctrinelor metafizice referitoare la originea și funcționarea cooperării sociale. Ea a încununat emanciparea spirituală, morală și intelectuală a omenirii, inaugurată de filosofia epicuriană. Ea a substituit eticii heteronome și intuiționiste din vremurile vechi o moralitate rațională și autonomă. Dreptul și legalitatea, codul moral și instituțiile sociale, nu mai sunt adorate ca decrete de nepătruns ale Cerului. Ele posedă o origine umană, singurul criteriu care trebuie să li se aplice fiind cel al adecvării la bunăstarea umană. Economistul utilitarist nu spune: *Fiat justitia, pereat mundus* [Să se facă dreptate, (chiar dacă) lumea ar pieri]. El spune: Fiat justitia, *ne* pereat mundus. El nu-i cere omului să renunțe la bunăstarea sa în beneficiul societății, ci îl sfătuiește să-și recunoască interesele corect înțelese. În ochii săi, măreția Domnului nu se manifestă prin amestecuri neîncetate în feluritele treburi ale prinților și politicienilor, ci prin înzestrarea de către El a creaturilor Sale cu rațiune și cu impulsul de a-și urmări fericirea.[3]

Problema esențială a tuturor varietăților de filosofii sociale universaliste, colectiviste și holiste este aceasta: după ce criteriu pot eu recunoaște adevărata lege, adevăratul apostol al cuvântului divin și autoritatea legitimă. Într-adevăr, mulți sunt cei ce pretind că sunt trimișii Providenței, și fiecare din acești profeți predică altă evanghelie. Pentru credinciosul statornic nu poate exista nici o îndoială; el este pe deplin convins că a îmbrățișat singura doctrină adevărată. Dar tocmai fermitatea acestor convingeri este cea care face ca antagonismele să fie ireconciliabile. Fiecare parte este hotărâtă să-și impună preceptele proprii. Însă, cum argumentația logică nu poate decide între diversele crezuri aflate în conflict, nu rămâne nici un mijloc pentru soluționarea acestor dispute, cu excepția confruntării armate. Doctrinele sociale

3. Numeroși economiști, printre care Adam Smith și Bastiat, credeau în Dumnezeu. Ca atare, ei admirau faptele pe care le descoperiseră, văzând în ele grija providențială a „Marelui Director al Naturii". Criticii atei îi condamnă pentru această atitudine. Însă acești critici nu realizează faptul că ironizarea referințelor la „mâna invizibilă" nu invalidează doctrinele esențiale ale filosofiei sociale raționaliste și utilitariste. Trebuie să realizăm că alternativa este următoarea: fie asocierea este un proces uman, deoarece servește cel mai bine țelurile indivizilor implicați și indivizii înșiși au capacitatea de a înțelege avantajele pe care le culeg din adaptarea lor la viața în condițiile cooperării sociale; fie o Ființă superioară impune oamenilor recalcitranți subordonarea față de lege și față de autoritățile sociale. Este prea puțin important dacă această ființă supremă se numește Dumnezeu, Weltgeist, Destin, Istorie, Wotan, sau Forțe Materiale de Producție și ce titlu le conferim apostolilor și dictatorilor săi.

{148} nonraționaliste, nonutilitariste și nonliberale trebuie să ducă la războaie și războaie civile, până când unul dintre adversari este anihilat sau supus. Istoria marilor religii ale omenirii este o înșiruire de bătălii și războaie, ca și istoria socialismului, statolatriei și naționalismului, pseudo-religiile contemporane.

Intoleranța și propaganda făcută sub amenințarea sabiei călăului sau a soldatului sunt inerente oricărui sistem de etică heteronomă. Legile Domnului sau ale Destinului pretind validitate universală, iar autorităților pe care le declară ele legitime oamenii le datorează, cu toții, de drept, obediență. Câtă vreme prestigiul codurilor de moralitate heteronome și al corolarului lor filosofic, realismul conceptual, a rămas intact, nu putea fi vorba de toleranță sau de o pace durabilă. Când luptele încetau, nu era decât pentru a aduna noi forțe, pentru continuarea bătăliei. Ideea de toleranță cu privire la opiniile divergente ale altor oameni nu s-a putut naște decât după ce doctrinele liberale au rupt vraja universalismului. În lumina filosofiei utilitariste, societatea și statul nu mai apar ca instituții de menținere a ordinii mondiale, care plac Divinității din considerente ascunse minții umane, deși dăunează evident intereselor seculare ale multora, sau chiar ale imensei majorități a celor aflați astăzi în viață. Dimpotrivă, societatea și statul sunt, pentru toți oamenii, mijloacele fundamentale de atingere a scopurilor pe care ei le urmăresc de bunăvoie. Ele au fost create prin eforturi umane, iar prezervarea și organizarea lor cea mai adecvată sunt sarcini care nu diferă în mod esențial de celelalte interese ale acțiunii umane. Susținătorii moralității heteronome și ai doctrinei colectiviste nu pot spera să demonstreze prin raționament corectitudinea varietății specifice de principii etice susținute de ei și superioritatea și legitimitatea exclusivă a idealului lor social particular. Ei sunt constrânși să le ceară oamenilor să accepte fără să cerceteze sistemul lor ideologic și să se predea autorității considerate de ei ca dreaptă; ei înțeleg să reducă la tăcere pe nesupuși sau să-i reducă la supunere cu bâta.

Bineînțeles, vor exista întotdeauna indivizi și grupuri de indivizi al căror intelect este atât de redus încât nu pot înțelege beneficiile pe care li le oferă cooperarea socială. Alții sunt atât de lipsiți de voință și de putere morală încât nu pot rezista tentației de a urmări avantaje efemere, prin acțiuni dăunătoare funcționării fluente a sistemului social. Într-adevăr, ajustarea individului la cerințele cooperării sociale cere sacrificii. Ele sunt, e drept, doar sacrificii temporare și aparente, fiind mai mult decât compensate de avantajele incomparabil mai mari, pe care le oferă viața în societate. Totuși, pe moment, în chiar timpul renunțării {149} la o plăcere așteptată, ele sunt dureroase și nu tuturor le este dat să

realizeze beneficiile ulterioare care decurg din ele și să se comporte corespunzător. Anarhiștii cred că educația i-ar putea face pe toți oamenii să înțeleagă ce le cere interesul lor să facă. Instruiți corespunzător, ei s-ar adapta de bunăvoie regulilor de conduită indispensabile pentru prezervarea societății. Anarhiștii susțin că ar putea exista o ordine socială în care nimeni nu se bucură de privilegii pe seama concetățenilor săi, fără nici un fel de constrângere și coerciție pentru prevenirea acțiunilor dăunătoare societății. O asemenea societate ideală s-ar putea lipsi de stat și de aparatul guvernamental, adică de forțele de poliție și de aparatul social de coerciție și de constrângere.

Anarhiștii trec cu vederea faptul incontestabil că anumiți oameni sunt prea înguști la minte sau prea slabi pentru a se ajusta spontan la condițiile vieții sociale. Chiar dacă am admite că fiecare adult normal este înzestrat cu facultatea de a înțelege avantajele cooperării sociale și de a acționa în consecință, rămâne încă problema copiilor, a vârstnicilor și a nebunilor. Am putea cădea de acord că cei ce acționează antisocial trebuie socotiți bolnavi mental și au nevoie de îngrijiri. Dar, câtă vreme nu s-au însănătoșit cu toții, câtă vreme există copii și senili, anumite măsuri trebuie luate pentru a-i împiedica să compromită societatea. O societate anarhistă ar fi expusă bunului plac al fiecărui individ. Societatea nu poate exista dacă majoritatea nu este gata să împiedice, prin acțiune violentă sau amenințare cu aceasta, distrugerea ordinii sociale de către minorități. Această putere este încredințată statului sau aparatului guvernamental.

Statul sau guvernul este aparatul social de constrângere și coerciție. El deține monopolul acțiunilor violente. Nici un individ nu este liber să utilizeze violența sau amenințarea cu violența, dacă guvernul nu i-a dat acest drept. În esență, statul este o instituție destinată prezervării relațiilor interumane pașnice. Dar, pentru prezervarea păcii, el trebuie să fie pregătit să strivească asalturile celor ce încalcă pacea.

Doctrina socială liberală, întemeiată pe doctrinele eticii utilitariste și a teoriei economice, vede problema relațiilor dintre guvern și cei guvernați dintr-un unghi diferit de cel al universalismului și colectivismului. Liberalismul realizează faptul că guvernanții, care sunt întotdeauna o minoritate, nu pot rămâne multă vreme în funcții dacă nu sunt susținuți de consimțământul majorității celor guvernați. Indiferent care ar fi sistemul de guvernare, temelia pe care este el clădit și pe care se sprijină este, întotdeauna, opinia celor guvernați că a asculta și a fi loiali față de guvern le slujește mai bine propriile interese, decât insurecția și stabilirea unui alt regim. Majoritatea are puterea să răstoarne {150} o guvernare nepopulară și întrebuințează această putere, ori de câte ori

devine convinsă că interesul propriu i-o cere. Pe termen lung nu există nimic de felul unui guvern nepopular. Războiul civil și revoluția sunt mijloacele prin care majoritățile nemulțumite răstoarnă guvernanții și metodele de guvernare care nu le satisfac. În interesul păcii interne, liberalismul promovează guvernarea democratică. Democrația nu este, așadar, o instituție revoluționară. Dimpotrivă, ea este chiar mijlocul de evitare a revoluțiilor și războaielor civile. Ea furnizează o metodă pentru ajustarea pașnică a guvernării la voința majorității. Când cei aflați în funcții și politicile lor nu mai satisfac majoritatea națiunii, ei vor fi eliminați – la următoarele alegeri – și înlocuiți cu alte persoane, care adoptă politici diferite.

Principiul guvernării de către majoritate, sau de către popor, așa cum îl recomandă liberalismul, nu urmărește instituirea supremației celor lipsiți de scrupule, a celor de soi rău, sau a barbarilor autohtoni. Liberalii cred și ei că o națiune ar trebui guvernată de cei mai calificați pentru această sarcină. Dar ei cred că se verifică mai bine capacitatea cuiva de a guverna prin convingerea de către cel în cauză a concetățenilor săi, decât prin întrebuințarea forței împotriva lor. Nu există, bineînțeles, nici o garanție că electoratul va încredința guvernarea candidatului cel mai competent. Dar nici un alt sistem nu poate oferi asemenea garanții. Dacă majoritatea populației unei țări adoptă principii nesănătoase și preferă pe vânătorii josnici de funcții, atunci nu există nici un remediu, cu excepția încercării de a le schimba părerea prin avansarea de principii mai rezonabile și recomandarea unor oameni mai potriviți. O minoritate nu va obține niciodată succese de durată prin alte mijloace.

Universalismul și colectivismul nu pot accepta această soluție democratică a problemei guvernării. În opinia adepților acestor poziții, individul nu-și urmărește nemijlocit interesele mundane atunci când se supune codului etic ci, dimpotrivă, renunță la atingerea țelurilor sale, în beneficiul planurilor Divinității sau ale întregului colectiv. Mai mult, rațiunea singură nu poate să conceapă supremația valorilor absolute și validitatea necondiționată a legilor sacre, sau să interpreteze corect canoanele și poruncile. În ochii lor, sarcina celor ce încearcă să convingă majoritățile prin persuasiune și să le îndrume pe calea cea dreaptă prin admonestări amicale este sortită eșecului. Cei binecuvântați cu revelația divină, cărora *charisma* le-a dăruit iluminare, au datoria de a propaga evanghelia pentru cei docili, și de a recurge la violență împotriva celor nereformabili. Liderul charismatic este vicarul Divinității, mandatarul întregului colectiv, unealta istoriei. El este infailibil și are {151} întotdeauna dreptate. Ordinele sale sunt norma supremă.

Universalismul și colectivismul sunt, în mod necesar, sisteme de guvernare teocratică. Trăsătura comună a tuturor varietăților lor este postulatul existenței unei entități supraumane, de care indivizii sunt ținuți să asculte. Ceea ce le diferențiază una de alta este doar denumirea pe care o dau acestei entități și conținutul legilor pe care le proclamă, în numele ei. Guvernarea dictatorială a unei minorități nu poate găsi nici o legitimare, alta decât invocarea unui așa zis mandat, obținut de la o autoritate absolută supraumană. Nu contează dacă autocratul își întemeiază pretențiile pe drepturile divine ale regilor mirunși, sau pe misiunea istorică a avangardei proletariatului, sau dacă ființa supremă este numită *Geist* (Hegel), sau *Humanité* (Auguste Comte). Termenii de stat și societate, în accepțiunea pe care le-o dau adepții contemporani ai socialismului, ai planificării și ai controlului social al tuturor activităților individuale, înseamnă Divinitate. Preoții acestui nou crez atribuie idolului lor toate acele atribute pe care teologii le atribuie lui Dumnezeu – omnipotență, atotcunoaștere, bunătate infinită, și așa mai departe.

Dacă admitem că există, dincolo și deasupra acțiunilor individului, o entitate nepieritoare care-și urmărește propriile scopuri, diferite de acelea ale muritorilor de rând, am construit deja conceptul de ființă supraumană. Atunci nu poate fi ocolită întrebarea ale cui scopuri prevalează, ori de câte ori se ivesc antagonisme, cele ale statului sau societății, sau cele ale individului. Răspunsul la această întrebare este deja conținut în însuși conceptul de stat sau societate, așa cum este el conceput de colectivism și universalism. Dacă postulăm existența unei entități care este prin definiție superioară, mai nobilă și mai bună decât indivizii, atunci nu mai poate fi nici o îndoială că obiectivele ființei eminente trebuie să se înalțe deasupra celor ale nefericiților indivizi. (Este adevărat că unor iubitori de paradoxuri – cum ar fi Max Stirner[4] – le-a plăcut să răstoarne ecuația și, cu această ocazie, să afirme precedența individului.) Dacă societatea sau statul este o entitate înzestrată cu volițiune, cu intenție și cu toate celelalte calități pe care i le atribuie doctrina colectivistă, atunci este pur și simplu absurd să li se opună planurilor sale maiestuoase obiectivele triviale ale mizerabilului individ.

Caracterul cvasiteologic al tuturor doctrinelor colectiviste devine manifest cu prilejul conflictelor dintre acestea. O doctrină colectivistă nu asertează superioritatea unui întreg colectiv in abstracto; ea proclamă întotdeauna eminența unui idol colectivist anume, iar existența

4. Cf. Max Stirner (Johann Kaspar Schmidt), *The Ego and His Own*, trad. S.T. Byington, New York, 1907.

{152} altor asemenea idoli fie o neagă categoric, fie îi coboară pe aceștia pe o poziție de subordonare și dependență față de propriul idol. Adoratorii statului proclamă excelența unui anumit stat, adică propriului lor stat, iar naționaliștii pe a propriei lor națiuni. Dacă rivalii le amenință programul specific, trâmbițând superioritatea unui alt idol colectivist, ei nu dispun de altă obiecție decât reiterarea la nesfârșit a declarației: Noi avem dreptate deoarece o voce interioară ne spune că noi avem dreptate și voi vă înșelați. Conflictele între crezuri și secte colectiviste antagonice nu pot fi soluționate în mod rațional; ele trebuie tranșate prin forța armelor. Alternativa la principiul liberal și democratic al guvernării majorității este principiul militarist al conflictului armat și al opresiunii dictatoriale.

Toate variantele crezului colectivist sunt unite în ostilitatea lor implacabilă față de instituțiile politice fundamentale ale sistemului liberal: guvernarea majorității, toleranța față de opiniile diferite, libertatea de gândire, de exprimare și a presei, egalitatea tuturor oamenilor în fața legii. Această colaborare a crezurilor colectiviste, în tentativa lor de distrugere a libertății, a indus opinia eronată că obiectul antagonismelor politice contemporane este opoziția dintre individualism și colectivism. În realitate, el este lupta dintre individualism, pe de o parte – și multitudinea sectelor colectiviste, pe de alta, ura mutuală dintre acestea nefiind întru nimic mai puțin feroce decât demonizarea de către toate a sistemului liberal. Capitalismul nu este atacat de către o sectă marxistă uniformă, ci de către o sumedenie de grupuri marxiste. Aceste grupuri – cum ar fi staliniștii, troțkiștii, menșevicii, suporterii Internaționalei a II-a și alții – se combat unele pe altele cu maximă brutalitate și bestialitate. Lor li se adaugă numeroase alte secte nonmarxiste, care practică aceleași metode atroce în luptele lor mutuale. Substituirea liberalismului prin colectivism ar avea drept rezultat o serie nesfârșită de lupte sângeroase.

Terminologia curentă reprezintă aceste lucruri întru totul neadecvat. Filosofia numită îndeobște individualism este o filosofie a cooperării sociale și a intensificării progresive a rețelei interdependențelor sociale. Pe de altă parte, implementarea ideilor fundamentale ale colectivismului, nu poate avea altă consecință decât dezintegrarea socială și perpetuarea conflictului armat. Este adevărat că fiecare varietate de colectivism promite instituirea păcii eterne, din ziua victoriei sale decisive și a răsturnării și exterminării finale a tuturor celorlalte ideologii și a suporterilor lor. Dar, realizarea acestor planuri este condiționată de o transformare radicală a omenirii. Oamenii trebuie împărțiți în două clase: dictatorul omnipotent zeificat pe de o parte și masele pe de alta,

care trebuie să-și suspende voința și rațiunea, pentru a deveni simple piese de șah, destinate planurilor dictatorului. Masele trebuie dezumanizate, pentru a face dintr-un om stăpânul lor zeificat. Gândirea și acțiunea, cele mai pregnante caracteristici ale omului ca om, ar deveni privilegiul *exclusiv* al unui singur om. Inutil să adăugăm că asemenea planuri sunt irealizabile. Imperiile chiliaste ale dictatorilor sunt condamnate la eșec; ele n-au rezistat niciodată mai mult de câțiva ani. Tocmai am asistat de curând la prăbușirea câtorva asemenea ordini „milenariste". Pe cele rămase nu le așteaptă o soartă mai bună. {153}

Resurgența modernă a ideii de colectivism, cauza de căpătâi a tuturor agoniilor și dezastrelor zilelor noastre, a reușit atât de deplin încât a aruncat în uitare ideile esențiale ale filosofiei sociale liberale. Astăzi, chiar și dintre cei care susțin instituțiile democratice, mulți ignoră aceste idei. Argumentele pe care le avansează ei spre justificarea libertății și democrației sunt viciate de erori colectiviste; doctrinele lor sunt mai degrabă o distorsiune decât o asumare a adevăratului liberalism. În ochii lor, majoritățile au întotdeauna dreptate, doar pentru că au puterea să zdrobească orice opoziție; guvernarea majorității este guvernarea dictatorială a partidului cel mai numeros, iar majoritatea aflată la guvernare nu este ținută să-și impună limite în exercițiul puterii și în gestionarea chestiunilor politice. Îndată ce o facțiune reușește să câștige sprijinul majorității cetățenilor, dobândind astfel controlul aparatului guvernamental, ea este liberă să refuze minorității toate acele drepturi democratice cu ajutorul cărora și-a desfășurat mai înainte ea însăși lupta pentru supremație.

Acest pseudoliberalism este, de bună seamă, însăși antiteza doctrinei liberale. Liberalii nu susțin că majoritățile sunt înzestrate cu însușiri divine și infailibile; ei nu afirmă că simplul fapt că o politică este sprijinită de cei mulți este o demonstrație a meritelor acesteia, din perspectiva binelui general. Ei nu recomandă dictatura majorității și oprimarea violentă a minorităților disidente. Liberalismul aspiră la o constituție politică ce garantează funcționarea netedă a cooperării sociale și intensificarea progresivă a relațiilor sociale mutuale. Obiectivul său principal este evitarea conflictelor violente, a războaielor și a revoluțiilor, care trebuie să dezintegreze colaborarea socială a oamenilor și să-i arunce îndărăt, în condițiile primitive ale barbariei, în care toate triburile și formațiunile politice se luptau necontenit între ele. Deoarece diviziunea muncii necesită o pace netulburată, liberalismul urmărește instituirea unui sistem de guvernare susceptibil de a prezerva pacea, și anume democrația.

Praxeologie și liberalism

Liberalismul, în accepțiunea dată acestui termen în secolul al XIX-lea, este o doctrină politică. El nu este o teorie, ci o aplicație a teoriilor dezvoltate de {154} praxeologie și îndeosebi de știința economică, la anumite probleme care privesc acțiunea umană în societate.

Ca doctrină politică, liberalismul nu este neutru față de valorile și scopurile ultime urmărite de acțiune. El presupune că toți oamenii, sau cel puțin o majoritate a lor, urmăresc atingerea anumitor țeluri. El le furnizează informații despre mijloacele adecvate necesare realizării planurilor lor. Adepții doctrinelor liberale sunt pe deplin conștienți de faptul că recomandările lor sunt valide doar pentru cei ce acceptă aceste principii valorice.

În vreme ce praxeologia, deci și teoria economică, întrebuințează termenii de fericire și de îndepărtare a neplăcerii într-un sens pur formal, liberalismul le atribuie un sens concret. El presupune că oamenii preferă viața morții, sănătatea bolii, hrana inaniției, abundența sărăciei. El îl învață pe om cum să acționeze în conformitate cu aceste valori.

Există obiceiul de a numi aceste preocupări materialiste – și de a imputa liberalismului un așa zis materialism rudimentar și o nesocotire a țelurilor „mai înalte" și „mai nobile" ale omenirii. Omul nu trăiește doar cu pâine, spun criticii, plini de dispreț față de mediocritatea și josnicia minabilă ale filosofiei utilitariste. Dar aceste diatribe înfierbântate sunt greșit direcționate, deoarece răstălmăcesc grav învățăturile liberalismului.

În primul rând, liberalii nu afirmă că oamenii *ar trebui* să urmărească țelurile enumerate mai sus. Ceea ce spun ei este că imensa majoritate preferă o viață sănătoasă trăită în abundență, mizeriei, inaniției și morții. Corectitudinea acestei afirmații nu poate fi pusă la îndoială. Demonstrația ei o furnizează faptul că doctrinele antiliberale – tezele teocratice ale diverselor partide religioase, etatiste, naționaliste și socialiste – adoptă aceeași atitudine față de aceste probleme. Ele promit fără excepție adepților lor o viață trăită în abundență. Ele nu s-au hazardat niciodată să le comunice oamenilor că realizarea programelor lor va dăuna bunăstării lor materiale. Dimpotrivă, ele insistă asupra faptului că, în vreme ce realizarea planurilor rivalilor lor va provoca sărăcirea majorității, ele însele sunt destinate să le asigure abundență suporterilor lor. Partidele creștine nu sunt mai puțin dornice să promită maselor un nivel înalt de trai, decât naționaliștii și socialiștii. Bisericile contemporane predică adesea mai mult ridicarea ratelor salariale și a veniturilor agricultorilor decât dogmele creștine.

În al doilea rând, liberalii nu disprețuiesc aspirațiile intelectuale și spirituale ale omului. Dimpotrivă, ei sunt animați de o ardoare febrilă pentru perfecțiunea intelectuală și morală, pentru înțelepciune și pentru excelența estetică. Însă perspectiva în care văd ei aceste lucruri nobile este departe de reprezentările rudimentare ale adversarilor lor. Ei nu împărtășesc opinia naivă că vreun sistem de organizare socială poate avea succes în încurajarea directă a gândirii {155} filosofice și științifice, a producerii de capodopere artistice și literare, sau în

iluminarea maselor. Liberalii înțeleg faptul că tot ce poate realiza societatea în aceste domenii este să furnizeze un climat care nu ridică obstacole insurmontabile în calea geniului, și care-l face pe omul de rând suficient de liber de grijile materiale pentru a deveni interesat de altceva decât simpla câștigare a pâinii. În opinia lor, principalul mijloc social de umanizare a omului este lupta împotriva sărăciei. Înțelepciunea, știința și artele găsesc un mediu de dezvoltare mai favorabil într-o lume a afluenței decât printre oameni nevoiași.

A acuza epoca liberală de un așa-zis materialism este o distorsionare a faptelor. Secolul al XIX-lea n-a fost doar un secol de ameliorări fără precedent ale metodelor tehnice de producție și ale bunăstării maselor. El a făcut cu mult mai mult decât să prelungească durata medie de viață. Realizările sale științifice și artistice sunt nepieritoare. A fost o epocă a muzicienilor, scriitorilor, poeților, pictorilor și sculptorilor nemuritori; a revoluționat filosofia, teoria economică, matematicile, fizica, chimia și biologia. Și, pentru prima oară în istorie, a făcut ca marile capodopere și marile nestemate ale gândirii să devină accesibile omului de rând.

Liberalismul și religia

Liberalismul se întemeiază pe o teorie pur științifică și rațională a cooperării sociale. Politicile pe care le recomandă sunt aplicații ale unui sistem de cunoaștere care nu se referă în nici un fel la sentimente, credințe intuitive pentru care nu se poate furniza o dovadă satisfăcătoare din punct de vedere logic, experiențe mistice, sau informații personale despre fenomene supraomenești. În acest sens, i se pot atribui epitetele adesea neînțelese și eronat interpretate de ateist și agnostic. Însă ar fi o eroare serioasă să se deducă de aici că științele acțiunii umane și politicile liberale derivate din rezultatele lor, sunt antiteiste și ostile religiei. Ele sunt radical opuse tuturor sistemelor teocratice, dar sunt în întregime neutre față de credințele religioase care nu pretind să se amestece în chestiunile sociale, politice și economice.

Teocrația este sistemul social care revendică un titlu suprauman în sprijinul legitimității sale. Legea fundamentală a unui regim teocratic este o doctrină care se refuză cercetării raționale și demonstrației prin metode logice. Temeiul său ultim este intuiția, care furnizează minții certitudini subiective despre lucruri care nu pot fi concepute cu ajutorul rațiunii și al raționamentului. Dacă această intuiție se referă la unul din sistemele tradiționale de învățături privitoare la existența unui creator divin și a unui stăpân al universului, atunci o numim o credință religioasă. Dacă se referă la un alt sistem o numim o credință metafizică. Deci un sistem teocratic de guvernare nu trebuie să se întemeieze în mod necesar pe una din marile religii istorice ale lumii. El poate fi rezultatul tezelor metafizice care resping toate bisericile și confesiunile {156} tradiționale și se fălesc cu caracterul lor antiteist și antimetafizic. În vremurile noastre, cele mai puternice partide teocratice se opun creștinismului și tuturor celorlalte religii care au evoluat din monoteismul iudaic. Ceea ce le definește ca teocratice este ambiția lor de a organiza treburile omenirii conform conți-

nutului unui complex de idei, a căror validitate nu poate fi demonstrată prin raționament. Ele pretind că liderii lor sunt binecuvântați cu o cunoaștere inaccesibilă restului omenirii și contrară ideilor susținute de cei cărora le este refuzată charisma. Liderilor charismatici li s-a încredințat, de către o putere mistică superioară, rolul de gestionari ai treburilor omenirii rătăcite. Ei singuri sunt iluminați; toți ceilalți sunt fie orbi și surzi, fie răufăcători.

Împrejurarea că multe varietăți ale marilor religii istorice au manifestat tendințe teocratice este un fapt. Apostolii lor au fost inspirați de o pasiune pentru putere și pentru oprimarea și anihilarea tuturor grupurilor disidente. Cu toate acestea, nu trebuie să confundăm religia și teocrația.

William James numește religioase „sentimentele, actele și experiențele persoanelor individuale, în solitudinea lor, în măsura în care se simt ele însele în relație cu sacrul, indiferent cum îl concep pe acesta".[5] El enumeră următoarele credințe pe care le socotește caracteristicile vieții religioase: că lumea vizibilă este partea unui univers mai spiritual, de la care își trage semnificația dominantă; că uniunea sau relația de armonie cu acest univers superior este adevăratul nostru țel; că rugăciunea sau comuniunea interioară cu spiritul acestui univers – fie el „Dumnezeu", sau „lege" – este un proces în cursul căruia se depune într-adevăr efort, astfel încât o energie spirituală pătrunde în lumea fenomenală și produce aici efecte, psihologice sau materiale. Religia, continuă James, comportă și următoarele caracteristici psihologice: o nouă însuflețire, care *se adaugă* pe sine vieții ca un dar, luând formă fie de încântare lirică, fie de chemare către fervoare și eroism, aducând în plus o certitudine a securității și un spirit al păcii, iar în relație cu ceilalți, o preponderență a afecțiunii iubitoare.[6]

Această caracterizare a sentimentelor și experienței religioase ale omenirii nu face nici un fel de referire la aranjamentul cooperării sociale. Religia, așa cum o vede James este o relație pur personală și individuală, între om și o Realitate divină sacră, misterioasă și inspiratoare de venerație. Ea îi prescrie omului un anumit tip de conduită individuală, dar nu spune nimic referitor la problemele organizării sociale. Sf. Francisc din Assisi, cel mai mare geniu religios al Occidentului, nu se preocupa de politică și economie. El dorea să-și învețe discipolii să ducă o viață pioasă; el nu făcea planuri de organizare a producției și nu-și chema adepții să recurgă la violență împotriva disidenților. El nu este responsabil pentru interpretarea dată învățăturilor lui de către ordinul pe care l-a fondat.

{157}

Liberalismul nu ridică nici un fel de obstacole în calea omului dornic de a-și ajusta conduita personală și viața privată normelor pe care el singur, biserica, sau confesiunea lui, le interpretează ca învățături ale Evangheliilor. Dar liberalismul se opune categoric tuturor tentativelor de a împiedica dezbaterea rațională a problemelor bunăstării sociale, făcând apel la intuiția sau revelația religioasă. El nu silește pe nimeni să divorțeze sau să practice controlul naș-

5. W. James, *The Varieties of Religious Experience*, tirajul al 35-lea, New York, 1925, p. 31.

6. *Ibid.*, pp. 485-486.

terilor. Dar îi combate pe cei ce doresc să-i împiedice pe alții să discute liber argumentele pro și contra acestor practici.

În opinia liberalilor, scopul normelor morale este de a îndruma indivizii să-și adapteze conduita cerințelor vieții în societate, să se abțină de la toate actele dăunătoare cooperării sociale pașnice și ameliorării relațiilor dintre oameni. Ei primesc bucuroși sprijinul pe care învățăturile religioase le-ar putea oferi acestor precepte morale pe care ei înșiși le aprobă, dar se opun tuturor normelor care sunt sortite să genereze dezintegrare socială, indiferent din ce parte ar veni ele.

A spune că liberalismul combate religia, cum fac numeroși campioni ai teocrației religioase, este o deformare a faptelor. Acolo unde funcționează principiul interferenței bisericii în chestiunile seculare, diversele biserici, confesiuni și secte se combat unele pe altele. Separând biserica de stat liberalismul aduce pacea între diversele facțiuni religioase, oferindu-i fiecăreia posibilitatea de a-și predica evanghelia nemolestată.

Liberalismul este raționalist. El afirmă că este posibil să convingi imensa majoritate a oamenilor că interesele lor corect înțelese sunt mai bine slujite de cooperarea pașnică în cadrul societății, decât de conflictele mutuale și de dezintegrarea socială. El are deplină încredere în rațiunea umană. Se poate ca acest optimism să fie nefondat și ca liberalii să se fi înșelat. Dar în acest caz nu mai rămâne nici o speranță pentru viitorul omenirii.

3. Diviziunea muncii

Fenomenul social fundamental este diviziunea muncii și corolarul său, cooperarea umană.

Experiența îl învață pe om că acțiunea în cooperare este mai eficientă și mai productivă decât acțiunea izolată a indivizilor auto-suficienți. Condițiile naturale care determină viața și eforturile umane sunt de așa natură încât diviziunea muncii sporește outputul pe unitatea de {158} muncă cheltuită. Aceste fapte naturale sunt:

În primul rând, inegalitatea înnăscută a oamenilor, în ce privește capacitatea lor de a presta diferite tipuri de muncă. În al doilea rând, distribuția inegală a condițiilor de producție nonumane, naturale, pe suprafața pământului. Putem considera aceste două fapte și ca pe unul singur, anume, multiplicitatea aspectelor naturii, care face din univers un complex cu infinite varietăți. Dacă suprafața pământului ar fi fost astfel încât condițiile fizice de producție să fie identice pretutindeni și dacă fiecare om ar fi fost egal cu toți ceilalți, așa cum sunt egale între ele cercurile de același diametru în geometria euclidiană, atunci oamenii nu ar fi practicat diviziunea muncii.

Există și un al treilea fapt, anume că reușita unor demersuri presupune forțe mai mari decât cele ale unui singur om și necesită efortul

conjugat al mai multor persoane. Uneori este nevoie de depunerea unui volum de muncă de care nu este capabilă o singură persoană, deoarece capacitatea sa de lucru este prea redusă. Alte obiective ar putea fi atinse de un singur individ, dar timpul pe care ar trebui el să-l dedice lucrului ar fi atât de lung, încât rezultatul n-ar putea fi atins decât târziu și n-ar compensa efortul depus. În ambele cazuri, doar eforturile conjugate fac posibilă atingerea scopului urmărit.

Dacă ar fi existat doar această a treia condiție, cu siguranță ar fi apărut cooperarea temporară între oameni. Însă asemenea alianțe tranzitorii, pentru a face față la sarcini specifice care depășesc puterea individului, n-ar fi instituit cooperarea socială de durată. Demersurile care puteau fi realizate numai în felul acesta n-au fost foarte numeroase în stadiile timpurii ale civilizației. Mai mult, este posibil ca nu toți cei implicați să cadă frecvent de acord că obiectivul în chestiune este mai util și mai urgent decât îndeplinirea altor sarcini, pe care le-ar putea îndeplini singuri. Marea societate umană, care îmbrățișează toți oamenii și toate acțiunile lor, nu s-a născut din asemenea alianțe ocazionale. Societatea este mult mai mult decât o alianță trecătoare încheiată pentru un anumit scop și căreia i se pune capăt îndată ce obiectivul este realizat, chiar dacă partenerii sunt gata să o reînnoiască, dacă se ivește din nou ocazia.

Creșterea productivității determinată de diviziunea muncii este evidentă, ori de câte ori inegalitatea participanților este astfel încât fiecare individ, sau fiecare bucată de pământ, să fie superiori, cel puțin într-o privință, celorlalți indivizi, sau celorlalte bucăți de pământ în discuție. Dacă *A* este potrivit pentru a produce, într-o unitate de timp, 6 *p* sau 4 *q*, iar *B* numai 2 *p*, dar 8 *q*, atunci *A* și *B* vor produce împreună, când lucrează izolat, 4 *p* + 6 *q*; când lucrează în regim de diviziune a muncii, {159} fiecare dintre ei producând doar bunul în a cărui producție este mai eficient decât partenerul său, vor produce împreună 6 *p* + 8 *q*. Dar ce se întâmplă dacă *A* este mai eficient decât *B*, nu doar în producerea lui *p*, ci și în producerea lui *q*?

Aceasta este problema pe care a formulat-o și a rezolvat-o imediat Ricardo.

4. Legea ricardiană a asocierii

Ricardo a expus legea asocierii pentru a demonstra care sunt consecințele diviziunii muncii, când un individ sau un grup, mai eficient în toate privințele, cooperează cu un individ sau cu un grup mai puțin eficient în toate privințele. El a investigat efectele comerțului între două

regiuni, inegal înzestrate de natură, în ipoteza că produsele, dar nu și muncitorii și factorii acumulați în vederea producției viitoare (bunurile de capital), se pot mișca liber dintr-o regiune într-alta. După cum arată legea lui Ricardo, diviziunea muncii între două asemenea regiuni va spori productivitatea muncii și, deci, va fi avantajoasă pentru toate părțile implicate, chiar și atunci când condițiile fizice de producție pentru orice marfă sunt mai favorabile într-una din regiuni decât în cealaltă. Pentru regiunea mai generos înzestrată este avantajos să-și concentreze producția asupra acelor bunuri pentru care superioritatea ei este mai accentuată, și să lase producția celorlalte bunuri, în privința cărora superioritatea sa este mai redusă, în seama regiunii mai puțin înzestrate. Paradoxul că este mai avantajos să se lase neutilizate condițiile autohtone de producție mai favorabile și să se procure bunurile pe care le-ar produce ele din regiuni în care condițiile de producție a acestora sunt mai puțin favorabile, este consecința imobilității forței de muncă și a capitalului, cărora le sunt inaccesibile locurile unde producția se desfășoară în condiții mai favorabile.

Ricardo era pe deplin conștient de faptul că legea sa a costurilor comparative, pe care a expus-o mai ales pentru a soluționa o problemă specială de comerț internațional, este un caz particular al legii mai universale a asocierii.

Dacă *A* este mai eficient decât *B*, astfel încât pentru producerea unei unități de marfă *p* are nevoie de 3 ore, față de cele 5 de câte are nevoie *B*, iar pentru producerea unei unități de *q* are nevoie de 2 ore, față de cele 4 de câte are nevoie *B*, atunci ambii vor câștiga dacă *A* se va limita la producerea de *q*, lăsând în seama lui *B* producerea lui *p*. Dacă fiecare alocă 60 de ore producerii de *p* și 60 de ore producerii de *q*, rezultatul muncii lui *A* va fi $20p + 30q$, al lui *B* va fi $12p + 15q$, iar al amândurora împreună, $32p + 45q$. Dacă, pe de altă parte, *A* se limitează exclusiv la producerea de *q*, el va produce 60 *q* în 120 de ore, în vreme ce *B*, dacă se limitează la producerea de *p*, va produce 24 *p* în același interval de timp. Deci rezultatul activităților amândurora va fi $24\,p + 60\,q$, ceea ce, având în vedere că rata de substituție a lui *p* este de $3/2\,q$ pentru *A* și de $5/4\,q$ pentru B, înseamnă un output mai mare decât 32 p + 45 q. Prin urmare, este limpede că diviziunea muncii este avantajoasă pentru toți cei ce iau parte la ea. Colaborarea celor mai talentați, mai capabili și mai harnici cu cei mai puțin talentați, mai puțin capabili și mai puțin harnici, este benefică pentru ambele părți. Câștigurile dobândite de pe urma diviziunii muncii sunt întotdeauna mutuale. {160}

Legea asocierii ne face să înțelegem tendințele care au dus la intensificarea progresivă a cooperării umane. Realizăm ce incitativ i-a de-

terminat pe oameni să nu se considere pur și simplu rivali, într-o luptă pentru apropierea unei cantități limitate de mijloace de subzistență, furnizate de natură. Realizăm ce i-a împins și continuă permanent să-i împingă să se asocieze unii cu alții, în vederea cooperării. Fiecare pas înainte pe calea unei trepte mai dezvoltate a diviziunii muncii servește interesele tuturor participanților. Pentru a înțelege de ce oamenii n-au rămas izolați, căutând hrană și adăpost ca animalele, doar pentru ei înșiși, sau cel mult și pentru perechea și puii lor neajutorați, nu este necesar să recurgem la o intervenție miraculoasă a divinității, sau la ipostazierea sterilă a unui imbold înnăscut spre asociere. Nu suntem siliți nici să presupunem că indivizii izolați, sau hoardele primitive, s-au legat într-o zi prin contract să stabilească legături sociale. Factorul care a dus la nașterea societăților primitive și care lucrează cotidian la intensificarea relațiilor sociale este acțiunea umană, animată de înțelegerea productivității sporite a muncii în condiții de diviziune a muncii.

Nici istoria, nici etnologia, nici oricare altă ramură a cunoașterii, nu pot furniza o explicație a evoluției care a dus de la haitele și turmele strămoșilor nonumani ai omenirii, la grupurile sociale primitive, dar încă de pe atunci pregnant diferențiate, despre care ne oferă informații excavațiile, cele mai vechi documente istorice și relatările exploratorilor și călătorilor care au întâlnit triburi sălbatice. Sarcina cu care se confruntă știința, în ce privește originile societății, nu poate consta decât în identificarea acelor factori care pot și trebuie să inducă asocierea și intensificarea ei progresivă. Praxeologia rezolvă această problemă. Dacă – și în măsura în care – munca în condiții de diviziune a muncii este mai productivă decât munca în condiții de izolare și dacă – și în măsura în care omul este capabil să realizeze acest lucru, acțiunea umană tinde ea însăși către cooperare și asociere; omul nu devine o ființă socială sacrificându-și propriile interese pe altarul unui Moloh mitic, societatea, ci urmărind ameliorarea propriei sale bunăstări. Experiența {161} ne învață că această condiție – productivitatea sporită atinsă în condiții de diviziune a muncii – este prezentă deoarece cauza ei – inegalitatea înnăscută a oamenilor și a distribuției factorilor geografici naturali de producție – este reală. Suntem, așadar, în măsură să înțelegem cursul evoluției sociale.

Erori curente referitoare la legea asocierii

Lumea cârtește mult în privința legii lui Ricardo a asocierii, mai bine cunoscută sub numele de *lege a costurilor comparative*. Motivul este evident. Această lege este o ofensă adusă tuturor celor dornici să justifice protecția și izolarea economică națională, din orice alt punct de vedere decât cele al intereselor egoiste ale anumitor producători, sau al considerentelor de apărare națională.

Primul obiectiv al lui Ricardo, atunci când a expus această lege, a fost de a respinge obiecțiile formulate împotriva libertății comerțului internațional. Protecționistul întreabă: în condiții de liber schimb, care va fi soarta unei țări în care condițiile pentru toate tipurile de producție sunt mai puțin favorabile decât în toate celelalte țări? Desigur, într-o lume în care ar exista liberă mobilitate, nu doar a produselor, ci și a bunurilor de capital și a forței de muncă, o țară atât de puțin adaptată producției ar înceta de a mai fi utilizată ca sediu al vreunei industrii omenești. Dacă oamenii o duc mai bine fără a exploata condițiile fizice de producție – relativ nesatisfăcătoare – oferite de această țară, atunci ei nu se vor stabili aici și o vor lăsa nelocuită, asemenea regiunilor polare, tundrelor și deșerturilor. Însă Ricardo analizează o lume a căror condiții sunt determinate de existența unor așezăminte umane statornicite mai demult, o lume în care bunurile de capital și forța de muncă sunt legate de pământ, prin instituțiile existente. Într-un asemenea mediu, liberul schimb, adică libera mobilitate doar a mărfurilor, nu poate produce o stare de lucruri în care forța de muncă și capitalul să fie distribuite pe suprafața pământului conform cu posibilitățile fizice, mai bune sau mai modeste, existente pentru productivitatea muncii. Aici intră în joc legea costurilor comparative. Fiecare țară se îndreaptă spre acele ramuri de producție pentru care condițiile ei oferă posibilitățile relativ, deși nu absolut, cele mai favorabile. Pentru locuitorii unei țări este mai avantajos să se abțină de la exploatarea anumitor oportunități care sunt mai propice – în sens absolut și tehnologic – și să importe bunurile produse în străinătate, în condiții mai puțin favorabile – în sens absolut și tehnologic – decât cele pe care le-ar oferi resursele autohtone, neutilizate. Situația este analogă cu cea a chirurgului, pentru care este avantajos să utilizeze, la curățarea sălii de operație și a instrumentelor, un om mai puțin înzestrat decât el și în acest domeniu, dedicându-se el însuși exclusiv chirurgiei, domeniu în care superioritatea sa este și mai pronunțată.

Teoria costurilor comparative nu are nici o legătură cu teoria valorii din economia clasică. Ea nu se referă la valori sau la prețuri, ci este o judecată analitică; concluzia este implicată în cele două propoziții că factorii de producție mobili diferă în ce privește productivitatea de la un loc la altul și mobilitatea lor este supusă la restricții instituționale. Teorema poate face abstracție de problemele evaluării, fără a prejudicia prin aceasta corectitudinii concluziilor sale, deoarece avem libertatea de a recurge la un număr de presupoziții simple. Acestea sunt: că se produc doar două bunuri; că aceste produse sunt transportabile fără restricții; că pentru producerea fiecăruia dintre ele sunt necesari doi factori; că unul dintre acești factori (care poate fi atât munca depusă, cât și bunurile de capital) este identic pentru amândouă, pe când celălalt factor (o proprietate specifică a solului) este diferit, fiind specific fiecăruia dintre cele două procese; că raritatea mai acută a factorului comun celor două procese determină măsura în care este exploatat factorul diferit. În cadrul fixat de aceste presupoziții, care fac cu putință stabilirea rapoartelor de substituție dintre factorul comun cheltuit și output, teorema răspunde la întrebarea formulată. {162}

Legea costurilor comparative este independentă de teoria clasică a valorii,

după cum este și legea randamentelor, cele două raționamente fiind asemănătoare. În ambele cazuri, ne putem limita la a compara inputul fizic cu outputul fizic. În cazul legii randamentelor, comparăm outputurile aceluiași produs. În cazul legilor costurilor comparative, comparăm outputurile a două produse diferite. O asemenea comparație este fezabilă, deoarece presupunem că pentru producția fiecăruia dintre ele, în afara unui factor specific, nu sunt necesari decât factori nespecifici de același tip.

Unii critici acuză legea costurilor comparative pentru ipotezele sale simplificatoare. Ei cred că teoria modernă a valorii ar presupune o reformulare a legii, în conformitate cu principiile valorii subiective. Doar o asemenea formulare ar putea furniza o demonstrație definitivă satisfăcătoare. Totuși, ei nu recomandă calculul în termeni monetari. Ei preferă recursul la acele metode de analiză a utilității pe care le consideră adecvate efectuării de calcule ale valorii în termeni de utilitate. Vom arăta, pe parcursul investigației pe care o întreprindem, că aceste tentative de a elimina termenii monetari din calculul economic sunt sortite eșecului. Presupozițiile lor fundamentale sunt intenabile și contradictorii, iar toate formulele derivate din ele sunt viciate. Nu este posibilă nici o metodă de efectuare a calculelor economice, cu excepția celei bazate pe prețurile monetare, așa cum se formează ele pe piață.[7]

Semnificația presupozițiilor simple subiacente legii costurilor comparative nu este întru totul identică pentru economiștii moderni și precursorii lor clasici. Unii adepți ai școlii clasice le considerau punctul de pornire al teoriei valorii în comerțul internațional. Știm că în această privință ei se înșelau. În {163} plus, noi înțelegem că, în ce privește determinarea valorilor și a prețurilor, nu există nici o diferență între comerțul intern și cel internațional. Ceea ce îi determină pe oameni să distingă între piețele autohtone și cele străine sunt doar variațiile datelor, adică diversele condiții instituționale care restrâng mobilitatea factorilor de producție și a produselor.

Dacă nu dorim să abordăm legea costurilor comparative din perspectivele simplificatoare adoptate de Ricardo, atunci trebuie să recurgem fără rezerve la calculul monetar. Nu trebuie să cădem pradă iluziei că este posibilă o comparație între diversele cheltuieli constând în factori de producție de diverse tipuri și outputul constând din produse de diverse tipuri, fără a recurge la calculul monetar. Dacă revenim la cazul chirurgului și al angajatului său, trebuie să raționăm după cum urmează: Dacă chirurgul își poate întrebuința timpul limitat de lucru pentru efectuarea de operații, remunerată cu 50 de dolari pe oră, atunci este în interesul său să apeleze la un angajat pentru a-i menține instrumentele în ordine, pe care să-l plătească cu 2 dolari pe oră, deși omul acesta are nevoie de 3 ore pentru a se achita de sarcini pe care chirurgul le-ar fi putut îndeplini într-o oră. Atunci când comparăm condițiile din două țări, trebuie să afirmăm: când condițiile sunt astfel încât producția unei unități din fiecare dintre bunurile *a* și *b* necesită, în Anglia, cheltuirea unei zile de muncă, munca depusă fiind de un tip uniform, pe când în India, cu aceleași investiții

7. A se vedea mai jos, pp. 201-209.

de capital, sunt necesare două zile muncă pentru *a* și trei zile muncă pentru *b*, iar bunurile de capital și mărfurile *a* și *b* pot circula liber între Anglia și India și vice-versa, în vreme ce forța de muncă nu este mobilă, atunci ratele salariale în India trebuie să tindă către 50% din cele din Anglia pentru producția lui *a* și către 33% pentru producția lui *b*. Dacă rata salarială din Anglia este de 6 șilingi, atunci ratele din India ar fi echivalentul a 3 șilingi pentru producția lui *a* și echivalentul a 2 șilingi pentru producția lui *b*. O asemenea discrepanță în remunerarea muncii de același tip nu poate fi de durată, dacă există mobilitatea mâinii de lucru pe piața indiană a muncii. Muncitorii ar trece de la producția lui *b* la producția lui *a*; migrația lor ar tinde să reducă remunerația din industria lui *a* și s-o sporească pe cea din industria lui *b*. În cele din urmă, ratele salariale din India ar deveni egale în ambele ramuri. Producția de *a* ar tinde să crească și să câștige terenul ocupat de rivalii britanici. Pe de altă parte, producția de *b* ar deveni neprofitabilă în India și ar trebui oprită, în vreme ce în Anglia ar spori. Același raționament rămâne valabil dacă presupunem că diferența în condițiile de producție constă și în volumul investiției necesare de capital, sau constă exclusiv în acesta.

S-a afirmat că legea lui Ricardo ar fi fost validă numai pentru epoca lui și n-ar fi de nici un folos în vremea noastră, care se caracterizează prin alte condiții. Ricardo considera că diferența dintre comerțul intern și cel internațional constă în diferențele existente la nivelul mobilității capitalului și a forței de muncă. Dacă presupunem că munca, capitalul și produsele sunt mobile, atunci nu există diferențe între comerțul regional și cel interregional, decât în măsura în care intră în calcul costurile de transport. În acest caz, devine {164} superfluu să se dezvolte o teorie a comerțului internațional, distinctă de cea a comerțului autohton. Capitalul și munca sunt distribuite pe suprafața pământului în funcție de condițiile de producție mai bune sau mai proaste, pe care le oferă diversele regiuni. Există regiuni populate mai dens și mai bine înzestrate cu capital, iar altele populate mai puțin dens și mai slab înzestrate cu capital. Pe cuprinsul întregului pământ se manifestă o tendință de egalizare a ratelor salariale pentru același tip de muncă prestată.

Însă Ricardo pornește de la ipoteza că există mobilitate a capitalului și a mâinii de lucru numai în interiorul fiecărei țări, nu și între diversele țări. El formulează întrebarea: care sunt consecințele liberei mobilități a produselor în aceste condiții? (Dacă nu există mobilitate nici la nivelul produselor, atunci fiecare țară este izolată economic și autarhică și nu există nici un fel de comerț internațional.) Teoria costurilor comparative răspunde la această întrebare. Desigur, ipotezele lui Ricardo se verificau în mare măsură în epoca lui. Ulterior, în cursul secolului al XIX-lea, condițiile s-au modificat. Imobilitatea capitalului și a mâinii de lucru s-a redus; transferurile internaționale de capital și de mână de lucru au devenit din ce în ce mai uzuale. Apoi a urmat o reacție. Astăzi, mobilitatea capitalului și a mâinii de lucru este din nou restricționată. Realitatea corespunde din nou ipotezelor ricardiene.

Pe de altă parte, rezultatele teoriei clasice a comerțului interregional se

situează dincolo de orice schimbare a condițiilor instituționale. Ele ne permit să analizăm problemele care survin în orice ipoteze imaginabile.

5. Efectele diviziunii muncii

Diviziunea muncii este rezultatul reacției conștiente a omului la multiplicitatea condițiilor naturale. Pe de altă parte, este ea însăși un factor producător de diferențiere. Ea imprimă diverselor regiuni geografice funcții specifice, în complexul proceselor de producție. Anumite regiuni le face urbane, altele rurale; determină localizarea diverselor ramuri manufacturiere, de minerit și agricultură în diverse locuri. Încă și mai important, însă, este faptul că intensifică inegalitatea înnăscută a oamenilor. Exercițiul și practica unor îndeletniciri specifice determină mai buna adaptare a indivizilor la necesitățile prestațiilor lor. Oamenii își dezvoltă anumite facultăți înnăscute și frânează dezvoltarea altora. Apar tipurile vocaționale, iar oamenii devin specialiști.

Diviziunea muncii împarte diversele procese de producție în sarcini minuscule, dintre care multe pot fi îndeplinite de dispozitive mecanice. Acesta este faptul care a făcut cu putință utilizarea mașinilor și a generat progrese uimitoare în domeniul metodelor tehnice de producție. Mecanizarea este fructul diviziunii muncii, cel mai de seamă succes provocat de aceasta – și nu cauza sau izvorul ei. Mașinăriile specializate, puse în mișcare de energia electrică, nu puteau fi întrebuințate decât {165} într-un mediu social bazat pe diviziunea muncii. Fiecare pas înainte pe drumul către utilizarea unor mașini mai specializate, mai rafinate și mai productive, necesită o specializare suplimentară în îndeplinirea diverselor sarcini.

6. Individul în cadrul societății

Dacă praxeologia vorbește despre individul solitar, care acționează numai pe cont propriu și independent de semenii săi, ea procedează astfel în vederea unei mai bune înțelegeri a problemelor cooperării sociale. Noi nu afirmăm că asemenea ființe umane autarhice izolate au trăit vreodată și că stadiul social al istoriei umane ar fi fost precedat de o epocă a indivizilor independenți, care cutreierau ca animalele în căutare de hrană. Umanizarea biologică a strămoșilor nonumani ai omului și emergența legăturilor sociale primitive au constituit un același proces. Omul a apărut pe scena evenimentelor terestre ca ființă socială. Omul asocial, izolat, este o construcție fictivă.

Văzută din punctul de vedere al individului, societatea este marele mijloc pentru atingerea tuturor scopurilor sale. Prezervarea societății

este o condiție esențială a oricăror planuri pe care ar vrea să le îndeplinească un individ, prin indiferent ce acțiuni. Chiar și delincventul refractar, care nu-și poate adapta conduita la cerințele vieții în cadrul sistemului social de cooperare, nu dorește să se lipsească de nici unul dintre avantajele derivate din diviziunea muncii. El nu urmărește în mod conștient distrugerea societății. El dorește să pună mâna pe o parte din bogăția produsă laolaltă, mai mare decât cea pe care i-o atribuie ordinea socială. El s-ar simți mizerabil dacă atitudinea antisocială ar deveni universală, atrăgând după sine rezultatul ei inevitabil, întoarcerea la mizeria primitivă.

Este o iluzie să se creadă că renunțând la presupusele binecuvântări ale fabuloasei stări de natură și intrând în societate indivizii au renunțat la vreun avantaj și pot ridica pretenții îndreptățite la indemnizări pentru ceea ce au pierdut. Ideea că cineva ar fi dus un trai mai bun într-o stare asocială a omenirii și este nedreptățit de însăși existența societății este absurdă. Grație productivității sporite a cooperării sociale specia umană s-a multiplicat, mult dincolo de marja de subzistență oferită de condițiile care prevalau în epocile caracterizate printr-o diviziune rudimentară a muncii. Fiecare om se bucură de un nivel de trai mult mai înalt decât cel al strămoșilor săi sălbatici. Condiția naturală a omului este una de sărăcie și insecuritate extreme. Lamentațiile provocate de epuizarea zilelor fericite ale barbariei primitive sunt prostii romantice. În stare de sălbăticie, cei ce se plâng acum fie n-ar fi atins vârsta maturității, fie, dacă ar fi atins-o, le-ar fi lipsit posibilitățile și facilitățile furnizate de civilizație. Dacă Jean Jacques Rousseau și Frederick Engels ar fi trăit în starea primitivă pe care o descriu cu dor nostalgic, ei nu s-ar {166} fi bucurat de timpul liber și condițiile necesare pentru a-și desăvârși studiile și a-și scrie cărțile.

Unul din privilegiile pe care societatea i le permite individului, este acela de a putea trăi în ciuda bolilor și a handicapurilor fizice. Animalele bolnave sunt sortite pieirii. Slăbiciunea lor este un handicap în căutarea hranei și în respingerea agresiunilor venite din partea altor animale. Sălbaticii surzi, miopi, sau ologi sunt sortiți pieirii. Dar asemenea defecte nu-l lipsesc pe om de posibilitatea de a se adapta la viața în societate. Majoritatea contemporanilor noștri suferă de deficiențe corporale pe care biologia le consideră patologice. Civilizația noastră este în mare măsură opera unor asemenea oameni. Forțele eliminatoare ale selecției naturale sunt mult reduse în condițiile create de societate. De aceea, anumiți oameni susțin că civilizația tinde să deterioreze calitățile ereditare ale membrilor societății.

Asemenea judecăți sunt rezonabile dacă privim omenirea cu ochii

crescătorului de animale, care urmărește prăsirea unei rase de oameni echipate cu anumite calități. Dar societatea nu este o crescătorie de animale, exploatată pentru producerea unui anumit tip de oameni. Nu există nici un etalon „natural”, pentru a stabili ce este dezirabil și ce nu, în evoluția biologică a omului. Orice etalon ales este arbitrar, pur subiectiv, pe scurt, o judecată de valoare. Termenii de ameliorare rasială și de degenerare rasială sunt lipsiți de sens, atunci când nu se referă la anumite planuri cu privire la viitorul omenirii.

Este drept că omul civilizat este adaptat vieții în societate – și nu celei de vânător în pădurile virgine.

Fabula comunității mistice

Teoria praxeologică a societății este luată cu asalt de fabula comunității mistice.

Societatea, afirmă suporterii acestei doctrine, nu este produsul acțiunii deliberate a omului; nu este cooperare și diviziune a sarcinilor. Ea se naște din adâncimi insondabile, dintr-un impuls înscris în natura esențială a omului. Ea este, spune un grup, însămânțare de către Spiritul, care este Realitate Divină și participare, în virtutea unei *unio mystica*, întru puterea și iubirea Domnului. Un alt grup vede societatea ca pe un fenomen biologic; ea este lucrarea vocii sângelui, legătura care unește descendența strămoșilor comuni cu acești strămoși și pe membrii ei, unul cu altul, precum și armonia mistică dintre plugari și solul pe care-l cultivă.

Faptul că asemenea fenomene psihice sunt efectiv resimțite este adevărat. Există persoane care resimt *unio mystica* și care situează această experiență deasupra tuturor celorlalte, după cum există și oameni convinși că aud vocea {167} sângelui și că miros cu inima și sufletul mireasma unică a pământului sfânt al țării lor. Experiența mistică și transa extatică sunt fapte pe care psihologia trebuie să le considere reale, la fel ca pe oricare alt fenomen psihic. Eroarea doctrinelor comuniunii nu constă în afirmarea realității acestor fapte, ci în convingerea că ele sunt fapte primare, independente de orice considerații raționale.

Vocea sângelui, care-l apropie pe tată de copilul său, n-a fost auzită de acei sălbatici care nu cunoșteau relația cauzală dintre coabitare și graviditate. Astăzi, când această relație este cunoscută de toată lumea, un bărbat care are deplină încredere în fidelitatea soției sale o poate percepe. Dar, dacă există îndoieli în privința fidelității soției, vocea sângelui nu este de nici un folos. Nimeni nu s-a aventurat vreodată să afirme că îndoielile privind paternitatea ar putea fi spulberate de vocea sângelui. O mamă care a vegheat la căpătâiul copilului ei de la nașterea lui poate auzi vocea sângelui. Dacă pierde contactul cu nou născutul la o dată timpurie, ea-l poate identifica ulterior prin anumite semne corporale, cum ar fi acele alunițe și cicatrici care erau cândva la modă printre scriitorii de romane. Dar sângele rămâne mut dacă asemenea obser-

vații și concluzii, derivate din semne corporale, nu-l fac să vorbească. Rasiștii germani susțin că vocea sângelui îi unește în mod misterios pe toți reprezentanții poporului german. Dar antropologia relevă faptul că națiunea germană este un amestec de descendenți ai mai multor rase, subrase și neamuri, și nu o rasă omogenă, care descinde din niște strămoși comuni. Slavul recent germanizat, care abia și-a schimbat numele patern de familie într-unul cu sonoritate germană, se crede substanțial atașat de toți germanii. Dar el nu resimte nici un fel de atracție interioară similară, care să-l împingă să se alăture fraților sau verilor săi, care au rămas cehi și polonezi.

Vocea sângelui nu este un fenomen originar și primordial, ci unul suscitat de considerații raționale. Deoarece un om se crede înrudit cu alții printr-o ascendență genealogică comună, în el se dezvoltă simțăminte și sentimente care poartă numele poetic de voce a sângelui.

Același lucru este valabil și privitor la extazul religios și mistica solului. *Unio mystica*, resimțită de misticul fervent, estre condiționată de familiaritatea acestuia cu învățămintele fundamentale ale religiei sale. Doar cineva care a învățat despre măreția și gloria Domnului poate avea experiența comuniunii directe cu El. Misticismul pământului este legat de dezvoltarea anumitor idei geopolitice. Astfel, se poate întâmpla ca locuitorii câmpiilor sau ai litoralului să includă în imaginea pământului, cu care se pretind fervent uniți și legați, și districte montane, care nu le sunt familiare și la ale căror condiții de trai nu s-ar putea adapta, numai pentru că acest teritoriu aparține unui corp politic, printre ai cărui membrii se numără, sau ar vrea să se numere și ei. Pe de altă parte, ei exclud adesea din această imagine a pământului, a cărui voce pretind {168} că o aud, teritorii vecine, cu o structură geografică foarte similară cu cea a propriei lor țări, dacă aceste regiuni se întâmplă să aparțină unei țări străine.

Diverșii membri ai unei țări sau ai unui grup lingvistic și grupările pe care le formează ei nu sunt întotdeauna uniți prin prietenie și bunăvoință. Istoria fiecărei națiuni este o cronică a antipatiei și chiar a urii mutuale între subdiviziunile ei. Să ne gândim la englezi și scoțieni, la yankei și sudiști, la prusaci și bavarezi. Ideologiile sunt cele care au pus capăt acestor animozități, inspirând tuturor membrilor unei națiuni sau unui grup lingvistic acele sentimente de comunitate și apartenență laolaltă, pe care naționaliștii contemporani le consideră un fenomen natural și originar.

Atracția sexuală reciprocă dintre mascul și femelă este inerentă naturii de animal a omului și independentă de orice gândire și teoretizare. Ea poate fi numită originară, vegetativă, instinctivă sau misterioasă; nu este o problemă să afirmăm metaforic că ea transformă două ființe într-una singură. Putem numi comuniunea mistică a două trupuri o comunitate. Pe de altă parte, nici coabitarea, nici ceea ce o precede și o urmează, nu generează cooperare socială și moduri de viață de tip social. Animalele se adună și ele laolaltă cu prilejul împerecherii, dar de aici nu rezultă relații sociale. Viața de familie nu este doar un produs al relațiilor sexuale. Nu este nicidecum natural și necesar ca părinții și copiii să trăiască împreună, așa cum o fac în cadrul familiei. Relația de

împerechere nu are în mod necesar drept consecință organizarea unei familii. Familia umană este un rezultat al gândirii, al planificării și al acțiunii. Tocmai lucrul acesta este cel ce o distinge radical de acele grupuri animale pe care le numim familii *per analogiam*.

Experiența mistică a comuniunii sau a comunității nu este sursa, ci produsul relațiilor sociale.

Reversul fabulei comuniunii misticii este fabula repulsiei originare între rase și națiuni. Se afirmă că un instinct i-ar învăța pe oameni să-și distingă confrații de străini și să-i deteste pe aceștia din urmă. Descendenții raselor nobile detestă orice contact cu membrii raselor inferioare. Pentru a respinge această afirmație nu este nevoie să menționăm decât existența amestecurilor rasiale. Deoarece nu există rase pure în Europa de astăzi, trebuie să deducem că, între membrii diferitelor rase care s-au stabilit cândva pe acest continent, a existat atracție și nu repulsie sexuală. Milioane de mulatri și metiși sunt contraexemple vii la asertiunea că între diversele rase ar exista o repulsie naturală.

Ca și simțul mistic al comuniunii, ura rasială nu este un fenomen natural, înnăscut în om, ci este produsul unor ideologii. Însă chiar dacă ar exista ceva de felul unei uri naturale și înnăscute între diversele rase, ea încă n-ar face cooperarea socială inutilă și n-ar invalida teoria asocierii a lui Ricardo. Cooperarea socială n-are nimic de a face cu dragostea personală sau cu vreo {169} poruncă generală de a ne iubi unii pe alții. Oamenii nu cooperează în condiții de diviziune a muncii pentru că se iubesc, sau ar trebui să se iubească unii pe alții. Ei cooperează fiindcă astfel își urmăresc cel mai bine interesele. Nici dragostea, nici caritatea, nici alte sentimente de simpatie, ci numai egoismul corect înțeles a fost acela care l-a împins inițial pe om să se adapteze la cerințele societății, să respecte drepturile și libertățile semenilor săi și să pună colaborarea pașnică în locul inimiciției și conflictului.

7. Marea societate

Nu toate relațiile interumane sunt relații sociale. Când grupurile de oameni se aruncă unele asupra altora, în război exterminator, când omul se luptă împotriva omului la fel de nemilos cum ar strivi animalele și plantele dăunătoare, atunci între părțile aflate în conflict există efect reciproc și relație mutuală, dar nu și societate. Societatea este acțiune concertată și cooperare, în care fiecare participant vede în succesul celuilalt partener un mijloc pentru atingerea succesului propriu.

Luptele în care hoardele și triburile primitive se înfruntau unele pe altele pentru locurile de adăpare, terenuri de vânătoare și pescuit, pășuni și prăzi, erau războaie nemiloase de anihilare. Erau războaie totale. Același caracter l-au avut și primele întâlniri, în secolul al XIX-lea, dintre europeni și aborigenii din teritoriile nou accesibile. Dar, încă din negura vremurilor, mult înainte de epoca despre care cronicile istoriei

încep să ne furnizeze informații, a început să se dezvolte un alt mod de abordare. Chiar și în război, oamenii au păstrat anumite rudimente de relații sociale stabilite anterior; în luptele cu alte popoare, cu care nu avuseseră înainte nici un contact, ei au început să ia în calcul ideea că, între ființe umane, în ciuda inimiciției lor imediate, este posibil un aranjament de cooperare ulterior. Războaiele erau purtate pentru a lovi dușmanul; dar actele de ostilitate nu mai erau crude și nemiloase, în înțelesul deplin al termenului. Beligeranții au început să respecte anumite limite, care într-o luptă împotriva altor oameni – prin contrast cu luptele împotriva animalelor – n-ar trebui încălcate. Deasupra urii implacabile și a freneziei distrugerii și anihilării, a început să prevaleze un element social. A apărut ideea că fiecare adversar uman ar trebui considerat un potențial partener pentru o viitoare cooperare și că acest fapt nu trebuie neglijat în desfășurarea operațiunilor militare. Războiul a încetat de a mai fi considerat starea normală a relațiilor interumane. Oamenii au recunoscut că cel mai bun mijloc de continuare a luptei pentru supraviețuirea biologică este cooperarea pașnică. Putem afirma chiar că îndată ce oamenii au realizat că este mai avantajos să-i înrobești pe cei învinși decât să-i ucizi, războinicii, încă din timpul luptei, începeau să-și pună problema păcii care va urma. Robia era, în linii mari, un pas preliminar către cooperare. {170}

Impunerea ideii că nici chiar în război nu trebuie considerate permise toate actele, că există acte de luptă legitime și ilegitime, că există legi, adică relații sociale situate deasupra tuturor națiunilor, chiar și a celor care se combat momentan reciproc, a dus, în cele din urmă, la instituirea Marii Societăți, care cuprinde toți oamenii și toate națiunile. Diversele societăți regionale s-au contopit într-o unică societate ecumenică.

Beligeranții care nu se luptă sălbatic, ca fiarele, ci conform regulilor „umane" și sociale de luptă, renunță la întrebuințarea anumitor metode de distrugere, pentru a obține anumite concesii din partea inamicilor lor. În măsura în care asemenea reguli sunt respectate, între părțile aflate în conflict există relații sociale. Actele ostile în sine nu sunt doar asociale, ci antisociale. Este contraproductiv să definim sintagma „relații sociale" astfel încât să desemnăm prin ea și acțiuni care urmăresc anihilarea altor persoane, sau frustrarea acțiunilor acestora.[8] Acolo unde singurele relații existente între oameni sunt acelea care urmăresc detrimentul mutual, nu există nici societate, nici relații sociale.

Societatea nu este doar interacțiune. Există interacțiune – influențe

8. O asemenea terminologie este întrebuințată de Leopold von Wiese, *Allgemeine Soziologie*, München, 1924, I, 10 ff.

reciproce – între toate părțile universului: între lup și oaia pe care o devorează, între virus și omul pe care-l ucide, între piatra care cade și lucrul pe care cade ea. Societatea, pe de altă parte, presupune întotdeauna oameni care acționează în cooperare cu alți oameni, pentru a le da posibilitatea tuturor participanților să-și atingă propriile lor țeluri.

8. Instinctul de agresiune și de distrugere

S-a spus că omul este o fiară de pradă, ale cărei instincte înnăscute o împing să lupte, să ucidă și să distrugă. Civilizația, dând naștere laxității umanitare nenaturale, care îl alienează pe om de originea lui animală, a aspirat la reprimarea acestor impulsuri și apetituri. Ea a făcut din omul civilizat un slăbănog decadent, rușinat de animalitatea lui și care își intitulează cu mândrie depravarea umanitate. Pentru a împiedica continuarea degenerării speciei umane, este imperativ să eliberăm omul de efectele pernicioase ale civilizației. Căci civilizația este doar invenția vicleană a celor inferiori. Acești avortoni sunt prea slabi pentru a se ridica la statura eroilor viguroși, prea lași pentru a îndura binemeritata pedeapsă a anihilării complete și prea leneși și insolenți pentru a le servi stăpânilor drept sclavi. În consecință, ei au recurs la un subterfugiu periculos. Ei au răsturnat ierarhia eternă a valorilor, fixată {171} absolut de legile imutabile ale universului; ei au propagat o moralitate care numește virtute propria lor inferioritate și viciu nobila eminență a eroilor. Această rebeliune morală a sclavilor trebuie anihilată, prin transcenderea tuturor valorilor. Etica sclavilor, acest produs rușinos al resentimentelor slăbănogilor, trebuie în întregime descalificată; în locul ei trebuie așezată etica celor puternici, sau, mai precis, anularea tuturor restricțiilor etice. Omul trebuie să devină un descendent vrednic de strămoșii săi, nobilele fiare din vremurile de demult.

Îndeobște, asemenea doctrine poartă numele de darwinism social, sau sociologic. Nu este cazul să ne întrebăm aici dacă terminologia aceasta este sau nu adecvată. Este, în orice caz, o greșeală să se întrebuințeze epitetele de evoluționiste și biologice, pentru doctrine care descalifică cu dezinvoltură întreaga istorie a omenirii, din vremurile când omul a început să se ridice deasupra existenței pur animalice a strămoșilor săi nonumani, privind-o ca pe un drum continuu spre degenerare și decădere. Biologia nu furnizează nici un etalon pentru evaluarea modificărilor care survin în ființele vii, altul decât capacitatea sau incapacitatea acestor schimbări de a adapta indivizii la condițiile mediului lor înconjurător și de a le spori astfel șansele, în lupta pentru supraviețuire. Este un fapt că civilizația, dacă este evaluată din acest

punct de vedere, trebuie considerată un beneficiu și nu un rău. Ea i-a permis omului să-și ducă lupta sa proprie, împotriva tuturor celorlalte ființe vii, atât a marilor animale de pradă, cât și a microbilor, încă și mai periculoși; ea i-a înmulțit omului mijloacele de supraviețuire, l-a făcut pe omul de rând mai înalt, mai agil și mai versatil și i-a prelungit durata medie a vieții; ea i-a adus stăpânirea necontestată asupra pământului, a înmulțit cifrele populației și a ridicat nivelul de trai, la cote nicicând visate de localnicii rudimentari ai peșterilor din vremurile preistorice. Este adevărat că evoluția a reprimat dezvoltarea anumitor daruri și aptitudini, care erau cândva utile în lupta pentru supraviețuire, dar și-au pierdut utilitatea, odată cu modificarea condițiilor. Pe de altă parte, ea a indus dezvoltarea altor talente și abilități, care sunt indispensabile pentru viața în cadrul societății. Totuși, aceste schimbări nu trebuie condamnate din perspectiva biologică și evoluționistă. Pentru omul primitiv, pumnii tari și spiritul bătăios erau la fel de utile ca și capacitățile de a socoti cu ușurință și de a scrie corect pentru omul modern. Este cât se poate de arbitrar și cu siguranță contrar tuturor standardelor biologice să numim naturale și adecvate naturii umane numai acele caracteristici care îi erau de folos omului primitiv, condamnând talentele și aptitudinile imperios necesare omului civilizat, ca pe niște semne de degenerescență și deteriorare biologică. A-l îndruma pe om să se întoarcă la trăsăturile fizice și intelectuale ale predecesorilor săi preistorici nu este întru nimic mai rezonabil decât a-i cere să renunțe la poziția sa verticală și să lase să-i crească din nou coadă. {172}

Merită să remarcăm că persoanele cele mai răspicate în celebrarea eminenței impulsurilor sălbatice ale înaintașilor noștri barbari au fost atât de fragile, încât trupurile lor n-ar fi putut face față cerinței de „a trăi periculos”. Încă înainte de prăbușirea sa mintală, Nietzsche era atât de bolnăvicios încât nu putea suporta decât climatul văii Engadinului și al câtorva districte italiene. El n-ar fi reușit să-și ducă lucrul la bun sfârșit, dacă societatea civilizată nu i-ar fi protejat nervii cei delicați de asperitățile vieții. Apostolii violenței și-au scris cărțile la adăpostul acoperișului „securității burgheze”, pe care o ridiculizau și o disprețuiau. Ei au fost liberi să-și publice predicile lor incendiare, pentru că liberalismul, pe care-l huiduiau, garanta libertatea presei. Ei ar fi fost disperați dacă ar fi trebuit să renunțe la binecuvântările civilizației huiduite de filosofia lor. Și ce spectacol era Georges Sorel, acel scriitor timid, care a mers cu lauda brutalității până la a da vina pe sistemul modern de educație pentru că slăbește tendințele înnăscute ale omului către violență.[9]

9. Georges Sorel, *Réflexions sur la violence*, ediția a 3-a, Paris, 1912, p. 269.

Putem admite că propensiunea omului primitiv pentru a ucide și a distruge și înclinația sa spre cruzime erau înnăscute. Putem, de asemenea, presupune că, în condițiile din epocile îndepărtate, înclinația spre agresiune și crimă era favorabilă prezervării vieții. Omul a fost odată o fiară brutală. (Nu este necesar să cercetăm dacă omul preistoric era carnivor sau ierbivor.) Însă nu trebuie să uităm că el era un animal slab din punct de vedere fizic; el nu ar fi putut face față marilor animale de pradă, dacă n-ar fi fost echipat cu o armă specifică, rațiunea. Faptul că omul este o ființă rațională, că de aceea el nu se lasă mânat fără inhibiții de fiecare impuls, ci își ajustează conduita prin deliberare rațională, nu trebuie etichetat drept nenatural din punct de vedere zoologic. Conduita rațională înseamnă că omul, confruntat cu faptul că nu-și poate satisface toate impulsurile, dorințele și apetiturile, lasă deoparte satisfacerea celor pe care le consideră mai puțin urgente. Pentru a nu periclita funcționarea cooperării sociale, omul este forțat să se abțină de la satisfacerea acelor dorințe a căror satisfacere ar stânjeni stabilirea instituțiilor sociale. Fără îndoială, o asemenea renunțare este dureroasă. Totuși, omul a ales. El a renunțat la satisfacerea anumitor dorințe incompatibile cu viața socială și a dat prioritate satisfacerii acelor dorințe ce pot fi realizate numai în cadrul sistemului de diviziune a muncii, sau care pot fi realizate mai deplin în cadrul acestuia. El a apucat drumul {173} civilizației, al cooperării sociale și al înavuțirii.

Decizia aceasta nu este irevocabilă și finală. Alegerea înaintașilor nu impietează asupra libertății de a alege a urmașilor. Aceștia pot răsturna hotărârea. În fiecare zi ei pot apuca drumul transgresării valorilor și pot prefera barbaria civilizației sau, cum au spus unii autori, sufletul intelectului, miturile rațiunii și violența păcii. Dar ei trebuie să aleagă. Este imposibil să ne bucurăm de lucruri incompatibile unele cu altele.

Știința, din punctul de vedere al neutralității sale evaluative, nu condamnă apostolii evangheliilor violenței pentru că preamăresc frenezia crimei și deliciile nebunești ale sadismului. Judecățile de valoare sunt subiective, iar societatea liberală garantează tuturor dreptul de a-și exprima liber sentimentele. Civilizația nu a extirpat tendința originară către agresiune, setea de sânge și cruzimea, ce au caracterizat omul primitiv. Ele sunt latente în mulți oameni civilizați și izbucnesc îndată ce constrângerile elaborate de civilizație se dau în lături. Să ne amintim de ororile indescriptibile din lagărele de concentrare naziste. Ziarele raportează necontenit crime abominabile, prin care se manifestă înclinațiile latente spre bestialitate. Cele mai populare romane și filme sunt cele care istorisesc vărsări de sânge și acte violente. Luptele de tauri și cocoși atrag mulțimi considerabile.

Dacă un autor afirmă: „gloata e însetată de sânge și eu așișderea", el poate avea tot atâta dreptate ca dacă ar spune că omului primitiv îi plăcea să ucidă. Dar el greșește dacă trece cu vederea faptul că satisfacerea unor asemenea dorințe sadice impietează existența societății, sau dacă afirmă că „adevărata" civilizație și societatea „bună" sunt realizări ale oamenilor care se lasă mânați orbește de pasiunea lor pentru violență, crimă și cruzime, că reprimarea impulsurilor brutale periclitează evoluția omenirii și că substituirea umanitarismului cu barbaria ar salva omul de la degenerare. Diviziunea socială a muncii și cooperarea se bazează pe soluționarea pașnică a disputelor. Nu războiul, cum spunea Heraclit, ci pacea este izvorul tuturor relațiilor sociale. Omul se naște și cu alte dorințe decât aceea de a vărsa sânge. Dacă dorește să-și satisfacă aceste alte dorințe, el trebuie să renunțe la înclinația sa de a ucide. Cel ce dorește să-și păstreze viața și sănătatea cât mai mult timp cu putință trebuie să realizeze că respectul pentru viața și sănătatea celorlalți slujește mai bine țelurilor sale decât un comportament opus. Putem regreta că lucrurile stau în felul acesta, dar nici un fel de lamentații nu modifică faptele concrete.

Este inutil să se invoce, în replică, iraționalitatea. Toate impulsurile instinctive se sustrag examinării de către rațiune, deoarece rațiunea analizează doar mijloacele de atingere a scopurilor urmărite, nu și scopurile ultime. Dar ceea ce distinge omul de celelalte animale este tocmai faptul că el nu se lasă pradă, independent de orice voință a sa proprie, unei înclinații instinctive. Omul întrebuințează rațiunea {174} pentru a alege între satisfacțiile incompatibile corespunzătoare unor dorințe aflate în conflict.

Maselor nu trebuie să li se spună: lăsați-vă pradă înclinațiilor voastre spre crimă; ele sunt autentic umane și slujesc cel mai bine bunăstării voastre. Trebuie să li se spună: dacă vă satisfaceți setea de sânge, trebuie să renunțați la multe alte dorințe. Voi doriți să mâncați, să beți, să trăiți în casă confortabilă, să vă îmbrăcați și o mie de alte lucruri, pe care doar societatea vi le poate furniza. Nu puteți avea totul; sunteți nevoiți să alegeți. Viața periculoasă și frenezia sadismului s-ar putea să vă atragă, dar ele sunt incompatibile cu siguranța și belșugul la care, de asemenea, nu doriți să renunțați.

Praxeologia, ca știință, nu poate știrbi dreptul individului de a alege și de a acționa. Deciziile finale aparțin oamenilor care acționează, nu teoreticienilor. Contribuția științei la viață și acțiune nu constă în formularea unor judecăți de valoare, ci în clarificarea condițiilor în care trebuie să acționeze omul și în elucidarea diverselor modalități de acțiune. Ea pune la dispoziția omului care acționează toată informația de

care are el nevoie pentru a-și face alegerile, pe deplin conștient de consecințele lor. Ea face cu putință o estimare a costurilor și a beneficiilor, cum s-ar spune – și ar eșua în această sarcină dacă ar omite, cu acest prilej, vreunul din elementele care pot influența alegerile și deciziile oamenilor.

Răstălmăciri curente ale științelor naturale moderne, îndeosebi ale darwinismului

Unii adversari contemporani ai liberalismului, atât de dreapta cât și de stânga, își întemeiază pozițiile pe răstălmăciri ale realizărilor biologiei moderne.

1. *Oamenii sunt inegali.* Liberalismul din secolul al XVIII-lea și egalitarismul contemporan deopotrivă pleacă de la „adevărul de la sine evident" că „toți oamenii sunt creați egali și că ei sunt înzestrați de Creatorul lor cu anumite Drepturi inalienabile." Pe de altă parte, afirmă adepții unei filosofii biologice a societății, științele naturale au demonstrat în mod categoric că oamenii sunt diferiți. În cadrul observațiilor experimentale ale fenomenelor naturale nu încape loc pentru un concept ca acela al drepturilor naturale. Natura este nesimțitoare și insensibilă în ce privește viața și fericirea oricărei ființe. Natura este necesitate implacabilă și regularitate. Este o absurditate metafizică să se lege laolaltă noțiunea „alunecoasă" și vagă de libertate și legile absolute și imuabile ale ordinii cosmice. Astfel, ideea fundamentală a liberalismului este demascată drept o eroare.

Este, desigur, adevărat că mișcarea liberală și democratică din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea își trăgeau o mare parte din putere din doctrina dreptului natural și a drepturilor înnăscute imprescriptibile {175} ale individului. Aceste idei, dezvoltate mai întâi de filosofia antică și de teologia iudaică, pătrunseseră în gândirea creștină. Anumite secte anticatolice le-au transformat în punctele focale ale programelor lor politice. Un lung șir de filosofi eminenți le-au dat consistență. Ele au devenit populare și au fost cea mai puternică forță motrice a evoluției prodemocratice. Și astăzi ele mai sunt susținute. Adepții lor ignoră faptul incontestabil că Dumnezeu sau natura nu i-a creat pe oameni egali, de vreme ce mulți se nasc plini de sănătate și vitalitate, pe când alții sunt ologi și diformi. După ei, toate diferențele dintre oameni trebuie puse pe seama educației, șanselor și a instituțiilor sociale.

Însă învățăturile filosofiei utilitariste și economia clasică n-au absolut nimic de-a face cu doctrina dreptului natural. În ce le privește, singurul lucru care contează este utilitatea socială. Ele recomandă guvernul popular, proprietatea privată, toleranța și libertatea, nu pentru că sunt naturale și juste ci pentru că sunt benefice. Esența filosofiei lui

Ricardo este demonstrația faptului că diviziunea muncii și cooperarea socială, între oameni care sunt în toate privințele superiori și mai eficienți și oameni care sunt în toate privințele inferiori și mai puțin eficienți, este benefică pentru ambele grupuri. Bentham, radicalul, striga: „*Drepturile naturale* sunt pur și simplu o absurditate: drepturile naturale și imprescriptibile, o absurditate retorică."[10] După el, „singurul obiectiv al guvernării ar trebui să fie maxima fericire a celui mai mare număr posibil de membrii ai comunității."[11] În consecință, atunci când cercetează ce ar trebui să fie socotit drept, el nu ține seama de ideile preconcepute privitoare la planurile și intențiile pe veci ascunse muritorilor, ale lui Dumnezeu, sau ale naturii; el urmărește să descopere ce slujește cel mai bine promovării bunăstării și fericirii umane. Malthus a arătat că natura, limitând mijloacele de subzistență, nu acordă nici unei ființe vii un drept la existență – și că lăsându-se pradă, cu nesocotință, impulsului natural de proliferare, omul nu s-ar fi ridicat niciodată deasupra pragului inaniției. El susținea că civilizația umană și bunăstarea se pot dezvolta numai în măsura în care oamenii învață să-și înfrâneze apetitul sexual, prin înfrânare morală. Utilitariștii nu combat guvernarea arbitrară și privilegiile pentru că sunt împotriva dreptului natural, ci pentru că sunt dăunătoare prosperității. Ei recomandă egalitatea sub domnia dreptului civil, nu pentru că oamenii sunt egali, ci pentru că asemenea politici sunt favorabile binelui comun. Respingând noțiunile iluzorii de drept natural și de egalitate a oamenilor, biologia modernă n-a făcut decât să repete ceea ce reprezentanții utilitariști ai liberalismului și ai democrației spuseseră cu mult înainte și mult mai convingător. Este limpede că nici o doctrină biologică nu poate invalida vreodată ceea ce spune filosofia utilitaristă despre utilitatea socială, proprietatea privată, libertate și egalitate în fața legii. {176}

Prevalența actuală a doctrinelor care aprobă dezintegrarea socială și conflictele violente nu este rezultatul unei așa-zise adaptări a filosofiei sociale la rezultatele biologiei, ci al respingerii aproape universale a filosofiei utilitariste și a teoriei economice. Oamenii au substituit ideologia „ortodoxă" a armoniei intereselor corect înțelese, adică pe termen lung, ale tuturor indivizilor, grupurilor sociale și națiunilor, prin ideologia conflictelor de clasă și a conflictelor internaționale ireconciliabile. Ei se luptă unii cu alții, deoarece sunt convinși că exterminarea și lichidarea adversarilor este singurul mijloc de promovare a bunăstării lor.

2. *Implicațiile sociale ale darwinismului.* Teoria evoluției, așa cum

10. Bentham, *Anarchical Fallacies; being an Examination of the Declaration of Rights issued during the French Revolution*, în Works, ed. Bowring, II, 501.

11. Bentham, *Principles of the Civil Code*, în Works, I, 301.

a fost expusă de Darwin, a demonstrat limpede, după cum afirmă o școală a darwinismului social, că în natură nu există nimic de felul păcii și al respectului pentru bunăstarea altora. În natură există întotdeauna luptă și anihilare nemiloasă a celor slabi, care nu reușesc să se apere. Planurile de pace eternă ale liberalilor – atât internă, cât și în relațiile internaționale – sunt rezultatul unui raționalism iluzoriu, contrar ordinii naturale.

Însă noțiunea de luptă pentru existență, așa cum a împrumutat-o Darwin de la Malthus, pentru a o aplica în teoria sa, trebuie înțeleasă într-un sens metaforic. Semnificația ei este că o ființă vie rezistă activ forțelor dăunătoare propriei sale vieți. Această rezistență, pentru a fi încununată de succes, trebuie să fie adecvată condițiilor de mediu în care ființa respectivă trebuie să supraviețuiască. Nu este necesar ca ea să constea întotdeauna într-un război de exterminare, așa cum este cazul în raporturile dintre om și microbii generatori de boli. Rațiunea a demonstrat că, pentru om, cele mai adecvate mijloace de ameliorare a condițiilor sale de trai sunt cooperarea socială și diviziunea muncii. Ele reprezintă principalul instrument al omului în lupta sa pentru supraviețuire. Dar ele nu pot funcționa decât în condiții de pace. Războaiele interstatale, războaiele civile și revoluțiile sunt dăunătoare succesului omului, în lupta sa pentru existență, deoarece duc la dezintegrarea mecanismului cooperării sociale.

3. *Rațiunea și comportamentul rațional calificate drept nenaturale.* Teologia creștină a desconsiderat funcțiile animale ale corpului omenesc și a înfățișat „sufletul" ca pe ceva aflat în afara tuturor fenomenelor biologice. Într-o reacție excesivă împotriva acestei filosofii, unii moderni sunt înclinați să desconsidere tot ce-l diferențiază pe om de alte animale. În ochii lor, rațiunea umană este inferioară instinctelor și impulsurilor animalice; ea este nenaturală și de aceea rea. Ei utilizează termenii de raționalism și comportament rațional cu o conotație reprobatoare. Omul perfect, omul adevărat, este o ființă care ascultă mai mult de instinctele sale primordiale decât de rațiune.

Adevărul evident este că rațiunea, trăsătura cea mai caracteristică a omului, este și un fenomen biologic. Ea nu este nici mai naturală, nici mai puțin naturală decât orice altă trăsătură caracteristică a speciei *homo sapiens*, cum ar fi poziția verticală, sau pielea fără blană.

IX. ROLUL IDEILOR

1. Rațiunea umană

RAȚIUNEA este trăsătura particulară și caracteristică a omului. Nu este necesar ca praxeologia să-și pună întrebarea dacă rațiunea este sau nu un instrument adecvat pentru cunoașterea adevărului ultim și absolut. Praxeologia analizează rațiunea numai în măsura în care aceasta îi permite omului să acționeze.

Toate obiectele care alcătuiesc substratul senzațiilor, percepțiilor și observațiilor umane se oferă de asemenea și simțurilor animalelor. Însă doar omul are facultatea de a transforma stimulii senzitivi în observații și experiențe. Și doar omul își poate organiza diversele observații și experiențe într-un sistem coerent.

Acțiunea este precedată de gândire. Gândirea înseamnă a delibera dinainte asupra acțiunilor viitoare și a reflecta ulterior asupra acțiunilor trecute. Gândirea și acțiunea sunt inseparabile. Fiecare acțiune se întemeiază întotdeauna pe o anumită idee despre anumite relații cauzale. Cel ce gândește o relație cauzală gândește o teoremă. Acțiunea fără gândire, practica fără teorie, sunt inimaginabile. Raționamentul poate fi eronat și teoria incorectă; însă gândirea și teoretizarea nu pot lipsi din nici o acțiune. Pe de altă parte, gândirea este întotdeauna gândirea unei acțiuni potențiale. Chiar și cel ce gândește o teorie pură presupune că teoria este corectă, i.e. că acțiunea care s-ar conforma conținutului său ar avea drept consecință un efect anticipat pe baza rezultatelor acesteia. Este irelevant, din punct de vedere logic, dacă o asemenea acțiune este sau nu fezabilă.

Cel ce gândește este întotdeauna individul. Societatea nu gândește mai mult decât mănâncă sau bea. Evoluția rațiunii umane, de la gândirea naivă a primitivilor, până la aceea mai subtilă a științelor moderne, s-a desfășurat în cadrul societății. Totuși, gândirea ca atare este întotdeauna o realizare a indivizilor. Există acțiune concertată, dar nu și gândire concertată. Există doar tradiția, care păstrează gândurile și le comunică altora, ca pe un stimul pentru gândirea lor. Dar omul nu are alt mijloc de a-și apropria gândurile precursorilor săi decât de a le regândi el însuși, iarăși și iarăși. Apoi, el va fi desigur în măsură să avanseze mai departe, pornind de la gândirea înaintașilor săi. Cel mai

important vehicul al tradiției este cuvântul. Gândirea este legată de limbaj și vice-versa. Conceptele sunt încorporate în termeni. Limbajul {178} este o unealtă a gândirii, după cum este și una a acțiunii sociale.

Istoria gândirii și a ideilor este un discurs, care se perpetuează de la o generație la alta. Gândirea epocilor mai noi crește din gândirea epocilor mai timpurii. Fără ajutorul acestui stimul, progresul intelectual ar fi fost imposibil. Continuitatea evoluției umane, însămânțarea pentru urmași și recoltarea pe pământul desțelenit și lucrat de înaintași, se manifestă și în istoria științelor și a ideilor. Am moștenit de la înaintașii noștri nu doar un stoc de produse și bunuri de diverse ordine, care reprezintă sursa avuției noastre materiale, ci și idei și gânduri, teorii și tehnologii, cărora gândirea noastră le datorează productivitatea.

Însă gândirea este întotdeauna o manifestare a indivizilor.

2. Viziune asupra lumii și ideologie

Teoriile care direcționează acțiunea sunt adesea imperfecte și nesatisfăcătoare. Ele pot fi contradictorii și inadecvate pentru a fi aranjate într-un sistem cuprinzător și coerent.

Dacă privim teoremele și teoriile care ghidează conduita anumitor indivizi și grupuri ca pe un complex coerent și încercăm să le aranjăm, atât cât este cu putință, într-un sistem, adică într-un corpus cuprinzător de cunoștințe, atunci putem spune că acesta constituie o viziune asupra lumii. O viziune asupra lumii este, ca teorie, o interpretare a tuturor lucrurilor, iar ca precept de acțiune, o opinie referitoare la cele mai potrivite mijloace pentru a îndepărta neplăcerea, cât mai mult cu putință. O viziune asupra lumii este, așadar, pe de o parte, o explicație a tuturor fenomenelor și, pe de altă parte, o tehnologie, amândoi acești termeni fiind întrebuințați în accepțiunea lor cea mai largă. Religia, metafizica și filosofia urmăresc să furnizeze o viziune asupra lumii. Ele interpretează universul și îi îndrumă pe oameni cum să acționeze.

Conceptul de ideologie este mai îngust decât cel de viziune asupra lumii. Când vorbim despre ideologie ne referim numai la acțiunea umană și cooperarea socială, lăsând deoparte problemele metafizicii, dogmele religioase, științele naturale și tehnologiile derivate din ele. Ideologia este totalitatea doctrinelor noastre referitoare la conduita individului și la relațiile sociale. Atât viziunile asupra lumii cât și ideologiile trec dincolo de limitele impuse unui studiu absolut neutru și academic al lucrurilor, așa cum sunt ele. Ele nu sunt doar teorii științifice, ci și doctrine despre ceea ce trebuie, adică despre țelurile ultime către care ar trebui omul să țintească, în demersurile sale pământești.

Ascetismul ne învață că, pentru om, singurul mijloc de îndepărtare a durerii și de atingere a chietudinii complete, a mulțumirii și a fericirii, este de a abandona grijile lumești și de a trăi fără să ne preocupe {179} lucrurile pământești. Nu există altă mântuire decât renunțarea la râvna după bunăstare materială, îndurarea supusă a adversităților pelerinajului pe pământ și dedicarea exclusivă a sinelui pregătirii pentru fericirea eternă. Pe de alta parte, numărul celor care respectă în mod consecvent și constant principiile ascetismului este atât de redus, încât nu este ușor să enumerăm decât câteva nume. Se pare că pasivitatea completă recomandată de ascetism este contrară naturii. Atracția vieții triumfă. Principiile ascetice au fost adulterate. Chiar și cei mai sfinți eremiți au făcut concesii vieții și preocupărilor pământești, care nu respectau principiile lor rigide. Însă, îndată ce omul ia în calcul orice preocupări lumești, substituind idealurilor pur vegetative o recunoaștere a lucrurilor pământești, fie aceasta oricât de condiționată și incompatibilă cu restul doctrinei pe care o profesează, el aruncă o punte peste hăul care-l separa de cei ce spun da aspirației către scopuri din lumea aceasta. Din acest moment el are ceva în comun cu toți ceilalți.

Reflecțiile oamenilor despre lucruri în legătură cu care nici rațiunea pură, nici experiența nu ne furnizează nici un fel de cunoaștere pot fi atât de radical diferite încât să nu se poată ajunge la nici un consens. În sfera aceasta, în care reveria liberă a minții nu este constrânsă nici de gândirea logică, nici de experiența senzorială, omul poate da frâu liber individualității și subiectivității sale. Nimic nu este mai personal decât noțiunile și imaginile despre transcendență. Termenii lingvistici sunt neputincioși să comunice cele ce se spun despre transcendență; nu putem ști niciodată dacă vorbitorii îi concep în același fel. Referitor la lucrurile din lumea cealaltă nu poate exista nici un consens. Războaiele religioase sunt cele mai teribile războaie, deoarece sunt purtate fără nici o perspectivă de conciliere.

Dar, îndată ce intră în joc lucruri pământești, afinitatea naturală a tuturor oamenilor și identitatea condițiilor biologice de prezervare a vieții intră în joc. Productivitatea superioară a cooperării în condiții de diviziune a muncii face din societate mijlocul cel mai important al fiecărui individ, pentru atingerea propriilor sale țeluri, oricare ar fi ele. Prezervarea și intensificarea în continuare a cooperării sociale devine un interes al tuturor. Toate viziunile asupra lumii și toate ideologiile, care nu sunt în întregime și necondiționat dedicate practicilor ascetice și vieții de recluziune anahoretică, trebuie să ia aminte la faptul că societatea este marele mijloc de atingere al țelurilor pământești. Dar, în cazul acesta, înseamnă că dispunem de o platformă comună în vederea

atingerii unui consens, referitor la problemele sociale minore și la detaliile de organizare a societății. Oricât s-ar înfrunta ideologiile unele cu altele, ele se armonizează într-un punct, care este recunoașterea vieții în societate. {180}

Uneori oamenii scapă lucrul acesta din vedere, deoarece când analizează filosofiile și ideologiile ei remarcă mai mult ce spun aceste doctrine despre lucrurile transcendente și incognoscibile, și mai puțin afirmațiile lor despre acțiunea în lume. Între diversele părți ale unui sistem ideologic există adesea un hău de netrecut. Pentru omul care acționează, de importanță reală nu sunt decât acele învățături care implică precepte de acțiune, și nu doctrinele pur academice, care nu au consecințe pentru conduita în cadrul cooperării sociale. Putem lăsa deoparte filosofia ascetismului coerent și consistent, deoarece, prin rigiditatea sa, aceasta trebuie să ducă, în cele din urmă, la extincția adepților ei. Toate celelalte ideologii, consimțind la cercetarea necesităților vieții, sunt silite, într-o oarecare măsură, să ia în calcul faptul că diviziunea muncii este mai productivă decât munca desfășurată în condiții de izolare. Ei admit astfel necesitatea cooperării sociale.

Praxeologia și teoria economică nu au calificarea necesară pentru a analiza aspectele transcendente și metafizice ale nici unei doctrine. Însă, pe de altă parte, nici un fel de apel la dogme și credințe religioase sau metafizice nu poate invalida teoremele și teoriile privitoare la cooperarea socială, stabilite prin raționamente praxeologice corecte. Dacă o filosofie a admis necesitatea legăturilor sociale dintre oameni, ea s-a plasat pe sine, în măsura în care intervin problemele acțiunii sociale, pe un teren de pe care nu există scăpare prin invocarea de convingeri personale și profesiuni de credință, care să se sustragă unui examen temeinic cu mijloacele rațiunii.

Acest adevăr fundamental este adesea ignorat. Oamenii cred că diferențele dintre viziunile asupra lumii generează conflicte ireconciliabile. Ni se spune că antagonismele fundamentale dintre partidele care profesează diferite viziuni asupra lumii nu pot fi stinse prin compromisuri. Ele provin din cele mai adânci profunzimi ale sufletului uman și exprimă comuniunea înnăscută a omului cu forțele supranaturale și eterne. Nu poate exista nicicând vreun fel de cooperare între oameni despărțiți de viziuni diferite asupra lumii.

Totuși, dacă inspectăm programele tuturor partidelor – atât programele elaborate abil și mediatizate, cât și pe cele pe care le adoptă efectiv partidele când sunt la putere – putem descoperi cu ușurință eroarea implicată în această interpretare. Toate partidele de astăzi aspiră la bunăstarea și prosperitatea pământească a suporterilor lor. Ele

promit susținătorilor lor că le vor asigura condiții economice mai satisfăcătoare. În această privință nu există nici o diferență între biserica {181} romano-catolică și diversele confesiuni protestante, în măsura în care intervin în chestiunile politice și sociale, între creștinism și religiile necreștine, între adepții libertății economice și diversele categorii de materialiști marxiști, între naționaliști și internaționaliști, între rasiști și prietenii păcii interrasiale. Este adevărat că multe dintre aceste partide consideră că propriul lor grup nu poate prospera decât pe seama altor grupuri, mergând chiar până a lua în calcul anihilarea completă a acestora, sau aservirea lor, ca pe o condiție necesară a prosperității grupului lor. Cu toate acestea, exterminarea sau înrobirea altora nu este pentru ele un scop ultim, ci un mijloc pentru atingerea obiectivului către care aspiră ca scop ultim: înflorirea propriului lor grup. Dacă ar afla că propriile lor demersuri sunt îndrumate de teorii eronate și nu pot produce rezultatele benefice așteptate de la ele, aceste partide și-ar schimba programele.

Afirmațiile pompoase pe care le fac oamenii despre lucruri de necunoscut și aflate dincolo de puterea de cuprindere a minții umane, cosmologiile, viziunile asupra lumii, religiile, misticismele, metafizicile și fanteziile conceptuale diferă considerabil de la unul la altul. Însă esența practică a ideologiilor lor, adică implicațiile lor referitoare la țelurile de urmărit în cursul vieții pământești și la mijloacele de atingere a acestor țeluri, denotă destulă uniformitate. Există, desigur, diferențe și antagonisme, atât în legătură cu țelurile cât și cu mijloacele. Însă diferențele referitoare la țeluri nu sunt ireconciliabile; ele nu împiedică cooperarea și aranjamentele amiabile în sfera acțiunii sociale. Iar în măsura în care se referă doar la mijloace și căi de urmat, ele păstrează un caracter pur tehnic și se pretează, ca atare, la a fi examinate prin metode raționale. Când, în toiul conflictelor partinice, una din facțiuni declară: „În această privință nu putem accepta să negociem cu voi, deoarece avem de a face cu o problemă legată de viziunea noastră asupra lumii; asupra acestui punct trebuie să fim categorici și să ne respectăm în mod rigid principiile, indiferent ce consecințe ar avea ele”, nu este necesar decât să privim lucrurile mai îndeaproape, pentru a realiza că asemenea declarații înfățișează antagonismul ca fiind mai ascuțit decât este în realitate. În realitate, pentru toate partidele dedicate urmăririi bunăstării pământești a oamenilor – și deci care aprobă cooperarea socială – întrebările referitoare la organizarea socială și la desfășurarea acțiunii sociale nu sunt probleme de principii ultime și de viziune asupra lumii, ci chestiuni ideologice. Ele sunt probleme tehnice, pentru care se pot găsi întotdeauna aranjamente mutual acceptabile. Nici una

dintre părți n-ar prefera în mod deliberat dezintegrarea socială, anarhia și o întoarcere la barbaria primitivă, unei soluții care trebuie plătită {182} cu prețul sacrificării unor aspecte ideologice.

În programele partidelor, aceste chestiuni tehnice sunt, desigur, de primă importanță. Un partid este adeptul anumitor mijloace, recomandă anumite metode de acțiune politică și respinge categoric toate celelalte metode și politici, ca fiind inadecvate. Un partid este un organism în care se combină toți cei dornici să întrebuințeze aceleași mijloace pentru a acționa în comun. Principiul care îi diferențiază pe oameni și integrează partidele este alegerea mijloacelor. Astfel, pentru partid ca atare, mijloacele alese sunt esențiale. Un partid este sortit să dispară dacă ineficiența mijloacelor recomandate devine evidentă. Șefii de partide, ale căror prestigiu și cariere politice sunt legate de programul partidului, pot avea destule motive să ocolească discutarea nestânjenită a principiilor programului respectiv; ei le pot atribui acestora caracterul de scopuri ultime, care nu trebuie puse în discuție, deoarece se întemeiază pe o viziune asupra lumii. Dar, pentru populația ai cărei mandatari șefii partidelor se pretind a fi, în acțiunile lor, pentru alegătorii pe care ei doresc să-i alinieze de partea lor și ale căror voturi le solicită, lucrurile se prezintă într-o lumină diferită. Ei n-au nici o obiecție împotriva cercetării fiecărui punct din programul unui partid. Ei privesc acest program doar ca pe recomandarea unor mijloace pentru atingerea propriilor lor scopuri, adică a bunăstării în lumea aceasta.

Ceea ce desparte partidele intitulate astăzi partide întemeiate pe viziuni asupra lumii, adică cele bazate pe acceptarea unor decizii filosofice fundamentale, referitoare la scopuri ultime, sunt numai aparent dezacorduri referitoare la țeluri ultime. Antagonismele lor se referă fie la credințe religioase, fie la probleme de relații internaționale, fie la problema proprietății asupra mijloacelor de producție, sau la probleme de organizare politică. Se poate arăta că toate aceste controverse au ca obiect mijloace și nu scopuri ultime.

Începem cu problema organizării politice a unei țări. Există adepți ai unui sistem democratic de guvernare, ai monarhiei ereditare, ai guvernării de către o elită autoproclamată și ai dictaturii cezariste.[1] Este adevărat că aceste programe sunt adesea susținute prin referiri la instituții divine, la legile eterne ale universului, la ordinea naturală, la direcția inevitabilă a evoluției istorice și la alte obiecte ale cunoașterii transcendente. Dar asemenea afirmații sunt doar podoabe ocazionale. Pentru a atrage electoratul, partidele avansează alte argumente. Ele

1. Cezarismul este astăzi exemplificat de dictaturile de tip bolșevic, fascist sau nazist.

sunt nerăbdătoare să arate că sistemul pe care-l recomandă va avea mai mult succes decât cele recomandate de alte partide, în sensul realizării acelor scopuri la care aspiră cetățenii. Ele descriu rezultatele benefice realizate în trecut sau în alte țări și discreditează programele altor partide, relatându-le eșecurile. Ele recurg atât la raționament pur cât {183} și la interpretarea experiențelor istorice, pentru a demonstra superioritatea propriilor lor propuneri și precaritatea celor ale adversarilor lor. Principalul lor argument este întotdeauna: sistemul politic pe care-l susținem vă va aduce mai multă prosperitate și vă va face mai mulțumiți.

În domeniul organizării economice a societății există liberalii, care recomandă proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, socialiștii, care recomandă proprietatea publică asupra mijloacelor de producție și intervenționiștii, care recomandă un al treilea sistem, care, afirmă ei, este la fel de îndepărtat de socialism și de capitalism. În confruntarea acestor partide se spun din nou multe despre problemele filosofice fundamentale. Se vorbește despre adevărata libertate, egalitate, justiție socială, drepturi individuale, comunitate, solidaritate și umanitarism. Însă fiecare partid urmărește să demonstreze, prin raționament și prin referire la experiența istorică, că doar sistemul pe care-l recomandă el îi va face pe cetățeni prosperi și mulțumiți. Reprezentanții fiecărui partid susțin în fața poporului că realizarea programului lor va ridica nivelul de trai mai mult decât ar face-o realizarea programului oricărui alt partid. Ei insistă asupra eficacității și utilității planurilor lor. Este limpede că ei nu diferă unii de alții în ce privește scopurile, ci numai în ce privește mijloacele. Ei pretind cu toții că urmăresc atingerea celui mai înalt grad de bunăstare materială cu putință, pentru majoritatea cetățenilor.

Naționaliștii insistă asupra faptului că există un conflict ireconciliabil între interesele diverselor națiuni, dar că, pe de altă parte, interesele corect înțelese ale tuturor cetățenilor din cadrul unei națiuni se află în armonie. O națiune nu poate prospera decât pe seama altor națiuni; cetățeanul individual nu poate prospera decât dacă națiunea lui înflorește. Liberalii au o opinie diferită. Ei cred că interesele diverselor națiuni nu se armonizează mai puțin decât cele ale diverselor grupuri, clase și categorii de indivizi din cadrul aceleiași națiuni. Ei cred că cooperarea internațională pașnică este un mijloc mai adecvat decât conflictul, pentru atingerea țelului pe care îl urmăresc, atât ei cât și naționaliștii: bunăstarea propriei lor națiuni. În ciuda acuzațiilor aduse de naționaliști, ei nu susțin pacea și liberul schimb pentru a trăda interesele propriei lor națiuni, în beneficiul străinilor. Dimpotrivă, ei consideră

pacea și liberul schimb cel mai bun mijloc pentru îmbogățirea propriei lor națiuni. Ceea ce îi deosebește pe liberii schimbiști de naționaliști nu sunt obiectivele, ci mijloacele recomandate pentru atingerea scopurilor comune amândurora.

Disensiunile referitoare la credințele religioase nu pot fi soluționate prin metode raționale. Conflictele religioase sunt, în esență, implacabile și ireconciliabile. Totuși, de îndată ce o comunitate religioasă {184} pătrunde pe terenul acțiunii politice și încearcă să rezolve problemele organizării sociale, ea va fi silită să ia în calcul aspirațiile pământești, oricât ar putea aceasta contraveni dogmelor și articolelor ei de credință. Nici o religie, în activitățile ei exoterice, nu s-a încumetat să le spună vreodată oamenilor deschis: realizarea planurilor noastre de organizare socială vă va face săraci și va reduce bunăstarea voastră în lumea aceasta. Cei devotați consecvent unei vieți de sărăcie s-au retras de pe scena politică, refugiindu-se în secluziune anahoretică. Însă bisericile și comunitățile religioase, care au urmărit să-și facă adepți prin convertire și să influențeze activitățile politice și sociale ale acestora, au îmbrățișat principiile comportamentului secular. În privința problemelor legate de pelerinajul omului în această lume, ele se diferențiază prea puțin de orice alte partide politice. În propaganda lor ele subliniază, mai mult decât beatitudinea în lumea de dincolo, avantajele materiale pe care le rezervă ele fraților lor întru credință.

Doar o viziune asupra lumii ai cărei suporteri renunță la orice activitate lumească ar putea omite să acorde atenție considerațiilor raționale care demonstrează despre cooperarea socială că este marele mijloc pentru atingerea tuturor țelurilor umane. Deoarece omul este un animal social, care nu poate prospera decât în cadrul societății, toate ideologiile sunt silite să recunoască importanța preeminentă a cooperării sociale. Ele trebuie să urmărească cea mai satisfăcătoare formă de organizare a societății și trebuie să fie de acord cu grija omului de a-și îmbunătăți bunăstarea materială. Astfel, ele se regăsesc pe un teren comun. Ceea ce le separă unele de altele nu sunt viziunile asupra lumii și chestiunile transcendente care nu pot face obiectul discuției raționale, ci problemele legate de mijloace și căi de atingere a scopurilor. Asemenea antagonisme ideologice se pretează la a fi temeinic cercetate cu ajutorul metodelor științifice ale praxeologiei și ale teoriei economice.

Lupta împotriva erorii

Cercetarea critică a sistemelor filosofice construite de marii gânditori ai omenirii a relevat adesea fisuri și greșeli în structura impresionantă a acelor cuprinzătoare edificii de gândire, aparent consistente și coerente. Nici chiar

geniul nu reușește întotdeauna să evite contradicțiile și silogismele eronate, atunci când edifică o viziune asupra lumii.

Ideologiile acceptate de opinia publică sunt încă și mai afectate de imperfecțiunile minții umane. Ele sunt în cea mai mare parte o juxtapunere eclectică de idei, total incompatibile între ele. Ele nu rezistă unei cercetări logice a conținutului lor. Inconsistențele lor sunt ireparabile, făcând inutilă orice tentativă de a combina diversele lor părți într-un sistem de idei compatibile unele cu altele.

Unii autori încearcă să justifice contradicțiile din sânul ideologiilor general acceptate invocând pretinsele avantaje ale unui compromis, fie acesta oricât de nesatisfăcător din punct de vedere logic, pentru funcționarea nestânjenită a relațiilor dintre oameni. Ei invocă eroarea comună după care viața și realitatea „nu sunt logice"; ei susțin că un sistem contradictoriu își poate demonstra eficacitatea, sau chiar adevărul, funcționând satisfăcător, pe când un sistem consistent din punct de vedere logic ar putea genera dezastre. Este inutil să respingem din nou aceste erori populare. Gândirea logică și viața reală nu reprezintă două orbite separate. Logica este, pentru om, singurul mijloc de a înțelege problemele realității. Ceea ce este contradictoriu în teorie, nu este mai puțin contradictoriu în realitate. Nici o inconsistență logică nu poate furniza o soluție satisfăcătoare, i.e. care să funcționeze în practică, a problemelor ridicate de faptele din lume. Singurul efect al ideologiilor contradictorii este de a oblitera problemele reale și de a-i împiedica astfel pe oameni să găsească la timp măsurile adecvate pentru a le rezolva. Ideologiile inconsistente pot amâna uneori apariția unui conflict manifest, însă ele agravează cu siguranță relele pe care le ascund și fac ca soluția finală să fie mai dificilă. Ele multiplică agoniile, intensifică sentimentele de ură și fac înțelegerea pașnică imposibilă. A considera contradicțiile ideologice benigne sau chiar benefice este o imensă eroare. {185}

Obiectivul de căpătâi al praxeologiei și al teoriei economice este de a substitui doctrinele contradictorii ale eclectismului popular prin ideologii consistente și corecte. Nu există nici un alt mijloc de a evita dezintegrarea socială și de a prezerva ameliorarea constantă a condițiilor umane, cu excepția celor furnizate de rațiune. Oamenii trebuie să încerce să gândească temeinic toate problemele relevante, până în punctul de unde mintea umană nu mai poate avansa. Ei nu trebuie niciodată să accepte necritic vreuna din soluțiile moștenite de la generațiile mai vechi, ci să supună din nou examenului fiecare teorie și fiecare teoremă, fără să obosească niciodată în strădania lor de a mătura erorile și de a dobândi cea mai solidă cunoaștere posibilă. Ei trebuie să lupte împotriva erorii, demascând doctrinele viciate și prezentând adevărul.

Problemele acestea sunt pur intelectuale și trebuie abordate ca atare. A le translata în sfera morală și a respinge suporterii unei ideologii opuse numindu-i ticăloși, este o manevră dezastruoasă. Este zadarnic să insistăm asupra faptului că ceea ce urmărim noi este bun și ceea ce urmăresc adversarii noștri este rău. Întrebarea la care trebuie să răspundem este tocmai ce trebuie să

considerăm drept bun și ce trebuie să considerăm drept rău. Dogmatismul rigid specific grupurilor religioase și marxismului nu generează decât conflicte ireconciliabile. El îi condamnă dinainte pe disidenți drept răufăcători, le pune la îndoială buna credință și le cere să se predea necondiționat. Acolo unde prevalează această atitudine nu este posibilă nici o cooperare socială.

La fel de contraproductivă este și propensiunea, foarte populară astăzi, de a-i numi pe adepții altor ideologii nebuni. Psihiatrii n-au criterii de demarcare precise pentru a separa normalitatea mentală de anormalitate. Ar fi prezumțios ca neavizații să se amestece în această problemă fundamentală a psihiatriei. Este însă limpede că, dacă simplul fapt că un om împărtășește idei eronate și acționează în conformitate cu ele îl califică drept handicapat mental, {186} va fi foarte greu să descoperim vreun individ căruia să i se poată aplica epitetul de normal. În acest caz am fi siliți să etichetăm drept nebune generațiile trecute, deoarece ideile lor despre problemele științelor naturale și implicit tehnicile lor difereau de ale noastre. Din aceleași motive, generațiile viitoare ne vor numi pe noi lunatici. Omul este supus erorii. Dacă a greși ar fi semnul caracteristic al deficiențelor mentale, atunci toată lumea ar trebui considerată handicapată mental.

Nici faptul că un om este în dezacord cu opinia majorității contemporanilor săi nu-l califică drept lunatic. Erau Copernic, Galilei și Lavoisier nebuni? Faptul că un om concepe idei noi, potrivnice celor împărtășite de alții, face parte din cursul obișnuit al evenimentelor istorice. Unele din aceste idei sunt încorporate ulterior sistemului de cunoștințe acceptat ca adevărat de opinia publică. Este cu putință să rezervăm epitetul de „normali” doar mitocanilor care n-au avut niciodată idei proprii și să-l refuzăm inovatorilor?

Comportamentul unora dintre psihiatrii contemporani este cu adevărat scandalos. Ei ignoră total teoriile praxeologiei și economiei. Familiaritatea lor cu ideologiile contemporanilor noștri este superficială și necritică. Și totuși ei îi califică fără scrupule pe suporterii anumitor ideologii drept persoane paranoice.

Există persoane cunoscute sub stigmatul comun de șarlatani monetari (*monetary cranks*). Șarlatanul monetar susține o metodă de a face toată lumea prosperă prin măsuri monetare. Planurile sale sunt iluzorii. Pe de altă parte, ele reprezintă aplicația consecventă a unei ideologii monetare în întregime aprobate de opinia publică contemporană și care ghidează politicile aproape tuturor guvernelor. Obiecțiile formulate împotriva acestor erori ideologice de către economiști nu sunt luate în considerație de guverne, partide politice și presă.

Se crede îndeobște, de către cei nefamiliarizați cu teoria economică, că expansiunea creditelor și creșterea cantității de bani aflați în circulație sunt mijloace eficace pentru reducerea permanentă a ratei dobânzii, sub nivelul pe care l-ar atinge pe o piață de capital și împrumuturi nemanipulată. Această teorie este total eronată.[2] Dar ea ghidează politicile monetare și de acordare a creditelor ale aproape tuturor guvernelor contemporane. De bună seamă, pe baza

2. A se vedea mai jos, capitolul xx.

acestei ideologii vicioase, nu se poate formula nici o obiecție validă împotriva planurilor avansate de Pierre Joseph Proudhon, Ernest Solvay, Clifford Hugh Douglas și o sumedenie de alți pretinși reformatori. Aceștia n-au fost decât mai consecvenți decât sunt alții. Ei doreau să reducă rata dobânzii la zero, și să abolească astfel complet raritatea „capitalului". Cel ce dorește să respingă aceste idei trebuie să atace teoriile subiacente politicilor monetare și de acordare a creditelor practicate de națiuni mari.

Psihiatrul poate obiecta, susținând că ceea ce îl caracterizează pe un om drept lunatic este tocmai faptul că-i lipsește moderația și că merge la extreme. În vreme ce omul normal este suficient de judicios pentru a se controla, paranoicul trece de orice limită. Această replică este total nesatisfăcătoare. Toate {187} argumentele avansate în favoarea tezei că rata dobânzii poate fi redusă prin expansiunea creditului de la 5 sau 4%, la 3 sau 2%, sunt la fel de valabile pentru a o reduce până la zero. „Șarlatanii monetari" au cu siguranță dreptate, din punctul de vedere al erorilor monetare acceptate de opinia publică.

Există psihiatri care îi numesc lunatici pe germanii care au îmbrățișat principiile naziste și care doresc să-i vindece prin proceduri terapeutice. Din nou, avem de a face cu aceeași problemă. Doctrinele naziste sunt vicioase, dar ele nu diferă în mod esențial de ideologiile socialismului și ale naționalismului, așa cum au fost ele aprobate de opinia publică din alte țări. Ceea ce caracterizează nazismul este doar aplicarea consecventă a acestor ideologii, la condițiile particulare din Germania. Ca și toate celelalte națiuni contemporane, naziștii doreau controlul guvernamental al afacerilor și auto-suficiența economică, adică autarhia, pentru țara lor. Trăsătura distinctivă a politicii lor a fost că refuzau să accepte dezavantajele pe care adoptarea aceluiași sistem de către alte țări le-ar fi impus asupra lor. Ei nu erau dispuși să rămână pe veci „prizonieri", cum ziceau ei, în cadrul unei țări relativ suprapopulate, în care condițiile fizice fac productivitatea efortului uman relativ mai scăzută decât în altele. Ei considerau că cifrele ridicate ale populației lor, situarea geografică propice din punct de vedere strategic a țării lor, precum și vigoarea înnăscută și bravura forțelor lor armate le ofereau o bună șansă de a remedia, prin agresiune, inconvenientele pe care le deplângeau.

De bună seamă, oricine acceptă ideologia naționalismului și a socialismului ca fiind adevărată și o alege drept etalon pentru politicile propriei sale țări, nu este în măsură să respingă concluziile deduse din ea de naziști. Singura cale de respingere a nazismului, rămasă pentru celelalte țări care acceptau aceste două principii, a fost de a-i învinge pe naziști în război. Și câtă vreme ideologia socialismului și a naționalismului își va păstra supremația în opinia publică mondială, germanii sau alte popoare vor încerca din nou să-și atingă țelurile prin agresiune și cucerire, dacă li se va ivi vreodată oportunitatea. Nu există nici o speranță de eradicare a mentalității agresive dacă nu nimicim complet erorile ideologice în care-și înfige ea rădăcinile. Aceasta nu este o sarcină pentru psihiatri, ci pentru economiști.[3]

Omul dispune de un singur instrument pentru combaterea erorii: rațiunea.

3. Cf. Mises, *Omnipotent Government*, New Haven, 1944, pp. 221-228, 129-131, 135-140.

3. Puterea

Societatea este un produs al acțiunii umane. Acțiunea umană este orientată de ideologii. Astfel, societatea și orice ordine concretă a treburilor sociale sunt un rezultat al ideologiilor; ideologiile nu sunt, cum spun marxiștii, produsul unei anumite stări sociale de lucruri. De bună seamă, gândurile și ideile omenești nu sunt realizările unor indivizi {188} izolați. Gândirea nu reușește nici ea decât prin cooperarea gânditorilor. Nici un individ nu ar avansa cu raționamentele sale, dacă ar fi supus necesității de a lua totul de la început. Omul poate progresa în gândire numai pentru că eforturile sale sunt susținute de acelea ale generațiilor trecute, care au alcătuit instrumentele de gândire, conceptele și terminologiile și au ridicat problemele.

Orice ordine socială dată a fost gândită și plănuită, înainte de a putea fi realizată. Această precedență temporală și logică a factorului ideologic nu implică propoziția că oamenii elaborează un plan complet al unui sistem social, așa cum fac utopiștii. Ceea ce este și trebuie să fie gândit dinainte nu este concertarea acțiunilor individuale într-un sistem integrat de organizare socială, ci acțiunile indivizilor față de semenii lor și a grupurilor deja formate față de alte grupuri. Înainte ca un om să-și ajute semenul pentru tăierea unui copac, o asemenea cooperare trebuie gândită. Înainte ca un act de barter să aibă loc, ideea de schimb mutual de bunuri și servicii trebuie să fie concepută. Nu este necesar ca indivizii implicați să devină conștienți de faptul că o asemenea mutualitate atrage după sine stabilirea de legături sociale și apariția unui sistem social. Individul nu planifică și execută acțiuni care urmăresc construirea societății. Conduita sa și conduita corespunzătoare a celorlalți generează corpuri sociale.

Orice stare existentă a treburilor sociale este produsul ideologiilor gândite în prealabil. În cadrul societății pot apărea ideologii noi, care pot înlocui vechile ideologii, transformând astfel sistemul social. Dar societatea este întotdeauna creația unor ideologii temporal și logic anterioare. Acțiunea este ghidată întotdeauna de idei; ea pune în aplicație ceea ce a plănuit gândirea în prealabil.

Dacă ipostaziem sau antropomorfizăm noțiunea de ideologie, putem spune că ideologiile au putere asupra omului. Puterea este facultatea sau capacitatea de a dirija acțiunea. De regulă, nu spunem decât despre un om sau despre grupuri de oameni că sunt puternici. Așadar definiția puterii este: puterea este capacitatea de a dirija acțiunile altor oameni. Cel ce este puternic, își datorează puterea unei ideologii. Doar ideologiile îi pot furniza unui om puterea de a influența alegerile

și conduita altor oameni. Nimeni nu poate deveni lider dacă nu este susținut de o ideologie care îi face pe ceilalți dispuși să asculte și să consimtă. Astfel, puterea nu este un lucru fizic și tangibil, ci un fenomen moral și spiritual. Puterea unui rege se bazează pe recunoașterea ideologiei monarhice de către supușii săi.

Cel ce utilizează puterea pentru a conduce statul – adică aparatul social de coerciție și constrângere – guvernează. Guvernarea este exercițiul puterii în corpul politic. Ea se bazează întotdeauna pe putere, {189} adică pe capacitatea de a dirija acțiunile altora.

Bineînțeles, este posibil să se instituie o guvernare bazată pe oprimarea violentă a unei populații rebele. Aplicarea coerciției violente, sau a amenințării cu aceasta, împotriva celor ce nu sunt dispuși să se supună voluntar, este trăsătura caracteristică a statului și a guvernării. Însă orice asemenea opresiune violentă este și ea întemeiată pe putere ideologică. Cel ce dorește să întrebuințeze violența are nevoie de cooperarea voluntară a anumitor oameni. Un individ dependent doar de el însuși nu poate niciodată guverna doar cu ajutorul violenței fizice.[4] El are nevoie de suportul unui grup pentru a supune alte grupuri. Tiranul are nevoie de o suită de partizani care să-i asculte ordinele de bunăvoie. Obediența lor spontană îi furnizează lui aparatul de care are nevoie pentru supunerea altor oameni. Dacă va reuși sau nu să-și prelungească domnia depinde de raportul numeric între cele două grupuri, al persoanelor care-l susțin voluntar și al celor pe care-i supune prin forță. Deși un tiran poate guverna temporar cu ajutorul unei minorități, dacă această minoritate este înarmată iar majoritatea nu, pe termen lung minoritatea nu poate ține majoritatea în servitute. Cei oprimați se vor răzvrăti și vor scutura jugul tiraniei.

Un sistem durabil de guvernare trebuie să se întemeieze pe o ideologie acceptată de majoritate. Factorul „real", „forțele reale" care sunt fundamentul guvernării și care le asigură guvernanților puterea de a întrebuința violența împotriva grupurilor rebele minoritare sunt, în esență, ideologici, morali și spirituali. Guvernanții care n-au recunoscut acest principiu fundamental al guvernării și, bizuindu-se pe presupusa irezistibilitate a trupelor armate de care dispuneau, au nesocotit spiritul și ideile, au fost în cele din urmă răsturnați de asalturile adversarilor lor. Interpretarea puterii ca factor „real", independent de ideologii, care este răspândită prin numeroase lucrări de politologie și istorie, este eronată. Termenul de *Realpolitik* nu are sens decât dacă

4. Un gangster poate surclasa în putere un individ mai slab, sau neînarmat. Însă lucrul acesta nu are nimic de a face cu viața în societate. El reprezintă un caz antisocial izolat.

este întrebuințat pentru a desemna politicile care iau în calcul ideologiile general acceptate, pentru a le opune politicilor bazate pe ideologii insuficient recunoscute și, de aceea, nepotrivite pentru a susține un sistem de guvernare durabil.

Cel ce interpretează puterea ca putere fizică sau „reală" de a continua și consideră că acțiunea violentă este însăși temelia guvernării vede lucrurile din punctul de vedere îngust al ofițerilor subordonați, însărcinați să conducă anumite unități ale unei armate, sau forțe de poliție. Acestor subordonați le revin anumite sarcini precise, în cadrul {190} ideologiei dominante. Șefii lor le încredințează trupele nu doar echipate, înarmate și organizate pentru luptă, ci și pătrunse de spiritul care le face să asculte de ordine. Comandanții unor asemenea subdivizii iau acest factor moral drept un lucru de la sine înțeles, deoarece chiar ei înșiși sunt animați de același spirit și nici măcar nu-și pot imagina o ideologie diferită. Puterea unei ideologii constă tocmai în faptul că oamenii i se supun fără nici un fel de ezitări sau scrupule.

Însă lucrurile stau altfel pentru conducătorul guvernului. El trebuie să urmărească prezervarea moralului forțelor armate și a loialității restului populației. Într-adevăr, acești factori morali sunt singurele elemente „reale" pe care se întemeiază continuarea guvernării sale. Puterea sa scade dacă ideologia care o susține pierde teren.

Uneori minoritățile pot și ele să învingă, cu ajutorul aptitudinilor militare superioare, și să instituie o guvernare minoritară. Dar o asemenea stare de lucruri nu poate dura. Dacă victorioșii cuceritori nu reușesc ulterior să convertească un sistem de guvernare prin violență într-unul de guvernare prin consimțământul ideologic al celor guvernați, atunci el va sucomba în mijlocul altor lupte. Toate minoritățile victorioase care au stabilit un sistem durabil de guvernare au asigurat continuitatea dominației lor prin mijlocirea dobândirii ulterioare a unui ascendent ideologic. Ei și-au legitimat propria supremație, fie supunându-se ideologiilor celor învinși, fie transformându-le. Acolo unde nu s-a petrecut nici unul din aceste lucruri, mulțimea oprimată a deposedat minoritatea opresoare, fie prin rebeliune deschisă, fie prin lucrarea tăcută, dar implacabilă, a forțelor ideologice.[5]

Multe dintre marile cuceriri istorice au reușit să supraviețuiască deoarece invadatorii s-au aliat cu acele clase din țările supuse care se bucurau de susținerea ideologiei dominante, fiind astfel considerate stăpânitori legitimi. Sistemul acesta a fost adoptat de tătari în Rusia, de turci în Principatele Danubiene și, în general, de unguri în Transilvania, precum și de britanici și de olandezi în Indiile Orientale. Un număr re-

5. Cf. mai jos, pp. 649-650.

lativ nesemnificativ de britanici reușeau să guverneze sute de milioane de indieni, deoarece prinții și proprietarii funciari aristocrați din India considerau guvernarea britanică un mijloc de prezervare a privilegiilor lor și-i furnizau susținerea de care se bucura supremația lor din partea ideologiei general acceptate din India. Imperiul indian al Angliei a rămas solid câtă vreme opinia publică a încuviințat ordinea socială tradițională. Pax Britannica a garantat privilegiile prinților și proprietarilor funciari și a ferit masele de agonia războaielor dintre principate și a războaielor de succesiune din cadrul lor. Astăzi, infiltrarea de idei {191} subversive din străinătate a pus capăt guvernării britanice și amenință prezervarea ordinii milenare a țării.

Minoritățile victorioase își datorează uneori succesul superiorității tehnologice. Această împrejurare nu modifică lucrurile. Pe termen lung este imposibil să ținem armele perfecționate departe de membrii majorității. Nu echipamentul forțelor lor armate, ci factorii ideologici sunt cei care i-au menținut pe britanici în India.[6]

Opinia publică a unor țări poate fi divizată din punct de vedere ideologic, astfel încât nici un grup să nu fie destul de puternic pentru a institui o guvernare durabilă. Atunci apare anarhia. Revoluțiile și conflictele civile devin permanente.

Tradiționalismul ca ideologie

Tradiționalismul este o ideologie care consideră că loialitatea față de valori, cutume și metode procedurale transmise, sau despre care se presupune că sunt transmise de strămoși, este atât dreaptă cât și eficace. Pentru tradiționalism nu este esențial dacă acești înaintași sunt strămoși în accepțiunea biologică a termenului, sau pot fi considerați în mod rezonabil ca fiind astfel; uneori ei au fost doar locuitorii precedenți ai țării respective, sau adepții aceleiași credințe religioase, sau doar precursori în exercițiul vreunei sarcini speciale. Cine este considerat strămoș și care este conținutul corpusului tradițional moștenit depinde de conținutul concret al fiecărei varietăți de tradiționalism în parte. Ideologia îi aduce în prim plan pe anumiți strămoși și îi aruncă pe alții în uitare; uneori ea îi numește strămoși pe unii oameni care n-au nimic de a face cu presupusa lor posteritate. Ea construiește adesea doctrine „tradiționale” de origine recentă, care diferă de ideologiile împărtășite în realitate de către strămoși.

Tradiționalismul încearcă să-și justifice tezele enumerând succesele pe care le-a asigurat în trecut. Dacă aceste pretenții sunt conforme realității este o altă problemă. Uneori cercetările au relevat erori în conținutul istoric al credințelor tradiționale. Dar aceasta nu a năruit întotdeauna doctrina tradițională

6. Aici avem în vedere prezervarea guvernărilor europene minoritare în țări neeuropene. Referitor la perspectivele unei agresiuni asiatice asupra Occidentului, cf. mai jos, pp. 669-670.

respectivă, deoarece nucleul tradiționalismului nu constă în fapte istorice reale, ci într-o opinie referitoare la acestea, care poate fi oricât de greșită, și într-o voință de a crede lucruri cărora li se atribuie o origine străveche.

4. Meliorismul și ideea de progres

Noțiunile de progres și regres n-au sens decât într-un sistem de gândire teleologic. Într-un asemenea cadru, este natural să numim apropierea de țelul urmărit progres, iar o mișcare în sens opus regres. Fără a se referi la acțiunile unui agent și la un anumit țel, noțiunile acestea sunt deopotrivă sterile și lipsite de orice semnificație. {192}

Una din deficiențele filosofiilor din secolul al XIX-lea este de a fi răstălmăcit semnificația schimbării cosmice și de a fi strecurat clandestin în teoria transformării biologice ideea de progres. Privind retrospectiv, din orice situație dată, la situațiile din trecut, putem utiliza fără pericol termenii de dezvoltare și de evoluție, în sens neutru. În acest caz, evoluția este procesul care a dus de la condițiile din trecut la cele din prezent. Însă trebuie să ne ferim de eroarea fatală de a confunda schimbarea cu îmbunătățirea și evoluția cu evoluția către forme de viață superioare. Nu ne este permis nici să substituim antropocentrismului religios și al vechilor doctrine metafizice, un antropocentrism pseudoștiințific.

Dar nu este sarcina praxeologiei să critice această filosofie. Sarcina ei este să năruie erorile implicate în ideologiile actuale.

Filosofia socială a secolului al XVIII-lea era convinsă că omenirea a pătruns de acum, în cele din urmă, în epoca rațiunii. În vreme ce erorile teologice și metafizice au dominat în trecut, rațiunea va fi de acum supremă. Oamenii se vor elibera din ce în ce mai mult din lanțurile tradiției și ale superstițiilor și își vor dedica toate eforturile ameliorării continue a instituțiilor sociale. Fiecare nouă generație își va aduce propria sa contribuție la această glorioasă sarcină. Cu timpul, societatea va deveni din ce în ce mai mult o societate de oameni liberi, care aspiră la fericirea maximă a numărului cel mai mare. Revenirile temporare nu sunt, desigur, imposibile. Dar, în cele din urmă, cauza cea bună va triumfa, deoarece ea este cauza rațiunii. Oamenii se considerau fericiți pentru că erau cetățeni ai unei epoci de iluminare, care, prin descoperirea legilor comportamentului rațional, netezea calea unei ameliorări continue a treburilor omenești. Ei regretau doar faptul că erau prea bătrâni pentru a mai fi ei înșiși martorii tuturor efectelor benefice ale noii filosofii. „Mi-aș dori", îi scria Bentham lui Philarète Chasles, „să mi se acorde privilegiul de a-mi trăi anii pe care-i mai am de trăit la sfârșitul

fiecăruia dintre secolele ce vor urma morții mele; astfel, aș putea deveni martorul efectelor scrierilor mele."[7]

Toate aceste speranțe se fondau pe convingerea fermă, proprie epocii, că masele sunt atât bune din punct de vedere moral, cât și raționale. Straturile superioare, aristocrații privilegiați care trăiau din grăsimea pământului, erau socotiți depravați. Oamenii de rând, îndeosebi țăranii {193} și muncitorii, erau glorificați în duh romantic, ca fiind nobili și înzestrați cu o judecată infailibilă. Astfel, filosofii erau convinși că democrația, guvernarea de către popor, va atrage după sine perfecțiunea socială.

Această prejudecată a fost eroarea fatală a umanitariștilor, filosofilor și liberalilor. Oamenii nu sunt infailibili; foarte adesea ei se înșală. Nu este adevărat că masele au întotdeauna dreptate și cunosc mijloacele de atingere a țelurilor urmărite. „Credința în omul de rând" nu este întemeiată pe ceva mai solid decât era cea în darurile supranaturale ale regilor, preoților și nobililor. Democrația garantează un sistem de guvernare care se conformează dorințelor și planurilor majorității, dar ea nu poate împiedeca majoritățile să cadă victime unor idei eronate și să adopte politici inadecvate, care nu numai că nu duc la realizarea țelurilor urmărite, dar atrag după ele dezastre. Majoritățile pot și ele să greșească și să distrugă civilizația. Cauza cea bună nu va triumfa doar din cauza faptului că este rațională și eficace. Civilizația va progresa, iar societatea și statul îi vor face pe oameni mai satisfăcuți, deși nu fericiți în sens metafizic, doar dacă oamenii sunt capabili să adopte în cele din urmă politici rezonabile și care este probabil că vor duce la atingerea țelurilor ultime urmărite. Numai viitorul ne va spune dacă această condiție este sau nu îndeplinită.

Nu este loc în limitele unui sistem praxeologic pentru meliorism și fatalism optimist. Omul este liber, în sensul că trebuie să aleagă zilnic din nou între politicile care duc la succes și cele care duc la dezastru, dezintegrare socială și barbarie.

Termenul de progres nu are sens dacă este aplicat evenimentelor cosmice sau unei viziuni cuprinzătoare asupra lumii. Nu dispunem de nici un fel de informații despre planurile inițiatorului originar al mișcării universale. Dar lucrurile nu stau la fel cu întrebuințarea acestui termen în contextul unei doctrine ideologice. Marea majoritate a oamenilor aspiră la provizii de hrană mai mari și de mai bună calitate, haine, locuințe și alte facilități materiale. Numind o creștere a nivelului de trai al maselor progres și îmbunătățire, economiștii nu îmbrățișează un materialism vulgar. Ei constată pur și simplu faptul că oamenii sunt

7. Philarète Chasles, *Études sur les hommes et les moeurs du* XIX – *ème siècle*, Paris, 1849, p. 89.

animați de aspirația de a-și ameliora condițiile materiale de trai. Ei judecă politicile din punctul de vedere al țelurilor pe care doresc oamenii să le atingă. Cel ce disprețuiește scăderea mortalității infantile și dispariția graduală a foametei și a molimelor are dreptul să arunce prima piatră în materialismul economiștilor.

Există un singur etalon pentru evaluarea acțiunilor umane: dacă ele sunt sau nu potrivite pentru atingerea țelurilor urmărite de oamenii care acționează.

X. SCHIMBUL ÎN CADRUL SOCIETĂȚII

1. Schimbul autistic și schimbul interpersonal

În esență, acțiunea este întotdeauna renunțarea la o stare de lucruri în schimbul alteia. Dacă acțiunea este întreprinsă de un individ, în afara oricărei relații de cooperare cu alți indivizi, o putem numi schimb autistic. Un exemplu ar fi vânătorul izolat care doboară un animal pentru consumul său propriu; el renunță la agrement și la un cartuș în schimbul hranei.

În cadrul societății, cooperarea substituie schimburilor autistice schimbul interpersonal, sau social. Omul dă altor oameni ceva, pentru a primi ceva de la ei. Apare mutualismul. Omul servește pentru a fi servit.

Relația de schimb este relația socială fundamentală. Schimbul interpersonal de bunuri și servicii țese rețeaua de legături care-i unește pe oameni în societate. Formula societală este: *do ut des*. Acolo unde nu există mutualitate deliberată, unde acțiunea este întreprinsă fără nici o intenție de a dobândi beneficiul unei acțiuni concomitente a altora, nu există schimb interpersonal, ci schimb autistic. Nu contează dacă acțiunea autistică este benefică sau dăunătoare pentru alții, sau dacă nu le pasă deloc de ea. Un geniu își poate desfășura activitatea numai pentru el, nu pentru mulțime; însă el este un binefăcător neîndoielnic al omenirii. Criminalul își ucide victima pentru propriul său folos; victima nu este, în nici un caz, un partener la această crimă, ci doar obiectul ei; ceea ce se săvârșește se săvârșește împotriva ei.

Agresiunea ostilă era o practică obișnuită printre înaintașii nonumani ai omului. Cooperarea conștientă și deliberată este produsul unui lung proces evolutiv. Etnologia și istoria ne-au furnizat informații interesante despre începuturile schimbului și tipurile primitive de schimb interpersonal. Unii consideră obiceiul oferirii mutuale de cadouri, cu stipularea unui anumit cadou ce urmează a fi primit ca răspuns, drept un model comportamental precursor al schimbului interpersonal.[1] Alții consideră trocul mut drept o modalitate primitivă de comerț. Pe de altă parte, a face cadouri în vederea recompensării prin

1. Gustav Cassel, *The Theory of Social Economy*, trad. S.L. Banon, ed. nouă, Londra, 1932, p. 371.

cadoul-replică al destinatarului, sau în vederea dobândirii bunăvoinței unui om a cărui animozitate ar putea fi dezastruoasă, echivalează deja cu schimbul interpersonal. Același lucru se poate spune și despre trocul mut, care nu diferă de alte modalități de troc și comerț, decât prin absența discuțiilor orale.

Caracteristica esențială a categoriilor acțiunii umane este că sunt apodictice și absolute și nu admit nici un fel de gradație. Există acțiune și nonacțiune, schimb și nonschimb; tot ce se aplică acțiunii și schimbului ca atare este sau nu este dat în fiecare caz individual, după cum există sau nu acțiune și schimb. Tot astfel, liniile de demarcație între schimbul autistic și cel interpersonal sunt cât se poate de distincte. Acțiunea de a face cadouri unilaterale, fără obiectivul de a fi recompensat prin adoptarea vreunei conduite de către destinatar sau de către terțe părți este un schimb autistic. Cel ce dăruiește dobândește satisfacția pe care i-o oferă ameliorarea situației destinatarului. Destinatarul primește cadoul ca pe un dar trimis de Dumnezeu. Dar dacă darurile sunt oferite în vederea influențării conduitei anumitor oameni, ele nu mai sunt unilaterale, ci un tip de schimb interpersonal, între cel ce dăruiește și omul a cărui conduită sunt menite să o influențeze. Deși apariția schimbului interpersonal a fost rezultatul unei lungi evoluții, nu este de conceput nici un fel de tranziție graduală de la schimbul autistic la cel interpersonal. Între ele nu au existat moduri intermediare de schimb. Pasul care duce de la schimb autistic la schimb interpersonal n-a reprezentat întru nimic mai puțin un salt către ceva complet nou și esențial diferit, decât pasul de la reacțiunea automată a celulelor și nervilor la comportamentul conștient și deliberat pe care-l numim acțiune.

2. Legături contractuale și legături hegemonice

Există două tipuri diferite de cooperare socială: cooperarea prin contract și coordonare și cooperarea prin comandă și subordonare, sau hegemonie.

Acolo unde – și în măsura în care – cooperarea bazează pe contract, relația logică dintre indivizii care cooperează este simetrică. Ei sunt cu toții participanți la contracte de schimb interpersonal. John se află în aceeași relație cu Tom în care se află Tom cu John. Acolo unde – și în măsura în care – cooperarea se bazează pe comandă și subordonare, există omul care comandă și există cei care ascultă de ordinele sale. Relația logică dintre aceste două clase de oameni este asimetrică. Există un director și există persoanele aflate în grija sa. Directorul

alege și dirijează singur; ceilalți – cei aflați în custodie – nu sunt decât pionii acțiunilor sale. {196}

Forța care cheamă la viață și care animează orice corp social este întotdeauna puterea ideologică, iar faptul care face dintr-un individ un membru al unui corp social este întotdeauna propria sa conduită. Aceste lucruri nu sunt mai puțin adevărate pentru legăturile sociale hegemonice. Este adevărat că, de regulă, oamenii se nasc în cadrul celor mai importante rețele hegemonice, care sunt familia și statul, iar acest lucru era valabil și pentru legăturile hegemonice din vremurile trecute, sclavia și servitutea, care au dispărut din cuprinsul civilizației occidentale. Dar nici un fel de violență fizică și constrângere nu-l pot forța pe un om, împotriva voinței sale, să rămână în poziția de supus al unei ordini hegemonice. Ceea ce produc violența sau amenințarea cu violența este o stare de lucruri în care, de regulă, supunerea este considerată mai dezirabilă decât rebeliunea. Confruntat cu alegerea între consecințele obedienței și ale nonobedienței, supusul o preferă pe cea dintâi și se integrează astfel în relația hegemonică. Fiecare nouă poruncă îl pune din nou în fața acestei alegeri. Supunându-se în mod repetat el contribuie cu partea lui la perpetuarea existenței corpului social hegemonic. Chiar și ca supus integrat într-un asemenea sistem, el este o ființă umană care acționează, adică o ființă care nu ascultă pur și simplu de impulsuri oarbe, ci își întrebuințează rațiunea pentru a alege între alternative.

Ceea ce diferențiază legăturile hegemonice de cele contractuale este măsura în care alegerile indivizilor determină mersul evenimentelor. De îndată ce omul se decide în favoarea aservirii sale către un sistem hegemonic el devine, în limitele activităților acestui sistem și în intervalul de timp al aservirii sale, pionul acțiunilor directorului. În cadrul corpului social hegemonic și în măsura în care el dirijează conduita subordonaților săi, doar directorul acționează. Supușii acționează doar pentru a-și alege statutul de subordonați; odată făcută această alegere ei nu mai acționează pentru ei înșiși, ci li se poartă de grijă.

În cadrul unei societăți contractuale, membrii individuali schimbă între ei anumite cantități de bunuri și servicii, de anumite calități. Când își alege statutul de subordonat, în cadrul unui corp hegemonic, un om nici nu oferă nici nu primește ceva specific. El se integrează într-un sistem, în care va avea de adus indefinit servicii și va primi ceea ce este dispus directorul să-i aloce. El este la mila directorului. Doar directorul este liber să aleagă. Împrejurarea că directorul este un individ sau un grup organizat de indivizi – un directorat – că el este un

tiran maniac și egoist sau un despot patern și binevoitor este irelevantă pentru structura de ansamblu a sistemului.

Distincția între aceste două tipuri de cooperare socială se regăsește {197} în toate teoriile societății. Ferguson a descris-o ca pe contrastul dintre națiunile războinice și cele comerciale;[2] Saint Simon ca pe contrastul dintre națiunile belicoase și cele pașnice, sau industrioase; Herbert Spencer ca pe contrastul dintre societățile caracterizate prin libertate individuală și cele caracterizate prin structuri militare;[3] Sombart ca pe contrastul dintre eroi și tarabagii.[4] Marxiștii disting între „organizarea gentilică" a unei fabuloase epoci primitive a societății și a beatitudinii eterne a socialismului, pe de o parte, și degradarea de nedescris a capitalismului, pe de alta.[5] Filosofii naziști disting între sistemul pervers al securității burgheze și cel eroic, al *Führertum*-ului autoritar. Nu toți sociologii evaluează la fel cele două sisteme. Dar ei sunt întru totul de acord cu stabilirea contrastului, precum și cu recunoașterea faptului că nici un al treilea principiu nu este imaginabil sau fezabil.

Civilizația occidentală, ca și civilizațiile celor mai avansate popoare răsăritene, sunt realizări ale oamenilor care au cooperat conform modelului de coordonare contractuală. Este adevărat că aceste civilizații au adoptat, în anumite privințe, legături structurale de tip hegemonic. Statul, ca aparat de constrângere și coerciție este în mod necesar o organizație hegemonică. Tot astfel sunt familia și comunitatea gospodărească. Totuși, trăsătura caracteristică a acestor civilizații este structura contractuală proprie cooperării între familiile individuale. Pe vremuri prevala aproape complet autarhia și izolarea economică a unităților gospodărești individuale. Când locul autosuficienței fiecărei familii a fost luat de schimburile interfamiliale de bunuri și servicii, lucrurile au luat, în toate țările considerate de regulă civilizate, aspectul cooperării bazate pe contract. Civilizația umană, așa cum o cunoaștem de atunci încoace din experiența istorică, este preponderent un produs al relațiilor contractuale.

Orice tip de cooperare umană și de mutualism social este, în esență, o ordine a păcii și a rezolvării disputelor prin conciliere. În relațiile interne din cadrul oricărei unități sociale, fie ea bazată pe legături contractuale sau hegemonice, trebuie să fie pace. Acolo unde există conflicte violente și în măsura în care ele există, nu există nici cooperare,

2. Cf. Adam Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, ed. nouă, Basel, 1789, p.208.

3. Cf. Herbert Spencer, *The Principles of Sociology*, New York, 1914, III, 575-611.

4. Cf. Werner Sombart, *Händler und Helden*, München, 1915.

5. Cf. Frederick Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State*, New York, 1942, p. 144.

nici legături sociale. Partidele politice care, mânate de aspirația lor de a substitui sistemul contractual cu unul hegemonic, condamnă putreziciunea păcii și a securității burgheze, exaltă noblețea morală a violenței și a vărsării de sânge și preamăresc războiul și revoluția, ca metode eminamente naturale în relațiile interumane, se contrazic pe ele însele. Într-adevăr, propriile lor utopii se doresc tărâmuri ale păcii. Reich-ul nazist și comunitatea marxistă sunt societăți bazate pe planuri de pace netulburată. Ele urmează a fi edificate prin planificare, adică prin aservirea violentă a tuturor celor nedispuși să se supună fără rezistență. Într-o lume contractuală este posibilă coexistența multor state diferite. Într-o lume hegemonică nu poate exista decât un singur Reich sau o singură comunitate și un singur dictator. Socialismul trebuie să aleagă între renunțarea la avantajele diviziunii muncii la scara întregii planete și a tuturor popoarelor și implementarea unei ordini hegemonice mondiale. Acesta este faptul care a făcut ca bolșevismul rusesc, nazismul german și fascismul italian să fie „dinamice", adică agresive. În condiții contractuale, imperiile se dizolvă într-o ligă flexibilă de țări membre autonome. Sistemul hegemonic este constrâns să tindă spre anexarea tuturor statelor independente. {198}

Ordinea contractuală a societății este o ordine de lege și drept. Este o guvernare sub domnia legii (*Rechtsstaat*), prin contrast cu statul asistențial (*Wohlfahrtsstaat*) sau paternalist. Legea sau dreptul reprezintă complexul de reguli care determină orbita în care indivizii sunt liberi să acționeze. Nici o astfel de orbită nu le este permisă supușilor unei societăți hegemonice. Într-un stat hegemonic nu există nici drept nici lege; există doar directive și reglementări, pe care directorul le poate schimba zilnic și pe care le poate aplica oricât de discriminatoriu dorește, de care supușii trebuie să asculte. Supușii au o singură libertate: să asculte fără să pună întrebări.

3. Acțiunea calculată

Toate categoriile praxeologice sunt eterne și de neschimbat, după cum sunt și unic determinate de structura logică a minții umane și de condițiile naturale ale existenței umane. Atât când acționează, cât și când teoretizează despre acțiune, omul nu poate nici să se elibereze de aceste categorii, nici să le depășească. Un tip de acțiune categoric diferit de cel determinat de aceste categorii nu este nici posibil, nici de conceput pentru om. Omul nu va putea niciodată înțelege ceva care nu este nici acțiune, nici nonacțiune. Nu există o istorie a acțiunii; nu există o evoluție care să fi dus de la nonacțiune la acțiune; nu există stadii tranzi-

torii între acțiune și nonacțiune. Există doar acțiune și nonacțiune. Și pentru fiecare acțiune concretă este riguros valid tot ce se poate stabili {199} categoric despre acțiune în general.

Orice acțiune poate face uz de numere ordinale. Pentru întrebuințarea numerelor cardinale și a calculelor aritmetice bazate pe ele sunt necesare anumite condiții speciale. Aceste condiții au apărut în evoluția istorică a societății contractuale. Astfel s-a deschis calea pentru socoteli și calcul în planificarea de acțiuni viitoare și în stabilirea efectelor produse de acțiunile trecute. Numerele cardinale și utilizarea lor pentru efectuarea de operațiuni aritmetice sunt și ele categorii eterne și imutabile ale minții umane. Însă aplicabilitatea lor la premeditarea și înregistrarea acțiunii depinde de anumite condiții care nu erau prezente în stadiile timpurii ale treburilor omenești, care au apărut abia mai târziu – și care ar putea să dispară din nou.

Cunoașterea a ceea ce se petrece într-o lume în care acțiunea este calculabilă și poate fi socotită este cea care i-a dus pe oameni la elaborarea științelor praxeologiei și a teoriei economice. Teoria economică este, în esență, teoria sferei de acțiune în care calculul este aplicat, sau este aplicabil dacă se îndeplinesc anumite condiții. Nu există vreo distincție mai importantă, atât pentru viața umană cât și pentru studiul acțiunii umane, decât cea dintre acțiunea calculabilă și cea necalculabilă. Civilizația modernă este, înainte de toate, caracterizată prin faptul că a elaborat o metodă care face cu putință utilizarea aritmeticii într-un câmp larg de activități. Acesta este lucrul la care se gândesc oamenii când îi atribuie epitetul – nu prea fericit și adesea generator de confuzii – de raționalitate.

Sesizarea mentală și analizarea problemelor prezente într-un sistem de piață bazat pe efectuarea de calcule au fost punctul de plecare al gândirii economice, care a dus, în cele din urmă, la cunoașterea praxeologică. Pe de altă parte, nu din considerație pentru acest fapt istoric este necesar să începem expunerea unui sistem cuprinzător de teorie economică printr-o analiză a economiei de piață și printr-o examinare a problemelor calculului economic. Nici aspectele istorice, nici cele euristice nu ne impun o asemenea abordare, ci necesitățile logicii și ale rigorii sistematice. Problemele studiate sunt manifeste și practice numai în sfera unei economii de piață bazate pe calcul. Utilizarea lor pentru studiul altor sisteme de organizare socială, care nu permit utilizarea de calcule, nu este posibilă decât printr-un transfer ipotetic și figurativ. Calculul economic este problema fundamentală pentru înțelegerea tuturor problemelor numite, îndeobște, economice.

Partea a treia

Calculul economic

XI. EVALUAREA FĂRĂ CALCUL

1. Gradarea mijloacelor

OMUL care acționează transferă evaluarea obiectivelor pe care le urmărește asupra mijloacelor.

Ceteris paribus, el atribuie cantității totale a diverselor mijloace aceeași valoare pe care o atribuie obiectivului pe care ele îl pot produce. Pentru un moment, putem lăsa deoparte timpul necesar pentru producerea obiectivului și influența sa asupra relației dintre valoarea scopurilor și cea a mijloacelor.

Gradarea mijloacelor, ca și cea a țelurilor, este un proces prin care *a* este preferat lui *b*. Ea constă în a prefera și a lăsa deoparte. Este o manifestare a judecății că *a* este dorit mai intens decât *b*. Gradarea face posibilă aplicarea de numere ordinale, dar nu se pretează la aplicarea de numere cardinale și la întrebuințarea operațiilor aritmetice bazate pe acestea. Dacă cineva îmi oferă posibilitatea să aleg între trei bilete la operă, la spectacolele *Aida*, *Falstaff* și *Traviata* și eu aleg *Aida* dacă am posibilitatea să aleg doar unul, iar dacă am posibilitatea să aleg încă unul mai aleg și *Falstaff*, prin aceasta fac o alegere. Aceasta înseamnă că, în condițiile date, eu prefer *Aida* față de *Falstaff* și *Traviata*; dacă n-aș putea să aleg decât un bilet, aș prefera *Aida* și aș renunța la *Falstaff*. Dacă numim vizionarea spectacolului *Aida a*, vizionarea lui *Falstaff b*, iar vizionarea *Traviatei c*, eu pot spune: prefer pe *a* lui *b* și pe *b* lui *c*.

Țelul imediat al acțiunii este adesea obținerea unor cantități numărabile și măsurabile de lucruri tangibile. În acest caz, omul are de ales între cantități numărabile; el preferă, de pildă, 15 *r* față de 7 *p*; dar, dacă ar avea de ales între 15 *r* și 8 *p*, ar putea să prefere 8 *p*. Am putea să exprimăm această stare de lucruri spunând că el atribuie o valoare mai scăzută la 15 *r* decât la 8 *p*, dar mai ridicată decât la 7 *p*. Aceasta revine la afirmația că el preferă pe *a* lui *b* și pe *b* lui *c*. Substituția lui *a* prin 8 *p*, a lui *b* prin 15 *r* și a lui *c* prin 7 *p* nu modifică nici înțelesul afirmației, nici faptul pe care-l descrie ea. Ea nu face în nici un caz cu putință

calculul cu numere cardinale. Ea nu deschide posibilitatea calculului {201} economic și a operațiunilor mentale bazate pe acesta.

2. Ficțiunea trocului în teoria elementară a valorilor și a prețurilor

Elaborarea teoriei economice este atât de dependentă euristic de procesele logice de calcul, încât economiștilor le-a scăpat problema fundamentală implicată în metodele calculului economic. Ei erau gata să ia calculul economic ca pe un lucru de la sine înțeles; le-a scăpat faptul că acesta nu este un dat ultim, ci un derivat, care se cere a fi redus la fenomene mai elementare. Ei și-au reprezentat greșit calculul economic. L-au luat drept o categorie a oricărei acțiuni umane și au ignorat faptul că este doar în anumite condiții o categorie inerentă acțiunii. Erau pe deplin conștienți de faptul că schimbul interpersonal, și deci schimburile de piață efectuate prin intermediul unui mijloc comun de schimb – banii – și deci prețurile, sunt trăsături specifice unui anumit stadiu al organizării economice a societății, care nu exista în civilizațiile primitive și ar putea, eventual, să dispară din nou, în funcție de cursul viitor al schimbărilor istorice.[1] Dar ei nu înțelegeau că prețurile monetare sunt singurul vehicul al calculului economic. Astfel, majoritatea studiilor lor sunt puțin folositoare. Chiar și scrierile celor mai eminenți economiști sunt întrucâtva viciate de erorile implicate în ideile lor despre calculul economic.

Teoria modernă a valorii și a prețurilor arată cum alegerile indivizilor, faptul că ei preferă anumite lucruri și lasă deoparte altele, au drept efect, în sfera schimbului interpersonal, apariția prețurilor de piață.[2] Aceste expuneri magistrale sunt nesatisfăcătoare într-unele puncte minore și desfigurate de expresii nepotrivite. Dar în esență ele sunt irefutabile. În măsura în care este necesar să fie amendate, trebuie s-o facem mai degrabă printr-o elaborare consistentă a gândirii autorilor lor, decât prin respingerea raționamentelor acestora.

Pentru a reduce fenomenele pieței la categoria universală a preferinței lui *a* față de *b*, teoria elementară a valorii și a prețurilor trebuie să întrebuințeze unele construcții imaginare. Întrebuințarea unor construcții imaginare fără corespondență în realitate este un instrument indispensabil al gândirii. Fără el, nici o altă metodă n-ar fi contribuit {202} cu nimic la interpretarea realității. Însă una din problemele cele mai

1. Școala istorică germană exprima aceasta afirmând că proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, schimbul de piață și banii sunt „categorii istorice".

2. Cf. îndeosebi Eugen von Böhm-Bawerk, *Kapital und Kapitalzins*, partea a II-a, Cartea a III-a.

importante ale științei este de a evita erorile pe care le poate induce întrebuințarea abuzivă a acestor construcții.

Teoria elementară a valorii și a prețurilor întrebuințează, printre alte constructe imaginare de care ne vom ocupa ulterior,[3] constructul de piață în care toate tranzacțiile iau forma schimbului direct. Banii sunt inexistenți; bunurile și serviciile sunt schimbate direct pentru alte bunuri și servicii, prin troc. Această construcție imaginară este necesară. Trebuie să lăsăm deoparte rolul de intermediar jucat de bani, pentru a înțelege că ceea ce constituie, în ultimă instanță, obiectul schimburilor sunt întotdeauna bunuri economice de ordinul întâi, tranzacționate pentru alte asemenea bunuri. Banii nu sunt decât un mijloc de efectuare a schimburilor interpersonale. Dar trebuie să ne ferim cu grijă de iluziile pe care le poate induce cu ușurință acest construct, al unei economii de piață cu schimburi directe.

O eroare serioasă, care-și găsește originea și tenacitatea în răstălmăcirea acestei construcții imaginare, a fost ipoteza că mijlocul de schimb este doar un factor neutru. Conform acestei opinii, singura diferență dintre schimbul direct și cel indirect ar fi că cel din urmă implică întrebuințarea unui mijloc de schimb. Interpolarea banilor în tranzacții, spuneau adepții acestei doctrine, n-ar afecta principalele caracteristici ale afacerilor. Ei nu ignorau faptul că în cursul istoriei s-au înregistrat modificări dramatice în puterea de cumpărare a banilor și că aceste fluctuații au indus frecvent convulsii în întregul sistem al schimburilor. Însă se credea că asemenea evenimente erau fapte excepționale, determinate de politici necorespunzătoare. Se afirma că doar moneda „proastă" poate provoca asemenea tulburări. În plus, oamenii nu înțelegeau cauzele și efectele iregularităților acestea. Ei presupuneau tacit că modificările puterii de cumpărare se manifestă pentru toate bunurile și serviciile în același timp și în aceeași măsură. Aceasta este, desigur, implicația mitului neutralității banilor. S-a crezut că întreaga teorie a catalacticii poate fi elaborată menținând ipoteza că nu există decât schimb direct. Odată realizat acest obiectiv, singurul lucru de adăugat ar fi „simpla" inserție a termenilor monetari în complexul teoremelor care descriu schimbul direct. Însă acestui pas final, de închegare a sistemului catalactic, nu i se acorda decât o importanță minoră. Se considera că el n-ar putea altera nimic esențial din structura raționamentelor economice. Sarcina de căpătâi a teoriei economice s-a considerat a fi studiul schimbului direct. În afară de acesta, nu rămânea decât de investigat problema monedei „proaste", în cel mai bun caz.

Conformându-se acestei opinii, economiștii au omis să pună accen-

3. A se vedea mai jos, pp. 236-256.

tul necesar pe problemele schimbului indirect. Tratamentul rezervat {203} de ei problemelor monetare era superficial; el era doar vag conectat cu ansamblul principal al investigațiilor lor asupra procesului pieței. La începutul secolului al XX-lea, problemele schimbului indirect rămăseseră, în linii mari, într-o poziție de inferioritate. Existau tratate de catalactică în care chestiunile monetare erau abordate doar ocazional și superficial și existau lucrări despre monedă și activitățile bancare ai căror autori nici măcar nu încercau să-și integreze tematica în structura unui sistem catalactic. În universitățile anglosaxone catedrele de teorie economică și cele de monedă și activități bancare erau separate, iar în majoritatea universităților germane problemele monetare erau aproape în întregime nesocotite.[4] Abia mai târziu au realizat economiștii că unele dintre cele mai importante și mai dificile probleme ale catalacticii sunt de găsit tocmai în domeniul schimburilor indirecte și că o teorie economică ce nu le acordă toată atenția cuvenită este lamentabil trunchiată. Venirea în vogă a investigațiilor privitoare la relația dintre „rata naturală a dobânzii" și „rata monetară a dobânzii", ascendența teoriei monetare a ciclului de afaceri și întreaga demolare a doctrinei simultaneității și proporționalității modificărilor în puterea de cumpărare a banilor erau semnele noii tendințe a gândirii economice. Bineînțeles, aceste idei noi reprezentau, în esență, o continuare a contribuțiilor atât de glorios inițiate de David Hume, Școala Monetară Britanică (*Currency School*), John Stuart Mill și Cairnes.

Încă și mai dăunătoare a fost a doua eroare generată de întrebuințarea neglijentă a construcției imaginare a unei piețe caracterizate prin schimbul direct.

O eroare înveterată afirma că obiectele și serviciile schimbate sunt de valoare egală. Valoarea era considerată la fel de obiectivă ca și calitățile inerente lucrurilor și nu doar expresia dorinței de a le dobândi a diverselor persoane. Se postula că oamenii stabilesc mai întâi mărimea valorii corespunzătoare bunurilor și serviciilor, printr-un act de măsurare, iar apoi le tranzacționează, în regim de barter, pentru cantități de bunuri și servicii de aceeași magnitudine valorică. Această eroare a viciat analiza problemelor economice întreprinsă de Aristotel și, vre-

4. Neglijarea problemelor schimbului indirect a fost cu siguranță influențată de prejudecăți politice. Populația nu dorea să renunțe la teza după care depresiunile economice sunt un rău inerent modului capitalist de producție și nu sunt nicidecum provocate de încercările de a reduce rata dobânzii, prin expansiunea creditelor. Profesori reputați de științe economice apreciau ca „neștiințifică" explicarea depresiunilor ca fenomene provocate „doar" de evenimente survenite în sfera monedei și a creditului. Existau până și expuneri ale istoriei teoriei ciclurilor de afaceri care omiteau complet să discute teza monetară. Cf., e.g., Eugen von Bergmann, *Geschichte der nationalökonomischen Krisentheorien*, Stuttgart, 1895.

me de două mii de ani, raționamentele tuturor acelora în ochii cărora {204} opiniile lui Aristotel se bucurau de autoritate. Ea a viciat în mod serios minunatele realizări ale economiștilor clasici, făcând scrierile epigonilor lor, îndeosebi cele ale lui Marx și ale școlii marxiste, în întregime sterile. Fundamentul teoriei economice moderne este recunoașterea faptului că tocmai disparitatea dintre valorile atribuite obiectelor tranzacționate este cea care determină tranzacționarea lor. Oamenii vând și cumpără numai pentru că apreciază lucrurile la care renunță mai puțin decât cele pe care le primesc. Astfel, noțiunea de măsurare a valorii este sterilă. Un act de schimb nu este nici precedat, nici acompaniat de vreun proces care să se poată numi de măsurare a valorii. Un individ poate atribui aceeași valoare la două lucruri; însă, în cazul acesta, nu se va produce nici un schimb. Dar dacă există o diversitate în procesul evaluării, tot ce se poate spune despre ea este că un anumit *a* este evaluat mai presus, adică este preferat unui anumit *b*. Valorile și evaluările sunt cantități intensive – și nu extensive. Ele nu sunt susceptibile de a fi sesizate mental, prin aplicarea de numere cardinale.

Cu toate acestea, ideea eronată că valorile sunt măsurabile și sunt efectiv măsurate în decursul tranzacțiilor economice a fost atât de adânc înrădăcinată încât până și unii economiști eminenți i-au căzut victime. Până și Friedrich von Wieser și Irving Fisher au luat ca de la sine înțeles că trebuie să existe ceva de felul măsurării valorii și că teoria economică trebuie să fie capabilă să indice și să explice metoda prin care se poate efectua o asemenea măsurătoare.[5] Majoritatea economiștilor de mai mică anvergură au susținut pur și simplu că banii servesc „drept măsură a valorii”.

În ce ne privește, trebuie să realizăm că a evalua înseamnă a prefera pe *a* lui *b*. Logic, epistemologic, psihologic și praxeologic există un singur mod de a prefera. Nu contează dacă îndrăgostitul preferă o fată altor fete, un om preferă un prieten altor prieteni, un amator de artă preferă o pictură altor picturi, sau un consumator preferă o pâine unei bomboane. A prefera înseamnă întotdeauna a îndrăgi sau a dori pe *a* mai mult decât pe *b*. După cum nu există nici un etalon și nici o măsurătoare a iubirii sexuale, a prieteniei, a simpatiei, sau a satisfacției estetice, tot astfel nu există nici o posibilitate de măsurare a valorii bunurilor. Dacă un om tranzacționează două livre de unt pe o cămașă, tot ce putem spune în legătură cu acest schimb este că – în momentul tranzacției și în condițiile pe care i le oferă acest moment – el preferă

5. Pentru o analiză critică și o respingere a argumentului lui Fisher, cf. Mises, *The Theory of Money and Credit*, trad. H.E. Batson, Londra, 1934, pp. 42-44; pentru o critică similară a argumentului lui Wieser, Mises, *Nationalökonomie*, Geneva, 1940, pp. 192-194.

{205} o cămașă față de două livre de unt. Este sigur că orice act de preferință se caracterizează printr-o anumită intensitate psihică a sentimentelor pe care le implică. Există grade în intensitatea dorinței de a atinge un anumit țel și această intensitate determină profitul psihic, pe care acțiunea încununată de succes i-l aduce individului care acționează. Dar cantitățile psihice nu pot fi decât simțite. Ele sunt în întregime personale și nu există nici un mijloc semantic de a le exprima intensitatea și de a comunica altor oameni informații despre ele.

Nu există nici o metodă disponibilă pentru a construi o unitate de măsură a valorii. Să ne amintim că două unități dintr-un stoc omogen sunt, în mod necesar, evaluate diferit. Valoarea atribuită unității a *n*-a este mai scăzută decât cea atribuită unității a (*n*-1)-a.

În societatea de piață există prețuri monetare. Calculul economic însemnă calcul în termeni de prețuri monetare. Diversele cantități de bunuri și servicii intră în calcul cu suma de bani pentru care au fost cumpărate și vândute pe piață, sau pentru care ar putea fi cumpărate și vândute în perspectivă. Presupunerea că un individ autosuficient izolat, sau managerul general al unui sistem socialist, adică al unui sistem în care nu există piețe pentru mijloacele de producție, ar putea calcula, este fictivă. Nu există nici o modalitate care să poată duce de la calculul monetar din cadrul unei economii de piață, la vreun fel de calcule economice efectuate într-un sistem lipsit de piață.

Teoria valorii și socialismul

Socialiștii, instituționaliștii și Școala Istorică au criticat economiștii pentru utilizarea construcției imaginare care descrie gândirea și acțiunile unui individ izolat. Modelul Robinson Crusoe, ni se spune, nu este de folos pentru studiul condițiilor unei economii de piață. Critica este întrucâtva justificată. Constructele imaginare de individ izolat și de economie planificată fără schimburi de piață nu devin utilizabile decât prin introducerea ipotezei fictive, teoretic contradictorii și contrare realității, că posibilitatea calculului economic există și într-un sistem lipsit de piețe pentru mijloacele de producție.

Faptul că economiștii n-au fost conștienți de această diferență, dintre condițiile unei economii de piață și cele ale unei economii lipsite de piață, a fost cu siguranță o eroare gravă. Însă socialiștii nu aveau prea multe motive să critice această greșeală, deoarece ea consta tocmai în faptul că economiștii admiteau tacit ipoteza că o ordine sau o societate socialistă ar putea întrebuința de asemenea calculul economic și astfel ei afirmau posibilitatea realizării planurilor socialiste.

Economiștii clasici și epigonii lor nu puteau, desigur, să recunoască problemele implicate aici. Dacă ar fi adevărat că valoarea lucrurilor este deter-{206} minată de cantitatea de muncă necesară pentru producerea sau reproducerea lor,

atunci problema calculului economic nu s-ar mai pune. Adepții teoriei valorii muncă nu pot fi învinuiți pentru că n-au sesizat problemele pe care le pune un sistem socialist. Eroarea lor funestă a fost doctrina necorespunzătoare a valorii. Faptul că unii dintre ei erau dispuși să considere construcția imaginară a unei economii socialiste drept un model util și realizabil de reformă din temelii a organizării sociale nu intra în contradicție cu esența conținutului analizei lor teoretice. Dar lucrurile stau altfel în ce privește catalactica subiectivistă. Este de neiertat că economiștii moderni n-au recunoscut problemele implicate aici.

Wieser avea dreptate când declara, la un moment dat, că numeroși economiști au studiat inconștient teoria valorii corespunzătoare unui regim comunist, neglijând astfel să o studieze pe cea a condițiilor existente în prezent în societate.[6] Din nefericire nici el însuși n-a reușit să evite această eroare.

Iluzia că o ordine rațională de management economic este posibilă într-o societate bazată pe proprietatea publică asupra mijloacelor de producție își are originile în teoria valorii din economia clasică și își datorează persistența eșecului multor economiști moderni de a gândi teorema fundamentală a teoriei subiectiviste consecvent, până la concluziile sale ultime. Astfel, utopiile socialiste au fost generate și au persistat grație deficiențelor acelor școli de gândire pe care marxiștii le resping, etichetându-le drept „o mască ideologică a intereselor egoiste de clasă ale burgheziei exploatatoare". În realitate, erorile acestor școli sunt cele care au asigurat înflorirea ideilor socialiste. Faptul acesta demonstrează limpede sterilitatea doctrinei marxiste referitoare la „ideologii" și a derivației sale moderne, sociologia cunoașterii.

3. Problema calculului economic

Omul care acționează întrebuințează cunoașterea furnizată de științele naturale pentru a elabora tehnologia, știința aplicată a acțiunii, care este posibilă în domeniul evenimentelor externe. Tehnologia ne informează ce se poate realiza dacă există dorința de a o face și cum se poate realiza, dacă cei interesați sunt gata să întrebuințeze mijloacele indicate. Odată cu progresul științelor naturale a progresat și tehnologia; mulți ar prefera să spună că dorința de a îmbunătăți metodele tehnologice este cea care a stimulat progresul științelor naturale. Cuantificarea științelor naturale a făcut din tehnologie o știință cantitativă. În esență, tehnologia modernă este arta predicțiilor cantitative aplicate la rezultatele posibile ale acțiunii. Omul calculează cu un grad rezonabil de precizie rezultatul acțiunilor planificate, și o face pentru a-și ajusta acțiunea în așa fel încât să obțină un anumit rezultat.

Însă simpla informație furnizată de tehnologie ar fi suficientă pentru realizarea calculelor doar dacă toate mijloacele de producție – atât {207} cele materiale cât și cele umane – ar putea fi perfect substituibile unele

6. Cf. Friedrich von Wieser, *Der natürliche Wert*, Viena, 1889, p. 60, n. 3.

cu altele, în anumite proporții date, sau dacă ar fi toate absolut specifice. În primul caz, toate mijloacele de producție ar fi potrivite, deși în proporții diferite, pentru atingerea oricăror scopuri; lucrurile ar sta ca și cum n-ar exista decât un singur tip de mijloace – un singur tip de bunuri economice de ordin superior. În cazul al doilea, fiecare mijloc ar putea fi întrebuințat doar pentru atingerea unui singur scop; am atribui fiecărui grup de factori complementari de producție valoarea pe care o atribuim respectivului bun de ordinul întâi. (Din nou, lăsăm provizoriu deoparte modificările determinate de factorul timp.) Nici una din aceste două condiții nu este prezentă în universul în care acționează omul. În anumite limite restrânse mijloacele pot fi substituite unele cu altele; ele sunt mijloace mai mult sau mai puțin specifice, potrivite atingerii unor țeluri variate. Pe de altă parte, însă, majoritatea mijloacelor nu sunt absolut specifice; majoritatea sunt potrivite pentru diferite scopuri. Faptul că există diverse clase de mijloace, că majoritatea acestor mijloace sunt mai potrivite pentru realizarea anumitor scopuri, mai puțin potrivite pentru atingerea altora și absolut inutile pentru producerea unui al treilea grup de scopuri și că, de aceea, diversele mijloace se pretează la diverse utilizări, face ca omului să-i revină sarcina alocării lor către acele întrebuințări în care pot furniza cele mai bune servicii. Calculele în natură, așa cum intervin ele în tehnologie, nu sunt aici de nici un folos. Tehnologia operează cu cantități numărabile și măsurabile de lucruri și efecte externe; ea cunoaște relații cauzale între acestea, dar este străină de relevanța lor pentru dorințele și aspirațiile omului. Domeniul său este doar acela al valorii de utilizare obiective. Ea judecă toate problemele din punctul de vedere dezinteresat al observatorului neutru al evenimentelor fizice, chimice și biologice. Pentru noțiunea de valoare subiectivă de utilizare, pentru perspectiva specific umană și pentru dilemele omului care acționează, nu încape loc în cuprinsul științelor tehnologice. Tehnologia ignoră problema economică: aceea de a întrebuința mijloacele disponibile astfel încât nici o dorință mai intens resimțită să nu rămână nesatisfăcută deoarece mijloacele necesare îndeplinirii ei au fost întrebuințate – irosite – pentru atingerea unei dorințe resimțite mai puțin intens. Pentru soluționarea acestor probleme tehnologia și metodele ei de calcul și măsurare sunt nepotrivite. Tehnologia ne spune cum poate fi atins in anumit scop prin utilizarea de diverse mijloace, care pot fi utilizate laolaltă în diverse combinații, sau cum pot fi întrebuințate diverse mijloace disponibile pentru atingerea anumitor scopuri. Dar ea nu este în măsură să-i spună omului ce procedură ar trebui să aleagă, din varietatea infinită a modalităților imaginabile și posibile de producție. Ceea ce dorește omul să știe este

cum trebuie el să întrebuințeze mijloacele disponibile pentru îndepărtarea cea mai potrivită cu putință – cea mai economică – a neplăcerii {208} resimțite. Însă tehnologia nu-i furnizează decât informații despre relații cauzale dintre lucruri externe. Ea spune, de pildă, $7a + 3b + 5c + \ldots + xn$ pot produce $8P$. Dar, deși se cunosc valorile atribuite de omul care acționează diverselor bunuri de ordinul întâi, tehnologia nu poate decide dacă această formulă, sau oricare alta din multitudinea infinită de formule construite în mod similar, servește cel mai adecvat atingerea scopurilor urmărite de omul care acționează. Arta ingineriei poate stabili cum trebuie construit un pod pentru a traversa un râu într-un anumit loc, astfel încât podul să suporte o anumită încărcare. Însă ea nu poate răspunde la întrebarea dacă construirea unui asemenea pod va retrage sau nu factori materiali de producție și mână de lucru din întrebuințări în care ar putea satisface nevoi mai intens resimțite. Ea nu ne poate spune dacă podul ar trebui sau nu construit, unde ar trebui construit, ce capacitate de încărcare ar trebui să aibă și care din numeroasele posibilități de construire a sa ar trebui aleasă. Calculul tehnologic poate stabili relații între diversele clase de mijloace numai în măsura în care ele pot fi substituite unele cu altele în vederea atingerii unui anumit scop. Însă acțiunea presupune descoperirea de relații între toate mijloacele, oricât de puțin similare ar fi ele, indiferent dacă ele pot sau nu pot fi substituite unele altora în furnizarea acelorași servicii.

Tehnologia și considerațiile derivate din ea nu i-ar fi omului care acționează de mare folos, dacă n-ar fi posibil să introducă în trama lor prețurile monetare ale bunurilor și serviciilor. Proiectele și planurile inginerilor ar fi de interes exclusiv academic, dacă n-ar putea compara inputul și outputul, pe o bază comună. Teoreticianul pedant, în solitudinea laboratorului său, nu se preocupă de asemenea probleme minore; el caută relațiile cauzale dintre diferitele elemente ale universului. Însă omul practic, dornic să-și amelioreze condițiile de trai, prin îndepărtarea neplăcerii atât cât este cu putință, trebuie să știe dacă, în condițiile date, planul pe care și-l edifică este metoda cea mai bună, sau măcar o metodă de a le furniza oamenilor un plus de confort. El trebuie să știe dacă ceea ce dorește să realizeze va fi o ameliorare, în comparație cu starea actuală de lucruri și cu avantajele anticipate de pe urma executării altor proiecte, realizabile din punct de vedere tehnic și care nu pot fi executate dacă proiectul pe care l-a ales absoarbe mijloacele disponibile. Asemenea comparații nu pot fi făcute decât cu ajutorul prețurilor monetare.

Astfel, moneda devine vehiculul calculului economic. Aceasta nu este o funcție separată a banilor. Banii sunt mijlocul de schimb univer-

{209} sal întrebuințat și nimic altceva. Numai pentru că banii sunt mijlocul comun de schimb, pentru că majoritatea bunurilor și serviciilor pot fi vândute și cumpărate pe piață cu bani – și numai în măsura în care așa stau lucrurile – pot oamenii să întrebuințeze prețurile monetare în calculele de rentabilitate. Rapoartele de schimb între bani și diversele bunuri și servicii, așa cum au fost stabilite în trecut pe piață și cum se anticipează că vor fi stabilite pe piață în viitor, sunt instrumentele mentale ale planificării economice. Acolo unde nu există prețuri monetare, nu există nimic de felul cantităților economice. Există doar diverse relații cantitative, între diverse cauze și efecte din lumea externă. Nu există nici un mijloc prin care omul să afle ce fel de acțiune ar putea servi cel mai bine eforturilor sale de a îndepărta neplăcerea cât mai complet cu putință.

Nu este necesar să insistăm asupra condițiilor primitive din economia gospodărească a fermierilor autosuficienți. Oamenii aceștia desfășurau doar procese foarte simple de producție. Pentru ei nu era necesar nici un fel de calcul de rentabilitate, deoarece puteau compara direct inputul și outputul. Dacă doreau cămăși, cultivau cânepă, apoi torceau, țeseau și coseau. Ei se puteau decide cu ușurință, fără ajutorul nici unui calcul de rentabilitate, dacă truda și necazul cheltuite erau sau nu compensate de produs. Însă, pentru omul civilizat întoarcerea la o astfel de viață este de neconceput.

4. Calculul economic și piața

Tratamentul cantitativ al problemelor economice nu trebuie confundat cu metodele cantitative întrebuințate în sfera problemelor universului extern, al evenimentelor fizice și chimice. Trăsătura distinctivă a calculului economic este că nici nu se bazează pe ceva care să se poată numi proces de măsurare, nici nu este legat de un asemenea proces.

Un proces de măsurare constă în stabilirea unei relații numerice între un obiect și un alt obiect, anume unitatea de măsură. Fundamentul ultim al măsurării este acela al dimensiunilor spațiale. Cu ajutorul unității definite prin referire la întindere se măsoară energia și potențialul (capacitatea unui lucru de a provoca schimbări în alte lucruri și relații), precum și trecerea timpului. Un cadran indică direct o relație spațială și doar indirect alte cantități. Presupoziția subiacentă măsurării este imutabilitatea unității de măsură. Unitatea de lungime este stânca pe care se bazează orice măsurătoare. Se presupune că omul nu se poate sustrage de la a o considera imutabilă.

Ultimele decenii au fost martorele unei revoluții în situarea episte-

mologică a fizicii, chimiei și matematicilor. Ne aflăm în pragul unor inovații a căror amploare nu poate fi prevăzută. Este posibil ca următoarele generații de fizicieni să se confrunte cu probleme în anumite privințe similare celor de care trebuie să se ocupe praxeologia. Poate că ei vor fi siliți să abandoneze ideea că există ceva neafectat de modificările cosmice, care să poată fi întrebuințat de observator ca etalon de măsurare. Însă, orice ne-ar rezerva viitorul, structura logică a procesului de măsurare a entităților pământești din domeniul macroscopic sau molar al fizicii nu se va modifica. Măsurătorile din orbita fizicii microscopice sunt și ele efectuate cu ajutorul scalelor metrice, micrometrelor, spectrografelor – în ultimă instanță cu organele senzoriale grosiere ale omului care observă și experimentează și care este el însuși de dimensiuni molare.[7] Ele nu se pot elibera de geometria euclidiană și de noțiunea de etalon care nu se schimbă. {210}

Există unități monetare și există unități fizice măsurabile de diferite bunuri economice și de multe – dar nu orice – servicii care se cumpără și se vând. Însă rapoartele de schimb de care trebuie să ne ocupăm fluctuează în permanență. Nu există nimic constant și invariabil în ele. Ele sfidează orice tentativă de a le măsura. Ele nu sunt fapte în sensul în care este întrebuințat termenul acesta de către fizician, atunci când se referă la cantitatea unei bucăți de cupru, ci sunt evenimente istorice, care exprimă ceea ce s-a întâmplat cândva, la un moment dat și în anumite împrejurări. Același raport numeric de schimb poate să apară din nou, dar nu este nicidecum sigur dacă el se va repeta într-adevăr și, dacă se va repeta, rămâne întrebarea dacă acest rezultat identic este consecința prezervării acelorași circumstanțe, sau a unei întoarceri la ele, mai degrabă decât produsul unei interacțiuni a unei constelații foarte diferite de factori care determină prețurile. Numerele întrebuințate în procesul calculului economic, de către omul care acționează, nu se referă la cantități măsurate, ci la rapoarte de schimb, a căror realizare este anticipată – pe baza înțelegerii interpretative – pe piețele viitoare, către care este îndreptată întreaga acțiune și care sunt singurele care contează pentru omul care acționează.

În acest stadiu al investigației noastre nu ne preocupă problema unei „științe economice cantitative”, ci analiza procesului mental pe care-l desfășoară omul activ, atunci când întrebuințează distincții cantitative pentru a-și planifica conduita. Cum acțiunea este întotdeauna îndreptată către influențarea unei stări de lucruri viitoare, calculul economic se ocupă întotdeauna de viitor. În măsura în care el ia în considerație

7. Cf. A Eddington, *The Philosophy of Physical Science*, pp. 70-79, 168-169.

evenimente și rapoarte de schimb trecute, el o face numai în vederea ajustării acțiunilor viitoare.

Sarcina pe care urmărește omul activ să o îndeplinească prin întrebuințarea calculului economic este stabilirea rezultatului acțiunii, prin contrastarea inputului cu outputul. Calculul economic este fie o {211} estimare a rezultatului anticipat al acțiunilor viitoare, fie stabilirea bilanțului acțiunilor trecute. Însă în ultimul caz nu este vorba doar de preocupări istorice și didactice. Semnificația sa practică este de a arăta cât este cineva liber să consume, fără a prejudicia capacității viitoare de producție. Aceasta este problema în raport cu care sunt dezvoltate noțiunile fundamentale ale calculului economic – capital și venit, profit și pierdere, cheltuire și economisire, cost și beneficiu. Întrebuințarea practică a acestor noțiuni și a tuturor noțiunilor derivate din ele este inseparabil legată de funcționarea unei piețe, în cadrul căreia bunurile și serviciile de toate ordinele sunt tranzacționate în schimbul unui mijloc de schimb universal întrebuințat, adică al banilor. Aceste noțiuni ar fi pur academice și lipsite de orice relevanță pentru acțiunea desfășurată într-o altă lume, înzestrată cu o structură diferită a acțiunii.

XII. SFERA CALCULULUI ECONOMIC

1. Caracterul intrărilor monetare

Calculul economic poate cuprinde tot ce se tranzacționează pe bani.

Prețurile bunurilor și serviciilor sunt fie date istorice, care descriu evenimente trecute, fie anticipări ale unor evenimente viitoare probabile. Informațiile despre un preț din trecut se referă la faptul că unul sau mai multe acte de schimb interpersonal au fost efectuate conform acestui raport. Ele nu ne furnizează direct nici un fel de cunoaștere despre prețurile viitoare. Adesea, putem presupune despre condițiile de pe piață care au determinat formarea prețurilor în trecutul recent că nu se vor modifica deloc, sau, cel puțin, că nu se vor modifica semnificativ în viitorul imediat, astfel încât prețurile vor rămâne și ele neschimbate, sau se vor schimba puțin. Asemenea anticipări sunt rezonabile dacă prețurile respective au fost rezultatul interacțiunii multor oameni dispuși să cumpere sau să vândă când rapoartele de schimb li se păreau propice, și dacă situația pieței n-a fost influențată de condiții considerate accidentale, extraordinare și cu puține șanse de repetare. Pe de altă parte, principala sarcină a calculului economic nu este de a face față situațiilor de piață și prețurilor neschimbătoare sau doar ușor schimbătoare, ci de a face față schimbării. Individul fie anticipează schimbări care vor interveni fără amestecul său și dorește să-și adapteze acțiunile acestei stări anticipate de lucruri, fie dorește să întreprindă un proiect care va schimba condițiile, chiar dacă nu există nici un alt factor de schimbare. Prețurile din trecut nu sunt pentru el decât puncte de plecare în tentativele lui de a anticipa prețurile viitoare.

Istoricii și statisticienii se mulțumesc cu prețurile din trecut. Omul practic privește spre prețurile din viitor, fie acestea chiar și numai din viitorul imediat, de peste o oră, o zi, sau o lună. Pentru el, prețurile din trecut sunt doar un sprijin în vederea anticipării prețurilor viitoare. El este preocupat în primul rând de prețurile viitoare, nu doar în calculele sale preliminare ale rezultatelor anticipate ale acțiunii planificate, ci și în tentativele sale de a stabili rezultatul tranzacțiilor sale trecute.

În bilanțurile contabile și în situațiile de profituri și pierderi, rezultatul acțiunii trecute devine vizibil, ca diferență între echivalentul în

{213} bani al fondurilor deținute (total active minus total pasive) la începutul și la sfârșitul perioadei respective, și ca diferență între echivalentul în bani al costurilor suportate și veniturile brute încasate. În asemenea situații este necesar să se înscrie echivalentul în bani estimat al tuturor activelor și pasivelor, altele decât cele monetare. Aceste obiecte trebuie estimate în funcție de prețurile la care ar putea fi probabil vândute în viitor, sau, îndeosebi în cazul echipamentului destinat proceselor de producție, în funcție de prețurile de vânzare anticipate ale mărfurilor produse cu ajutorul lor. Pe de altă parte, vechile cutume de afaceri și stipulațiile dreptului comercial și ale legislației fiscale au determinat o abatere de la principiile sănătoase de contabilizare, care urmăresc doar atingerea gradului de corectitudine cel mai înalt cu putință. Aceste legi și cutume nu se preocupă atât de corectitudinea bilanțurilor contabile și a situațiilor de profituri și pierderi, cât de alte scopuri. Legislația comercială urmărește realizarea contabilizării într-o manieră care să-i protejeze indirect pe creditori împotriva pierderilor. Ea tinde să determine estimarea activelor mai mult sau mai puțin sub nivelul valorii lor estimate pe piață, pentru a face ca profiturile nete și totalul fondurilor datorate să apară mai mici decât sunt ele în realitate. Astfel se creează o marjă care reduce, în beneficiul creditorilor, pericolul retragerii unor sume prea mari din firmă sub forma unor așa zise profituri, care ar crea posibilitatea ca o firmă deja insolvabilă să-și continue activitatea până când rămâne fără mijloacele necesare satisfacerii creditorilor săi. Legislația fiscală tinde, dimpotrivă, către o metodă de calcul care face câștigurile să apară mai mari decât le-ar arăta o metodă imparțială. Ideea este de a ridica ratele efective de impozitare, fără a face această creștere vizibilă în baremurile de impozitare nominale. Trebuie, așadar, să distingem între calculul economic, așa cum este el practicat de oamenii de afaceri, atunci când își planifică acțiunile viitoare și acele calcule de mărimi economice care servesc altor scopuri. Determinarea impozitelor datorate fiscului și calculul economic sunt două lucruri diferite. Dacă o lege de impozitare a servitorilor domestici stipulează că un servitor de sex masculin trebuie impozitat cât două servitoare de sex feminin, nimeni nu va interpreta o asemenea prevedere altfel decât ca pe o metodă de determinare a impozitului care trebuie achitat. Similar, dacă o lege de impozitare a moștenirilor stipulează că acțiunile trebuie estimate la cota de bursă din ziua decesului celui ce lasă moștenirea, ea nu face decât să furnizeze o metodologie de stabilire a sumei ce se percepe ca impozit.

Evidența ținută corect, conform unui sistem riguros de contabilizare, este exactă până la ultimul dolar și ultimul cent. Ea se caracterizează

printr-o precizie impresionantă, iar exactitudinea numerică a consemnărilor pe care le conține pare să îndepărteze orice îndoieli. În realitate, cele mai importante cifre pe care le conține sunt anticipări speculative {214} ale viitoarelor constelații ale pieței. Este o eroare să se compare însemnările dintr-un registru comercial cu cele care intervin în calculele pur tehnologice, de exemplu în planul de construcție al unei mașini. Inginerul, în măsura în care se ocupă numai de latura tehnologică a slujbei sale – întrebuințează numai relațiile numerice stabilite prin metodele științelor naturale experimentale; omul de afaceri nu poate ocoli termenii numerici care provin din înțelegerea sa interpretativă a conduitei viitoare a oamenilor. Elementul principal în bilanțurile contabile și în situațiile de profituri și pierderi este evaluarea activelor și a pasivelor existente în formă nemonetară. Toate aceste bilanțuri și situații sunt practic bilanțuri și situații intermediare. Ele descriu cât mai fidel cu putință starea de lucruri la un moment ales arbitrar, în vreme ce viața și acțiunea continuă, fără întrerupere. Închiderea anumitor unități economice individuale este posibilă, însă sistemul social de producție, ca întreg, nu se oprește niciodată din funcționare. Nici activele și pasivele constând din bani lichizi nu sunt ferite de nedeterminarea inerentă tuturor elementelor de contabilitate ale afacerilor. Ele depind de constelația viitoare a pieței, în aceeași măsură ca orice alt obiect de inventar sau de echipament. Exactitatea numerică a conturilor și a calculelor de rentabilitate ale întreprinderilor de afaceri nu trebuie să ne împiedice de a realiza incertitudinea și caracterul speculativ al elementelor și calculelor bazate pe ele.

Totuși, lucrurile acestea nu știrbesc eficiența calculului economic. Calculul economic este atât de eficient cât este cu putință. Nici un fel de reformă nu-i poate spori eficiența. El îi furnizează omului care acționează toate serviciile pe care le poate obține de pe urma calculelor numerice. Evident că el nu este un mijloc de aflare a condițiilor viitoare cu certitudine, și nu lipsește acțiunea de caracterul ei speculativ. Dar această împrejurare nu poate fi considerată o deficiență, decât de către cei ce nu sunt în stare să înțeleagă că viața nu este rigidă, că toate lucrurile se află în permanentă schimbare și că oamenii nu dispun de o cunoaștere certă despre viitor.

Sporirea informațiilor de care dispune omul despre condițiile din viitor nu este o sarcină a calculului economic. Sarcina acestuia este de a ajusta cât mai bine cu putință acțiunile omului la opinia sa din prezent despre satisfacerea dorințelor în viitor. În acest scop, omul care acționează are nevoie de o metodă de calcul, iar calculul necesită un

numitor comun, la care să se refere toate elementele care intervin în el. Numitorul comun al calculului economic este moneda.

2. Limitele calculului economic

Calculul economic nu poate ține seama de lucrurile care nu se vând și {215} se cumpără pe bani.

Există lucruri care nu sunt de vânzare și pentru a căror achiziționare trebuie cheltuite alte lucruri, sacrificând altceva decât banii și valoarea banilor. Cel ce dorește să se formeze în vederea unor realizări deosebite trebuie să întrebuințeze multe mijloace, dintre care unele pot necesita cheltuirea de bani. Însă lucrurile esențiale necesare într-o asemenea întreprindere nu se pot cumpăra. Onoarea, virtutea, gloria, precum și vigoarea, sănătatea și însăși viața joacă în acțiune atât un rol de mijloace, cât și unul de scopuri, însă nu pot fi introduse în calculul economic.

Există lucruri care nu pot fi evaluate deloc în bani, iar altele care pot fi estimate în bani numai cât privește o fracțiune din valoarea care le este atribuită. Estimarea unei clădiri vechi trebuie să lase de o parte eminența artistică și istorică, în măsura în care aceste calități nu reprezintă surse de venituri bănești, sau de bunuri vandabile. Ceea ce nu mișcă decât inima unui om, dar nu-i determină pe alții să facă sacrificii pentru dobândirea sa, rămâne în afara sferei calculului economic.

Însă toate acestea nu știrbesc cu nimic utilitatea calculului economic. Acele lucruri care nu se numără printre elementele contabilizării și ale calculului de rentabilitate sunt fie scopuri, fie bunuri de ordinul întâi. Nu este necesar nici un fel de calcul pentru a le acorda întreaga importanță cuvenită și pentru a ține seama în mod adecvat de ele. Pentru a alege, omul care acționează n-are nevoie decât să le pună în balanță cu volumul total al costurilor pe care le presupune achiziționarea sau prezervarea lor. Să presupunem că o primărie trebuie să decidă între două proiecte de alimentare cu apă. Unul din ele presupune demolarea unui monument istoric, în vreme ce altul cruță monumentul, cu prețul unei creșteri a cheltuielilor monetare. Faptul că sentimentele care recomandă conservarea monumentului nu pot fi estimate în bani nu impietează nicidecum asupra deciziei consiliului orășenesc. Dimpotrivă, valorile nereflectate în nici un raport monetar de schimb sunt, tocmai prin aceasta, promovate într-o poziție deosebită, care mai curând facilitează hotărârea. Nici o plângere nu este mai puțin justificată decât lamentarea că metodele de calcul ale pieței nu țin seama de lucrurile necomercializabile. Valorile morale și estetice nu au nimic de suferit din acest motiv.

Banii, prețurile monetare, tranzacțiile de piață și calculul economic bazat pe ele sunt principalele ținte ale criticilor. Civilizația occidentală este defăimată de predicatori elocvenți, ca fiind un sistem meschin de traficanți și tarabagii. Complezența, fariseismul și ipocrizia exultă în blamarea filosofiei contemporane „a dolarului". Reformatori nevrozați, literați dezechilibrați mental și demagogi ambițioși se delectează cu punerea sub acuzare a „raționalității" și cu predicarea evangheliei „iraționalității". În ochii acestor palavragii, banii și calculele de rentabilitate sunt motivul celor mai cumplite rele. Cu toate acestea, faptul că oamenii au pus la punct o metodă de apreciere cât mai riguroasă cu putință a eficacității acțiunilor lor și de îndepărtare a neplăcerilor în modul cel mai practic și economic, nu împiedică pe nimeni să-și ajusteze conduita, conform principiilor pe care le consideră legitime. „Materialismul" de la bursă și al contabilității din afaceri nu împiedică pe nimeni să trăiască la înălțimea învățăturilor lui Thomas à Kempis, sau să-și dea viața pentru o cauză nobilă. Faptul că masele preferă romanele polițiste poeziei și că de aceea este mai rentabil să scrii romane polițiste decât să fii poet nu este o consecință a utilizării banilor și a contabilității montare. Nu banii sunt de vină pentru că există gangsteri, hoți, criminali, prostituate, sau funcționari și judecători coruptibili. Nu este adevărat că cinstea „nu rentează". Ea rentează pentru cei care preferă fidelitatea fața de ceea ce consideră a fi drept, avantajelor pe care le-ar putea culege adoptând o atitudine diferită. {216}

Alți critici ai calculului economic nu înțeleg că este vorba de o metodă de care dispun numai persoanele ce acționează în sistemul economic bazat pe diviziunea muncii, în ordinea socială bazată pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. El nu poate servi decât aspirațiilor indivizilor sau grupurilor de indivizi care lucrează în cadrul instituțional al acestei ordini sociale. El este, în consecință, un calcul al profiturilor private – și nu al „bunăstării sociale". Aceasta înseamnă că prețurile de pe piață reprezintă datele ultime pentru calculul economic. El nu este întrebuințabil pentru scopuri a căror normă nu este cererea consumatorilor, așa cum se manifestă ea pe piață, ci evaluările ipotetice ale unui corp dictatorial chemat să gestioneze toate treburile naționale sau pământești. Cel ce încearcă să judece acțiunile din punctul de vedere al unei pretinse „valori sociale", adică din punctul de vedere al „întregii societăți", și să le critice prin comparație cu evenimentele dintr-un sistem socialist imaginar, în care propria sa voință va deține supremația, nu are ce face cu calculul economic. Calculul economic în termeni de prețuri monetare este calculul de rentabilitate al antrepre-

norilor care produc pentru consumatorii unei societăți de piață. El nu servește altor scopuri.

Cel ce dorește să întrebuințeze calculul economic nu trebuie să privească lucrurile în maniera unei minți despotice. Prețurile pot fi întrebuințate pentru efectuarea calculelor de rentabilitate de către antreprenorii, capitaliștii, proprietarii funciari și salariații unei societăți capitaliste. Pentru lucrurile care trec dincolo de obiectivele acestor categorii, calculul economic este inadecvat. Este un nonsens să evaluăm în termeni monetari obiecte care nu se negociază pe piață și să întrebuințăm în calculele de rentabilitate elemente arbitrare, rupte de realitate. {217} Legea prescrie suma care trebuie plătită ca indemnizație pentru provocarea decesului unui om. Însă statutul adoptat pentru determinarea amenzilor cuvenite nu înseamnă că există un preț al vieții umane. Unde există sclavie există și prețuri monetare pentru sclavi. Unde nu există sclavie, omul, viața umană și sănătatea sunt *res extra comercium* [lucruri în afara sferei comerciale]. Într-o societate de oameni liberi, prezervarea vieții și a sănătății sunt scopuri, nu mijloace. Ele nu intră în nici un proces de contabilizare a mijloacelor.

Determinarea sumei veniturilor sau a avuției unui număr de oameni în termeni monetari este posibilă. Însă calcularea venitului național sau a avuției naționale este lipsită de sens. Îndată ce facem considerații străine de raționamentele omului care operează în cadrul societății de piață metodele calculului monetar încetează să ne mai ajute. Tentativele de a determina în termeni monetari avuția unei țări, sau a întregii omeniri, sunt la fel de copilărești ca și eforturile mistice de a rezolva misterele universului cercetând dimensiunile piramidei lui Keops. Dacă un calcul al unui om de afaceri evaluează un stoc de cartofi la 100 de dolari, ideea este că va fi posibilă vânzarea sau înlocuirea lui la această sumă. Dacă o întreagă unitate antreprenorială este estimată la 1.000.000 de dolari aceasta înseamnă că proprietarul anticipează că o va putea vinde la acest preț. Dar care este semnificația elementelor care figurează în situația avuției totale a unei țări? Care este semnificația rezultatului final al acestui calcul? Ce trebuie reținut și ce trebuie lăsat deoparte? Este sau nu corect să se includă „valoarea" climatului și a abilităților înnăscute sau a aptitudinilor dobândite ale populației unei țări? Omul de afaceri își poate converti proprietatea în bani, dar o țară nu o poate face.

Echivalentele în bani întrebuințate în acțiune și în calculul economic sunt prețuri monetare, adică rapoarte de schimb între bani și alte bunuri și servicii. Prețurile nu se măsoară în bani; ele constau în bani. Prețurile sunt fie prețuri din trecut, fie prețuri viitoare. Un preț este

în mod necesar un fapt istoric, fie din trecut, fie din viitor. Nu există nimic în prețuri care să permită cuiva să le asimileze procesului de măsurare a unor fenomene fizice și chimice.

3. Versatilitatea prețurilor

Rapoartele de schimb sunt obiectul unor schimbări necontenite, deoarece condițiile care le produc sunt în continuă schimbare. Valoarea pe care o atribuie un individ atât banilor, cât și diverselor bunuri și servicii, este rezultatul unei alegeri de moment. Fiecare moment ulterior poate genera noutăți, aducând cu sine alte considerente și alte evaluări. Nu faptul că prețurile fluctuează, ci acela că nu se modifică mai rapid ar putea fi considerat în mod rezonabil o problemă care necesită explicații. {218}

Experiența cotidiană îi învață pe oameni că rapoartele de schimb de pe piață sunt alterabile. Ne-am putea aștepta ca ideile lor despre prețuri să țină pe deplin seama de acest fapt. Cu toate acestea, toate ideile populare referitoare la producție și consum, comercializare și prețuri, sunt mai mult sau mai puțin contaminate de o noțiune vagă și contradictorie de rigiditate a prețurilor. Omul de rând este înclinat să considere perpetuarea structurii de ieri a prețurilor atât normală cât și echitabilă – și să condamne modificarea rapoartelor de schimb, ca pe o violare a legilor naturii și ale dreptății.

Ar fi o greșeală să explicăm aceste credințe populare ca pe niște precipitate de vechi opinii concepute în alte epoci, de mai mare stabilitate a condițiilor de producție și comercializare. Este îndoielnic dacă prețurile se schimbau mai puțin în vremurile acelea de demult. Dimpotrivă, s-ar putea spune mai degrabă că integrarea piețelor locale în piețe naționale mai extinse, apariția în cele din urmă a unei lumi care îmbrățișează o piață mondială și evoluția comerțului către alimentarea continuă a consumatorilor au făcut modificările prețurilor mai puțin frecvente și mai puțin spectaculoase. În vremurile precapitaliste exista mai multă stabilitate în ce privește metodele tehnologice de producție, însă exista mult mai multă neregularitate în alimentarea diverselor piețe locale și în adaptarea ofertei la cererile lor schimbătoare. Însă, chiar dacă ar fi adevărat că prețurile erau întrucâtva mai stabile în trecutul îndepărtat, faptul ar fi prea puțin relevant pentru epoca noastră. Ideile populare despre bani și prețurile monetare nu sunt derivate din ideile formate în trecut. A le interpreta ca pe niște rămășițe atavice ar fi o eroare. În condițiile actuale, fiecare individ se confruntă zilnic cu atâtea probleme de vânzare și cumpărare, încât nu ne putem înșela presupu-

nând că ideile sale despre aceste lucruri nu sunt pur și simplu un ecou necontrolat al ideilor tradiționale.

Este ușor de înțeles de ce cei ale căror interese pe termen scurt sunt defavorizate de o modificare a prețurilor privesc cu ochi răi asemenea modificări, subliniază că prețurile anterioare nu erau doar mai echitabile, ci și mai normale și susțin că stabilitatea prețurilor este conformă legilor naturii și ale moralității. Însă fiecare schimbare a prețurilor favorizează interesele pe termen scurt ale altor persoane. Cei favorizați cu siguranță nu se vor simți îmboldiți de nevoia de a sublinia echitatea și normalitatea rigidității prețurilor.

Nici reminiscențele atavice, nici situația intereselor egoiste de grup nu pot explica popularitatea ideii de stabilitate a prețurilor. Rădăcinile acesteia trebuie căutate în faptul că noțiunile referitoare la relațiile sociale au fost construite prin analogie cu modelul științelor naturale. Economiștii și sociologii care au urmărit fasonarea științelor sociale după modelul fizicii și al fiziologiei n-au făcut decât să se plieze pe un {219} mod de gândire pe care erorile populare îl adoptaseră cu mult înainte.

Chiar și economiștii clasici s-au eliberat abia târziu de aceste erori. După ei, valoarea era ceva obiectiv, adică un fenomen al lumii externe și o calitate inerentă lucrurilor – și deci măsurabilă. Ei au eșuat lamentabil în ce privește înțelegerea caracterului pur uman și voluntarist al judecăților de valoare. După câte știm astăzi, Samuel Bailey a fost cel dintâi care a descoperit ce se întâmplă când un lucru este preferat altuia.[1] Însă cartea sa a fost trecută cu vederea, asemenea celorlalte scrieri ale precursorilor teoriei subiectiviste a valorii.

Respingerea erorilor referitoare la măsurabilitate în sfera acțiunii umane nu cade doar în sarcina științei economice. Ea este, în aceeași măsură, o sarcină a politicilor economice, deoarece greșelile politicilor economice actuale sunt întrucâtva imputabile confuziei lamentabile produse de ideea că în relațiile interumane ar exista ceva fix – și deci măsurabil.

4. Stabilizarea

Un produs al tuturor acestor erori este ideea de stabilizare.

Deficiențele manipulării de către guverne a treburilor monetare și consecințele dezastruoase ale politicilor care urmăresc reducerea ratei dobânzii și încurajarea activităților economice prin expansiunea creditelor au dat naștere ideilor care au generat, în cele din urmă, sloganul

1. Cf. Samuel Bailey, *A Critical Dissertation on the Nature, Measures and Causes of Values*, Londra, 1825. Nr. 7 în Series of Reprints of Scarce Tracts in Economics and Political Science, London School of Economics, Londra, 1931.

„stabilizare". Ne putem explica apariția și popularitatea sa, îl putem înțelege ca pe fructul ultimilor o sută cincizeci de ani de istorie monetară și bancară, putem, așa-zicând, invoca circumstanțe atenuante pentru eroarea în chestiune. Dar nici o astfel de interpretare înțelegătoare nu o poate face mai acceptabilă.

Stabilitatea, la atingerea căreia aspiră programul de stabilizare, este o noțiune sterilă și contradictorie. Imboldul spre acțiune, adică spre îmbunătățirea condițiilor de trai, este înnăscut în om. Omul însuși se schimbă de la un moment la altul, iar evaluările, volițiunile și actele sale se schimbă odată cu el. În sfera acțiunii singura constantă este schimbarea. În această neîncetată fluctuație, nu există nici un punct fix, cu excepția categoriilor apriorice eterne ale acțiunii. Este inutil să separăm evaluarea și acțiunea de inconstanța omului și versatilitatea conduitei sale și să vorbim ca și cum ar exista în univers valori eterne, independente de judecățile omenești de valoare și adecvate pentru a servi drept etalon pentru evaluarea acțiunilor reale.[2]

{220} Toate metodele avansate pentru măsurarea modificărilor puterii de cumpărare a unității monetare sunt fondate, mai mult sau mai puțin inconștient, pe imaginea iluzorie a unei ființe eterne și imutabile, care determină, cu ajutorul unui etalon imuabil, cantitatea de satisfacție pe care i-o procură o unitate monetară. Faptul că ceea ce se dorește nu e decât o măsurare a modificărilor puterii de cumpărare a banilor nu este o justificare adecvată pentru această idee neavenită. Cheia noțiunii de stabilitate trebuie căutată tocmai în *acest* concept, al puterii de cumpărare. Nespecialistul, gândind sub influența ideilor provenite din fizică, credea la un moment dat că banii sunt o unitate de măsură a prețurilor. El credea că fluctuațiile rapoartelor de schimb se manifestă doar în relațiile dintre diversele bunuri și servicii, dar nu și în relația dintre bani și „totalitatea" bunurilor și serviciilor. Ulterior, argumentul a fost răsturnat. Valoarea constantă n-a mai fost atribuită banilor, ci „totalității" lucrurilor vandabile și cumpărabile. Lumea a început să-și imagineze metode de alcătuire a unor unități complexe, formate din mărfuri, pentru a le compara cu unitatea monetară. Râvna cheltuită pentru găsirea de indici de măsurare a puterii de cumpărare a înlăturat toate scrupulele. Au fost nesocotite atât caracterul îndoielnic și incomensurabilitatea registrelor de prețuri întrebuințate, cât și caracterul arbitrar al procedurilor de calculare a mediilor.

Irving Fisher, eminentul economist care a fost promotorul mișcării

2. Pentru propensiunea minții de a privi rigiditatea și absența schimbării ca fiind esența, iar schimbarea și mișcarea ca fiind accidentul, cf. Bergson, *La Pensée et le mouvant*, pp. 85 ff.

americane de stabilizare, raportează dolarul la un coș, care ar conține toate bunurile achiziționate de la piață de o gospodină, în vederea alimentării curente a gospodăriei sale. Puterea de cumpărare a dolarului se modifică proporțional cu variația sumei de bani necesare pentru cumpărarea conținutului acestui coș. Obiectivul urmărit prin politicile de stabilizare este prezervarea imutabilității acestei sume de bani.[3] Lucrurile ar fi în regulă dacă gospodina și coșul ei imaginar ar fi elemente constante, dacă în coș s-ar afla întotdeauna aceleași lucruri și în aceleași cantități și dacă rolul acestui asortiment de bunuri în viața familiei nu s-ar schimba. Însă în lumea în care trăim nici una din aceste condiții nu este satisfăcută.

Mai întâi, deoarece calitatea mărfurilor produse și consumate se schimbă în continuu. Este o greșeală chiar să identificăm un grâu cu altul, ca să nu mai vorbim despre încălțăminte, pălării și alte produse manufacturate. Marile diferențe de prețuri înregistrate în vânzările sincrone de mărfuri, pe care vorbirea curentă și statisticile le clasifică laolaltă, pun limpede în evidență acest truism. O zicală spune că două {221} boabe de mazăre se aseamănă; însă vânzătorii și cumpărătorii disting între diverse calități și categorii de mazăre. O comparație între prețurile plătite în diverse locuri sau la diverse date pentru mărfuri pe care tehnologia sau statisticile le categorisesc sub același nume este inutilă, dacă nu suntem siguri că – abstracție făcând de localizarea diferită – calitățile lor sunt perfect identice. În acest context „calitate" înseamnă toate acele proprietăți cărora cumpărătorii și potențialii cumpărători le-ar acorda atenție. Simplul fapt că există modificări în calitatea tuturor bunurilor și serviciilor de ordinul întâi este suficient pentru a respinge toate presupozițiile fundamentale ale tuturor metodelor de stabilire de indici numerici. Este irelevant faptul că un număr limitat de bunuri de ordin superior – îndeosebi metalele și chimicalele unic determinate prin formulele lor – permit descrieri precise ale caracteristicilor lor. O măsurare a puterii de cumpărare ar trebui să se întemeieze pe prețurile bunurilor și serviciilor de ordinul întâi și, mai mult, pe *toate* acestea. Întrebuințarea prețurilor bunurilor de producție este inadecvată, deoarece ea n-ar putea ocoli numărarea diverselor stadii de producție ale unui același bun de consum de mai multe ori, falsificând astfel rezultatul. Orice limitare la un grup limitat de bunuri ar fi în întregime arbitrată, deci viciată.

Însă chiar lăsând deoparte toate aceste obstacole insurmontabile, obiectivul încă rămâne irealizabil. Fiindcă nu numai caracteristicile tehnologice ale mărfurilor se schimbă, ci apar și noi tipuri de bunuri,

3. Cf. Irving Fisher, *The Money Illusion*, New York, 1928, pp. 19-20.

în vreme ce multe dintre cele vechi dispar. Evaluările se modifică și ele, ceea ce provoacă modificări ale cererii și ale producției. Presupozițiile doctrinei măsurabilității se referă la oameni ale căror dorințe si evaluări sunt rigide. Doar dacă oamenii ar evalua întotdeauna aceleași lucruri în același fel am putea considera că modificările prețurilor sunt expresia modificărilor survenite în puterea de cumpărare a banilor.

Dat fiind că este imposibil să se stabilească suma totală de bani cheltuită pentru bunuri de consum într-o fracțiune dată de timp, statisticienii trebuie să se bazeze pe prețurile plătite pentru bunuri individuale. Aceasta ridică două probleme suplimentare, pentru care nu există o soluție apodictică. Devine necesar să atașăm diverselor mărfuri coeficienți de importanță. Este evident că ar fi greșit să introducem prețurile diverselor mărfuri în calcul fără să ținem seama de rolul pe care îl joacă ele în ansamblul sistemului gospodăriilor individuale. Însă stabilirea unor asemenea ponderi adecvate este și ea arbitrară. În al doilea rând, devine necesar să calculăm medii ale datelor colectate și ajustate. Însă există diverse metode de calcul al mediilor. Există media aritmetică, cea geometrică, mediile armonice și cvasimedia, cunoscută drept mediană. Fiecare dintre ele duce la rezultate diferite. Nici una dintre ele {222} nu poate fi considerată singura cale de atingere a unui răspuns inatacabil din punct de vedere logic. Decizia în favoarea uneia din aceste metode de calcul este arbitrară.

Dacă toate condițiile umane ar fi neschimbătoare, dacă toți oamenii ar repeta la nesfârșit aceleași acțiuni, deoarece neplăcerile lor și ideile despre cum să le îndepărteze ar rămâne constante, sau dacă am fi în măsură să presupunem că schimbările acestor factori provocate de anumiți indivizi sau grupuri ar fi întotdeauna compensate de schimbări în sens opus, provocate de alți indivizi sau grupuri și, de aceea, nu afectează cererea și oferta totale, atunci am trăi într-o lume a stabilității. Însă ideea că într-o asemenea lume puterea de cumpărare a banilor s-ar putea schimba este contradictorie. După cum vom vedea mai târziu, schimbările în puterea de cumpărare a banilor trebuie să afecteze, în mod necesar, prețurile diverselor mărfuri și servicii la diverse momente de timp și în diverse grade; ele trebuie deci să provoace schimbări ale cererii și ofertei, ale producției și ale consumului.[4] Ideea implicată în termenul impropriu de *nivel al prețurilor*, utilizată ca și cum – ceteris paribus – toate prețurile ar putea să crească sau să scadă proporțional, este de nesusținut. Celelalte lucruri nu pot rămâne neschimbate atunci când puterea de cumpărare a banilor se schimbă.

În domeniul praxeologiei și al teoriei economice noțiunea de măsu-

4. A se vedea mai jos, pp. 411-413.

rare nu poate avea nici un sens. În starea ipotetică ce se caracterizează prin rigiditatea condițiilor nu există nici un fel de schimbări de măsurat. În lumea reală a schimbării nu există puncte, dimensiuni, sau relații fixe, care să poată servi drept etalon. Puterea de cumpărare a unității monetare nu se modifică niciodată proporțional față de toate lucrurile vandabile și cumpărabile. Noțiunile de stabilitate și stabilizare sunt lipsite de conținut atunci când nu se referă la existența și prezervarea unei stări de rigiditate. Pe de altă parte, această stare de rigiditate nici nu poate fi gândită consecvent, până la consecințele sale logice ultime – și cu atât mai puțin realizată.[5] Unde există acțiune există și schimbare. Acțiunea este o pârghie a schimbării.

Solemnitatea pretențioasă afișată de statisticieni și de birourile statistice, în calcularea indicilor puterii de cumpărare și a costului vieții, este deplasată. Acești indicatori numerici sunt, în cel mai bun caz, o reflecție mai degrabă grosieră și lipsită de acuratețe a modificărilor survenite. În perioadele caracterizate prin modificări lente ale relației dintre cererea și oferta de monedă, ele nu furnizează chiar nici un fel de informații. În perioadele de inflație – și deci de modificări abrupte ale prețurilor – ei oferă o imagine rudimentară a evenimentelor pe care le trăiește fiecare individ, în viața sa zilnică. O gospodină destoinică știe cu mult mai mult despre schimbarea prețurilor, în măsura în care {223} ea afectează propria ei gospodărie, decât pot spune mediile statistice. Ea are prea puțin de câștigat de pe urma calculelor care nesocotesc atât modificările calitative cât și cele cantitative, survenite în aprovizionarea cu bunurile pe care este ea în măsură să le cumpere, sau i se permite să le cumpere, la prețurile care intră în acele calcule. Atunci când „măsoară" schimbările pentru folosința ei personală, luând drept etalon doar prețurile a două sau trei mărfuri, ea nu este mai puțin „științifică" , sau mai arbitrară decât matematicienii sofisticați, când aceștia își aleg metodele lor de manipulare a datelor pieței.

În viața de zi cu zi nimeni nu se lasă păcălit de indicii numerici. Nimeni nu este de acord cu ficțiunea că ei trebuie considerați niște măsurători. Acolo unde se măsoară cantități, toate îndoielile și dezacordurile privind dimensiunile lor încetează. Lucrurile acestea sunt lămurite. Nimeni nu se hazardează să conteste măsurătorile temperaturii, umidității, ale presiunii atmosferice și ale altor date meteorologice, efectuate de meteorologi. Însă, pe de altă parte, nimeni nu recunoaște vreun indice numeric, cu excepția cazului în care anticipează vreun avantaj personal de pe urma recunoașterii sale de către opinia publică. Construirea de indici numerici nu rezolvă disputele; ea nu face decât

5. A se vedea mai jos, pp. 247-250.

să le translateze într-un registru în care confruntarea opiniilor și intereselor antagoniste sunt ireconciliabile.

Acțiunea umană generează schimbare. În măsura în care există acțiune umană nu există stabilitate, ci doar necontenită alterare. Procesul istoric este o secvență de schimbări. Oprirea lui și instituirea unei epoci de stabilitate, în care întreaga istorie să intre într-o stare de repaos, depășește puterile omului. Aspirația spre mai bine, dobândirea de idei noi și rearanjarea condițiilor vieții sale, conform ideilor acestea, fac parte din natura omului.

Prețurile de piață sunt fapte istorice, care exprimă stări de lucruri care au existat la un anumit moment al procesului ireversibil al istoriei. Conceptul de măsurare este lipsit de sens în orbita praxeologiei. În starea imaginară – și, bineînțeles, irealizabilă – de rigiditate și stabilitate, nu există schimbări de măsurat. În lumea reală, a schimbărilor permanente, nu există puncte fixe, obiecte, calități, sau relații în raport cu care să se poată măsura schimbările.

5. Rădăcinile ideii de stabilizare

Calculul economic nu presupune stabilitate monetară, în sensul în care este întrebuințat acest termen de promotorii mișcării de stabilizare. Faptul că rigiditatea puterii de cumpărare a unității monetare este inimaginabilă și irealizabilă nu stânjenește metodele calculului economic. Ceea ce presupune calculul economic este un sistem monetar {224} a cărui funcționare să nu fie sabotată de intervenția guvernamentală. Eforturile de expansiune a cantității de monedă aflată în circulație, fie pentru a spori capacitatea de a cheltui a guvernului, fie pentru a determina reducerea temporară a ratei dobânzii, dezintegrează toate procesele monetare și distorsionează calculul economic. Primul obiectiv al politicii monetare trebuie să fie de a împiedica guvernele să practice inflația și să creeze condiții care încurajează expansiunea creditelor de către bănci. Însă acest program este foarte diferit de programul confuz și auto-contradictoriu al stabilizării puterii de cumpărare.

În vederea calculului economic nu este necesară decât evitarea fluctuațiilor mari și abrupte în oferta monetară. Aurul și, până la mijlocul secolului al XIX-lea, argintul au slujit foarte bine drept mijloace ale calculului economic. Modificările survenite în relația dintre oferta și cererea de metale prețioase și schimbările în puterea de cumpărare rezultate din acestea se desfășurau atât de încet, încât calculele economice ale antreprenorilor puteau să nu țină seama de ele, fără să aibă prea mult de suferit. În sfera calculului economic precizia este

de neatins, chiar lăsând deoparte inconvenientele rezultate din neacordarea atenției cuvenite modificărilor monetare.[6] Omul de afaceri care planifică nu poate să nu întrebuințeze date referitoare la un viitor necunoscut; el lucrează cu prețuri viitoare și costuri de producție viitoare. Contabilitatea și evidența situațiilor, în tentativa lor de a stabili rezultatul acțiunilor trecute, sunt în aceeași situație, în măsura în care se bazează pe estimarea echipamentelor fixe, a inventarelor și a creanțelor. În ciuda tuturor acestor incertitudini, calculul economic își poate îndeplini sarcina. Aceste incertitudini nu provin din deficiențele sistemului de calcul al rentabilității, ci fac parte din esența acțiunii, care se confruntă întotdeauna cu un viitor incert.

Ideea de a face puterea de cumpărare stabilă nu provine din încercări de ameliorare a calculului economic. Izvorul ei este dorința de a edifica o sferă ferită de fluxul necontenit al treburilor omenești, un tărâm neafectat de istorie. Donațiile destinate să alimenteze în perpetuitate un corp ecleziastic, o instituție caritabilă, sau o familie, au fost {225} multă vreme constituite din pământuri sau din vărsăminte de produse agricole în natură. Ulterior, acestora li s-au adăugat anuități stabilite în bani. Donatorii și beneficiarii anticipau că o anuitate, constând într-o anumită cantitate de metale prețioase, nu va fi afectată de modificările condițiilor economice. Însă aceste speranțe s-au dovedit iluzorii. Generațiile ulterioare au constatat că planurile înaintașilor nu se realizează. Stimulați de această experiență, ei au început să cerceteze cum s-ar putea atinge obiectivele urmărite. Astfel, ei s-au lansat în tentative de măsurare și eliminare a modificărilor puterii de cumpărare.

Problema a căpătat o importanță mult mai mare când guvernele și-au inițiat politicile de împrumuturi pe termen lung, nerambursabile și perpetue. Statul, această nouă zeitate din zorii epocii statolatriei, această instituție eternă și supraomenească, situată deasupra imperfecțiunilor pământești, i-a oferit cetățeanului o șansă de a-și pune în siguranță averea și de a se bucura de un venit stabil, în ciuda tuturor vicisitudinilor. El a deschis o cale de eliberare a individului de necesitatea de a-și risca și dobândi din nou, în fiecare zi, averea și venitul, pe piața capitalistă. Cel ce-și investește fondurile în obligațiuni emise de guvern și de subdiviziunile acestuia nu mai este supus legilor impla-

6. Nici un calcul practic de rentabilitate nu poate fi precis. Formula subiacentă procesului de calcul poate fi exactă; însă calculul propriu zis depinde de stabilirea cu aproximație a unor cantități și deci este, în mod necesar, imperfect. După cum am văzut mai sus (p. 39), teoria economică este o știință exactă referitoare la lucruri reale. Însă îndată ce în secvența raționamentelor sunt introduse date reprezentate de prețuri, exactitatea este lăsată deoparte și teoria economică este substituită prin istorie economică.

cabile ale pieței și suveranității consumatorilor. El nu mai este supus necesității de a-și investi fondurile astfel încât acestea să servească cel mai bine dorințele și nevoile consumatorilor. El este în siguranță, păzit de pericolele pieței competitive, în care pierderile penalizează ineficiența; eternul stat l-a luat sub aripa sa protectoare și-i garantează întrebuințarea netulburată a fondurilor sale. De acum înainte, venitul său nu mai provine din procesul de satisfacere a dorințelor consumatorilor în maniera cea mai adecvată cu putință, ci din impozitele prelevate de aparatul statal de constrângere și coerciție. El nu mai este un servitor al concetățenilor săi, supus suveranității acestora, ci un partener al guvernului, care stăpânește și extrage tribut de la populație. Dobânda pe care o oferă statul este mai mică decât cea oferită de piață, însă diferența este din plin compensată de solvabilitatea indiscutabilă a debitorului, adică a statului, al cărui venit nu depinde de satisfacerea publicului, ci de insistența manifestată în prelevarea impozitelor.

În ciuda experiențelor neplăcute cu datoriile publice în vremurile mai vechi, oamenii se arătau gata să acorde necondiționat încredere statului modernizat din secolul al XIX-lea. Se admitea, în general, că acest nou stat își va onora cu scrupulozitate datoriile contractate voluntar. Capitaliștii și antreprenorii erau pe deplin conștienți de faptul că în societatea de piață singurul mijloc de păstrare a avuției dobândite {226} este de a o redobândi din nou, în fiecare zi, prin competiție aprigă cu toți ceilalți, i.e., cu firmele deja existente precum și cu noii veniți care „operează pe un șiret de pantof". Antreprenorul îmbătrânit, obosit și nedispus să-și mai riște avuția, câștigată din greu, în noi tentative de satisfacere a dorințelor consumatorilor, precum și moștenitorul profiturilor realizate de alții, leneș și pe deplin conștient de propria sa ineficiență, au preferat investiția în ale datoriei naționale, deoarece doreau să se elibereze de sub tutela legilor pieței.

Pe de altă parte, datoria publică perpetuă nerambursabilă presupune stabilitatea puterii de cumpărare. Deși statul și constrângerea exercitată de el pot fi eterne, dobânda plătită pe datoria publică nu poate fi eternă, decât dacă se bazează pe un etalon de valoare fixă. Astfel, investitorul care de dragul securității ocolește piața, activitatea antreprenorială și investițiile în regim de liberă inițiativă, preferând obligațiunile guvernamentale, se confruntă din nou cu versatilitatea tuturor instituțiilor umane. El descoperă că în cadrul societății de piață nu există loc pentru averi independente de piață. Tentativele sale de găsire a unei surse inepuizabile de venit sunt sortite eșecului.

În această lume nu există stabilitate și securitate și nici un fel de strădanii umane nu sunt suficient de puternice pentru a le institui. În

sistemul social al societății de piață, singurul mijloc de dobândire și păstrare a averii este servirea cu succes a consumatorilor. Bineînțeles că statul este în măsură să extragă plăți de la supușii săi și să împrumute fonduri. Însă nici chiar cel mai lipsit de scrupule guvern nu este capabil să sfideze pe termen lung legile care determină viața și acțiunea umană. Dacă guvernul întrebuințează sumele împrumutate pentru a investi în acele domenii în care investițiile vor servi cel mai bine dorințele consumatorilor și dacă reușește în aceste activități antreprenoriale, în regim de liberă și egală rivalitate cu toți ceilalți antreprenori privați, atunci el este în aceeași poziție ca orice alt om de afaceri; el poate achita dobânda deoarece realizează surplusuri. Însă dacă guvernul investește fonduri fără succes și nu realizează surplusuri, sau dacă consumă banii pentru cheltuieli curente, atunci capitalul împrumutat se restrânge sau dispare cu totul, fără să apară vreo altă sursă din care să se plătească dobânda și suma împrumutată inițial. În acest caz, impozitarea populației este singura metodă disponibilă pentru a respecta clauzele contractului de credit. Solicitând impozite pentru astfel de plăți, statul îi face pe cetățeni responsabili pentru banii irosiți în trecut. Impozitele plătite nu sunt compensate de nici un serviciu adus în prezent de către aparatul {227} guvernamental. Guvernul plătește dobândă pe un capital care a fost consumat și nu mai există. Trezoreria este împovărată cu rezultatele nefericite ale politicilor din trecut.

Se poate argumenta în mod îndreptățit în favoarea datoriilor guvernamentale pe termen scurt, contractate în condiții speciale. Bineînțeles, justificarea populară a împrumuturilor de război este absurdă. Toate materialele necesare pentru a purta războiul trebuie furnizate prin reducerea consumului civil, prin consumarea unei părți din capitalul disponibil și prin muncă mai susținută. Întreaga povară a războiului cade pe generația aflată în viață. Generațiile viitoare nu vor fi afectate decât în măsura în care, datorită cheltuielilor de război, vor moșteni mai puțin de la cei ce trăiesc acum, decât ar fi moștenit dacă nu s-ar fi purtat nici un război. Finanțarea unui război prin împrumuturi nu deplasează povara asupra fiilor și nepoților.[7] Ea este doar o metodă de distribuire a poverii între cetățeni. Dacă întreaga cheltuială ar trebui acoperită prin impozite, acestea n-ar putea fi prelevate decât de la deținătorii de fonduri lichide. Restul n-ar contribui în mod adecvat. Împrumuturile pe termen scurt ar putea fi utile pentru înlăturarea unor astfel de inegalități, ele permițând o impunere echitabilă a deținătorilor de capital fix.

7. Împrumuturile, în acest context, înseamnă fonduri împrumutate de la cei ce au bani de dat cu împrumut. Nu ne referim aici la expansiunea creditelor, al cărei principal vehicul în America zilelor noastre sunt împrumuturile de la băncile comerciale.

Creditul public și semipublic pe termen lung este un element străin și distorsionant în structura unei societăți de piață. Instituirea lui a fost o încercare neizbutită de a merge dincolo de limitele acțiunii umane și de a crea o orbită de securitate și eternitate, îndepărtată de perisabilitatea și instabilitatea treburilor lumești. Ce prezumție arogantă, de a împrumuta și da cu împrumut bani pe vecie, de a face contracte pentru eternitate, de a stipula pentru tot restul timpurilor! În privința aceasta era prea puțin important dacă împrumuturile erau sau nu nerambursabile în mod formal; în practică ele au fost de regulă considerate și tratate ca fiind astfel, în mod deliberat. În zilele de înflorire ale liberalismului, unele țări occidentale își reduceau efectiv o parte din datoria pe termen lung, prin rambursare cinstită. Însă, în cea mai mare parte a timpului, peste vechile datorii se acumulau altele noi. Istoria financiară a ultimului secol se caracterizează printr-o creștere continuă a volumului îndatorării publice. Nimeni nu crede că statele vor târî o veșnicie povara acestor dobânzi care trebuie plătite. Este limpede că, mai devreme sau mai târziu, toate aceste datorii vor fi lichidate într-un fel sau altul, însă cu siguranță nu prin plătirea dobânzii și a sumei principale, conform termenilor contractului. O sumedenie de scriitori {228} cu pretenții trudesc deja la elaborarea paleativului moral pentru ziua socotelilor finale.[8]

Deși calculul economic în termeni monetari nu este pe măsura sarcinilor care i se atribuie în aceste scheme iluzorii de edificare a unei lumi irealizabile, de calm îndepărtat de limitările inevitabile ale acțiunii umane și de securitate eternă, acest fapt nu poate fi numit o deficiență. Nu există nimic de felul unor valori eterne, absolute și neschimbătoare. Căutarea unui etalon pentru astfel de valori este sortită eșecului. Calculul economic nu poate fi numit imperfect pentru că nu corespunde ideilor confuze ale celor ce tânjesc după un venit stabil, independent de procesele productive ale oamenilor.

8. Cea mai populară din aceste doctrine este cristalizată în fraza: „Datoria publică nu este o povară, pentru că ne-o datorăm nouă înșine". Dacă lucrul acesta ar fi adevărat, atunci obliterarea în întregime a datoriei publice ar fi o operație inofensivă, un simplu act de contabilitate. Realitatea este că datoria publică încorporează creanțele persoanelor care și-au încredințat în trecut banii statului, asupra tuturor producătorilor cotidieni de avuție nouă. Ea împovărează păturile producătoare, în beneficiul altor segmente ale populației. Eliberarea producătorilor de avuție nouă de această povară este posibilă, prin colectarea impozitelor necesare pentru efectuarea plăților exclusiv de la deținătorii de obligațiuni. Dar asta ar echivala cu repudierea declarată a contractului.

XIII. CALCULUL MONETAR CA INSTRUMENT AL ACȚIUNII

1. Calculul monetar ca metodă de gândire

Calculul monetar este steaua polară a acțiunii desfășurate în sistemul social de diviziune a muncii. El este busola omului care se angajează în producție. Acesta calculează pentru a distinge domeniile de producție remunerative de cele neprofitabile, acelea pe care consumatorii suverani este probabil să le aprobe, de acelea pe care este probabil să le dezaprobe. Fiecare pas din sfera activităților antreprenoriale face obiectul verificării cu ajutorul calculului monetar. Premeditarea acțiunii planificate devine calculul comercial făcut în avans al costurilor și încasărilor anticipate. Stabilirea retrospectivă a rezultatului acțiunii trecute devine contabilizare a profiturilor și a pierderilor.

Sistemul de calcul economic în termeni monetari este condiționat de anumite instituții sociale. El poate opera numai în cadrul instituțional al diviziunii muncii și al proprietății private asupra mijloacelor de producție, în care bunurile și serviciile de toate ordinele sunt vândute și cumpărate în schimbul unui mijloc general utilizat de schimb, adică în schimbul banilor.

Calculul monetar este metoda de calculare a rentabilității întrebuințată de persoanele care acționează în cadrul societății bazate pe controlul privat al mijloacelor de producție. El este un instrument al indivizilor care acționează; este un mijloc de calcul destinat evaluării avuției și veniturilor private și a profiturilor și pierderilor private, ale indivizilor care acționează pe cont propriu într-o societate bazată pe libera inițiativă.[1] Toate rezultatele sale se referă exclusiv la acțiunile unor indivizi. Când statisticienii sintetizează aceste rezultate, rezultatul ilustrează suma acțiunilor autonome ale unei pluralități de indivizi care se orientează singuri, și nu efectul acțiunii unui corp colectiv, al unui întreg sau al unei totalități. Calculul monetar este în întregime inadecvat și inutil pentru orice considerații care nu privesc lucrurile din punctul de vedere al indivizilor. El privește calculul profiturilor individuale, nu valori sau bunăstări „sociale" imaginare.

{230}

Calculul monetar este principalul vehicul al planificării și al acțiunii

1. În parteneriate și corporații cei care acționează sunt întotdeauna indivizi, deși nu este în mod necesar vorba de un singur individ.

în cadrul social al unei societăți bazate pe libera inițiativă, orientată și controlată de piață și de prețurile de piață. El s-a dezvoltat în acest cadru, fiind treptat perfecționat prin ameliorarea mecanismelor de piață și prin extinderea sferei lucrurilor care sunt comercializate pe piață, pentru bani. Calculul economic este cel ce a făcut ca măsurătoarea, numărul și socoteala să joace rolul pe care-l joacă în civilizația noastră cantitativă și calculată. Măsurătorile întreprinse de fizică și chimie sunt relevante pentru acțiunea practică numai datorită existenței calculului economic. Calculul monetar este cel care a făcut din aritmetică un instrument în lupta pentru o viață mai bună. El face cu putință întrebuințarea rezultatelor experimentelor de laborator pentru îndepărtarea cea mai eficace a neplăcerilor.

Calculul monetar își demonstrează întreaga perfecțiune în contabilizarea capitalului. El stabilește prețurile monetare ale mijloacelor disponibile și compară acest total cu schimbările induse de acțiune și de intervenția altor factori. Confruntarea aceasta arată ce schimbări au survenit în configurația preocupărilor omului care acționează și magnitudinea acestor schimbări; ea face cu putință stabilirea succesului și a eșecului, a profiturilor și a pierderilor. Sistemul bazat pe liberă inițiativă a fost poreclit capitalism în sens depreciativ și pentru a-l defăima. Totuși, termenul acesta poate fi considerat foarte pertinent. El se referă la trăsătura cea mai caracteristică a sistemului, principala sa performanță, anume la rolul pe care-l joacă noțiunea de capital în funcționarea sa.

Există persoane cărora calculul monetar le repugnă, care nu doresc să fie trezite din visele lor diurne de vocea rațiunii critice. Realitatea îi dezgustă; ei tânjesc după un tărâm al posibilităților nelimitate. Ei sunt dezgustați de micimea unei ordini sociale în care totul este socotit cu luare aminte, în dolari și penny. Ei își prezintă huiduiala drept comportamentul nobil al onorabililor prieteni ai spiritului, frumuseții și virtuții, prin contrast cu josnicia ignobilă și cu grosolănia spiritelor din lumea lui Babbitt. Dar cultul frumuseții și al virtuții, al înțelepciunii și al căutării de adevăr, nu sunt obstrucționate de raționalitatea minții socotite și calculate. Numai reveria romantică este cea care nu poate înflori în mijlocul criticismului lucid. Cenzorul sever al vizionarului extatic este omul socotit, cu mintea limpede.

Civilizația noastră este inseparabil legată de metodele calculului economic. Ea ar pieri dacă am abandona această unealtă atât de prețioasă a acțiunii. Goethe avea dreptate când numea contabilitatea în dublă partidă „una dintre cele mai frumoase invenții ale spiritului uman".[2] {231}

2. Cf. Goethe, *Wilhelm Meister's Apprenticeship*, cartea I, cap. 10.

2. Calculul economic și știința acțiunii umane

Evoluția calculului economic capitalist a fost condiția necesară a apariției unei științe sistematice și coerente din punct de vedere logic a acțiunii umane. Praxeologia și teoria economică ocupă un anumit loc în evoluția istoriei umane și în procesul de cercetare științifică. Ele nu puteau să apară decât după ce omul care acționează a reușit să-și creeze metodele de gândire care au făcut cu putință calculul acțiunilor sale. Știința acțiunii umane a fost la început o disciplină care privea exclusiv acele acțiuni ce puteau fi verificate prin calcul monetar. Ea se ocupa exclusiv de ceea ce am putea numi orbita teoriei economice în sensul restrâns al termenului, adică de acele acțiuni care, într-o societate de piață, se desfășoară prin intermedierea banilor. Primii pași către elaborarea ei au fost anumite investigații nesistematizate, despre monedă, împrumuturile monetare și prețurile diverselor bunuri. Cunoașterea încapsulată în legea lui Gresham, primele formulări rudimentare ale teoriei cantitative a monedei – cum ar fi cele datorate lui Bodin și Davanzati – și legea lui Gregory King marchează zorii cei mai timpurii ai înțelegerii faptului că în domeniul acțiunii prevalează regularitatea fenomenelor și necesitatea inevitabilă. Primul sistem cuprinzător de teorie economică – strălucita realizare a economiștilor clasici – era, în esență, o teorie a acțiunii calculate. El preciza implicit linia de demarcație între ceea ce trebuie considerat economic și ceea ce trebuie considerat extraeconomic, ca fiind linia ce separă acțiunea calculată în termeni monetari de alte acțiuni. Pornind de aici, economiștii aveau să lărgească pas cu pas câmpul lor de studiu, până când au dezvoltat, în cele din urmă, un sistem care tratează toate alegerile umane, o teorie generală a acțiunii.

Partea a patra

Catalactica sau teoria economică a societății de piață

XIV. DOMENIUL ȘI METODA CATALACTICII

1. Delimitarea problemelor catalacticii

Nu au existat niciodată incertitudini și îndoieli cu privire la domeniul științei economice. Îndată ce oamenii au devenit interesați de studiul sistematic al teoriei economice sau al economiei politice, cu toții au căzut de acord că sarcina acestei ramuri a cunoașterii este de a investiga fenomenele de piață, adică determinarea rapoartelor mutuale de schimb ale bunurilor și serviciilor comercializate pe piață, originea lor – pornind de la acțiunea umană – și efectele lor asupra acțiunilor ulterioare. Complexitatea definiției precise a domeniului teoriei economice nu provine dintr-o incertitudine referitoare la orbita fenomenelor investigate. Ea se datorează faptului că încercările de a elucida aceste fenomene trebuie să treacă dincolo de domeniul pieței și al tranzacțiilor de piață. Pentru a concepe pe deplin piața suntem siliți să studiem acțiunea unor ipotetici indivizi izolați, pe de o parte, iar pe de alta să punem în contrast sistemul de piață cu o comunitate socialistă imaginară. Atunci când studiem relațiile de schimb interpersonale nu putem evita să avem de-a face cu schimbul autistic. Dar, în cazul acesta, nu mai este posibil să demarcăm net frontiera care separă tipul de acțiune care este propriu domeniului științei economice în sens restrâns, de alte tipuri de acțiune. Teoria economică își lărgește orizontul, transformându-se într-o știință generală a tuturor tipurilor de acțiune umană, adică în praxeologie. Se pune problema cum să distingem cu precizie, în cadrul mai larg al praxeologiei în general, orbita mai restrânsă a problemelor propriu-zis economice.

Încercările nereușite de a rezolva această problemă, a delimitării precise a domeniului catalacticii, au ales drept criteriu fie motivațiile care cauzează acțiunea, fie obiectivele pe care le urmărește acțiunea. Însă varietatea și multiplicitatea motivațiilor care incită omul la acțiune este lipsită de relevanță pentru studiul general al acțiunii. Fiecare acțiune este motivată de imboldul de a îndepărta o neplăcere resim-

țită. Pentru știința acțiunii nu contează cum califică oamenii această neplăcere, din punct de vedere fiziologic, psihologic, sau etic. Sarcina teoriei economice este de a analiza prețurile mărfurilor, așa cum sunt ele efectiv cerute și plătite în tranzacțiile de piață. Ea nu trebuie să-și {233} restrângă investigațiile la studiul acelor prețuri care apar, sau ar apărea, ca rezultat al unei conduite ce ilustrează atitudinile cărora psihologia, etica, sau oricare altă perspectivă asupra comportamentului uman, le atașează o anumită etichetă. Clasificarea acțiunilor în funcție de diversele lor motivații poate fi productivă în psihologie și poate furniza o normă de evaluare morală; dar ea este lipsită de interes pentru teoria economică. În esență, același lucru se poate spune și despre tentativele de a restrânge domeniul teoriei economice la acele acțiuni ce urmăresc furnizarea către oameni de lucruri materiale tangibile, din universul extern. Riguros vorbind, oamenii nu au nevoie de bunurile tangibile ca atare, ci de serviciile pe care aceste bunuri sunt în măsură să le furnizeze. Ei doresc sporul de bunăstare pe care aceste servicii le pot asigura. Dar dacă așa stau lucrurile, nu este posibil să eliminăm din orbita acțiunilor „economice" acele acțiuni care îndepărtează neplăcerile direct și fără interpunerea vreunui lucru tangibil sau vizibil. Sfatul medicului, lecția profesorului, recitalul artistului și alte servicii personale nu sunt în mai mică măsură obiecte de studiu economic decât planurile arhitectului pentru construcția unei clădiri, formula omului de știință pentru producerea unui compus chimic, sau contribuția autorului la publicarea unei cărți.

Domeniul de studiu al catalacticii este alcătuit din toate fenomenele de piață, cu toate rădăcinile, ramificațiile și consecințele lor. Este adevărat că oamenii care se angajează în tranzacții pe piață nu sunt motivați doar de dorința de a obține hrană, adăpost și satisfacție sexuală, ci și de numeroase imbolduri „idealiste". Omul care acționează se preocupă întotdeauna atât de lucrurile „materiale", cât și de cele „ideale". El alege între diverse alternative, indiferent dacă acestea sunt clasificate drept materiale sau ideale. În ierarhiile reale de valori lucrurile materiale și cele ideale se amestecă unele cu altele. Chiar dacă ar fi posibil să se delimiteze net preocupările materiale de cele ideale, trebuie să realizăm că fiecare acțiune concretă fie urmărește realizarea unor obiective atât materiale cât și ideale, fie este rezultatul unei alegeri între ceva material și ceva ideal.

Întrebarea dacă este sau nu posibil de a separa net acele acțiuni, care urmăresc satisfacerea unor nevoi condiționate exclusiv de structura fiziologică a omului de alte nevoi, „superioare", trebuie lăsată fără răspuns. Însă nu trebuie să trecem cu vederea faptul că, în realitate, nici un

fel de hrană nu este prețuită exclusiv pentru capacitățile sale nutritive și nici un fel de haină sau casă exclusiv pentru acelea de protecție împotriva frigului și a ploii. Este de necontestat că cererea pentru bunuri este, în mare măsură, influențată de considerații metafizice, religioase și etice, de judecăți de valoare estetice, de cutume, obiceiuri, prejudecăți, tradiții, mode schimbătoare și multe alte lucruri. Pentru economistul care încearcă să-și limiteze investigațiile doar la aspectele „materiale", {234} domeniul de studiu se dizolvă de îndată ce încearcă să-l fixeze. Tot ce se poate afirma este că teoria economică se ocupă îndeosebi cu analiza determinării prețurilor monetare ale bunurilor și serviciilor comercializate pe piață. Pentru a realiza acest lucru, ea trebuie să pornească de la o teorie generală a acțiunii umane. Mai mult, ea trebuie să studieze nu doar fenomenele de piață, ci – în egală măsură – și conduitele ipotetice, a unui om izolat și a unei comunități socialiste. În fine, ea nu trebuie să-și limiteze investigațiile la acele moduri de acțiune care, în limbajul curent, se numesc „economice", ci trebuie să studieze de asemenea și acțiunile numite, într-o manieră mai puțin riguroasă, „non-economice".

Domeniul praxeologiei, teoria generală a acțiunii umane, poate fi precis definit și circumscris. Problemele propriu-zis economice, adică ale acțiunii economice în sens restrâns, nu pot fi decât parțial izolate de ansamblul cuprinzător al teoriei praxeologice. În toate tentativele de formulare a unei definiții a teoriei economice „autentice" un rol îl joacă diverse convenții și fapte accidentale din istoria științei.

Nu rigoarea logică sau epistemologică, ci considerații de expediență și de convenționalism tradițional sunt cele care ne fac să afirmăm că domeniul catalacticii, sau al teoriei economice în sens restrâns, este analiza fenomenelor de piață. Aceasta revine la afirmația: catalactica este analiza acelor acțiuni care sunt întreprinse pe baza calculului monetar. Schimbul de piață și calculul monetar sunt inseparabil legate laolaltă. O piață în cuprinsul căreia nu există decât schimb direct nu este decât o construcție imaginară. Pe de altă parte, moneda și calculul monetar sunt condiționate de existența pieței.

Analizarea funcționării unui sistem de producție socialist imaginar este, cu siguranță, una din sarcinile teoriei economice. Însă accesul la acest tip de analiză nu este nici el posibil decât prin studiul catalacticii, prin elucidarea unui sistem în care există prețuri monetare și calcul economic.

Negarea teoriei economice

Există doctrine care neagă în mod declarat posibilitatea unei științe economice. Ceea ce se predă astăzi în majoritatea universităților sub titlul de teorie economică este practic o negare a ei.

Cel ce contestă existența teoriei economice neagă, practic, faptul că bunăstarea omului este știrbită de vreo raritate a factorilor externi. El afirmă {235} implicit că toată lumea s-ar putea bucura de satisfacerea perfectă a tuturor dorințelor, cu condiția ca o reformă să reușească să depășească anumite obstacole ridicate de inadecvarea instituțiilor umane. Natura este darnică și ea împarte daruri oamenilor cu generozitate. Condițiile ar putea fi paradiziace pentru un număr nelimitat de oameni. Raritatea este un produs artificial al practicilor moștenite. Abolirea practicilor acestea ar deschide porțile abundenței.

Conform doctrinei lui Karl Marx și a urmașilor săi, raritatea este doar o categorie istorică. Ea este o trăsătură a istoriei timpurii a omenirii – și va fi lichidată o dată pentru totdeauna, prin abolirea proprietății private. Deîndată ce omenirea va fi făcut saltul din regimul necesității în cel al libertății[1], atingând, prin aceasta, „faza superioară a societății comuniste", ne vom putea bucura de abundență și vom putea, în consecință, să-i dăm „fiecăruia după nevoi".[2] În marea revărsare de scrieri marxiste nu există nici cea mai vagă aluzie la posibilitatea ca o societate comunistă, aflată în „faza sa superioară", să mai aibă de înfruntat raritatea factorilor naturali de producție. Dezutilitatea muncii se evaporă prin afirmația că munca, în comunism desigur, nu va mai fi provocatoare de durere, ci de plăcere, „necesitatea primordială a vieții".[3] Episoadele neplăcute ale „experimentului" rus sunt interpretate ca fiind cauzate de ostilitatea capitaliștilor, de faptul că socialismul într-o singură țară nu este încă perfect și deci nu a fost încă în măsură să-și atingă „faza superioară"; iar mai recent ele au fost atribuite războiului.

Există apoi inflaționiștii radicali, reprezentați, de pildă, de Proudhon și Ernest Solvay. În opinia lor, raritatea este cauzată de limitarea artificială a expansiunii creditelor și a altor metode de sporire a cantității de bani aflați în circulație, impusă publicului neprevenit de către interesele egoiste de clasă ale bancherilor și ale altor exploatatori. Ei recomandă drept panaceu universal cheltuielile publice nelimitate.

Acesta este mitul belșugului și al abundenței potențiale. Teoria economică poate lăsa explicarea popularității acestui tip de gândire fantasmagorică și de visare diurnă în seama istoricilor și a psihologilor. Tot ce are economistul de spus în privința acestui discurs steril este că teoria economică se preocupă de problemele cu care omul trebuie să se confrunte, datorită faptului că viața sa este condiționată de factori naturali. Ea analizează acțiunea, adică tentativele

1. Cf. Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*, ed. a 7-a, Suttgart, 1910, p. 306.

2. Cf. Karl Marx, *Zur Kritik des sozialdemocratischen Parteiprogramms von Gotha*, ed. Kreibisch, Reichenberg, 1920, p. 17.

3. Cf. *ibid.*

deliberate de eliminare, atât cât este posibil, a neplăcerilor resimțite. Ea n-are nimic de spus despre starea de lucruri dintr-un univers cu posibilități nelimitate, care este irealizabil și nici măcar nu poate fi conceput de mintea umană. Putem admite că, într-o asemenea lume, n-ar exista nici legea valorii, nici raritate și nici probleme economice. Lucrurile acestea vor lipsi deoarece nu {236} vor fi alegeri de făcut, nu vor exista acțiuni și nici sarcini de rezolvat cu mijloacele rațiunii. Ființele care ar evolua într-o asemenea lume nu și-ar dezvolta niciodată rațiunea și gândirea. Dacă o asemenea lume ar fi, în cele din urmă, rezervată descendenților rasei umane, aceste ființe binecuvântate și-ar vedea puterea de gândire dispărând și ar înceta de a mai fi umane, deoarece sarcina primordială a rațiunii este de a face față, în mod conștient, limitărilor impuse omului de către natură, de a lupta împotriva rarității. Omul activ și gânditor este produsul unui univers caracterizat prin raritate, în care orice bunăstare este răsplata trudei și necazurilor, a comportamentului numit îndeobște economic.

2. Metoda construcțiilor imaginare

Metoda specifică a teoriei economice este metoda construcțiilor imaginare.

Aceasta este metoda praxeologiei. Faptul că ea a fost cu grijă elaborată și perfecționată în contextul studiilor economice în sens restrâns se datorează împrejurării că, cel puțin până acum, teoria economică a fost partea cea mai bine dezvoltată a praxeologiei. Oricine dorește să exprime o opinie despre problemele numite îndeobște economice recurge la această metodă. Întrebuințarea acestor construcții imaginare nu este, așadar, o procedură specifică analizei științifice a acestor probleme. Și omul de rând recurge la aceeași metodă când are de a face cu ele. Dar, în vreme ce construcțiile omului de rând sunt mai mult sau mai puțin confuze și lipsite de acuratețe, teoria economică urmărește să le elaboreze cu cea mai mare grijă, scrupulozitate și precizie, și să le examineze critic condițiile de existență și presupozițiile.

O construcție imaginară este o imagine conceptuală a unei secvențe de evenimente, rezultate logic din elementele de acțiune intervenite în formarea sa. Este un produs al deducției, derivat – în ultimă instanță – din categoria fundamentală de acțiune, actul de a prefera și de a lăsa deoparte. Când elaborează o asemenea construcție imaginară, economistul nu este preocupat de întrebarea dacă ea reflectă sau nu condițiile reale, pe care-și propune el să le analizeze. Nu-l preocupă nici întrebarea dacă un sistem ca cel pe care-l presupune construcția sa imaginară poate fi conceput ca existând și funcționând în realitate. Chiar și construcțiile imaginare care sunt de neconceput, care sunt

contradictorii sau irealizabile, pot furniza servicii utile și chiar indispensabile pentru înțelegerea realității, în condițiile în care economistul știe cum să le întrebuințeze corect.

Metoda construcțiilor imaginare este justificată de succesul ei. Spre deosebire de științele naturale, praxeologia nu-și poate întemeia rezultatele pe experimente de laborator și pe percepții senzoriale ale unor {237} obiecte externe. Ea trebuie să elaboreze metode complet diferite de cele ale fizicii și biologiei. Ar fi o eroare gravă să se caute analogii ale construcțiilor imaginare în domeniul științelor naturale. Construcțiile imaginare ale praxeologiei nu pot fi nicicând confruntate cu vreo experiență a lucrurilor externe și nu pot fi niciodată evaluate din punctul de vedere al experiențelor de felul acesta. Funcția lor este de a permite omului un tip de cercetare în care nu se poate bizui pe simțuri. Când confruntăm construcțiile imaginare cu realitatea, nu putem pune întrebarea dacă ele corespund experienței și descriu corect datele empirice. Trebuie să ne întrebăm dacă presupozițiile construcției noastre sunt identice cu condițiile de existență ale acțiunilor pe care dorim să le concepem.

Formula de bază pentru elaborarea de construcții imaginare este de a face abstracție de existența anumitor condiții prezente în cazul acțiunii efective. Atunci suntem în măsură să sesizăm consecințele ipotetice ale absenței acestor condiții și să concepem efectele prezenței lor. Așa concepem categoria de acțiune, construind imaginea unei stări în care nu există acțiune, fie pentru că individul este pe deplin mulțumit și nu simte nici un fel de neplăcere, fie pentru că nu cunoaște nici un procedeu de pe urma căruia să poată anticipa o ameliorare a bunăstării sale (sau a stării sale de satisfacție). Tot așa concepem noțiunea de dobândă originară, cu ajutorul unei construcții imaginare, în care nu se face nici o distincție între satisfacțiile care se manifestă pe durate de timp egale ca lungime, dar inegale din punctul de vedere al distanței la care se situează față de momentul acțiunii.

Metoda construcțiilor imaginare este indispensabilă pentru praxeologie; ea este singura metodă adecvată cercetării praxeologice și economice. De bună seamă, ea este dificil de manevrat, deoarece poate da naștere cu ușurință la silogisme eronate. Ea ne poartă pe o muche ascuțită; de ambele părți se cască hăurile absurdului și al nonsensului. Doar autocritica nemiloasă ne poate feri de a cădea iremediabil în aceste prăpăstii fără fund.

3. Economia de piață pură

Construcția imaginară a unei economii de piață pure sau neobstrucționate presupune că există diviziune a muncii și proprietate privată (control privat) asupra mijloacelor de producție și că, în consecință, există schimburi de bunuri și servicii pe piață. Ea presupune că funcționarea pieței nu este obstrucționată de factori instituționali, că guvernul – aparatul social de constrângere și coerciție – urmărește prezervarea bunei funcționări a sistemului de piață, se abține de la a-i stânjeni funcționarea și oferă protecție împotriva agresiunilor. Piața este liberă; {238} nu există nici un amestec al factorilor străini de piață în domeniul prețurilor, al ratelor salariale și al ratelor dobânzii. Pornind de la aceste presupoziții teoria economică urmărește să elucideze funcționarea unei economii de piață pure. Abia într-un stadiu ulterior, după ce va fi epuizat tot ce se poate învăța din studiul acestei construcții imaginare, ea se întoarce la studiul diverselor probleme ridicate de amestecul în procesul pieței al guvernului și al altor organizații care utilizează coerciția și constrângerea.

Este uimitor că această metodă logic incontestabilă, singura în măsură să rezolve problemele în discuție, a fost atacată cu furie. Oamenii au etichetat-o drept o idee preconcepută în favoarea politicii economice liberale, pe care o stigmatizează ca reacționară, regalism economic, manchesterism, negativism, și așa mai departe. Ei neagă posibilitatea de a câștiga ceva în domeniul cunoașterii realității ca urmare a studiului acestei construcții imaginare. Însă acești critici turbulenți se contrazic pe ei înșiși, deoarece recurg la aceeași metodă, pentru avansarea propriilor lor aserțiuni. Solicitând salarii minime ei evocă presupusele condiții nesatisfăcătoare de pe o piață liberă a mâinii de lucru, iar cerând tarife ei descriu presupusele dezastre provocate de liberul schimb. Bineînțeles, nu există o altă cale de elucidare a efectelor unei măsuri ce limitează liberul joc al factorilor care intervin pe o piață neobstrucționată, decât aceea de a studia inițial starea de lucruri existentă în condiții de libertate economică.

Este adevărat că din investigațiile lor economiștii au tras concluzia că țelurile pe care majoritatea oamenilor, practic toți oamenii, urmăresc să le atingă, trudind și muncind și recurgând la politicile economice, pot fi cel mai bine realizate acolo unde sistemul de piață liberă nu este împiedicat de decrete guvernamentale. Însă aceasta nu este o judecată preconcepută, rezultată dintr-o insuficientă atenție acordată funcționării intervențiilor guvernamentale în afaceri. Dimpotrivă, ea este rezultatul unei cercetări atente și nepărtinitoare a tuturor aspec-

telor intervenționismului. De asemenea, este adevărat că economiștii clasici și epigonii lor obișnuiau să numească sistemul economiei de piață neobstrucționate „natural", iar amestecul guvernului în fenomenele de piață „artificial" și „perturbator". Însă această terminologie era produsul cercetării atente de către ei a problemelor intervenționismului. Atunci când numeau o stare socială de lucruri indezirabilă „contrară naturii", ei se conformau uzanțelor semantice ale epocii.

Teismul și deismul din epoca luminilor priveau regularitatea fenomenelor naturale drept o emanație a decretelor Providenței. Când filosofii iluminiști descopereau că și în sfera acțiunii umane și a evoluției sociale se manifestă o regularitate a fenomenelor, ei erau gata să o interpreteze și pe aceasta ca pe o dovadă de grijă părintească din partea {239} Creatorului universului. Aceasta era adevărata semnificație a doctrinei armoniei predeterminate, așa cum a fost ea expusă de anumiți economiști.[4] Filosofia socială a despotismului paternalist punea accentul pe misiunea divină a regilor și a autocraților predestinați să conducă popoarele. În replică, liberalul afirma că funcționarea unei piețe neobstrucționate, pe care consumatorul – adică fiecare cetățean – este suveran, produce mai multe rezultate satisfăcătoare decât decretele conducătorilor miruiți. Observați funcționarea sistemului de piață – spuneau ei – și veți descoperi în ea amprenta degetului lui Dumnezeu.

Odată cu construcția imaginară a economiei de piață pure, economiștii clasici au elaborat complementul ei logic, construcția imaginară a unei societăți socialiste. În procesul euristic care a dus, în cele din urmă, la descoperirea funcționării unei economii de piață, această imagine a unei ordini socialiste a avut chiar prioritate din punct de vedere logic. Întrebarea care îi preocupa pe economiști era dacă un croitor poate fi alimentat cu pâine și încălțăminte, atunci când nu există decrete guvernamentale care să-l silească pe brutar și pe cizmar să-i satisfacă nevoile. Primul lor gând a fost că amestecul autoritar este necesar pentru a face ca fiecare specialist să-și servească semenii. Economiștii au fost surprinși când au descoperit că nu este necesară nici o astfel de constrângere. Punând în contrast productivitatea și profitabilitatea, interesul propriu și bunăstarea publică, egoismul și altruismul, economiștii trimiteau implicit la imaginea unui sistem socialist. Mirarea lor în fața funcționării așa-zicând „automate" a sistemului de piață, se datora tocmai faptului că ei realizaseră că modul „anarhic" de producție reușește să-i aprovizioneze mai bine pe oameni decât ordinele unui

4. Doctrina armoniei predeterminate în funcționarea unui sistem de piață neobstrucționat nu trebuie confundată cu teorema armoniei intereselor corect înțelese în cadrul unui sistem de piață, deși există o înrudire între ele. Cf. infra, pp. 673-682.

guvern centralizat omnipotent. Ideea de socialism – un sistem de diviziune a muncii în întregime controlat și gestionat de către o autoritate planificatoare – n-a apărut în mintea reformiștilor utopiști. Aceștia urmăreau mai degrabă coexistența autarhică a unor mici entități autosuficiente; să ne gândim, de pildă, la *falansterul* lui Fourier. Radicalismul reformiștilor a apucat-o pe panta socialismului în momentul în care au adoptat ca model pentru noua lor ordine imaginea unei economii gestionate de un guvern național, sau de o autoritate mondială.

Maximizarea profiturilor

Se consideră îndeobște că economiștii, în analiza pe care o fac problemelor unei economii de piață, sunt mai degrabă nerealiști în adoptarea ipotezei că toți oamenii sunt întotdeauna dornici să obțină cele mai mari avantaje cu {240} putință. Se afirmă că ei construiesc imaginea unei ființe perfect egoiste și raționale, pentru care nu contează decât profitul. Un asemenea *homo oeconomicus* poate că seamănă cu misiții și speculatorii. Dar imensa majoritate a oamenilor sunt foarte diferiți. Din această imagine înșelătoare nu se poate învăța nimic folositor pentru cunoașterea realității.

Nu este necesar să procedăm din nou la o respingere a tuturor confuziilor, erorilor și distorsiunilor implicate în această afirmație. Primele două părți ale acestei cărți au demascat erorile respective. Aici va fi suficient să ne ocupăm de problema maximizării profiturilor.

Praxeologia în general și teoria economică în particular nu presupun, cu privire la motivațiile acțiunii umane, decât că omul care acționează dorește să îndepărteze neplăcerea. În condițiile particulare ale tranzacțiilor efectuate pe piață, acțiune înseamnă a cumpăra și a vinde. Tot ce afirmă teoria economică despre cerere și ofertă se referă la orice cerere și ofertă și nu doar la cererea și oferta rezultate din anumite împrejurări speciale, care ar necesita o descriere sau o definiție particulară. A spune că un om, confruntat cu alternativa de a obține mai mult sau mai puțin pentru o marfă pe care dorește să o vândă alege – *ceteris paribus* – prețul mai ridicat, nu necesită presupoziții suplimentare. Un preț mai ridicat înseamnă, pentru vânzător, o mai bună satisfacere a dorințelor sale. Mutatis mutandis, același lucru se poate spune despre cumpărător. Suma economisită în procesul de cumpărare a mărfii respective îi permite să cheltuiască mai mult pentru satisfacerea altor nevoi. A cumpăra pe piața cea mai ieftină și a vinde pe cea mai scumpă nu este, *ceteris paribus*, un comportament care să necesite vreun fel de presupoziții speciale, cu privire la motivațiile și moralitatea actorului. Nu este vorba decât despre rezultatele necesare ale oricărei acțiuni, în condițiile schimbului de piață.

În capacitatea sa de om de afaceri, o persoană este servitorul consumatorilor, ținut să se conformeze dorințelor acestora. Ea nu se poate lăsa în voia propriilor ei capricii și fantezii. Însă capriciile și fanteziile clienților săi sunt pentru ea lege, dacă acești clienți sunt dispuși să plătească pentru satisfacerea

lor. Omul de afaceri este constrâns să-și adapteze comportamentul cererii consumatorilor. Dacă aceștia din urmă, lipsiți de gust pentru ceea ce este frumos, preferă lucruri urâte și vulgare, el trebuie să le furnizeze asemenea lucruri, chiar împotriva convingerilor sale.[5] Dacă consumatorii nu doresc să plătească un preț mai mare pentru produsele autohtone decât pentru cele străine, atunci el trebuie să cumpere produsul străin, presupunând că acesta este mai ieftin. Un patron nu poate acorda favoruri pe seama clienților săi. El nu poate plăti rate salariale mai mari decât cele determinate de piață, dacă cumpărătorii nu {241} sunt dispuși să plătească prețuri corespunzător mai mari pentru bunurile produse în fabricile în care ratele salariale sunt mai mari decât în altele.

Nu la fel stau lucrurile cu omul în calitatea sa de cheltuitor al veniturilor sale. Cu acestea, el este liber să facă ce dorește. El poate da de pomană. Motivat de diverse doctrine și prejudecăți, el poate discrimina împotriva bunurilor cu o anumită origine sau proveniență, preferând produsul de mai slabă calitate sau mai scump, celui superior din punct de vedere tehnologic și mai ieftin.

De regulă, când fac cumpărături, oamenii nu oferă cadouri vânzătorilor. Dar uneori se întâmplă și aceasta. Linia de demarcație între cumpărarea de bunuri și servicii de care este nevoie și facerea de pomeni este uneori dificil de identificat. Cel ce cumpără la o licitație organizată în scopuri caritabile combină, de regulă, o achiziție cu o donație caritabilă. Cel ce dă un bănuț muzicantului orb de pe stradă nu plătește în nici un caz pentru spectacolul de calitate îndoielnică; el dă pur și simplu de pomană.

Omul este unitar când acționează. Omul de afaceri care deține întreaga firmă poate șterge uneori linia de demarcație dintre afaceri și caritate. Dacă dorește să-și ajute un prieten aflat în dificultate, delicatețea sentimentelor îl poate face să recurgă la procedee care feresc prietenul de jena pe care i-ar provoca-o dependența de pomană. El îi oferă prietenului o slujbă la firma sa, deși nu are nevoie de ajutorul acestuia, sau ar putea angaja un ajutor echivalent la un salariu mai mic. În acest caz, salariul pe care-l acordă prietenului apare, din punct de vedere formal, ca o parte din cheltuielile firmei. De fapt, el constituie o cheltuială făcută din venitul omului de afaceri. Riguros vorbind, acesta este consum și nu o cheltuială destinată sporirii profiturilor firmei.[6]

O serie de greșeli jenante trebuie puse pe seama tendinței de a acorda atenție numai lucrurilor tangibile, vizibile și măsurabile – și de a le neglija pe toate celelalte. Consumatorul nu cumpără doar hrană și calorii. El nu dorește să se

5. Un pictor este un om de afaceri dacă urmărește să picteze pânze care să se vândă la un preț cât mai ridicat. Un pictor care nu face compromisuri pentru a satisface gusturile publicului cumpărător și, disprețuind orice consecințe neplăcute, nu se lasă îndrumat decât de propriile sale idealuri, este un artist, un geniu creator. Cf. supra, pp. 139-140.

6. Asemenea interferențe între cheltuielile de afaceri ale firmei și cheltuieli destinate consumului sunt încurajate adesea de condițiile instituționale. O cheltuială trecută în contul costurilor de afaceri reduce profiturile nete și, prin urmare, volumul impozitelor de achitat. Dacă impozitele absorb 50% din profituri, omul de afaceri caritabil plătește din buzunar doar 50% din cadou. Restul rămâne în seama fiscului.

hrănească asemenea unui lup, ci să mănânce ca un om. Hrana satisface cu atât mai mult pofta unor oameni cu cât este gătită mai apetisant și mai gustos, cu cât masa este pusă mai frumos și cu cât mediul în care este consumată hrana este mai agreabil. Asemenea lucruri sunt lăsate deoparte în considerațiile care privesc exclusiv aspectele chimice ale procesului de digestie.[7] Însă faptul că ele joacă un rol important în determinarea prețurilor hranei este perfect compatibil cu afirmația că oamenii preferă, *ceteris paribus*, să cumpere pe piețele cele mai ieftine. Ori de câte ori un cumpărător, care alege între două lucruri perfect identice din punct de vedere chimic și tehnologic, îl preferă pe cel mai scump, el are un motiv. El nu se înșală, ci plătește pentru servicii pe care chimia și tehnologia, cu metodele lor specifice de investigație, nu le pot percepe. Putem să surâdem pe seama vanității ridicole a unei persoane care preferă o locuință mai scumpă uneia mai ieftine pentru că-i place să-și soarbă cocktailurile în vecinătatea unui duce. Însă nu trebuie să afirmăm despre conduita persoanei respective că nu urmărește îmbunătățirea propriei sale stări de satisfacție. {242}

Ceea ce face un om urmărește întotdeauna îmbunătățirea propriei sale stări de satisfacție. În acest sens – și în nici un altul – suntem liberi să utilizăm termenul de egoism și să subliniem că acțiunea este întotdeauna, în mod necesar, egoistă. Chiar și o acțiune care urmărește direct ameliorarea situației altora este egoistă. Actorul consideră mai satisfăcător pentru el însuși să le asigure altora hrana, mai degrabă decât pe a sa proprie. Neplăcerea sa provine din conștiința faptului că alți oameni sunt nevoiași.

Este adevărat că numeroși oameni se comportă altfel și preferă să-și umple propriul lor stomac, mai degrabă decât pe cel al concetățenilor lor. Dar aceasta n-are nimic de a face cu teoria economică; este un dat al experienței istorice. În tot cazul, teoria economică se referă la orice fel de acțiune, indiferent dacă aceasta este motivată de imboldul unui om de a mânca sau de a-i face pe alții să mănânce.

Dacă maximizarea profiturilor înseamnă că omul urmărește să-și sporească la maximum avantajele dobândite în toate tranzacțiile de piață, atunci expresia este o circumlocuție, pleonastică și perifrastică. Ea nu afirmă decât ceea ce este implicat în însăși categoria de acțiune. Dacă înseamnă altceva, atunci este expresia unei idei eronate.

Unii economiști consideră că sarcina teoriei economice este de a stabili cum se poate atinge cea mai mare satisfacție cu putință a întregii populații, sau a celui mai mare număr de oameni, din întreaga societate. Ei nu înțeleg că nu există nici o metodă prin care să măsurăm starea de satisfacție a diverșilor indivizi. Ei interpretează greșit caracterul judecăților care se bazează pe comparații între gradele de fericire ale diverșilor oameni. Ei consideră că stabilesc fapte, când de fapt exprimă judecăți arbitrare de valoare. Oricine poate spune că este drept să se fure de la bogați, pentru a face cadouri săracilor. Însă a numi

7. De bună seamă, o analiză făcură din punctul de vedere al fiziologiei nutriției nu va privi aceste lucruri drept neglijabile.

ceva drept sau nedrept este întotdeauna o judecată subiectivă de valoare și, ca atare, ceva strict personal, care nu se pretează la nici o verificare sau falsificare. Teoria economică nu urmărește pronunțarea unor judecăți de valoare. Ea urmărește cunoașterea consecințelor anumitor moduri de a acționa.

S-a spus că nevoile fiziologice ale oamenilor sunt asemănătoare și că această egalitate ne furnizează un etalon pentru măsurarea gradului lor de satisfacție obiectivă. Cei ce exprimă asemenea opinii și recomandă utilizarea unor asemenea criterii de ghidare a politicilor guvernamentale, propun în fond ca oamenii să fie tratați așa cum își tratează crescătorul de animale vitele. Însă {243} acestor reformatori le scapă faptul că nu există nici un principiu universal de alimentație, valabil pentru toți oamenii. Alegerea unuia dintre diversele principii depinde, în întregime, de țelurile urmărite. Crescătorul de animale nu-și hrănește vitele în scopul de a le face fericite, ci pentru a atinge scopurile pe care le-a stabilit în ce le privește, conform propriilor sale planuri. El poate prefera mai mult lapte, mai multă carne, sau alte lucruri. Ce fel de oameni doresc crescătorii de animale să obțină – atleți, sau matematicieni? Războinici, sau muncitori în uzine? Cel ce ar face din om materia primă a unui sistem deliberat de creștere și hrănire și-ar aroga puteri despotice și și-ar întrebuința concetățenii ca mijloace pentru atingerea propriilor sale țeluri, care diferă de acelea pe care le urmăresc ei înșiși.

Judecățile de valoare ale unui individ fac diferențieri între ceea ce îl satisface mai mult și ceea ce îl satisface mai puțin. Judecățile de valoare pe care le face un om în legătură cu satisfacțiile altui om nu spun nimic despre satisfacțiile acestuia din urmă. Ele ne spun numai ce situație a omului acesta îl satisface în cel mai înalt grad pe cel ce formulează judecata. Reformatorii aflați în căutarea unui maximum de satisfacție generală nu ne spun decât ce stare a treburilor altor oameni îi satisface cel mai mult pe ei înșiși.

4. Economia autistă

Nici o construcție imaginară nu a scandalizat mai mult decât cea a unui actor economic izolat, în întregime dependent de el însuși. Dar economia nu se poate dispensa de ea. Pentru a studia schimbul interpersonal, ea trebuie să-l compare cu condițiile în care acesta lipsește. Ea construiește două variante ale imaginii economiei autiste, în care nu există decât schimb autist: economia unui individ izolat și economia unei societăți socialiste. Când întrebuințează această construcție imaginară, economiștii nu se preocupă de a ști dacă sistemul respectiv ar putea efectiv funcționa.[8] Ei sunt pe deplin conștienți de faptul că această construcție imaginară reprezintă o ficțiune. Robinson Crusoe, care, la urma urmelor, ar putea să fi existat, și managerul general al unei

8. Analizăm aici problemele teoriei, nu ale istoriei. De aceea putem să ne dispensăm de a respinge obiecțiile formulate împotriva conceptului de actor izolat, făcând trimitere la rolul istoric al unei economii gospodărești autosuficiente.

comunități socialiste perfect izolate, care n-a existat niciodată, n-ar putea să planifice și să acționeze așa cum pot face oamenii numai cu ajutorul calculului economic. Totuși, în limitele construcției noastre imaginare, suntem liberi să ne imaginăm că ei ar putea calcula, ori de câte ori o asemenea ficțiune ar putea fi utilă pentru discutarea problemelor specifice de care ne ocupăm.

Construcția imaginară a unei economii autiste se află îndărătul distincției populare între productivitate și profitabilitate, așa cum s-a dezvoltat aceasta, ca etalon pentru judecățile de valoare. {244} Cei ce recurg la această distincție consideră economia autistă, îndeosebi cea de tip socialist, sistemul cel mai dezirabil și mai perfect de management economic. Toate fenomenele economiei de piață sunt evaluate în funcție de felul cum sunt sau nu justificabile din perspectiva unui sistem socialist. Epitetul de *productive* nu le este rezervat decât acțiunilor care ar corespunde obiectivelor incluse în planurile managerului unui asemenea sistem. Toate celelalte activități desfășurate în cadrul unei economii de piață sunt numite neproductive, în ciuda faptului că pot fi profitabile pentru cei ce le desfășoară. Astfel, bunăoară, vânzările promoționale, reclamele și activitățile bancare sunt considerate activități profitabile, dar neproductive.

Bineînțeles că teoria economică nu are nimic de spus despre asemenea judecăți de valoare arbitrare.

5. Starea de repaos și economia uniform repetitivă

Singura metodă de abordare a problemei acțiunii este de a sesiza că acțiunea urmărește, în ultimă instanță, producerea unei stări de lucruri în care acțiunea încetează să mai existe, fie pentru că orice neplăcere a fost îndepărtată, fie pentru că orice altă îndepărtare a unei neplăceri resimțite a devenit imposibilă. Astfel, acțiunea tinde către o stare de repaos, de absență a acțiunii.

În consecință, teoria prețurilor analizează schimburile interpersonale din această perspectivă. Oamenii nu încetează de a efectua schimburi pe piață decât în momentul când nu mai este posibil nici un nou schimb, deoarece nici una dintre părți nu mai anticipează alte ameliorări ale propriei sale condiții, de pe urma vreunui nou schimb. Cumpărătorii potențiali consideră prețurile cerute de către vânzătorii potențiali nesatisfăcătoare și viceversa. Nu mai au loc tranzacții. Apare o stare de repaos. Această stare, pe care o putem numi *stare simplă de repaos* (*plain state of rest*), nu este o construcție imaginară. Ea se produce efectiv, în mod recurent. La închiderea bursei de acțiuni, brokerii au

executat toate ordinele care puteau fi îndeplinite la prețul pieței. Doar acei vânzători și cumpărători potențiali care consideră prețul de piață prea mic sau prea mare n-au vândut sau, respectiv, n-au cumpărat.[9] Același lucru se poate spune și despre celelalte tranzacții. Întreaga economie de piață este, am putea spune, un fel de mare piață de schimburi sau de mărfuri. În fiecare moment se desfășoară toate acele tranzacții pe care părțile sunt dispuse să le efectueze, la prețul realizabil. Noi vânzări nu se vor putea efectua, decât după ce evaluările cel puțin uneia {245} dintre părți se vor fi schimbat.

S-a spus că noțiunea de stare simplă de repaos nu este satisfăcătoare. Ea se referă, după cum s-a spus, doar la determinarea prețurilor bunurilor din care este deja disponibil un anumit stoc, și nu ne spune nimic despre efectele acestor prețuri asupra producției. Obiecția este nefondată. Teoremele implicate în noțiunea de stare simplă de repaos sunt valide pentru orice tranzacție, fără excepție. Cumpărătorii factorilor de producție, este adevărat, se vor angaja imediat în producție, și foarte curând vor reveni pe piață, pentru a-și comercializa produsele și a cumpăra ceea ce doresc, pentru propriul lor consum și pentru continuarea proceselor de producție. Dar această împrejurare nu ne invalidează schema. De bună seamă, aceasta nu presupune că starea de repaos va fi de durată. Acalmia va dispărea, desigur, îndată ce condițiile care au generat-o se vor modifica.

Noțiunea de stare simplă de repaos nu este o construcție imaginară, ci o descriere adecvată a evenimentelor care se petrec pe piață, în mod recurent. În această privință, ea diferă în mod radical de construcția de stare finală de repaos.

Când vorbim despre starea simplă de repaos privim exclusiv la ceea ce se petrece chiar în momentul respectiv. Ne restrângem atenția la ceea ce tocmai s-a petrecut, lăsând deoparte ce se va întâmpla mai târziu, în momentul următor, sau mâine, sau ulterior. Ne interesăm exclusiv de prețurile efectiv achitate în tranzacții, adică de prețurile din trecutul imediat. Nu ne punem întrebarea dacă prețurile viitoare vor fi sau nu egale cu acestea.

Dar acum să mai avansăm un pas. Să ținem seama de factorii care vor induce, în mod inevitabil, o tendință de schimbare a prețurilor. Ne propunem să aflăm către ce obiectiv va duce această tendință, înainte să i se epuizeze întreaga forță motrice și să apară o nouă stare de repaos. Prețul corespunzător acestei viitoare stări de repaos era numit *preț natural* de economiștii mai timpurii, iar în prezent se întrebuințează frecvent termenul de *preț static*. Pentru a evita asocierile generatoare

9. Pentru simplitate, neglijăm aici fluctuațiile prețurilor înregistrate în cursul zilei.

de confuzii, este mai adecvat să-l numim *preț final* și să vorbim, în consecință, de o *stare finală de repaos*. Această stare finală de repaos este o construcție imaginară, nu o descriere a realității, deoarece ea nu va fi niciodată atinsă. Înainte de realizarea ei se vor ivi noi factori perturbatori. Ceea ce ne silește să recurgem la această construcție imaginară este faptul că, în fiecare clipă, piața se îndreaptă către o stare de repaos final. Fiecare nou moment ulterior poate aduce cu sine noi factori de natură să modifice această stare finală de repaos. Însă piața este întotdeauna reanimată de eforturile îndreptate spre atingerea unei anumite stări finale de repaos.

Prețul de piață este un fenomen real; el este raportul de schimb care s-a manifestat efectiv într-o tranzacție încheiată. Prețul final este un fenomen ipotetic. Prețurile de piață sunt fapte istorice și, de aceea, {246} suntem în măsură să le înregistrăm în scris cu exactitate numerică, în dolari și cenți. Prețul final nu poate fi definit decât definind condițiile necesare apariției sale. Lui nu i se poate atribui nici o valoare numerică precisă, exprimată în termeni monetari sau în alte cantități de bunuri. El nu va apărea niciodată pe piață. Prețul de piață nu poate coincide niciodată cu prețul final corespunzător momentului în care această structură a pieței este actuală. Însă catalactica ar eșua lamentabil, în sarcina ei de a analiza problemele determinării prețurilor, dacă ar neglija analiza prețurilor finale. Într-adevăr, în configurația pieței, din care se naște prețul de piață, operează deja, în mod latent, forțe care, presupunând că nu apar date noi, vor determina în continuare modificări ale prețurilor până când se vor atinge prețul final și starea finală de repaos. Dacă n-am studia decât prețurile de piață momentane și starea simplă de repaos, neglijând faptul că piața este deja agitată de factori care trebuie să determine alte modificări ale prețurilor și o tendință către o altă stare de repaos, atunci am restrânge pe nedrept studiul determinării prețurilor.

Fenomenul de care trebuie să ținem seama este acela că modificările factorilor care determină formarea prețurilor nu își produc toate efectele deodată. Înainte ca toate efectele lor să se epuizeze este necesar să se scurgă un interval de timp. Între apariția unei noi date și ajustarea perfectă a pieței la ea, trebuie să treacă un anumit timp. (Și, bineînțeles, pe durata acestei perioade de timp, apar alte date noi.) Ori de câte ori analizăm efectele unei modificări a factorilor care intervin pe piață, nu trebuie să uităm că avem de-a face cu evenimente ce au loc succesiv, cu o serie de efecte care se succed unele pe altele. Nu suntem în măsură să știm dinainte cât timp va trebui să se scurgă, dar știm cu siguranță că

va trebui să se scurgă câtva timp, deși acest interval poate fi uneori atât de scurt încât să nu joace nici un rol în practică.

Economiștii au greșit adesea neglijând elementul timp. Să ne gândim, bunăoară, la controversa referitoare la efectele modificărilor cantității de bani. Unii s-au preocupat numai de efectele lor pe termen lung, adică de prețurile finale și de starea finală de repaos. Alții au văzut doar efectele pe termen scurt, adică prețurile din clipa care urmează modificării datelor. Și unii și alții au procedat greșit, concluziile lor fiind, de aceea, viciate. S-ar mai putea cita numeroase exemple de situații în care s-a comis aceeași eroare.

Construcția imaginară a stării finale de repaos se caracterizează prin atenția deplină acordată schimbării, în succesiunea temporală a evenimentelor. {247} Ea diferă, în această privință, de construcția imaginară a *economiei uniform repetitive* (*evenly rotating economy*), o construcție care se caracterizează prin eliminarea modificării datelor și a elementului timp. (Este nepotrivit și inducător în eroare să numim această construcție imaginară economie statică sau echilibru static, așa cum se obișnuiește, iar a o confunda cu construcția imaginară a economiei staționare este o greșeală gravă.)[10] Economia uniform repetitivă este un sistem fictiv, în care prețurile de piață ale tuturor bunurilor și serviciilor coincid cu prețurile lor finale. În acest cadru nu există nici un fel de modificări ale prețurilor; stabilitatea prețurilor este perfectă. Aceleași tranzacții de piață se repetă la nesfârșit. Bunurile de ordin superior trec, în aceleași cantități, prin aceleași stadii de producție, până când bunurile de consum produse ajung, în cele din urmă, în mâinile consumatorilor și sunt consumate. Ziua de astăzi nu diferă de cea de ieri, iar ziua de mâine nu va diferi de cea de azi. Sistemul este în flux perpetuu, dar rămâne pe vecie neschimbat. El se mișcă uniform în jurul unui centru fix, într-o mișcare de rotație uniformă. Starea simplă de repaos este iarăși și iarăși tulburată, dar ea se restabilește imediat, în forma dinainte. Toți factorii sunt constanți, inclusiv cei ce provoacă recurent tulburări ale stării simple de repaos. Așadar prețurile, numite îndeobște prețuri statice sau de echilibru, rămân de asemenea constante.

Esența acestei construcții imaginare este eliminarea scurgerii timpului și a schimbării perpetue din fenomenele de piață. Posibilitatea oricărei schimbări în ce privește oferta și cererea este incompatibilă cu această construcție. În acest cadru nu pot fi analizate decât schimbări ce nu afectează configurația factorilor care determină prețurile. În lumea imaginară a economiei uniform repetitive nu este necesar ca populația să fie alcătuită din oameni nemuritori, fără vârstă și care nu

10. A se vedea mai jos pp. 250-251.

proliferează. Putem presupune că în ea copiii se nasc, îmbătrânesc și, în cele din urmă, mor, cu condiția ca cifrele totale ale populației și numărul persoanelor din fiecare grupă de vârstă să rămână constante. În acest caz, cererea pentru bunuri al căror consum este limitat la anumite grupe de vârstă rămâne nemodificată, deși indivizii care o generează nu rămân aceiași.

În realitate nu există niciodată o economie uniform repetitivă. Însă, pentru a analiza problemele schimbării datelor și a mișcării cu variații neregulate, trebuie să le comparăm cu o stare fictivă, din care amândouă sunt ipotetic absente. Este deci absurd să se afirme, despre construcția unei economii uniform repetitive, că nu lămurește condițiile existente într-un univers schimbător și să li se ceară economiștilor să {248} înlocuiască așa-zisa lor ocupație exclusivă cu statica, printr-un un studiu al „dinamicii". Această așa-zisă metodă statică este chiar instrumentul mental adecvat pentru cercetarea schimbării. Singurul mijloc de studiu al fenomenelor complexe ale acțiunii este de a face, inițial, abstracție de schimbare în întregime, de a introduce apoi un factor izolat provocator de schimbare, și de a analiza, în cele din urmă, efectele sale, în ipoteza că toate celelalte variabile rămân nemodificate. Este, de asemenea, absurd să se creadă că serviciile furnizate de construcția unei economii uniform repetitive sunt cu atât mai prețioase cu cât sfera acțiunii – obiectul studiilor noastre – corespunde mai mult acestei construcții în ce privește absența schimbării. Metoda statică, întrebuințarea construcției imaginare a unei economii uniform repetitive, este metoda adecvată de analizare a schimbărilor respective, indiferent dacă acestea sunt mari sau mici, bruște sau lente.

Obiecțiile formulate până în prezent împotriva întrebuințării construcției imaginare a unei economii uniform repetitive au dat în întregime greș. Autorii lor n-au sesizat privința în care această construcție este problematică și motivul pentru care ea poate induce cu ușurință erori și confuzii.

Acțiunea este schimbare, iar schimbarea se petrece în secvența temporală a evenimentelor. Însă din economia uniform repetitivă schimbarea și succesiunea evenimentelor sunt eliminate. Acțiunea constă în a face alegeri și în a face față unui viitor incert. Însă în economia uniform repetitivă nu există alegeri, iar viitorul nu este incert, deoarece nu diferă de situația cunoscută din prezent. Un asemenea sistem rigid nu este populat cu oameni vii, care aleg și sunt supuși greșelii. Este o lume de automate negânditoare, lipsite de suflet; nu este o societate umană, ci un mușuroi de furnici.

Însă aceste contradicții insolubile nu știrbesc serviciile pe care ni le

furnizează această construcție imaginară, când este vorba de singurele probleme pentru al căror studiu ea este atât adecvată cât și indispensabilă: problema legăturii dintre prețurile produselor și factorii necesari pentru producerea lor și problema derivată, a activității antreprenoriale și a profiturilor și a pierderilor. Pentru a înțelege funcția activității antreprenoriale și semnificația profiturilor și a pierderilor, noi construim un sistem din care acestea sunt absente. Această imagine nu este decât un instrument al gândirii noastre. Ea nu descrie o stare de lucruri posibilă și realizabilă. Este chiar imposibil de a împinge construcția imaginară a unui sistem uniform repetitiv până la consecințele sale ultime, deoarece antreprenorul este imposibil de eliminat din tabloul economiei de piață. Diverșii factori complementari de producție nu se pot alătura spontan. Este necesar ca ei să fie combinați de către eforturile deliberate ale unor oameni, care urmăresc anumite scopuri {249} și sunt motivați de un imbold de a-și ameliora starea de satisfacție. Eliminând antreprenorul ar însemna să eliminăm forța motrice a întregului sistem de piață.

Există și o a doua deficiență. Schimbul indirect și utilizarea banilor sunt implicate tacit în construcția imaginară a unei economii uniform repetitive. Dar ce fel de bani pot fi aceștia? Într-un sistem fără schimbare, în care nu există nici un fel de incertitudine referitoare la viitor, nimeni nu are nevoie să dețină bani lichizi. Fiecare individ știe exact de ce sumă de bani va avea nevoie, la orice dată viitoare. El este, de aceea, în măsură să dea cu împrumut toți banii pe care-i primește, astfel încât împrumuturile să devină scadente la data când va avea nevoie de ele. Să presupunem că nu există decât monedă-aur și o singură bancă centrală. Cu avansul treptat către o stare de economie uniform repetitivă, toți indivizii și toate firmele își reduc, pas cu pas, deținerile de bani lichizi, iar cantitățile de aur, devenite astfel disponibile, iau drumul întrebuințărilor non-monetare – industriale. Când, în cele din urmă, echilibrul corespunzător economiei uniform repetitive este atins, nu mai există dețineri monetare; nu mai există aur întrebuințat în scopuri monetare. Indivizii și firmele posedă creanțe față de banca centrală, suma scadentă a fiecărei părți dintre acestea corespunzând exact sumelor de care vor avea ei nevoie la datele respective, pentru a-și onora obligațiile. Banca centrală nu are nevoie de nici un fel de rezerve, deoarece suma totală a plăților cotidiene efectuate de clienții ei coincide exact cu suma totală a retragerilor. Toate tranzacțiile pot fi de fapt efectuate prin transferuri operate în conturile băncii, fără a mai apela la bani lichizi. Astfel, „banii" din acest sistem nu sunt un mijloc de schimb; ei nu sunt bani deloc, ci sunt doar *numerar*, o unitate eterică

și nedeterminată de contabilizare, de felul acela vag și nedefinibil pe care fantezia anumitor economiști și erorile multor profani l-au atribuit în mod greșit banilor. Interpunerea acestor expresii numerice între vânzători și cumpărători nu afectează esența vânzărilor; ea este neutră față de activitățile economice ale oamenilor. Însă moneda neutră este în sine o idee irealizabilă și de neconceput.[11] Dacă ar fi să întrebuințăm terminologia inadecvată pe care o întrebuințează mulți economiști contemporani în scrierile lor, ar trebui să spunem că moneda este, în mod necesar, un „factor dinamic"; într-un sistem „static" nu mai este loc pentru bani. Dar însăși noțiunea de economie de piață fără bani este contradictorie.

Construcția imaginară a unui sistem uniform repetitiv este o noțiune limitativă. În cadrul său acțiunea nu mai există. Efortul conștient al omului care gândește, îndreptat către îndepărtarea neplăcerii, este înlocuit de reacția automată. Putem întrebuința această construcție {250} imaginară problematică numai dacă nu uităm niciodată ce scopuri are ea menirea să servească. În primul rând, dorim să analizăm tendința, manifestă în orice acțiune, către stabilirea unei economii uniform repetitive; procedând astfel, trebuie să ținem totdeauna seama de faptul că această tendință nu-și poate atinge niciodată țelul într-un univers care nu este perfect rigid și imuabil, adică într-un univers care este viu și nu mort. În al doilea rând, urmărim să înțelegem în ce privință diferă condițiile dintr-o lume vie, în care există acțiune, de acelea dintr-o lume rigidă. Putem descoperi aceasta numai printr-un *argumentum a contrario* pe care ni-l pune la dispoziție imaginea unei economii rigide. Astfel ajungem la înțelegerea faptului că în fiecare acțiune este inerent presupusă confruntarea cu condițiile incerte ale unui viitor necunoscut – așadar speculația – și că profitul și pierderea sunt caracteristici necesare ale acțiunii, ce nu pot fi suspendate de nici un fel de dorință pioasă. Procedurile adoptate de acei economiști care sunt pe deplin conștienți de aceste elemente cognitive fundamentale pot fi numite *metoda logică* a teoriei economice, prin contrast cu tehnica *metodei matematice*.

Economiștii matematizanți nesocotesc studiul acțiunilor care, în ipoteza imaginară și irealizabilă că nu ar surveni date noi, sunt ținute să ducă la atingerea economiei uniform repetitive. Ei nu observă speculatorul individual, care nu urmărește instituirea economiei uniform repetitive, ci profitul, de pe urma acțiunii care ajustează mai bine mersul lucrurilor la atingerea scopurilor urmărite prin acțiune, adică la îndepărtarea cea mai adecvată cu putință a neplăcerii. Ei subliniază exclusiv starea imaginară de echilibru, pe care ar atinge-o întregul

11. A se vedea mai jos, pp. 416-419.

complex al acțiunilor de felul acesta, în absența oricărei modificări suplimentare a datelor. Descriu acest echilibru imaginar prin sisteme de ecuații diferențiale simultane. Lor le scapă faptul că starea de lucruri pe care o analizează este o stare în care nu mai există acțiune, ci doar o succesiune de evenimente, provocate de un misterios inițiator originar al mișcării. Ei își dedică toate eforturile descrierii în simboluri matematice a diverselor „echilibre", adică a stărilor de repaos și de absență a acțiunii. Analizează echilibrul ca și cum ar fi o entitate reală și nu doar o noțiune limitativă, un simplu instrument mental. Ceea ce fac ei este un joc steril cu simboluri matematice, un *passe-temps* care nu este adecvat pentru a ne furniza cunoștințe.[12]

6. Economia staționară

Construcția imaginară a unei economii staționare a fost confundată, {251} uneori, cu aceea a unei economii uniform repetitive. Însă aceste două construcții diferă în realitate.

Economia staționară este o economie în care avuția și venitul indivizilor rămân neschimbate. Cu această imagine sunt compatibile schimbări care n-ar fi compatibile cu o economie uniform repetitivă. Cifrele populației pot crește sau scădea, cu condiția ca variațiile să fie însoțite de o creștere sau scădere corespunzătoare a avuției și venitului totale. Cererea pentru anumite mărfuri se poate modifica; dar aceste modificări trebuie să se petreacă atât de lent, încât transferul de capital, din ramurile de producție care urmează să fie restrânse datorită lor, către acelea care urmează să fie amplificate, să se poată efectua prin neînlocuirea echipamentelor uzate în ramurile care se restrâng și investirea sumelor corespunzătoare în acelea care se dezvoltă.

Construcția imaginară a unei economii staționare ne conduce la alte două construcții imaginare: economia aflată în creștere (în expansiune) și cea aflată în descreștere (în declin). În cea dintâi, cota de avuție și venit *per capita* a indivizilor și cifra populației tind către o valoare numerică mai ridicată, iar în cea din urmă către o valoare numerică mai redusă.

În economia staționară suma tuturor profiturilor și a tuturor pierderilor este zero. În economia aflată în creștere suma totală a profiturilor depășește suma totală a pierderilor. În economia aflată în descreștere, suma totală a profiturilor este inferioară sumei totale a pierderilor.

Precaritatea acestor trei construcții imaginare este vădită în faptul că ele implică posibilitatea măsurării avuției și a venitului. Cum ase-

12. Pentru o continuare a studiului critic al economiei matematice, a se vedea mai jos, pp. 350-357.

menea măsurători nu pot fi realizate și sunt chiar de neconceput, este imposibil să le întrebuințăm pentru o clasificare riguroasă a situațiilor reale. Ori de câte ori istoria economică se lansează în clasificări ale evoluțiilor istorice din anumite perioade conform schemei „staționare", „în creștere" sau „în descreștere", ea recurge de fapt la înțelegerea istorică și nu „măsoară".

7. Integrarea funcțiilor catalactice

Când oamenii se referă la probleme legate de propriile lor acțiuni și când istoria economică, economia descriptivă și statistica economică se referă la acțiunile altor persoane, utilizând termenii de antreprenor, capitalist, proprietar de pământ, muncitor și consumator, ei întrebuințează tipuri ideale. Când teoria economică întrebuințează aceiași termeni, este vorba despre categorii catalactice. Antreprenorii, capitaliștii, proprietarii funciari, muncitorii și consumatorii care apar în teoria economică nu sunt oameni vii, ca cei pe care-i întâlnim în viața cotidiană și în istorie. Ei reprezintă încorporarea funcțiilor distincte care sunt îndeplinite în desfășurarea operațiunilor de piață. Faptul că atât omul care acționează, cât și științele istorice apelează, în raționamentele lor, la rezultatele teoriei economice și construiesc tipuri ideale bazate pe categoriile teoriei praxeologice – și care se referă la acestea – nu modifică distincția logică radicală între tipurile ideale și categoriile economice. Categoriile economice care ne preocupă se referă la funcții pur integrate, iar tipurile ideale se referă la evenimente istorice. Omul viu, care acționează, combină în mod necesar diverse funcții. El nu este niciodată doar un consumator, ci este, în plus, fie un antreprenor, un proprietar funciar, un capitalist sau un muncitor, fie o persoană susținută material de veniturile câștigate de astfel de persoane. Mai mult, funcțiile de antreprenor, proprietar funciar, capitalist și muncitor se suprapun frecvent în aceleași persoane. Istoria urmărește clasificarea oamenilor în funcție de obiectivele către care aspiră ei și de mijloacele pe care le întrebuințează pentru atingerea acestor obiective. Teoria economică, care cercetează structura acțiunii în condițiile unei societăți de piață, fără a ține seama câtuși de puțin de obiectivele pe care le urmăresc oamenii și de mijloacele pe care le întrebuințează ei, urmărește să discearnă categorii și funcții. Cele două sarcini sunt diferite. Diferența poate fi cel mai edificator demonstrată analizând conceptul catalactic de antreprenor. {252}

În construcția imaginară a economiei uniform repetitive nu încape loc pentru activitatea antreprenorială, deoarece această construcție

elimină orice schimbare a datelor care ar putea afecta prețurile. Îndată ce abandonăm această presupoziție, a rigidității datelor, descoperim că acțiunea trebuie să fie afectată de toate modificările datelor. Cum acțiunea este îndreptată în mod necesar către influențarea unei stări viitoare de lucruri, fie uneori și din viitorul imediat, al clipei care urmează, ea va fi afectată de orice schimbare a datelor greșit anticipată, care survine în răstimpul dintre începutul și sfârșitul perioadei în care ea este destinată să furnizeze beneficii (perioadei furnizării de beneficii.)[13] Așadar, rezultatul acțiunii este întotdeauna incert. Acțiunea este întotdeauna o speculație. Lucrul acesta este valabil nu numai într-o economie de piață, ci și pentru Robinson Crusoe, actorul izolat imaginar, sau, nu mai puțin, pentru o economie socialistă. În construcția imaginară a economiei uniform repetitive nimeni nu este antreprenor și speculator. Într-o economie reală și vie fiecare actor este întotdeauna antreprenor și speculator; persoanele aflate în grija actorilor – membrii minori ai familiilor dintr-o societate de piață și masele într-o societate socialistă – sunt afectați de rezultatele speculațiilor actorilor, deși nu sunt ei înșiși actori, deci nici speculatori.

Când se referă la antreprenori, teoria economică nu are în vedere oameni, ci o anumită funcție. Această funcție nu este trăsătura parti- {253} culară a unui grup sau a unei clase speciale de oameni. Ea este inerentă fiecărei acțiuni și de neocolit pentru fiecare actor. Incorporând această funcție într-o figură imaginară, recurgem la o stratagemă metodologică. Termenul de antreprenor, așa cum este întrebuințat în teoria catalactică, indică faptul că omul care acționează este văzut exclusiv din perspectiva incertitudinii inerente a fiecărei acțiuni. Atunci când întrebuințăm termenul acesta nu trebuie în nici un caz să uităm că fiecare acțiune este conținută în fluxul temporal și deci implică o speculație. Capitaliștii, proprietarii funciari și muncitorii sunt inevitabil speculatori. La fel este și consumatorul, atunci când se îngrijește de satisfacerea nevoilor sale viitoare. E cale lungă de la mână până la gură.

Să încercăm să gândim construcția imaginară a antreprenorului pur până la consecințele ei ultime. Antreprenorul acesta nu posedă nici un capital. Capitalul necesar pentru activitățile sale antreprenoriale îi este împrumutat de capitaliști, sub formă de împrumuturi bănești. Este adevărat că, din punct de vedere legal, el este considerat proprietarul diverselor mijloace de producție achiziționate prin cheltuirea sumelor luate cu împrumut. Cu toate acestea, el ar rămâne lipsit de proprietate, dacă punem în balanță atât volumul activelor cât și al datoriilor sale. Dacă reușește, profitul net îi aparține. Dacă dă greș, pierderea trebuie

13. A se vedea mai jos, p. 481.

să cadă asupra capitaliștilor care i-au împrumutat fondurile. Un asemenea antreprenor ar fi, în realitate, un angajat al capitaliștilor, care speculează în numele acestora și încasează profiturile în proporție de 100%, fără să aibă a se preocupa de pierderi. Însă chiar dacă antreprenorul este în măsură să își asigure singur o parte din capitalul necesar și nu împrumută decât restul, lucrurile nu diferă în mod esențial. În măsura în care pierderile suferite nu pot fi scăzute din fondurile antreprenorului însuși, ele vor fi suportate de capitaliștii care au avansat împrumuturile, indiferent de termenii contractului. Un capitalist este întotdeauna efectiv un antreprenor și un speculator. El își asumă întotdeauna riscul de a-și pierde fondurile. Nu există nimic de felul unor investiții perfect sigure.

Proprietarul funciar autosuficient, care-și lucrează pământul numai pentru satisfacerea necesităților propriei gospodării, este afectat de toate schimbările care influențează fertilitatea pământului, sau nevoile sale personale. Într-o economie de piață, rezultatele activităților fermierului sunt afectate de toate schimbările care privesc importanța terenului său pentru aprovizionarea pieței. Fermierul este evident un antreprenor, chiar și din punctul de vedere al terminologiei obișnuite. Nici un proprietar al vreunor mijloace de producție, fie acestea reprezentate de bunuri tangibile sau bani, nu rămâne neatins de incertitudinea viitorului. Întrebuințarea oricăror bunuri tangibile sau a banilor pentru producție, adică pentru furnizarea de satisfacții la o dată ulterioară, este o activitate antreprenorială în sine.

La fel stau lucrurile în esență și cu muncitorul. El se naște proprietar al anumitor abilități. Facultățile sale înnăscute sunt mijloace de producție, mai adecvate pentru anumite tipuri de muncă, mai puțin adecvate pentru altele, și total inadecvate pentru o a treia grupă.[14] Dacă și-a însușit calificările necesare pentru prestarea anumitor tipuri de lucru, atunci el este, în raport cu timpul și cheltuielile materiale absorbite în procesul formării sale, în poziția unui investitor. El a asigurat un input, în vederea compensației printr-un output adecvat. Muncitorul este un antreprenor în măsura în care salariul său este determinat de prețul pieței pentru tipul de muncă pe care-l poate presta. Prețul acesta variază, în funcție de schimbarea condițiilor, așa cum variază și prețurile tuturor celorlalți factori de producție. {254}

În contextul teoriei economice, semnificația termenilor în discuție este următoarea: prin antreprenor se înțelege omul care acționează în raport cu schimbările care survin în datele pieței. Prin capitalist și pro-

14. Referitor la sensul în care munca trebuie considerată un factor de producție nespecific a se vedea mai sus, pp. 133-135.

prietar funciar se înțelege omul care acționează în raport cu schimbările de valoare și de preț care, chiar dacă toate datele pieței rămân constante, sunt determinate de simpla trecere a timpului, ca o consecință a evaluării diferite a bunurilor prezente față de cea a bunurilor viitoare. Prin muncitor se înțelege omul care acționează în raport cu întrebuințarea factorului de producție care este munca umană. Astfel, fiecare funcție este corespunzător integrată: antreprenorul câștigă profituri sau suferă pierderi; proprietarilor mijloacelor de producție (bunuri de capital sau pământ) le revine dobânda originară; muncitorii primesc salarii. În acest sens, am elaborat construcția imaginară de *distribuție funcțională*, care diferă de distribuția istorică efectivă.[15]

Teoria economică, pe de altă parte, a utilizat întotdeauna și încă utilizează termenul de „antreprenor" în alt sens decât cel cu care este asociat în contextul construcției imaginare a distribuției funcționale. În cadrul ei sunt denumiți antreprenori și cei ce sunt deosebit de doritori să profite de pe urma ajustării producției la modificările anticipate {255} ale condițiilor, cei ce au mai multă inițiativă, spirit de întreprindere și o perspicacitate superioară maselor, pionierii care generează și promovează progresul economic. Această noțiune este mai restrânsă decât conceptul de antreprenor, așa cum a fost utilizat în construcția distribuției funcționale; ea nu corespunde multor situații cărora acesta din urmă le corespunde. Este ciudat că același termen este utilizat pentru a desemna două noțiuni diferite. Ar fi fost mai comod să se întrebuințeze un alt termen pentru cea de-a doua noțiune – de pildă acela de „promotor".

Trebuie să admitem că noțiunea de antreprenor-promotor nu poate fi definită cu rigoare praxeologică. (În această privință, ea se aseamănă cu noțiunea de bani, care – spre deosebire de noțiunea de mijloc

15. Să subliniem din nou faptul că toată lumea, inclusiv nespecialiștii, întrebuințează întotdeauna această construcție imaginară, atunci când au de-a face cu determinarea veniturilor. Nu economiștii au inventat-o; ei au epurat-o doar de deficiențele care însoțeau concepția populară. Pentru o analiză epistemologică a distribuției funcționale, cf. John Bates Clark, *The Distribution of Wealth*, New York, 1908, p. 5 și Eugen von Böhm-Bawerk, *Gesammelte Schriften*, ed. F.X. Weiss, Viena, 1924, p. 299. Termenul de „distribuție" nu trebuie să ne inducă în eroare; întrebuințarea sa în acest context se explică prin rolul jucat în istoria gândirii economice de construcția imaginară a unui stat socialist (cf. supra, p. 240). În modul de funcționare a economiei de piață nu există propriu-zis nimic care să poată fi numit distribuție. Bunurile nu sunt mai întâi produse și apoi distribuite, așa cum ar sta lucrurile într-un stat socialist. Cuvântul „distribuție", așa cum este el întrebuințat în expresia „distribuție funcțională", corespunde semnificației pe care o avea termenul de „distribuție" acum 150 de ani. În engleza contemporană „distribuție" înseamnă dispersia bunurilor între consumatori, așa cum o determină comerțul.

de schimb – nu admite o definiție praxeologică rigidă.)[16] Însă teoria economică nu se poate lipsi de conceptul de promotor, deoarece el se referă la un dat care este o caracteristică generală a naturii umane, care este prezent în toate tranzacțiile de piață și le marchează profund. Este vorba de faptul că indivizi diferiți nu reacționează la o schimbare a condițiilor cu aceeași rapiditate și în același fel. Inegalitatea oamenilor, care se datorează atât diferențelor între calitățile lor înnăscute cât și vicisitudinilor vieții, se manifestată și în felul acesta. Pe piață există inovatori și alții care imită doar procedeele concetățenilor lor mai alerți. Fenomenul de *leadership* nu este mai puțin real pe piață decât în orice altă ramură de activitate umană. Forța motrice a pieței, elementul care tinde către inovație și ameliorare necontenite, este furnizat de mobilitatea febrilă a promotorului și de aviditatea sa de a realiza profituri cât mai mari cu putință.

Acestea fiind spuse, nu există nici un pericol ca întrebuințarea echivocă a acestui termen să dea naștere la ambiguități în expunerea sistemului catalactic. Ori de câte ori există riscul ca ele să apară, putem să le înlăturăm prin utilizarea termenului de promotor în locul celui de antreprenor.

Funcția antreprenorială în economia staționară

Piața la termen (*futures market*) îl poate elibera pe promotor de o parte din povara funcției sale antreprenoriale. În măsura în care un antreprenor s-a ferit de pierderile pe care le-ar putea suferi prin tranzacții convenabile făcute în avans, el încetează de a mai fi antreprenor, iar funcția antreprenorială se translatează asupra celeilalte părți contractante. Filatorul de bumbac care, în momentul când cumpără bumbac pentru filatura lui, vinde în avans aceeași cantitate, își abandonează o parte din funcția antreprenorială. El nici nu va mai profita, nici nu va mai pierde de pe urma schimbărilor prețului bumbacului survenite în perioada respectivă. Desigur, el nu încetează în întregime de a-și mai îndeplini funcția antreprenorială. El va fi totuși afectat de variația prețurilor {256} la firele textile în general, sau a prețurilor anumitor sortimente și tipuri de fire, pe care le produce și care nu sunt determinate de modificări ale prețului bumbacului neprelucrat. Chiar dacă produce doar în calitate de contractant, pentru o remunerație dinainte stabilită, el este încă în poziția de antreprenor față de fondurile investite în instalații.

Putem construi imaginea unei economii în care condițiile necesare pentru existența piețelor la termen să se realizeze pentru toate bunurile și serviciile. Într-o asemenea construcție imaginară, funcția antreprenorială este în întregime separată de toate celelalte funcții. Apare o clasă de antreprenori puri. Prețurile determinate pe piețele la termen direcționează întregul aparat de

16. A se vedea mai jos, p. 398.

producție. Doar dealerii la termen mai realizează profituri și mai suferă pierderi. Toate celelalte persoane sunt asigurate, așa zicând, împotriva efectelor adverse ale incertitudinii viitorului. Ele se bucură de securitate în această privință. Capii diverselor unități economice sunt practic angajați, cu venituri fixe.

Dacă ar fi să presupunem, în continuare, că această economie este una staționară și că toate tranzacțiile la termen se concentrează într-o singură corporație, este limpede că volumul total al pierderii corporației ar coincide exact cu volumul total al profiturilor sale. Nu este necesar decât să naționalizăm această corporație pentru a aduce la ființă un stat socialist, fără profituri și pierderi, un stat al securității și stabilității netulburate. Dar lucrurile stau astfel numai pentru că definiția pe care am dat-o unei economii staționare implică egalitatea sumei totale a pierderilor cu cea a profiturilor. Într-o economie aflată în schimbare trebuie să apară fie un exces de profituri, fie unul de pierderi.

Ar fi o pierdere de timp să mai insistăm asupra unor astfel de imagini suprasofisticate, care nu duc mai departe analiza problemelor economice. Singurul motiv pentru care le-am menționat este că ele reflectă idei care stau la temelia anumitor critici, formulate împotriva sistemului economic capitalist, și a anumitor planuri iluzorii sugerate în vederea gestionării socialiste a afacerilor. Este, desigur, adevărat că o schemă socialistă este logic compatibilă cu construcțiile imaginare irealizabile a unei economii uniform repetitive și a unei economii staționare. Predilecția cu care numeroși economiști matematicieni se ocupă aproape exclusiv de condițiile corespunzătoare acestor construcții imaginare și cu starea de „echilibru" implicată în ele i-a făcut pe oameni să piardă din vedere faptul că ele sunt ireale, măcinate de contradicții interne, expediente imaginare ale gândirii și nimic altceva. Ele nu sunt în nici un caz modele adecvate pentru edificarea unei societăți vii, de oameni care {257} acționează.

XV. PIAȚA

1. Caracteristicile economiei de piață

ECONOMIA de piață este sistemul social de diviziune a muncii bazat pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. Fiecare persoană acționează pe cont propriu; însă acțiunile fiecăruia urmăresc satisfacerea nevoilor altor persoane, ca și pe aceea a nevoilor sale proprii. Acționând, fiecare își servește semenii. Pe de altă parte, fiecare este beneficiarul serviciilor concetățenilor săi. Fiecare persoană este atât un mijloc, cât și un scop în sine, un scop ultim pentru ea însăși și un mijloc pentru alte persoane, în eforturile pe care le depun acestea pentru atingerea propriilor lor scopuri.

Sistemul acesta este călăuzit de piață. Piața direcționează activitățile individului, înspre acele canale care-l fac să servească cel mai bine dorințele semenilor săi. În modul de funcționare al pieței nu există constrângere și coerciție. Statul, aparatul social de coerciție și constrângere, nu interferează cu piața și cu activitățile cetățenilor care sunt călăuzite de piață. El își întrebuințează puterea de a supune oamenii prin violență fizică numai pentru înlăturarea acțiunilor dăunătoare prezervării și funcționării neobstrucționate a economiei de piață. El protejează viața, sănătatea și proprietatea individului împotriva agresiunilor violente sau frauduloase venite din partea răufăcătorilor interni sau a dușmanilor externi. În felul acesta, statul creează și prezervă un mediu în care economia de piață poate funcționa în siguranță. Sloganul marxist „anarhia producției" caracterizează pertinent această structură socială ca un sistem economic, care nu este dirijat de un dictator, de un țar al producției, care să dea fiecărui individ o sarcină și să-l silească să-i asculte porunca. Fiecare om este liber; nimeni nu este supus vreunui despot. Omul se integrează de bună voie într-un sistem bazat pe cooperare. Piața îl călăuzește și îi arată în ce fel poate promova cel mai adecvat atât bunăstarea sa proprie, cât și pe cea a celorlalți. Piața deține supremația. Ea singură asigură ordinea întregului sistem social, înzestrându-l cu sens și semnificație.

Piața nu este un loc, un lucru, sau o entitate colectivă. Piața este un proces, pus în mișcare de interferența acțiunilor diverșilor indivizi, care cooperează în condiții de diviziune a muncii. Forțele care deter-

{258} mină starea mereu schimbătoare a pieței sunt judecățile de valoare ale acestor indivizi și acțiunile lor, călăuzite de aceste judecăți de valoare. Starea pieței în fiecare moment constă în structura prețurilor, adică în totalitatea rapoartelor de schimb, stabilite prin interacțiunea celor dornici să cumpere, cu cei dornici să vândă. Nu există nimic inuman sau mistic în funcționarea pieței. Procesele de piață rezultă în întregime din acțiunile umane. Fiecare fenomen de piață poate fi atribuit în cele din urmă anumitor opțiuni ale membrilor societății de piață.

Procesul de piață este ajustarea acțiunilor individuale ale diverșilor membri ai societății de piață, la imperativele cooperării mutuale. Prețurile de piață le comunică producătorilor ce să producă, cum să producă și în ce cantitate. Piața este focarul către care converg activitățile indivizilor și centrul din care iradiază aceste activități.

Economia de piață trebuie riguros diferențiată de al doilea sistem de cooperare socială în condiții de diviziune a muncii imaginabil – deși irealizabil: sistemul bazat pe proprietatea socială, sau guvernamentală, asupra mijloacelor de producție. Acest al doilea sistem este numit îndeobște socialism, comunism, economie planificată, sau capitalism de stat. Economia de piață sau capitalismul, cum i se spune de regulă, este incompatibilă cu economia socialistă. Între aceste două sisteme nici un amestec nu este posibil sau imaginabil; nu există nimic de felul unei economii mixte, al unui sistem care să fie parțial capitalist și parțial socialist. Producția este dirijată de piață, sau prin decretele unui țar al producției, sau ale unui comitet de țari ai producției.

Dacă, în cadrul unei societăți bazate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, o parte a acestor mijloace de producție sunt deținute în proprietate publică și gestionate ca atare – adică deținute și gestionate de guvern, sau de una din agențiile sale – aceasta nu înseamnă că avem de-a face cu un sistem mixt, în care capitalismul și socialismul se combină. Faptul că statul, sau municipalitățile, dețin și gestionează anumite întreprinderi nu modifică trăsăturile caracteristice ale economiei de piață. Aceste întreprinderi, deținute și gestionate în proprietate publică, se supun suveranității pieței. Ele trebuie să se încadreze, în calitate de cumpărători de materii prime, echipamente și mână de lucru, precum și ca vânzători de bunuri și servicii, în schema economiei de piață. Ele se supun legilor pieței și depind, ca atare, de consumatori, care pot să le ofere sau nu patronajul lor. Ele trebuie să urmărească profitul, sau, cel puțin, să evite pierderile. Guvernul poate acoperi pierderile fabricilor sau magazinelor sale din fondurile publice. Dar lucrul acesta nu elimină și nici nu reduce supremația pieței; el o translatează, pur și simplu, către un alt sector. Într-adevăr, mijloace-

le de acoperire a pierderilor trebuie procurate prin impunerea de impozite. Însă impozitarea aceasta are propriile sale efecte asupra pieței {259} și influențează structura economică, în conformitate cu legile pieței. Funcționarea pieței și nu guvernul, care colectează taxe, decide asupra cui va cădea incidența impozitelor și cum vor afecta ele producția și consumul. Astfel, piața – și nu un birou guvernamental, determină funcționarea acestor întreprinderi gestionate public.

Dintre lucrurile care au vreo legătură cu funcționarea pieței, nici unul nu se poate numi, în sens praxeologic, sau economic, socialism. Noțiunea de socialism, așa cum o concep și o definesc toți socialiștii, implică absența unei piețe a factorilor de producție și a prețurilor acestor factori. „Socializarea" unor anumite întreprinderi, magazine și ferme – adică transferul lor din proprietate privată în proprietate publică – este o metodă de implementare a socialismului prin măsuri succesive. Este un pas pe calea către socialism, dar nu este socialismul însuși. (Marx și marxiștii ortodocși neagă categoric posibilitatea unei astfel de apropieri graduale de socialism. Conform doctrinei lor, evoluția graduală a capitalismului va atinge, într-o bună zi, punctul în care capitalismul va fi transformat, dintr-o lovitură, în socialism).

Prin simplul fapt că vând și cumpără pe piețe, întreprinderile guvernamentale și economia sovietică rusească sunt racordate la sistemul capitalist. Ele însele mărturisesc această legătură, calculând rentabilitatea în termeni monetari. Astfel, ele întrebuințează metodele intelectuale ale sistemului capitalist, pe care-l condamnă cu fanatism.

Într-adevăr, calculul economic în termeni monetari este fundamentul intelectual al economiei de piață. Sarcinile pe care le are de îndeplinit acțiunea, în orice sistem de diviziune a muncii, nu pot fi îndeplinite fără ajutorul calculului economic. Economia de piață calculează în termeni de prețuri monetare. Faptul că ea este capabilă de asemenea calcule de rentabilitate a fost decisiv în evoluția sa și condiționează modul ei actual de funcționare. Economia de piață este reală, pentru că este capabilă să calculeze.

2. Bunurile de capital și capitalul

În toate ființele vii există un impuls înnăscut care le dirijează către asimilarea materiei ce le prezervă, înnoiește și fortifică energia vitală. Eminența omului care acționează se manifestă în faptul că el urmărește sporirea vitalității sale conștient și deliberat. În urmărirea acestui obiectiv, iscusința sa îl duce la a construi unelte, care-i servesc inițial la procurarea hranei. Apoi, într-un stadiu ulterior, îl face să pro-

iecteze metode de sporire a cantității de alimente disponibile, iar în cele din urmă îl face capabil să-și satisfacă cele mai intens resimțite {260} dorințe, dintre cele specific umane. În termenii lui Böhm-Bawerk: omul alege metode de producție indirecte, care necesită mai mult timp, dar compensează această întârziere, generând produse mai multe și mai bune.

La începutul fiecărui pas către o existență mai prosperă se găsește economisirea – constituirea de rezerve de produse care face posibilă prelungirea perioadei medii de timp, care se scurge între începutul procesului de producție și momentul în care acesta furnizează un produs imediat utilizabil și consumabil. Produsele acumulate în acest scop sunt fie stadii intermediare în procesul tehnologic, adică unelte și produse semifinite, fie bunuri imediat consumabile, care îi permit omului să înlocuiască, fără a suferi privațiuni pe durata perioadei de așteptare, un proces care absoarbe mai puțin timp, cu unul care absoarbe mai mult timp. Bunurile acestea se numesc bunuri de capital. Astfel, economisirea și acumularea de bunuri de capital ce rezultă din ea reprezintă începutul fiecărei tentative de ameliorare a condițiilor materiale ale omului; ele reprezintă fundamentul civilizației umane. Fără economisire și acumulare de capital nu poate exista nici un fel de străduință de atingere a unor obiective non-materiale.[1]

Noțiunea de bunuri de capital trebuie distinsă în mod clar de conceptul de capital.[2] Conceptul de capital este conceptul fundamental al calculului economic, cel mai important instrument mental pentru conducerea afacerilor în economia de piață. Conceptul său corelativ este cel de venit.

Noțiunile de capital și venit, așa cum sunt ele întrebuințate în contabilitate și în reflecțiile cotidiene, în raport cu care contabilitatea nu este decât o rafinare, pun în contrast mijloacele și scopurile. Mintea actorului, care calculează, delimitează bunurile de consum, pe care urmărește să le întrebuințeze pentru satisfacerea imediată a dorințelor sale, de bunurile de toate ordinele – inclusiv cele de ordinul întâi[3] – pe care

1. Bunurile de capital au fost definite și ca factori de producție produși, fiind astfel opuși factorilor originari de producție furnizați de natură, adică resurselor naturale (pământ) și muncii umane. Această terminologie trebuie utilizată cu multă precauție, deoarece poate fi cu ușurință interpretată greșit și poate duce la conceptul eronat de capital real, criticat mai jos.

2. Dar, bineînțeles, nu există nici un pericol dacă, urmând terminologia tradițională, vom adopta uneori pentru simplificare termenii „acumulare de capital" (sau „ofertă de capital", sau „deficit de capital", etc.) în locul termenilor „acumulare de bunuri de capital", „ofertă de bunuri de capital" etc.

3. Pentru acest om, aceste bunuri nu sunt bunuri de ordinul întâi, ci bunuri de ordin mai înalt, factori pentru producția viitoare.

intenționează să le întrebuințeze pentru a asigura satisfacerea unor dorințe viitoare – prin noi acțiuni. Diferențierea mijloacelor de scopuri devine astfel o diferențiere între achiziție și consum, între firme de afaceri și gospodării, între fonduri destinate comerțului și bunuri casnice. {261} Întregul complex de bunuri care urmează a fi achiziționate este evaluat în termeni monetari, iar această sumă – capitalul – este punctul de plecare al calculului economic. Obiectivul imediat al acțiunilor achizitive este de a spori, sau, cel puțin, de a prezerva capitalul. Cantitatea ce poate fi consumată într-o anumită perioadă, fără reducerea capitalului, se numește venit. Dacă consumul depășește venitul disponibil, diferența se numește consum de capital. Dacă venitul disponibil depășește volumul consumat, diferența se numește economisire. Printre sarcinile principale ale calculului economic sunt și acelea de a stabili mărimile venitului, a economisirii și a consumului de capital.

Modul de gândire care l-a condus pe omul care acționează la noțiunile implicate în conceptele de capital și venit se găsesc, sub formă incipientă, în fiecare premeditare și planificare a acțiunii. Chiar și cei mai primitivi gospodari sunt întrucâtva conștienți de consecințele actelor care, din perspectiva contabilității moderne, ar reprezenta consum de capital. Ezitarea vânătorului de a ucide o căprioară gestantă și jena resimțită până și de cei mai neînduplecați războinici față de tăierea pomilor fructiferi erau manifestări ale unei mentalități influențate de asemenea considerații. Aceste considerații se manifestă și în venerabila instituție legală a uzufructului și în cutumele și practicile analoage. Însă numai persoanele care pot recurge la calculul monetar pot avansa, până la atingerea unei clarități depline în ce privește distincția dintre o substanță economică și avantajele ce decurg din ea – și o pot aplica riguros tuturor claselor, tipurilor și ordinelor de bunuri și servicii. Doar ele pot opera astfel de distincții, în contextul condițiilor aflate în permanentă schimbare, al industriilor de transformare aflate pe o treaptă înaltă de dezvoltare și al structurii complicate a cooperării sociale, dintre sute de mii de slujbe și activități specializate.

Privind în urmă de pe treapta de cunoaștere furnizată de contabilitatea modernă spre condițiile înaintașilor sălbatici ai omului, putem spune în termeni metaforici că și ei întrebuințau conceptul de „capital". Un contabil contemporan ar putea aplica metodele specifice profesiei sale și uneltelor lor primitive de vânat și pescuit, activităților lor de crescători de vite și de agricultori, dacă ar ști ce prețuri să atribuie diverselor obiecte avute în vedere. De aici unii economiști au tras concluzia că noțiunea de „capital" este o categorie proprie oricărui fel de producție realizată de om, că este prezent în toate sistemele imagi-

nabile de gestionare a proceselor de producție – adică, nu mai puțin în izolarea involuntară a lui Robinson Crusoe, decât într-o societate socialistă – și că ea nu depinde de practicarea calculului monetar.[4] Însă {262} aceasta este o confuzie. Conceptul de capital nu poate fi separat de contextul calculului monetar și de structura socială a unei economii de piață, singura în care calculul monetar este posibil. Este un concept care este lipsit de sens în afara unei economii de piață. El joacă un rol exclusiv în planurile și situațiile contabile ale indivizilor care acționează pe cont propriu într-un asemenea sistem bazat pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție – și s-a dezvoltat odată cu răspândirea calcului economic în termeni monetari. [5]

Contabilitatea modernă este fructul unei lungi evoluții istorice. Astăzi s-a ajuns la o unanimitate printre oamenii de afaceri și contabili, cu privire la semnificația termenului de capital. Capitalul este suma de bani echivalentă cu toate activele, minus suma de bani echivalentă cu toate datoriile, care sunt consacrate la o anumită dată desfășurării activităților unei anumite unități economice. Nu contează în ce constau aceste active, dacă ele sunt terenuri, clădiri, echipamente, unelte, bunuri de orice alt tip și ordin, creanțe, lichidități, bani gheață sau orice altceva.

În zilele de început ale contabilității, negutătorii – deschizătorii de drum în ce privește calculul economic – nu includeau, de regulă, echivalentul în bani al clădirilor și terenurilor lor în noțiunea de capital. Acesta este un fapt istoric. Un alt fapt istoric este acela că agricultorii au aplicat relativ târziu conceptul de capital terenurilor lor. Chiar și astăzi – în țările cele mai avansate – doar o parte din fermieri sunt familiarizați cu metodele contabilității riguroase. Numeroși fermieri continuă să întrebuințeze un sistem de contabilizare care omite să ia în calcul pământul și contribuția sa la producție. Intrările lor contabile omit echivalentul în bani al pământului și, în consecință, nu înregistrează modificările acestui echivalent. Asemenea registre contabile sunt defectuoase, deoarece nu furnizează informația care constituie însuși obiectivul urmărit prin contabilizarea capitalului. Ele nu indică dacă activitățile fermei au provocat sau nu o deteriorare a capacității pământului de a contribui la producție, adică a valorii sale obiective de utilizare. Dacă s-a produs o erodare a solului, registrele lor o ignoră, așa încât venitul (net) calculat este mai mare decât cel pe care l-ar fi indicat o metodă mai completă de contabilizare.

Este necesar să pomenim aceste fapte istorice, deoarece ele au influențat încercările economiștilor de a construi o noțiune de *capital real*.

4. Cf. e.g., R. v. Strigl, *Kapital und Produktion*, Viena, 1934, p. 3.
5. Cf. Frank A. Fetter, în *Encyclopaedia of the Social Sciences*, III, 190.

Economiștii s-au confruntat și încă se mai confruntă cu credința superstițioasă că raritatea factorilor de producție ar putea fi măturată, fie integral, fie cel puțin într-o anumită măsură, prin sporirea volu- {263} mului de bani aflați în circulație și prin expansiunea creditelor. Pentru a analiza în mod adecvat această problemă fundamentală de politică economică, ei au considerat necesar să construiască noțiunea de capital real, pentru a o opune noțiunii de capital, așa cum este ea întrebuințată de oamenii de afaceri, ale căror calcule se referă la întregul complex al activităților lor desfășurate în vederea obținerii de profit. Pe vremea când economiștii se lansau în aceste considerații, locul echivalentului în bani al pământului, în cadrul conceptului de capital, era încă pus la îndoială. Astfel, economiștii au găsit că este rezonabil să lase deoparte pământul în construcția noțiunilor de capital real. Ei au definit capitalul real ca fiind totalitatea factorilor de producție produși care sunt disponibili. S-a despicat firul în patru pentru a ști dacă stocurile de bunuri de consum deținute de întreprinderi sunt sau nu capital real. Însă s-a decis practic în unanimitate că banii gheață nu reprezintă capital real.

Conceptul acesta, de totalitate a factorilor de producție produși, este lipsit de conținut. Echivalentul în bani al diverșilor factori de producție aflați în proprietatea unei întreprinderi poate fi determinat și sumat. Însă dacă facem abstracție de asemenea evaluări în termeni monetari, totalitatea factorilor de producție produși nu este decât o enumerare de cantități fizice a mii și mii de bunuri eterogene. Un asemenea inventar nu servește acțiunii. El este o descriere a unei părți din univers, în termeni de tehnologie și topografie – și nu are nimic de a face cu problemele care se pun atunci când se încearcă ameliorarea bunăstării umane. Ne putem conforma uzanței terminologice care numește factorii de producție produși *bunuri de capital*. Dar aceasta nu face conceptul de capital real întru nimic mai semnificativ.

Cea mai dăunătoare urmare a întrebuințării noțiunii mitice de capital real a fost aceea că economiștii au început să se lanseze în speculații despre o falsă problemă, numită productivitatea capitalului (real). Prin definiție, un factor de producție este un lucru care poate contribui la succesul unui proces de producție. Prețul său de piață reflectă, în întregime, valoarea pe care o acordă oamenii contribuției sale. Serviciile anticipate de pe urma întrebuințării unui factor de producție (adică contribuțiile sale la productivitate) sunt plătite, cu prilejul tranzacțiilor de piață, la întreaga valoare pe care le-o atribuie oamenii. Factorii nu sunt considerați valoroși decât datorită acestor servicii. Aceste servicii sunt singurul motiv pentru care ei sunt achiziționați la anumite prețuri. Odată plătite aceste prețuri, nu mai rămâne nimic care să poată deter-

mina alte plăți efectuate de cineva, ca o compensație pentru serviciile productive suplimentare ale acestor factori de producție. Explicarea dobânzii ca un venit derivat din productivitatea capitalului a fost o {264} eroare.[6]

Nu mai puțin dăunătoare a fost o a doua confuzie, generată de conceptul de capital real. Oamenii au început să mediteze la un concept de *capital social*, pe care-l considerau diferit de *capitalul privat*. Pornind de la construcția imaginară a unei economii socialiste, ei urmăreau să definească un concept de capital adecvat activităților economice care i-ar reveni managerului general al unui asemenea sistem. Ei aveau dreptate să considere că un asemenea manager ar fi foarte interesat să știe dacă felul cum își conduce treburile este sau nu încununat de succes (și anume din punctul de vedere al propriilor sale evaluări și al țelurilor urmărite în conformitate cu acestea) și cât de mult poate cheltui pentru consumul supușilor săi, fără a diminua stocul disponibil de factori de producție, prejudiciind astfel fructele producției viitoare. Un guvern socialist ar avea imperios nevoie de conceptele de capital și venit, pentru a-și orienta acțiunile. Însă, într-un sistem economic în care nu există proprietate privată asupra mijloacelor de producție, piață și prețuri pentru asemenea bunuri, conceptele de capital și venit nu sunt decât niște postulate academice, lipsite de orice aplicabilitate practică. Într-o economie socialistă există bunuri de capital, dar nu există capital.

Noțiunea de capital nu are sens decât într-o economie de piață. Ea servește deliberărilor și calculelor de rentabilitate ale indivizilor, sau ale grupurilor de indivizi, care acționează pe cont propriu, într-o asemenea economie. Este un instrument al capitaliștilor, al antreprenorilor și al fermierilor dornici să realizeze profituri și să evite pierderile. Nu este o categorie universală a acțiunii, ci o categorie a acțiunii în cadrul unei economii de piață.

3. Capitalismul

Până acum toate civilizațiile s-au bazat pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. În trecut, civilizația și proprietatea privată au fost corelate. Cei ce susțin că economia este o știință experimentală și recomandă, totuși, controlul public asupra mijloacelor de producție se contrazic lamentabil. Dacă experiența istorică ar putea să ne învețe ceva, ar fi că proprietatea privată este inextricabil legată de civilizație. Nu există nici un experiment care să probeze că socialismul ar putea furniza un nivel de trai la fel de ridicat ca cel furnizat de capitalism.[7]

6. A se vedea mai jos, pp. 526-534.

7. Pentru o discuție a „experimentului" rus, a se vedea Mises, *Planned Chaos*,

Sistemul economiei de piață nu a fost niciodată încercat integral și în formă pură. Dar, în orbita civilizației occidentale, începând din Evul Mediu, a predominat, în linii mari, o tendință generală de abolire a instituțiilor care obstrucționează funcționarea economiei de piață. Odată cu avansul treptat a acestei tendințe, cifrele populației au crescut, {265} iar nivelul de trai al maselor a crescut până la cote nemaiatinse și nemaivisate în trecut. Muncitorul american mediu se bucură de facilități pentru care Cresus, Crassus, familia Medici și Ludovic al XIV-lea l-ar fi invidiat.

Problemele ridicate de critica socialistă și intervenționistă a economiei de piață sunt de natură pur economică și nu pot fi soluționate decât în maniera în care încearcă să o facă această carte: printr-o analiză sistematică a acțiunii umane și a tuturor sistemelor imaginabile de cooperare socială. Problema psihologică de a ști de ce oamenii critică și denigrează capitalismul, numind tot ce le displace „capitalist" și tot ce le place „socialist", privește istoria și trebuie lăsată în seama istoricilor. Însă mai există câteva chestiuni care trebuie subliniate în acest punct.

Adepții totalitarismului consideră „capitalismul" un rău înfiorător, o boală teribilă care s-a abătut asupra omenirii. În ochii lui Marx el reprezenta un stadiu inevitabil în evoluția omenirii, dar aceasta nu-l împiedica să fie cel mai cumplit dintre rele; din fericire mântuirea este iminentă, ea urmând să elibereze pe veci omul de acest dezastru. Alții consideră că ar fi fost posibilă evitarea capitalismului, cu singura condiție ca oamenii să fi fost mai morali și mai pricepuți în alegerea politicii lor economice. Toate elucubrațiile de felul acesta au o trăsătură comună. Ele privesc capitalismul ca și cum acesta ar fi un fenomen accidental, ce ar putea fi eliminat fără modificarea condițiilor esențiale pentru acțiunea și gândirea omului. Deoarece nu-și bat capul cu problema calculului economic, le scapă consecințele pe care le-ar atrage inevitabil abolirea calculului monetar. Autorii lor nu realizează faptul că omul socialist, căruia aritmetica nu-i va fi de nici un folos în planificarea acțiunii, va fi în întregime diferit de contemporanii noștri, atât în ce privește mentalitatea cât și modul de a gândi. Chiar presupunând că am fi gata să trecem sub tăcere consecințele dezastruoase pe care acesta le-ar avea pentru bunăstarea materială a omului, când discutăm despre socialism nu putem trecem cu vederea această transformare mentală.

Economia de piață este un mod de acțiune elaborat de om, în condiții de diviziune a muncii. Însă de aici nu rezultă că el este ceva accidental sau artificial – și că ar putea fi înlocuit printr-un alt mod de acțiune. Economia de piață este produsul unui lung proces evolutiv. Ea este

Irvington-on-Hudson, 1947, pp. 80-87 (retipărit acum în Mises, *Socialism*, ed. nouă, New Haven, 1951, pp. 527-592).

rezultatul strădaniilor omului de a-și adapta cât mai bine cu putință acțiunile la condițiile date ale mediului său, pe care nu le poate altera. Este, așa zicând, o strategie, prin aplicarea căreia omul a progresat triumfător de la sălbăticie la civilizație.

Unii autori afirmă: capitalismul este sistemul economic care a făcut cu putință minunatele realizări ale ultimelor două sute de ani; de aceea {266} el este depășit, fiindcă ceea ce a fost bun în trecut nu poate continua să fie astfel și în vremurile noastre, sau în viitor. Asemenea raționamente se află în contradicție flagrantă cu principiile cunoașterii experimentale. Nu este necesar să reiterăm, în acest punct, întrebarea dacă științele acțiunii umane pot adopta metodele științelor naturale experimentale sau nu. Chiar dacă un răspuns afirmativ la o astfel de întrebare ar fi cu putință, încă ar fi absurd să se argumenteze în maniera adoptată de acești experimentaliști à rebours [în sens contrar]. Științele experimentale afirmă că, deoarece *a* a fost valid în trecut, el va continua să fie valid și în viitor. Ele nu pot susține niciodată contrariul, afirmând că deoarece *a* a fost valid în trecut, el nu va mai fi valid în viitor.

Există obiceiul de a-i învinovăți pe economiști pentru așa-zisul lor dispreț pentru istorie. Se afirmă că economiștii consideră că economia de piață este paradigma ideală și eternă a cooperării sociale. Ei se concentrează asupra investigării condițiilor din economia de piață, lăsând tot restul deoparte. Pe ei nu-i preocupă faptul că apariția capitalismului datează numai de două sute de ani și că el este limitat, chiar și astăzi încă, la o porțiune relativ redusă din suprafața pământului și la o minoritate de popoare. Au existat și încă mai există, spun criticii aceștia, alte civilizații cu alte mentalități și cu moduri diferite de a-și gestiona treburile economice. Văzut *sub specie aeternitatis* [din perspectiva eternității], capitalismul este un fenomen trecător, un stadiu efemer al evoluției istorice, o simplă tranziție de la epocile precapitaliste către un viitor postcapitalist.

Toate aceste critici sunt eronate. De bună seamă, teoria economică nu este o ramură a istoriei sau a oricărei alte științe istorice. Ea este teoria întregii acțiuni umane, știința generală a categoriilor imutabile ale acțiunii și a funcționării lor în toate condițiile speciale imaginabile în care se poate găsi actorul uman. Așa fiind, ea furnizează instrumentul mental indispensabil pentru abordarea problemelor istorice și etnografice. Istoricul sau etnograful care neglijează, în activitatea sa, posibilitatea de a beneficia din plin de rezultatele teoriei economice va avea rezultate modeste. De fapt, acesta nu poate aborda obiectul cercetării sale independent de ceea ce respinge drept teorie. La fiecare pas făcut pe calea colectării de fapte, chipurile brute, a sistematizării

acestor fapte și a formulării de concluzii derivate din ele, el este călăuzit de rămășițe confuze și trunchiate ale unor doctrine economice superficiale, alcătuite de cârpaci în secolele dinaintea elaborării științei economice autentice și, de multă vreme, în întregime respinse.

Analiza problemelor societății de piață, singurul tip de acțiune umană care permite întrebuințarea calculului de rentabilitate în vederea planificării acțiunii, deschide accesul spre analiza tuturor modurilor imaginabile de acțiune și a tuturor problemelor economice cu care se confruntă istoricii și etnografii. Toate metodele non-capitaliste de ma- {267} nagement economic pot fi studiate numai presupunând ipotetic că și în cadrul lor se pot întrebuința numere cardinale, pentru înregistrarea acțiunilor trecute și planificarea acțiunilor viitoare. Acesta este motivul pentru care economiștii situează în centrul investigațiilor lor studiul unei economii de piață pure.

Nu economiștii sunt cei cărora le lipsește „simțul istoric" și care ignoră factorul evolutiv, ci criticii lor. Economiștii au fost totdeauna pe deplin conștienți că economia de piață este produsul unui îndelungat proces istoric, început pe vremea când specia umană se năștea dintre alte primate. Adepții curentului greșit intitulat „istoricism" sunt cei care intenționează să anuleze efectele schimbărilor evolutive. În ochii lor, toate lucrurile a căror existență nu o pot deriva dintr-un trecut îndepărtat, sau nu o pot identifica printre cutumele vreunui trib polinezian primitiv, sunt artificiale, chiar decadente. Ei consideră faptul că o anumită instituție este necunoscută sălbaticilor drept o dovadă de inutilitate și putreziciune. Marx și Engels, ca și profesorii prusaci care aparțineau Școlii Istorice au exultat la aflarea veștii că proprietatea privată nu este „decât" un fenomen istoric. În ochii lor, aceasta era dovada faptului că planurile lor socialiste erau realizabile.[8]

Geniul creator se află în contradicție cu contemporanii săi. Ca pionier al unor lucruri noi și nemaiauzite, el se află în conflict cu acceptarea necritică de către aceștia a normelor și valorilor tradiționale. În ochii săi rutina cetățeanului de rând, a omului mediu de pe stradă, este simplă prostie. Pentru el, „burghez" este sinonim cu imbecil.[9] {268}

8. Cel mai uimitor produs al acestui mod răspândit de gândire este cartea unui profesor prusac, Bernhard Laum (*Die geschlossene Wirtschaft*, Tübingen, 1933). Laum asamblează o vastă colecție de citate provenind din scrieri etnografice, arătând că numeroase triburi primitive considerau autarhia economică naturală necesară și moralmente bună. De aici, el deduce că autarhia este modul de gestionare economică natural și cel mai eficace, și că întoarcerea la autarhie, pe care o recomandă, este „un proces necesar din punct de vedere biologic". (p. 491)

9. Guy de Maupassant a analizat așa-zisa ură a lui Flaubert față de burghezi, în *Etude sur Gustave Flaubert* (retipărit în *Oeuvres complètes de Gustave Flaubert*, Paris, 1885, vol. VII). Flaubert, spune Maupassant, „aimait le monde" (p. 67), adică îi plăcea

Artiștii frustrați care se delectează maimuțărind manierismul geniului pentru a-și uita și ascunde propria impotență adoptă această terminologie. Acești boemi numesc „burghez" tot ce le displace. De când Marx a echivalat termenul de „capitalist" cu cel de „burghez", ei întrebuințează ambele cuvinte ca sinonime. În vocabularele tuturor limbajelor, cuvintele „capitalist" și „burghez" desemnează astăzi tot ce este rușinos, degradant și infam.[10] Prin contrast, oamenii numesc tot ceea ce consideră bun și demn de laudă „socialist". Schema obișnuită de raționament este următoarea: cineva numește ceva ce îi displace „capitalist", după care deduce din acest epitet că lucrul respectiv este rău.

Confuzia semantică merge încă și mai departe. Sismondi, apologeții romantici ai Evului Mediu, toți autorii socialiști, Școala Istorică Prusacă și instituționaliștii americani susțineau despre capitalism că este un sistem de exploatare nedrept, care sacrifică interesele vitale ale majorității populației, în beneficiul exclusiv al unui mic grup de profitori. Nici o persoană decentă nu poate susține acest sistem „dement". Economiștii care susțin despre capitalism că este benefic, nu doar pentru un grup restrâns ci pentru toată lumea, sunt „sicofanți ai burgheziei". Ei sunt fie prea obtuzi pentru a recunoaște adevărul, fie apologeți mituiți ai intereselor egoiste de clasă ale exploatatorilor.

În terminologia acestor dușmani ai libertății, democrației și economiei de piață, capitalismul înseamnă politica economică recomandată de marii afaceriști și de milionari. Confruntați cu faptul că anumiți antreprenori și capitaliști bogați – dar cu siguranță nu toți – recomandă astăzi măsuri restrictive pentru liberul schimb și competiție – și care duc la formarea de monopoluri, ei afirmă: capitalismul contemporan este adeptul protecționismului, al cartelurilor și al abolirii competiției.

---

să se miște în cercul societății pariziene compus din aristocrați, burghezi avuți și elita artiștilor, scriitorilor, filosofilor, oamenilor de știință, oamenilor de stat și antreprenorilor (promotorilor). El întrebuința termenul de burghez ca sinonim al imbecilității și-l definea după cum urmează: „Numesc burghez pe oricine gândește josnic (*pense bassement*)." Astfel, este evident că întrebuințând termenul de burghez, Flaubert nu se gândea la burghezie (*bourgeoisie*) ca la o clasă socială, ci ca la un fel de imbecilitate, pe care o întâlnea foarte frecvent în rândurile acestei clase. El era plin de dispreț și pentru omul de rând („*le bon peuple*"). Totuși, deoarece avea contacte mai frecvente cu „*les gens du monde*" decât cu muncitorii, stupiditatea celor dintâi îl irita mai mult decât a celor din urmă (p. 59). Aceste observații ale lui Maupassant nu sunt valabile doar pentru Flaubert, ci pentru sentimentele „anti-burgheze" ale tuturor artiștilor. În paranteză fie spus, trebuie subliniat faptul că din punct de vedere marxist Flaubert este un scriitor „burghez" și romanele sale fac parte din „suprastructura ideologică" a „modului capitalist de producție".

10. Naziștii întrebuințau termenul de „evreiesc" ca sinonim atât pentru „capitalist" cât și pentru „burghez".

Este adevărat, adaugă ei, că la un moment dat capitalismul britanic a susținut liberul schimb, atât pe piețele autohtone cât și în relațiile internaționale. Lucrurile s-au petrecut astfel deoarece, la vremea respectivă, interesele de clasă ale burgheziei britanice erau cel mai bine slujite de o asemenea politică. Însă condițiile s-au schimbat, iar astăzi capitalismul, adică doctrina recomandată de exploatatori, urmează o altă politică.

Am văzut deja că această doctrină distorsionează grav atât teoria economică cât și faptele istorice.[11] Au existat și vor exista întotdeauna oameni ale căror ambiții egoiste solicită protecție pentru interese speciale și care speră să obțină avantaje de pe urma măsurilor care limitează competiția. Antreprenorii îmbătrâniți și obosiți și moștenitorii decadenți ai celor ce au reușit în trecut îi detestă pe parveniții {269} agili, care le pun în pericol averea și poziția socială eminentă. Dacă dorința lor de a rigidiza condițiile economice și de a obstrucționa progresul se materializează sau nu depinde de climatul public de opinie. Structura ideologică a secolului al XIX-lea, modelată de prestigiul doctrinelor economiștilor liberali, făcea ca asemenea dorințe să fie irealizabile. Când progresele tehnologice din epoca liberală au revoluționat metodele tradiționale de producție, de transport și de comerț, cei ale căror interese speciale erau afectate nu au solicitat protecție, deoarece o asemenea acțiune ar fi fost sortită eșecului. Însă astăzi se consideră că una dintre sarcinile legitime ale aparatului guvernamental este de a împiedica omul mai eficient să rivalizeze cu cel mai puțin eficient. Opinia publică simpatizează cu cererile grupurilor puternice de presiune de a opri progresul. Producătorii de unt luptă cu destul de mult succes împotriva producătorilor de margarină, iar interpreții de muzică împotriva înregistrărilor muzicale. Sindicatele sunt inamici ireductibili ai oricărei mașini noi. Nu este de mirare că, într-un asemenea mediu, oamenii de afaceri mai puțin eficienți urmăresc să obțină protecție împotriva rivalilor lor mai eficienți.

O descriere corectă a stării de lucruri ar suna astfel: astăzi numeroase grupuri de oameni de afaceri nu mai sunt liberale; ei nu mai susțin o economie de piață pură și libera inițiativă, ci, dimpotrivă, solicită diverse măsuri prin care guvernul să se amestece în afaceri. Dar este întru totul eronat să se spună că înțelesul conceptului de capitalism s-a modificat și că ceea ce instituționaliștii americani numesc „capitalism matur", iar marxiștii „capitalism târziu", s-ar caracteriza prin politici restrictive, destinate să protejeze interesele speciale ale salariaților, fermierilor, vânzătorilor, artizanilor și – uneori – și pe ale capitaliștilor și

11. A se vedea mai sus, pp. 80-84.

ale antreprenorilor. Conceptul de capitalism este un concept economic imutabil; în măsura în care înseamnă ceva el înseamnă economie de piață. Cei ce consimt la utilizarea unei terminologii diferite se lipsesc de instrumentul semantic care permite analiza corespunzătoare a problemelor istoriei contemporane și ale politicilor economice. Această nomenclatură eronată devine inteligibilă numai în măsura în care înțelegem că pseudo-economiștii și politicienii care o întrebuințează urmăresc să-i împiedice pe oameni să afle ce este de fapt economia de piață. Ei doresc să-i facă pe oameni să creadă că toate manifestările respingătoare al politicilor guvernamentale restrictive sunt produse de „capitalism".

4. Suveranitatea consumatorilor

Într-o societate de piață direcționarea tuturor activităților economice cade în sarcina antreprenorilor. Ei sunt cei ce controlează producția. Ei pilotează și cârmesc vasul. Un observator superficial ar putea crede că ei dețin supremația. Dar lucrurile nu stau astfel. Ei trebuie să asculte {270} necondiționat de ordinele căpitanului. Iar căpitan este consumatorul. Nici antreprenorii, nici fermierii, nici capitaliștii nu determină ce anume trebuie produs. Decizia aceasta o iau consumatorii. Dacă un om de afaceri nu ascultă cu strictețe de ordinele publicului, așa cum îi sunt ele transmise prin structura prețurilor de piață, el suferă pierderi, ajunge la faliment și este astfel îndepărtat din poziția eminentă de cârmaci. El va fi înlocuit de alte persoane, care s-au dovedit mai capabile de a satisface cererea consumatorilor.

Consumatorii își oferă patronajul acelor magazine în care pot cumpăra ceea ce doresc la prețurile cele mai mici. Decizia lor de a cumpăra sau de a se abține de la a cumpăra determină cine urmează să dețină în proprietate și să gestioneze întreprinderile și fermele. Ei îi pot înavuți pe săraci și sărăci pe cei bogați. Ei determină cu exactitate ce urmează să se producă, ce calitate urmează să aibă aceste produse și ce cantități urmează să se producă. Ei sunt șefii nemiloși, plini de capricii și mofturi schimbătoare și imprevizibile. Pentru ei nu contează decât propria lor satisfacție. Lor nu le pasă câtuși de puțin de meritele trecute și de interesele speciale. Dacă li se oferă ceva care le place mai mult sau care este mai ieftin, ei își abandonează foștii furnizori. În calitate de cumpărători și consumatori ei au inimile împietrite și nemiloase, fiind lipsiți de orice compasiune pentru alții.

Doar vânzătorii de bunuri și servicii de ordinul întâi sunt în contact direct cu consumatorii și depind nemijlocit de ordinele lor. Însă ei

transmit ordinele primite de la public tuturor producătorilor de bunuri și servicii de ordin superior. Într-adevăr, producătorii bunurilor de consum, vânzătorii cu amănuntul, furnizorii de servicii și reprezentanții profesiunilor intelectuale sunt nevoiți să-și achiziționeze cele de trebuință, pentru buna desfășurare a treburilor lor, de la acei furnizori care le oferă la prețurile cele mai mici. Dacă nu ar avea intenția să cumpere pe piețele cele mai ieftine și să-și organizeze procesarea factorilor de producție, astfel încât să satisfacă cererile consumatorilor în maniera cea mai adecvată și mai puțin costisitoare, ei ar fi siliți să iasă din afaceri. Locul lor ar fi luat de persoane mai eficiente, încununate de mai mult succes în achiziționarea și procesarea factorilor de producție. Consumatorul este în măsură să dea frâu liber capriciilor și mofturilor sale. Antreprenorii, capitaliștii și fermierii au mâinile legate. Ei sunt siliți să se supună în tot ce fac ordinelor publicului cumpărător. Orice abatere de la direcțiile prescrise de cererea consumatorilor li se scade din cont. Chiar și cea mai mică abatere, fie că este produsul unui act deliberat, fie că este cauzată de o eroare, de o judecată greșită, sau de ineficiență, le reduce profiturile sau le face să dispară. O deviație mai substanțială atrage după sine pierderi și astfel le diminuează sau le absoarbe în întregime averea. Capitaliștii, antreprenorii și proprietarii funciari nu-și pot prezerva și spori avuția decât satisfăcând cât mai deplin ordinele consumatorilor. Ei nu sunt liberi să facă cheltuieli acolo unde consumatorii nu sunt dispuși să refinanțeze plătind mai mult pentru produse. În modul cum își conduc afacerile ei trebuie să fie nemiloși și fără inimă, deoarece consumatorii – șefii lor – sunt ei înșiși nemiloși și fără inimă. {271}

În ultimă instanță, consumatorii nu determină doar prețurile bunurilor de consum ci, în aceeași măsură, și pe cele ale factorilor de producție. Ei determină venitul fiecărui membru al economiei de piață. Consumatorii, nu antreprenorii, sunt cei ce achită în ultimă instanță salariile fiecărui muncitor, fie că este vorba de fascinanta stea de cinema, sau de femeia de serviciu angajată cu ziua. Cu fiecare penny cheltuit, consumatorii determină direcția tuturor proceselor de producție și detaliile de organizare ale tuturor activităților productive. Această stare de lucruri a fost descrisă numind piața o democrație, în care fiecare penny reprezintă dreptul la un vot.[12] Ar fi mai corect să se spună că o constituție democratică este un mod de a le acorda cetățenilor, în domeniul guvernării, aceeași supremație pe care economia de piață le-o asigură în calitate de consumatori. Totuși, comparația este imperfec-

12. Cf. Frank A. Fetter, *The Principles of Economics*, ed. a III-a, New York, 1913, pp. 394, 410.

tă. În cadrul democrației politice, doar voturile acordate candidatului sau planului majoritar influențează efectiv mersul lucrurilor. Voturile minorității nu influențează politicile în mod direct. Dar pe piață nici un vot nu este irosit. Fiecare penny cheltuit are puterea de a modifica procesele de producție. Editorii nu se îngrijesc doar de majoritate, publicând romane polițiste, ci și de minoritatea dornică să citească poezie lirică și scrieri filosofice. Brutăriile nu fac pâine numai pentru consumatorii sănătoși, ci și pentru bolnavii care țin regim. Decizia consumatorului este pusă în practică cu întreaga intensitate pe care i-o imprimă disponibilitatea sa de a cheltui o anumită sumă de bani.

Este adevărat că pe piață diverșii consumatori nu au același drept de vot. Bogații dispun de mai multe voturi decât cetățenii mai săraci. Dar inegalitatea aceasta este ea însăși rezultatul unui proces de vot anterior. În cadrul unei economii de piață pure, bogăția este rezultatul succeselor înregistrate în satisfacerea cea mai adecvată a cererii consumatorilor. Un om bogat nu-și poate păstra averea decât continuând să-i servească pe consumatori, în maniera cea mai eficientă.

Astfel, proprietarii factorilor materiali de producție și antreprenorii sunt practic mandatarii sau împuterniciții consumatorilor, numiți în mod revocabil printr-un plebiscit zilnic repetat.

{272} În modul de funcționare al unei economii de piață nu există decât un singur caz în care clasa proprietarilor nu este complet supusă supremației consumatorilor. Prețurile de monopol reprezintă o atingere adusă domniei consumatorilor.

Întrebuințarea metaforică a terminologiei care descrie stăpânirea politică

Ordinele date de oamenii de afaceri, atunci când își dirijează activitățile, pot fi auzite și văzute. Nimeni nu poate să nu le observe. Chiar și mesagerii știu că patronul este cel care conduce întreprinderea. Însă pentru a sesiza dependența antreprenorului de piață este necesară ceva mai multă minte. Ordinele date de consumatori nu sunt tangibile, ele nu pot fi percepute prin simțuri. Multor oameni le lipsește discernământul necesar pentru a lua cunoștință de ele. Ei cad victimă iluziei că antreprenorii și capitaliștii ar fi autocrați iresponsabili, cărora nimeni nu le cere socoteală pentru acțiunile lor.[13]

Un rezultat al acestei mentalități este obiceiul de a întrebuința pentru afaceri terminologia corespunzătoare stăpânirii politice și acțiunii militare. Oamenii de afaceri încununați de succes sunt denumiți regi

13. Beatrice Webb, Lady Passfield, fiică a unui bogat om de afaceri, poate fi citată ca exemplu marcant al acestei mentalități. Cf. *My Apprenticeship*, New York, 1926, p. 42.

sau duci și întreprinderile lor sunt denumite imperii, regate sau ducate. N-ar fi necesar să criticăm idiomul acesta dacă el n-ar fi decât o exprimare metaforică benignă. Dar el este o sursă de erori importante, care joacă un rol sinistru în evoluția doctrinelor contemporane.

Statul este un aparat de constrângere și coerciție. El are puterea de a impune obediența cu forța. Suveranul politic, fie el un autocrat sau poporul reprezentat prin mandatarii săi, are capacitatea de a zdrobi rebeliunile, câtă vreme puterea sa ideologică subzistă.

Poziția pe care o ocupă în economia de piață antreprenorii și capitaliștii este de un alt tip. Un „rege al ciocolatei" n-are nici un fel de putere asupra consumatorilor, care sunt patronii săi. El le furnizează ciocolată de calitatea cea mai bună cu putință, la prețurile cele mai mici cu putință. El nu guvernează asupra consumatorilor, ci îi servește. Consumatorii nu sunt legați de el. Ei sunt liberi să înceteze de a-i patrona magazinele. Dacă acești consumatori preferă să-și cheltuiască mărunțișul în altă parte, el își pierde „regatul". Nici muncitorii nu se află în „stăpânirea" sa. El le cumpără serviciile, plătindu-i exact cu suma pe care sunt consumatorii pregătiți să i-o ramburseze prin cumpărarea produsului. Capitaliștii și antreprenorii sunt încă și mai lipsiți de putere politică. Țările civilizate din Europa și America au fost multă vreme controlate de guverne care nu obstrucționau semnificativ funcționarea economiei de piață. Astăzi, țările acestea sunt și ele dominate de partide ostile capitalismului, care consideră că orice rău făcut capitaliștilor și antreprenorilor este extrem de benefic pentru populație.

Într-o economie de piață neobstrucționată, capitaliștii și antreprenorii nu pot spera să obțină avantaje de pe urma mituirii funcționarilor {273} și a politicienilor. Pe de altă parte, funcționarii și politicienii nu au posibilitatea de a-i șantaja pe oamenii de afaceri și de a extrage mită de la ei. Într-o țară intervenționistă, există grupuri puternice de presiune, care urmăresc dobândirea de privilegii pentru membrii lor, pe seama grupurilor și indivizilor aflați în poziții mai slabe. În acest caz, oamenii de afaceri pot considera util să se protejeze prin mită, împotriva actelor discriminatorii ale reprezentanților executivului și ale legislativului; odată consacrate asemenea metode, ei pot încerca să le întrebuințeze și pentru a-și asigura privilegii lor înșiși. În orice caz, faptul că oamenii de afaceri mituiesc politicienii și funcționarii și sunt șantajați de acești oameni nu demonstrează că ei au puterea supremă și guvernează țara. Cei ce mituiesc și plătesc tribut sunt guvernații și nu guvernanții.

Majoritatea oamenilor de afaceri nu pot recurge la mită, fie datorită convingerilor lor morale, fie de frică. Ei își asumă riscul de a prezerva sistemul liberei inițiative și de a se apăra de discriminare prin meto-

de democratice legitime. Ei formează asociații comerciale și încearcă să influențeze opinia publică. Rezultatele acestei strădanii au fost mai degrabă modeste, după cum o vădește avansul triumfal al politicilor anticapitaliste. Cel mai important lucru pe care l-au realizat a fost de a amâna o vreme anumite măsuri deosebit de dăunătoare.

Prin felul cum o prezintă, demagogii deformează cras starea de lucruri. Ei ne spun că aceste asociații de bancheri și manufacturieri sunt adevărații guvernanți ai țărilor din care fac parte – și că întregul aparat al ceea ce numesc ei guvern „plutodemocratic" este dominat de ei. Simpla enumerare a legilor adoptate în ultimele decenii de către adunarea legislativă a oricărei țări este suficientă pentru a spulbera această legendă.

5. Competiția

În natură predomină conflicte de interese ireconciliabile. Mijloacele de subzistență sunt limitate. Proliferarea tinde să depășească subzistența. Doar plantele și animalele cele mai bine adaptate supraviețuiesc. Antagonismul dintre două animale aflate în pericol să piară de inaniție, care-și smulg hrana unul de la altul, este implacabil.

Cooperarea socială în condiții de diviziune a muncii elimină asemenea antagonisme. Ea substituie ostilității parteneriatul și mutualitatea. Membrii societății sunt uniți într-un demers comun.

Termenul de competiție, așa cum se aplică el condițiilor vieții animale, desemnează rivalitatea dintre animale, care se manifestă în căutarea de către ele a hranei. Putem numi acest fenomen *competiție biologică*. Competiția biologică nu trebuie confundată cu *competiția socială*, i.e. cu efortul indivizilor de a atinge poziția cea mai favorabilă în cadrul {274} sistemului de cooperare socială. Cum întotdeauna vor exista poziții pe care oamenii pun un preț mai mare decât pe altele, ei se vor strădui să le atingă și vor încerca să-și depășească rivalii. Așadar competiția socială este prezentă în toate modurile de organizare socială imaginabile. Dacă dorim să ne imaginăm o stare de lucruri din care competiția socială este absentă trebuie să construim imaginea unui sistem socialist, în care șeful nu este asistat de nici una dintre ambițiile supușilor săi în eforturile sale de a-i fixa fiecăruia locul și sarcina în societate. Indivizii sunt total indiferenți și nu candidează pentru numiri speciale. Ei se comportă asemenea cailor de herghelie, care nu încearcă să se pună într-o lumină favorabilă când proprietarul alege armăsarul care-i va însămânța cea mai bună iapă de prăsilă. Dar asemenea oameni ar înceta de a mai fi persoane care acționează.

Competiția catalactică înseamnă emulație între persoane care doresc să se depășească reciproc. Ea nu este o luptă, deși există obiceiul de a o descrie metaforic în termeni de război și conflicte intestine, de atacuri și apărări, de strategie și tactică. Cei ce eșuează nu sunt anihilați; ei sunt îndreptați spre o regiune din sistemul social care este mai modestă, dar mai adecvată realizărilor lor decât cea pe care plănuiseră s-o atingă.

Într-un sistem totalitar, competiția socială se manifestă în strădaniile oamenilor de a curta favorurile celor aflați la putere. În economia de piață competiția se manifestă prin aceea că vânzătorii trebuie să se depășească unii pe alții, oferind bunuri și servicii mai adecvate și mai ieftine, iar cumpărătorii trebuie și ei să se depășească unii pe alții, oferind prețuri mai ridicate. Analizând acest tip de competiție socială, care poate fi numită *competiție catalactică*, trebuie să ne ferim de diverse erori populare.

Economia clasică agrea ideea abolirii tuturor barierelor ridicate în calea comerțului, care îi împiedică pe oameni să rivalizeze pe piață. Asemenea legi restrictive, explicau ei, au drept consecință deplasarea producției din acele locuri în care condițiile naturale sunt mai favorabile desfășurării ei, către acelea în care sunt mai puțin favorabile. Ele îl protejează pe cel mai puțin eficient împotriva rivalului său mai eficient. Ele tind să perpetueze metodele tehnologice de producție înapoiate. Pe scurt, ele reduc producția, reducând astfel nivelul de trai. Pentru a le asigura tuturor un plus de prosperitate, spuneau economiștii, competiția trebuie să fie liber accesibilă tuturor. Acesta era sensul în care întrebuințau ei termenul de *liberă competiție*. În întrebuințarea pe care o dădeau ei termenului de *libertate* nu exista nimic metafizic. Ei susțineau anularea privilegiilor care împiedică accesul oamenilor în anumite ramuri comerciale și pe anumite piețe. Toate elucubrațiile sofisticate care caută nod în papură pe seama conotațiilor metafizice ale adjectivului *liberă* așezat pe lângă substantivul competiție sunt nefondate; ele nu au nici o legătură cu problema catalactică a competiției. {275}

În măsura în care intervin condițiile naturale, competiția nu poate fi liber accesibilă decât cu privire la acei factori de producție care nu sunt rari și, deci, nu constituie obiectele acțiunii umane. În sfera catalactică, competiția este întotdeauna limitată de raritatea inexorabilă a bunurilor și serviciilor economice. Chiar și în absența barierelor instituționale ridicate pentru a reduce numărul celor care rivalizează, starea de lucruri nu poate fi niciodată astfel încât să le permită tuturor să rivalizeze în toate sectoarele pieței. În fiecare sector în competiție nu se pot angaja decât grupuri relativ mici.

Competiția catalactică, una din trăsăturile caracteristice ale economiei de piață, este un fenomen social. Ea nu este un drept, garantat de stat și legi, care să facă cu putință ca fiecare individ să-și aleagă *ad libitum* locul care-i surâde cel mai mult din structura diviziuni muncii. Așezarea fiecărei persoane la locul ei potrivit în societate este sarcina consumatorilor. Decizia lor de a cumpăra sau de a se abține de la a cumpăra este hotărâtoare pentru determinarea poziției sociale a fiecărui individ. Supremația lor nu este știrbită de nici un privilegiu acordat indivizilor în calitate de producători. Intrarea într-o anumită ramură economică este practic deschisă nou-veniților numai în măsura în care consumatorii consimt expansiunii acestei ramuri, sau în măsura în care nou-veniții reușesc să-i înlocuiască pe cei ce activează deja în ea, satisfăcând în mod mai adecvat și la prețuri mai mici cererile consumatorilor. Investițiile suplimentare sunt justificate numai în măsura în care ele răspund celor mai intense dintre nevoile încă nesatisfăcute ale consumatorilor. Dacă întreprinderile existente sunt suficiente, investirea de mai mult capital în aceeași ramură ar fi o risipă. Structura prețurilor de piață îi împinge pe investitori în alte ramuri.

Este necesar să subliniem acest aspect, deoarece neînțelegerea lui stă la rădăcina multor nemulțumiri populare legate de imposibilitatea competiției. Acum șaizeci sau șaptezeci de ani oamenii obișnuiau să spună că nu se poate intra în competiție cu companiile feroviare. Este imposibil, spuneau ei, să li se conteste poziția prin înființarea de linii feroviare rivale; deci în domeniul transportului terestru nu mai există competiție. Adevărul e că la vremea aceea liniile deja existente erau în mare parte suficiente. Perspectivele pentru investițiile suplimentare de capital erau mai favorabile în domeniul ameliorării capacității de a furniza servicii ale liniilor deja existente și în alte ramuri de afaceri, diferite de construcția de noi căi ferate. Însă această împrejurare nu afecta continuarea progresului tehnicilor de transport. Mărimea și „puterea" companiilor feroviare nu a reprezentat un impediment pentru apariția autoturismului și a avionului.

Astăzi oamenii spun același lucru despre diversele ramuri dominate {276} de firme mari: nu le poți contesta poziția, deoarece sunt prea mari și prea puternice. Însă competiția nu înseamnă că oricine poate să prospere imitând pur și simplu ce fac alții. Ea înseamnă șansa de a-i servi pe consumatori mai bine și la prețuri mai mici, fără opreliști datorate privilegiilor acordate celor ale căror interese speciale sunt lezate de inovații. Nou venitul care dorește să sfideze interesele speciale ale vechilor firme consolidate are nevoie în primul rând de minte și idei. Dacă proiectul său este adecvat pentru a satisface cele mai intense ne-

voi încă nesatisfăcute ale consumatorilor, sau pentru a le furniza bunuri la un preț mai mic decât o făceau vechii lor furnizori, atunci el va reuși, în ciuda mult temutei mărimi și puteri a vechilor firme.

Competiția catalactică nu trebuie confundată cu luptele în vederea obținerii unui premiu sau cu concursurile de frumusețe. Scopul acestor lupte și concursuri este de a descoperi cine este cel mai bun boxer sau cea mai frumoasă fată. Rolul social al competiției catalactice nu este, desigur, de a stabili cine este băiatul cel mai deștept și de a premia câștigătorul cu titluri și medalii. Rolul său este de a garanta cea mai adecvată satisfacție cu putință a consumatorilor, în condițiile economice date.

Egalitatea șanselor nu intervine nici în luptele pentru premii sau în concursurile de frumusețe, nici în vreun alt tip de competiție, biologică sau socială. Imensa majoritate a oamenilor sunt, datorită structurii fiziologice a corpului lor, lipsiți de șansa de a se bucura de onorurile campionului de box sau ale reginei frumuseții. Numai un număr foarte mic de oameni pot fi competitivi pe piața muncii ca interpreți de operă, sau ca staruri de cinema. Cele mai mari șanse de a fi competitivi în domeniul realizărilor științifice le au profesorii universitari. Cu toate acestea, mii și mii de profesori dispar fără să lase nici o urmă în istoria ideilor sau a progresului științific, în vreme ce mulți dintre outsiderii defavorizați cuceresc gloria prin contribuții minunate.

Se obișnuiește să se obiecteze deoarece competiția catalactică nu este liber accesibilă tuturor în același fel. Începutul este mult mai dificil pentru un băiat sărac decât pentru fiul unui om bogat. Însă consumatorilor le este indiferent dacă oamenii care-i servesc și-au început cariera în condiții egale sau nu. Singurul lor interes este de a-și asigura cea mai adecvată satisfacere posibilă a propriilor nevoi. Deoarece sistemul proprietății ereditare este mai eficient în această privință, ei îl preferă altor sisteme mai puțin eficiente. Ei privesc lucrurile din punctul de vedere al utilității și al bunăstării sociale, și nu din cel al unui așa-zis drept „natural" al fiecărui individ de a rivaliza cu șanse egale, care este imaginar și irealizabil. Realizarea unui asemenea drept ar necesita plasarea în poziții defavorabile a celor născuți mai inteligenți și cu o voință mai puternică decât omul de rând. Evident, lucrul acesta ar fi absurd. {277}

Termenul de competiție este întrebuințat îndeosebi în antiteză cu cel de monopol. În acest context, termenul de monopol are mai multe semnificații, care trebuie separate cu claritate.

Prima conotație a termenului de monopol, foarte frecvent implicată în utilizarea curentă a termenului, se referă la o stare de lucruri în care monopolistul, care poate fi un singur individ sau un grup de indivizi,

deține controlul exclusiv asupra unei resurse vitale pentru supraviețuire. Un asemenea monopolist are puterea să-i înfometeze până la moarte pe toți cei ce nu ascultă de ordinele sale. El dictează și ceilalți n-au altă alternativă decât să se supună sau să moară. În cazul unui asemenea monopol nu există nici un fel de piață și nici un fel de competiție catalactică. Monopolistul este stăpân, iar restul sunt sclavi, în întregime dependenți de bunul său plac. Nu este necesar să insistăm asupra acestui tip de monopol. El nu are nici un fel de legătură cu economia de piață. Este suficient să citām un exemplu. Un stat socialist atotcuprinzător ar exercita un asemenea monopol absolut și total; el ar avea puterea de a-și strivi oponenții, amenințându-i cu moartea prin inaniție.[14]

A doua conotație a monopolului diferă de prima prin aceea că descrie o stare de lucruri compatibilă cu condițiile unei economii de piață. În acest caz, prin monopolist se înțelege un monopolist sau un grup de monopoliști pe deplin coordonați pentru a acționa în comun, care controlează în exclusivitate oferta unui anumit bun. Dacă definim termenul de monopol în felul acesta, domeniul său de aplicabilitate pare să devină extrem de vast. Produsele industriilor de procesare sunt mai mult sau mai puțin diferite unele de altele. Fiecare fabrică produce mărfuri diferite de cele produse de alte fabrici. Fiecare hotel are monopolul vânzării serviciilor sale în locul unde sunt amplasate clădirile sale. Serviciile profesionale asigurate de un medic sau de un avocat nu sunt niciodată perfect identice cu cele asigurate de un alt medic sau un alt avocat. Cu excepția anumitor materii prime, produse alimentare și alte produse de larg consum, monopolul se găsește pretutindeni pe piață.

Însă simplul fenomen al monopolului este lipsit de orice semnificație și relevanță pentru funcționarea pieței și pentru determinarea prețurilor. El nu îi furnizează monopolistului nici un avantaj la vânzarea produselor sale. În virtutea legii de copyright, orice improvizator de rime se bucură de monopolul vânzării poeziei sale. Însă lucrul acesta nu influențează piața. Se poate întâmpla ca producția sa să nu fie cumpărată la nici un preț, iar cărțile sale să nu se vândă decât la prețul hârtiei uzate încorporate în ele.

Monopolul, în această a doua accepțiune a termenului, devine un factor în determinarea prețurilor numai în cazul în care curba cererii {278} pentru bunul respectiv are o anumită formă specifică. Dacă monopolistul poate obține încasări nete mai mari prin vânzarea unei cantități mai mici din produsul său la un preț mai mare decât prin vânzarea unei cantități mai mari din stocul său la un preț mai mic, atunci se formează un *preț de monopol*, mai mare decât ar fi fost prețul potențial al pieței,

14. Cf. Trotsky (1937) citat de Hayek, *The Road to Serfdom*, Londra, 1944, p. 89.

în absența monopolului. În vreme ce prețurile de monopol reprezintă un fenomen de piață important, monopolul ca atare nu este important decât dacă poate duce la formarea prețurilor de monopol.

Există obiceiul de a numi prețurile care nu sunt de monopol *prețuri competitive*. Deși este îndoielnic dacă această terminologie este adecvată, ea este general acceptată și ar fi dificil de schimbat. Însă trebuie să ne ferim să o interpretăm greșit. Ar fi o mare eroare să se deducă din antiteza dintre prețul de monopol și cel competitiv că prețul de monopol este determinat de absența competiției. Competiția catalactică este întotdeauna prezentă pe piață. Ea nu intervine în mai mică măsură în determinarea prețurilor de monopol decât în determinarea prețurilor competitive. Aspectul curbei cererii care face cu putință apariția prețurilor de monopol și determină comportamentul monopolistului este determinat de competiția tuturor celorlalte bunuri care rivalizează pentru dolarii cumpărătorului. Cu cât monopolistul ridică mai mult prețul la care este dispus să vândă, cu atât cumpărătorii potențiali își direcționează mai mult dolarii către alte bunuri care sunt de vânzare. Pe piață fiecare bun rivalizează cu toate celelalte bunuri.

Există persoane care susțin despre teoria catalactică a prețurilor că ea nu este de nici un folos pentru studiul realității, deoarece „libera" competiție n-a existat niciodată sau deoarece, astăzi cel puțin, ea a încetat să mai existe. Toate aceste doctrine sunt eronate.[15] Ele deformează fenomenele, ignorând pur și simplu ce este în realitate competiția. Este adevărat că istoria ultimilor zeci de ani este o cronică a politicilor destinate să restricționeze competiția. Intenția vădită a acestor măsuri este de a acorda privilegii anumitor grupuri de producători, protejându-le împotriva competiției rivalilor lor mai eficienți. Politicile acestea au creat de multe ori condițiile necesare apariției prețurilor de monopol. În multe cazuri lucrul acesta nu s-a întâmplat, rezultatul fiind doar o stare de lucruri care îi împiedica pe capitaliști, antreprenori, fermieri și muncitori să intre în acele ramuri economice în care le-ar fi putut furniza concetățenilor lor serviciile cele mai prețioase. Competiția catalactică a fost restricționată sever, însă economia de piață încă mai funcționează, deși este sabotată de intervențiile guvernului și ale sindicatelor. Sistemul competiției catalactice funcționează încă, deși productivitatea muncii a fost substanțial redusă. {279}

Obiectivul ultim al acestor politici anticompetitive este de a înlocui capitalismul cu un sistem de planificare socialist, din care competiția catalactică lipsește cu totul. În vreme ce varsă lacrimi de crocodil în le-

15. Pentru o respingere a doctrinelor la modă ale competiției imperfecte și monopoliste, cf. F.A. Hayek, *Individualism and Economic Order*, Chicago, 1948, pp. 92-118.

gătură cu declinul competiției, planificatorii urmăresc abolirea acestui sistem competitiv „dement”. În anumite țări ei și-au atins țelul. Însă în restul lumii n-au reuși decât să restrângă competiția din anumite ramuri economice, sporind numărul celor ce rivalizează în alte ramuri.

Forțele ce urmăresc restrângerea competiției joacă astăzi un rol important. Studiul lor constituie una din sarcinile importante ale istoriei vremurilor noastre. Teoriei economice nu-i incumbă să se ocupe de ele în mod special. Faptul că există bariere în calea comerțului, privilegii, carteluri, monopoluri guvernamentale și sindicate nu este decât un dat al istoriei economice. Interpretarea sa nu necesită teoreme speciale.

6. Libertatea

Filosofii și avocații s-au ostenit mult căutând definiția conceptului de libertate. Cu greu s-ar putea susține că strădaniile lor au fost încununate de succes.

Conceptul de libertate are sens numai în măsura în care se referă la relații interumane. Există autori care au istorisit povești despre o așa-zisă libertate naturală, originară, de care omul s-ar fi bucurat într-o fabuloasă stare de natură, care ar fi precedat stabilirea relațiilor sociale. Însă asemenea indivizi sau familii, care cutreierau pământul auto-suficienți din punct de vedere mental și economic, nu erau liberi decât până când întâlneau în drumul lor pe cineva mai puternic. În condițiile nemiloase ale competiției biologice, cel puternic avea întotdeauna dreptate, iar cel mai slab nu avea decât șansa supunerii necondiționate. Cu siguranță omul primitiv nu s-a născut liber.

Numai în cadrul unui sistem social i se poate atribui un sens termenului de *libertate*. Ca termen praxeologic, libertatea se referă la sfera în care individul care acționează are posibilitatea de a alege între diverse moduri de acțiune. Omul este liber în măsura în care i se permite să aleagă obiective și mijloacele care urmează a fi întrebuințate pentru atingerea acelor obiective. Libertatea omului este rigid limitată, atât de legile naturii cât și de cele ale praxeologiei. El nu poate atinge obiective care sunt mutual incompatibile. Dacă alege gratificări care produc {280} anumite efecte asupra funcționării trupului și minții sale, el trebuie să suporte aceste consecințe. Ar fi nepotrivit să spunem că omul este lipsit de libertate pentru că nu se poate bucura de plăcerile provocate de întrebuințarea anumitor droguri fără a fi afectat de rezultatele lor inevitabile, considerate îndeobște extrem de indezirabile. Cu toate că lucrul acesta este acceptat în general de către toate persoanele rezonabile, nu există o asemenea unanimitate și în ce privește aprecierea legilor praxeologiei.

Omul nu se poate bucura atât de avantajele cooperării sociale bazate pe principiul diviziunii muncii în cadrul societății, cât și de licențele comportamentale menite să dezintegreze societatea. El trebuie să aleagă între respectarea anumitor reguli care fac cu putință viața în cadrul societății și sărăcia și insecuritatea unei „vieți periculoase", de conflict perpetuu între persoanele independente. Legea aceasta, care determină urmările oricărei acțiuni umane, nu este mai puțin rigidă decât legile fizicii.

Însă există o diferență importantă între sechelele nesocotirii legilor naturii și cele ale nesocotirii legilor praxeologiei. De bună seamă, ambele categorii de legi lucrează prin ele însele, fără a fi nevoie de aplicarea lor de către om. Însă efectele alegerii lor de către un individ diferă. Omul care consumă otravă nu-și face rău decât sieși. Însă omul care optează pentru recursul la furt tulbură întreaga ordine socială. În vreme ce doar el singur beneficiază de câștigul pe termen scurt cules de pe urma acțiunilor sale, efectele lor dezastruoase pe termen lung sunt dăunătoare pentru toți. Fapta sa este o crimă deoarece are efecte dăunătoare asupra semenilor săi. Dacă societatea n-ar stăvili asemenea comportamente, ele s-ar generaliza rapid, punând capăt cooperării sociale și tuturor avantajelor pe care le furnizează aceasta tuturor.

Pentru a institui și a prezerva cooperarea socială sunt necesare măsuri care să împiedice persoanele asociale de a comite acte care ar submina toate realizările acumulate de om, în ridicarea sa progresivă deasupra nivelului Neanderthal. Pentru a prezerva starea de lucruri în care există protecție a individului împotriva tiraniei nelimitate a semenilor săi mai puternici și mai inteligenți este necesară o instituție care să descurajeze toate elementele antisociale. Pacea – absența luptelor perpetue ale tuturor împotriva tuturor – nu poate fi asigurată decât prin instituirea unui sistem în care puterea de a recurge la acțiuni violente este monopolizată de către un aparat social al constrângerii și coerciției, iar aplicarea acestei puteri în fiecare caz individual este reglementată printr-un set de reguli – legile elaborate de om, care sunt distincte atât de legile naturii, cât și de cele ale praxeologiei. Principalul instrument al unui sistem social constă în funcționarea unui astfel de aparat, numit îndeobște stat. {281}

Conceptele de libertate și de servitute n-au sens decât prin raportare la modul de funcționare al statului. A spune că o persoană nu este liberă pentru că, dacă dorește să rămână în viață, puterea ei de a alege între a bea apă și a bea cianură de potasiu este restricționată de natură, ar fi cât se poate de impropriu și de inducător în eroare. Nu ar fi mai puțin inacceptabil să se spună despre un om că este lipsit de libertate

deoarece legea impune sancțiuni asupra dorinței sale de a ucide un alt om și deoarece poliția și tribunalele penale le aplică. În măsura în care statul – aparatul social de constrângere și opresiune – își limitează exercițiul violenței și al amenințării cu violența la suprimarea și prevenirea acțiunilor antisociale, prevalează ceea ce se poate numi în mod rezonabil și inteligibil libertate. Interzisă este doar conduita care este menită să dezintegreze cooperarea socială și civilizația, aruncând astfel întreaga populație îndărăt, către condițiile din vremea când homo sapiens își făcea apariția din existența pur animalică a strămoșilor săi non-umani. Felul acesta de coerciție nu restrânge semnificativ puterea omului de a alege. Chiar dacă n-ar exista nici un guvern care să aplice legile elaborate de om, individul nu s-ar putea bucura în același timp atât de avantajele ce decurg din existența cooperării sociale, cât și de plăcerea de a da frâu liber instinctelor sale agresive de animal rapace.

În economia de piață, în cadrul organizării sociale de tip *laissez faire*, există o sferă în care individul este liber să aleagă între diverse moduri de acțiune, fără a fi amenințat cu pedepse. Pe de altă parte, dacă guvernul face mai mult decât să protejeze indivizii împotriva agresiunilor violente și frauduloase, venite din partea persoanelor anti-sociale, el reduce sfera libertății individuale de acțiune dincolo de gradul în care aceasta este limitată de legitatea praxeologică. Astfel, putem defini libertatea ca fiind acea stare de lucruri în care posibilitatea individului de a alege după cum dorește nu este constrânsă de violența guvernamentală dincolo de limitele pe care i le impune oricum legitatea praxeologică.

Aceasta este semnificația libertății atunci când ea este definită drept condiția individului în cadrul economiei de piață. Individul este liber, în sensul că legile și statul nu-l silesc să renunțe la autonomie și autodeterminare mai mult decât o fac, inevitabil, legile praxeologice. El nu renunță decât la libertatea animalică de a trăi fără a acorda nici un fel de considerație existenței altor specimene din specia pe care o reprezintă. Rolul aparatului social de constrângere și coerciție este de a-i sili pe indivizii a căror răutate, lipsă de prevedere sau inferioritate mentală îi împiedică să realizeze că permițându-și acte care distrug societatea își dăunează atât lor înșiși cât și tuturor celorlalte ființe umane, să evite {282} asemenea acte.

Din acest punct de vedere este necesar să ne oprim la întrebarea frecvent formulată dacă serviciul militar obligatoriu și prelevarea de impozite reprezintă restricții ale libertății. Dacă principiile economiei de piață ar fi recunoscute de toți oamenii, din întreaga lume, atunci nu ar mai exista nici un motiv pentru a purta războaie și statele ar putea

să-și ducă fiecare viața netulburate, în pace.[16] Însă date fiind condițiile din epoca noastră, o țară liberă este permanent amenințată de schemele agresive ale autocrațiilor totalitare. Dacă dorește să-și păstreze libertatea, ea trebuie să fie pregătită să-și apere independența. Dacă guvernul unei țări libere îl forțează pe fiecare cetățean să-și aducă deplina cooperare la atingerea obiectivului său – de a respinge agresorii – și silește pe fiecare cetățean apt din punct de vedere fizic să se înroleze în forțele armate, el nu impune prin aceasta individului datorii care depășesc sarcinile dictate de legile praxeologiei. Într-o lume plină de agresori și înrobitori necruțători, pacifismul integral și necondiționat este sinonim cu cedarea necondiționată în fața opresorului cel mai lipsit de scrupule. Cel ce dorește să rămână liber trebuie să lupte până la moarte împotriva celor ce doresc să-i suprime libertatea. Deoarece tentativele izolate de a rezista ale fiecărui individ sunt sortite eșecului, singura soluție eficace este organizarea rezistenței de către aparatul guvernamental. Sarcina esențială a guvernului este de a apăra sistemul social, nu doar împotriva gangsterilor interni, ci și împotriva inamicilor externi. În epoca noastră cel ce se opune înarmării și serviciului militar obligatoriu este, poate fără să-și dea seama, complicele moral al celor ce urmăresc înrobirea tuturor.

Menținerea unui aparat guvernamental alcătuit din tribunale, ofițeri de poliție, pușcării și forțe armate presupune cheltuieli considerabile. Prelevarea de impozite pentru aceste scopuri este pe deplin compatibilă cu libertatea de care se bucură individul într-o economie liberă de piață. Spunând aceasta este de la sine înțeles că nu justificăm metodele de impozitare confiscatoare și discriminatoare, practicate astăzi de către statele autointitulate progresiste. Este necesar să subliniem acest lucru, deoarece, în epoca noastră de intervenționism și „progres" constant către totalitarism, guvernele își întrebuințează puterea de a preleva taxe în scopul distrugerii economiei de piață.

Fiecare pas pe care-l face un guvern dincolo de îndeplinirea funcțiilor sale esențiale, de protecție a funcționării nestânjenite a economiei de piață împotriva agresiunilor, fie acestea interne sau venite din partea unor răufăcători externi, este un pas făcut înainte pe drumul ce duce direct spre sistemul totalitarist, în care nu mai există libertate deloc.

Libertatea este condiția de care se bucură omul într-o societate contractuală. Cooperarea socială în cadrul unui sistem bazat pe proprietatea privată asupra factorilor de producție înseamnă că, în cadrul pieței, individul nu are a se supune și a asculta de nici un stăpânitor. {283} În măsura în care oferă anumite lucruri și-i servește pe alții, el o face

16. A se vedea mai jos, p. 685.

de bună voie, pentru a fi recompensat și servit la rândul său de către beneficiarii serviciilor sale. El se angajează în schimburi de bunuri și servicii, fără a depune muncă forțată și fără a plăti tribut. Sigur că el nu este independent. El depinde de ceilalți membri ai societății. Însă dependența aceasta este mutuală. Cumpărătorul depinde de vânzător, iar vânzătorul de cumpărător.

Principala preocupare a multor scriitori din secolele al XIX-lea și XX a fost de a deforma și distorsiona această stare evidentă de lucruri. Muncitorii, spuneau ei, se află la cheremul patronilor lor. Desigur, este adevărat că patronul are dreptul să-și concedieze salariatul. Însă, dacă întrebuințează acest drept pentru a-și satisface capriciile, el își subminează propriile interese. A disponibiliza un om mai destoinic și a angaja în locul lui unul mai puțin eficient este în propriul său dezavantaj. Piața nu împiedică direct pe nimeni să provoace în mod arbitrar neplăceri concetățenilor săi; ea nu face decât să penalizeze o asemenea conduită. Proprietarul de magazin este liber să se comporte grosolan cu clienții săi, presupunând că este gata să suporte consecințele. Consumatorii sunt liberi să boicoteze un furnizor, dacă sunt dispuși să-și asume costurile ce decurg din aceasta. Ceea ce îl îmboldește pe fiecare om să-și dea toată silința în a-și servi semenii pe piață, estompându-i tendințele înnăscute către samavolnicie și răutate, nu sunt constrângerea și coerciția venite din partea jandarmilor, călăilor și tribunalelor penale, ci interesul propriu. Membrul unei societăți contractuale este liber deoarece nu-i servește pe alții decât servindu-se pe sine. Singura constrângere exercitată asupra lui este cea provocată de fenomenul natural inevitabil al rarității. În rest, el este liber în cuprinsul pieței.

Nu există niciun fel de libertate, alta decât aceea pe care o permite economia de piață. Într-o societate hegemonică de tip totalitarist, singura libertate care îi este lăsată individului, deoarece nu-i poate fi uzurpată, este libertatea de a se sinucide.

Statul, aparatul social al coerciției și al constrângerii, este inevitabil o instituție hegemonică. Dacă aparatul guvernamental ar fi în măsură să-și extindă puterea *ad libitum*, el ar putea aboli economia de piață, înlocuind-o cu socialismul totalitarist integral. Pentru a evita aceasta, este necesar să se limiteze puterea aparatului guvernamental. Aceasta este sarcina constituțiilor, a declarațiilor drepturilor omului și a legilor. Aceasta este semnificația tuturor luptelor pentru libertate pe care le-au purtat oamenii.

Detractorii libertății au dreptate în sensul acesta, atunci când numesc libertatea o valoare „burgheză" și le reproșează drepturilor ce ga-

rantează libertatea faptul că sunt negative. În raport cu statul și aparatul guvernamental, libertatea înseamnă constrângeri impuse asupra exercițiului puterii polițienești.

{284} N-ar fi fost necesar să insistăm asupra acestui fapt evident dacă adepții abolirii libertății nu ar fi generat în mod deliberat o confuzie semantică. Ei și-au dat seama că nu aveau nici o șansă de victorie într-o luptă deschisă și sinceră pentru cauza servituții și a restrângerii libertății. Noțiunea de libertate se bucură de un asemenea prestigiu încât nici o propagandă nu era în stare să îi clatine popularitatea. În regiunea de înflorire a civilizației occidentale libertatea era considerată bunul cel mai de preț din vremuri imemoriale. Ceea ce i-a asigurat Occidentului eminența a fost tocmai preocuparea lui pentru libertate, un ideal social străin de popoarele orientale. Filosofia socială a Occidentului este, în esență, o filosofie a libertății. Principalul conținut al istoriei europene și al comunităților fondate de emigranții europeni și descendenții lor, în alte părți ale lumii, a fost lupta pentru libertate. Individualismul „neînduplecat" este emblema civilizației noastre. Nici un atac fățiș asupra libertății individuale nu avea vreo șansă de succes.

În consecință, adepții totalitarismului au adoptat altă tactică. Ei au răsturnat înțelesul cuvintelor. Numesc libertate adevărată sau autentică situația indivizilor în cadrul unui sistem în care singurul lor drept este de a asculta de ordine. În Statele Unite ei se autointitulează liberali adevărați, pentru că lucrează la instituirea unei astfel de ordini sociale. Numesc metodele rusești de guvernare dictatorială „democrație". Numesc metodele sindicale de exercitare a violenței și a coerciției „democrație industrială". Numesc libertate a presei o stare de lucruri în care doar statul are libertatea de a publica ziare și cărți. Definesc libertatea ca fiind posibilitatea de a face lucrurile „îndreptățite" și, bineînțeles, își rezervă lor înșiși sarcina de a determina ce este îndreptățit și ce nu. În ochii lor omnipotența statului înseamnă deplină libertate. Adevăratul înțeles al luptei lor pentru libertate este eliberarea puterii polițienești de toate constrângerile.

Economia de piață, afirmă acești pretinși liberali, îi oferă libertate doar clasei parazitare a exploatatorilor, adică burgheziei. Ticăloșii din care e alcătuită aceasta se bucură de libertate numai pentru a înrobi masele. Salariatul nu este liber; el trebuie să trudească pentru beneficiul exclusiv al stăpânilor săi, patronii. Capitaliștii își însușesc ceea ce ar trebui, conform drepturilor inalienabile ale omului, să aparțină muncitorului. În regim socialist muncitorul se va bucura de libertate și de demnitate umană, deoarece va înceta de a fi sclavul capitalistului.

Socialismul înseamnă emanciparea omului de rând și libertate pentru toți. Mai mult, el înseamnă avuție pentru toți.

Doctrinele acestea au putut să triumfe deoarece ele n-au avut de întâmpinat critici raționale judicioase. Anumiți economiști au înregistrat succese strălucite în ce privește demascarea erorilor crase și a contradicțiilor care le străbat. Însă publicul larg ignoră rezultatele teoriei economice. {285} Argumentele avansate de politicienii și scriitorii de rând împotriva socialismului sunt fie naive, fie irelevante. Este inutil să insistăm asupra unui presupus drept „natural" al oamenilor de a deține proprietate, atunci când alții afirmă că dreptul „natural" de căpătâi este egalitatea veniturilor. Asemenea dispute nu pot fi niciodată soluționate. Criticarea aspectelor non-esențiale, accesorii, ale socialismului este lipsită de eficacitate. Socialismul nu poate fi respins prin atacarea pozițiilor socialiste care privesc religia, căsătoria, controlul natalității sau arta. Mai grav, cu privire la aceste chestiuni, criticii socialismului s-au situat adesea pe poziții eronate.

În ciuda acestor deficiențe serioase ale apărătorilor libertății economice, înșelarea în permanență a tuturor în legătură cu principalele caracteristici ale socialismului s-a dovedit imposibilă. Cei mai fanatici planificatori au fost siliți să admită că proiectele lor presupun abolirea multor libertăți de care se bucură oamenii în regimul capitalist, de „plutodemocrație". Strânși cu ușa, ei au apelat la un nou subterfugiu. Libertatea care urmează să fie abolită, insistă ei, nu este decât falsa libertate „economică" a capitaliștilor, care-i dăunează omului de rând. În afara „sferei economice" nu numai că libertatea va fi în întregime prezervată, ci ea va fi chiar considerabil extinsă. În ultima vreme, sloganul cel mai popular al adepților guvernului totalitarist și al rusificării tuturor țărilor a devenit „planificarea pentru libertate".

Eroarea implicată în acest argument provine din distincția factice între două sfere ale vieții și ale acțiunii umane, sfera „economică" și cea „non-economică", fiind astfel complet separate una de alta. În această privință nu este necesar să adăugăm nimic la ceea ce s-a spus deja în precedentele părți ale acestei lucrări. Însă există un alt aspect pe care trebuie să-l subliniem.

Libertatea, așa cum le-a fost dată oamenilor din țările democratice care alcătuiesc civilizația occidentală să se bucure de ea pe vremea triumfului vechiului liberalism, nu a fost un produs al constituțiilor, al declarațiilor de drepturi ale omului, al legilor și al statutelor. Asemenea documente nu urmăreau decât protejarea libertății, care era ferm înstructurată în modul de funcționare al economiei de piață, împotriva știrbirilor pe care i le-ar fi putut aduce funcționarii de stat. Nici un

guvern și nici o lege de drept civil nu poate garanta și genera libertate, altfel decât prin susținerea și apărarea instituțiilor fundamentale ale economiei de piață. Guvernarea înseamnă întotdeauna coerciție și constrângere, fiind în mod necesar opusă libertății. Aparatul guvernamental este un garant al libertății și este compatibil cu aceasta numai dacă sfera sa de acțiune este adecvat limitată la prezervarea a ceea ce se numește libertatea economică. Acolo unde nu există economie de piață, cele mai bine intenționate stipulații constituționale și legale rămân literă moartă.

Libertatea omului în regim capitalist este un efect al competiției. {286} Muncitorul nu depinde de bunul plac al unui patron. Dacă patronul său îl eliberează din funcție, el își găsește un alt patron.[17] Consumatorul nu este la bunul plac al vânzătorului. El este liber să-și ofere patronajul unui alt magazin, dacă găsește de cuviință. Nimeni nu trebuie să sărute mâna altora sau să se teamă de pierderea favorurilor lor. Relațiile interpersonale sunt relații de afaceri. Schimbul de bunuri și servicii este mutual; a vinde sau a cumpăra nu este o favoare, ci o tranzacție dictată de egoismul ambelor părți.

Este adevărat că, în calitatea sa de producător, orice om depinde, fie direct – ca în cazul antreprenorului –, fie indirect – ca în cazul salariatului –, de cererile consumatorilor. Totuși, dependența aceasta de supremația consumatorilor nu este nelimitată. Dacă o persoană are motive serioase să sfideze suveranitatea consumatorilor, ea poate încerca să o facă. Există, în cadrul pieței, un drept foarte substanțial și foarte efectiv de a rezista opresiunii. Nimeni nu este forțat să investească în industria producătoare de băuturi alcoolice sau să lucreze într-o fabrică de armament, dacă are obiecțiuni de conștiință împotriva acestor activități. El poate fi nevoit să plătească un preț pentru convingerile sale; nu există în lumea aceasta obiective a căror atingere să fie gratuită. Însă alegerea între un avantaj material și ceea ce consideră individul că este chemarea datoriei este lăsată în seama propriei sale puteri de decizie. Într-o economie de piață individul singur este arbitrul suprem al chestiunilor ce privesc satisfacția sa.[18]

17. A se vedea mai jos, pp. 598-600.

18. În sfera politicului, argumentul ultim al celor oprimați este rezistența în fața opresiunii venite din partea guvernului existent. Oricât de ilegală și de insuportabilă ar fi opresiunea, oricât de generoase și de nobile ar fi motivațiile rebelilor și oricât de benefice ar fi consecințele rezistenței lor violente, o revoluție este întotdeauna un act ilegal, ce dezintegrează ordinea existentă de stat și de guvernare. Faptul de a fi unica agenție capabilă să recurgă la măsuri de violență sau să declare legitimă violența practicată de alte agenții pe teritoriul său este o trăsătură esențială a guvernării civile. O revoluție este un act de război între cetățeni, care abolește înseși fundamentele legalității și este, în cel mai bun caz, supus numai constrângerilor impuse de îndoielnicele

Societatea capitalistă nu are alte mijloace de a constrânge pe cineva să-și schimbe ocupația sau locul de muncă, decât recompensarea celor ce ascultă de dorințele consumatorilor, prin venituri mai mari. Tocmai acesta este tipul de presiune pe care mulți îl consideră insuportabil și speră să-l vadă abolit în societatea socialistă. Ei sunt prea obtuzi pentru a realiza că singura alternativă este de a încredința autorităților întreaga putere de a determina în ce ramură și în ce loc trebuie să lu- {287} creze fiecare om.

Omul nu este mai puțin liber în calitatea sa de consumator. El singur decide ce este mai important și ce este mai puțin important pentru sine. El își cheltuiește banii conform opțiunilor propriei sale voințe.

Substituirea economiei de piață cu planificarea economică anulează orice libertate, nelăsându-i individului decât dreptul de a asculta. Autoritatea directoare a tuturor chestiunilor economice controlează toate aspectele vieții și activităților omului. Ea este unicul patron. Orice muncă devine muncă forțată, deoarece angajatul trebuie să accepte ceea ce șeful binevoiește să-i ofere. Țarul economic determină ce și cât de mult poate consuma fiecare consumator. În nici un sector al vieții umane nu este lăsată vreo decizie la latitudinea judecăților de valoare ale individului. Autoritatea îi dă sarcini precise, îl formează profesional pentru slujba sa și îl întrebuințează în locul și în felul pe care le consideră oportune.

Îndată ce dispare libertatea economică pe care o acordă economia de piață membrilor săi, toate libertățile politice și declarațiile de drepturi ale omului devin caduce. Drepturile de *habeas corpus* și cel la proces cu jurați sunt niște vorbe goale dacă, sub pretextul considerentelor de eficiență economică, autoritatea are puterea deplină de a trimite orice cetățean îi displace în regiunea arctică, sau într-un deșert – și de a-i prescrie acolo „muncă grea" pe viață. Libertatea presei este o simplă iluzie dacă autoritatea controlează toate tiparnițele și fabricile de hârtie. Și același lucru se poate spune despre toate celelalte drepturi ale omului.

Omul este liber în măsura în care își călăuzește viața conform propriilor sale planuri. Un om a cărui soartă este determinată de planurile unei autorități superioare, care este depozitara exclusivă a dreptului

---

cutume internaționale referitoare la beligeranță. Dacă este încununată de succes, ea poate stabili apoi o nouă ordine legală și un nou guvern. Dar ea nu poate consacra niciodată prin lege un „drept de a rezista în fața opresiunii". O asemenea impunitate acordată celor ce opun rezistență armată forțelor armate ale guvernului este echivalentă cu anarhia și este incompatibilă cu orice fel de guvernare. Adunarea Constituantă a primei Revoluții Franceze a fost suficient de nesăbuită pentru a decreta un astfel de drept; însă n-a fost atât de nesăbuită pentru a-și lua propriul decret în serios.

de a planifica, nu este liber în sensul în care a fost utilizat și înțeles termenul acesta de „libertate" de către toată lumea, până când revoluția semantică a zilelor noastre a provocat amestecarea limbilor.

7. Inegalitatea averilor și a veniturilor

Inegalitatea indivizilor în ce privește avuția și venitul este o caracteristică esențială a economiei de piață.

Faptul că libertatea este incompatibilă cu egalitatea averilor și a veniturilor a fost subliniat de mulți autori. Nu este necesar să examinăm argumentele emoționale avansate în aceste scrieri. Nu este necesar nici să ne punem întrebarea dacă renunțarea la liberate ar putea ea însăși să garanteze egalitatea averilor și a veniturilor și dacă o societate ar putea sau nu să subziste pe bazele unei asemenea egalități. Sarcina noastră este doar de a descrie rolul pe care-l joacă inegalitatea în cadrul societății de piață.

În societatea de piață constrângerea și coerciția directe nu sunt întrebuințate decât pentru combaterea actelor dăunătoare cooperării sociale. În rest, indivizii nu sunt molestați de puterea polițienească. {288} Cetățeanul care respectă legea este ferit de amestecul temnicerilor și al călăilor. Presiunea necesară pentru a-l induce pe individ să contribuie cu partea sa la efortul de producție depus în cooperare este exercitată de structura prețurilor de piață. Presiunea aceasta este indirectă. Ea pune pe contribuția fiecărui individ un preț, stabilit în funcție de valoarea atribuită de consumatori contribuției sale. Răsplătind eforturile individului conform valorii acestora, ea lasă la latitudinea fiecăruia alegerea între utilizarea mai mult sau mai puțin completă a propriilor sale facultăți și aptitudini. De bună seamă, metoda aceasta nu poate elimina dezavantajele inerente inferiorității anumitor persoane. Însă ea furnizează tuturor o motivație pentru a-și exercita la maximum facultățile și aptitudinile.

Singurele alternative la această presiune financiară, exercitată de piață, sunt presiunea directă și constrângerea exercitate de puterea polițienească. Autorităților trebuie să li se încredințeze sarcina de a stabili cantitatea și calitatea muncii pe care urmează fiecare individ să o presteze. Dat fiind că indivizii sunt inegal înzestrați cu aptitudini, aceasta presupune examinarea de către autorități a personalităților lor. Cu alte cuvinte, individul devine locatarul unui penitenciar, fiindu-i încredințată o anumită sarcină. Dacă dă greș în îndeplinirea sarcinii pe care i-au trasat-o autoritățile, el este susceptibil de a fi pedepsit.

Este important să sesizăm în ce constă diferența între presiunea

directă exercitată pentru prevenirea actelor criminale și cea exercitată pentru adoptarea unei anumite conduite. În primul caz, tot ce i se cere individului este să evite anumite tipuri de conduită, care sunt determinate cu precizie de lege. De regulă, este ușor de stabilit dacă această interdicție este sau nu respectată. În al doilea caz, individul este ținut să îndeplinească o anumită sarcină; legea îl constrânge să execute o acțiune care nu este dinainte definită, a cărei stabilire este lăsată în seama deciziilor puterii executive. Individul este ținut să asculte de ceea ce îi va ordona administrația să facă. Răspunsul la întrebarea dacă hotărârea adoptată de puterea executivă este sau nu adecvată capacităților și facultăților individului și dacă el i se supune sau nu din toate puterile sale este extrem de greu de aflat. Fiecare cetățean este supus deciziei autorităților, în tot ce ține de diferitele aspecte ale personalității sale și de manifestările conduitei sale. Într-o economie de piață, cu prilejul unui proces penal, procurorul este obligat să producă suficiente dovezi ale vinovăției acuzatului. Însă când este vorba de prestarea muncilor obligatorii, sarcina de a demonstra că rolul ce i-a fost încredințat i-a depășit capacitățile, sau că a făcut tot ce se putea aștepta de la el, îi {289} revine acuzatului. Administratorii combină în persoanele lor funcțiile de legislatori, executori ai legii, procurori publici și judecători. Acuzații se află în întregime la discreția lor. Aceasta este situația pe care și-o imaginează oamenii când vorbesc de lipsă de libertate.

Nici un sistem de diviziune socială a muncii nu poate funcționa fără o metodă care să-i facă pe indivizi responsabili pentru contribuția lor la efortul productiv comun. Dacă această responsabilizare nu este asigurată de structura prețurilor de piață și de inegalitatea averilor și a veniturilor pe care o determină acestea, ea trebuie implementată prin metode de constrângere directă, polițienească.

8. Profiturile și pierderile antreprenoriale

Profitul, în sens larg, este câștigul rezultat din acțiune; el este sporul de satisfacție (reducere a neplăcerii) obținut; este diferența dintre valoarea mai mare atribuită rezultatului atins și valoarea mai redusă atribuită sacrificiilor pentru atingerea sa; el este, cu alte cuvinte, diferența dintre venituri și costuri. Realizarea de profituri este, invariabil, obiectivul urmărit prin orice acțiune. Dacă o acțiune eșuează în atingerea obiectivului urmărit, atunci veniturile nu depășesc costurile, sau sunt mai mici decât acestea. În al doilea caz rezultatul este o pierdere, o descreștere a satisfacției.

În sensul acesta originar, profitul și pierderea sunt fenomene psihice,

și, ca atare, nu se pretează la a fi măsurate sau exprimate într-un mod care să poată furniza altora informații precise despre intensitatea lor. Un om îi poate spune altuia că a îl satisface mai mult decât b; dar el nu-i poate comunica altui om cu cât anume depășește satisfacția obținută de pe urma lui a pe cea obținută de pe urma lui b, decât în termeni vagi și indistincți.

În economia de piață, toate lucrurile care sunt vândute și cumpărate pe bani posedă prețuri marcate în termeni monetari. În calculele monetare, profitul apare ca un surplus de bani obținut în plus față de banii cheltuiți, iar o pierdere ca un surplus de bani cheltuiți față de banii obținuți. Profiturile și pierderile pot fi exprimate sub forma unor anumite sume de bani. Volumul profiturilor sau pierderilor unui individ poate fi exprimat în termeni monetari. Însă această expresie monetară nu se referă la profiturile sau pierderile psihice ale individului. Ea se referă la un fenomen social, la contribuția acelui individ la efortul social, așa cum este ea evaluată de ceilalți membri ai societății. Ea nu ne spune nimic despre sporul sau reducerea satisfacției sau fericirii sale. Ea nu face decât să reflecte evaluarea contribuțiilor sale la cooperarea socială făcută de semenii săi. Această evaluare este determinată, în ultimă instanță, de eforturile fiecărui membru al societății de a atinge cel mai înalt profit psihic cu putință. Este rezultanta efectului compus al judecăților de valoare, subiective și personale, ale tuturor acestor oameni, {290} așa cum se manifestă ele în conduita lor pe piață. Însă ea nu trebuie confundată cu aceste judecăți de valoare ca atare.

Nu ne putem nici măcar imagina o stare de lucruri în care oamenii să acționeze fără intenția de a atinge profituri psihice și în care acțiunile lor să nu aibă drept consecință nici profituri psihice, nici pierderi psihice.[19] În cadrul construcției imaginare a economiei uniform repetitive, nu există nici profituri, nici pierderi monetare. Dar fiecare individ obține un profit psihic de pe urma acțiunilor sale, căci altfel n-ar acționa deloc. Fermierul își hrănește și își mulge vacile și își vinde laptele deoarece atribuie o valoare mai mare lucrurilor pe care le poate cumpăra cu banii astfel câștigați decât costurilor suportate. Absența profiturilor și a pierderilor monetare într-un astfel de sistem uniform repetitiv se datorează faptului că, lăsând deoparte diferențele produse de evaluarea mai ridicată a bunurilor prezente față de bunurile viitoare, suma prețurilor tuturor factorilor complementari necesari pentru producție este perfect egală cu prețul produsului.

19. Dacă o acțiune nici nu ameliorează nici nu dăunează unei stări de satisfacție, atunci ea încă presupune o pierdere psihică, datorită inutilității efortului psihic cheltuit. Individul în cauză ar fi avut de câștigat dacă s-ar fi bucurat inert de viață.

În lumea schimbătoare a realității, diferențele dintre sumele prețurilor factorilor complementari de producție și prețurile produselor reapar fără încetare. Profiturile și pierderile monetare sunt generate de aceste diferențe. Vom analiza mai târziu schimbările de felul acesta care îi afectează pe vânzătorii de forță de muncă, pe cei de factori naturali originari de producție și pe capitaliști, în calitatea lor de furnizori de credite bănești. Acum ne interesează profiturile și pierderile antreprenoriale ale promotorilor. Aceasta este problema la care se referă oamenii atunci când întrebuințează termenii de profit și pierdere în vorbirea curentă.

Ca orice om care acționează, antreprenorul este întotdeauna un speculator. El se confruntă cu condițiile incerte ale viitorului. Succesul sau eșecul său depind de corectitudinea anticipărilor sale referitoare la evenimente incerte. Dacă dă greș în înțelegerea lucrurilor care se vor petrece, soarta sa este pecetluită. Singura sursă a profiturilor antreprenoriale este capacitatea sa de a anticipa mai bine decât alții cererea consumatorilor. Dacă toată lumea anticipează corect configurația viitoare a pieței pe care se tranzacționează un anumit produs, atunci prețul produsului și prețurile factorilor complementari de producție necesari s-ar alinia, încă de astăzi, la această configurație viitoare. Pentru cei ce se lansează în acest domeniu de afaceri nu pot apărea nici profituri nici pierderi.

{291} Funcția specific antreprenorială constă în determinarea întrebuințării factorilor de producție. Antreprenorul este persoana care determină utilizarea lor pentru atingerea anumitor scopuri. Făcând aceasta, el nu este mânat decât de interesul său egoist de a realiza profituri și de a se înavuți. Însă el nu poate face abstracție de legea pieței. El nu poate reuși decât satisfăcându-și în cel mai înalt grad consumatorii. Profiturile sale depind de aprobarea conduitei sale de către consumatori.

Profiturile și pierderile antreprenoriale nu trebuie confundate cu alți factori care afectează veniturile antreprenorului.

Competența tehnologică a antreprenorului nu afectează profiturile și pierderile sale specific antreprenoriale. În măsura în care propriile sale activități tehnologice contribuie la realizarea de venituri și la ridicarea încasărilor sale nete, avem de a face cu o compensație a muncii depuse de el. Este vorba de salariul plătit antreprenorului pentru munca prestată. Nici faptul că anumite procese de producție nu se finalizează prin obținerea produsului dorit din motive tehnologice nu influențează profiturile sau pierderile specific antreprenoriale. Asemenea eșecuri sunt fie evitabile, fie inevitabile. În primul caz, ele se datorează unei ineficiențe tehnologice în gestionarea producției. În

acest caz, pierderile rezultate trebuie puse pe seama carențelor personale ale antreprenorului adică fie pe seama lipsei sale de competență tehnologică, fie pe seama lipsei sale de competență în alegerea unor colaboratori adecvați. În al doilea caz, eșecurile se datorează faptului că stadiul prezent al cunoașterii tehnologice ne împiedică să controlăm pe deplin condițiile de care depinde succesul. Această deficiență poate fi determinată fie de o cunoaștere incompletă a condițiilor care ar asigura succesul, fie de necunoașterea metodelor care ar permite un control deplin asupra unora din condițiile cunoscute. Prețul factorilor de producție reflectă această stare deficitară a cunoașterii și a capacităților noastre tehnologice. Prețul pământului cultivabil, de pildă, reflectă pe deplin faptul că există recolte proaste, prin aceea că este determinat de veniturile anticipate medii. Faptul că explozia unor sticle reduce output-ul de șampanie nu afectează profiturile și pierderile antreprenoriale. El nu este decât unul dintre factorii care determină prețul de producție și prețul șampaniei.[20]

Accidentele care afectează procesul de producție, mijloacele de producție, sau produsele, câtă vreme ele se află încă în mâinile antreprenorului, sunt luate în calcul în contabilizarea costurilor de producție. Experiența, care îi furnizează omului de afaceri toate celelalte cunoștințe tehnologice, îi furnizează și informații referitoare la scăderea medie a cantității de output fizic pe care este probabil să o determine asemenea accidente. Operând cu rezerve de securitate, el convertește efectele accidentelor în costuri de producție obișnuite. În ce privește contingențele a căror incidență anticipată este prea rară și prea neregulată pentru a fi luată în calcul în felul acesta de firme individuale de dimensiuni normale, problema este rezolvată prin acțiunea concertată a unor grupuri suficient de mari de firme. Firmele individuale cooperează conform principiului asigurării împotriva pagubelor provocate de incendii, inundații și alte calamități similare. În acest caz, locul rezervei de securitate este luat de o primă de asigurare. În orice caz, riscurile determinate de accidente nu introduc incertitudine în gestiunea proceselor tehnologice.[21] Dacă un antreprenor omite să le ia în mod adecvat în calcul, el dă dovadă de insuficiență de ordin tehnic. Pierderile astfel suportate trebuie puse pe seama caracterului necorespunzător al tehnicilor aplicate și nu pe seama funcției sale antreprenoriale. {292}

Eliminarea antreprenorilor care nu sunt în măsură să le asigure în-

20. Cf. Mangoldt, *Die Lehre vom Unternehmergewinn*, Leipzig, 1855, p. 82. Faptul că din 100 de litri de vin neprelucrat nu se pot produce 100 de litri de șampanie, ci o cantitate mai mică, are aceeași semnificație cu faptul că din 100 de kilograme de trestie de zahăr nu se pot produce 100 de kilograme de zahăr, ci o cantitate mai mică.

21. Cf. Knight, *Risk, Uncertainty and Profit*, Boston, 1921, pp. 211-213.

treprinderilor lor un grad adecvat de eficiență tehnologică, sau a căror ignoranță tehnologică le viciază calculul costurilor, se produce pe piață în același fel în care se produce și eliminarea celor deficitari în privința îndeplinirii funcțiilor specific antreprenoriale. Se poate întâmpla ca un antreprenor să aibă atâta succes în activitatea sa specific antreprenorială, încât să poată compensa pierderile cauzate de deficiența sa de ordin tehnologic. Se poate de asemenea întâmpla ca un antreprenor să-și poată compensa pierderile determinate de carențele sale în îndeplinirea funcției antreprenoriale prin avantajele derivate de pe urma superiorității sale tehnologice, sau din renta suplimentară care-i revine de pe urma productivității mai mari a factorilor de producție pe care-i întrebuințează. Însă nu trebuie să confundăm diversele funcții care fuzionează în activitatea de gestionare a unei unități economice. Antreprenorul mai eficient din punct de vedere economic primește rate salariale sau cvasi-salariale mai mari decât omologul său mai puțin eficient, în același mod în care muncitorul mai eficient câștigă mai mult decât cel mai puțin eficient. Echipamentul mai eficient și solul mai fertil produc randamente fizice mai mari pe unitatea de costuri cheltuită; ele aduc o rentă suplimentară față de echipamentul mai puțin eficient și solul mai puțin fertil. Ratele salariale superioare și renta mai mare sunt, *ceteris paribus*, corolarul unui output fizic mai mare. Dar profiturile și pierderile specific antreprenoriale nu sunt produse de cantitatea de output fizic. Ele depind de ajustarea output-ului la dorințele cele mai intense ale consumatorilor. Ceea ce le produce este {293} măsura în care antreprenorul a reușit sau nu să anticipeze configurația viitoare – care este în mod necesar incertă – a pieței.

Antreprenorul este, de asemenea, pândit de pericole politice. Politicile guvernamentale, revoluțiile și războaiele îi pot afecta în mod negativ sau anihila întreprinderea. Asemenea evenimente nu-l afectează doar pe el; ele afectează economia de piață ca atare și pe toți indivizii, deși nu pe toți în aceeași măsură. Pentru antreprenorul luat individual ele reprezintă date pe care el nu le poate modifica. Dacă este eficient, el le va anticipa din timp. Dar antreprenorul nu are întotdeauna posibilitatea de a-și ajusta activitățile astfel încât să evite pagubele. Dacă pericolele anticipate privesc doar o parte din teritoriul accesibil pentru activitățile sale antreprenoriale, el poate evita desfășurarea activităților în regiunile amenințate și se poate orienta spre țări în care pericolul este mai puțin iminent. Însă dacă nu poate emigra, el trebuie să rămână unde se află. Dacă toți antreprenorii ar fi convinși că victoria finală a bolșevismului este iminentă, ei încă nu și-ar abandona activitățile antreprenoriale. Perspectiva exproprierii iminente îi va

determina pe capitaliști să-și consume fondurile. Antreprenorii vor fi siliți să-și ajusteze planurile la situația pieței rezultată din acest consum al capitalului și la naționalizarea magazinelor și fabricilor, cu care sunt amenințați. Dar ei nu vor înceta să-și desfășoare activitatea. Dacă anumiți antreprenori ies din afaceri, le vor lua locul alții – noi veniți sau antreprenori deja existenți, dornici să-și extindă întreprinderile. În economia de piață vor exista întotdeauna antreprenori. Politicile ostile capitalismului îi pot lipsi pe consumatori de cea mai mare parte a beneficiilor pe care le-ar fi putut culege de pe urma activităților antreprenoriale neobstrucționate. Însă ele nu pot elimina antreprenorii ca atare, dacă nu distrug în întregime economia de piață.

Sursa ultimă din care provin profiturile și pierderile este incertitudinea legată de constelația viitoare a cererii și a ofertei.

Dacă toți antreprenorii ar anticipa corect configurația viitoare a pieței, n-ar exista nici profituri nici pierderi. Prețurile tuturor factorilor de producție ar fi încă de astăzi pe deplin ajustate la prețurile de mâine ale produselor. Cumpărând factori de producție, antreprenorul ar trebui să cheltuiască (cu reducerea corespunzătoare diferenței dintre prețurile bunurilor prezente și cele ale bunurilor viitoare) o sumă care nu este cu nimic mai mică decât cea pe care o vor achita ulterior cumpărătorii, pentru achiziționarea produsului. Un antreprenor nu poate realiza profituri decât dacă anticipează condițiile viitoare mai corect decât alți antreprenori. În acest caz, el cumpără factorii complementari de producție la prețuri a căror sumă, inclusiv diferența determinată de decalajul temporal, este mai mică decât prețul la care își vinde produsul. {294}

Dacă dorim să construim imaginea unor condiții economice schimbătoare din care lipsesc atât profiturile cât și pierderile, atunci trebuie să recurgem la o presupoziție irealizabilă: capacitatea tuturor indivizilor de a anticipa perfect toate evenimentele viitoare. Dacă vânătorii și pescarii primitivi, pe seama cărora se obișnuiește să se pună cea dintâi acumulare de factori produși de producție, ar fi cunoscut dinainte toate vicisitudinile ulterioare cu care trebuia să se confrunte omul, și dacă atât ei cât și urmașii lor până în ziua Judecății de Apoi, echipați deopotrivă cu aceeași omnisciență, ar fi evaluat toți factorii de producție în conformitate cu aceste cunoștințe, profiturile și pierderile antreprenoriale nu ar fi apărut niciodată. Profiturile și pierderile antreprenoriale provin din discrepanța dintre prețurile anticipate și cele efectiv stabilite ulterior, pe piață. Este posibilă confiscarea profiturilor și transferarea lor, de la cei care le-au realizat către alte persoane. Însă nici profiturile nici pierderile nu pot dispărea vreodată dintr-o lume supusă schimbării, care nu este populată exclusiv cu persoane omnisciente.

9. Profituri și pierderi antreprenoriale într-o economie aflată în creștere

În cadrul construcției imaginare a unei economii staționare, suma totală a tuturor profiturilor antreprenoriale este egală cu suma totală a tuturor pierderilor antreprenoriale. Profiturile unui antreprenor sunt contrabalansate, în ansamblul sistemului economic, de pierderile unui alt antreprenor. Surplusul pe care, toți consumatorii luați laolaltă, îl cheltuiesc pentru achiziționarea unei anumite mărfi este contrabalansat de reducerea cheltuielilor efectuate de ei pentru achiziționarea altor mărfuri.[22]

Lucrurile stau diferit într-o economie aflată în creștere.

Numim economie aflată în creștere o economie în care cantitatea de capital investit *per capita* este în creștere. Întrebuințarea acestei terminologii nu implică judecăți de valoare. Nu adoptăm nici perspectiva „materialistă", conform căreia o asemenea creștere este bună, nici pe cea „idealistă", conform căreia ea este rea, sau cel puțin irelevantă dintr-un „punct de vedere superior". Desigur, este un fapt binecunoscut că imensa majoritate a oamenilor consideră consecințele creșterii, în această accepțiune, ca reprezentând cea mai dezirabilă stare de lucruri și tânjesc după condiții care nu sunt realizabile decât într-o economie aflată în creștere.

{295} În economia staționară, antreprenorii, în cursul îndeplinirii funcțiilor lor specifice, nu pot face nimic altceva decât să retragă factori de producție, în măsura în care aceștia sunt în continuare convertibili[23], dintr-o ramură de afaceri, pentru a-i întrebuința în altă ramură, sau pentru a direcționa procesul de restaurare a echivalentului bunurilor de capital consumate în cursul proceselor de producție către anumite ramuri economice, care urmează să fie extinse pe seama altor ramuri economice. În economia aflată în creștere, printre activitățile antreprenoriale se numără, în plus, determinarea întrebuințării bunurilor de capital suplimentare, acumulate prin noi economisiri. Întrebuințarea acestor bunuri de capital suplimentare urmează să sporească suma totală a venitului produs, adică volumul total al bunurilor de consum ce pot fi consumate fără a diminua capitalul disponibil și deci fără a reduce output-ul producției viitoare. Creșterea de venit se efectuează fie printr-o creștere a producției neînsoțită de modificarea metodelor

22. Dacă ar fi să întrebuințăm conceptul eronat de „venit național", așa cum este el întrebuințat în vorbirea curentă, ar trebui să afirmăm că nici o parte din venitul național nu generează profituri.

23. Problema convertibilității bunurilor de capital este analizată mai jos, pp. 503-505.

tehnologice de producție, fie printr-o ameliorare a metodelor tehnologice care n-ar fi fost fezabilă în condițiile de până atunci, caracterizate printr-un volum mai redus de bunuri de capital.

Diferența dintre suma totală a profiturilor antreprenoriale și suma totală a pierderilor antreprenoriale este generată de această avuție suplimentară. Dar se poate demonstra cu ușurință că acest surplus nu poate niciodată epuiza sporul total de avuție generat de creșterea economică. Legile pieței împart această avuție suplimentară între antreprenori, furnizorii de forță de muncă și furnizorii anumitor factori materiali de producție, astfel încât partea leului să le revină grupurilor nonantreprenoriale.

Trebuie să observăm, în primul rând, că profiturile antreprenoriale nu sunt un fenomen de durată, ci doar unul temporar. Există o tendință inerentă de dispariție a profiturilor și a pierderilor. Piața se îndreaptă întotdeauna către apariția prețurilor finale și a stării finale de repaos. Dacă această mișcare nu ar fi întreruptă de noi schimbări ale datelor, care creează necesitatea unei noi ajustări a producției la condițiile modificate, prețurile tuturor factorilor complementari de producție ar deveni în cele din urmă – luând în calcul și preferința de timp – egale cu prețurile produsului, pentru profituri și pierderi nemairămânând nimic. Pe termen lung, orice creștere a productivității le aduce beneficii exclusiv muncitorilor și anumitor grupuri de proprietari de pământ și de bunuri de capital.

Grupurile de proprietari de capital care sunt beneficiare sunt:

1. Cei cărora economisirea le-a sporit cantitatea de bunuri de capital disponibile. Ei sunt proprietarii acestei avuții suplimentare, {296} care provine din abținerea lor de la consum.

2. Proprietarii acelor bunuri de capital care existau deja și care, datorită ameliorării metodelor tehnologice de producție, sunt acum mai bine întrebuințate decât înainte. Desigur, asemenea câștiguri nu pot fi decât temporare. Ele trebuie să dispară, deoarece determină o tendință de intensificare a producției de bunuri de capital de același fel.

Pe de altă parte, sporul cantității bunurilor de capital disponibile reduce productivitatea marginală a acestor bunuri de capital; astfel, el induce o reducere a prețurilor la bunurile de capital, dăunând prin aceasta intereselor tuturor acelor capitaliști care n-au participat deloc, sau n-au participat suficient, la procesul de economisire și la acumularea stocului suplimentar de bunuri de capital.

Din grupul proprietarilor funciari vor beneficia toți cei ale căror ferme, păduri, fonduri piscicole, mine ș.a.m.d. vor înregistra o productivitate sporită datorită noii stări de lucruri. Pe de altă parte, toți cei

ale căror proprietăți pot deveni submarginale, datorită randamentului superior obținut de pământul beneficiarilor, vor fi dezavantajați.

În grupul muncitorilor, cu toții obțin un câștig de durată de pe urma creșterii productivității marginale a muncii. Pe de altă parte, însă, unii dintre ei pot suferi anumite inconveniente pe termen scurt. Este vorba despre persoanele care erau specializate în prestarea de munci care devin depășite datorită ameliorărilor tehnologice și care sunt apte numai pentru prestarea de slujbe în care – în ciuda creșterii generale a ratelor salariale – câștigă mai puțin decât înainte.

Toate aceste modificări ale prețurilor factorilor de producție încep odată cu inițierea acțiunilor antreprenoriale menite să ajusteze procesele de producție la noua stare de lucruri. În analiza acestei probleme, ca și în cea a celorlalte probleme legate de schimbări ale datelor pieței, trebuie să ne ferim de eroarea curentă de a delimita printr-o linie fixă efectele pe termen scurt de cele pe termen lung. Ceea ce se întâmplă pe termen scurt sunt tocmai primele etape din lanțul de transformări succesive care tind să provoace efectele pe termen lung. În cazul de față, efectul pe termen lung este dispariția profiturilor și a pierderilor antreprenoriale. Efectele pe termen scurt sunt etapele preliminare ale acestui proces de eliminare care, dacă nu ar fi întrerupt de noi modificări ale datelor, ar duce în cele din urmă la apariția unei economii uniform repetitive.

Este necesar să se înțeleagă că însăși apariția unui exces al sumei totale a profiturilor antreprenoriale față de suma totală a pierderilor antreprenoriale depinde de faptul că acest proces de eliminare a profiturilor și pierderilor antreprenoriale începe în același moment în care {297} antreprenorii încep să adapteze complexul activităților productive la datele schimbate. În întreaga secvență a evenimentelor nu există nici un moment în care avantajele dobândite de pe urma creșterii volumului de capital disponibil și de pe urma ameliorărilor tehnice să le aducă beneficii numai antreprenorilor. Dacă avuția și venitul altor categorii de persoane ar rămâne nemodificate, acești oameni n-ar putea achiziționa produsele suplimentare, decât reducându-și corespunzător cheltuielile destinate altor produse. În acest caz, profiturile unui grup de antreprenori ar fi perfect egale cu pierderile suportate de alte grupuri.

Lucrurile se petrec astfel: Antreprenorii care încep să utilizeze bunurile de capital nou acumulate și metodele tehnologice de producție ameliorate au nevoie de factori complementari de producție. Cererea lor pentru acești factori este o cerere nouă, adițională, care trebuie să determine o creștere a prețurilor la acești factori. Numai în măsura în care creșterea prețurilor și a ratelor salariale se produce, sunt con-

sumatorii în măsură să achiziționeze noile produse, fără a-și reduce cheltuielile destinate altor bunuri. Numai în felul acesta este posibil să apară un surplus al sumei totale a profiturilor antreprenoriale față de pierderile antreprenoriale.

Vehiculul progresului economic este acumularea de bunuri suplimentare de capital, prin economisire și ameliorarea metodelor tehnologice de producție, un obiectiv care este aproape întotdeauna condiționat de disponibilitatea unui astfel de nou capital. Agenții progresului sunt antreprenorii promotori, care urmăresc să realizeze profituri prin ajustarea mersului economiei la obiectivul satisfacerii cât mai adecvate cu putință a consumatorilor. În desfășurarea proiectelor lor de realizare a progresului, ei trebuie să împartă beneficiile acestui progres cu muncitorii și cu o parte din capitaliștii și proprietarii funciari, și să sporească pas cu pas partea destinată acestor persoane, până la dispariția completă a propriei lor părți.

În urma celor spuse devine evident că este absurd să se vorbească despre o „rată a profitului" sau despre o „rată normală a profitului" sau despre o „rată medie a profitului". Profitul nu are legătură cu volumul de capital întrebuințat de antreprenor – și nu este dependent de acesta. Capitalul nu „aduce" profituri. Profiturile și pierderile sunt în întregime determinate de succesul sau eșecul înregistrat de antreprenor în ajustarea producției la cererea consumatorilor. Nu există nimic „normal" în legătură cu profiturile și nu putem vorbi de nici un fel de „echilibru" în ce le privește. Profiturile și pierderile sunt, dimpotrivă, întotdeauna un fenomen de deviere de la „normalitate", caracterizat prin schimbări neprevăzute de majoritate, un fenomen de „dezechilibru". Ele nu își găsesc locul în lumea imaginară a normalității și a echilibrului. Într-o economie aflată în schimbare predomină întotdeauna o tendință inerentă de dispariție a profiturilor și a pierderilor. Doar {298} apariția unor noi schimbări este cea care le face să reapară. În condiții staționare, „rata medie" a profiturilor și a pierderilor este zero. Un exces al sumei totale a profiturilor, față de cea a pierderilor, demonstrează existența progresului economic și a unei ameliorări a nivelului de trai a tuturor categoriilor de populație. Cu cât este mai mare surplusul acesta, cu atât este mai mare sporul de prosperitate generală.

Numeroși oameni sunt total incapabili de a aborda fenomenul profiturilor antreprenoriale fără a se lăsa purtați de resentimente invidioase. În ochii lor sursa profiturilor este exploatarea salariaților și a consumatorilor, adică o reducere inechitabilă a ratelor salariale, însoțită de o ridicare nu mai puțin inechitabilă a prețurilor produselor. După dreptate n-ar trebui să existe deloc profituri.

Teoria economică este indiferentă față de asemenea judecăți de valoare arbitrare. Ea nu se preocupă de problema de a ști dacă profiturile se cuvin aprobate sau condamnate, din punctul de vedere al unui așa-zis drept natural și al unui așa-zis cod etern și imutabil al moralității, despre care se presupune că ne-ar furniza informații precise intuiția personală sau revelația divină. Teoria economică nu face decât să stabilească faptul că profiturile și pierderile antreprenoriale sunt fenomene esențiale ale economiei de piață. Nu poate exista o economie de piață dacă ele nu sunt prezente. Bineînțeles că poliția poate confisca toate profiturile, însă o asemenea politică ar converti inevitabil economia de piață într-un haos lipsit de sens. Omul are, fără îndoială, capacitatea de a distruge multe lucruri, iar în cursul istoriei a făcut din abundență uz de ea. El ar putea distruge și economia de piață.

Dacă moraliștii autodeclarați n-ar fi orbiți de invidie, ei n-ar vorbi despre profituri fără să vorbească simultan și despre corolarul acestora – pierderile. Ei nu ar trece sub tăcere faptul că satisfacerea condițiilor preliminare ale progresului economic este meritul persoanelor ale căror economii se materializează în acumularea bunurilor suplimentare de capital și a inventatorilor – și că întrebuințarea acestor condiții pentru realizarea progresului economic este efectuată de către antreprenor. Restul oamenilor nu contribuie la progres, dar beneficiază de pe urma cornului abundenței, pe care-l revarsă asupra lor activitățile altora.

Mutatis mutandis, ceea ce s-a spus despre economia aflată în progres rămâne valabil și pentru condițiile unei economii aflate în regres, adică al unei economii în care cota de capital investit per capita se află în descreștere. Într-o asemenea economie, există un exces al sumei totale a pierderilor antreprenoriale față de cea a profiturilor. Cei ce nu se pot {299} elibera de eroarea de a gândi în concepte colectiviste și holiste s-ar putea întreba cum poate exista activitate antreprenorială într-o asemenea economie aflată în regres. De ce s-ar lansa cineva într-o afacere dacă știe dinainte că, matematic, șansele sale de a realiza profituri sunt mai mici decât acelea de a suferi pierderi. Însă modul acesta de a pune problema este greșit. Ca tot restul lumii, antreprenorii nu acționează în calitate de membrii ai unei clase, ci ca indivizi. Nici un antreprenor nu se preocupă de soarta totalității antreprenorilor. Pentru antreprenorul individual este irelevant ce li se întâmplă altor persoane, pe care anumite teorii le situează, în funcție de anumite caracteristici, în aceeași clasă cu el. În societatea de piață vie, aflată în perpetuă schimbare, există întotdeauna profituri ce pot fi realizate de către antreprenorii eficienți. Faptul că într-o economie aflată în regres volumul total al pierderilor depășește volumul total al profiturilor nu descurajează o

persoană care este încrezătoare în propria sa eficacitate superioară. Un antreprenor care prospectează piața nu apelează la calculul probabilităților, care nu este de nici un folos în domeniul înțelegerii interpretative. El are încredere în propria sa capacitate de a înțelege condițiile viitoare de pe piață, mai bine decât semenii săi mai puțin înzestrați.

Funcția antreprenorială, eforturile antreprenorilor de a realiza profituri, reprezintă forța motrice a economiei de piață. Profiturile și pierderile sunt dispozitivele prin mijlocirea cărora consumatorii își exercită supremația pe piață. Comportamentul consumatorilor determină apariția profiturilor și a pierderilor și, prin aceasta, transferă proprietatea asupra mijloacelor de producție din mâinile celor mai puțin eficienți în mâinile celor mai eficienți. Ea face ca omul să fie cu atât mai influent în ce privește direcționarea activităților economice cu cât reușește să-și servească mai adecvat consumatorul. În absența profiturilor și a pierderilor, antreprenorii n-ar ști care sunt cele mai intense nevoi ale consumatorilor. Dacă anumiți antreprenori le-ar ghici, acestora le-ar lipsi mijloacele de a reorienta producția în consecință.

Întreprinderile care urmăresc realizarea de profituri sunt supuse suveranității consumatorilor, în vreme ce instituțiile nonprofit își sunt proprii suverani și nu răspund față de public. Producția pentru profit este în mod necesar producție pentru utilizare, deoarece profiturile nu pot fi dobândite decât furnizând consumatorilor acele lucruri pe care le doresc cel mai intens spre întrebuințare.

Criticile îndreptate de moraliști și predicatori împotriva profiturilor nu-și ating obiectivul. Nu este vina antreprenorilor că masa consumatorilor – poporul, oamenii de rând – preferă băuturi alcoolice în loc de biblii și romane polițiste în loc de cărți serioase, sau că guvernele preferă tunuri în loc de unt. Antreprenorul nu realizează profituri mai mari din vânzarea de lucruri „rele" decât din vânzarea de lucruri „bune". Profiturile sale sunt cu atât mai mari cu cât reușește să le furnizeze consumatorilor în mod mai adecvat acele bunuri pe care aceștia le solicită cel mai intens. Oamenii nu beau băuturi provocatoare de beție {300} pentru a ferici „capitalul alcoolului" și nici nu merg la război pentru a spori profiturile „negustorilor de moarte". Existența industriilor de armament este consecința – și nu cauza – spiritului belicos.

Nu este treaba antreprenorilor să-i determine pe oameni să înlocuiască ideologiile nesănătoase cu ideologii sănătoase. Rolul de a modifica ideile și idealurile oamenilor le revine filosofilor. Antreprenorul servește consumatorii așa cum sunt ei astăzi, indiferent cât ar fi de răi și de ignoranți.

Îi putem admira pe cei ce se abțin de la realizarea de câștiguri pe

care le-ar putea culege producând arme aducătoare de moarte sau băuturi tari. Însă conduita lor lăudabilă nu este decât un gest, fără nici un fel de efecte practice. Chiar dacă toți antreprenorii și capitaliștii le-ar urma exemplul, războaiele și dipsomania tot nu ar dispărea. Exact ca în epocile precapitaliste, guvernele și-ar produce armamentul în propriile arsenale iar băutorii și-ar distila singuri alcoolul.

Condamnarea morală a profiturilor

Profiturile se câștigă prin ajustarea modului de utilizare al factorilor de producție umani și materiali la schimbările de condiții. Profiturile sunt generate de beneficiarii acestor ajustări, care rivalizează pentru produsele respective, oferind și plătind în schimbul lor prețuri ce depășesc costurile suportate de vânzător. Profitul antreprenorial nu este o „recompensă" acordată de consumator furnizorului care l-a servit mai bine decât rutiniștii împiedecați; el este rezultatul dorinței cumpărătorilor de a licita mai intens decât alții, care sunt și ei foarte dornici să obțină o parte din oferta limitată.

Dividendele corporațiilor se numesc în mod popular profituri. De fapt, ele reprezintă dobânda pe capitalul investit, plus acea parte a profiturilor care nu este reinvestită în întreprindere. Dacă întreprinderea nu are succes, atunci fie nu se plătesc dividende deloc, fie dividendele conțin doar dobânda pe capital, sau pe o parte din acesta.

Socialiștii și intervenționiștii numesc profitul și dobânda *venit nemeritat*, rezultat din lipsirea muncitorilor de o parte considerabilă a fructelor efortului lor. După ei, produsele ajung să existe exclusiv datorită trudei ca atare – și deci nu este drept să le aducă beneficii decât celor care au trudit.

Însă munca brută nu produce decât foarte puțin, dacă nu este susținută de întrebuințarea rezultatelor economisirii și acumulării de capital antecedente. Produsele sunt consecința cooperării mâinii de lucru cu uneltele și alte bunuri de capital, alocate conform planului eficace al antreprenorului. Economisitorii, ale căror economii permit acumularea și menținerea capitalului, și antreprenorii, care canalizează întrebuințarea capitalului către acele utilizări care-i {301} servesc cel mai adecvat pe consumatori, nu sunt mai puțin indispensabili pentru procesul de producție decât cei ce trudesc muncind. Este absurd să se pună întregul produs pe seama furnizorilor de muncă și să se treacă sub tăcere contribuția furnizorilor de capital și de idei antreprenoriale. Ceea ce determină apariția bunurilor utilizabile nu este efortul fizic ca atare, ci efortul fizic direcționat corespunzător de mintea umană către un anumit obiectiv. Cu cât sporește rolul bunurilor de capital (odată cu creșterea bunăstării) și cu cât este mai eficientă utilizarea lor, în cooperare cu alți factori de producție, cu atât devine mai absurdă glorificarea romantică a simplei prestări manuale de slujbe de rutină. Minunatele ameliorări economice din ultimii două sute de ani sunt realizarea capitaliștilor, care au furnizat bunurile de capital necesare și a elitei tehnologilor și a antreprenorilor. Masele de muncitori manuali au

beneficiat de schimbări pe care nu numai că nu le-au generat dar pe care, cel mai adesea, au încercat să le stăvilească.

Câteva observații despre sperietoarea consumului insuficient și despre argumentul puterii de cumpărare

Când se referă la consum insuficient, oamenii înțeleg prin aceasta o stare de lucruri în care o parte din bunurile produse nu pot fi consumate, deoarece persoanele care le-ar putea consuma nu le pot cumpăra datorită sărăciei. Aceste bunuri rămân nevândute sau nu pot fi comercializate, decât la prețuri care nu acoperă costurile de producție. De aici apar diverse nepotriviri și tulburări, al căror ansamblu este numit depresiune economică.

Desigur, se întâmplă din când în când ca antreprenorii să greșească în anticiparea configurației viitoare a pieței. În loc de a produce acele bunuri pentru care cererea consumatorilor este cea mai intensă, ei produc bunuri de care este mai puțină nevoie, sau lucruri care nu pot fi vândute deloc. Acești antreprenori ineficienți suferă pierderi, în vreme ce rivalii lor mai eficienți, care au anticipat dorințele consumatorilor, realizează profituri. Pierderile primului grup de antreprenori nu sunt determinate de o abținere generală de la a cumpăra din partea publicului; ele se datorează faptului că publicul preferă să cumpere alte bunuri.

Dacă ar fi adevărat, așa cum rezultă din mitul subconsumului, că muncitorii sunt prea săraci pentru a cumpăra produsele pentru că antreprenorii și capitaliștii își însușesc în mod inechitabil ceea ce ar trebui să le aparțină de drept salariaților, lucrurile nu s-ar schimba. „Exploatatorii" nu sunt ținuți să exploateze numai din capriciu. Ceea ce se insinuează este că ei doresc să-și sporească fie consumul propriu, fie investițiile proprii, pe seama celor „exploatați". Ei nu își retrag prada din Univers, ci o cheltuiesc, fie cumpărând bunuri de lux pentru propria lor gospodărie, fie cumpărând factori de producție pentru a-și extinde întreprinderile. Bineînțeles, cererea lor se îndreaptă către bunuri diferite de cele pe care le-ar fi achiziționat salariații, dacă profiturile ar fi fost confiscate și le-ar fi fost distribuite lor. Erorile antreprenoriale care privesc starea piețelor diverselor clase de bunuri rezultate în urma unei asemenea „exploatări" nu diferă câtuși de puțin de alte greșeli antreprenoriale. Erorile antreprenoriale generează pierderi pentru antreprenorii ineficienți, care sunt contrabalansate de profiturile antreprenorilor eficienți. Ele fac ca afacerile să fie rele pentru anumite grupuri economice și bune pentru altele. Ele nu determină o depresiune generală a activităților economice. {302}

Mitul subconsumului este o absurditate contradictorie și lipsită de temei. Raționamentul subiacent se năruie îndată ce începem să-l analizăm. El este incorect chiar dacă, de dragul argumentației, acceptăm corectitudinea doctrinei „exploatării".

Argumentul puterii de cumpărare este întrucâtva diferit. El afirmă că creșterea producției presupune o creștere a ratelor salariale. Dacă ratele salariale nu cresc, atunci agenții economici nu au motive să sporească cantitativ și să

amelioreze calitativ bunurile produse. Într-adevăr, produsele adiționale nu și-ar mai găsi cumpărători, sau ar fi cumpărate numai de persoane care își reduc cheltuielile pentru alte bunuri. Cel dintâi lucru necesar pentru realizarea progresului economic este creșterea continuă a ratelor salariale. Principalele vehicule ale progresului sunt guvernul și presiunile sau constrângerile sindicale, care urmăresc impunerea obligatorie de rate salariale sporite.

După cum am demonstrat mai sus, apariția unui exces al sumei totale a profiturilor antreprenoriale față de suma totală a pierderilor antreprenoriale este inseparabil legată de faptul că o parte din beneficiile rezultate din creșterea volumului de bunuri de capital disponibile și din ameliorarea metodelor tehnologice le revine grupurilor nonantreprenoriale. Creșterea prețurilor factorilor complementari de producție – și în primul rând a ratelor salariale – nu este nici o concesie pe care antreprenorii trebuie s-o facă, de voie sau de nevoie, față de restul populației, nici o stratagemă șireată la care recurg antreprenorii pentru a realiza profituri. Ea este un fenomen inevitabil și necesar în secvența evenimentelor succesive pe care trebuie să o determine strădaniile antreprenorilor de a realiza profituri, prin ajustarea ofertei de bunuri de consum la noua stare de lucruri. Același proces care generează un exces de profituri antreprenoriale față de pierderi determină inițial – adică înainte de apariția unui asemenea exces – apariția unei tendințe de ridicare a ratelor salariale și a prețurilor multor factori materiali de producție. Și, din nou, același proces ar face să dispară ulterior acest exces de profituri față de pierderi, presupunând că n-ar interveni schimbări suplimentare, care să sporească volumul de capital disponibil. Excesul de profituri față de pierderi nu este o consecință a creșterii prețurilor factorilor de producție. Cele două fenomene – creșterea prețurilor factorilor de producție și excesul profiturilor față de pierderi – sunt, deopotrivă, pași în procesul de ajustare a producției la un spor al cantității {303} bunurilor de capital și la schimbările tehnologice pe care le provoacă acțiunile antreprenoriale. Numai în măsura în care alte straturi ale populației beneficiază de un plus de avuție de pe urma ajustării poate apărea un exces temporar al profiturilor față de pierderi.

Eroarea fundamentală implicată în argumentul puterii de cumpărare constă în răsturnarea acestei relații cauzale. El răstoarnă lucrurile atunci când afirmă că forța generatoare de progres economic este mărirea ratelor salariale.

Vom studia, într-un stadiu ulterior al acestei cărți, consecințele tentativelor guvernelor și ale violenței sindicale organizate de a impune cu forța rate salariale mai mari decât cele determinate de o piață neobstrucționată.[24] Aici nu este necesar să mai adăugăm decât o singură observație explicativă.

Când vorbim despre profituri și pierderi, prețuri și rate salariale, ne referim întotdeauna la profituri și pierderi reale, la prețuri și rate salariale reale. Identificarea arbitrară a termenilor monetari cu cei reali i-a indus pe mulți în eroare. În capitolele următoare ne vom ocupa exhaustiv de această problemă. Să spunem aici în treacăt numai că o creștere a ratelor salariale reale este compatibilă cu o scădere a ratelor salariale nominale.

24. Cf. mai jos, pp. 769-779.

10. Promotori, manageri, tehnicieni și birocrați

Antreprenorul angajează tehnicieni, adică persoane care au abilitatea și calificarea necesară pentru a presta anumite tipuri și cantități de muncă. Din clasa tehnicienilor fac parte mari inventatori, persoanele care se evidențiază în domeniul științelor aplicate, constructorii și proiectanții, ca și cei ce îndeplinesc sarcinile cele mai simple. Antreprenorul li se alătură și el, în măsura în care participă personal la execuția tehnică a planurilor sale antreprenoriale. Tehnicianul contribuie cu propria sa trudă și muncă; însă antreprenorul ca antreprenor este cel care îi orientează munca spre anumite obiective. Antreprenorul însuși acționează, așa-zicând, ca un mandatar al consumatorilor.

Antreprenorii nu sunt omniprezenți. Ei nu se pot ocupa personal de numeroasele sarcini care le revin. Adaptarea producției la modul cel mai adecvat de aprovizionare a consumatorilor cu bunurile pe care le solicită cel mai intens nu constă doar în elaborarea planului general de utilizare a resurselor. Aceasta este, fără îndoială, principala funcție a promotorului și a speculatorului. Însă pe lângă marile ajustări mai sunt necesare și numeroase ajustări minore. Fiecare dintre acestea poate să pară banală și de mică importanță pentru rezultatul de ansamblu. Însă efectul cumulat al inadvertențelor manifestate în multe astfel de chestiuni minore poate fi de o astfel de anvergură încât să submineze în întregime succesul, în ce privește soluționarea corectă a problemelor majore. În orice caz, este sigur că fiecare deficiență în rezolvarea micilor probleme are drept consecință irosirea de factori rari de producție {304} și, prin urmare, compromiterea celei mai bune satisfaceri posibile a consumatorilor.

Este important să se înțeleagă în ce privință diferă problema la care ne referim de sarcinile tehnologice ale tehnicienilor. Executarea fiecărui proiect asumat de antreprenor, prin decizia sa referitoare la planul general de acțiune, necesită o sumedenie de decizii mărunte. Fiecare dintre acestea trebuie luată în așa fel încât să se adopte soluția care – fără a impieta asupra obiectivelor planului general al întregului proiect – este cea mai economică. Trebuie să se evite costurile inutile, exact ca și în cazul planului general. Din punctul său de vedere pur tehnologic, tehnicianul poate să nu vadă nici o diferență între alternativele corespunzătoare diferitelor metode de soluționare ale unui asemenea detaliu, sau poate să prefere o anumită metodă în virtutea outputului superior pe care îl permite ea, în termeni de cantități fizice. Însă antreprenorul este ghidat de motivația profitului. Aceasta îi impune preocuparea pentru a alege soluția cea mai economică, adică

acea soluție care evită întrebuințarea factorilor de producție a căror utilizare ar impieta asupra satisfacerii dorințelor mai intens resimțite de consumatori. Dintre diversele metode față de care tehnicianul este neutru, el o va prefera pe cea a cărei aplicare presupune cel mai mic cost. El poate respinge sugestia tehnicianului de a alege o metodă mai costisitoare, care ar asigura un output fizic mai mare, dacă din calculele lui de rentabilitate rezultă că acest output sporit nu ar compensa creșterea costurilor impuse de realizarea sa. Antreprenorul nu trebuie să-și îndeplinească sarcina specifică, de ajustare a producției la cererea consumatorilor, așa cum se reflectă aceasta în prețurile de piață, numai cu privire la deciziile și planurile de anvergură ci, în aceeași măsură, și cu privire la micile probleme, așa cum se ivesc acestea în desfășurarea cotidiană a activităților.

Calculul economic, așa cum se practică el în cadrul economiei de piață, mai ales prin sistemul de contabilizare în dublă partidă, îl poate scuti pe antreprenor de a se amesteca prea mult în fiecare detaliu. El se poate dedica marilor sale sarcini fără a se încurca în sumedenia de mărunțișuri care sunt dincolo de capacitatea sinoptică a oricărui muritor. El poate numi asistenți, în a căror solicitudine încredințează grija pentru datoriile antreprenoriale subordonate. Iar acești asistenți pot, la rândul lor, să se ajute, conform aceluiași principiu, de asistenți numiți pentru sfere și mai reduse de sarcini. În felul acesta se poate edifica o întreagă ierarhie managerială.

Un *manager* este, așa-zicând, un partener de mai mică anvergură al antreprenorului, indiferent care sunt termenii contractuali și financiari {305} prin care este angajat. Singurul lucru relevant este că propriile sale interese financiare îl silesc să se îngrijească din toate puterile de funcțiile antreprenoriale care îi revin într-o sferă de acțiune limitată și precis determinată.

Ceea ce face cu putință funcționarea sistemului managerial este tehnica contabilizării în dublă partidă. Cu ajutorul acesteia, antreprenorul este în măsură să izoleze fiecare parte a întreprinderii sale în vederea calculelor de rentabilitate, astfel încât să determine rolul pe care-l joacă în ansamblul întreprinderii. Astfel, el poate inspecta fiecare secție ca și cum ar fi o entitate separată și o poate evalua, în conformitate cu contribuția pe care o aduce la succesul întreprinderii ca ansamblu. În cadrul acestui sistem de calculare a rentabilității economice fiecare secție a unei firme reprezintă o entitate de sine stătătoare, o unitate economică ipotetic independentă, dacă ne putem exprima astfel. Se presupune că această secție „deține" o anumită parte din întregul capital întrebuințat în întreprindere, că ea achiziționează de la alte secții și vinde către

alte secții, că are propriile ei cheltuieli și venituri, că tranzacțiile pe care le efectuează generează fie profituri fie pierderi imputabile propriei sale gestiuni, ale cărei rezultate sunt distincte de cele ale altor secții. Astfel, antreprenorul poate acorda managerilor fiecărei secții un mare grad de independență. Singura directivă pe care o dă unei persoane căreia îi încredințează managementul unei slujbe astfel circumscrise este să realizeze profituri cât mai mari. Inspecția registrelor contabile îi indică gradul de succes sau de insucces obținut de manageri, în executarea acestei directive. Fiecare manager și submanager este responsabil pentru funcționarea secției sau subsecției care-i este încredințată. Este meritul lui dacă registrele lui contabile indică un profit, iar o pierdere îl dezavantajează. Propriile sale interese îl îndeamnă să acorde cea mai mare grijă și atenție gestiunii secției economice care-i este încredințată. Dacă înregistrează pierderi, el va fi înlocuit de o persoană pe care antreprenorul o consideră potențial mai capabilă, sau întreaga secție va fi desființată. În orice caz, managerul își va pierde slujba. Dacă reușește să realizeze profituri, venitul îi va crește, sau cel puțin nu va fi în pericol de a-l pierde. Din punctul de vedere al interesului personal pe care-l arată față de rezultatele operațiunilor secției sale nu este important dacă unui manager îi revine sau nu o parte din profitul imputabil secției sale. Bunăstarea sa este oricum strâns legată de bunul mers al secției. Sarcina sa nu se aseamănă celei a tehnicianului, care este de a presta o anumită muncă bine definită, în conformitate cu un anumit principiu. Ea este de a adapta – în cadrul limitat care este lăsat la discreția sa – modul de funcționare al secției sale la configurația pieței. Bineînțeles, exact așa cum un antreprenor poate cumula funcțiile antreprenorială și de tehnician, un asemenea cumul de funcții poate fi practicat și de manager. {306}

Funcția managerială este întotdeauna subordonată funcției antreprenoriale. Managerul îl poate elibera pe antreprenor de o parte din îndatoririle sale minore; dar el nu se poate nicicând erija în înlocuitor al activității antreprenoriale. Eroarea care susține contrariul se datorează confuziei dintre categoria de activitate antreprenorială, așa cum este definită aceasta în construcția imaginară a distribuției funcționale, și condițiile existente într-o economie de piață vie, aflată efectiv în funcțiune. Funcția antreprenorului nu poate fi separată de direcționarea întrebuințării factorilor de producție, pentru îndeplinirea anumitor sarcini. Antreprenorul controlează factorii de producție; acest control este cel care-i aduce fie profituri, fie pierderi antreprenoriale.

Este posibil ca un manager să fie recompensat prin plătirea serviciilor sale proporțional cu aportul secției de care se ocupă la profiturile

realizate de antreprenor. Dar aceasta nu schimbă situația. După cum am arătat, managerul este oricum interesat de succesul acelei părți a afacerii care-i este încredințată. Însă managerul nu poate fi făcut responsabil pentru pierderile suportate. Pierderile acestea trebuie suportate de proprietarii capitalului întrebuințat. Ele nu pot fi transferate asupra managerului.

Societatea poate lăsa liniștită grija stabilirii celei mai bune întrebuințări cu putință a bunurilor de capital în seama proprietarilor acestora. Asumându-și diverse proiecte, acești proprietari își expun propria lor proprietate, avuție și poziție socială. Ei sunt încă și mai interesați de succesul activităților lor antreprenoriale decât este societatea în ansamblu. Pentru societate ca întreg irosirea capitalului investit într-un anumit proiect nu înseamnă decât pierderea unei mici părți din totalul fondurilor ei; pentru proprietar ea înseamnă cu mult mai mult – cel mai adesea pierderea întregii sale averi. Dar dacă unui manager i se dă întru totul mână liberă, lucrurile se schimbă. El speculează riscând banii altor oameni. El vede perspectivele unei întreprinderi nesigure din alt unghi decât acela al unei persoane care suportă răspunderea propriilor sale pierderi. El devine nesăbuit tocmai atunci când este recompensat cu o parte din profituri, deoarece nu participă și la pierderi.

Iluzia că managementul epuizează totalitatea activităților antreprenoriale și că managementul este un substitut perfect pentru spiritul antreprenorial este produsul unei greșite interpretări a condițiilor de activitate ale corporațiilor, una din formele tipice ale firmelor contemporane de afaceri. Se afirmă despre corporație că este administrată de către managerii ei salariați, în vreme ce acționarii sunt simpli spectatori pasivi. Toate puterile se concentrează în mâinile angajaților salariați. Acționarii sunt pasivi și inutili; ei recoltează ce au semănat managerii.

Această doctrină nesocotește în întregime rolul pe care piețele de capital și monetară, bursele de acțiuni și de obligațiuni, pe care un limbaj pertinent le numește pur și simplu „piața", îl joacă în administrarea {307} afacerilor în care sunt angrenate corporațiile. Tranzacțiile desfășurate pe această piață sunt etichetate de prejudecata anticapitalistă drept un joc de noroc, simple pariuri supuse hazardului. De fapt, modificările prețurilor acțiunilor comune și preferențiale și ale obligațiunilor corporațiilor sunt mijlocul întrebuințat de capitaliști pentru a-și asigura supremul control asupra fluxurilor de capital. Structura prețurilor, așa cum este ea determinată de speculațiile de pe piețele monetară și de capital, nu stabilește numai cât capital este disponibil pentru desfășurarea afacerilor fiecărei corporații; ea creează o stare de lucruri la care managerii trebuie să-și ajusteze operațiunile în detaliu.

Direcția generală a administrării afacerilor unei corporații este exercitată de acționari și de către mandatarii lor aleși, directorii. Directorii numesc și revocă managerii. În cadrul companiilor mai mici – și uneori chiar și în cadrul celor mai mari – sarcinile directorilor și cele ale managerilor se combină adesea, fiind asumate de o singură persoană. O corporație de succes nu este niciodată controlată, în ultimă instanță, de manageri salariați. Emergența unei clase manageriale omnipotente nu este un fenomen al economiei de piață neobstrucționate. Dimpotrivă, acest fenomen a fost produsul politicilor deliberat intervenționiste, orientate intenționat spre eliminarea influenței acționarilor și, practic, către exproprierea acestora. În Germania, Italia și Austria, a fost un pas preliminar pe calea substituirii liberei inițiative prin controlul guvernamental al afacerilor, după cum a fost și în cazul Marii Britanii, cu privire la Banca Angliei și la căile ferate. Tendințe similare se manifestă și în sectorul utilităților publice americane. Minunatele realizări ale afacerilor desfășurate de corporații n-au fost rezultatul activităților unei oligarhii manageriale salariate; ele au fost obținute de persoane care erau legate de corporație prin mijlocirea posesiei asupra unei părți considerabile, sau asupra părții celei mai mari din acțiunile sale – și pe care o parte din public îi desemna disprețuitor drept promotori și profitori.

Antreprenorul determină singur, fără nici un fel de amestec managerial, în ce linii de activitate să întrebuințeze capital și cât anume să întrebuințeze. El determină dezvoltarea sau restrângerea volumului total al afacerii și al principalelor sale subdiviziuni. El determină structura financiară a întreprinderii. Acestea sunt decizii esențiale, care au un rol decisiv în organizarea afacerilor. Ele îi revin întotdeauna antreprenorului, atât în cadrul corporației, cât și în cazul altor tipuri de structurare legală a firmelor de afaceri. Orice asistență oferită în privința aceasta antreprenorului nu are decât un caracter secundar, subordonat; el culege informații despre starea trecută de lucruri de la experți din domeniile juridic, statistic și tehnologic; însă decizia finală, care implică o judecată referitoare la configurația viitoare a pieței, îi aparține doar lui. Execuția detaliilor proiectelor sale poate fi apoi încredințată în mâinile managerilor. {308}

Funcțiile sociale ale elitei manageriale nu sunt mai puțin indispensabile pentru funcționarea economiei de piață decât acelea ale elitei inventatorilor, tehnologilor, inginerilor, designerilor, oamenilor de știință și experimentatorilor. Multe dintre persoanele cele mai eminente servesc cauza progresului economic în rândurile managerilor. Managerii de succes sunt adesea remunerați prin salarii ridicate și, adesea, prin-

tr-o parte din profiturile brute ale întreprinderii. În cursul carierelor lor mulți dintre ei devin ei înșiși capitaliști și antreprenori. Cu toate acestea, funcția managerială este diferită de cea antreprenorială.

Este o eroare gravă să se identifice activitatea antreprenorială cu cea managerială, cum se întâmplă în antiteza populară dintre „management" și „sindicate" („*labor*"). Această confuzie este, bineînțeles, deliberată. Ea are scopul de a camufla faptul că funcțiile care le revin antreprenorilor sunt în întregime diferite de acelea care le revin managerilor, însărcinați cu detaliile minore în administrarea afacerilor. Structura afacerilor, alocarea capitalului către diversele ramuri de producție și firme, dimensiunea și linia de activitate corespunzătoare fiecărei unități și fiecărui magazin sunt considerate ca niște fapte date și se admite ca de la sine înțeles că nu se vor mai efectua schimbări în privința lor. Singura sarcină rămasă este de a perpetua vechile rutine. Bineînțeles, într-o asemenea lume staționară nu este nevoie de inovatori și promotori; volumul total de profituri este compensat de volumul total de pierderi. Pentru a respinge erorile implicate în această doctrină este suficient să comparăm structura firmelor americane din 1960 cu cea din 1940.

Însă chiar într-o lume staționară, ar fi lipsit de sens să oferim „sindicatelor", după cum cere un slogan popular, o parte din ceea ce revine managementului. Realizarea unui asemenea postulat ar duce la sindicalism.[25]

Există, în plus, o predilecție de a confunda managerul cu un birocrat.

Managementul birocratic, spre deosebire de *managementul pentru profit*, este metoda aplicată în gestionarea afacerilor administrative ale căror rezultate nu posedă o valoare bănească pe piață. Îndeplinirea cu succes a sarcinilor încredințate departamentului de poliție este de cea mai mare importanță pentru prezervarea cooperării sociale și aduce beneficii fiecărui membru al societății. Dar ea nu are un preț pe piață, nu poate fi cumpărată sau vândută; de aceea, ea nu poate fi confruntată cu cheltuielile suportate în efortul de a o asigura. Ea aduce câștiguri, dar aceste câștiguri nu se reflectă în profituri susceptibile de a fi exprimate în termeni monetari. Metodele calculului economic, și mai ales {309} cele ale contabilității în dublă partidă, nu i se aplică. Succesul sau eșecul activităților unui departament de poliție nu pot fi stabilite cu ajutorul procedeelor aritmetice aplicabile afacerilor care urmăresc realizarea de profituri. Nici un contabil nu poate stabili dacă un departament de poliție sau una din subdiviziunile sale s-au achitat sau nu cu succes de sarcinile lor.

25. Cf. mai jos, pp. 812-820.

Suma de bani care urmează a fi cheltuită în fiecare ramură a unei afaceri bazate pe urmărirea profitului este determinată de comportamentul consumatorilor. Dacă industria producătoare de automobile și-ar tripla capitalul întrebuințat, ea ar îmbunătăți cu siguranță serviciile pe care le furnizează publicului. Ar fi disponibile mai multe mașini. Dar această extindere a industriei ar reține capitalul din alte ramuri de producție, în care acesta ar putea satisface nevoi mai intense ale consumatorilor. Faptul acesta ar face ca expansiunea industriei producătoare de automobile să fie neprofitabilă și ar determina o creștere a profiturilor în alte ramuri de afaceri. În strădania lor de a urmări cele mai ridicate profituri realizabile, antreprenorii sunt constrânși să aloce fiecărei ramuri de afaceri numai atâta capital cât poate fi întrebuințat în domeniul respectiv fără a prejudicia satisfacerii unor dorințe mai intense ale consumatorilor. Astfel, activitățile antreprenoriale sunt direcționate automat, așa-zicând, de către dorințele consumatorilor, așa cum se reflectă acestea în structura prețurilor bunurilor de consum.

Nici o astfel de limitare nu este impusă asupra alocării fondurilor destinate îndeplinirii sarcinilor corespunzătoare activităților guvernamentale. Este neîndoielnic că serviciile furnizate de către departamentul de poliție al orașului New York ar putea fi considerabil ameliorate prin triplarea alocării corespunzătoare provenite de la buget. Dar întrebarea este de a ști dacă această ameliorare ar fi sau nu suficientă pentru a justifica fie restrângerea serviciilor furnizate de către alte departamente – de pildă cele ale departamentului de salubritate – fie restrângerea consumului privat al contribuabililor. La această întrebare nu se poate răspunde cu ajutorul registrelor departamentului de poliție. Aceste registre nu furnizează informații decât despre costurile suportate. Ele nu pot furniza nici un fel de informații despre rezultatele obținute, deoarece acestea nu pot fi exprimate în echivalente monetare. Cetățenii trebuie să determine în mod direct volumul de servicii pe care-l doresc și pentru care sunt dispuși să plătească. Ei deleagă această sarcină, alegând consilieri orășenești și funcționari dispuși să le respecte intențiile.

Astfel, primarul și responsabilii diverselor departamente orășenești sunt supuși unor restricții bugetare. Ei nu au libertatea de a acționa în conformitate cu soluția pe care o consideră ei înșiși cea mai benefică, în raport cu problemele pe care le au de rezolvat cetățenii. Ei sunt ținuți să cheltuiască fondurile alocate pentru scopurile pentru care li le-a încredințat bugetul și nu trebuie să le utilizeze pentru alte sarcini. În sfera administrației publice reviziile contabile sunt cu totul diferite de cele desfășurate în sfera afacerilor destinate realizării de profit. {310}

Obiectivul lor este de a stabili dacă fondurile alocate au fost sau nu cheltuite în strictă concordanță cu prevederile bugetului.

În sfera afacerilor destinate realizării de profit, discreția managerilor și a submanagerilor este limitată pe considerente de profituri și pierderi. Motivația profitului este singura directivă necesară pentru a-i subordona ordinelor consumatorilor. Nu este necesar să li se impună restricții cu ajutorul unor instrucțiuni și reguli minuțioase. Dacă sunt eficienți, un asemenea amestec în detaliile activității lor ar fi în cel mai bun caz superfluu, dacă nu cumva chiar pernicios, legându-i la mâini. Dacă sunt ineficienți, ele nu ar face activitățile lor mai încununate de succes. Singurul lor efect ar fi de a le furniza o scuză neconvingătoare, în sensul că eșecul ar fi cauzat de reguli inadecvate. Singura instrucțiune necesară este de la sine înțeleasă și nu este necesar să fie menționată explicit: urmăriți profitul.

Lucrurile stau altfel în sfera administrației publice, în gestionarea afacerilor guvernamentale. Aici discreția deținătorilor de funcții și a subalternilor lor nu este limitată de considerente de profituri și pierderi. Dacă șeful suprem – fie acesta poporul suveran sau un despot suveran – le-ar da mână liberă, el ar renunța la propria sa supremație, în favoarea lor. Acești ofițeri ar deveni agenți iresponsabili, iar puterea lor ar depăși-o pe cea a poporului sau a despotului. Ei ar face ceea ce i-ar mulțumi pe ei, nu ceea ce ar dori șefii lor să facă. Pentru a evita acest rezultat și pentru a-i subordona voinței șefilor lor este necesar să li se traseze instrucțiuni detaliate, care să reglementeze desfășurarea treburilor lor în toate privințele. În aceste condiții, devine sarcina lor de a gestiona toate treburile în strict acord cu aceste reguli și reglementări. Libertatea de a-și ajusta acțiunile la soluția care li se pare lor cea mai adecvată pentru o problemă concretă este limitată de aceste norme. Ei sunt birocrați, adică persoane care trebuie să urmărească, în fiecare clipă, un set de reglementări inflexibile.

Gestionarea birocratică a afacerilor este gestionarea ținută să respecte regulile și reglementările detaliate fixate de către autoritatea unui corp superior. Este singura alternativă la managementul pentru profit. Managementul pentru profit este inaplicabil pentru urmărirea afacerilor care nu posedă o valoare bănească pe piață și pentru desfășurarea afacerilor non-profit care ar putea fi gestionate, de asemenea, și pe bază de profit. Primul caz este ilustrat de aparatul social de coerciție și constrângere; cel de al doilea se întâlnește în gestionarea unor instituții pe bază non-profit, de exemplu a unei școli, a unui spital sau a sistemului poștal. Ori de câte ori funcționarea unui sistem nu este dirijată de motivația profitului, ea trebuie să fie dirijată de reguli birocratice.

Gestionarea birocratică a afacerilor nu este rea în sine. Ea este singura metodă adecvată de administrare a afacerilor guvernamentale, {311} adică a aparatului social de constrângere și coerciție. Cum guvernul este necesar, birocrația este – în acest domeniu – nu mai puțin necesară. Acolo unde calculul economic este inaplicabil, metodele birocratice sunt indispensabile. Un guvern socialist trebuie să le aplice în toate domeniile.

Nici o firmă de afaceri, indiferent care ar fi dimensiunea sau sarcina ei specifică, nu poate deveni birocratică, atâta vreme cât este gestionată exclusiv și în întregime pe bază de profit. Dar îndată ce se abandonează urmărirea profitului, substituindu-i ceea ce se numește principiul furnizării de servicii (*the service principle*) – adică furnizarea de servicii fără a ține seama dacă prețurile obținute pentru ele acoperă sau nu cheltuielile – ea trebuie să înlocuiască metodele managementului antreprenorial cu cele birocratice.[26]

11. Procesul de selecție

Procesul de selecție al pieței este menținut în funcțiune de efortul cumulat al tuturor membrilor economiei de piață. Mânat de dorința de a-și îndepărta propria sa insatisfacție cât mai mult cu putință, fiecare individ urmărește, pe de o parte, să atingă acea poziție din care poate contribui cel mai mult la cea mai deplină satisfacere a tuturor celorlalți și, pe de altă parte, să profite cât mai mult cu putință de serviciile furnizate de toți ceilalți. Aceasta înseamnă că el încearcă să vândă pe piețele cele mai scumpe și să cumpere de pe piețele cele mai ieftine. Rezultanta acestor eforturi nu este doar structura prețurilor ci, nu mai puțin, structura socială, încredințarea diverselor sarcini către diverșii indivizi. Piața îi face pe oameni bogați sau săraci, determină cine va conduce marile uzine și cine va freca podelele, stabilește câte persoane vor lucra în minele de cupru și câte în orchestrele simfonice. Nici una din aceste decizii nu este luată o dată pentru totdeauna; ele sunt revocabile în fiecare zi. Procesul de selecție nu se oprește niciodată. El ajustează necontenit aparatul social de producție la modificările cererii și ale ofertei. El își revizuiește iar și iar deciziile precedente și forțează pe toată lumea să supună unui nou examen situația fiecăruia. Nu există securitate și nimic de felul unei garanții de a păstra vreo poziție dobândită în trecut. Nimeni nu este exceptat de la legea pieței, care este suveranitatea consumatorilor.

Proprietatea asupra mijloacelor de producție nu este un privilegiu,

26. Pentru o expunere detaliată a problemelor implicate, cf. Mises, *Bureaucracy*, New Haven, 1944.

ci o responsabilitate socială. Capitaliștii și proprietarii funciari sunt siliți să-și întrebuințeze proprietatea pentru cea mai deplină posibilă satisfacere a consumatorilor. Dacă ei se arată lenți și inepți în executarea sarcinilor lor, atunci sunt penalizați prin pierderi. Dacă nu-și {312} însușesc lecția și nu-și revizuiesc modul de administrare a afacerilor, atunci își pierd averea. Nici o investiție nu este sigură pe vecie. Cel ce nu-și întrebuințează proprietatea pentru a servi consumatorii în cel mai eficient mod este destinat falimentului. Nu există loc pentru persoane cărora le-ar place să se bucure de averile lor în trândăvie și fără griji. Proprietarul trebuie să urmărească să își investească fondurile de așa manieră încât suma principală și beneficiul cel puțin să nu fie periclitate.

În epoca privilegiilor de castă și a barierelor vamale existau venituri independente de piață. Prinții și lorzii trăiau pe seama sclavilor și servilor cei umili, care le datorau zeciuieli, munci fixate prin statut și tributuri. Proprietatea asupra pământului nu putea fi dobândită decât fie prin cucerire, fie prin larghețe din partea cuceritorului. Ea putea fi pierdută fie prin retractare din parte donatorului, fie prin cucerire de către un alt cuceritor. Chiar și mai târziu, când lorzii și vasalii lor au început să-și vândă surplusurile pe piață, ei nu puteau fi eliminați de competiția unor furnizori mai eficienți. Competiția era permisă numai în anumite limite foarte înguste. Achiziționarea de proprietăți senioriale era rezervată nobilimii, cea a proprietății funciare urbane cetățenilor urbei și cea a fermelor țăranilor. Rivalitatea în domeniul artelor și meșteșugurilor era limitată de ghilde. Consumatorii nu erau în măsură să-și satisfacă dorințele în maniera cea mai ieftină, deoarece controlul prețurilor făcea imposibilă reducerea acestora de către vânzători. Cumpărătorii se aflau la bunul plac al furnizorilor. Dacă producătorii cei privilegiați refuzau să recurgă la întrebuințarea materiilor prime cele mai adecvate și la cele mai eficiente metode de procesare, atunci consumatorii erau siliți să îndure consecințele acestei încăpățânări și acestui conservatorism.

Proprietarul funciar care trăiește în perfectă autarhie, din fructele propriei sale munci de fermier, este independent de piață. Dar fermierul modern, care achiziționează echipamente, fertilizatoare, semințe, forță de muncă și alți factori de producție este supus legii pieței. Venitul său depinde de consumatori și el trebuie să-și adapteze acțiunile la dorințele lor.

Funcția de selecție a pieței acționează, de asemenea, și în domeniul forței de muncă. Muncitorul este atras de acel tip de muncă de pe urma căruia poate anticipa că va câștiga mai mult. Ca și în cazul

factorilor materiali de producție, factorul muncă este alocat acelor întrebuințări în care îi servește cel mai adecvat pe consumatori. Există o tendință de a nu irosi nici o cantitate de muncă pentru satisfacerea unor cereri mai puțin intense, dacă există cereri mai intense încă nesatisfăcute. Ca și toate celelalte categorii sociale, muncitorul este supus supremației consumatorilor. Dacă nu le dă ascultare, el este penalizat printr-o reducere a veniturilor.

{313} Selecția operată de piață nu dă naștere la stări sociale, caste sau clase, în sensul marxist al termenilor. De asemenea, antreprenorii și promotorii nu alcătuiesc o clasă socială integrată. Fiecare individ este liber să devină un promotor, dacă se bazează pe propria sa capacitate de a anticipa viitoarele condiții ale pieței mai bine decât concetățenii săi și dacă tentativele sale de a acționa pe propriul său risc și pe propria sa responsabilitate sunt aprobate de consumatori. Oricine poate pătrunde în rândurile promotorilor, punându-și spontan în evidență inițiativele și supunându-se astfel testului la care îi supune piața pe toți cei ce doresc să devină promotori și să rămână în această poziție eminentă, indiferent cine ar fi ei. Oricine are posibilitatea de a-și încerca această șansă. Un nou-venit nu are de așteptat invitații sau încurajări de la nimeni. El trebuie să țâșnească înainte pe cont propriu și trebuie să știe el însuși cum să-și procure mijloacele necesare.

S-a afirmat în mod repetat că, în condițiile capitalismului „târziu" sau „matur", pentru persoanele lipsite de orice mijloace pecuniare a devenit imposibil să urce pe scara avuției și a poziției de antreprenor. Nimeni nu a încercat vreodată să demonstreze această teză. De când a fost avansată pentru prima oară, compoziția grupurilor antreprenoriale și capitaliste s-a modificat considerabil. O mare parte din foștii antreprenori și din moștenitorii lor au fost eliminați și alți oameni, nou-veniți, le-au luat locurile. Este, desigur, adevărat că, în decursul ultimilor ani, au fost deliberat dezvoltate instituții care, dacă nu vor fi abolite foarte curând, vor face funcționarea pieței din toate punctele de vedere imposibilă.

Punctul de vedere din care consumatorii aleg liderii industriilor și ai afacerilor este exclusiv acela al capacității lor de a ajusta producția la nevoile consumatorilor. Ei nu se sinchisesc de alte trăsături sau merite personale. De la un producător de încălțăminte ei doresc să producă încălțăminte bună și ieftină. Ei n-au în vedere încredințarea administrării industriei încălțămintei unor băieți chipeși și cu o prezență plăcută, unor persoane cu maniere de salon impecabile, cu înzestrări artistice, cu deprinderi savante, sau cu orice ale virtuți sau talente. Unui

om de afaceri încununat de succes pot adesea să-i lipsească numeroase calități care contribuie la succesul omului în alte sfere ale vieții.

Astăzi este întru totul obișnuit să se arunce o lumină defavorabilă asupra capitaliștilor și antreprenorilor. Omul e predispus să afișeze sarcasm față de cei mai prosperi decât el însuși. Persoanele acestea, spune el, sunt mai bogate numai fiindcă sunt mai lipsite de scrupule. Dacă n-ar fi reținut de cuvenita considerație față de legile moralei și ale decenței, el n-ar fi mai puțin încununat de succes decât ei. Astfel, oamenii se glorifică în aureola mulțumirii de sine și a ipocriziei fariseice.

Desigur, este adevărat că în condițiile survenite datorită intervenționismului multă lume își poate dobândi averea prin corupție și mită. {314} În multe țări, intervenționismul a subminat în așa măsură supremația pieței încât este mai avantajos pentru omul de afaceri să se bizuie pe sprijinul celor aflați în funcții politice, decât pe cea mai deplină satisfacere a nevoilor consumatorilor. Dar nu aceasta este situația pe care o au în vedere criticii de rând ai avuției altora. Ei afirmă că metodele prin care avuția este dobândită într-o societate de piață pură sunt inacceptabile din punct de vedere etic.

Împotriva acestor afirmații este necesar să subliniem că, în măsura în care piața nu este sabotată de interferența guvernelor și a altor factori coercitivi, succesul în afaceri este dovada serviciilor furnizate consumatorilor. Nu este necesar ca omul sărac să-i fie inferior afaceristului prosper în alte privințe; el poate uneori să fie deosebit de apreciat în planul realizărilor științifice, literare, artistice, sau ca lider civic. Dar în sfera sistemului social de producție el este inferior. Geniul creator poate fi îndreptățit în disprețul său față de succesul comercial; poate fi adevărat că el ar fi fost prosper în afaceri, dacă n-ar fi preferat alte lucruri. Însă funcționarii și muncitorii care-și trâmbițează superioritatea morală se amăgesc și își găsesc consolarea în această auto-amăgire. Ei nu admit că au fost testați și au fost găsiți necorespunzători de către concetățenii lor, consumatorii.

Se afirmă adesea că nereușita săracului în competiția de pe piață este determinată de lipsa lui de educație. Egalitatea șanselor, zice-se, ar putea fi asigurată numai făcând educația la toate nivelurile universal accesibilă. Prevalează astăzi o tendință de a reduce toate diferențele dintre diverse persoane la educația lor și de a nega existența inegalităților înnăscute, ce țin de intelect, de puterea voinței și de caracter. Nu se înțelege îndeobște că educația nu poate fi niciodată mai mult decât îndoctrinare cu teorii și idei deja dezvoltate. Educația, indiferent care ar fi beneficiile pe care le poate conferi, constă în transmitere de doctrine și evaluări tradiționale; ea este necesarmente conservatoare.

Ea produce imitație și rutină, nu ameliorare și progres. Inovatorii și geniile creatoare nu pot fi prăsiți în școli. Ei sunt tocmai oamenii care desfid ceea ce i-a învățat școala.

Pentru a fi încununat de succes în afaceri, un om nu are nevoie de o diplomă de la o școală de administrație economică. Aceste școli pregătesc subalterni pentru slujbe de subalterni. Ele nu pregătesc în nici un caz antreprenori. Un antreprenor nu poate fi pregătit astfel. Un om devine antreprenor sesizând o oportunitate și umplând lacuna existentă. Pentru a da dovadă de asemenea judecată ageră, clarviziune și energie, nu este necesară nici un fel de educație specială. Afaceriștii cei mai încununați de succes au fost adesea persoane needucate, prin comparație cu standardele scolastice ale profesiunilor din domeniul învățământului. Dar ei au fost la înălțimea funcției lor sociale, de ajustare {315} a producției la cea mai intensă cerere. Datorită acestor merite, consumatorii i-au ales pe ei pentru funcția de lideri în afaceri.

12. Individul și piața

Se obișnuiește să se vorbească metaforic de forțele automate și anonime care mențin în funcțiune „mecanismul" pieței. Când întrebuințează asemenea metafore, oamenii sunt gata să uite faptul că singurii factori ce dirijează piața și determinarea prețurilor sunt actele deliberate ale oamenilor. Nu există nici un automatism; nu există decât oameni, care urmăresc conștient și deliberat obiectivele alese de ei. Nu există forțe mecanice misterioase; nu există decât dorința umană de a îndepărta neplăcerea. Nu există forțe anonime; nu existăm decât eu și tu și Bill și Joe și toți ceilalți. Și fiecare dintre noi este atât un producător, cât și un consumator.

Piața este un corp social; ea este cel dintâi corp social. Fenomenele de piață sunt fenomene sociale. Ele sunt rezultanta contribuției active a fiecărui individ. Dar ele diferă de fiecare dintre aceste contribuții. Ele îi apar individului ca ceva dat, ceva ce el însuși nu poate altera. Individul nu sesizează întotdeauna faptul că este el însuși o parte, chiar dacă numai o mică parte, din complexul de elemente care determină configurația curentă a pieței. Deoarece nu reușește să sesizeze lucrul acesta, el se simte liber, atunci când critică fenomenele de piață, să condamne, când este vorba de semenii săi, un mod de conduită pe care îl consideră întru totul îndreptățit când este vorba de el însuși. El acuză piața pentru cruzimea și lipsa ei de considerație față de persoane individuale și solicită controlul social al pieței, în vederea „umanizării" ei. El cere, pe de o parte, măsuri de protecție a consumatorului împotriva

producătorilor. Dar, pe de altă parte, el insistă încă și mai înverșunat asupra necesității de a se proteja pe sine însuși în calitate de producător, împotriva consumatorilor. Rezultatul acestor cereri contradictorii sunt metodele moderne de interferență guvernamentală, ale căror exemple cele mai proeminente sunt așa-numita *Sozialpolitik* a Germaniei imperiale și *New Deal*-ul american.

Ideea că una din sarcinile guvernământului civil este de a proteja producătorul mai puțin eficient împotriva competiției celui mai eficient este o eroare veche. Propagatorii ei solicită o „politică a producătorilor", deosebită de o „politică a consumatorilor". În vreme ce reiterează într-un registru flamboaiant truismul că singurul țel al producției este de a furniza din belșug mărfuri pentru consum, oamenii subliniază, cu tot atâta elocvență, că producătorul cel „harnic" ar trebui protejat împotriva consumatorului cel „indolent".

Însă producătorii și consumatorii sunt aceleași persoane. Producția {316} și consumul reprezintă stadii diferite ale acțiunii. Catalactica încorporează aceste diferențe, referindu-se la producători și la consumatori. Dar în realitate aceștia sunt aceiași oameni. Este, desigur, posibil să protejăm un producător mai puțin eficient împotriva colegilor săi mai eficienți. Un asemenea privilegiu le oferă beneficiarilor săi avantajele pe care piața neobstrucționată nu le oferă decât celor ce reușesc să satisfacă în modul cel mai adecvat dorințele consumatorilor. Dar el știrbește în mod necesar satisfacția consumatorilor. Dacă numai un producător sau un mic grup de producători e privilegiat, atunci beneficiarii se bucură de un avantaj, pe seama restului populației. Dar, dacă toți producătorii sunt privilegiați în aceeași măsură, atunci fiecare pierde, în calitate de consumator, tot atât cât câștigă în calitate de producător. Mai mult, cu toții sunt dezavantajați, deoarece volumul de produse scade dacă persoanele cele mai eficiente sunt împiedicate de a-și exercita capacitățile în domeniul în care ar putea furniza cele mai adecvate servicii consumatorilor.

Dacă un consumator consideră că este benefic, sau drept, să plătească un preț mai ridicat pentru cerealele autohtone decât pentru cerealele provenite din import, sau pentru produsele manufacturiere fabricate în unități productive gestionate de întreprinderi mici sau care întrebuințează mână de lucru sindicalizată, decât pentru cele de proveniență diferită, el este liber să o facă. El n-ar avea decât să se asigure că marfa oferită spre vânzare îndeplinește condițiile de respectarea cărora dorește să facă să depindă achitarea unui preț mai ridicat. Legile care interzic contrafacerea siglelor de certificare a originii și a mărcilor comerciale înregistrate ar fi atunci în măsură să ducă la atingerea obiec-

tivelor urmărite prin tarifele vamale, legislația muncii și privilegiile acordate întreprinderilor mici. Dar cu siguranță consumatorii nu sunt dispuși să se comporte în felul acesta. Faptul că o marfă este marcată ca provenind din import nu-i reduce vandabilitatea dacă este mai bună, mai ieftină, sau și una și alta. De regulă, cumpărătorii urmăresc să cumpere cât mai ieftin cu putință, fără a ține seama de originea articolului, sau de vreo caracteristică particulară a producătorilor.

Fundamentul psihologic al politicilor de protecție a producătorilor, cum se practică ele azi în întreaga lume, este de găsit în doctrinele economice viciate. Acestea neagă fără ocol faptul că privilegiile acordate producătorilor mai puțin eficienți îi împovărează pe consumatori. Adepții lor susțin că asemenea măsuri nu aduc prejudicii decât celor împotriva cărora discriminează. Atunci când, sub presiunea argumentelor, se văd siliți să admită că sunt vătămați și consumatorii, ei susțin că pierderile acestora sunt mai mult decât compensate de un spor înregistrat de veniturile lor monetare, produs de măsurile în chestiune.

Astfel, în țările europene predominant industriale, protecționiștii s-au grăbit întâi să declare că tarifele impuse asupra produselor agricole aduc prejudicii exclusiv intereselor fermierilor din țările predominant agricole și ale negustorilor de grâne. Este sigur că și aceste interese ale exportatorilor sunt vătămate. Dar nu este mai puțin sigur că, odată cu ei, pierd și consumatorii din țările care adoptă tarifele vamale. Ei trebuie să-și achiziționeze hrana la prețuri mai ridicate. Bineînțeles că protecționistul răspunde că aceasta nu e o povară. Într-adevăr, spune el, suma adițională pe care consumatorul autohton o are de plătit sporește venitul fermierilor și puterea de cumpărare a acestora; ei vor cheltui întregul surplus achiziționând mai mult din produsele fabricate de segmentele non-agricole ale populației. Acest paralogism poate fi respins fără dificultate, prin trimitere la bine-cunoscuta anecdotă a omului care solicită hangiului un cadou constând în zece dolari; acesta nu-i va aduce nici un prejudiciu, deoarece cerșetorul promite că va cheltui întreaga sumă chiar în hanul cu pricina. Cu toate acestea, eroarea protecționistă a pus stăpânire pe opinia publică, și această împrejurare este suficientă pentru a explica popularitatea măsurilor inspirate de ea. Mulți oameni pur și simplu nu înțeleg că singurul efect al protecției este de a devia producția, dinspre acele domenii în care ar putea produce mai mult pe unitatea de capital și muncă cheltuită, înspre acelea în care produce mai puțin. Ea îi face pe oameni mai săraci, nu mai prosperi.

{317}

Fundamentul ultim al protecționismului modern și al strădaniilor fiecărei țări de a se îndrepta spre autarhie economică este de găsit în

această credință eronată, că măsurile acestea sunt mijloacele cele mai adecvate de înavuțire a fiecărui cetățean, sau măcar a marii majorități a cetățenilor. Termenul „înavuțire" înseamnă, în acest context, o creștere a venitului real realizat de individ și o ameliorare a nivelului său de trai. Este adevărat că o politică de izolare economică națională este corolarul inevitabil al tentativelor de amestec în afacerile economice interne și că ea reprezintă atât un rezultat al tendințelor belicoase, cât și un factor de producere a acestor tendințe. Dar lucrurile acestea nu afectează întru nimic împrejurarea că n-ar fi fost nicicând posibilă vânzarea către electorat a ideii de protecție, dacă electoratul n-ar fi putut fi convins că protecția nu numai că îi lasă nivelul de trai nevătămat, dar i-l chiar sporește considerabil.

Este important să subliniem faptul acesta, deoarece el îndepărtează fără drept de apel un mit propagat prin numeroase lucrări populare. Conform acestei mitologii, omul contemporan nu mai este motivat de dorința de a-și ameliora bunăstarea materială și de a-și ridica nivelul de trai. Afirmațiile economiștilor care contrazic lucrul acesta sunt eronate. Omul modern acordă prioritate lucrurilor „non-economice" sau „iraționale" și e gata să renunțe la mai binele material, ori de câte ori atingerea sa stă în calea acestor griji „ideale". Este o mare gafă, comisă îndeosebi de economiști și oamenii de afaceri, de a interpreta {318} evenimentele vremurilor noastre și de a critica ideologiile curente din perspectiva presupuselor erori economice pe care le-ar încorpora ele. Oamenii își doresc mai intens alte lucruri decât o viață de bunăstare.

Cu greu se poate răstălmăci mai cras istoria vremurilor noastre. Contemporanii noștri sunt mânați de un zel fanatic de a dobândi mai multe facilități și de un apetit nelimitat de a se bucura de viață. Un fenomen social caracteristic al zilelor noastre este grupul de presiune, o alianță de persoane dornice să-și promoveze propria lor bunăstare materială, prin toate mijloacele, legale sau ilegale, pașnice sau violente. Nimic nu contează pentru grupul de presiune, cu excepția sporirii venitului real al membrilor săi. Nici un alt aspect al vieții nu-l preocupă. Nu îl interesează dacă realizarea programului său aduce sau nu prejudicii intereselor vitale ale altor oameni, ale propriei sale națiuni sau țări, sau ale întregii omeniri. Însă fiecare grup de presiune este dornic să-și justifice cererile ca fiind favorabile pentru bunăstarea publică generală și își stigmatizează criticii drept ticăloși abjecți, idioți și trădători. În urmărirea planurilor sale grupul de presiune dă dovadă de un zel cvasi-religios.

Toate partidele politice, fără excepție, promit suporterilor lor un venit real mai ridicat. În această privință nu există nici o diferență între

naționaliști și internaționaliști sau între adepții economiei de piață și promotorii socialismului sau ai intervenționismului. Dacă un partid le cere suporterilor săi să facă sacrificii pentru cauza lui, el justifică invariabil aceste sacrificii ca fiind mijloacele temporare necesare atingerii obiectivului ultim, ameliorarea bunăstării materiale a membrilor săi. Fiecare partid consideră îndrăzneala cuiva de a pune la îndoială capacitatea proiectelor sale de a aduce mai multă prosperitate membrilor grupului respectiv drept un complot insidios, îndreptat împotriva prestigiului său. Fiecare partid îi privește cu ură neîmpăcată pe economiștii care se lansează în asemenea critici.

Toate varietățile de politici ale producătorilor sunt promovate pe temeiul pretinsei lor capacități de a ridica nivelul de trai al membrilor de partid. Protecționismul și auto-suficiența economică, presiunile și violența constrângerilor sindicale, legislația muncii, salariile minimale, cheltuielile publice, expansiunea creditelor, subvențiile și alte tertipuri sunt întotdeauna recomandate de către adepții lor drept cele mai potrivite, sau singurele mijloace de ridicare a veniturilor reale ale oamenilor ale căror voturi urmăresc să le câștige. Fiecare om de stat sau politician contemporan le spune electorilor săi, invariabil: Programul meu vă va aduce întreaga abundență pe care o permit condițiile, în vreme ce programul adversarilor mei vă va aduce sărăcie și mizerie.

Este adevărat că anumiți intelectuali izolați, în cercurile lor ezoterice, afirmă altceva. Ei proclamă prioritatea a ceea ce numesc ei valori eterne și absolute și mimează în declamațiile lor – nu și în treburile lor personale – un dispreț față de lucrurile seculare și trecătoare. Însă publicul ignoră asemenea aserțiuni. Obiectivul principal al acțiunilor {319} politice de astăzi este de a asigura pentru membrii respectivelor grupuri de presiune cea mai deplină bunăstare materială. Singurul mod în care un lider poate reuși este de a instila în oameni convingerea că programul lui servește atingerea acestui obiectiv, în modul cel mai adecvat cu putință.

Viciul politicilor de protecție a producătorilor constă în teoria economică eronată pe care se bazează.

Dacă ne-am putea permite să urmăm tendința aflată la modă, de a explica comportamentele umane prin invocarea terminologiei psihopatologiei, am putea fi tentați să afirmăm că, atunci când opune o politică a producătorilor unei politici a consumatorilor, omul modern cade victimă unui fel de schizofrenie. El nu reușește să realizeze că este o persoană indiviză și indivizibilă, adică un individ și, ca atare, nu mai puțin un consumator decât un producător. Unitatea conștiinței sale este scindată în două părți; intelectul său este divizat intern, în detri-

mentul său. Dar este prea puțin important dacă adoptăm sau nu acest mod de descriere a faptului că doctrina economică ce atrage după sine aceste politici este eronată. Nu ne preocupă sursa patologică din care se poate naște eroarea, ci eroarea ca atare și rădăcinile sale logice. Ceea ce primează este demascarea erorii prin mijloacele raționamentului. Dacă o afirmație nu este dovedită eronată din punct de vedere logic, atunci psihopatologia nu este în măsură să califice starea intelectului care i-a dat naștere drept patologică. Dacă cineva își imaginează că este regele Siamului, primul lucru pe care trebuie să-l stabilească un psihiatru este dacă omul cu pricina este sau nu într-adevăr ceea ce crede a fi. Numai după ce acestei întrebări i s-a dat un răspuns negativ poate fi omul respectiv considerat nebun.

Este adevărat că majoritatea contemporanilor noștri acceptă, fără ezitare, o interpretare greșită a legăturii dintre producător și consumator. Atunci când cumpără ei se comportă ca și cum ar fi legați de piață numai în calitate de cumpărători – și viceversa atunci când vând. În calitate de cumpărători, ei solicită măsuri hotărâte care să-i protejeze de vânzători, iar în calitate de vânzători, solicită măsuri, nu mai puțin hotărâte, împotriva cumpărătorilor. Însă această conduită antisocială, care zgâlțâie înseși temeliile cooperării sociale, nu este produsul unei stări patologice a intelectului. Ea este rezultatul unei îngustimi a minții, care nu reușește să conceapă modul de funcționare al economiei de piață și să anticipeze efectele ultime ale acțiunilor proprii.

Este cu putință să ne imaginăm că imensa majoritate a contemporanilor noștri sunt mental și intelectual inadaptați la viața în societatea de piață, deși ei înșiși și înaintașii lor sunt cei ce au creat această societate fără să-și dea seama, prin acțiunile lor. Dar acest defect de ajustare nu reprezintă nimic altceva decât eșecul înregistrat în recunoașterea doctrinelor eronate ca atare. {320}

13. Propaganda de afaceri

Consumatorul nu este atotștiutor. El nu știe de unde poate obține ceea ce caută la prețul cel mai ieftin. Foarte frecvent, el nu știe nici măcar ce fel de bun sau serviciu este adecvat pentru a îndepărta în maniera cea mai eficientă neplăcerea particulară pe care dorește s-o îndepărteze. În cel mai bun caz, el este familiarizat cu condițiile existente pe piață în trecutul imediat și își alcătuiește planurile pe baza acestei informații. Sarcina propagandei de afaceri este de a-i furniza informații despre situația actuală a pieței.

Propaganda de afaceri trebuie să fie penetrantă și percutantă. Țelul

ei este de atrage atenția persoanelor mai lente, de a trezi dorințe latente, de a-i ademeni pe oameni să substituie o inovație cramponării inerte de rutina tradițională. Pentru a fi încununată de succes, reclama publicitară trebuie ajustată la mentalitatea persoanelor curtate. Ea trebuie să le satisfacă dorințele și să le vorbească idiomul. Reclama publicitară este stridentă, zgomotoasă, grosolană, sforăitoare, deoarece publicul nu reacționează la aluzii rafinate. Prostul gust al publicului este cel ce forțează pe autorii de reclame să etaleze prost gust în campaniile lor publicitare. Arta reclamei publicitare s-a dezvoltat ca o ramură a psihologiei aplicate, o disciplină înrudită cu pedagogia.

Asemenea tuturor lucrurilor destinate să satisfacă gusturile maselor, reclama publicitară este respingătoare pentru cei înzestrați cu o sensibilitate delicată. Această silă influențează aprecierile rezervate propagandei de afaceri. Reclamele publicitare și toate celelalte metode de propagandă de afaceri sunt condamnate, ca una din cele mai scandaloase manifestări ale competiției nelimitate. Ele ar trebui interzise. Consumatorii ar trebui instruiți de experți imparțiali; școlile publice, presa „nonpartizană" și cooperativele ar trebui să se îngrijească de această sarcină.

Restricționarea dreptului oamenilor de afaceri de a-și promova prin reclame produsele lor ar restrânge libertatea consumatorilor de a-și cheltui venitul în conformitate cu nevoile și dorințele lor. Ea ar face ca pentru ei să devină imposibil să afle atât de mult cât pot și doresc despre starea pieței și despre condițiile pe care le-ar putea ei considera relevante, pentru alegerea privitoare la ce să cumpere și ce să nu cumpere. Ei ar înceta de a mai fi în situația de a decide pe baza opiniei pe care și-au format-o ei înșiși, referitor la aprecierea pe care o dă vânzătorul produselor sale; ei ar fi siliți să acționeze la recomandarea altor oameni. Nu este imposibil ca acești mentori să-i scutească de anumite greșeli. Dar consumatorii individuali s-ar afla sub tutela unor gardieni. Dacă publicitatea nu este restricționată, atunci consumatorii sunt, în linii generale, în poziția unui juriu care află despre cazul supus judecății ascultând martorii și examinând direct toate celelalte mijloace furnizoare de probe. Dacă publicitatea este restricționată, ei se află în {321} poziția unui juriu căruia un funcționar îi raportează despre rezultatele propriului său examen al probelor.

O eroare larg răspândită este aceea că publicitatea abilă poate atrage consumatorul să cumpere tot ce dorește autorul publicității să-l facă să cumpere. Consumatorul este, conform acestei legende, pur și simplu lipsit de apărare împotriva publicității „de înaltă presiune". Dacă așa ar sta lucrurile, atunci succesul sau eșecul în afaceri n-ar depinde decât

de modul de a face publicitate. Totuși, nimeni nu crede că vreun fel de publicitate ar fi reușit să-i facă pe producătorii de lumânări să țină piept becului electric, sau pe birjarii de trăsură să țină piept mașinilor cu motor, sau pana de gâscă să țină piept tocului cu peniță de metal și, mai târziu, stiloului cu rezervor. Dar toți cei ce admit aceasta recunosc implicit că, pentru succesul unei campanii publicitare, calitatea mărfii căreia i se face reclamă este esențială. Așadar nu există niciun motiv pentru a susține că publicitatea este o metodă de înșelare a publicului credul.

Este cu siguranță posibil ca autorul de publicitate să-l determine pe un om să încerce un articol pe care nu l-ar fi cumpărat dacă nu i-ar fi cunoscut calitățile dinainte. Dar, câtă vreme publicitatea este liber accesibilă tuturor firmelor rivale, articolul care este mai bun din punctul de vedere al dorințelor consumatorului îl va surclasa, în cele din urmă, pe cel mai puțin adecvat, indiferent de metodele publicitare întrebuințate. Trucurile și artificiile reclamelor publicitare îi sunt accesibile și vânzătorului produsului mai bun, el nefiind cu nimic mai prejos din punctul acesta de vedere față de vânzătorul produsului mai nesatisfăcător. Dar numai cel dintâi beneficiază de avantajele rezultate din calitatea produsului său.

Efectele publicității făcute mărfurilor sunt determinate de faptul că, de regulă, cumpărătorul este în măsură să-și formeze o opinie corectă despre utilitatea articolului achiziționat. Gospodina care a încercat o anumită marcă de săpun sau de hrană conservată învață din experiență dacă este sau nu benefic pentru ea să mai cumpere și să consume acel produs și în viitor. De aceea, publicitatea este rentabilă pentru cel ce o întrebuințează numai dacă examinarea primei mostre achiziționate nu atrage după sine refuzul consumatorului de a cumpăra mai mult. Printre oamenii de afaceri, faptul că nu este rentabil să se facă publicitate altor produse decât celor bune este unanim recunoscut.

Condițiile sunt în întregime diferite în domeniile în care experiența nu ne poate învăța nimic. Afirmațiile propagandei religioase, metafizice, sau politice nu pot fi nici verificate nici falsificate de experiență. Orice experiență cu privire la viața pe tărâmul celălalt și la absolut este refuzată persoanelor care trăiesc în lumea aceasta. În chestiuni politice experiența este întotdeauna experiență a unor fenomene complexe, fiind susceptibilă de interpretări diferite. Singurul etalon care poate fi {322} aplicat doctrinelor politice este raționamentul apriorist. Astfel, propaganda politică și propaganda de afaceri sunt două lucruri esențialmente diferite, chiar dacă recurg uneori la aceleași metode tehnice.

Există multe neajunsuri pentru care tehnologia și terapeutica mo-

derne nu au remedii. Există boli incurabile și există defecte personale ireparabile. Este trist că anumite persoane caută să exploateze situația nefericită a semenilor lor, oferindu-le medicamente miraculoase. Asemenea șarlatanii nu reușesc să întinerească oamenii bătrâni, sau să le dăruiască frumusețea fetelor urâte. Ele nu fac decât să trezească speranțe. Funcționarea pieței n-ar fi stânjenită dacă autoritățile ar interzice acest tip de reclame, al căror adevăr nu poate fi stabilit prin metodele științelor naturale experimentale. Dar cine este gata să acorde guvernului această putere ar fi inconsecvent dacă ar obiecta la cererea ca bisericile și sectele să fie supuse aceluiași tip de examen. Libertatea este indivizibilă. De îndată ce începem să o restrângem, ne angajăm într-un declin pe care este dificil s-l mai oprim. Dacă încredințăm guvernului sarcina de a veghea la prevalența adevărului în domeniul publicității făcute parfumurilor și pastei de dinți, atunci nu-i putem contesta dreptul de a sprijini adevărul și în domeniile mai importante: religia, filosofia și ideologia socială.

Ideea că propaganda de afaceri poate forța consumatorii să se supună voinței celor ce fac publicitate este eronată. Publicitatea nu poate nicicând reuși să înlocuiască bunurile mai satisfăcătoare și mai ieftine prin altele mai puțin satisfăcătoare.

Costurile suportate pentru publicitate reprezintă, din punctul de vedere al celui care face publicitatea, o parte a notei totale care însumează costurile de producție. Un om de afaceri cheltuiește bani pe reclame publicitare dacă – și în măsura în care – anticipează că sporul de vânzări rezultat îi va spori venitul net. În privința aceasta, nu există nici o diferență între costurile de publicitate și alte costuri de producție. S-a încercat o distincție între costurile de producție și cele de vânzare. O creștere a costurilor de producție, s-a spus, sporește oferta, pe când o creștere a costurilor de vânzare (în care sunt incluse și costurile de publicitate) sporește cererea.[27] Aceasta este o eroare. Toate costurile de producție sunt suportate cu intenția de a spori cererea. Dacă fabricantul de bomboane întrebuințează o materie primă mai bună el urmărește o creștere a cererii, după cum o creștere a cererii urmărește și când utilizează ambalaje mai atractive și magazine de desfacere mai plăcute, sau când cheltuiește mai mult pentru publicitate. Sporind costurile de producție pe unitatea de produs, ideea este întotdeauna de a spori cererea. Dacă un om de afaceri urmărește să sporească oferta, atunci el trebuie să augmenteze costurile totale de producție, ceea ce duce adesea la reducerea costurilor de producție pe unitatea produsă. {323}

27. Cf. Chamberlin, *The Theory of Monopolistic Competition*, Cambridge, Mass, 1935, pp. 123 ff.

14. *Das Volkswirtschaft*

Economia de piață ca atare nu respectă nici un fel de frontiere politice. Câmpul său de acțiune este întreaga lume.

Termenul de *Volkswirtschaft* a fost de multă vreme adoptat de susținătorii germani ai omnipotenței guvernamentale. Abia cu mult mai târziu au început britanicii și francezii să vorbească despre *the British economy* și *l'économie francaise*, prin contrast cu economiile altor națiuni. Dar nici limba engleză, nici cea franceză n-au produs un echivalent al termenului *Volkswirtschaft*. Cu tendința modernă spre planificare națională și autarhie națională, doctrina implicată în acest cuvânt german a devenit populară pretutindeni. Însă, cu toate acestea, numai limba germană este capabilă să exprime într-un singur cuvânt toate ideile implicate.

Das Volkswirtschaft reprezintă întregul complex de activități economice ale unei țări suverane, dirijate și controlate de către guvern. Este socialismul realizat în interiorul frontierelor politice ale fiecărei țări. Cei ce întrebuințează acest termen sunt pe deplin conștienți de faptul că, în realitate, condițiile diferă de starea de lucruri pe care o consideră ei singura adecvată și dezirabilă. Dar ei evaluează tot ce se petrece în economia de piață din punctul de vedere al idealului lor. Ei postulează existența unui conflict ireconciliabil între interesele sistemului de *Volkswirtschaft* și cele ale indivizilor egoiști, dornici să urmărească profitul. Nu ezită să atribuie prioritate intereselor sistemului de *Volkswirtschaft* asupra intereselor indivizilor. Cetățeanul virtuos ar trebui să plaseze întotdeauna interesele *volkswirtschaftliche* mai presus de propriile sale interese egoiste. El ar trebui să acționeze de bună voie ca și cum ar fi un ofițer al guvernului, care execută ordinele acestuia. *Gemeinnutz geht vor Eigennutz* (bunăstarea națiunii are prioritate asupra egoismului indivizilor) era principiul fundamental al managementului economic nazist. Dar, deoarece oamenii erau prea obtuzi și prea vicioși pentru a se alinia acestei reguli, i-a revenit guvernului sarcina de a o aplica. Prinții germani din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în frunte cu electorii Hohenzollern de Brandenburg și cu regii Prusiei, au fost întru totul la înălțimea sarcinii acesteia. În secolul al XIX-lea, chiar și în Germania, ideologiile liberale importate din Occident au câștigat întâietate asupra îndelung-experimentatelor și naturalelor politici ale naționalismului și socialismului. Dar așa-numita *Sozialpolitik* a lui Bismarck și a succesorilor săi și – în cele din urmă – nazismul le-au restaurat.

Interesele unei *Volkswirtschaft* sunt considerate ca fiind implacabil opuse nu doar intereselor indivizilor ci, nu mai puțin, acelora ale sis-

temului de *Volkswirtschaft* al oricărei țări străine. Cea mai dezirabilă situație pentru sistemul de *Volkswirtschaft* este auto-suficiența economică completă. Unei țări care depinde de orice fel de importuri din {324} străinătate îi lipsește independența economică; suveranitatea sa este doar un simulacru. De aceea, o țară care nu poate produce acasă toate cele ce-i sunt necesare este nevoită să cucerească teritoriile de care are nevoie. Pentru a fi cu adevărat suverană și independentă, o țară are nevoie de *Lebensraum*, adică de teritorii atât de întinse și de bogate în resurse naturale încât să poată să trăiască în autarhie, la un nivel cel puțin la fel de ridicat cu al oricărei alte țări.

Astfel, ideea de *Volkswirtschaft* este cea mai radicală negare a tuturor principiilor economiei de piață. Aceasta este ideea care a ghidat, mai mult sau mai puțin, politicile economice ale tuturor țărilor în ultimele decenii. Urmărirea acestei idei este ceea ce a atras după sine războaiele terifiante din secolul nostru și poate alimenta războaie încă și mai pernicioase în viitor.

Din zorii istoriei umane cele două principii opuse, al economiei de piață și al sistemului de *Volkswirtschaft*, s-au luptat unul cu altul. Guvernul, adică un aparat social al coerciției și constrângerii, este o condiție necesară pentru cooperarea pașnică. Economia de piață nu poate exista fără o putere polițienească, destinată să vegheze la buna ei funcționare, prin amenințarea sau aplicarea violenței împotriva celor ce tulbură pacea. Dar administratorii cei indispensabili și sateliții lor înarmați sunt întotdeauna tentați să-și utilizeze armele pentru implementarea propriei lor stăpâniri totalitare. Pentru regii cei ambițioși și pentru generalissimi, însăși existența unei sfere în care viețile indivizilor nu fac obiectul înregimentării reprezintă o provocare. Prinții, guvernatorii și generalii nu sunt niciodată liberali în mod spontan. Ei devin liberali doar când sunt siliți de către cetățeni.

Problemele pe care le ridică planurile socialiștilor și ale intervenționiștilor vor fi elucidate în părțile care urmează ale acestei cărți. Aici nu trebuie să răspundem decât la întrebarea dacă trăsăturile caracteristice esențiale ale sistemului de *Volkswirtschaft* sunt sau nu compatibile cu economia de piață. Într-adevăr, campionii ideii de *Volkswirtschaft* nu consideră schema lor numai un model de urmat în vederea instituirii unei ordini sociale viitoare. Ei declară emfatic că, inclusiv în cadrul sistemului economiei de piață, care, bineînțeles, trece în ochii lor drept un produs josnic și vicios al unor politici contrare naturii umane, așa-numitele *Volkswirtschaften* ale diverselor țări reprezintă unități integrate, ale căror interese sunt ireconciliabil opuse tuturor celorlalte *Volkswirtschaften*, ale celorlalte țări. În opinia lor, ceea ce separă o

Volkswirtschaft de toate celelalte nu sunt, așa cum ne-ar lăsa să credem economiștii, doar instituțiile politice. Nu barierele ridicate în calea comerțului și a migrației, instituite prin amestecul guvernului în afaceri și diferențele de legislație și de protecție acordată indivizilor de către {325} curți de justiție și tribunale sunt cele ce dau naștere distincției dintre comerțul intern și cel internațional. Această diversitate, spun ei, este, dimpotrivă, rezultatul necesar al înseși naturii lucrurilor, al unui factor inextricabil; el nu poate fi îndepărtat de vreo ideologie și își produce efectele indiferent dacă legile și administratorii sau judecătorii sunt pregătiți să ia notă de lucrul acesta sau nu. Astfel, în ochii lor, *das Volkswirtschaft* apare ca o realitate dată de natură, în vreme ce societatea ecumenică a oamenilor din întreaga lume, economia mondială (*Das Weltwirtschaft*), nu este decât fantoma imaginară a unei doctrine vicioase, un plan edificat pentru distrugerea civilizației.

Adevărul este că indivizii, când acționează, în calitatea lor de producători si consumatori, vânzători și cumpărători, nu fac nici o distincție între piața internă și piața externă. Ei disting între comerțul local și comerțul cu regiuni mai îndepărtate în măsura în care costurile de transport joacă vreun rol. Dacă amestecul guvernului, de pildă sub forma impunerii de tarife vamale, face tranzacțiile internaționale mai costisitoare, indivizii iau faptul acesta în calcul, în același mod în care țin seama de costurile de transport. Un tarif vamal pe caviar nu are alt efect decât acela pe care l-ar avea o creștere a costului de transport. O prohibire rigidă a importului de caviar produce o stare de lucruri care nu diferă de cea care ar prevala dacă produsul în chestiune n-ar putea fi transportat fără o deteriorare semnificativă a calității sale.

N-a existat niciodată, în istoria Occidentului, ceva de felul unei autarhii regionale sau naționale. A existat, după cum putem admite, o perioadă în care diviziunea muncii nu a trecut dincolo de membrii gospodăriilor familiale. Era o situație de autarhie la nivelul familiilor și al triburilor, care nu practicau schimbul interpersonal. Dar, îndată ce schimbul interpersonal a apărut, el a traversat frontierele comunităților politice. Trocul între locuitorii unor regiuni mai îndepărtate unele de altele, între membrii diverselor triburi, sate și comunități politice a precedat practicarea trocului între vecini. Ceea ce doreau oamenii să dobândească în primul rând prin troc și comerț erau lucruri pe care nu le puteau produce ei înșiși, din resursele lor proprii. Sarea, alte minerale și metale ale căror zăcăminte sunt inegal repartizate pe suprafața pământului, cerealele pe care anumiți oameni nu le puteau cultiva pe solul autohton și obiectele artizanale pe care locuitorii anumitor regiuni le puteau confecționa au constituit cele dintâi obiecte ale comer-

țului. Începutul comerțului a fost comerțul extern. Abia mai târziu s-a dezvoltat schimbul intern, între vecini. Primele breșe care au apărut în economia închisă de tip gospodăresc, angajând-o în schimburi interpersonale, au fost făcute de produsele venite din regiuni îndepărtate. Nici un consumator nu se preocupa, lăsat în seama lui, dacă sarea și metalele pe care le cumpăra erau „autohtone" sau de proveniență „străină". Dacă lucrurile ar fi stat altfel, atunci guvernele n-ar fi avut nici {326} un motiv să se amestece prin mijlocirea unor tarife vamale și a altor bariere ridicate în calea comerțului extern.

Însă, chiar dacă un guvern reușește să facă barierele care separă piața sa internă de piețele străine insurmontabilă și astfel stabilește o autarhie națională perfectă, prin aceasta el nu creează o *Volkswirtschaft*. O economie de piață care este perfect autarhică nu rămâne mai puțin o economie de piață; ea alcătuiește un sistem catalactic închis și izolat. Faptul că cetățenilor săi le lipsesc avantajele pe care le-ar putea culege de pe urma diviziunii internaționale a muncii este pur și simplu un dat al condițiilor economice. Doar dacă o asemenea țară izolată devine în întregime socialistă, se transformă economia sa într-o *Volkswirtschaft*.

Fascinați de propaganda neo-mercantilistă, oamenii aplică idiomuri care contrastează cu principiile după care se ghidează în acțiunile lor și cu toate caracteristicile ordinii sociale în care trăiesc. Cu multă vreme în urmă, britanicii au început să numească fabricile și fermele localizate în Marea Britanie, ba chiar și pe cele localizate în dominioane, în Indiile de Est și în colonii, „ale noastre". Dar dacă cineva nu dorea doar să-și etaleze zelul patriotic și să impresioneze alți oameni, atunci respectivul nu era dispus să plătească un preț sporit pentru produsele fabricilor sale „proprii" decât pentru acelea ale fabricilor „străine". Chiar dacă s-ar fi comportat astfel, desemnarea fabricilor localizate în interiorul granițelor politice ale țării sale drept „ale noastre" n-ar fi fost adecvată. În ce sens ar fi putut un londonez, înaintea naționalizării, să numească minele de cărbune localizate în Anglia, dar care nu-i aparțineau, „ale noastre", iar pe acelea din regiunea Ruhrului mine „străine"? Indiferent dacă achiziționa cărbune „britanic" sau cărbune „german", el trebuia să achite întotdeauna întregul preț de piață. Nu „America" este cea care cumpără șampanie de la „Franța", ci americanul individual este, întotdeauna, cel ce cumpără de la francezul individual.

Câtă vreme mai există încă spațiu rămas pentru acțiunile indivizilor, câtă vreme există proprietate privată și schimb de bunuri și servicii între indivizi, nu există o *Volkswirtschaft*. Doar dacă alegerilor individuale li se va substitui controlul guvernamental integral va deveni sistemul de *Volkswirtschaft* o realitate. {327}

1. Procesul de formare a prețurilor

Cu prilejul unui act ocazional de barter, în care persoane care nu recurg în mod obișnuit la comerț cu alte persoane schimbă bunuri care nu fac în mod obișnuit obiectul unor tranzacții, raportul de schimb este determinat numai în limitele unor marje considerabil de largi. Catalactica, teoria raporturilor de schimb și a prețurilor, nu poate determina punctul dintre aceste marje la care se va stabili raportul concret de efectuare a schimbului. Tot ce se poate afirma cu privire la asemenea schimburi este că ele nu pot fi efectuate decât dacă fiecare parte consideră că ceea ce primește are o valoare mai mare decât ceea ce dă.

Recurența actelor individuale de schimb generează piața pas cu pas, odată cu evoluția diviziunii muncii într-o societate bazată pe proprietatea privată. Pe măsură ce devine o regulă să se producă pentru consumul altora, membrii societății trebuie să vândă și să cumpere. Multiplicarea actelor de schimb și creșterea numărului de persoane care oferă sau solicită aceleași bunuri îngustează marjele determinate de evaluările părților care participă la tranzacții. Schimbul indirect și perfecționarea sa prin utilizarea banilor împarte tranzacțiile în două părți diferite: vânzarea și cumpărarea. Ceea ce constituie în ochii uneia din părți o vânzare, constituie în ochii celeilalte o cumpărare. Divizibilitatea banilor, care este practic nelimitată, face cu putință determinarea rapoartelor de schimb cu acuratețe. De regulă, rapoartele de schimb sunt acum prețuri monetare. Ele sunt determinate între marje extrem de înguste: pe de o parte, evaluările cumpărătorului marginal și aceea a ofertantului marginal care se abține de la a vinde și, pe de altă parte, evaluările vânzătorului marginal și aceea a cumpărătorului marginal potențial, care se abține de la a cumpăra.

Concatenarea tranzacțiilor pe piață este rezultatul activităților antreprenorilor, promotorilor, speculatorilor, ale dealerilor de *futures* și ale arbitrajorilor. Despre catalactică s-a afirmat că s-ar baza pe presupoziția – contrară realității – că toate părțile dispun de cunoaștere perfectă cu privire la datele pieței și sunt, de aceea, în măsură să beneficieze pe deplin de oportunitățile cele mai favorabile cumpărării și {328} vânzării. Este adevărat că anumiți economiști au crezut într-adevăr

că o asemenea presupoziție este implicată în teoria prețurilor. Acești autori nu numai că n-au reușit să înțeleagă în ce privințe o lume populată cu oameni perfect egali din punctul de vedere al cunoașterii și al capacității de anticipare ar fi diferită de lumea reală, pe care toți economiștii au urmărit s-o interpreteze dezvoltându-și teoriile; ei greșeau de asemenea și nerealizând faptul că ei înșiși nu recurgeau la o asemenea presupoziție, în cursul propriului lor tratament al prețurilor.

Într-un sistem economic în care fiecare actor este în măsură să recunoască fără eroare situația pieței, cu același grad de pricepere, ajustarea prețurilor la fiecare schimbare a datelor s-ar realiza dintr-o dată. Este imposibil să ne imaginăm o asemenea uniformitate în cunoașterea modificării datelor și în estimarea corectă a efectelor modificării lor, afară doar dacă presupunem intervenția unor entități supraomenești. Ar trebui să presupunem că fiecare om este contactat de către un înger, care îl informează despre schimbarea datelor care a survenit și îl sfătuiește cum să-și ajusteze conduita în maniera cea mai adecvată la această schimbare. De bună seamă, piața de care se ocupă catalactica este plină de persoane care cunosc în măsuri diferite modificările datelor și care, chiar dacă dispun de aceleași informații, le estimează efectele în mod diferit. Modul de funcționare al pieței reflectă faptul că modificarea datelor este inițial percepută numai de câteva persoane, iar apoi diferiți oameni trag diferite concluzii în încercarea de a le estima efectele. Cei mai întreprinzători și mai ageri dinte indivizi iau conducerea; alții le urmează mai târziu. Cei mai iscusiți indivizi apreciază condițiile mai corect decât cei mai puțin inteligenți și, de aceea, reușesc mai bine în acțiunile lor. Economiștii nu trebuie niciodată să treacă cu vederea, în raționamentele lor, faptul că inegalitatea înnăscută și dobândită dintre oameni determină diferențierea capacităților acestora de ajustare la condițiile de mediu.

Forța motrice a procesului pieței nu este furnizată nici de către consumatori, nici de către proprietarii mijloacelor de producție – pământ, bunuri de capital și muncă – ci de către antreprenorii promotori și speculatori. Aceștia sunt oameni care urmăresc realizarea de profituri prin obținerea de beneficii de pe urma diferențelor de prețuri. Mai iuți în observații și mai clarvăzători decât alți oameni, ei caută în jurul lor surse de profit. Ei cumpără acolo unde și când consideră că prețurile sunt prea reduse și vând acolo unde și când consideră că prețurile sunt prea ridicate. Ei îi abordează pe proprietarii factorilor de producție, iar competiția lor determină augmentarea prețurilor acestor factori, până la limita corespunzătoare anticipării de către ei a prețurilor viitoare ale produselor. Ei îi abordează pe consumatori și competiția dintre ei

forțează scăderea prețurilor la bunurile de consum, până la nivelul la care întregul stoc poate fi vândut. Activitatea speculativă determinată {329} de urmărirea profitului este forța motrice a pieței și a producției.

Pe piață agitația nu se întrerupe niciodată. Construcția imaginară a unei economii uniform repetitive nu are nici un corespondent în realitate. Nu poate exista niciodată o stare de lucruri în care suma prețurilor factorilor complementari de producție, ajustată corespunzător preferinței de timp, să fie egală cu suma prețurilor produselor și să nu mai fie anticipate nici un fel de alte schimbări. Cineva poate întotdeauna să realizeze profituri. Speculatorii sunt întotdeauna ademeniți de anticiparea profiturilor.

Construcția imaginară a economiei uniform repetitive este un instrument mental pentru conceptualizarea profiturilor și a pierderilor antreprenoriale. De bună seamă, el nu este o schemă pentru comprehensiunea procesului de formare a prețurilor. Prețurile finale corespunzătoare acestei construcții imaginare nu sunt în nici un caz identice cu prețurile de piață. Activitățile antreprenorilor, sau ale oricăror alți actori de pe scena economică, nu se ghidează după considerații privitoare la asemenea lucruri ca prețurile de echilibru și economia uniform repetitivă. Antreprenorii iau în calcul prețurile viitoare anticipate, nu prețurile finale sau pe cele de echilibru. Ei descoperă discrepanțe între nivelul prețurilor factorilor complementari de producție și prețurile viitoare anticipate ale produselor și urmăresc să se folosească de asemenea discrepanțe, pentru a realiza beneficii. Dacă n-ar mai apărea noi schimbări ale datelor, aceste strădanii ale antreprenorilor ar determina în cele din urmă apariția economiei uniform repetitive.

Acțiunea antreprenorilor induce o tendință de egalizare a prețurilor pentru aceleași bunuri în toate subdiviziunile pieței, dacă facem ajustările necesare pentru a ține seama de costurile și timpul de transport absorbite de ea. Diferențele de prețuri care nu sunt doar tranzitorii și menite să fie îndepărtate de acțiunea antreprenorială sunt întotdeauna consecința unor obstacole particulare ce obstrucționează tendința inerentă de egalizare. O opreliște împiedică afacerile aflate în căutare de profituri să intervină. Un observator insuficient familiarizat cu condițiile economice efective se află adesea în imposibilitatea de a preciza bariera instituțională care împiedică această egalizare. Însă negustorii afectați știu întotdeauna ce anume îi împiedică să profite de asemenea diferențe.

Statisticienii tratează această problemă cu prea multă ușurință. Atunci când descoperă diferențe în prețul de vânzare cu ridicata al unei mărfi între două orașe sau țări, care nu pot fi în întregime expli-

cate prin costurile de transport, tarife și accize vamale, ei se complac în a declara că puterea de cumpărare a banilor și „nivelul" prețurilor sunt {330} diferite.[1] Pe baza unor asemenea afirmații oamenii edifică programe de îndepărtare a acestor diferențe, prin măsuri monetare. Totuși, cauza ultimă a acestor diferențe nu poate să țină de condițiile monetare. Dacă prețurile din ambele țări sunt cotate în termenii aceluiași tip de monedă, atunci este necesar să se dea un răspuns la întrebarea ce îi împiedică pe oamenii de afaceri să se angreneze în tranzacții care ar face ca diferențele de prețuri să dispară. Lucrurile rămân în esență neschimbate dacă prețurile sunt exprimate în termenii unor tipuri de monedă diferite. Într-adevăr, raportul mutual de schimb dintre diferitele tipuri de monedă tinde către un punct la nivelul căruia încetează de a mai exista marje de exploatare profitabilă a diferențelor dintre prețurile mărfurilor. Ori de câte ori diferențele dintre prețurile mărfurilor în diferite locuri persistă, cade în sarcina istoriei economice și a economiei descriptive să stabilească ce bariere instituționale obstrucționează executarea tranzacțiilor care ar trebui să ducă la egalizarea prețurilor.

Toate prețurile pe care le cunoaștem sunt prețuri trecute. Ele reprezintă date ale istoriei economice. Când ne referim la prețurile prezente, subînțelegem că prețurile din viitorul imediat nu vor diferi de cele din trecutul imediat. Pe de altă parte, tot ce se afirmă cu privire la prețurile viitoare nu este decât rezultatul înțelegerii interpretative a evenimentelor viitoare.

Experiența istoriei economice nu ne spune niciodată mai mult decât că la un anumit moment și într-un anumit loc două părți, *A* și *B*, au tranzacționat o anumită cantitate a mărfii *a* pentru un anumit număr de unități din moneda *p*. Când vorbim despre asemenea acte de cumpărare și vânzare cum este prețul pieței la *a* suntem ghidați de conceptualizarea teoretică dedusă pornind de la un punct de plecare aprioric. Acesta constă în sesizarea faptului că, în absența unor factori particulari, care justifică diferențele de prețuri, prețurile plătite în același timp și în același loc pentru cantități egale din aceeași marfă tind către egalizare, mai precis către un preț final. Însă prețurile efective de piață nu ating niciodată această stare finală. Diversele prețuri în legătură cu care putem obține informații au fost determinate în condiții diferite. Este impermisibil să confundăm mediile calculate pornind de la ele cu prețurile finale.

1. Uneori, diferențele de prețuri indicate de statistici nu sunt decât aparente. Prețurile cotate se pot referi la diverse calități ale articolului în chestiune. Sau, în conformitate cu uzanțele comerciale locale, pot însemna lucruri diferite. De pildă, ele pot include sau nu tarifele de ambalare; se pot referi la plăți în bani gheață, sau la plăți efectuate la o dată ulterioară ș.a.m.d.

Numai în legătură cu mărfurile fungibile negociate la burse cu prilejul tranzacțiilor organizate de acțiuni și mărfuri este permisibil, atunci când comparăm prețuri, să presupunem că se referă la aceeași calitate. În afara unor astfel de prețuri negociate în tranzacții și a prețurilor unor mărfuri a căror omogenitate poate fi stabilită cu precizie, prin {331} analiză tehnologică, este o eroare gravă să se piardă din vedere diferențele de calitate ale mărfii în chestiune. Chiar și în vânzarea cu ridicata a textilelor brute diversitatea joacă rolul principal. O comparație a prețurilor bunurilor de consum este inducătoare în eroare, îndeosebi datorită diferențelor de calitate. Cantitatea comercializată în cursul unei tranzacții este și ea relevantă pentru determinarea prețului unitar. Acțiunile la o corporație, atunci când sunt vândute într-un lot masiv, se tranzacționează la un preț diferit decât cele vândute în mai multe loturi mici.

Este necesar să subliniem lucrurile acestea în mod repetat, deoarece în zilele noastre se obișnuiește să se opună teoriei prețurilor prelucrări statistice ale datelor referitoare la prețuri. Pe de altă parte, statisticile referitoare la prețuri sunt dubioase în întregime. Fundamentarea lor este precară deoarece, în cea mai mare parte, circumstanțele nu permit efectuarea de comparații între diversele date, corelarea lor în serii și calcularea de medii. Plini de zel în a se apuca de operațiuni matematice, statisticienii cedează tentației de a trece cu vederea incomparabilitatea datelor disponibile. Informația că o anumită firmă a vândut la o anumită dată un anumit tip de încălțăminte pentru șase dolari perechea se referă la un fapt care ține de istoria economică. Un studiu al comportamentului prețurilor la încălțăminte în perioada 1923-1939 este conjectural, oricât de sofisticate ar fi metodele întrebuințate.

Catalactica arată că activitățile antreprenoriale tind către abolirea diferențelor de preț care nu sunt determinate de costurile de transport și de barierele tarifare ridicate în calea comerțului. Nici o experiență nu a contrazis vreodată această teoremă. Rezultatele obținute prin identificarea unor lucruri inegale sunt irelevante.

2. Evaluare și estimare anticipativă

Sursa ultimă a determinării prețurilor sunt judecățile de valoare ale consumatorilor. Prețurile sunt consecința evaluării care constă în a prefera pe *a* lui *b*. Ele sunt fenomene sociale, deoarece sunt produse de interacțiunea evaluărilor tuturor indivizilor care participă la procesul pieței. Fiecare individ, cumpărând sau abținându-se de la a cumpăra – și vânzând sau abținându-se de la a vinde, contribuie, cu partea lui, la

formarea prețurilor de piață. Dar cu cât mai extinsă este piața cu atât mai mică este ponderea contribuției aduse de fiecare individ. Astfel, structura prețurilor de piață le apare indivizilor ca un dat, la care trebuie să-și adapteze comportamentul propriu.

Evaluările care duc la determinarea anumitor prețuri sunt diferite. Fiecare parte atribuie o valoare mai mare bunului pe care îl primește decât celui la care renunță. Raportul de schimb, prețul, nu este un produs al unei egalități a evaluărilor, ci, dimpotrivă, produsul unei discrepanțe a evaluărilor. {332}

Estimarea anticipativă trebuie deosebită clar de evaluare. Estimarea anticipativă nu depinde sub nici o formă de evaluarea subiectivă a celui ce estimează. El nu urmărește să stabilească valoarea subiectivă de utilizare a bunului avut în vedere, ci să anticipeze prețurile pe care le va determina piața. Evaluarea este o judecată de valoare, care exprimă o diferență a valorilor. Estimarea anticipativă este anticiparea unui fapt așteptat. Ea urmărește stabilirea prețurilor care vor fi plătite pe piață pentru o anumită marfă, sau a cantității de bani care va fi necesară pentru achiziționarea unei anumite mărfi.

Evaluarea și estimarea anticipativă sunt, pe de altă parte, strâns legate. Evaluările unui gospodar autarhic compară direct ponderile pe care le atribuie el unor mijloace diferite de îndepărtare a neplăcerii. Evaluările unui om care cumpără și vinde nu trebuie să scape din vedere structura prețurilor de piață; ele depind de estimările lui anticipative. Pentru a cunoaște semnificația unui preț, actorul trebuie să cunoască puterea de cumpărare a sumei de bani în chestiune. Este necesar ca el să fie familiarizat, în linii mari, cu prețurile acelor bunuri pe care ar dori să și le procure și să-și formeze, pe baza unor astfel de cunoștințe, o opinie cu privire la prețurile viitoare. Dacă un individ vorbește despre costurile suportate pentru cumpărarea anumitor bunuri deja achiziționate, sau care urmează a fi suportate prin cumpărarea anumitor bunuri pe care plănuiește să le achiziționeze, el exprimă aceste costuri în termeni monetari. Însă această sumă de bani reprezintă, în ochii lui, gradul de satisfacție pe care l-ar fi putut obține întrebuințând-o pentru achiziționarea altor bunuri. Evaluarea face un ocol, ea trece prin estimarea anticipativă a structurii prețurilor de piață; dar în final, ea urmărește întotdeauna compararea unor moduri alternative de îndepărtare a insatisfacției.

În ultimă instanță, ceea ce determină formarea prețurilor sunt întotdeauna judecățile subiective de valoare ale indivizilor. Catalactica, pentru a concepe procesul de formare a prețurilor, se referă în mod necesar la categoria fundamentală a acțiunii, preferința acordată lui *a*

față de *b*. Pentru a preîntâmpina erorile curente, este util să subliniem că teoria catalacticii studiază prețurile reale, așa cum sunt ele plătite în decursul diverselor tranzacții – și nu prețuri imaginare. Conceptul de prețuri finale nu este decât un instrument mental pentru conceptualizarea unei probleme particulare, apariția profiturilor și a pierderilor antreprenoriale. Conceptul de preț „just” sau „echitabil” este lipsit de orice semnificație științifică; el este o formă deghizată a anumitor dorințe, o nostalgie după o stare de lucruri diferită de realitate. Prețurile de piață sunt în întregime determinate de judecățile de valoare ale indivizilor, așa cum acționează aceștia în realitate.

Dacă cineva afirmă că prețurile tind către un punct la nivelul căruia cererea totală este egală cu oferta totală, persoana respectivă recurge la un alt mod de a exprima aceeași concatenare a fenomenelor. Cererea {333} și oferta sunt rezultatul comportamentelor celor ce cumpără și vând. Dacă, în absența altor modificări, oferta crește, prețurile trebuie să scadă. La prețul dinainte, toți cei ce sunt gata să plătească acest preț puteau cumpăra cantitatea pe care doreau să o cumpere. Dacă oferta crește, ei trebuie să achiziționeze cantități mai mari, sau alte persoane care nu cumpărau înainte trebuie să devină interesate să cumpere. Aceasta nu se poate întâmpla decât la un preț mai scăzut.

Este posibil să vizualizăm această interacțiune prin construirea a două curbe, curba cererii și curba ofertei, a căror intersecție ne indică prețul. Este la fel de posibil să o exprimăm cu ajutorul unor simboluri matematice. Dar este necesar să realizăm că asemenea reprezentări geometrice sau matematice nu afectează esența interpretării și că ele nu adaugă nimic înțelegerii noastre. Mai mult, este important să realizăm că nu dispunem de nici un fel de cunoaștere sau experiență referitoare la aspectul unor asemenea curbe. De fiecare dată, ceea ce cunoaștem nu este decât prețul de piață – cu alte cuvinte nu curbele, ci doar un punct pe care îl interpretăm drept intersecția a două curbe ipotetice. Desenarea unor asemenea curbe poate fi utilă pentru vizualizarea problemelor la nivel de începători. În raport cu adevăratele sarcini ale catalacticii, ele sunt numai un moft redundant.

3. Prețurile bunurilor de ordin superior

Procesul pieței este coerent și indivizibil. El este o rețea indisolubilă de acțiuni și reacțiuni, de mișcări și contramișcări. Însă insuficiența capacităților noastre mentale ne silește să-l despărțim în două părți și să analizăm fiecare din aceste părți separat. Recurgând la asemenea clivaje artificiale nu trebuie să uităm nici o clipă că existența aparent

autonomă a acestor părți reprezintă o stratagemă imaginară a minților noastre. Ele sunt doar părți; cu alte cuvinte, ele nu pot fi nici măcar concepute ca existând în afara structurii din care fac parte.

Prețurile bunurilor de ordin superior sunt determinate, în ultimă instanță, de prețurile bunurilor de ordinul întâi sau de ordinul cel mai scăzut, cu alte cuvinte, ale bunurilor de consum. Drept consecință a acestei dependențe, ele sunt determinate, în ultimă instanță, de evaluările subiective ale tuturor membrilor societății de piață. Este, pe de altă parte, important să realizăm că avem de-a face cu o rețea de prețuri, nu cu una de evaluări. Prețurile factorilor complementari de producție sunt condiționate de prețurile bunurilor de consum. Factorii de producție sunt estimați anticipativ prin raportare la prețurile produselor – și prețurile lor rezultă din aceste estimări. Nu evaluările, ci estimările anticipative sunt transferate de la bunurile de ordinul întâi asupra acelora de ordin superior. Prețurile bunurilor de consum generează acțiunile care au drept consecință determinarea prețurilor factorilor de producție. Aceste prețuri sunt dependente direct numai de prețurile bunurilor de consum. De evaluările indivizilor ele sunt dependente numai indirect, anume prin intermediul prețurilor bunurilor de consum, produsele întrebuințării lor laolaltă. {334}

Problemele teoriei prețurilor factorilor de producție se rezolvă prin aceleași metode care sunt întrebuințate și pentru tratamentul prețurilor bunurilor de consum. Concepem funcționarea pieței bunurilor de consum într-o dublă manieră. Pe de o parte, ne gândim la o stare de lucruri care duce la acte de schimb; situația este de așa natură încât insatisfacția anumitor indivizi poate fi îndepărtată întrucâtva datorită faptului că diferite persoane evaluează aceleași bunuri în feluri diferite. Pe de altă parte, ne gândim la o situație în care nu mai pot interveni noi acte de schimb, deoarece nici un actor nu mai anticipează vreo ameliorare a stării sale de satisfacție ca urmare a unor noi acte de schimb. Pentru a înțelege formarea prețurilor factorilor de producție procedăm în același fel. Funcționarea pieței este inițiată și întreținută de eforturile antreprenorilor promotori, care urmăresc să profite de pe urma diferențelor dintre prețurile de piață ale factorilor de producție și prețurile anticipate ale produselor. Funcționarea acestei piețe ar înceta dacă s-ar ivi vreodată o situație în care suma prețurilor factorilor complementari de producție – abstracție făcând de dobândă – să fie egală cu prețurile produselor – și nimeni să nu creadă că sunt de așteptat noi modificări de prețuri. Astfel, am descris procesul în mod adecvat și complet arătând, pe latura pozitivă, ceea ce-l pune în mișcare și, pe latura negativă, ceea ce i-ar suspenda mișcarea. Importanța cea mai mare

trebuie acordată descrierii pozitive. Descrierea negativă, care conduce la construcțiile imaginare de preț final și de economie uniform repetitivă, este doar auxiliară. Într-adevăr, sarcina noastră nu este de a studia concepte imaginare, care nu apar niciodată în viață și în acțiune, ci de a studia prețurile de piață, la care bunurile de ordin superior se cumpără și se vând efectiv.

Această metodă o datorăm lui Gossen, Carl Menger și Böhm-Bawerk. Principalul ei merit este că implică recunoașterea faptului că avem de-a face cu un fenomen de determinare a prețurilor care este inextricabil legat de procesul pieței. Ea distinge între două lucruri: (a) evaluarea directă a factorilor de producție, prin care se atribuie valoarea produsului complexului total al factorilor complementari de producție; și (b) prețurile factorilor de producție considerați fiecare în parte, care {335} se formează pe piață, ca rezultantă a acțiunilor concurente ale celor mai ridicate oferte ale licitatorilor rivali. Evaluarea, așa cum poate fi ea practicată de către un actor izolat (Robinson Crusoe, sau un comitet socialist de *planificare* a producției), nu poate niciodată duce la determinarea a ceva de felul unor cote valorice. Ea nu poate atașa niciodată unui bun ceva care s-ar putea numi o cantitate sau o magnitudine valorică. Ar fi absurd să vorbim despre o sumă a evaluărilor sau a valorilor. Este permis să afirmăm că, dacă luăm în calcul în mod corespunzător și preferința de timp, valoarea atașată unui produs este egală cu valoarea întregului complex al factorilor complementari de producție. Dar ar fi lipsit de sens să afirmăm că valoarea atașată produsului e egală cu „suma" valorilor atașate diverșilor factori complementari de producție. Nu putem aduna valori sau evaluări. Putem aduna prețuri exprimate în termeni monetari, dar nu ierarhii de preferințe. Nu putem nici divide valorile, nici stabili cote pe baza lor. O judecată de valoare nu consistă niciodată în nimic altceva decât în a prefera pe *a* lui *b*.

Procesul de imputare a valorii nu are drept rezultat derivarea valorilor agenților productivi luați individual, din produsul lor comun. El nu produce rezultate care să poată fi întrebuințate ca elemente pentru calculul economic. Numai piața este cea care, stabilind prețuri pentru fiecare factor de producție, creează condițiile necesare pentru calculul economic. Calculul economic operează întotdeauna cu prețuri, niciodată cu valori.

Piața determină prețurile factorilor de producție în același fel în care le determină și pe acelea ale bunurilor de consum. Procesul pieței este o interacțiune a unor oameni care încearcă în mod deliberat să îndepărteze insatisfacția în cea mai adecvată manieră cu putință. Este imposibil să ne imaginăm procesul pieței fără oamenii care-l pun in

mișcare, sau să-i eliminăm pe aceștia din procesul a cărui desfășurare o întrețin. Nu putem analiza piața bunurilor de consum fără să acordăm atenție acțiunilor consumatorilor. Nu putem analiza piața bunurilor de ordin superior fără să acordăm atenție acțiunilor antreprenorilor și faptului că întrebuințarea banilor este esențială pentru tranzacțiile lor. Nu există nimic mecanic sau automat în funcționarea pieței. Antreprenorii, dornici să realizeze profituri, ni se înfățișează, așa-zicând, ca licitatorii la o licitație, în care proprietarii factorilor de producție oferă spre vânzare pământ, bunuri de capital și forță de muncă. Antreprenorii încearcă să se depășească unii pe alții, licitând prețuri mai ridicate decât rivalii lor. Ofertele lor sunt limitate de anticiparea de către ei a prețurilor viitoare ale produselor, pe de o parte, și de necesitatea de a smulge factorii de producție din mâinile celorlalți antreprenori, care rivalizează cu ei, pe de alta.

{336} Antreprenorul este factorul care împiedică persistența unei stări de producție inadecvate pentru a satisface cele mai intense dorințe ale consumatorilor, în modul cel mai puțin costisitor. Toți oamenii sunt dornici să-și satisfacă în modul cel mai deplin cu putință dorințele și, în acest sens, urmăresc obținerea celor mai ridicate profituri pe care le pot realiza. Mentalitatea promotorilor, speculatorilor și antreprenorilor nu este diferită de cea a semenilor lor. Ei sunt doar superiori maselor în ce privește forța și energia mentală. Ei sunt liderii pe drumul progresului material. Ei sunt primii care înțeleg că există o discrepanță între ceea ce se face și ceea ce s-ar putea face. Ei ghicesc ce și-ar dori consumatorii și urmăresc să le furnizeze aceste lucruri. În urmărirea unor astfel de planuri ei licitează prețuri mai ridicate pentru anumiți factori de producție și prețuri mai scăzute pentru alți factori de producție, reducându-și cererea pentru aceștia. Aprovizionând piața cu acele bunuri de consum din vânzarea cărora se pot obține prețurile cele mai ridicate, ei generează o tendință de scădere a prețurilor acestora. Reducând producția acelor bunuri de consum a căror producere nu oferă perspective de profit, ei generează o tendință de creștere a prețurilor acestora. Toate aceste transformări se perpetuează la nesfârșit – și ar putea înceta numai dacă s-ar atinge condițiile corespunzătoare economiei uniform repetitive și echilibrului static.

În alcătuirea planurilor lor, antreprenorii privesc mai întâi la prețurile din trecutul imediat, numite în mod eronat prețuri *prezente*. Bineînțeles, antreprenorii nu calculează niciodată pe baza acestor prețuri fără să țină seama în mod corespunzător de modificările anticipate. Prețurile din trecutul imediat nu sunt pentru ei decât punctul de plecare pentru deliberări ce duc la anticipări ale prețurilor viitoare.

Prețurile din trecut nu influențează determinarea prețurilor viitoare. Dimpotrivă, anticiparea prețurilor viitoare ale produselor este cea care determină configurația prețurilor factorilor complementari de producție. Determinarea prețurilor nu are, cât privește rapoartele mutuale de schimb dintre diverse bunuri[2], nici o legătură cauzală directă cu prețurile din trecut. Alocarea factorilor de producție non-convertibili între diversele ramuri ale producției[3] și volumul de capital disponibil pentru producția viitoare sunt mărimi istorice; în această privință, trecutul este decisiv pentru influențarea cursului producției viitoare și a prețurilor viitoare. Dar, în mod direct, prețurile factorilor de producție sunt {337} determinate exclusiv de anticipările prețurilor viitoare ale produselor. Faptul că ieri lumea evalua și estima mărfurile în mod diferit este irelevant. Consumatorilor nu le pasă de investițiile făcute în lumina unor condiții de piață din trecut și ei nu se preocupă de interesele speciale ale antreprenorilor, capitaliștilor, proprietarilor funciari și muncitorilor, care ar putea suferi de pe urma modificărilor structurii prețurilor. Asemenea sentimente nu joacă nici un rol în formarea prețurilor. (Tocmai faptul că piața nu respectă interesele speciale îi face pe cei interesați să solicite intervenții guvernamentale.) Prețurile din trecut sunt pentru antreprenor, făuritorul prețurilor viitoare, doar un instrument mental. Antreprenorii nu construiesc de la zero, în fiecare zi, o structură a prețurilor radical nouă și nici nu alocă din nou factorii de producție către diversele ramuri economice. Ei transformă doar ceea ce a transmis trecutul, adaptând mai bine această moștenire la condițiile alterate. Câte anume din vechile condiții lasă ei nemodificate și câte modifică depinde de măsura în care s-au schimbat datele.

Procesul economic este o interacțiune continuă a producției cu consumul. Activitățile zilei de azi sunt legate de acelea ale trecutului prin cunoștințele tehnologice disponibile, prin volumul și cantitatea bunurilor de capital disponibile și prin distribuția proprietății asupra acestor bunuri printre diverșii indivizi. Ele sunt legate de viitor prin însăși esența acțiunii umane; acțiunea este întotdeauna îndreptată spre ameliorarea condițiilor viitoare. Pentru a-și croi drum în viitorul necunoscut și incert, omul are la îndemână numai două ajutoare: experiența evenimentelor trecute și facultatea sa de înțelegere interpretativă. Cunoașterea prețurilor trecute este o parte a acestei experiențe și, în același timp, punctul de plecare pentru înțelegerea viitorului.

Dacă memoria tuturor prețurilor din trecut ar fi să se stingă, atunci procesul de formare a prețurilor ar deveni mai anevoios, dar nu impo-

2. Cu privire la rapoartele mutuale de schimb dintre bani și bunurile și serviciile vandabile, lucrurile se prezintă diferit. Cf. mai jos, pp. 410-411.

3. Problema bunurilor de capital neconvertibile este analizată mai jos, pp. 503-509.

sibil, în măsura în care e vorba despre rapoartele mutuale de schimb dintre diversele bunuri. Antreprenorilor le-ar fi mai greu să ajusteze producția la cererea publicului, dar lucrul acesta s-ar putea totuși realiza. Ar fi necesar ca ei să adune din nou toate datele de care ar avea nevoie, ca bază pentru operațiunile lor. Ei nu ar evita anumite greșeli, pe care acum le ocolesc datorită experienței pe care o au la dispoziție. Fluctuațiile prețurilor ar fi mai violente la început, s-ar irosi factori de producție, satisfacerea dorințelor ar avea de suferit. Dar, în cele din urmă, după ce se va fi plătit un preț greu, oamenii vor dobândi din nou experiența necesară pentru desfășurarea netulburată a procesului de producție.

Faptul esențial este acela că rivalitatea antreprenorilor aflați în căutare de profit este ceea ce nu permite prezervarea unor prețuri *false* {338} la factorii de producție. Activitățile antreprenorilor sunt elementul care ar conduce la starea irealizabilă de economie uniform repetitivă, dacă nu ar mai surveni alte schimbări. În licitația publică de dimensiuni mondiale numită piață, ei sunt licitatorii factorilor de producție. Licitând, ei sunt, așa-zicând, mandatarii consumatorilor. Fiecare antreprenor reprezintă un alt aspect al dorințelor consumatorilor: fie un bun diferit, fie un alt mod de producere a aceluiași bun. Competiția dintre antreprenori este, în cele din urmă, o competiție între diversele posibilități de care dispun oamenii pentru a-și îndepărta neplăcerea, atât cât este cu putință, prin achiziția de bunuri de consum. Decizia consumatorilor de a cumpăra un bun și de a amâna cumpărarea altuia determină prețurile factorilor de producție necesari pentru fabricarea acestor bunuri. Competiția dintre antreprenori reflectă prețurile bunurilor de consum, în formarea prețurilor factorilor de producție. Ea reflectă în lumea externă conflictul pe care raritatea inexorabilă a factorilor de producție îl induce în sufletul fiecărui individ. Ea face ca deciziile implicite ale consumatorilor, referitoare la întrebuințarea ce trebuie dată diverșilor factori nonspecifici de producție și la măsura în care trebuie utilizați factorii specifici de producție, să fie îndeplinite.

Procesul de formare a prețurilor este un proces social. El se încheagă printr-o interacțiune a tuturor membrilor societății. Cu toții colaborează și cooperează, fiecare în rolul specific pe care și l-a ales în cadrul diviziunii muncii. Rivalizând întru cooperare și cooperând întru competiție, toți oamenii își aduc propria lor contribuție la producerea rezultatului, adică la structura prețurilor pieței, alocarea factorilor de producție în diversele ramuri de satisfacere a dorințelor și determinarea părții ce revine fiecărui individ. Aceste trei evenimente nu sunt trei lucruri deosebite. Ele nu sunt decât aspecte diferite ale unui unic

fenomen indivizibil, pe care cercetarea noastră analitică îl separă în trei părți. In cursul procesului de piață, ele se consumă *uno actu*. Doar persoanele aservite unor înclinații socialiste, care nu se pot stăpâni de a arunca metodelor socialiste priviri pline de alean, pomenesc de trei procese diferite în cuprinsul fenomenelor de piață: determinarea prețurilor, direcționarea eforturilor productive și distribuția.

O limitare procesului de formare a prețurilor factorilor de producție

Procesul care face ca prețurile factorilor de producție să ia naștere din prețurile produselor nu poate da rezultate decât dacă, dintre factorii complementari {339} care nu se pot înlocui prin substitute, cel mult unul este absolut specific, adică nu este potrivit pentru nici un alt fel de întrebuințare. Dacă producerea unui factor necesită doi sau mai mulți factori absolut specifici, acestora nu li se poate atașa decât un preț cumulativ. Dacă toți factorii de producție ar fi absolut specifici, atunci procesul de formare a prețurilor nu ar putea genera decât astfel de prețuri cumulative. El nu ar genera decât rezultate de felul următor: dat fiind că prin combinarea a 3*a* cu 5*b* se produce o unitate de *p*, 3*a* și 5*b* laolaltă sunt egale cu 1*p* și prețul final al celor 3*a* + 5*b* este – incluzând rabatul corespunzător preferinței de timp – egal cu prețul final al 1*p*. Deoarece antreprenorii care doresc să utilizeze *a* și *b* pentru alte scopuri decât producerea de *p* nu licitează pentru acești factori, o determinare mai detaliată a prețurilor este imposibilă. Doar dacă apare o cerere pentru *a* (sau pentru *b*) din partea antreprenorilor care doresc să întrebuințeze *a* (sau *b*) pentru alte scopuri, apare competiția între ei și antreprenorii care intenționează să producă *p*, și se formează un preț pentru *a* (sau pentru *b*), al cărui nivel determină și prețul lui *b* (sau *a*).

O lume în care toți factorii de producție ar fi absolut specifici și-ar putea gestiona problemele economice cu ajutorul unor asemenea prețuri cumulative. Într-o asemenea lume n-ar exista problema alocării mijloacelor de producție către diversele ramuri de satisfacere a dorințelor. În lumea noastră reală, lucrurile se prezintă diferit. Există numeroase mijloace rare de producție care pot fi întrebuințate pentru diverse sarcini. În aceste condiții, problema economică este de a întrebuința acești factori, astfel încât nici o unitate dintre cele existente să nu fie întrebuințată pentru satisfacerea unei nevoi mai puțin intense, dacă această întrebuințare împiedică satisfacerea unei nevoi mai urgente. Aceasta este problema pe care o rezolvă piața, prin determinarea prețurilor factorilor de producție. Serviciul social asigurat prin mijlocirea acestei soluții nu este câtuși de puțin stânjenit de faptul că, pentru factorii care nu pot fi întrebuințați decât cumulativ, nu se pot determina decât prețuri cumulative.

Factorii de producție care pot fi întrebuințați în același raport de combinare pentru producerea mai multor bunuri, dar care nu admit nici o altfel de întrebuințare, vor fi considerați factori absolut specifici. Ei sunt absolut speci-

fici în raport cu producția unui produs intermediar, care poate fi întrebuințat pentru diverse scopuri. Prețul acestui produs intermediar nu li se poate atribui decât cumulativ factorilor de producție în chestiune. Este irelevant dacă acest produs intermediar poate fi perceput direct prin simțuri, sau dacă el este doar rezultatul invizibil și intangibil al utilizării lor concomitente.

4. Contabilizarea costurilor

În calculele de rentabilitate ale antreprenorului, costurile reprezintă suma de bani necesară pentru a procura factorii de producție. Antreprenorul urmărește să se angajeze în acele proiecte economice de pe urma cărora anticipează cel mai ridicat surplus de încasări față de costuri și să evite proiectele de pe urma cărora anticipează un volum mai redus de profituri, sau chiar o pierdere. Procedând astfel, el {340} își adaptează eforturile la satisfacerea cât mai adecvată cu putință a nevoilor consumatorilor. Faptul că un proiect nu este profitabil, deoarece costurile sunt mai ridicate decât încasările, este rezultatul faptului că există o întrebuințare mai folositoare ce poate fi dată factorilor de producție necesari. Există alte produse pentru cumpărarea cărora consumatorii sunt dispuși să achite prețurile acestor factori de producție. Dar consumatorii nu sunt dispuși să achite prețurile acestea cumpărând marfa a cărei producție nu este profitabilă.

Contabilizarea prețurilor este afectată de faptul că următoarele două condiții nu sunt întotdeauna prezente:

Mai întâi, fiecare creștere a cantității de factori cheltuiți pentru producerea unui bun de consum sporește puterea acestuia de a îndepărta neplăcerea.

În al doilea rând, fiecare creștere a cantității unui bun de consum necesită o creștere proporțională a cheltuielilor suportate pentru factorii de producție, sau chiar o creștere mai mult decât proporțională a acestora.

Dacă aceste condiții ar fi deopotrivă satisfăcute întotdeauna și fără excepții, atunci fiecare increment z cheltuit pentru creșterea cantității m a unei mărfi g ar fi întrebuințat pentru satisfacerea unei nevoi privite ca fiind mai puțin intensă decât cea mai puțin intensă dintre nevoile deja satisfăcute cu ajutorul cantității m dinainte disponibile. Totodată, incrementul z ar necesita întrebuințarea unor factori de producție ce se cer a fi retrași din procesul de satisfacere a altor nevoi considerate mai presante decât acele nevoi la a căror satisfacere s-a renunțat pentru a produce unitatea marginală din m. Pe de o parte, valoarea marginală a satisfacției dobândite de pe urma creșterii cantității disponibile de g ar scădea. Pe de altă parte, costurile necesare pentru producerea can-

tităților adiționale de *g* ar crește, în termeni de dezutilitate marginală; factorii de producție ar fi retrași din utilizări prin intermediul cărora s-ar putea satisface nevoi mai intense. Producția trebuie să înceteze în punctul în care utilitatea marginală a incrementului încetează de a mai compensa creșterea marginală în dezutilitate a costurilor.

Desigur, aceste condiții sunt prezente foarte frecvent, dar nu întotdeauna și fără excepție. Există numeroase bunuri, de toate ordinele, a căror structură fizică nu este omogenă și care nu sunt, de aceea, perfect divizibile.

Bineînțeles că ar fi posibil, printr-un joc sofisticat de cuvinte, să facem să dispară devierile de la prima condiție menționată mai sus. Am putea spune: o jumătate de autoturism nu este un autoturism. Dacă unei jumătăți de autoturism i se adaugă un sfert de autoturism nu {341} avem de-a face cu o creștere a „cantității" disponibile; abia finalizarea procesului de producție care produce o mașină completă ne furnizează o unitate și o „creștere" a cantității disponibile. Însă, unei asemenea interpretări îi scapă esențialul. Problema cu care avem de a face este că nu fiecărei creșteri a cheltuielilor îi corespunde o creștere proporțională a valorii obiective de utilizare – puterea fizică pe care o posedă un lucru de a furniza un anumit serviciu. Diversele incremente ale cheltuielilor produc rezultate diferite. Există incremente ale cheltuielilor care rămân nefolositoare dacă nu li se adaugă noi incremente, într-o anumită cantitate.

Pe de altă parte – și aceasta reprezintă devierea de la cea de-a doua condiție – o creștere a outputului fizic nu necesită întotdeauna o creștere proporțională a cheltuielilor, sau măcar o creștere suplimentară a acestora. Se poate întâmpla ca să nu crească deloc costurile, sau ca o creștere a lor să augmenteze outputul mai mult decât proporțional. Într-adevăr, multe mijloace de producție nu sunt nici ele omogene și perfect divizibile. Acest fenomen este cunoscut în mediile de afaceri sub denumirea de superioritate a producției pe scară mare. Economiștii se referă la legea randamentelor crescătoare sau a costurilor descrescătoare.

Considerăm – drept cazul *A* – o stare de lucruri în care toți factorii de producție nu sunt perfect divizibili și în care utilizarea deplină a serviciilor productive, furnizate de fiecare nou element indivizibil, din fiecare factor, necesită utilizarea deplină a celorlalte elemente indivizibile ale tuturor celorlalți factori complementari. Atunci, în fiecare agregat de agenți productivi, fiecare dintre elementele asamblate – fiecare mașină, fiecare lucrător, fiecare unitate de materie primă – poate fi pe deplin utilizat numai dacă toate serviciile productive ale celorlalte

elemente sunt, de asemenea, pe deplin utilizate. În cadrul limitelor acestea, producția unei părți a outputului maxim care poate fi atins nu necesită cheltuieli mai mari decât producerea celui mai mare output posibil. Putem spune, de asemenea, că agregatul de dimensiuni minime produce întotdeauna aceeași cantitate de produse; este imposibil de produs o cantitate mai mică de produse, chiar dacă o parte din ele sunt inutile.

Considerăm – drept cazul *B* – o stare de lucruri în care un grup de agenți productivi (*p*) este, pentru toate întrebuințările practice, perfect divizibil. Pe de altă parte, agenții imperfect divizibili pot fi divizați astfel încât deplina utilizare a serviciilor furnizate de către fiecare nouă parte indivizibilă dintr-un agent să necesite deplina utilizare a următoarelor părți indivizibile, ale celorlalți factori complementari incomplet divizibili. Atunci, augmentarea producției unui agregat de noi factori indivizibili, de la o utilizare parțială a capacității lor productive la una mai completă, nu necesită decât o creștere a cantității de *p*, factorii perfect divizibili. Totuși, trebuie să ne ferim de eroarea după care {342} aceasta implică în mod necesar o descreștere a costului mediu de producție. Este adevărat că, în cadrul agregatului de factori imperfect divizibili, fiecare dintre ei este acum mai bine utilizat, că de aceea costurile de producție, în măsura în care provin din cooperarea acestor factori, rămân neschimbate – și că fracțiunile acestora corespunzătoare unei unități de output descresc. Pe de altă parte, însă, o creștere a gradului de întrebuințare a factorilor perfect divizibili nu poate fi atinsă decât prin retragerea lor din alte întrebuințări. Valoarea acestor alte întrebuințări crește, în absența altor modificări, odată cu scăderea numărului lor; prețul acestor factori perfect divizibili tinde să crească, pe măsură ce tot mai mulți dintre ei sunt întrebuințați pentru mai buna utilizare a capacității productive a agregatului respectiv, al factorilor ce nu pot fi divizați în continuare. Nu trebuie să limităm studiul problemei noastre la cazul în care cantitatea adițională de *p* este retrasă de la alte întreprinderi, care produc același produs pe o cale mai puțin eficientă, silind aceste întreprinderi să-și reducă producția. Este evident că în cazul acesta – competiție între o întreprindere mai eficientă și una mai puțin eficientă, ambele producând același articol, din aceleași materii prime – costul mediu de producție scade în cadrul unității care se extinde. O cercetare mai largă a problemei duce la un rezultat diferit. Dacă unitățile de *p* sunt retrase din alte întrebuințări, în care ar fi fost utilizate pentru producerea altor articole, atunci se înregistrează o tendință de creștere a prețului acestor unități. Această tendință poate fi compensată de către tendințe accidentale, care lucrează în sens opus; uneori

poate fi atât de slabă încât efectele ei să fie neglijabile. Dar ea este întotdeauna prezentă și influențează potențial configurația costurilor.

În fine, considerăm – drept cazul *C* – o stare de lucruri în care diverși factori de producție imperfect divizibili pot fi divizați numai astfel încât, date fiind condițiile de piață, nici o dimensiune care poate fi aleasă pentru asamblarea lor în agregate de producție nu permite o combinație în care deplina utilizare a capacității productive a unui factor să facă posibilă deplina utilizare a capacității productive a celorlalți factori imperfect divizibili. Numai cazul *C* prezintă importanță practică, în vreme ce *A* și *B* abia dacă joacă vreun rol în realitate. Trăsătura caracteristică a cazului *C* este o configurație a costurilor de producție care variază neregulat. Dacă toți factorii imperfect divizibili sunt utilizați la mai puțin decât deplina lor capacitate, o augmentare a producției implică o scădere a costurilor medii de producție, cu excepția cazului în care o creștere a prețurilor suportate pentru factorii perfect divizibili contrabalansează acest efect. Dar, îndată ce deplina utilizare a capaci- {343} tății unuia dintre factorii imperfect divizibili este atinsă, augmentarea în continuare a producției determină o creștere abruptă bruscă a costurilor. Apoi se manifestă din nou o tendință către descreșterea costurilor medii de producție, care continuă să lucreze până când se atinge din nou deplina utilizare a unuia dintre factorii imperfect divizibili.

În absența altor modificări, cu cât producția unui anumit articol sporește, cu atât mai mulți factori de producție trebuie retrași din alte întrebuințări, în care ar fi fost întrebuințați pentru producerea altor articole. Astfel, în absența altor modificări, costurile medii de producție cresc odată cu creșterea cantității produse. Dar această lege cu caracter general este pusă între paranteze de fenomenul ce face ca nu toți factorii de producție să fie perfect divizibili și ca, în măsura în care ei pot fi divizați, să nu fie divizibili astfel încât deplina utilizare a unuia dintre ei să se soldeze cu deplina utilizare a celorlalți factori imperfect divizibili.

Antreprenorul care-și alcătuiește planurile se confruntă întotdeauna cu întrebarea: În ce măsură vor depăși prețurile anticipate ale produselor costurile anticipate? Dacă antreprenorul e încă liber cu privire la proiectul respectiv, deoarece nu a făcut încă nici un fel de investiții inconvertibile în vederea realizării lui, ceea ce contează pentru el sunt costurile medii. Dar dacă posedă deja un interes specific în respectiva linie de afaceri, el privește lucrurile din unghiul costurilor suplimentare care trebuie suportate. Cel ce posedă deja un agregat de producție care nu este pe deplin utilizat nu ia în considerație costul mediu de producție, ci costul marginal. Fără a ține seama de suma deja cheltuită

pentru investiții inconvertibile, el nu e interesat decât de a ști dacă încasările de pe urma unei cantități adiționale de produse vor depăși costul adițional suportat în vederea producerii lor. Chiar dacă întreaga sumă investită în facilitățile inconvertibile de producție trebuie lăsată deoparte, ca o pierdere, el continuă să producă atâta vreme cât anticipează un surplus rezonabil[4] de încasări relativ la costurile curente.

Cu referire la erorile populare, este necesar să subliniem că dacă nu sunt prezente condițiile necesare pentru apariția prețurilor de monopol, antreprenorul nu este în măsură să-și sporească venitul net prin reducerea producției sub nivelul corespunzător cererii consumatorilor. Dar de această problemă ne vom ocupa mai jos, în secțiunea 6.

Faptul că un factor de producție nu este perfect divizibil nu înseamnă întotdeauna că el poate fi construit și întrebuințat numai la o anumită dimensiune. Desigur, lucrul acesta este și el posibil în anumite cazuri. Însă, de regulă, dimensiunea acestor factori poate fi modificată. {344} Dacă una dintre diversele dimensiuni posibile pentru un asemenea factor – e.g. o mașină – se distinge prin aceea că pentru ea costurile de producție și manevrare sunt mai mici pe unitatea de servicii productive decât costurile corespunzătoare altor dimensiuni, atunci lucrurile rămân în esență neschimbate. În aceste condiții, superioritatea unității productive mai mari nu constă în faptul că întrebuințează o mașină la deplina ei capacitate, în vreme ce unitatea productivă mai mică nu utilizează decât o parte din capacitatea unei mașini de aceleași dimensiuni. Mai curând, ea constă în faptul că unitatea productivă mai mare întrebuințează o mașină care funcționează pe baza unei mai bune utilizări a factorilor de producție necesari pentru construcția și punerea ei în funcțiune decât mașina mai mică, întrebuințată în unitatea productivă mai mică.

Rolul jucat în toate ramurile productive de faptul că numeroși factori de producție nu sunt perfect divizibili este foarte mare. El are o importanță deosebită în desfășurarea proceselor industriale. Însă trebuie să ne ferim de numeroasele interpretări greșite care se dau semnificației sale.

Una din aceste greșeli constă în doctrina conform căreia în industriile de procesare prevalează legea randamentelor crescătoare, în vreme ce în agricultură și în minerit prevalează legea randamentelor descrescătoare. Erorile implicate în această afirmație au fost arătate mai sus.[5] În măsura în care există vreo deosebire între condițiile din agricultură

4. În acest context, rezonabil înseamnă că veniturile anticipate de pe urma capitalului convertibil, întrebuințat pentru continuarea producției, este cel puțin egal cu veniturile anticipate de pe urma utilizării sale în alte proiecte.

5. A se vedea mai sus, p. 130.

și acelea din industriile de procesare în privința aceasta, este vorba de deosebiri provenite din diferențele de date specifice. Imobilitatea solului și faptul că prestarea diverselor operațiuni agricole e dependentă de sezon îi pun pe fermieri în imposibilitatea de a beneficia de capacitatea multor factori mobili de producție, în măsura în care acest lucru e făcut posibil, de cele mai multe ori, de condițiile din ramurile industriale. Dimensiunea optimă a unei unități productive în producția agricolă este, de regulă, mult mai redusă decât în industriile de procesare. Este evident și nu sunt necesare nici un fel de explicații suplimentare pentru a arăta de ce concentrarea activităților agricole nu poate fi împinsă nici pe departe până la gradul atins în industriile de procesare.

Pe de altă parte, inegala distribuție a resurselor naturale pe suprafața pământului – care este unul din cei doi factori care determină productivitatea superioară a diviziunii muncii – pune o limită și în calea concentrării în industriile de procesare. Tendința către o specializare progresivă și către concentrarea proceselor industriale integrate, în numai câteva unități productive, este contracarată de dispersia geografică a resurselor naturale. Faptul că producția de materii prime și cea de produse alimentare nu pot fi centralizate și îi forțează pe oameni să {345} se disperseze în diferitele părți ale suprafeței terestre le impune de asemenea industriilor de procesare un anumit grad de descentralizare. El face necesară luarea în considerație a problemelor de transport, ca un factor particular al costurilor de producție. Costurile de transport trebuie cântărite prin comparație cu economiile ce pot fi anticipate de pe urma specializării mai pronunțate. În vreme ce, în anumite ramuri ale industriilor de procesare, cea mai pronunțată concentrare este metoda cea mai adecvată de reducere a costurilor, în alte ramuri este mai avantajos un anumit grad de descentralizare. În domeniul serviciilor, dezavantajele concentrării sunt atât de mari încât ele domină aproape cu totul avantajele acesteia.

Apoi mai intervine și un factor istoric. În trecut, bunurile de capital au fost imobilizate în locuri în care contemporanii noștri nu le-ar fi instalat. Este irelevant dacă această imobilizare a fost sau nu procedura cea mai economică la care puteau apela generațiile care au determinat-o. Oricum ar fi, generația actuală are de a face cu un *fait accompli* [fapt împlinit]. Ea trebuie să-și adapteze deciziile la acest fapt și trebuie să-l ia în calcul când se preocupă de problema situării industriilor de procesare.[6]

6. Pentru o analiză detaliată a conservatorismului impus oamenilor de către convertibilitatea limitată a multor bunuri de capital, elementul producției care este determinat istoric, a se vedea mai jos, pp. 503-504.

În fine, există factori instituționali. Există bariere vamale și bariere în calea migrării. Există diferențe între modurile de organizare politică și metodele de guvernare din diferite țări. Întinse teritorii sunt astfel administrate încât, practic, nici nu se pune problema de a le alege drept locații pentru vreo investiție de capital, indiferent cât de favorabile ar putea fi condițiile fizice pe care le oferă.

Contabilizarea antreprenorială a costurilor trebuie să țină seama de toți acești factori geografici, istorici și instituționali. Dar chiar dacă facem abstracție de aceștia, există factori pur tehnici care limitează dimensiunea optimă a unităților productive și a firmelor. Unitatea productivă sau firma de dimensiuni mai mari ar putea presupune reglementări interne și proceduri pe care o firmă mai mică le-ar putea evita. În multe cazuri, costurile determinate de asemenea reglementări și proceduri pot fi mai mult decât compensate de reducerea costurilor prin mai buna utilizare a capacității unora dintre factorii imperfect divizibili întrebuințați. În alte cazuri lucrurile pot sta altfel.

În regim capitalist, operațiunile aritmetice necesare pentru contabilizarea costurilor și pentru confruntarea costurilor cu încasările pot fi cu ușurință efectuate, deoarece există metode de calcul economic la îndemână. Totuși, contabilizarea costurilor și calcularea semnificației economice a proiectelor de afaceri în chestiune nu este doar o problemă matematică, susceptibilă de a fi rezolvată în mod satisfăcător de oricine este familiarizat cu regulile elementare ale aritmeticii. {346} Problema de căpătâi este determinarea echivalentelor monetare ale elementelor care intervin în calcul. Este o eroare să se presupună, așa cum fac numeroși economiști, că aceste echivalente sunt mărimi date, unic determinate de configurația condițiilor economice. Ele sunt anticipări speculative ale unor condiții viitoare incerte și, ca atare, depind de înțelegerea de către antreprenor a viitoarei configurații a pieței. Și termenul de costuri *fixe* este în această privință întrucâtva inducător în eroare.

Fiecare acțiune urmărește satisfacerea cea mai adecvată cu putință a unor nevoi viitoare. Pentru a realiza aceste obiective, ea trebuie să dea factorilor de producție disponibili utilizarea cea mai adecvată cu putință. Pe de altă parte, procesele istorice care au dat naștere actualei configurații a factorilor disponibili sunt irelevante. Pentru deciziile privitoare la acțiunea viitoare ceea ce contează și le influențează este exclusiv rezultatul acestui proces istoric, cantitatea și calitatea factorilor disponibili astăzi. Acești factori nu sunt estimați decât din perspectiva capacității lor de a furniza servicii productive pentru îndepărtarea de

neplăceri viitoare. Suma de bani cheltuită în trecut pentru producerea și achiziționarea lor este irelevantă.

Am arătat deja că antreprenorul care, în momentul în care trebuie să ia o nouă decizie, a cheltuit bani pentru realizarea unui anumit proiect, este într-o situație deosebită de aceea a unei persoane care pornește de la zero. El este proprietarul unui complex de factori de producție inconvertibili, pe care îi poate întrebuința pentru anumite scopuri. Deciziile sale privind acțiunile viitoare vor fi influențate de acest fapt. Dar el nu estimează acest complex prin raportare la ceea ce a cheltuit în trecut pentru achiziționarea lui. El îl estimează exclusiv din punctul de vedere al utilității sale pentru acțiuni viitoare. Faptul că a cheltuit mai mult sau mai puțin pentru achiziționarea lui este lipsit de semnificație. Acesta nu este decât un factor luat în calcul pentru determinarea volumului pierderilor sau profiturilor trecute ale antreprenorului și a situației actuale a avuției sale. Este un element constitutiv al procesului istoric care a produs actuala configurație a factorilor de producție și, ca atare, prezintă importanță pentru acțiunile viitoare. Dar el nu contează din perspectiva planificării acțiunilor viitoare și a calculelor de rentabilitate care privesc asemenea acțiuni. Faptul că intrările care figurează în evidențele firmei diferă de prețurile actuale ale unor astfel de factori de producție neconvertibili este irelevant.

De bună seamă, asemenea pierderi și profituri deja consumate pot motiva firma să opereze altfel decât ar fi făcut-o dacă nu ar fi fost afectată de ele. Pierderile din trecut pot face ca poziția unei firme să devină precară, îndeosebi dacă atrag după ele datorii și o împovărează cu plăți ale dobânzilor și ratelor corespunzătoare sumei principale. Totuși, nu este corect să ne referim la asemenea plăți numindu-le o {347} parte a costurilor fixe. Ele nu au nici un fel de legătură cu operațiunile curente. Ele nu sunt cauzate de procesul de producție, ci de metodele la care a recurs în trecut antreprenorul, pentru procurarea capitalului și a bunurilor de capital necesare. Ele sunt doar accidentale din perspectiva preocupărilor curente. Dar ele îi pot impune firmei în chestiune un curs al afacerilor pe care nu l-ar fi adoptat dacă ar fi fost mai puternică din punct de vedere financiar. Nevoia urgentă de bani lichizi pentru onorarea plăților scadente nu afectează contabilizarea costurilor, ci estimarea de către firmă a lichidităților de care dispune imediat, prin contrast cu banii lichizi care nu pot fi încasați decât la o dată ulterioară. Ea poate stimula o firmă să-și vândă o parte din inventar la un moment nepotrivit și să-și întrebuințeze echipamentul de producție durabil într-o manieră care neglijează, în mod necugetat, conservarea acestui echipament, în vederea utilizării ulterioare.

Pentru problemele contabilizării costurilor este irelevant dacă o firmă deține în proprietate capitalul investit în întreprinderea sa, sau dacă ea a împrumutat o parte mai mică sau mai mare din el și este obligată să respecte termenii unui contract de împrumut, care fixează rigid rata dobânzii și datele scadenței pentru dobândă și suma principală. Costurile de producție nu includ decât dobânda pe capitalul care încă există și este întrebuințat în cadrul întreprinderii. Ele nu includ dobânda pe capitalul irosit în trecut prin investiții greșite sau prin gestionarea ineficientă a operațiunilor curente de afaceri. Sarcina care îi revine omului de afaceri este întotdeauna de a utiliza stocul bunurilor de capital disponibile în prezent, în maniera cea mai adecvată pentru satisfacerea nevoilor viitoare. In urmărirea acestui obiectiv, el nu trebuie să se lase abătut de erori trecute și de eșecuri ale căror consecințe nu pot fi șterse. O unitate productivă construită în trecut poate că nu ar fi fost construită dacă ar fi fost anticipată corect situația actuală. Lamentarea acestei împrejurări istorice este inutilă. Lucrul esențial este de a stabili dacă unitatea productivă mai poate furniza vreun serviciu și, în caz afirmativ, cum poate fi ea utilizată în modul cel mai adecvat. Este cu siguranță trist, din punctul de vedere al antreprenorului individual, că nu a evitat erorile. Pierderile suferite îi afectează situația financiară. Ele nu afectează costurile care trebuie luate în calcul la alcătuirea planurilor de acțiune pentru viitor.

Este important să insistăm asupra acestui aspect, deoarece el a fost distorsionat de interpretările curente și de justificările date anumitor măsuri. Nu putem „reduce costurile" prin reducerea poverii datoriilor unor firme și corporații. O politică de ștergere a datoriilor sau a dobânzilor contractate odată cu acestea, total sau parțial, nu reduce costurile. Ea transferă avuție de la creditori către debitori; ea translatează incidența pierderilor suportate în trecut, de la un grup de oameni către un alt grup, e.g. de la posesorii de acțiuni comune către aceia de acțiuni și obligațiuni preferențiale. Argumentul acesta, al reducerii costurilor, este adesea avansat în favoarea devaluării monedei. El nu {348} este mai puțin greșit în acest caz decât toate celelalte argumente avansate în același scop.

Sub denumirea curentă de costuri fixe sunt incluse și costurile suportate prin exploatarea factorilor de producție deja disponibili, care fie sunt întru totul neconvertibili, fie nu pot fi adaptați pentru urmărirea altor scopuri productive, decât prin suportarea unei pierderi considerabile. Acești factori se caracterizează printr-o durabilitate mai pronunțată decât ceilalți factori de producție necesari. Dar ei nu sunt permanenți. Ei se uzează în procesul de producție. Cu fiecare unitate

de produs fabricată se consumă o parte din puterea productivă a mașinii. Acest grad de uzură poate fi determinat cu precizie apelând la tehnologie și poate fi estimat corespunzător în termeni monetari.

Pe de altă parte, calculele antreprenoriale de rentabilitate nu trebuie să țină seama numai de acest echivalent monetar al uzurii suferite de mașină. Omul de afaceri nu se preocupă numai de durata vieții tehnologice a mașinii. El trebuie să ia în calcul și configurația viitoare a pieței. Deși o mașină poate fi încă perfect utilizabilă din punct de vedere tehnologic, condițiile de piață pot să o facă să devină învechită și lipsită de orice valoare. Dacă cererea pentru produsele ei scade sau dispare complet, sau dacă apar mijloace mai eficiente de a le furniza consumatorilor aceste produse, mașina se transformă în simplu fier vechi, din punct de vedere economic. Cu prilejul planificării strategiei firmei sale, antreprenorul trebuie să acorde întreaga atenție viitoarei configurații anticipate a pieței. Volumul costurilor „fixe", care intervin în calculele sale, depinde de înțelegerea de către el a evenimentelor viitoare. El nu poate fi determinat recurgând pur și simplu la raționamente tehnologice.

Tehnologul poate determina punctul optim pentru utilizarea unui agregat de producție. Dar acest optim tehnologic poate fi diferit de mărimile pe care le face să intervină în calculul său economic antreprenorul, pe baza judecății sale specifice privitoare la viitoarele condiții de piață. Să presupunem că o fabrică este înzestrată cu mașini care pot fi întrebuințate pe lungimea unei perioade de zece ani. În fiecare an se pun deoparte 10% din costul lor inițial pentru amortizare. În al treilea an condițiile de piață pun o dilemă în fața antreprenorului. El își poate dubla outputul pe anul în curs și îl poate vinde la un preț care (în plus față de acoperirea creșterii costurilor variabile) depășește cota de amortizare pentru anul în curs și valoarea prezentă a ultimei cote de amortizare. Dar această dublare a producției triplează uzura echipamentului, iar încasările suplimentare provenite din vânzarea cantității duble de produse nu sunt suficient de mari pentru a acoperi și valoarea prezentă a cotei de amortizare din anul al nouălea. Dacă antreprenorul {349} ar fi să considere cota anuală de amortizare drept un element rigid, menit a fi introdus în calculele sale, el ar trebui să conchidă că dublarea producției nu este profitabilă, deoarece încasările adiționale sunt inferioare costului adițional. El s-ar abține de la extinderea producției dincolo de optimul tehnologic. Dar antreprenorul calculează în alt fel, chiar dacă în evidența sa contabilă el poate pune deoparte aceeași cotă de amortizare în fiecare an. Răspunsul la întrebarea dacă antreprenorul va prefera sau nu o fracțiune din valoarea prezentă a cotei de amor-

tizare din anul al nouălea, serviciilor tehnologice pe care i le-ar putea furniza mașinile în anul al nouălea, depinde de opinia lui cu privire la starea viitoare a pieței.

Opinia publică, guvernele și legislatorii, precum și legislația fiscală, privesc o unitate de afaceri ca pe o sursă permanentă de venituri. Ei cred că antreprenorul, care face rabaturile necesare pentru menținerea capitalului, prin cotele anuale de amortizare, va fi întotdeauna în măsură să culeagă un venit rezonabil de pe urma capitalului investit în bunurile sale durabile de producție. În realitate condițiile sunt diferite. Un agregat de producție, de felul unei întreprinderi și al echipamentelor din înzestrarea sa, este un factor de producție a cărui utilitate depinde de fluctuațiile condițiilor de piață și de priceperea cu care îl întrebuințează antreprenorul, în conformitate cu schimbarea condițiilor.

În sfera calculului economic nu există nimic sigur, în sensul în care acest termen este întrebuințat cu referire la faptele tehnologice. Elementele esențiale ale calculului economic sunt anticipări speculative ale condițiilor viitoare. Uzanțele negustorești, cutumele și legile comerciale au stabilit reguli precise pentru contabilizare și reviziile contabile. Există acuratețe în ținerea evidențelor contabile. Dar ele nu sunt precise decât în raport cu aceste reguli. Valorile înscrise în evidențele contabile nu reflectă cu precizie starea reală de lucruri. Valoarea de piață a unui agregat de bunuri de producție durabile poate fi diferită de cifrele nominale pe care le indică evidențele contabile. Drept dovadă, la bursă ele sunt estimate fără nici un fel de referire la aceste cifre.

Contabilizarea costurilor nu este, așadar, un proces aritmetic care să poată fi constatat și examinat de către un observator neutru. Ea nu operează cu mărimi unic determinate, care să poată fi identificate în mod obiectiv. Elementele sale esențiale sunt rezultatele unei înțelegeri specifice a condițiilor viitoare, care este în mod necesar întotdeauna colorată de opiniile antreprenorului cu privire la configurația viitoare a pieței.

Tentativele de stabilire a conturilor de costuri pe o bază „imparțială” sunt sortite eșecului. Calcularea costurilor este un instrument mental al acțiunii, decizia deliberată de a întrebuința cât mai adecvat mijloacele disponibile, în vederea ameliorării condițiilor viitoare. Este un fenomen necesarmente volițional, nu unul factual. În mâinile unui observator neutru el își modifică în întregime caracterul. Observatorul {350} nu privește înainte în viitor. El privește în urmă, către trecutul mort și regulile rigide, care sunt inutile pentru viața și acțiunea efective. El nu anticipează schimbările. El se lasă involuntar ghidat de prejudecata că economia uniform repetitivă este starea normală și cea mai dezirabilă

a treburilor omenești. Profiturile nu încap în schema lui. El nutrește idei confuze despre o rată „echitabilă" a profitului și despre un venit „just" pe capitalul investit. Dar asemenea lucruri sunt inexistente. În cadrul economiei uniform repetitive nu există profituri. Într-o economie aflată în schimbare profiturile nu sunt determinate cu ajutorul nici unui set de reguli prin raportare la care să poată fi clasificate drept juste sau injuste. Profiturile nu sunt niciodată normale. Acolo unde există normalitate, adică în absența schimbărilor, nu pot apărea nici un fel de profituri.

5. Catalactică logică versus catalactică matematică

Problemele prețurilor și ale costurilor au fost tratate și cu ajutorul metodelor matematice. Au existat economiști care au susținut că singura metodă adecvată de abordare a problemelor economice este metoda matematică și care i-au ironizat pe economiștii adepți ai metodei logice, numindu-i economiști „literari".

Dacă acest antagonism între economiștii adepți ai metodei logice și economiștii adepți ai metodei matematice n-ar fi decât un dezacord purtând asupra procedurii celei mai adecvate ce se pretează a fi aplicată la studiul economiei, atunci ar fi superfluu să-i acordăm atenție. Metoda mai bună și-ar demonstra preeminența, producând rezultate mai bune. Este posibil și ca diferite tipuri de proceduri să fie necesare pentru soluționarea unor diferite probleme și ca, pentru unele dintre ele, o anumită metodă să fie mai utilă decât alta.

Totuși, aceasta nu este doar o dispută privitoare la chestiuni euristice, ci o controversă referitoare la fundamentele teoriei economice. Metoda matematică trebuie respinsă, nu doar datorită sterilității ei. Ea este o metodă în întregime vicioasă, care pornește de la presupoziții false și duce la inferențe eronate. Silogismele ei nu sunt doar sterile; ele îndepărtează mintea de studiul problemelor reale și distorsionează relațiile dintre diversele fenomene.

Ideile și procedurile economiștilor matematicieni nu sunt uniforme. Există trei mari curente de gândire care trebuie tratate separat.

Prima varietate este reprezentată de statisticieni, care urmăresc să descopere legi economice pornind de la studiul experienței economice. Ei urmăresc să transforme teoria economică într-o știință „cantitativă". Programul lor este condensat în motto-ul Societății Econometrice: {351} Știința înseamnă măsurătoare.

Eroarea fundamentală implicată în acest raționament a fost indicată mai sus.[7] Experiența istoriei economice este întotdeauna experiența

7. Cf. mai sus, pp. 31, 55-56.

unor fenomene complexe. Ea nu ne poate nicicând furniza o cunoaștere de tipul celei pe care o extrage experimentatorul dintr-un experiment de laborator. Statistica este o metodă de prezentare a faptelor istorice, privitoare la prețuri și la alte date relevante ale acțiunii umane. Ea nu face parte din teoria economică și nu poate produce teoreme și teorii economice. Statistica prețurilor este istorie economică. Legea după care, *ceteris paribus*, o creștere a cererii trebuie să atragă după sine o creștere a prețurilor nu este derivată experimental. Nimeni nu a fost și nimeni nu va fi vreodată în situația de a observa o schimbare a uneia dintre datele pieței, *ceteris paribus*. Nu există nimic de felul unei teorii economice cantitative. Toate cantitățile economice despre care avem informații reprezintă date ale istoriei economice. Nici o persoană rezonabilă nu poate susține că relația dintre preț și ofertă este în general, sau măcar în cazul anumitor mărfuri, constantă. Știm, dimpotrivă, că fenomenele externe îi afectează în mod diferit pe diferiți oameni, că reacțiile acelorași oameni la aceleași evenimente externe variază și că nu este posibil să îi dispunem pe indivizi în clase de persoane care reacționează în același mod. Acest aspect este un produs al teoriei noastre apriorice. Este adevărat că empiriștii resping această teorie; ei pretind că urmăresc să învețe numai din experiența istorică. Însă ei intră în contradicție cu propriile lor principii, deîndată ce trec dincolo de înregistrarea neadulterată a unor prețuri izolate individuale și încep să construiască serii și să calculeze medii statistice. Un dat experimental și un fapt statistic este numai un preț plătit la un anumit moment și într-un anumit loc, pentru o anumită cantitate, a unei anumite mărfi. Dispunerea diverselor date referitoare la prețuri în grupuri și calcularea de medii sunt ghidate de considerații teoretice care le sunt logic și temporal antecedente. Măsura în care anumite caracteristici care sunt prezente și anumite contingențe circumstanțiale, privitoare la respectivele date despre prețuri, sunt sau nu luate în considerație depinde de un raționament teoretic de același fel. Nimeni nu este atât de îndrăzneț încât să susțină că o creștere de *a*% a ofertei la un anumit bun trebuie întotdeauna – în fiecare țară și de fiecare dată – să ducă la o scădere de *b*% a prețului său. Însă, deoarece nici un economist cantitativ nu s-a încumetat vreodată să definească cu precizie, pe temeiul experienței statistice, condițiile speciale care determină o anumită deviere de la raportul a:b, sterilitatea strădaniilor acestei categorii de economiști este manifestă. Mai mult, banii nu sunt un etalon pentru măsurarea prețurilor; ei sunt un mijloc al cărui raport de schimb variază în același fel – deși, de regulă, nu cu aceeași viteză și în aceeași măsură – în {352} care variază raporturile mutuale de schimb dintre bunurile și serviciile comercializabile.

Este inutil să continuăm cu revelarea erorilor implicate în afirmațiile economiei cantitative. În ciuda tuturor anunțurilor sforăitoare ale adepților săi, nu s-a întreprins nimic în direcția realizării programului său. Regretatul Henry Schultz și-a dedicat cercetările măsurării elasticităților cererii pentru diferite bunuri. Profesorul Paul H. Douglas a elogiat rezultatele studiilor lui Schultz, numindu-le „o muncă la fel de necesară pentru a face din teoria economică o știință mai mult sau mai puțin exactă, cum a fost determinarea greutăților atomice pentru dezvoltarea chimiei".[8] Adevărul este că Schultz nu s-a angrenat niciodată în determinarea elasticității cererii pentru vreo marfă ca atare; datele pe care s-a bazat el erau limitate la anumite regiuni geografice și perioade istorice. Rezultatele obținute de el cu privire la un anumit bun, cum ar fi cartofii, nu se referă la cartofi în general, ci la cartofii din Statele Unite din perioada anilor 1875 – 1929.[9] Ele sunt în cel mai bun caz contribuții de factură mai degrabă îndoielnică și nesatisfăcătoare la diverse capitole ale istoriei economice. Ele nu constituie în nici un caz pași către realizarea programului confuz și contradictoriu al economiei cantitative. Trebuie subliniat faptul că reprezentanții celorlalte două varietăți de economie matematică sunt pe deplin conștienți de sterilitatea economiei cantitative. Într-adevăr, ei nu s-au încumetat niciodată să introducă magnitudini descoperite de econometricieni în formulele și ecuațiile lor, adaptându-le astfel pentru soluționarea unor probleme particulare. În sfera științelor acțiunii umane nu există nici un mijloc de abordare a evenimentelor viitoare cu excepția aceluia furnizat de înțelegerea specifică.

Al doilea domeniu abordat de economiștii adepți ai metodelor matematice este acela al raportului dintre prețuri și costuri. În abordarea acestor probleme, economiștii matematicieni nesocotesc funcționarea procesului de piață și, mai mult, pretind a face abstracție de întrebuințarea banilor, care este inerentă calculelor economice. Pe de altă parte, în măsura în care se referă la prețuri și costuri în general și au de a face cu prețuri și costuri, ei presupun implicit existența și utilizarea banilor. Prețurile sunt întotdeauna prețuri monetare, iar costurile nu pot fi introduse în calculele economice dacă nu sunt exprimate în termeni monetari. Dacă nu recurgem la expresii monetare, atunci costurile se exprimă sub forma unor cantități complexe alcătuite din diverse bunuri și servicii, care urmează a fi cheltuite pentru procurarea unui produs. Pe de altă parte, prețurile – dacă putem întrebuința acest ter-

8. Cf. Paul H. Douglas în *Econometrica*, VII, 105.

9. Cf. Henry Schultz, *The Theory and Measurement of Demand*, University of Chicago Press, 1938, pp. 405-427.

men pentru a desemna rapoartele de schimb determinate prin troc – constau în enumerarea unor cantități de diferite bunuri, în schimbul cărora „vânzătorul" poate tranzacționa o anumită ofertă. Bunurile la {353} care se face referință în exprimarea unor asemenea „prețuri" nu sunt aceleași bunuri la care se referă „costurile". O comparație între asemenea prețuri exprimate în natură și costurile exprimate în natură nu este fezabilă. Faptul că vânzătorul evaluează bunurile la care renunță la o valoare mai scăzută decât cele pe care le primește în schimb pentru ele, faptul că vânzătorul și cumpărătorul diferă cu privire la evaluarea subiectivă a celor două bunuri tranzacționate, și faptul că antreprenorul se angrenează într-un proiect doar dacă anticipează să primească în schimbul produselor bunuri pe care le evaluează la o valoare mai ridicată decât pe cele cheltuite pentru producerea lor, toate acestea sunt lucruri pe care le cunoaștem deja, pe baza analizei praxeologice. Cunoașterea aprioristă este cea care ne permite să anticipăm conduita unui antreprenor care este în măsură să apeleze la calculul economic. Însă economistul matematic se amăgește atunci când pretinde că tratează aceste probleme într-o manieră mai generală prin eliminarea oricărei referiri la expresiile monetare. Este inutil să se investigheze cazuri de divizibilitate imperfectă a factorilor de producție fără referire la calculul economic în termeni monetari. Asemenea investigații nu pot trece niciodată dincolo de cunoașterea deja disponibilă; anume, aceea că fiecare antreprenor urmărește să producă acele articole a căror vânzare îi va aduce încasări pe care le evaluează la o valoare mai ridicată decât complexul total de bunuri cheltuite pentru producerea lor. Dar dacă nu există schimb indirect și dacă nici un mijloc de schimb nu este în uz comun, el nu poate reuși – presupunând că a anticipat corect starea viitoare a pieței – decât dacă este înzestrat cu un intelect suprauman. El ar trebui să absoarbă dintr-o privire toate rapoartele determinate pe piață, în așa fel încât să atribuie în raționamentele sale fiecărui bun exact locul care i se cuvine, pe baza acestor rapoarte.

Este incontestabil că toate investigațiile privitoare la relația dintre prețuri și costuri presupun atât utilizarea banilor cât și procesul de piață. Însă economiștii matematicieni închid ochii în fața acestui fapt evident. Ei formulează ecuații și desenează curbe care sunt ținute să descrie realitatea. De fapt, ei nu descriu decât o stare de lucruri irealizabilă și ipotetică, lipsită de orice legătură cu problemele catalactice în chestiune. Ei înlocuiesc prin simboluri algebrice expresiile monetare efective, așa cum intervin ele în calculul economic, și sunt convinși că acest procedeu face ca raționamentele lor să fie mai științifice. Produc o impresie puternică asupra nespecialiștilor naivi. În fond, ei nu fac

decât să propage confuzie și să încurce lucruri care sunt tratate satisfăcător în manualele de aritmetică și contabilitate comerciale.

Unii dintre acești matematicieni au mers până la a declara că desfășurarea calculului economic ar fi posibilă pe baza unităților de utilitate. Ei și-au intitulat metoda analiză a utilităților. Eroarea lor este aceeași cu cea comisă de a treia varietate de economiști matematicieni.

Trăsătura caracteristică a membrilor acestui al treilea grup este că {354} urmăresc, în mod deschis și conștient, să rezolve probleme catalactice fără a se raporta în nici un fel la procesul pieței. Idealul lor este să construiască o teorie economică după modelul mecanicii. Ei recurg în permanență la analogii cu disciplina mecanicii clasice, care, în opinia lor, reprezintă modelul unic și absolut al oricărei cercetări științifice. Este inutil să explicăm din nou de ce această analogie este superficială și inducătoare în eroare și în ce privințe acțiunea umană deliberată diferă radical de mișcare, obiectul de studiu al mecanicii. Va fi suficient să accentuăm un singur aspect, anume semnificația practică a ecuațiilor diferențiale, în cadrul celor două discipline.

Raționamentele care conduc la formularea ecuațiilor sunt, în mod necesar, de factură non-matematică. Formularea acestor ecuații este expresia finală a cunoașterii noastre; ea nu ne îmbogățește nemijlocit cunoașterea. Cu toate acestea, ecuațiile pot furniza servicii practice foarte importante în sfera mecanicii. Dată fiind existența relațiilor constante între diverse elemente mecanice, devine posibil să utilizăm ecuațiile pentru a rezolva diverse probleme tehnologice. Civilizația noastră industrială modernă este, în cea mai mare parte, o realizare a acestui mod de utilizare a ecuațiilor diferențiale ale fizicii. Asemenea relații constante nu există, însă, între elemente economice. Ecuațiile formulate de economiștii matematicieni rămân un exemplu inutil de gimnastică mentală – și nu ar deveni altceva nici dacă ar exprima mai mult decât exprimă efectiv.

O cercetare economică sănătoasă nu trebuie să piardă niciodată din vedere aceste două principii fundamentale ale teoriei valorii: Mai întâi, evaluarea din care se naște acțiunea înseamnă întotdeauna a prefera și a lăsa deoparte; ea nu înseamnă niciodată echivalență sau indiferență. În al doilea rând, nu există nici o modalitate de comparare a evaluărilor a doi indivizi diferiți, sau a evaluărilor aceluiași individ la momente de timp diferite, alta decât de a stabili dacă alternativele în chestiune sunt sau nu aranjate în aceeași ordine de preferințe.

În cazul construcției imaginare a unei economii uniform repetitive, toți factorii de producție sunt întrebuințați astfel încât fiecare din ei să furnizeze cel mai valoros serviciu. Nici o schimbare imaginabilă și

posibilă nu ar putea ameliora starea de satisfacție; nici un factor nu este întrebuințat pentru satisfacerea unei nevoi *a*, dacă această întrebuințare împiedică satisfacerea nevoii *b*, căreia i se acordă o valoare superioară lui *a*. Este, desigur, posibil să descriem cu ajutorul unor ecuații diferențiale această modalitate imaginară de alocare a resurselor și să o vizualizăm grafic, cu ajutorul unor curbe. Însă aceste instrumente nu ne spun nimic despre procesul pieței. Ele nu fac decât să exprime o situație imaginară, în care procesul pieței ar înceta să mai opereze. {355} Economiștii matematicieni nesocotesc tot ce ține de elucidarea teoretică a procesului pieței și se amuză facil cu o noțiune auxiliară, lipsită de orice semnificație când este scoasă din contextul care îi este propriu.

În fizică suntem confruntați cu schimbări care afectează diverse fenomene perceptibile cu ajutorul simțurilor. Descoperim o regularitate în secvența acestor schimbări și aceste observații ne conduc la construcția unei științe a fizicii. Nu știm nimic despre forțele ultime care determină aceste schimbări. Ele constituie date ultime pentru mintea cercetătorului și nu permit nici un fel de analize împinse dincolo de pragul lor. Ceea ce cunoaștem din observații este concatenarea regulată a diverselor entități și atribute observabile. Ceea ce descrie fizicianul prin ecuații diferențiale este interdependența aceasta mutuală dintre date.

În praxeologie, primul lucru de care luăm cunoștință este că oamenii urmăresc în mod deliberat să producă anumite schimbări. Cunoașterea lucrului acesta este cea care conferă unitate domeniului de studiu al praxeologiei și-l deosebește de obiectul de studiu al științelor naturale. Noi cunoaștem forțele aflate îndărătul schimbărilor și această cunoaștere apriorică ne conduce la cunoașterea proceselor praxeologice. Fizicianul nu știe ce „este" electricitatea. El nu cunoaște decât fenomenele atribuite unui „ce", numit electricitate. Dar economistul știe ce pune în mișcare procesele de piață. Numai datorită acestei cunoașteri este el în măsură să distingă între fenomenele de piață și alte fenomene, și să descrie procesul pieței.

De bună seamă, economistul matematician nu contribuie cu nimic la elucidarea procesului pieței. El nu face decât să descrie un dispozitiv auxiliar, întrebuințat de economiștii adepți ai metodei logice, ca o noțiune limită: definiția unei stări de lucruri în care a încetat să mai existe orice fel de acțiune și în care procesul de piață a atins o stare de repaos. Acesta este tot ce poate el afirma. Ceea ce articulează economistul adept al metodei logice în cuvinte, atunci când definește construcțiile imaginare ale stării finale de repaos și a economiei uniform repetitive – și ceea ce însuși economistul matematician trebuie să descrie în cu-

vinte, înainte de a-și începe lucrul matematic, este tradus în simboluri algebrice. O analogie superficială este supralicitată și nimic mai mult.

Atât economistul adept al metodei logice cât și economistul matematician susțin că acțiunea umană se îndreaptă, în cele din urmă, către stabilirea unei asemenea stări de echilibru și că aceasta ar fi atinsă dacă toate schimbările nou ivite ar înceta. Însă economistul adept al metodei logice știe cu mult mai mult decât atât. El arată cum anume tind activitățile persoanelor întreprinzătoare, ale promotorilor și ale speculatorilor, dornici de a profita de pe urma discrepanțelor din structura prețurilor, către eradicarea discrepanțelor de felul acesta, și – prin aceasta – și către eliminarea surselor de profituri și pierderi antreprenoriale. El arată cum ar conduce procesul acesta, în cele din urmă, la instituirea economiei uniform repetitive. Aceasta este sarcina teoriei economice. Descrierea matematică a diverselor stări de echilibru nu este decât o joacă. Problema este de a analiza procesul pieței.

{356}

O comparație a celor două metode de analiză economică ne poate face să înțelegem semnificația cerinței frecvent auzite, de a lărgi domeniul științei economice, prin construirea unei teorii dinamice, în loc de a acorda atenție doar problemelor statice. Cu referire la economia logică, acest postulat este lipsit de orice temei. Economia logică este, în esență, o teorie a proceselor și a schimbării. Ea nu recurge la construcțiile imaginare ale unei economii fără de schimbare decât pentru elucidarea fenomenelor asociate cu schimbarea. Dar lucrurile nu stau la fel cu economia matematică. Ecuațiile și formulele acesteia sunt limitate la descrierea unei stări de echilibru și de non-acțiune. Ea nu ne poate spune nimic despre formarea unor asemenea stări și despre transformarea lor în alte stări, câtă vreme nu părăsește domeniul procedurilor matematice. Atunci când este îndreptată împotriva economiei matematice, solicitarea unei teorii dinamice este bine întemeiată. Dar economia matematică nu are nici o posibilitate de a satisface această cerere. Problemele de analiză a proceselor, adică singurele probleme care contează, nu se pretează nici unui fel de abordare matematică. Introducerea unor parametri temporali în ecuație nu reprezintă o soluție. Ea nu este nici măcar legată de neajunsul esențial al metodei matematice. Afirmațiile că orice schimbare necesită timp și că schimbarea se desfășoară întotdeauna în secvența temporală nu sunt decât o modalitate de a exprima faptul că, în măsura în care există rigiditate și absență a schimbării, nu există timp. Principalul neajuns al economiei matematice nu este că ignoră secvența temporală, ci că ignoră modul de funcționare al procesului pieței.

Metoda matematică este neputincioasă când este vorba de a ară-

ta cum se nasc, pornind dintr-o stare de non-echilibru, acele acțiuni care tind către instituirea echilibrului. Este, bineînțeles, posibil să indicăm operațiunile matematice necesare pentru a transforma descrierea matematică a unei anumite stări de non-echilibru în descrierea matematică a unei stări de echilibru. Dar aceste operațiuni matematice nu descriu nicidecum procesul de piață indus de discrepanțele existente în structura prețurilor. Ecuațiile diferențiale ale mecanicii sunt ținute să descrie cu precizie mișcările avute în vedere, în fiecare moment de timp al perioadei parcurse. Ecuațiile economice nu au nici un fel de legătură cu condițiile reale, așa cum se manifestă ele în fiecare moment al intervalului de timp dintre starea de non-echilibru și cea de echilibru. {357} Numai cei întru totul orbiți de prejudecata că teoria economică trebuie să fie o replică palidă a mecanicii vor subestima această obiecție. O metaforă cât se poate de imperfectă și superficială nu reprezintă un substitut pentru serviciile pe care ni le furnizează economia logică.

Consecințele devastatoare ale tratamentului matematic al teoriei economice pot fi înregistrate în fiecare capitol al catalacticii. Va fi suficient să trimitem numai la două cazuri. Unul dintre ele se referă la așa-zisa ecuație a schimbului, încercarea zadarnică și inducătoare în eroare a economiștilor matematicieni de a analiza schimbările puterii de cumpărare a banilor.[10] A doua poate fi cel mai bine ilustrată făcând trimitere la dictonul profesorului Schumpeter, după care consumatorii, evaluând bunurile de consum, „evaluează *ipso facto* și mijloacele de producție care contribuie la producția acestor bunuri."[11] Cu greu este posibil de a interpreta procesul pieței într-o manieră mai eronată.

Teoria economică nu se referă la bunuri și servicii; ea se referă la acțiunile oamenilor vii. Obiectivul ei nu este de a întârzia asupra unor construcții imaginare, așa cum este echilibrul. Acestea nu sunt decât instrumente ajutătoare ale raționamentelor. Unica sarcină a teoriei economice este analiza acțiunilor oamenilor, analiza proceselor.

6. Prețurile de monopol

Prețurile competitive sunt rezultatul unei ajustări complete a vânzătorilor la cererea consumatorilor. La prețul competitiv întregul stoc disponibil este vândut, iar factorii specifici de producție sunt întrebuințați în măsura permisă de prețurile factorilor complementari nespecifici. Nici o parte din stocul disponibil nu este permanent reținută pentru

10. A se vedea mai jos, p. 399.
11. Cf. Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York, 1942, p. 175. Pentru o critică a acestei afirmații, cf. Hayek, „The Use of Knowledge in Society", *Individualism and the Social Order*, Chicago, 1948, pp. 89 ff.

a nu fi vândută pe piață, iar unitatea marginală a factorilor specifici de producție întrebuințați nu duce la încasarea nici unui venit net. Întregul proces economic este administrat în beneficiul consumatorilor. Nu există nici un conflict între interesele cumpărătorilor și cele ale vânzătorilor, sau între cele ale producătorilor și cele ale consumatorilor. Proprietarii diverselor bunuri nu sunt în măsură să devieze consumul și producția de la liniile prescrise de evaluările consumatorilor, de situația ofertei de bunuri și servicii de toate ordinele și de starea cunoștințelor tehnologice.

Fiecare vânzător luat în parte și-ar vedea propriile încasări sporite, {358} dacă o scădere a ofertei de care dispun competitorii săi ar ridica prețul la care el însuși ar putea să-și vândă propria marfă. Dar, pe o piață competitivă, el nu este în măsură să determine producerea acestui rezultat. Cu excepția cazurilor de existență a unor privilegii provenite din amestecul guvernului în afaceri, el trebuie să se supună stării pieței, așa cum este aceasta.

Antreprenorul este – în calitatea sa de antreprenor – supus întotdeauna întregii supremații a consumatorilor. Lucrurile se prezintă diferit în ce-i privește pe proprietarii bunurilor și factorilor de producție tranzacționabili și, bineînțeles, în ce-i privește pe antreprenori, în calitatea lor de proprietari ai unor asemenea bunuri și factori. În anumite condiții, aceștia pot câștiga mai mult prin reducerea ofertei și vânzarea la un preț unitar mai ridicat. Prețurile astfel determinate – prețurile de monopol – reprezintă o încălcare a supremației consumatorilor și a democrației pieței.

Condițiile și circumstanțele speciale necesare pentru apariția prețurilor de monopol și a caracteristicilor lor catalactice sunt:

1. Trebuie să existe un monopol al ofertei. Întregul stoc al bunului monopolizat este controlat de un singur vânzător, sau de un grup de vânzători care acționează concertat. Monopolistul – fie el un individ sau un grup de indivizi – este în măsură să reducă stocul oferit spre vânzare, sau pe cel întrebuințat în vederea producției, pentru a-și spori prețul pe unitatea vândută, fără a avea a se teme că planul său va fi zădărnicit de amestecul altor vânzători ai aceleiași mărfi.

2. Monopolistul fie nu este în măsură să discrimineze între cumpărători, fie se abține în mod voluntar de la asemenea discriminări.[12]

3. Reacția publicului cumpărător la creșterea prețurilor dincolo de prețul competitiv – scăderea cererii – nu este astfel încât încasările rezultate din vânzările totale la orice preț mai ridicat decât prețul competitiv să fie mai mici decât încasările rezultate din vânzările totale

12. Discriminarea prin prețuri este analizată mai jos, pp. 388-391.

la prețul competitiv. Astfel, este superfluu să dăm curs la dezbateri sofisticate despre ce trebuie considerat ca fiind indiciul identității între articole. Nu este necesar să ne punem întrebarea dacă toate cravatele trebuie considerate specimene ale *aceluiași* articol, sau dacă este cazul să distingem între ele în funcție de material, culoare și model. O delimitare academică a diverselor articole este inutilă. Singurul lucru care contează este felul cum reacționează cumpărătorii la ridicarea prețurilor. Pentru teoria prețurilor de monopol este inutil să observăm că fiecare fabricant de cravate produce articole diferite și să-l numim pe fiecare monopolist. Catalactica nu analizează monopolurile ca atare, ci prețurile de monopol. Un vânzător de cravate diferite de cele pe care le comercializează alții poate practica prețuri de monopol numai atunci {359} când cumpărătorii nu reacționează la orice ridicare a prețurilor, de așa manieră încât să facă ridicarea dezavantajoasă pentru el.

Monopolul este o condiție prealabilă pentru apariția prețurilor de monopol, dar nu este singura condiție prealabilă. Mai există o condiție necesară – și anume o anumită formă a curbei cererii. Simpla existență a monopolului nu înseamnă nimic din acest punct de vedere. Cel ce publică o carte protejată prin drepturi de copyright este un monopolist. Dar el poate să nu fie în măsură să vândă nici măcar un singur exemplar, indiferent cât de scăzut ar fi prețul pe care-l cere. Nu orice preț la care un monopolist comercializează un bun monopolizat este un preț de monopol. Prețuri de monopol sunt numai prețurile la care este mai avantajos pentru monopolist să reducă volumul total oferit spre vânzare, decât să-și extindă vânzările până la limita pe care ar îngădui-o piața competitivă. Ele sunt produsul unei intenții deliberate ce tinde să restricționeze tranzacțiile.

4. Este o eroare fundamentală să se creadă că există o a treia categorie de prețuri, care nu sunt nici prețuri de monopol, nici prețuri competitive. Dacă lăsăm deoparte problema discriminării prin prețuri, de care ne vom ocupa mai târziu, un anumit preț este fie un preț competitiv, fie un preț de monopol. Afirmațiile contrare se datorează credinței eronate că, dacă nu toată lumea este în măsură să se identifice drept vânzătorul unei anumite mărfi, atunci competiția nu este liberă sau perfectă.

Oferta disponibilă din orice marfă este limitată. Dacă ea nu ar fi rară, relativ la cererea publicului, atunci lucrul în chestiune nu ar fi considerat un bun economic și pentru el nu s-ar plăti nici un preț. De aceea, este inducător în eroare să se aplice conceptul de monopol astfel încât acesta să acopere întregul domeniu al bunurilor economice. Simpla împrejurare că oferta este limitată este sursa valorii economice

și a tuturor prețurilor plătite; ca atare, ea nu este încă suficientă pentru a genera prețuri de monopol.[13]

Termenul de competiție monopolistă sau imperfectă este aplicat astăzi cazurilor în care există anumite diferențe între produsele diferiților producători și vânzători. Aceasta înseamnă că aproape toate bunurile de consum sunt incluse în clasa bunurilor monopolizate. Totuși, singura întrebare relevantă pentru studiul determinării prețurilor este dacă aceste diferențe pot fi utilizate de către vânzător pentru a-și alcătui o strategie de reducere deliberată a ofertei, în vederea creșterii volumului încasărilor sale nete totale. Numai dacă lucrul acesta este posibil și pus în aplicare pot apărea prețuri de monopol, diferite de prețurile competitive. Poate fi adevărat că fiecare vânzător are o clientelă care {360} preferă marca sa acelora ale competitorilor săi și nu ar înceta să o cumpere chiar dacă prețul ei ar crește. Dar problema cu care se confruntă vânzătorul este dacă numărul acestor persoane este suficient de mare pentru a compensa reducerea vânzărilor totale pe care ar genera-o abținerea altor persoane de la a cumpăra. Numai în cazul acesta poate el considera că substituirea prețului competitiv prin prețuri de monopol este avantajoasă.

O confuzie considerabilă provine dintr-o greșită interpretare a termenului *control al ofertei*. Fiecare producător al fiecărui produs are partea sa de control asupra ofertei bunurilor oferite spre vânzare. Dacă ar fi produs mai mult *a*, el ar fi determinat o creștere a ofertei și ar fi generat o tendință de reducere a prețului. Dar întrebarea este de ce nu a produs mai mult *a*. Oare a redus el producția de *a* până la nivelul *p* cu intenția de a se alinia cât mai adecvat cu putință dorințelor consumatorilor? Sau avea el intenția de a sfida ordinele consumatorilor în propriul său avantaj? În primul caz el nu a produs mai mult *a* deoarece creșterea cantității de *a* dincolo de nivelul *p* ar fi însemnat retragerea unor factori rari de producție din alte ramuri, în care aceștia ar fi fost întrebuințați pentru satisfacerea dorințelor mai intense ale consumatorilor. El nu a produs $p + r$, ci numai *p*, deoarece o asemenea creștere ar fi făcut ca afacerea sa să devină neprofitabilă, sau mai puțin profitabilă, în vreme ce există încă alte direcții mai profitabile pentru investirea de capital. În al doilea caz, el nu a produs *r* deoarece era mai avantajos pentru el să lase neutilizată o parte din stocul disponibil dintr-un factor monopolizat de producție *m*. Dacă *m* nu ar fi fost monopolizat de el, atunci i-ar fi fost imposibil să anticipeze obținerea vreunui beneficiu de pe urma reducerii producției de *a*. Rivalii săi ar fi umplut golul, astfel încât el n-ar fi fost în măsură să solicite prețuri mai ridicate.

13. Cf. respingerea generalizării inducătoare în eroare a conceptului de monopol datorată lui Richard T. Ely, *Monopolies and Trusts*, New York, 1906, pp. 1-36.

Pentru cercetarea prețurilor de monopol trebuie întotdeauna să căutăm în primul rând factorul monopolizat, *m*. Dacă nu există nici un astfel de factor în cazul dat, nu poate apărea nici un preț de monopol. Prima cerință pentru prețurile de monopol este existența unui bun monopolizat. Dacă nici o cantitate dintr-un asemenea bun *m* nu este reținută de la vânzare, atunci nu există nici o posibilitate pentru antreprenor să înlocuiască prețul competitiv, prin prețuri de monopol.

Profitul antreprenorial nu are nimic de a face cu monopolul. Dacă un antreprenor este în măsură să vândă la prețuri de monopol, atunci el se bucură de avantajul acesta datorită monopolului său relativ la factorul monopolizat *m*. El realizează câștigul specific de monopol datorită proprietății sale asupra lui *m*, nu datorită activităților sale specific antreprenoriale.

Să presupunem că, datorită unui accident, aprovizionarea unui oraș cu curent electric se reduce la jumătate pentru un număr de zile, silindu-i pe locuitori să întrebuințeze doar iluminarea cu lumânări. Prețul {361} lumânărilor se ridică la *s*; la prețul acesta se vinde întreaga cantitate disponibilă. Magazinele care comercializează lumânări realizează un profit ridicat prin vânzarea întregii cantități la prețul *s*. Dar s-ar putea întâmpla ca proprietarii de magazine să se asocieze în vederea reținerii de pe piață a unei părți din stocul lor și să vândă restul la un preț $s + t$. În vreme ce *s* ar fi fost prețul competitiv, $s + t$ este un preț de monopol. Surplusul realizat de vânzători la prețul $s + t$, în plus față de încasările pe care le-ar fi realizat vânzând doar la prețul *s*, reprezintă câștigul lor specific de monopol.

Modul în care proprietarii de magazine determină reducerea cantității oferite spre vânzare este lipsit de importanță. Distrugerea fizică a unei părți din oferta disponibilă reprezintă cazul clasic de acțiune monopolistă. Cu numai foarte puțin timp în urmă procedeul acesta a fost pus în aplicare de guvernul brazilian, care a dispus arderea unor cantități importante de cafea. Dar același efect poate fi obținut prin lăsarea unei părți a ofertei neutilizată.

În vreme ce profiturile sunt incompatibile cu construcția imaginară a unei economii uniform repetitive, prețurile de monopol și câștigurile specifice de monopol nu sunt.

5. Atunci când cantitățile disponibile dintr-un bun *m* nu se află în proprietatea unei singure persoane, firme, corporații, sau instituții, ci este deținută de mai mulți proprietari care doresc să coopereze în vederea înlocuirii prețului competitiv printr-un preț de monopol, pentru a atribui fiecărei părți cantitatea de *m* pe care are dreptul să o comercializeze la prețul de monopol, este necesară o înțelegere între participanți

(numită îndeobște cartel – și desemnată drept conspirație de legislația americană antitrust). Partea esențială a oricărei înțelegeri de tip cartel este atribuirea unei anumite cote bine definite fiecărui partener. Arta constituirii de carteluri ține de capacitatea de a determina ajungerea la o înțelegere în privința cotelor. Un cartel se prăbușește îndată ce membrii săi nu mai sunt dispuși să respecte o înțelegere de împărțire a cotelor. Simplele discuții între proprietarii de *m* despre dezirabilitatea practicării de prețuri mai ridicate nu sunt de nici un folos.

De regulă, starea de lucruri care face cu putință apariția prețurilor de monopol este o consecință a politicilor guvernamentale, e.g. a barierelor vamale. Dacă proprietarii lui *m* nu profită de posibilitatea care li se oferă, de a se asocia în vederea stabilirii prețurilor de monopol, atunci guvernele iau frecvent asupra lor organizarea a ceea ce legislația americană numește „restrângere a comerțului". Puterea polițienească îi forțează pe proprietarii de *m* – mai ales exploatările agricole, miniere și piscicole – să reducă producția. Cele mai proeminente ilustrări ale acestei metode sunt furnizate, la nivel național, de politica agricolă americană, iar la nivel internațional, de tratatele intitulate în mod eufemistic „înțelegeri interguvernamentale de control al mărfurilor". În această ramură de intervenție a guvernului în afaceri s-a dezvoltat o {362} nouă semantică. Reducerea producției – și deci a consumului respectiv – este numită „evitare a surplusurilor", iar efectele urmărite – un preț mai ridicat pe unitatea comercializată – se numesc „stabilizare". Este evident că aceste cantități de *m* nu au părut drept surplusuri în ochii celor ce le-ar fi consumat. Este de asemenea evident că acești oameni ar fi preferat un preț mai scăzut decât „stabilizarea" la un preț mai ridicat.

6. Conceptul de competiție nu presupune existența unei multitudini de unități aflate în competiție. Competiția este întotdeauna competiția unei persoane sau a unei firme împotriva altei persoane sau firme, indiferent de numărul celorlalte persoane care mai urmăresc aceeași distincție. Competiția între puțini rivali nu este praxeologic diferită de competiția între mulți rivali. Nimeni nu a susținut vreodată că, în sistem bipartit, competiția pentru funcțiile elective este mai puțin competitivă decât în sistem pluripartit. Numărul competitorilor joacă un rol în analiza prețurilor de monopol numai în măsura în care constituie unul dintre factorii de care depinde succesul eforturilor de a-i asocia pe rivali într-un cartel.

7. Dacă vânzătorul are posibilitatea de a-și spori încasările nete prin reducerea vânzărilor și ridicarea prețurilor la unitățile vândute, atunci există, de obicei, mai multe prețuri de monopol care satisfac această

condiție. De regulă, *unul* din aceste prețuri de monopol aduce cele mai mari încasări nete. Dar este posibil și ca mai multe prețuri de monopol să fie la fel de avantajoase pentru monopolist. Putem numi acest preț de monopol, sau aceste prețuri de monopol, care sunt cele mai avantajoase pentru monopolist, prețul optim, sau prețurile optime de monopol.

8. Monopolistul nu știe dinainte în ce fel vor reacționa consumatorii la o creștere a prețurilor. El trebuie să recurgă la tatonări pentru a încerca să afle dacă bunul monopolizat se poate vinde în avantajul său la un preț care depășește prețul competitiv și, dacă așa stau lucrurile, care dintre diversele prețuri de monopol este prețul optim de monopol, sau care sunt prețurile optime de monopol. În practică, aceasta este mult mai dificil decât presupune economistul atunci când, desenând curbele cererii, îi atribuie monopolistului o clarviziune desăvârșită. Trebuie, așadar, să enumerăm, ca pe o condiție specială necesară pentru apariția prețurilor de monopol, capacitatea monopolistului de a descoperi aceste prețuri.

9. Un caz aparte este furnizat de monopolul incomplet. Partea cea mai mare a cantității totale disponibile este deținută de monopolist; restul cantității este deținută de unul sau mai mulți oameni, care nu sunt dispuși să coopereze cu monopolistul în cadrul strategiei de reducere a vânzărilor și de stabilire a prețurilor de monopol. Totuși, necooperarea acestor outsideri nu împiedică practicarea prețurilor de monopol, dacă partea $p1$, controlată de monopolist, este suficient de mare prin comparație cu părțile outsiderilor, $p2$. Să presupunem că {363} întreaga cantitate ($p = p1 + p2$) poate fi vândută la prețul unitar c, iar o cantitate de $p - z$ la prețul de monopol d. Dacă $d\ (p1 - z)$ este mai mare decât produsul $cp1$, atunci este în avantajul monopolistului să se angreneze în reducerea monopolistă a vânzărilor sale, indiferent ce ar face outsiderii. Aceștia pot continua să vândă la prețul c, sau își pot ridica prețurile până la prețul maxim d. Singurul lucru care contează este că outsiderii nu sunt dispuși să reducă din cantitatea pe care o vând ei înșiși. Întreaga reducere necesară trebuie suportată de proprietarul părții $p1$. Lucrul acesta îi influențează planurile și va duce, de regulă, la stabilirea unui preț de monopol, care diferă de cel care ar fi fost stabilit în regim de monopol complet.[14]

10. Duopolul și oligopolul nu reprezintă varietăți speciale de prețuri de monopol, ci doar unele din metodele întrebuințate pentru stabilirea unui preț de monopol. Doi sau mai mulți oameni dețin întreaga can-

14. Este evident că o schemă de monopol incomplet este sortită eșecului dacă outsiderii sunt în măsură să-și extindă vânzările.

titate. Ei sunt cu toții dornici să vândă la prețuri de monopol și să-și reducă vânzările totale în consecință. Dar, pentru anumite motive, ei nu doresc să acționeze concertat. Fiecare dintre ei o apucă pe propriul său drum, fără nici un fel de înțelegere formală sau tacită cu rivalii săi. Dar fiecare dintre ei mai știe și că rivalii săi au intenția să procedeze la o reducere monopolistă a vânzărilor lor, pentru a realiza prețuri unitare mai mari și câștiguri specifice de monopol. Fiecare dintre ei urmărește cu atenție comportamentul rivalilor săi și încearcă să-și ajusteze propriile sale planuri la acțiunile lor. Are loc o succesiune de mutări și contramutări, o întrecere mutuală în obținerea de rezultate, al cărei final depinde de abilitatea personală a părților adverse. Duopoliștii și oligopoliștii urmăresc două obiective: pe de o parte, să afle prețurile de monopol care sunt cele mai avantajoase pentru vânzători, iar pe de alta, de a transfera o parte cât mai mare din povara reducerii vânzărilor asupra rivalilor lor. Tocmai datorită faptului că nu cad de acord cu privire la cotele de reducere a vânzărilor care urmează să le revină fiecăruia, ei nu acționează concertat, așa cum fac membrii unui cartel.

Nu trebuie să confundăm duopolul și oligopolul cu monopolul incomplet, sau cu rivalitatea în vederea atingerii unei poziții de monopol. În cazul monopolului incomplet, numai grupul monopolist este dispus să-și restrângă vânzările, pentru a-și impune prețul său de monopol; ceilalți vânzători refuză să-și reducă vânzările. Însă duopoliștii și oligopoliștii sunt dispuși să-și rețină de la vânzarea pe piață câte o parte din cantitățile de care dispun. În cazul „tăierii" prețurilor, un grup *A* {364} plănuiește să atingă o poziție de monopol complet sau incomplet prin forțarea tuturor, sau a majorității rivalilor săi – să-i numim *B* – să iasă din afaceri. Grupul *A* reduce prețurile până la un nivel care face vânzările ruinătoare pentru rivalii săi mai vulnerabili. *A* poate suporta și el pierderi la aceste prețuri scăzute; dar el este în măsură să suporte pierderile acestea pentru mai mult timp decât ceilalți și este convins că le va recupera mai târziu, prin realizarea unor mari câștiguri de monopol. Procesul acesta nu are nimic de a face cu prețurile de monopol. El reprezintă o strategie destinată atingerii poziției de monopol.

Ne putem întreba dacă duopolul și oligopolul au vreo semnificație practică. De regulă, părțile implicate vor consimți cel puțin la un acord tacit privitor la cotele lor din volumul redus al vânzărilor.

11. Bunul monopolizat, prin a cărui reținere parțială de la vânzarea pe piață se stabilesc prețuri de monopol, poate fi sau un bun de ordinul cel mai redus, sau un bun de ordin superior, un factor de producție. El poate consta din controlul asupra cunoștințelor tehnologice necesare pentru desfășurarea producției, așadar asupra „rețetei". Asemenea rețe-

te sunt de regulă bunuri gratuite, deoarece capacitatea lor de a produce anumite efecte este nelimitată. Ele pot deveni bunuri economice numai dacă sunt monopolizate și utilizarea lor este restricționată. Orice preț plătit pentru serviciile furnizate de o rețetă este întotdeauna un preț de monopol. Este irelevant dacă restricționarea utilizării rețetei este făcută cu putință de condiții instituționale – de felul patentelor și al legilor de copyright – sau de faptul că formula este ținută secretă și alte persoane nu reușesc să o ghicească.

Factorul complementar de producție, a cărui monopolizare poate duce la practicarea prețurilor de monopol, poate consta și din posibilitatea cuiva de a coopera la realizarea unui bun cunoscut de consumatori, care-i atribuie acestei cooperări o semnificație specială. Această posibilitate poate fi dată atât de natura bunurilor sau serviciilor respective, cât și de prevederi instituționale, ca protecția sau mărcile înregistrate. Motivele pentru care consumatorii evaluează la o valoare atât de ridicată contribuția unui om sau a unei firme pot fi multiple. Ele pot fi: o încredere deosebită acordată individului sau firmei respective, în urma unor experiențe trecute[15]; simple prejudecăți neîntemeiate sau erori; snobism; prejudecăți magice sau metafizice, a căror lipsă de temei e ridiculizată de persoanele mai rezonabile. Un medicament care poartă însemnul unei mărci înregistrate poate să nu difere în structura sa chimică și în eficacitatea sa fiziologică de alte compuse care nu poartă același însemn. Totuși, atunci când cumpărătorii atribuie o semnificație deosebită acestui însemn și sunt dispuși să plătească prețuri speciale pentru produsul marcat cu el, vânzătorul poate, dacă se bucură de o {365} configurație propice a cererii, să practice prețuri de monopol.

Monopolul care-i permite monopolistului să reducă cantitatea oferită, fără ca alții să aibă posibilitatea de a-l contracara, poate consta din productivitatea mai mare a unui factor pe care îl are la dispoziție, prin comparație cu productivitatea mai scăzută a factorului corespunzător de care dispun competitorii săi potențiali. Dacă marja dintre productivitatea mai ridicată a cantității sale din factorul monopolizat și aceea a competitorilor săi potențiali este suficient de largă pentru apariția unui preț de monopol, atunci avem de-a face cu o situație pe care o putem numi monopol marginal.[16]

Să ilustrăm conceptul de monopol marginal prin cea mai frecventă instanțiere a sa în condițiile actuale, posibilitatea unui tarif protecționist de a genera prețuri de monopol în anumite condiții speciale.

15. Cf. mai jos, pp. 379-383, despre buna voință.

16. Utilizarea termenului acesta, de „monopol marginal", este, ca și utilizarea oricărui alt termen, opțională. Ar fi inutil să obiectăm că orice alt monopol care se soldează cu prețuri de monopol poate fi și el numit monopol marginal.

Atlantis stabilește un tarif *t* la importul fiecărei unități din marfa *p*, al cărei preț pe piața internațională este *s*. Dacă consumul autohton de *p* în Atlantis la prețul *s* + *t* este *a* și producția autohtonă de *p* este *b*, cu *b* mai mic decât *a*, atunci costurile dealerului marginal sunt *s* + *t*. Fabricile autohtone sunt în măsură să-și desfacă întreaga producție la prețul *s* + *t*. Tariful este eficace și le oferă firmelor autohtone un incitativ de a-și extinde producția de *p*, de la *b* la o cantitate cu puțin mai mică decât *a*. Dar dacă *b* este mai mare decât *a*, atunci lucrurile se prezintă diferit. Dacă presupunem că *b* este atât de mare încât, chiar și la prețul *s*, consumul autohton este mai mic decât valoarea sa și surplusul trebuie exportat și vândut în străinătate, atunci impunerea unui tarif vamal nu afectează prețul lui *p*. Atât prețul autohton al lui *p*, cât și cel internațional, rămân neschimbate. Totuși, prin discriminarea ce o operează între producția internă și cea externă de *p*, tariful le acordă fabricilor autohtone un privilegiu care poate fi întrebuințat pentru implementarea unei scheme monopoliste, presupunând că sunt îndeplinite și alte condiții suplimentare. Dacă între *s* și *s* + *t* se poate găsi un preț de monopol, atunci devine avantajos pentru întreprinderile autohtone să formeze un cartel. Cartelul vinde pe piața internă din Atlantis la prețul de monopol și dispune de surplus în străinătate, la prețul pieței mondiale. Bineînțeles, deoarece cantitatea de *p* oferită pe piața mondială crește – drept consecință a reducerii cantității vândute în Atlantis, prețul mondial scade de la *s* la *s*1. De aceea, pentru apariția unui preț autohton de monopol o condiție suplimentară necesară este ca reducerea totală a încasărilor, provenită din scăderea prețului pe piața mondială, să nu fie atât de mare încât să absoarbă tot câștigul de {366} monopol al cartelului autohton.

Pe termen lung, un asemenea cartel național nu își poate păstra poziția monopolistă dacă intrarea în ramura sa de producție este liberă pentru noii-veniți. Factorul monopolizat, ale cărui servicii le restrânge cartelul (pe piața internă) în vederea practicării prețurilor de monopol, reprezintă o condiție geografică, ce poate fi cu ușurință duplicată, de orice nou investitor care își construiește o fabrică nouă în interiorul granițelor țării Atlantis. În condițiile industriale actuale, caracterizate prin progrese tehnologice necontenite, fabrica mai recentă va fi, de regulă, mai eficientă decât fabricile mai vechi și va produce la costuri medii mai scăzute. Astfel, incitativul potențialilor noi-veniți este dublu. El nu constă doar în câștigurile de monopol realizate de membrii cartelului, ci și din posibilitatea de a-i depăși prin reducerea costurilor de producție.

Și aici instituțiile vin în ajutorul vechilor firme care formează car-

telul. Patentele le asigură un monopol legal, pe care nimeni nu-l poate încălca. Bineînțeles, numai unele dintre procesele de producție pot fi protejate prin patente. Dar un rival care este împiedicat să utilizeze aceste procese și să producă articolele respective poate fi, datorită acestui fapt, atât de handicapat încât să nu poată lua în considerație intrarea în domeniul de activitate al unei industrii cartelizate.

Posesorul unui patent se bucură de un monopol legal care, dacă beneficiază în rest de condiții propice, poate fi utilizat pentru stabilirea unor prețuri de monopol. Dincolo de domeniul acoperit de patent ca atare, un patent poate furniza servicii auxiliare prin stabilirea și prezervarea unui monopol marginal, acolo unde există condițiile instituționale primare pentru apariția unui astfel de monopol.

Putem presupune că anumite carteluri mondiale ar exista chiar și în absența oricărui amestec guvernamental care să furnizeze pentru alte bunuri condițiile indispensabile implementării unei scheme monopoliste. Există unele bunuri, cum ar fi diamantele și mercurul, a căror ofertă este limitată în mod natural, de existența numai câtorva surse. Posesorii acestor resurse se pot combina cu ușurință în vederea unei acțiuni concertate. Dar asemenea carteluri ar juca doar un rol minor în stabilirea producției mondiale. Semnificația lor economică ar fi mai curând redusă. Locul important pe care-l ocupă cartelurile astăzi este o consecință a politicilor intervenționiste, adoptate de guvernele tuturor țărilor. Problema monopolului, cu care trebuie să se confrunte omenirea astăzi, nu este o consecință a funcționării economiei de piață. Ea este produsul acțiunilor deliberate ale guvernelor. Ea nu este una din racilele inerente ale capitalismului, așa cum trâmbițează demagogii. Dimpotrivă, este fructul politicilor ostile capitalismului, destinate să-i saboteze și să-i distrugă funcționarea.

{367} Țara clasică a cartelurilor a fost Germania. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, Reichul german s-a angrenat într-o vastă schemă de *Sozialpolitik*. Ideea era de a spori veniturile și nivelul de trai al salariaților prin diverse măsuri, care țin de ceea ce numim astăzi legislație pro-laburiste, sub auspiciile mult-glorificatei scheme de securitate socială a lui Bismarck și al presiunilor și constrângerilor venite din partea sindicatelor, care urmăreau obținerea de rate salariale mai ridicate. Adepții acestei politici sfidau avertismentele economiștilor. Nu există nimic de felul unor legi economice, spuneau ei.

Cruda realitate este că așa-zisa *Sozialpolitik* a ridicat costurile de producție în Germania. Fiecare progres al așa-numitei legislații pro-laburiste și fiecare grevă încununată de succes tulburau condițiile industriale, în dezavantajul întreprinderilor germane. Devenea mai greu pentru

ele să-și întreacă rivalii străini, pentru care evenimentele interne din Germania nu ridicau costurile de producție. Dacă germanii ar fi fost în măsură să renunțe la exportul de produse fabricate și să producă numai pentru propria lor piață internă, atunci tariful ar fi putut adăposti fabricile germane de competiția intensificată a producătorilor străini. Ele ar fi fost în măsură să vândă la prețuri mai ridicate. Beneficiile pe care le-ar fi obținut salariatul de pe urma realizărilor legislativelor și ale sindicatelor ar fi fost absorbite de prețurile mai ridicate, pe care tot el ar fi trebuit să le plătească, pentru articolele achiziționate. Salariile reale n-ar fi crescut decât în măsura în care antreprenorii ar fi putut să-și amelioreze procedeele tehnologice, determinând astfel creșterea productivității muncii. Tarifele vamale ar fi neutralizat efectele negative ale așa-zisei *Sozialpolitik*.

Însă Germania este – și era deja pe vremea când Bismarck își inaugura politicile pro-laburiste – o țară predominant industrială. Fabricile ei exportau o parte considerabilă a outputului lor total. Aceste exporturi le permiteau germanilor să importe produsele alimentare și materiile brute, pe care nu le puteau cultiva în țara lor comparativ suprapopulată și slab înzestrată cu resurse naturale. Această împrejurare nu putea fi remediată prin simpla introducere a unui tarif protecționist. Numai cartelurile puteau elibera Germania de consecințele catastrofale ale politicilor „progresiste" pro-laburiste. Cartelurile practicau prețuri de monopol pe piața internă și vindeau la prețuri mai mici în străinătate. Cartelurile sunt însoțitoarele necesare și produsele unei politici pro-laburiste „progresiste", în măsura în care aceasta afectează industriile dependente de piețele străine pentru desfacerea produselor lor. De bună seamă, cartelurile nu duc la păstrarea câștigurilor sociale iluzorii ale salariaților, pe care le promit politicienii asociați cu mișcările sindicale și liderii sindicali. Nu există nici un mijloc de augmentare a ratelor salariale pentru toți cei doritori să obțină salarii superioare nivelului determinat de productivitatea fiecărui tip de muncă prestată. Tot ce au realizat cartelurile a fost contrabalansarea câștigurilor aparente, manifestate în ratele salariale nominale, prin creșteri corespun-{368} zătoare ale prețurilor bunurilor pe piața internă. Însă efectul cel mai dezastruos al ratelor salariale minimale, șomajul permanent în masă, a fost la început ocolit.

Cum toate industriile urmăresc desfacerea unei părți a producției lor în străinătate și nu se mai mulțumesc cu piața internă, în această epocă a intervenției guvernului în afaceri, funcția tarifului vamal este de a permite stabilirea unor prețuri de monopol interne. Indiferent care vor fi fost obiectivul și efectele tarifelor vamale în trecut, îndată ce

o țară exportatoare se angrenează în măsuri menite să ridice veniturile salariaților, sau ale fermierilor, deasupra ratelor de piață, ea trebuie să recurgă la scheme care generează prețuri interne de monopol pentru mărfurile în chestiune. Puterea unui guvern național este limitată la teritoriul supus suveranității sale. El are posibilitatea de a augmenta costurile interne de producție. El nu are puterea de a-i sili pe străini să plătească prețuri corespunzător mai ridicate pentru produsele respective. Dacă nu se dorește abolirea exporturilor, ele trebuie subvenționate. Subvenția poate fi plătită în mod deschis de la buget, sau povara ei poate fi impusă consumatorilor, prin mijlocirea prețurilor de monopol, practicate de un cartel.

Adepții amestecului guvernamental în afaceri îi atribuie „Statului" puterea de a le acorda anumitor grupuri din cadrul pieței beneficii prin simplu *fiat*. De fapt, această putere este puterea guvernului de a ticlui combinații monopoliste. Fondurile din care se finanțează „câștigurile sociale" sunt câștiguri de monopol. În măsura în care aceste câștiguri de monopol nu sunt suficiente, diversele măsuri ale intervenționismului paralizează imediat funcționarea pieței; șomajul în masă, depresiunile și consumul de capital își fac apariția. Această împrejurare explică aviditatea tuturor guvernelor contemporane de a monopoliza toate sectoarele pieței, care sunt, într-un fel sau altul, legate de export.

Dacă un guvern eșuează în tentativele sale indirecte de monopolizare, atunci el recurge la alte mijloace. În domeniul cărbunelui și al potasei, guvernul imperial german a impus formarea de carteluri obligatorii. New Deal-ul american a fost împiedicat să organizeze marile industrii naționale pe principiul cartelului obligatoriu de opoziția firmelor de afaceri. A avut mai mult succes în anumite ramuri vitale ale agriculturii, în care au fost implementate măsuri destinate reducerii producției, în vederea practicării unor prețuri de monopol. O lungă serie de acorduri, adoptate de cele mai importante guverne ale lumii, a urmărit stabilirea unor prețuri de monopol pe piața mondială, pentru diverse materii prime și produse alimentare.[17] Obiectivul mărturisit al Națiunilor Unite este de a continua aceste planuri. {369}

12. Pentru a înțelege motivele care stau la baza politicilor promonopoliste ale guvernelor contemporane, este necesar să privim aceste politici ca pe un fenomen uniform. Din punct de vedere catalactic, aceste monopoluri nu sunt uniforme. Cartelurile contractuale, în care se angrenează antreprenorii pentru a profita de pe urma incitativului furnizat de tarifele protecționiste, reprezintă forme de monopol mar-

17. Un volum în care sunt colectate aceste înțelegeri a fost publicat în 1943, de către International Labor Office, sub titlul *Intergovernmental Commodity Control Agreements*.

ginal. Acolo unde guvernul implementează nemijlocit prețuri de monopol, avem de-a face cu monopoluri create prin licențe. Factorul de producție prin restrângerea utilizării căruia este determinată formarea prețului de monopol este licența[18], căreia legile îi conferă caracter de obligativitate, pentru cei care îi aprovizionează pe consumatori.

Asemenea licențe pot fi acordate în diverse feluri:

(a) O licență nelimitată este acordată practic fiecărui solicitant. Cazul acesta echivalează cu o stare de lucruri în care nu se cere nici o licență.

(b) Licențele se acordă solicitanților doar în urma unei selecții. Competiția este restricționată. Totuși, prețurile de monopol nu pot apărea decât dacă deținătorii de licențe acționează concertat și configurația cererii le este favorabilă.

(c) Nu există decât o singură licență. Licențiatul, să zicem deținătorul unui patent sau al unui copyright, este un monopolist. Atunci când configurația cererii este propice – și dacă licențiatul dorește să culeagă câștigul de monopol, atunci el poate practica prețuri de monopol.

(d) Licențele acordate sunt în număr limitat. Ele îi conferă licențiatului numai dreptul de a produce sau de a vinde o anumită cantitate, pentru a-l împiedica să deranjeze schema concepută de autorități. Autoritățile însele dirijează stabilirea prețurilor de monopol.

În fine, există cazuri în care un guvern implementează un monopol în vederea atingerii unor obiective fiscale. Câștigurile de monopol îi revin trezoreriei. Numeroase guverne europene au instituit monopoluri asupra tutunului. Altele au monopolizat sarea, chibriturile, serviciile telefonice și telegrafice, difuzarea de emisiuni radio-TV ș.a.m.d. Toate țările au câte un monopol guvernamental asupra serviciilor poștale, fără excepție.

13. Monopolurile marginale nu-și datorează întotdeauna apariția unui factor instituțional, de felul tarifelor vamale. Ele pot apărea și datorită unor diferențe suficiente manifestate în fertilitatea sau productivitatea anumitor factori de producție.

Am menționat deja faptul că a vorbi despre un monopol asupra pământului și a ne referi la prețurile de monopol și la câștigurile de monopol, în vederea explicării prețurilor produselor agricole și a rentei funciare, constituie o eroare serioasă. În măsura în care istoria consemnează situații în care produsele agricole se vindeau la prețuri de {370} monopol, e vorba de monopoluri create prin licențe, instituite prin decret guvernamental. Totuși, aceasta nu înseamnă că diferențele de

18. Termenii de *licență* și *licențiat* nu sunt întrebuințați aici în sensul tehnic, pe care-l au în legislația care reglementează problema patentelor.

fertilitate ale solului n-ar fi putut genera niciodată prețuri de monopol. Dacă diferența dintre fertilitatea solului cel mai puțin fertil care este deja cultivat – și cea a celui mai fertil sol necultivat, care este disponibil pentru o extindere a producției, ar fi atât de mare încât să le permită proprietarilor solului deja exploatat găsirea unui preț de monopol avantajos în limitele acestei marje, atunci ei ar putea opta pentru reducerea producției prin acțiune concertată, în vederea obținerii prețurilor le monopol. Dar este un fapt că în agricultură condițiile naturale nu corespund acestor cerințe. Tocmai datorită faptului acesta fermierii doritori să practice prețuri de monopol nu se bazează pe acțiuni spontane, ci solicită intervenția guvernelor.

În diverse ramuri ale mineritului, condițiile sunt adesea mai propice pentru apariția prețurilor de monopol, pe baza existenței unui monopol marginal.

14. S-a afirmat necontenit că economiile bazate pe producția pe scară largă ar fi generat o tendință de formare a unor prețuri de monopol în industriile de procesare. În terminologia noastră, un asemenea monopol s-ar numi monopol marginal.

Înainte de a începe discuția acestui subiect, trebuie să clarificăm rolul pe care îl joacă o creștere sau o descreștere a costului unitar mediu, în considerațiile unui monopolist, care caută cel mai avantajos preț de monopol. Considerăm cazul în care proprietarul unuia din factorii de producție complementari monopolizați, de exemplu al unui patent, produce în același timp produsul p. Dacă costul mediu de producție al unei unități din p, fără nici un fel de legătură cu patentul, descrește odată cu creșterea cantității produse, atunci monopolistul trebuie să compare această descreștere cu câștigurile anticipate de pe urma reducerii producției. Dacă, pe de altă parte, costul unitar de producție descrește odată cu restrângerea producției totale, atunci incitativul de a recurge la restricția monopolistă este augmentat. Este evident că simplul fapt că producția pe scară mare tinde, de regulă, să reducă costurile medii de producție, nu este, în sine, un factor care să ducă la apariția prețurilor de monopol, ci mai degrabă unul care limitează această posibilitate.

Ceea ce încearcă să spună cei ce dau vina pe producția pe scară mare pentru răspândirea prețurilor de monopol este că eficiența sporită a producției pe scară mare face dificilă, sau chiar imposibilă, competiția eficace din partea întreprinderilor de proporții mai reduse. O unitate productivă de mari proporții ar putea, cred ei, recurge la prețuri de monopol nepedepsită, deoarece micile firme de afaceri nu sunt în măsură să-i pună în discuție monopolul. Desigur, este perfect adevărat că,

în numeroase ramuri din industriile de procesare, ar fi o nesăbuință să pătrundă cineva pe piață cu produse realizate la costuri mari, de către întreprinderi mici, inadecvate. O țesătorie modernă de bumbac nu are {371} a se teme de competiția vechilor furci de tors manual; rivalii săi sunt alte țesătorii, mai mult sau mai puțin bine echipate. Dar aceasta nu înseamnă că ea are posibilitatea de a vinde la prețuri de monopol. Există competiție și între firmele mari. Dacă prețurile de monopol predomină în vânzarea produselor firmelor care produc pe scară mare, motivul este fie existența patentelor sau a monopolurilor asupra minelor, sau asupra altor surse de materii prime, fie existența cartelurilor bazate pe tarife vamale.

Nu trebuie să confundăm noțiunea de monopol cu aceea de prețuri de monopol. Monopolul simplu, ca atare, este lipsit de importanță catalactică dacă nu este însoțit de prețuri de monopol. Prețurile de monopol sunt importante numai pentru că sunt rezultatul unei administrări a afacerilor care sfidează supremația consumatorilor și așază interesele private ale monopolistului în locul acelora ale publicului. Într-o economie de piață ele reprezintă singura situație în care s-ar putea face, într-o anumită măsură, distincția între producția pentru profit și producția pentru folosință, presupunând că am fi dispuși să lăsăm deoparte faptul că profiturile propriu-zise nu au nimic de-a face cu câștigurile de monopol. Ele nu constituie o parte din ceea ce catalactica poate numi profituri; ele reprezintă o creștere a prețului obținut de pe urma vânzării serviciilor furnizate de anumiți factori de producție, unii dintre aceștia fiind fizici, iar alții doar instituționali. În absența unei constelații de prețuri monopoliste, dacă antreprenorii și capitaliștii se abțin de la a extinde producția într-o anumită ramură industrială, deoarece posibilitățile care li se oferă în alte ramuri sunt mai atractive, ei nu acționează împotriva dorințelor consumatorilor. Dimpotrivă, ei urmăresc cu precizie linia trasată de cerere, așa cum se exprimă aceasta pe piață.

Prejudecățile politice care au afectat discuția problemei monopolului au făcut să nu se acorde atenția cuvenită chestiunilor esențiale implicate aici. Pentru fiecare dintre cazurile de prețuri de monopol pe care le abordăm, prima problemă pe care trebuie să ne-o punem este ce obstacole îi împiedică pe oameni să rivalizeze cu monopoliștii. Răspunzând la această întrebare descoperim rolul jucat de factorii instituționali în apariția prețurilor de monopol. A fost o prostie că s-a vorbit despre o conspirație, referitor la înțelegerile dintre firmele americane și cartelurile germane. Dacă un american ar fi dorit să fabrice

un articol protejat printr-un patent deținut de germani, el era silit de către legislația americană să ajungă la o înțelegere cu firmele germane.

15. Un caz aparte îl constituie ceea ce am putea numi monopolul bazat pe o eroare.

În trecut, capitaliștii au investit fonduri într-o întreprindere destinată producției articolului *p*. Ulterior, evenimentele au dovedit că această investiție a fost o eroare. Prețurile care pot fi obținute prin vânzarea lui *p* sunt atât de scăzute încât capitalul investit în echipamentul inconvertibil al firmei nu aduce beneficii. El este pierdut. Pe de altă parte, aceste prețuri sunt suficient de mari pentru a aduce un beneficiu rezonabil pentru întrebuințarea capitalului variabil în vederea producerii lui *p*. Dacă pierderea irevocabilă a capitalului investit în echipamentul inconvertibil este eliminată din registre și dacă se efectuează în conturi toate modificările corespunzătoare, atunci capitalul mai redus întrebuințat pentru menținerea în funcțiune a afacerii este, una peste alta, atât de profitabil încât oprirea completă a producției ar fi o nouă greșeală. Întreprinderea lucrează la întreaga capacitate producând cantitatea *q* din produsul *p* și comercializând-o la prețul unitar *s*. {372}

Dar condițiile pot fi de așa natură încât să fie posibil ca întreprinderea să culeagă un câștig de monopol prin reducerea producției la *q*/2 și vânzarea ei la prețul unitar 3*s*. Procedând astfel, capitalul investit în echipament inconvertibil nu mai apare ca fiind integral pierdut. El aduce un beneficiu modest, sub forma câștigului de monopol.

Acum întreprinderea vinde la prețuri de monopol și realizează câștiguri de monopol, deși capitalul total investit aduce beneficii mici, în comparație cu ceea ce ar fi câștigat investitorii, dacă ar fi investit în alte ramuri. Întreprinderea reține de la desfacerea pe piață servicii pe care capacitatea de producție neîntrebuințată a echipamentului său durabil le-ar fi putut furniza și, astfel, câștigă mai mult decât ar câștiga producând la întreaga capacitate. Ea sfidează ordinele publicului. Publicul s-ar fi găsit într-o situație mai bună, dacă investitorii ar fi evitat greșeala de a imobiliza o parte din capitalul lor în producția de *p*. Evident, consumatorii n-ar fi beneficiat atunci de nici o cantitate de *p*. Dar ar fi obținut, în schimb, acele articole de care duc acum lipsă, deoarece capitalul necesar pentru producerea lor a fost irosit pentru construirea unui agregat destinat producerii de *p*. Pe de altă parte, având în vedere situația actuală, după ce greșeala ireparabilă a fost comisă, ei doresc să obțină mai mult *p* și sunt gata să plătească, pentru a-l obține, prețul său potențial competitiv de piață, desemnat prin *s*. Ei nu sunt de acord, în condițiile actuale, cu acțiunea întreprinderii, de a reține o cantitate de capital variabil de la utilizarea în vederea producerii de *p*. De bună

seamă, această cantitate nu rămâne neutilizată. Ea este alocată în alte ramuri de activitate și produce acolo un alt bun, desemnat prin *m*. Dar, în condițiile actuale, consumatorii ar prefera o creștere a cantității disponibile de *p* unei creșteri a cantității disponibile de *m*. Dovada este că în absența unei restrângeri monopoliste a capacității de producție a lui *p*, date fiind actualele condiții, producerea cantității *q* comercializate la prețul *s* ar fi mai profitabilă decât o augmentare a cantității produse din articolul *m*.

Există două trăsături caracteristice ale acestui caz. În primul rând, {373} prețurile de monopol plătite de consumatori sunt încă mai reduse decât ar fi fost costul total de producție al lui *p*, dacă s-ar lua în calcul întregul input al investitorilor. În al doilea rând, câștigurile de monopol ale firmei sunt atât de reduse, încât nu fac astfel încât întreaga afacere să pară o investiție bună. Ea rămâne o malinvestiție. Tocmai faptul acesta constituie poziția monopolistă a firmei. Nici un outsider nu dorește să se angreneze în domeniul ei de activitate antreprenorială, deoarece producerea de *p* generează pierderi.

Monopolul bazat pe o eroare nu este în nici un caz doar o construcție academică. El există astăzi, de pildă, în cazul anumitor companii feroviare. Dar trebuie să ne ferim de eroarea de a interpreta fiecare caz de capacitate neutilizată ca pe un monopol bazat pe o eroare. Chiar și în absența monopolului, poate fi mai avantajos să se întrebuințeze capitalul variabil pentru alte obiective decât acela de a augmenta producția firmei până la limita fixată de capacitatea echipamentului său durabil inconvertibil; reducerea producției în acest caz reflectă tocmai starea pieței competitive și dorințele publicului.

16. Monopolurile locale au, de regulă, o origine instituțională. Dar există și monopoluri locale care își au originea în condițiile existente pe piața neobstrucționată. Monopolurile instituționale sunt adesea create pentru a rezolva problema monopolurilor care au apărut, sau care e probabil să apară, în absența oricărei intervenții autoritare pe piață.

O clasificare catalactică a monopolurilor locale trebuie să distingă trei grupuri: monopolurile marginale, monopolurile datorate spațiului limitat și monopolurile bazate pe licențe.

Un *monopol marginal local* se caracterizează prin aceea că bariera care îi împiedică pe outsideri să intre în competiție pe piața locală și să spargă monopolul vânzătorilor locali este nivelul comparativ ridicat al costurilor de transport. Pentru a asigura o protecție limitată unei firme care posedă resursele naturale adiacente necesare pentru producția de cărămizi, împotriva producătorilor de cărămizi aflați la mare distanță,

nu este necesar nici un fel de tarif vamal. Costurile de transport le asigură acestora o marjă în limitele căreia, dacă este însoțită de o configurație propice a cererii, se poate găsi un preț de monopol avantajos.

Până aici monopolurile marginale locale nu diferă, din punct de vedere catalactic, de alte cazuri de monopol marginal. Ceea ce le deosebește de acestea și face necesară analizarea lor separată este, pe de o parte, legătura pe care o au cu renta funciară urbană și, pe de altă parte, raportul lor cu dezvoltarea urbană.

Să presupunem că o regiune *A*, care oferă condiții favorabile pentru acumularea unei populații urbane aflate în creștere, se confruntă cu practicarea prețurilor de monopol pentru materialele de construcție. În consecință, costurile de construcție sunt mai ridicate decât ar fi în {374} absența unui asemenea monopol. Dar cei ce compară avantajele și dezavantajele stabilirii locuințelor și spațiilor lor de lucru în regiunea *A* au motive să plătească prețuri mai mari pentru achiziționarea sau închirierea unor astfel de locuințe și spații situate în *A*. Prețurile acestea sunt determinate, pe de o parte, de prețurile corespunzătoare din alte regiuni și, pe de altă parte, de avantajele pe carele oferă stabilirea în *A*, prin comparație cu stabilirea în alte regiuni. Cheltuielile mai ridicate necesare pentru construcții nu afectează aceste prețuri; incidența lor cade asupra beneficiilor funciare. Povara câștigurilor de monopol realizate de vânzătorii materialelor de construcție cade asupra proprietarilor solului urban. Aceste câștiguri absorb ceea ce, în absența lor, le-ar reveni acestor proprietari. Chiar și în cazul – destul de puțin verosimil – că cererea pentru case și spații de lucru este astfel configurată încât să le permită proprietarilor funciari să practice prețuri de monopol la vânzare și închiriere, prețurile de monopol pentru materialele de construcție n-ar afecta decât încasările proprietarilor funciari, nu și prețurile plătite de cumpărători sau chiriași.

Faptul că povara câștigurilor de monopol se reflectă în prețul de utilizare a pământului pentru construcții urbane nu înseamnă că ea nu impune anumite constrângeri dezvoltării orașului. Ea amână întrebuințarea pământului periferic și extinderea teritorială a așezării urbane. Este amânat momentul în care, pentru proprietarul unei parcele de pământ suburban, devine avantajos să-și retragă parcela de la utilizările agricole și de la alte întrebuințări non-urbane și să o întrebuințeze în vederea dezvoltării urbane.

Desigur, încetinirea dezvoltării unui oraș este o acțiune cu două tăișuri. Utilitatea ei pentru monopolist este ambiguă. El nu poate ști dacă viitoarele condiții vor fi de așa natură încât să atragă mai multă lume către *A*, singura piață de desfacere pentru produsele sale. Una din

atracțiile pe care le oferă noilor veniți un oraș este mărimea sa, numărul ridicat al locuitorilor săi. Industria și comerțul tind către centru. Dacă acțiunea monopolistului întârzie creșterea comunității urbane, ea poate contribui la canalizarea șuvoiului de populație în altă parte. Se pot pierde ocazii care nu se mai întorc. Este posibil ca, pentru realizarea de câștiguri comparativ reduse pe termen scurt, să se sacrifice încasări mai mari în viitor.

Este, așadar, cel puțin discutabil dacă posesorul unui monopol marginal local își urmărește interesele în mod adecvat prin vânzarea la prețuri de monopol. De multe ori ar fi mai avantajos pentru el să practice discriminarea prin prețuri între diverși cumpărători. El ar putea vinde la prețuri mai ridicate pentru proiectele de construcție care vizează părțile centrale ale orașului și la prețuri mai scăzute pentru proiectele destinate districtelor periferice. Spațiul de manevră al monopolurilor {375} marginale locale este mai redus decât se presupune îndeobște.

Monopolul datorat spațiului limitat este o consecință a faptului că domeniul respectiv de activitate este în așa fel restricționat de condițiile fizice, încât numai una sau câteva întreprinderi pot pătrunde în el. Monopolul apare dacă există doar o singură întreprindere care activează în domeniul respectiv, sau dacă cele câteva întreprinderi existente se asociază pentru a acționa concertat.

Este uneori posibil ca două companii rivale de troleibuze să activeze pe aceleași străzi dintr-un oraș. Au fost cazuri în care au coexistat două sau chiar mai multe companii ce furnizau către locuitorii unui cartier gaz, electricitate și servicii telefonice. Dar chiar și în asemenea cazuri excepționale cu greu se poate vorbi de existența vreunei competiții reale. Condițiile le sugerează rivalilor să se asocieze, cel puțin tacit. Dimensiunile reduse ale spațiului conduc, într-un fel sau altul, la apariția unui monopol.

În practică, monopolul datorat spațiului limitat este îndeaproape asociat cu monopolul bazat pe o licență. Este practic imposibil să se pătrundă în respectivul domeniu de activitate în absența unei înțelegeri cu autoritățile locale care controlează străzile și subsolul lor. Chiar și în absența legilor care stipulează obligativitatea deținerii unei concesiuni pentru înființarea unor servicii de utilitate publică, ar fi necesar ca întreprinderile să ajungă la o înțelegere cu autoritățile municipale. Dacă asemenea înțelegeri sunt sau nu denumite, în termeni legali, concesiuni este mai puțin important.

Desigur, monopolul nu trebuie numaidecât să dea naștere prețurilor de monopol. Dacă o companie furnizoare de utilități publice poate sau nu să practice prețuri de monopol, depinde de datele specifice fiecărui

caz în parte. Dar este sigur că există cazuri în care o poate face. Este posibil ca o companie să fie greșit orientată alegând politica practicării prețurilor de monopol – și ca ea să-și urmărească mai bine interesele pe termen lung, practicând prețuri mai mici. Dar nu există nici o garanție că monopolistul va afla ce este mai avantajos pentru el.

Este necesar să realizăm faptul că monopolul datorat spațiului limitat poate adesea da naștere la prețuri de monopol. În acest caz, avem de-a face cu o situație în care procesul de piață nu-și îndeplinește funcția democratică.[19]

Libera inițiativă este foarte puțin populară în ochii contemporanilor noștri. Proprietatea privată asupra mijloacelor de producție este deosebit de detestată în acele domenii de activitate în care apar monopoluri datorate spațiului limitat, chiar dacă respectiva companie nu practică prețuri de monopol și chiar dacă activitatea ei nu aduce decât profituri reduse, sau dacă provoacă pierderi. O companie care furnizează servicii de „utilitate publică" reprezintă, în ochii politicienilor intervenționiști și socialiști, un inamic public. Electoratul aprobă orice obstrucție ridicată în calea sa de către autorități. Se presupune, de regulă, că asemenea întreprinderi ar trebui naționalizate sau municipalizate. Câștigurile de monopol, se spune, nu trebuie sub nici o formă să fie încasate de cetățeni privați. Ele trebuie îndreptate exclusiv către fondurile publice. {376}

Rezultatele politicilor de municipalizare și de naționalizare din ultimele zeci de ani au fost, aproape în toate cazurile, falimentul financiar, serviciile de proastă calitate și corupția politică. Orbiți de prejudecățile lor anticapitaliste, oamenii scuză serviciile de proastă calitate și corupția și, pentru multă vreme, nu s-au sinchisit nici de falimentul financiar. Totuși, falimentul acesta este unul din factorii care au contribuit la actuala criză a intervenționismului.[20]

17. Există obiceiul de a caracteriza politicile sindicale drept scheme monopoliste, care urmăresc substituirea ratelor salariale competitive prin rate salariale de monopol. Totuși, sindicatele nu urmăresc, de regulă, impunerea de rate salariale monopoliste. Un sindicat urmărește restrângerea competiției în propriul său sector de pe piața forței de muncă, în vederea ridicării ratelor salariale ale membrilor săi. Dar restrângerea competiției și prețurile de monopol nu trebuie confundate. Trăsătura caracteristică a prețurilor de monopol este aceea că formarea lor prin vânzarea numai a unei părți p din cantitatea totală disponibilă P aduce beneficii nete mai mari decât cele pe care le-ar aduce vânzarea lui P. Monopolistul realizează un câștig de monopol, reținând

19. Referitor la semnificația acestui fapt, a se vedea mai jos, pp. 680-682.
20. A se vedea mai jos, pp. 855-857.

de pe piață cantitatea *P* - *p*. Nu nivelul acestui câștig este acela care marchează situația corespunzătoare prețurilor de monopol, ci acțiunea deliberată a monopoliștilor, de înfăptuire a ei. Monopolistul hotărăște întrebuințarea întregului stoc disponibil. El este preocupat în egală măsură de fiecare fracțiune din stocul de care dispune. Dacă o parte din acesta rămâne nevândută, el suferă o pierdere. Cu toate acestea el optează pentru lăsarea unei părți neutilizate, deoarece, dată fiind configurația existentă a cererii, este mai avantajos pentru el să procedeze în felul acesta. Ceea ce îi motivează decizia este starea specifică a pieței. Monopolul, care este una din condițiile indispensabile pentru apariția prețurilor de monopol, poate fi – și este de regulă – produsul unui amestec instituțional în sfera datelor pieței. Dar aceste forțe externe nu produc numaidecât prețuri de monopol. Numai dacă și o a doua cerință este îndeplinită apare posibilitatea implementării acțiunilor monopoliste.

Cazul simplei restrângeri a ofertei este diferit. Acum autorii restrângerii nu se preocupă de ce se poate întâmpla cu acea parte a ofertei al cărei acces pe piață îl îndepărtează. Soarta persoanelor care dețin această parte nu-i interesează. Ei privesc numai la acea parte a cererii care rămâne pe piață. Acțiunea monopolistă este avantajoasă pentru monopolist numai dacă încasările totale nete, la prețul de monopol, depășesc încasările totale nete la prețul potențial competitiv. Acțiunea {377} restrictivă, pe de altă parte, este întotdeauna avantajoasă pentru grupul privilegiat și dezavantajoasă pentru cei pe care îi exclude de pe piață. Ea ridică întotdeauna prețul unitar și, o dată cu el, încasările totale nete ale grupului privilegiat. Pierderile grupului exclus nu sunt luate în calcul de către grupul privilegiat.

Este posibil ca beneficiile realizate de grupul privilegiat de pe urma reducerii competiției să fie mult mai lucrative pentru ei decât ar putea fi orice politică de practicare a prețurilor de monopol. Dar aceasta este o altă problemă. Ea nu șterge diferențele catalactice dintre aceste două moduri de acțiune.

Sindicatele urmăresc atingerea unei poziții monopoliste pe piața mâinii de lucru. Dar, odată ce au atins-o, politicile lor sunt restrictive – și nu politici de practicare a prețurilor de monopol. Ele urmăresc reducerea ofertei de mână de lucru în domeniul lor de activitate, fără să se preocupe de soarta celor excluși. Ele au reușit, în toate țările comparativ subpopulate, să ridice bariere în calea imigrării. Astfel ele își păstrează ratele salariale relativ ridicate. Muncitorii străini excluși sunt siliți să rămână în țările lor, în care productivitatea marginală a muncii – și deci ratele salariale – sunt mai reduse. Tendința de egalizare a rate-

lor salariale, care predomină în condiții de liberă circulație a mâinii de lucru dintr-o țară în alta, este paralizată. Pe piața autohtonă sindicatele nu tolerează rivalitatea muncitorilor nesindicalizați și admit numai un număr limitat de membrii sindicali. Cei neadmiși trebuie să se îndrepte spre locuri de muncă remunerate mai slab, sau să rămână în șomaj. Sindicatele nu se preocupă de soarta acestor oameni.

Chiar dacă un sindicat ia asupra sa responsabilitatea de a se îngriji de membrii săi aflați în șomaj, plătindu-le acestora, din contribuțiile membrilor săi angajați, ajutoare de șomaj cel puțin egale cu câștigurile membrilor angajați, acțiunea sa nu este o politică de practicare a prețurilor de monopol. Într-adevăr, membrii sindicali aflați în șomaj nu sunt singurele persoane a căror capacitate de câștig este afectată advers de politica sindicală de înlocuire a ratelor salariale potențiale de piață, mai scăzute, prin rate mai ridicate. Interesele celor care nu sunt membri sindicali nu sunt luate în calcul.

Tratamentul matematic al teoriei prețurilor de monopol

Economiștii matematicieni au acordat o atenție deosebită teoriei prețurilor de monopol. S-ar părea că prețurile de monopol reprezintă un capitol al catalacticii pentru care tratamentul matematic este mai adecvat decât pentru alte ramuri ale catalacticii. Totuși, serviciile pe care le poate furniza matematica sunt mai degrabă modeste și în această direcție.

Cu privire la prețurile competitive, matematica nu poate furniza decât o descriere matematică a diverselor stări de echilibru și a condițiilor ce caracterizează construcția imaginară a economiei uniform repetitive. Ea nu ne poate spune nimic despre acțiunile care, în absența oricăror noi schimbări ale datelor, ar institui în cele din urmă aceste echilibre și acest sistem uniform repetitiv. {378}

În teoria prețurilor de monopol matematicile se apropie ceva mai mult de realitatea acțiunii. Ele arată cum ar putea monopolistul să determine prețul optimal de monopol, dacă ar avea la dispoziție toate datele necesare. Dar monopolistul nu cunoaște configurația curbei cererii. Ceea ce cunoaște el sunt doar puncte în care curbele cererii și ale ofertei s-au intersectat în trecut. De aceea, el nu este în măsură să utilizeze formule matematice, pentru a descoperi dacă există vreun preț de monopol pentru articolul său monopolizat și, în caz afirmativ, care dintre prețurile de monopol este prețul optim. Expunerile matematice și grafice nu sunt, de aceea, mai puțin inutile în cazul acesta decât în oricare altul. Dar ele schematizează cel puțin raționamentele monopolistului și nu se mulțumesc, ca în cazul prețurilor competitive, doar cu descrierea unei construcții auxiliare, care nu joacă nici un rol în acțiunea reală.

Economiștii matematicieni contemporani au denaturat studiul prețurilor de monopol. Ei îl privesc pe monopolist nu ca pe un vânzător al unui bun monopolizat, ci ca pe un antreprenor și un producător. Însă este necesar să se distingă cu claritate între câștigurile de monopol și profitul antreprenorial.

Câștigurile de monopol nu pot fi realizate decât de către vânzătorul unui bun sau al unui serviciu. Un antreprenor le poate realiza în calitatea sa de vânzător al unui bun monopolizat, dar nu în aceea de antreprenor. Avantajele și dezavantajele care pot decurge din reducerea sau creșterea costului unitar de producție, odată cu augmentarea producției totale, reduc sau augmentează încasările totale nete ale monopolistului, influențându-i comportamentul. Dar tratamentul catalactic al prețurilor de monopol nu trebuie să scape din vedere, legat de câștigurile specifice de monopol, faptul că ele provin, dată fiind configurația corespunzătoare a cererii, numai din monopolul asupra unui bun sau asupra unui drept. Numai împrejurarea aceasta este cea care-i permite monopolistului să-și reducă oferta, fără teamă că alți rivali îi pot frustra demersul, augmentând cantitatea oferită de ei spre vânzare. Tentativele de a defini condițiile necesare pentru apariția prețurilor de monopol pe baza configurației costurilor de producție sunt sterile.

Este greșit să descriem situația de piață care duce la stabilirea prețurilor competitive prin afirmația că producătorul individual ar putea vinde la prețul pieței o cantitate superioară celei pe care o vinde efectiv. Lucrul acesta este adevărat numai dacă sunt îndeplinite două condiții speciale: producătorul în chestiune, *A*, nu este producătorul marginal și augmentarea producției nu presupune costuri adiționale ce nu pot fi acoperite prin vânzarea cantității {379} suplimentare de produse. În acest caz, augmentarea producției de către *A* îl silește pe producătorul marginal să înceteze producția; cantitatea oferită spre vânzare rămâne neschimbată.

Trăsătura caracteristică a prețului competitiv, care îl distinge de prețurile de monopol, este că cel dintâi rezultă dintr-o situație în care proprietarii bunurilor și serviciilor de toate ordinele sunt constrânși să servească dorințele consumatorilor, în modul cel mai adecvat cu putință. Pe o piață competitivă nu există nimic de felul unei politici a prețurilor pe care să o practice vânzătorii. Ei nu au altă alternativă decât să vândă cât mai mult cu putință, la cel mai ridicat preț pe care-l pot obține. Dar monopolistul are mai mult de câștigat reținând, de la desfacerea pe piață, o parte din oferta de care dispune, în vederea realizării câștigurilor specifice de monopol.

7. Buna voință

Trebuie să subliniem neîncetat că piața este populată cu oameni care nu sunt omniscienți și care dispun de o cunoaștere mai mult sau mai puțin imperfectă a condițiilor existente.

Cumpărătorul trebuie întotdeauna să se bizuie pe credibilitatea vânzătorului. Chiar și pentru achiziționarea factorilor de producție, cumpărătorul, deși este de regulă un expert în domeniu, depinde, într-o anumită măsură, de încrederea pe care o poate avea în vânzător. Încă și mai pronunțat, același lucru se petrece pe piețele bunurilor de consum. Aici, vânzătorul îl depășește de cele mai multe ori pe cumpărător în

materie de pricepere tehnologică și comercială. Sarcina vânzătorului nu este pur și simplu de a vinde mărfurile pe care le solicită cumpărătorul. El trebuie adesea să-l sfătuiască pe cumpărător cum să aleagă marfa care-i poate satisface nevoile în modul cel mai adecvat cu putință. Vânzătorul cu amănuntul nu este doar un vânzător; ele este și un sfetnic prietenos. Publicul nu patronează orbește orice magazin. Un om preferă, dacă este cu putință, un magazin sau o firmă cu care el însuși, sau prieteni ai săi de încredere, au avut o experiență pozitivă în trecut.

Buna voință este renumele pe care îl dobândește o firmă de afaceri, pe baza realizărilor sale din trecut. Ea implică anticiparea faptului că beneficiarul bunei credințe se va menține în viitor la înălțimea standardelor sale dinainte. Buna voință nu este un fenomen care apare doar în relațiile de afaceri. Ea determină alegerea de către cineva a soției sale, a prietenilor săi și a candidatului pentru care votează în alegeri. Bineînțeles, catalactica se ocupă numai de bunăvoința manifestată în sfera comercială.

Nu contează dacă bunăvoința se bazează pe realizări și merite reale, sau este doar produsul imaginației și al ideilor eronate. Ceea ce contează pentru acțiunea umană nu este adevărul, așa cum poate el să apară în ochii unei ființe atotștiutoare, ci opiniile persoanelor supuse erorii. Există anumite cazuri în care clienții sunt gata să plătească un preț mai ridicat pentru un compus de o anumită marcă, deși articolul marcat nu diferă în structura sa fizică sau chimică de alte produse mai ieftine. Experții pot considera o asemenea conduită nerezonabilă. Dar nimeni {380} nu poate deveni expert în toate domeniile relevante pentru alegerile pe care le are de făcut. Nimeni nu poate evita pe de-a întregul substituirea cunoașterii adevăratei stări de lucruri prin încrederea acordată altor oameni. Clientul obișnuit nu-și alege întotdeauna articolul sau serviciul, ci furnizorul în care are încredere. El le plătește un surplus acelora pe care îi consideră de încredere.

Rolul pe care buna voință îl joacă pe piață nu subminează și nu reduce competiția. Oricine este liber să dobândească bunăvoință, și oricine beneficiază de bunăvoință o poate pierde după ce a dobândit-o. Numeroși reformatori, animați de prejudecata lor în favoarea guvernului paternalist, susțin ideea etichetării autoritare a calității, ca substitut la mărcile comerciale. Ei ar avea dreptate dacă stăpânitorii și birocrații ar fi înzestrați cu omnisciență și cu o imparțialitate absolută. Însă deoarece deținătorii de funcții nu sunt deasupra slăbiciunilor omenești, realizarea unor astfel de planuri n-ar face decât să substituie defectele cetățenilor particulari prin acelea ale însărcinaților guvernamentali.

Nu putem face un om mai fericit împiedicându-l să discrimineze între o marcă de țigări sau de conserve pe care o preferă și o alta pe care o agreează mai puțin.

Câștigarea bunăvoinței nu necesită doar onestitate și zel în deservirea consumatorilor ci – în egală măsură – și cheltuieli bănești. Este nevoie de timp pentru ca o firmă să-și atragă o clientelă constantă. În acest interval ea trebuie adesea să suporte pierderi, pe care le compară cu viitoarele profituri anticipate.

Din punctul de vedere al vânzătorului buna-voință este, așa-zicând, un factor necesar de producție. El este estimat în consecință. Faptul că echivalentul bănesc al bunăvoinței nu apare în evidențele contabile sau în situațiile firmei este lipsit de importanță. La vânzarea unei afaceri se plătește un preț pentru bunăvoință, presupunând că aceasta poate fi transferată către cumpărător.

Este așadar o sarcină a catalacticii să cerceteze natura acestui lucru aparte, numit bunăvoință. În cadrul acestei cercetări trebuie să distingem trei cazuri diferite:

Cazul 1. Bunăvoința îi asigură vânzătorului posibilitatea de a vinde la prețuri de monopol, sau de a discrimina, prin prețuri, între diversele clase de cumpărători. Cazul acesta nu diferă de alte situații în care se practică prețurile de monopol sau discriminarea prin prețuri.

Cazul 2. Bunăvoința nu-i asigură vânzătorului decât posibilitatea de a vinde la prețuri egale cu cele practicate de rivalii săi. Dacă n-ar dispune de bunăvoință el n-ar putea vinde deloc, sau ar putea-o face numai prin reducerea prețurilor. Bunăvoința este, pentru un astfel de vânzător, la fel de necesară ca și localul în care își desfășoară activitățile, menținerea unui stoc de mărfuri bine asortat și angajarea de {381} ajutoare corespunzător calificate. Costul suportat pentru dobândirea bunăvoinței joacă același rol ca și orice alte cheltuieli de afaceri. Ele trebuie acoperite, ca și acestea, printr-un exces al veniturilor totale față de costurile totale.

Cazul 3. Vânzătorul se bucură, în cadrul unui cerc limitat de patroni loiali, de o reputație atât de strălucită, încât le poate vinde acestora la prețuri mai mari decât cele obținute de rivalii săi mai puțin renumiți. Totuși, aceste prețuri nu sunt prețuri de monopol. Ele nu provin dintr-o politică deliberată de reducere a vânzărilor totale, în vederea creșterii încasărilor nete. Este posibil ca vânzătorul să nu aibă posibilitatea să vândă o cantitate mai mare, acesta fiind, spre exemplu, cazul unui doctor care este ocupat până la limita puterilor sale, deși percepe tarife mai ridicate decât colegii săi. Se poate de asemenea întâmpla ca sporirea vânzărilor să necesite investiții suplimentare de capital și ca

vânzătorul fie să nu dispună de acest capital, fie să creadă că are posibilitatea să-i dea o întrebuințare mai profitabilă. Ceea ce împiedică augmentarea producției și a cantității de mărfuri sau servicii oferite spre vânzare nu este o acțiune deliberată a vânzătorului, ci starea pieței.

Cum greșita interpretare a lucrurilor acestea a generat o întreagă mitologie a „competiției imperfecte" și a „competiției monopoliste", este necesar să cercetăm mai îndeaproape considerațiile antreprenorului, care cântărește avantajele și dezavantajele unei extinderi a afacerii sale.

Extinderea unui agregat productiv și – în egală măsură – augmentarea producției, de la o utilizare parțială la deplina ei capacitate productivă, presupune investiții suplimentare de capital, care nu sunt justificate decât dacă nu există nici o investiție mai profitabilă disponibilă.[21] Nu contează dacă antreprenorul este suficient de bogat pentru a investi propriile sale fonduri, sau dacă e nevoit să împrumute fondurile necesare. De asemenea, acea parte a capitalului care-i aparține chiar antreprenorului și care nu este întrebuințată în cadrul firmei sale nu este „neproductivă". Ea este întrebuințată undeva în cadrul sistemului economic. Pentru a fi întrebuințate în vederea extinderii afacerii în chestiune aceste fonduri ar trebui retrase din utilizările care li se dau în prezent.[22] Antreprenorul nu se va angrena în această modificare a structurii investițiilor sale, decât dacă anticipează de pe urma ei o augmentare a beneficiilor sale nete. În plus, există și alte semne de întrebare care pot stăvili propensiunea antreprenorului de a extinde o întreprindere prosperă, chiar dacă situația de piață pare să ofere șanse reale. Antreprenorul se poate îndoi de propria-i capacitate de a gestiona cu succes o unitate productivă mai mare. El poate fi, de asemenea, speriat de exemplele date de întreprinderile cândva prospere, a căror extindere a dus la faliment. {382}

Un om de afaceri care, datorită enormei bunăvoințe de care se bucură, ar fi în măsură să vândă la prețuri mai mari decât rivalii săi mai puțin renumiți ar putea, desigur, renunța la avantajul pe care-l are, reducându-și prețul la nivelul aceluia al competitorilor săi. Ca orice vânzător de bunuri sau de forță de muncă, el s-ar putea abține de la a profita pe de-a întregul de starea pieței și ar putea vinde la un preț la care cererea depășește oferta. Făcând aceasta, el le-ar face anumitor oameni

21. Cheltuielile destinate publicității adiționale reprezintă, de asemenea, investiții adiționale de capital.

22. Deținerea de monedă, chiar dacă depășește cantitățile obișnuite și este denumită „tezaurizare" („*hoarding*"), este una din posibilele întrebuințări ale fondurilor disponibile. În starea curentă a pieței, actorul consideră că deținerea de monedă este cea mai adecvată întrebuințare a unei părți a activelor sale.

cadouri. Beneficiarii cadourilor ar fi cei ce cumpără la prețurile acestea mai scăzute. Alții, deși dispuși să cumpere la același preț, ar trebui să plece cu mâinile goale, deoarece oferta ar fi insuficientă.

Reducerea cantității oricărui articol produs și oferit spre vânzare este întotdeauna rezultatul deciziilor antreprenorilor, care urmăresc realizarea celor mai ridicate profituri cu putință și evitarea pierderilor. Trăsătura caracteristică a prețurilor de monopol nu constă în faptul că antreprenorii nu au produs mai mult din articolul în chestiune și, procedând astfel, n-au determinat o scădere a prețului său. Ea nu constă nici în faptul că unii factori complementari de producție rămân neutilizați, deși utilizarea lor mai deplină ar fi determinat scăderea prețului produsului. Singura întrebare relevantă este dacă reducerea producției este sau nu rezultatul acțiunii proprietarului monopolist al unei cantități de bunuri și servicii, din care reține o parte în vederea practicării de prețuri mai mari pentru restul. Trăsătura caracteristică a prețurilor de monopol este sfidarea de către monopolist a dorințelor consumatorilor. Un preț competitiv pentru cupru înseamnă că prețul final al cuprului tinde către un punct în care depozitele sunt exploatate în măsura permisă de prețurile factorilor de producție complementari non-specifici necesari; mina marginală nu produce o rentă de minerit. Consumatorii obțin atâta cupru cât stabilesc ei înșiși, prin prețurile pe care le stabilesc pentru cupru și pentru toate celelalte bunuri. Un preț de monopol pentru cupru înseamnă că depozitele de cupru sunt întrebuințate numai într-o măsură mai redusă, deoarece acest lucru este mai avantajos pentru proprietari; capitalul și mâna de lucru care, dacă supremația consumatorilor nu ar fi fost încălcată, ar fi fost întrebuințate pentru producția suplimentară de cupru, sunt întrebuințate pentru producerea altor articole, pentru care cererea consumatorilor este mai puțin intensă. Interesele proprietarilor depozitelor de cupru trec atunci înaintea acelora ale consumatorilor. Resursele de cupru disponibile nu {383} sunt întrebuințate în conformitate cu dorințele și planurile publicului.

Profiturile sunt, bineînțeles, de asemenea un produs al discrepanței dintre dorințele consumatorilor și acțiunile antreprenorilor. Dacă toți antreprenorii ar fi avut, în trecut, capacitatea de a prevedea perfect actuala stare a pieței, atunci nu ar fi apărut niciodată nici profituri, nici pierderi. Competiția dintre ei ar fi dus deja, încă din trecut, la ajustarea prețurilor factorilor complementari de producție – făcând rabatul corespunzător preferinței de timp – la prețurile din prezent ale produselor. Dar această afirmație nu poate șterge diferența fundamentală dintre profituri și câștigurile de monopol. Antreprenorul profită în măsura în care reușește să-i servească pe consumatori mai bine decât

au făcut-o alții. Monopolistul realizează câștiguri de monopol prin subminarea satisfacției consumatorilor.

8. Monopolul cererii

Prețurile de monopol pot apărea numai în condițiile existenței unui monopol al ofertei. Un monopol al cererii nu generează o situație de piață diferită de aceea care ar exista dacă cererea nu ar fi monopolizată. Cumpărătorul monopolist – fie acesta un singur individ, sau un grup de indivizi acționând concertat, nu poate realiza un câștig specific, similar câștigurilor de monopol ale vânzătorilor monopoliști. Dacă el își reduce cererea, atunci va cumpăra la un preț mai mic; dar în acest caz și cantitatea cumpărată va scădea.

După cum guvernele reduc competiția pentru a ameliora poziția vânzătorilor privilegiați, ele pot restricționa competiția și în beneficiul cumpărătorilor privilegiați. Guvernele au pus în mod repetat embargouri asupra exporturilor anumitor bunuri privilegiate. Astfel, prin excluderea cumpărătorilor străini, ele au urmărit reducerea prețurilor autohtone. Dar un asemenea preț redus nu este omolog prețurilor de monopol.

Fenomenele tratate îndeobște sub eticheta de monopol al cererii țin de determinarea prețurilor pentru factorii de producție complementari specifici.

Producția unei unități din bunul *m* necesită, pe lângă utilizarea unor diverși factori non-specifici, utilizarea câte unei unități din fiecare din factorii absolut specifici *a* și *b*. Nici *a* nici *b* nu pot fi înlocuiți cu vreun alt factor; pe de altă parte, *a* este complet nefolositor dacă nu este combinat cu *b* și viceversa. Stocul disponibil de *a* depășește cu mult stocul disponibil de *b*. De aceea, proprietarii lui *a* nu pot obține nici un preț pentru *a*. Cererea pentru *a* rămâne permanent în urma ofertei; *a* nu este un bun economic. Dacă *a* este un depozit mineral a cărui exploatare necesită capital și forță de muncă, deținerea depozitului nu-i aduce proprietarului său nici un fel de indemnizație. Nu există o rentă provenită din minerit. {384}

Dar dacă proprietarii lui *a* formează un cartel, atunci ei pot inversa rolurile. Ei pot reduce cantitatea oferită spre vânzare din *a* până la acea fracție care face ca oferta de *b* să depășească oferta de *a*. Acum *a* devine un bun economic pentru care se plătesc prețuri, în vreme ce prețul lui *b* scade la zero. Dacă apoi proprietarii lui *b* reacționează formând și ei un cartel, atunci între cele două asociații monopoliste ia naștere un război al prețurilor, în legătură cu deznodământul căruia catalactica nu poate face nici un fel de afirmații. După cum am arătat deja, procesul

de formare a prețurilor nu generează un rezultat unic determinat în cazurile în care mai mult decât unul din factorii de producție necesari este de natură absolut specifică.

Nu contează dacă situația de piață este sau nu de așa natură încât factorii *a* și *b* laolaltă ar putea fi vânduți la prețuri de monopol. Nu are nici o importanță dacă prețul pentru o mulțime alcătuită atât dintr-o unitate de *a* cât și din una de *b* este un preț de monopol sau unul competitiv.

Astfel, ceea ce se numește uneori monopol al cererii se dovedește a fi un monopol al ofertei, format în anumite condiții. Vânzătorii lui *a* și *b* doresc să vândă la prețuri de monopol, indiferent dacă prețul lui *m* poate deveni un preț de monopol. Singurul lucru care contează pentru ei este să obțină o parte cât mai mare cu putință din prețul total pe care cumpărătorii sunt dispuși să-l suporte pentru *a* și *b*, laolaltă. Această situație nu prezintă nici o particularitate care să justifice denumirea ei cu termenul de *monopol al cererii*. Exprimarea aceasta devine explicabilă totuși, dacă luăm în considerație particularitățile accidentale care pot caracteriza rivalitatea celor două grupuri. Dacă proprietarii lui *a* (sau *b*) sunt totodată și antreprenorii care dirijează producerea lui *m*, atunci cartelul lor capătă aparența exterioară a unui monopol al cererii. Dar această asociație de persoane, care cumulează două funcții catalactice separate, nu modifică esența problemei; în joc este reglarea afacerilor între două grupuri de vânzători monopoliști.

Exemplul nostru acoperă, *mutatis mutandis*, și cazul când *a* și *b* pot fi întrebuințate și pentru alte scopuri decât producerea lui *m*, cu condiția ca aceste întrebuințări să nu aducă decât beneficii mai mici.

9. Consumul afectat de prețurile de monopol

Consumatorul individual poate reacționa la prețurile de monopol în feluri diferite.

1. În ciuda creșterii prețului, consumatorul individual nu-și reduce cumpărăturile din articolul monopolizat. El preferă să-și restrângă cumpărăturile din alte bunuri. (Dacă toți consumatorii ar reacționa în felul acesta, atunci prețul competitiv ar fi crescut deja până la nivelul prețului de monopol.)

2. Consumatorul își reduce cumpărăturile din articolul monopolizat, în așa măsură încât nu cheltuiește pentru el mai mult decât ar fi cheltuit – pentru achiziționarea unei cantități mai mari – la prețul competitiv. (Dacă toți oamenii ar reacționa în felul acesta, atunci vânzătorul nu ar înregistra, la prețul de monopol, încasări mai mari decât cele pe care

le-ar înregistra la prețul competitiv; el nu ar realiza nici un fel de câștig îndepărtându-se de prețul competitiv.) {385}

3. Consumatorul își reduce cumpărăturile din bunul monopolizat în așa măsură încât cheltuiește pentru el mai puțin decât ar fi cheltuit la prețul competitiv; cu banii astfel economisiți el cumpără bunuri pe care nu le-ar fi cumpărat altminteri. (Dacă toți oamenii ar reacționa astfel, atunci vânzătorul și-ar submina propriile interese prin practicarea unui preț mai ridicat decât cel competitiv; apariția unui preț de monopol nu ar fi posibilă. Numai un binefăcător, dornic să-și dezvețe semenii de obiceiul de consuma droguri dăunătoare, ar mai ridica în cazul acesta prețul articolului respectiv deasupra nivelului competitiv.)

4. Consumatorul cheltuiește mai mult pentru bunul monopolizat decât ar fi cheltuit la prețul competitiv, pentru a achiziționa numai o cantitate mai redusă din el.

Oricum ar reacționa consumatorul, satisfacția lui apare ca fiind diminuată, din punctul de vedere al propriilor sale evaluări. În regim de prețuri de monopol el nu este la fel de bine servit ca în regim de prețuri competitive. Câștigul de monopol al vânzătorului provine dintr-o privare monopolistă a consumatorului. Chiar dacă anumiți consumatori achiziționează bunuri pe care nu le-ar fi cumpărat în absența prețurilor de monopol (ca în cazul 3), satisfacția lor este mai redusă decât ar fi fost la alte prețuri. Capitalul și munca retrase din producția de bunuri, care scade datorită reducerii monopoliste a ofertei unuia din factorii complementari necesari pentru desfășurarea ei, sunt întrebuințate pentru producerea altor lucruri, care nu ar fi fost produse altminteri. Dar consumatorii pun o valoare mai redusă pe aceste alte lucruri.

Cu toate acestea, există o excepție de la regula generală că prețurile de monopol îl avantajează pe vânzător și știrbesc supremația intereselor consumatorilor. Dacă, pe o piață competitivă, unul din factorii complementari, denumit *f*, necesar pentru producerea bunului de consum *g*, nu atinge nici un preț, deși producția de *f* presupune diverse cheltuieli și consumatorii sunt dispuși să plătească pentru bunul de consum *g* un preț care face ca producerea sa să fie profitabilă pe o piață competitivă, atunci prețul de monopol pentru *f* devine o condiție necesară pentru producerea de *g*. Aceasta este ideea avansată în favoarea {386} patentelor și a legilor de copyright. Dacă inventatorii și autorii nu ar avea posibilitatea să câștige bani de pe urma activităților lor specifice, atunci ei ar fi în imposibilitatea de a-și dedica timpul acestor activități și de a suporta costurile necesare. Publicul nu ar culege nici un avantaj de pe urma absenței prețurilor de monopol pentru *f*. Dimpotrivă, el ar pierde satisfacția de care s-ar bucura de pe urma cumpărării de *g*.[23]

23. A se vedea mai jos, pp. 680-681.

Multă lume este alarmată de utilizarea necugetată a depozitelor minerale și de petrol care nu pot fi înlocuite. Contemporanii noștri, spun acești oameni, irosesc un stoc epuizabil, fără să țină seama de generațiile viitoare. Ne consumăm drepturile primite prin naștere – și pe acelea ale urmașilor noștri. Dar aceste plângeri sunt mai degrabă neîntemeiate. Noi nu știm dacă oamenii din epocile viitoare se vor bizui în continuare pe aceleași materii prime de care depindem noi astăzi. Este adevărat că epuizarea depozitelor de petrol și chiar și a celor de cărbune avansează într-un ritm rapid. Dar este foarte probabil ca într-o sută sau cinci sute de ani oamenii să recurgă la alte metode pentru a-și produce puterea calorică. Nimeni nu știe dacă noi, presupunând că am deveni mai puțin risipitori cu aceste depozite, nu ne-am lipsi pe noi înșine fără a aduce nici un avantaj persoanelor care vor trăi în secolele douăzeci și unu sau douăzeci și patru. Este inutil să ne preocupăm de nevoile unor epoci ale căror capacități tehnologice nici nu le visăm.

Dar dacă aceleași persoane care deplâng epuizarea unor resurse naturale sunt la fel de vehemente și în condamnarea reducerii monopoliste a exploatării lor actuale, atunci poziția lor este contradictorie. Efectul prețurilor de monopol la mercur este, cu siguranță, o anumită încetinire a ratei de epuizare a acestuia. În ochii acelora care sunt speriați de perspectiva unei viitoare lipse a mercurului acest efect trebuie să pară deosebit de dezirabil.

Prin demascarea acestor contradicții, teoria economică nu urmărește să „justifice" prețurile de monopol pentru petrol, minerale și minereuri. Sarcina teoriei economice nu este nici de a justifica, nici de a condamna. Ei nu-i revine decât să cerceteze efectele tuturor modalităților de acțiune umană. Ea nu apare în arena în care partizanii și oponenții prețurilor de monopol își pledează cauzele.

Ambele părți recurg, în această controversă fierbinte, la argumente eronate. Partida antimonopolistă se înșală atribuind tuturor monopolurilor puterea de a înrăutăți situația cumpărătorilor, prin reducerea cererii și practicarea unor prețuri monopoliste. Nu este mai puțin greșit să se presupună că pe piața liberă, neobstrucționată și nesabotată de amestecuri guvernamentale, ar predomina o tendință generală de {387} formare a prețurilor de monopol. A vorbi despre un *capitalism monopolist* în locul *intervenționismului monopolist* și despre *carteluri private* în locul *cartelurilor instituite de stat*, reprezintă o distorsionare grotescă a adevăratei stări de lucruri. Dacă guvernele nu ar urmări instituirea lor, prețurile de monopol s-ar limita la unele minerale care nu pot fi extrase decât din câteva locuri și la domeniul monopolurilor locale datorate spațiului limitat.[24]

24. A se vedea mai sus, p. 366.

Partida promonopolistă greșește punând pe seama cartelurilor realizarea economiilor asociate cu producția pe scară mare. Ei afirmă că, pe de o parte, concentrarea monopolistă a producției reduce costurile medii de producție, sporind astfel cantitatea de capital și de mână de lucru disponibilă pentru suplimentarea producției. Însă, pentru eliminarea fabricilor care produc la costuri mai ridicate, nu este necesar nici un fel de cartel. Acest efect rezultă din competiția pe piața liberă, în absența oricărui monopol și a oricăror prețuri de monopol. Scopul cartelizării sponsorizate de guvern este adesea, dimpotrivă, păstrarea în existență a unor fabrici și ferme, pe care piața liberă le-ar sili să-și înceteze funcționarea, tocmai pentru că produc la costuri de producție prea ridicate. Spre exemplu, piața liberă ar fi eliminat fermele submarginale și le-ar fi păstrat numai pe acelea a căror producție este rentabilă la prețurile existente pe piață. Însă așa-numitul *New Deal* a acordat preferință unui alt aranjament. El i-a forțat pe toți fermierii să recurgă la o reducere proporțională a ofertei. Prin caracterul său monopolist, această măsură a determinat ridicarea prețurilor produselor agricole până la un nivel la care producerea pe soluri submarginale a devenit din nou atractivă.

Nu mai puțin eronate sunt concluziile care provin din confundarea economiilor provenite din standardizare cu monopolul. Dacă oamenii ar solicita doar un singur tip standard dintr-un anumit bun, atunci producerea anumitor articole ar putea fi aranjată mai economic, iar costurile ar putea fi reduse corespunzător. Dar dacă oamenii s-ar comporta astfel, atunci standardizarea și reducerea corespunzătoare a costurilor s-ar manifesta și în absența monopolului. Dacă, pe de altă parte, cineva îi *forțează* pe consumatori să se mulțumească numai cu un produs standard, atunci satisfacția lor nu este sporită, ci este diminuată. Un dictator poate socoti comportamentul consumatorilor mai degrabă prostesc. De ce să nu se îmbrace femeile în uniforme, ca soldații? De ce să se înnebunească după haine croite diferit? El poate avea dreptate din punctul de vedere al propriilor sale judecăți de valoare. Dar necazul este că evaluarea este personală, individuală și arbitrară. Democrația pieței constă în faptul că oamenii înșiși sunt cei care aleg în ceea ce-i privește și că nici un dictator nu are puterea de a-i sili să se supună judecăților sale de valoare. {388}

10. Discriminarea prin prețuri din partea vânzătorului

Atât prețurile competitive cât și prețurile de monopol sunt identice pentru toți cumpărătorii. Pe piață există o tendință permanentă de eliminare a discrepanțelor de prețuri existente la aceleași bunuri și servi-

cii. Deși evaluările consumatorilor și intensitatea cererilor lor manifestate efectiv pe piață diferă, ei plătesc aceleași prețuri. Omul bogat nu plătește mai mult pentru pâinea sa decât omul mai puțin bogat, deși el ar fi dispus să plătească un preț mai ridicat, dacă nu ar putea-o achiziționa mai ieftin. Entuziastul, care mai degrabă și-ar reduce consumul de hrană decât să piardă un spectacol în care se cântă o simfonie de Beethoven, nu plătește mai mult pentru bilet decât cineva pentru care muzica nu este decât ceva care face să treacă timpul și care nu ar veni la concert dacă nu ar putea-o face decât cu prețul renunțării la anumite nimicuri. Diferența între prețul pe care trebuie cineva să-l plătească pentru un bun și prețul cel mai mare pe care persoana respectivă ar fi dispusă să-l plătească pentru el a fost numit uneori surplus al consumatorului.[25]

Dar pe piață pot apărea condiții care îi permit vânzătorului să discrimineze între cumpărători. El poate vinde un bun sau un serviciu la prețuri diferite, către diferiții cumpărători. El poate uneori să obțină prețuri atât de mari încât să facă să dispară întregul surplus al consumatorului. Pentru ca discriminarea să fie avantajoasă pentru vânzător este necesar să fie îndeplinite simultan două condiții.

Prima condiție este ca cei ce cumpără la prețul mai redus să nu aibă posibilitatea de a revinde bunul sau serviciul către persoanele cărora vânzătorul care discriminează nu le vinde decât la prețuri mai mari. Dacă asemenea tranzacții nu pot fi împiedicate, intențiile primului vânzător vor fi neutralizate. A doua condiție este ca publicul cumpărător să nu reacționeze în așa fel încât încasările totale nete ale vânzătorului să rămână în urma nivelului pe care l-ar fi atins în condiții de uniformitate a prețurilor. Această a doua condiție este întotdeauna îndeplinită, atunci când ar fi avantajos pentru vânzător să înlocuiască prețurile competitive prin prețuri de monopol. Dar ea poate fi îndeplinită și în situații de piață care nu ar aduce câștiguri de monopol. Întradevăr, discriminarea prin prețuri nu-l silește pe vânzător să reducă volumul vânzărilor. El nu pierde complet nici un cumpărător; el nu trebuie decât să țină seama de faptul că anumiți cumpărători își pot reduce volumul cumpărăturilor. Dar el are, de regulă, posibilitatea de a vinde restul ofertei sale către persoane care n-ar fi cumpărat deloc, sau {389} ar fi cumpărat mai puțin, dacă ar fi trebuit să plătească prețul competitiv uniform.

În consecință, configurația costurilor de producție nu joacă nici un rol în considerațiile vânzătorului care discriminează. Costurile de producție nu sunt afectate, deoarece cantitatea totală produsă și vândută rămâne neschimbată.

25. Cf. A. Marshall, *Principles of Economics*, 8th ed., Londra, 1930, pp. 124-127.

Cazul cel mai frecvent întâlnit de discriminare prin prețuri este acela al medicilor. Un doctor care poate aplica 80 de tratamente pe săptămână și percepe 3$ pentru fiecare tratament este ocupat complet dacă îngrijește 30 de pacienți și câștigă 240$ pe săptămână. Dacă percepe câte 4$ în loc de 3 de la cei mai bogați 10 pacienți, care consumau împreună 50 de tratamente, aceștia vor consuma numai 40 de tratamente. Doctorul vinde cele 10 tratamente rămase disponibile la prețul de 2$ bucata, către pacienți care nu ar fi cheltuit 3$ pentru a-și achiziționa serviciile sale profesionale. Procedând astfel încasările sale săptămânale cresc la 270$.

Deoarece discriminarea prin prețuri este practicată de către vânzător numai dacă este mai avantajoasă pentru el decât vânzarea la un preț uniform, este evident că ea duce la o modificare a consumului și a alocării factorilor de producție, între diversele lor întrebuințări. Rezultatul discriminării este întotdeauna că suma totală cheltuită pentru achiziționarea bunurilor în chestiune crește. Cumpărătorii trebuie să acopere sporul lor de cheltuieli prin reducerea altor cheltuieli. Deoarece este extrem de puțin probabil ca cei ce beneficiază de pe urma discriminării prin prețuri să-și cheltuiască întregul câștig pentru achiziționarea acelorași bunuri pe care au încetat să le cumpere alte persoane – și în aceleași cantități, schimbarea datelor pieței și modificarea structurilor de producție devin inevitabile.

În exemplul de mai sus, cei mai bogați zece pacienți sunt dezavantajați; ei plătesc 4$ pentru un serviciu pentru care plăteau numai 3. Însă nu numai doctorul are de câștigat de pe urma discriminării; pacienții care plătesc 2$ beneficiază și ei. Este adevărat că ei trebuie să acopere tariful pentru doctor renunțând la alte satisfacții. Dar ei evaluează aceste satisfacții la o valoare mai redusă decât cea pe care le-o procură tratamentul doctorului. Gradul lor de satisfacție este mai mare.

Pentru a înțelege pe deplin discriminarea prin prețuri este bine să ne amintim că, în condiții de diviziune a muncii, rivalitatea dintre cei dornici să obțină același produs nu înrăutățește în mod necesar poziția competitorului individual. Interesele competitorilor sun antagonice numai în ce privește serviciile furnizate de factorii de producție complementari naturali. Acest antagonism natural inevitabil este depășit de avantajele culese de pe urma diviziunii muncii. În măsura în care costurile medii de producție pot fi diminuate prin producerea pe scară mare, competiția între cei dornici să obțină același bun atrage după sine o ameliorare a situației competitorului individual. Faptul că nu {390} numai câteva persoane, ci un mare număr, sunt dornice să-și procure bunul *c*, face posibilă fabricarea acestuia prin metode care diminuează

costurile; drept consecință, chiar și persoanele cu mijloace modeste și-l pot permite. Tot astfel, uneori se poate întâmpla ca discriminarea prin prețuri să facă posibilă satisfacerea unei nevoi care ar fi rămas nesatisfăcută în absența ei.

Într-un oraș locuiesc *p* iubitori de muzică și fiecare dintre ei ar fi dispus să plătească 2$ pentru recitalul unui virtuoz. Dar un asemenea concert presupune o cheltuială mai mare decât 2*p*$, așa încât nu poate avea loc. Dar dacă este posibilă discriminarea prin prețurile biletelor de intrare și dacă printre cei *p* prieteni ai muzicii *n* sunt dispuși să plătească câte 4$, recitalul devine fezabil, cu condiția ca suma de 2(*n*+*p*)$ să fie suficientă. În acest caz *n* persoane cheltuiesc câte 4$ fiecare, iar (*p*-*n*) persoane câte 2$ pentru biletul de intrare – și renunță la satisfacerea celei mai puțin intense nevoi pe care și-ar fi satisfăcut-o dacă nu ar fi asistat la recital. Fiecare persoană din auditoriu se află într-o situație mai bună decât cea în care s-ar fi aflat, dacă impracticabilitatea discriminării prin prețuri ar fi împiedicat spectacolul. Este în interesul organizatorilor să mărească audiența până la pragul la care admiterea de clienți suplimentari atrage costuri mai mari decât sumele pe care sunt ei dispuși să le cheltuiască.

Lucrurile nu s-ar prezenta la fel dacă recitalul ar fi putut fi organizat chiar și dacă pentru biletul de intrare nu s-ar fi perceput decât 2$. În acest caz discriminarea prin prețuri ar fi diminuat satisfacția celor de la care se percep câte 4$.

Cele mai răspândite uzanțe de comercializare a biletelor de intrare la spectacole și a celor de tren la prețuri diferite nu sunt rezultatul discriminării prin prețuri, în sensul catalactic al termenului. Cel ce plătește mai mult primește ceva care este mai apreciat decât cel ce plătește mai puțin. El primește un loc mai bun, condiții de călătorie mai confortabile etc. Autentica discriminare prin prețuri se manifestă în cazul medicului care, deși acordă aceeași îngrijire fiecărui pacient, percepe de la pacienții mai bogați prețuri mai mari decât de la cei mai săraci. Ea este prezentă în cazul căilor ferate care percep tarife mai mari pentru transportul bunurilor al căror transport adaugă mai mult valorii lor decât transportul celorlalte bunuri, deși costurile suportate de căile ferate sunt aceleași. Este evident că atât doctorul cât și căile ferate pot practica discriminarea numai în limitele determinate de posibilitatea pacientului, sau, respectiv, a celui care dorește să transporte bunuri, de a găsi alte soluții la problemele lor, mai avantajoase pentru ei. Dar aceasta se referă la una din cele două condiții necesare pentru apariția discriminării prin prețuri.

Ar fi inutil să descriem o stare de lucruri în care discriminarea prin

prețuri ar putea fi practicată de vânzătorii tuturor felurilor de bunuri și servicii. Este mai important să stabilim faptul că, în cadrul economiei de piață nesabotate de amestecul guvernamental, condițiile necesare pentru discriminarea prin prețuri apar atât de rar, încât aceasta poate fi numită, fără ezitări, un fenomen excepțional. {391}

11. Discriminarea prin prețuri din partea cumpărătorului

În vreme ce prețurile de monopol și câștigurile de monopol nu pot fi realizate în beneficiul unui cumpărător monopolist, cazul discriminării prin prețuri este diferit. Pe piața liberă există o singură condiție necesară pentru emergența discriminării prin prețuri practicate de un cumpărător monopolist – și anume ignorarea crasă a stării pieței de către vânzători. Cum o atare ignoranță este implauzibil să dureze mult, discriminarea prin prețuri nu poate fi practicată decât dacă se amestecă guvernul.

Guvernul elvețian a instituit un monopol asupra comerțului cu cereale, aflat în proprietatea și gestiunea statului. Acesta cumpără cereale la prețurile mondiale pe piețele externe și la prețuri mai mari de la fermierii autohtoni. Pe piețele interne, el cumpără la prețuri mai ridicate de la fermierii care produc la costuri mai ridicate pe solul pietros din districtele montane și la prețuri mai scăzute – dar încă mai mari decât prețurile mondiale – de la fermierii care cultivă soluri mai fertile.

12. Conexitatea prețurilor

Dacă un anumit proces de producție generează simultan produsele *p* și *q*, atunci deciziile și acțiunile antreprenoriale pornesc de la estimarea sumei prețurilor anticipate ale lui *p* și *q*. Prețurile lui *p* și al lui *q* sunt legate într-un anumit mod unul de altul, în sensul că modificările cererii de *p* (sau de *q*) generează modificări ale ofertei de *q* (sau de *p*). Relația mutuală dintre prețurile lui *p* și cel al lui *q* se poate numi conexitate de producție. Omul de afaceri numește produsul *p* (sau *q*) un produs secundar al lui *q* (sau *p*).

Producția bunului de consum *z* necesită întrebuințarea factorilor *p* și *q*, producția lui *p* necesită întrebuințarea factorilor *a* și *b*, iar producția lui *q* pe a factorilor *c* și *d*. Atunci, modificările ofertei de *p* (sau de *q*) generează modificări ale cererii de *q* (sau de *p*). Nu contează dacă procesul de producere a lui *z* din *p* și *q* este dus la îndeplinire în cadrul acelorași întreprinderi care produc *p* din *a* și *b*, și *q* din *c* și *d*, sau de antreprenori independenți din punct de vedere financiar unul de altul, sau de către consumatorii înșiși, ca un pas preliminar con-

sumului. Prețurile lui *p* și *q* sunt legate într-un anumit mod unul de {392} altul deoarece *p* este nefolositor, sau mai puțin folositor, în absența lui *q* și viceversa. Relația mutuală dintre prețul lui *p* și cel al lui *q* poate fi numită conexitate de consum.

Dacă serviciile furnizate de un bun *b* pot fi substituite, chiar dacă nu întru totul satisfăcător, cu serviciile furnizate de un bun *a*, atunci o modificare a prețului unuia din bunuri afectează și prețul celuilalt. Relația mutuală dintre prețurile lui *a* și cel al lui *b* poate fi numită conexitate de substituție.

Conexitatea de producție, conexitatea de consum și conexitatea de substituție sunt conexități particulare ale prețurilor unui număr limitat de bunuri. Este necesar să distingem între aceste conexități particulare și conexitatea generală a tuturor bunurilor și serviciilor. Această conexitate generală provine din faptul că, pentru fiecare tip de satisfacere a dorințelor, în afară de diverși factori mai mult sau mai puțin specifici, mai este necesară munca – un factor rar care, în ciuda diferențelor pe care le manifestă în puterea sa calitativă de a produce, poate fi numit un factor non-specific, în cadrul limitelor definite cu precizie mai sus.[26]

Într-o lume ipotetică, în care toți factorii de producție ar fi absolut specifici, acțiunea umană s-ar manifesta într-o multitudine de domenii legate de satisfacerea dorințelor, independente unele de altele. Ceea ce conferă coeziune diverselor ramuri ce țin de satisfacerea dorințelor, în lumea noastră reală, este existența unei multitudini de factori nespecifici, utilizabili pentru atingerea unei întregi varietăți de obiective și care pot fi substituiți unii cu alții într-o anumită măsură. Faptul că *un* anumit factor – forța de muncă – este, pe de o parte, necesar pentru desfășurarea fiecărui proces de producție și, pe de altă parte, nespecific în cadrul limitelor precizate, determină conexitatea generală a tuturor activităților umane. El integrează procesul de formare a prețurilor într-un întreg, în care toate mecanismele se întrepătrund unele cu altele. El face ca piața să fie o concatenare de fenomene mutual interdependente.

Ar fi absurd să privim un anumit preț ca și cum ar fi un obiect izolat în sine. Un preț exprimă poziția pe care o atribuie oamenii care acționează unui lucru, în actuala stare a eforturilor lor de a îndepărta disconfortul. El nu indică o relație cu ceva neschimbător, ci doar poziția instantanee a unui ansamblu aflat în schimbare caleidoscopică. În această colecție de lucruri, considerate valoroase de către judecățile de valoare ale oamenilor care acționează, locul fiecărei particule este interdependent de toate celelalte particule. Ceea ce se numește preț este

26. A se vedea mai sus, pp. 133-135.

întotdeauna o relație în cadrul unui sistem integrat, care este efectul compus al relațiilor umane. {393}

13. Prețurile și venitul

Un preț de piață este un fenomen istoric real – raportul cantitativ la care, într-un anumit loc și la o anumită dată, doi indivizi au tranzacționat anumite cantități din anumite bunuri. El se referă la condițiile specifice ale actului concret de schimb. În ultimă instanță, el este determinat de judecățile de valoare ale indivizilor implicați. El nu este derivat din structura generală a prețurilor, sau din structura prețurilor unei anumite clase de bunuri sau servicii. Ceea ce numim structură a prețurilor este o noțiune abstractă, derivată din multiplicitatea prețurilor concrete individuale. Piața nu generează prețuri ale pământului sau ale automobilelor în general, nici rate salariale în general, ci numai prețuri pentru o anumită bucată de pământ și pentru un anumit automobil, sau rate salariale corespunzătoare unui anumit tip de prestație. Din punctul de vedere al procesului de formare a prețurilor, nu are nici o importanță cărei clase îi aparțin lucrurile tranzacționate, indiferent de criteriul adoptat. Oricât de diferite ar fi din alte puncte de vedere, în actul propriu-zis al schimbului ele nu sunt decât bunuri, adică lucruri cărora li se atribuie o valoare, datorită capacității lor de a îndepărta un disconfort resimțit.

Piața nu creează și nici nu determină veniturile. Ea nu este un proces de formare a veniturilor. Dacă proprietarul unei bucăți de pământ și muncitorul se îngrijesc de resursele fizice respective, atunci pământul și omul își vor reînnoi și își vor prezerva capacitatea de a furniza servicii; terenurile agricole și urbane pentru o perioadă de timp practic nedefinită, iar omul pentru un număr de ani. Dacă situația de piață pentru acești factori de producție nu se deteriorează, va fi posibil și în viitor să se obțină un preț în schimbul întrebuințării lor productive. Pământul și puterea de muncă pot fi considerate surse de venit dacă sunt tratate ca atare, adică dacă nu li se epuizează prematur capacitatea de producție printr-o exploatare nechibzuită. Nu proprietățile naturale și fizice ale factorilor de producție, ci limitarea socotită a întrebuințării lor este ceea ce le convertește pe acestea în surse oarecum stabile de venit. În natură nu există nimic de felul unui flux de venituri. Venitul reprezintă o categorie a acțiunii; el este rezultatul economisirii atente a factorilor rari. Lucrul este încă și mai evident în cazul bunurilor de capital. Factorii de producție produși nu sunt permanenți. Deși unii dintre ei pot avea o viață lungă, în cele din urmă toți devin inutili,

datorită uzurii și a deprecierii, uneori chiar și numai datorită trecerii timpului. Ei devin surse stabile de venit numai dacă proprietarii lor le tratează ca atare. Capitalul poate fi prezervat ca sursă de venit atunci când consumul produselor sale – presupunând că nu intervin schimbări în condițiile de piață – este astfel limitat încât să nu împiedice {394} înlocuirea părților uzate.

Modificarea datelor pieței poate frustra orice încercare de a perpetua o sursă de venit. Echipamentul industrial devine învechit dacă cererea se schimbă, sau dacă este depășit de ceva mai bun. Pământul devine inutil, dacă se deschide accesul la soluri mai fertile în cantități suficiente. Expertiza și calificarea în anumite tipuri de muncă își pierd capacitatea remunerativă, atunci când noi mode sau noi metode de producție îngustează posibilitățile lor de întrebuințare. Succesul oricărei măsuri de precauție ce vizează viitorul incert depinde de corectitudinea anticipărilor care au ghidat-o. Nici o sursă de venit nu poate fi făcută imună la schimbările care n-au fost prevăzute în mod adecvat.

Procesul de formare a prețurilor nu este nici o formă de distribuție. După cum s-a arătat deja, în cadrul economiei de piață nu există nimic care să corespundă noțiunii de distribuție.

14. Prețurile și producția

Procesul de formare a prețurilor de pe piața neobstrucționată direcționează producția către acele canale în care servește în modul cel mai adecvat cu putință dorințele consumatorilor, așa cum se manifestă ele pe piață. Numai în cazul prețurilor de monopol, monopoliștii au puterea de a devia producția spre beneficiul lor, în anumite limite, din această linie înspre altele.

Prețurile determină care dintre factorii de producție vor fi utilizați și care vor rămâne neutilizați. Factorii de producție specifici sunt întrebuințați numai dacă nu există întrebuințări mai profitabile disponibile pentru factorii complementari non-specifici. Există rețete tehnologice, pământ și bunuri de capital non-convertibile a căror capacitate productivă rămâne neutilizată, deoarece întrebuințarea lor ar însemna o irosire a factorului cel mai rar, forța de muncă. În vreme ce, în actualele condiții, neutilizarea forței de muncă pe o piață liberă a forței de muncă nu poate dura pe termen lung, neutilizarea capacităților pământului și ale echipamentului industrial inconvertibil este un fenomen obișnuit.

Este o prostie să deplângem faptul că există capacități neutilizate. Capacitatea neutilizată a echipamentelor devenite învechite, ca urmare a progresului tehnologic, este un semn al progresului material. Ar fi o

binecuvântare dacă instituirea păcii ar face ca fabricile de muniții să înceteze de a mai fi utilizate, sau dacă descoperirea unei metode eficiente de prevenire și vindecare a tuberculozei ar face ca sanatoriile destinate tratamentului persoanelor care suferă de această boală să devină depășite. S-ar putea deplânge, pe bună dreptate, lipsa de clarviziune din trecut care a dus la malinvestirea bunurilor de capital. Cu toate acestea, oamenii nu sunt infailibili. O anumită cantitate de malinvestiții este inevitabilă. Ceea ce trebuie făcut este să se evite politicile care le induc pe acestea în mod artificial, cum ar fi expansiunea creditelor. {395}

Tehnologia actuală ar putea permite cu ușurință creșterea de portocale și de struguri în sere amplasate în țările arctice și subarctice. Oricine ar considera că așa ceva este o nebunie. Dar este în esență același lucru să continuăm cultivarea cerealelor în văile stâncoase de munte, prin tarife și alte instrumente protecționiste, în vreme ce în alte părți există pământ fertil virgin din abundență. Diferența este numai una de grad.

Locuitorii Jurei elvețiene preferă să construiască ceasuri decât să cultive grâu. Pentru ei, construcția de ceasuri este cel mai ieftin mod de achiziționare a grâului. Pe de altă parte, cultivarea grâului este cel mai ieftin mod de achiziționare a ceasurilor pentru fermierul canadian. Faptul că locuitorii Jurei nu cultivă grâu și cei ai Canadei nu fabrică ceasuri nu merită mai multă atenție decât faptul că cizmarii nu-și croiesc ei înșiși îmbrăcămintea și croitorii nu-și confecționează ei înșiși pantofii.

15. Himera prețurilor formate în afara pieței

Prețurile sunt un fenomen de piață. Ele sunt generate de procesul pieței și reprezintă esența economiei de piață. În afara pieței nu există nimic de felul prețurilor. Prețurile nu pot fi construite sintetic, dacă ne putem exprima astfel. Ele sunt rezultanta unei anumite constelații a datelor pieței, a acțiunilor și reacțiunilor membrilor societății de piață. Este inutil să visăm care ar fi fost prețurile dacă unii din factorii care le determină ar fi fost diferiți. Asemenea fantasmagorii sunt la fel de puțin rezonabile ca și speculațiile despre cum ar fi arătat cursul istoriei, dacă Napoleon ar fi fost ucis în bătălia de la Arcole, sau dacă Lincoln i-ar fi ordonat maiorului Anderson să se retragă de la fortul Sumter.

Nu este mai puțin inutil să ne întrebăm care ar trebui să fie prețurile. Cu toții ne bucurăm dacă prețurile lucrurilor pe care dorim să le cumpărăm scad și prețurile lucrurilor pe care dorim să le vindem cresc. Atunci când formulează asemenea dorințe, un om este sincer

dacă recunoaște că punctul lui de vedere este personal. Este o întrebare diferită dacă, din punctul lui personal de vedere, ar fi cuminte ca el să îndemne guvernul să-și întrebuințeze puterea de coerciție și de opresiune pentru a se amesteca în structura prețurilor pieței. Vom vedea în partea a șasea a acestei lucrări care trebuie să fie consecințele inevitabile ale unei asemenea politici intervenționiste.

Dar a privi asemenea dorințe și judecăți arbitrare de valoare ca pe vocea adevărului obiectiv înseamnă a cădea pradă unei iluzii și unei autoamăgiri. În sfera acțiunii umane nu contează decât dorințele diverșilor indivizi de a-și atinge scopurile. Cu privire la alegerea acestor scopuri, nu se pune sub nici o formă problema adevărului; tot ce contează este valoarea. Judecățile de valoare sunt, în mod necesar, întotdeauna {396} subiective, indiferent dacă aparțin unui singur om sau mai multor oameni, unui neghiob, unui profesor, sau unui om de stat.

Orice preț determinat pe piață este, în mod necesar, produsul unei interacțiuni a forțelor care acționează aici, adică al cererii și al ofertei. Oricare ar fi situația de piață care a generat acest preț, în raport cu ea prețul este întotdeauna adecvat, autentic și real. El nu poate fi mai ridicat dacă nu apare nici un cumpărător dispus să ofere un preț mai ridicat, și nici mai scăzut, dacă nu apare nici un vânzător dispus să vândă la un preț mai scăzut. Prețurile nu pot fi alterate decât de apariția unor asemenea oameni, dispuși să cumpere sau să vândă.

Teoria economică analizează procesul de piață care generează prețurile bunurilor, ratele salariale și ratele dobânzii. Ea nu stabilește formule, care să permită cuiva să calculeze prețuri „corecte”, diferite de cele stabilite pe piață prin interacțiunea cumpărătorilor și a vânzătorilor.

La rădăcina multor eforturi de a determina prețurile din afara pieței se află noțiunea confuză și contradictorie de costuri reale. Dacă aceste costuri ar fi un lucru real, adică o cantitate independentă de judecățile personale de valoare, obiectiv sesizabilă și măsurabilă, atunci ar fi posibil ca un arbitru dezinteresat să le determine nivelul și, prin aceasta, prețurile corecte. Nu este necesar să mai insistăm asupra absurdității acestei idei. Costurile sunt un fenomen care ține de evaluare. Costurile reprezintă valoarea atribuită celei mai valoroase dorințe care rămâne nesatisfăcută, din cauză că mijloacele necesare pentru satisfacerea ei sunt întrebuințate pentru satisfacerea acelei dorințe despre ale cărei costuri este vorba. Realizarea unui surplus de valoare al produsului față de costuri, adică a unui profit, este obiectivul fiecărui efort productiv. Profitul este recompensa acțiunii încununate de succes. El nu poate fi definit fără referire la evaluare. El este un fenomen care ține de evalu-

are și nu are nici o legătură directă cu fenomenele lumii externe, fizice sau de alt fel.

Analiza economică nu poate evita reducerea tuturor componentelor costului la judecăți de valoare. Socialiștii și intervenționiștii numesc „nemeritate" profitul antreprenorial, dobânda pe capital și renta funciară, deoarece ei consideră că truda și efortul muncitorului sunt reale și merită să fie recompensate. Însă realitatea nu recompensează truda și efortul. Dacă truda și efortul sunt cheltuite după planuri bine concepute, atunci produsele pe care le generează ele sporesc mijloacele disponibile pentru satisfacerea dorințelor. Indiferent ce ar considera anumiți oameni corect și drept, singura întrebare relevantă este mereu aceeași. Singurul lucru care contează este care sistem de organizare socială este mai bine adaptat pentru atingerea acelor obiective pentru care oamenii sunt dispuși să cheltuiască efort și trudă. Întrebarea este: economie de piață, sau socialism? Nu există o a treia soluție. Noțiunea de economie de piață lipsită de prețuri de piață este absurdă. Însăși ideea determinării prețurilor în funcție de costuri este irealizabilă. {397} Chiar dacă formula determinării prețurilor în funcție de costuri este aplicată numai profiturilor antreprenoriale, ea determină paralizarea pieței. Dacă bunurile și serviciile se vând la un preț mai redus decât acela pe care l-ar fi determinat pentru ele piața, atunci oferta rămâne întotdeauna în urma cererii. Atunci piața nu poate determina nici ce trebuie sau nu trebuie să se producă, nici cui trebuie să-i revină bunurile și serviciile produse. Rezultatul este instaurarea haosului.

Acest lucru rămâne adevărat și pentru prețurile de monopol. Este rezonabil să se evite toate politicile care ar putea da naștere unor prețuri de monopol. Dar, indiferent dacă prețurile de monopol sunt generate de asemenea politici guvernamentale promonopoliste, sau în ciuda absenței unor asemenea politici, nici o așa-zisă „cercetare empirică" și nici o speculație teoretică nu permit descoperirea vreunui alt preț la care cererea și oferta să devină egale. Eșecul tuturor experimentelor care urmăreau găsirea unei soluții satisfăcătoare la problema monopolurilor datorate spațiului limitat, în cazul utilităților publice, demonstrează în mod clar acest adevăr.

Faptul că sunt produsul acțiunii indivizilor și al grupurilor de indivizi care acționează pe cont propriu este însăși esența prețurilor. Conceptul catalactic de rapoarte de schimb și de prețuri este incompatibil cu tot ce înseamnă efectele acțiunilor unei autorități centrale, ale persoanelor care recurg la violență și amenințări în numele societății sau al statului, sau ale grupurilor de presiune armată. Afirmând că nu este sarcina guvernului să determine prețurile, nu depășim limitele raționamentului

logic. Un guvern nu este mai în măsură să determine prețuri decât este o gâscă să facă ouă de găină.

Ne putem imagina un sistem social în care nu există prețuri deloc – și ne putem imagina decrete guvernamentale care urmăresc fixarea prețurilor la niveluri diferite de cele pe care le-ar determina piața. Cercetarea problemelor implicate în aceste situații este una din sarcinile teoriei economice. Însă tocmai pentru că dorim să cercetăm aceste probleme, este necesar să distingem cu claritate între prețuri și decrete guvernamentale. Prețurile sunt, prin definiție, determinate de actele de cumpărare și vânzare ale oamenilor, sau de abținerea acestora de la cumpărare și vânzare. Ele nu trebuie confundate cu decretele emise de guverne, sau de alte instituții care întrebuințează un aparat de coerciție și constrângere, pentru a asigura executarea ordinelor lor.[27]

27. Pentru a nu-l încurca pe cititor prin introducerea prea multor termeni noi, vom păstra uzanța larg răspândită de a numi asemenea decrete *prețuri, rate ale dobânzilor, rate salariale impuse de guverne, sau de alte instituții de constrângere* (*de exemplu de sindicate*). Dar nu trebuie niciodată să pierdem din vedere diferența fundamentală dintre fenomenele de piață ale prețurilor, salariilor și ratelor dobânzii, pe de o parte, și fenomenele legale ale prețurilor, ratelor salariale și dobânzilor maximale sau minimale instituite în scopul de a anula aceste fenomene de piață, pe de altă parte.

XVII. SCHIMBUL INDIRECT

1. Mijloacele de efectuare a schimburilor și moneda

SCHIMBUL interpersonal se numește indirect dacă, între bunurile și serviciile al căror schimb reciproc este obiectivul ultim al tranzacțiilor, se interpun unul sau mai multe mijloace de efectuare a schimburilor. Obiectul de studiu al teoriei schimbului indirect este cercetarea rapoartelor de schimb dintre, pe de o parte, mijloacele de efectuare a schimburilor și, pe de alta, bunurile și serviciile de toate ordinele. Afirmațiile teoriei schimbului indirect se referă la toate cazurile de schimb indirect și la toate lucrurile întrebuințate ca mijloace de efectuare a schimburilor.

Un mijloc de efectuare a schimburilor care este întrebuințat ca atare în mod curent se numește monedă. Noțiunea de monedă este vagă, deoarece definiția sa conține expresia vagă „întrebuințat în mod curent". Există cazuri limită, în care nu se poate stabili dacă un mijloc de efectuare a schimburilor este sau nu întrebuințat „în mod curent" – și deci dacă trebuie sau nu numit monedă. Dar această imprecizie, legată de definiția banilor, nu afectează sub nici o formă exactitudinea și precizia impuse de teoria praxeologică. Într-adevăr, tot ce se poate spune despre monedă rămâne adevărat pentru orice mijloc de efectuare a schimburilor. De aceea, este irelevant dacă păstrăm expresia tradițională de *teorie a banilor* sau adoptăm o expresie diferită. Teoria banilor a fost și este întotdeauna o teorie a schimbului indirect și a mijloacelor de efectuare a schimburilor.[1]

2. Observații asupra unor erori larg răspândite

Erorile fatidice ale doctrinelor monetare populare, care au îndrumat pe căi greșite politicile monetare ale aproape tuturor guvernelor, nu ar fi putut apărea decât cu mare dificultate, dacă nu ar fi existat numeroși economiști care să comită ei înșiși erori grave în domeniul chestiunilor monetare și să se cramponeze de ele cu obstinație.

Există, înainte de orice, ideea greșită a unei așa-zise neutralități a

1. Teoria calculului monetar nu aparține teoriei schimbului indirect. Ea este o parte a teoriei generale a praxeologiei.

{399} banilor.[2] Un produs al acestei doctrine este noțiunea de „nivel" al prețurilor, care crește sau scade proporțional cu creșterea sau scăderea cantității de bani aflați în circulație. Nu s-a înțeles faptul că schimbările survenite în cantitatea de monedă nu pot afecta niciodată prețurile tuturor bunurilor și serviciilor în același timp și în aceeași măsură. De asemenea, nu s-a înțeles nici faptul că schimbările puterii de cumpărare ale unității monetare se leagă în mod necesar de schimbările survenite în relațiile mutuale dintre cei ce cumpără și cei ce vând. Pentru a demonstra doctrina după care cantitatea de bani și prețurile cresc și scad proporțional, s-a recurs, în domeniul teoriei monetare, la o metodă în întregime diferită de cea pe care o întrebuințează teoria economică modernă pentru studiul tuturor celorlalte probleme pe care le cercetează. În loc să se înceapă de la acțiunile indivizilor, așa cum trebuie să procedeze fără excepție catalactica, s-au construit formule menite să agrege întreaga economie de piață. Elemente ale acestor formule erau: cantitatea totală de monedă disponibilă în *Volkswirtschaft*; volumul tranzacțiilor – adică echivalentul monetar al tuturor transferurilor de bunuri și servicii efectuate în *Volkswirtschaft*; viteza medie de circulație a unităților monetare; nivelul prețurilor. Aceste formule furnizau, chipurile, probe ale corectitudinii doctrinei nivelurilor prețurilor. În realitate însă, acest mod de a pune problema este, în întregime, un caz tipic de raționament circular. Într-adevăr, ecuația schimbului presupune dintru început doctrinele nivelului prețurilor, pe care urmărește să le demonstreze. Ea nu este, în esență, nimic altceva decât expresia matematică a doctrinei – de nesusținut – după care ar exista o proporționalitate între variațiile cantității de monedă și acelea ale prețurilor.

Cei ce analizează ecuația schimbului postulează că unul dintre elementele acesteia – cantitatea totală de monedă, volumul tranzacțiilor, viteza de circulație – se modifică, fără a-și pune problema cum survin aceste schimbări. Ceea ce nu se recunoaște este că schimbările suferite de aceste mărimi nu apar în *Volkswirtschaft* ca atare, ci în condițiile actorilor individuali, și că interacțiunea reacțiilor acestor actori este aceea care generează modificările suferite de structura prețurilor. Economiștii matematicieni refuză să pornească de la cererile și ofertele de monedă ale diverșilor indivizi. Ei introduc, în schimb, noțiunea necorespunzătoare de viteză de circulație, croită după modelul mecanicii.

În acest punct al raționamentului nostru nu este necesar să răspun-

2. Cf. mai sus, p. 202. Contribuții importante la istoria și terminologia acestei doctrine sunt furnizate de Hayek, *Prices and Production*, ed. revăzută, Londra, 1935, pp. 1 ff., 129 ff.

dem la întrebarea dacă economiștii matematicieni au sau nu dreptate, atunci când postulează că serviciile furnizate de monedă constă în întregime, sau în esență, în circuitul pe care-l parcurge aceasta, în circulația sa. Chiar dacă acest lucru ar fi adevărat, încă ar fi greșit să se explice puterea de cumpărare, sau prețul unității monetare, pe baza serviciilor furnizate de aceasta. Serviciile furnizate de apă, whisky și cafea nu explică prețurile plătite pentru lucrurile acestea. Ele nu explică decât de ce oamenii, în măsura în care recunosc aceste servicii, cer anumite cantități din aceste lucruri, în anumite condiții suplimentare. De fiecare dată cererea este cea care influențează structura prețurilor, nu valoarea obiectivă de utilizare. {400}

Referitor la monedă, este adevărat că sarcina catalacticii este mai amplă decât aceea care-i revine cu privire la bunurile vandabile. Nu este sarcina catalacticii să explice de ce oamenii doresc să-și procure serviciile pe care le pot furniza diverse bunuri vandabile. Aceasta este o sarcină a psihologiei și a fiziologiei. Dar *este* o sarcină a catalacticii să răspundă la această întrebare când este vorba de bani. Numai catalactica ne poate spune ce avantaje anticipează că va obține cineva prin deținerea de bani. Dar nu aceste avantaje anticipate sunt cele care determină puterea de cumpărare a banilor. Urmărirea acestor avantaje este doar unul din factorii care induc cererea de bani. Elementul care joacă un rol în formarea rapoartelor de schimb de pe piață este cererea, un element subiectiv, a cărui intensitate este în întregime determinată de judecăți de valoare – și nu vreun fapt obiectiv, vreo capacitate de a genera un anumit efect.

Deficiența ecuației schimbului și a elementelor sale constitutive de bază este că ele privesc piața dintr-un punct de vedere holist. Ele sunt expresia amăgirii generate de entuziasmul pentru noțiunea de *Volkswirtschaft*. Dar acolo unde există o *Volkswirtschaft* în sens strict nu există nici piață, nici prețuri și bani. Pe piață nu există decât indivizi sau grupuri de indivizi care acționează concertat. Acești actori sunt motivați de propriile lor preocupări, nu de cele ale întregii economii de piață. Dacă se poate atribui vreo semnificație unor noțiuni ca volumul tranzacțiilor și viteza de circulație, atunci ele se referă la rezultanta acțiunii indivizilor. Nu este admisibil să se recurgă la aceste noțiuni pentru a explica acțiunile indivizilor. Prima întrebare pe care trebuie să o pună catalactica în legătură cu schimbările cantității totale de bani disponibili în sistemul economic este cum afectează asemenea schimbări comportamentul diverșilor indivizi. Teoria economică modernă nu se întreabă cât valorează „fierul" sau „pâinea", ci cât valorează o anumită bucată de fier sau de pâine, în ochii unui individ care acționează

într-un anumit moment și într-un anumit loc. Ea nu poate proceda altfel în cazul banilor. Ecuația schimbului este incompatibilă cu principiile fundamentale ale gândirii economice. Ea reprezintă o recădere în modul de gândire al epocilor în care oamenii nu reușeau să înțeleagă fenomenele praxeologice, deoarece erau tributari unor noțiuni holiste. Ecuația schimbului este sterilă, așa cum erau și speculațiile din epocile trecute, referitoare la valoarea „fierului" și a „pâinii" în general.

{401} Teoria banilor este o parte esențială a teoriei catalactice. Ea trebuie tratată cu aceleași metode care se aplică tuturor celorlalte probleme catalactice.

3. Cererea de bani și oferta de bani

Între gradele de comercializabilitate ale diverselor bunuri și servicii există diferențe considerabile. Există bunuri pentru care nu este dificil să se găsească doritori dispuși să achite cea mai ridicată sumă care este cu putință de obținut în condițiile date, sau una numai cu puțin mai mică. Există alte bunuri pentru care este foarte dificil de găsit un client rapid, chiar dacă vânzătorul este dispus să se mulțumească cu o compensație mult mai redusă decât aceea la care ar putea spera dacă ar găsi un alt aspirant, a cărui cerere să fie mai intensă. Diferențele acestea de comercializabilitate sunt cele care au determinat apariția schimbului indirect. Un om care nu poate obține imediat ceea ce dorește pentru gospodăria sau întreprinderea lui de afaceri, sau care nu știe încă de ce fel de bunuri va avea nevoie într-un viitor incert, se apropie de obiectivul său ultim dacă tranzacționează un bun mai puțin comercializabil, la care dorește să renunțe, în schimbul unuia mai comercializabil. Se poate de asemenea întâmpla ca proprietățile fizice ale mărfii pe care dorește să o vândă (cum ar fi perisabilitatea, sau costurile suportate pentru depozitarea sa, sau alte împrejurări similare) să-l silească să nu mai aștepte. Uneori el poate fi îmboldit să se grăbească să renunțe la bunul respectiv pentru că se teme de deteriorarea valorii de piață a acestuia. În toate cazurile de felul acesta el își ameliorează propria situație prin achiziționarea unui bun mai comercializabil, chiar dacă acesta nu este de natură să-i satisfacă direct vreuna din nevoile sale personale.

Un mijloc de efectuare a schimburilor este un bun pe care oamenii nu-l achiziționează nici pentru propriul lor consum, nici pentru a-l întrebuința în propriile lor activități productive, ci cu intenția de a-l tranzacționa ulterior, în schimbul acelor bunuri pe care doresc să le utilizeze, fie pentru consum fie pentru producție.

Moneda este un mijloc de efectuare a schimburilor. Ea este cel mai

comercializabil bun pe care-l achiziționează oamenii pentru că doresc să-l ofere în acte ulterioare de schimb interpersonal. Moneda este lucrul care servește drept mijloc de efectuare a schimburilor general acceptat și întrebuințat de toți. Aceasta este singura sa funcție. Toate celelalte funcții care li se atribuie banilor de către oameni nu sunt decât aspecte particulare ale acestei funcții primare și unice, aceea de mijloc de efectuare a schimburilor.[3]

Mijloacele de efectuare a schimburilor sunt bunuri economice. Ele sunt rare; există o cerere pentru ele. Există, pe piață, persoane care doresc să le achiziționeze și care sunt dispuse să tranzacționeze bunuri și servicii în schimbul lor. Mijloacele de efectuare a schimburilor posedă valoare în tranzacții. Oamenii fac sacrificii pentru achiziționarea lor; ei plătesc „prețuri" pentru ele. Particularitatea acestor prețuri rezidă numai în aceea că ele nu pot fi exprimate în termeni monetari. Cu referire la bunurile și serviciile vandabile vorbim despre prețuri, sau prețuri monetare. Cu referire la monedă vorbim despre puterea ei de cumpărare, care privește diverse bunuri vandabile. {402}

Există o cerere pentru mijloacele de efectuare a schimburilor deoarece oamenii doresc să dețină câte un stoc format din ele. Fiecare membru al unei societăți de piață dorește să posede o anumită cantitate de bani în buzunar sau într-o casă de bani, o deținere de monedă sau un sold monetar de o anumită mărime. Uneori el dorește să păstreze o deținere de monedă mai mare, alteori una mai mică; în cazuri excepționale, el poate chiar să renunțe la orice deținere de monedă. În orice caz, imensa majoritate a oamenilor nu doresc să posede doar bunuri vandabile; ei doresc, în egală măsură, să dețină bani. Deținerea lor monetară nu este doar un reziduu, o margine necheltuită a avuției lor. Ea nu este un rest neintenționat rămas după ce s-au consumat toate actele deliberate de cumpărare și vânzare. Cantitatea sa este determinată de o cerere deliberată pentru bani lichizi. Ca și în cazul tuturor celorlalte bunuri, schimbările survenite în relația dintre cererea și oferta de bani sunt acelea care produc schimbări în raportul de schimb dintre bani și bunurile vandabile.

Fiecare unitate monetară este proprietatea unuia dintre membrii economiei de piață. Transferul banilor, de sub controlul unui actor în acela al altuia, se face imediat și în mod continuu. Nu există nici o fracțiune de timp intermediară, în care banii respectivi să nu facă parte din deținerea monetară a unui individ sau a unei firme, ci să fie doar

3. Cf. Mises, *The Theory of Money and Credit*, trad. de H.E. Batson, Londra și New York, 1934, pp. 34-37.

aflați în „circulație".[4] Este greșit să distingem între banii aflați în circulație și banii neîntrebuințați. Nu este mai puțin eronat să deosebim între banii circulanți și banii tezaurizați. Ceea ce se numește tezaurizare este mărimea deținerii monetare care – în opinia personală a observatorului – depășește ceea ce este socotit a fi normal și adecvat. Însă tezaurizarea este deținere de monedă. Banii tezaurizați sunt încă bani și îndeplinesc în tezaure aceleași obiective pe care le îndeplinesc și în deținerile de monedă numite normale. Cel ce tezaurizează bani crede că anumite condiții speciale justifică utilitatea acumulării unei dețineri de bani care depășește volumul pe care l-ar păstra el însuși în condiții diferite, sau pe care îl consideră adecvat alți oameni, sau un economist care îi cenzurează acțiunea. Faptul că el acționează în felul {403} acesta influențează configurația cererii de monedă, în același fel în care o influențează orice cerere „normală".

Mulți economiști evită să întrebuințeze termenii de cerere și ofertă, în sensul de cerere și ofertă de bani pentru dețineri monetare, deoarece se tem că ar putea apărea confuzii cu terminologia întrebuințată în mod curent de bancheri. Printre aceștia se obișnuiește, într-adevăr, să se întrebuințeze denumirea de cerere de bani pentru împrumuturile pe termen scurt și cea de ofertă de bani pentru oferta de asemenea împrumuturi. În același context, piața pentru împrumuturi pe termen scurt este numită piața de bani. Se spune că banii sunt rari dacă se înregistrează o tendință de creștere a ratei dobânzii la împrumuturile pe termen scurt și că banii sunt abundenți dacă rata dobânzii pentru asemenea împrumuturi scade. Aceste moduri de exprimare sunt atât de solid împământenite, încât nu se pune problema de a le elimina. Însă ele au favorizat și au răspândit erori grave. Ele i-au făcut pe oameni să confunde noțiunea de bani cu cea de capital și să creadă că augmentarea cantității de monedă ar putea să diminueze în mod durabil rata dobânzii. Pe de altă parte, tocmai enormitatea acestor erori sugerează că este puțin probabil ca terminologia întrebuințată să poată crea vreo neînțelegere. Este greu de presupus că economiștii ar putea greși cu privire la chestiuni atât de fundamentale.

Alții au afirmat că nu s-ar cuveni să vorbim despre cererea și oferta de bani, pentru că obiectivele celor care cer bani diferă de obiectivele celor care cer bunuri vandabile. Bunurile, spun ei, sunt cerute, în ultimă instanță, în vederea consumului, pe când banii sunt ceruți pentru a se renunța la ei, cu prilejul unor acte ulterioare de schimb. Nici această

4. Banii se pot afla într-un proces de transport, ei pot călători cu trenuri, nave maritime, sau avioane, dintr-un loc într-altul. Dar și în acest caz ei se află în permanență sub controlul cuiva, sunt proprietatea cuiva.

obiecție nu este validă. Întrebuințarea pe care o dau oamenii unui mijloc de efectuare a schimburilor constă, în cele din urmă, în a renunța la el. Dar, înainte de aceasta, ei sunt dornici să acumuleze o anumită cantitate de bani, astfel încât să fie pregătiți pentru momentul în care se va putea efectua o achiziție. Tocmai pentru că nu doresc să-și satisfacă nevoile personale exact în clipa în care renunță la bunurile și serviciile pe care le aduc ei înșiși pe piață, tocmai pentru că doresc să aștepte, sau sunt nevoiți să aștepte până când apar condiții propice pentru a cumpăra, oamenii nu practică barterul direct, ci pe cel indirect, prin interpunerea unui mijloc de efectuare a schimburilor. Faptul că banii nu se alterează prin utilizarea care li se dă și că pot furniza servicii pe o perioadă de timp practic nelimitată, constituie un factor important în configurația ofertei de monedă. Însă el nu schimbă întru nimic faptul că valoarea atribuită monedei trebuie explicată în același fel în care se explică valoarea atribuită tuturor celorlalte bunuri: prin cererea acelora care doresc să obțină o anumită cantitate de bani.

Economiștii au încercat să enumere factorii care, în cadrul întregului sistem economic, pot determina creșterea sau descreșterea cererii de bani. Asemenea factori sunt: cifrele populației; măsura în care gospodăriile individuale își satisfac propriile nevoi prin producție autarhică – și măsura în care produc pentru nevoile altora, comercializându-și produsele și cumpărând lucruri necesare propriului consum de pe piață; distribuția activităților economice și efectuarea plăților în diferite sezoane ale anului; instituțiile de ajustare a datoriilor și creanțelor care se anulează reciproc, de felul caselor de compensații (*clearing*). Este adevărat că toți acești factori influențează cererea de bani și nivelul deținerilor monetare ale diverșilor indivizi și ale diverselor firme. Dar ele nu le influențează decât indirect, datorită rolului pe care-l joacă în considerațiile oamenilor, cu privire la determinarea volumului de solduri monetare pe care le consideră adecvate. Decisive sunt întotdeauna judecățile de valoare ale persoanelor în chestiune. Diverșii actori hotărăsc cu privire la nivelul deținerilor lor monetare care li se pare adecvat. Ei își duc la îndeplinire hotărârea renunțând la cumpărarea de bunuri, titluri de valoare și creanțe purtătoare de dobândă și prin vânzarea de asemenea active sau, pentru a obține rezultatul contrar, sporindu-și achizițiile. Cu privire la bani, lucrurile nu stau altfel decât cu privire la toate celelalte bunuri și servicii. Cererea de bani este determinată de comportamentul oamenilor, care doresc să-i obțină pentru deținerile lor monetare. {404}

O altă obiecție avansată împotriva noțiunii de cerere de monedă a fost aceasta: utilitatea marginală a unității monetare descrește mult

mai lent decât aceea a altor bunuri; de fapt, descreșterea ei este atât de lentă, încât poate fi practic ignorată. Nimeni nu spune vreodată că cererea sa de bani este satisfăcută și nimeni nu renunță vreodată la vreo ocazie de a obține mai mulți bani, dacă sacrificiul necesar nu este prea mare. De aceea, este inacceptabil să se considere că cererea pentru bani este limitată. Dar însăși noțiunea de cerere nelimitată este contradictorie. Raționamentul acesta popular este în întregime greșit. El confundă cererea de bani pentru dețineri monetare cu dorința de mai multă avuție, exprimată în termeni monetari. Cel ce afirmă că setea sa de bani este insațiabilă nu dorește să afirme că deținerea sa de monedă nu poate fi niciodată prea mare. Ceea ce dorește el să spună în realitate este că nu poate fi niciodată prea bogat. Dacă va beneficia de un flux bănesc suplimentar, el nu îl va întrebuința pentru augmentarea deținerii sale monetare, sau îl va utiliza numai parțial în acest scop. El va cheltui surplusul fie pentru consum imediat, fie pentru investiții. Nimeni nu păstrează vreodată mai mulți bani decât dorește să posede în deținerea sa de monedă.

{405} Ideea că raportul de schimb între bani, pe de o parte – și bunurile și serviciile vandabile, pe de alta, se formează, ca și rapoartele mutuale dintre diversele bunuri vandabile, prin cerere și ofertă, a constituit esența *teoriei cantitative a banilor*. Această teorie este în esență o aplicație a teoriei generale a cererii și ofertei la cazul particular al banilor. Meritul ei a fost încercarea de a explica determinarea puterii de cumpărare a monedei, prin același tip de raționament care se întrebuințează pentru explicarea tuturor celorlalte rapoarte de schimb. Neajunsul ei a fost că a recurs la o interpretare holistă. Ea privea la oferta totală de bani din *Volkswirtschaft* și nu la acțiunile persoanelor și firmelor individuale. Un produs al acestui punct de vedere eronat a fost că există o proporționalitate între modificările cantității – totale – de bani și prețurile monetare. Însă criticii mai timpurii au eșuat în încercările lor de a elimina erorile implicate în teoria cantitativă și de a-i substitui acesteia o teorie mai satisfăcătoare. Ei nu au combătut greșelile din teoria cantitativă; dimpotrivă, au atacat nucleul ei de adevăr. Ei încercau să nege că există o relație cauzală între fluctuațiile prețurilor și acelea ale cantității de monedă. Această negație i-a condus către un labirint de erori, contradicții și absurdități. Teoria monetară modernă reia firul teoriei cantitative tradiționale, în măsura în care pornește de la recunoașterea faptului că modificările puterii de cumpărare a monedei trebuie cercetate în concordanță cu principiile aplicate tuturor celorlalte fenomene de piață – și că există o legătură între modificările cererii și ofertei de bani, pe de o parte și acelea ale puterii de cumpărare,

pe de alta. În acest sens, teoria monetară modernă poate fi considerată o versiune îmbunătățită a teoriei cantitative.

Importanța epistemologică a teoriei lui Carl Menger referitoare la originea banilor

Carl Menger nu a furnizat doar o teorie praxeologică irefutabilă referitoare la originea banilor. El a recunoscut, de asemenea, importanța teoriei sale pentru elucidarea principiilor fundamentale ale praxeologiei și a metodelor de cercetare ale acesteia.[5]

Au existat autori care au încercat să explice originea banilor prin decret sau contract. Autoritatea, statul, sau un contract între cetățeni ar fi instituit în mod deliberat și conștient schimbul indirect și banii. Deficiența de căpătâi a acestei doctrine nu rezidă în presupoziția că oamenii dintr-o epocă în care schimbul indirect și banii nu erau familiare ar fi putut concepe un plan al unei noi ordini economice, în întregime diferit de condițiile reale ale epocii lor – și ar fi putut înțelege importanța unui asemenea plan. Ea nu rezidă nici în faptul că istoria nu ne furnizează nici un indiciu în sprijinul unor asemenea afirmații. Există motive mai serioase pentru respingerea ei. {406}

Dacă admitem că fiecare pas – care duce de la schimbul direct spre schimbul indirect și, ulterior, spre acordarea de preferință utilizării ca mijloc de efectuare a schimburilor anumitor bunuri, caracterizate prin comercializabilitatea lor deosebit de pronunțată – ameliorează condițiile părților implicate, atunci este dificil de înțeles de ce ar trebui, când cercetăm originile schimbului indirect, să recurgem în plus la decrete autoritare sau la contracte explicite între cetățeni. Un om care întâmpină dificultăți în obținerea a ceea ce dorește să achiziționeze prin barter direct își sporește șansele de a achiziționa lucrul respectiv prin schimburi ulterioare, dacă își procură un bun mai comercializabil. În aceste condiții nu este necesar amestecul guvernului sau intervenția unui contract între cetățeni. Ideea fericită de a proceda astfel le-ar putea veni indivizilor mai ageri, iar cei mai puțin înzestrați ar putea imita metoda celor dintâi. Este cu siguranță mai plauzibil să admitem că părțile care acționează au recunoscut avantajele imediate de care se puteau bucura de pe urma schimbului indirect, decât să presupunem că întreaga imagine a unei societăți în care comerțul se desfășoară prin intermediul banilor ar fi fost concepută de un geniu și, dacă adoptăm doctrina contractului, explicată celorlalți oameni în mod convingător, prin mijloacele persuasiunii.

Dacă, pe de altă parte, nu admitem că indivizii au descoperit că este mai avantajos pentru ei să practice schimbul indirect, decât să aștepte o ocazie de a efectua un schimb direct și, de dragul argumentației, admitem că autoritățile sau un contract se află la originea introducerii banilor, atunci apar întrebări adiționale. Trebuie să ne întrebăm ce fel de măsuri au fost întrebu-

5. A se vedea lucrările lui Carl Menger, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, Viena, 1871, pp. 250 ff.; *ibid.*, ed. a 2-a, Viena, 1923, pp. 241 ff.; *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften*, Leipzig, 1883, p. 171 ff.

ințate pentru a-i determina pe oameni să adopte un procedeu a cărui utilitate nu o înțelegeau și care era, din punct de vedere tehnic, mai complicat decât schimbul direct. Putem presupune că s-a recurs la constrângere. Dar în acest caz trebuie să ne întrebăm, în continuare, în ce moment și în ce împrejurări schimbul indirect și întrebuințarea banilor au încetat ulterior să fie percepute ca proceduri stingheritoare, sau cel puțin indiferente, devenind avantajoase în ochii indivizilor implicați.

Metoda praxeologică urcă îndărât pe firul tuturor fenomenelor, până la acțiunile indivizilor. În cazul în care condițiile de schimb interpersonal sunt de așa natură încât schimbul indirect facilitează tranzacțiile și dacă – și în măsura în care – oamenii realizează existența acestor avantaje, schimbul indirect și banii își fac apariția. Experiența istorică ne arată că aceste condiții au fost și sunt prezente. Este de neconceput cum ar fi putut oamenii să adopte schimbul indirect și banii și să perpetueze aceste modalități de efectuare a schimburilor în absența condițiilor menționate.

{407} Problema istorică a originii schimbului indirect și a banilor nu privește, de fapt, praxeologia. Singurul lucru relevant este că schimbul indirect și banii există deoarece condițiile necesare pentru existența lor au fost și continuă să fie prezente. Așa stând lucrurile, praxeologia nu are nevoie să apeleze la ipoteza că un decret autoritar sau un pact au permis inventarea acestor moduri de efectuare a schimburilor. Dacă doresc, etatiștii pot continua să-i atribuie statului „inventarea" banilor, indiferent cât de improbabilă ar fi această ipoteză. Ceea ce contează este că un individ își procură un bun nu pentru a-l consuma sau pentru a-l utiliza în producție, ci pentru a renunța la el într-un act de schimb ulterior. Un asemenea comportament din partea oamenilor face dintr-un bun un mijloc de efectuare a schimburilor și, dacă acest comportament devine comun cu privire la un anumit bun, bunul respectiv devine monedă. Toate teoremele teoriei catalactice a mijloacelor de efectuare a schimburilor și a banilor se referă la serviciile pe care le furnizează un bun, în calitatea sa de mijloc de efectuare a schimburilor. Chiar dacă ar fi adevărat că imboldul pentru introducerea schimbului indirect și a banilor ar fi provenit de la autorități, sau dintr-o înțelegere între membrii societății, afirmația că numai comportamentul persoanelor care efectuează schimburi poate crea schimbul indirect și banii rămâne nezdruncinată.

Istoria ne poate spune unde și când au fost întrebuințate pentru prima oară mijloace de efectuare a schimburilor și cum, ulterior, s-a redus din ce în ce mai mult gama bunurilor utilizate în acest scop. Deoarece deosebirea dintre noțiunea mai largă de mijloc de efectuare a schimburilor și cea mai restrânsă de bani nu este netă, ci de natură graduală, nu se poate ajunge la nici un consens referitor la tranziția istorică de la simple mijloace de efectuare a schimburilor la monedă. Răspunsul la această întrebare este o chestiune de înțelegere interpretativă istorică. Dar, după cum am mai spus, distincția dintre schimbul direct și cel indirect este netă și toate rezultatele pe care le stabilește catalactica

referitor la mijloacele de efectuare a schimburilor se referă, în mod categoric, la toate bunurile cerute și procurate în calitate de asemenea mijloace.

În măsura în care afirmația că schimbul indirect și banii ar fi fost instituite prin decret sau contract se dorește a fi o dare de seamă despre evenimente istorice, este sarcina istoricilor să-i demonstreze falsitatea. În măsura în care ea este formulată numai ca afirmație de natură istorică, ea nu poate afecta în nici un fel teoria catalactică a banilor și explicația evoluției schimbului indirect pe care o furnizează aceasta. Dar dacă este formulată ca o afirmație despre acțiunea umană și evenimentele sociale, ea este inutilă, deoarece nu ne comunică nimic despre acțiune. A spune că într-o bună zi guvernanții sau cetățenii, adunați într-o convenție, au fost loviți brusc de inspirația că ar fi o idee bună să se facă schimburi indirecte – și anume prin mijlocirea unui mijloc general întrebuințat de efectuare a schimburilor, nu este o afirmație despre acțiunea umană. Este numai o împingere îndărăt a problemei care se pune.

Este necesar să înțelegem că nu putem contribui cu nimic la cercetarea științifică a acțiunilor umane și a fenomenelor sociale declarând că acestea ar fi create de stat, un lider carismatic, sau o revelație coborâtă peste întregul {408} popor. Asemenea afirmații nu infirmă nici concluziile unei teorii care arată cum pot fi asemenea fenomene înțelese ca „rezultatul neintenționat, rezultanta neproiectată în mod deliberat și neurmărită prin intermediul unor eforturi individuale specifice ale membrilor societății”.[6]

4. Determinarea puterii de cumpărare a banilor

Îndată ce un bun economic începe să fie solicitat nu numai de către cei care doresc să-l utilizeze pentru consum sau producție, ci și de persoane care vor să-l păstreze în calitate de mijloc de efectuare a schimburilor și să renunțe la el când vor avea nevoie, cu prilejul unui act de schimb ulterior, cererea pentru el crește. A apărut o nouă întrebuințare pentru acest bun, care creează o cerere suplimentară pentru el. Ca și în cazul tuturor celorlalte bunuri economice, o asemenea cerere suplimentară determină o creștere a valorii sale de schimb, adică a cantității de alte bunuri oferite pentru achiziționarea lui. Cantitatea de alte bunuri care poate fi obținută în schimbul mijlocului de efectuare a schimburilor, „prețul” acestuia exprimat în termeni de diferite bunuri și servicii, este determinat în parte de cererea celor ce doresc să și-l procure, ca mijloc de efectuare a schimburilor. Dacă oamenii încetează de a mai utiliza bunul în chestiune ca mijloc de efectuare a schimburilor, această cerere specifică adițională dispare și „prețul” scade concomitent.

Astfel, cererea pentru un mijloc de efectuare a schimburilor este compusul a două cereri parțiale: cererea determinată de intenția de a-l întrebuința pentru consum și producție și cererea determinată

6. Cf. Menger, *Untersuchungen*, l.c., p. 178.

de intenția de a-l întrebuința ca mijloc de efectuare a schimburilor.[7] Referitor la moneda metalică modernă se vorbește adesea despre cerere industrială și cerere monetară. Valoarea de schimb (puterea de cumpărare) a unui mijloc de efectuare a schimburilor este rezultanta efectelor cumulate ale ambelor cereri parțiale.

Însă intensitatea acelei părți a cererii pentru un mijloc de efectuare a schimburilor care provine din utilitatea sa ca mijloc de efectuare a schimburilor depinde de valoarea sa de schimb. Lucrul acesta ridică dificultăți pe care mulți economiști le consideră insolubile, așa încât au renunțat la a urma mai departe această direcție de raționament. Este ilogic, spuneau ei, să explicăm puterea de cumpărare a banilor prin cererea de monedă – și cererea de monedă prin puterea de cumpărare a banilor.

Dar această dificultate nu este decât una aparentă. Puterea de cumpărare pe care o explicăm pe baza intensității cererii specifice nu este {409} aceeași cu puterea de cumpărare al cărei nivel determină această cerere specifică. Problema este de a explica determinarea puterii de cumpărare din viitorul imediat, din momentul care urmează. Pentru a soluționa această problemă ne raportăm la puterea de cumpărare din trecutul imediat, din momentul care tocmai a trecut. Acestea sunt două mărimi diferite. Este greșit să se obiecteze la teorema noastră, pe care o putem numi teorema regresiei, că se mișcă într-un cerc vicios.[8]

Dar, spun criticii, aceasta este doar o împingere îndărăt a problemei, deoarece acum încă mai rămâne de explicat determinarea puterii de cumpărare de ieri. Dacă o explicăm pe aceasta în același fel, prin invocarea puterii de cumpărare de alaltăieri și așa mai departe, alunecăm într-un *regressus in infinitum.* Raționamentul acesta, afirmă ei, cu siguranță că nu reprezintă o soluție completă și satisfăcătoare, din punct de vedere logic, a problemei cu care avem de-a face. Ceea ce le scapă din vedere acestor critici este că regresia nu merge înapoi la nesfârșit. Ea ajunge la un punct în care explicația este încheiată și nici o altă

7. Problemele ridicate de moneda menită a servi exclusiv drept mijloc de efectuare a schimburilor și inadecvată de a furniza vreun alt serviciu datorită căruia să fie solicitată sunt analizate mai jos, în secțiunea 9.

8. Autorul acestor rânduri a expus pentru prima oară teorema regresiei puterii de cumpărare în prima ediție a cărții sale *Theory of Money and Credit*, publicată în 1912 (pp. 97-123 ale traducerii în limba engleză). Teorema a fost criticată din mai multe puncte de vedere. Unele dintre obiecțiile formulate, îndeosebi cele ale lui B.M. Anderson, din importanta sa lucrare *The Value of Money*, publicată inițial în 1917 (cf. pp. 100 ff. în ediția din 1936) merită o cercetare foarte atentă. Importanța problemelor implicate face necesară și evaluarea obiecțiilor lui H. Ellis (*German Monetary Theory* 1905-1933, Cambridge, 1934, pp. 77 ff.). În textul de mai sus sunt particularizate și examinate critic toate obiecțiile formulate.

problemă nu rămâne fără răspuns. Dacă urmărim îndărăt puterea de cumpărare pas cu pas, ajungem, în final, la punctul în care începe utilizarea bunului respectiv ca mijloc de efectuare a schimbului. În acest punct, valoarea de schimb din ziua de ieri este determinată exclusiv de cererea non-monetară – industrială – datorată numai persoanelor care doresc să dea acestui bun utilizări diferite de cea de mijloc de efectuare a schimburilor.

Dar, continuă criticii, aceasta revine la a explica acea parte a puterii de cumpărare a banilor care este datorată serviciilor furnizate de ei ca mijloc de efectuare a schimburilor prin utilizarea sa în scopuri industriale. Problema ca atare – explicarea componentei specific monetare a valorii de schimb a monedei – rămâne nerezolvată. Și aici criticii se înșală. Acea componentă a valorii banilor care este un rezultat al serviciilor pe care aceștia le furnizează în calitate de mijloc de efectuare a schimburilor este pe deplin explicată prin raportare la aceste servicii monetare specifice și la cererea determinată de ele. Două lucruri sunt de necontestat și nu sunt contestate de nimeni. În primul rând, faptul că cererea pentru un mijloc de efectuare a schimburilor este determinată prin luarea în considerare a valorii sale de schimb, care este {410} o consecință atât a serviciilor monetare pe care le furnizează, cât și a celor industriale. În al doilea rând, faptul că valoarea de schimb a unui bun care nu a fost încă solicitat pentru a servi ca mijloc de efectuare a schimburilor este determinată exclusiv de cererea venită din partea celor dornici să-l întrebuințeze pentru scopuri industriale, adică pentru consum și producție. Pornind de aici, teorema regresiei urmărește să interpreteze prima apariție a unei cereri monetare pentru un bun care nu a fost solicitat înainte decât pentru scopuri industriale, ca fiind influențată de valoarea de schimb care îi era atribuită bunului în acel moment, numai datorită serviciilor sale non-monetare. Aceasta nu implică în nici un caz explicarea valorii specific monetare de schimb a unui mijloc de efectuare a schimburilor, pe temeiul valorii sale de schimb industriale.

În fine, s-a obiectat că teorema regresiei se bazează pe o abordare istorică, nu una teoretică. Nici această obiecție nu este mai puțin eronată. A explica un eveniment din perspectivă istorică înseamnă a arăta cum a fost el produs de forțe și factori care au lucrat la o anumită dată și la un anumit loc. Aceste forțe individuale și acești factori reprezintă elementele ultime ale interpretării. Ele sunt date ultime și, ca atare, nu se pretează la nici un fel de analize și reducții suplimentare. A explica un fenomen teoretic înseamnă a reduce apariția sa la funcționarea unor reguli generale, care sunt deja încorporate în sistemul teoretic.

Teorema regresiei respectă această cerință. Ea reduce valoarea specifică de schimb a unui mijloc de efectuare a schimburilor, la funcția acestuia în calitate de astfel de mijloc și la teoremele referitoare la procesul de evaluare și de formare a prețurilor, care fac obiectul teoriei catalactice generale. Teorema regresiei deduce un caz mai special din regulile unei teorii mai generale. Ea arată cum apare în mod necesar fenomenul special, ca o consecință a funcționării regulilor general valide pentru toate fenomenele. Ea nu afirmă: cutare lucru s-a întâmplat în cutare moment și în cutare loc. Ea afirmă: aceasta se întâmplă întotdeauna, când condițiile necesare sunt îndeplinite; ori de câte ori un bun, care nu a fost solicitat în prealabil pentru a fi întrebuințat ca mijloc de efectuare a schimburilor, începe să fie solicitat în vederea acestei întrebuințări, trebuie să se manifeste din nou aceleași efecte; nici un bun nu poate fi întrebuințat în calitate de mijloc de efectuare a schimburilor, dacă în primul moment al utilizării sale pentru acest scop el nu poseda o valoare de schimb datorată altor întrebuințări. Și toate aceste afirmații, implicate în teorema regresiei, sunt enunțate apodictic, fiind implicate în apriorismul praxeologic. Lucrurile *trebuie* să se petreacă în felul acesta. Nimeni nu va reuși vreodată să construiască un caz ipotetic în care lucrurile să se petreacă altfel.

Puterea de cumpărare a banilor este determinată prin cerere și ofertă, la fel ca prețurile tuturor bunurilor și serviciilor vandabile. Deoarece acțiunea urmărește întotdeauna o configurare mai satisfăcătoare a condițiilor viitoare, cel ce își pune problema achiziționării de bani sau a {411} renunțării la aceștia este, bineînțeles, interesat în primul rând de puterea viitoare de cumpărare a monedei și de structura viitoare a prețurilor. Dar el nu-și poate forma o judecată despre puterea viitoare de cumpărare a banilor, altfel decât raportându-se la configurația acesteia din trecutul imediat. Acesta este faptul care deosebește radical determinarea puterii de cumpărare a banilor de determinarea rapoartelor mutuale de schimb dintre diverse bunuri și servicii vandabile. Cu privire la acestea din urmă, actorii nu au nevoie să ia în seamă nimic altceva decât importanța lor pentru satisfacerea de dorințe în viitor. Dacă se oferă spre vânzare o nouă marfă, nemaiauzită, cum a fost de pildă cazul aparatelor radiofonice cu câteva zeci de ani în urmă, atunci singura întrebare relevantă pentru individ este dacă satisfacția pe care i-o poate prilejui noul *gadget* este mai mare decât cea pe care i-ar produce-o bunurile la care ar trebui să renunțe pentru a-și cumpăra bunul cel nou. Informațiile despre prețurile trecute nu sunt, pentru cumpărător, decât un mijloc de a culege surplusul consumatorului. Dacă nu ar urmări acest lucru, el ar putea, la nevoie, să-și aranjeze cumpărăturile chiar în

absența oricărei familiarități cu prețurile de piață din trecutul imediat, care se numesc prețuri prezente. El ar putea face judecăți de valoare și fără estimări anticipative (*appraisement*). După cum am arătat deja, obliterarea din memorie a tuturor prețurilor din trecut nu ar împiedica formarea de noi rapoarte de schimb între diversele bunuri vandabile. Dar, dacă ar dispărea cunoașterea despre puterea de cumpărare a banilor, atunci procesul de dezvoltare a schimbului indirect și a mijloacelor de efectuare a schimburilor ar trebui să fie reluat de la început. Ar fi necesar să se înceapă din nou cu întrebuințarea anumitor bunuri, mai comercializabile decât celelalte, ca mijloace de efectuare a schimburilor. Cererea pentru aceste bunuri ar crește și ar adăuga la valoarea determinată de întrebuințarea lor industrială (nemonetară) o componentă specifică, provenită din noua lor întrebuințare, de mijloace de efectuare a schimburilor. Când este vorba de monedă, o judecată de valoare nu este posibilă decât pe baza estimării anticipative. Acceptarea unui nou tip de bani presupune că bunul respectiv poseda deja o valoare de schimb prealabilă, provenită din serviciile pe care le poate furniza direct pentru consum, sau pentru producție. Nici cumpărătorul, nici vânzătorul nu ar putea estima valoarea unității monetare, dacă nu ar dispune de nici o informație despre valoarea de schimb a acesteia – puterea sa de cumpărare – din trecutul imediat.

Relația dintre cererea și oferta de bani, pe care o putem numi relația monetară, determină nivelul puterii de cumpărare. Relația monetară de astăzi, formată pe baza puterii de cumpărare de ieri, determină puterea de cumpărare de azi. Individul care dorește să-și sporească deținerea de monedă își reduce cumpărăturile și își sporește vânzările – și {412} prin aceasta induce o tendință de scădere a prețurilor. Individul care dorește să-și reducă deținerea de monedă își sporește cumpărăturile – destinate fie consumului, fie producției și investițiilor – și își reduce vânzările; prin aceasta, el induce o tendință de creștere a prețurilor.

Modificările survenite în oferta de bani trebuie, în mod necesar, să altereze dispunerea bunurilor vandabile, care se află în proprietatea diverșilor indivizi și firme. Cantitatea de bani disponibilă în întregul sistem de piață nu poate crește sau descrește altfel decât prin creșterea sau descreșterea inițială a deținerilor monetare ale anumitor indivizi. Dacă dorim, putem presupune că fiecare membru al sistemului de piață primește o parte din moneda adițională chiar în momentul pătrunderii acesteia în sistem, sau suportă în mod egal diminuarea cantității de bani. Indiferent dacă facem sau nu această presupunere, rezultatul final al demonstrației noastre rămâne același. El este că modificările survenite în structura prețurilor, datorită schimbărilor ofertei de bani

disponibili în sistemul economic, nu afectează niciodată prețurile diverselor bunuri și servicii în aceeași măsură și la aceeași dată.

Să presupunem că guvernul emite o cantitate suplimentară de bani de hârtie. Intenția sa este fie de a achiziționa bunuri și servicii, fie de a achita datorii făcute în trecut, sau de a plăti dobânzile corespunzătoare unor astfel de datorii. Oricum ar fi, trezoreria intervine pe piață cu o cerere adițională de bunuri și servicii; acum este în măsură de a cumpăra mai multe bunuri decât înainte. Prețurile bunurilor pe care le cumpără cresc. Dacă guvernul ar fi cheltuit pentru cumpărăturile acestea bani colectați prin impozitare, contribuabilii și-ar fi redus cumpărăturile și, în vreme ce prețurile bunurilor cumpărate de guvern ar fi crescut, acelea ale altor bunuri ar fi scăzut. Dar această scădere a prețurilor, la bunurile pe care obișnuiau să le cumpere contribuabilii, nu are loc dacă guvernul își mărește cantitatea de bani de care dispune, fără a reduce cantitatea de bani din mâinile publicului. Prețurile anumitor bunuri – ale acelor bunuri pe care le achiziționează guvernul – cresc imediat, în vreme ce acelea ale altor bunuri rămân neschimbate o vreme. Dar procesul continuă. Cei ce vând bunurile solicitate de guvern sunt acum și ei în măsură să cumpere mai mult decât obișnuiau înainte. Prețurile lucrurilor pe care le cumpără acești oameni în cantități mai mari cresc, așadar, și ele. Astfel, boomul se propagă de la un grup de bunuri și servicii la altele, până când toate prețurile și ratele salariale vor fi crescut. Astfel, creșterea prețurilor nu este sincronă pentru diversele bunuri și servicii.

Când, în cele din urmă, în cursul desfășurării ulterioare a procesului {413} de creștere a cantității de bani, toate prețurile vor fi crescut, creșterea nu afectează diversele bunuri și servicii în aceeași măsură. Într-adevăr, procesul afectează situațiile materiale ale diverșilor indivizi în grade diferite. Câtă vreme procesul se află în desfășurare, anumite persoane se bucură de avantajul prețurilor mai ridicate pentru bunurile și serviciile pe care le vând, în timp ce prețurile lucrurilor pe care le cumpără nu au crescut încă, sau nu au crescut în aceeași măsură. Pe de altă parte, există persoane care se găsesc în nefericita situație de a vinde bunuri și servicii ale căror prețuri nu au crescut încă, sau nu au crescut în aceeași măsură ca prețurile bunurilor pe care trebuie să le cumpere pentru consumul zilnic. Pentru cei dintâi, creșterea progresivă a prețurilor este o binefacere; pentru cei din urmă, o calamitate. În plus, debitorii sunt favorizați pe seama creditorilor. Când procesul se încheie, în cele din urmă, avuția diverșilor indivizi a fost afectată în diverse feluri și în diverse măsuri. Unii s-au îmbogățit, alții au sărăcit. Condițiile nu mai sunt aceleași ca înainte. Noua ordine de lucruri provoacă modificări

ale intensității cererilor pentru diverse bunuri. Rapoartele mutuale al prețurilor monetare ale bunurilor și serviciilor vandabile nu sunt aceleași ca înainte. Structura prețurilor s-a schimbat și altfel decât prin creșterea tuturor prețurilor monetare. Prețurile finale, către care tinde piața după consumarea tuturor efectelor creșterii cantității de monedă, nu sunt egale cu prețurile finale dinainte înmulțite cu un același multiplicator.

Principala eroare a vechii teorii cantitative, precum și a ecuației de schimb a economiștilor matematicieni, este că au ignorat această problemă fundamentală. Modificările ofertei monetare trebuie să determine și alte schimbări de date. Sistemele de piață dinainte și de după pătrunderea sau scurgerea unei cantități de monedă nu diferă numai prin aceea că deținerile monetare ale indivizilor și prețurile au crescut sau au scăzut. Au survenit și modificări ale rapoartelor reciproce de schimb dintre diverse bunuri și servicii, care, dacă ar fi să recurgem la metafore, ar putea fi descrise mai adecvat prin imaginea unei revoluții a prețurilor, decât prin cifra înșelătoare a unei creșteri sau scăderi a „nivelului prețurilor".

În acest punct putem lăsa de o parte efectele produse prin influențarea conținutului tuturor plăților amânate, așa cum sunt acestea stipulate în contracte. Ne vom ocupa mai târziu de ele, ca și de impactul evenimentelor monetare asupra consumului și producției, investițiilor în bunuri de capital, acumulării și consumului de capital. Dar chiar și lăsând aceste lucruri la o parte, nu trebuie să uităm niciodată că modificările cantității de monedă nu afectează prețurile în mod proporțional. În ce moment și în ce măsură sunt afectate prețurile diverselor bunuri și servicii depinde de datele specifice fiecărui caz particular. În {414} cursul unei expansiuni monetare (al unei inflații) prima reacție nu este doar o creștere mai abruptă și mai pronunțată a prețurilor anumitor bunuri și servicii față de altele. Se poate de asemenea întâmpla ca anumite prețuri să scadă inițial, dacă bunurile respective sunt solicitate, în cea mai mare parte, de grupurile ale căror interese sunt lezate.

Modificările relației monetare nu se datorează numai guvernelor care emit cantități suplimentare de bani de hârtie. Aceleași efecte le are și o creștere a producției de metale prețioase întrebuințate ca bani, deși, bineînțeles, de ea vor fi favorizate sau defavorizate alte clase de indivizi. Prețurile cresc, de asemenea, în același fel, dacă, în absența unei reduceri corespunzătoare a cantității de bani disponibili, cererea de bani scade datorită unei tendințe generale de diminuare a deținerilor de monedă. Banii cheltuiți în plus datorită unei astfel de „detezaurizări" induc o tendință de creștere a prețurilor, în același fel ca și cei proveniți

din mine de aur sau de la tiparniță. Invers, prețurile scad când oferta monetară scade (de exemplu prin retragerea de bani de hârtie din circulație), sau când cererea de bani crește (de exemplu datorită unei tendințe de „tezaurizare" – de păstrare a unor dețineri monetare mai mari). Procesul este întotdeauna inegal și gradual, neproporțional și asimetric.

Se poate obiecta – și s-a obiectat – că producția normală a minelor aurifere poate induce o creștere a cantității de bani, atunci când este adusă pe piață, dar nu sporește veniturile proprietarilor de mine, și cu atât mai puțin avuția lor. Aceste persoane obțin numai veniturile lor „normale", și astfel cheltuielile lor provenite din aceste venituri nu pot deranja condițiile pieței și tendințele curente de stabilire a prețurilor finale și a echilibrului corespunzător economiei uniform repetitive. Pentru ei, outputul anual al minelor nu înseamnă o creștere a avuției și nu-i determină să ofere prețuri mai ridicate. Ei vor continua să trăiască la standardele la care obișnuiau să trăiască înainte. Cheltuielile efectuate de ei în aceste limite nu vor revoluționa piața. Prin urmare, volumul normal al producției de aur, deși sporește cu siguranță cantitatea de bani disponibilă, nu poate iniția un proces de depreciere. El este neutru față de prețuri.

Împotriva acestui raționament trebuie mai întâi să observăm că în cadrul unei economii aflate în progres, în care cifrele populației cresc și diviziunea muncii, împreună cu corolarul ei, specializarea industrială, se intensifică, se manifestă o tendință de creștere a cererii de bani. Pe scenă apar indivizi noi, care doresc să-și asigure dețineri monetare. Gradul de autosuficiență economică, adică de producție în vederea nevoilor propriei gospodării, scade în vreme ce oamenii devin mai dependenți de piață; {415} împrejurarea aceasta îi va stimula, în general, să-și sporească deținerile monetare. În felul acesta, tendința de creștere a prețurilor, provenită din ceea ce se numește producția „normală" de aur, întâlnește o tendință de scădere a prețurilor, determinată de creșterea cererii pentru dețineri de bani. Însă aceste două tendințe opuse nu se neutralizează reciproc. Ambele procese își urmează propriul lor curs, ambele au drept consecință o deranjare a condițiilor sociale existente, făcându-i pe unii oameni mai bogați, iar pe alții mai săraci. Ambele afectează prețurile diverselor bunuri la diverse date și în diverse grade. Este adevărat, creșterea prețurilor anumitor mărfuri, cauzată de unul din aceste procese, poate fi, în cele din urmă, compensată de o reducere cauzată de celălalt proces. Se poate întâmpla ca, în final, unele, sau chiar numeroase prețuri, să revină la nivelul lor dinainte. Însă acest rezultat final nu este determinat de absența unor mișcări provocate de schimbări ale relației monetare. El este mai degrabă rezultatul efec-

telor cumulate ale coexistenței a două procese independente unul de celălalt, care produc fiecare modificări, atât ale datelor pieței, cât și ale condițiilor materiale ale diverșilor indivizi și grupuri de indivizi. Noua structură a prețurilor nu diferă foarte mult de cea veche. Dar ea este rezultanta a două serii de modificări, care au produs toate transformările sociale care le sunt inerente.

Faptul că proprietarii minelor de aur contează pe încasări anuale constante, de pe urma aurului pe care îl produc, nu anulează impactul aurului nou extras asupra prețurilor. Proprietarii minelor obțin de pe piață, în schimbul aurului pe care-l produc, bunurile și serviciile necesare pentru minerit, precum și bunurile de care au nevoie pentru consum și pentru a investi în alte linii de producție. Dacă nu ar fi produs cantitatea respectivă de aur, prețurile nu ar fi fost afectate de el. Faptul că ei au anticipat venitul viitor pe care-l vor aduce minele și că și-au ajustat nivelul de trai la anticiparea de încasări constante de pe urma activității lor minerești este irelevant din acest punct de vedere. Efectele pe care aurul nou extras le exercită asupra cheltuielilor efectuate de ei și asupra acelora ale persoanelor în ale căror dețineri de monedă aurul nou minerit pătrunde ulterior în mod gradual, încep numai în clipa în care aurul acesta devine disponibil, în mâinile proprietarilor de mine. Dacă, în așteptarea veniturilor viitoare, ei și-ar cheltui banii mai devreme și venitul anticipat nu ar fi apoi realizat, atunci condițiile ar fi aceleași cu cele existente în alte cazuri de finanțare a consumului prin credite bazate pe anticipări care nu se realizează ulterior.

Modificările cantitative ale deținerilor monetare dorite de diverși oameni nu se neutralizează unele pe altele, decât în măsura în care sunt recurente și legate între ele prin reciprocități cauzale. Persoanele salariate și angajații nu sunt plătiți zilnic, ci în anumite zile de plată, {416} pentru o perioadă de una sau mai multe săptămâni. Ei nu urmăresc să-și mențină deținerile monetare la același nivel în intervalele dintre zilele de plată; cantitatea de bani lichizi aflați în buzunarele lor scade, odată cu apropierea următoarei zile de plată. Pe de altă parte, comercianții care le furnizează cele necesare vieții își sporesc concomitent deținerile monetare. Cele două fenomene se condiționează reciproc; există o interdependență cauzală între ele, care le armonizează, atât temporal cât și cantitativ. Nici comerciantul, nici clientul său nu sunt influențați de aceste fluctuații recurente. Atât planurile lor privitoare la deținerile monetare, cât și activitățile lor economice și, respectiv, cheltuielile lor destinate consumului, au în vedere întreaga perioadă și o iau în considerație ca pe un tot.

Acesta este fenomenul care i-a făcut pe economiști să-și imagine-

ze că există o circulație regulată a banilor și să neglijeze modificările deținerilor monetare ale indivizilor. Dar cazul acesta nu reprezintă decât o concatenare, limitată la un domeniu strâmt și strict circumscris. Neutralizarea nu se poate produce decât în măsura în care creșterea deținerilor monetare ale unui grup de oameni este corelată temporal și cantitativ cu descreșterea deținerilor monetare ale altui grup; trebuie ca aceste schimbări să se lichideze de la sine, în decursul unei perioade pe care membrii ambelor grupuri o consideră ca pe un întreg în planificarea deținerilor lor monetare. Dincolo de cazul acesta nu se pune problema unei asemenea neutralizări.

5. Problema lui Hume și Mill și forța motrice a banilor

Este posibil să ne imaginăm o stare de lucruri în care modificările puterii de cumpărare a monedei să se petreacă în același timp și să afecteze în aceeași măsură toate bunurile și serviciile, și anume proporțional cu schimbările survenite, fie în cererea, fie în oferta de bani? Cu alte cuvinte, este posibil să ne imaginăm o monedă neutră, în cadrul unui sistem economic care nu corespunde construcției imaginare a unei economii uniform repetitive? Putem numi această întrebare pertinentă problema lui Hume și Mill.

Nimeni nu contestă că nici Hume nici Mill n-au reușit să dea un răspuns pozitiv la această întrebare.[9] Este cu putință să răspundem categoric negativ?

Să ne imaginăm două sisteme, două economii uniform repetitive, notate prin *A* și *B*. Cele două sisteme sunt independente și nu sunt legate în nici un fel unul de altul. Ele diferă unul de altul numai prin {417} aceea că fiecărei cantități *m* de bani din *A* îi corespunde o cantitate *nm* din *B*, *n* fiind mai mare sau mai mic decât 1; presupunem că nu există plăți amânate și că banii din ambele sisteme nu îndeplinesc decât obiective monetare și nu admit nici o întrebuințare non-monetară. În consecință, prețurile din cele două sisteme sunt în raportul 1:*n*. Este posibil să modificăm, într-un singur pas, condițiile din *A*, astfel încât ele să devină întru totul echivalente cu cele din *B*?

Răspunsul la această întrebare trebuie evident să fie negativ. A răspunde pozitiv ar însemna să admitem că un *deus ex machina* intervine pe lângă fiecare individ în același moment, augmentându-i sau diminuându-i deținerea monetară prin multiplicare cu *n*, și comunicându-i că, din momentul respectiv, trebuie să înmulțească cu *n* toate cifrele prețurilor care intervin în estimările sale anticipative și în calculele sale

9. Cf. Mises, *Theory of Money and Credit*, pp. 140-142.

de rentabilitate. Lucrul acesta nu se poate întâmpla decât printr-un miracol.

Am arătat deja că, în cadrul construcției imaginare a unei economii uniform repetitive, însăși noțiunea de bani se evaporă, transformându-se într-un proces de efectuare a calculelor economice lipsit de substanță, contradictoriu și lipsit de orice semnificație.[10] Este imposibil să atribuim vreo funcție schimbului indirect, mijloacelor de efectuare a schimburilor și banilor în cadrul unei construcții imaginare caracterizate prin imuabilitatea și rigiditatea condițiilor.

Unde nu există incertitudine cu privire la viitor, nu sunt necesare nici un fel de dețineri monetare. Deoarece este necesar ca banii să se afle în deținerile monetare ale oamenilor, în aceste condiții ei nu ar putea să existe. Utilizarea mijloacelor de efectuare a schimburilor și păstrarea de dețineri monetare sunt condiționate de caracterul schimbător al datelor economice. Moneda în sine este un element al schimbării; existența sa este incompatibilă cu imaginea fluxului regulat al evenimentelor dintr-o economie uniform repetitivă.

Fiecare modificare a relației monetare alterează – în afara efectelor pe care le are asupra plăților amânate – condițiile membrilor individuali ai societății. Unii devin mai bogați, alții mai săraci. Se poate întâmpla ca efectele unei schimbări ale cererii și ofertei de bani să întâlnească efectele unor schimbări în sens contrar, survenite mai mult sau mai puțin în același timp și în aceeași măsură; se poate întâmpla ca rezultanta celor două mișcări opuse să fie de așa natură încât în structura prețurilor să nu se manifeste nici o modificare evidentă. Dar nici în cazul acesta nu lipsesc efectele asupra situațiilor diverșilor indivizi. Fiecare modificare în relația monetară își are propriul ei curs și produce propriile ei efecte particulare. Dacă o mișcare inflaționistă și una deflaționistă se produc în același timp, sau dacă inflația este urmată temporar de o deflație, astfel încât prețurile să nu se modifice foarte {418} mult în final, consecințele sociale ale fiecăreia dintre cele două mișcări nu se anulează reciproc; consecințelor sociale ale inflației li se adaugă cele ale deflației. Nu există absolut nici un motiv să presupunem că toți, sau măcar o mare parte dintre cei favorizați de o mișcare, vor fi defavorizați de cea de-a doua, sau viceversa.

Banii nu reprezintă nici un *numerar* abstract, nici un etalon valoric sau al prețurilor. Ei sunt în mod necesar un bun economic și, ca atare, sunt evaluați și estimați pe baza meritelor lor proprii, adică a serviciilor pe care le așteaptă omul de pe urma deținerii de bani lichizi. Piața se află întotdeauna în schimbare și în mișcare. Banii nu există decât

10. Cf. mai sus, p. 249.

datorită existenței fluctuațiilor. Banii sunt un element al schimbării, nu pentru că „circulă”, ci pentru că sunt păstrați în dețineri monetare. Oamenii nu dețin bani decât pentru că se așteaptă la schimbări despre ale căror tip și amploare nu au nici un fel de cunoștințe sigure.

Banii nu pot fi imaginați decât într-o economie supusă schimbării – și sunt ei înșiși un element generator de noi schimbări. Fiecare modificare a datelor economice îi pune în mișcare și îi transformă în forța motrice a unor noi schimbări. Fiecare modificare a relațiilor mutuale dintre rapoartele de schimb existente între diversele bunuri nemonetare generează nu doar modificări ale producției și ale așa-numitei distribuții, ci și ale relației monetare, inducând astfel și alte schimbări. Nimic nu se poate petrece în orbita bunurilor vandabile fără a afecta orbita banilor, iar tot ce se petrece în orbita banilor afectează orbita bunurilor.

Noțiunea de monedă neutră nu este mai puțin contradictorie decât de aceea de monedă cu o putere de cumpărare stabilă. Banii lipsiți de o forță motrice proprie nu ar fi, așa cum își imaginează unii, perfecți; ei nu ar fi bani deloc.

O eroare larg răspândită este credința că moneda perfectă ar trebui să fie neutră și înzestrată cu o putere de cumpărare constantă și că obiectivul politicilor monetare ar trebui să fie obținerea acestei monede perfecte. Putem înțelege cu ușurință această idee, ca o reacție împotriva postulatelor încă și mai populare ale inflaționiștilor. Dar ea este o reacție excesivă, în sine confuză și contradictorie – și a adus mari daune, deoarece a fost consolidată de o eroare inveterată, inerentă în gândirea multor filosofi și economiști.

Acești gânditori sunt induși în eroare de credința larg răspândită că o stare de repaos ar fi mai perfectă decât cea de mișcare. Ideea lor de perfecțiune implică faptul că nici o stare mai perfectă nu este imaginabilă și, deci, că orice schimbare i-ar dăuna. În cel mai bun caz, putem spune despre mișcare că este orientată către atingerea unei stări perfecte, care este caracterizată prin repaos, deoarece orice nouă mișcare {419} ar transforma-o într-o stare mai puțin perfectă. Mișcarea este înțeleasă ca absență a echilibrului și a deplinei satisfacții, ca o manifestare a necazurilor și a lipsei. În măsura în care asemenea considerații nu fac decât să stabilească faptul că acțiunea urmărește îndepărtarea inconfortului și, în cele din urmă, atingerea deplinei satisfacții, ele sunt perfect întemeiate. Dar nu trebuie să uităm că repaosul și echilibrul nu sunt prezente doar într-o stare în care mulțumirea deplină i-a făcut pe oameni deplin fericiți ci, în aceeași măsură, și într-o stare în care, deși multe lucruri lasă de dorit, ei nu văd nici un mijloc pentru a-și amelio-

ra situația. Absența acțiunii nu este doar rezultatul deplinei satisfacții; ea poate fi în egală măsură corolarul incapacității de a face lucrurile mai satisfăcătoare. Ea poate să însemne atât mulțumire, cât și disperare.

Nici neutralitatea banilor, nici stabilitatea puterii lor de cumpărare nu sunt compatibile cu universul real, al acțiunii și al schimbării neîncetate, cu sistemul economic ce nu poate fi rigid. O lume de tipul celei pe care o presupun condițiile necesare de existență ale unei monede neutre și stabile ar fi o lume lipsită de acțiune.

Nu este, așadar, nici ciudat, nici păgubos că, în cuprinsul unei asemenea lumi schimbătoare, banii nu sunt nici neutri și nici stabili în ceea ce privește puterea de cumpărare. Toate planurile de neutralizare și stabilizare a monedei sunt contradictorii. Moneda este un element al acțiunii și deci al schimbării. Modificările relației monetare, adică ale relației dintre cererea și oferta de bani, afectează raportul de schimb dintre bani, pe de o parte, și celelalte bunuri comercializabile, pe de altă parte. Aceste modificări nu afectează în același timp și în aceeași măsură prețurile diverselor bunuri și servicii. În consecință, ele afectează în mod diferit avuția diferiților membri ai societății.

6. Schimbări ale puterii de cumpărare induse de bani și de bunuri

Schimbările puterii de cumpărare ale banilor, adică ale raportului de schimb dintre bani și bunurile și serviciile comercializabile, pot veni fie din partea banilor, fie din partea bunurilor și mărfurilor comercializabile. Modificarea datelor economice care le provoacă poate surveni fie în sfera cererii și ofertei de bani, fie în cea a cererii și ofertei de alte bunuri și servicii. Putem, așadar, distinge între schimbările puterii de cumpărare induse de bani și cele induse de bunuri.

Schimbările puterii de cumpărare induse de bunuri pot fi generate de modificări survenite în oferta de bunuri și servicii, sau în cererea de bunuri și servicii specifice. O creștere sau o scădere generală a cererii {420} pentru toate bunurile și serviciile, sau pentru cea mai mare parte a lor, nu poate veni decât din partea banilor.

Să cercetăm, în continuare, consecințele sociale și economice ale modificării puterii de cumpărare a banilor, în următoarele trei ipoteze: în primul rând, că banii în chestiune nu pot fi utilizați decât ca bani – i.e. ca mijloc de efectuare a schimburilor – și nu pot servi nici unui alt scop; în al doilea rând, că nu se comercializează decât bunuri prezente și nu există tranzacții de bunuri prezente contra bunuri viitoare; în al treilea rând, că lăsăm deoparte efectele modificării puterii de cumpărare asupra calculului monetar.

În aceste ipoteze, toate modificările puterii de cumpărare venite din partea banilor atrag după sine modificări ale dispunerii avuției între diferiți indivizi. Unii devin mai bogați, ații devin mai săraci; unii sunt mai bine aprovizionați, alții mai puțin bine; câștigul unora provine din pierderile altora. Ar fi totuși inacceptabil să interpretăm această situație spunând că satisfacția totală a rămas neschimbată sau că, deși nu au intervenit schimbări în oferta totală, nivelul satisfacției totale sau al sumei fericirilor ar fi fost augmentat sau diminuat de modificări în distribuția avuției. Noțiunile de satisfacție totală și de fericire totală sunt lipsite de conținut. Este imposibil să descoperim un etalon pentru compararea diverselor grade de satisfacție sau de fericire, atinse de diferiți indivizi.

Modificările puterii de cumpărare induse de bani generează indirect și alte modificări, favorizând fie acumularea de capital suplimentar, fie consumul capitalului disponibil. Dacă – și în ce direcție – survin aceste efecte secundare depinde de datele specifice ale fiecărui caz particular. Vom analiza ulterior aceste probleme importante.[11]

Modificările puterii de cumpărare induse de bunuri nu sunt uneori nimic altceva decât consecințele unui transfer al cererii, de la anumite bunuri la altele. Dacă sunt generate de o creștere sau de o descreștere a ofertei de bunuri, atunci ele nu sunt doar transferuri de la anumiți oameni către alții. Ele nu înseamnă că Petru a câștigat ceea ce a pierdut Pavel. Anumiți oameni pot deveni mai bogați deși nimeni nu a sărăcit și viceversa.

Putem descrie această situație după cum urmează: Fie *A* și *B* două sisteme independente între care nu există nici o legătură. În ambele sisteme se întrebuințează același fel de monedă, o monedă care nu poate fi întrebuințată pentru scopuri nemonetare. Să presupunem acum, în {421} cazul 1 că *A* și *B* nu diferă unul de celălalt decât prin aceea că în *B* oferta totală de monedă este *nm*, *m* fiind cantitatea totală de monedă din *A*, și că fiecărei dețineri monetare de mărime *c* și fiecărei creanțe bănești *d*, din *A,* îi corespunde o deținere monetară de *nc* și o creanță de *nd* în *B*. În toate celelalte privințe *A* este identic cu *B*. Apoi să presupunem, în cazul 2, că *A* și *B* diferă unul de altul numai prin aceea că în *B* cantitatea totală a unei anumite mărfi *r* este *np*, *p* fiind cantitatea totală a acestei mărfi în *A*, și că fiecărui stoc *v* din această marfă *r*, aflat în *A* îi corespunde un stoc *nv*, aflat în *B*. În ambele cazuri *n* este supraunitar. Dacă întrebăm pe oricare individ din *A* dacă este dispus să facă cel mai mic sacrificiu pentru a-și schimba poziția cu poziția corespunzătoare din *B*, răspunsul va fi în unanimitate negativ, în cazul 1. Dar în cazul 2

11. Cf. mai jos, capitolul XX.

toți proprietarii de *r* și toți cei ce nu posedă *r*, dar doresc să achiziționeze o anumită cantitate din această marfă – adică cel puțin un individ – vor răspunde afirmativ.

Serviciile pe care le furnizează moneda sunt condiționate de nivelul puterii sale de cumpărare. Nimeni nu dorește să posede în deținerea sa monetară un anumit număr de unități monetare sau o anumită greutate de monedă; fiecare individ dorește să posede o deținere monetară caracterizată printr-o anumită putere de cumpărare. Deoarece funcționarea pieței tinde să determine starea finală a puterii de cumpărare a monedei, la un nivel la care oferta coincide cu cererea pentru bani, nu poate exista niciodată un exces sau un deficit de monedă. Fiecare individ și toți indivizii laolaltă se bucură, întotdeauna, pe deplin, de avantajele pe care le pot culege de pe urma schimbului indirect și a utilizării banilor, indiferent dacă stocul total de bani este mare sau mic. Modificările puterii de cumpărare a monedei generează modificări în dispunerea avuției printre diferiții membri ai societății. Din punctul de vedere al persoanelor dornice de înavuțire de pe urma unor astfel de modificări, oferta monetară poate fi considerată insuficientă sau excesivă, iar apetitul pentru asemenea câștiguri poate induce politici menite să producă schimbări ale puterii de cumpărare venite din partea monedei. Dar serviciile pe care le furnizează banii nu pot fi nici ameliorate, nici restaurate prin schimbarea ofertei de bani. În deținerea monetară a fiecărui individ pot exista excedente sau deficite de bani, dar asemenea situații pot fi remediate prin sporirea sau descreșterea consumului, sau a investițiilor. (Bineînțeles, nu trebuie să cădem pradă confuziei populare dintre cererea de bani în vederea deținerii de monedă și apetitul pentru mai multă avuție.) Cantitatea de bani disponibilă în ansamblul economiei este întotdeauna suficientă pentru a le asigura tuturor toate serviciile pe care banii le pot furniza și le furnizează.

Din acest punct de vedere, se poate considera că toate cheltuielile efectuate pentru augmentarea cantității de monedă sunt o risipă. Faptul că anumite lucruri care ar putea furniza alte servicii folositoare sunt întrebuințate ca bani, și astfel sunt reținute de la celelalte întrebuințări, apare ca o diminuare superfluă a posibilităților – și așa limitate – de satisfacere a dorințelor. {422} Aceasta este ideea care le-a indus lui Adam Smith și Ricardo opinia că ar fi foarte benefic de a reduce costul producerii de monedă, prin recurgerea la utilizarea de bani tipăriți de hârtie. Însă lucrurile apar într-o lumină diferită în ochii cercetătorilor istoriei monetare. Dacă privim la consecințele catastrofale ale marilor inflații ale banilor de hârtie, trebuie să admitem că scumpetea aurului este cel mai mic rău. Ar fi zadarnic să se răspundă că aceste catastrofe

au fost generate de utilizarea necorespunzătoare pe care guvernele au dat-o puterilor puse în mâinile lor de moneda-credit și de moneda discreționară, și că alte guverne, mai înțelepte, ar fi adoptat politici mai sănătoase. Deoarece o monedă nu poate fi niciodată neutră și stabilă în ce privește puterea ei de cumpărare, planurile unui guvern referitoare la determinarea cantității de bani nu pot fi niciodată imparțiale și echitabile față de toți membrii societății. Orice ar face un guvern în vederea influențării nivelului puterii de cumpărare depinde, în mod necesar, de judecățile personale de valoare ale conducătorilor. Întotdeauna interesele anumitor grupuri de persoane sunt privilegiate pe seama altor grupuri. Asemenea politici nu slujesc niciodată așa-numitului bine comun, sau bunăstării generale. În domeniul politicilor monetare nu există nimic de felul unei formule normative științifice.

Alegerea bunului ce urmează a fi întrebuințat ca mijloc de efectuare a schimburilor și ca monedă nu este niciodată indiferentă. Ea determină cursul modificărilor puterii de cumpărare venite din partea monedei. Întrebarea este doar cine ar trebui să aleagă: indivizii care cumpără și vând pe piață, sau guvernul? Piața este cea care, prin intermediul unui proces de selecție, desfășurat pe o durată istorică foarte lungă, le-a conferit în cele din urmă metalelor prețioase, aurului și argintului, calitatea de bani. De două sute de ani guvernele se amestecă în alegerea mijlocului monetar efectuată de piață. Nici chiar cei mai bigoți etatiști nu se aventurează să afirme că această interferență s-a dovedit benefică.

Inflația și deflația; inflaționismul și deflaționismul

Noțiunile de inflație și deflație nu sunt concepte praxeologice. Ele n-au fost create de economiști, ci de vorbirea curentă a marelui public și a politicienilor. În ele este implicată eroarea populară că ar exista ceva de felul monedei neutre, sau al monedei cu putere de cumpărare stabilă, și că moneda sănătoasă ar trebui să fie neutră și să posede o putere de cumpărare stabilă. Din această perspectivă, termenul de inflație a fost întrebuințat pentru a desemna schimbările venite din partea banilor și care au drept rezultat o scădere a puterii de cumpărare, iar termenul de deflație a fost întrebuințat pentru a desemna schimbările venite din partea banilor care au drept rezultat o creștere a puterii de cumpărare. {423}

Însă cei ce întrebuințează acești termeni nu realizează faptul că puterea de cumpărare nu rămâne niciodată neschimbată și că, de aceea, există întotdeauna inflație sau deflație. Ei ignoră aceste fluctuații perpetue și inevitabile, în cazul în care nu au decât o amploare redusă și nu sunt vădite, rezervând întrebuințarea termenilor de inflație și deflație numai pentru cazurile de schimbări majore ale puterii de cumpărare. Deoarece întrebarea din ce punct începe să fie potrivit să numim mare o modificare a puterii de cumpărare depinde de

judecăți de relevanță personale, devine evident că inflația și deflația sunt termeni cărora le lipsește precizia categorială, necesară conceptelor praxeologice, economice și catalactice. Întrebuințarea lor este potrivită în istorie și în politică. Catalactica poate recurge la ei numai în vederea aplicării teoremelor sale la interpretarea evenimentelor istoriei economice și a programelor politice. Mai mult, este foarte util să se facă uz de acești doi termeni chiar și în cursul investigațiilor riguros catalactice, ori de câte ori nu este posibilă nici o neînțelegere și se poate evita încărcarea pedantă a limbajului. Dar este necesar să nu uităm niciodată că tot ce afirmă catalactica referitor la inflație și deflație – adică la schimbările *mari* ale puterii de cumpărare venite din partea monedei – este valabil și cu privire la schimbările mici, deși, bineînțeles, consecințele schimbărilor mai mici sunt mai puțin vădite decât consecințele celor mari.

Termenii de inflaționism și deflaționism, inflaționist și deflaționist, desemnează programe politice care urmăresc inflația sau deflația, în sensul unor mari modificări ale puterii de cumpărare induse de monedă.

Revoluția semantică ce constituie una din trăsăturile caracteristice ale zilelor noastre a modificat și înțelesul tradițional al termenilor inflație și deflație. Ceea ce numesc oamenii astăzi inflație sau deflație a încetat de a mai fi o mare creștere sau descreștere a ofertei de monedă, desemnând în schimb consecințele inexorabile ale acestor fenomene, adică tendința generală de creștere sau reducere a prețurilor bunurilor și a ratelor salariale. Această inovație nu este nicidecum inofensivă. Ea joacă un rol important în stimularea predilecției populare către inflaționism.

În primul rând, nu mai există nici un termen care să însemne ceea ce însemna inflația. Este cu neputință să ne împotrivim unei politici pe care nu o putem numi. Atunci când doresc să pună sub semnul întrebării utilitatea emiterii unor cantități masive de monedă adițională, oamenii politici și scriitorii nu mai au posibilitatea de a întrebuința o terminologie acceptată și înțeleasă de către public. Ei trebuie să procedeze la o analiză detaliată a acestor politici, plină de detalii și de dări de seamă minuțioase, ori de câte ori doresc să se refere la ele – și trebuie să repete această procedură greoaie în fiecare propoziție pe care vor să o dedice acestui subiect. Deoarece politica aceasta nu are nici un nume, perpetuarea ei devine de la sine înțeleasă, ca stare de fapt. Ea se perpetuează în mod luxuriant.

Al doilea neajuns este că cei ce fac încercări zadarnice și disperate de a combate consecințele inevitabile ale inflației – deci creșterea prețurilor – își prezintă în mod inducător în eroare încercările drept o luptă împotriva inflației. Deși nu luptă decât împotriva simptomelor, ei se prefac că luptă împotriva cauzelor fundamentale ale răului. {424} Deoarece nu înțeleg relația cauzală dintre creșterea cantității de bani, pe de o parte, și creșterea prețurilor, pe de alta, practic ei înrăutățesc starea de lucruri. Exemplul cel mai bun l-au furnizat subsidiile oferite fermierilor de guvernele Statelor Unite, Canadei și Marii Britanii, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Prețurile maximale reduc oferta la bunurile respective, deoarece producția generează pierderi în

cazul producătorilor marginali. Pentru a evita o atare consecință, guvernele le-au acordat subvenții fermierilor care produc la costurile cele mai ridicate. Finanțarea acestor subvenții s-a făcut din sporiri adiționale ale cantității de monedă. Dacă pentru produsele respective consumatorii ar fi trebuit să plătească prețuri mai mari, atunci nu ar fi apărut alte efecte inflaționiste. Consumatorii ar fi fost nevoiți să întrebuințeze pentru asemenea cheltuieli suplimentare doar banii care fuseseră deja emiși dinainte. Astfel, confuzia dintre inflație și consecințele sale poate de fapt genera mai multă inflație.

Este evident că această accepțiune de modă nouă a termenilor inflație și deflație este în întregime derutantă și inducătoare în eroare și trebuie respinsă în mod categoric.

7. Calculul monetar și schimbările puterii de cumpărare

Calculul monetar operează cu prețurile bunurilor și serviciilor, așa cum au fost ele determinate sau ar fi fost determinate, sau vor fi probabil determinate pe piață. El urmărește detectarea discrepanțelor de prețuri și tragerea de concluzii de pe urma acestor discrepanțe. Modificările puterii de cumpărare induse de monedă nu pot fi luate în socoteală în aceste calcule. Se poate înlocui calculul de rentabilitate bazat pe un anumit tip de monedă, *a*, cu cel bazat pe un alt tip de monedă, *b*. În acest caz rezultatul calculului este imunizat la perturbările provenite de pe urma modificărilor suferite de puterea de cumpărare a lui *a*; dar el poate fi încă perturbat de modificările suferite de puterea de cumpărare a lui *b*. Nu există nici un mijloc pentru a imuniza vreun mod de calcul economic la influența schimbărilor puterii de cumpărare ale tipului specific de monedă pe care se bazează.

Toate rezultatele calcului economic și toate concluziile deduse din ele sunt condiționate de vicisitudinile schimbării puterii de cumpărare induse de monedă. Există diferențe specifice care apar între cifrele care indică prețurile de la un moment mai timpuriu și cele care indică prețurile de la un moment mai târziu, care apar în funcție de creșterea sau scăderea puterii de cumpărare; calculele de rentabilitate indică profituri sau pierderi care nu sunt produse decât de modificările puterii de cumpărare induse de monedă. Dacă comparăm asemenea profituri {425} și pierderi cu rezultatele unui calcul desfășurat pe baza unui tip de monedă a cărei putere de cumpărare să fie supusă unor schimbări mai puțin dramatice, ele ne apar ca imaginare, sau doar aparente. Dar nu trebuie să uităm că asemenea aprecieri sunt posibile numai ca urmare a unei comparații a calculelor de rentabilitate desfășurate pe baza unor tipuri de monede diferite. Cum nu există nimic de felul unei monede cu putere de cumpărare stabilă, asemenea profituri și pierderi aparente

sunt prezente indiferent de modalitatea de calcul economic, oricare ar fi tipul de monedă pe care s-ar baza acesta. Este imposibil să distingem cu precizie între profiturile și pierderile autentice și cele care nu sunt decât aparente.

Despre calculul economic se poate deci afirma că nu este perfect. Însă nimeni nu poate furniza o metodă care să elibereze calculul economic de aceste defecte, sau să proiecteze un sistem monetar care să îndepărteze complet aceste surse de erori.

Este un fapt incontestabil că piața liberă a reușit să permită dezvoltarea unui sistem monetar care a îndeplinit cu succes toate cerințele, atât ale schimbului indirect cât și ale calculului economic. Obiectivele calculului monetar sunt de așa natură încât nu pot fi frustrate de inacuratețile provenite din variații lente și comparativ reduse ale puterii de cumpărare. Modificările puterii de cumpărare induse de monedă de proporțiile celor survenite pe parcursul ultimelor două secole, în condițiile funcționării monedei metalice, în special a monedei aur, nu pot influența rezultatele calculelor economice ale oamenilor de afaceri atât de mult încât să le facă inutile. Experiența istorică arată că, pentru toate obiectivele practice care țin de gestionarea unei afaceri, aceste metode de calcul sunt întru totul satisfăcătoare. Argumentele teoretice arată că este imposibil să proiectăm, și cu atât mai puțin să realizăm, o metodă mai bună. În aceste condiții, este inutil să numim calculul monetar imperfect. Omul nu are puterea de a schimba categoriile acțiunii umane. El trebuie să-și adapteze comportamentul la acestea.

Oamenii de afaceri nu au considerat niciodată necesar să elibereze calculul economic bazat pe aur de dependența sa față de fluctuațiile puterii de cumpărare. Propunerile de ameliorare a sistemului monetar, prin adoptarea unui etalon tabular bazat pe indici numerici, sau prin adoptarea de diverse metode de întrebuințare a unor mărfuri ca etaloane, n-au fost avansate în vederea efectuării tranzacțiilor economice și a calculului monetar. Obiectivul lor era de a furniza un etalon mai puțin variabil pentru contractele de împrumut pe termen lung. Oamenii de afaceri n-au considerat că merită efortul de a-și modifica metodele de ținere a contabilității nici măcar în acele privințe în care ar fi fost ușor să reducă anumite erori induse de fluctuațiile puterii de cumpărare. Ar fi fost, de pildă, posibil să se renunțe la practica amortizării echipamentelor durabile în tranșe anuale, stabilite invariabil ca un procent fix din {426} costul lor de achiziție. În locul său, s-ar fi putut întrebuința un sistem de punere deoparte a unor sume destinate înlocuirii echipamentului uzat, dimensionate astfel încât să acopere întregul cost al înlocuirii, la

vremea când aceasta devine necesară. Însă oamenii de afaceri nu s-au arătat interesați de adoptarea unei asemenea proceduri.

Toate cele spuse mai sus se referă doar la banii care nu sunt supuși unor variații rapide și de mare amploare ale puterii de cumpărare induse de monedă. Însă banii supuși unor asemenea variații mari și rapide devin complet inadecvați pentru a fi întrebuințați ca mijloc de efectuare a schimburilor.

8. Anticiparea schimbărilor probabile ale puterii de cumpărare

Considerațiile indivizilor, care determină comportamentul acestora față de monedă, se bazează pe cunoștințele acestora referitoare la prețurile din trecutul imediat. Dacă le-ar lipsi aceste cunoștințe, ei nu ar fi în măsură să decidă care să fie dimensiunea adecvată a deținerilor lor monetare și cât să cheltuiască pentru achiziționarea de diferite bunuri. Un mijloc de efectuare a schimburilor fără trecut este inimaginabil. Nimic nu poate dobândi funcția de mijloc de efectuare a schimburilor, dacă nu a fost un bun economic, căruia oamenii îi atribuiau deja o valoare de schimb, încă dinainte de a fi solicitat în calitate de instrument de schimb.

Însă puterea de cumpărare moștenită din trecutul imediat este modificată de cererea și oferta de monedă din prezent. Acțiunea umană vizează întotdeauna viitorul, fie acesta uneori și numai viitorul din următoarea oră. Cel ce cumpără, cumpără pentru consumul sau producția viitoare. În măsura în care crede că viitorul va fi diferit de prezent și de trecut, el își modifică evaluările și estimările prețurilor. Lucrul acesta nu este mai puțin adevărat cu privire la monedă decât este cu privire la toate bunurile comercializabile. În acest sens, putem spune că valoarea de schimb a monedei astăzi este o anticipare a valorii sale de schimb mâine. Baza tuturor judecăților referitoare la monedă este puterea ei de cumpărare, așa cum era aceasta în trecutul imediat. Dar, în măsura în care se așteaptă modificări ale puterii de cumpărare induse de monedă, apare în scenă un al doilea factor, constând din anticiparea acestor modificări.

Cel care crede că prețurile bunurilor care-l interesează vor crește, cumpără mai mult din ele decât ar cumpăra în absența acestei credințe; ca atare, el își reduce deținerea monetară. Cel ce crede că prețurile vor scădea, își reduce cumpărăturile, mărindu-și astfel deținerea monetară. Câtă vreme asemenea anticipații speculative se limitează la anumite bunuri, ele nu provoacă o tendință generală de modificare a deținerilor

monetare. Dar lucrurile se schimbă dacă oamenii cred că se află în pragul unor mari modificări ale puterii de cumpărare, induse de monedă. Când anticipează că toate prețurile monetare, ale tuturor bunurilor, vor crește sau vor scădea, ei își sporesc sau își reduc cumpărăturile. Atitudinile acestea consolidează și accelerează considerabil tendințele anticipate. Lucrul acesta se petrece până în momentul când nu se mai anticipează alte schimbări ale puterii de cumpărare ale monedei. Doar atunci încetează această înclinație de a cumpăra și de a vinde, iar oamenii încep din nou să-și sporească sau să-și diminueze deținerile de monedă. {427}

Dar dacă opinia publică este convinsă că această creștere a cantității de monedă va continua și nu se va sfârși niciodată și că, drept urmare, prețurile tuturor mărfurilor și serviciilor nu vor înceta să crească, atunci toată lumea devine dornică să cumpere cât mai mult cu putință și să-și reducă deținerea de monedă la un minimum. Într-adevăr, în aceste circumstanțe, costurile obișnuite ale deținerii de monedă sunt sporite de pierderile cauzate de diminuarea progresivă a puterii de cumpărare. Avantajele deținerii de monedă trebuie plătite prin sacrificii care sunt considerate nejustificat de împovărătoare. Cu prilejul marilor inflații europene din anii douăzeci, acest fenomen a fost denumit *precipitare asupra valorilor reale (flight into real goods, Flucht in die Sachwerte)* sau *panică financiară (crack-up boom, Katastrophenhausse)*. Economiștii matematicieni nu sunt în măsură să înțeleagă relația cauzală dintre creșterea cantității de monedă și ceea ce numesc ei „viteză de circulație".

Trăsătura caracteristică a fenomenului acesta este că augmentarea cantității de monedă determină o scădere a cererii pentru bani. Tendința generală de scădere a puterii de cumpărare, care este generată de creșterea ofertei monetare, este intensificată de propensiunea generală de a reduce deținerile de monedă, pe care o generează. În cele din urmă se ajunge la un punct în care prețurile la care ar fi dispuși oamenii să se despartă de bunurile „reale" încorporează asemenea adaosuri pentru a reflecta continuarea anticipată a scăderii puterii de cumpărare încât nimeni nu mai deține cantități suficiente de bani lichizi pentru a le achita. Sistemul monetar se prăbușește; toate tranzacțiile desfășurate în moneda respectivă încetează; o panică face ca puterea sa de cumpărare să dispară complet. Oamenii revin fie la troc, fie la întrebuințarea unui alt tip de bani.

Traseul unei inflații în desfășurare este următorul: la început, injecția de monedă adițională face ca prețurile anumitor bunuri și servicii să crească. Alte prețuri cresc ulterior. Creșterea prețurilor afectează

diferitele bunuri și servicii, după cum am văzut, la date diferite și în măsuri diferite.

Acest prim stadiu al procesului inflaționist poate dura mai mulți ani. Câtă vreme el continuă, prețurile multor bunuri și servicii nu sunt {428} încă ajustate la relația monetară modificată. Există încă în țară oameni care n-au devenit conștienți de faptul că au de-a face cu o revoluție a prețurilor, care va determina, în cele din urmă, o creștere considerabilă a acestora, deși amploarea acestei creșteri nu va fi aceeași pentru diferitele bunuri și servicii. Oamenii aceștia încă mai cred că într-o zi prețurile vor scădea. În așteptarea zilei aceleia, ei își reduc volumul cumpărăturilor, sporindu-și concomitent deținerile monetare. Câtă vreme asemenea idei sunt încă împărtășite de opinia publică, nu este prea târziu ca guvernul să-și abandoneze politicile inflaționiste.

Dar în cele din urmă masele se trezesc. Brusc, ele devin conștiente de faptul că inflația este o politică deliberată, care va continua la nesfârșit. Se produce o prăbușire. Se instalează panica financiară. Toată lumea este nerăbdătoare să-și preschimbe banii pe bunuri „reale", indiferent dacă au sau nu nevoie de ele, indiferent câți bani trebuie să plătească pentru ele. Într-un interval de timp foarte scurt, în câteva săptămâni sau chiar în câteva zile, lucrurile care erau întrebuințate în calitate de bani încetează de a mai fi utilizate ca mijloace de efectuare a schimburilor. Ele devin hârtie bună de aruncat. Nimeni nu mai este dispus să renunțe la ceva în schimbul lor.

Așa s-au petrecut lucrurile cu așa-numita *Continental currency* americană, în 1781, cu așa-numitele *mandats territoriaux* franțuzești, în 1796 și cu marca germană, în 1923; și așa se vor petrece din nou, ori de câte ori vor apărea aceleași condiții. Dacă un lucru trebuie să fie întrebuințat ca mijloc de efectuare a schimburilor, atunci opinia publică nu trebuie să creadă că va exista o creștere nelimitată a cantității lucrului respectiv. Inflația este o politică ce nu poate dura.

9. Valoarea specifică a banilor

În măsura în care bunurile întrebuințate ca bani sunt evaluate și exprimate în lumina serviciilor pe care le furnizează pentru obiective non-monetare, nu apar probleme care să necesite un tratament special. Sarcina teoriei monetare constă numai în cercetarea acelei componente a evaluării banilor care este condiționată de funcționarea lor ca mijloc de efectuare a schimburilor.

În cursul istoriei, numeroase bunuri au fost întrebuințate ca mijloace de efectuare a schimburilor. O lungă evoluție a eliminat cea mai

mare parte a acestor bunuri din funcția lor monetară. Au rămas numai două: aurul și argintul. În cea de-a doua parte a secolului al XIX-lea, din ce în ce mai multe guverne s-au orientat, deliberat, spre demonetizarea argintului.

În toate cazurile acestea, ceea ce se întrebuințează în calitate de monedă este o marfă, care este de asemenea întrebuințată pentru obiective nemonetare. În condițiile funcționării etalonului aur, aurul este monedă și moneda este aur. Nu contează dacă legile atribuie sau nu calitatea de mijloc legal de efectuare a plăților (*legal tender*) doar monedelor de aur bătute de guvern. Ceea ce contează este că aceste monede conțin efectiv o greutate fixă de aur și orice cantitate de metal prețios poate fi {429} transformată în monedă. În condițiile funcționării etalonului aur, dolarul și lira sterlină nu erau decât simple nume pentru o anumită greutate de aur, în limitele definite de lege, cu un grad foarte mare de precizie. Putem numi o astfel de monedă, *monedă marfă* (*commodity money*).

Un al doilea tip de monedă este *moneda-credit* (*credit money*). Moneda-credit s-a dezvoltat pornind de la utilizarea substitutelor monetare. Exista obiceiul de a utiliza creanțe plătibile la cerere și absolut sigure, ca substitute pentru suma de bani asupra căruia dădeau un drept. (Vom analiza caracteristicile și problemele substitutelor monetare în secțiunile următoare.) Piața n-a încetat să întrebuințeze asemenea creanțe când, într-o bună zi, rambursarea lor promptă a fost suspendată și astfel au apărut îndoieli în legătură cu siguranța și solvabilitatea celui obligat să achite suma. Câtă vreme aceste creanțe fuseseră creanțe cu scadență cotidiană, acoperite de un debitor a cărui solvabilitate era incontestabilă și puteau fi preschimbate în bani la vedere și fără alte cheltuieli, valoarea lor de schimb era egală cu valoarea înscrisă pe ele; Această echivalență perfectă era cea care le conferea caracterul de substitute monetare. Însă când rambursarea a fost suspendată, scadența a fost amânată pe o perioadă nedeterminată și, în consecință, au apărut îndoieli în legătură cu solvabilitatea debitorului, sau cel puțin în legătură cu intenția lui de a plăti, aceste creanțe au pierdut din valoarea care le era atribuită în prealabil. De acum înainte nu mai erau decât creanțe nepurtătoare de dobândă asupra unui debitor îndoielnic și scadente la o dată neprecizată. Însă, deoarece erau întrebuințate ca mijloace de efectuare a schimburilor, valoarea lor de schimb nu a scăzut până la nivelul la care ar fi scăzut dacă ar fi fost simple creanțe.

Putem presupune, fără riscul de a ne înșela prea mult, că asemenea monedă-credit ar putea rămâne în uz, ca mijloc de efectuare a schimbului, chiar dacă și-ar pierde caracterul de creanță asupra unei bănci sau trezorerii, devenind astfel *monedă discreționară* (*fiat money*).

Moneda discreționară este o monedă care constă în simple însemne monetare, care nu pot fi întrebuințate nici pentru scopuri industriale, nici nu reprezintă o creanță asupra nimănui.

Investigarea faptului dacă în trecut au apărut specimene de monedă discreționară, sau dacă toate tipurile de monedă care n-au fost monedă marfă au fost monedă-credit nu este o sarcină a catalacticii, ci a istoriei economice. Singurul lucru pe care-l stabilește catalactica în mod necesar este că trebuie admisă posibilitatea existenței monedei discreționare.

Ceea ce este important de reținut este că, în cazul fiecărui tip de monedă, demonetizarea – adică abandonarea utilizării monedei ca mijloc de efectuare a schimburilor – trebuie să conducă la o reducere serioasă a valorii sale de schimb. Ce înseamnă lucrul acesta din punct de vedere practic s-a văzut în ultimii nouăzeci de ani, când utilizarea {430} argintului ca monedă marfă a fost progresiv restrânsă.

Există specimene de monedă-credit sau de monedă discreționară care sunt încorporate într-o monedă metalică. Banii aceștia sunt tipăriți, așa-zicând, pe argint, nichel sau cupru. Dacă o asemenea monedă discreționară se demonetizează, ea își păstrează totuși valoarea de schimb, ca bucată de metal. Însă aceasta nu este decât o indemnizație foarte redusă pentru proprietarul ei. Ea este lipsită de importanță practică.

Păstrarea de dețineri monetare necesită sacrificii. În măsura în care cineva păstrează bani în buzunare sau în soldul său bancar, el renunță la cumpărarea imediată de bunuri pe care le-ar putea consuma sau întrebuința în vederea producției. În cadrul unei economii de piață, aceste sacrificii pot fi determinate cu precizie, prin calcul. Ele sunt egale cu nivelul dobânzii originare pe care ar fi încasat-o prin investirea sumei respective. Faptul că cineva ia în calcul această pierdere a unei posibilități de câștig este o dovadă că el preferă avantajele deținerii monetare, în ciuda pierderii venitului pe care i l-ar fi adus dobânda.

Se pot specifica avantajele pe care le așteaptă oamenii de pe urma păstrării unei anumite cantități de bani lichizi. Dar este o iluzie să presupunem că analizarea acestor motive ne-ar putea furniza o teorie a determinării puterii de cumpărare, independentă de noțiunile de deținere monetară și de cerere și ofertă de monedă.[12] Avantajele și dezavantajele provenite din deținerea de monedă nu sunt factori obiectivi, care să poată influența direct mărimea deținerilor monetare. Ele sunt ierarhizate de către fiecare individ și sunt evaluate comparativ.

12. O asemenea tentativă a fost făcută de Greidanus, *The Value of Money*, Londra, 1932, pp. 197 ff.

Rezultatul este o judecată subiectivă de valoare, colorată de personalitatea individului. Diferite persoane, sau aceleași persoane la diferite momente, evaluează aceleași fapte obiective în mod diferit. Exact așa cum informațiile despre avuția și condiția fizică a unei persoane nu ne spun ce sumă ar fi aceasta dispusă să cheltuiască pentru hrana de o anumită capacitate nutritivă, tot astfel informațiile despre date ce privesc condiția materială a omului nu ne permit să facem afirmații precise referitoare la dimensiunea deținerilor sale monetare.

10. Însemnătatea relației monetare

Relația monetară, adică relația între cererea și oferta de bani, determină în mod unic structura prețurilor, cât privește raportul reciproc de schimb dintre bani și bunurile și serviciile comercializabile.

Dacă relația monetară rămâne neschimbată, atunci nu se poate manifesta nici o presiune inflaționistă (expansionistă), nici una deflaționistă (contracționistă) asupra comerțului, afacerilor, producției, consumului și utilizării mâinii de lucru. Aserțiunile contrare reflectă nemulțumirea persoanelor nedoritoare să-și ajusteze activitățile la cererile semenilor lor, așa cum se manifestă acestea pe piață. Totuși, nu datorită unei așa-zise rarități a banilor sunt prețurile produselor agricole prea scăzute pentru a le asigura fermierilor submarginali încasările pe care ar dori să le realizeze. Cauza necazurilor acestor fermieri este că alți fermieri produc la costuri mai scăzute. {431}

O creștere a cantității de bunuri produse trebuie să aducă cu sine, în absența altor modificări, o ameliorare a condițiilor de trai ale indivizilor. Ea are drept consecință o scădere a prețurilor monetare ale bunurilor a căror producție a crescut. Dar o asemenea scădere a prețurilor monetare nu diminuează câtuși de puțin beneficiile provenite de pe urma surplusului de avuție produsă. Creșterea părții din avuția adițională care le revine creditorilor poate fi considerată inechitabilă, deși asemenea critici sunt de valoare îndoielnică, în măsura în care creșterea puterii de cumpărare a fost anticipată corect și luată adecvat în calcul printr-o primă de preț negativă.[13] Dar nu trebuie să afirmăm că scăderea prețurilor determinată de creșterea producției la bunurile în chestiune constituie o dovadă a vreunui dezechilibru, care n-ar putea fi eliminat altfel decât printr-o creștere a cantității de monedă. Bineînțeles, de regulă toate creșterile producției la unele sau la toate bunurile, presupun o nouă alocare a factorilor de producție, între diversele ramuri economice. Când cantitatea de monedă rămâne neschim-

13. Referitor la legăturile dintre rata de piață a dobânzii și modificările puterii de cumpărare, a se vedea mai jos, cap. XX.

bată, necesitatea unor asemenea realocări devine vizibilă în structura prețurilor. Unele linii de producție devin mai profitabile, în vreme ce în altele profiturile scad și apar pierderi. Astfel, funcționarea pieței tinde să elimine aceste dezechilibre, despre care s-a vorbit atât de mult. Prin sporirea cantității de bani este posibilă amânarea sau întreruperea unui astfel de proces de ajustare. A-l face superfluu sau mai puțin dureros pentru cei vizați nu este cu putință.

Dacă schimbările puterii de cumpărare induse de monedă care sunt determinate de guvern n-ar produce decât transferuri de avuție de la anumiți oameni către alți oameni, atunci nu ar fi posibil să le condamnăm din punctul de vedere al neutralității științifice a catalacticii. Bineînțeles că justificarea lor sub pretextul binelui comun sau al bunăstării publice este frauduloasă. Cu toate acestea unii le-ar putea totuși lua în considerație, ca măsuri politice potrivite pentru a privilegia interesele anumitor grupuri de persoane pe seama altora, fără a produce alte pagube. Însă aici mai sunt implicate și alte consecințe.

Nu este cazul să specificăm consecințele la care trebuie să conducă o politică deflaționistă indefinit continuată. Nimeni nu preconizează {432} asemenea politici. Preferințele maselor și ale scriitorilor și politicienilor dornici să culeagă aplauze se îndreaptă către inflație. Cu privire la aceste practici trebuie să subliniem trei lucruri. În primul rând, politica inflaționistă și expansionistă trebuie să ducă la supraconsum, pe de o parte, și la malinvestiții, pe de alta. Astfel, ea implică irosire de capital și subminează satisfacerea viitoare a dorințelor.[14] În al doilea rând, procesul inflaționist nu elimină necesitatea ajustării producției și a realocării resurselor. El nu face decât să-l amâne, și prin aceasta să-l facă mai dificil. În al treilea rând, inflația nu poate fi întrebuințată ca o politică permanentă deoarece, atunci când este perpetuată, ea trebuie să ducă, în cele din urmă, la prăbușirea sistemului monetar.

Un vânzător cu amănuntul sau un cârciumar pot cădea cu ușurință pradă iluziei că, pentru ca el și colegii săi să devină mai prosperi, nu este necesară decât sporirea cheltuielilor efectuate de public. În ochii lor, problema esențială este de a-i îmboldi pe oameni să cheltuiască mai mult. Dar este uimitor că această opinie a putut fi prezentată lumii sub forma unei noi filosofii sociale. Lordul Keynes și discipolii săi fac absența propensiunii de a consuma responsabilă pentru ceea ce consideră ei condiții economice nesatisfăcătoare. În ochii lor, ceea ce este necesar pentru a-i face pe oameni mai prosperi nu este un spor al producției, ci o creștere a cheltuielilor. Pentru a le da oamenilor posibilitatea să cheltuiască mai mult, ei recomandă o politică „expansionistă".

14. Cf. mai jos, pp. 564-565.

Doctrina aceasta este tot atât de veche pe cât este de greșită. Analiza și respingerea ei vor fi întreprinse în capitolul referitor la ciclul economic.[15]

11. Substitutele monetare

Creanțele asupra unei anumite cantități de bani, plătibile și rambursabile la cerere, de către un debitor a cărui solvabilitate și disponibilitate de a plăti nu ridică nici cea mai mică îndoială, furnizează individului toate serviciile pe care le pot furniza banii, cu condiția ca toate părțile cu care ar putea el tranzacționa să fie perfect familiarizate cu calitățile esențiale ale creanțelor respective: scadență cotidiană și, de asemenea, solvabilitate și disponibilitate de a plăti neîndoielnice din partea debitorului. Putem numi asemenea creanțe substitute monetare, deoarece ele pot înlocui complet banii în deținerile monetare ale unui individ sau ale unei firme. Caracteristicile tehnice și legale ale substitutelor monetare nu privesc catalactica. Un substitut monetar poate fi încorporat fie într-o bancnotă, fie într-un depozit la cerere la o bancă, rambursabil la vederea unui cec – „monedă-cec" (*checkbook money*) sau monedă-depozit (*deposit currency*) –, presupunând că banca este pregătită să preschimbe nota sau depozitul în bani propriu-ziși cotidian și fără a {433} percepe vreun tarif. Însemnele monetare (*token coins*) sunt de asemenea substitute monetare, cu condiția ca posesorul lor să fie în măsură să le preschimbe la nevoie în bani, imediat și fără cheltuieli. În acest scop nu este necesar ca guvernul să fie constrâns prin lege să le ramburseze. Ceea ce contează este ca aceste însemne monetare să poată fi efectiv convertite în bani, imediat și fără cheltuieli. Dacă volumul total al însemnelor monetare emise este menținut în limite normale, atunci nu sunt necesare măsuri speciale legiferate de guvern pentru a le păstra valoarea de schimb la paritate cu cea înscrisă pe ele. Cererea publicului pentru monedă divizionară (*small change*) le asigură tuturor posibilitatea de a preschimba cu ușurință aceste însemne în bani. Lucrul cel mai important este ca toți deținătorii de substitute monetare să fie absolut siguri că le pot preschimba oricând pe acestea în bani, imediat și fără alte cheltuieli.

Dacă debitorul – guvernul sau o bancă – menține o rezervă de 100% bani propriu-ziși pentru a acoperi întreaga cantitate de substitute monetare, atunci numim substitutele monetare *certificate monetare*. Certificatul monetar individual este – nu neapărat în sens legal, dar întotdeauna în sens catalactic – reprezentarea unei cantități corespunză-

15. Cf. mai jos, pp. 548-565.

toare de bani, menținute în rezervă. Emiterea de certificate monetare nu sporește cantitatea de lucruri care pot satisface cererea de bani pentru dețineri monetare. De aceea, modificările cantității de certificate monetare nu afectează oferta de bani și relația monetară. Ele nu joacă un rol în determinarea puterii de cumpărare a banilor.

Dacă rezervele monetare, menținute de debitori pentru acoperirea substitutelor monetare emise, sunt mai reduse decât volumul total al acestor substitute, atunci numim acest excedent de substitute în raport cu rezerva *mijloace fiduciare*. De regulă, nu este posibil să stabilim dacă un specimen concret de substitute monetare este un certificat monetar sau un mijloc fiduciar. De obicei o parte din cantitatea totală a substitutelor monetare emise este acoperită de rezerva monetară păstrată. Astfel, o parte din volumul total al substitutelor monetare emise constă din certificate monetare, restul fiind mijloace fiduciare. Însă lucrul acesta nu poate fi stabilit decât de către cei ce au acces la bilanțurile contabile ale băncii. Bancnota, depozitul, sau însemnul monetar individuale nu-și relevă caracterul catalactic.

Emiterea de certificate monetare nu sporește fondurile pe care le poate întrebuința banca, în desfășurarea activităților sale de creditare. O bancă ce nu emite mijloace fiduciare nu poate acorda decât *credite reale* (*commodity credit*), adică nu poate împrumuta decât propriile sale fonduri și suma de bani pe care i-au încredințat-o clienții. Emisiunea de mijloace fiduciare sporește fondurile de care dispune o bancă în vederea creditării, dincolo de aceste limite. {434} Ea permite de acum băncii să acorde nu numai credite reale, ci și *credite de circulație* (*circulation credit*), adică credite acordate din mijloacele fiduciare nou emise.

Spre deosebire de cantitatea de certificate monetare, care este indiferentă, cantitatea de mijloace fiduciare nu este. Mijloacele fiduciare afectează fenomenele de piață la fel ca și banii. Modificările survenite în cantitatea lor influențează determinarea puterii de cumpărare a monedei, prețurile și, temporar, afectează de asemenea și rata dobânzii.

Economiștii mai timpurii întrebuințau o terminologie diferită. Mulți dintre ei erau gata să numească substitutele monetare pur și simplu bani, deoarece acestea puteau furniza serviciile pe care le furnizează banii. Însă această terminologie nu este adecvată. Cel dintâi obiectiv al terminologiei științifice este de a facilita analiza problemelor la care se referă. Sarcina teoriei catalactice a banilor – care este deosebită de teoria legală și de disciplinele tehnice a managementului bancar și a contabilității – este cercetarea problemelor legate de determinarea prețurilor și a ratelor dobânzilor. Pentru acest scop este necesară o distincție netă între certificatele monetare și mijloacele fiduciare.

Termenul de *expansiune a creditului* a fost adesea răstălmăcit. Este important să realizăm că ceea ce am numit credit real nu poate fi expandat. Singurul vehicul de expansiune a creditului este creditul de circulație. Dar acordarea de credit de circulație nu înseamnă întotdeauna o expansiune a creditului. Dacă volumul de mijloace fiduciare emise în prealabil și-a consumat toate efectele asupra pieței, dacă prețurile, ratele salariale și ratele dobânzii s-au adaptat la oferta totală de bani propriu-ziși plus mijloace fiduciare (adică la oferta de bani în sens larg), atunci acordarea de credit de circulație, fără alte augmentări ale cantității de mijloace fiduciare, nu mai este o expansiune a creditului. Expansiunea creditului este prezentă numai când se acordă credite prin emiterea unei cantități adiționale de mijloace fiduciare; ea nu este prezentă dacă băncile reîmprumută mijloace fiduciare care le-au fost returnate de foștii lor debitori.

12. Limitarea emisiunii de mijloace fiduciare

Oamenii tratează substitutele monetare ca și cum ar fi bani, pentru că sunt pe deplin încredințați că va fi posibil să le preschimbe oricând în bani, neîntârziat și fără alte costuri. Îi putem numi pe cei care împărtășesc această încredere – și care sunt deci gata să trateze substitutele monetare ca și când ar fi vorba de bani – *clienți* ai băncii, ai bancherului sau ai autorității emitente. Nu are importanță dacă instituția emitentă este sau nu gestionată conform practicilor curente în industria bancară. Însemnele monetare emise de trezoreria unei țări sunt și ele substitute monetare, deși trezoreria nu contabilizează de regulă suma emisă în registrele sale ca pe un pasiv și nici nu privește această sumă ca pe o parte a datoriei naționale. Este la fel de irelevant dacă posesorul unui substitut monetar are sau nu o creanță care îi conferă un drept legal la rambursare. Ceea ce contează este dacă substitutul monetar poate fi efectiv preschimbat în bani, neîntârziat și fără alte costuri.[16] {435}

Emiterea de certificate monetare este o operațiune costisitoare.

16. Este de asemenea irelevant dacă legislația le atribuie sau nu substitutelor calitatea de mijloace legale de efectuare a plăților. Dacă lucrurile acestea sunt efectiv tratate de oameni ca substitute monetare, și deci, sunt substitute monetare care posedă o putere de cumpărare egală cu suma respectivă de bani, atunci singurul efect al legiferării calității de mijloace de efectuare a plăților este împiedicarea persoanelor rău voitoare să-și șicaneze semenii, numai din plăcerea de a proceda astfel. Dacă, pe de altă parte, lucrurile respective nu sunt substitute monetare și sunt comercializate cu un rabat față de valoarea înscrisă pe ele, atunci a li se conferi calitatea de mijloace legale de efectuare a plăților revine la impunerea autoritară a unui preț-plafon, adică la stabilirea unui preț maximal pentru aur și valuta străină și a unui preț minimal pentru lucrurile care au încetat de a mai fi substitute monetare, dar au rămas fie monedă-credit fie monedă discreționară. În acest caz se manifestă efectele descrise de legea lui Gresham.

Bancnotele trebuie tipărite, însemnele monetare trebuie bătute; trebuie organizat un sistem complicat de menținere a contabilității pentru depozite; rezervele trebuie păstrate în siguranță; în fine, există riscul fraudelor comise prin întrebuințarea de bancnote și cecuri contrafăcute. Pentru a diminua toate aceste cheltuieli, nu există decât șansa redusă ca unele dintre bancnotele emise să fie distruse și posibilitatea încă și mai redusă ca unii depozitari să uite de depozitele lor. Emiterea de certificate monetare este o întreprindere ruinătoare, dacă nu este corelată cu emiterea de mijloace fiduciare. În istoria timpurie a activităților bancare sunt consemnate bănci a căror unică activitate era emiterea de certificate monetare. Dar aceste bănci erau indemnizate de clienții lor, pentru a putea suporta costurile corespunzătoare. În orice caz, catalactica nu se preocupă de problemele pur tehnice ale băncilor care nu emit mijloace fiduciare. Singurul interes pe care îl prezintă certificatele monetare pentru catalactică ține de legătura dintre emiterea lor și emiterea de mijloace fiduciare.

În vreme ce cantitatea de certificate monetare este catalactic lipsită de importanță, o creștere sau o descreștere a cantității de mijloace fiduciare afectează determinarea puterii de cumpărare a banilor, în același mod în care o fac și variațiile cantității de monedă. De aceea, întrebarea dacă există sau nu o limită în calea creșterii cantității de mijloace fiduciare este de o importanță vitală.

Dacă printre clienții unei bănci se numără toți membrii economiei de piață, atunci limita existentă în calea emiterii de mijloace fiduciare coincide cu cea existentă în calea augmentării cantității de monedă. O bancă aflată în situația de a fi singura instituție emitentă de mijloace fiduciare într-o țară izolată, sau în întreaga lume – și în a cărei clientelă se numără toți indivizii și toate firmele – trebuie să respecte în desfășurarea activităților sale două reguli: {436}

În primul rând, trebuie să evite orice acțiune care ar putea trezi suspiciunea clienților săi, adică a publicului. Îndată ce clienții încep să-și piardă încrederea, ei încep să solicite rambursarea bancnotelor și își retrag depozitele. Cât de departe poate merge o bancă în direcția augmentării emisiunilor sale de mijloace fiduciare fără a genera neîncredere, ține de factori psihologici.

În al doilea rând, banca nu trebuie să augmenteze cantitatea de mijloace fiduciare în așa măsură și cu asemenea viteză încât clienților săi să li se formeze convingerea că această creștere a prețurilor va continua la nesfârșit și în ritm accelerat. Într-adevăr, dacă publicul își formează această credință, atunci oamenii își vor reduce deținerile monetare, se vor precipita asupra valorilor „reale" și vor provoca o panică financiară.

Apropierea unei astfel de catastrofe este imposibil de imaginat dacă nu se admite că prima sa manifestare constă în pierderea încrederii. Cu siguranță, publicul va prefera să-și preschimbe mijloacele fiduciare în bani, mai degrabă decât să se precipite asupra valorilor reale, adică să cumpere nediferențiat diverse bunuri. În aceste condiții, banca trebuie să dea faliment. Dacă guvernul intervine pentru a elibera banca de obligația de a-și rambursa bancnotele și de a înapoia depozitele, conform termenilor contractuali, atunci mijloacele fiduciare devin fie monedă-credit, fie monedă discreționară. Suspendarea plăților de metal prețios schimbă în întregime starea de lucruri. De acum înainte nu se mai pune problema mijloacelor fiduciare, a certificatelor monetare și a substitutelor monetare. În scenă intră guvernul, cu legile sale de reglementare a mijloacelor de plată. Banca își pierde existența independentă, devenind un instrument al politicilor guvernamentale, un oficiu aflat în subordinea trezoreriei.

Problemele cele mai importante din punct de vedere catalactic, legate de emiterea de mijloace fiduciare de către o singură bancă, sau de mai multe bănci care acționează concertat, a căror clientelă înglobează toți indivizii, nu sunt cele legate de limitarea cantităților emise. Le vom analiza în capitolul XX, care este consacrat legăturilor dintre cantitatea de monedă și rata dobânzii.

Ajunși în acest punct al investigațiilor noastre, trebuie să cercetăm problema coexistenței mai multor bănci independente. Independența înseamnă că fiecare bancă își urmează propriul ei curs în ce privește emisiunea de mijloace fiduciare și nu acționează în înțelegere cu alte bănci. Coexistența înseamnă că fiecare bancă are o clientelă în care nu se numără toți membrii sistemului de piață. Pentru simplificare, vom presupune că nici un individ sau firmă nu sunt clienți ai mai mult decât unei singure bănci. Rezultatul raționamentului nu s-ar modifica dacă am presupune că există și persoane care sunt clienți ai mai mult decât unei singure bănci și persoane care nu sunt clienți ai nici unei bănci.

Întrebarea care se pune este dacă există sau nu o limită în calea emiterii de mijloace fiduciare de către asemenea bănci care coexistă în mod independent. Deoarece există limite chiar și pentru emisiunea de mijloace fiduciare de către o singură bancă, a cărei clientelă include toți indivizii, este evident că asemenea limite există și pentru o multitudine de bănci, care coexistă în mod independent. Ceea ce dorim să arătăm este că pentru o asemenea multitudine de bănci care coexistă independent, limitele sunt mai severe decât cele existente în cazul unei singure bănci cu o clientelă nelimitată. {437}

Presupunem că, în cadrul unui sistem de piață, au fost înființate

mai multe bănci independente în trecut. După ce, în prealabil, nu s-au utilizat decât bani, aceste bănci au introdus utilizarea substitutelor monetare, o parte dintre acestea fiind mijloace fiduciare. Fiecare bancă posedă o clientelă și a emis o anumită cantitate de mijloace fiduciare, care sunt păstrate, în calitate de substitute monetare, în deținerile monetare ale diverșilor clienți. Cantitatea totală de mijloace fiduciare emisă astfel de către bănci și absorbită de deținerile monetare ale clienților lor a modificat structura prețurilor și puterea de cumpărare a unității montare. Dar efectele acestea s-au consumat deja și, în prezent, piața nu mai este perturbată de mișcări provenite din această expansiune trecută a creditelor.

Dar să presupunem în continuare că, în prezent, o singură bancă se lansează în emiterea de noi mijloace fiduciare, în vreme ce celelalte nu procedează la fel. Clienții băncii expansioniste – foști clienți sau clienți noi, dobândiți prin intermediul expansiunii – primesc credite suplimentare, își extind activitățile economice, intervin pe piață cu o cerere suplimentară de bunuri și servicii, determină creșterea prețurilor. Persoanele care nu se numără printre clienții băncii expansioniste nu-și pot permite să cumpere la aceste prețuri mai ridicate; ele sunt nevoite să-și restrângă cumpărăturile. Astfel, pe piață se manifestă un transfer al bunurilor, de la non-clienți la clienții băncii expansioniste. Clienții cumpără mai mult de la non-clienți decât le vând acestora; ei au posibilitatea de a le plăti non-clienților mai mult decât primesc de la ei. Dar substitutele monetare emise de banca expansionistă nu sunt mijloace de plată adecvate pentru non-clienți, deoarece acești oameni nu le atribuie caracterul de substitute monetare. Pentru a-și reglementa plățile către non-clienți, clienții trebuie întâi să preschimbe substitutele monetare emise de propria lor bancă – banca expansionistă – în bani. Banca expansionistă trebuie să-și ramburseze bancnotele și să înapoieze depozitele. Rezerva sa scade (presupunând că numai o parte din substitutele monetare pe care le emisese aveau caracterul de mijloace fiduciare). Se apropie momentul în care – după epuizarea rezervei sale monetare – banca nu va mai fi în măsură să-și ramburseze substitutele monetare aflate încă în circulație. Pentru a evita insolvabilitatea, ea trebuie să se întoarcă în cel mai scurt timp posibil la o politi- {438} că de consolidare a rezervei sale monetare. Ea trebuie să-și abandoneze metodele expansioniste.

Această reacție a pieței la expansiunea creditului, venită din partea unei bănci cu o clientelă limitată, a fost descrisă strălucit de Școala Monetară (*Currency School*). Cazul particular analizat de Școala Monetară se referea la coincidența expansiunii creditului de că-

tre banca centrală privilegiată a unei țări, sau de către toate băncile unei țări, cu politica non-expansionistă practicată de băncile altor țări. Demonstrația noastră se referă la cazul mai general al coexistenței unei multitudini de bănci cu clientele diferite, precum și la cazul cel mai general, al existenței unei singure bănci cu clientelă limitată, într-un sistem în care restul populației nu patronează nici o bancă și nu acordă nici unui fel de creanțe statutul de substitute monetare. Bineînțeles că nu contează dacă presupunem că clienții unei bănci trăiesc net separați geografic de cei ai altor bănci dintr-un anumit district sau dintr-o anumită țară, sau dacă cele două categorii de clienți trăiesc laolaltă. Acestea nu sunt decât diferențe de date, care nu privesc problemele catalactice la care ne referim.

O bancă nu poate niciodată emite mai multe substitute monetare decât cele pe care le pot păstra clienții săi în deținerile lor de monedă. Un client individual nu poate păstra niciodată sub formă de substitute monetare o parte mai mare din deținerea sa de monedă, decât cea corespunzătoare proporției dintre tranzacțiile sale cu alți clienți ai băncii la care este afiliat și tranzacțiile sale totale. Din considerente practice el se va fixa, de regulă, mult sub această proporție maximală. Astfel se definește o limită în calea emiterii de mijloace fiduciare. Putem admite că, în tranzacțiile curente, toți actorii sunt dispuși să accepte fără discriminare bancnote și cecuri emise de orice bancă. Dar fiecare actor depozitează neîntârziat, la propria sa bancă, atât cecurile cât și bancnotele băncilor al căror client personal nu este. În continuare, banca sa își reglează conturile cu cealaltă bancă. Astfel se pune în mișcare procesul descris mai sus.

S-au scris o mulțime de absurdități despre o așa-zisă predilecție perversă a publicului pentru bancnotele emise de bănci dubioase. Adevărul este că, în afara unui mic număr de oameni de afaceri capabili să distingă între băncile sănătoase și cele nesănătoase, bancnotele au fost întotdeauna privite cu neîncredere. Ceea ce a făcut ca aceste suspiciuni să dispară treptat au fost statutele speciale (*special charters*) acordate de guverne băncilor privilegiate. Argumentul frecvent avansat, că bancnotele de valoare mică ar fi ajuns în mâinile oamenilor săraci și ignoranți, care erau incapabili de a distinge între bancnotele sănătoase și cele nesănătoase, nu poate fi luat în serios. Cu cât este mai sărac și mai puțin familiarizat cu operațiunile bancare cel ce intră în posesia unei bancnote, cu atât el o va cheltui mai repede, astfel încât ea se va întoarce mai repede, prin intermediul comerțului cu amănuntul și cu {439} ridicata, la banca emitentă sau la persoane familiarizate cu situațiile bancare.

Pentru o bancă este foarte ușor să sporească numărul persoanelor

dispuse să accepte împrumuturi acordate prin expansiunea creditelor și plătite în substitute monetare. Dar, pentru orice bancă este foarte dificil să-și mărească clientela, adică numărul de persoane dispuse să atribuie acestor creanțe calitatea de substitute monetare și să le păstreze ca atare în deținerile lor de monedă. Mărirea clientelei este un proces dificil și lent, asemenea tuturor proceselor care se bazează pe câștigarea bunăvoinței. Pe de altă parte, o bancă își poate pierde clientela foarte rapid. Dacă dorește să și-o păstreze, ea nu trebuie să permită niciodată apariția vreunor îndoieli în legătură cu capacitatea și disponibilitatea sa de a-și onora toate datoriile, cu respectarea strictă a termenilor contractuali. Ea trebuie să mențină o rezervă suficient de mare, pentru a rambursa toate bancnotele pe care le poate prezenta vreun purtător în acest scop. De aceea, nici o bancă nu se poate limita doar la emiterea de mijloace fiduciare; ea trebuie să păstreze o rezervă corelată cu volumul total de substitute monetare emise, combinând astfel emiterea de mijloace fiduciare cu cea de certificate monetare.

A fost o mare eroare să se creadă că rostul rezervelor este de a furniza mijloacele de rambursare pentru acele bancnote ale căror deținători și-au pierdut încrederea în bancă. Încrederea de care se bucură o bancă și substitutele monetare emise de ea este indivizibilă. Ea fie este prezentă la toți clienții săi, fie dispare cu totul. Dacă unii dintre clienți își pierd încrederea, atunci și-o pierd și ceilalți. Nici o bancă ce emite mijloace fiduciare și acordă credit de circulație nu-și poate îndeplini obligațiile asumate în momentul emiterii de substitute monetare, dacă toți clienții își pierd încrederea în ea și solicită rambursarea bancnotelor și restituirea depozitelor lor. Aceasta este o caracteristică sau o slăbiciune esențială a emiterii de mijloace fiduciare și a acordării de credit de circulație. Ea nu poate fi remediată de nici un sistem de politici de gestionare a rezervelor și de nici un fel de cerință de acoperire cu rezerve reglementată prin lege. Tot ce se poate obține prin menținerea unei rezerve este posibilitatea ca banca să-și retragă de pe piață excesul de mijloace fiduciare emise. Dacă banca a emis mai multe bancnote decât pot întrebuința clienții săi în tranzacțiile cu alți clienți, ea trebuie să ramburseze acest exces.

Legile care au constrâns băncile să mențină rezerve corespunzătoare unei anumite fracțiuni din depozitele și bancnotele emise au fost eficace în măsura în care au limitat creșterea volumului de mijloace fiduciare și de credit de circulație. Ele au fost inutile în măsura în care au urmărit asigurarea rambursării prompte a bancnotelor și a înapoierii prompte a depozitelor, în eventualitatea unei pierderi a încrederii.

Școala Bancară (*Banking School*) a eșuat complet în ce privește ana-

lizarea acestor probleme. Ea a fost indusă în eroare de ideea greșită că {440} necesitatea desfășurării afacerilor limitează rigid cantitatea maximă de bancnote convertibile pe care le poate emite o bancă. Reprezentanții săi nu au realizat faptul că cererea publicului pentru credit este o mărime dependentă de disponibilitatea băncii de a împrumuta – și că băncile care nu se preocupă de propria lor solvabilitate au posibilitatea de a expanda creditul de circulație, prin reducerea ratei dobânzii sub valoarea ei de piață. Nu este adevărat că suma totală pe care o poate împrumuta o bancă, dacă își limitează împrumuturile la scontarea efectelor de comerț cu scadență rapidă, rezultate din vânzarea și cumpărarea de materiale și bunuri semifinite, este o cantitate unic determinată de mersul afacerilor și independentă de politicile băncii. Această cantitate crește sau scade, odată cu scăderea sau creșterea ratei de scont. Scăderea ratei dobânzii este echivalentă cu augmentarea cantității a ceea ce se consideră în mod eronat a fi cerințele normale pentru desfășurarea afacerilor.

Școala Monetară (*Currency School*) a oferit o explicație în întregime corectă a crizelor recurente care perturbau situația economică din Anglia în anii treizeci și patruzeci ai secolului al XIX-lea. Banca Angliei și alte bănci și bancheri britanici practicau expansiunea creditului, în vreme ce în țările cu care făcea negoț Marea Britanie nu exista expansiune a creditului, sau cel puțin nu în același grad. Scurgerea metalului prețios în exterior survenea ca o consecință necesară a acestei stări de lucruri. Toate argumentele avansate de Școala Bancară pentru a respinge această teorie au fost eronate. Din nefericire, Școala Monetară a greșit în două privințe. Ea n-a realizat niciodată că remediul pe care-l sugera – anume legiferarea limitării stricte a cantității de bancnote emise în surplus față de rezervele de metal prețios – nu era singurul posibil aici. Ea n-a luat deloc în considerație ideea de liberă competiție bancară (*free banking*). A doua greșeală a Școlii Monetare a fost incapacitatea sa de a recunoaște faptul că depozitele rambursabile la vedere reprezintă substitute monetare și, în măsura în care volumul lor depășește rezervele existente, reprezintă mijloace fiduciare și, în consecință, sunt vehicule ale expansiunii creditului, la fel ca și bancnotele. Faptul de a fi recunoscut că ceea ce se numește monedă-depozit (*deposit currency*) este un substitut monetar, la fel ca și bancnotele, a fost singurul merit al Școlii Bancare. Dar, în afara acestui aspect, toate doctrinele Școlii Bancare erau viciate. Ea se ghida după idei contradictorii referitoare la neutralitatea monedei, încerca să respingă teoria cantitativă a banilor prin invocarea unui *deus ex machina* – mult pomenitele tezaurizări – și denatura complet problemele legate de rata dobânzii.

Trebuie subliniat faptul că problema restricțiilor legale impuse asupra emiterii de mijloace fiduciare n-a putut apărea decât datorită faptului că guvernele acordaseră privilegii speciale uneia sau mai multor {441} bănci, împiedicând astfel libera dezvoltare a activităților bancare. Dacă guvernele nu s-ar fi amestecat niciodată în beneficiul anumitor bănci, dacă nu ar fi scutit niciodată unele bănci de obligația, care le revine tuturor indivizilor și firmelor dintr-o economie de piață, de a-și achita datoriile în deplină concordanță cu termenii contractuali, nu s-ar fi ivit niciodată o problemă bancară. Limitele care stau în calea expansiunii creditului ar fi funcționat cu eficacitate. Fiecare bancă ar fi fost constrânsă, de considerații legate de propria ei solvabilitate, să dea dovadă de reținere în emiterea de mijloace fiduciare. Băncile care nu s-ar fi conformat acestor reguli indispensabile ar fi fost condamnate la faliment, iar publicul, avertizat datorită pagubelor, ar fi devenit de două ori mai suspicios și mai rezervat.

Atitudinea guvernelor europene cu privire la activitățile bancare a fost, dintru început, lipsită de sinceritate și înclinată către mistificare. Pretinsa solicitudine față de binele națiunii, față de public în general și față de sărmanele mase ignorante în particular n-a fost decât un paravan. Guvernele doreau inflație și expansiune a creditului, doreau boom-uri și bani ieftini. Americanii aceia care au reușit în două rânduri să se debaraseze de banca centrală erau conștienți de pericolul pe care-l reprezentau asemenea instituții; regretabil a fost numai că ei n-au sesizat faptul că răul pe care-l combăteau era prezent în toate tipurile de amestec guvernamental în activitățile bancare. Astăzi, nici chiar cei mai fanatici etatiști nu pot nega că pretinsele deficiențe ale liberei competiții bancare sunt minore, în comparație cu efectele dezastruoase ale inflațiilor gigantice provocate de băncile privilegiate și controlate de guvern.

Ideea că guvernele s-au amestecat în activitatea bancară pentru a reduce emiterea de mijloace fiduciare și a împiedica expansiunea creditului este un mit. Guvernele au fost ghidate, dimpotrivă, de setea de inflație și de expansiune a creditului. Ele au privilegiat băncile deoarece doreau să lărgească limitele pe care le impune piața neobstrucționată expansiunii creditului, sau pentru că erau dornice să obțină o sursă de venit pentru trezorerie. De cele mai multe ori, aceste considerații au constituit ambele o motivație pentru autorități. Acestea împărtășeau convingerea că mijloacele fiduciare sunt un mijloc eficient de reducere a ratei dobânzii – și le cereau băncilor să expandeze creditul, în beneficiul atât al economiei cât și al trezoreriei. Abia atunci când au devenit vizibile efectele nedorite ale expansiunii creditului s-au adoptat legi

menite să reducă emisiunea de bancnote – iar uneori și de depozite – neacoperite în metal prețios. Instituirea liberei competiții bancare nu a fost luată niciodată serios în considerație, tocmai pentru că ar fi fost prea eficientă în ce privește limitarea expansiunii creditului. Într-adevăr, conducătorii, scriitorii și publicul împărtășeau în unanimitate credința că mediile de afaceri posedă un drept bine întemeiat la o {442} cantitate „normală" și „necesară" de credit de circulație – și că această cantitate nu putea fi asigurată în regim de liberă competiție bancară.[17]

Multe guverne n-au privit niciodată emiterea de mijloace fiduciare din alt punct de vedere decât cel al fiscalității. În ochii lor, principala sarcină a băncilor era de a împrumuta bani trezoreriei. Substitutele monetare erau privite favorabil, ca înaintemergătoare ale banilor de hârtie emiși de stat. Bancnota convertibilă nu era decât primul pas pe calea către bancnota neconvertibilă. Odată cu progresul statolatriei și cu politica intervenționismului aceste idei s-au generalizat, încetând de a mai fi puse la îndoială de către cineva. Astăzi nici un guvern nu-și mai pune problema de a lua în considerație programul adepților liberei competiții bancare, deoarece nici un guvern nu dorește să renunțe la ceea ce consideră o sursă comodă de venit. Ceea ce se numește astăzi pregătire financiară pentru război nu este decât capacitatea de a obține, prin mijlocirea băncilor privilegiate și controlate de către stat, toate sumele de bani de care ar putea avea nevoie o țară aflată în război. Cu toate că acest lucru nu este admis în mod explicit, inflaționismul radical este o caracteristică esențială a ideologiei economice a vremurilor noastre.

Însă chiar și pe vremea când liberalismul se bucura de cel mai înalt prestigiu pe care l-a avut vreodată, și guvernele erau mai înclinate să păstreze pacea și bunăstarea decât să stârnească războaie, moarte, distrugere și mizerie, oamenii priveau problemele legate de activitatea bancară cu idei preconcepute. În afara țărilor anglo-saxone, opinia publică era convinsă că una din principalele sarcini ale bunei guvernări este de a reduce rata dobânzii și că expansiunea creditului este mijlocul potrivit pentru atingerea acestui obiectiv.

Marea Britanie nu era afectată de aceste erori când, în 1844, și-a reformat legislația bancară. Dar această lege faimoasă a fost viciată de cele două neajunsuri de care suferea Școala Monetară. Pe de o parte, se păstra sistemul amestecului guvernamental în activitatea bancară. Pe

17. Noțiunea de expansiune „normală" a creditului este absurdă. Emiterea de noi mijloace fiduciare, indiferent în ce cantitate, pune întotdeauna în mișcare acele modificări în structura prețurilor a căror descriere cade în sarcina teoriei ciclului economic. Bineînțeles, dacă noua cantitate emisă nu este mare, nu vor fi mari nici efectele inevitabile ale expansiunii.

de altă parte, nu se limita decât emiterea de bancnote neacoperite în metal prețios. Mijloacele fiduciare n-au fost suprimate, decât în măsura în care luau forma bancnotelor. Ele puteau prolifera sub forma monedei depozit.

În vederea dezvoltării ideii implicate în teoria Școlii Monetare până la ultimele sale concluzii logice, s-ar putea sugera ca toate băncile să fie forțate prin lege să dețină o rezervă monetară de 100%, pentru acoperirea cantității totale de substitute monetare (bancnote plus depozite la cerere). Acesta este nucleul planului de adoptare a rezervelor 100%, al profesorului Irving Fisher. Însă profesorul Fisher și-a combinat planul cu propunerea sa de adoptare ca etalon a unui index numeric (*index-number standard*). Am arătat deja de ce o asemenea schemă este iluzorie și echivalentă cu aprobarea în mod deschis a puterii statului de a manipula puterea de cumpărare, în funcție de apetitul celor mai puternice grupuri de presiune. Dar chiar și dacă planul de legiferare al rezervelor 100% ar fi adoptat pe baza unui etalon aur neadulterat, el nu ar îndepărta cu totul dezavantajele inerente oricărui tip de amestec guvernamental în activitățile bancare. Pentru a evita orice nouă expansiune a creditelor este necesar ca activitatea bancară să fie așezată sub jurisdicția regulilor generale ale dreptului comercial și civil, care silesc pe fiecare individ și pe fiecare firmă să-și îndeplinească toate obligațiile, în sensul respectării depline a termenilor contractuali. Dacă se perpetuează caracterul de organisme privilegiate al băncilor, care sunt supuse unor prevederi legislative speciale, atunci nu dispare instrumentul pe care guvernele îl pot întrebuința pentru obiective fiscale. Atunci orice restricție impusă emisiunii de mijloace fiduciare depinde de bunele intenții ale guvernului și ale parlamentului. Acestea pot limita emisiunea în timpul perioadelor considerate normale. Însă restricția va fi ridicată, ori de câte ori un guvern socotește că recursul la asemenea măsuri extraordinare este justificat de vreo stare de urgență. Dacă o administrație și partidul care o susține doresc să-și sporească cheltuielile fără a-și periclita popularitatea prin impunerea de impozite mai ridicate, ei vor fi întotdeauna gata să declare că impasul în care se află este o stare de urgență. Recursul la tiparniță și la complezența servilă a responsabililor bancari, grăbiți să dea satisfacție autorităților prin felul în care-și gestionează activitățile, este instrumentul preferat al guvernelor dornice să cheltuiască bani pentru care contribuabilii nu sunt dispuși să suporte impozite mai ridicate.

{443}

Libera competiție bancară este singura metodă disponibilă pentru prevenirea pericolelor inerente expansiunii creditelor. Este adevărat că ea nu ar împiedica o expansiune lentă a creditelor, menținute în limite

foarte înguste, practicată de bănci precaute, care ar furniza publicului toate informațiile necesare despre statutul lor financiar. Dar în regim de liberă competiție bancară ar fi fost imposibil ca expansiunea creditelor, cu toate consecințele sale inevitabile, să capete proporțiile unei caracteristici obișnuite – am fi tentați să spunem chiar normale – a sistemului economic. Numai libera competiție bancară ar fi putut feri economia de piață de crize și depresiuni.

Privind în urmă, la istoria ultimelor două secole, nu putem să nu observăm că erorile comise de liberalism în domeniul problemelor legate de activitățile bancare au reprezentat o lovitură fatală pentru economia de piață. Nu exista nici un motiv să se abdice de la principiul liberei inițiative în domeniul activităților bancare. Majoritatea politicienilor liberali au dezarmat pur și simplu în fața ostilității populare, îndreptate împotriva acordării de bani cu împrumut și a perceperii de {444} dobânzi. Ei n-au reușit să înțeleagă că rata dobânzii este un fenomen de piață, care nu poate fi manipulat *ad libitum* de autorități sau de vreun alt organism. Ei și-au însușit superstiția că reducerea ratei dobânzii este benefică și că expansiunea creditelor este mijlocul potrivit în vederea obținerii unor asemenea bani ieftini. Nimic nu a dăunat mai mult cauzei liberalismului decât revenirea aproape regulată a boom-urilor febrile și a prăbușirii piețelor dominate de optimism cu privire la creșterea cursului, urmate de crize prelungite. Opinia publică a căpătat convingerea că astfel de fenomene sunt inevitabile pentru o economie de piață neobstrucționată. Oamenii nu realizau că ceea ce îi deranja erau consecințele necesare ale politicilor menite să reducă rata dobânzii, prin mijlocirea expansiunii creditelor. Ei s-au cramponat cu încăpățânare de aceste politici și au încercat zadarnic să combată consecințele nedorite ale unui amestec guvernamental tot mai pronunțat.

Observații referitoare la discuțiile despre libera competiție bancară

Școala Bancară considera că emiterea unei cantități prea mari de bancnote este imposibilă, atâta vreme cât banca se limitează la acordarea de împrumuturi pe termen scurt.[18] Când un împrumut este înapoiat la scadență, bancnotele reintră în posesia băncii și dispar astfel de pe piață. Însă lucrul acesta nu se întâmplă decât dacă banca reduce volumul creditelor acordate. (Dar chiar și atunci, prin aceasta nu se neutralizează efectele precedentei expansiuni a creditului. Efectelor acesteia i se adaugă, pur și simplu, efectele unei contracții ulterioare a creditului.) Scenariul obișnuit este cel în care banca înlocuiește efectele expirate și achitate prin scontarea unor noi efecte de schimb (*bills of*

18. A se vedea mai sus, pp. 437-438.

exchange). În acest caz, cantității de bancnote retrase de pe piață prin onorarea unui împrumut prealabil îi corespunde o cantitate de bancnote nou emise.

Concatenarea care limitează expansiunea creditului într-un sistem de liberă competiție bancară funcționează diferit. Ea nu are nici un fel de legătură cu procesul avut în vedere de acest așa-zis Principiu al lui Fullarton, ci este provocată de faptul că expansiunea creditelor nu mărește prin ea însăși clientela băncii, adică numărul de persoane care le atribuie creanțelor la cerere asupra băncii caracterul de substitute monetare. Deoarece emiterea de către o bancă de mijloace fiduciare în exces augmentează, după cum am văzut mai sus, suma care trebuie plătită de clienții băncii expansioniste către alte persoane, ea sporește concomitent cererea de rambursare a substitutelor sale monetare. În felul acesta ea forțează banca expansionistă să dea dovadă de reținere.

Faptul acesta n-a fost niciodată pus în discuție în ce privește depozitele rambursabile la cerere. Este evident că banca expansionistă ar ajunge rapid {445} într-o poziție dificilă, în privința operațiunilor de *clearing* cu alte bănci. Însă uneori s-a susținut că lucrurile se prezintă diferit în ce privește bancnotele.

În tratarea problemelor legate de substitute monetare, catalactica afirmă despre creanțele respective că sunt privite de un număr de oameni ca și cum ar fi bani, că sunt date și primite în tranzacții și păstrate în dețineri monetare, ca și banii. Tot ce afirmă catalactica cu privire la substitutele monetare presupune această stare de lucruri. Însă ar fi ridicol să credem că orice bancnotă emisă de o bancă devine într-adevăr un substitut monetar. Ceea ce conferă unei bancnote statutul de substitut monetar este un anumit tip de bunăvoință de care se bucură banca emitentă. Cea mai mică îndoială cu privire la capacitatea sau disponibilitatea unei bănci de a rambursa orice bancnotă fără întârziere, în orice moment și fără nici o cheltuială pentru purtător, subminează tipul acesta special de bunăvoință și înlătură caracterul de substitute monetare al bancnotelor. Putem admite că toată lumea este nu numai dispusă să primească asemenea bancnote îndoielnice cu împrumut, ci și că preferă să le primească în calitate de plăți, mai degrabă decât să mai aibă de așteptat. Însă dacă există îndoieli cu privire la caracterul lor ireproșabil, oamenii se vor grăbi să scape de ele cât mai rapid cu putință. Ei vor păstra în deținerile lor monetare bani și substitute monetare pe care le consideră întru totul sigure, renunțând la bancnotele suspecte. Aceste bancnote vor fi comercializate cu un rabat, iar această împrejurare va face ca ele să se îndrepte din nou către banca lor emitentă, singura care este obligată să le răscumpere la întreaga valoare nominală înscrisă pe ele.

Chestiunea poate fi clarificată și mai bine dacă aruncăm o privire asupra condițiilor de desfășurare a activităților bancare din Europa continentală. Aici băncile comerciale nu erau supuse nici unei limite în ce privește cantitatea depozitelor rambursabile la vedere. Ele ar fi fost în măsură să acorde credit de circulație, și astfel să expandeze creditul, prin adoptarea metodelor aplicate de băncile din țările anglo-saxone. Însă publicul nu s-a arătat dispus să trateze asemenea depozite bancare ca pe niște substitute monetare. O persoană care

primea un cec îl convertea de regulă imediat în bani, retrăgând astfel de la bancă suma respectivă. Pentru o bancă comercială era imposibil să acorde împrumuturi prin deschiderea de credite în contul debitorului, cu excepția unei sume neglijabile. Îndată ce un debitor plătea cu un cec urma retragerea sumei respective de la bancă. Numai firmele mari priveau depozitele ca pe niște substitute monetare. Deși băncile centrale din majoritatea acestor țări nu erau supuse nici unor restricții legale care să le afecteze gestionarea depozitelor, ele au fost împiedicate să întrebuințeze acest instrument ca pe un vehicul de expansiune a creditelor pe scară mare, deoarece clientela monedei-depozit era prea redusă. Practic singurul instrument al creditului de circulație și al expansiunii creditelor erau bancnotele.

În anii optzeci ai secolului al XIX-lea guvernul austriac s-a lansat într-un proiect de popularizare a monedei-cec, prin înființarea unui departament de conturi de cecuri în cadrul Serviciului de Economii al Oficiului Poștal. Inițiativa a fost într-o anumită măsură încununată de succes. Depozitele din cadrul acestui departament al Oficiului Poștal erau tratate ca substitute monetare, de către o clientelă mai largă decât cea a departamentului conturilor de cecuri din cadrul Băncii Centrale de Emisiune a țării. Sistemul a fost păstrat de noile state care i-au succedat imperiului habsburgic în 1918. El a fost adoptat de asemenea de numeroase alte țări europene, cum ar fi Germania. Este important să observăm că acest tip de monedă-depozit a fost o inițiativă pur guvernamentală, iar creditul de circulație acordat de acest sistem a fost destinat exclusiv guvernelor. Este grăitor faptul că numele instituției austriece de economii din cadrul Oficiului Poștal, ca și cel al majorității replicilor sale din străinătate, nu a fost *Bancă* de Economii, ci *Oficiu* de Economii (*Amt*). În afara acestor depozite la cerere gestionate de sistemul poștal de stat, în majoritatea țărilor non-anglo-saxone principalele vehicule ale creditului de circulație sunt bancnotele și, într-o măsură mai redusă, depozitele de la Banca Centrală de Emisiune controlată de stat. {446}

În Statele Unite, mulți patroni plătesc indemnizații și chiar salarii prin emitere de cecuri. În măsura în care beneficiarii preschimbă imediat cecurile în bani lichizi și retrag întreaga sumă de la bancă, această metodă nu înseamnă decât că povara oneroasă a manipulării de monede și bancnote este transferată de la casieria patronului la casieria băncii. Ea nu are implicații catalactice. Dacă toți cetățenii ar proceda în felul acesta cu cecurile pe care le primesc, depozitele nu ar fi substitute monetare și nu ar putea fi utilizate ca instrumente ale creditului de circulație. Ceea ce face ca depozitele să fie ceea ce se numește îndeobște monedă-cec sau monedă-depozit este doar faptul că o parte considerabilă a opiniei publice le privește ca substitute monetare.

Este o greșeală să se asocieze noțiunii de liberă competiție bancară imaginea unei stări de lucruri în care toată lumea este liberă să emită bancnote și să înșele publicul *ad libitum.* Se invocă adesea dictonul unui american anonim, citat de Tooke: „Liberul schimb în domeniul bancar înseamnă liber schimb în activitatea de escrocare" („*Free trade in banking is free trade in swindling*"). Cu

toate acestea, libertatea de a emite bancnote ar fi redus considerabil întrebuințarea acestora, dacă nu ar fi suprimat-o complet. Aceasta este ideea pe care a avansat-o Cernuschi, cu prilejul audierilor comisiei franceze de anchetă asupra activităților bancare, din 24 octombrie 1865: „Cred că ceea ce se numește libertate bancară ar avea drept rezultat dispariția completă a bancnotelor din Franța. Doresc să acord tuturor dreptul de a emite bancnote, astfel încât nimeni să nu le mai accepte.”[19]

Se poate susține opinia după care bancnotele sunt mai comode decât moneda metalică, astfel încât întrebuințarea lor este recomandată de considerente practice. În măsura în care lucrurile stau astfel, publicul ar fi dispus să plătească o primă pentru evitarea inconvenientelor legate de transportul de {447} greutăți mari de monede în buzunare. Astfel, bancnotele emise de bănci a căror solvabilitate era nepusă la îndoială se tranzacționau cândva cu un mic adaos față de moneda metalică. Astfel, cecurile de călătorie sunt destul de populare, deși băncile care le emit percep un comision pentru această operație. Dar nimic din toate acestea n-are legătură cu problema care ne preocupă. Lucrurile acestea nu justifică politicile care urmăresc să convingă publicul să recurgă la utilizarea bancnotelor. Guvernele nu au favorizat întrebuințarea bancnotelor pentru a le scuti de inconveniente pe doamnele care fac cumpărături. Ideea lor era de a reduce rata dobânzii și de a deschide o linie ieftină de credit pentru trezoreriile lor. În ochii lor, augmentarea cantității de mijloace fiduciare era un mijloc de promovare a bunăstării.

Bancnotele nu sunt indispensabile. Toate reușitele economice ale capitalismului ar fi existat și dacă ele n-ar fi apărut niciodată. În plus, moneda-depozit poate furniza toate serviciile pe care le furnizează bancnotele. Iar amestecul statului în gestionarea depozitelor băncilor comerciale nu poate fi justificat prin pretextul ipocrit că sărmanii salariați și fermieri ignoranți trebuie să fie protejați împotriva bancherilor cei răi.

Însă, se pot întreba unii, cum rămâne cu posibilitatea cartelizării băncilor comerciale? Oare n-ar putea băncile să se înțeleagă între ele în vederea expansiunii nelimitate a emisiunilor lor de mijloace fiduciare? Obiecția aceasta este ridicolă. Câtă vreme publicul nu este lipsit, prin intervenții guvernamentale, de dreptul de a-și retrage depozitele, nici o bancă nu-și poate risca bunăvoința de care dispune prin înțelegeri cu bănci a căror reputație nu se ridică la același nivel. Nu trebuie să uităm că orice bancă ce emite mijloace fiduciare se află într-o poziție mai degrabă precară. Atuul său cel mai prețios este reputația. Ea este condamnată la faliment îndată ce se nasc îndoieli cu privire la credibilitatea și solvabilitatea ei ireproșabilă. Pentru o bancă ce se bucură de un bun renume ar fi o sinucidere să-și lege numele de acelea ale altor bănci cu o reputație mai proastă. Într-un sistem de liberă competiție bancară, un cartel bancar ar distruge întregul sistem bancar al țării. El nu ar sluji interesele nici unei bănci.

Cel mai adesea băncilor cu o bună reputație li se reproșează conservatorismul și îndărătnicia de care dau dovadă când este vorba de expansiunea

19. Cf. Cernuschi, *Contre le billet de banque*, Paris, 1866, p. 55.

creditelor. În ochii celor care nu merită credite, această abstinență apare ca un viciu. Însă ea este prima și cea mai importantă regulă pentru gestionarea operațiunilor bancare în regim de liberă competiție bancară.

Pentru contemporanii noștri este extrem de dificil să-și imagineze o situație de liberă competiție bancară, deoarece ei iau amestecul guvernului în activitățile bancare drept de la sine înțeles și necesar. Însă trebuie să ne amintim că acest amestec guvernamental s-a bazat pe presupoziția eronată că expansiunea creditelor este mijlocul potrivit de reducere permanentă a ratei dobânzii, fără a dăuna nimănui cu excepția capitaliștilor cei lipsiți de scrupule. Guvernele s-au amestecat tocmai pentru că știau că libera competiție bancară asigură menținerea expansiunii creditelor în limite reduse.

Economiștii pot avea dreptate atunci când afirmă că actuala situație a băncilor face ca intervenția guvernamentală în activitățile bancare să fie recomandabilă. Însă această situație actuală a băncilor nu este rezultatul funcționării {448} economiei de piață neobstrucționate. Ea este produsul tentativelor diverselor guverne de a crea condițiile necesare pentru expansiunea creditelor pe scară largă. Dacă guvernele nu s-ar fi amestecat niciodată, atunci utilizarea bancnotelor și a monedei-depozit ar fi fost limitată la acele segmente ale populației care știu foarte bine cum să distingă între băncile solvabile și cele insolvabile. În acest caz nu ar fi fost posibilă vreo expansiune a creditelor pe scară mare. Numai guvernele sunt responsabile pentru răspândirea extazului superstițios cu care omul de rând privește fiecare bucățică de hârtie pe care trezoreria sau agențiile pe care le controlează aceasta au tipărit cuvintele magice: *mijloc legal de efectuare a plăților* (*legal tender*).

Amestecul guvernului în actuala configurație a întreprinderilor bancare s-ar putea justifica, dacă obiectivul său ar fi de a pune capăt situației nesatisfăcătoare, împiedicând, sau cel puțin reducând orice expansiune suplimentară a creditelor. În fapt, principalul obiectiv al amestecului guvernamental contemporan este intensificarea noilor expansiuni ale creditelor. Politica aceasta este destinată eșecului. Mai devreme sau mai târziu ea trebuie să conducă la o catastrofă.

13. Volumul și compoziția deținerilor monetare

Cantitatea totală de bani și de substitute monetare se află în posesia indivizilor și a firmelor, în deținerile lor monetare. Partea fiecăruia este determinată de utilitatea marginală. Fiecare individ sau firmă dorește să dețină o anumită parte din avuția sa totală sub formă de bani. Pentru a se debarasa de un exces monetar el își sporește cumpărăturile, iar pentru a remedia o insuficiență își sporește vânzările. Economistul nu trebuie să se lase înșelat de terminologia curentă, care confundă cererea de bani în vederea deținerii de monedă cu cererea de avuție și bunuri comercializabile.

Ceea ce se poate spune despre indivizi și firme nu este mai puțin adevărat cu privire la orice sumă de dețineri monetare, ale unui număr de indivizi sau de firme. Punctul de vedere din care analizăm un număr de asemenea indivizi și firme ca pe o totalitate, sumând deținerile lor monetare, este indiferent. Deținerile monetare ale unui oraș, ale unei provincii, sau ale unei țări reprezintă suma deținerilor monetare ale tuturor rezidenților teritoriului respectiv.

Să presupunem că economia de piață întrebuințează numai un singur tip de monedă și că substitutele monetare sunt fie necunoscute, fie utilizate în întreaga regiune de toată lumea, în mod nediferențiat. Poate fi vorba, de exemplu, de bani de aur și de bancnote rambursabile, emise de o bancă mondială și tratate de toată lumea ca substitute monetare. În aceste ipoteze, măsurile care stânjenesc schimbul de bunuri și servicii nu afectează situația tranzacțiilor monetare și nici volumul deținerilor monetare. Tarifele vamale, embargourile și barierele ridicate în calea migrației afectează tendințele de egalizare a prețurilor, salariilor și ratelor dobânzii, dar nu acționează direct asupra deținerilor {449} monetare.

Dacă un guvern urmărește sporirea volumului de bani aflat în posesia supușilor săi, el trebuie să le ordone acestora să depună o anumită cantitate la o instituție și să-i lase acolo neatinși. Necesitatea de a-și procura această cantitate i-ar forța pe toți să vândă mai mult și să cumpere mai puțin. Prețurile locale ar scădea; exporturile ar spori iar importurile s-ar reduce; o cantitate de bani ar fi importată. Însă dacă guvernul nu ar face decât să obstrucționeze importul de bunuri și exportul de bani, el nu ar reuși să-și atingă țelul. Dacă importurile scad, în absența altor modificări, exporturile scad concomitent și ele.

Rolul pe care-l joacă banii în comerțul internațional nu diferă de cel pe care-l joacă în comerțul intern. Banii reprezintă un mijloc de efectuare a schimburilor în comerțul internațional, în aceeași măsură ca și în comerțul intern. Atât în comerțul intern, cât și în cel internațional, cumpărările și vânzările au drept rezultat mai mult decât transferuri de monedă între deținerile monetare ale indivizilor și firmelor numai dacă actorii urmăresc deliberat augmentarea sau reducerea deținerilor lor monetare. Pătrunderea unui surplus de monedă într-o țară are loc numai când rezidenții acesteia devin mai dornici să-și augmenteze deținerile monetare decât străinii. O scurgere de bani intervine numai dacă localnicii sunt mai dornici decât străinii să-și reducă deținerile monetare. Un transfer de bani dintr-o țară în alta care nu este compensat printr-un transfer în direcția opusă nu este niciodată rezultatul neintenționat al tranzacțiilor comerciale internaționale. El este întot-

deauna rezultatul modificării deliberate a deținerilor monetare ale rezidenților. După cum grâul nu este exportat decât dacă rezidenții țării respective doresc să exporte un surplus de grâu, tot astfel banii nu sunt exportați decât dacă rezidenții țării respective doresc să exporte o sumă de bani, pe care o consideră un surplus.

Dacă o țară adoptă întrebuințarea de substitute monetare care nu sunt întrebuințate în străinătate, atunci apare un asemenea surplus. Apariția acestor substitute monetare este echivalentă cu o creștere a ofertei de bani în sens larg – adică a ofertei de bani plus mijloace fiduciare – a țării respective; ea provoacă un surplus al ofertei de monedă în sens larg. Rezidenții devin dornici să se debaraseze de partea lor de surplus, sporindu-și cumpărăturile de bunuri, fie autohtone fie străine. În primul caz exporturile scad, iar în al doilea importurile cresc. În ambele cazuri, surplusul de bani se scurge în străinătate. Deoarece, conform ipotezei pe care am făcut-o, substitutele monetare nu se pot exporta, în afara țării nu se scurg decât bani propriu-ziși. Rezultatul este că, în compoziția ofertei interne de bani în sens larg (monedă + mijloace fiduciare), proporția banilor scade și proporția mijloacelor fiduciare crește. Stocul intern de bani în sens restrâns este acum mai redus decât era în prealabil.

Presupunem în continuare că substitutele monetare interne încetează de a mai fi substitute monetare. Banca emitentă încetează de a {450} le mai rambursa în bani propriu-ziși. Aceste foste substitute monetare sunt acum creanțe asupra unei bănci care nu-și îndeplinește obligațiile, o bancă ale cărei capacitate și disponibilitate de plată a datoriilor sunt îndoielnice. Nimeni nu știe dacă și când vor mai fi ele eventual rambursate. Dar este posibil ca aceste creanțe să fie utilizate de public în calitate de monedă-credit. Ca substitute monetare, ele erau considerate echivalente cu suma de bani asupra căreia dădeau o creanță rambursabilă în orice moment. Ca monedă-credit, ele sunt comercializate acum cu un rabat.

În acest moment guvernul poate interveni. El decretează că aceste piese de monedă-credit reprezintă mijloace legale de efectuare a plăților, la valoarea înscrisă pe ele.[20] Fiecare creditor este ținut să le accepte drept plată, la valoarea nominală înscrisă pe ele. Nici un comerciant nu are libertatea de a discrimina împotriva lor. Decretul urmărește să forțeze publicul să trateze lucruri cu valori de schimb diferite ca și cum

20. Foarte adesea calitatea de mijloace legale de efectuare a plăților le-a fost conferită unor astfel de bancnote încă din vremea când ele mai constituiau substitute monetare, posedând ca atare o valoare de schimb egală cu cea a banilor. La vremea promulgării sale, decretul nu avea nici o importanță catalactică. Acum el devine important, deoarece piața încetează de a mai considera bancnotele substitute monetare.

ar avea aceeași valoare de schimb. El se amestecă în structura prețurilor determinată de către piață. El stabilește prețuri minimale pentru moneda-credit și prețuri maximale pentru moneda-marfă (aur) și pentru valuta străină. Rezultatul nu este cel urmărit de guvern. Diferența între valoarea de schimb a monedei credit și a monedei aur nu dispare. Deoarece întrebuințarea monedelor metalice la prețul lor de piață este interzisă, actorii încetează de a le mai întrebuința în actele de vânzare, cumpărare și pentru plata datoriilor. Ei le păstrează sau le exportă. Banii-marfă dispar de pe piața internă. Moneda proastă, spune legea lui Gresham, o alungă din țară pe cea bună. Mai corect ar fi să se spună că moneda subevaluată ca urmare a decretului guvernamental dispare de pe piață, iar cea supraevaluată prin decret rămâne.

Scurgerea monedei marfă nu este efectul unei balanțe defavorabile de plăți, ci al unui amestec guvernamental în structura prețurilor.

14. Balanțele de plăți

Confruntarea echivalentului monetar al tuturor intrărilor și ieșirilor unui individ sau unui grup de indivizi, pe durata unei anumite perioade de timp, se numește balanță de plăți. Rubrica creditelor și rubrica debitelor sunt întotdeauna egale. Balanța de plăți este întotdeauna în {451} echilibru.

Dacă dorim să cunoaștem poziția unui individ în cadrul economiei de piață, trebuie să ne uităm la balanța sa de plăți. Ea ne spune totul despre rolul pe care-l joacă el în sistemul de diviziune socială a muncii. Ea ne arată ce oferă el concetățenilor săi și ce primește, sau ia de la aceștia. Ea ne arată dacă el este un cetățean decent, care se autosusține, un hoț, sau un cerșetor. Ea arată dacă el își consumă toate veniturile, sau economisește o parte din ele. Există multe aspecte ale vieții umane care nu se reflectă în paginile unui registru. Există virtuți și realizări, vicii și crime, care nu lasă nici o urmă în conturi. Dar în măsura în care o persoană este integrată în viața și activitățile sociale, în măsura în care ea contribuie la efortul comun al societății și contribuțiile sale sunt apreciate de semenii săi, și în măsura în care consumă ceea ce se comercializează sau s-ar putea comercializa pe piață, informația furnizată este completă.

Combinând balanțele de plăți ale unui anumit număr de indivizi și lăsând deoparte intrările contabile care se referă la tranzacțiile dintre membrii acestui grup, obținem balanța de plăți a grupului. Această balanță ne spune cum sunt racordați membrii grupului, considerat ca un complex integrat de persoane, la restul societății de piață. Astfel putem stabili balanța de plăți a membrilor baroului din New York, a

fermierilor belgieni, a locuitorilor orașului Paris, sau a locuitorilor cantonului elvețian Berna. Statisticienii manifestă interes mai ales pentru stabilirea balanțelor de plăți ale rezidenților diverselor țări, care sunt organizate ca națiuni independente.

În vreme ce balanța de plăți a unui individ furnizează informații exhaustive despre poziția sa socială, balanța unui grup este mult mai puțin relevantă. Ea nu ne spune nimic despre relațiile mutuale dintre membrii grupului. Cu cât este mai mare grupul și cu cât sunt mai puțin omogeni membrii săi, cu atât este mai defectuoasă informația pe care ne-o comunică balanța de plăți. Balanța de plăți a Danemarcei ne spune mai mult despre situația danezilor decât ne spune balanța de plăți a Statelor Unite despre situația americanilor. Pentru a descrie condițiile sociale și economice dintr-o țară nu este necesar să analizăm balanța de plăți a fiecărui individ în parte. Însă nu trebuie să grupăm laolaltă decât persoane care sunt, în linii mari, omogene în ce privește statutul lor social și activitățile lor economice.

Citirea balanțelor de plăți este, așadar, foarte instructivă. Însă, pentru a ne feri de erorile curente, trebuie să știm să le interpretăm.

Există obiceiul de a lista separat elementele monetare și pe cele nemonetare din balanța de plăți a unei țări. Se spune că balanța este {452} favorabilă dacă există un surplus de bani și metale prețioase, relativ la exporturile de bani și de metale prețioase. Se spune că balanța este defavorabilă dacă exporturile de bani și metale prețioase depășesc importurile. Terminologia aceasta provine din erorile inveterate ale mercantiliștilor, care mai supraviețuiesc, din nefericire, în ciuda criticilor devastatoare ale economiștilor. Importurile și exporturile de monedă și metale prețioase sunt privite ca o consecință neintenționată a configurației elementelor nemonetare ale balanței de plăți. Opinia aceasta este complet eronată. Un exces al exporturilor de monedă și metale prețioase nu este produsul vreunei secvențe nefericite de împrejurări, care se abate asupra unei țări, ca un act determinat de providență. El este rezultatul faptului că locuitorii țării respective urmăresc să-și diminueze cantitatea de bani deținuți și să cumpere bunuri în schimb. Iată de ce balanța de plăți a țărilor producătoare de aur este, de regulă, „defavorabilă"; iată de ce balanța de plăți a unei țari care întrebuințează mijloace fiduciare ca parte a stocului ei monetar este „defavorabilă", câtă vreme nu se pune capăt acestui proces.

Pentru a evita ca o țară să-și piardă întregul stoc monetar, datorită unei balanțe de plăți defavorabile, nu este necesară nici o acțiune înțeleaptă din partea vreunei autorități paterne. În această privință nu există diferențe între balanțele de plăți personale ale indivizilor și cele

ale grupurilor, după cum nu există diferențe nici între balanțele de plăți ale unui oraș sau district și cele ale unei țări suverane. Pentru a-i împiedica pe locuitorii statului New York să-și cheltuiască toți banii în tranzacții cu celelalte 49 de state ale Uniunii nu este necesară nici un fel de interferență guvernamentală. Câtă vreme fiecare american atribuie vreo importanță deținerii de monedă, el se va îngriji spontan de problema aceasta. În felul acesta, el va avea partea lui de contribuție la menținerea unei cantități adecvate de bani în țara sa. Dar, dacă nici un american nu ar fi interesat de menținerea unei dețineri monetare, atunci nici o măsură guvernamentală privitoare la comerțul internațional și la reglarea plăților internaționale n-ar putea împiedica scurgerea întregului stoc monetar al țării. Pentru a obține acest rezultat ar fi necesară instituirea unui embargou asupra exportului de bani și de metal prețios, la a cărui respectare să se vegheze cu rigiditate.

15. Ratele de schimb interregionale

Să presupunem mai întâi că există un singur tip de monedă. În acest caz, cu privire la puterea de cumpărare a banilor în diferite locuri se poate spune același lucru ca și cu privire la prețurile bunurilor. Prețul final al bumbacului la Liverpool nu poate depăși prețul final din Houston, Texas, cu mai mult decât costul transportului. Îndată ce prețul din Liverpool crește mai mult decât atât, comercianții vor trimite {453} bumbac la Liverpool, generând astfel o tendință de revenire la prețul final. În absența unor obstacole instituționale, prețurile unui ordin de plată pentru o anumită cantitate de guldeni plătibili în Amsterdam nu se poate ridica la New York deasupra sumei determinate de costurile necesare pentru rebaterea monedei, transport, asigurare și dobânda corespunzătoare perioadei necesare pentru toate aceste operațiuni. Îndată ce diferența depășește acest punct – punctul de ieșire al aurului (*the gold export point*) – devine profitabil să se trimită aur de la New York spre Amsterdam. Asemenea transporturi determină scăderea ratei de schimb a guldenului la New York, până la o valoare inferioară punctului de ieșire al aurului. Diferența existentă între configurația ratelor de schimb interregionale pentru mărfuri și, respectiv, pentru bani, provine din faptul că, de regulă, mărfurile sunt transportate într-o singură direcție, anume dinspre locurile unde există un surplus de producție, către cele unde există un surplus de consum. Bumbacul este transportat de la Houston la Liverpool, și nu de la Liverpool la Houston. Prețul său este mai redus la Houston decât la Liverpool, diferența fiind

determinată de costurile de transport. Însă banii sunt transferați când într-un sens, când în celălalt.

Eroarea celor ce încearcă să interpreteze fluctuațiile ratelor de schimb interregionale și ale transporturilor interregionale de bani, în funcție de configurația elementelor non-monetare ale balanței de plăți, este că atribuie banilor o poziție excepțională. Ei nu realizează faptul că, în privința ratelor de schimb interregionale, nu există nici o diferență între bani și mărfuri. Dacă între Houston și Liverpool este posibil comerțul cu bumbac, atunci prețurile bumbacului în aceste două locuri nu pot diferi prin mai mult decât suma totală a costurilor necesare transportului. Așa cum există un flux de bumbac dinspre părțile sudice ale Statelor Unite către Europa, tot astfel aurul este transferat din țările producătoare de aur, ca Africa de Sud, către Europa.

Să lăsăm deoparte comerțul triunghiular și cazul țărilor producătoare de aur, și să presupunem că indivizii și firmele fac comerț între ei, pe baza unui etalon aur, fără intenția de a-și modifica volumul deținerilor monetare. Din asemenea achiziții și vânzări se nasc creanțe, care necesită efectuarea de plăți interregionale. Dar, conform ipotezelor noastre, aceste plăți interregionale sunt egale ca volum. Suma pe care trebuie să o plătească locuitorii lui *A* locuitorilor lui *B* este egală cu cea pe care trebuie să o plătească locuitorii lui *B* locuitorilor lui *A*. În consecință, este posibil să se evite costurile de transportare a aurului din *A* în *B* și din *B* în *A*. Creanțele și datoriile pot fi compensate printr-un sistem de *clearing* interregional. Dacă această compensare se va efectua prin intermediul unei instituții interregionale de clearing sau prin tranzacțiile efectuate pe o piață specială a devizelor străine, este numai o problemă {454} tehnică. În orice caz, prețul pe care trebuie să-l achite un locuitor din *A* (sau din *B*) pentru efectuarea unei plăți în *B* (sau în *A*) se menține în limitele determinate de costurile de transport. El nu poate depăși valoarea nominală a plății cu o sumă mai mare decât cea necesară pentru costurile de transport (punctul de ieșire al aurului) și nu poate scădea sub această valoare cu mai mult decât costurile de transport (punctul de intrare al aurului).

Este posibil ca – păstrând neschimbate toate celelalte presupoziții pe care le-am făcut – să apară o discrepanță temporală între plățile făcute din *A* spre *B* și cele făcute din *B* spre *A*. În acest caz, evitarea unui transport interregional de aur nu se poate face decât prin interpunerea unei tranzacții de credit. Dacă importatorul, care trebuie să plătească astăzi din *A* spre *B*, poate cumpăra pe piața de devize străine creanțe asupra rezidenților din *B*, scadente în nouăzeci de zile, atunci el poate economisi costul de transport al aurului prin împrumutarea

sumei respective din *B*, pentru o perioadă de nouăzeci de zile. Dealerii de devize străine vor recurge la această stratagemă atunci când costurile contractării unui împrumut în *B* nu depășesc costurile contractării unui împrumut în *A* cu o sumă mai mare decât dublul costurilor de transport al aurului. Dacă transportul aurului costă ⅛ la sută, ei vor fi dispuși să plătească pentru un împrumut de trei luni contractat în *B* până la 1% (anual) mai mult, ca dobândă, decât rata dobânzii pe piața monetară la care s-ar efectua tranzacțiile de credit între *A* și *B*, în absența unor asemenea solicitări pentru efectuarea de plăți interregionale.

Putem exprima lucrurile acestea spunând că starea cotidiană a balanței de plăți dintre *A* și *B* determină, în intervalul mărginit de punctul de ieșire al aurului și punctul de intrare al aurului, punctul în care se stabilesc ratele de schimb valutar. Dar nu trebuie să uităm să adăugăm că lucrul acesta nu se întâmplă decât dacă locuitorii din *A* și *B* nu urmăresc să își modifice volumul deținerilor lor monetare. Numai datorită faptului acesta este posibil să se evite complet transferul de aur și să se mențină ratele de schimb valutar în limitele determinate de cele două puncte ale aurului. Dacă rezidenții din *A* doresc să-și reducă deținerile monetare, iar cei din *B* să și le sporească, atunci este necesar să se transporte aur din *A* spre *B*, iar prețul unui transfer telegrafic în *B* va urca în *A* până la nivelul punctului de ieșire al aurului. Apoi aurul va fi trimis din *A* în *B*, în același mod în care bumbacul este trimis cu regularitate din Statele Unite în Europa. Prețul unui transfer telegrafic spre *B* atinge punctul de ieșire al aurului, datorită faptului că locuitorii din *A* le vând aur celor din *B*, și nu datorită faptului că balanța lor de plăți este defavorabilă.

Toate aceste lucruri sunt adevărate cu referire la orice plăți care trebuie efectuate între diverse regiuni. Nu are importanță dacă orașele respective aparțin unei aceleiași țări suverane, sau unor țări suverane diferite. Cu toate acestea, amestecul guvernelor a modificat considera- {455} bil condițiile. Toate guvernele au creat instituții care le dau locuitorilor din fiecare țară posibilitatea de a efectua plățile interregionale interne la paritate. Costurile de transport ale monedei dintr-un loc în altul sunt suportate fie de trezorerie, fie de banca centrală a țării și sistemul ei de sucursale, fie de vreo altă bancă guvernamentală, așa cum sunt casele de economii de pe lângă oficiile poștale, în diverse țări europene. Astfel încetează să mai existe o piață internă pentru tranzacții de monedă. Publicului nu i se percepe mai mult când este vorba de achitarea unui ordin de plată interregional decât când este vorba de unul local sau, dacă tariful este ușor diferit, el nu are nici o legătură cu fluctuațiile transferurilor interregionale de monedă din interiorul țării. Acutizarea

diferențelor dintre plățile interne și plățile externe este o consecință a intervențiilor guvernamentale. Plățile interne se efectuează la paritate, în vreme ce plățile externe sunt afectate de fluctuații, în limitele determinate de punctele de intrare și de ieșire ale aurului.

Dacă se întrebuințează mai multe tipuri de bani ca mijloace de efectuare a schimburilor, atunci raportul mutual de schimb dintre ele este determinat de puterile lor de cumpărare. Prețurile finale ale diverselor bunuri, exprimate în fiecare dintre cele două sau mai multe tipuri de bani, sunt proporționale. Rata finală de schimb dintre diversele tipuri de bani reflectă puterea acestora de cumpărare cu referire la mărfuri. Dacă apare vreo discrepanță, se ivesc posibilități de efectuare a unor tranzacții profitabile, iar acțiunile oamenilor de afaceri, dornici să profite de aceste posibilități, tind să le facă din nou să dispară. Teoria parității devizelor străine în funcție de puterea lor de cumpărare nu este decât o aplicație a teoremelor generale referitoare la determinarea prețurilor, la cazul special al coexistenței unor tipuri de bani diferite.

Nu contează dacă diferitele tipuri de bani coexistă pe același teritoriu, sau dacă întrebuințarea lor se limitează la teritorii distincte. În orice caz, raportul mutual de schimb dintre ele tinde spre o stare finală, a cărei atingere ar face să nu mai conteze dacă actorii cumpără și vând în schimbul unei monede sau al alteia. În măsura în care intervin costuri de transport interregional, acestea trebuie adăugate sau scăzute.

Modificările puterii de cumpărare nu intervin în același moment pentru toate bunurile și serviciile. Să considerăm din nou cazul, foarte important din punct de vedere practic, al unei inflații care se produce într-o singură țară. Creșterea cantității autohtone de monedă-credit sau de monedă discreționară afectează, la început, doar prețurile anumitor bunuri și servicii. Prețurile celorlalte bunuri mai rămân câtva timp la nivelul lor prealabil. Raportul de schimb între moneda autohtonă și devizele străine se determină la bursa financiară, o piață organizată și gestionată după modelul și uzanțele comerciale ale bursei de valori. Dealerii de pe această piață specifică anticipează schimbările {456} care urmează mai repede decât restul oamenilor. De aceea, structura prețurilor existente pe piața valutară reflectă noua relație monetară mai devreme decât prețurile multor bunuri și servicii. Îndată ce inflația internă începe să afecteze prețurile anumitor mărfuri și, în orice caz, cu mult înainte ca ea să-și consume toate efectele asupra celei mai mari părți a prețurilor de bunuri și servicii, prețul devizelor străine tinde să crească până la nivelul corespunzător stării finale a prețurilor și a ratelor salariale naționale.

Acest fapt a fost interpretat de o manieră complet greșită. Oamenii n-au reușit să înțeleagă că creșterea ratelor de schimb valutar nu face

decât să anticipeze mișcarea prețurilor interne ale mărfurilor. Ei au pus boom-ul valutei străine pe seama unei balanțe defavorabile de plăți. Cererea pentru devize străine, spuneau ei, a crescut datorită unei deteriorări a balanței comerciale, sau a altor elemente ale balanței de plăți, sau pur și simplu datorită mașinațiunilor sinistre ale speculatorilor lipsiți de patriotism. Prețurile mai mari la care se tranzacționează devizele străine determină creșterea prețurilor interne ale bunurilor importate. Prețurile bunurilor autohtone trebuie să se alinieze acestei tendințe, deoarece altfel nivelul lor scăzut ar încuraja furnizorii să le rețină de la consumul autohton și să le vândă la un preț mai ridicat în străinătate.

Erorile implicate în această doctrină larg răspândită sunt ușor de arătat. Dacă venitul nominal al publicului autohton nu ar fi fost sporit prin inflație, acesta ar fi fost silit să-și reducă consumul de bunuri, fie importate fie autohtone. În primul caz ar avea loc o scădere a importurilor, iar în al doilea o creștere a exporturilor. Astfel, balanța comercială ar fi readusă la ceea ce mercantiliștii numesc o situație favorabilă.

Dacă sunt presați s-o facă, mercantiliștii nu pot să nu recunoască pertinența acestui raționament. Dar, adaugă ei, el nu se aplică decât situațiilor comerciale normale. El nu ia în calcul situația țărilor care sunt constrânse să importe bunuri de importanță vitală, cum ar fi hrana și materii brute esențiale. Importul acestor bunuri nu poate fi redus la mai puțin decât un anumit minimum. Ele vor fi importate indiferent de preț. Dacă devizele străine necesare pentru importarea lor nu pot fi procurate printr-un volum adecvat de exporturi, atunci balanța comercială devine defavorabilă și ratele de schimb valutar cresc tot mai mult.

Acest argument nu este mai puțin iluzoriu decât toate celelalte idei mercantiliste. Oricât de intensă și vitală ar fi cererea pentru anumite bunuri a unui individ sau a unui grup de indivizi, ei nu și-o pot satisface pe piață decât achitând prețul de piață. Dacă un austriac dorește {457} să achiziționeze grâu canadian, el trebuie să plătească prețul de piață în dolari canadieni. El trebuie să-și procure acești dolari canadieni exportând bunuri, fie direct în Canada, fie în altă țară. El nu sporește cantitatea disponibilă de dolari canadieni plătind pentru ei prețuri mai mari în șilingi (moneda națională austriacă). Mai mult, el nu-și poate permite să plătească asemenea prețuri mai mari (în șilingi) pentru grâul de import, dacă venitul său (în șilingi) rămâne neschimbat. Numai dacă guvernul austriac se lansează într-o politică inflaționistă, sporind prin aceasta numărul de șilingi din buzunarul cetățenilor săi, vor fi austriecii în măsură să continue să cumpere cantitățile de grâu canadian pe care le cumpărau în prealabil, fără a-și reduce celelalte cheltuieli. Dacă n-ar exista inflație internă, orice creștere a prețurilor bunurilor de

import s-ar solda fie cu o scădere a consumului lor, fie cu o reducere a consumului altor bunuri. Astfel, procesul de reajustare descris mai sus ar trebui să se pună în mișcare.

Dacă unui om îi lipsesc banii necesari pentru a cumpăra pâine de la vecinul său, brutarul satului, cauza nu trebuie căutată într-o presupusă raritate a banilor. Cauza este că acest om nu a reușit să câștige suma de bani necesară, nici prin vânzare de bunuri, nici prin furnizarea de servicii către cei dispuși să plătească. Același lucru se poate spune și despre comerțul internațional. O țară poate regreta faptul că nu este în măsură să vândă în străinătate atâtea bunuri câte ar fi nevoie pentru a putea achiziționa toată hrana pe care și-o doresc cetățenii ei. Dar aceasta nu înseamnă că devizele străine sunt insuficiente. Înseamnă că cetățenii țării respective sunt săraci. Iar inflația internă nu este în nici un caz un mijloc de îndepărtare a sărăciei.

Nici specula nu are vreo legătură cu modul de determinare a ratelor de schimb valutar. Speculatorii nu fac decât să anticipeze fluctuațiile probabile. Dacă se înșală, dacă opinia lor că inflația va continua este greșită, atunci structura prețurilor și ratele de schimb valutar nu vor corespunde anticipărilor lor, ceea ce îi va sili să plătească pentru greșelile pe care le-au făcut, prin suportarea de pierderi.

Doctrina conform căreia ratele de schimb valutar sunt determinate de balanța de plăți se bazează pe o generalizare ilicită a unui caz particular. Dacă două localități, *A* și *B*, întrebuințează același tip de monedă, și dacă locuitorii lor nu doresc să-și modifice dimensiunea deținerilor lor monetare, atunci în decursul unei anumite perioade de timp suma de bani plătită de locuitorii din *A* către locuitorii din *B* devine egală cu suma plătită de locuitorii din *B* celor din *A*, astfel încât toate plățile pot fi efectuate fără a transporta bani din *A* în *B*, sau din *B* în *A*. În acest caz, rata transferului telegrafic în *A* către *B* nu poate depăși un nivel ușor mai scăzut decât punctul de ieșire al aurului și nu poate scădea sub un nivel ușor superior punctului de intrare al aurului, și viceversa. {458} În limitele determinate de aceste mărimi, starea cotidiană a balanței de plăți determină starea cotidiană a ratei de schimb valutar. Acest lucru este adevărat numai pentru că nici locuitorii lui *A* nici cei ai lui *B* nu doresc să-și modifice nivelul deținerilor lor monetare. Dacă locuitorii din *A* doresc să își reducă deținerile monetare, iar cei din *B* să și le augmenteze pe ale lor, atunci se transferă bani din *A* în *B*, iar prețul transferurilor telegrafice către *B* atinge în *A* punctul de ieșire al aurului. Însă banii nu sunt transportați pentru că balanța de plăți a localității *A* este defavorabilă. Ceea ce numesc mercantiliștii o balanță de plăți defavorabilă este efectul unei

reduceri deliberate a deținerilor monetare decise de către cetățenii din *A* și al unei augmentări deliberate a deținerilor monetare decise de către cetățenii din *B*. Dacă nici un locuitor din *A* nu ar fi dispus să-și reducă deținerea sa monetară, o asemenea scurgere monetară din *A* nu s-ar putea materializa niciodată.

Diferența dintre comerțul cu bani și cel cu alte bunuri comercializabile este următoarea: de regulă, bunurile se deplasează într-o singură direcție, și anume din locurile unde există un surplus de producție către cele unde există un surplus de consum. În consecință, prețul unei anumite mărfi, în locurile unde există un surplus de producție este, în general, mai redus decât în locurile unde există un surplus de consum, diferența fiind egală cu suma costurilor de transport. Lucrurile se prezintă altfel în cazul banilor, dacă lăsăm de o parte cazurile țărilor producătoare de aur și pe cel al țărilor ai căror locuitori urmăresc deliberat să-și modifice volumul deținerilor monetare. Banii se deplasează când într-o direcție, când în cealaltă. O țară care la un moment dat exportă bani, altădată îi importă. Orice țară exportatoare devine în scurt timp importatoare, tocmai datorită exporturilor sale prealabile. Numai datorită motivului acesta este posibil să se evite costurile de transport ale banilor, prin interpunerea pieței valutare.

16. Ratele dobânzii și relația monetară

În tranzacțiile de credit banii joacă același rol pe care-l joacă în toate celelalte tranzacții economice. De regulă, împrumuturile sunt acordate în bani, iar dobânda și suma principală sunt de asemenea plătite în bani. Plățile rezultate din asemenea tranzacții nu influențează volumul deținerilor monetare decât temporar. Beneficiarii împrumuturilor, dobânzilor și ai sumelor principale cheltuiesc sumele încasate, fie pentru consum, fie pentru investiții. Ei își sporesc deținerile monetare numai dacă sunt motivați în acest sens de anumite considerații, independente de fluxul de bani încasați.

Starea finală a ratei de piață a dobânzii este aceeași pentru toate împrumuturile cu același caracter. Diferențele dintre ratele dobânzii sunt determinate fie de diferențe legate de situația mai mult sau mai {459} puțin sănătoasă și credibilitatea debitorului, fie de diferențe între termenii contractuali.[21] Diferențele între ratele dobânzii care nu provin din asemenea diferențe de condiții tind să dispară. Doritorii de credite se adresează ofertanților de împrumuturi care solicită o dobândă mai scăzută. Cei ce dau cu împrumut sunt dornici de a-i satisface pe clien-

21. Pentru o analiză mai amănunțită a se vedea mai jos, pp. 539-548.

ții dispuși să plătească dobânzi mai mari. Pe piața monetară lucrurile se petrec la fel ca și pe toate celelalte piețe.

Cu privire la tranzacțiile de credit interregionale, trebuie să se ia în considerație atât ratele interregionale de schimb, cât și diferențele de etalon monetar, dacă ele există. Să considerăm cazul a două țări, *A* și *B*. *A* funcționează în regim de etalon aur, iar *B* în regim de etalon argint. Furnizorul de împrumuturi dispus să împrumute bani din *A* către *B* trebuie întâi să vândă aur contra argint, iar apoi, la scadența împrumutului, argint contra aur. Dacă la această dată ulterioară prețul argintului a scăzut relativ la aur, atunci suma principală restituită de debitor (în argint) va fi comercializabilă contra unei cantități mai reduse de aur decât cea cheltuită de creditor în prealabil, când s-a angajat în această tranzacție. În consecință, acesta din urmă nu va accepta să ofere împrumuturi în *B* decât dacă diferența dintre ratele de piață ale dobânzii din *A* și, respectiv, *B* este suficient de mare pentru a acoperi reducerea anticipată a prețului argintului, relativ la aur. Tendința de egalizare a ratelor de piață ale dobânzii la împrumuturi pe termen scurt, care se manifestă dacă *A* și *B* au același etalon monetar, este subminată serios în condițiile existenței unei diversități de etaloane.

Dacă *A* și *B* au același etalon monetar, atunci este imposibil ca băncile din *A* să practice expansiunea creditului dacă cele din *B* nu adoptă aceeași politică. Expansiunea creditului în *A* determină o creștere a prețurilor, iar ratele dobânzii la împrumuturile pe termen scurt scad temporar în *A*, în vreme ce prețurile și ratele dobânzii din *B* rămân neschimbate. În consecință, exporturile din *A* scad, iar importurile către *A* cresc. În plus, furnizorii de împrumuturi din *A* devin dornici să ofere împrumuturi pe piața de împrumuturi pe termen scurt din *B*. Rezultatul este o scurgere în exterior din *A*, care determină scăderea rezervelor monetare ale băncilor din *A*. Dacă băncile din *A* nu-și abandonează politicile expansioniste, ele vor deveni insolvabile.

Acest proces a fost interpretat într-un mod în întregime deformat. Se vorbește despre o funcție importantă și vitală pe care banca centrală a fiecărei țari este ținută să o îndeplinească în numele națiunii. Este, se spune, datoria sacră a băncii centrale să asigure prezervarea stabilității ratelor de schimb valutar și să protejeze rezerva națională de aur, împotriva atacurilor speculanților străini și ale complicilor lor interni. Adevărul este că tot ce face o bancă centrală ca să nu i se evapore rezerva de aur este făcut în scopul menținerii propriei sale solvabilități. Ea și-a periclitat poziția financiară prin practicarea expansiunii creditelor, iar acum trebuie să-și neutralizeze acțiunile din trecut, în scopul evitâ- {460}

rii consecințelor lor dezastruoase. Politica sa expansionistă s-a lovit de obstacolele care limitează emiterea de mijloace fiduciare.

Întrebuințarea unei terminologii marțiale este inadecvată, atât pentru analizarea problemelor monetare, cât și pentru cercetarea tuturor celorlalte chestiuni care țin de domeniul catalacticii. Nu există nimic de felul unui „război" între băncile centrale. Nu există nici un fel de forțe sinistre care să „atace" poziția unei bănci și să amenințe stabilitatea ratelor de schimb valutar. Nu este necesar nici un „apărător" pentru a „proteja" sistemul monetar al unei țări. În fine, nu este adevărat că ceea ce împiedică banca națională a unei țări sau băncile private din țara respectivă să reducă rata autohtonă a dobânzii sunt considerații legate de prezervarea etalonului aur și a stabilității ratelor de schimb valutar, sau de anihilarea efectelor mașinațiunilor unui complot internațional al furnizorilor capitaliști de împrumuturi. Rata de piață a dobânzii nu poate fi redusă prin expansiunea creditelor decât pe intervale scurte de timp – și chiar și atunci reducerea ei provoacă efectele descrise de teoria ciclului economic.

Când Banca Angliei își rambursa bancnotele emise, conform termenilor contractuali, ea nu făcea poporului britanic vreun serviciu vital din altruism. Ea nu făcea decât să imite pur și simplu comportamentul oricărei gospodine, atunci când își achită nota de plată la băcănie. Ideea că respectarea de către banca centrală a responsabilităților sale, asumate în mod voluntar, ar denota vreun merit deosebit, nu putea să apară decât datorită faptului că guvernele le-au acordat în mod repetat acestor bănci privilegiul de a le refuza clienților lor plățile la care aveau un drept legal. În fapt, băncile centrale au devenit din ce în ce mai mult niște oficii subordonate ale trezoreriilor, simple instrumente de punere în mișcare a expansiunii creditelor și a inflației. Din punct de vedere practic nu are nici o importanță dacă ele se află sau nu în posesia guvernului și sunt gestionate nemijlocit de funcționari guvernamentali. Într-adevăr, băncile furnizoare de credit de circulație nu sunt astăzi, în toată lumea, decât sucursale ale trezoreriilor.

Nu există decât un singur mijloc de păstrare permanentă a unei monede locale și naționale la paritate cu aurul și cu devizele străine: rambursarea necondiționată. Banca centrală trebuie să cumpere la rata paritară orice cantitate de aur și devize străine care i se oferă, în schimbul bancnotelor și monedei-depozit autohtone; pe de altă parte, ea trebuie să vândă, fără discriminare, orice cantitate de aur și de valută solicitată de persoane dispuse să plătească la prețul paritar în bancnote, monede, sau monedă-depozit autohtone. Aceasta a fost politica băncilor centrale în perioada etalonului aur. Aceasta a fost și politica acelor

guverne și bănci centrale care adoptaseră sistemul cunoscut în general sub denumirea de etalon aur-devize (*gold exchange standard*). Singura diferență dintre etalonul aur „ortodox" sau clasic, așa cum exista acesta {461} în Marea Britanie de la începutul anilor douăzeci ai secolului trecut până la izbucnirea Primului Război Mondial, precum și în alte țări, pe de o parte, și etalonul aur-devize, pe de alta, se referea la utilizarea monedelor de aur pe piața internă. În condițiile etalonului aur clasic, o parte a deținerilor monetare ale cetățenilor constau în monezi de aur, restul fiind compus din substitute monetare. În condițiile etalonului aur-devize, deținerile monetare constau numai din substitute monetare.

Legarea monedei de o valută străină, la o anumită rată, este echivalentă cu o promisiune de rambursare la acea rată.

Un cont de egalizare a devizelor străine nu poate avea nici el succes în îndeplinirea obiectivului său, decât în măsura în care se conformează acelorași metode.

Motivele pentru care, în ultimele decenii, guvernele europene au preferat conturile de egalizare a devizelor străine, mai degrabă decât operațiunile băncilor centrale, sunt evidente. Legislația referitoare la băncile centrale a fost o realizare a guvernelor liberale, sau a guvernelor care nu îndrăzneau să sfideze în mod deschis opinia publică din țările liberale, cel puțin în ce privește desfășurarea politicilor financiare. De aceea funcționarea băncilor centrale era adaptată libertății economice. Acesta este motivul pentru care ele au fost considerate nesatisfăcătoare, în această epocă de afirmare a totalitarismului. Principalele caracteristici ale funcționării unui cont de egalizare a devizelor străine, prin contrast cu o bancă centrală, sunt:

1. Autoritățile țin secrete operațiunile contului. Legile au silit băncile centrale să-și facă publică situația curentă la intervale scurte, de regulă săptămânal. Însă situația conturilor de egalizare a devizelor străine nu le este cunoscută decât inițiaților. Oficialitățile nu furnizează un raport public, decât după scurgerea unui interval de timp care face ca cifrele respective să nu mai prezinte decât un interes istoric, nemaifiind de nici un folos pentru oamenii de afaceri.

2. Acest secret deschide posibilitatea discriminării împotriva persoanelor care nu sunt foarte agreate de autorități. În numeroase țări din Europa continentală, el s-a soldat cu o corupție scandaloasă. Alte guverne și-au întrebuințat puterea de discriminare în detrimentul oamenilor de afaceri care aparțineau unor minorități lingvistice sau religioase, sau care acordau sprijin partidelor din opoziție.

3. Rata paritară nu mai este fixată printr-o lege promulgată în

mod corespunzător de parlament și deci cunoscută fiecărui cetățean. Determinarea sa depinde de bunul plac al birocraților. Din când în când ziarele relatează: moneda ruritană este slabă. O relatare mai corectă ar fi fost: autoritățile ruritane au luat hotărârea de a ridica prețul devizelor străine.[22]

Un cont de egalizare a devizelor străine nu este o baghetă magică {462} pentru remedierea inconvenientelor inflației. El nu poate întrebuința alte mijloace decât cele de care dispun și băncile centrale „ortodoxe". Și, ca și în cazul băncilor centrale, eforturile lor de menținere a unei rate paritare de schimb valutar trebuie să dea greș, dacă există inflație și expansiune a creditelor autohtone.

S-a spus că metodele „ortodoxe" de combatere a scurgerilor în exterior, care întrebuințează rata de scont, n-ar mai funcționa datorită faptului că națiunile nu mai sunt dispuse să respecte „regulile jocului". Însă etalonul aur nu este un joc, ci o instituție socială. Funcționarea sa nu depinde de disponibilitatea vreunei națiuni de a respecta anumite reguli arbitrare. Ea este reglementată de legi economice inexorabile.

Criticii își susțin obiecția citând faptul că, în perioada interbelică, o creștere a ratei de scont nu a izbutit să oprească scurgerea în exterior, adică pierderea de metal prețios și transferul de depozite în țări străine. Însă acest fenomen a fost determinat de politicile guvernamentale ostile aurului și favorabile inflației. Dacă o persoană anticipează că va pierde 40% din soldul său datorită unei devaluări probabile, ea va încerca să-și transfere depozitul în altă țară și nu se va răzgândi dacă rata de scont din țara care pregătește o devaluare crește cu 1 sau 2%. O asemenea creștere a ratei de scont nu este, bineînțeles, în măsură să compenseze o pierdere de 20 sau chiar de 40 de ori mai mare. Bineînțeles că etalonul aur nu poate funcționa dacă guvernul încearcă din răsputeri să-l saboteze.

17. Mijloace secundare de efectuare a schimburilor

Întrebuințarea banilor nu îndepărtează diferențele existente între diversele bunuri non-monetare, cu privire la gradul lor de comercializabilitate. În economia monetarizată există o diferență foarte substanțială între comercializabilitatea banilor și cea a bunurilor vandabile. Dar între diversele specimene ale acestui din urmă grup rămân diferențe. Pentru unele dintre ele este mai ușor de găsit în cel mai scurt timp un cumpărător dispus să achite cel mai ridicat preț care, dată fiind configurația respectivă a pieței, poate fi obținut. Pentru altele este mai dificil.

22. A se vedea mai jos, pp. 786-789.

Un titlu de valoare de cea mai bună calitate este mai comercializabil decât o casă de pe una din străzile principale ale orașului, iar o haină veche de blană este mai comercializabilă decât autograful unui om de stat din secolul al XVIII-lea. În asemenea cazuri nu se mai compară comercializabilitatea diverselor bunuri vandabile cu nivelul perfect de comercializabilitate al banilor. Nu se mai compară decât gradele de comercializabilitate ale diverselor bunuri. Putem vorbi despre o comercializabilitate secundară a bunurilor vandabile.

Deținătorul unui stoc de bunuri cu un grad ridicat de comercializabilitate secundară este în măsură să-și reducă deținerea monetară. El se poate aștepta ca, atunci când într-o bună zi va fi necesar să-și augmenteze deținerea monetară, să fie în măsură să vândă aceste bunuri {463} cu un grad înalt de comercializabilitate secundară, neîntârziat și la cel mai ridicat preț care poate fi obținut pe piață. Astfel, volumul deținerii monetare a unei persoane sau al unei firme este influențat de faptul că el posedă sau nu un stoc de bunuri cu un grad înalt de comercializabilitate secundară. Volumul deținerii monetare și cheltuielile suportate pentru păstrarea ei pot fi reduse dacă sunt disponibile bunuri aducătoare de venit cu un înalt grad de comercializabilitate secundară.

Apare, în consecință, o cerere specifică pentru asemenea bunuri, exercitată de persoanele dornice să le posede în scopul reducerii costurilor deținerilor monetare. Prețurile acestor bunuri sunt parțial determinate de această cerere specifică; în absența ei ele ar fi mai reduse. Aceste bunuri sunt, așa-zicând, mijloace secundare de efectuare a schimburilor, iar valoarea lor de schimb este rezultanta a două tipuri de cerere: cererea legată de serviciile lor ca mijloace secundare de efectuare a schimburilor și cererea legată de celelalte servicii pe care le furnizează.

Costurile deținerii de monedă sunt egale cu nivelul dobânzii pe care ar fi adus-o suma respectivă, dacă ar fi fost investită. Costul suportat prin deținerea unui stoc de mijloace secundare de efectuare a schimburilor constă în diferența între venitul adus de dobânzile corespunzătoare valorilor întrebuințate în acest scop și venitul mai mare adus de alte valori, care diferă de primele numai în ce privește gradul lor mai redus de comercializabilitate, nefiind de aceea potrivite pentru a juca rolul de mijloace secundare de efectuare a schimburilor.

Din timpuri imemoriale bijuteriile au fost întrebuințate ca mijloace secundare de efectuare a schimburilor. Astăzi, mijloacele secundare de efectuare a schimburilor cel mai frecvent întrebuințate sunt:

1. Creanțe asupra unor bănci, bancheri și case de economii care –

deși nu sunt substitute monetare[23] – sunt scadente cotidian sau sunt rambursabile în termen scurt.

2. Hârtii de valoare al căror volum și popularitate sunt atât de mari încât, de regulă, este posibil să se vândă cantități moderate din ele fără a deprima piața.

3. În fine, uneori, chiar anumite acțiuni deosebit de comercializabile, sau chiar anumite mărfuri.

Bineînțeles că avantajele anticipabile de pe urma reducerii costurilor deținerii de monedă trebuie confruntate cu anumite riscuri care apar. Vânzarea de hârtii de valoare și chiar și cea a mărfurilor poate să nu fie posibilă decât cu suportarea unei pierderi. Pericolul acesta nu apare în cazul conturilor bancare, iar riscul ca banca să devină insolvabilă este de regulă neglijabil. De aceea, creanțele purtătoare de dobândă asupra băncilor și bancherilor, care sunt rambursabile în termen scurt, reprezintă cel mai popular mijloc secundar de efectuare a schimburilor. {464}

Nu trebuie să se confunde mijloacele secundare de efectuare a schimburilor cu substitutele monetare. Substitutele monetare sunt tranzacționate în vederea reglării plăților exact la fel ca și banii. Însă mijloacele secundare de efectuare a schimburilor trebuie mai întâi preschimbate în bani sau în substitute monetare, dacă cineva dorește să le întrebuințeze – pe o cale indirectă – pentru a-și efectua plățile sau a-și augmenta deținerile monetare.

Creanțele întrebuințate ca mijloace secundare de efectuare a schimburilor posedă, datorită acestei întrebuințări, o piață mai largă de desfacere și un preț mai ridicat. Drept consecință, ele aduc dobânzi mai reduse decât creanțele de același tip care nu se pretează a fi utilizate ca mijloace secundare de efectuare a schimburilor. Obligațiunile guvernamentale și bonurile de trezorerie care pot fi întrebuințate ca mijloace secundare de efectuare a schimburilor pot fi emise în condiții mai favorabile pentru debitor decât împrumuturile inadecvate acestui scop. Debitorii respectivi sunt deci interesați să organizeze piața pentru certificatele lor de credit, în așa fel încât acestea să devină atractive pentru cei ce se află în căutare de mijloace secundare de efectuare a schimburilor. Ei urmăresc să dea posibilitatea fiecărui deținător de astfel de efecte să le vândă, sau să le întrebuințeze drept garanții pentru împrumuturi, în condițiile cele mai avantajoase cu putință. În publicitatea pe care o fac emisiunilor lor, ei subliniază aceste posibilități, ca pe un avantaj deosebit.

În mod similar, băncile și bancherii urmăresc să atragă cereri pentru mijloacele secundare de efectuare a schimburilor. Ei le oferă clienți-

23. De pildă depozite la vedere nerambursabile prin cecuri.

lor lor condiții convenabile. Ei încearcă să se depășească unii pe alții prin scurtarea timpului de notificare în vederea rambursării. Uneori, ei plătesc dobândă chiar și pentru bani rambursabili fără notificare. În această competiție, anumite bănci au mers prea departe, periclitându-și solvabilitatea.

Circumstanțele politice din ultimele zeci de ani le-au conferit soldurilor bancare utilizabile ca mijloace secundare de efectuare a schimburilor o importanță sporită. Guvernele din aproape toate țările sunt angajate într-o campanie împotriva capitaliștilor. Ele urmăresc să-i exproprieze pe aceștia, prin impozitare și măsuri monetare. Capitaliștii încearcă să-și protejeze proprietatea, prin menținerea unei părți din fondurile de care dispun sub formă lichidă, pentru a putea evita la timp măsurile confiscatoare. Ei mențin solduri la băncile din acele țări în care pericolul confiscării sau al devalorizării monedei este temporar mai redus decât în alte țări. Îndată ce perspectivele se schimbă, ei își transferă soldurile în țările care par să ofere mai multă siguranță la momentul respectiv. Acestea sunt fondurile la care se referă expresia de „bani fierbinți" („*hot money*").

Semnificația banilor fierbinți pentru constelația afacerilor monetare este consecința sistemului de rezervă unică. Pentru a facilita expansiunea creditului de către băncile centrale, guvernele europene și-au propus de multă vreme să concentreze rezervele de aur ale țărilor respective în mâinile băncilor centrale. {465} Celelalte bănci (băncile private, adică cele care nu se bucură de privilegii speciale și nu au dreptul să emită bancnote) își limitează deținerile monetare la necesitățile tranzacțiilor cotidiene. Ele nu mai păstrează o rezervă pentru a-și acoperi datoriile scadente cotidian. Ele nu consideră că este necesar să-și ajusteze datele de scadență ale datoriilor cu cele ale activelor, astfel încât să fie gata oricând să-și onoreze fără sprijin extern obligațiile față de creditori. Ele se bizuie pe banca centrală. Când creditorii doresc să retragă sume mai mari decât cele „normale", băncile private împrumută fondurile necesare de la banca centrală. O bancă privată se consideră protejată împotriva crizelor de lichiditate dacă posedă fie o cantitate suficientă de titluri de valoare pe care banca centrală le acceptă ca garanții pentru acordarea de împrumuturi, fie o cantitate suficientă de efecte de comerț pe care banca centrală le va reesconta.[24]

Când a început afluxul de bani fierbinți, băncile private din țările în care aceștia erau depozitați temporar n-au văzut nici un motiv pentru a nu trata aceste fonduri în maniera obișnuită. Ele au întrebu-

24. Toate acestea se referă la situația din Europa. Situația din Statele Unite diferă numai prin aspecte tehnice, dar nu și din punct de vedre economic.

ințat fondurile suplimentare care le-au fost încredințate pentru a-și spori împrumuturile către firmele de afaceri. Nu le-a fost teamă de consecințe, deși știau că aceste fonduri urmau să fie retrase îndată ce ar apărea îndoieli cu privire la politicile fiscale și monetare ale țării respective. Lipsa de lichiditate ce caracteriza situația acestor bănci era evidentă: pe de o parte, sume mari pe care clienții le puteau retrage după o notificare pe termen scurt; iar pe de altă parte, împrumuturi acordate firmelor de afaceri, care nu puteau fi recuperate decât la o dată ulterioară. Singura metodă prudentă de a trata banii fierbinți ar fi fost de a păstra o rezervă de aur și devize străine suficient de mare pentru a achita întreaga sumă, în caz de retragere bruscă. Bineînțeles, această metodă ar fi presupus ca băncile să încaseze un comision de la clienți în schimbul păstrării fondurilor lor în siguranță.

Pentru băncile elvețiene ora adevărului a sosit atunci când, în septembrie 1936, Franța a devaluat francul francez. Depunătorii de bani fierbinți au început să se teamă; ei erau îngrijorați de posibilitatea ca Elveția să urmeze exemplul francez. Era de așteptat ca ei să încerce cu toții să-și transfere imediat fondurile la Londra sau New York, sau chiar la Paris, care în săptămânile imediat următoare părea mai puțin probabil să fie afectat de o depreciere a monedei. Însă băncile comerciale elvețiene nu erau în măsură să achite aceste fonduri fără sprijinul Băncii Naționale. Ei le împrumutaseră către firmele de afaceri – o mare parte din ele către firme de afaceri din țări care, prin controlul schimbului valutar, le blocaseră conturile. Singura ieșire ar fi fost ca ele să împrumute de la Banca Națională. Procedând astfel, ele și-ar fi {466} menținut solvabilitatea. Însă depunătorii plătiți în bancnote ar fi cerut imediat rambursarea acestora de către Banca Națională, în aur sau în devize străine. Dacă Banca Națională nu s-ar fi supus acestei solicitări, ea ar fi abandonat de fapt etalonul aur și ar fi devaluat francul elvețian. Dacă, pe de altă parte, Banca ar fi rambursat bancnotele, ea și-ar fi pierdut cea mai mare parte din rezerve, ceea ce ar fi provocat o panică. Elvețienii înșiși ar fi încercat și ei să-și procure cât mai mult aur și cât mai multe devize cu putință. Întregul sistem monetar al țării s-ar fi prăbușit.

Singura alternativă pentru Banca Națională a Elveției ar fi fost de a nu acorda nici un fel de asistență băncilor private. Dar aceasta ar fi fost echivalent cu falimentul celor mai importante instituții de credit. Astfel guvernul elvețian nu mai avea de ales. El nu avea la dispoziție decât un singur mijloc pentru a evita o catastrofă economică: de a urma exemplul Franței și de a devalua francul elvețian. Chestiunea nu mai suporta amânare.

În linii mari, la izbucnirea războiului în septembrie 1939, Marea Britanie a trecut printr-o situație asemănătoare. Londra a fost pe vremuri centrul bancar al întregii lumi. Ea și-a pierdut de mult timp această funcție. Dar străinii și cetățenii dominioanelor încă mai păstrau, în ajunul războiului, solduri rambursabile în termen scurt considerabile în băncile britanice. În plus, mai existau și depozite importante datorate băncilor centrale din „zona sterlină". Dacă guvernul britanic nu ar fi înghețat aceste solduri prin impunerea de restricții asupra schimburilor valutare, atunci insolvabilitatea băncilor britanice ar fi devenit manifestă. Controlul schimburilor valutare a reprezentat un moratoriu deghizat acordat băncilor, eliberându-le de obligația de a recunoaște public incapacitatea de a-și onora angajamentele.

18. Interpretarea inflaționistă a istoriei

O doctrină foarte populară afirmă că reducerea progresivă a puterii de cumpărare a unității monetare ar fi jucat un rol decisiv în evoluția istorică. Se spune că omenirea nu ar fi atins starea sa actuală de bunăstare dacă oferta de bani nu ar fi crescut în mai mare măsură decât cererea pentru bani. Reducerea corespunzătoare a puterii de cumpărare, se afirmă, ar fi fost o condiție necesară pentru progresul economic. Intensificarea diviziunii muncii și ritmul accelerat de acumulare a capitalului, care au însutit productivitatea muncii, n-ar fi putut apărea decât într-o lume caracterizată prin creșterea continuă a prețurilor. Inflația generează prosperitate și bunăstare, iar deflația suferință și decădere economică.[25] O trecere în revistă a literaturii politice și a ideilor care au ghidat vreme de secole politicile monetare și de credit ale națiunilor arată că această opinie este aproape universal acceptată. În ciuda tuturor avertismentelor venite din partea economiștilor, ea este încă și astăzi nucleul filosofiei economice a omului de rând. Ea este, în aceeași măsură, și esența învățăturilor Lordului Keynes și a discipolilor săi din ambele emisfere. {467}

Popularitatea inflaționismului se datorează în mare parte urii adânc înrădăcinate care există împotriva creditorilor. Inflația este considerată justă pentru că îi favorizează pe debitori pe seama creditorilor. Însă interpretarea inflaționistă a istoriei, pe care trebuie să o analizăm în această secțiune, nu este decât indirect legată de acest argument, îndreptat împotriva creditorilor. Afirmația că „expansionismul" este forța

25. A se vedea studiul critic al Mariannei von Herzfeld, „Die Geschichte als Funktion der Geldbewegung", *Archiv für Sozialwissenschaft*, LVI, pp. 654-686, și scrierile citate în acest studiu.

motrice a progresului economic și că „restricționismul" este cel mai rău dintre toate relele se bazează în primul rând pe alte argumente.

Este evident că problemele ridicate de doctrina inflaționistă nu pot fi rezolvate recurgând la învățăturile experienței istorice. Este de netăgăduit că istoria prețurilor indică, în linii mari, o tendință de creștere a acestora, continuă, deși uneori întreruptă pe intervale scurte. Bineînțeles, stabilirea acestui fapt nu se poate face decât prin înțelegere istorică. Problemelor istorice nu li se poate aplica precizia catalactică. Tentativele unor istorici și statisticieni de a urmări și măsura modificările puterii de cumpărare a metalelor prețioase vreme de mai multe secole sunt inutile. Am arătat deja că toate tentativele de măsurare a mărimilor economice se bazează pe ipoteze în întregime eronate și denotă ignorarea principiilor fundamentale, atât ale teoriei economice cât și ale istoriei. Însă lucrurile pe care ni le poate spune istoria în această privință, prin întrebuințarea metodelor sale specifice, sunt suficiente pentru a justifica afirmația că puterea de cumpărare a banilor are de mai multe secole tendința să scadă. Asupra acestui punct toată lumea este de acord.

Dar nu aceasta este problema pe care trebuie să o elucidăm. Întrebarea este dacă scăderea puterii de cumpărare a fost sau nu un factor indispensabil pentru evoluția care a dus de la sărăcia epocilor anterioare la condițiile mai satisfăcătoare din perioada capitalismului occidental modern. La această întrebare trebuie să răspundem fără a apela la experiența istorică, experiență care poate fi și a fost întotdeauna interpretată în diferite feluri, și pe care atât adepții cât și adversarii fiecărei teorii și explicații a istoriei o invocă drept dovadă pentru afirmațiile lor mutual contradictorii și incompatibile. Ceea ce lipsește este o clarificare a efectelor modificărilor puterii de cumpărare asupra diviziunii muncii, acumulării de capital și progresului tehnologic.

Cu privire la această problemă, nu ne putem mulțumi cu respingerea argumentelor avansate, în sprijinul tezei lor, de inflaționiști. Absurditatea acestor argumente este atât de evidentă încât respingerea {468} și dovedirea falsității lor este, cu adevărat, o sarcină ușoară. Încă de la apariția sa, teoria economică a arătat, în mod repetat, că afirmațiile privitoare la așa-numitele binecuvântări asociate abundenței de bani și la așa-numitele dezastre provocate de limitarea cantității de monedă sunt produsele unor erori patente de raționament. Încercările apostolilor inflaționismului și ai expansionismului monetar de a respinge corectitudinea învățăturii economiștilor au eșuat lamentabil.

Singura întrebare relevantă este aceasta: Este sau nu posibil să se reducă ireversibil rata dobânzii prin expansiunea creditului? Vom tra-

ta exhaustiv această problemă în capitolul consacrat relației existente între relația monetară și rata dobânzii. Vom arăta acolo care trebuie să fie consecințele *boom*-urilor economice create prin intermediul expansiunii creditului.

În acest stadiu al cercetărilor noastre, trebuie însă să ne întrebăm dacă nu este cumva posibil să existe alte argumente în favoarea interpretării inflaționiste a istoriei. Nu este oare posibil ca adepții inflaționismului să fi omis anumite argumente valide, favorabile tezei lor? Este, desigur, necesar să examinăm problema din toate unghiurile posibile.

Să ne imaginăm o lume în care cantitatea de monedă este rigid fixată. Locuitorii acestei lumi au produs, într-un stadiu timpuriu al istoriei, întreaga cantitate a mărfii întrebuințate pentru servicii monetare care poate fi produsă. O nouă creștere a cantității de monedă nu este posibilă. Nu sunt cunoscute mijloacele fiduciare. Toate substitutele monetare – inclusiv numerarul subsidiar – sunt certificate monetare.

În aceste ipoteze intensificarea diviziunii muncii, tranziția de la auto-suficiența economică a gospodăriilor, satelor, districtelor și țărilor, la sistemul de piață mondial din secolul al XIX-lea, acumularea progresivă de capital și îmbunătățirea metodelor tehnologice de producție, ar fi indus o tendință continuă de scădere a prețurilor. Oare o asemenea creștere a puterii de cumpărare a unității monetare ar fi oprit evoluția capitalismului?

Omul de afaceri obișnuit va răspunde afirmativ la această întrebare. Trăind și activând într-un mediu în care o scădere lentă, dar continuă, a puterii de cumpărare a unității monetare este considerată normală, necesară și benefică, el pur și simplu nu poate înțelege o altă stare de lucruri. El asociază, pe de o parte, ideea de creștere a prețurilor cu profiturile și, pe de altă parte, pe cea de scădere a prețurilor cu pierderile. Faptul că există și operațiuni economice care speculează scăderea prețurilor și că asemenea operațiuni au putut duce la constituirea de mari averi nu-i clatină dogmatismul. Acestea, spun ei, nu sunt decât tranzacții speculative, ale unor persoane care urmăresc să profite de scăderea prețurilor unor bunuri deja produse și disponibile pe piață. {469} Inovațiile, creativitatea și aplicarea metodelor tehnologice îmbunătățite presupun stimulentele asociate cu anticiparea creșterii prețurilor. Progresul economic ar fi posibil numai într-o lume în care prețurile cresc.

Opinia aceasta este eronată. Într-o lume caracterizată prin creșterea puterii de cumpărare a unității monetare, modul de gândire al tuturor actorilor ar fi nevoit să se adapteze acestei stări de lucruri, exact așa cum în lumea noastră el s-a ajustat la scăderea puterii de cumpărare

a unității monetare. Astăzi toată lumea este pregătită să privească un spor al venitului monetar sau nominal al cuiva ca pe o îmbunătățire a bunăstării materiale a acelei persoane. Atenția oamenilor este îndreptată îndeosebi spre creșterea ratelor salariale nominale și al echivalentului monetar al avuției, decât spre augmentarea cantității de bunuri. Într-o lume caracterizată prin creșterea puterii de cumpărare a unității monetare, ei s-ar concentra mai mult pe scăderea costurilor vieții. Astfel ar ieși mai limpede în relief faptul că progresul economic constă îndeosebi în a spori accesibilitatea celor necesare vieții.

În desfășurarea afacerilor, considerațiile privind tendințele seculare ale prețurilor nu joacă nici un fel de rol. Întreprinzătorii și investitorii nu se preocupă de tendințele seculare. Ceea ce le ghidează lor acțiunile sunt opiniile pe care le au despre variațiile prețurilor în următoarele săptămâni, luni, sau, cel mult, ani. Ei nu urmăresc mișcarea generală a tuturor prețurilor. Ceea ce contează pentru ei este existența unor discrepanțe între prețurile factorilor complementari de producție și prețurile anticipate ale produselor. Nici un om de afaceri nu se lansează într-un anumit proiect productiv pentru că socotește că *prețurile*, adică prețurile tuturor bunurilor și serviciilor, vor crește. El se angajează în producție dacă socotește că poate profita de pe urma diferențelor de prețuri dintre bunurile de diverse ordine. Într-o lume caracterizată printr-o tendință seculară de scădere a prețurilor, asemenea prilejuri de a realiza profituri vor apărea în același fel în care apar într-o lume caracterizată printr-o tendință seculară de creștere a prețurilor. Anticiparea unei evoluții *generale* progresiv ascendente a *tuturor* prețurilor nu atrage după sine intensificarea producției și creșterea bunăstării. Ea induce „precipitarea asupra valorilor reale”, boom-ul economic urmat de colaps (*crack-up boom*) și prăbușirea completă a sistemului monetar.

Dacă opinia cu privire la scăderea viitoare a prețurilor tuturor bunurilor devine generală, atunci rata dobânzii pe termen scurt scade cu o valoare corespunzătoare primei de preț negative.[26] Întreprinzătorul care întrebuințează fonduri împrumutate este astfel protejat împotriva consecințelor unei asemenea scăderi a prețurilor, în aceeași măsură în {470} care, în condiții de creștere a prețurilor, creditorul este protejat prin prima de preț împotriva consecințelor unei scăderi a puterii de cumpărare.

O tendință seculară de creștere a puterii de cumpărare a unității monetare ar necesita adoptarea de către oamenii de afaceri și investitori a unor reguli elementare de calcul diferite de cele dezvoltate în condiți-

26. Cf. mai jos, pp. 541-545.

ile unei tendințe seculare de scădere a puterii de cumpărare. Dar este sigur că ea nu ar influența semnificativ cursul activităților economice. Ea nu ar anula dorința oamenilor de a-și spori bunăstarea materială, în măsura posibilului, prin ajustarea corespunzătoare a producției. Ea nu ar lipsi sistemul economic de factorii ce determină ameliorarea condițiilor materiale, adică de străduința promotorilor întreprinzători de a obține profit și de disponibilitatea publicului de a cumpăra acele bunuri care sunt în măsură să-i ofere cele mai mari satisfacții la cele mai reduse costuri.

Asemenea observații nu sunt în nici un caz o pledoarie în favoarea deflației. Ele nu implică decât o respingere a ineradicabilelor fabule inflaționiste. Ele reliefează caracterul iluzoriu al doctrinei Lordului Keynes, după care cauza sărăciei și a neajunsurilor, a depresiunilor economice și a neutilizării forței de muncă este de găsit într-o așa-numită „presiune contracționistă". Nu este adevărat că „o presiune deflaționistă … ar fi … împiedicat dezvoltarea industriilor moderne." Nu este adevărat că expansiunea creditului determină „miracolul … transformării pietrelor în pâine".[27]

Teoria economică nu recomandă nici politici inflaționiste, nici deflaționiste. Ea nu recomandă statelor să se amestece în alegerea de către piață a mijlocului de efectuare a schimburilor. Ea nu stabilește decât următoarele adevăruri:

1. Adoptând politici inflaționiste sau deflaționiste, un stat nu promovează binele public, bunăstarea, sau interesele întregii națiuni. El nu face decât să favorizeze unul dintre multiplele grupuri ale populației, pe seama altor grupuri.

2. Este imposibil să știm dinainte ce grup va fi favorizat printr-o anumită politică inflaționistă sau deflaționistă și în ce măsură se va întâmpla aceasta. Aceste efecte depind de întregul complex al datelor de piață relevante. Ele depind, în mare măsură, de asemenea, de viteza mișcărilor inflaționiste sau deflaționiste și pot fi complet inversate, în funcție de evoluția acestor mișcări.

3. În orice caz, o expansiune monetară induce greșeli în investirea capitalului și supraconsum. În urma ei țara rămâne, în ansamblu, mai săracă, nu mai bogată. Aceste probleme sunt tratate în cap. XX. {471}

4. Prelungirea inflației trebuie să se sfârșească, în cele din urmă, în colapsul economic, prăbușirea completă a sistemului monetar.

5. Politicile deflaționiste sunt costisitoare pentru trezorerie și impopulare. Însă politicile inflaționiste sunt o „binecuvântare" pentru

27. Citat după *International Clearing Union, Text of a Paper Containing Proposals by British Experts for an International Clearing Union*, April 8, 1943 (publicație a British Information Services, un birou al guvernului britanic), p. 12.

trezorerie și foarte populare printre neștiutori. Pericolul deflației este, practic, foarte mic, iar cel al inflației este imens.

19. Etalonul aur

Oamenii au ales metalele prețioase aur și argint pentru a îndeplini funcția de monedă, datorită proprietăților lor mineralogice, fizice și chimice. Utilizarea banilor într-o economie de piață este o necesitate praxeologică. Faptul că aurul – și nu altceva – este întrebuințat ca monedă nu este decât un fapt istoric și, ca atare, nu poate fi stabilit de știința catalactică. În istoria monetară, ca și în toate celelalte ramuri istorice, suntem nevoiți să recurgem la înțelegerea (*Verstehen*) istorică. Dacă unora le face plăcere să numească etalonul aur o „relicvă barbară"[28], atunci aceste persoane nu pot ridica nici o obiecție la aplicarea aceleiași descrieri tuturor instituțiilor determinate istoric. Faptul că britanicii vorbesc engleza – și nu daneza, germana, sau franceza – este, în acest caz, tot o relicvă barbară, iar toți britanicii care se opun înlocuirii englezei cu limba Esperanto nu sunt mai puțin dogmatici și ortodocși decât cei ce nu elogiază entuziasmați planurile de administrare guvernamentală a banilor.

Demonetizarea argintului și instituționalizarea monometalismului pe bază de aur a fost rezultatul unor amestecuri deliberate ale statului în chestiunile monetare. Este inutil să ne întrebăm ce s-ar fi întâmplat în absența acestor politici. Însă nu trebuie să uităm că intenția guvernelor nu era de a institui etalonul aur. Ele urmăreau instituirea unui dublu etalon – urmăreau substituirea ratelor de schimb fluctuante, stabilite pe piață, între monedele de aur și cele de argint, care coexistau independent, cu o rată de schimb între aur și argint decretată de stat. Doctrinele monetare dindărătul acestor tentative prezentau fenomenele de piață în acel mod complet inadecvat în care nu le pot reprezenta decât birocrații. Tentativa de instituționalizare a unui dublu etalon, pentru ambele metale – aur și argint – a eșuat lamentabil. Tocmai eșecul acesta este cel care a generat etalonul aur. Apariția etalonului aur a fost manifestarea unei înfrângeri zdrobitoare suferite de guverne și de doctrinele promovate de ele.

În secolul al XVII-lea ratele de schimb ale guvernului englez supraevaluau guineea [de aur] față de argint, determinând astfel dispariția monedelor de argint. N-au rămas în uz decât acele monede de argint {472} care erau foarte uzate prin folosință, sau alterate, sau reduse ca greutate din alte motive: exportarea și vânzarea acestora pe piața de metal

28. Lordul Keynes, în cuvântul rostit în fața Camerei Lorzilor, în 23 mai 1944.

prețios era neprofitabilă. În felul acesta Anglia a instituit etalonul aur, împotriva dorințelor guvernului său. Abia mult mai târziu legile au transformat statutul *de facto* al etalonului aur într-unul *de jure*. Statul a renunțat la alte tentative inutile de a pompa monede standard de argint pe piață, mulțumindu-se să bată argintul numai ca monedă subsidiară, cu o putere limitată de mijloc legal de efectuare a schimburilor. Acest numerar subsidiar nu avea statut de monedă, ci de substitut monetar. Valoarea sa de schimb nu depindea de conținutul de argint al monedelor, ci de faptul că ele puteau fi schimbate instantaneu în aur, fără amânare și fără alte costuri, la întreaga valoare înscrisă pe ele. Ele erau, *de facto*, bancnote tipărite pe argint, creanțe asupra unei anumite cantități de aur.

Mai târziu, în cursul secolului al XIX-lea, dublul etalon a dat naștere, în mod similar, monometalismului *de facto* bazat pe aur, în Franța și alte țări din Uniunea Monetară Latină. Când scăderea prețului la argint, spre sfârșitul anilor 1870, ar fi determinat înlocuirea automată a etalonului aur *de facto*, cu un etalon argint *de facto*, statele acestea au suspendat baterea monedei de argint, în vederea prezervării etalonului aur. În Statele Unite, structura prețurilor pe piața de metale prețioase transformase bimetalismul legal într-un monometalism *de facto,* bazat pe aur, încă înaintea izbucnirii Războiului Civil. După perioada [inflației „de război" a] „biletelor verzi" (*greenback period*), a urmat o luptă între adepții etalonului aur și cei ai etalonului argint. Rezultatul a fost o victorie a etalonului aur. După ce țările cele mai avansate adoptaseră etalonul aur, ele au fost urmate și de celelalte țări. După marile aventuri inflaționiste din perioada Primului Război Mondial, majoritatea țărilor s-au grăbit să revină la etalonul aur, sau la etalonul aur-devize (*gold exchange standard*).

Etalonul aur a fost etalonul monetar al întregii lumi în perioada capitalismului, a creșterii bunăstării, a libertății și a democrației, atât politice, cât și economice. În ochii liber-schimbiștilor principala sa calitate era tocmai faptul că reprezenta un etalon monetar internațional, adecvat necesităților comerțului internațional și tranzacțiilor efectuate pe piețele internaționale, financiare și de capital.[29] El reprezenta mijlocul de efectuare a schimburilor prin intermediul căruia industrialismul occidental și capitalul occidental purtaseră civilizația occidentală până în cele mai îndepărtate regiuni ale planetei, distrugând pretutindeni obstacolele străvechilor prejudecăți și superstiții, sădind semințele unei noi vieți și unei noi bunăstări, eliberând mințile și sufletele și provocând o avuție nemaiauzită. El a însoțit avansul triumfal fără precedent {473}

29. T.E. Gregory, *The Gold Standard and Its Future*, ed. întâi, Londra, 1934, pp. 22 ff.

al liberalismului occidental, capabil să unească toate țările într-o comunitate de națiuni libere, aflate unele cu altele în relații de cooperare pașnică.

Putem înțelege cu ușurință de ce popoarele priveau etalonul aur ca pe simbolul acestei schimbări istorice, care a fost cea mai mare și mai benefică dintre toate. Toți cei dornici să saboteze evoluția lumii către bunăstare, pace, libertate și democrație detestau etalonul aur – și nu doar datorită semnificației sale economice. În ochii lor, etalonul aur era stindardul *labarum* [steag de luptă ornat cu simboluri hristice al Împăratului Constantin – n.red.], simbolul tuturor doctrinelor și politicilor pe care doreau să le distrugă. În lupta împotriva etalonului aur miza depășea cu mult prețurile bunurilor și ratele de schimb valutar.

Naționaliștii combat etalonul aur fiindcă doresc să-și izoleze țările de piața mondială și să instituie, în cât mai mare măsură, un sistem de autarhie națională. Guvernele intervenționiste și grupurile de presiune combat etalonul aur deoarece îl consideră cel mai serios obstacol în calea dorințelor lor, de manipulare a prețurilor și ratelor salariale. Însă cele mai fanatice atacuri împotriva aurului aparțin adepților expansiunii creditului. Pentru aceștia, expansiunea creditului este panaceul tuturor relelor economice. Cu ajutorul ei s-ar putea scădea, sau chiar aboli ratele dobânzii, s-ar putea ridica salariile și prețurile, în beneficiul tuturor, mai puțin al capitaliștilor parazitari și al patronilor exploatatori, s-ar putea elibera statul de necesitatea echilibrării bugetului – pe scurt, s-ar putea asigura prosperitatea și fericirea tuturor persoanelor decente. Doar etalonul aur, această găselniță diabolică a ticăloșilor și stupizilor economiști „ortodocși", împiedică omenirea să dobândească prosperitatea veșnică.

Etalonul aur nu este, desigur, un etalon perfect sau ideal. Nu există perfecțiune în sfera activităților umane. Însă nimeni nu ne poate spune cum ar putea fi înlocuit etalonul aur cu ceva mai bun. Puterea de cumpărare a aurului nu este stabilă. Dar însăși noțiunea de putere de cumpărare stabilă și imuabilă este absurdă. Într-o lume vie și schimbătoare nu poate exista nimic de felul stabilității puterii de cumpărare. În cadrul construcției imaginare a unei economii uniform repetitive nu rămâne loc pentru un mijloc de schimb. Modificarea puterii de cumpărare a monedei reprezintă una din trăsăturile sale esențiale. De fapt, adversarii etalonului aur nu urmăresc stabilizarea puterii de cumpărare a monedei. Țelul lor este mai curând să asigure guvernelor puterea de a manipula puterea de cumpărare, fără a fi inoportunate de un factor „extern", cum este relația monetară corespunzătoare etalonului aur.

Principala obiecție îndreptată împotriva etalonului aur este că face

să se manifeste, în procesul determinării prețurilor, un factor pe care nici un guvern nu-l poate controla: vicisitudinile producției de aur. În felul acesta, o forță „externă", sau „automată", restrânge puterea {474} unui guvern național de a-și face supușii atât de prosperi cât ar dori. Capitaliștii internaționali capătă puteri dictatoriale, iar suveranitatea națională devine o ficțiune.

Însă neviabilitatea politicilor intervenționiste nu are nimic de a face cu problemele monetare. Vom arăta mai jos de ce toate măsurile izolate de intervenție guvernamentală în procesele de piață trebuie să eșueze în atingerea scopurilor urmărite. Dacă guvernul intervenționist dorește să remedieze neajunsurile primelor sale intervenții, mergând tot mai departe pe calea intervenției, atunci el transformă, în cele din urmă, sistemul economic al țării într-o economie socialistă de tip german. Apoi, el abolește în întregime piața autohtonă – și, împreună cu ea, moneda și toate problemele monetare – deși ar putea reține unii din termenii și denumirile economiei de piață.[30] Oricum, nu etalonul aur este cel care frustrează bunele intenții ale autorităților binevoitoare.

Semnificația faptului că etalonul aur face ca sporul ofertei de aur să depindă de profitabilitatea producerii de aur este, desigur, că limitează puterea guvernului de a recurge la inflație. Etalonul aur face determinarea puterii de cumpărare a banilor independentă de ambițiile și doctrinele schimbătoare ale partidelor politice și ale grupurilor de presiune. Acesta nu este un defect al etalonului aur; este principala sa calitate. Toate metodele de manipulare ale puterii de cumpărare sunt, cu necesitate, arbitrare. Toate metodele recomandate pentru descoperirea unui așa-zis etalon obiectiv și „științific" de manipulare monetară se bazează pe iluzia că modificările puterii de cumpărare pot fi „măsurate". Etalonul aur îndepărtează determinarea modificărilor induse monetar ale puterii de cumpărare din arena politică. Acceptarea sa generalizată presupune recunoașterea adevărului că nu este posibilă augmentarea averilor tuturor prin tipărire de bani. Detestarea etalonului aur este inspirată de superstiția că atotputernicele guverne pot crea avuție din bucățele de hârtie.

S-a spus că și etalonul aur este manipulat. Guvernele pot influența puterea de cumpărare a aurului, fie prin expansiunea creditului, chiar dacă ea este limitată de necesitatea prezervării rambursabilității substitutelor monetare, fie indirect, prin promovarea de măsuri care stimulează populația să-și reducă volumul deținerilor monetare. Afirmațiile acestea sunt adevărate. Este incontestabil că creșterea prețurilor survenită între 1896 și 1914 a fost, în bună măsură, provocată de aseme-

30. Cf. mai jos, cap. XXVII-XXXI.

nea politici guvernamentale. Însă faptul esențial este că etalonul aur impune limite stricte tuturor acestor demersuri de scădere a puterii de {475} cumpărare a banilor. Inflaționiștii combat etalonul aur tocmai pentru că văd în aceste limite un obstacol serios în calea planurilor lor.

Expansioniștii numesc defecte ale etalonului aur tocmai elementele care îi conferă acestuia eminența și utilitatea. El stăvilește demersurile inflaționiste de amploare ale guvernelor. Etalonul aur nu a eșuat. Guvernele au ținut să-l distrugă, deoarece erau dedicate doctrinei eronate că expansiunea creditului este un mijloc adecvat de reducere a ratei dobânzii și de „îmbunătățire" a balanței comerciale.

Însă nici un guvern nu este suficient de puternic pentru a aboli etalonul aur. Aurul este moneda comerțului internațional și a comunității economice supranaționale, a întregii omeniri. El nu poate fi afectat de măsuri ale unor guverne a căror suveranitate este limitată la anumite țări. Câtă vreme o țară nu este strict autosuficientă din punct de vedere economic, câtă vreme mai exisă interstiții rămase în zidurile prin care guvernele naționale încearcă să-și izoleze țările de restul lumii, aurul încă mai este utilizat ca monedă. N-are importanță dacă guvernele confiscă monedele de aur și metalul prețios pe care pot pune mâna și îi pedepsesc pe deținătorii de aur ca pe niște răufăcători. Limbajul înțelegerilor bilaterale de *clearing*, prin care guvernele urmăresc să elimine aurul din comerțul internațional, evită orice referire la aur. Însă vărsămintele consumate pe baza acestor înțelegeri sunt calculate pe baza prețurilor exprimate în aur. Cei care cumpără sau vând pe piețele externe calculează avantajele și dezavantajele tranzacțiilor pe care le fac în aur. În ciuda faptului că o țară își va fi desprins moneda locală de orice legătură cu aurul, structura prețurilor sale interne rămâne legată îndeaproape de aur și de prețurile exprimate în aur pe piața mondială. Dacă un stat dorește să-și izoleze structura prețurilor interne de prețurile internaționale, el trebuie să recurgă la alte măsuri, cum ar fi taxe vamale prohibitive și embargouri la importuri și exporturi. Naționalizarea comerțului cu țările străine, efectuată fie deschis, fie direct prin controlul schimburilor valutare, nu elimină aurul. Guvernele, în calitate de comercianți, tranzacționează utilizând aurul ca mijloc de schimb.

Lupta împotriva aurului, care este una dintre principalele preocupări ale tuturor guvernelor contemporane, nu trebuie privită ca un fenomen izolat. Ea nu reprezintă decât un element din giganticul proces de distrugere ce caracterizează epoca noastră. Etalonul aur este combătut pentru că oamenii doresc să înlocuiască liberul schimb cu autarhia națională, pacea cu războiul, libertatea cu omnipotența guvernelor totalitare.

Poate că într-o zi tehnologia va descoperi o metodă de augmentare a ofertei de aur la costuri atât de reduse încât aurul va deveni inutil pentru serviciul monetar. Atunci oamenii vor trebui să înlocuiască eta- {476} lonul aur cu un alt etalon. Este inutil să ne preocupăm astăzi de felul în care va fi rezolvată această problemă. Nu știm nimic despre condițiile în care o asemenea decizie va trebui luată.

Cooperarea monetară internațională

Etalonul aur internațional funcționează fără nici un fel de intervenție din partea guvernelor. El exprimă cooperarea efectivă și reală a tuturor membrilor economiei mondiale de piață. Pentru a face etalonul aur să funcționeze ca etalon internațional nu este necesar amestecul nici unui guvern.

Ceea ce numesc guvernele cooperare monetară internațională este acțiunea lor concertată în vederea expansiunii creditului. Ele au înțeles că, dacă expansiunea creditului este limitată la o singură țară, aceasta nu duce decât la scurgerea metalului prețios în exterior. Ele consideră că numai această scurgere împiedică planurile lor, de reducere a ratei dobânzii și de provocare, în felul acesta, a unui boom economic fără sfârșit. Dacă toate guvernele ar coopera în realizarea politicilor lor expansioniste, atunci ele au convingerea că ar putea îndepărta acest obstacol. În opinia lor este necesară o bancă internațională de emisiune a mijloacelor fiduciare, tratate ca substitute monetare de întreaga populație a tuturor țărilor.

Nu este cazul să insistăm aici din nou asupra faptului că imposibilitatea reducerii ratelor dobânzii prin intermediul expansiunii creditului nu se datorează numai scurgerilor externe. Această chestiune fundamentală este analizată exhaustiv în alte capitole și secțiuni ale acestei cărți.[31]

Însă mai există o problemă importantă pe care trebuie să ne-o punem.

Să presupunem că există o bancă internațională care emite mijloace fiduciare, a cărei clientelă este populația întregii lumi. Nu contează dacă aceste substitute monetare merg direct în deținerile monetare ale persoanelor individuale și firmelor, sau sunt deținute numai de băncile centrale ale diverselor țări, în calitate de rezerve, pe baza cărora emit substitute monetare naționale. Esențial este că există o monedă internațională uniformă. Bancnotele naționale și depozitele la vedere sunt rambursabile în substitute monetare emise de banca internațională. Necesitatea de a prezerva paritatea monedei naționale cu cea internațională limitează puterea sistemului bancar central al fiecărei țări de a expanda creditul. Însă puterea băncii centrale internaționale nu este limitată decât de factorii care limitează expansiunea creditului în cazul unei bănci unice, care operează într-un sistem economic izolat, sau în întreaga lume.

Putem la fel de bine presupune că banca internațională nu este o bancă ce

31. Cf. mai sus, pp. 441-442 și mai jos, pp. 550-586.

emite substitute monetare din care numai o parte sunt mijloace fiduciare, ci o autoritate mondială care emite o monedă internațională discreționară. Aurul a fost demonetizat în întregime. Singura monedă rămasă în uz este cea creată de autoritatea internațională. Aceasta este liberă să augmenteze cantitatea acestor bani, câtă vreme nu merge până la a determina colapsul economic și {477} prăbușirea monedei.

Atunci s-ar realiza idealul keynesienilor. Atunci ar funcționa o instituție capabilă să exercite o „presiune expansionistă asupra comerțului internațional".

Însă adepții unor astfel de planuri au neglijat o problemă fundamentală – cea a distribuției cantităților acestea suplimentare de monedă-credit, sau de bani de hârtie.

Să presupunem că autoritatea internațională își sporește volumul emisiunilor cu o anumită sumă, alocată în întregime unei anumite țări, Ruritania. Rezultatul final al acestei acțiuni inflaționiste va fi o creștere a prețurilor bunurilor și serviciilor din întreaga lume. Însă, pe parcursul desfășurării acestui proces, condițiile de trai ale cetățenilor din diverse țări sunt afectate în mod diferit. Primul grup binecuvântat cu mana suplimentară sunt ruritanienii. Ei au mai mulți bani în buzunare, în vreme ce restul lumii nu a primit încă partea sa din banii nou creați. Ei pot licita prețuri mai ridicate pe piață, în vreme ce alții nu pot. Așa încât ruritanienii extrag mai multe bunuri de pe piața mondială decât înainte. Non-ruritanienii se văd nevoiți să-și restrângă consumul, deoarece nu pot rivaliza cu ruritanienii, la prețurile mai mari plătite de aceștia. Pe parcursul desfășurării procesului de ajustare a prețurilor la noua relație monetară, ruritanienii se află într-o poziție mai avantajoasă față de non-ruritanieni. Până la finalizarea procesului cei dintâi se vor îmbogăți pe seama celor din urmă.

Principala problemă pe care o ridică asemenea măsuri expansioniste este stabilirea proporției în care banii nou creați vor fi alocați diverselor țări. Fiecare țară va fi dornică să susțină un mod de distribuție care să-i asigure ei o cât mai mare parte posibilă din banii nou creați. Orientul înapoiat din punct de vedere industrial, de pildă, va recomanda probabil o distribuție egală *per capita*, un aranjament care evident îl va favoriza, pe seama țărilor avansate din punct de vedere industrial. Orice aranjament se va adopta, toate țările vor fi nemulțumite și se vor plânge de tratament inechitabil. S-ar ajunge la conflicte serioase, care ar compromite întreaga schemă.

Obiecția că această problemă nu a jucat un rol important în negocierile care au precedat înființarea Fondului Monetar Internațional și că s-a ajuns cu ușurință la un acord privitor la utilizarea resurselor Fondului nu este relevantă. Conferința de la Bretton Woods s-a desfășurat în condiții foarte particulare. La vremea respectivă majoritatea țărilor participante depindeau în întregime de bunăvoința Statelor Unite. Ele erau pierdute dacă Statele Unite ar fi încetat să lupte pentru libertatea lor și să le ajute material prin „împrumuturi nerambursabile". Guvernul american, pe de altă parte, privea acordul monetar ca

pe o schemă deghizată de continuare a împrumuturilor nerambursabile după încetarea ostilităților. Statele Unite erau dispuse să dea, iar ceilalți participanți – îndeosebi țările europene, majoritatea încă sub ocupație germană la vremea respectivă, alături de țările asiatice – erau gata să primească orice li s-ar fi oferit. Problemele ridicate de aceste acorduri nu vor deveni vizibile decât după ce ideile himerice ale Statelor Unite, referitoare la chestiunile financiare și de comerț, vor face loc unei mentalități mai realiste. {478}

Fondul Monetar Internațional nu s-a ridicat la înălțimea așteptărilor sponsorilor săi. La întâlnirile anuale ale Fondului se discută multe lucruri, iar uneori se fac auzite observații și critici pertinente, referitoare la politicile monetare și de credit ale diverselor guverne și bănci centrale. Fondul însuși se angajează în tranzacții de creditare și contractare de împrumuturi, cu diverse guverne și bănci centrale. El consideră că sarcina lui principală este de a asista guvernele în menținerea unor rate de schimb valutar nerealiste, pentru monedele lor naționale suprainflaționate. Metodele la care recurge în acest scop nu diferă în mod esențial de cele aplicate dintotdeauna în asemenea cazuri. Evoluțiile monetare din întreaga lume se desfășoară ca și cum nu ar exista un acord de la Bretton Woods sau un Fond Monetar Internațional.

Configurația evoluțiilor politice și economice ale omenirii a permis guvernului american să-și onoreze promisiunea de a furniza guvernelor și băncilor străine o uncie de aur pentru treizeci și cinci de dolari. Însă continuarea și intensificarea politicilor „expansioniste" americane a stimulat considerabil solicitările de transformare a dolarilor în aur, generând îngrijorare cu privire la viitorul condițiilor monetare. Temerile sunt provocate de perspectiva unei creșteri suplimentare a cererii pentru aur, care ar putea duce la epuizarea rezervelor americane și ar putea determina S.U.A. să abandoneze modul actual de gestionare a aurului.

Trăsătura caracteristică a dezbaterilor publice referitoare la aceste probleme este că evită cu grijă menționarea motivelor care determină creșterea cererii pentru aur. Nu se vorbește deloc despre politicile de finanțare a cheltuielilor publice prin deficite bugetare și de expansiune a creditului. În schimb, se fac auzite plângeri cu privire la o așa-numită „insuficiență de lichiditate" și o „penurie de rezerve". Remediul sugerat este mai multă lichiditate, care urmează să fie procurată prin „crearea" de noi „rezerve" suplimentare. Cu alte cuvinte, propunerea este de a vindeca efectele inflației prin mai multă inflație.

Este necesar să ne amintim că politicile guvernului american și ale Băncii Angliei, destinate menținerii prețului de 35 de dolari uncia de aur pe piața de aur londoneză, constituie singura măsură care împiedică astăzi țările occidentale să recurgă la inflație nelimitată. Aceste politici nu sunt imediat afectate de volumul rezervelor diverselor țări. Planurile vizând noi „rezerve" nu par, de aceea, să privească direct problema relației dintre aur și dolar. Ele o privesc numai indirect, fiind o încercare de abatere a atenției publicului de la adevărata problemă – inflația. În rest, doctrina oficială se bazează pe interpretarea, de mult discreditată, care leagă necazurile monetare de balanța de plăți. {479}

XVIII. ACȚIUNEA PE PARCURSUL TRECERII TIMPULUI

1. Perspectiva în evaluarea perioadelor de timp

Omul care acționează distinge între durata de timp dinaintea atingerii satisfacției unei dorințe și timpul cât continuă această satisfacție.

Acțiunea urmărește întotdeauna îndepărtarea unei neplăceri viitoare, fie vorba și numai de viitorul din momentul imediat următor. Între declanșarea acțiunii și atingerea scopului urmărit se scurge întotdeauna o fracțiune de timp, așa-numitul timp de maturizare, în cursul căruia se maturizează sământa sădită de acțiune. Cel mai evident exemplu ne este furnizat de agricultură. Între aratul pământului și coacerea roadelor se scurge o perioadă considerabilă de timp. Un alt exemplu este ameliorarea calității vinului prin îmbătrânire. În anumite cazuri, pe de altă parte, timpul de maturizare este atât de scurt, încât, în vorbirea curentă, putem spune că succesul apare instantaneu.

În măsura în care acțiunea necesită întrebuințarea muncii, ea se preocupă de timpul de lucru. Îndeplinirea oricărui fel de muncă ia timp. În anumite cazuri, timpul de lucru este atât de scurt, încât oamenii spun că lucrul respectiv nu ia timp deloc.

O acțiune simplă, indivizibilă și nerepetată este numai rareori suficientă pentru atingerea țelului urmărit. De regulă, pe actor îl separă de țelul strădaniilor sale mai mult decât un singur pas. El trebuie să efectueze mulți pași; și fiecare nou pas, adăugat la cei efectuați înainte, ridică, din nou, întrebarea dacă el trebuie sau nu să-și continue drumul spre țelul ales mai înainte. Majoritatea țelurilor sunt atât de îndepărtate, încât numai o persistență hotărâtă duce la atingerea lor. În vederea reușitei este necesară o acțiune perseverentă, neabătut îndreptată spre țelul urmărit. Timpul total care necesită a fi cheltuit, adică timpul de lucru plus timpul de maturizare, poate fi numit perioadă de producție. Perioada aceasta de producție este lungă în anumite cazuri și scurtă în altele. Uneori este atât de scurtă, încât, în practică, poate fi trecută complet cu vederea.

Adaosul de satisfacere a dorințelor pe care-l aduce atingerea unui scop este limitat în timp. Rezultatul produs își extinde serviciile numai pe durata unei perioade de timp, pe care o putem numi durată de

serviciu (*duration of serviceableness*). Durata de serviciu este mai scurtă la anumite produse, iar la altele, pe care le numim în mod curent bu- {480} nuri durabile, este mai lungă. Astfel, omul care acționează trebuie să ia întotdeauna în calcul perioada de producție și durata de serviciu a produsului. La estimarea dezutilității unui proiect luat în considerație, el nu se preocupă numai de cheltuiala de factori materiali și de munca necesare, ci și de perioada de producție. La estimarea utilității produsului anticipat, el se preocupă de durata sa de serviciu. Desigur, cu cât un produs este mai durabil, cu atât este mai mare volumul de servicii pe care îl furnizează. Dar, dacă aceste servicii nu sunt disponibile cumulativ, la aceeași dată, ci eșalonate gradual, de-a lungul unei anumite perioade de timp, atunci, după cum vom vedea, elementul timp joacă un rol specific în evaluarea lor. Nu este același lucru dacă *n* unități dintr-un serviciu sunt furnizate la aceeași dată, sau dacă ele se întind pe o perioadă de *n* zile, astfel încât numai câte o unitate este disponibilă în fiecare zi.

Este important să înțelegem că perioada de producție, ca și durata de serviciu, sunt categorii ale acțiunii umane – și nu concepte construite de filosofi, economiști și istorici, ca instrumente mentale pentru interpretarea de către ei a evenimentelor. Ele sunt elemente esențiale, prezente în fiecare act rațional care precedă și direcționează acțiunea. Este necesar să accentuăm aspectul acesta, deoarece lui Böhm-Bawerk, căruia știința economică îi datorează descoperirea rolului jucat de perioada de producție, i-a scăpat această distincție.

Omul care acționează nu privește la situația în care se află cu ochii istoricului. Pe el nu-l preocupă felul în care s-a ajuns la situația actuală. Singura lui preocupare este să dea cea mai bună întrebuințare mijloacelor disponibile astăzi, în vederea celei mai bune cu putință îndepărtări a insatisfacției viitoare. Trecutul nu contează pentru el. El are la dispoziție o cantitate anume de factori materiali de producție. El nu întreabă dacă acești factori sunt dăruiți de natură, sau reprezintă produsul proceselor de producție desfășurate în trecut. Pentru el nu contează ce cantitate de factori naturali, adică de materiale originare de producție și de muncă, au fost cheltuiți în vederea producerii lor și cât timp au absorbit aceste procese de producție. El evaluează mijloacele disponibile numai sub aspectul serviciilor pe care acestea le pot furniza, în eforturile sale de a face condițiile viitoare mai satisfăcătoare. Pentru el, perioada de producție și durata de serviciu sunt categorii care intervin în planificarea acțiunilor viitoare, nu concepte academice retrospective și de cercetare istorică. Ele joacă un rol întrucât actorul trebuie să aleagă între perioade de producție de lungimi diferite și între producția de bunuri mai mult sau mai puțin durabile.

{481} Acțiunea nu se preocupă de viitor în general, ci, întotdeauna, numai de o anumită fracțiune limitată din viitor. Fracțiunea aceasta este limitată, pe de o parte, de momentul în care acțiunea trebuie să înceapă. Unde se situează cealaltă limită depinde de decizia și alegerea actorului. Sunt oameni care se preocupă numai de momentul imediat următor. Sunt alții, a căror grijă prevăzătoare se întinde mult dincolo de durata probabilă a propriilor lor vieți. Putem să numim perioadă de planificare (*period of provision*) această fracțiune de timp din viitor, pe durata căreia actorul angrenat într-o anumită acțiune dorește să planifice într-un anumit fel și într-o anumită măsură. În același fel în care omul care acționează alege între diverse feluri de satisfacere a dorințelor în cadrul aceleiași fracțiuni de timp din viitor, el alege și între satisfacerea dorințelor în viitorul mai apropiat, sau mai îndepărtat. Fiecare alegere implică și o alegere a perioadei de planificare. Hotărându-se asupra felului în care va întrebuința diversele mijloace disponibile pentru îndepărtarea insatisfacției, actorul determină de asemenea, implicit, perioada de planificare. În economia de piață, cererea consumatorilor determină și lungimea perioadei de planificare.

Există diverse metode disponibile în vederea lungirii perioadei de planificare:

1. Acumularea unor stocuri mai mari de bunuri de consum, destinate consumului ulterior.

2. Producerea de bunuri mai durabile.

3. Producerea de bunuri care necesită o perioadă de producție mai lungă.

4. Alegerea unor metode de producție care consumă mai mult timp, pentru producerea unor bunuri care ar putea fi de asemenea produse într-o perioadă de producție mai scurtă.

Primele două metode nu necesită nici un fel de comentarii suplimentare. Metodele a treia și a patra trebuie cercetate mai îndeaproape.

Faptul că procesele de producție cele mai scurte, adică cele cu cea mai scurtă perioadă de producție, nu îndepărtează în întregime insatisfacția resimțită este un dat fundamental al vieții și acțiunii umane. După ce se produc toate bunurile pe care le pot furniza procesele acestea cele mai scurte, mai rămân dorințe nesatisfăcute, și motivația pentru continuarea acțiunii este încă prezentă. Deoarece omul care acționează preferă, *ceteris paribus*, acele procese care furnizează produsele în cel mai scurt timp posibil,[1] pentru continuarea acțiunii nu rămân decât acele procese care consumă mai mult timp. Oamenii se lansează în aceste procese mai consumatoare de timp pentru că acor-

1. Vom arăta în paginile următoare de ce omul procedează astfel.

dă mai multă valoare sporului de satisfacție anticipat de pe urma lor, decât dezavantajului de a trebui să aștepte roadele mai multă vreme. Böhm-Bawerk vorbește despre o productivitate sporită a metodelor de producție mai ocolite, care necesită mai mult timp. Este mai potrivit să vorbim despre productivitatea fizică sporită a proceselor de producție {482} care necesită mai mult timp. Productivitatea sporită a acestor procese nu constă întotdeauna în faptul că ele produc o cantitate mai mare de produse, cu aceeași cantitate a factorilor de producție cheltuiți. Cel mai adesea, ea constă în aceea că ele furnizează produse care nu puteau fi obținute deloc în perioade de producție mai scurte. Aceste procese nu sunt procese ocolite. Ele sunt calea cea mai scurtă și mai rapidă către țelul ales. Dacă cineva dorește să prindă mai mult pește, nu există altă metodă disponibilă decât pescuitul cu bărci și plase, în locul pescuitului fără asemenea echipament. Pentru producerea aspirinei nu se cunoaște nici o metodă de producție mai bună, mai scurtă și mai ieftină, decât cea adoptată de producătorii de medicamente. Abstracție făcând de eroare și ignoranță, nu poate exista nici o îndoială cu privire la faptul că productivitatea și eficacitatea proceselor alese este maximă. Oamenii nu le-ar fi adoptat dacă nu le-ar fi considerat cele mai directe procese, așadar, cele care duc pe calea cea mai scurtă la țelul urmărit.

Prelungirea perioadei de planificare prin simpla acumulare de stocuri de bunuri de consum este rezultatul dorinței de a planifica dinainte pentru o perioadă de timp mai lungă. Același lucru se poate spune despre producerea de bunuri a căror durabilitate este mai mare, raportat la cheltuiala mai mare de factori de producție necesari.[2] Dar dacă se urmăresc țeluri mai îndepărtate în timp, atunci prelungirea perioadei de producție este un corolar necesar al acțiunii. Scopul urmărit nu poate fi atins într-o perioadă de producție mai scurtă.

Amânarea unui act de consum înseamnă că individul preferă satisfacția pe care o va produce consumul ulterior, satisfacției pe care ar putea-o produce consumul imediat. Alegerea unei perioade de producție mai lungi înseamnă că actorul prețuiește produsul procesului ce va da roade abia mai târziu mai mult decât produsele pe care le-ar putea furniza un proces mai puțin consumator de timp. În cadrul socotelilor de felul acesta și al alegerilor rezultate din ele, perioada de producție apare ca un timp de așteptare. Marele merit de a fi arătat rolul pe care-l joacă luarea în calcul a timpului de așteptare le aparține lui Jevons și Böhm-Bawerk.

2. Dacă augmentarea durabilității nu este cel puțin proporțională cu creșterea cheltuielilor necesare, atunci este mai avantajos să se sporească numărul unităților de durabilitate mai redusă.

Dacă omul care acționează nu ar ține seama de lungimea timpului de așteptare, atunci el n-ar considera niciodată că un scop este atât de îndepărtat, încât atingerea lui să nu poată fi luată în considerație. Când ar avea de ales între două procese de producție care oferă outputuri diferite cu același input, el ar prefera întotdeauna procesul care oferă o {483} cantitate sporită din aceleași produse, sau produse mai bune în aceeași cantitate, chiar dacă aceste rezultate n-ar putea fi atinse decât prin prelungirea perioadei de producție. Sporurile de input care determină o creștere mai mult decât proporțională a duratei de serviciu a produsului ar fi socotite necondiționat avantajoase. Faptul că oamenii nu acționează în felul acesta ne arată că ei prețuiesc duratele de timp de aceeași lungime în mod diferit, în funcție de apropierea sau distanța lor față de momentul deciziei. *Ceteris paribus*, satisfacția într-o perioadă din viitor mai apropiată este preferată satisfacției într-o perioadă mai îndepărtată; așteptarea este privită ca dezutilitate.

Faptul acesta este deja implicat în afirmația făcută la începutul acestui capitol, anume că omul distinge între timpul dinaintea atingerii satisfacției și timpul pe durata căruia se manifestă satisfacția. Dacă elementul timp joacă vreun rol în viața umană, atunci nu poate fi nici o îndoială cu privire la evaluarea diferită a perioadelor temporale de aceeași lungime, după cum ele sunt mai apropiate sau mai îndepărtate. Evaluarea lor identică ar însemna că oamenilor nu le pasă dacă ating succesul mai devreme sau mai târziu. Ar fi totuna cu eliminarea completă a elementului timp din procesul de evaluare.

Simplul fapt că bunurile cu o durată de serviciu sporită sunt prețuite mai mult decât cele cu o durată mai redusă nu implică încă, în sine, o luare în considerație a elementului timp. Un acoperiș care poate acoperi o casă de intemperii vreme de zece ani este mai valoros decât un acoperiș care furnizează acest serviciu numai vreme de cinci ani. Cantitatea de servicii furnizate este diferită în cele două cazuri. Dar întrebarea care trebuie să ne preocupe este dacă un actor care alege conferă sau nu aceeași valoare unui serviciu disponibil într-o perioadă mai îndepărtată din viitor, ca și unuia disponibil într-o perioadă mai apropiată.

2. Preferința de timp ca premisă esențială a acțiunii

Răspunsul la această întrebare este că omul care acționează nu evaluează perioadele de timp numai în funcție de dimensiunea lor. Opțiunile sale cu privire la îndepărtarea insatisfacțiilor din viitor sunt ghidate de categoriile *mai devreme* și *mai târziu*. Pentru om timpul nu este o

substanță omogenă la care să conteze numai lungimea. Nu este un *mai mult* sau *mai puțin* dimensional. Este un flux ireversibil de fracțiuni ce apar în perspective diferite, după cum sunt situate mai aproape sau mai departe de momentul evaluării și al deciziei. Satisfacerea unei dorințe în viitorul mai apropiat este, *ceteris paribus*, preferată uneia în viitorul mai îndepărtat. Bunurile prezente sunt mai valoroase decât bunurile viitoare. {484}

Preferința de timp este o premisă categorială a acțiunii umane. Nu poate fi gândit nici un mod de acțiune în cadrul căruia satisfacția într-o perioadă de timp mai apropiată să nu fie preferată, *ceteris paribus*, satisfacției într-o perioadă de timp mai îndepărtată. Însuși faptul gratificării unei dorințe implică faptul că gratificarea în prezent este preferată gratificării la un moment ulterior. Persoana care consumă un bun neperisabil, în loc de a amâna consumul pentru un moment nedefinit din viitor, relevă prin aceasta valoarea superioară pe care o acordă satisfacției în prezent, în comparație cu satisfacția în viitor. Dacă nu ar prefera satisfacerea într-o perioadă mai apropiată din viitor, celei într-o perioadă mai îndepărtată, atunci nu ar consuma niciodată pentru a-și satisface dorințele. El ar acumula întotdeauna și nu ar consuma și nu s-ar bucura de consum niciodată. El nu ar consuma astăzi, dar nu ar consuma nici mâine, deoarece ziua următoare l-ar pune în fața aceleiași alternative.

Nu numai primul pas spre satisfacerea unei dorințe, ci și toți cei care urmează sunt călăuziți de preferința de timp. După ce dorința *a*, cu rangul 1 în scara de valori, este satisfăcută, actorul trebuie să aleagă între dorința *b* – cu rangul 2 – și *c*, acea dorință de mâine, căreia, în absența preferinței de timp, i s-ar fi asignat rangul 1. Dacă *b* este preferat lui *c*, atunci alegerea a fost influențată, în mod clar, de preferința de timp. Urmărirea deliberată a satisfacerii unei dorințe este, în mod necesar, călăuzită de o preferință pentru satisfacția în viitorul mai apropiat, față de satisfacția în viitorul mai îndepărtat.

Condițiile în care activează omul modern, din Occidentul capitalist, sunt diferite de cele în care trăiau și activau strămoșii săi primitivi. Ca urmare a grijii providențiale a înaintașilor noștri, dispunem de un amplu stoc de produse intermediare (bunuri de capital sau factori de producție produși) și de bunuri de consum. Activitățile noastre urmăresc o mai lungă perioadă de planificare, deoarece suntem fericiții moștenitori ai unui trecut care a prelungit, pas cu pas, perioada de planificare și ne-a înzestrat cu mijloacele necesare extinderii perioadei de așteptare. În cursul acțiunii luăm în calcul perioade mai lungi și urmărim obținerea unei satisfacții uniforme pe tot parcursul perioadei

alese ca perioadă de planificare. Ne aflăm în situația de a ne bizui pe un flux continuu de bunuri de consum și avem la dispoziție nu doar stocuri de bunuri imediat consumabile, ci și stocuri de bunuri destinate producției, a căror „maturizare" ne furnizează mereu alte bunuri de consum, cu ajutorul eforturilor noastre continue. În gestionarea acestui „flux de venit" aflat în creștere, ar spune observatorul superficial, nu se mai acordă nici o atenție considerațiilor legate de valorizarea diferită a bunurilor prezente și viitoare. Acum sincronizăm totul, afirmă el, astfel încât elementul timp încetează de a mai juca vreo importanță în gestionarea afacerilor. {485} Este, prin urmare, irelevant, continuă el, să mai recurgem la preferința de timp pentru interpretarea condițiilor moderne.

Eroarea fundamentală implicată în această obiecție foarte răspândită este, ca atâtea altele, determinată de o lamentabilă înțelegere greșită a construcției imaginare a unei economii uniform repetitive. În cadrul acestei construcții imaginare nu intervine nici o schimbare; avem de a face cu un curs lipsit de variații al tuturor evenimentelor. Prin urmare, în economia uniform repetitivă, nu intervine nici o schimbare în alocarea bunurilor în vederea satisfacerii de dorințe în viitorul mai apropiat sau mai îndepărtat. Nimeni nu plănuiește nici o schimbare deoarece, conform ipotezelor noastre, alocarea curentă este cea mai satisfăcătoare pentru toți – și nimeni nu crede că vreun alt aranjament posibil i-ar putea îmbunătăți situația. Nimeni nu dorește să-și augmenteze consumul în viitorul mai apropiat, pe seama consumului său într-un viitor mai îndepărtat, sau viceversa, deoarece modul curent de alocare îl satisface mai mult decât oricare alt mod imaginabil și fezabil.

Distincția praxeologică între capital și venit este o categorie a gândirii, care se bazează pe valorizarea diferită a satisfacerii dorințelor, în diferite perioade din viitor. În construcția imaginară a economiei uniform repetitive este implicat faptul că întregul venit, dar nu mai mult, se consumă și că, prin urmare, capitalul rămâne nemodificat. În alocarea bunurilor în vederea satisfacerii dorințelor în diferite perioade din viitor, se atinge un echilibru. Putem descrie această stare de lucruri prin afirmația că nimeni nu dorește să consume astăzi venitul de mâine. Am descris cu precizie construcția imaginară a unei economii uniform repetitive, astfel încât să satisfacă tocmai această condiție. Dar este necesar să observăm că se poate afirma, cu aceeași certitudine apodictică, faptul că în economia uniform repetitivă nimeni nu dorește să aibă mai mult din vreun bun decât are efectiv. Afirmațiile acestea sunt adevărate cu privire la economia uniform repetitivă, deoarece ele sunt implicate în definiția pe care am dat-o acestui construct imaginar. Ele sunt absurde dacă se referă la o economie în schimbare, care este singurul fel

de economie reală. Îndată ce intervine o schimbare a datelor, indivizii se confruntă din nou cu necesitatea de a alege atât între diverse moduri de satisfacere a dorințelor pe durata aceleiași perioade, cât și între satisfacerea dorințelor în perioade diferite. Un spor de venit poate fi întrebuințat pentru consumul imediat, sau poate fi investit, în vederea producției viitoare. Indiferent cum îl întrebuințează actorii, alegerea lor trebuie să fie rezultatul unei cumpăniri a avantajelor anticipate de pe urma satisfacerii dorințelor în perioade diferite din viitor. În lumea reală, în universul viu și schimbător, fiecare individ, în fiecare dintre acțiunile sale, este nevoit să aleagă între satisfacerea dorințelor în perioade de timp diferite. Unii consumă tot ce câștigă, alții consumă o parte din capitalul de care dispun, alții economisesc o parte din venitul de care dispun. {486}

Cei care contestă validitatea universală a preferinței de timp nu reușesc să explice de ce omul nu investește întotdeauna 100 de dolari disponibili astăzi, chiar dacă acești 100 de dolari ar spori la 104 dolari într-un an. Este evident că omul care consumă astăzi această sumă este condus de o judecată de valoare, care valorizează 100 de dolari prezenți mai mult decât 104 dolari disponibili peste un an. Dar și în cazul în care el alege să investească cei 100 de dolari, aceasta nu înseamnă că preferă satisfacția mai târziu satisfacției de astăzi, ci înseamnă că preferă 100 de dolari astăzi mai puțin decât 104 dolari un an mai târziu. Fiecare penny cheltuit astăzi este, mai ales în condițiile unei economii capitaliste, în care instituțiile fac posibilă investirea chiar și a celor mai mici sume, o dovadă a valorii superioare acordate satisfacției în prezent, față de satisfacția în viitor.

Teorema preferinței de timp necesită o dublă demonstrație. Mai întâi, pentru cazul economisirii simple, care se referă la cazul în care oamenii au de ales între consumul imediat al unei cantități de bunuri și consumul ulterior al aceleiași cantități. În al doilea rând, pentru cazul economisirii capitaliste, în care alegerea se face între consumul imediat al unei cantități de bunuri și consumul ulterior, fie al unei cantități mai mari, fie al unor bunuri apte de a furniza o satisfacție căreia – abstracție făcând de diferența în timp – i se acordă o valoare mai mare. Demonstrația a fost furnizată pentru ambele cazuri. Nici un alt caz nu este imaginabil.

Se poate căuta o explicație psihologică a fenomenului preferinței de timp. Nerăbdarea și neplăcerea cauzate de așteptare sunt, desigur, fenomene psihologice. Se poate încerca elucidarea lor prin raportare la limitările temporale ale vieții umane, la nașterea, creșterea și maturizarea individului, la inevitabila lui degradare și dispariție. În cursul vieții

omului există pentru fiecare lucru câte un moment potrivit, ca și câte un *prea devreme* și *prea târziu*. Însă problema praxeologică nu are nici o legătură cu aspectele acestea psihologice. Trebuie să conceptualizăm, nu doar să înțelegem. Trebuie să conceptualizăm faptul că, dacă un om nu ar prefera satisfacția pe durata unei perioade mai apropiate din viitor, satisfacției pe durata unei perioade mai îndepărtate, atunci el nu ar mai consuma și nu s-ar mai bucura de consum deloc.

Nu trebuie să confundăm problema praxeologică nici cu problema fiziologică. Cel ce dorește să trăiască și să vadă o vreme îndepărtată trebuie, înainte de toate, să se îngrijească de prezervarea vieții sale în perioada intermediară. Astfel, supraviețuirea și satisfacerea nevoilor vitale sunt necesare în vederea satisfacerii oricăror dorințe într-un viitor mai {487} îndepărtat. Înțelegem astfel de ce, în toate acele situații în care simpla conservare a vieții, în sens literal, este în joc, satisfacerea în viitorul mai apropiat este preferată celei din perioadele ulterioare. Însă ceea ce ne preocupă este acțiunea ca atare, nu motivațiile care îi determină cursul. Tot așa cum, în calitate de economiști, nu ne întrebăm de ce albumina, hidrații de carbon și lipidele sunt necesare omului, nu ne întrebăm nici de ce satisfacerea necesităților vitale ne apare ca imperativă și nu îngăduie amânare. Trebuie să conceptualizăm faptul că orice fel de consum și de satisfacție de a consuma presupun o preferință pentru satisfacția în prezent față de satisfacția mai târziu. Cunoașterea furnizată de acest adevăr depășește cu mult orbita pentru care pot furniza explicații datele fiziologice relevante. Ea se referă la orice fel de satisfacere a dorințelor, nu doar la satisfacerea necesităților vitale, destinate simplei supraviețuiri.

Este important să accentuăm acest aspect, deoarece sintagma „stoc de subzistență, disponibil pentru necesitățile subzistenței", așa cum o întrebuințează Böhm-Bawerk, poate duce cu ușurință la interpretări eronate. Desigur, una din destinațiile acestui stoc este de a furniza mijloacele de satisfacere a necesităților elementare ale vieții, asigurând astfel supraviețuirea. Dar, pe lângă aceasta, el trebuie să fie suficient de mare pentru a satisface, dincolo de necesitățile impuse de menținerea pe timpul de așteptare, toate acele dorințe și nevoi care – în afara simplei supraviețuiri – sunt considerate mai urgente decât culegerea roadelor mai abundente din punct de vedere fizic ale proceselor de producție mai consumatoare de timp.

Böhm-Bawerk a afirmat că orice prelungire a perioadei de producție depinde de satisfacerea condiției ca „o cantitate suficientă de bunuri prezente să fie disponibilă pentru a face posibilă traversarea intervalului mediu prelungit, dintre începutul muncii pregătitoare și culege-

rea produsului."[3] Expresia „o cantitate suficientă" necesită o elucidare. Ea nu înseamnă o cantitate suficientă pentru necesitățile subzistenței. Cantitatea în discuție trebuie să fie suficient de mare pentru a asigura satisfacerea tuturor acelor dorințe a căror satisfacere, pe durata perioadei de așteptare, este considerată mai importantă decât avantajele pe care le-ar furniza o și mai mare prelungire a perioadei de producție. Dacă această cantitate ar fi mai mică, atunci o scurtare a perioadei de producție ar apărea ca avantajoasă; sporul cantității de produse sau îmbunătățirea calităților, anticipate de pe urma păstrării perioadei de producție mai lungi, nu ar mai fi considerată o remunerație suficientă pentru reducerea consumului, impusă pe durata perioadei de așteptare. Dacă stocul de subzistență este sau nu suficient nu depinde de nici un fel de date fiziologice sau de alte fapte obiectiv determinabile cu {488} metodele tehnologiei și ale fiziologiei. Termenul metaforic „traversare", sugerând traversarea unui pod, un volum de apă a cărui întindere pune constructorul de poduri în fața unei sarcini obiectiv determinate, este susceptibil de a induce în eroare. Cantitatea în chestiune este evaluată de oameni și judecățile lor subiective sunt cele care decid dacă ea este sau nu suficientă.

Chiar și într-o lume ipotetică, în care natura ar furniza tuturor mijloacele necesare prezervării supraviețuirii biologice, în sens strict, în care cele mai importante alimente nu ar fi rare și acțiunea nu s-ar preocupa de asigurarea simplei supraviețuiri, fenomenul preferinței de timp ar fi prezent și ar călăuzi toate acțiunile.[4]

Observații cu privire la evoluția teoriei preferinței de timp

Se poate presupune în mod plauzibil că simplul fapt că dobânda este diferențiată în funcție de perioadele de timp ar fi trebuit să orienteze atenția economiștilor, interesați de dezvoltarea unei teorii a dobânzii, asupra rolului jucat de timp. Cu toate acestea, economiștii clasici au fost împiedicați de a recunoaște semnificația elementului timp, de teoria lor greșită a valorii și de înțelegerea lor eronată a conceptului de cost.

Știința economică datorează teoria preferinței de timp lui William Stanley Jevons și dezvoltarea ei îndeosebi lui Eugen von Böhm-Bawerk. Böhm-Bawerk a fost cel dintâi care a formulat corect problema ce trebuia soluționată, cel dintâi care a dat în vileag erorile implicate în teoriile dobânzii bazate pe

3. Böhm-Bawerk, *Kleinere Abhandlungen über Kapital und Zins*, vol. II, în *Gesammelte Schriften*, ed. F.X. Weiss, Viena, 1926, p. 169.

4. Fenomenul preferinței de timp nu este specific uman. Este un aspect inerent comportamentului tuturor viețuitoarelor. Trăsătura distinctivă a omului ține de faptul particular că, pentru el, preferința de timp nu este inexorabilă și prelungirea perioadei de planificare nu este doar instinctivă, așa ca la anumite animale care înmagazinează hrană, ci rezultă dintr-un proces de evaluare.

productivitate și primul care a evidențiat rolul jucat de perioada de producție. Însă el nu a reușit să evite în întregime capcanele pe care le ridică elucidarea problemei dobânzii. Demonstrația furnizată de el pentru validitatea universală a preferinței de timp este inadecvată, deoarece se bazează pe considerente psihologice. Dar psihologia nu poate demonstra niciodată validitatea vreunei teoreme praxeologice. Ea poate arăta că anumite persoane, sau multe persoane, se lasă influențate de anumite motivații. Ea nu poate niciodată scoate în evidență faptul că orice acțiune umană este dominată, cu necesitate, de un anumit element categorial, prezent în fiecare acțiune, fără excepție.[5]

A doua insuficiență a raționamentului lui Böhm-Bawerk ține de interpretarea greșită pe care a dat-o conceptului de perioadă de producție. El nu era pe deplin conștient de faptul că perioada de producție este o categorie praxeologică și că rolul pe care îl joacă în acțiune se referă, în întregime, la {489} alegerile pe care actorul le face, între perioade de producție de lungimi diferite. Durata de timp cheltuit în trecut, în vederea producerii bunurilor de capital disponibile astăzi, nu contează deloc. Aceste bunuri de capital sunt evaluate numai cu privire la foloasele pe care le pot aduce în vederea satisfacerii de dorințe în viitor. Conceptul de „perioadă medie de producție" este steril. Ceea ce determină acțiunea este faptul că, în vederea alegerii între diversele căi de îndepărtare a insatisfacțiilor viitoare, lungimea timpului de așteptare este, în fiecare caz, un element necesar.

Ca urmare a acestor două erori, Böhm-Bawerk, pe parcursul elaborării teoriei sale, nu a evitat în întregime abordarea din perspectiva productivității, pe care el însuși o respinsese atât de strălucit, în istoria sa critică a doctrinelor capitalului și ale dobânzii.

Aceste observații nu reduc câtuși de puțin meritele nepieritoare ale contribuțiilor lui Böhm-Bawerk. El este cel care a așternut fundațiile pe care economiștii de mai târziu – îndeosebi Knut Wicksell, Frank Albert Fetter și Irving Fisher – au reușit să completeze teoria preferinței de timp.

Esența teoriei preferinței de timp se exprimă de obicei spunând că există o preferință pentru bunurile prezente față de bunurile viitoare. Referindu-se la acest mod de exprimare, unii economiști au fost derutați de faptul că, în anumite cazuri, întrebuințările din prezent valorează mai puțin decât cele din viitor. Însă problema pe care o ridică aparentele excepții provine numai dintr-o înțelegere eronată a adevăratei stări de lucruri.

Există satisfacții de care omul nu se poate bucura în același timp. În aceeași seară, o persoană nu poate merge atât la spectacolul cu opera *Carmen,* cât și la cel cu piesa *Hamlet*. Când își cumpără bilete, ea trebuie să aleagă între cele două spectacole. Dacă biletele la ambele teatre, pentru aceeași seară, îi sunt oferite cadou, ea trebuie de asemenea să aleagă. Ea poate spune, despre biletul pe care îl refuză, „nu doresc să văd spectacolul acum", sau „ce păcat că nu este programat mai târziu".[6] Dar aceasta nu înseamnă că persoana preferă

5. Pentru o analiză critică detaliată a acestei părți a raționamentului lui Böhm-Bawerk a se vedea Mises, *Nationalökonomie*, pp. 439–443.

6. Cf. F.A. Fetter, *Economic Principles*, New York, 1923, I, 239.

bunurilor prezente pe cele viitoare. Ea nu are de ales între bunuri viitoare și bunuri prezente, ci are de ales între două satisfacții de care nu se poate bucura simultan. Acest tip de dilemă este prezent în toate alegerile. În momentul de față ar putea prefera *Hamlet* în loc de *Carmen*. Condițiile modificate, dintr-un moment ulterior, ar putea-o determina să facă altă alegere.

O a doua aparentă excepție survine în cazul bunurilor perisabile. Ele pot fi disponibile din abundență într-un anumit sezon și pot fi rare în altele. Însă diferența între înghețată iarna și înghețată vara nu este aceea dintre un bun prezent și unul viitor. Este diferența dintre un bun care-și pierde utilitatea sa specifică, chiar dacă nu este consumat, și un alt bun, care necesită un alt proces de producție. Înghețata disponibilă iarna nu poate fi întrebuințată vara decât dacă este supusă unui proces special de conservare. Ea este, în raport cu înghețata disponibilă vara, cel mult unul dintre factorii complementari necesari producției. {490} Nu este posibil să mărim cantitatea de înghețată disponibilă vara, numai reducând consumul de înghețată iarna. Practic avem de a face cu două bunuri diferite.

Cazul avarului nu contrazice validitatea universală a preferinței de timp. Chiar și avarul, cheltuindu-și o parte din mijloace pentru un trai zgârcit, preferă o anumită cantitate de satisfacție în viitorul mai apropiat, satisfacției într-un viitor mai îndepărtat. Cazurile extreme, în care câte un avar își refuză chiar și minimul indispensabil de hrană, reprezintă o pierdere patologică a energiei vitale, ca și în cazurile omului care se abține de la mâncare de teama germenilor patogeni, al omului care se sinucide mai degrabă decât să facă față unei situații periculoase, sau al omului care nu poate dormi de teama accidentelor neștiute care s-ar putea abate asupra lui în timpul somnului.

3. Bunurile de capital

Îndată ce sunt îndeplinite acele dorințe a căror satisfacere este considerată mai urgentă decât orice grijă pentru ziua de mâine, oamenii încep să economisească o parte din stocul de bunuri de consum disponibil, în vederea utilizării viitoare. Această amânare a consumului face cu putință îndreptarea acțiunii spre țeluri mai îndepărtate în timp. Este de acum posibil să fie urmărite scopuri care înainte nu puteau fi luate în considerație, datorită lungimii perioadei de producție necesare. Mai mult, se pot alege metode de producție prin mijlocirea cărora outputul produs este superior, pe unitatea de input, altor metode, ce necesitau perioade mai scurte de producție. *Sine qua non*-ul oricărei prelungiri a proceselor de producție adoptate este economisirea, adică un exces de producție curentă, față de consum. Economisirea este primul pas pe calea creșterii bunăstării materiale și a oricărui progres ulterior în această direcție.

Amânarea consumului și acumularea unor stocuri de bunuri de con-

sum în vederea consumului ulterior ar fi practicate chiar și în absența stimulentului furnizat de superioritatea tehnologică a proceselor cu o perioadă de producție mai lungă. Productivitatea sporită a acestor procese mai consumatoare de timp întărește considerabil propensiunea de a economisi. Sacrificiul făcut prin reducerea consumului pe durata perioadelor mai apropiate din viitor este astfel contrabalansat nu doar de anticiparea consumării bunurilor economisite în perioade mai târzii; el deschide, de asemenea, drumul unei mai bogate cantități de bunuri în viitorul mai îndepărtat și al obținerii de bunuri care nu puteau fi deloc procurate, fără acest sacrificiu provizoriu. Dacă omul care acționează nu ar prefera totdeauna, *ceteris paribus,* consumul în viitorul mai {491} apropiat, față de cel în viitorul mai îndepărtat, atunci el ar economisi mereu și nu ar mai consuma niciodată. Ceea ce limitează volumul de economisire și investiții este preferința de timp.

Persoanele dornice să adopte procese cu perioade mai lungi de producție trebuie, mai întâi, să acumuleze, prin intermediul economisirii, acea cantitate de bunuri de consum care este necesară pentru a satisface, pe durata timpului de așteptare, toate acele dorințe a căror satisfacere o consideră mai urgentă decât sporul de bunăstare anticipat de pe urma procesului mai consumator de timp. Acumularea de capital începe cu formarea unor stocuri de bunuri de consum, al căror consum este amânat pentru mai târziu. Dacă aceste surplusuri sunt doar stocate și păstrate pentru consum ulterior, ele sunt doar avuție, sau, mai precis, o rezervă pentru zile negre și situații de urgență. Ele rămân în afara orbitei producției. Ele nu devin integrate – din punct de vedere economic, nu fizic – în activitățile de producție, decât atunci când sunt întrebuințate ca mijloace de subzistență pentru muncitorii angrenați în procese mai consumatoare de timp. Din punct de vedere fizic, ele se consumă dacă sunt cheltuite astfel. Însă, din punct de vedere economic, ele nu dispar, ci sunt înlocuite, mai întâi cu produse intermediare ale unui proces cu o perioadă mai lungă de producție, iar apoi, mai târziu, cu bunurile de consum care sunt produsele finale ale acestor procese.

Toate aceste întreprinderi și procese sunt controlate intelectual prin contabilizarea capitalului, apogeul calculului economic în termeni monetari. Fără ajutorul calculului monetar oamenii nu ar putea afla nici măcar dacă – lăsând deoparte lungimea perioadei de producție – un anumit proces promite să fie mai productiv decât un altul. Cheltuielile necesitate de diverse procese nu pot fi comparate între ele, fără ajutorul termenilor monetari. Contabilizarea capitalului începe cu prețurile de piață ale bunurilor de capital disponibile în vederea producției viitoare, a căror sumă e numită capital. Ea înregistrează toate cheltuielile efec-

tuate din acest fond și prețurile tuturor bunurilor apărute prin aceste cheltuieli. În final, stabilește rezultatul ultim al tuturor acestor transformări, survenite în compoziția capitalului și, prin aceasta, succesul sau eșecul întregului proces. Se obține astfel nu doar rezultatul final; contabilizarea capitalului oglindește, de asemenea, toate stadiile sale intermediare. Ea furnizează bilanțuri intermediare; asemenea bilanțuri pot fi solicitate pentru fiecare zi, iar situații ale profiturilor și pierderilor sunt disponibile pentru fiecare parte sau stadiu al procesului. Aceasta este busola indispensabilă a producției, în economia de piață.

În economia de piață, producția este o întreprindere continuă, fără sfârșit, împărțită într-o imensă varietate de procese parțiale. Nenumărate procese de producție, cu diferite perioade de producție, se desfășoară simultan. Ele sunt complementare unele altora și, în același timp, rivalizează unele cu altele, în competiția pentru factorii rari de producție. Neîncetat se acumulează, prin economisire, capital nou sau se pierde capital, prin supraconsum. Producția este distribuită între numeroase fabrici, ferme, ateliere și întreprinderi, fiecare în parte servind numai unui scop limitat. Produsele intermediare sau bunurile de capital, factorii produși în vederea producției viitoare, trec dintr-o mână în alta în acest proces; ele trec de la o unitate productivă la alta, până când, în cele din urmă, bunurile de consum ajung la cei care le întrebuințează și care se bucură de ele. Procesul social de producție nu încetează niciodată. În fiecare moment, nenumărate procese sunt în desfășurare, unele fiind mai aproape, iar altele mai departe de realizarea sarcinilor lor specifice. {492}

Fiecare etapă în acest proces neîncetat al producerii de avuție se bazează pe economisirea și pe munca pregătitoare a generațiilor anterioare. Suntem fericiții moștenitori ai părinților și bunicilor noștri, a căror economisire a dus la acumularea bunurilor de capital cu ajutorul cărora lucrăm noi astăzi. Noi, copiii favorizați ai vârstei electricității, încă culegem beneficii de pe urma economisirii originare a pescarilor primitivi care, producând primele plase și bărci de pescuit, și-au dedicat o parte din timpul lor de lucru îndeplinirii unor planuri pentru un viitor mai îndepărtat. Dacă fiii acestor legendari pescari ar fi uzat complet aceste produse intermediare – plase și bărci de pescuit – fără a le mai înlocui cu altele noi, atunci ei ar fi consumat capitalul și procesul de economisire și de acumulare de capital ar fi trebuit să reînceapă de la capăt. Noi ne găsim într-o situație mai bună decât generațiile anterioare, deoarece suntem echipați cu bunurile de capital pe care acestea le-au acumulat pentru noi.[7]

7. Aceste considerații îndepărtează obiecțiile formulate împotriva teoriei preferin-

Omul de afaceri, omul care acționează, este în întregime absorbit de o singură sarcină: de a întrebuința cât mai avantajos toate mijloacele disponibile pentru ameliorarea condițiilor viitoare. El nu studiază actuala stare de lucruri cu scopul de a o analiza și de a o înțelege. În vederea clasificării mijloacelor destinate producției ulterioare și a evaluării importanței lor, el adoptă reguli empirice superficiale. El distinge trei clase de factori de producție: factorii materiali furnizați de natură, factorul uman – mâna de lucru, și bunurile de capital – factorii intermediari produși în trecut. El nu analizează natura bunurilor de capital. În ochii săi, acestea sunt mijloace de sporire a productivității muncii. În mod naiv, le atribuie o productivitate proprie. El nu urmărește felul cum utilitatea lor a provenit, retrospectiv, din natură și din muncă. El {493} nu se întreabă cum s-au născut ele. Pentru el, acestea nu contează decât în măsura în care pot contribui la succesul eforturilor sale.

Acest mod de a gândi este adecvat pentru omul de afaceri. Însă pentru economiști a fost o gravă eroare de a se alinia la perspectiva superficială a omului de afaceri. Clasificând „capitalul" drept un factor independent de producție, alături de resursele materiale furnizate de natură și de muncă, economiștii au comis o eroare. Bunurile de capital – factorii destinați producției viitoare produși în trecut – nu sunt un factor independent. Ele sunt produsele comune ale cooperării celor doi factori originari cheltuiți în trecut – natura și munca. Ele nu au nici o putere productivă proprie.

De asemenea, nu este corect să numim bunurile de capital stocuri de muncă și de natură. Ele sunt, mai curând, stocuri de muncă, natură și timp. Diferența dintre producția neasistată de bunuri de capital și cea asistată de întrebuințarea lor constă în timp. Bunurile de capital reprezintă stații intermediare, pe drumul ce conduce de la primele începuturi ale producției spre țelul său final, furnizarea bunurilor de consum. Omul care produce cu ajutorul bunurilor de capital se bucură de un mare avantaj față de cel care pornește fără ele: el este mai aproape, în timp, de scopul final al strădaniilor sale.

Nu poate fi vorba de vreo așa-zisă productivitate a bunurilor de capital. Diferența între prețul unui bun de capital, de exemplu un utilaj, și suma prețurilor factorilor complementari de producție originari, necesari pentru reproducerea sa, se datorează în întregime diferenței temporale. Persoana care întrebuințează utilajul este mai aproape de obiectivul producției. Pentru ea, perioada de producție este mai scurtă decât pentru un rival care trebuie să înceapă cu începutul. Atunci când

---

ței de timp de către Frank H. Knight, în articolul său „Capital, Time and the Interest Rate", *Economica*, n.s., I, 257-286.

cumpără un echipament, ea cumpără factorii originari de producție care au fost cheltuiți în producerea echipamentului, plus timp, adică timpul prin care se scurtează perioada lui de producție.

Valoarea timpului, adică preferința de timp, sau evaluarea superioară a satisfacerii dorințelor în perioadele de timp mai apropiate, față de cele mai îndepărtate din viitor, este un element esențial al acțiunii umane. El determină orice alegere și orice acțiune. Nu există om pentru care diferența între mai curând și mai târziu să nu conteze. Elementul timp este decisiv în formarea tuturor prețurilor, la toate bunurile și serviciile.

4. Perioada de producție, perioada de așteptare și perioada de planificare

Dacă ar fi să măsurăm lungimea perioadei de producție cheltuite pentru fabricarea diverselor bunuri disponibile în prezent, ar trebui să ne întoarcem îndărăt, pe firul istoriei lor, până la momentul când a avut loc cea dintâi cheltuială de factori de producție originari. Ar trebui să {494} aflăm când au fost pentru întâia oară întrebuințate și resurse naturale și muncă umană care – pe lângă faptul că au contribuit la producerea altor bunuri – au contribuit, în cele din urmă, și la producerea bunului în chestiune. Soluționarea acestei probleme ar presupune solubilitatea problemei imputării fizice. Ar fi necesar să se determine, în termeni cantitativi, în ce măsură au contribuit la rezultat uneltele, materiile prime și munca umană, care au intervenit, direct sau indirect, în producerea bunului respectiv. Ar fi necesar să ne întoarcem cu aceste investigații până la înseși originile acumulării de capital prin economisire, de către persoane care în prealabil trăiau de azi pe mâine (*from hand to mouth*). Nu doar dificultățile practice împiedică asemenea cercetări istorice; însăși insolubilitatea problemei imputării fizice ne barează acest drum, de la primul pas.

Nici omul care acționează însuși, nici teoria economică nu au nevoie de măsurarea timpului scurs în trecut, în vederea producerii bunurilor disponibile în prezent. Asemenea date ar fi inutile din aceste perspective, chiar dacă ar fi disponibile. Omul care acționează este confruntat cu problema de a da cea mai avantajoasă întrebuințare stocului de bunuri disponibile. El își face alegerile întrebuințând fiecare parte a acestui stoc, astfel încât să-și satisfacă cele mai urgente dorințe încă nesatisfăcute. În acest scop, el trebuie să cunoască durata perioadei de așteptare care-l separă de atingerea diverselor obiective între care are de ales. După cum am arătat și trebuie să subliniem din nou, el nu are nevoie să privească îndărăt, la istoria diverselor bunuri de capital disponibile.

Omul care acționează socotește întotdeauna perioada de așteptare și pe cea de producție, începând din prezent. După cum nu este nevoie să știm dacă pentru producerea produselor disponibile acum s-au cheltuit mai multă sau mai puțină muncă și factori de producție, tot astfel nu este nevoie să știm dacă producerea lor a absorbit mai mult sau mai puțin timp. Evaluarea lucrurilor se face exclusiv din punctul de vedere al serviciilor pe care le pot furniza în vederea satisfacerii dorințelor viitoare. Nu contează sacrificiile efectiv făcute deja și timpul absorbit în producerea lor. Lucrurile acestea aparțin trecutului mort.

Este necesar să înțelegem că toate aceste categorii economice se referă la acțiunea umană și nu au nimic direct de a face cu proprietățile fizice ale lucrurilor. Teoria economică nu se referă la bunuri și servicii; ea se referă la opțiunile și acțiunile umane. Conceptul praxeologic de timp nu coincide cu cel din fizică sau din biologie. El se referă la un *mai devreme* sau un *mai târziu*, așa cum intervin ele în judecățile de valoare ale actorilor. Distincția dintre bunuri de capital și bunuri de {495} consum nu este una rigidă, bazată pe proprietățile fizice și fiziologice ale bunurilor respective. Ea depinde de situarea actorilor și de alegerile pe care trebuie ei să le facă. Aceleași bunuri pot fi privite atât ca bunuri de capital, cât și ca bunuri de consum. Un stoc de bunuri gata de a fi imediat consumat reprezintă bunuri de capital, din punctul de vedere al persoanei care-l privește ca pe un mijloc pentru susținerea ei proprie și a persoanelor angajate de ea, pe durata perioadei de așteptare.

În vederea adoptării de procese cu o perioadă de producție și, prin urmare, cu un timp de așteptare mai lung, o condiție necesară este creșterea cantității de bunuri de capital disponibile. Dacă cineva dorește să atingă obiective mai îndepărtate în timp, atunci trebuie să recurgă la prelungirea perioadei de producție, deoarece obiectivul urmărit este imposibil de atins într-o perioadă de producție mai scurtă. Dacă cineva dorește să recurgă la metode de producție în cadrul cărora cantitatea de output este mai mare pe unitatea de input cheltuit, atunci trebuie să prelungească perioada de producție, deoarece procesele în cadrul cărora outputul este mai redus, pe unitatea de input, au fost alese numai datorită perioadei de producție mai scurte pe care o necesită. Pe de altă parte, nu orice întrebuințare aleasă pentru întrebuințarea bunurilor de capital acumulate din sporuri de economisire necesită un proces de producție în cadrul căruia perioada de producție, din prezent până la maturizarea produsului, este mai lungă decât la toate procesele deja adoptate anterior. E posibil ca oamenii, după ce își vor fi satisfăcut dorințele cele mai urgente, să dorească acum bunuri ce pot fi produse într-o perioadă relativ mai scurtă. Motivul pentru care aceste bunuri

nu au fost produse anterior nu a fost că perioada necesară producerii lor ar fi fost prea lungă, ci că exista o întrebuințare mai urgentă pentru factorii necesari de producție.

Dacă dorim să ne exprimăm spunând că fiecare augmentare a stocului de bunuri de capital disponibile determină o prelungire a perioadei de producție și a timpului de așteptare, avem în vedere următorul tip de raționament: dacă *a* sunt bunurile deja produse în prealabil și *b* sunt bunurile produse grație noilor procese, inițiate cu ajutorul sporirii bunurilor de capital, este evident că beneficiarii ar fi trebuit să aștepte mai mult pentru *a* și *b*, decât au avut de așteptat numai pentru *a*. Pentru a produce *a* și *b* nu este suficientă dobândirea bunurilor de capital necesare producției lui *a*, ci este nevoie și de cele necesare producției lui *b*. Dacă, în locul asigurării de lucrători pentru producția lui *b*, s-ar fi cheltuit mijloacele de susținere economisite, în vederea unei creșteri imediate a consumului, atunci anumite dorințe ar fi fost satisfăcute mai devreme.

În abordarea problemei capitalului, acei economiști care sunt opuși așa-numitei perspective „austriece" presupun, îndeobște, că tehnica întrebuințată în producție este inalterabil determinată de nivelul dat {496} al cunoștințelor tehnologice. Economiștii „austrieci", pe de altă parte, arată că stocul de bunuri de capital disponibile este cel ce determină care dintre numeroasele metode tehnologice de producție vor fi întrebuințate la fiecare moment dat[8]. Corectitudinea punctului de vedere „austriac" se poate demonstra cu ușurință, printr-o privire asupra problemei rarității relative a capitalului.

Să aruncăm o privire asupra condițiilor unei țări care a suferit de o asemenea raritate a capitalului. Să luăm, de pildă, situația României, în preajma anilor 1860. Ceea ce lipsea nu era în nici un caz cunoașterea tehnologică. Metodele tehnologice practicate de către țările occidentale avansate nu erau nici un secret. Ele erau expuse în nenumărate cărți și predate în multe școli. Elita tineretului român fusese pe deplin informată asupra lor, la universitățile tehnice din Austria, Elveția și Franța. Sute de experți străini erau gata să-și ofere serviciile și cunoștințele în România. Ceea ce lipsea erau bunurile de capital, necesare pentru a transforma sistemul înapoiat de producție, de transport și de comunicații românesc, după modelele occidentale. Dacă ajutorul furnizat

8. Cf. F.A. Hayek, *The Pure Theory of Capital*, Londra, 1941, p. 48. Ideea de a atașa anumitor curente de gândire etichete naționale este într-adevăr improprie. După cum a observat Hayek în mod pertinent (p. 47, n. 1), economiștii clasici englezi, începând de la Ricardo – și mai ales J.S. Mill (acesta din urmă probabil, în parte, sub influența lui J. Rae), erau, în anumite privințe, mai „austrieci" decât succesorii lor anglo-saxoni recenți.

românilor de către țările avansate s-ar fi limitat numai la furnizarea de cunoștințe tehnologice, atunci românii ar fi trebuit să înțeleagă că le va lua foarte mult timp până când vor ajunge din urmă occidentul. Primul lucru pe care ar fi trebuit să-l facă ar fi fost să economisească, pentru a face disponibili muncitori și factori de producție pentru procesele de producție mai consumatoare de timp. Abia apoi ar fi putut ei să producă, succesiv, uneltele necesare pentru construcția acelor unități productive care urmau să producă, în continuare, echipamentul necesar construcției și funcționării fabricilor, fermelor, minelor, căilor ferate, liniilor telegrafice și clădirilor moderne. S-ar fi scurs foarte multe zeci de ani înainte ca ei să recupereze timpul pierdut. Singurul mijloc de accelerare al acestui proces ar fi fost reducerea consumului curent, atât cât ar fi fost fiziologic cu putință, pe durata perioadei intermediare.

Însă lucrurile s-au petrecut altfel. Occidentul capitalist a împrumutat țărilor înapoiate bunurile de capital necesare transformării instantanee a unei mari părți din procesele lor de producție. Aceasta le-a {497} permis să economisească timp și să-și augmenteze, foarte curând, productivitatea muncii. În cazul românilor, efectul a fost că ei au putut imediat să se bucure de avantajele corespunzătoare procedeelor tehnologice moderne. A fost ca și cum ei ar fi început să economisească și să acumuleze bunuri de capital cu mult mai devreme.

Lipsa de capital înseamnă că actorul este mai departe de atingerea țelului urmărit, decât dacă ar fi început să-l urmărească de mai devreme. Deoarece el a omis să facă acest lucru în trecut, produsele intermediare lipsesc, deși factorii naturali din care se pot produce ele sunt disponibili. Insuficiența capitalului înseamnă un deficit de timp. El este urmarea faptului că actorul a întârziat în apucarea drumului spre țelul în chestiune. Este cu neputință de a descrie avantajele derivate din disponibilitatea bunurilor de capital și dezavantajele rezultate din slaba înzestrare cu bunuri de capital, altfel decât recurgând la elementele temporale de *mai devreme* și *mai târziu*.[9]

A avea la dispoziție bunuri de capital este totuna cu a fi mai aproape de țelul urmărit. O creștere a volumului de bunuri de capital disponibile face posibilă atingerea unor obiective mai îndepărtate în timp, fără a fi necesară reducerea consumului. O pierdere de bunuri de capital, pe de altă parte, impune fie abținerea de la urmărirea anumitor obiective, care puteau fi urmărite până atunci, fie reducerea consumului. *Ceteris paribus*,[10] a avea bunuri de capital înseamnă un câștig temporal. În

9. Cf. W.S. Jevons, *The Theory of Political Economy*, ed. a 4-a, Londra, 1924, pp. 224-229.

10. Aici este implicată și egalitatea factorilor naturali disponibili.

comparație cu cei lipsiți de bunuri de capital, capitalistul, în stadiul existent al cunoștințelor tehnologice, este în măsură să atingă un anumit obiectiv mai devreme, fără a reduce consumul și fără a crește inputul de muncă și de factori naturali de producție. El pornește cu un avans temporal. Rivalul înzestrat cu un stoc mai redus de bunuri de capital nu-l poate prinde din urmă, decât reducându-și consumul.

Avansul pe care popoarele occidentale l-au dobândit asupra altor popoare constă în faptul că ele au creat deja, demult, condițiile politice și instituționale necesare unui proces progresiv de economisire, acumulare de capital și investiții pe scară mare, netulburat și, în mare parte, neîntrerupt. Astfel, spre mijlocul secolului al XIX-lea, ele atinseseră deja un nivel de bunăstare ce-l depășea cu mult pe acela al raselor și popoarelor mai puțin încununate de succes în substituirea ideilor militarismului spoliator, prin cele ale capitalismului achizitiv. Lăsate în seama lor și lipsite de ajutorul capitalului străin, aceste popoare înapoiate ar fi avut nevoie de mult mai mult timp pentru a-și ameliora metodele de producție, de transport și de comunicație. {498}

Fără a înțelege importanța acestor transferuri pe scară largă de capital, sunt cu neputință de înțeles cursul afacerilor internaționale și dezvoltarea relațiilor dintre Vest și Est, în ultimele secole. Vestul nu a furnizat Estului doar cunoștințe tehnologice și terapeutice, ci și bunurile de capital, necesare aplicării practice imediate a acestor cunoștințe. Grație importului de capital străin, aceste țări din Europa de Est, Asia și Africa au putut culege mai devreme fructele industriei moderne. Ele au fost, într-o anumită măsură, eliberate de necesitatea de a-și reduce consumul, pentru a acumula stocuri suficiente de bunuri de capital. Iată adevărata natură a presupusei exploatări a țărilor înapoiate de către capitalismul occidental, pe care o deplâng naționaliștii și marxiștii. A fost o fecundare a țărilor înapoiate din punct de vedere economic, de către avuția țărilor mai avansate.

Beneficiile culese au fost mutuale. Ceea ce i-a motivat pe capitaliștii occidentali să se lanseze în investiții străine a fost cererea consumatorilor autohtoni. Aceștia solicitau bunuri ce nu puteau fi produse deloc acasă și ieftinirea bunurilor ce puteau fi produse acasă numai la costuri crescânde. Dacă acești consumatori, din Occidentul capitalist, s-ar fi comportat altfel, sau dacă obstacolele instituționale în calea exportului de capital s-ar fi dovedit insurmontabile, nu ar fi avut loc nici un fel de export de capital. S-ar fi produs o expansiune mai ales longitudinală a producției autohtone, în locul expansiunii laterale, în străinătate.

Nu este rolul catalacticii, ci al istoriei, să cerceteze consecințele internaționalizării pieței de capital, funcționarea sa, și, în final, dezin-

tegrarea sa, provocată de politicile expropriatoare adoptate de țările receptoare. Catalactica se limitează numai la cercetarea efectelor disponibilității unor stocuri mai mari sau mai mici de bunuri de capital. Se compară situațiile a două sisteme de piață izolate, *A* și *B*. Ambele sunt de mărimi egale, posedă populații numeric egale, sunt la același nivel de cunoaștere tehnologică și posedă resurse identice. Singura diferență între ele se referă la stocul bunurilor de capital, volumul său fiind mai mare în *A* decât în *B*. De aici rezultă că în *A* sunt întrebuințate numeroase procese de producție cu outputul pe unitatea de input mai mare decât al celor întrebuințate în *B*. În *B* aceste procese nu pot fi adoptate, datorită rarității relative a bunurilor de capital. Adoptarea lor ar presupune reducerea consumului. Numeroase operațiuni pe care în *A* le execută echipamente care economisesc munca umană, în *B* se execută manual. În *A* se produc bunuri cu durabilitate sporită; în *B* este {499} necesară renunțarea la producerea lor, deși sporul de durabilitate este obținut printr-o creștere mai puțin decât proporțională a inputului. În *A*, productivitatea muncii și, prin urmare, ratele salariale și nivelul de trai al salariaților sunt mai mari decât în *B*.[11]

Prelungirea perioadei de planificare dincolo de durata anticipată a vieții actorului

Judecățile de valoare ce determină alegerea între satisfacerea în cursul perioadelor mai apropiate sau mai îndepărtate din viitor exprimă o evaluare prezentă, și nu una viitoare. Ele compară semnificația dată astăzi satisfacției în viitorul mai apropiat, cu semnificația dată astăzi satisfacției în viitorul mai îndepărtat.

Neplăcerea pe care dorește să o îndepărteze, atât cât este cu putință, omul care acționează este, întotdeauna, o neplăcere prezentă, adică neplăcere resimțită chiar în momentul acțiunii, și ea se referă întotdeauna la condiții viitoare. Actorul este nemulțumit astăzi de starea de lucruri anticipată pentru diverse perioade din viitor și încearcă să o modifice, prin acțiune îndreptată spre acest țel.

Dacă acțiunea este îndreptată îndeosebi către ameliorarea situației altora și, de aceea, se numește de regulă altruistă, neplăcerea pe care actorul dorește să o îndepărteze este propria lui insatisfacție prezentă față de configurația anticipată a situației altor oameni, în diverse perioade viitoare. Îngrijindu-se de alții, el urmărește îndepărtarea propriei sale insatisfacții.

Nu este, prin urmare, surprinzător că omul care acționează urmărește frecvent prelungirea perioadei de planificare, dincolo de durata anticipată a propriei sale vieți.

11. Cf. John Bates Clark, *Essentials of Economic Theory*, New York, 1907, pp. 133 ff.

Unele aplicații ale teoriei preferinței de timp

Toate capitolele teoriei economice se pretează la răstălmăciri și neînțelegeri, din partea celor dornici să scuze sau să justifice doctrinele eronate, pe care se bazează programele partidelor lor. Pentru a preîntâmpina, pe cât este cu putință, astfel de abuzuri, pare util să adăugăm, la expunerea teoriei preferinței de timp, anumite observații explicative.

Există școli de gândire care neagă categoric faptul că oamenii diferă în privința caracteristicilor înnăscute, moștenite de la înaintașii lor.[12] În opinia acestor autori, singura diferență dintre oamenii albi, ai civilizației occidentale, și eschimoși este că cei din urmă sunt mai puțin avansați pe calea progresului către civilizația industrială modernă. Această diferență exclusiv temporală, de câteva mii de ani, este nesemnificativă, în comparație cu numeroasele sute de mii de ani absorbite în evoluția omului, de la stadiul simian al înaintașilor {500} săi cu aspect de maimuță, până la condițiile actualului *homo sapiens*. Este o teorie incompatibilă cu ipoteza că, între diferitele specimene umane, ar exista diferențe rasiale.

Praxeologia și teoria economică sunt independente de problemele pe care le ridică această controversă. Însă ele trebuie să-și ia măsuri de precauție, pentru a nu se vedea implicate, de vreun spirit partizan, în această ciocnire de idei antagoniste. Dacă cei ce resping cu fanatism doctrinele geneticii moderne n-ar ignora în întregime teoria economică, ei ar încerca, cu siguranță, să întoarcă teoria preferinței de timp în favoarea lor. Ei ar invoca împrejurarea că superioritatea țărilor occidentale ține exclusiv de faptul că acestea au început mai devreme procesul economisirii și al acumulării de bunuri de capital. Ei ar explica această diferență temporală prin factori accidentali, prin condițiile mai avantajoase oferite de mediu.

Împotriva unor asemenea posibile interpretări greșite, trebuie să accentuăm faptul că avansul temporal al țărilor occidentale a fost condiționat de factori ideologici, care nu se pot reduce numai la influența mediului. Ceea ce numim civilizație umană a fost, până acum, o trecere progresivă, de la cooperarea pe bază de legături hegemonice, la cooperarea pe bază de legături contractuale. Dar, în vreme ce multe rase și popoare au fost oprite într-un stadiu timpuriu al acestei mișcări, altele au continuat să avanseze. Eminența țărilor occidentale a constat în aceea că ele au reușit, în mai mare măsură decât restul omenirii, să stăvilească spiritul militarismului spoliator, aducând astfel la ființă instituțiile sociale necesare economisirii și investițiilor pe o scară mai extinsă. Nici chiar Marx n-a contestat faptul că inițiativa privată și proprietatea privată asupra mijloacelor de producție au reprezentat stadii indispensabile, pe calea progresului de la penuria omului primitiv, la condițiile mai satisfăcătoare ale Europei Occidentale și ale Americii de Nord din secolul al XIX-lea. Ceea ce le lipsea Indiilor Orientale, Chinei, Japoniei și țărilor mahomedane erau in-

12. Referitor la atacul marxist împotriva geneticii, cf. T.D. Lysenko, *Heredity and Variability*, New York, 1945. O evaluare critică a controversei se găsește în J.R. Baker, *Science and the Planned State*, New York, 1945, pp. 71-76.

stituțiile necesare salvgardării drepturilor individuale. Administrația arbitrară a pașilor, kadișilor, rajahilor, mandarinilor și ale seniorilor daimio nu ducea la acumulare pe scară largă de capital. Fundamentul pe care a înflorit progresul economic fără precedent din Occident a constat în garanțiile legale ce protejau efectiv individul, împotriva exproprierii și a confiscării. Legile acestea nu s-au născut din întâmplare, datorită unor accidente istorice și mediului geografic. Ele au fost produsul rațiunii.

Nu cunoaștem cursul pe care l-ar fi luat istoria Asiei și a Africii, dacă aceste popoare ar fi fost lăsate în pace. S-a întâmplat însă ca o parte din aceste popoare să fie supuse guvernării europene, iar altele – ca Japonia și China – au fost silite să-și deschidă frontierele, ca urmare a unor desfășurări de puteri navale. Acestea au primit realizările industrialismului occidental din străinătate. Ele au fost gata să culeagă avantajele capitalului străin, care li s-a împrumutat {501} și a fost investit pe teritoriile lor, însă au fost mai degrabă reticente în primirea ideologiilor din care se născuse industrialismul modern. Ele au asimilat numai superficial aranjamentele occidentale.

Ne aflăm în mijlocul unui proces revoluționar care va înlătura, foarte curând, toate tipurile de colonialism. Nu este o revoluție limitată la țările care au fost guvernate de britanici, francezi și olandezi. Chiar și țările care au profitat de pe urma capitalului străin fără nici o încălcare a suveranității lor politice urmăresc să arunce ceea ce numesc jugul capitalismului străin. Ele expropriază străinii prin diferite mijloace – impozitare discriminatoare, repudierea datoriilor, confiscarea nemijlocită, restricții aplicate ratelor de schimb valutar. Suntem în pragul dezintegrării complete a pieței internaționale de capital. Consecințele economice ale acestui eveniment sunt evidente; repercusiunile sale politice sunt imprevizibile.

Pentru a evalua consecințele politice ale dezintegrării pieței internaționale de capital, este necesar să ne amintim care au fost efectele internaționalizării acestei piețe. În condițiile ultimei părți a veacului al XIX-lea, nu conta dacă o țară era sau nu pregătită și înzestrată cu acel capital necesar întrebuințării adecvate a resurselor sale naturale. Practic oricine avea acces neobstrucționat la avuțiile naturale din orice regiune. În procesul căutării celor mai avantajoase oportunități de investiție, capitaliștii și promotorii nu erau opriți de granițe naționale. În ce privește investițiile în vederea celei mai bune utilizări posibile a resurselor naturale cunoscute, cea mai mare parte a suprafeței pământului putea fi privită ca fiind integrată într-un sistem de piață uniform, de dimensiuni mondiale. Este adevărat că acest rezultat a fost atins în anumite regiuni, ca Indiile Orientale britanice și olandeze, sau Malaezia, numai prin regimuri coloniale – și că regimurile autohtone din aceste regiuni probabil că nu ar fi creat aranjamentele instituționale indispensabile pentru importul de capital. Însă Europa de Est și de Sud și emisfera occidentală se alăturaseră de bunăvoie comunității internaționale a pieței de capital.

Marxiștii au încercat să condamne împrumuturile și investițiile străine, explicându-le prin setea de război, cucerire și expansiune colonială. În realitate,

internaționalizarea pieței de capital, împreună cu liberul schimb și libertatea de migrație au folosit îndepărtării motivațiilor de război și cucerire. Nu mai conta pentru nimeni unde erau trasate granițele politice ale țării sale. Antreprenorul și investitorul nu mai erau obstrucționați de ele. Tocmai acele țări care, în perioada dinaintea Primului Război Mondial, se evidențiau prin împrumuturi și investiții erau cele mai dedicate ideilor pacificatoare ale liberalismului „decadent". Dintre țările agresoare, Rusia, Italia și Japonia nu erau exportatoare de capital, ci aveau ele însele nevoie de capital străin, pentru dezvoltarea resurselor lor naturale. Aventurile imperialiste ale Germaniei n-au fost susținute de marii săi afaceriști și de către marea finanță.[13] {502}

Dispariția pieței internaționale de capital modifică situația în întregime. Ea abolește liberul acces la resursele naturale. Dacă vreunuia dintre guvernele socialiste din țările înapoiate economic îi va lipsi capitalul necesar întrebuințării resurselor sale naturale, nu vor exista mijloace de remediere a situației. Dacă sistemul actual ar fi fost adoptat cu o sută de ani în urmă, câmpurile petroliere din Mexic, Venezuela sau Iran ar fi fost imposibil de exploatat, plantațiile de cauciuc din Malaiezia n-ar fi putut apărea, iar producția de banane din America Centrală nu s-ar fi putut dezvolta. Este iluzoriu să presupunem că țările avansate ar accepta pe vecie o asemenea stare de lucruri. Ele vor recurge la singura metodă care le deschide accesul la atât de necesarele materii prime: vor recurge la cucerire. Războiul este singura alternativă la libertatea investițiilor străine, realizate pe piața internațională de capital.

Influxul de capital străin nu le-a dăunat țărilor receptoare. Capitalul european este cel care a accelerat considerabil minunata evoluție economică a Statelor Unite și a dominioanelor britanice. Grație capitalului străin, țările din America Latină și Asia sunt, astăzi, echipate cu facilități de producție și transport, de care ar fi trebuit să se lipsească pentru foarte multă vreme, dacă nu ar fi primit acest ajutor. Ratele salariale reale și veniturile agricole sunt, astăzi, mai ridicate în aceste regiuni, decât ar fi fost în absența capitalului străin. Simplul fapt că aproape toate țările solicită astăzi, cu vehemență, „ajutoare străine" infirmă fabulațiile marxiștilor și ale naționaliștilor.

Însă simpla dorință pentru bunuri de capital importate nu va resuscita piața internațională de capital. Investițiile și împrumuturile în străinătate sunt posibile numai dacă țările receptoare sunt sincer și necondiționat dedicate principiului proprietății private – și nu plănuiesc să exproprieze capitaliștii străini, la o dată ulterioară. Piața internațională de capital a fost distrusă de asemenea exproprieri.

Împrumuturile interguvernamentale nu pot substitui funcționarea unei piețe internaționale de capital. Dacă ele sunt furnizate pe criteriile afacerilor de piață, atunci ele presupun, nu mai puțin decât împrumuturile private, recunoașterea deplină a drepturilor de proprietate. Dacă ele sunt acordate, așa cum se întâmplă de obicei, ca echivalentul unor subvenții, fără a ține seama

13. Cf. Mises, *Omnipotent Government*, New Haven, 1944, p. 99 și bibliografia citată acolo.

de plata sumei principale și a dobânzii, atunci ele impun restricții asupra suveranității țării debitoare. De fapt, asemenea „împrumuturi" sunt, în cea mai mare parte, prețul plătit pentru asistență militară în războaiele care urmează. Asemenea considerații militare jucau deja un rol important, în anii când puterile europene pregăteau marile războaie din vremurile noastre. Exemplul cel mai proeminent a fost furnizat de sumele mari împrumutate Rusiei imperiale {503} de capitaliștii francezi, la presiunile puternice ale guvernului celei de a Treia Republici. Țarii au întrebuințat capitalul împrumutat pentru înarmare, nu pentru o ameliorare a sistemului rusesc de producție.

5. Convertibilitatea bunurilor de capital

Bunurile de capital reprezintă pași intermediari pe drumul spre un anumit țel. Dacă țelul se modifică pe parcursul perioadei de producție, nu este întotdeauna posibil să întrebuințăm produsele intermediare deja existente pentru atingerea noului țel. Unele dintre ele ar putea să devină absolut inutile, iar cheltuiala suportată în vederea producerii lor va apărea atunci ca fiind o irosire de resurse. Alte bunuri de capital ar putea fi întrebuințate pentru noul proiect, dar numai după ce au fost supuse unui proces de ajustare; costurile acestor modificări ar fi putut fi evitate, dacă noul obiectiv ar fi fost urmărit de la început. Un al treilea grup de bunuri de capital pot fi întrebuințate în noul proces fără nici un fel de modificare; dar dacă s-ar fi știut din momentul producerii lor că li se va da această nouă întrebuințare, s-ar fi putut fabrica la costuri mai mici alte bunuri, capabile de a furniza același serviciu. În fine, există și bunuri de capital care se pot folosi pentru noul proiect, la fel de bine ca și pentru cel inițial.

Nu ar mai fi nevoie să menționăm aceste lucruri evidente, dacă ele nu ar fi esențiale pentru respingerea unor neînțelegeri curente. Nu există nimic de felul unui capital abstract, sau ideal, care să existe separat de bunurile concrete. Abstracție făcând de rolul deținerilor monetare în compoziția capitalului (problemă de care ne vom ocupa în secțiunile următoare), trebuie să înțelegem că acest capital este, întotdeauna, încorporat în anumite bunuri de capital și este afectat de tot ce se întâmplă cu privire la acestea. Valoarea unui volum de capital este derivată din valoarea bunurilor de capital în care este încorporat. Echivalentul bănesc al unui volum de capital este suma echivalentelor bănești ale agregatului de bunuri de capital la care ne referim, atunci când vorbim despre capital la modul abstract. Nu există nimic care să se poată numi capital „liber convertibil". Capitalul are întotdeauna forma unor anumite bunuri de capital. Acestea sunt mai adecvate anumitor scopuri, mai puțin adecvate altora și absolut inadecvate pentru

o a treia categorie de scopuri. Prin urmare, fiecare unitate de capital este, într-un fel sau altul, capital fix, adică destinat anumitor procese de producție. Distincția pe care o fac oamenii de afaceri, între capitalul fix și cel circulant, se referă la o diferență de grad, nu de natură. Toate adevărurile valide cu privire la capitalul fix sunt de asemenea valide, chiar dacă într-un grad mai mic, cu privire la capitalul circulant. Toate bunurile de capital posedă un caracter mai mult sau mai puțin specific {504} Desigur, în cazul multora dintre ele este destul de improbabil ca o modificare de planuri să le facă în întregime inutilizabile.

Cu cât un anumit proces de producție se apropie de finalul său, cu atât mai strânsă devine legătura între produsele intermediare și țelul urmărit. Oțelul este mai puțin specific decât țevile de oțel, iar țevile de oțel sunt mai puțin specifice decât subansamblele de oțel ale echipamentelor. De regulă, conversiunea unui proces de producție devine cu atât mai dificilă cu cât este mai avansată și mai aproape de țelul său final, producerea bunurilor de consum.

Aruncând o privire asupra procesului acumulării de capital, încă de la începuturile sale, putem constata cu ușurință că nu poate exista nimic de felul unui capital liber convertibil. Nu există decât capital încorporat în bunuri, care au un caracter mai mult sau mai puțin specific. Când dorințele sau opiniile privind metodele de satisfacere a dorințelor se modifică, valoarea bunurilor de capital se modifică în consecință. Bunuri de consum suplimentare nu pot apărea decât prin lăsarea consumului să rămână în urma producției curente. Încă din momentul apariției sale, capitalul suplimentar este încorporat în bunuri de capital concrete. Aceste bunuri trebuie produse înainte de a deveni bunuri de capital (sub forma unui excedent al producției în raport cu consumul). Rolul pe care-l joacă interpunerea banilor în înlănțuirea acestor evenimente va fi lămurit mai târziu. Aici este suficient să notăm că nici chiar capitalistul al cărui capital constă în întregime în bani și creanțe asupra unor sume de bani nu posedă capital liber de orice constrângeri. Fondurile lui sunt legate de bani. Ele sunt afectate de modificările puterii de cumpărare a banilor și, de asemenea – în măsura în care sunt investiți în creanțe asupra anumitor sume monetare – de modificările survenite în solvabilitatea debitorului.

Este util să înlocuim distincția inducătoare în eroare între capital fix și capital liber convertibil sau circulant, cu noțiunea de convertibilitate a bunurilor de capital. Convertibilitatea bunurilor de capital este posibilitatea existentă de a adapta utilizarea lor la o modificare a datelor producției. Convertibilitatea are un aspect gradual. Ea nu este niciodată perfectă, adică prezentă cu privire la toate schimbările posibile de

date. În cazul factorilor absolut specifici, convertibilitatea lipsește cu desăvârșire. Deoarece convertirea bunurilor de capital, de la întrebuințările planificate inițial la altele, se impune datorită apariției de modificări neprevăzute ale datelor, este imposibil să vorbim de convertibilitate în general, fără raportare la modificările datelor care au survenit deja, sau sunt anticipate. O modificare radicală a datelor ar putea face ca bunuri de capital considerate până atunci ușor convertibile să devină fie complet inconvertibile, fie convertibile numai cu dificultate.

Este evident că, în practică, problema convertibilității joacă un rol {505} mai important în cazul bunurilor a căror utilitate constă în a furniza o serie de servicii, pe durata unei anumite perioade de timp, decât în cel al bunurilor de capital a căror utilitate se epuizează în furnizarea unui singur serviciu, în procesul de producție. Capacitățile industriale și facilitățile de transport nefolosite, și dezafectarea echipamentului care, în conformitate cu planurile sale de producție, era destinat unei întrebuințări mai îndelungate, sunt mai importante decât renunțarea la pânzeturi și articole de îmbrăcăminte demodate, sau la bunuri fizic perisabile. Problema convertibilității este o problemă specifică a capitalului și a bunurilor de capital numai în măsura în care contabilizarea capitalului o face deosebit de vizibilă în cazul bunurilor de capital. În esență, este vorba de un fenomen prezent și în cazul bunurilor de consum, pe care individul le achiziționează pentru a le utiliza și consuma el însuși. Dacă situația care a determinat achiziționarea lor se modifică, atunci problema convertibilității devine relevantă și pentru ele.

Capitaliștii și antreprenorii, în calitatea lor de proprietari de capital, nu sunt niciodată în întregime liberi; ei nu se află niciodată în pragul primei decizii și acțiuni care-i va constrânge. Ei sunt întotdeauna angajați, într-un fel sau altul. Fondurile lor nu sunt în afara procesului social de producție, ci investite în anumite direcții specifice. Dacă posedă bani gheață, atunci, în funcție de situația pieței, aceasta este o „investiție" sănătoasă sau nesănătoasă; dar este întotdeauna o investiție. Ei fie au lăsat să le scape momentul oportun pentru achiziționarea factorilor de producție, care trebuie achiziționați, mai devreme sau mai târziu, fie nu au ajuns încă la momentul oportun. În primul caz, faptul că ei dețin bani este nesănătos; ei au pierdut o ocazie. În al doilea caz, au făcut o alegere corectă.

Când cheltuiesc bani pentru achiziționarea unor factori concreți de producție, capitaliștii și antreprenorii evaluează bunurile numai din punctul de vedere al situației anticipate, din viitor, a pieței. Ei suportă prețuri aliniate la condițiile viitoare, așa cum le anticipează astăzi ei înșiși. Erorile comise în trecut, în procesul producției bunurilor de

capital disponibile astăzi, nu împovărează cumpărătorul; incidența lor cade, în întregime, asupra vânzătorului. În acest sens, antreprenorul care pornește să cumpere pe bani bunuri de capital, în vederea producției viitoare, ocolește trecutul. Inițiativele sale antreprenoriale nu sunt afectate de modificările survenite în trecut, în evaluarea și formarea prețurilor factorilor de producție pe care îi achiziționează. Numai în acest sens poate spune cineva că proprietarul unor bani gata de a fi cheltuiți posedă fonduri lichide și este liber.

6. Influența trecutului asupra acțiunii

Cu cât avansează mai mult acumularea de bunuri de capital, cu atât se amplifică problema convertibilității. Metodele primitive, ale fermierilor și meseriașilor din epocile trecute, se puteau adapta mai ușor la noi obiective, decât metodele capitaliste. Însă tocmai capitalismul modern este acela care se confruntă cu modificări rapide de condiții. Modificările cunoștințelor tehnologice și ale cererii consumatorilor, care intervin acum zilnic, fac ca numeroase planuri de orientare a producției să devină perimate și ridică întrebarea dacă este sau nu cazul să se continue pe calea apucată. {506}

Oamenii pot fi cuprinși de un spirit de inovație radicală, care poate triumfa asupra inhibițiilor apatiei și indolenței, îi poate incita pe sclavii leneși ai rutinei în direcția unei renunțări complete la evaluările tradiționale și îi poate îndruma imperios pe oameni să apuce căi noi, care duc la noi obiective. Doctrinarii pot încerca să uite că suntem, în toate privințele, moștenitorii părinților noștri și că civilizația noastră, produsul unei îndelungate evoluții, nu poate fi transformată printr-o trăsătură de condei. Însă oricât de puternică ar fi propensiunea inovativă, ea este limitată de un factor care îi silește pe oameni să nu se îndepărteze prea ușor de la calea pe care au apucat-o înaintașii lor. Întreaga avuție materială este un reziduu al activității trecute și este încorporată în bunuri capitale concrete, de convertibilitate limitată. Bunurile de capital acumulate dirijează acțiunile contemporanilor, în direcții pe care aceștia nu le-ar fi ales, dacă opțiunile lor n-ar fi fost limitate de acțiunile constrângătoare efectuate în trecut. Alegerea obiectivelor și a mijloacelor pentru atingerea acestor obiective este influențată de trecut. Bunurile de capital sunt un element conservator. Ele ne forțează să ne adaptăm acțiunile la condițiile generate de propriile noastre fapte din trecut și de gândirea, opțiunile și acțiunile generațiilor dispărute.

Ne putem imagina cum ar fi stat lucrurile dacă, înzestrați cu actualele noastre cunoștințe despre resursele naturale, geografie, tehnologie și

igienă, am fi aranjat toate procesele de producție și am fi produs toate bunurile de capital în consecință. Am fi situat centrele de producție în alte părți. Am fi populat altfel pământul. Anumite regiuni, care în prezent sunt dens locuite și pline de fabrici și de ferme, ar fi fost mai puțin ocupate. Am fi adunat mai mulți oameni, mai multe magazine și mai multe ferme în alte regiuni. Toate unitățile productive ar fi fost înzestrate cu cele mai eficiente mașini și unelte. Fiecare dintre ele ar avea dimensiunea potrivită celei mai economice utilizări a capacității sale de producție. În lumea planificării noastre perfecte, n-ar exista înapoiere tehnologică, nici capacități productive nefolosite și nici transporturi inutile de oameni și bunuri. Productivitatea muncii umane ar depăși-o cu mult pe cea existentă în actuala noastră stare imperfectă.

{507} Scrierile socialiștilor sunt pline de asemenea vise utopice. Fie că își spun socialiști marxiști sau ne-marxiști, tehnocrați, sau pur și simplu planificatori, ei doresc cu toții să ne arate cât de prostește sunt aranjate lucrurile în realitate și cât de fericiți ar putea trăi oamenii, dacă i-ar investi pe reformatori cu puteri dictatoriale. Doar inadecvarea modului capitalist de producție, spun ei, este cea care împiedecă omenirea de a se bucura de toate facilitățile care s-ar putea produce, în condițiile actualei stări a cunoștințelor tehnologice.

Eroarea fundamentală implicată în acest romantism raționalist este greșita înțelegere a caracterului bunurilor de capital disponibile și a rarității lor. Produsele intermediare disponibile astăzi au fost fabricate în trecut, de noi înșine și înaintașii noștri. Planurile care au călăuzit producția lor au fost un produs al ideilor existente la vremea aceea, cu privire la obiective și la procedeele tehnologice. Dacă evaluăm posibilitatea de a urmări obiective diferite și de a alege metode de producție diferite, atunci ne confruntăm cu o opțiune. Trebuie fie să lăsăm o mare parte din bunurile de capital disponibile neîntrebuințate și să începem de la zero producția de echipament modern, fie să ne adaptăm procesele de producție, pe cât este cu putință, la caracteristicile specifice ale bunurilor de capital disponibile. Ca întotdeauna în economia de piață, alegerea aparține consumatorilor. Chestiunea este tranșată prin decizia lor de a cumpăra sau de a nu cumpăra. Alegând între locuințele vechi și cele noi, echipate cu toate facilitățile care asigură confortul, între calea ferată și autoturism, între iluminarea cu gaz și cea electrică, între bumbac și mătasea artificială, între lenjeria de mătase și cea de nylon, ei aleg implicit între continuarea întrebuințării bunurilor de capital acumulate în trecut și renunțarea la ele. Când o clădire veche, care ar mai putea fi locuită vreme de ani de zile, nu este prematur demolată și înlocuită cu o locuință modernă, deoarece chiriașii nu sunt dispuși

să plătească chirii mai mari, ci preferă să-și satisfacă alte dorințe, în loc de a locui în case mai confortabile, este evident felul în care condițiile din trecut influențează consumul în prezent.

Faptul că nu orice inovație tehnologică se aplică imediat întregului domeniu la care se referă nu este mai învederat decât faptul că nu toată lumea își aruncă mașina sau hainele vechi îndată ce o mașină mai bună se ivește pe piață, sau devin la modă noi modele de îmbrăcăminte. În toate împrejurările de felul acesta oamenii sunt motivați de raritatea bunurilor disponibile.

Se construiește un dispozitiv nou, mai eficient decât cele utilizate înainte. Decizia întreprinderilor echipate cu dispozitivele vechi, mai puțin eficiente, de a renunța sau nu la acestea – în ciuda faptului că mai sunt încă utilizabile – și de a le înlocui cu noul model, depinde de gradul de superioritate al noului dispozitiv. Renunțarea la vechiul echipament este sănătoasă, din punct de vedere economic, numai dacă această superioritate este suficient de mare pentru a compensa cheltu- {508} ielile suplimentare necesare. Fie p prețul noului dispozitiv, q prețul ce poate fi obținut prin vânzarea vechiului dispozitiv la fier vechi, a costul producerii unei unități cu dispozitivul cel vechi și b costul producerii unei unități de produs cu dispozitivul cel nou, fără a lua în considerație costurile necesare achiziționării sale. Să presupunem în continuare că superioritatea noului dispozitiv constă numai într-o mai bună utilizare a materialului brut și a muncii întrebuințate – și nu în fabricarea unei cantități mai mari de produse, astfel încât outputul anual, z, rămâne neschimbat. Atunci înlocuirea vechiului dispozitiv cu cel nou este avantajoasă dacă venitul $z(a-b)$ este suficient de mare pentru a justifica cheltuiala $p-q$. Putem neglija scăderea datorată uzurii, dacă presupunem că rata uzurii anuale nu este mai mare la echipamentului cel nou, decât la cel vechi. Aceleași considerații rămân valabile și pentru transferul unei întreprinderi deja existente, dintr-un loc unde condițiile de producție sunt mai puțin favorabile, într-unul care oferă condiții mai favorabile.

Înapoierea tehnologică și inferioritatea economică sunt lucruri diferite și ele nu trebuie confundate. Se poate întâmpla ca un agregat productiv, care pare depășit din punct de vedere pur tehnologic, să fie în situația de a rivaliza cu succes cu agregate superior echipate sau localizate mai favorabil. Întrebarea este dacă gradul de superioritate furnizat de echipamentul mai eficient din punct de vedere tehnologic, sau de localizarea mai favorabilă, depășește sau nu cheltuiala suplimentară necesară pentru efectuarea transformării. Acest raport depinde de convertibilitatea bunurilor de capital implicate.

Distincția care se face între perfecțiunea tehnologică și eficacitatea economică nu este, așa cum ar vrea inginerii romantici să credem, o particularitate a capitalismului. Este adevărat că doar calculul economic, așa cum este el posibil numai într-o economie de piață, oferă posibilitatea efectuării tuturor calculelor necesare pentru constatarea faptelor relevante. Un management socialist nu ar fi în măsură să evalueze starea lucrurilor prin metode aritmetice. El nu ar putea ști, prin urmare, dacă planurile pe care le are și le pune în aplicare reprezintă cea mai adecvată procedură de întrebuințare a mijloacelor disponibile, în vederea satisfacerii a ceea ce consideră drept cele mai urgente dintre nevoile încă nesatisfăcute ale oamenilor. Însă, dacă ar fi în măsură să calculeze, nu ar proceda altfel decât omul de afaceri care face acest lucru. Nu ar irosi factori rari de producție pentru satisfacerea unor dorințe socotite {509} mai puțin urgente, dacă aceasta ar împiedica satisfacerea dorințelor mai urgente. Nu s-ar grăbi să dezafecteze facilități încă utilizabile de producție, dacă investiția necesară ar compromite desfășurarea producției de bunuri mai urgent necesare.

Luând în considerație așa cum se cuvine problema convertibilității, putem respinge cu ușurință multe erori foarte răspândite. Iată, spre exemplu, argumentul industriilor infantile, avansat în favoarea protecționismului. Adepții săi afirmă că, pentru dezvoltarea industriilor de prelucrare acolo unde condițiile lor naturale de funcționare sunt mai favorabile, sau, cel puțin, nu mai puțin favorabile decât cele unde sunt situați rivalii deja existenți, este necesară o protecție temporară. Aceste industrii mai vârstnice au dobândit un avantaj datorită începutului lor timpuriu. Ele se prezintă acum ca fiind generate doar de un factor istoric, accidental și evident „irațional". Acest avantaj împiedică înființarea de întreprinderi rivale, în regiunile unde condițiile promit să facă posibilă producția mai ieftin, sau cel puțin la fel de ieftin ca și în cele vechi. Se poate admite că protecția industriilor infantile este, temporar, costisitoare. Însă, sacrificiile necesare vor fi mai mult decât răsplătite de câștigurile ce urmează a fi culese ulterior.

Adevărul este că înființarea unei industrii infantile este avantajoasă din punct de vedere economic numai dacă superioritatea noii locații este atât de pronunțată, încât depășește dezavantajele rezultate din abandonarea bunurilor de capital non-convertibile și non-transferabile, deja investite în întreprinderile existente. În cazul acesta, noile întreprinderi vor putea concura cu succes cu cele vechi, fără nici un fel de ajutor de la stat. Altminteri, protecția care li se oferă este generatoare de risipă, chiar dacă este doar temporară și oferă noii industrii posibilitatea să reziste mai târziu pe cont propriu. Tariful vamal revine prac-

tic la o subvenție, pe care consumatorii sunt constrânși să o plătească, drept compensație pentru întrebuințarea unor factori rari de producție la înlocuirea unor bunuri de capital încă utilizabile, care se casează – și pentru retragerea acestor factori de la alte întrebuințări, prin care ar fi putut furniza servicii mai prețuite de către ei. Consumatorii sunt lipsiți de posibilitatea satisfacerii anumitor dorințe, deoarece bunurile de capital necesare sunt direcționate spre producția de bunuri care erau deja disponibile pentru ei, în absența tarifelor vamale.

Există o tendință universală, pentru toate industriile, de a se deplasa către acele locații unde posibilitățile de producție sunt cele mai favorabile. În economia de piață neobstrucționată, această tendință este încetinită atât de mult cât este necesar, pentru a lua cum se cuvine în considerație inconvertibilitatea bunurilor rare de capital. Elementul istoric nu asigură o superioritate permanentă industriilor vechi. El nu împiedică decât irosirea provocată de investiții care generează, pe de o {510} parte, neutilizarea capacităților unor facilități de producție încă utilizabile și, pe de altă parte, o limitare a bunurilor de capital disponibile pentru satisfacerea dorințelor nesatisfăcute. În absența tarifelor vamale, migrația industriilor se amână până când bunurile de capital investite în întreprinderile vechi se depreciază fizic, sau sunt depășite de inovații tehnologice atât de importante, încât să necesite înlocuirea lor cu echipamente noi. Istoria industrială a Statelor Unite furnizează numeroase exemple de transfer al centrelor de producție industrială, în interiorul granițelor țării, care nu a fost determinat de nici un fel de măsuri de protecție ale autorităților. Argumentul industriilor infantile nu este mai puțin eronat decât toate celelalte argumente avansate în favoarea protecționismului.

O altă eroare larg răspândită se referă la presupusa eliminare a unor patente utile. Patentul este un monopol legal, acordat inventatorului unei noi invenții, pentru un număr limitat de ani. Nu ne preocupă acum întrebarea dacă acordarea unor asemenea privilegii exclusive inventatorilor este sau nu o măsură politică bună.[14] Trebuie să răspundem numai la afirmația că „marii afaceriști" abuzează de sistemul patentelor, pentru a sustrage de la public avantajele de care acesta ar putea beneficia, de pe urma inovațiilor tehnologice.

Acordând inventatorului un patent, autoritățile nu investighează semnificația economică a invenției. Ele se preocupă numai de prioritatea ideii și își mărginesc cercetarea la aspecte tehnologice. Ele procedează cu aceeași scrupulozitate imparțială cu o invenție ce revoluționează o întreagă industrie, ca și cu vreo născocire măruntă, a cărei

14. Cf. mai sus, pp. 385-386 și mai jos, pp. 680-681.

inutilitate este evidentă. Astfel, un mare număr de invenții lipsite de orice valoare sunt protejate prin patente. Autorii lor sunt gata să supraestimeze importanța contribuțiilor lor la progresul cunoașterii tehnologice și să-și clădească speranțe exagerate, pe câștigurile materiale pe care ar urma să le aducă acestea. Dezamăgiți, ei protestează împotriva absurdității unui sistem economic care îi lipsește pe oameni de avantajele progresului tehnologic.

Am arătat mai sus condițiile care fac economică înlocuirea mijloacelor încă utilizabile mai vechi, cu echipament nou și îmbunătățit. În absența lor nu este rentabil să se adopte imediat noul proces tehnologic, nici pentru o întreprindere privată, în cadrul unei economii de piață, nici pentru managementul socialist al unui sistem totalitar. Noile ustensile, care urmează a fi produse pentru capacități productive noi, {511} extinderea unor capacități deja existente și înlocuirea vechiului echipament uzat urmează a fi efectuate după noile planuri. Însă, echipamentul încă utilizabil nu va fi casat. Noile procese vor fi adoptate doar gradual. Capacitățile echipate cu vechile dispozitive mai sunt, pentru o vreme, în măsură să facă față rivalității celor echipate cu cele noi. Cei ce se îndoiesc de veracitatea acestei afirmații ar trebui să se întrebe dacă ei înșiși își aruncă întotdeauna aspiratoarele și aparatele de radio, îndată ce apar noi modele de vânzare.

Nu are nici o importanță, în această privință, dacă noua invenție este sau nu protejată de un patent. O firmă care a achiziționat o licență a cheltuit deja niște bani pentru noua invenție. Dacă totuși ea nu adoptă noua metodă, motivul este că nu este rentabilă. Nu are importanță faptul că monopolul guvernamental, furnizat de patent, îi împiedică pe rivali să aplice invenția. Contează numai gradul de superioritate asigurat de noua metodă, în comparație cu cele vechi. Superioritatea înseamnă reducerea costurilor unitare de producție, sau o asemenea îmbunătățire a calității produsului, încât să-i determine pe cumpărători să suporte prețuri suficient de sporite. Absența unui grad de superioritate suficient pentru a face profitabil costul transformării dovedește dorința mai mare a consumatorilor de a achiziționa alte bunuri, decât de a se bucura de avantajele invenției celei noi. Decizia ultimă le aparține consumatorilor.

Observatorii superficiali nu reușesc întotdeauna să vadă lucrurile acestea, deoarece sunt induși în eroare de practica multor mari firme, de a achiziționa drepturile asigurate de un patent în domeniul lor de activitate, indiferent de utilitatea lor. Această practică se explică prin varii considerații:

1. Semnificația economică a inovației nu este încă clară.

2. Inovația este evident nefolositoare, însă firma crede că ar putea-o dezvolta în așa fel încât să o facă să devină folositoare.

3. Aplicarea imediată a inovației nu este rentabilă, însă firma intenționează să o aplice ulterior, pe măsura înlocuirii echipamentului uzat.

4. Firma dorește să-l încurajeze pe inventator să-și continue cercetările, în ciuda faptului că, până în prezent, eforturile sale nu s-au soldat cu vreo inovație de utilitate practică.

5. Firma dorește să prevină neplăcerile de pe urma inventatorilor litigioși, pentru a economisi bani, timp și consumul nervos pe care îl provoacă procesele de încălcare a drepturilor, declanșate din frivolitate.

6. Firma recurge la mituirea abia disimulată sau cedează vreunui șantaj mascat, suportând costurile unor patente complet nefolositoare, în favoarea unor funcționari, ingineri, sau a altor categorii de persoane {512} influente, din firme și instituții care sunt clienții săi, actuali sau potențiali.

Dacă invenția este cu atât de mult superioară vechilor procese, încât face ca echipamentul vechi să devină desuet și pledează peremptoriu pentru înlocuirea sa imediată cu ustensile noi, atunci transformarea va fi efectuată, indiferent dacă privilegiul conferit prin patent se află în mâinile proprietarilor vechiului echipament, sau ale unei firme independente. Aserțiunea contrară se bazează pe ipoteza că nu numai inventatorul și avocații săi, dar și toți cei care sunt deja activi în respectivul domeniu de producție, sau sunt pregătiți să pătrundă în el, dacă li se ivește o ocazie, se dovedesc în întregime incapabili de a recunoaște importanța invenției. Inventatorul își vinde drepturile către vechea firmă pe o nimica toată, fiindcă nimeni altcineva nu dorește să le cumpere. Iar această firmă veche este, de asemenea, prea indolentă pentru a vedea avantajele pe care le-ar putea culege de pe urma aplicării invenției.

Este, desigur, adevărat că o inovație tehnologică nu poate fi adoptată dacă lumea este oarbă la utilitatea ei. În cadrul unui management socialist, incompetența și încăpățânarea funcționarilor responsabili de respectivul departament ar fi suficiente pentru a împiedica adoptarea vreunei metode mai economice de producție. Același lucru se întâmplă cu invențiile din domeniile de activitate supervizate de stat. Cele mai grăitoare exemple ne sunt furnizate de eșecul unor eminenți experți militari de a înțelege semnificația unor noi dispozitive. Marele Napoleon n-a sesizat ajutorul pe care navele cu aburi le-ar fi putut furniza planurilor sale de invazie a Marii Britanii; atât Foch, cât și cartierul general german au subestimat importanța aviației, în ajunul Primului Război Mondial, iar ulterior generalul Billy Mitchell, emi-

nentul pionier al forțelor aeriene, a avut de înfruntat mari neplăceri. Însă lucrurile stau cu totul altfel în sfera în care economia de piață nu este obstrucționată de îngustimea birocratică. Acolo predomină tendința de a supraevalua, mai degrabă decât de a subevalua, potențialul inovațiilor. Istoria capitalismului modern furnizează nenumărate exemple de încercări eșuate de a promova inovații ce s-au dovedit neviabile. Mulți promotori au suportat pagube grele pentru optimismul lor nefondat. Ar fi mai realist să blamăm capitalismul pentru înclinația sa de a supraevalua inovații inutile, decât pentru presupusa suprimare a celor folositoare. Este un fapt incontestabil că s-au irosit mari sume de bani pentru achiziționarea unor patente în întregime nefolositoare și pentru tentative sterile de a le fructifica în practică.

Este absurd să se vorbească despre o presupusă idee preconcepută a marilor firme de afaceri moderne, împotriva inovațiilor tehnologice. Marile corporații cheltuiesc sume enorme în căutare de procese și {513} echipamente noi.

Cei ce deplâng așa-zisa suprimare a invențiilor de către libera inițiativă nu trebuie să-și imagineze că și-au demonstrat afirmația făcând trimitere la numeroasele patente care fie nu sunt utilizate deloc, fie sunt utilizate abia după o lungă amânare. Este evident că numeroase patente, poate chiar de departe cele mai multe dintre ele, sunt complet inutile. Cei care susțin că inovațiile folositoare sunt suprimate nu citează nici măcar un singur exemplu de asemenea inovație rămasă nefolosită în țările unde este protejată de un patent, în vreme ce este folosită de sovietici, care nu respectă privilegiile corespunzătoare patentelor.

Convertibilitatea limitată a bunurilor de capital joacă un rol important în geografia umană. Actuala distribuție a așezărilor umane și a centrelor industriale pe suprafața pământului este determinată, într-o anumită măsură, de factori istorici. Faptul că în trecutul îndepărtat au fost alese anumite situri are încă urmări. Există, este adevărat, o tendință universală a oamenilor de a migra spre acele zone care oferă cele mai propice posibilități pentru producție. Însă această tendință nu este limitată numai de factori instituționali, cum sunt barierele în calea migrației. Există și un factor istoric care joacă un rol important. În regiunile în care, din punctul de vedere al actualelor noastre cunoștințe, există posibilități mai puțin favorabile, au fost investite bunuri de capital cu un grad limitat de convertibilitate. Imobilizarea lor contracarează tendința de a situa industriile, fermele și așezămintele de locuit în concordanță cu informațiile contemporane despre geografie, geologie, fiziologia plantelor și a animalelor, climatologie și alte ramuri ale științei. Avantajele migrației către locații ce se bucură de posibilități na-

turale mai bune trebuie puse în cumpănă cu dezavantajul abandonării bunurilor de capital nefolosite, cu un grad limitat de convertibilitate și de transferabilitate.

Astfel, gradul de convertibilitate al stocului disponibil de bunuri de capital afectează toate deciziile privitoare la producție și consum. Cu cât gradul de convertibilitate este mai redus, cu atât aplicarea inovațiilor tehnologice este amânată. Însă ar fi absurd să considerăm că acest efect de întârziere este irațional și opus progresului. A lua în considerație avantajele și dezavantajele anticipate și a le cântări, în cursul planificării acțiunii, este o manifestare a raționalității. Nu afaceristul care calculează lucid, ci tehnocratul romantic este vinovat de o înțelegere greșită, amăgitoare a realității. Ceea ce încetinește inovația tehnologică nu este convertibilitatea imperfectă a bunurilor de capital, ci raritatea lor. Nu suntem suficient de bogați pentru a renunța la serviciile pe care ni le-ar putea furniza bunuri de capital care sunt încă utilizabile. Nu faptul că există un stoc disponibil de bunuri de capital limitează progresul; dimpotrivă, existența sa este condiția indispensabilă a oricărei ameliorări și a oricărui progres. Moștenirea trecutului, încorporată în {514} stocul nostru de bunuri de capital, este avuția și mijlocul nostru cel mai important de sporire în continuare a bunăstării. Este adevărat că ne-am afla într-o situație și mai bună dacă înaintașii noștri și noi înșine, în acțiunile noastre anterioare, am fi reușit să anticipăm mai bine condițiile în care trebuie să acționăm astăzi. Realizarea acestui fapt explică multe fenomene actuale. Însă ea nu așază nici o vină pe umerii trecutului, nici nu indică vreo imperfecțiune inerentă în economia de piață.

7. Acumularea, menținerea și consumul capitalului

Bunurile de capital sunt produse intermediare care, în continuarea activităților productive, vor fi transformate în bunuri de consum. Toate bunurile de capital, inclusiv acelea nenumite perisabile, pier fie prin epuizarea capacității lor de a furniza servicii în desfășurarea proceselor de producție, fie prin pierderea acestei capacități chiar mai înainte, datorită schimbării datelor pieței. Este de neconceput ca un stoc de bunuri de capital să se păstreze intact. Aceste bunuri sunt tranzitorii.

Noțiunea de avuție constantă este un produs al acțiunii și planificării deliberate. Ea se referă la conceptul de capital așa cum intervine el în contabilizarea capitalului, nu la bunurile de capital ca atare. Ideea de capital nu are corespondent în universul fizic, al bunurilor tangibile. Ea nu se găsește decât în mintea oamenilor care își fac planuri. Este un element al calculului economic. Contabilizarea capitalului nu servește

decât unui singur scop. Ea este concepută pentru a ne da posibilitatea să știm cum este influențată capacitatea noastră de a satisface dorințe viitoare, de felul în care ne aranjăm producția și consumul. Întrebarea la care răspunde este dacă un anumit curs al acțiunii duce la creșterea sau descreșterea productivității muncii noastre viitoare.

Intenția de a conserva stocul bunurilor de capital disponibile la deplina capacitate, sau de a-l spori, ar putea călăuzi și acțiunile persoanelor lipsite de instrumentul mental al calculului economic. Pescarii și vânătorii primitivi erau cu siguranță conștienți de diferența între menținerea uneltelor și dispozitivelor lor în bună stare de funcționare și uzarea lor, fără a se îngriji de înlocuitori adecvați. Un țăran de modă veche, angrenat în rutina tradițională și care ignoră contabilitatea, cunoaște foarte bine semnificația menținerii intacte a stocului său de vite și de carne. În condițiile elementare ale unei economii staționare sau aflate în progresie lentă, este posibilă desfășurarea cu succes a activităților, chiar în absența contabilizării capitalului. Menținerea unui stoc în linii mari constant de bunuri de capital poate fi asigurată fie prin producerea permanentă de piese destinate înlocuirii celor uzate, {515} fie prin acumularea unui fond de bunuri de consum, care face posibilă alocarea ulterioară de efort, în vederea înlocuirii acestor bunuri de capital, fără a fi necesară reducerea temporară a consumului. Dar o economie industrială, aflată în permanentă schimbare, nu se poate dispensa de calculul economic și de conceptele sale fundamentale de capital și venit.

Realismul conceptual a distorsionat înțelegerea conceptului de capital. El a generat o mitologie a capitalului.[15] „Capitalului" i s-a atribuit o existență independentă de bunurile de capital în care este încorporat. Capitalul, ni se spune, se autoreproduce, asigurându-și astfel propria menținere. Capitalul, zice marxistul, scoate profit. Toate acestea sunt absurdități.

Capitalul este un concept praxeologic. El este un produs al raționamentului, iar locul său este în mintea umană. Este un mod de a privi la problemele acțiunii, o metodă de evaluare a lor, din punctul de vedere al unui anumit plan. El determină cursul acțiunii umane și este, numai în acest sens, un factor real. El este inextricabil legat de capitalism, de economia de piață.

Conceptul de capital este funcțional câtă vreme oamenii se lasă ghidați, în acțiunile lor, de contabilitatea capitalului. Dacă antreprenorul a întrebuințat factorii de producție astfel încât echivalentul monetar

15. Cf. Hayek, „The Mythology of Capital", *The Quarterly Journal of Economics*, L (1936), 223 ff.

al produselor să fie cel puțin egal cu echivalentul monetar al factorilor cheltuiți, atunci el este în măsură să înlocuiască bunurile de capital cheltuite prin noi bunuri de capital, echivalentul monetar al cărora este egal cu acela al bunurilor cheltuite. Dar întrebuințarea veniturilor brute, alocarea lor în vederea menținerii capitalului, a consumului și a acumulării de capital nou este întotdeauna rezultatul acțiunii orientate spre un scop, a antreprenorilor și capitaliștilor. Ea nu se face „automat"; ea este, cu necesitate, rezultatul acțiunii deliberate. Iar dacă socotelile pe care se bazează sunt viciate de neglijență, eroare sau greșita anticipare a condițiilor viitoare, ea poate deveni falsă.

O cantitate suplimentară de capital nu poate fi acumulată decât prin economisire, adică printr-un surplus de producție relativ la consum. Economisirea poate consta într-o reducere a consumului. Dar ea poate fi, de asemenea, generată fără o reducere adițională a consumului și fără o modificare a inputului de bunuri de capital, de o creștere a producției nete. Aceasta poate apărea în diverse feluri:

1. Ameliorarea condițiilor naturale. Recoltele sunt mai abundente. Oamenii au acces la soluri mai fertile și au descoperit mine care furnizează venituri mai mari pe unitatea de input. Cataclismele și catastrofele care au frustrat în trecut eforturile umane, în mod repetat, s-au {516} rărit. Epidemiile și bolile de vite s-au potolit.

2. Oamenii reușesc să asigure o mai mare eficiență proceselor de producție, fără a investi mai multe bunuri de capital și fără o prelungire suplimentară a perioadei de producție.

3. Tulburările instituționale ale activităților de producție se răresc. Pierderile generate de războaie, revoluții, greve, sabotaje sau alte infracțiuni s-au redus.

Dacă surplusurile asigurate astfel sunt întrebuințate pentru investiții suplimentare, ele vor determina o și mai mare creștere a veniturilor nete în viitor. Creșterea consumului devine atunci posibilă, fără a prejudicia stocul bunurilor de capital disponibile și productivitatea muncii.

Capitalul este acumulat întotdeauna de indivizi și grupuri de indivizi care acționează concertat, niciodată de societate, de așa-numita *Volkswirtschaft*[16]. Este posibil ca, în vreme ce anumiți actori acumulează capital suplimentar, alții să consume simultan din capitalul acumulat anterior. Dacă aceste două procese sunt de amplori egale, atunci suma fondurilor de capital disponibile în sistemul de piață rămâne nealterată și este ca și cum nu s-ar produce nici o modificare a volumului total de bunuri de capital disponibile. Acumularea de capital suplimentar

16. Într-o economie de piață, statul și municipalitățile nu sunt, de asemenea, decât actori ce reprezintă acțiunea concertată desfășurată de anumite grupuri de indivizi.

de către anumiți oameni nu face decât să îndepărteze necesitatea de a reduce perioada de producție a anumitor procese. Dar nu este posibilă adoptarea vreunor noi procese, cu perioadă mai lungă de producție. Privind lucrurile din această perspectivă, putem spune că a avut loc un transfer de capital. Însă trebuie să ne ferim de a confunda noțiunea aceasta de transfer de capital, cu transferul de proprietate de la un individ, sau de la un grup de indivizi, către alții.

Vânzarea și achiziționarea bunurilor de capital și împrumuturile acordate firmelor de afaceri nu reprezintă, ca atare, un asemenea transfer de capital. Ele sunt tranzacții utile pentru a canaliza bunurile de capital concrete în mâinile acelor antreprenori care doresc să le întrebuințeze, pentru executarea anumitor proiecte. Ele nu sunt decât niște pași auxiliari, pe calea unei secvențe de acțiuni cu bătaie lungă. Efectul lor compus hotărăște succesul sau eșecul întregului proiect. Însă nici profitul, nici pierderile nu provoacă direct nici acumularea, nici consumul de capital. Ceea ce modifică volumul de capital disponibil este felul în care își reglează consumul cei ce cad sub incidența profiturilor sau a pierderilor.

Transferul de capital poate fi efectuat atât fără, cât și cu un transfer {517} de proprietate asupra bunurilor de capital. În primul caz, o persoană își consumă capitalul, în vreme ce o alta acumulează aceeași cantitate de capital în mod independent. În al doilea caz, vânzătorul bunurilor de capital consumă veniturile încasate, în vreme ce cumpărătorul suportă prețul dintr-un surplus neconsumat (economisit) de venituri nete, care depășesc consumul.

Consumul de capital și dispariția fizică a bunurilor de capital sunt două lucruri diferite. Toate bunurile de capital sunt absorbite, mai devreme sau mai târziu, în produsele finale – și încetează să mai existe, datorită uzurii, consumului, degradării prin folosință. Ceea ce putem prezerva printr-o aranjare adecvată a consumului este numai valoarea fondului de capital, niciodată bunurile de capital ca atare. Se poate întâmpla uneori ca voia lui Dumnezeu sau distrugeri datorate omului să determine o dispariție atât de dramatică de bunuri de capital, încât nici o reducere posibilă a consumului să nu poată asigura, în scurt timp, o înlocuire a fondurilor de capital, până la nivelul prealabil. Dar o asemenea pierdere este întotdeauna imputabilă faptului că veniturile nete obținute de pe urma producției curente, care sunt alocate pentru menținerea capitalului, nu sunt suficient de mari.

8. Mobilitatea investitorului

Convertibilitatea limitată a bunurilor de capital nu impune limite de neînlăturat asupra proprietarului. Investitorul este liber să modifice felul în care își investește fondurile. Dacă este în măsură să anticipeze mai bine decât alții configurația viitoare a pieței, el poate reuși să aleagă numai investiții al căror preț va crește și să evite investițiile al căror preț va scădea.

Profiturile și pierderile antreprenoriale sunt rezultatul alocării factorilor de producție pentru diferite proiecte. Speculațiile bursiere și tranzacțiile similare din afara pieței hârtiilor de valoare determină cine va încasa aceste profituri și cine va suporta aceste pierderi. Există tendința de a face o distincție netă între asemenea acte pur speculative și investițiile cu adevărat sănătoase. Distincția este numai una de grad. Nu există nimic de felul unei investiții nespeculative. Într-o economie aflată în schimbare, acțiunea implică întotdeauna speculații. Investițiile pot fi bune sau rele, dar ele sunt întotdeauna speculative. O schimbare radicală a situației poate face ca investiții considerate în mod curent ca fiind perfect sigure să devină rele.

Speculația bursieră nu poate anula acțiunile din trecut și nu poate schimba nimic cu privire la convertibilitatea limitată a bunurilor de capital deja existente. Ceea ce poate face este să împiedice investiții suplimentare în ramuri de producție și întreprinderi în care, conform opiniei speculatorilor, ele ar fi greșit plasate. Ea indică direcția concretă corespunzătoare unei tendințe, care se manifestă în economia de piață, de a extinde întreprinderile productive profitabile și de a le restrânge {518} pe cele neprofitabile. În acest sens, bursa devine pur și simplu „piața", punctul focal al economiei de piață, instrumentul determinant care face ca cererea anticipată a consumatorilor să dețină rolul suprem în conducerea afacerilor.

Mobilitatea investitorilor se manifestă printr-un fenomen numit impropriu scurgere de capital (*capital flight*). Investitorii individuali se pot îndepărta de investițiile pe care le consideră nesigure, în condițiile în care sunt dispuși să suporte pierderea deja manifestată pe piață. Ei se pot feri astfel de pierderile anticipate viitoare, transferându-le asupra celor ce sunt mai puțin realiști în evaluarea prețurilor viitoare ale bunurilor respective. Scurgerea de capital nu retrage bunuri de capital neconvertibile din liniile de investiții în care sunt angrenate. Ea nu înseamnă decât o schimbare de proprietar.

Nu contează, din această perspectivă, dacă „retragerea" capitalistului se face către o altă investiție autohtonă, sau către una în străinătate.

Unul din principalele obiective ale controlului ratelor de schimb valutar este de a împiedica scurgerea de capital spre țări străine. Însă el nu reușește decât să-i împiedice pe proprietarii de investiții autohtone să-și limiteze pierderile, tranzacționând la timp o investiție autohtonă pe care o consideră nesigură, în schimbul unei investiții în străinătate, pe care o consideră sigură.

Dacă o parte sau toate categoriile de investiții autohtone sunt amenințate cu exproprierea parțială sau totală, atunci piața indică urmările defavorabile ale acestei politici economice printr-o scădere adecvată a valorilor investițiilor. Când se întâmplă aceasta, este prea târziu pentru a mai recurge la „scurgere", pentru a nu deveni o victimă. Numai investitorii suficient de ageri pentru a prevedea dezastrul la un moment când majoritatea este încă inconștientă de apropierea și semnificația sa se pot retrage cu pierderi mici. Indiferent ce ar face diverșii capitaliști și antreprenori, ei nu pot face niciodată ca bunurile de capital neconvertibile să devină mobile și transferabile. Deși lucrul acesta este, cel puțin în linii mari, acceptat cu privire la capitalul fix, el este negat când vine vorba de capitalul circulant. Se spune că oamenii de afaceri ar putea exporta produsele, fără a mai reimporta veniturile. Lumea nu observă că o întreprindere nu-și poate continua activitatea dacă este lipsită de capitalul său circulant. Dacă un om de afaceri exportă propriile sale fonduri, care erau destinate achizițiilor curente de materii prime, mână de lucru și alte necesități esențiale, atunci el trebuie să le înlocuiască prin fonduri împrumutate. Grăuntele de adevăr din fabula mobilității capitalului circulant este că un investitor poate evita pierderile care amenință capitalul său circulant, independent de evitarea pierderilor similare ce amenință capitalul său fix. Însă procesul scurgerii de capital este, în ambele cazuri, același. Este vorba de o schimbare {519} a persoanei investitorului. Investiția însăși nu este afectată; capitalul în chestiune nu emigrează.

Scurgerea capitalului într-o țară străină presupune o disponibilitate a străinilor de a tranzacționa investițiile lor din străinătate, pe cele din țara de unde se scurge capitalul. Un capitalist britanic nu se poate debarasa de investițiile sale britanice, dacă nu i le cumpără nici un străin. Rezultă că scurgerea de capital nu poate niciodată genera mult invocata deteriorare a balanței de plăți și nici nu poate determina creșterea ratelor de schimb valutar. Dacă numeroși capitaliști – fie ei britanici sau străini – doresc să se debaraseze de hârtiile de valoare britanice, va rezulta o reducere a prețului acestora. Însă rata de schimb între lira sterlină și valutele străine nu va fi afectată.

Același lucru se poate spune despre capitalul investit în bani ghea-

ță. Posesorul de franci francezi care anticipează consecințele politicii inflaționiste a guvernului francez poate să se precipite să cumpere fie „bunuri reale", cumpărând produse, fie valută străină. Însă el trebuie să găsească persoane dispuse să accepte franci în schimb. El nu se poate feri decât atâta timp cât mai există persoane care evaluează viitorul francului mai optimist decât o face el. Ceea ce determină creșterea prețurilor bunurilor și al ratelor de schimb valutar nu este comportamentul celor dispuși să renunțe la franci, ci al celor ce refuză să accepte franci, altfel decât la o rată de schimb redusă.

Atunci când recurg la restricții impuse asupra ratelor de schimb valutar pentru a împiedica scurgerea de capital, guvernele pretind că sunt motivate de luarea în considerație a intereselor vitale ale țării. Ceea ce provoacă ele efectiv este contrar intereselor materiale ale multor cetățeni, fără a aduce vreun beneficiu vreunui cetățean sau fantomei „economiei naționale" (*Volkswirtschaft*). Dacă în Franța există inflație, cu siguranță nu este nici în avantajul nației în ansamblu, nici în acela al vreunui cetățean, ca urmările ei dezastruoase să nu-i afecteze decât pe francezi. Dacă unii francezi ar putea să deplaseze povara acestor pierderi asupra unor străini, vânzându-le bancnote franceze, sau obligațiuni rambursabile în asemenea bancnote, atunci o parte din aceste pierderi ar fi suportate de străini. Rezultatul manifest al împiedicării acestui tip de tranzacții este de a-i face pe unii francezi mai săraci, fără a face vreun francez mai bogat. Un rezultat ce nu pare în nici un caz dezirabil, din punct de vedere naționalist.

Opinia publică găsește câte ceva de obiectat în legătură cu toate aspectele posibile ale tranzacțiilor bursiere. Când prețurile cresc, speculatorii sunt denunțați ca profitori, care-și însușesc ceea ce aparține după dreptate altora. Dacă prețurile scad, speculatorii sunt denunțați pentru că risipesc avuția națiunii. Profiturile lor sunt hulite, sub cuvânt că provin din furt și tâlhărie pe seama restului națiunii. Se insinuează că ele ar fi cauza sărăciei oamenilor. Se obișnuiește a se face o distincție între prada ilicită a speculanților și profiturile fabricantului care nu practică pur și simplu un joc de noroc, ci le furnizează ceva consumatorilor. Chiar și autorilor specializați în chestiuni financiare le scapă faptul că tranzacțiile bursiere nu produc nici profituri, nici pierderi, ci sunt doar materializarea profiturilor și a pierderilor survenite în comerț și producție. Aceste profituri și pierderi, rezultate din aprobarea sau dezaprobarea de către publicul cumpărător a investițiilor efectuate în trecut, sunt făcute vizibile de către bursă. Prețurile la bursă nu afectează publicul. Dimpotrivă, reacția publicului la modul în care au fost aranjate activitățile de producție de către antreprenori este cea

{520}

care determină structura prețurilor pe piața bursieră. În ultimă instanță, atitudinea consumatorilor este cea care determină creșterea prețurilor la anumite acțiuni și scăderea lor la altele. Cei ce nici nu economisesc și nici nu investesc, nici nu profită și nici nu pierd datorită fluctuațiilor manifestate de cotațiile bursiere. Tranzacțiile de pe piața hârtiilor de valoare nu fac decât să decidă care investitori vor realiza profituri și care vor suporta pierderi.[17]

9. Banii și capitalul, economisirea și investițiile

Capitalul se contabilizează în termeni monetari și este reprezentat, în asemenea operațiuni, printr-o anumită sumă de bani. Dar capitalul poate să și constea în sume de bani. Deoarece și bunurile de capital se tranzacționează, iar aceste tranzacții se efectuează în aceleași condiții ca și schimbul tuturor celorlalte bunuri, schimbul indirect și utilizarea banilor devin peremptorii și aici. În economia de piață, nici un participant nu se poate dispensa de avantajele pe care le furnizează deținerea de bani. Indivizii se văd siliți să păstreze dețineri monetare nu numai în calitate de consumatori, ci și în calitate de capitaliști și antreprenori.

Cei care au găsit ceva ciudat și contradictoriu în această împrejurare au fost induși în eroare de o imagine greșită a calculului monetar și a contabilității capitalului. Ei încearcă să pună pe umerii contabilității capitalului sarcini pe care aceasta nu le poate nicicând realiza. Contabilizarea capitalului este un instrument mental destinat calculului și socotelilor, pentru indivizi și grupuri de indivizi care activează în economia de piață. Capitalul nu devine calculabil decât în cadrul calculului monetar. Singura sarcină de care se poate achita contabilizarea capitalului este de a indica diverșilor indivizi ce acționează în cadrul economiei de piață dacă echivalentul monetar al fondurilor alocate de {521} ei pentru achiziții s-a modificat sau nu, și în ce măsură. Pentru orice alte scopuri, contabilizarea capitalului este complet inutilă.

Dacă încercăm să evaluăm mărimea numită capital social sau *Volkswirtschaftliche kapital*, spre deosebire atât de capitalul pentru achiziții al diverșilor indivizi, cât și de conceptul lipsit de sens de sumă a fondurilor de capital pentru achiziții ale diverșilor indivizi, atunci, desigur, ne lovim de o falsă problemă. Care este, se pune întrebarea, rolul banilor, într-un asemenea concept de capital social? Se descoperă o remarcabilă diferență între capital așa cum este el văzut din punctul de vedere al individului și, respectiv, așa cum este văzut din

17. Doctrina populară conform căreia bursa „absoarbe" capital și bani este analizată critic și în întregime respinsă în F. Machlup, *The Stock Market, Credit and Capital Formation*, trad. de V. Smith, Londra, 1940, pp. 6-153.

punctul de vedere al societății. Însă tot acest raționament este teribil de greșit. Este evident contradictoriu să eliminăm orice referință la bani din calculul unei mărimi care nu este calculabilă decât în termeni monetari. Este absurd să recurgem la calcul monetar pentru a încerca să evaluăm o mărime lipsită de semnificație, într-un sistem economic în care nu pot exista bani și prețuri monetare pentru factorii de producție. Îndată ce trecem, cu raționamentul, dincolo de cadrul societății de piață, trebuie să renunțăm la orice trimitere la bani și la prețurile monetare. Conceptul de capital social nu poate fi gândit decât ca o colecție de diverse bunuri. Două colecții de acest fel sunt imposibil de comparat între ele, altminteri decât spunând că una dintre ele este mai utilă decât cealaltă, pentru îndepărtarea neplăcerii resimțite de întreaga societate. (Dacă este sau nu posibil pentru un muritor să facă o judecată atât de cuprinzătoare este o altă întrebare.) Nici o expresie monetară nu poate fi pusă în corespondență cu o asemenea colecție. Termenii monetari se golesc de orice semnificație, prin aplicarea lor la problemele de capital ale unui sistem social în care nu există piață pentru factorii de producție.

În ultimii ani, economiștii au acordat o atenție deosebită rolului jucat de deținerile monetare în procesul de economisire și acumulare de capital. Au fost avansate numeroase concluzii eronate cu privire la acest rol.

Dacă o persoană nu întrebuințează o sumă de bani pentru consum, ci pentru a achiziționa factori de producție, economisirea se transformă nemijlocit în acumulare de capital. Dacă individul care economisește își întrebuințează economiile suplimentare în vederea creșterii deținerii sale monetare, deoarece, în ochii săi, aceasta este utilizarea cea mai avantajoasă pe care le-o poate da, atunci el induce o tendință de scădere a prețurilor bunurilor și de creștere a puterii de cumpărare a unității monetare. Dacă presupunem că în sistemul de piață cantitatea de bani nu se modifică, atunci acest comportament al celui care economisește nu va influența direct acumularea de capital și întrebuințările care i se dau acesteia, în vederea extinderii producției.[18] Efectul {522} economisirii efectuate de individul nostru, adică surplusul de bunuri produse relativ la bunurile consumate, nu dispare datorită activității sale de tezaurizare. Prețurile bunurilor de capital nu cresc până la nivelul pe care l-ar fi atins în absența acestei tezaurizări. Însă, faptul că sunt disponibile mai multe bunuri de capital nu este afectat de efortul unui număr de persoane de a-și spori deținerile monetare. Dacă nimeni nu

18. Indirect, acumularea de capital este afectată de modificările de avuție și venituri pe care le determină orice modificare indusă monetar a puterii de cumpărare a banilor.

întrebuințează aceste bunuri – al căror non-consum a determinat economisirea suplimentară – în vederea unei suplimentări a cheltuielilor sale de consum, atunci ele rămân un adaos adus la volumul bunurilor de capital disponibile, indiferent care vor fi prețurile lor. Cele două procese – creșterea deținerilor monetare ale anumitor oameni și creșterea acumulării de capital – se desfășoară în paralel.

Ceteris paribus, o scădere a prețurilor bunurilor determină o scădere a echivalentului monetar al capitalului diverselor persoane. Însă aceasta nu este totuna cu o reducere a stocului bunurilor de capital și nu necesită o adaptare a activităților productive la presupusa sărăcire. Ea nu modifică decât valorile monetare ce intervin în calculul economic.

Să presupunem acum că o creștere a cantității de monedă-credit, sau de bani discreționari, sau o expansiune a creditului, furnizează cantitatea suplimentară de monedă necesară pentru suplimentarea deținerilor monetare individuale. În acest caz se pun în mișcare trei procese independente unele de altele: o tendință de scădere a prețurilor bunurilor, determinată de creșterea volumului de bunuri de capital disponibile și de extinderea corespunzătoare a activităților productive, o tendință de scădere a prețurilor, determinată de creșterea cererii de bani pentru dețineri monetare și, în fine, o tendință de creștere a prețurilor, determinată de creșterea cantității de bani (în sens larg). Cele trei procese sunt, într-o anumită măsură, sincrone. Fiecare atrage după sine efecte specifice care, în funcție de împrejurări, pot fi intensificate sau slăbite de efectele opuse generate de celelalte două. Însă lucrul cel mai important este că bunurile de capital rezultate din economisirea suplimentară nu sunt distruse de variațiile monetare simultane, de variațiile cererii și ofertei de bani (în sens larg). Ori de câte ori o persoană alocă o sumă de bani pentru economisire, în loc de a o cheltui pentru consum, procesul de economisire este în perfectă concordanță cu procesul de alocare și investire de capital. Nu contează dacă individul care economisește își suplimentează sau nu deținerea monetară. Actul de economisire își are întotdeauna corespondentul într-un stoc de bunuri produse și neconsumate, de bunuri disponibile pentru noi activități productive. Economisirile fiecărei persoane sunt întotdeauna încorporate în bunuri de capital concrete.

{523} Ideea că banii tezaurizați ar fi o parte sterilă din volumul total de avuție și că sporirea sa determină scăderea acelei părți de avuție care este destinată producției este corectă numai în măsura în care creșterea puterii de cumpărare a monedei determină întrebuințarea unor factori adiționali de producție pentru mineritul aurului și un transfer de aur, de la întrebuințările industriale către cele monetare. Însă lu-

crurile acestea sunt determinate de o dorință de creștere a deținerilor monetare, nu de economisire. Într-o economie de piață, economisirea este posibilă numai prin abținerea de la consumul unei părți de avuție. Faptul că economisitorul își întrebuințează economiile sale pentru tezaurizare influențează determinarea puterii de cumpărare a banilor și poate, astfel, reduce volumul nominal de capital, adică echivalentul său monetar; el nu sterilizează nici o parte din capitalul acumulat.

XIX. DOBÂNDA

1. Fenomenul dobânzii

Am arătat că preferința de timp este o categorie inerentă oricărei acțiuni umane. Preferința de timp se manifestă prin fenomenul dobânzii originare, adică un rabat (*discount*) al [valorii în prezent a] bunurilor viitoare față de bunurile prezente.

Dobânda nu se reduce la dobânda pentru capital. Dobânda nu este venitul specific obținut de pe urma întrebuințării bunurilor de capital. Corespondența dintre trei factori de producție – munca, pământul și capitalul – și trei tipuri de venituri – salariile, renta și profitul – așa cum era concepută ea de economiștii clasici, este de nesusținut. Renta nu este venitul specific corespunzător pământului. Renta este un fenomen catalactic general; ea joacă același rol în structura venitului corespunzător muncii și bunurilor de capital, ca și în cazul pământului. Mai mult, nu există nici o sursă omogenă de venit care să se poată numi profit, în sensul în care întrebuințau acest termen economiștii clasici. Profitul (în accepțiunea de profit antreprenorial) și dobânda nu sunt mai caracteristice capitalului decât pământului.

Prețurile bunurilor de consum se împart, prin interacțiunea forțelor care acționează pe piață, între diverșii factori complementari ce colaborează în procesul lor de producție. Deoarece bunurile de consum sunt bunuri prezente, în vreme ce factorii de producție sunt mijloace pentru producerea de bunuri viitoare, și deoarece bunurile prezente sunt mai prețuite decât bunurile viitoare de aceeași calitate și în aceeași cantitate, suma astfel împărțită este mai mică decât prețul actual al bunurilor respective de consum, chiar și în cadrul construcției imaginare a economiei aflate în regim de rotație uniformă. Diferența reprezintă dobânda originară. Ea nu este legată în mod specific de nici una dintre cele trei clase de factori de producție pe care le distingeau economiștii clasici. Profitul și pierderile antreprenoriale provin din schimbările de date ce intervin pe parcursul perioadei de producție și din modificările prețurilor, care rezultă din acestea.

Gândirea naivă nu vede nici o problemă în legătură cu venitul curent, provenit din vânătoare, pescuit, creșterea de vite, munca forestieră și agricultură. Natura generează căprioare, pești și vite și le face

să crească, determină vacile să dea lapte și găinile să ouă, copacii să crească și să facă fructe și semințele să încolțească. Cine are dreptul să {525} își aproprieze această avuție recurentă se bucură de un venit constant. Ca un izvor din care izvorăște mereu apă proaspătă, acest „flux de venit" curge încontinuu și aduce o mereu înnoită avuție. Întregul proces apare ca un fenomen natural. Însă pentru economist se pune o problemă în legătură cu determinarea prețurilor pământului, vitelor și tuturor celorlalte. Dacă bunurile viitoare nu ar fi cumpărate și vândute cu un rabat (*at a discount*) în raport cu bunurile prezente, cumpărătorul de pământ ar trebui să plătească un preț egal cu suma tuturor veniturilor viitoare nete – și aceasta nu i-ar lăsa nimic pentru un venit [ulterior] curent reiterat.

Veniturile regulate ale proprietarilor de pământ și vite nu posedă nici o caracteristică prin care să se distingă catalactic de veniturile generate de factorii produși de producție, care se uzează mai devreme sau mai târziu, pe parcursul proceselor de producție. Puterea de a dispune de o bucată de pământ constă în a controla felul cum cooperează pământul la producerea tuturor fructelor care pot crește pe el vreodată, iar puterea de a dispune de o mină constă în a controla felul cum cooperează ea la extragerea tuturor mineralelor ce pot fi vreodată scoase la suprafață din ea. La fel, proprietatea asupra unui utilaj, sau asupra unui balot de bumbac, constă în a controla felul cum cooperează utilajul sau balotul la fabricarea tuturor bunurilor produse cu ajutorul său. Eroarea fundamentală implicată în toate abordările problemei dobânzii din perspectiva productivității și a folosinței este că ele au încercat să deducă fenomenul dobânzii din aceste servicii productive, furnizate de factorii de producție. Însă capacitatea factorilor de producție de a furniza servicii nu determină dobânda, ci prețurile plătite pentru ele. Aceste prețuri epuizează întreaga diferență dintre productivitatea unui proces asistat de cooperarea unui anumit factor și cea a unui proces lipsit de această cooperare. Diferența dintre această sumă a prețurilor factorilor complementari de producție și produse, care se manifestă chiar și în absența oricăror modificări ale datelor relevante ale pieței, este o consecință a valorii mai mari acordate bunurilor prezente, în comparație cu bunurile viitoare. Pe măsură ce producția avansează, factorii de producție se transformă, sau „se coc", devenind bunuri prezente, cu o valoare sporită. Acest adaos este sursa din care provin veniturile specifice pe care le încasează proprietarii factorilor de producție, sursa dobânzii originare.

Proprietarii factorilor materiali de producție – prin contrast cu antreprenorii puri din construcția imaginară a unei integrări a funcțiilor

catalactice – culeg două lucruri catalactic diferite: pe de o parte, prețurile achitate pentru cooperarea productivă a factorilor pe care îi controlează și, pe de alta, dobânda. Aceste două lucruri nu trebuie confundate. {526} Nu este permisibil să trimitem, pentru explicarea dobânzii, la serviciile furnizate de factorii de producție pentru obținerea de produse.

Dobânda este un proces omogen. Nu există surse diferite ale dobânzii. Ca și alte tipuri de dobândă, dobânda pentru bunuri durabile și cea pentru credit de consum sunt o consecință a valorii superioare acordate bunurilor prezente, față de bunurile viitoare.

2. Dobânda originară

Dobânda originară este raportul dintre valoarea acordată satisfacerii unei nevoi în viitorul imediat și valoarea sa în perioade îndepărtate din viitor. În economia de piață, ea se manifestă în discount-ul bunurilor viitoare față de bunurile prezente. Este vorba de un raport de prețuri ale unor bunuri, nu de un preț în sine. Se manifestă o tendință de egalizare a acestui raport, la toate bunurile. În cadrul construcției imaginare a unei economii aflate în regim de rotație uniformă, rata dobânzii originare este aceeași pentru toate bunurile.

Dobânda originară nu este „prețul achitat pentru serviciile capitalului".[1] Productivitatea superioară a metodelor de producție ocolite, mai consumatoare de timp, la care se referă pentru explicarea dobânzii Böhm-Bawerk și o serie de economiști de mai târziu, nu explică acest fenomen. Dimpotrivă, fenomenul dobânzii originare este cel care explică de ce se recurge la metode de producție mai puțin consumatoare de timp, în ciuda faptului că metodele mai consumatoare de timp ar furniza un output mai mare pe unitatea de input. Mai mult, fenomenul dobânzii originare explică de ce pot fi vândute și cumpărate la prețuri finite bucăți de pământ utilizabil. Dacă valoarea acordată serviciilor viitoare pe care le poate furniza o bucată de pământ ar fi identică cu cea acordată serviciilor sale prezente, atunci nici un preț finit nu ar fi suficient de mare pentru a-l determina pe proprietarul ei să o vândă. Pământul nu ar putea fi nici cumpărat, nici vândut, în schimbul unor cantități specifice de bani – și nici tranzacționat în schimbul unor bunuri care nu pot furniza decât un număr finit de servicii. Bucățile de pământ nu ar putea fi tranzacționate decât în schimbul altor bucăți de pământ. Prețul unei suprastructuri care poate produce, pe durata unei perioade de zece ani, un venit anual de o sută de dolari ar fi (abstracție făcând de terenul pe care este construită) de o mie de dolari la începu-

1. Aceasta este definiția populară a dobânzii, așa cum este ea dată, de pildă, de Ely, Adams, Lorenz și Young, *Outlines of Economics* (ed. a 3-a, New York, 1920), p. 493.

tul acestei perioade, nouă sute de dolari la începutul celui de al doilea an, și așa mai departe.

Dobânda originară nu este un preț determinat pe piață de interacțiunea cererii și a ofertei de capital sau de bunuri de capital. Nivelul său nu depinde de intensitățile acestei cereri și a acestei oferte. Ea este, mai degrabă, cea care determină atât cererea, cât și oferta de capital și de bunuri de capital. Ea determină cât de mult din stocul de bunuri disponibile va fi alocat consumului din viitorul imediat și cât de mult pentru perioadele mai îndepărtate din viitor. {527}

Lumea nu economisește și nu acumulează capital pentru că există dobândă. Dobânda nu este nici imboldul pentru economisire, nici recompensa sau compensația acordată pentru abținerea de la consumul imediat. Ea este raportul evaluării relative a bunurilor prezente, față de bunurile viitoare.

Piața creditelor nu determină rata dobânzii. Ea aliniază rata dobânzii corespunzătoare împrumuturilor la rata dobânzii originare, așa cum se manifestă aceasta în discount-ul bunurilor viitoare.

Dobânda originară este o categorie a acțiunii umane. Ea se manifestă în orice evaluare a bunurilor externe și nu poate dispărea niciodată. Dacă, într-o bună zi, s-ar repeta starea de lucruri care s-a manifestat la finele primului mileniu al erei creștine, când unii oameni credeau că sfârșitul ultim al tuturor lucrurilor pământești este iminent, atunci oamenii ar înceta să se mai preocupe de dorințe viitoare seculare. În ochii lor, factorii de producție ar deveni inutili și lipsiți de valoare. Discount-ul bunurilor viitoare față de cele prezente nu ar dispărea. Dimpotrivă, el ar crește, dincolo de orice măsură. Dispariția dobânzii originare ar însemna, pe de altă parte, că oamenii nu se preocupă deloc de satisfacerea dorințelor în perioadele mai apropiate din viitor. Ar însemna că ei preferă două mere disponibile peste o mie sau zece mii de ani, mai degrabă decât un măr astăzi, mâine, într-un an sau în zece ani.

Noi nu ne putem nici măcar imagina o lume în care n-ar exista dobânda originară, ca un element inexorabil al oricărui fel de acțiune. Fie că există sau nu diviziune a muncii și cooperare socială și indiferent dacă societatea este organizată pe baza controlului privat sau public asupra mijloacelor de producție, dobânda originară este întotdeauna prezentă. Într-o comunitate socialistă, rolul ei nu ar fi diferit de acela pe care îl joacă în economia de piață.

Böhm-Bawerk a evidențiat, o dată pentru totdeauna, erorile conținute în explicațiile naive, bazate pe productivitate, ale dobânzii, adică ideea că dobânda este expresia productivității fizice a factorilor de producție. Cu toate acestea, Böhm-Bawerk și-a întemeiat propria sa

teorie, într-o anumită măsură, pe o abordare din perspectiva productivității. Referindu-se, în cadrul explicației sale, la superioritatea tehnologică a proceselor de producție ocolite, mai consumatoare de timp, el {528} a evitat erorile rudimentare ale perspectivei naive a productivității. Însă – de fapt – el se întoarce, chiar dacă într-o formă mai subtilă, la abordarea din perspectiva productivității. Acei economiști de mai târziu care, neglijând ideea preferinței de timp, au accentuat exclusiv ideea de productivitate conținută în teoria lui Böhm-Bawerk, nu pot evita concluzia că dobânda originară ar trebui să dispară, dacă într-o bună zi s-ar ajunge la o stare de lucruri pornind de la care nici o prelungire în continuare a perioadei de producție nu ar mai putea determina o creștere suplimentară a productivității.[2] Însă această concluzie este complet eronată. Dobânda originară nu poate să dispară câtă vreme există raritate și, prin urmare, acțiune.

Câtă vreme lumea nu se transformă într-un tărâm al abundenței, oamenii se confruntă cu raritatea și trebuie să acționeze și să economisească; ei sunt nevoiți să aleagă între satisfacerea dorințelor în cursul perioadelor mai apropiate sau mai îndepărtate din viitor, deoarece nici pentru cele dintâi, nici pentru cele din urmă nu poate fi atinsă deplina satisfacție. Așadar, o modificare a întrebuințării factorilor de producție în sensul retragerii unor asemenea factori de la întrebuințarea lor în vederea satisfacerii dorințelor în viitorul mai apropiat și a alocării lor în vederea satisfacerii dorințelor în viitorul mai îndepărtat trebuie, în mod necesar, să reducă satisfacția în viitorul mai apropiat și să o sporească în viitorul mai îndepărtat. Dacă ar fi să presupunem că lucrurile nu stau astfel, ne-am încurca în contradicții insolubile. Putem, cel mult, să ne gândim la o stare de lucruri în care cunoașterea tehnologică și calificarea au atins un prag dincolo de care, pentru muritori, nu mai este posibil progresul. Prin urmare, nu se mai pot inventa noi procese, care să determine creșterea outputului pe unitatea de input. Însă, dacă presupunem că unii factori de producție sunt rari, nu trebuie să postulăm că toate procesele care – abstracție făcând de timpul pe care îl absorb – sunt cele mai productive sunt pe deplin utilizate, și că nu se întrebuințează nici un proces care produce un output mai redus pe unitatea de input, numai pentru motivul că el produce rezultatul final mai rapid decât alte procese, mai productive din punct de vedre fizic. Raritatea factorilor de producție înseamnă că suntem în situația de a

2. Cf. Hayek, „The Mythology of Capital", *The Quarterly Journal of Economics*, L,1936, 223 ff. Însă de atunci profesorul Hayek și-a schimbat parțial punctul de vedere. (Cf. articolul său „Time-Preference and Productivity, a Reconsideration", *Economica* XII [1945], 22-25). Dar ideea criticată în text continuă să fie foarte răspândită printre economiști.

concepe planuri de ameliorare a bunăstării noastre, a căror realizare nu este cu putință datorită insuficienței cantității mijloacelor disponibile. Ceea ce constituie elementul de raritate este tocmai imposibilitatea unor asemenea ameliorări dezirabile. Gândirea adepților contemporani ai abordării din perspectiva productivității este indusă în eroare de conotațiile sintagmei *metode ocolite de producție*, întrebuințate de Böhm-Bawerk și de ideea pe care o sugerează ea, de ameliorare tehnologică. {529} Însă, dacă există raritate, atunci trebuie întotdeauna să existe o posibilitate tehnologică neîntrebuințată, de ameliorare a nivelului de bunăstare, prin prelungirea perioadei de producție în anumite ramuri industriale, indiferent dacă nivelul cunoașterii tehnologice s-a modificat sau nu. Dacă mijloacele sunt rare, dacă relația praxeologică dintre scopuri și mijloace încă mai există, atunci mai există, cu necesitate logică, dorințe nesatisfăcute, atât privitoare la perioadele mai apropiate, cât și la cele mai îndepărtate din viitor. Există întotdeauna bunuri la a căror procurare trebuie să renunțăm, deoarece calea ce conduce la obținerea lor este prea lungă și ne-ar împiedica de a satisface dorințe mai urgente. Faptul că nu ne îngrijim mai mult de viitor este rezultatul unei cântăriri a satisfacției pe durata perioadelor mai apropiate din viitor, relativ la satisfacția pe durata perioadelor mai îndepărtate. Raportul care rezultă din această evaluare este dobânda originară.

Într-o asemenea lume, a cunoașterii tehnologice perfecte, un promotor concepe un plan *A*, conform căruia ar trebui construit un hotel și drumurile care să ducă la el, într-o regiune muntoasă, pitorească, dar nu ușor accesibilă. Cercetând practicabilitatea acestui plan, el descoperă că mijloacele disponibile sunt insuficiente pentru execuția lui. Calculând perspectivele de profitabilitate ale investiției, el ajunge la concluzia că veniturile anticipate nu sunt suficiente pentru a acoperi costurile materialelor și al mâinii de lucru ce trebuie cheltuite și dobânda pe capitalul ce urmează a fi investit. Atunci el renunță la executarea proiectului *A* și se lansează, în schimb, în realizarea unui alt plan, *B*. Conform planului *B*, hotelul urmează a fi clădit într-un loc mai ușor accesibil, care nu oferă toate avantajele peisajului pitoresc reținut de planul *A*, dar în care el poate fi construit fie la costuri de construcție mai reduse, fie într-un timp mai scurt. Dacă în calcul n-ar intra o dobândă pe capitalul investit, s-ar putea naște iluzia că starea datelor pieței – stocul de bunuri de capital și evaluările publicului – permite execuția planului *A*. Totuși, realizarea planului *A* ar determina retragerea unor factori de producție rari de la întrebuințări în cadrul cărora ar putea satisface dorințe considerate de consumatori mai urgente. Ar însemna o evidentă malinvestiție, o irosire a mijloacelor disponibile.

O prelungire a perioadei de producție poate asigura creșterea cantității de output pe unitatea de input, sau producerea de bunuri ce nu pot fi produse deloc într-o perioadă de producție mai scurtă. Dar nu este adevărat că imputarea valorii acestei avuții adiționale asupra bunurilor de capital, necesare pentru prelungirea perioadei de producție, {530} ar genera dobânda. Dacă am admite asta, am cădea din nou în cele mai flagrante erori ale abordării din perspectiva productivității, care au fost irevocabil îndepărtate de Böhm-Bawerk. Contribuția factorilor complementari de producție la rezultatul procesului este motivul pentru care ei sunt considerați valoroși; ea explică prețurile achitate pentru ei și este pe deplin luată în considerație în determinarea acestor prețuri. Nu rămâne nici un reziduu de care să nu se dea seama și care ar putea să explice dobânda.

S-a făcut afirmația că, în cadrul construcției imaginare a economiei aflate în regim de rotație uniformă, dobânda nu ar apărea.[3] Dar se poate arăta că această afirmație este incompatibilă cu postulatele pe care se bazează construcția economiei în regim de rotație uniformă.

Începem cu distincția între două categorii de economisire: economisirea simplă și economisirea capitalistă. Economisirea simplă nu este altceva decât stocarea bunurilor de consum, în vederea consumului ulterior. Economisirea capitalistă este acumularea de bunuri destinate unei ameliorări a proceselor productive. Scopul economisirii simple este consumul ulterior – adică doar amânarea consumului. Mai devreme sau mai târziu, bunurile acumulate se vor consuma și nu va mai rămâne nimic. Scopul economisirii capitaliste este, în primul rând, o ameliorare a productivității efortului. Se acumulează bunuri de capital care se întrebuințează pentru continuarea producției și care nu sunt doar rezerve în vederea consumului ulterior. Beneficiul cules de pe urma economisirii simple este consumul ulterior al stocului, care nu este consumat imediat, ci acumulat pentru folosință ulterioară. Beneficiul cules de pe urma economisirii capitaliste este creșterea cantității de bunuri produse, sau producția de bunuri care nu puteau fi produse deloc în absența sa. Pe parcursul construcției imaginii unei economii aflate în regim de rotație uniformă (statice), economiștii neglijează procesul de acumulare a capitalului; bunurile de capital sunt date și rămân astfel, deoarece, conform presupozițiilor subiacente construcției, datele nu suferă nici o schimbare. Nu se produce nici acumulare de capital nou prin economisire, nici consum al capitalului disponibil, printr-un surplus al consumului în raport cu venitul, adică

3. Cf. J. Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, trad. de R. Opie, Cambridge, 1934, pp. 34-46, 54.

în raport cu producția curentă minus fondurile necesare menținerii capitalului. Este, în continuare, sarcina noastră să demonstrăm că aceste presupoziții sunt incompatibile cu ideea că nu există dobândă.

În cursul acestui raționament nu este necesar să întârziem asupra economisirii simple. Obiectivul economisirii simple este de a se îngriji de un viitor în care economisitorul ar putea fi mai puțin abundent înzestrat decât în prezent. Însă, una dintre presupozițiile fundamentale care caracterizează construcția imaginară a unei economii aflate în regim de rotație uniformă este că viitorul nu diferă deloc de prezent, iar actorii sunt pe deplin conștienți de acest fapt și acționează în {531} consecință. Așadar, în cadrul acestei construcții, nu rămâne loc pentru fenomenul economisirii simple.

Nu la fel stau lucrurile cu fructele economisirii capitaliste, stocul acumulat de bunuri de capital. În economia aflată în regim de rotație uniformă nu există nici economisire și acumulare de bunuri suplimentare de capital, nici uzură a bunurilor de capital deja existente. Ambele fenomene ar constitui o modificare a datelor și ar tulbura, prin urmare, rotația uniformă a unui asemenea sistem imaginar. Acum, magnitudinea economisirii și a acumulării de capital din trecut – adică dinaintea stabilirii economiei aflate în regim de rotație uniformă – era aliniată la nivelul ratei dobânzii. Dacă, în momentul stabilirii condițiilor corespunzătoare economiei aflate în regim de rotație uniformă, proprietarii bunurilor de capital nu ar mai încasa nici o dobândă, atunci condițiile care determinau alocarea stocurilor disponibile de bunuri, în vederea satisfacerii dorințelor în diverse perioade din viitor, s-ar modifica. Noua stare de lucruri necesită o nouă alocare. De asemenea, în cadrul economiei aflate în regim de rotație uniformă, diferența de evaluare corespunzătoare satisfacerii dorințelor în diverse perioade din viitor nu poate să dispară. Și, în cadrul acestei construcții imaginare, oamenii vor atribui o valoare mai ridicată unui măr disponibil astăzi, decât unuia disponibil în zece sau o sută de ani. În cazul în care capitalistul încetează de a mai încasa dobânda, echilibrul între satisfacția în perioade mai apropiate sau mai îndepărtate din viitor este deranjat. Faptul că acest capitalist își menținea capitalul de exact 100.000 de dolari era condiționat de faptul că 100.000 de dolari în prezent erau egali cu 105.000 de dolari peste un an. Acești 5.000 de dolari erau, în ochii săi, suficienți pentru a justifica renunțarea la avantajele ce puteau fi anticipate de pe urma consumului imediat al unei părți a acestei sume. Dacă se elimină plata dobânzii, rezultă consumul de capital.

Aceasta este deficiența fundamentală a sistemului static pe care îl descrie Schumpeter. Nu este suficient să presupunem că echipamentul

de capital corespunzător unui asemenea sistem a fost acumulat în trecut, că acum el este disponibil la măsura acestei acumulări anterioare și că, de acum înainte, el se va menține inalterabil la acest nivel. În cadrul acestui sistem imaginar trebuie să acordăm un rol și manifestării forțelor care determină această menținere. Dacă eliminăm rolul de beneficiar al dobânzii pe care îl are capitalistul, atunci îl înlocuim cu rolul de consumator de capital jucat de același capitalist. Nu mai există nici un motiv pentru ca proprietarul bunurilor de capital să se abțină de la întrebuințarea acestora pentru consum. În ipotezele corespunzătoare construcției condițiilor statice (economiei aflate în regim de rotație uniformă) nu este nevoie ca bunurile să fie păstrate în rezervă, pentru {532} zile negre. Însă, chiar dacă, prin absurd, am presupune că o parte dintre ele sunt destinate acestui scop și, prin urmare, sunt ținute deoparte de consumul direct, cel puțin o parte din capital va fi consumată – corespunzător volumului cu care economisirea capitalistă depășește economisirea simplă.[4]

Dacă nu ar exista dobândă originară, bunurile de capital nu ar fi alocate consumului imediat și capitalul nu s-ar consuma. Din contră, într-o asemenea stare de lucruri, inimaginabilă și de negândit, nu ar exista consum deloc, ci numai economisire, acumulare de capital și investiție. Consumul capitalului nu ar fi determinat de dispariția dobânzii originare – care este imposibilă – ci de încetarea plăților dobânzii către proprietarii de capital. Capitaliștii și-ar consuma bunurile de capital și capitalul, tocmai pentru că există dobândă originară, și satisfacerea dorințelor în prezent este preferată satisfacerii lor ulterioare.

Prin urmare, nu se pune problema abolirii dobânzii prin nici un fel de instituții, legi sau scheme de manipulare bancară. Dacă cineva dorește să „abolească dobânda", acela va trebui să-i determine pe oameni să acorde unui măr disponibil peste 100 de ani o valoare cel puțin egală cu cea pe care o acordă unui măr în prezent. Ceea ce se poate aboli prin legi și decrete nu este decât dreptul capitaliștilor de a primi dobândă. Însă asemenea decrete ar atrage consumul capitalului și, foarte curând, ar proiecta omenirea îndărăt, în starea ei originară, de sărăcie naturală.

3. Nivelul ratelor dobânzii

În cazul economisirii simple și în cel al actorilor economici izolați, diferența între valorile acordate satisfacerii dorințelor în perioade diferite din viitor se manifestă prin măsura în care se îngrijesc mai mult de perioade mai apropiate decât de perioade mai îndepărtate din viitor.

4. Cf. Robbins, „On a Certain Ambiguity in the Conception of Stationary Equilibrium", *The Economic Journal*, XL, 1930, 211 ff.

În condițiile corespunzătoare unei economii de piață, rata dobânzii originare este, admițând că presupozițiile construcției imaginare a unei economii aflate în regim de rotație uniformă sunt prezente, egală cu raportul dintre o anumită cantitate de bani disponibilă în prezent și o cantitate disponibilă la o dată ulterioară, care este considerată echivalentă cu cea dintâi.

Rata dobânzii originare direcționează activitatea antreprenorilor. Ea determină lungimea timpului de așteptare și perioada de producție, în fiecare dintre ramurile industriale.

Adesea, oamenii își pun întrebarea care dintre ratele dobânzii, un nivel „înalt" sau unul „jos", stimulează mai mult economisirea și acumularea de capital – și care mai puțin. Întrebarea este lipsită de sens. Cu cât *discount-ul* asociat bunurilor viitoare este mai scăzut, cu atât mai scăzută este rata dobânzii originare. Oamenii nu economisesc mai {533} mult datorită unei creșteri a ratei dobânzii originare, iar rata dobânzii originare nu scade datorită unei creșteri a volumului economisirilor. În absența altor modificări, îndeosebi ale condițiilor instituționale, modificările ratelor originare ale dobânzii și, respectiv, ale volumului economisirilor sunt două aspecte ale aceluiași fenomen. Dispariția dobânzii originare ar fi totuna cu dispariția consumului. Creșterea dobânzii originare dincolo de orice limită ar fi totuna cu dispariția economisirii și a oricărei forme de prevedere pentru viitor.

Cantitatea ofertei disponibile de bunuri de capital nu influențează nici rata dobânzii originare, nici volumul economisirilor ulterioare. Nici chiar cea mai abundentă ofertă de capital nu provoacă în mod necesar nici o scădere a ratei dobânzii originare, nici o scădere a propensiunii de a economisi. Creșterea acumulării de capital și a cantității de capital investit *per capita* – una din trăsăturile caracteristice ale țărilor economic avansate – nu provoacă în mod necesar nici o scădere a ratei dobânzii originare, nici o slăbire a propensiunii indivizilor de a efectua economisiri suplimentare. De cele mai multe ori, cei ce au de a face cu aceste chestiuni cad în eroarea de a nu lua în considerație decât ratele de piață ale dobânzii, așa cum sunt ele determinate pe piața de credite. Însă aceste rate brute nu exprimă doar nivelul dobânzii originare. Ele conțin în plus – după cum vom vedea ulterior – și alte elemente, al căror efect explică de ce ratele brute ale dobânzii sunt, de regulă, mai ridicate în țările mai sărace decât în cele mai bogate.

Se spune îndeobște că, *ceteris paribus*, cu cât indivizii sunt mai bine aprovizionați în perspectiva viitorului imediat, cu atât ei se aprovizionează mai abundent pentru viitorul mai îndepărtat. Prin urmare, se spune, volumul total de economisire și acumulare de capital din cadrul

unui sistem economic depinde de aranjamentul populației în grupuri cu diverse niveluri de venit. Într-o societate caracterizată prin egalitatea aproximativă a veniturilor se produce, ni se spune, mai puțină economisire decât într-o societate în care există mai multă inegalitate. Există un grăunte de adevăr în observațiile de felul acesta. Dar ele nu sunt decât aserțiuni privitoare la chestiuni psihologice și, ca atare, sunt lipsite de validitatea și necesitatea universală, inerentă aserțiunilor praxeologice. Mai mult, printre celelalte lucruri a căror invarianță este presupusă [de clauza *ceteris paribus*] se numără scările de valori ale diverselor persoane, judecățile lor subiective de valoare, atunci când cumpănesc avantajele și dezavantajele consumului imediat și, respectiv, ale amânării consumului. Există, fără îndoială, multe persoane ale căror comportamente sunt corect descrise astfel, dar există și altele, care acționează în mod diferit. Țăranii francezi, deși îndeobște persoane cu {534} averi și venituri moderate, erau, în secolul al XIX-lea, larg recunoscuți pentru obiceiurile lor parcimonioase, în vreme ce membrii aristocrației bogate și moștenitorii marilor averi, acumulate în comerț și în industrie, erau nu mai puțin notorii pentru viața lor de risipă.

De aceea, este imposibil de formulat o teoremă praxeologică privind relația dintre, pe de o parte, volumul de capital disponibil la nivelul întregii țări, sau al persoanelor individuale și, pe de altă parte, volumul economiilor sau al consumului de capital și nivelul ratei originare a dobânzii. Alocarea resurselor rare în vederea satisfacerii dorințelor în diverse perioade din viitor este determinată de judecăți de valoare și, indirect, de toți acei factori ce alcătuiesc personalitatea omului care acționează.

4. Dobânda originară într-o economie aflată în schimbare

Până aici am tratat problema dobânzii originare în anumite ipoteze: că tranzacționarea bunurilor se efectuează prin mijlocirea unei monede neutre; că economisirea, acumularea de capital și determinarea ratelor dobânzii nu sunt obstrucționate de obstacole instituționale; și că întregul proces economic se desfășoară în cadrul unei economii aflate în regim de rotație uniformă. În capitolul următor vom renunța la primele două dintre aceste ipoteze. Acum ne propunem să analizăm dobânda originară într-o economie aflată în schimbare.

Omul care dorește să se îngrijească de satisfacerea unor nevoi viitoare trebuie să anticipeze corect acele nevoi. Dacă dă greș în înțelegerea viitorului, atunci prevederea lui se va dovedi mai puțin satisfăcătoare, sau complet inutilă. Nu există nimic de felul unei economisiri abstracte, care ar putea să asigure satisfacerea dorințelor tuturor claselor și care să

fie neutră față de modificările ce apar la nivelul condițiilor acțiunii și în evaluări. Prin urmare, în economia aflată în schimbare, dobânda originară nu poate niciodată să apară sub formă pură și imaculată. Numai în cadrul construcției imaginare a unei economii aflate în regim de rotație uniformă, simpla trecere a timpului aduce la maturitate dobânda originară; cu trecerea timpului și cu înaintarea procesului de producție, tot mai multă valoare se adaugă, așa zicând, factorilor complementari de producție; la încheierea procesului productiv, trecerea timpului va fi generat, în prețul produsului, cantitatea completă a dobânzii originare. În economia aflată în schimbare, pe parcursul perioadei de producție mai apar de asemenea, în mod sincronic, modificări ale evaluărilor. Anumitor bunuri li se acordă o valoare mai ridicată decât în prealabil, altora una mai scăzută. Aceste modificări sunt cauza care generează profiturile și pierderile antreprenoriale. Numai acei antreprenori care, în procesul de planificare, au anticipat corect configurația ulterioară a pieței, sunt în situația, prin vânzarea produselor, de a culege un surplus, relativ la costurile de producție suportate (care includ și dobânda originară). Un antreprenor care a greșit în ce privește înțelegerea sa {535} speculativă a viitorului nu-și poate vinde produsele decât, în cel mai bun caz, la prețuri care nu-i acoperă complet cheltuielile plus dobânda originară pe capitalul investit.

Ca și profiturile și pierderile antreprenoriale, dobânda nu este un preț, ci o magnitudine care se cere izolată, printr-un anumit tip de calcule, din prețul [total al] produselor provenite din afacerile încununate de succes. În terminologia economiștilor clasici britanici,[5] diferența brută dintre prețul la care se vinde o marfă și costurile suportate în vederea producerii ei (care nu includeau dobânda pe capitalul investit) purta numele de profit. Știința economică modernă concepe această magnitudine ca pe un complex de mărimi catalactic distincte. Surplusul veniturilor brute în raport cu cheltuielile, pe care economiștii clasici îl numeau profit, include prețul muncii prestate de antreprenorul însuși, în vederea desfășurării procesului de producție, dobânda pe capitalul investit și, în fine, profitul antreprenorial propriu-zis. Dacă un asemenea surplus nu a fost cules deloc din vânzarea produselor, atunci antreprenorul rămâne lipsit nu numai de un profit propriu-zis, ci și de echivalentul pe piață al valorii muncii pe care a prestat-o, precum și de dobânda pe capitalul investit.

Defalcarea profitului brut (în înțelesul clasic al termenului) în salariu managerial, dobândă și profit antreprenorial, nu este doar un

5. Cf. R. Whately, *Elements of Logic*, ed. a 9-a, Londra, 1848, pp. 354 ff.; E. Cannan, *A History of the Theories of Production and Distribution in English Political Economy, from* 1776 *to* 1848, ed. a 3-a, Londra, 1924, pp. 189 ff.

instrument al teoriei economice. Este o procedură care s-a dezvoltat, o dată cu perfecționarea crescândă a practicilor de contabilitate și de calcul în afaceri, independent de raționamentele economiștilor, în lumea rutinei comerciale. Afaceristul priceput și rațional nu acordă nici o semnificație practică acelui concept confuz și deformat de profit pe care îl întrebuințau economiștii clasici. Noțiunea sa de costuri de producție include prețul potențial de piață al propriilor sale servicii consacrate producției, dobânda plătită pe capitalul împrumutat, precum și dobânda pe care ar fi putut-o încasa, în condițiile date ale pieței, pentru capitalul său propriu investit în afacere, dacă l-ar fi împrumutat altor persoane. În ochii lui nu reprezintă profit antreprenorial decât un surplus de venituri raportat la costurile calculate în felul acesta.[6]

Degajarea salariilor antreprenoriale din cadrul complexului tuturor celorlalte mărimi incluse în conceptul de profit al economiștilor clasici nu prezintă probleme deosebite. Mai dificil este de separat profitul antreprenorial de dobânda originară. În cadrul economiei aflate în {536} schimbare, dobânda stipulată în contractele de credit este întotdeauna o mărime brută, din care rata pură a dobânzii originare trebuie extrasă cu ajutorul unui anumit procedeu de calcul și de repartiție analitică. Am văzut deja că, în fiecare act de acordare a unui împrumut, există un element de acțiune antreprenorială, chiar fără a ține seama de problema modificărilor puterii de cumpărare a monedei. Acordarea unui credit este, în mod necesar, întotdeauna o speculație antreprenorială, care poate eventual să se soldeze cu un eșec și cu pierderea întregii sume împrumutate. Orice dobândă stipulată și achitată pentru împrumuturi nu include doar dobânda originară, ci și profitul antreprenorial.

Faptul acesta a provocat multă vreme orientarea eronată a tentativelor de a construi o teorie satisfăcătoare a dobânzii. Abia elaborarea construcției imaginare a unei economii aflate în stare de rotație uniform repetitivă a fost cea care a făcut posibilă distincția precisă între dobânda originară și profiturile și pierderile antreprenoriale.

5. Calculul dobânzii

Dobânda originară este rezultatul evaluărilor, care fluctuează și se modifică neîncetat. Ea fluctuează și se modifică o dată cu ele. Obiceiul de a socoti dobânda *pro anno* nu este decât o uzanță comercială și o regulă comodă de efectuare a calculelor. El nu afectează nivelul ratelor dobânzii, așa cum sunt ele determinate de piață.

6. Însă, bineînțeles că actuala confuzie, deliberat întreținută la nivelul tuturor conceptelor economice, contribuie la obliterarea acestei distincții. Astfel, în Statele Unite, atunci când se referă la dividendele plătite de corporații, oamenii vorbesc despre „profituri”.

Activitatea antreprenorilor tinde să determine uniformizarea ratelor dobânzii originare, în întreg cuprinsul economiei de piață. Dacă într-un sector al pieței apare o marjă între prețurile bunurilor prezente și cele ale bunurilor viitoare, care se îndepărtează de marja predominantă în alte sectoare, atunci tendința de egalizare este provocată de eforturile afaceriștilor de a pătrunde în acele sectoare în care marja este mai ridicată și de a le evita pe cele în care ea este mai scăzută. În condițiile unei economii aflate în regim de rotație uniformă, rata finală a dobânzii originare este aceeași în toate sectoarele pieței.

Evaluările care dau naștere dobânzii originare se caracterizează prin preferința pentru satisfacție într-o perioadă de timp mai apropiată din viitor, în comparație cu o satisfacție, de același tip și de aceeași măsură, situată într-o perioadă mai îndepărtată de timp din viitor. Nimic nu justifică presupunerea că această reducere a satisfacțiilor situate în intervale de timp mai îndepărtate progresează continuu și uniform. Dacă am admite lucrul acesta, ar rezulta că perioada de previziune este infinită. Dar simplul fapt că persoanele diferă în ceea ce privește felul lor de a prevedea nevoile viitoare și că previziunea dincolo de o anumită perioadă apare ca deplasată, chiar și în ochii actorului cel mai prevăzător, ne interzice să gândim perioada de previziune ca fiind infinită.

Uzanțele pieței de credit nu trebuie să ne inducă în eroare. Obiceiul este de a stipula o rată uniformă a dobânzii, pentru întreaga durată a {537} contractelor de credit[7] și de a calcula dobânda compusă cu ajutorul unei rate uniforme. Adevărata determinare a ratelor dobânzii este independentă de schemele acestea aritmetice de calcul și de altele similare. Dacă rata dobânzii este inalterabil fixată prin contract pe durata unei perioade de timp, atunci modificările ce survin în rata de piață a dobânzii se reflectă în schimbări corespunzătoare la nivelul prețurilor plătite pentru suma principală a creditului, ținând seama de faptul că suma principală ce urmează a fi restituită la termenul împrumutului este inalterabil fixată. Concluzia rămâne aceeași, indiferent dacă se calculează cu rate fixe ale dobânzii și cu prețuri variabile pentru suma principală, sau cu rate variabile ale dobânzii și o valoare fixă a sumei principale, sau cu variații la nivelul ambelor mărimi.

Termenii unui contract de credit nu sunt independenți de durata stipulată a împrumutului. Contractele de credit sunt evaluate și estimate diferit, în funcție de durata stipulată a împrumutului, nu numai pentru că acele componente ale ratei brute a dobânzii de piață care o fac să devieze de la rata dobânzii originare sunt afectate de diferențele existente la nivelul duratei împrumuturilor, ci și datorită factorilor care provoacă modificări ale ratei dobânzii originare.

7. Desigur, există și devieri de la această practică.

XX. DOBÂNDA, EXPANSIUNEA CREDITULUI ȘI CICLUL DE AFACERI

1. Problemele

În economia de piață, în care toate actele de schimb interpersonal sunt efectuate prin intermediul banilor, categoria „dobândă originară" se manifestă îndeosebi prin dobânzile pe împrumuturi bănești.

Am arătat deja că, în cadrul construcției imaginare a unei economii uniform repetitive, rata dobânzii originare este uniformă. În întregul sistem există o singură rată a dobânzii. Rata dobânzii pentru credite coincide cu rata dobânzii originare, așa cum se manifestă ea în raportul dintre prețurile bunurilor prezente și cele ale bunurilor viitoare. Putem vorbi, în acest caz, de o rată neutră a dobânzii.

Economia uniform repetitivă presupune neutralitatea banilor. Deoarece banii nu pot fi niciodată neutri, se ivesc probleme deosebite.

Dacă relația monetară – adică raportul dintre cererea și oferta pentru dețineri monetare – se modifică, atunci toate prețurile la bunuri și servicii sunt afectate. Însă aceste schimbări nu afectează prețurile diverselor bunuri și servicii în același timp și în aceeași măsură. Modificările avuției și ale venitului diverselor persoane, care apar în consecință, pot și ele modifica datele ce determină nivelul dobânzii originare. Starea finală a ratei dobânzii originare, către care sistemul tinde după apariția unor modificări ale relației monetare, nu mai este aceeași cu starea finală către care tindea mai înainte. Astfel, forța motrice a banilor are capacitatea de a provoca modificări ireversibile ale ratei finale a dobânzii originare și a dobânzii neutre.

Există apoi o a doua problemă, chiar mai însemnată, care poate fi însă, desigur, privită și ca un aspect al primeia. Modificările relației monetare pot, în anumite circumstanțe, să afecteze mai întâi piața de credit, în care rata de piață a dobânzii pentru împrumuturi – pe care o putem numi și rata brută (sau de piață) a dobânzii – este influențată de cererea și oferta pentru împrumuturi. Este oare cu putință ca asemenea modificări ale ratei monetare brute să determine devieri definitive ale ratei nete a dobânzii, pe care o include, în raport cu nivelul corespunzător al dobânzii originare, așadar al diferenței dintre evaluarea pentru {539} bunuri prezente și cea pentru bunuri viitoare? Este oare cu putință

ca evenimentele de pe piața de credit să elimine dobânda originară, parțial sau total? Nici un economist nu va ezita să răspundă negativ la aceste întrebări. Dar atunci se ridică încă o problemă: cum se produce reajustarea ratei monetare brute la nivelul condiționat de rata dobânzii originare, ca urmare a interacțiunii factorilor de piață?

Aceste probleme sunt dificile. Sunt problemele la care economiștii au încercat să răspundă atunci când au discutat sistemele bancare, mijloacele fiduciare și creditul de circulație, expansiunea creditului, gratuitatea sau negratuitatea creditului, fluctuațiile ciclice ale afacerilor și toate celelalte probleme legate de schimbul indirect.

2. Componenta antreprenorială a ratei brute de piață a dobânzii

Ratele de piață ale dobânzii pentru împrumuturi nu sunt ratele pure ale dobânzii. Printre componentele ce contribuie la valoarea lor nominală sunt și elemente care nu reprezintă dobândă. Creditorul este întotdeauna un antreprenor. Fiecare acordare de credit este o întreprindere antreprenorială, speculativă, al cărei succes sau eșec este incert. Creditorul se confruntă întotdeauna cu posibilitatea de a pierde o parte, sau întreaga sumă dată cu împrumut. Conduita sa în momentul negocierii termenilor contractului cu un posibil beneficiar al împrumutului este determinată de felul cum estimează acest pericol.

Nu există garanții perfecte nici în activitatea de acordare de împrumuturi bănești, nici în alte categorii de tranzacții de creditare și cu plăți amânate. Debitorii, garanții și chezașii pot deveni insolvenți. Gajurile și titlurile ipotecare își pot pierde complet valoarea. Creditorul este întotdeauna un partener virtual al debitorului sau un proprietar virtual al proprietăților amanetate și ipotecate. Modificările datelor pieței privitoare la ele îl pot afecta. El și-a legat soarta de aceea a debitorului, sau de schimbările ce afectează prețul gajurilor. Capitalul în sine nu generează dobândă; el trebuie să fie bine utilizat și investit, nu numai pentru a aduce dobândă, ci și pentru ca să nu dispară complet. Zicala *pecunia pecuniam parere non potest* (banul nu poate da naștere la bani) este validă în acest sens, care diferă, desigur, radical de sensul pe care i-l atribuiau filosofii antici și medievali. Dobânda brută nu poate fi culeasă decât de creditorii care sunt încununați de succes în activitatea lor de creditare. În cazurile în care câștigă o anumită dobândă netă, ea este inclusă într-un câștig ce conține și alte elemente, pe lângă simpla dobândă netă. Dobânda netă este o mărime pe care numai gândirea analitică o poate extrage din veniturile brute ale creditorului. {540}

Componenta antreprenorială inclusă în încasările brute ale creditorului este determinată de toți acei factori care intervin într-o operațiune antreprenorială. Mai mult, ea este codeterminată de aranjamentele legale și instituționale. Contractele care plasează garanția, sau pe debitor și averea lui, ca pe un tampon între creditor și consecințele dezastruoase ale malinvestirii capitalului împrumutat sunt condiționate de legi și instituții. Creditorul este mai puțin expus la pierderi și faliment în comparație cu debitorul numai în măsura în care acest cadru legal și instituțional îi permite să impună respectarea drepturilor sale contractuale de către datornicii refractari. Însă nu este cazul ca teoria economică să se implice într-o cercetare amănunțită a aspectelor legale privitoare la obligațiuni și polițe, acțiuni preferate, ipoteci și alte feluri de tranzacții de credit.

Componenta antreprenorială este prezentă în toate tipurile de împrumuturi. Există obiceiul de a distinge între consum sau împrumuturi personale, pe de o parte – și împrumuturi productive, sau destinate afacerilor, pe de altă parte. Elementul caracteristic al primei categorii este că îi permite celui ce ia cu împrumut să cheltuiască încasări viitoare anticipate. Achiziționând un drept asupra unei părți din aceste încasări viitoare, creditorul devine, practic, un antreprenor, ca și cum ar achiziționa o parte din încasările viitoare ale unei afaceri. Incertitudinea specifică referitoare la rezultatul operațiunii sale de creditare privește incertitudinea legată de aceste încasări viitoare.

Există, de asemenea, obiceiul de a distinge între împrumuturi private și, respectiv, publice, adică împrumuturi către guverne și către subdiviziuni ale acestora. Incertitudinea specifică inerentă acestor împrumuturi privește supraviețuirea puterii seculare. Imperiile se pot prăbuși, iar guvernele pot fi răsturnate de revoluționari care nu sunt dispuși să-și asume responsabilitatea pentru datoriile contractate de predecesorii lor. Că mai există, în plus, ceva inerent vicios în toate tipurile de împrumuturi guvernamentale pe termen lung, am arătat deja.[1]

Deasupra tuturor tipurilor de contracte cu plăți amânate atârnă, ca sabia lui Damocles, pericolul amestecului guvernamental. Opinia publică a fost totdeauna defavorabilă creditorilor. Creditorii erau identificați cu bogații cei leneși, iar debitorii cu săracii cei harnici. Opinia publică îi detestă pe cei dintâi, ca pe niște exploatatori nemiloși și se înduioșează de cei din urmă, ca de niște victime inocente ale opresiunii. Ea consideră intervenția guvernamentală, în vederea limitării drepturilor creditorilor, ca fiind o măsură extrem de benefică pentru imensa majoritate, în dauna unei reduse minorități de cămătari înrăiți.

1. Cf. supra, pp. 226-228.

Ea nu a băgat câtuși de puțin de seamă că inovațiile capitaliste din secolul al XIX-lea au schimbat complet compoziția claselor de creditori și de debitori. Pe vremea lui Solon atenianul, sau a vechilor legi {541} agrare romane, sau în Evul Mediu, creditori erau în general bogații, și debitori erau săracii. Dar în veacul acesta, cu obligațiuni și polițe, bănci ipotecare, bănci de economii, polițe de asigurare pe viață și beneficii ce țin de securitatea socială, masele de oameni cu venituri mai moderate sunt mai degrabă ele însele creditoare. Bogații, pe de altă parte, în calitatea lor de posesori de acțiuni, de capacități productive, de ferme și de proprietăți imobiliare, sunt mai frecvent debitori decât creditori. Solicitând exproprierea creditorilor, masele își subminează involuntar propriile interese.

Cu o asemenea orientare a opiniei publice, perspectivele nefavorabile ale creditorului de a fi păgubit de măsuri orientate împotriva creditorilor nu sunt contrabalansate de o perspectivă favorabilă, de a fi favorizat prin măsuri orientate împotriva debitorilor. Dacă pericolul politic ar fi limitat la piața de credite – și nu ar afecta astăzi în egală măsură toate tipurile de proprietate privată asupra mijloacelor de producție –, acest dezechilibru ar induce o tendință unilaterală de creștere a componentei antreprenoriale conținute în rata brută a dobânzii. După cum stau însă lucrurile în vremurile noastre, nici un fel de investiție nu este ferită de pericolele politice ale măsurilor anticapitaliste. Capitalistul nu-și poate reduce vulnerabilitatea averii optând pentru investiții directe în afaceri, mai degrabă decât pentru acordarea capitalului său cu împrumut, în sectorul de afaceri sau către guvern.

Riscurile politice asociate cu împrumuturile bănești nu afectează nivelul dobânzii originare; ele afectează componenta antreprenorială inclusă în rata brută de piață. În cazuri extreme – adică într-o situație în care este considerată iminentă nulificarea tuturor contractelor referitoare la plăți amânate – ele ar determina componenta antreprenorială să crească dincolo de orice limită.[2]

3. Prima de preț ca o componentă a ratei brute a dobânzii

Banii sunt neutri dacă modificările induse monetar ale puterii de cumpărare a unității monetare afectează prețurile tuturor bunurilor și serviciilor în același timp și în aceeași măsură. Dacă banii ar fi neutri, atunci ne-am putea imagina o rată neutră a dobânzii, presupunând că

2. Diferența dintre cazul acesta (cazul *b*) și cazul unui sfârșit anticipat al tuturor lucrurilor pământești (cazul *a*), tratat la p. 527, este următoarea: în cazul *a*, dobânda originară crește nelimitat deoarece bunurile viitoare devin complet inutile; în cazul *b*, dobânda originară nu se modifică, dar componenta antreprenorială crește nelimitat.

n-ar exista plăți amânate. Dacă există plăți amânate, făcând abstracție de poziția antreprenorială a creditorului și de componenta antreprenorială corespunzătoare a ratei brute a dobânzii, trebuie să mai postulăm {542} că eventualitatea unor modificări ulterioare a puterii de cumpărare este luată în calcul, la momentul stipulării termenilor contractului. Suma principală trebuie înmulțită periodic cu indexul numeric corespunzător, pentru a crește sau a fi redusă astfel, în concordanță cu variațiile survenite ale puterii de cumpărare. O dată cu ajustarea sumei principale, suma din care se calculează rata dobânzii se modifică și ea. Rata aceasta va fi, astfel, o rată neutră a dobânzii.

În condițiile unei monede neutre, neutralizarea ratei dobânzii ar putea fi atinsă și pe altă cale, anume ca părțile [contractante] să fie în măsură de a anticipa corect modificările ulterioare ale puterii de cumpărare. Ele ar putea stipula o rată brută a dobânzii care să includă o marjă pentru asemenea modificări, un adaos sau un scăzământ procentual din rata originară a dobânzii. Putem numi această marjă *primă de preț* – și ea poate fi pozitivă sau negativă. În cazul unei deflații aflate în progres rapid, prima negativă de preț ar putea nu doar să „înghită” întreaga rată a dobânzii originare, ci chiar și să „răstoarne” rata brută, transformând-o într-o cantitate negativă – într-o cantitate extrasă din contul creditorului. Dacă prima de preț este corect calculată, atunci nici poziția debitorului, nici a creditorului nu vor fi afectate de modificările survenite la nivelul puterii de cumpărare. Rata dobânzii este neutră.

Pe de altă parte, toate aceste presupoziții nu numai că sunt imaginare, ele nu pot fi gândite până la capăt fără contradicții, nici măcar ipotetic. În economia aflată în schimbare, rata dobânzii nu poate fi niciodată neutră. În economia aflată în schimbare nu există o rată uniformă a dobânzii originare; există doar o tendință către stabilirea unei asemenea uniformități. Înainte de a fi atinsă starea finală corespunzătoare dobânzii originare se ivesc noi modificări ale datelor, care deviază din nou mișcarea ratelor dobânzii, către o nouă stare finală. Acolo unde totul se găsește neîncetat în flux, nu poate să se formeze nici un fel de rată neutră a dobânzii.

În lumea reală, toate prețurile fluctuează, și oamenii care acționează sunt nevoiți să țină pe deplin seama de aceste schimbări. Antreprenorii se lansează în întreprinderi de afaceri și capitaliștii își modifică investițiile numai pentru că anticipează asemenea modificări și doresc să profite de pe urma lor. Economia de piață poate fi caracterizată, în esență, ca fiind un sistem social în care prevalează necontenit un incitativ de îmbunătățire. Cei mai străvăzători și mai întreprinzători indivizi sunt

stimulați să câștige profituri prin reajustarea continuă a configurației activităților productive, astfel încât să fie satisfăcute în cel mai adecvat mod cu putință dorințele consumatorilor: atât acele nevoi de care consumatorii înșiși sunt deja conștienți, cât și acele nevoi latente, la a căror satisfacere ei înșiși încă nu s-au gândit. Aceste întreprinderi speculative ale promotorilor determină în fiecare zi câte o nouă revoluție a structurii prețurilor, prin urmare și a nivelului ratei de piață brute a dobânzii. {543}

Persoana care anticipează o creștere a anumitor prețuri pătrunde pe piața de credite în calitate de solicitant de împrumuturi și este dispusă să ofere o rată mai ridicată a dobânzii brute decât dacă ar anticipa o creștere mai puțin semnificativă a prețurilor, sau nici un fel de creștere. Creditorul, pe de altă parte, dacă anticipează el însuși o creștere a prețurilor, furnizează împrumuturi numai dacă rata brută este mai ridicată decât ar fi într-o situație de piață în care nu ar fi anticipate creșteri atât de semnificative, sau chiar nu ar fi anticipate nici un fel de creșteri ale prețurilor. Cel ce ia cu împrumut nu este descurajat de o rată mai ridicată, dacă proiectul său pare a oferi perspective atât de favorabile, încât să poată acoperi costurile sporite. Cel ce dă cu împrumut s-ar abține de la a mai împrumuta și s-ar implica el însuși în calitate de antreprenor și licitator de bunuri și servicii pe piață, dacă rata brută a dobânzii nu l-ar compensa pentru profiturile pe care le poate culege în felul acesta. Astfel, anticiparea unei creșteri a prețurilor are tendința de a induce o creștere a ratei brute, în vreme ce anticiparea unei scăderi a prețurilor induce scăderea ei. Dacă modificările anticipate în structura prețurilor privesc numai un grup limitat de bunuri și servicii și sunt contrabalansate de anticiparea unei modificări de sens opus a prețurilor la alte bunuri, așa cum este cazul în absența unei modificări a relației monetare, atunci cele două tendințe opuse se echilibrează în ansamblu. Dar dacă relația monetară este sensibil alterată și se anticipează o creștere sau o scădere generală a prețurilor la toate bunurile și serviciile, atunci una dintre tendințe predomină. În toate înțelegerile contractuale referitoare la plăți amânate se ivește o primă de preț pozitivă sau negativă.[3]

Rolul primei de preț în cadrul economiei aflate în schimbare diferă de rolul pe care i l-am atribuit în schema ipotetică și irealizabilă dezvoltată mai sus. Ea nu poate niciodată îndepărta în întregime, nici măcar întrucât privește doar operațiunile de credit, efectele schimbărilor în relația monetară; ea nu poate niciodată neutraliza ratele dobânzii. Ea nu poate altera faptul că banii sunt înzestrați în mod esențial cu o forță motrice care le este proprie. Chiar și dacă toți actorii ar cunoaște

3. Cf. Irving Fisher, *The Rate of Interest*, New York, 1907, pp. 77 ff.

corect și în întregime datele cantitative privitoare la oferta de bani (în sens larg) din întregul sistem economic, datele la care ar urma să se petreacă aceste schimbări și ce indivizi ar urma să fie afectați primii de ele, ei nu ar fi în situația de a ști dinainte dacă și în ce măsură cererea pentru banii destinați deținerilor monetare s-ar modifica și în ce ordine secvențială și în ce măsură prețurile diverselor bunuri s-ar modifica. Prima de preț n-ar putea să anihileze efectele modificărilor relației monetare asupra amplorii substanțiale și a semnificației economice a contractelor de credit decât dacă apariția ei ar precede apariția modificărilor de prețuri generate de modificările relației monetare. Ar trebui {544} ca ea să fie produsul unor socoteli prin intermediul cărora actorii ar încerca să calculeze în avans datele și măsurile acestor modificări de prețuri, privitoare la toate bunurile și serviciile care le afectează, direct sau indirect, propria satisfacție. Dar asemenea calcule nu sunt posibile, deoarece efectuarea lor ar necesita o cunoaștere perfectă a condițiilor și a evaluărilor viitoare.

Formarea unei prime de preț nu este produsul unei operațiuni aritmetice, care să poată furniza informație adecvată și să poată elimina incertitudinea privitoare la viitor. Ea este rezultatul înțelegerii specifice a viitorului de către promotori – și a calculelor bazate pe o asemenea înțelegere ale acestora. Ea se înfiripă pas cu pas, îndată ce, mai întâi, câțiva actori, și apoi, succesiv, din ce în ce mai mulți devin conștienți de faptul că piața se confruntă cu modificări induse monetar ale relației monetare și, prin urmare, cu o tendință orientată într-o anumită direcție. Numai la momentul când oamenii încep să vândă sau să cumpere, pentru a profita de pe urma acestei tendințe, apare prima de preț.

Este necesar să se înțeleagă că prima de preț este produsul speculațiilor care anticipează schimbări ale relației monetare. Ceea ce induce apariția ei – în cazul anticipării că tendința inflaționistă se va menține – este deja un prim semn al fenomenului care mai târziu, când se va generaliza, se va numi „precipitare asupra valorilor reale" (*„flight into real values"*), iar în final va produce așa-numitul *crack-up boom* [sincopa care pune capăt avântului iluzoriu al afacerilor] și prăbușirea sistemului monetar în chestiune. Ca în toate celelalte situații care privesc înțelegerea specifică a evoluțiilor viitoare, speculatorii pot greși, mișcarea inflaționistă sau deflaționistă poate înceta sau se poate încetini, iar prețurile pot să difere de ceea ce anticipau ei.

Propensiunea sporită de a cumpăra și de a vinde, care generează prima de preț, afectează, de regulă, creditele pe termen scurt mai repede și în mai mare măsură decât creditele pe termen lung. În măsura în care lucrurile se petrec astfel, prima de preț afectează la început piața

de credite pe termen scurt și abia mai târziu, în virtutea concatenării tuturor segmentelor pieței, afectează și piața de credite pe termen lung. Pe de altă parte, există situații în care o primă de preț la împrumuturile pe termen lung apare în mod independent de ce se întâmplă cu împrumuturile pe termen scurt. Așa stăteau lucrurile îndeosebi în sfera creditelor internaționale, pe vremea când încă mai exista o piață internațională de capital viguroasă. Se întâmpla uneori ca, relativ la evoluțiile pe termen scurt ale monedei naționale ale unei țări străine, creditorii să fie încrezători; creditelor pe termen scurt stipulate în acea monedă nu li se asocia nici o primă de preț, sau li se asocia doar una redusă. Însă anticipările aspectelor monedei respective care țineau de termenul lung erau mai puțin favorabile și, prin urmare, în contractele pe termen lung se lua în calcul o primă de preț considerabilă. Rezultatul era că {545} împrumuturile pe termen lung stipulate în respectiva monedă puteau fi comercializate doar la o rată superioară împrumuturilor acordate aceluiași debitor, dar stipulate în aur sau într-o monedă străină.

Am indicat unul dintre motivele pentru care prima de preț poate, în cel mai bun caz, să amortizeze, practic, repercusiunile modificărilor induse monetar ale relației monetare asupra conținutului tranzacțiilor de credit – fără însă a le putea elimina vreodată în întregime. (Un al doilea motiv îl vom indica în secțiunea următoare.) Prima de preț rămâne întotdeauna în urma modificărilor puterii de cumpărare, deoarece ceea ce o generează nu este modificarea cantității de bani (în sens larg), ci efectele (care în mod necesar survin mai târziu) pe care această modificare le are asupra structurii prețurilor. Abia în stadiul final al unei inflații accelerate se schimbă lucrurile. Panica iscată de catastrofa monetară, sincopa care pune capăt avântului iluzoriu al afacerilor (*the crack-up boom*), nu se caracterizează doar printr-o tendință de scădere a prețurilor dincolo de orice măsură, ci și printr-o creștere dincolo de orice măsură a primei pozitive de preț. Nici un fel de rată brută a dobânzii, indiferent cât de ridicată, nu mai apare în ochii potențialului creditor ca fiind suficient de mare pentru a compensa pierderile anticipate de pe urma scăderii tot mai rapide a puterii de cumpărare a unității monetare. El se abține de la a furniza împrumuturi și preferă să-și achiziționeze bunuri „reale". Piața de credite ajunge la o încetare a activității.

4. Piața de credite

Ratele brute ale dobânzii, așa cum se formează ele pe piața de credite, nu sunt uniforme. Componenta antreprenorială pe care o includ ele

întotdeauna variază, în funcție de caracteristicile specifice ale fiecărei afaceri. Faptul că toate studiile istorice și statistice dedicate evoluției ratelor dobânzii ignoră acest factor este una dintre principalele lor deficiențe. Este inutilă aranjarea în serii temporale a datelor referitoare la ratele dobânzii pe piața deschisă sau a ratelor de scont ale băncilor centrale. Diferitele date disponibile pentru construcția de atari serii temporale sunt incomensurabile. Ratele de scont ale aceleiași bănci centrale au semnificații diferite în intervale diferite de timp. Condițiile instituționale care afectează activitățile băncilor centrale, ale băncilor private și ale piețelor organizate de credit din diferite țări sunt atât de diferite, încât este total greșit să se compare ratele nominale ale dobânzii, fără a ține cu scrupulozitate seama de aceste diversități. Știm *a priori* că, *ceteris paribus*, furnizorii de împrumuturi sunt motivați să prefere ratele ridicate ale dobânzii în locul celor scăzute, iar debitorii să le prefere pe cele scăzute în locul celor ridicate. Dar celelalte lucruri nu rămân niciodată neschimbate. Pe piața de credite prevalează o tendință de egalizare a ratelor brute ale dobânzii la împrumuturile pentru {546} care factorii ce determină nivelul componentei antreprenoriale și al primei de preț sunt aceiași. Cunoașterea acestui fapt ne furnizează un instrument mental pentru interpretarea faptelor privitoare la istoria ratelor dobânzii. Fără ajutorul acestui instrument, vastitatea materialului istoric și statistic disponibil n-ar fi decât o acumulare de cifre, fără nici o semnificație. Pentru alcătuirea de serii temporale din prețurile anumitor bunuri primare, empirismul găsește cel puțin o justificare aparentă, în faptul că datele privitoare la prețurile de care se ocupă se referă la același obiect fizic. Este, bineînțeles, o scuză superficială, deoarece prețurile nu țin de proprietățile fizice, imuabile ale lucrurilor, ci de valorile variabile pe care le atribuie acestor lucruri oamenii care acționează. Dar în cazul studiilor dedicate ratelor dobânzii nici măcar această scuză precară nu mai poate fi avansată. Ratele brute ale dobânzii, așa cum apar ele în realitate, nu au în comun nimic, în afară de acele caracteristici pe care le vede în ele teoria catalactică. Ele sunt fenomene complexe și nu pot fi, sub nici o formă, întrebuințate în vederea edificării unei teorii empirice, sau *a posteriori*, a dobânzii. Ele nu pot nici să verifice, nici să falsifice lucrurile pe care le învățăm despre fenomenele în chestiune din teoria economică. Dacă sunt analizate atent, cu tot echipamentul cognitiv pe care ni-l furnizează știința economică, ele constituie documente neprețuite pentru istoria economică; însă pentru teoria economică sunt inutile.

Există obiceiul de a distinge între piața pentru împrumuturi pe termen scurt (piața de bani) și cea de împrumuturi pe termen lung (piața

de capital). O analiză mai adecvată trebuie să meargă încă și mai departe în ce privește clasificarea împrumuturilor în funcție de durată. Există, în plus, diferențe referitoare la caracteristicile legale pe care termenii contractului le specifică, privitor la dreptul creditorului. Pe scurt, piața de credite nu este omogenă. Dar cele mai evidente diferențe provin din componenta antreprenorială inclusă în ratele brute ale dobânzii. La ea se referă oamenii când spun că orice credit se bazează pe încredere.

Interconexiunea tuturor sectoarelor pieței de credite și a ratelor brute ale dobânzii, determinate în cadrul lor, apare datorită tendinței inerente a ratelor nete ale dobânzii, care sunt incluse în aceste rate brute, de a se îndrepta către starea finală a dobânzii originare. Având în vedere această tendință, teoria catalactică este liberă să trateze rata de piață a dobânzii ca și cum ar fi vorba de un fenomen uniform, făcând abstracție de componenta antreprenorială (care este, în mod necesar, întotdeauna inclusă în ratele brute) și de prima de preț (care este inclusă în ratele brute uneori).

În fiecare moment, prețurile tuturor bunurilor și serviciilor se îndreaptă către o stare finală. Dacă această stare finală ar fi vreodată atinsă, ea ar evidenția, în raportul dintre prețurile bunurilor prezente și {547} cele viitoare, starea finală a dobânzii originare. Dar sistemul economic aflat în schimbare nu ajunge niciodată la imaginara stare finală. Iar și iar apar alte date, mereu noi, care deviază tendința prețurilor de la prealabila țintă a mișcării lor, către o stare diferită, căreia îi poate corespunde o rată originară a dobânzii diferită. La nivelul ratei dobânzii originare nu există mai multă permanență decât la cel al prețurilor și al ratelor salariale.

Persoanele a căror acțiune prevăzătoare urmărește să ajusteze întrebuințarea factorilor de producție la schimbările ce afectează datele – așadar antreprenorii și promotorii – își întemeiază calculele pe prețuri, rate salariale și dobânzi, așa cum se formează acestea pe piață. Ele descoperă discrepanțe între prețurile prezente ale factorilor complementari de producție și prețurile anticipate ale produselor minus rata de piață a dobânzii – și se grăbesc să profite de pe urma lor. Rolul pe care îl joacă rata dobânzii în aceste deliberări ale omului de afaceri care își face planurile este evident. Ea îi indică până unde poate merge cu reținerea factorilor de producție, de la întrebuințări vizând satisfacerea dorințelor în intervalele de timp mai apropiate din viitor și cu alocarea lor în vederea satisfacerii dorințelor în intervale de timp mai îndepărtate. Ea îi arată ce perioadă de producție este, în fiecare caz concret, conformă cu diferența pe care o face publicul, prin raportul de evaluare

între bunuri prezente și bunuri viitoare. Ea îl împiedică să se lanseze în proiecte a căror execuție nu ar fi în acord cu volumul limitat al bunurilor de capital furnizate prin economisirea efectuată de către public.

Prin influențarea acestei funcții primordiale a ratei dobânzii, forța motrice a banilor poate deveni operativă într-un fel aparte. Modificările induse monetar ale relației monetare pot, în anumite condiții, să afecteze piața de credite înainte de a afecta prețurile bunurilor și ale mâinii de lucru. Creșterea sau descreșterea ofertei de bani (în sens larg) poate determina creșterea sau descreșterea ofertei de bani furnizați pe piața de credit și, astfel, poate determina scăderea sau creșterea ratei brute de piață a dobânzii, cu toate că nu a avut loc nici o modificare a ratei originare a dobânzii. Dacă se întâmplă lucrul acesta, rata de piață deviază de la nivelul pe care l-ar presupune situația dobânzii originare și oferta disponibilă de bunuri de capital destinate producției. În acest caz, rata de piață a dobânzii încetează de a-și mai îndeplini funcția care-i revine în ghidarea deciziilor antreprenoriale. Ea perturbă calculele antreprenorului și îi deviază acțiunile de la acele căi pe care ar satisface nevoile cele mai urgente ale consumatorilor, în modul cel mai adecvat cu putință.

Apoi, mai există un al doilea factor important de avut în vedere. {548} *Ceteris paribus*, dacă oferta de bani (în sens larg) crește sau descrește, provocând astfel o tendință generală de creștere sau de descreștere a prețurilor, ar trebui să apară o primă pozitivă sau negativă de preț, pentru a augmenta sau a reduce [corespunzător] rata brută a dobânzii. Însă dacă asemenea modificări ale relației monetare afectează inițial piața de credit, atunci ele provoacă modificări exact opuse în configurația ratelor brute de piață ale dobânzii. În vreme ce, pentru ajustarea ratelor de piață ale dobânzii la modificările relației monetare, ar fi necesară o primă pozitivă sau negativă de preț, în fapt ratele scad sau, respectiv, cresc. Acesta este al doilea motiv pentru care mecanismul primelor de preț nu poate elimina în întregime repercusiunile modificărilor induse monetar ale relației monetare, asupra conținutului contractelor referitoare la plăți amânate. După cum am văzut mai sus, el se pune în mișcare prea târziu, rămânând în urma modificărilor puterii de cumpărare. Constatăm acum că, în anumite condiții, forțele care acționează în sens opus se manifestă pe piață înaintea unei prime de preț adecvate.

5. Efectele modificărilor relației monetare asupra dobânzii originare

Ca și toate celelalte modificări ale datelor pieței, modificările relației monetare pot, uneori, influența rata dobânzii originare. Conform adepților perspectivei inflaționiste asupra istoriei, inflația tinde, în ansamblu, să sporească veniturile antreprenorilor. Raționamentul lor este următorul: prețurile bunurilor cresc mai repede și la un nivel mai ridicat decât ratele salariale. Pe de o parte, salariații și persoanele remunerate, clase care își dedică cea mai mare parte din câștiguri consumului și economisesc puțin, sunt afectate advers și trebuie, în consecință, să-și reducă cheltuielile. Pe de altă parte, păturile avute ale societății, a căror propensiune de a economisi o parte semnificativă a venitului lor este mult mai mare, sunt favorizate; ele nu își sporesc proporțional consumul, ci își augmentează și economiile. Astfel, în ansamblul societății, se manifestă o tendință de acumulare de capital suplimentar intensificată. Investițiile suplimentare sunt corolarul restricțiilor consumului impuse asupra acelei părți a populației care consumă cea mai mare parte din produsul anual al sistemului economic. Acest fenomen de *economisire forțată* reduce rata dobânzii originare. El accelerează ritmul progresului economic și îmbunătățirea metodelor tehnologice.

Este adevărat că asemenea economisiri forțate pot fi induse de o mișcare inflaționistă și au apărut, uneori, în felul acesta, în trecut. Când analizăm efectele modificărilor relației monetare asupra nivelului ratelor dobânzii, nu trebuie să uităm faptul că asemenea modificări pot, în {549} anumite circumstanțe, modifica efectiv ratele dobânzii originare. Dar mai trebuie să ținem seama și de o serie de alte aspecte.

Mai întâi, trebuie să observăm că economisirea forțată poate fi un rezultat al inflației, dar nu este în mod necesar. Dacă augmentarea ratelor salariale rămâne în urma prețurilor pentru bunuri depinde de datele specifice, corespunzătoare fiecărui caz de inflație în parte. Tendința ratelor salariale reale de a scădea nu este o consecință inevitabilă a scăderii puterii de cumpărare a unității monetare. Se poate întâmpla ca ratele nominale să crească mai mult sau mai repede decât prețurile bunurilor.[4]

Mai mult, este necesar să ne amintim că propensiunea mai mare a claselor mai avute pentru economisire și acumulare de capital nu este decât un fapt psihologic – și nu unul praxeologic. S-ar putea întâmpla ca acești oameni, cărora mișcarea inflaționistă le aduce încasări supli-

4. Discutăm despre condițiile unei piețe neobstrucționate pentru mâna de lucru. Referitor la argumentul avansat de Lordul Keynes, a se vedea mai jos, pp. 777 și 792-793.

mentare, să nu-și economisească și investească beneficiile, ci să le întrebuințeze pentru o creștere a consumului. Este imposibil să prezicem cu certitudinea apodictică ce caracterizează toate teoremele teoriei economice în ce fel vor acționa cei ce profită de pe urma inflației. Istoria ne poate spune ce s-a întâmplat în trecut. Dar ea nu ne poate spune că același lucru se va repeta și în viitor.

Ar fi o eroare de proporții să nu ținem seama de faptul că inflația generează și forțe care tind spre consumul de capital. Una dintre consecințele ei este că falsifică operațiunea calculului economic și ținerea contabilității. Ea provoacă fenomenul profiturilor iluzorii și aparente. Dacă procentele uzurii anuale nu se determină astfel încât să se țină pe deplin seama de faptul că înlocuirea echipamentului uzat va atrage costuri mai ridicate decât cele care au fost necesare pentru achiziționarea lui în trecut, evident că ele sunt insuficiente. Dacă, la vânzarea inventarelor și a produselor, întreaga diferență dintre prețurile suportate pentru achiziționarea lor și cele realizate cu prilejul vânzării este trecută în bilanț ca un surplus, se comite aceeași eroare. Dacă se consideră că augmentarea prețurilor acțiunilor și a proprietăților imobiliare este considerată un câștig, iluzia nu este mai puțin prezentă. Tocmai câștigurile iluzorii de felul acesta sunt cele care-i determină pe oameni să creadă că inflația duce la prosperitate generală. Ei se simt norocoși, devin generoși la cheltuieli și se bucură pe măsură de plăcerile vieții. Își înfrumusețează casele, își construiesc noi reședințe și patronează activitățile de divertisment. Cheltuind niște câștiguri aparente, rezultate fantasmagorice ale unor socoteli greșite, ei consumă capitalul. Nu contează cine sunt acești cheltuitori. Ei pot fi oameni de afaceri sau speculanți de acțiuni. Pot fi salariați ale căror cereri de salarii mai mari sunt satisfăcute de patroni binevoitori, care-și imaginează că se îmbogățesc de la o zi la alta. {550} Pot fi indivizi întreținuți din impozite, care absorb de obicei o mare parte din câștigurile aparente.

În cele din urmă, o dată cu creșterea inflației, tot mai mulți oameni devin conștienți de scăderea puterii de cumpărare. Pentru cei neangrenați personal în afaceri și care nu sunt familiarizați cu mersul bursei de valori, principalele vehicule de economisire sunt acumularea de depozite de economii, achiziționarea de obligațiuni și asigurarea pe viață. Toate aceste tipuri de economisire sunt prejudiciate de inflație. Astfel, economisirea este descurajată și extravaganța pare indicată. Reacția ultimă a publicului, „precipitarea asupra valorilor reale", este o tentativă disperată de a salva câteva rămășițe din ruinele colapsului. Văzută din perspectiva prezervării capitalului, ea nu este un remediu, ci doar o

măsură precară de urgență. În cel mai bun caz, ea nu poate salva decât o fracțiune din fondurile economisitorului.

Teza principală a adepților inflaționismului și ai expansionismului este, prin urmare, mai degrabă fragilă. Putem admite că, în trecut, uneori – dar nu întotdeauna – inflația a generat economisiri forțate și o creștere a capitalului disponibil. Dar aceasta nu înseamnă că ea trebuie să producă aceleași efecte și în viitor. Dimpotrivă, trebuie să înțelegem că, date fiind condițiile moderne, este mai probabil ca, în situații de inflație, forțele care acționează în direcția consumului de capital să prevaleze asupra celor care acționează în direcția acumulării de capital. În orice caz, efectul final al unor asemenea schimbări asupra economisirii, a capitalului și a ratei originare a dobânzii depinde de datele specifice, corespunzătoare fiecărui context în parte.

Același lucru se poate spune, cu modificările de rigoare, despre consecințele și efectele analoage ale unei mișcări deflaționiste sau restricționiste.

6. Rata de piață brută a dobânzii, așa cum este ea afectată de inflație și de expansiunea creditului

Indiferent care ar fi efectele ultime ale unei mișcări inflaționiste sau deflaționiste asupra nivelului ratei originare a dobânzii, între ele și modificările temporare ale ratei brute de piață a dobânzii, pe care o modificare indusă monetar a relației monetare le poate provoca, nu există nici o corespondență. Dacă influxul de bani și de substitute monetare, care pătrund în sistemul de piață, sau fluxul care se scurge din el, afectează mai întâi piața de credite, el perturbă temporar congruența dintre ratele brute de piață și rata dobânzii originare. Rata de piață crește sau scade datorită descreșterii sau creșterii volumului de bani oferiți cu împrumut, fără nici un fel de corelație cu modificările ratei originare a dobânzii, care pot eventual surveni ulterior, în urma modificărilor relației monetare. Rata de piață deviază de la nivelul determinat de acela al ratei originare a dobânzii – și se pun în mișcare forțe care tind {551} să provoace reajustarea primei rate la cea de a doua. Este posibil ca, în intervalul de timp necesar acestei ajustări, nivelul dobânzii originare să varieze – și această modificare poate fi, la rândul ei, provocată tot de procesele inflaționiste sau deflaționiste care au provocat devierea. În cazul acesta, rata finală a dobânzii originare, care determină rata finală de piață, către care tinde reajustarea, nu este aceeași cu rata existentă în ajunul perturbării. O asemenea împrejurare poate afecta datele procesului de ajustare, dar nu-i afectează esența.

Fenomenul cu care avem de-a face este următorul: rata dobânzii originare este determinată de *discount-ul* [scăzământul în valoarea prezentă] aplicat bunurilor viitoare față de bunurile prezente. Ea este în esență independentă de oferta de bani și de substitute monetare, chiar dacă modificările ofertei de bani și de substitute monetare îi pot afecta, indirect, nivelul. Dar rata brută de piață a dobânzii poate fi afectată de modificările relației monetare. Trebuie să aibă loc o reajustare. Care este natura procesului prin care se produce ea?

În această secțiune ne ocupăm numai de inflație și de expansiunea creditelor. Pentru simplitate, presupunem că întreaga cantitate adițională de bani și de substitute monetare se scurge pe piața de credit și afectează restul pieței numai prin intermediul împrumuturilor acordate. Scenariul acesta descrie exact condițiile unei expansiuni a creditului de circulație.[5] Investigația noastră se reduce, prin urmare, la o analiză a procesului cauzat de expansiunea creditului.

În cursul acestei analize trebuie să ne referim din nou la prima de preț. Am menționat deja faptul că, la începutul unei expansiuni a creditului, nu se manifestă nici un fel de primă pozitivă de preț. O primă de preț nu poate apărea decât după ce cantitatea suplimentară de bani (în sens larg) va fi început deja să afecteze prețurile bunurilor și serviciilor. Însă, atâta vreme cât expansiunea creditului continuă și pe piața de credit sunt revărsate cantități suplimentare de mijloace fiduciare, continuă să se exercite o presiune asupra ratei brute a dobânzii. Rata brută de piață ar trebui să crească, sub influența unei prime de preț pozitive, care, dată fiind evoluția progresivă a procesului expansionist, ar trebui să crească încontinuu. Însă, dat fiind că expansiunea creditului continuă, rata brută de piață continuă să rămână în urma nivelului care ar fi adecvat pentru a acoperi atât dobânda originară, cât și prima pozitivă de preț.

Este necesar să accentuăm acest aspect, deoarece el arată cât de greșite sunt metodele curente după care disting oamenii între ceea ce consideră ei a fi rate scăzute și, respectiv, rate mari ale dobânzii. Obiceiul {552} este de a lua în calcul doar valoarea aritmetică a ratelor, sau tendința care apare în evoluția lor. Opinia publică are idei precise despre ceea ce înseamnă o rată „normală", situată undeva între 3 și 5 procente. Dacă rata de piață depășește acest nivel, sau dacă ratele de piață – abstracție făcând de valorile lor aritmetice – depășesc nivelul lor anterior, lumea se consideră îndreptățită să vorbească despre rate ridicate, sau aflate în creștere. Pentru a evita asemenea erori, este necesar să accentuăm faptul că, în condițiile unei creșteri generale a prețurilor (o scădere a

5. Referitor la „fluctuațiile cu perioadă lungă" a se vedea mai jos, p. 575.

puterii de cumpărare a unității monetare), rata brută de piață a dobânzii nu poate fi considerată neschimbată – în raport cu situația dintr-o perioadă caracterizată, în ansamblu, printr-o putere de cumpărare constantă – decât dacă include o primă de preț pozitivă, în ansamblu adecvată. Din această perspectivă, rata de scont de 90%, practicată de Deutsche Reichsbank în toamna anului 1923 era, la vremea aceea, o rată scăzută – o rată într-adevăr ridicol de scăzută –, deoarece rămânea considerabil în urma primei de preț și nu mai putea încorpora nimic din celelalte componente ale ratei brute de piață a dobânzii. În esență, același fenomen se manifestă în toate cazurile de expansiune prelungită a creditului. Ratele brute de piață ale dobânzii cresc, o dată cu evoluția progresivă a fiecărei expansiuni, dar ele rămân, cu toate acestea, scăzute, deoarece nu corespund nivelului adecvat creșterii ulterioare generale a prețurilor, care este de așteptat.

În analiza consacrată procesului de expansiune a creditului, să presupunem că procesul de ajustare a sistemului economic la datele pieței și de mișcare către stabilirea prețurilor finale și a ratelor finale ale dobânzii este perturbat de apariția unui nou factor; anume, a unei cantități suplimentare de mijloace fiduciare oferite pe piața de credit. La rata brută de piață care prevala în ajunul acestei perturbări, toți cei ce erau doritori să împrumute bani cu dobânda respectivă, incluzând în fiecare caz și componenta antreprenorială corespunzătoare, puteau să împrumute atât de mult cât doreau. Împrumuturi suplimentare nu puteau fi plasate decât la o rată brută de piață mai redusă. Nu contează dacă o asemenea reducere a ratei brute de piață se exprimă printr-o scădere aritmetică a procentului stipulat în contractele de credit. Se poate întâmpla ca ratele nominale ale dobânzii să rămână neschimbate și ca expansiunea să se manifeste în faptul că la aceste rate se negociază împrumuturi care înainte nu ar fi fost făcute deloc, datorită mărimii componentei antreprenoriale care trebuia inclusă. O asemenea situație revine și ea la o scădere a ratelor brute ale dobânzii și atrage după sine aceleași consecințe.

O scădere a ratelor brute de piață ale dobânzii afectează calculele antreprenoriale privitoare la șansele de profitabilitate ale proiectelor luate în considerație. Ratele dobânzii sunt, alături de prețurile factorilor materiali de producție, de ratele salariale și de prețurile viitoare anticipate ale produselor, factori care intervin în calculele oamenilor de {553} afaceri care își fac planurile. Rezultatele acestor calcule le arată oamenilor de afaceri dacă un anumit proiect va fi sau nu rentabil. Ele îi arată ce investiții pot fi făcute, în condițiile date de raportul corespunzător evaluării de către public a bunurilor viitoare, relativ la cele prezente.

Ele aliniază acțiunile sale la aceste evaluări. Ele îl împiedică să se lanseze în proiecte a căror efectuare ar fi dezaprobată de public, datorită lungimii timpului de așteptare necesar. Ele îl silesc să întrebuințeze stocul disponibil de bunuri de capital în așa fel încât să contribuie, în modul cel mai adecvat, la satisfacerea celor mai urgente dorințe ale consumatorilor.

Însă scăderea ratelor dobânzii falsifică acum calculele oamenilor de afaceri. Cu toate că volumul bunurilor de capital nu a crescut, calculele întrebuințează valori care n-ar fi adecvate decât dacă o asemenea creștere s-ar fi produs. Prin urmare, rezultatul acestui tip de calcule este inducător în eroare. Ele fac ca anumite proiecte, care ar fi rezultat a fi irealizabile în condițiile unui calcul corect, bazat pe o dobânda nemanipulată prin expansiunea creditului, să pară a fi profitabile și realizabile. Antreprenorii se lansează în execuția acestui tip de proiecte. Activitățile legate de afaceri sunt stimulate. Începe o perioadă de avânt (*boom*).

Cererea suplimentară, venită din partea antreprenorilor care își extind activitatea, tinde să determine creșterea prețurilor factorilor de producție și a ratelor salariale. O dată cu creșterea ratelor salariale cresc și prețurile bunurilor de consum. În plus, antreprenorii contribuie, în parte, și la ridicarea prețurilor bunurilor de consum, fiind pregătiți să consume mai mult, înșelați de câștigurile iluzorii pe care le indică registrele lor contabile. Mișcarea generală de creștere a prețurilor răspândește optimism. Dacă n-ar fi crescut decât prețurile factorilor de producție, iar cele ale bunurilor de consum ar fi rămas neafectate, antreprenorii ar fi avut dubii. Ei ar fi avut semne de întrebare în legătură cu viabilitatea planurilor lor, de vreme ce creșterea costurilor de producție le-ar fi afectat calculele. Dar îi liniștește faptul că cererea pentru bunuri de consum se intensifică și le oferă posibilitatea de a spori vânzările, în ciuda creșterii prețurilor. Ei se arată, prin urmare, încrezători că producția se va dovedi rentabilă, în ciuda costurilor mai ridicate pe care le presupune. Ei sunt determinați să meargă înainte.

Desigur, pentru a continua producția la scara mai mare rezultată din expansiunea creditului, toți antreprenorii, atât cei ce și-au extins activitatea, cât și cei ce nu produc decât în aceleași limite ca și mai înainte, au nevoie de fonduri suplimentare, deoarece acum costurile de producție au crescut. Dacă expansiunea creditului se limitează doar la o unică {554} injecție, nerepetată, a unei anumite cantități de mijloace fiduciare pe piața de credit și apoi se oprește cu desăvârșire, atunci *boom*-ul trebuie să înceteze foarte curând. Antreprenorii nu-și pot procura fondurile de care au nevoie pentru continuarea proiectelor lor. Rata brută de piață

a dobânzii crește, deoarece cererea sporită pentru împrumuturi nu este contrabalansată de o creștere corespunzătoare a cantității de bani disponibili pentru a fi împrumutați. Prețurile bunurilor scad, deoarece unii antreprenori își lichidează inventarele și alții se abțin de la a cumpăra. Volumul afacerilor se contractă din nou. Perioada de *boom* încetează, deoarece forțele care au produs-o și-au încetat acțiunea. Cantitatea suplimentară de credit de circulație și-a epuizat efectul asupra prețurilor și ratelor salariale. Prețurile, ratele salariale și deținerile monetare ale diverșilor indivizi se adaptează la noua relație monetară; ele se mișcă spre starea finală corespunzătoare acestei relații monetare, fără a mai fi perturbate de noi injecții de mijloace fiduciare suplimentare. Rata dobânzii originare, coordonată cu această nouă structură a pieței, acționează fără opreliști asupra ratei brute de piață a dobânzii. Rata brută de piață nu mai este supusă influențelor perturbatoare exercitate de modificările induse monetar ale ofertei de monedă (în sens larg).

Principala carență a tuturor tentativelor de a explica *boom*-ul – așadar tendința generală de extindere a afacerilor și de creștere a prețurilor – fără trimitere la modificările ofertei de bani sau de mijloace fiduciare constă în faptul că neglijează această circumstanță. O creștere generală a *tuturor* prețurilor nu poate surveni decât dacă se produce fie o scădere a ofertei la *toate* bunurile, fie o creștere a ofertei de bani (în sens larg). Să presupunem pentru un moment, de dragul argumentului, că aserțiunile acestor explicații nemonetare ale *boom*-ului și ale ciclului de afaceri sunt corecte. Prețurile cresc și afacerile se extind, fără să fi avut loc nici o creștere a ofertei de bani. În cazul acesta trebuie să apară foarte curând o tendință de reducere a prețurilor, cererea pentru credite trebuie să crească, ratele brute de piață ale dobânzii trebuie să crească și *boom*-ul, de durată scurtă, se încheie. În fapt, toate doctrinele non-monetare ale ciclului de afaceri presupun implicit – sau ar trebui, logic, să presupună – că expansiunea creditului este un fenomen însoțitor al *boom*-ului.[6] Ele nu pot să nu admită că, în absența unei astfel de expansiuni a creditului, nu s-ar putea naște nici un *boom* și că creșterea ofertei de bani (în sens larg) este o condiție necesară pentru o mișcare ascendentă generală a prețurilor. Așadar, la o privire mai atentă, afirmațiile explicațiilor nonmonetare ale fluctuațiilor ciclice se reduc la aserțiunea că expansiunea creditului, deși este o condiție indispensabilă a *boom*-ului, nu este, doar ea singură, suficientă pentru a-l provoca și că, pentru apariția sa, mai sunt necesare anumite condiții, suplimentare. {555}

Însă chiar și în accepțiunea aceasta, restrictivă, explicațiile furni-

6. Cf. G. v. Haberler, *Prosperity and Depression*, new ed. League of Nations' Report, Geneva, 1939, p. 7.

zate de doctrinele non-monetare sunt viciate. Este evident că fiecare expansiune a creditului trebuie să genereze un *boom*, după cum am văzut mai sus. Tendința expansiunii de a provoca un *boom* poate fi anihilată numai dacă dezvoltarea lui este contrabalansată, simultan, de un alt factor. Dacă, de pildă, în vreme ce băncile expandează creditul, se anticipează că guvernul va confisca integral, prin impozitare, profiturile „excedentare" ale oamenilor de afaceri, sau că el va stopa continuarea expansiunii creditului îndată ce „stimularea cu pompa" va fi indus creșterea prețurilor, atunci nu se va putea dezvolta nici un boom. Antreprenorii se vor abține de la extinderea activităților lor cu ajutorul creditelor ieftine oferite de bănci, deoarece nu pot anticipa o creștere a câștigurilor. Este necesar să menționăm acest fapt, deoarece el explică eșecul politicilor de „stimulare cu pompa" din vremea *New Deal*-ului, precum și alte evenimente din anii '30.

Boom-ul poate continua numai atâta vreme cât expansiunea creditului progresează într-un ritm tot mai accelerat. *Boom*-ul se încheie îndată ce pe piața de credit încetează de a mai fi deversate cantități adiționale de medii fiduciare. Dar el n-ar putea dura la nesfârșit, nici dacă inflația și expansiunea creditului ar continua fără oprire. În acest caz, el ar fi limitat de barierele care împiedică expansiunea nelimitată a creditului de circulație. El ar duce la colaps economic (*crack-up boom*) și la prăbușirea întregului sistem monetar.

Esența teoriei monetare constă în recunoașterea faptului că modificările induse monetar ale relației monetare nu afectează diversele prețuri, rate salariale și rate ale dobânzii nici în același timp, nici în aceeași măsură. În absența acestei asimetrii, banii ar fi neutri; modificările relației monetare n-ar afecta structura afacerilor, volumul și direcția producției în diversele ramuri industriale, consumul, avuția și veniturile diverselor segmente ale populației. În acest caz, nici rata brută a dobânzii de piață n-ar fi afectată (nici temporar, nici pe termen lung) de modificările din sfera banilor și a creditului de circulație. Faptul că asemenea modificări pot altera rata dobânzii originare este determinat de modificările pe care această asimetrie le provoacă la nivelul avuției și al veniturilor diverșilor indivizi. Faptul că, separat de aceste modificări ale ratei dobânzii originare, rata brută a dobânzii este temporar afectată reprezintă în sine o manifestare a acestei asimetrii. În condițiile în care cantitatea adițională de bani pătrunde în sistemul economic astfel încât să ajungă pe piața de credite abia la o dată la care deja a determinat creșterea prețurilor bunurilor și a ratelor salariale, aceste {556} efecte temporare imediate asupra ratei brute de piață a dobânzii vor fi sau reduse, sau absente. Rata brută de piață a dobânzii este cu atât mai

dramatic afectată, cu cât influxul care sporește oferta de bani sau de mijloace fiduciare ajunge mai rapid pe piața de credite.

Atunci când, în condițiile create de expansiunea creditului, întregul volum de substitute monetare suplimentare este dat cu împrumut firmelor de afaceri, afacerile se dezvoltă. Antreprenorii se lansează fie în expansiunea laterală a producției (expansiunea producției fără prelungirea perioadei de producție în industria respectivă), fie în expansiune longitudinală (prelungirea perioadei de producție). În ambele cazuri, unitățile productive suplimentare necesită investirea de factori suplimentari de producție. Dar volumul bunurilor de capital disponibile pentru investiții nu a crescut. Iar expansiunea creditului nu provoacă o tendință de reducere a consumului. Este adevărat, după cum am arătat mai sus, când am analizat economisirea forțată, că în cursul evoluției ulterioare a expansiunii o parte din populație se va vedea silită să-și restrângă consumul. Însă, *dacă* această economisire forțată, care afectează anumite grupuri de persoane, va fi mai mult decât suficientă pentru a compensa creșterea consumului altor grupuri, determinând astfel o creștere netă a volumului total de economisire din ansamblul sistemului de piață, depinde de condițiile specifice, corespunzătoare fiecărui caz în parte de expansiune a creditului. În orice caz, consecința imediată a expansiunii creditului este o creștere a consumului la nivelul acelor salariați ale căror salarii au crescut, datorită cererii intensificate de mână de lucru venite din partea antreprenorilor care își dezvoltă afacerile. Să presupunem, de dragul argumentației, că sporul de consum imputabil acestor salariați favorizați de inflație și economisirile forțate ale altor grupuri prejudiciate de inflație sunt egale în volum și că în cantitatea totală a consumului nu se schimbă nimic. Atunci situația se prezintă astfel: producția a fost alterată de așa manieră încât lungimea timpului de așteptare a crescut. Însă cererea pentru bunuri de consum nu a scăzut, astfel încât oferta existentă să ajungă pentru mai mult timp. Desigur că faptul acesta provoacă o creștere a prețurilor la bunurile de consum, generând astfel o tendință în sensul economisii forțate. Pe de altă parte, creșterea aceasta a prețurilor bunurilor de consum întărește tendința de dezvoltare a firmelor de afaceri. Din faptul că cererea și prețurile cresc, antreprenorii trag concluzia că va fi rentabil să investească și să producă mai mult. Ei continuă în această direcție, și intensificarea activității lor provoacă o nouă creștere a prețurilor factorilor de producție, a ratelor salariale și, prin urmare, din nou, a prețurilor bunurilor de consum. Afacerile cunosc o perioadă de avânt spectaculos (de *boom*), câtă vreme băncile continuă expansiunea din ce în ce mai generoasă a creditului. {557}

În ajunul expansiunii creditului se aflau în desfășurare toate acele procese de producție care erau considerate profitabile, în condițiile date ale pieței. Sistemul se mișca spre o stare în care toți cei doritori să câștige un salariu ar fi fost angajați și toți factorii neconvertibili de producție ar fi fost întrebuințați, în măsura permisă de cererea consumatorilor și de oferta disponibilă de factori materiali nespecifici și de forță de muncă. O expansiune suplimentară a producției ar fi fost posibilă numai în condițiile unei creșteri a volumului bunurilor de capital, printr-un surplus de economisire, adică prin surplusuri produse și neconsumate. Caracteristica expansiunii creditului este că asemenea bunuri de capital adiționale nu au devenit disponibile. Bunurile de capital necesare în vederea expansiunii activităților productive trebuie retrase din alte linii de producție.

Putem nota cu p oferta totală a bunurilor de capital disponibile în ajunul expansiunii creditului și cu g volumul total al bunurilor de consum pe care acest p le putea face disponibile, în vederea consumului, în decursul unei anumite perioade de timp, fără a prejudicia producția ulterioară. Acum, antreprenorii – ademeniți de expansiunea creditului – se lansează în producția unei cantități suplimentare $g3$ de bunuri de același tip cu cele pe care le produceau deja și a unei cantități $g4$ de bunuri de tip diferit de al celor pe care le produceau în prealabil. În vederea producției lui $g3$ este necesar un volum $p3$ de bunuri de capital, iar în vederea producerii lui $g4$ este necesar un volum $p4$. Dar, deoarece conform ipotezelor făcute, volumul bunurilor de capital disponibile nu se modifică, cantitățile $p3$ și $p4$ nu sunt disponibile. Tocmai acesta este elementul care distinge boom-ul „artificial", creat prin expansiunea creditelor, de o extindere „normală" a producției, pe care nu o poate face posibilă decât adăugarea la p a cantităților $p3$ și $p4$.

Să notăm cu r volumul bunurilor de capital reprezentând acea parte din încasările brute provenite din producția desfășurată în cursul unei anumite perioade de timp, care trebuie reinvestită, pentru înlocuirea acelor părți din p care se uzează în procesul de producție. Dacă r este întrebuințat astfel, va fi posibilă din nou producerea lui g, în următoarea perioadă de timp; dacă lui r i se dă altă întrebuințare, atunci p va fi redus prin r, iar $p - r$ nu va produce în următoarea perioadă de timp decât $g - a$. Să presupunem acum că sistemul economic afectat de expansiunea creditului este un sistem aflat în progresie. El a produs în perioada de timp care a precedat expansiunea creditului, în mod „normal", așa-zicând, un surplus de bunuri de capital egal cu $p1 + p2$. Dacă n-ar fi intervenit expansiunea creditului, atunci $p1$ ar fi fost întrebuințat pentru producerea unei cantități adiționale $g1$ din tipul de bunuri

produse în prealabil, iar $p2$ pentru producerea unui volum $g2$ de bunuri de tip diferit de cele produse în prealabil. Volumul total al bunurilor {558} de capital care se află la dispoziția antreprenorilor – și cu care sunt ei liberi să facă planuri – este $r + p1 + p2$. Însă, fiind induși în eroare de banii ieftini, antreprenorii acționează ca și cum ar avea la dispoziție $r + p1 + p2 + p3 + p4$, volumul de bunuri de capital necesar pentru a produce nu doar $a + g1 + g2$, ci și cantitatea suplimentară $g3 + g4$. Ei rivalizează unii cu alții în competiția pentru împărțirea unei oferte de bunuri de capital care nu este suficientă pentru realizarea planurilor lor, acestea fiind prea ambițioase.

Boom-ul care urmează să se manifeste la nivelul prețurilor factorilor de producție poate să depășească inițial creșterea prețurilor bunurilor de consum. Prin urmare, el poate induce o tendință de reducere a ratei dobânzii originare. Însă, o dată cu înaintarea mișcării expansioniste, creșterea prețurilor bunurilor de consum va depăși creșterea prețurilor factorilor de producție. Creșterea veniturilor și a salariilor și câștigurile adiționale ale capitaliștilor, ale fermierilor și ale antreprenorilor, deși o mare parte dintre ele nu sunt decât aparente, intensifică cererea pentru bunuri de consum. Nu este necesar să ne oprim pentru a examina afirmația adepților expansiunii creditului, conform căreia, prin intermediul economisirii forțate, boom-ul poate duce într-adevăr la augmentarea volumului total al bunurilor de consum. Este, în orice caz, sigur că intensificarea cererii pentru bunuri de consum afectează piața într-un moment la care investițiile suplimentare nu sunt încă în măsură să-și ofere produsele. Prăpastia dintre prețurile bunurilor prezente și ale celor viitoare se lărgește din nou. Tendinței de scădere a ratei originare a dobânzii, care s-a putut eventual manifesta în stadiile mai timpurii ale expansiunii, îi ia locul o tendință de sens opus.

Tendința aceasta de creștere a ratei originare a dobânzii și apariția unei prime pozitive de preț explică o serie de caracteristici ale boomului. Băncile sunt confruntate cu o cerere sporită pentru împrumuturi și avansuri, venită din partea firmelor de afaceri. Antreprenorii sunt dornici să împrumute bani la rate mai ridicate ale dobânzii brute. Ei continuă să împrumute, în ciuda faptului că băncile practică dobânzi mai mari. Din punct de vedere aritmetic, ratele brute ale dobânzii cresc peste nivelul dinaintea expansiunii. Cu toate acestea, din punct de vedere catalactic, ele rămân în urma nivelului la care ar fi acoperit dobânda originară plus componenta antreprenorială și prima de preț. Oferind împrumuturile în condiții mai oneroase, băncile cred că au luat toate măsurile necesare pentru a stăvili speculațiile „nesănătoase”. Ele consideră că acei critici care le acuză că stimulează flacăra freneziei

expansioniste a pieței se înșală. Ele nu reușesc să înțeleagă că, prin injectarea a tot mai multe cantități de mijloace fiduciare pe piață, de fapt alimentează boom-ul. Elementul care produce, hrănește și accelerează boom-ul este creșterea continuă a ofertei de mijloace fiduciare. Nivelul {559} ratelor brute de piață ale dobânzii nu este decât un efect al acestei creșteri. Dacă dorim să știm dacă avem sau nu de a face cu o expansiune a creditului, atunci trebuie să urmărim situația ofertei de mijloace fiduciare, nu aritmetica ratelor dobânzii.

Există obiceiul de a descrie boom-ul ca pe o suprainvestiție. Dar investițiile suplimentare nu sunt posibile, decât în măsura în care există o cantitate suplimentară de bunuri de capital disponibile. Deoarece, abstracție făcând de economisirile forțate, boom-ul ca atare nu stimulează o restrângere, ci mai degrabă o creștere a consumului, el nu se soldează cu procurarea mai multor bunuri de capital, în vederea unor noi investiții. Esența boom-ului bazat pe expansiunea creditului nu este suprainvestiția, ci investiția greșit direcționată, adică *malinvestiția*. Antreprenorii întrebuințează oferta existentă $r + p1 + p2$ ca și cum ar fi în situația de a întrebuința o ofertă de $r + p1 + p2 + p3 + p4$. Ei se lansează într-un proces de expansiune a investițiilor la o scară pentru care bunurile de capital disponibile nu sunt suficiente. Proiectele lor sunt irealizabile, datorită volumului insuficient de bunuri de capital. Mai devreme sau mai târziu ei vor trebui să se confrunte cu un eșec. Sfârșitul inevitabil al expansiunii creditului face ca greșelile comise să devină vizibile. Există capacități productive care nu pot fi utilizate, deoarece capacitățile necesare în vederea producerii factorilor complementari lipsesc; există capacități ale căror produse nu pot fi vândute, deoarece consumatorii sunt mai dornici să achiziționeze alte produse, care, pe de altă parte, sunt produse în cantități insuficiente; există capacități a căror construcție nu poate fi continuată și finalizată, deoarece a devenit evident că nu vor fi rentabile.

Convingerea eronată că trăsătura caracteristică a boom-ului este suprainvestiția – și nu malinvestiția – se datorează obiceiului de a evalua situația numai din perspectiva a ceea ce este perceptibil și tangibil. Cercetătorul observă doar malinvestițiile, care sunt vizibile, însă nu înțelege că aceste configurații reprezintă malinvestiții numai pentru că alte capacități – cele necesare în vederea producerii factorilor complementari de producție și cele necesare pentru producerea bunurilor de consum solicitate mai intens de către public – lipsesc cu desăvârșire. Condițiile tehnologice fac să fie necesar ca extinderea producției să înceapă cu dezvoltarea inițială a acelor capacități care produc bunurile de acel ordin care le situează cel mai departe de bunurile de consum finite.

Pentru a dezvolta producția de încălțăminte, îmbrăcăminte, autoturisme, mobilă, case, trebuie să începem prin a dezvolta producția de fier, oțel, cupru și alte bunuri de felul acesta. Prin utilizarea cantității $r + p1 + p2$, care ar fi suficientă pentru a produce $a + g1 + g2$, ca și cum ar fi vorba de cantitatea $r + p1 + p2 + p3 + p4$, necesară pentru a produce $a + g1 + g2 + g3 + g4$, trebuie mai întâi să ne angajăm în producția acelor produse și structuri care sunt necesare de la început, din motive fizice. Întreaga clasă antreprenorială se găsește, așa zicând, în poziția unui meșter zidar, a cărui sarcină este de a ridica o construcție cu ajutorul unei cantități limitate de materiale de construcție. Dacă omul acesta supraestimează cantitatea ofertei disponibile, el alcătuiește un plan pentru a cărui execuție mijloacele de care dispune sunt insuficiente. El supradimensionează terenul amenajat și fundațiile și nu descoperă decât mai târziu, pe măsură ce construcția progresează, că materialele necesare pentru finalizarea structurii îi lipsesc. Este evident că eroarea meșterului nostru zidar nu a fost una de suprainvestiție, ci una de întrebuințare necorespunzătoare a materialelor aflate la dispoziția sa. {560}

Nu este mai puțin greșit să credem că evenimentele care au dus la criză s-au rezumat la o neinspirată conversiune a capitalului „circulant" în capital „fix". Atunci când un antreprenor individual se confruntă cu necesitatea stringentă de credit din timpul crizei, el are dreptate să regrete că a mers prea departe cu extinderea capacităților sale productive și cu achiziționarea de echipament durabil; situația sa ar fi mai bună dacă ar mai avea încă la dispoziție, pentru gestiunea curentă a afacerii sale, fondurile cheltuite în aceste scopuri. Pe de altă parte, materiile prime, bunurile primare, produsele semifinite și alimentare nu lipsesc în momentul critic, când ascensiunea se transformă în depresiune. Dimpotrivă, criza se caracterizează tocmai prin faptul că aceste bunuri sunt furnizate în asemenea cantități, încât să determine scăderea dramatică a prețurilor lor.

Explicațiile de mai sus arată de ce semnul cel mai caracteristic al fazei de boom este o expansiune a capacităților productive și a producției din industria grea, precum și creșterea producției de factori durabili de producție. Autorii cronicilor financiare și economice aveau dreptate atunci când – vreme de mai mult decât o sută de ani – se raportau la cifrele de producție din aceste industrii, precum și la cele din sfera construcțiilor, ca la un indicator al fluctuațiilor economice. Ei se înșelau numai întrucât vorbeau de o așa-zisă suprainvestiție.

Desigur, boom-ul afectează și industriile bunurilor de consum. Și aici se investește mai mult și capacitățile productive se dezvoltă. Însă noile capacități și noile anexe, adăugate la capacitățile deja existente,

nu sunt întotdeauna destinate acelor bunuri pentru care cererea publicului este cea mai intensă. Poate că ele ar fi fost în concordanță cu ansamblul planului care viza producerea de $a + g1 + g2 + g3 + g4$. Falimentul acestui plan supradimensionat dezvăluie inadecvarea lor.

Creșterea dramatică a prețurilor bunurilor nu este întotdeauna un fenomen însoțitor al boom-ului. Desigur, creșterea cantității de mijloace fiduciare are întotdeauna potențialul de a face prețurile să crească. {561} Dar, se poate întâmpla ca forțele ce acționează în sens opus să fie suficient de puternice pentru a menține creșterea prețurilor în limite mici, sau chiar pentru a o anula complet. Perioada istorică în intervalul căreia mersul neted al economiei de piață a fost iar și iar întrerupt de măsuri expansioniste a fost o epocă de progres economic neîntrerupt. Avansul continuu al acumulării de capital nou a făcut posibile avansurile tehnologice. Outputul a crescut pe unitatea de input și întreprinderile au inundat piața cu volume tot mai mari de bunuri ieftine. Dacă creșterea sincronă a ofertei de bani (în sens larg) ar fi fost mai puțin abundentă, s-ar fi înregistrat o tendință de scădere a prețurilor tuturor bunurilor. Ca o chestiune de context istoric, expansiunea creditului s-a petrecut întotdeauna într-un mediu în care au existat factori puternici de natură să contracareze tendința de creștere a prețurilor. De regulă, rezultanta ciocnirii forțelor opuse a dat preponderență acelora care determinau creșterea prețurilor. Dar au existat și anumite situații excepționale, în care mișcarea ascendentă a prețurilor nu a fost decât redusă. Exemplul cel mai remarcabil a fost furnizat de boom-ul american din 1926-29.[7]

Trăsăturile caracteristice ale unei expansiuni a creditului nu sunt afectate de o asemenea constelație particulară a datelor pieței. Ceea ce îl stimulează pe antreprenor să se lanseze în anumite proiecte nu sunt nici prețurile ridicate, nici prețurile scăzute ca atare, ci o discrepanță între costurile de producție (inclusiv dobânda pe capitalul investit) și prețurile anticipate ale produselor. O reducere a ratei brute de piață, așa cum este ea provocată de expansiunea creditului, are întotdeauna efectul de a face să pară profitabile anumite proiecte care în prealabil nu păreau astfel. Ea îi impulsionează pe antreprenori, așa zicând, să întrebuințeze $r + p1 + p2$ ca și cum ar fi vorba despre $r + p1 + p2 + p3 + p4$. Ea generează, în mod necesar, o structură a investițiilor și a activităților productive inadaptată la adevărata ofertă de bunuri de capital și care este, în cele din urmă, sortită colapsului. Faptul că uneori modificările de prețuri implicate în acest proces se produc pe fundalul unei tendințe generale de creștere a puterii de cumpărare și nu determină

7. Cf. M.N. Rothbard, *America's Great Depression*, Princeton, 1963.

convertirea acestei tendințe într-una vizibil opusă ei, ci doar în ceva ce se poate numi, în linii generale, stabilitate a prețurilor, nu modifică decât unele aspecte colaterale ale procesului.

Oricare ar fi condițiile existente, este sigur că nici o manipulare venită din partea băncilor nu poate furniza bunuri de capital sistemului economic. Pentru o dezvoltare sănătoasă a producției sunt necesare mai multe bunuri de capital, nu bani sau mijloace fiduciare. Boom-ul provocat de expansiunea creditului este construit pe nisipul bancnotelor și al depozitelor [bancare]. El este sortit colapsului.

{562} Prăbușirea se manifestă îndată ce băncile încep să se teamă de ritmul accelerat al boom-ului și încep să se abțină de la continuarea expansiunii creditului. Boom-ul nu poate dura decât atâta vreme cât băncile sunt pregătite să acorde fără probleme toate creditele de care au nevoie firmele de afaceri, pentru execuția proiectelor lor excesive, aflate în complet dezacord cu adevărata situație a ofertei de factori de producție și cu evaluările consumatorilor. Aceste planuri iluzorii, sugerate de falsificarea calculului economic, provocată de politica banilor ieftini, nu pot fi împinse mai departe decât dacă se pot obține noi credite la ratele brute de piață ce au fost artificial reduse, sub nivelul pe care l-ar atinge pe o piață de credit neobstrucționată. Această marjă este cea care le conferă aparența înșelătoare de profitabilitate. Modificarea comportamentului băncilor nu creează criza. Ea doar face vizibil prăpădul răspândit prin erorile comise de către firmele de afaceri, în timpul perioadei de boom.

Boom-ul nu ar putea să dureze la nesfârșit nici dacă băncile s-ar agăța cu înverșunare de politica lor expansionistă. Orice tentativă de substituire a bunurilor de capital inexistente (în speță a cantităților $p3$ și $p4$) cu suplimente de mijloace fiduciare este sortită eșecului. Dacă expansiunea creditului nu este stopată la vreme, boom-ul se transformă în *crack-up boom* [sincopa care pune capăt avântului iluzoriu]; începe precipitarea asupra valorilor reale și întregul sistem monetar se prăbușește. Totuși, de regulă, băncile nu au împins, în trecut, lucrurile până la această extremă. Ele s-au alarmat la un moment când catastrofa finală era încă departe.[8]

8. Nu trebuie să cădem pradă iluziei că aceste modificări ale politicilor de credit ale băncilor au fost determinate de înțelegerea de către bancheri și autoritățile monetare a consecințelor inevitabile ale unei continuări neîntrerupte a expansiunii creditului. Ceea ce a indus schimbarea de direcție a conduitei băncilor au fost anumite condiții instituționale, pe care le vom analiza mai jos, la pp. 796-797. Printre promotorii științelor economice s-au evidențiat o serie de bancheri privați; în particular, elaborarea formei inițiale a teoriei monetare (*Currency Theory*) a fluctuațiilor economice a fost, în cea mai mare parte, o performanță a bancherilor britanici. Însă managementul băncilor centrale și configurarea politicilor monetare ale diverselor guverne au fost, de regulă,

Îndată ce afluxul de mijloace fiduciare suplimentare ajunge să înceteze, castelul fragil al boom-ului intră în colaps. Antreprenorii trebuie să-și reducă activitățile, deoarece le lipsesc fondurile necesare continuării proiectelor lor, concepute la scară exagerată. Prețurile scad brusc, deoarece firmele acestea alarmate caută să obțină bani lichizi, aruncându-și inventarele pe piață la prețuri de nimic. Se închid fabrici, se oprește continuarea unor proiecte de construcții aflate în plină desfășurare, se eliberează din slujbe angajați. Deoarece, pe de o parte, numeroase firme au nevoie stringentă de bani pentru a evita falimentul și, pe de altă parte, nici o firmă nu se mai bucură de încredere, componenta {563} antreprenorială a ratei brute de piață a dobânzii „sare" la cote excesive.

De obicei, circumstanțele instituționale și psihologice transformă declanșarea unei crize în panică. Descrierea acestor evenimente îngrozitoare poate fi lăsată în seama istoricilor. Nu este sarcina teoriei catalactice să zugrăvească în detaliu calamitățile zilelor și săptămânilor de panică și să întârzie asupra aspectelor, uneori grotești, ale acestora. Teoria economică nu se interesează de ceea ce este accidental și condiționat de circumstanțele istorice specifice ale fiecărui caz. Obiectivul ei este, dimpotrivă, de a distinge ceea ce este esențial și necesar de ceea ce este doar întâmplător. Ea nu se preocupă de aspectele psihologice ale panicii, ci doar de faptul că un boom generat de expansiunea creditelor trebuie, inevitabil, să ducă la procesul pe care limbajul colocvial îl numește depresiune. Ea trebuie să realizeze faptul că depresiunea este, de fapt, procesul de reajustare, de realiniere a activităților productive la situația existentă a datelor pieței: cantitatea disponibilă de factori de producție, evaluările consumatorilor și, în particular, nivelul dobânzii originare, așa cum se manifestă el în evaluările publicului.

Însă aceste date nu mai sunt aceleași cu cele care existau în ajunul procesului expansionist. Multe lucruri s-au schimbat. Este posibil ca economisirea forțată și, într-o măsură chiar mai mare, economisirile voluntare obișnuite, să fi furnizat noi bunuri de capital, care să nu fi fost complet irosite datorită malinvestițiilor și supraconsumului induse de boom. Asimetria inerentă fiecărei mișcări inflaționiste a provocat modificări ale averilor și veniturilor diferiților indivizi și ale diverselor grupuri de indivizi. Fără nici o legătură cauzală cu expansiunea creditului, este posibil ca cifrele populației să se fi schimbat, ca și caracteristicile indivizilor la care se referă ele; cunoștințele tehnologice pot să fi avansat, cererea pentru anumite bunuri poate să se fi modificat. Starea

---

încredințate unor persoane care nu aveau nimic de obiectat la expansiunea nelimitată a creditului și care priveau drept ofensă orice critică avansată împotriva acțiunilor lor expansioniste.

finală către care tinde piața nu mai este aceeași cu cea la care tindea ea înainte de perturbările determinate de expansiunea creditului.

Unele din investițiile făcute în perioada de boom apar, atunci când sunt evaluate în lumina realistă a perioadei de ajustare, lipsite de haloul iluziilor din faza de avânt, ca fiind eșecuri fără niciun viitor. Acestea trebuie pur și simplu abandonate, deoarece mijloacele necesare acum pentru continuarea exploatării lor nu pot fi recuperate din vânzarea produselor lor; acest capital „circulant" este mai urgent solicitat în alte ramuri care au în vedere satisfacerea dorințelor; dovadă este faptul că ele pot fi întrebuințate mai profitabil în alte sectoare. Alte malinvestiții se bucură de perspective ceva mai favorabile. Este, bineînțeles, adevărat că, dacă toată lumea ar fi calculat corect, nimeni nu s-ar fi lansat în a investi bunuri de capital pentru ele. Investițiile non-convertibile absorbite de ele au fost, fără îndoială, irosite. Dar, fiind non-convertibile, un *fait accompli*, ele ridică o nouă problemă pentru acțiunile care {564} urmează. Dacă se anticipează că încasările pe care promit să le aducă vânzările produselor rezultate din ele vor depăși costurile exploatării lor în continuare, atunci este profitabil să se continue. Cu toate că prețurile pe care publicul cumpărător este dispus să le achite pentru produsele rezultate din ele nu sunt suficient de ridicate pentru a face ca investiția în ansamblu să devină profitabilă, ele sunt suficiente pentru a face ca o fracțiune din investiție – fie aceasta oricât de mică – să fie profitabilă. Restul investiției trebuie considerată o cheltuială fără nici o acoperire, o cantitate de capital irosită și pierdută.

Dacă privim situația astfel creată din punctul de vedere al consumatorilor, rezultatul este, bineînțeles, același. Consumatorii s-ar fi aflat într-o situație mai bună dacă iluziile create de politica banilor ieftini nu i-ar fi ademenit pe antreprenori să irosească bunuri rare de capital, investindu-le pentru satisfacerea unor nevoi mai puțin urgente și retrăgându-le, în felul acesta, din liniile de producție în care ar fi satisfăcut nevoi mai urgente. Dar, așa cum se prezintă lucrurile în prezent, ei nu pot decât să se resemneze, acceptând ceea ce este irevocabil. Pentru moment ei trebuie să renunțe la anumite avantaje de care s-ar fi putut bucura, dacă boom-ul nu ar fi indus malinvestiții. Pe de altă parte însă, ei pot găsi o compensație parțială, în împrejurarea că acum le sunt accesibile anumite satisfacții de care nu s-ar fi putut bucura dacă mersul neted al activităților economice n-ar fi fost tulburat de orgiile boom-ului. Nu este decât o compensație mică, fiindcă cererea lor pentru acele alte lucruri, pe care nu le primesc datorită întrebuințării inadecvate a bunurilor de capital, este mai intensă decât cererea lor pentru

aceste „substitute”, așa-zicând. Dar aceasta este singura opțiune care le rămâne, așa cum se prezintă condițiile și datele în prezent.

Rezultatul final al expansiunii creditului este o sărăcire generală. Poate că anumiți oameni își vor fi sporit averea; ei nu s-au lăsat înșelați, în raționamentele lor, de isteria generalizată și au profitat la timp de posibilitățile oferite de mobilitatea investitorului individual. Alți indivizi și grupuri de indivizi poate că au fost favorizați, fără nici o inițiativă proprie, doar de decalajul de timp dintre creșterea prețurilor la bunurile pe care le comercializează și cele pe care le achiziționează ei. Însă imensa majoritate trebuie să suporte nota de plată pentru malinvestițiile și supraconsumul datorate episodului de boom.

Trebuie să ne ferim de interpretările greșite care se pot da termenului de sărăcire. El nu înseamnă în mod necesar sărăcire în comparație cu situația existentă în ajunul expansiunii creditelor. Dacă avem sau nu de-a face cu o sărăcire în acest sens depinde de datele specifice fiecărui caz în parte; faptul nu poate fi stabilit apodictic de știința catalacticii. Ceea ce are în vedere catalactica atunci când afirmă că sărăcirea {565} este o consecință inevitabilă a expansiunii creditului este o sărăcire în raport cu situația care ar fi rezultat în absența expansiunii creditului și a boom-ului. Trăsătura caracteristică a istoriei economice din regimul capitalist este progresul economic neîncetat, o creștere constantă a cantității bunurilor de capital disponibile și o tendință continuă de îmbunătățire a nivelului general de trai. Ritmul acestui progres este atât de rapid, încât, în cursul perioadei de boom, el poate foarte bine depăși pierderile sincronice, cauzate de malinvestiții și supraconsum. În acest caz, sistemul economic este, în ansamblu, mai prosper la finele boom-ului decât era la începutul său; el nu apare sărăcit, decât în comparație cu potențialul care exista, de atingere a unei și mai ridicate stări de satisfacție.

Presupusa absență a depresiunilor într-un regim totalitar

Numeroși autori socialiști insistă asupra faptului că recurența crizelor economice și a depresiunilor în afaceri este un fenomen caracteristic modului de producție capitalist. Pe de altă parte, spun ei, un sistem socialist este imun la acest rău.

După cum este deja limpede și se va arăta din nou în continuare, fluctuațiile ciclice ale afacerilor nu-și găsesc originea în sfera pieței neobstrucționate, ci sunt un produs al amestecului guvernamental în afaceri, în scopul reducerii ratei dobânzii sub nivelul la care ar fi determinat-o piața liberă[9]. Aici nu avem a ne ocupa decât de presupusa stabilitate asigurată de planificarea socialistă.

9. Cf. mai jos, pp. 793-795.

Este esențial să remarcăm că ceea ce determină apariția crizei economice este procesul democratic al pieței. Consumatorii își manifestă dezacordul față de felul cum sunt întrebuințați factorii de producție de către antreprenori. Ei își manifestă dezaprobarea prin comportamentul adoptat, cumpărând sau abținându-se de la a cumpăra. Antreprenorii, induși în eroare de iluziile provocate de reducerea artificială a ratei brute de piață a dobânzii, n-au investit în acele linii în care cele mai urgente nevoi ale publicului ar fi fost satisfăcute în modul cel mai adecvat. Îndată ce expansiunea creditului se încheie, aceste erori devin evidente. Atitudinea consumatorilor îi forțează pe oamenii de afaceri să își adapteze din nou activitățile la cea mai adecvată cu putință metodă de satisfacere a dorințelor [consumatorilor]. Ceea ce se numește depresiune este procesul acesta, de lichidare a erorilor comise în faza de boom și de reajustare la dorințele consumatorilor.

Dar, într-o economie socialistă nu contează decât judecățile de valoare ale guvernului, iar poporul este lipsit de orice mijloace de a face să prevaleze propriile sale judecăți de valoare. Pe un dictator nu-l preocupă să știe dacă masele aprobă sau nu deciziile lui cu privire la cât să fie alocat consumului curent și cât să fie alocat investițiilor adiționale. Dacă dictatorul investește mai mult, reducând astfel mijloacele disponibile pentru consumul curent, populația trebuie să mănânce mai puțin și să nu comenteze. Nu apare nici o criză, pentru că supușii nu au nici un prilej de a-și manifesta insatisfacția. Acolo unde nu există nici un fel de afaceri, afacerile nu pot merge nici bine, nici rău. Pot exista moarte prin inaniție și foamete, dar nu poate exista o depresiune, în accepțiunea în care întrebuințăm acest termen atunci când avem de-a face cu o economie de piață. Acolo unde indivizii nu sunt liberi să aleagă, ei nu pot să protesteze împotriva metodelor întrebuințate de către cei ce dirijează cursul activităților productive. {566}

7. Felul cum este afectată rata brută de piață a dobânzii de deflație și de contracția creditelor

Presupunem că, în cursul unui proces deflaționist, întreaga cantitate cu care se reduce oferta de bani (în sens larg) este luată de pe piața de credite. În acest caz, piața de credite și rata brută de piață a dobânzii sunt afectate chiar de la începutul procesului, la un moment când prețurile bunurilor și ale serviciilor nu sunt încă alterate de modificarea care se produce în relația monetară. Putem, de pildă, să spunem că un stat care urmărește deflația face un împrumut și distruge banii împrumutați. O asemenea procedură a fost adoptată în ultimele două sute de ani în mod repetat. Ideea era de a ridica unitatea monetară națională la paritatea ei metalică dinainte, după o perioadă prelungită de politici inflaționiste. Bineînțeles, în majoritatea cazurilor, proiectele deflaționiste au fost curând abandonate, deoarece execuția lor era întâmpina-

tă cu o opoziție mereu crescândă și, mai mult, ea impunea o povară grea asupra trezoreriei. Sau putem presupune că băncile, speriate de experiențele lor nefavorabile din perioada crizei provocate de expansiunea creditului, decid să-și sporească rezervele de care dispun pentru acoperirea pasivelor și, în consecință, să reducă volumul creditului de circulație. O a treia posibilitate ar fi ca, datorită crizei, să dea faliment băncile care au acordat credit de circulație și ca anihilarea mijloacelor fiduciare emise de aceste bănci să reducă oferta de credit de pe piața de împrumuturi.

În toate aceste cazuri se manifestă o tendință temporară de creștere a ratei brute de piață a dobânzii. Proiecte care mai înainte puteau părea profitabile nu mai par astfel. Apare o tendință de scădere a prețurilor factorilor de producție, iar mai târziu apare și una de scădere a prețurilor bunurilor de consum. Afacerile încep să meargă prost. Blocajul încetează numai când prețurile și salariile se ajustează, în ansamblu, la noua relație monetară. Atunci se adaptează și piața de credite la noua stare de lucruri, iar rata brută de piață a dobânzii încetează de a mai {567} fi afectată de o penurie de bani oferiți ca avansuri. Astfel, o creștere indusă monetar a ratei brute de piață a dobânzii produce stagnarea temporară a afacerilor. Deflația și contracția creditului, nu mai puțin decât inflația și expansiunea creditului, sunt elemente care perturbă mersul neted al activităților economice. Cu toate acestea, este o eroare să privim deflația și contracția ca și cum nu ar fi decât simetricele inflației și a expansiunii.

Expansiunea produce inițial o aparență iluzorie de prosperitate. Ea este extrem de populară, pentru că pare să-i îmbogățească pe cei mai mulți, sau chiar pe toată lumea. Ea are o trăsătură ademenitoare. Pentru a fi stopată este nevoie de un efort moral deosebit. Pe de altă parte, contracția creează imediat o situație pe care toată lumea este gata să o condamne, ca fiind rea. Impopularitatea ei este chiar mai mare decât popularitatea expansiunii. Ea provoacă o opoziție violentă. Foarte curând, forțele politice care i se opun devin irezistibile.

Inflația banilor discreționari si împrumuturile ieftine acordate guvernului canalizează spre trezorerie fonduri adiționale; deflația golește pivnițele trezoreriei. Expansiunea creditului este, pentru bănci, o „binefacere”, dar contracția, o penalizare. Există un element de ispită în inflație și expansiune – și unul de descurajare în deflație și contracție.

Dar diferența între cele două moduri opuse de manipulare a banilor și a creditelor nu constă doar în faptul că, în vreme ce unul din ele este popular, celălalt este detestat de toată lumea. Deflația și contracția nu sunt mai puțin predispuse să genereze distrugere decât inflația și

expansiunea doar pentru că se recurge mai rar la ele. Ele sunt mai puțin dezastruoase și datorită propriilor lor efecte inerente. Expansiunea risipește factori rari de producție, prin malinvestiții și supraconsum. O dată încheiată, este necesar un proces dureros de refacere pentru a elimina sărăcirea pe care o lasă în urmă. Dar contracția nu provoacă nici malinvestiții, nici supraconsum. Reducerea temporară a activităților de afaceri pe care o generează poate fi, în ansamblu, compensată de reducerea consumului salariaților disponibilizați și al proprietarilor factorilor materiali de producție, ale căror vânzări scad. Nu rămân cicatrici de lungă durată. Când contracția se încheie, procesul de reajustare nu are de înlocuit pierderi determinate de consumul de capital.

În istoria economică, deflația și contracția creditelor n-au jucat niciodată un rol notabil. Exemplele memorabile au fost revenirile marii Britanii, atât după inflația „de război" din perioada războaielor napoleoniene, cât și după cea din Primul Război Mondial, la paritatea dinainte de război a lirei sterline. În fiecare din aceste cazuri, parlamentul și cabinetul au adoptat politici deflaționiste fără să fi cântărit avantajele și dezavantajele celor două metode existente pentru întoarcerea la etalonul aur. În a doua decadă a secolului al XIX-lea, ei puteau fi exonerați, {568} deoarece pe vremea aceea teoria monetară încă nu clarificase problemele implicate. Cu mai bine de o sută de ani mai târziu, a fost pur și simplu o etalare de ignoranță de neiertat, atât a teoriei economice, cât și a istoriei monetare.[10]

Ignoranța se manifestă și în confuzia dintre deflație și, respectiv, contracție și procesul de reajustare la care trebuie să ducă orice boom expansionist. Dacă de pe urma crizei va rezulta sau nu o reducere a volumului de mijloace fiduciare depinde de structura instituțională a sistemului de credit care a cauzat boom-ul. O asemenea reducere poate interveni atunci când criza determină falimentul băncilor furnizoare de credit de circulație, iar căderea lor nu este contrabalansată de o expansiune corespunzătoare din partea băncilor rămase. Dar nu este vorba de un fenomen asociat în mod necesar depresiunii; fără îndoială, el nu s-a manifestat în ultimii optzeci de ani în Europa și măsura în care s-a produs în Statele Unite, în condițiile create de Federal Reserve Act în 1913, a fost mult exagerată. Scumpirea creditelor prin care se caracterizează criza este determinată nu de contracție, ci de abținerea de la expandarea în continuare a creditului. Ea afectează negativ toate întreprinderile – nu doar pe cele ce sunt oricum condamnate, ci, nu mai puțin, pe acelea ale căror afaceri sunt sănătoase și ar putea înflori, dacă ar fi disponibil creditul corespunzător. Deoarece datoriile exis-

10. A se vedea mai jos, p. 784.

tente nu sunt rambursate, băncilor le lipsesc mijloacele de acordare a creditelor, chiar și către cele mai solide firme. Criza se generalizează și forțează toate ramurile de afaceri și toate firmele să-și reducă activitățile. Dar nu există nici un mijloc de a evita aceste consecințe secundare ale boom-ului anterior.

Îndată ce apare depresiunea, se iscă o lamentație generală pe tema deflației și lumea cere zgomotos continuarea politicilor expansioniste. Acum, este adevărat că și în absența oricărei reduceri a ofertei de bani în sens propriu și a volumului mijloacelor fiduciare disponibile, depresiunea provoacă o tendință indusă monetar de creștere a puterii de cumpărare a unității monetare. Toate firmele urmăresc să-și augmenteze deținerile monetare, iar aceste eforturi afectează raportul dintre oferta de bani (în sens larg) și cererea de bani (în sens larg) pentru deținerile monetare. Fenomenul acesta poate fi numit fără a greși deflație. Dar este o gafă de proporții să credem că scăderea prețurilor mărfurilor este cauzată de această acțiune ce vizează augmentarea deținerilor monetare. Raportul de cauzalitate este în sens invers. Prețurile factorilor de producție – atât materiali, cât și umani – au atins cote excesive în timpul perioadei de boom. Ele trebuie să scadă, pentru ca afacerile să poată deveni din nou profitabile. Antreprenorii își augmentează {569} deținerile monetare, deoarece ei se abțin de la cumpărarea de bunuri și de la angajarea de lucrători, câtă vreme structura prețurilor și a salariilor nu este ajustată la situația reală a datelor pieței. Astfel, orice încercare a oficialităților sau a sindicatelor de a împiedica sau de a amâna ajustarea nu face decât să prelungească stagnarea.

Adesea nici economiștii n-au înțeles acest lanț cauzal. Ei raționau astfel: structura prețurilor, așa cum s-a dezvoltat ea în perioada de boom, a fost un produs al presiunilor expansioniste. Dacă augmentarea în continuare a volumului de mijloace fiduciare este stopată, atunci mișcarea ascendentă a prețurilor și a salariilor trebuie să înceteze. Așadar, dacă nu ar exista o deflație, nu s-ar putea produce nici o scădere a prețurilor și a ratelor salariale.

Raționamentul acesta ar fi corect dacă presiunea inflaționistă n-ar fi afectat piața de credite înainte de a-și epuiza efectele directe asupra prețurilor bunurilor. Să presupunem că guvernul unei țări izolate emite bani de hârtie suplimentari, pentru a plăti niște ajutoare cetățenilor cu venituri moderate. Creșterea prețurilor mărfurilor care survine astfel ar altera producția; ar tinde să translateze producția dinspre bunurile de consum achiziționate în mod obișnuit de către grupurile nesubvenționate din țară, către acelea pe care le solicită grupurile subvenționate. Dacă ulterior politica de subvenționare în felul acesta a anumitor gru-

puri este abandonată, prețurile bunurilor solicitate de cei subvenționați până la data respectivă vor scădea, iar prețurile bunurilor solicitate de către cei nesubvenționați în prealabil vor crește mai abrupt. Dar nu se va manifesta nici o tendință de întoarcere a puterii de cumpărare a unității monetare la puterea ei de cumpărare din perioada dinaintea inflației. Structura prețurilor va fi afectată pe termen lung de episodul inflaționist, dacă oficialitățile nu retrag de pe piață cantitatea suplimentară de bani de hârtie, pe care au injectat-o sub formă de subsidii.

Situația este diferită în cazul unei expansiuni a creditului care afectează inițial piața de credite. În cazul acesta, efectele inflaționiste sunt multiplicate de consecințele malinvestirii capitalului și ale supraconsumului. Rivalizând unii cu alții în lupta de licitare a unei părți cât mai mari din stocul limitat de bunuri de capital și de mână de lucru, antreprenorii împing prețurile la un nivel la care nu pot rămâne, decât atâta vreme cât expansiunea creditului continuă într-un ritm accelerat. O scădere abruptă a prețurilor la toate bunurile și serviciile este inevitabilă, îndată ce noul influx de mijloace fiduciare suplimentare se întrerupe.

Câtă vreme boom-ul este în desfășurare, se manifestă o tendință generală de a cumpăra cât de mult se poate, deoarece se anticipează o creștere în continuare a prețurilor. În perioada depresiunii, pe de altă parte, oamenii se abțin de la a cumpăra, deoarece anticipează că prețurile vor continua să scadă. Relansarea și revenirea la „normalitate" nu pot începe decât atunci când prețurile și ratele salariale au scăzut atât de mult, încât un număr suficient de persoane consideră că ele nu {570} vor mai scădea în continuare. Prin urmare, singurul mijloc de a reduce perioada de mers rău al afacerilor este de a evita orice tentativă de amânare sau de blocare a scăderii prețurilor și a ratelor salariale.

Abia când începe să se configureze relansarea începe să se manifeste în structura prețurilor și modificarea relației monetare, așa cum a fost ea determinată de creșterea cantității de mijloace fiduciare.

Diferența dintre expansiunea creditului și inflația simplă

Analizând consecințele expansiunii creditului am presupus că volumul total de mijloace fiduciare adiționale pătrunde în sistemul de piață via piața de credite, sub formă de avansuri acordate firmelor de afaceri. Tot ce s-a spus cu privire la efectele expansiunii creditului se referă la această situație.

Există însă situații în care metodele legale și tehnice asociate expansiunii creditului sunt întrebuințate în vederea unei proceduri care, din punct de vedere catalactic, este radical diferită de expansiunea propriu-zisă a creditului. Considerente politice și instituționale fac uneori să fie avantajos pentru oficialități să se folosească de facilitățile sistemului bancar, ca substitut pentru emisiunea de bani discreționari guvernamentali. Trezoreria împrumută de la

bancă, iar banca furnizează fondurile necesare prin emisiune adițională de bancnote, sau prin creditarea guvernului prin intermediul unui cont de depozit. Din punct de vedere legal, banca devine creditorul trezoreriei. În fapt, întreaga tranzacție se reduce la inflaționarea banilor discreționari. Mijloacele fiduciare suplimentare intră pe piață pe calea trezoreriei, sub formă de plăți pentru diversele lucruri achiziționate prin cheltuieli guvernamentale. Această cerere guvernamentală suplimentară este cea care stimulează firmele de afaceri să-și extindă activitățile. Emiterea acestor sume de bani discreționari nou creați nu interferează direct cu rata brută de piață a dobânzii, indiferent care ar fi rata dobânzii pe care guvernul o plătește către bănci. Abstracție făcând de apariția unei prime pozitive de preț, aceste sume nu afectează piața de credit și rata brută de piață a dobânzii, decât dacă o parte din ele ajunge pe piața de credit la un moment anterior consumării efectelor lor asupra prețurilor mărfurilor și asupra ratelor salariale.

Aceasta a fost, de pildă, situația în Statele Unite, în timpul celui de al doilea Război Mondial. În plus față de politica de expansiune a creditului, pe care administrația o adoptase deja înaintea izbucnirii războiului, guvernul a împrumutat sume importante de la băncile comerciale. Din punct de vedere tehnic, era vorba de o expansiune a creditului; în esență, era un substitut pentru emisiunea de *greenbacks* [din perioada Războiului Civil]. În alte țări s-a recurs și la metode mai complicate. În timpul primului Război Mondial, de pildă, Reich-ul german a vândut obligațiuni către populație. Achiziționarea lor a fost finanțată de Reichsbank, prin creditarea cumpărătorilor cu cea mai mare parte din fondurile necesare, pe baza acelorași obligațiuni ca garanție. Cu excepția fracțiunii pe care cumpărătorii o achitau din propriile lor fonduri, {571} rolul jucat în întreaga tranzacție de bancă și de public era doar unul formal. În fond, bancnotele adiționale erau bani de hârtie non-convertibili.

Este important să acordăm atenție acestor aspecte, pentru a nu confunda consecințele expansiunii propriu-zise a creditului cu cele ale inflaționării banilor discreționari de către guvern.

8. Teoria monetară, sau bazată pe creditul de circulație, a ciclului economic

Teoria fluctuațiilor ciclice ale afacerilor, așa cum a fost ea elaborată de Școala Monetară Britanică, era nesatisfăcătoare din două motive.

Mai întâi, ea n-a sesizat faptul că acordarea creditului de circulație poate fi realizată nu doar prin emisiunea de bancnote în exces față de deținerile de rezerve în bani gheață ale băncilor, ci și prin crearea de depozite bancare rambursabile la vedere (așa numiții *checkbook money* – bani în formă de cecuri, sau *deposit currency* – monedă-depozit) în exces față de aceste rezerve. În consecință, adepții ei nu realizau faptul că depozitele rambursabile la vedere pot fi și ele întrebuințate ca mijloc

de expansiune a creditului. Este o eroare mică, ce poate fi cu ușurință corectată. Este suficient de subliniat faptul că tot ce se referă la expansiunea creditului este adevărat cu privire la toate tipurile de expansiune a creditului, indiferent dacă mijloacele fiduciare suplimentare sunt bancnote sau depozite. Pe de altă parte, concepția Școlii Monetare a influențat legislația britanică menită să împiedice reapariția boom-urilor induse de expansiunea creditului și consecințele lor inevitabile (depresiunile), la un moment când acest defect fundamental nu era încă recunoscut pe o scară suficient de largă. Legea lui Peel din 1844 și imitațiile ei din alte țări nu au atins obiectivele urmărite – și acest eșec a afectat prestigiul Școlii Monetare. Școala Bancară a obținut un triumf nemeritat.

A doua eroare a Școlii Bancare era de proporții mai mari. Adepții săi își limitau raționamentele la problema scurgerilor (de monedă metalică) în exteriorul țării. Ei aveau în vedere numai un caz particular, anume expansiunea creditului doar într-o țară, în vreme ce în alte regiuni nu există expansiune a creditului, sau există doar expansiune a creditului pe scară mai redusă. Era, în linii mari, un scenariu suficient pentru a explica crizele britanice din prima parte a secolului al nouăsprezecelea. Dar el nu atingea decât suprafața problemei. Întrebarea esențială nici măcar nu era pusă. Nu se făcea nimic în vederea clarificării consecințelor unei expansiuni generale a creditului, necircumscrise la un număr oarecare de bănci, cu o clientelă limitată. Nu erau analizate relațiile mutuale dintre oferta de monedă (în sens larg) și rata dobânzii. Diversele proiecte de reducere sau de abolire completă a dobânzii, prin intermediul unei reforme bancare, erau ironizate de la înălțime ca niște șarlatanii, însă nu erau disecate și respinse cu argumente decisive. Prezumția naivă de neutralitate a banilor era în mod tacit ratificată. Astfel, aveau în continuare mână liberă toate tentativele zadarnice de a interpreta crizele și fluctuațiile afacerilor cu ajutorul teoriei schimbului direct. Multe zeci de ani au trebuit să treacă înainte ca vraja să se rupă. {572}

Piedicile pe care le avea de trecut teoria monetară, sau a creditului de circulație, nu țineau doar de eroarea teoretică, ci și de parțialitatea politică. Opinia publică înclină să nu vadă în dobândă decât un simplu obstacol instituțional ridicat în calea extinderii producției. Ea nu realizează faptul că scăzământul care afectează valoarea prezentă a bunurilor viitoare, relativ la cele prezente, este o categorie necesară și eternă a acțiunii umane, ce nu poate fi abolită prin manipulări bancare. În ochii șarlatanilor și ai demagogilor, dobânda este un produs al mașinațiunilor sinistre ale exploatatorilor lipsiți de scrupule. Străvechea dezaprobare a dobânzii a fost în întregime reanimată de intervenționismul

contemporan. Ea se cramponează de dogma conform căreia una dintre cele mai importante datorii ale bunei guvernări este de a scădea rata dobânzii cât mai mult cu putință, sau de a o aboli complet. Toate statele contemporane sunt dedicate fanatic politicii banilor ieftini. După cum am văzut deja, guvernul britanic a afirmat că expansiunea creditului a înfăptuit „miracolul… transformării pietrelor în pâine”.[11] Un președinte al Băncii Rezervelor Federale din New York a declarat că „orice stat național în cadrul căruia există o instituție ce funcționează după modelul băncilor centrale moderne și a cărui monedă nu este convertibilă în aur sau în vreo altă marfă se bucură de eliberarea finală de piețele financiare interne”.[12] Multe guverne, universități și institute de cercetări economice subvenționează cu generozitate publicații al căror obiectiv principal este de a ridica în slăvi binefacerile expansiunii neîngrădite a creditului și de a-și calomnia toți oponenții, ca pe niște avocați perfizi ai intereselor egoiste ale cămătarilor.

Mișcarea periodică ce afectează sistemul economic, recurența perioadelor de boom urmate de perioade de depresiune, este urmarea inevitabilă a încercărilor, iar și iar repetate, de a reduce rata brută de piață a dobânzii, prin intermediul expansiunii creditului. Nu există nici un mijloc de a evita colapsul final al unui boom provocat de expansiunea creditelor. Singura alternativă este între o criză mai timpurie, survenită ca rezultat al abandonării voluntare a continuării expansiunii creditelor – și o criză survenită mai târziu, sub forma unei catastrofe finale și totale a sistemului monetar în chestiune.

Singura obiecție formulată vreodată împotriva teoriei creditului de circulație este remarcabil de subțire. S-a spus că reducerea ratei brute de piață a dobânzii sub nivelul pe care l-ar fi atins pe o piață a creditelor neobstrucționată s-ar putea manifesta nu datorită unei politici deliberate a băncilor și a autorităților monetare, ci ca efect neintenționat al conservatorismului acestora. {573} Confruntate cu o situație care, în absența oricărei intervenții, ar genera o creștere a ratei de piață, băncile se feresc de a modifica dobânda pe care o percep pentru acordarea de avansuri și astfel sunt antrenate, vrând nevrând, într-o politică expansionistă.[13] Aceste afirmații sunt nefondate. Dar chiar dacă am fi gata să le admitem, de dragul argumentației, ele nu afectează câtuși de puțin esența explicației monetare a ciclului economic. Nu contează care sunt condițiile particulare ce induc băncile să expandeze creditul și să redu-

11. A se vedea mai sus, p. 470.

12. Beardsley Ruml, „Taxes for Revenue Are Obsolete”, *American Affairs*, VIII (1946), 35-36.

13. Machlup (*The Stock Market, Credit and Capital Formation*, p. 248) numește acest tip de conduită a băncilor „inflaționism pasiv”.

că rata brută de piață a dobânzii, sub nivelul pe care l-ar fi determinat piața neobstrucționată. Singurul lucru care contează este că băncile și autoritățile monetare sunt călăuzite de ideea că nivelul ratelor dobânzii, așa cum este el determinat de piața liberă de credite, este un rău, că este obiectivul unei bune politici economice de a-l reduce și că expansiunea creditului este mijlocul adecvat pentru atingerea acestui obiectiv, fără a păgubi pe nimeni, cu excepția paraziților care oferă bani cu împrumut. Aceasta este infatuarea care-i determină pe decidenți să se lanseze în acțiuni care trebuie, în cele din urmă, să provoace sincopa.

Luând în considerație lucrurile acestea, am putea fi tentați să nici nu discutăm problemele implicate în cadrul teoriei sistemului pur al economiei de piață – și să le amânăm până la analiza intervenționismului, a interferenței statului cu fenomenele de piață. Este neîndoielnic faptul că expansiunea creditului reprezintă una din principalele teme ale intervenționismului. Cu toate acestea, locul potrivit pentru analiza problemelor implicate nu este teoria intervenționismului, ci teoria sistemului pur al economiei de piață. Într-adevăr, problema de care trebuie să ne ocupăm este, în esență, legătura dintre oferta de bani și rata dobânzii, o problemă față de care consecințele expansiunii creditului nu reprezintă decât un caz particular.

Tot ce s-a spus despre expansiunea creditului rămâne deopotrivă valid cu privire la efectele oricărei creșteri în oferta de bani propriu-ziși, în măsura în care această ofertă adițională ajunge pe piața de credite la un moment timpuriu al pătrunderii ei în sistemul de piață. Dacă volumul adițional de bani sporește cantitatea de bani oferiți pentru împrumuturi, într-un moment în care prețurile mărfurilor și ratele salariale n-au ajuns încă să fie pe deplin ajustate la modificarea relației monetare, atunci efectele nu sunt diferite de cele ale unei expansiuni a creditului. Cu analiza problemei expansiunii creditului, catalactica întregește rezultatele teoriei banilor și a dobânzii. Ea demolează implicit străvechile erori privind dobânda și demistifică planurile fanteziste de „abolire" a dobânzii, prin intermediul unor reforme monetare sau ale creditului.

{574} Ceea ce diferențiază expansiunea creditului de o creștere a ofertei de bani, așa cum se poate aceasta manifesta într-o economie care întrebuințează numai bani-marfă și nu întrebuințează nici un fel de mijloace fiduciare, depinde de divergențele existente la nivelul cantității creșterii și la cel al secvenței temporale a efectelor sale asupra diverselor părți ale pieței. Nici chiar o creștere rapidă a producției de metale prețioase nu poate atinge vreodată amploarea pe care o poate atinge expansiunea creditului. Etalonul aur a fost o stavilă eficace în calea expansiunii

creditului, deoarece el silea băncile să nu depășească anumite limite în întreprinderile lor expansioniste.[14] Potențialul inflaționist propriu etalonului aur însuși era limitat de vicisitudinile mineritului de aur. În plus, doar o parte din aurul suplimentar ajungea imediat să augmenteze oferta furnizată pe piața de credite. Cea mai mare parte acționa la început asupra prețurilor bunurilor și asupra ratelor salariale și afecta piața de credite abia într-un stadiu ulterior al procesului inflaționist.

Pe de altă parte, creșterea continuă a cantității de bani-marfă exercita pe piața de credite o presiune expansionistă continuă. Rata brută de piață a dobânzii a fost, în cursul ultimelor secole, continuu supusă impactului unui influx de bani suplimentari pe piața de credite. Desigur, această presiune, manifestată în ultimii o sută cincizeci de ani în țările anglo-saxone și în ultima sută de ani pe continentul european, a fost cu mult depășită de efectele dezvoltărilor sincrone ale creditului de circulație, așa cum a fost acesta acordat de către bănci, în plus față de măsurile lor nemijlocite – reiterate periodic – ce urmăreau scăderea ratei brute de piață a dobânzii, printr-o expansiune intensificată a creditului. Astfel, trei tendințe orientate spre reducerea ratei brute de piață a dobânzii au operat concomitent și s-au întărit reciproc. Prima a fost determinată de creșterea constantă a cantității de bani-marfă, a doua de dezvoltarea spontană a mijloacelor fiduciare și a operațiunilor bancare, iar a treia a fost fructul politicilor anti-dobândă deliberate, sponsorizate de autorități și aprobate de opinia publică. Desigur, este imposibil să identificăm cu precizie, în mod cantitativ, efectul acțiunii lor conjugate și contribuția fiecărui factor în parte; răspunsul la o asemenea întrebare nu poate fi furnizat decât de înțelegerea istorică.

Raționamentul catalactic nu ne poate arăta decât că o presiune redusă, dar continuă asupra ratei brute de piață a dobânzii, exercitată datorită unei creșteri continue a cantității de aur – dar și una datorită unei creșteri ușoare a cantității de mijloace fiduciare, care nu este suprastimulată și intensificată de politici deliberate ale banilor ieftini – {575} poate fi contrabalansată de către forțele de reajustare și de adaptare, inerente economiei de piață. Adaptabilitatea mediului de afaceri, atunci când nu este în mod deliberat sabotată de forțe exterioare pieței, este suficient de puternică pentru a neutraliza efectele pe care le-ar putea induce asemenea perturbări minore ale pieței de credite.

Statisticienii au încercat să investigheze valurile lungi ale fluctuațiilor manifestate în afaceri, cu ajutorul metodelor statistice. Asemenea tentative sunt irelevante. Istoria capitalismului modern este o cronică a progresului economic constant, iar și iar întrerupt de accesele de febră

14. Cf. mai sus, p. 475.

ale boom-urilor și de depresiunile ce le urmează acestora. În general este posibil să discernem statistic între aceste oscilații recurente și tendința generală, de creștere a volumului de capital investit și a cantității de produse fabricate. Dar nu este posibil să descoperim nici un fel de fluctuații ritmice în cadrul tendinței generale ca atare.

9. Economia de piață așa cum este ea afectată de recurența ciclului de afaceri

Popularitatea inflației și a expansiunii creditelor, sursa ultimă a încercărilor repetate de a le asigura oamenilor prosperitatea prin expansiunea creditului și, în consecință, cauza fluctuațiilor ciclice ale afacerilor, se manifestă clar în terminologia curentă. În perioada boom-ului se vorbește despre afaceri bune, despre prosperitate, despre avânt. Urmarea sa inevitabilă, reajustarea condițiilor la datele reale ale pieței, se numește criză, sincopă, perioadă de afaceri proaste, depresiune. Oamenii se revoltă împotriva ideii că elementul perturbator este de găsit în malinvestițiile și supraconsumul din perioada de boom și că orice asemenea boom indus pe cale artificială este dinainte condamnat. Ei caută piatra filosofală pentru a-l permanentiza.

Am arătat deja în ce împrejurări suntem liberi să numim progres economic o ameliorare a calității și o creștere a cantității produselor. Dacă aplicăm criteriul acesta diverselor faze ale fluctuațiilor ciclice ale afacerilor, atunci trebuie să numim boom-ul regres și depresiunea progres. Boomul irosește, prin malinvestiție, factori limitați de producție și reduce stocul disponibil prin supraconsum; presupusele sale binecuvântări sunt plătite cu prețul sărăcirii. Depresiunea, pe de altă parte, reprezintă drumul de întoarcere la o stare de lucruri în care toți factorii de producție sunt întrebuințați pentru cea mai adecvată cu putință satisfacere a celor mai imperative nevoi ale consumatorilor.

S-au făcut încercări disperate pentru a găsi în boom vreo posibilă contribuție la progresul economic. S-a pus accentul pe rolul jucat de economisirea forțată în stimularea acumulării de capital. Este un argument superficial. Am arătat deja cât de îndoielnică este ideea că {576} economisirea forțată ar putea vreodată realiza mai mult decât contrabalansarea unei părți din consumul de capital generat de boom. Dacă cei care laudă presupusele efecte benefice ale economisirii forțate ar fi consecvenți, atunci ei ar susține un sistem fiscal de subvenționare a celor bogați, din impozite colectate de la persoanele cu venituri modeste. Economisirea forțată realizată astfel ar furniza o creștere netă

a volumului de capital disponibil, fără a provoca simultan consum de capital pe o scară mult mai mare.

Susținătorii expansiunii creditului au insistat, în plus, asupra faptului că anumite malinvestiții făcute în perioada boom-ului devin profitabile ulterior. Investițiile acestea, spun ei, au fost făcute prea timpuriu, la o vreme când situația ofertei de bunuri de capital și evaluările consumatorilor nu permiteau încă efectuarea lor. Cu toate acestea, paguba rezultată nu a fost prea mare, deoarece proiectele în chestiune ar fi fost oricum executate, la o dată ulterioară. Putem admite că această prezentare este adecvată pentru anumite cazuri de malinvestiții induse de boom. Însă nimeni n-ar îndrăzni să susțină că descrierea este corectă în raport cu toate proiectele a căror execuție a fost încurajată de iluziile generate de politica banilor ieftini. Oricum ar fi, faptul acesta nu poate influența consecințele boom-ului și nu poate dezamorsa sau anula depresiunea ce urmează. Efectele malinvestițiilor se manifestă indiferent dacă aceste malinvestiții vor apărea ca fiind investiții sănătoase la un moment ulterior, în condiții schimbate. Atunci când, în 1845, s-a construit în Anglia o cale ferată care nu ar fi fost construită în absența expansiunii creditului, condițiile din anii imediat următori n-au fost afectate de perspectiva că în anii 1870 sau 1880 bunurile de capital necesare construcției ar fi devenit disponibile. Câștigul rezultat ulterior, din faptul că respectiva cale ferată nu a trebuit construită cu prețul unor noi cheltuieli de capital și de mână de lucru, nu a reprezentat nici o compensație, în 1847, pentru pierderile suportate datorită construcției sale premature.

Boom-ul produce sărăcire. Dar încă și mai dezastruoase sunt ravagiile sale morale. El îi face pe oameni deznădăjduiți și descurajați. Cu cât mai optimiști erau în condițiile prosperității iluzorii a boom-ului, cu atât mai mari le sunt disperarea și sentimentul de frustrare. Omul este întotdeauna înclinat să-și pună norocul pe seama propriei sale eficiențe și să-l ia drept o binemeritată recompensă a talentelor, aplicației și probității sale. Dar întoarcerile norocului le pune întotdeauna pe seama altora și, mai ales, pe seama absurdității instituțiilor sociale și politice. El nu învinuiește autoritățile pentru a fi provocat boom-ul, dar le detestă pentru colapsul inevitabil al acestuia. Conform opiniei publice, singurul remediu împotriva relelor aduse de inflație și de expansiunea creditului îl reprezintă mai multă inflație și mai multă expansiune a creditului.

{577}

Iată, spun ei, avem capacități economice și ferme a căror capacitate de a produce nu este întrebuințată pe deplin. Avem stocuri de bunuri nevandabile și legiuni de muncitori fără ocupație. Dar avem aici și

mase de oameni care s-ar considera norocoși dacă și-ar putea satisface mai deplin dorințele. Nu lipsește decât creditul. O cantitate suplimentară de credit le-ar permite antreprenorilor să reia sau să extindă producția. Cei lipsiți de ocupație și-ar găsi din nou slujbe și ar putea cumpăra produsele. Raționamentul pare plauzibil. Cu toate acestea, el este complet eronat.

Dacă mărfurile nu se pot vinde și lucrătorii nu-și pot găsi slujbe este doar pentru că prețurile și salariile solicitate sunt prea ridicate. Cel ce dorește să-și vândă stocurile sau capacitatea de muncă trebuie să-și reducă cererea până găsește un cumpărător. Aceasta este legea pieței. Acesta este mecanismul prin care piața direcționează activitățile fiecărui individ înspre acele linii de producție în care ele contribuie cel mai mult la satisfacerea dorințelor consumatorilor. Malinvestițiile din perioada boom-ului au deviat factori de producție inconvertibili spre anumite linii în detrimentul altor linii, în care era mai urgent nevoie de ei. Alocarea factorilor nonconvertibili între diversele ramuri industriale este afectată de disproporții. Aceste disproporții nu pot fi remediate decât prin acumulare de capital nou și prin întrebuințarea lui în acele ramuri în care el este cel mai intens solicitat. Este vorba de un proces lent. Câtă vreme el este în desfășurare, este imposibilă deplina utilizare a capacităților productive ale anumitor unități economice, pentru care factorii complementari de producție lipsesc.

Este inutil să se obiecteze aici că există, de asemenea, și capacități neutilizate destinate producției de bunuri al căror caracter specific este scăzut. Reducerea vânzărilor la aceste bunuri, ni se spune, nu poate fi explicată prin disproporționalitățile existente între echiparea cu bunuri de capital a diverselor ramuri; ele pot fi întrebuințate și sunt necesare pentru multe întrebuințări diferite. Și aceasta este o eroare. Dacă oțelăriile și fierăriile, minele de cupru și joagărele nu pot fi întrebuințate la deplina lor capacitate, motivul nu poate fi decât că nu există pe piață destui cumpărători pregătiți să cumpere întreaga lor producție la prețuri care să acopere costurile lor curente de exploatare. Cum costurile variabile nu pot consta decât din prețuri ale altor produse și din salarii – și cum același lucru se poate spune și despre prețurile acestor alte produse –, aceasta înseamnă întotdeauna că ratele salariale sunt prea ridicate pentru a le putea furniza slujbe tuturor celor dornici să muncească și pentru a asigura întrebuințarea echipamentelor inconvertibile până la întreaga măsură a limitelor determinate de cerința ca bunurile de capital nespecifice și mâna de lucru să nu fie retrase de la întrebuințări în care ele îndeplinesc nevoi mai urgente. {578}

Din situația de colaps provocată de boom nu există decât un singur

drum de întoarcere la o stare de lucruri în care acumularea progresivă de capital asigură o îmbunătățire constantă a bunăstării materiale: noi economisiri trebuie să permită acumularea bunurilor de capital necesare pentru echiparea armonioasă cu necesarul de capital a tuturor ramurilor de producție. Trebuie furnizate bunurile de capital ce lipsesc în acele ramuri care au fost în mod nejustificat neglijate în perioada de boom. Ratele salariale trebuie să scadă; oamenii trebuie să-și reducă temporar consumul, până când capitalul irosit datorită malinvestițiilor va fi restaurat. Cei cărora nu le plac aceste dificultăți din perioada de reajustare trebuie să se abțină la timp de la expansiunea creditului.

Nu este de nici un folos amestecul prin intermediul unei noi expansiuni a creditului în procesul de reajustare. În cel mai bun caz, el nu ar face decât să întrerupă și să tulbure procesul curativ al depresiunii, prelungindu-l, sau chiar determinând un nou boom, cu toate consecințele sale inevitabile.

Chiar în absența oricărei noi expansiuni a creditului, procesul de reajustare este amânat de efectele psihologice ale dezamăgirii și ale frustrărilor. Oamenii se eliberează greu de auto-iluzia unei aparente prosperități. Oamenii de afaceri încearcă să continue proiectele neprofitabile; ei își închid ochii pentru a evita o priveliște dureroasă. Lucrătorii amână reducerea pretențiilor lor la nivelul care este necesar din perspectiva condițiilor pieței; dacă ar fi posibil, ei ar dori să evite reducerea nivelului lor de trai și schimbarea ocupației și a locuinței lor. Oamenii sunt cu atât mai descurajați, cu cât erau mai optimiști în zilele mișcării ascendente. Pentru moment, ei își pierd încrederea în forțele proprii și spiritul de a întreprinde, în așa măsură încât nu reușesc nici măcar să profite de pe urma oportunităților bune. Însă lucrul cel mai rău este că oamenii sunt incorijibili. După câțiva ani, ei se lansează din nou în expansiunea creditului și vechea poveste se repetă.

Rolul jucat de factorii neîntrebuințați de producție în primele stadii ale boom-ului

În sistemul economic aflat în schimbare există întotdeauna inventare nevândute (care depășesc acele cantități ce trebuie păstrate în stoc din motive tehnice), lucrători fără slujbă și capacități neîntrebuințate de facilități productive non-convertibile. Sistemul se îndreaptă spre o stare în care nu există nici lucrători fără slujbe, nici inventare în surplus.[15] Însă, deoarece apariția de noi date deviază continuu cursul spre un nou țel, condițiile unei economii uniform repetitive nu se realizează niciodată.

15. Și în economia uniform repetitivă pot exista capacități neutilizate de echipament non-convertibil. Neutilizarea lor nu tulbură echilibrul cu nimic mai mult decât necultivarea pământului submarginal.

Prezența capacităților neutilizate alcătuite din investiții non-convertibile este o urmare a erorilor comise în trecut. Presupozițiile făcute de investitori {579} au fost, după cum s-a dovedit ulterior, incorecte; piața solicită mai intens alte bunuri decât acelea pe care pot fabricile să le producă. Stocarea de inventare excesive și șomajul catalactic al lucrătorilor sunt speculative. Proprietarul stocului refuză să vândă la prețul pieței, deoarece speră că va obține un preț superior la o dată ulterioară. Lucrătorul neangajat refuză să-și schimbe ocupația sau reședința, sau să se mulțumească să primească un salariu mai mic, deoarece speră că va obține mai târziu o slujbă cu salariu mai mare în locul unde locuiește și în ramura economică pe care o agreează mai mult. Ambii ezită să-și ajusteze pretențiile la actuala condiție a pieței, deoarece așteaptă o schimbare a datelor care va modifica situația în beneficiul lor. Ezitarea lor este unul din motivele pentru care sistemul nu este încă ajustat la condițiile pieței.

Susținătorii expansiunii creditului pretind că ceea le lipsește este suplimentarea mijloacelor fiduciare. Unitățile productive vor funcționa atunci la întreaga capacitate, stocurile se vor vinde la prețurile pe care proprietarii lor le consideră satisfăcătoare, iar șomerii vor primi slujbe la salariile pe care le consideră satisfăcătoare. Această doctrină extrem de populară implică ideea că augmentarea prețurilor, provocată de noile mijloace fiduciare, ar afecta toate celelalte bunuri și servicii în același timp, în vreme ce proprietarii stocurilor excedentare și muncitorii fără slujbe s-ar mulțumi cu aceleași prețuri și salarii nominale pe care le solicită – bineînțeles zadarnic – în prezent. Într-adevăr, dacă s-ar întâmpla lucrul acesta, prețurile și ratele salariale reale obținute de către acești proprietari de stocuri nevândute și de muncitorii fără slujbe ar scădea – relativ la prețurile altor bunuri și servicii – până la nivelul la care trebuie ele să scadă pentru a face posibilă găsirea de cumpărători și de patroni.

Evoluția fazei de boom nu este substanțial afectată de faptul că în ajunul ei există capacități neutilizate, inventare nevândute în surplus și muncitori fără slujbe. Să presupunem că există facilități neutilizate în industria mineritului de cupru, stocuri nevândute de cupru și mineri de cupru fără slujbe. Prețul cuprului este la un nivel la care mineritul nu rentează, în cazul anumitor mine; muncitorii respectivi sunt disponibilizați; există speculatori care se abțin de la a-și vinde stocurile. Ce este necesar pentru a face ca aceste mine să devină din nou profitabile, pentru a da slujbe șomerilor și pentru a vinde stocurile fără a forța scăderea prețurilor sub costurile de producție, este o creștere *p* a volumului bunurilor de capital existente, suficient de mare pentru a face posibilă o asemenea creștere a investițiilor și a volumului producției și al consumului, încât din ea să rezulte o creștere adecvată a cererii pentru cupru. Dacă, pe de altă parte, această creștere *p* nu se produce și antreprenorii, induși în eroare de expansiunea creditului, acționează totuși ca și cum *p* ar fi survenit efectiv, atunci, câtă vreme durează boom-ul, condițiile de pe piața de cupru vor fi ca și cum *p* s-ar fi adăugat efectiv la volumul bunurilor de capital disponibile. Dar tot ce s-a spus despre consecințele inevitabile ale expansiunii creditului se aplică {580} și în cazul acesta. Singura diferență este că, în ce privește cuprul, expansiunea

inadecvată a producției nu trebuie să se realizeze prin retragerea de capital și de forță de muncă de la întrebuințări ce ar fi servit mai bine dorințele consumatorilor. În cazul cuprului, noul boom întâlnește o situație deja existentă de malinvestire a capitalului și de malangajare a forței de muncă, pe care procesul de reajustare încă nu le-a absorbit, din perioada precedentului boom.

Devine astfel evident cât de vană este justificarea unei noi expansiuni a creditului pe baza capacităților neutilizate, a stocurilor nevândute – sau, cum se spune în mod eronat, „nevandabile"– și a lucrătorilor fără slujbe. Începuturile unei noi expansiuni a creditului întâlnesc rămășițele precedentelor malinvestiții și malangajări a forței de muncă, încă neobliterate în cursul procesului de reajustare și, în aparență, remediază erorile respective. De fapt însă, nu este decât o întrerupere a procesului de reajustare și de întoarcere la condiții sănătoase.[16] Existența unor capacități neutilizate și a neangajării forței de muncă nu este un argument valid împotriva corectitudinii teoriei creditului de circulație. Convingerea adepților expansiunii creditului și ai inflației, că abținerea de la continuarea expansiunii creditului și a inflației este responsabilă pentru perpetuarea crizei, este complet eronată. Remediile sugerate de acești autori nu ar face ca boom-ul să dureze în veci. Ele ar obstrucționa pur și simplu procesul de reînsănătoșire.

Erorile explicațiilor nemonetare ale ciclului de afaceri

Când discutăm tentativele nereușite de explicare a fluctuațiilor ciclice în afaceri prin doctrine non-monetare trebuie, înainte de orice, accentuat un aspect care în trecut a fost în mod nejustificat trecut cu vederea.

Au existat școli de gândire pentru care dobânda nu era decât prețul plătit pentru obținerea posesiei asupra unei cantități de monedă sau de substitute monetare. Pornind de la această convingere, adepții lor deduceau, cât se poate de logic, că abolirea rarității banilor și a substitutelor monetare ar suprima complet dobânda și ar asigura gratuitatea creditului. Dacă, pe de altă parte, respingem aceste idei și înțelegem natura dobânzii originare, se ivește o problemă a cărei soluționare nu trebuie să o ocolim. O ofertă suplimentară de credit, adusă de creșterea cantității de bani sau de mijloace fiduciare, are cu siguranță puterea de a reduce rata brută de piață a dobânzii. Dacă dobânda nu este doar un fenomen monetar și – prin urmare – nu poate fi definitiv redusă sau măturată de nici o creștere, indiferent cât de mare ar fi ea, a ofertei de bani sau de mijloace fiduciare, atunci științei economice îi revine de a arăta cum anume se restabilește nivelul dobânzii corespunzătoare situației non-monetare a pieței. {581} Ea trebuie să explice ce fel de proces elimină devierea ratei de piață de la rata care este consonantă cu raportul dintre evaluarea de către oameni a bunurilor prezente, relativ la cele viitoare. Dacă teoria economică nu ar putea furniza această explicație, ar însemna că ea admite implicit că dobânda este

16. Hayek (*Prices and Production*, ed. a doua, Londra, 1935, pp. 96 ff.) ajunge la aceeași concluzie, pe calea unui lanț de raționamente oarecum diferit.

un fenomen monetar, care ar putea chiar să dispară complet, în cursul modificărilor relației monetare.

Pentru explicațiile non-monetare ale ciclului de afaceri, împrejurarea că există depresiuni recurente este un fapt primar. Adepții ei încep prin a nu vedea, în felul cum schematizează ei secvența evenimentelor economice, nici un indiciu care ar putea sugera o interpretare satisfăcătoare a acestor dezordini enigmatice. Ei caută cu disperare un expedient, pentru a-l aplica peste ideile lor, în calitate de așa-zisă teorie a ciclului.

Nu la fel stau lucrurile cu teoria monetară, sau a creditului de circulație. Teoria monetară modernă a reușit, în cele din urmă, să îndepărteze toate ideile despre o așa-zisă neutralitate a banilor. Ea a demonstrat definitiv că în economia de piață operează factori despre care o doctrină care ignoră forța motrice a banilor nu ne poate spune nimic. Sistemul catalactic, care implică recunoașterea non-neutralității banilor și a forței lor motrice, ne obligă să răspundem la întrebarea cum anume este afectată rata dobânzii de modificările relației monetare, mai întâi pe termen scurt și apoi pe termen lung. Dacă nu ar putea răspunde acestor întrebări, sistemul ar fi deficitar. Dacă ar furniza un răspuns care să nu explice simultan și fluctuațiile ciclice ale comerțului, atunci el ar fi contradictoriu. Chiar dacă nu ar fi existat niciodată mijloace fiduciare și credit de circulație, catalactica modernă ar fi obligată să ridice problema referitoare la relațiile dintre modificările relației monetare și rata dobânzii.

Am văzut deja că orice explicație non-monetară a ciclului este constrânsă să admită faptul că o condiție indispensabilă a emergenței boom-ului este o creștere a cantității de bani sau de mijloace fiduciare. Este evident că o tendință generală de creștere a prețurilor, care nu este determinată de o restrângere generală a producției și a ofertei de bunuri oferite spre vânzare, nu se poate manifesta dacă oferta de bani (în sens larg) nu a crescut. Constatăm acum că cei ce resping explicația monetară sunt obligați să recurgă la teoria pe care o denigrează și pentru un al doilea motiv. Într-adevăr, numai această teorie răspunde la întrebarea cum anume este afectată piața de credite și rata de piață a dobânzii de un influx de bani și de mijloace fiduciare suplimentare. Doar aceia pentru care dobânda nu este decât rezultatul unei rarități condiționate în mod instituțional a banilor se pot dispensa de recunoașterea implicită a teoriei ciclului bazate pe creditul de circulație. Astfel se explică de ce nici un critic nu a formulat vreodată vreo obiecție consistentă împotriva acestei teorii.

Fanatismul acesta, cu care suporterii tuturor doctrinelor non-monetare refuză să-și recunoască erorile, este, desigur, o manifestare de partizanat politic. {582} Marxiștii sunt cei care au inițiat obiceiul de a interpreta crizele comerciale ca pe un rău inerent capitalismului, ca pe un produs necesar al „anarhiei" capitaliste a producției.[17] Socialiștii nemarxiști și intervenționiștii sunt la fel de dornici de a demonstra că economia de piață nu poate evita repetarea depresiunilor. Ei sunt cu atât mai zeloși în atacarea teoriei monetare, cu cât

17. Cu privire la eroarea fundamentală a marxismului și a altor teorii bazate pe ideea de subconsum, cf. mai sus, p. 301.

manipularea banilor și a creditului reprezintă, astăzi, principalul instrument prin care guvernele anticapitaliste urmăresc implementarea omnipotenței guvernamentale.[18]

Tentativele de a pune depresiunile economice în legătură cu influențe cosmice, printre care cea mai remarcabilă este teoria petelor solare, a lui William Stanley Jevons, au eșuat lamentabil. Economia de piață a reușit într-o manieră destul de satisfăcătoare să adapteze producția și comerțul la toate condițiile naturale ale vieții umane și ale mediului ei. Este complet arbitrar să se presupună că există un unic fapt natural – anume, presupusele variațiuni ritmice ale recoltelor – la care economia de piață nu se poate adapta. De ce nu reușesc antreprenorii să identifice fenomenul fluctuațiilor recoltelor și să ajusteze activitățile de afaceri în așa fel încât să neutralizeze efectele sale dezastruoase asupra planurilor lor?

Orientate după sloganul marxist „anarhie a producției", doctrinele contemporane non-monetare ale ciclului explică fluctuațiile ciclice ale afacerilor în termenii unei tendințe, chipurile inerente sistemului economic capitalist, de a da naștere la disproporții în volumul investițiilor făcute în diversele ramuri industriale. Dar chiar și aceste doctrine ale disproporțiilor nu neagă faptul că fiecare om de afaceri se străduiește să evite asemenea erori, care-i provoacă în mod necesar pagube financiare serioase. Esența activității antreprenorilor și a capitaliștilor este tocmai de a nu se lansa în proiecte pe care le consideră neprofitabile. Dacă admitem că există o tendință a oamenilor de afaceri de a da greș în strădaniile acestea, implicația este că toți afaceriștii sunt lipsiți de viziune pe termen lung. Ei sunt prea stupizi pentru a evita anumite greșeli și astfel se împiedică la tot pasul în conducerea afacerilor de care se ocupă. Întreaga societate trebuie să plătească pentru a acoperi costurile greutății de cap a speculatorilor, promotorilor și antreprenorilor.

Este, desigur, evident că oamenii sunt failibili și nici afaceriștii nu fac excepție de la această slăbiciune generală. Dar nu trebuie să uităm că pe piața liberă funcționează continuu un proces de selecție. Se manifestă o tendință permanentă de îndepărtare a antreprenorilor mai puțin eficienți, adică a acelora care dau greș în încercările lor de anticipare corectă a cererilor viitoare ale consumatorilor. Dacă anumiți antreprenori produc bunuri în exces față {583} de cererea consumatorilor și, prin urmare, nu pot vinde bunurile acestea la prețuri remunerative și suferă pierderi, alte grupuri, care produc acele lucruri spre care publicul se înghesuie, realizează profituri cu atât mai mari. Anumite sectoare economice sunt afectate negativ, în vreme ce altele înfloresc. Nu se poate manifesta o depresiune generalizată a afacerilor.

Dar adepții doctrinelor pe care le analizăm pun altfel problema. Ei pleacă de la presupoziția că nu doar întreaga clasă antreprenorială, ci întreaga omenire este lovită de cecitate. Deoarece clasa antreprenorială nu este un ordin social izolat, către care accesul să le fie închis străinilor, deoarece fiecare om

18. Cu privire la aceste manipulări ale banilor și ale creditului, cf. mai jos, pp. 780-803.

întreprinzător este, practic, în poziția de a rivaliza cu cei ce aparțin deja clasei antreprenoriale și deoarece istoria capitalismului furnizează nenumărate exemple de noi veniți fără nici un ban, care au reușit în mod strălucit să se lanseze în producția acelor bunuri care, conform propriei lor judecăți, erau potrivite pentru a satisface cele mai urgente nevoi ale consumatorilor, presupoziția că antreprenorii cad regulat pradă anumitor erori implică tacit ideea că toți oamenii practici sunt lipsiți de inteligență. Ea implică ideea că nimeni dintre cei angajați în afaceri și nimeni dintre cei ce intenționează să se angajeze în afaceri, dacă li se ivește vreo oportunitate datorată scăpărilor celor deja angajați în aceste activități, nu este suficient de ager pentru a sesiza adevărata situație a pieței. Pe de altă parte însă, teoreticienii care nu activează ei înșiși în organizarea afacerilor, ci doar filosofează pe marginea acțiunilor altor oameni, se consideră pe sine suficient de ageri pentru a descoperi erorile care-i induc în eroare pe cei ce fac afaceri. Acești profesori omniscienți nu se lasă niciodată induși în eroare de greșelile care întunecă judecata tuturor celorlalți. Ei știu cu precizie unde greșește libera inițiativă. Pretențiile lor de a fi investiți cu puteri dictatoriale de control asupra afacerilor sunt, prin urmare, pe deplin justificate.

Aspectul cel mai uimitor al acestor doctrine este că ele implică, în plus, că oamenii de afaceri, în micimea lor mentală, se cramponează obstinați de metodele lor greșite, în ciuda faptului că savanții le-au demascat de mult erorile. Deși acestea sunt expuse în toate manualele, afaceriștii nu se pot abține de la a le repeta. Este evident că nu există nici un mijloc de împiedicare a recurenței depresiunilor economice, cu excepția încredințării puterii supreme filosofilor, pe linia ideilor utopice ale lui Platon.

Să analizăm pe scurt cele două varietăți mai populare ale acestor doctrine ale disproporționalității.

Avem, mai întâi, doctrina bunurilor durabile. Bunurile acestea își păstrează, pentru o vreme, capacitatea de a furniza servicii. Câtă vreme durează perioada lor de viață, cumpărătorul care a achiziționat o unitate nu o va înlocui prin cumpărarea uneia noi. Astfel, odată ce toată lumea și-a făcut cumpărăturile, cererea pentru produse noi scade. Afacerile se deteriorează. O relansare nu este posibilă decât atunci când, după scurgerea unui anumit timp, vechile case, mașini, frigidere și alte bunuri asemenea lor se uzează și proprietarii lor își cumpără altele noi. {584}

Dar oamenii de afaceri sunt în general mai prevăzători decât presupune această doctrină. Ei urmăresc ajustarea volumului activității lor productive la dimensiunile anticipate ale cererii consumatorilor. Brutarii țin seama de faptul că în fiecare zi gospodina are nevoie de o pâine, iar producătorii de coșciuge iau în calcul faptul că numărul total de coșciuge vândute anual nu poate depăși numărul de persoane decedate în cursul acestei perioade. Industria de motoare calculează pe baza duratei medii de „viață" a produselor sale, nu mai puțin decât croitorii, cizmarii, producătorii de autoturisme, de aparate radio și de frigidere, sau firmele de construcții. Desigur, există întotdeauna promotori care, aflați într-o dispoziție de optimism înșelător, își pot supradezvolta

întreprinderile. În cursul realizării acestor proiecte, ei smulg factori de producție de la alte capacități productive din cadrul aceleiași industrii, sau din alte ramuri industriale. În felul acesta, supraextinderea lor are drept urmare o relativă restricționare a producției în alte domenii. O ramură continuă să se dezvolte, în vreme ce altele se restrâng, până când neprofitabilitatea primeia și profitabilitatea celei de a doua restabilesc situația. Atât boom-ul inițial, cât și contracția ulterioară nu privesc decât o parte din întreprinderile de afaceri.

Al doilea tip de astfel de doctrine ale disproporționalității este cunoscut sub numele de principiu al accelerării. Creșterea temporară a cererii pentru un anumit bun duce la creșterea producției pentru bunul respectiv. Dacă ulterior cererea scade din nou, investițiile făcute în vederea acestei expansiuni apar ca fiind malinvestiții. Lucrul acesta devine deosebit de pernicios în sfera producției de factori durabili de producție. Dacă cererea pentru bunul de consum *a* crește cu 10%, firmele de afaceri augmentează echipamentul *p* necesar pentru producția lui *a* cu 10%. Creșterea cererii pentru *p* care rezultă de aici este cu atât mai mare față de cererea anterioară pentru *p*, cu cât este mai mare durata pe parcursul căreia poate furniza servicii o unitate de *p* și cu cât mai mică era, în consecință, cererea anterioară în vederea înlocuirii unităților uzate de *p*. Dacă durata de viață a unei unități de *p* este de 10 ani, cererea anuală de înlocuire pentru *p* era egală cu 10% din stocul de *p* întrebuințat până atunci în cadrul industriei. Creșterea cu 10% a cererii pentru *a* dublează, în consecință, cererea de *p* și provoacă o amplificare de 100% a volumului de echipament *r*, necesar producției de *p*. Dacă ulterior cererea pentru *a* încetează de a mai crește, atunci 50% din capacitatea lui *r* rămâne nefolosită. Dacă augmentarea creșterii anuale a cererii de *a* scade de la 10% la 5%, atunci 25% din capacitatea de producție a lui *r* nu mai poate fi întrebuințată.

Eroarea fundamentală a acestei doctrine este că privește activitățile antreprenoriale ca pe niște răspunsuri automate oarbe la situația de moment a cererii. Ori de câte ori cererea crește și face ca o ramură de afaceri să devină mai profitabilă, se presupune că facilitățile productive se amplifică instantaneu în mod proporțional. Această perspectivă este inacceptabilă. Antreprenorii greșesc adesea. Pentru aceste erori ei plătesc din greu. Dar cineva care ar acționa {585} în felul descris de principiul accelerației nu ar fi un antreprenor, ci un automat neînsuflețit. În realitate, antreprenorul este un *speculator*[19], o persoană dornică să-și întrebuințeze opinia referitoare la structura viitoare a pieței în scopul realizării de operațiuni economice care promit să fie profitabile. Această înțelegere anticipativă specifică a condițiilor din viitorul incert sfidează orice reguli și sistematizări. Ea nu poate fi nici predată, nici învățată. Altminteri, toată lumea s-ar putea lansa în activități antreprenoriale, cu aceleași perspective de succes. Ceea ce distinge pe antreprenorul de succes și pe promotor de alți oameni este tocmai faptul că nu se lasă călăuzit de ceea ce a fost și este,

19. Merită să observăm că [în lb. engleză] același termen (*speculation*) este întrebuințat atât pentru a desemna deliberarea promotorilor și antreprenorilor și acțiunile rezultate din ea, cât și raționamentele academice ale teoreticienilor, care nu duc în mod direct la nici o acțiune.

ci își ajustează afacerile pe baza opiniei sale despre viitor. El vede trecutul și prezentul ca și ceilalți; însă viitorul îl judecă în mod diferit. El se ghidează în acțiunile sale după o opinie despre viitor care diferă de cea a mulțimii. Resortul acțiunilor sale este că estimează altfel decât alți oameni factorii de producție și prețurile viitoare ale bunurilor care pot fi produse cu ajutorul lor. Dacă structura actuală a prețurilor face foarte profitabile afacerile celor care astăzi comercializează mărfurile respective, producția lor va crește numai în măsura în care antreprenorii cred că această constelație favorabilă a pieței va dura suficient de mult timp pentru a face ca investițiile noi să devină rentabile. Dacă antreprenorii nu anticipează lucrul acesta, atunci nici chiar profiturile deosebit de ridicate ale întreprinderilor care produc în prezent nu vor determina o extindere. Tocmai această rezervă a capitaliștilor și a antreprenorilor de a investi în linii de producție pe care le consideră neprofitabile este violent criticată de cei ce nu înțeleg modul de funcționare al economiei de piață. Inginerii de orientare tehnocratică se plâng că supremația motivației profitului îi împiedică pe consumatori de a fi serviți din abundență cu toate acele bunuri pe care li le-ar putea furniza tehnologia modernă. Demagogii protestează împotriva lăcomiei capitaliștilor, care urmăresc, chipurile, perpetuarea rarității.

O explicație satisfăcătoare a fluctuațiilor economice nu trebuie să se bazeze pe faptul că anumite firme sau grupuri de firme evaluează greșit configurația viitoare a pieței și fac, de aceea, investiții proaste. Obiectul ciclului de afaceri este avântul *generalizat* al afacerilor, propensiunea de a augmenta producția în *toate* ramurile industriale – și depresiunea *generală* care urmează. Fenomenele acestea nu pot fi provocate de faptul că profiturile mai mari în anumite ramuri de afaceri determină extinderea acestora și investiții corespunzătoare, mai mult decât proporționale, în industriile care fabrică echipamentul necesar pentru această extindere.

Este un lucru bine știut că, pe măsură ce boom-ul progresează, ustensilele și alte echipamente devin tot mai greu de achiziționat. Fabricile care produc aceste lucruri sunt suprasolicitate de comenzi. Clienții lor trebuie să aștepte {586} multă vreme până când li se livrează ustensilele comandate. Lucrul acesta arată limpede că industriile producătoare de factori de producție nu își augmentează propriile facilități productive atât de repede pe cât presupune principiul accelerării.

Însă chiar dacă, de dragul argumentației, am fi gata să admitem că antreprenorii și capitaliștii se comportă în felul descris de doctrina disproporționalității, rămâne inexplicabil cum ar putea ei să continue, în absența expansiunii creditului. Avântul spre asemenea investiții suplimentare ridică prețurile factorilor complementari de producție și rata dobânzii pe piața de credite. Efectele acestea ar frâna tendințele expansioniste foarte curând, în absența expansiunii creditului.

Adepții doctrinelor disproporționalității invocă anumite evenimente din domeniul agriculturii, drept confirmare a afirmației lor privind lipsa inerentă de prevedere a oamenilor de afaceri privați. Dar este de neconceput să se

explice trăsăturile caracteristice ale inițiativei libere și competitive, așa cum se manifestă în economia de piață, prin trimitere la condițiile particulare din sfera fermelor mici și mijlocii. În multe țări, această sferă este îndepărtată instituțional de supremația pieței și a consumatorilor. Filosofia interferenței guvernamentale este mereu pornită să-i protejeze pe fermieri de vicisitudinile pieței. Fermierii aceștia nu activează pe piața liberă; ei sunt privilegiați și răsfățați prin diverse mecanisme. Orbita activităților lor productive este, așa-zicând, o rezervație, în care înapoierea tehnologică, obstinația îngustă și ineficiența antreprenorială sunt prezervate în mod artificial, pe seama categoriilor non-agricole ale populației. Dacă fermierii comit greșeli în felul cum își gestionează afacerile, statul îi silește să acopere pierderile pe consumatori, pe contribuabili și pe creditorii ipotecari.

Este adevărat că există ceva de felul ciclului de alternanță între cultivarea de cereale si creșterea de porci (*corn-hog cycle*) și alte fenomene similare, în sfera altor produse agricole. Dar recurența acestui tip de cicluri se datorează faptului că penalizările pe care piața le aplică antreprenorilor ineficienți și neglijenți nu îi afectează pe mulți dintre fermieri. Fermierii aceștia nu sunt responsabili pentru acțiunile lor, deoarece sunt odraslele de companie ale guvernelor și ale politicienilor. Dacă nu s-ar fi bucurat de acest privilegiu, ei ar fi dat de mult faliment, iar fermele agricole care le-au aparținut cândva ar fi acum gestionate de oameni mai capabili.

XXI. MUNCA ȘI SALARIILE

1. Munca introversivă și cea extroversivă

Un om poate surmonta dezutilitatea muncii (adică poate renunța la a se bucura de agrement) pentru diferite motive.

1. El poate munci pentru a-și asigura puterea, vigoarea și agilitatea minții și a trupului. Dezutilitatea muncii nu este un preț de plătit pentru atingerea acestor țeluri; depășirea ei este inseparabilă de satisfacțiile căutate. Cele mai obișnuite exemple sunt sportul ca atare – practicat fără nici un scop remunerativ sau de reușită socială – și căutarea adevărului și a cunoașterii de dragul propriei lor valori, deci nu ca mijloace de augmentare a eficienței și a calificării subiectului, în vederea desfășurării altor activități, cu alte obiective.[1]

2. Se poate resemna cu dezutilitatea muncii pentru a-L servi pe Dumnezeu. El își sacrifică agrementul pentru a-L bucura pe Dumnezeu, pentru a fi recompensat în lumea de apoi cu fericire veșnică și, în pelerinajul prin lumea aceasta, cu suprema încântare pe care o poate aduce cuiva certitudinea de a-și fi făcut toate datoriile religioase. (Dacă, pe de altă parte, omul îl servește pe Dumnezeu în vederea atingerii de obiective pământești – pâinea lui cea de toate zilele și succes în treburile seculare –, atunci conduita lui nu diferă în mod substanțial de alte demersuri de atingere a unor avantaje mundane prin cheltuirea de muncă. Dacă teoria care îi călăuzește comportamentul este corectă și dacă anticipările lui se vor materializa sau nu este irelevant pentru caracterizarea catalactică a modului său de a acționa.[2]

3. Poate trudi pentru a evita vreun rău mai mare. El se resemnează cu dezutilitatea muncii pentru a uita, pentru a scăpa de gânduri depresive și pentru a trece peste momente dificile; munca este pentru el, așa-zicând, un rafinament perfecționat al jocului. Această joacă rafinată nu trebuie confundată cu jocurile simple ale copiilor, care produc doar plăcere. (Există însă și alte jocuri de copii. Copiii sunt și ei destul de ageri pentru a-și găsi jocuri rafinate.) {588}

1. Cunoașterea nu țintește la un scop diferit de acela de a cunoaște. Ceea ce îi aduce satisfacție gânditorului este gândirea ca atare, nu dobândirea de cunoaștere perfectă, care este un țel inaccesibil pentru om.

2. Nu este, desigur, necesar să mai observăm că a face o comparație între aspirația spre cunoaștere sau un mod de viață pios și sporturi sau jocuri nu implică nici un fel de desconsiderare, a nici uneia dintre aceste angajări.

4. El poate munci deoarece preferă remunerația pe care o poate încasa de pe urma lucrului, suficient de mult pentru a compensa dezutilitatea muncii și plăcerile agrementului.

Muncile corespunzătoare claselor 1, 2 și 3 sunt cheltuite deoarece însăși dezutilitatea muncii satisface – și nu produsul ei. Omul se silește și trudește, nu în vederea atingerii unui obiectiv la capătul unui marș, ci chiar de dragul mărșăluirii. Montaniardul care escaladează muntele nu dorește doar să ajungă în vârf; el dorește să ajungă acolo pe calea escaladării. Pe el nu-l interesează rețeaua de cale ferată, care l-ar putea duce sus mai rapid și fără probleme, cu toate că prețul călătoriei cu trenul este mai redus decât costurile urcușului pe jos (de exemplu, decât remunerația ghidului). Efortul urcușului nu îi oferă o gratificare imediată; el implică dezutilitatea muncii. Însă tocmai învingerea acestei dezutilități este ceea ce îl satisface pe montaniard. O ascensiune mai puțin solicitantă nu l-ar mulțumi mai mult, ci mai puțin.

Putem numi muncile corespunzătoare claselor 1, 2 și 3 munci *introversive*, pentru a le distinge de muncile *extroversive*, corespunzătoare clasei 4. În anumite cazuri, muncile introversive pot să provoace – ca niște efecte secundare, așa-zicând – rezultate pentru a căror atingere alți oameni s-ar supune dezutilității muncii. Credinciosul ar putea îngriji bolnavi pentru o recompensă cerească; căutătorul adevărului, dedicat în exclusivitate căutării cunoașterii, ar putea descoperi un dispozitiv cu utilitate practică. În măsura în care se întâmplă aceasta, munca introversivă poate influența oferta pe piață. De regulă însă, catalactica se preocupă numai de munca extroversivă.

Problemele psihologice ridicate de munca introversivă sunt irelevante din punct de vedere catalactic. Văzută din perspectiva catalacticii, munca introversivă trebuie socotită ca făcând parte din consum. Desfășurarea ei nu presupune, de regulă, doar eforturile personale ale persoanelor interesate, ci și cheltuirea unor factori materiali de producție și a unor produse provenite din munca extroversivă a altor persoane, care nu este imediat gratificatoare și trebuie cumpărată, prin plata de salarii. Practicarea religiei necesită locuri de închinare și echiparea acestora; sportul necesită diverse ustensile și accesorii, antrenori și arbitri. Toate lucrurile acestea țin de orbita consumului.

2. Bucuria și amarul muncii

Numai munca extroversivă, care nu este imediat gratificatoare, constituie un subiect de cercetare catalactică. Caracteristicile acestui tip de muncă sunt că ea este depusă în vederea unui scop situat dincolo de

desfășurarea ei și de dezutilitatea pe care o implică. Oamenii muncesc pentru că doresc să culeagă fructele muncii lor. Munca în sine cauzează dezutilitate. Dar, în afara acestei dezutilități, care este iritantă și l-ar împinge pe om să-și economisească munca, chiar și dacă puterea lui de muncă ar fi nelimitată și el ar fi capabil să muncească fără întrerupere, mai apar uneori anumite fenomene emoționale speciale, sentimente {589} de bucurie sau de amar, asociate cu prestarea anumitor tipuri de munci.

Atât bucuria, cât și amarul muncii țin de un alt domeniu decât dezutilitatea muncii. Bucuria muncii nu poate, prin urmare, nici să reducă, nici să îndepărteze dezutilitatea muncii. Bucuria muncii nu trebuie confundată cu gratificarea imediată produsă de anumite tipuri de muncă. Este vorba despre un fenomen asociat, care provine fie din gratificarea mediată a muncii, din produs sau din recompensă, fie din anumite circumstanțe adiacente.

Oamenii nu se supun dezutilității muncii de dragul bucuriei care însoțește munca, ci de dragul gratificării mediate aduse de ea. De fapt, bucuria muncii presupune, în general, dezutilitatea respectivei munci.

Sursele din care provine bucuria muncii sunt:

1. Anticiparea gratificării mediate a muncii, anticiparea satisfacției ce o vor aduce succesul și rezultatele ei. Truditorul privește la munca lui ca la un mijloc de atingere a unui scop urmărit, și progresul lucrului îl încântă, văzut ca mijloc de apropiere de obiectivul său. Bucuria lui reprezintă o pregustare a satisfacției prilejuite de gratificarea mediată. În cadrul cooperării sociale, această bucurie se manifestă prin mulțumirea de a fi capabil să te menții în organismul social și să furnizezi servicii pe care le apreciază semenii tăi, fie prin cumpărarea produsului, fie prin remunerarea muncii cheltuite. Lucrătorul se bucură pentru că dobândește auto-respect și conștiința de a se întreține pe sine și familia sa – și de a nu fi dependent de mila altora.

2. În desfășurarea muncii sale, lucrătorul se bucură de aprecierea estetică a calificării sale și a produsului său. Aici nu este vorba doar de plăcerea contemplativă a omului care privește lucruri făcute de alți oameni. Este mândria omului care poate spune: știu să fac asemenea lucruri, aceasta este munca mea.

3. Odată terminat lucrul, lucrătorul se bucură de sentimentul de a fi depășit cu succes truda și necazul implicate. El se bucură că a scăpat de ceva dificil, neplăcut și dureros, că s-a eliberat, pentru un anumit timp, de povara dezutilității muncii. El încearcă sentimentul omului care poate spune: „Am reușit!”.

4. Anumite tipuri de muncă satisfac anumite dorințe specifice. Există, de exemplu, ocupații care satisfac dorințe erotice – fie conști-

ente, fie subconștiente. Dorințele acestea pot fi normale sau perverse. Cultivatorii de fetișuri, homosexualii, sadicii și alți perverși își pot, de asemenea, găsi uneori, în muncile pe care le depun, un prilej de satisfacere a poftelor lor ciudate. Există ocupații ce sunt deosebit de atractive {590} pentru asemenea oameni. Cruzimea și setea de sânge se dezvoltă luxuriant sub anumite umbrele ocupaționale.

Diversele tipuri de muncă oferă condiții diverse pentru apariția bucuriei muncii. Aceste condiții pot fi, în general, mai omogene în cadrul claselor 1 și 3 decât în clasa 2. Este evident că ele sunt mai rar prezente în cadrul clasei 4.

Bucuria muncii poate să lipsească în întregime. Ea poate fi complet eliminată de anumiți factori psihici. Pe de altă parte, omul poate urmări în mod conștient augmentarea bucuriei muncii.

Cercetătorii atenți ai sufletului uman au urmărit întotdeauna sporirea bucuriei muncii. O mare parte din realizările organizatorilor și liderilor de armate de mercenari ținea de această preocupare. Sarcina lor era ușoară, câtă vreme profesia armelor furnizează satisfacțiile corespunzătoare clasei 4. Pe de altă parte, aceste satisfacții nu depind de loialitatea purtătorului de arme. Ele i se oferă și soldatului care își părăsește comandantul la ananghie și se întoarce împotriva lui, punându-se în serviciul altor lideri. Astfel, sarcina specifică a utilizatorilor de mercenari era de a promova un *esprit de corps* și o loialitate, care să le poată conferi salariaților respectivi imunitate la ispite. Existau, bineînțeles, și căpitani care nu se preocupau de asemenea probleme impalpabile. În armatele și forțele navale din secolul al XVIII-lea, singurele mijloace de asigurare a ascultării și de prevenire a dezertării erau pedepsele barbare.

Industrialismul modern nu a vizat augmentarea deliberată a bucuriilor muncii. El s-a bazat pe ameliorarea stării materiale pe care o aducea angajaților din sfera sa, atât în calitatea acestora de salariați, cât și în cea de consumatori și cumpărători de produse. Pentru că cei ce căutau de lucru se înghesuiau spre fabrici și toată lumea se îngrămădea în manufacturi, nu părea să existe nici un motiv de a recurge la metode deosebite. Beneficiile pe care masele le culegeau de pe urma sistemului capitalist erau atât de evidente, încât nici unui întreprinzător nu i se părea necesar să-i ademenească pe lucrători cu propagandă procapitalistă. Capitalismul modern înseamnă, în esență, producție de masă pentru nevoile maselor. Cumpărătorii produselor sunt, în linii mari, aceiași oameni care cooperează, în calitate de salariați, la fabricarea lor. Creșterea vânzărilor furniza patronului informații credibile în legătură cu creșterea nivelului de trai al maselor. El nu se preocupa de senti-

mentele angajaților săi în calitate de muncitori. El urmărea exclusiv servirea lor în calitate de consumatori. Chiar și astăzi, când suntem confruntați cu cea mai persistentă și fanatică propagandă anticapitalistă, nu există vreo contra-propagandă.

Această propagandă anticapitalistă reprezintă un plan sistematic de substituire a bucuriei cu amarul muncii. Bucuria muncii corespunzătoare claselor 1 și 2 depinde întrucâtva de factori ideologici. Lucrătorul {591} se bucură de poziția lui în societate și de cooperarea lui activă la efortul productiv al acesteia. Dacă ponegrim această ideologie și o înlocuim cu o alta, care îl prezintă pe salariat ca victimă neajutorată a unor exploatatori nemiloși, atunci transformăm bucuria muncii într-un sentiment de dezgust și de amăreală.

Nici o ideologie, indiferent cât de impresionant ar fi ea promovată și prezentată, nu poate afecta dezutilitatea muncii. Aceasta este imposibil de redus prin persuasiune sau prin sugestie hipnotică. Pe de altă parte, ea nu poate fi mărită prin cuvinte sau doctrine. Dezutilitatea muncii este un fenomen dat în mod necondiționat. Descărcarea spontană și lipsită de griji a energiilor și a funcțiilor vitale ale omului, în condiții de libertate și fără alt obiectiv, este dorită de toată lumea mai mult decât constrângerea aspră a efortului orientat spre un scop. Dezutilitatea muncii îl împovărează chiar și pe un om devotat muncii sale cu inima și cu sufletul – și chiar cu lepădare de sine. Chiar și acesta caută să reducă volumul de muncă, dacă acest lucru este posibil fără a prejudicia satisfacțiile mediate anticipate – și el apreciază bucuria muncii corespunzătoare clasei 3.

Pe de altă parte, bucuria muncii corespunzătoare claselor 1 și 2 – și uneori chiar 3 – poate fi eliminată prin influențe ideologice și poate fi înlocuită cu amarul muncii. Dacă lucrătorul devine convins că ceea ce îl face să se supună dezutilității muncii nu este propria sa evaluare mai mare acordată compensației stipulate, ci doar un sistem social inechitabil, atunci el începe să-și urască munca. Amăgit de sloganurile propagandiștilor socialiști, el nu reușește să înțeleagă că dezutilitatea muncii este un fapt inexorabil al condiției umane, o dată ultimă, care nu poate fi îndepărtată prin dispozitive sau metode de organizare socială. El cade pradă erorii marxiste după care, în comunitatea socialistă, munca nu va mai genera durere, ci plăcere.[3]

Faptul că amarul muncii înlocuiește bucuria muncii nu afectează nici evaluarea dezutilității muncii, nici pe cea a produsului acesteia. Atât cererea, cât și oferta de mână de lucru rămân neschimbate, deoarece

3. Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*, ed. a 7-a, Stuttgart, 1910, p. 317. A se vedea mai sus, p. 137.

oamenii nu lucrează pentru bucuria muncii, ci în vederea gratificării mediate. Ceea ce se modifică este doar atitudinea emoțională a lucrătorului. Munca sa, poziția sa în cadrul complexului diviziunii sociale a muncii, raporturile lui cu alți membri ai societății și cu societatea în ansamblu îi apar acum într-o lumină nouă. El se autocompătimește, ca o victimă neajutorată a unui sistem absurd și injust. El devine un cârcotaș posomorât, cu o personalitate dezechilibrată, o pradă ușoară pentru tot felul de impostori și de șarlatani. O atitudine voioasă în desfășurarea sarcinilor cuiva și cu ocazia înfrângerii dezutilității muncii îi face pe oameni veseli, le fortifică energiile și forțele vitale. Resimțirea {592} unei amăreli în timpul lucrului îi face pe oameni abătuți și nevrozați. O societate în care predomină amarul muncii este o adunare de nemulțumiți resentimentari, certăreți și mânioși.

Pe de altă parte, în ce privește izvoarele volitive de depășire a dezutilității muncii, rolul jucat de bucuria și de amarul muncii este doar unul accidental și colateral. Nu poate fi vorba de a-i face pe oameni să muncească doar de dragul bucuriei muncii. Bucuria muncii nu poate substitui gratificarea mediată a muncii. Singurul mijloc de a-l determina pe un om să muncească mai mult și mai bine este de a-i oferi o recompensă mai mare. Degeaba îl vom ademeni cu bucuria muncii. Când dictatorii din Rusia sovietică, din Germania nazistă și din Italia fascistă au încercat să fixeze bucuriei muncii o funcție precisă în sistemul lor de producție, ei și-au văzut așteptările înșelate.

Nici bucuria și nici amarul muncii nu pot influența volumul de muncă oferit pe piață. În măsura în care aceste sentimente se fac resimțite cu aceeași intensitate în toate tipurile de muncă, această concluzie este evidentă. Dar lucrurile nu stau altfel nici când este vorba de bucuria sau amarul condiționate de caracteristicile specifice unei anumite munci, sau de caracterul specific al lucrătorului. Să examinăm, de pildă, bucuria corespunzătoare clasei 4. Dorința anumitor oameni de a obține slujbe care oferă prilejuri de a gusta respectivele satisfacții specifice tinde să diminueze ratele salariale în această sferă. Însă tocmai acesta este motivul care îi determină pe alți oameni, mai puțin reactivi la respectivele plăceri dubioase, să prefere alte sectoare ale pieței mâinii de lucru, în care pot să câștige mai mult. Astfel se manifestă o tendință de sens opus, care o neutralizează pe cea dintâi.

Bucuria și amarul muncii sunt fenomene psihologice, care nu influențează nici evaluarea subiectivă de către individ a dezutilității și a gratificării mediate a muncii, nici prețul plătit pe piață pentru mâna de lucru.

3. Salariile

Munca este un factor de producție limitat. Ca atare, el se vinde și se cumpără pe piață. Dacă prestatorul muncii este vânzătorul produselor sau al serviciilor, atunci prețul plătit pentru muncă este inclus în prețul acordat pentru produse sau pentru servicii. Dacă se vinde și se cumpără muncă brută ca atare, fie de către un antreprenor angrenat în producție pentru vânzare, fie de către un consumator, dornic să întrebuințeze serviciile prestate pentru consumul său propriu, atunci prețul achitat se numește salariu.

Pentru omul care acționează, propria sa muncă nu reprezintă doar un factor de producție, ci și sursa dezutilității; el îi acordă valoare nu doar din perspectiva gratificării mediate anticipate, ci și din perspectiva dezutilității pe care i-o prilejuiește. Însă și pentru el ca și pentru oricine altcineva, munca altor persoane oferită spre vânzare pe piață nu este decât un factor de producție. Omul se raportează la munca altor oameni în același fel în care se raportează la toți factorii materiali de {593} producție limitați. El o evaluează conform principiilor pe care le aplică pentru evaluarea tuturor celorlalte bunuri. Nivelul ratelor salariale se determină pe piață în același fel în care se determină prețurile tuturor mărfurilor. În sensul acesta putem spune că munca este o marfă. Asocierile emoționale, pe care oamenii le atașează acestui termen, sub influența marxismului, nu contează. Este suficient să remarcăm aici că patronii se raportează la muncă la fel cum se raportează la mărfuri, deoarece comportamentul consumatorilor îi silește să procedeze astfel.

Este inacceptabil să vorbim despre muncă și salarii în general, fără să facem anumite precizări. Un tip uniform de muncă sau o rată salarială generală nu există. Munca este de calități foarte diferite și fiecare tip de muncă furnizează anumite servicii specifice. Fiecare tip de muncă este evaluat în calitate de factor [de producție] complementar, în vederea producerii anumitor bunuri de consum și anumitor servicii. Nu există nici o legătură directă între evaluarea monetară a serviciilor unui chirurg și cea a unui hamal. Dar, în mod indirect, fiecare sector al pieței mâinii de lucru este conectat cu toate celelalte sectoare. O creștere a cererii pentru serviciile chirurgicale, indiferent cât ar fi ea de mare, nu îi va determina pe hamali să se înghesuie la practicarea chirurgiei. Cu toate acestea, liniile de demarcație dintre diversele sectoare ale pieței muncii nu sunt trasate net. Se manifestă o tendință continuă a muncitorilor de a se deplasa din ramura lor către alte ocupații similare, în care condițiile par să le ofere perspective mai favorabile. Așa că, în final, fiecare modificare a cererii sau a ofertei dintr-un sector afectează, indi-

rect, toate celelalte sectoare. În mod indirect, toate grupurile rivalizează între ele. Dacă mai multe persoane îmbrățișează profesia medicală, atunci există o retragere de lucrători din profesiunile înrudite, care, la rândul lor, vor fi înlocuiți printr-un influx de oameni veniți din alte ramuri și așa mai departe. Există, în acest sens, o conexiune între toate grupurile profesionale, indiferent cât de diferite ar fi cerințele specifice în cadrul fiecăruia dintre ele. Ne confruntăm din nou cu faptul că disparitatea de calitate a muncilor necesare în vederea satisfacerii dorințelor este mai mare decât diversitatea existentă la nivelul capacităților înnăscute ale oamenilor de a presta o muncă.[4]

Conexiunea nu există doar între diverse tipuri de muncă și prețurile plătite pentru ele, ci și, în măsură nu mai mică, între muncă și factorii materiali de producție. În anumite limite, munca poate fi înlocuită cu factorii materiali de producție și vice-versa. Măsura în care se recurge la asemenea substituții depinde de nivelul ratelor salariale și de cel al prețurilor factorilor materiali.

Determinarea ratelor salariale – ca și cea a prețurilor factorilor materiali de producție – nu se poate realiza decât pe piață. Nu există nimic de felul unor rate salariale în afara pieței, după cum nu există nici prețuri în afara pieței. În măsura în care există salarii, munca este tratată {594} ca oricare factor material de producție, fiind vândută și cumpărată pe piață. Acel sector al pieței factorilor de producție în care se angajează forța de muncă se numește, de regulă, piață a muncii. Ca și în cazul tuturor celorlalte sectoare ale pieței, piața muncii este antrenată de antreprenori care urmăresc realizarea de profit. Fiecare antreprenor dorește să cumpere la cel mai redus preț toate tipurile specifice de muncă de care are nevoie, pentru realizarea planurilor sale. Însă salariile pe care le oferă trebuie să fie suficient de ridicate pentru a atrage lucrătorii, pe care altminteri i-ar angaja antreprenorii rivali. Limita superioară a licitației sale salariale este determinată de anticiparea prețului pe care îl poate obține de pe urma creșterii volumului de bunuri vandabile, pe care o anticipează de pe urma angajării muncitorului respectiv. Limita inferioară este determinată de licitarea efectuată de antreprenorii rivali, care sunt ghidați, la rândul lor, de considerente similare. Acesta este fenomenul la care se referă economiștii, atunci când spun că nivelul ratelor salariale pentru fiecare tip de muncă este determinat de productivitatea ei marginală. Alt mod de exprimare a aceluiași adevăr ar fi de a spune că ratele salariale sunt determinate, pe de o parte, de oferta de mână de lucru și de factori materiali de producție și, pe de alta, de prețurile viitoare anticipate ale bunurilor de consum.

4. Cf. mai sus, p. 133-135.

Această explicație catalactică a determinării ratelor salariale a fost ținta unor atacuri înverșunate, dar în întregime eronate. S-a spus că există un monopol al cererii pentru muncă. Majoritatea adepților acestei doctrine consideră că pentru a-și dovedi teza este suficient să trimită la câteva observații ocazionale ale lui Adam Smith, referitoare la „un fel de conspirație tacită, dar statornică și uniformă" existentă între patroni, în vederea menținerii salariilor scăzute.[5] Alții trimit în termeni vagi la existența asociațiilor comerciale ale diferitelor grupuri de oameni de afaceri. Vacuitatea tuturor acestor discuții este evidentă. Cu toate acestea, faptul că aceste idei confuze reprezintă principalul fundament ideologic al mișcării sindicale și al politicilor privind mâna de lucru a tuturor guvernelor contemporane ne obligă la analizarea lor cu cea mai mare atenție.

Antreprenorii se găsesc în aceeași poziție față de vânzătorii de prestații în muncă ca și față de vânzătorii de factori materiali de producție. Ei sunt constrânși să-și procure toți factorii de producție la cele mai reduse prețuri. Dar dacă în cursul urmăririi acestui obiectiv anumiți antreprenori, anumite grupuri de antreprenori, sau toți antreprenorii oferă prețuri sau rate salariale care sunt prea scăzute, care, adică, sunt în dezacord cu situația pieței neobstrucționate, atunci ei nu vor reuși să obțină ceea ce vor să obțină, decât dacă intrarea în rândurile antreprenorilor va fi blocată prin bariere instituționale. Dacă apariția unor noi antreprenori sau extinderea activităților acelora care activează deja {595} nu sunt împiedicate, atunci orice scădere a prețurilor factorilor de producție care este discordantă cu structura pieței trebuie să deschidă noi posibilități pentru dobândirea de profit. Vor exista persoane doritoare să câștige prin exploatarea marjei existente între rata existentă a salariilor și productivitatea marginală a muncii. Cererea lor pentru mână de lucru va readuce ratele salariale înapoi, la nivelul determinat de productivitatea marginală a muncii. Conspirația tacită dintre patroni, despre care vorbea Adam Smith, chiar dacă ar exista, nu ar putea reduce salariile sub nivelul pieței competitive, decât dacă accesul la activitatea antreprenorială necesită nu doar minte și capital (acesta din urmă fiind întotdeauna disponibil, pentru întreprinderile care promit cele mai ridicate venituri), ci – în plus – și un titlu instituțional: un patent sau o autorizație, rezervate unei clase privilegiate.

S-a afirmat că cel ce caută o slujbă trebuie să-și vândă munca la orice preț, indiferent cât de scăzut, deoarece supraviețuirea lui depinde

5. Cf. Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Basle, 1791, vol. I, cartea I, cap. viii, p. 100. Adam Smith însuși pare să fi abandonat în mod inconștient această idee. Cf. W.H. Hutt, *The Theory of Collective Bargaining*, Londra, 1930, p. 24-25.

exclusiv de capacitatea lui de lucru și el nu are nici o altă sursă de venit. El nu poate aștepta și este silit să se mulțumească cu orice remunerație pe care patronii au bunăvoința să i-o ofere. Această slăbiciune inerentă face ca reducerea ratelor salariale să fie un lucru ușor pentru acțiunea concertată a stăpânilor. Ei au posibilitatea, la nevoie, să aștepte mai mult – dat fiind că cererea lor de mână de lucru nu este atât de imperioasă ca cererea de subzistență a muncitorului. Argumentul este eronat. El ia drept bun faptul că patronii păstrează pentru ei diferența între rata salarială determinată de productivitatea marginală și rata mai scăzută, de monopol, sub forma unui câștig monopolist adițional – și nu o cedează mai departe consumatorilor, sub forma unei reduceri a prețurilor. Într-adevăr, dacă ar reduce prețurile în concordanță cu reducerea costurilor de producție, atunci ei, în calitate de antreprenori și vânzători ai produselor, nu ar avea nici un avantaj din reducerea salariilor. Întregul câștig ar fi transferat către consumatori, prin urmare și către salariați, în calitatea acestora de cumpărători; antreprenorii înșiși nu ar beneficia decât în calitate de consumatori. Păstrarea profitului suplimentar rezultat din „exploatarea" presupusei puteri de negociere scăzute a angajaților ar necesita o acțiune concertată din partea patronilor, în calitatea lor de vânzători ai produselor. Ar necesita un monopol universal asupra tuturor activităților productive, care nu poate fi creat decât printr-o restricție instituțională a accesului la activitatea antreprenorială.

Principalul este că presupusa combinație monopolistă a patronilor, despre care vorbesc Adam Smith și o mare parte a opiniei publice, ar fi un monopol al cererii. Dar am văzut deja că asemenea așa-zise monopoluri ale cererii sunt, de fapt, monopoluri ale ofertei de un anumit tip. Patronii ar fi în măsură să monopolizeze ratele salariale prin acțiune concertată numai dacă ar monopoliza un factor indispensabil pentru {596} toate tipurile de producție și ar restricționa utilizarea acestui factor în mod monopolist. Deoarece nu există un singur factor material indispensabil pentru toate tipurile de producție, ei ar trebui să monopolizeze toți factorii materiali de producție. Această condiție ar fi îndeplinită numai într-o comunitate socialistă, în care n-ar exista nici piață, nici prețuri și rate salariale.

Nu ar fi posibil nici ca proprietarii factorilor materiali de producție, capitaliștii și proprietarii de pământ să se combine într-un cartel universal îndreptat împotriva intereselor muncitorilor. Caracteristica distinctivă a activităților productive din trecut și din viitorul previzibil este că raritatea muncii depășește raritatea celor mai mulți factori de producție materiali primari, furnizați de natură. Raritatea relativ mai

mare a mâinii de lucru determină măsura în care factorii de producție naturali primari, relativ mai abundenți, pot fi întrebuințați. Există pământ neutilizat, există depozite minerale neutilizate și așa mai departe, deoarece nu există destulă forță de muncă disponibilă în vederea utilizării lor. Dacă proprietarii terenurilor care sunt cultivate astăzi ar forma un cartel, pentru a realiza profituri de monopol, planurile lor ar fi împiedicate de rivalitatea proprietarilor de pământ submarginal. La rândul lor, proprietarii factorilor de producție produși nu ar putea să se combine într-un mare cartel, fără cooperarea proprietarilor factorilor primari.

Au fost avansate și diverse alte obiecții împotriva doctrinei exploatării monopoliste a mâinii de lucru, de către un cartel tacit sau explicit al patronilor. S-a demonstrat că existența unor asemenea carteluri nu poate fi descoperită pe piață niciodată și nicăieri. S-a demonstrat că nu este adevărat că cei ce caută slujbe nu pot aștepta și că, de aceea, ar fi siliți să accepte orice rate salariale pe care le oferă patronii, indiferent cât ar fi ele de scăzute. Nu este adevărat că fiecare muncitor neangajat este în pericol să moară de inaniție; lucrătorii au și ei rezerve și pot aștepta; dovada este că într-adevăr așteaptă. Pe de altă parte, așteptarea poate fi ruinătoare din punct de vedere financiar și pentru capitaliști. Dacă nu își pot întrebuința capitalul, ei suferă pierderi. Astfel, toate perorațiile despre un presupus „avantaj al patronilor" și un „dezavantaj al muncitorilor" în cursul negocierii sunt nefondate.[6]

Dar acestea sunt considerente secundare și accidentale. Faptul decisiv este că un monopol al cererii pentru mâna de lucru nu există și nu poate exista într-o economie de piață neobstrucționată. El ar putea să apară doar ca un produs al restricțiilor instituționale în calea accesului la activitatea antreprenorială.

{597} Mai trebuie însă accentuat și un alt aspect. Doctrina manipulării monopoliste a ratelor salariale de către angajați concepe forța de lucru ca și cum ar fi vorba despre o entitate omogenă. Ea operează cu anumite concepte ca cererea pentru „muncă în general" și oferta pentru „muncă în general". Dar asemenea noțiuni nu au, după cum am văzut deja, nici un corespondent în realitate. Ceea ce se cumpără și se vinde pe piața mâinii de lucru nu este „muncă în general", ci anumite tipuri specifice de muncă, apte de a furniza anumite servicii. Fiecare antreprenor caută lucrători calificați pentru a executa acele sarcini specifice de care are el nevoie pentru îndeplinirea planurilor sale. El trebuie să-i retragă pe acești specialiști din liniile de activitate în care se întâmplă să activeze la momentul respectiv. Singurul mijloc pe care-l are

6. Toate aceste aspecte și multe altele sunt analizate atent de Hutt, *op. cit.*, p. 35-72.

pentru a realiza aceasta este de a le oferi un venit mai mare. Fiecare inovație plănuită de un antreprenor – producția unui nou articol, implementarea unui nou proces de producție, alegerea unei noi locații pentru o anumită ramură, sau doar extinderea producției deja existente, fie în cadrul propriei sale firme, sau în cadrul firmei altcuiva – presupune întrebuințarea unor lucrători angajați până atunci în alte părți. Antreprenorii nu au de-a face doar cu un deficit de „muncă în general", ci cu unul de acele tipuri specifice de muncă de care au ei nevoie, pentru întreprinderile lor. Competiția dintre antreprenori, în ce privește licitarea pentru cele mai adecvate mâini de lucru, nu este mai puțin semnificativă decât competiția lor pentru licitarea necesarului de materii prime, de unelte și de echipament, sau pentru licitarea de capital, pe piața de capital și de credit. Extinderea activităților firmelor individuale, ca și a întregii societăți, este limitată nu doar de volumul de bunuri de capital disponibil și de oferta de „muncă în general". În fiecare ramură de producție ea mai este limitată și de oferta de specialiști existentă. Desigur, acest obstacol este doar unul temporar, care dispare pe termen lung, atunci când, atrași de veniturile mai ridicate ale specialiștilor din ramurile comparativ subalimentate cu mână de lucru, tot mai mulți muncitori se vor califica pentru executarea sarcinilor specifice despre care este vorba. Dar în economia aflată în schimbare o asemenea raritate de specialiști se manifestă în fiecare zi și determină comportamentul patronilor, aflați în căutare de lucrători.

Fiecare patron trebuie să urmărească achiziționarea necesarului de factori de producție, inclusiv a necesarului de muncă, la prețurile cele mai mici. Un patron care plătește mai mult decât corespunzător prețului de piață al serviciilor pe care i le furnizează angajații săi ar fi rapid îndepărtat din poziția sa antreprenorială. Pe de altă parte, un patron care ar încerca să reducă ratele salariale sub nivelul consonant cu productivitatea marginală a muncii nu ar recruta tipul de oameni care este necesar pentru cea mai eficientă întrebuințare a echipamentelor sale. Apare o tendință ca ratele salariale să atingă punctul la care ele devin egale cu prețul produsului marginal al tipului respectiv de muncă. Dacă ratele salariale scad sub acest punct, câștigul obținut prin angajarea fiecărui lucrător adițional va augmenta cererea de lucru, făcând {598} astfel ca ratele salariale să crească din nou. Dacă ratele salariale cresc dincolo de acest punct, pierderea suportată de pe urma angajării fiecărui lucrător îi va forța pe antreprenori să disponibilizeze muncitori. Competiția celor neangajați pentru obținerea de slujbe va determina o tendință de scădere a ratelor salariale.

4. Șomajul catalactic

Dacă cineva care caută o slujbă nu poate găsi poziția pe care o preferă, va trebui să caute un alt tip de slujbă. Dacă nu poate găsi un patron dispus să-i ofere salariul pe care ar dori să-l câștige, va trebui să-și reducă pretențiile. Dacă refuză, nu va găsi nici o slujbă. Omul respectiv va rămâne șomer.

Ceea ce determină șomajul este faptul că – în ciuda sus-menționatei doctrine a incapacității lucrătorului de a aștepta – cei doritori să câștige salarii pot aștepta și așteaptă. Cineva care caută de lucru și care nu dorește să aștepte va găsi întotdeauna o slujbă pe piața neobstrucționată a muncii, în care există întotdeauna capacități nefolosite de resurse naturale și de asemenea, foarte frecvent, capacități neutilizate de factori de producție. Este suficient pentru el fie să-și reducă nivelul salarial solicitat, fie să-și modifice ocupația și locul de lucru.

Au existat și încă mai există persoane care nu muncesc decât pentru un anumit interval de timp, iar apoi trăiesc o altă bucată de timp din economiile acumulate prin muncă. În țările în care nivelul cultural al maselor este scăzut, lucrătorii dispuși să ofere continuitate la locul de muncă sunt adesea greu de găsit. În aceste locuri, omul de rând este atât de nepăsător și de inert, încât nu cunoaște nici o altă întrebuințare pentru câștigurile sale decât de a-și cumpăra niște timp de agrement. El nu muncește decât pentru a rămâne o vreme neangajat.

În țările avansate, lucrurile se prezintă diferit. Aici muncitorii consideră că șomajul este un rău. Ei ar dori să-l evite, în măsura în care sacrificiul necesar nu este prea mare. El alege între angajare și neangajare în același mod în care procedează referitor la toate celelalte acțiuni și alegeri: cântărește elementele pentru, în comparație cu cele contra. Dacă alege șomajul, acest șomaj este un fenomen de piață, a cărui natură nu este diferită de cea a altor fenomene de piață, așa cum se manifestă acestea într-o economie în schimbare. Putem numi tipul acesta de șomaj, șomaj catalactic, sau generat de piață.

Diferitele considerente care-l pot stimula pe un om să se decidă pentru șomaj pot fi clasificate după cum urmează:

1. Individul consideră că la o dată ulterioară va găsi o slujbă remunerativă acolo unde locuiește și în cadrul ocupației pe care o preferă și pentru care s-a calificat. El caută să evite cheltuiala și celelalte dezavantaje implicate în transferul de la o ocupație spre alta și de la un amplasament geografic către altul. Pot exista condiții speciale, de natură să augmenteze aceste costuri. Un lucrător proprietar al locuinței în care {599} trăiește este mai ferm legat de locul său de rezidență decât persoane-

le ce locuiesc în apartamente închiriate. O femeie măritată este mai puțin mobilă decât o fată nemăritată. Apoi există ocupații care impietează asupra capacității lucrătorului de a-și relua mai târziu activitatea. Un ceasornicar care lucrează câtva timp ca tăietor de lemne și-ar putea pierde dexteritatea necesară ocupației dinainte. În toate aceste cazuri, individul alege temporar șomajul, deoarece crede că această alegere este mai rentabilă pe termen lung.

2. Există ocupații pentru care cererea este supusă unor variațiuni sezoniere considerabile. În anumite luni ale anului cererea este foarte intensă, în altele se reduce sau dispare cu totul. Structura ratelor salariale compensează aceste fluctuații sezoniere. Ramurile industriale supuse lor nu pot rivaliza pe piața muncii decât dacă salariile plătite în sezonul bun sunt suficient de ridicate pentru a indemniza salariații pentru dezavantajele rezultate din neregularitatea sezonieră a cererii. Astfel, mulți dintre lucrători, economisind o parte din câștigurile lor semnificative din sezonul bun, rămân fără angajare în sezonul nefavorabil.

3. Individul alege șomajul temporar din considerente pe care limbajul curent le numește neeconomice, sau chiar iraționale. El nu acceptă o slujbă incompatibilă cu convingerile sale religioase, morale și politice. El refuză ocupații al căror exercițiu i-ar știrbi prestigiul social. El se lasă călăuzit de standarde tradiționale cu privire la ce se cade unui gentleman și ce nu. El nu dorește să-și piardă cinstea sau rangul.

Șomajul pe piața liberă este întotdeauna voluntar. În ochii omului neangajat, șomajul este cel mai mic dintre două rele, dintre care trebuie să aleagă. Structura pieței poate uneori să determine scăderea ratelor salariale. Dar, pe o piață neobstrucționată, există întotdeauna, pentru fiecare tip de muncă, o rată salarială la care toți cei dornici să muncească vor găsi o slujbă. Rata salarială finală este acea rată la care toți căutătorii de lucru vor găsi slujbe și toți patronii vor găsi atâția lucrători câți doresc să angajeze. Nivelul ei este determinat de productivitatea marginală a fiecărui tip de muncă.

Fluctuațiile ratelor salariale reprezintă dispozitivul prin care se manifestă pe piața muncii suveranitatea consumatorilor. Ele reprezintă măsurile adoptate pentru alocarea forței de lucru către diversele ramuri productive. Ele penalizează neascultarea prin reducerea ratelor salariale din ramurile relativ excedentare ca personal angajat și recompensează ascultarea, prin ridicarea ratelor salariale în ramurile relativ deficitare ca personal angajat. În felul acesta, ele îl supun pe individ unei aspre presiuni sociale. Este limpede că, în mod indirect, ele limitează libertatea individului de a-și alege propria ocupație. Însă această presiune nu {600} este rigidă. Ea îi lasă individului o marjă, în limitele căreia poate alege

între ceea ce îl avantajează mai mult sau mai puțin. În cadrul acestei orbite, el este liber să acționeze cum crede de cuviință. Nivelul acesta de libertate reprezintă maximul de libertate de care se poate bucura un individ în cadrul diviziunii sociale a muncii, iar nivelul acesta de presiune reprezintă presiunea minimă care este indispensabilă în vederea prezervării sistemului de cooperare socială. Nu există decât o singură alternativă la presiunea catalactică, exercitată de sistemul salarial: asignarea de ocupații și slujbe fiecărui individ prin decretele peremptorii ale unei autorități, ale unui comitet central de planificare a tuturor activităților productive. Aceasta revine la suprimarea oricărei libertăți.

Este adevărat că, în condițiile sistemului salarial, individul nu are libertatea de a alege lipsa permanentă de ocupație. Dar nici un alt sistem social imaginabil nu i-ar putea oferi un drept la agrement nelimitat. Faptul că omul nu poate evita de a se supune dezutilității muncii nu este o consecință a nici unei instituții sociale. Este o condiție naturală inevitabilă a vieții și a acțiunii umane.

Nu este adecvat să denumim neangajarea catalactică în munca salarială șomaj „de fricțiune", cu o metaforă împrumutată din mecanică. În cadrul construcției imaginare a unei economii uniform repetitive nu există neangajare, deoarece construcția se bazează pe această presupoziție. Neangajarea este un fenomen propriu economiei aflate în schimbare. Faptul că un angajat eliberat din slujbă, datorită schimbărilor ce survin în procesele productive, nu profită imediat de orice ocazie de a dobândi un alt loc de muncă, ci așteaptă o ocazie mai propice, nu este o consecință a lentorii procesului de ajustare la modificarea condițiilor, ci este unul dintre factorii care încetinesc această ajustare. Nu este vorba despre o reacție automată la modificările survenite, independentă de voința și de opțiunile căutătorilor respectivi de slujbe, ci despre efectele acțiunilor lor deliberate. Neangajarea este speculativă, nu de fricțiune.

Neangajarea catalactică nu trebuie confundată cu *neangajarea instituțională*. Neangajarea instituțională nu este rezultatul deciziilor căutătorilor de slujbe individuali. Ea este efectul interferențelor cu fenomenele pieței, care urmăresc impunerea prin coerciție și constrângere a unor rate salariale superioare acelora pe care le-ar fi determinat o piață liberă. Cercetarea neangajării instituționale aparține analizei problemelor intervenționismului.

5. Ratele salariale brute și ratele salariale nete

Ceea ce patronul achiziționează pe piața mâinii de lucru și ceea ce primește el în schimbul salariilor pe care le achită este întotdeauna o

anumită prestație, pe care o estimează în concordanță cu prețul ei de {601} piață. Obiceiurile și uzanțele care prevalează în diversele sectoare ale pieței mâinii de lucru nu influențează prețurile achitate pentru diverse cantități de prestații specifice. Ratele salariale brute tind întotdeauna către un punct în care sunt egale cu prețul [maxim] la care poate fi vândut pe piață produsul adițional, rezultat din întrebuințarea lucrătorului marginal, ținând seama și de prețurile materialelor necesare și de dobânda originară corespunzătoare necesarului de capital.

Atunci când cântărește argumentele pro și contra angajării de lucrători, patronul nu se întreabă ce salariu de luat acasă obține muncitorul. Singura întrebare relevantă pentru el este: care este prețul total pe care trebuie să-l cheltuiesc, pentru a obține serviciile acestui lucrător? Vorbind despre determinarea ratelor salariale, catalactica se referă întotdeauna la prețul total pe care patronul trebuie să-l cheltuiască pentru o anumită cantitate de muncă de un anumit tip, așadar la ratele salariale brute. Dacă legile sau obiceiurile comerciale îl silesc pe patron să suporte alte cheltuieli, în plus față de salariile plătite de el către angajați, atunci salariile de luat acasă se reduc corespunzător. Asemenea cheltuieli colaterale nu afectează ratele salariale brute. Incidența lor cade asupra salariaților. Volumul lor total reduce nivelul salariilor de luat acasă, adică al ratelor salariale nete.

Este necesar să observăm următoarele consecințe ale acestei situații:

1. Nu contează dacă salariile sunt salarii pe o perioadă de timp sau salarii pentru anumite prestații specifice. De asemenea, acolo unde este vorba de salarii pe o perioadă de timp, patronul nu ia în considerație decât un singur lucru: anume, performanța medie pe care anticipează că o va obține de la fiecare dintre muncitorii angajați. Calculul său ține seama de toate posibilitățile pe care munca desfășurată într-o perioadă de timp le oferă chiulangiilor și trișorilor. El îi disponibilizează pe lucrătorii care nu realizează minimul așteptat. Pe de altă parte, un lucrător dornic să câștige mai mult trebuie fie să se încadreze unde munca este plătită pentru prestații specifice, fie să-și caute o slujbă în care plata este superioară, deoarece minimul de performanță așteptat este superior.

De asemenea, pe o piață neobstrucționată a mâinii de lucru, nu contează nici dacă ratele salariale pentru o perioadă de timp se achită zilnic, săptămânal, lunar, sau ca salarii anuale. Nu contează dacă intervalul de timp prealabil la care trebuie făcută o notificare de disponibilizare este mai lung sau mai scurt, dacă înțelegerile sunt făcute pentru anumite perioade sau pentru întreaga viață a lucrătorului, dacă salariatul are dreptul la pensionare și la pensii pentru el însuși, văduva și

copiii lui orfani, la vacanțe plătite sau neplătite, la o anumită asistență în caz de boală sau de invaliditate, sau la orice alte beneficii și privilegii. Întrebarea la care trebuie să răspundă patronul este mereu aceeași: este sau nu este rentabil pentru mine să mă implic într-un asemenea contract? Oare nu plătesc prea mult, în comparație cu ceea ce primesc în schimb?

2. În consecință, incidența tuturor așa-numitelor sarcini și câștiguri sociale cade, în cele din urmă, asupra ratei salariale nete a lucrătorului. Este irelevant dacă patronul este sau nu autorizat să scadă contribuțiile {602} plătite către diverse forme de securitate socială, din salariile pe care le achită în numerar către angajați. În orice caz, aceste contribuții îl împovărează pe angajat, nu pe patron.

3. Același lucru este adevărat și în legătură cu impozitele pe salarii. Nici în acest caz nu contează dacă patronul are sau nu are dreptul de a le scădea din salariul de luat acasă.

4. Nici reducerea numărului de ore lucrătoare nu este un cadou acordat în mod gratuit lucrătorului. Dacă acesta din urmă nu compensează programul mai scurt de lucru, printr-o creștere corespunzătoare a productivității sale, atunci ratele salariale plătite la anumite intervale de timp vor scădea corespunzător. Dacă legea care decretează o reducere a orelor de muncă interzice asemenea reduceri ale ratelor salariale, atunci vor apărea toate consecințele unei creșteri decretate de guvern a ratelor salariale. Același lucru se poate spune despre toate celelalte așa-zise câștiguri sociale, cum ar fi concediile plătite și așa mai departe.

5. Dacă guvernul îi acordă patronului o subvenție pentru angajarea anumitor categorii de muncitori, atunci salariul acestora de luat acasă crește cu volumul total al subvențiilor.

6. Dacă autoritățile acordă câte o alocație fiecărui lucrător angajat ale cărui câștiguri proprii sunt rămase în urma unui anumit standard minim, pentru a-i ridica venitul la nivelul acestui minim, atunci nivelul ratelor salariale nu este afectat direct. Indirect, o scădere a ratelor salariale ar putea eventual rezulta, în măsura în care acest sistem i-ar putea stimula pe oamenii care nu lucrau mai înainte să-și caute slujbe și, astfel, să determine o creștere a ofertei de mână de lucru.[7]

7. În ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, în condițiile neliniștilor provocate de războiul prelungit cu Franța și de metodele inflaționiste de a-l finanța, Anglia a recurs la această manevră (sistemul *Speenhamland*). Adevăratul obiectiv era de a-i determina pe muncitorii agricoli să nu-și părăsească slujbele ca să plece în fabrici, unde puteau câștiga mai mult. Astfel, sistemul *Speenhamland* a fost o subvenție deghizată acordată nobilimii rurale, pentru a o proteja de cheltuiala unor salarii mai ridicate.

6. Salariile și subzistența

Viața omului primitiv a fost o neîncetată luptă împotriva rarității mijloacelor oferite de natură pentru subzistența sa. Numeroase persoane și familii, triburi și rase întregi au pierit în acest efort disperat de asigurare a minimului necesar pentru supraviețuire. Omul primitiv a fost întotdeauna bântuit de spectrul morții prin inaniție. Civilizația ne-a eliberat de aceste pericole. Zi și noapte, viața omului este amenințată de nenumărate pericole; ea poate fi distrusă în orice clipă de forțe naturale care scapă controlului nostru, sau, cel puțin, nu pot fi controlate în actualul stadiu al cunoașterii și al posibilităților noastre. Totuși, oroarea morții prin inaniție nu-i mai îngrozește pe oamenii care trăiesc în societatea capitalistă. Cei ce pot munci câștigă cu mult mai mult decât necesarul pentru simpla supraviețuire.

Mai există – bineînțeles – și persoane handicapate, care sunt incapabile de muncă. {603} Există apoi invalizi, care pot presta un mic volum de muncă, dar a căror neputință îi împiedică să câștige la fel de mult ca lucrătorii normali. Uneori, ratele salariale pe care le-ar putea câștiga ei sunt atât de reduse, încât n-ar putea să se autoîntrețină. Acești oameni pot supraviețui doar dacă îi ajută alți oameni. Rețeaua de rude, prieteni, binefăcători și așezăminte de caritate și ajutorul comunitar acordat săracilor se îngrijesc de cei nevoiași. Cerșetorii nu cooperează în procesul social de producție; întrucât privește procurarea de mijloace pentru satisfacerea dorințelor, ei nu acționează; ei trăiesc pentru că au grijă alți oameni de ei. Problema săracilor este una de gestionare a consumului, nu a activităților productive. Ca atare, ea se situează dincolo de cadrul unei teorii a acțiunii umane, care se referă numai la procurarea mijloacelor necesare pentru consum, nu la felul în care aceste mijloace sunt consumate. Teoria catalactică analizează metodele adoptate pentru susținerea caritabilă a celor nevoiași numai în măsura în care acestea pot afecta oferta de muncă. S-a întâmplat uneori ca politicile aplicate pentru ajutorarea săracilor să încurajeze indolența și lenea unor adulți apți de muncă.

În societatea capitalistă se manifestă o tendință de creștere constantă a cotei de capital investit pe cap de locuitor. Acumularea de capital crește dinamic, mai mult decât creșterea cifrelor populației. Prin urmare, productivitatea marginală a muncii, ratele salariale reale și nivelul de trai al salariaților tind să crească necontenit. Dar această ameliorare a bunăstării nu este manifestarea efectelor vreunei legi inevitabile a evoluției omenirii; ea este o tendință rezultată din interacțiunea unor forțe care nu sunt libere să își producă efectele decât în regim capitalist. Este posibil – și chiar nu improbabil, dacă ținem seama de direcția în care se

îndreaptă politicile publice astăzi – ca lucrurile să capete un aspect diametral opus, datorită, pe de o parte, consumului de capital și, pe de alta, unei creșteri sau unei scăderi insuficiente a cifrelor populației. Așadar, s-ar putea întâmpla ca oamenii să învețe din nou ce înseamnă moartea prin inaniție și ca raportul dintre bunurile de capital disponibile și cifrele populației să devină atât de defavorabil, încât să-i facă pe o parte dintre lucrători să câștige mai puțin decât necesarul pentru subzistență. Simpla apropiere de o asemenea situație ar determina, cu siguranță, disensiuni ireconciliabile în cadrul societății, conflicte a căror violență n-ar putea să ducă decât la degenerarea completă a tuturor legăturilor sociale. Diviziunea socială a muncii nu poate fi prezervată dacă o parte dintre oamenii din societate care cooperează la ea sunt condamnați să câștige mai puțin decât necesarul pentru simpla subzistență.

Noțiunea de minimum psihologic de subzistență, la care se referă „legea de fier a salariilor" - și pe care demagogii o scot necontenit în prim plan - este irelevantă pentru teoria catalactică a determinării ratelor salariale. Unul dintre fundamentele pe care se bazează cooperarea socială este faptul că munca prestată conform principiului diviziunii muncii este cu atât de mult mai productivă decât eforturile indivizilor izolați, încât persoanele apte de muncă nu se mai neliniștesc de teama că vor muri de foame, care îi urmărea zilnic pe înaintașii lor. În cadrul unei comunități capitaliste, minimul de subzistență nu joacă nici un rol catalactic. {604}

În plus, noțiunii de minimum psihologic necesar pentru subzistență îi lipsesc precizia și rigoarea științifică pe care i le-au atribuit oamenii. Omul primitiv, adaptat mai mult la o viață animalică decât la una omenească, putea supraviețui în condiții care sunt de nesuportat pentru vlăstarele gingașe, răsfățate de capitalism. Nu există nimic de felul unui minimum de subzistență fiziologic și biologic determinat, care să fie valid pentru toate specimenele din specia zoologică *homo sapiens*. Nici ideea că pentru a menține sănătatea și fertilitatea umanității ar fi necesară o anumită cantitate de calorii, urmată de o altă cantitate specifică, pentru refacerea energiei cheltuite prin muncă, nu este tenabilă. Apelul la noțiuni din domeniile reproducerii vitelor și al vivisecției de cobai nu-i este de nici un folos economistului, în demersul lui de înțelegere a problemelor [specifice] acțiunii umane deliberate. „Legea de fier a salariilor" și doctrina marxistă, esențialmente identică, a determinării „valorii puterii de muncă" prin „timpul socialmente necesar pentru producția, deci și pentru reproducția ei",[8] sunt cele mai intenabile idei din tot ce s-a susținut vreodată în domeniul catalacticii.

8. Cf. Marx, *Das Kapital*, ed. a 7-a, Hamburg, 1914, I, 133. În *Manifestul Comunist*

Cu toate acestea, a fost posibil să se acorde o anumită semnificație ideilor implicate în legea de fier a salariilor. Dacă îl privim pe salariat doar ca pe o vită și considerăm că nu joacă nici un alt rol în societate, dacă postulăm că nu urmărește nici o altă satisfacție decât hrana și proliferarea și că nu știe de nici o altă întrebuințare a câștigurilor sale, în afara procurării acestor satisfacții animalice, putem considera legea de fier ca fiind o teorie a determinării ratelor salariale. De fapt, economiștii clasici, frustrați de teoria lor eronată a valorii, n-au putut concepe nici o altă soluție a problemei în chestiune. Pentru Torrens și Ricardo, teorema conform căreia prețul natural al mâinii de lucru este prețul care le permite salariaților să supraviețuiască și să-și perpetueze specia, fără nici un fel de creștere sau descreștere, reprezenta consecința logică de neocolit a teoriei lor inadecvate a valorii. Dar când epigonii lor au constatat că de acum nu se mai puteau mulțumi cu această lege {605} evident ilogică, ei au recurs la o modificare a ei, care era echivalentă cu abandonarea completă a oricărei tentative de a furniza o explicație economică a determinării ratelor salariale. Ei au încercat să păstreze prețioasa noțiune de minimum de subzistență, înlocuind conceptul de minimum „fiziologic" cu cel de minimum social. Ei nu mai vorbeau, de acum înainte, de minimul necesar pentru subzistența muncitorului și pentru prezervarea unei oferte nediminuate de mână de lucru. Vorbeau, în schimb, despre minimul necesar pentru prezervarea unui nivel de trai sanctificat de tradiția istorică și de cutumele și obiceiurile moștenite. Deși experiența cotidiană demonstra viguros că, în regim capitalist, ratele salariale reale și nivelul de trai al salariaților creșteau continuu, deși devenea pe zi ce trece tot mai evident că zidurile tradiționale de despărțire dintre diversele categorii ale populației nu mai puteau rezista, deoarece ameliorarea condiției sociale a muncitorilor din industrie demola străvechile idei împământenite de rang și demnitate socială, acești doctrinari au anunțat că vechile cutume și convenții sociale determină nivelul ratelor salariale. Doar persoanele orbite de prejudecăți preconcepute și de tendințe partizane pot recurge la o asemenea explicație, într-o vreme când industria le furnizează maselor, în vederea consumului, tot mai multe bunuri noi și nemaiauzite, făcând accesibile, pentru muncitorul mediu, satisfacții pe care nici un rege nu le putea visa în trecut.

Nu este deosebit de surprinzător că „Școala Istorică Prusacă" de *wirtschaftliche Staatswissenschaften*, privea ratele salariale, deopotrivă cu

(secțiunea a II-a), Marx și Engels își formulează doctrina astfel: „Prețul mediu al muncii salariale este salariul minim, adică cuantumul mijloacelor de subzistență absolut necesare pentru a-l menține pe muncitor doar în existență ca muncitor." Este „suficient să fie prelungită și reprodusă doar o existență aflată la limita subzistenței".

prețurile bunurilor și cu ratele dobânzii, ca pe niște „categorii istorice" și că, în analiza ratelor salariale, recurgea la conceptul de „venit adecvat poziției ierarhice a individului, în ierarhia socială a rangurilor". Negarea existenței teoriei economice și înlocuirea ei cu istoria reprezenta esența învățăturilor acestei școli. Dar este uimitor că Marx și marxiștii n-au realizat faptul că, însușindu-și această doctrină absurdă, dezintegrau complet corpul așa-numitului sistem marxist de științe economice. Când articolele și disertațiile publicate în Anglia, la începutul anilor 1860, l-au convins pe Marx că nu mai era posibil să se agațe neabătut de teoria salarială a economiștilor clasici, el și-a modificat teoria valorii puterii de muncă. El a declarat că „măsura așa-numitelor dorințe naturale și maniera de satisfacere a lor sunt, ele însele, niște produse ale evoluției istorice" și „depind în mare măsură de nivelul de civilizație atins într-o anumită țară și, printre alți factori, îndeosebi de condițiile, cutumele și pretențiile referitoare la nivelul de trai în care s-a format clasa muncitorilor liberi". Astfel, „în determinarea valorii puterii de muncă intervine un element moral și istoric". Dar când Marx adaugă {606} că, în ciuda tuturor acestor lucruri, „pentru o anumită țară, la orice moment dat, cantitatea medie de necesități *indispensabile* ale vieții este un lucru dat",[9] el se contrazice și își induce cititorii în eroare. Ceea ce are el în vedere nu mai sunt „necesitățile indispensabile", ci lucrurile considerate indispensabile din punct de vedere tradițional, mijloacele necesare prezervării unui nivel de trai adecvat poziției lucrătorilor în ierarhia socială. Apelul la o asemenea explicație revine, practic, la renunțarea la orice elucidare economică sau catalactică a determinării ratelor salariale. Ratele salariale sunt explicate ca un dat istoric. Ele nu mai sunt văzute ca niște fenomene de piață, ci ca un factor născut în afara interacțiunii forțelor care se manifestă pe piață.

Cu toate acestea, nici chiar cei ce cred că nivelul ratelor salariale, așa cum se plătesc și se încasează ele în realitate, sunt impuse pe piață din afara ei, ca un dat [istoric], nu pot evita formularea unei teorii, care să explice determinarea lor ca pe o consecință a evaluărilor și a deciziilor consumatorilor. Fără o asemenea teorie catalactică a salariilor, nici o analiză economică a pieței nu poate fi completă și satisfăcătoare, din punct de vedere logic. Este pur și simplu lipsit de sens să reducem analizele catalactice la problemele determinării prețurilor mărfurilor și a ratelor dobânzii – și să acceptăm ratele salariale ca pe un dat istoric. O teorie economică demnă de numele acesta trebuie să fie în măsură să ne spună, despre ratele salariale, mai mult decât că sunt determinate

9. Cf. Marx, *Das Kapital*, p. 134. Italicele îmi aparțin. Termenul tradus în text prin „necesități ale vieții" este „*Lebensmittel*". Dicționarul [german-englez] *Muret-Sanders* (ed. a 16-a) îl traduce prin „lucruri de mâncare, provizii, alimente, haleală".

de un „element moral și istoric". Caracteristica distinctivă a științei economice este că explică ratele de schimb manifestate în tranzacțiile de piață ca pe niște fenomene de piață, a căror determinare se supune unei regularități, în concatenarea și secvența evenimentelor. Tocmai acesta este elementul care distinge concepția economică de înțelegerea istorică, teoria de istorie.

Ne putem imagina cu ușurință o situație istorică în care nivelul ratelor salariale este impus cu forța pe piață, prin imixtiunea din exterior a constrângerii și a coerciției. O asemenea fixare instituțională a ratelor salariale reprezintă una din trăsăturile cele mai importante ale vremurilor noastre, de politici intervenționiste. Dar, în legătură cu o asemenea stare de lucruri, sarcina teoriei economice este de a investiga care sunt efectele provocate de disparitatea dintre cele două rate salariale: pe de o parte, rata potențială, pe care piața neobstrucționată ar fi determinat-o prin interacțiunea ofertei și a cererii de mână de lucru și, pe de altă parte, rata pe care o impun din exterior constrângerea și coerciția părților participante la tranzacțiile de piață. {607}

Este adevărat că salariații sunt pătrunși de ideea că salariile trebuie să fie cel puțin suficient de ridicate pentru a le permite să-și mențină un nivel de trai adecvat poziției lor pe scara ierarhică a societății. Fiecare lucrător în parte are propria sa părere în legătură cu pretențiile pe care are dreptul să le ridice în virtutea „statutului", „rangului", „tradiției" și a „cutumei", așa cum are o opinie proprie și despre eficiența și despre realizările sale. Dar asemenea pretenții și presupoziții complezente n-au nici o relevanță pentru determinarea ratelor salariale. Ele nu limitează nici mișcarea ascendentă, nici pe cea descendentă a acestora. Salariatul trebuie uneori să se mulțumească cu mult mai puțin decât crede el însuși că ar fi adecvat rangului și eficienței sale. Dacă i se oferă mai mult decât anticipa, el bagă în buzunar surplusul fără obiecții. Epoca sistemului *laissez faire*, la care pretinde că se aplică legea de fier și doctrina lui Marx despre formarea istorică a ratelor salariale, a fost martora unei tendințe progresive, deși uneori temporar întrerupte, de creștere a ratelor salariale reale. Nivelul de trai al salariaților a crescut până la cote fără precedent în istorie și de negândit în perioadele anterioare.

Sindicatele pretind că ratele salariale nominale trebuie cel puțin să crească întotdeauna corespunzător modificărilor înregistrate de puterea de cumpărare a unității monetare, astfel încât să-i asigure salariatului capacitatea de a se bucura în continuare de nivelul de trai din trecut. Ele ridică aceste pretenții și în legătură cu situațiile de conflict militar și cu măsurile adoptate pentru finanțarea cheltuielilor de război. Convingerea lor este că, nici măcar în vreme de război, nici inflația și

nici prelevarea de impozite pe venit nu trebuie să afecteze ratele salariale *reale*, cu care pleacă acasă muncitorul. Această doctrină presupune tacit doctrina *Manifestului Comunist*, după care „oamenii muncii nu au țară" și „nu au nimic de pierdut în afară de lanțuri"; în consecință, ei sunt neutri în războaiele purtate de exploatatorii burghezi și nu le pasă dacă țara lor este cucerită sau cucerește. Nu este sarcina teoriei economice să analizeze aceste afirmații. Ea nu are de stabilit decât faptul că nu contează ce fel de justificări sunt oferite pentru impunerea de rate salariale superioare acelora pe care le-ar fi determinat piața neobstrucționată. Dacă, din cauza unor asemenea pretenții, ratele salariale reale sunt într-adevăr ridicate deasupra nivelului consonant cu productivitatea marginală a diverselor tipuri de muncă implicată, consecințele inevitabile trebuie să se manifeste, indiferent de filosofia subiacentă.

Dacă trecem în revistă întreaga istorie a omenirii, de la primele începuturi ale civilizației și până în vremurile noastre, are sens să constatăm faptul că, în termeni generali, productivitatea muncii umane s-a multiplicat, fiind într-adevăr evident că membrii unei națiuni civilizate produc astăzi cu mult mai mult decât produceau strămoșii lor. Dar această concepție despre productivitatea muncii este, în general, lipsită de orice semnificație praxeologică sau catalactică – și nu admite nici o exprimare în termeni numerici. Este încă și mai nepermis să apelăm la ea pentru a elucida problemele pieței. {608}

Doctrina sindicală contemporană operează cu un concept de productivitate a muncii care este deliberat construit pentru a furniza o așa-zisă justificare etică a acțiunilor sindicale. Ea definește productivitatea fie ca pe valoarea totală de piață, [exprimată] în termeni monetari, care se adaugă produselor în urma procesării (de către o singură firmă sau de către toate firmele dintr-o ramură industrială), împărțită la numărul de muncitori angajați, fie ca *output* (al unei firme sau ramuri industriale) pe om-oră de muncă. Comparând mărimile socotite în felul acesta la începutul și la sfârșitul unei anumite perioade de timp, sindicaliștii numesc „creștere a productivității muncii" cantitatea prin care cifra corespunzătoare datei finale o depășește pe cea de la data inițială și pretind că ea le aparține, de drept și în întregime, muncitorilor. Ei cer ca această cantitate să fie în totalitate adăugată la ratele salariale pe care le primeau muncitorii la începutul perioadei. Puși în fața acestor pretenții ale sindicatelor, patronii, de cele mai multe ori, nu contestă doctrina subiacentă și nu pun în discuție conceptul de productivitate a muncii pe care îl implică ea. Ei îl acceptă implicit, atunci când afirmă că ratele salariale au crescut deja la întreaga măsură a creșterii productivității, calculate după această metodă, sau că au crescut deja dincolo de această limită.

Dar această procedură de calcul a productivității muncii prestate de forța de muncă dintr-o firmă sau dintr-o industrie este în întregime greșită. O mie de oameni care muncesc patruzeci de ore pe săptămână într-o fabrică americană modernă de încălțăminte produc lunar câte *m* perechi de încălțăminte. O mie de oameni lucrând cu unelte tradiționale, de modă veche, în mici prăvălii artizanale, undeva în țările înapoiate din Asia, produc în același interval de timp, cu toate că muncesc mult mai mult decât patruzeci de ore pe săptămână, mult mai puțin decât *m* perechi. Diferența de productivitate între Statele Unite și Asia, calculată după metodele doctrinei sindicaliste, este enormă. Cu siguranță, ea nu se datorează nicidecum virtuților inerente ale muncitorului american. El nu este mai harnic, mai atent, mai calificat sau mai inteligent decât asiaticii. (Putem chiar să presupunem că mulți dintre angajații unei fabrici moderne efectuează operațiuni cu mult mai simple decât cele solicitate unui om care lucrează cu unelte de modă veche.) Superioritatea firmei americane se datorează în întregime superiorității echipamentelor de care dispune ea și înțelepciunii practice {609} a conducerii ei antreprenoriale. Ceea îi împiedică pe oamenii de afaceri din țările înapoiate să adopte metodele de producție americane este lipsa de capital acumulat, nu vreo insuficiență datorată lucrătorilor.

În ajunul „Revoluției industriale", condițiile în Vest nu difereau prea mult de cele pe care le vedem astăzi în Est. Schimbarea radicală a situației, care le-a asigurat maselor din Vest actualul nivel mediu de trai (unul într-adevăr ridicat, în comparație cu condițiile precapitaliste, sau cu cele din Uniunea Sovietică), a fost consecința acumulării de capital, prin economisire și prin investirea judicioasă a economiilor de către elitele antreprenoriale cu clarviziune economică. Nici o inovație tehnologică nu ar fi fost posibilă dacă bunurile suplimentare de capital, necesare pentru întrebuințarea practică a noilor invenții, nu ar fi devenit disponibile în prealabil, grație economisirii.

Cu toate că muncitorii, în calitatea lor de muncitori, n-au contribuit și nu contribuie la ameliorarea aparatului de producție, ei sunt (în cadrul unei economii de piață, care nu este sabotată de violența guvernamentală sau sindicală) cei mai mari beneficiari ai ameliorării condițiilor rezultate de aici, atât în calitate de muncitori, cât și în calitate de consumatori.

Elementul care inițiază lanțul acțiunilor care determină ameliorarea condițiilor economice este acumularea de capital nou, prin economisire. Aceste fonduri adiționale fac posibilă execuția unor proiecte care n-ar fi putut să fie executate înainte, datorită lipsei de bunuri de capital. Când se lansează în realizarea de noi proiecte, antreprenorii rivalizează

pe piața factorilor de producție cu toți aceia care sunt deja angajați în proiectele inițiate mai înainte. Prin eforturile lor de a-și asigura cantitățile necesare de materii prime și de mână de lucru, ei ridică prețurile materiilor prime și ratele salariale. Astfel, salariații culeg, încă de la începutul procesului, o parte din beneficiile provenite din abținerea de la consum a economisitorilor. În cursul continuării procesului, ei sunt din nou favorizați, acum în calitate de consumatori, prin scăderea prețurilor, pe care tinde să o inducă creșterea producției.[10]

Teoria economică descrie rezultatul final al acestei secvențe de schimbări astfel: O creștere a volumului de capital investit determină, dacă numărul persoanelor doritoare de a câștiga un salariu rămâne neschimbat, o creștere a productivității marginale a muncii – și deci a salariilor. Ceea ce duce la creșterea ratelor salariale este o creștere a volumului de capital mai mare decât creșterea populației, sau, cu alte cuvinte, o creștere a cantității de capital investit *per capita*. Pe o piață neobstrucționată a forței de muncă, ratele salariale tind întotdeauna către nivelul la care devin egale cu productivitatea marginală corespunzătoare fiecărui tip de muncă, adică spre nivelul egal cu valoarea {610} adăugată sau scăzută din valoarea produsului, prin angajarea sau disponibilizarea unui om. La această rată salarială, toți cei ce caută de lucru găsesc slujbe și toți cei interesați să angajeze lucrători găsesc oricât de mulți doresc. Dacă salariile sunt ridicate deasupra acestei rate de piață, va rezulta inevitabil neangajarea (șomajul) unei părți din forța potențială de muncă. Nu contează ce fel de doctrină este prezentată în vederea justificării impunerii de rate salariale care depășesc ratele potențiale de piață.

Ratele salariale sunt determinate, în ultimă instanță, de valoarea pe care o atribuie concetățenii salariatului serviciilor și realizărilor acestuia. Munca este estimată ca o marfă, nu pentru că antreprenorii și capitaliștii sunt cruzi și au inimi de piatră, ci pentru că ei sunt necondiționat subordonați supremației consumatorilor, a căror imensă majoritate este formată, astăzi, din muncitori salariați și remunerați. Consumatorii nu sunt dispuși să satisfacă pretențiile, prezumția și vanitatea nimănui. Ei doresc să fie serviți la prețurile cele mai ieftine.

O comparație între explicația istorică a ratelor salariale și teorema regresiei

Poate fi util să comparăm doctrinele marxistă și pe cea a Școlii Istorice Prusace, conform cărora ratele salariale reprezintă un dat istoric, și nu un fenomen catalactic, cu teorema regresiei, referitoare la puterea de cumpărare a banilor.[11]

10. A se vedea mai sus, p. 296-297.
11. A se vedea mai sus, p. 408-410.

Teorema regresiei stabilește faptul că nici un bun nu poate fi întrebuințat pentru funcția de mijloc de schimb, dacă la începuturile întrebuințării sale în acest scop nu a avut o valoare de schimb datorată altor întrebuințări. Faptul acesta nu afectează semnificativ determinarea cotidiană a puterii de cumpărare a banilor, așa cum se produce ea datorită interacțiunii cererii cu oferta de bani, determinate de oamenii care doresc să dispună de numerar. Teorema regresiei nu afirmă că orice rată efectivă de schimb între bani – pe de o parte – și bunuri și servicii – pe de altă parte – este un dat istoric, independent de situația de astăzi de pe piață. Ea explică doar felul în care un nou tip de mijloace de schimb pot intra și rămâne în uz. În sensul acesta, ea afirmă că există o componentă istorică în puterea de cumpărare a banilor.

Cu teorema marxistă și prusacă lucrurile stau cu totul altfel. Din perspectiva acestei doctrine, nivelul efectiv al ratelor salariale, așa cum se manifestă el pe piață, este un dat istoric. Evaluările consumatorilor, care sunt cumpărătorii indirecți ai forței de muncă, ca și cele ale salariaților, vânzătorii de forță de muncă, sunt irelevante. Ratele salariale sunt determinate de evenimente istorice din trecut. Ele nu pot nici să depășească nivelul acesta, nici să scadă {611} sub el. Faptul că ratele salariale sunt astăzi mai ridicate în Elveția decât cele din India nu poate fi explicat [din această perspectivă] decât apelând la istorie, în exact același sens în care doar istoria poate explica de ce Napoleon I a devenit francez, și nu italian, împărat, și nu avocat corsican. Pentru explicarea discrepanței dintre ratele salariale ale ciobanilor și cele ale zidarilor din aceste țări, nu este posibil să se recurgă la factori care se manifestă necondiționat, pe orice piață. Explicația nu poate fi furnizată decât de istoria acestor două țări.

7. Felul în care oferta de muncă este afectată de dezutilitatea muncii

Elementele fundamentale care afectează oferta de muncă sunt:

1. Fiecare individ nu poate cheltui decât o cantitate limitată de muncă.

2. Această cantitate specifică nu poate fi prestată la orice moment dorit. Este indispensabilă interpolarea unor momente de odihnă și de recreere.

3. Nu orice individ este capabil să presteze orice fel de muncă. Există deosebiri, atât înnăscute, cât și dobândite, în ce privește capacitatea de a presta anumite tipuri de muncă. Facultățile înnăscute necesare pentru anumite tipuri de muncă nu pot fi dobândite prin nici un fel de pregătire sau de școlarizare.

4. Capacitatea de muncă trebuie gestionată corespunzător, dacă nu dorim să se deterioreze sau să dispară complet. O grijă deosebită este necesară pentru păstrarea capacităților unei persoane – atât înnăscute, cât și dobândite – pentru perioada maximă pe care o poate permite declinul inevitabil al forțelor sale vitale.

5. Pe măsură ce munca se apropie de momentul în care se va epuiza volumul total de muncă pe care îl poate depune un om fără întrerupere, și interpolarea unei perioade de odihnă va deveni indispensabilă, oboseala afectează cantitatea și calitatea prestației.[12]

6. Oamenii preferă absența muncii, adică agrementul, sau, în jargon economic: ei atribuie o dezutilitate muncii.

Omul autarhic, care lucrează în condiții de izolare economică, doar în vederea satisfacerii directe a propriilor sale nevoi, încetează munca în momentul în care începe să prețuiască agrementul, absența dezutilității muncii, mai mult decât surplusul de satisfacție anticipat de pe urma continuării lucrului. După ce își va fi satisfăcut cele mai intense nevoi, el consideră că satisfacerea nevoilor încă nesatisfăcute e mai puțin dezirabilă decât satisfacerea dorinței sale de agrement.

Același lucru este valabil și pentru salariați, nu mai puțin decât pentru lucrătorul autarhic izolat. Nici ei nu sunt dispuși să lucreze până când vor fi epuizat întreaga capacitate de muncă pe care sunt capabili {612} să o depună. Și ei doresc să se oprească în momentul în care gratificarea mediată anticipată încetează de a mai precumpăni asupra dezutilității provocate de prestarea suplimentară de muncă.

Opinia publică, exersându-se sub influența reprezentărilor atavice și orbită de sloganurile marxiste, a sesizat cu dificultate lucrul acesta. Ea s-a cramponat – și se mai cramponează până astăzi încă – de obiceiul de a-l privi pe salariat ca pe un servitor aflat în lanțuri, și salariile ca pe echivalentul capitalist al minimului necesar pentru subzistență, pe care proprietarul de sclavi și cel de vite trebuie să-l asigure, pentru sclavii și animalele lor. Din perspectiva acestei doctrine, salariatul este un om pe care sărăcia l-a silit să se supună sclaviei. Formalismul van al avocaților burgheziei, ni se spune, numește această supunere voluntară contract și interpretează relațiile dintre patron și angajat ca pe un contract încheiat între două părți egale. Dar, în realitate, muncitorul nu este liber; el acționează sub constrângere; el trebuie să accepte jugul unei reale servituți, deoarece lui, proscrisului dezmoștenit al societății, nu i se oferă nici o altă alegere. Chiar și aparentul său drept de a-și alege stăpânul este un fals. Combinația explicită sau tacită a patronilor, pentru stabilirea condițiilor de muncă într-o manieră în ansamblu uniformă, face ca această libertate să fie iluzorie.

Dacă se admite că salariile nu sunt decât rambursarea cheltuielilor suportate de muncitor pentru prezervarea și reproducerea puterii sale de muncă, sau că nivelul lor este determinat de tradiție, este cât

12. Alte fluctuații ale cantității și calității prestației pe unitatea de timp, cum ar fi eficiența mai redusă în perioada imediat următoare reluării lucrului întrerupt pentru odihnă, nu au, practic, nici o importanță pentru oferta de muncă de pe piață.

se poate de consecvent să se considere că fiecare reducere a obligațiilor impuse lucrătorului prin contractul de muncă reprezintă un câștig unilateral dobândit de acesta. Dacă nivelul ratelor salariale nu depinde de cantitatea și de calitatea prestației, dacă patronul nu-i plătește muncitorului prețul acordat de către piață contribuțiilor acestuia, dacă patronul nu cumpără o cantitate și o calitate anumită de mână de lucru, ci cumpără un sclav în lanțuri, dacă ratele salariale sunt atât de scăzute, încât, din motive naturale sau „istorice", ele nu mai pot scădea mai departe, atunci situația muncitorului se poate îmbunătăți substanțial prin scurtarea zilei de muncă. În acest caz, ar fi permisibil să considerăm că legile care limitează orele de lucru sunt echivalente cu decretele prin care guvernele europene din secolele al XVII-lea, al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea au redus treptat – și în cele din urmă au abolit – volumul de muncă silnică neplătită (*corvée*), pe care țăranii iobagi erau obligați să-l presteze în beneficiul seniorilor lor, sau cu ordonanțele de ușurare a muncilor depuse de ocnași. Reducerea orelor cotidiene de lucru – determinată de evoluția industrialismului capitalist – se poate interpreta atunci ca o victorie a sclavilor exploatați ai salariului, asupra egoismului neînduplecat al torționarilor lor. Toate legile care îi impun patronului datoria să efectueze anumite cheltuieli {613} specifice, în beneficiul salariaților, sunt prezentate drept „câștiguri sociale", adică drept libertăți, în vederea acordării cărora patronii nu au de făcut nici un sacrificiu.

Se admite, îndeobște, că validitatea acestei doctrine este suficient demonstrată prin faptul că salariatul individual nu are decât o influență neglijabilă asupra stabilirii termenilor contractului de muncă. Deciziile cu privire la lungimea zilei de lucru, la munca în zilele de duminică și de sărbători, la perioada fixată pentru mese și la multe alte lucruri le iau patronii, fără să-i întrebe pe angajați. Salariatul nu are de ales decât între supunerea la aceste ordine și moartea prin inaniție.

Eroarea de căpătâi implicată în acest raționament a fost deja indicată în secțiunile precedente. Patronii nu solicită muncă în general, ci persoane apte de a furniza tipul de muncă de care au ei nevoie. Exact așa cum un antreprenor trebuie să aleagă pentru unitățile sale productive locația, echipamentul și materiile brute cele mai adecvate, tot astfel el trebuie să angajeze cei mai eficienți lucrători. El trebuie să amenajeze în așa fel condițiile de muncă, încât să le facă să devină atractive în ochii muncitorilor pe care dorește să-i angajeze. Este adevărat că lucrătorul individual nu are decât un cuvânt limitat de spus referitor la aceste aranjamente. Ele sunt, ca și însuși nivelul ratelor salariale, ca și prețurile mărfurilor, ca și aspectul articolelor produse în vederea con-

sumului de masă, produse ale interacțiunii a nenumărați oameni, care participă la procesul social al pieței. Ca atare, ele sunt fenomene de masă, în mică măsură susceptibile de a fi modificate prin acțiunile unui singur individ. Cu toate acestea, este o distorsiune a adevărului să se afirme că buletinul de vot al fiecărui elector luat în parte este lipsit de influență deoarece, pentru a decide rezultatul, sunt necesare multe mii, sau chiar milioane de voturi, astfel încât voturile persoanelor neafiliate nici unui partid practic nici nu contează. Chiar dacă am admite teza aceasta, de dragul argumentației, ar fi un *non sequitur* să deducem din ea că înlocuirea procedurilor democratice cu principii totalitare i-ar transforma pe funcționarii publici în reprezentanți mai autentici ai voinței poporului, decât campaniile electorale. Corespondentele acestei fabule totalitariste în sfera economiei de piață sunt afirmațiile că fiecare consumator individual este lipsit de putere în confruntarea cu furnizorii și că fiecare angajat individual este lipsit de putere în confruntarea cu patronii. Bineînțeles că nu gustul unui anumit individ, diferit de cei mulți, determină caracteristicile articolelor de producție în masă, destinate consumului maselor, ci dorințele și preferințele majorității. Nu căutătorul individual al unui loc de muncă determină termenii contractelor de muncă prevalente în anumite domenii sau ramuri industriale, ci comportamentul maselor căutătorilor de angajamente. Dacă obiceiul este ca prânzul să se servească între amiază și ora două, un lucrător individual care preferă să-l servească între două și trei după amiază are puține șanse de a-și vedea dorințele satisfăcute. {614} Totuși, presiunea socială căreia i se supune în acest caz individul solitar nu este exercitată de către patron, ci de către colegii săi salariați.

Patronii, în căutarea lor de angajați adecvați, sunt siliți să se adapteze chiar și unor inconveniente serioase și costisitoare, când nu-i pot găsi pe cei de care este nevoie altfel. În multe țări, dintre care unele sunt stigmatizate de campionii anticapitalismului ca fiind înapoiate din punct de vedere social, patronii trebuie să accepte diverse dorințe ale muncitorilor, motivate de diverse considerente de ritual religios, sau de castă și de statutul social. Ei trebuie să fixeze orele de muncă, vacanțele și multe chestiuni tehnice în funcție de asemenea opinii, oricât de incomode ar fi aceste aranjamente. Ori de câte ori un patron solicită servicii speciale, care par obositoare sau respingătoare în ochii angajaților, el trebuie să plătească un surplus pentru excesul de dezutilitate pe care trebuie să-l cheltuiască muncitorul.

Termenii contractului de muncă se referă la toate condițiile de lucru, nu doar la nivelul ratelor salariale. Munca de echipă din fabrici și interdependența dintre diferite întreprinderi fac ca devierea de la aran-

jamentele tradiționale în țara sau în ramura respectivă să fie imposibilă, ducând astfel la o unificare și o standardizare a acestor aranjamente. Dar faptul acesta nici nu slăbește, nici nu elimină contribuția muncitorilor la stabilirea lor. Din punctul de vedere al muncitorilor individuali, ele sunt, bineînțeles, la fel de inalterabile ca și mersul trenurilor pentru călătorul individual. Dar nimeni n-ar susține că, la stabilirea mersului trenurilor, compania [feroviară] nu se preocupă de dorințele potențialilor ei consumatori. Intenția ei este tocmai de a-i servi pe cât mai mulți dintre ei este cu putință.

Interpretarea evoluției industrialismului contemporan a fost fundamental viciată de prejudecățile anticapitaliste ale guvernelor și ale scriitorilor și istoricilor auto-erijați în apărători ai muncitorilor. Creșterea ratelor salariale reale, reducerea orelor de lucru, eliminarea muncii copiilor și restricționarea muncii femeilor ar fi fost, ni se spune, rezultatele amestecului guvernelor și ale presiunii opiniei publice, stimulate de autorii umanitariști. În absența acestor amestecuri și presiuni, antreprenorii și capitaliștii ar fi păstrat pentru ei înșiși toate avantajele provenite din creșterea investițiilor de capital și din ameliorarea corespunzătoare a metodelor tehnologice. Astfel, creșterea nivelului de trai al salariaților ar fi fost obținută pe seama venitului „nemuncit" al capitaliștilor, antreprenorilor și al proprietarilor funciari. Continuarea acestor politici ar fi deosebit de dezirabilă, pentru favorizarea celor mulți – exclusiv pe cheltuiala câtorva exploatatori egoiști – și pentru {615} a reduce tot mai mult încasările inechitabile ale clasei proprietarilor.

Falsitatea acestei interpretări este evidentă. Toate măsurile care restricționează, direct sau indirect, oferta de muncă apasă asupra capitaliștilor, în măsura în care determină creșterea productivității marginale a muncii și reducerea productivității marginale a factorilor materiali de producție. Deoarece restricționează oferta de muncă fără a reduce volumul de capital, ele augmentează partea alocată salariaților din produsul total net al efortului productiv. Dar acest produs total net va scădea și el, și depinde de datele specifice fiecărui caz în parte, după cum cota relativ mai mare dintr-o plăcintă mai mică va fi mai mare sau mai mică decât cota relativ mai mică dintr-o plăcintă mai mare. Profiturile și rata dobânzii nu sunt direct afectate de reducerea ofertei totale de muncă. Prețurile factorilor materiali de producție scad, și ratele salariale pe unitatea de servicii prestate de lucrătorul individual (nu în mod necesar și *per capita* printre muncitorii angajați) cresc. Prețurile produselor cresc și ele. Dacă toate aceste schimbări duc la o ameliorare sau la o deteriorare a venitului salariatului mediu rămâne, după cum am spus, o problemă factuală, specifică fiecărui caz în parte.

Dar ipoteza noastră, că asemenea măsuri nu afectează volumul ofertei factorilor materiali de producție, este inacceptabilă. Reducerea orelor de lucru, reducerea lucrului de noapte și a angajării anumitor clase de oameni împiedică utilizarea unei părți din echipamentul disponibil și revin la o reducere a ofertei de capital. Intensificarea rezultată de aici a rarității bunurilor de capital poate anula complet creșterea potențială a productivității marginale a muncii, în raport cu productivitatea marginală a bunurilor de capital.

Dacă, în mod concomitent cu reducerea obligatorie a orelor de lucru, autoritățile sau sindicatele interzic orice reducere corespunzătoare a ratelor salariale pe care ar impune-o configurația pieței, sau dacă instituțiile deja existente împiedică o asemenea scădere, atunci apar efectele pe care le provoacă orice încercare de menținere a nivelului ratelor salariale deasupra ratei potențiale de piață, deci apare șomajul instituțional.

Istoria capitalismului, așa cum a funcționat acest sistem în ultimele două sute de ani în cuprinsul civilizației occidentale, este cronica unei creșteri continue a nivelului de trai al salariaților. Trăsătura distinctivă a capitalismului este că organizează producția de masă pentru consumul de masă, sub direcția celor mai energici și clarvăzători [din punct de vedere economic] indivizi, care urmăresc necontenit ameliorarea condițiilor. Forța sa motrice este motivația profitului, a cărei presiune îi obligă încontinuu pe oamenii de afaceri să le ofere consumatorilor produse mai multe, mai bune și mai ieftine. Un excedent al profiturilor față de pierderi nu poate apărea decât într-o economie progresivă și numai în măsura în care nivelul de trai al maselor se îmbunătățește.[13] {616} Prin urmare, capitalismul este sistemul în condițiile căruia cele mai agere și mai agile minți sunt determinate să promoveze, pe cât le stă în putință, bunăstarea celor mulți și greoi.

În sfera experienței istorice nu avem posibilitatea de a recurge la măsurători. Cum banii nu reprezintă un etalon de măsură al valorii și al satisfacerii dorințelor, ei nu pot servi la compararea nivelelor de trai ale oamenilor din diferite perioade istorice. Cu toate acestea, toți istoricii a căror judecată nu este tulburată de prejudecăți romantice sunt de acord asupra faptului că evoluția capitalismului a multiplicat echipamentele de capital la o scară ce depășește cu mult creșterea simultană a cifrelor populației. Echipamentul de capital, atât la nivelul *per capita* al întregii populații, cât și pe persoană capabilă de muncă, este cu mult mai abundent astăzi decât în urmă cu cincizeci, o sută, sau două sute de ani în urmă. Concomitent s-a înregistrat o extraordinară creștere

13. A se vedea mai sus, p. 294-300.

a cotei pe care o primesc salariații din volumul bunurilor produse, un volum el însuși cu mult mai mare decât în trecut. Creșterea rezultată de aici a nivelului de trai al maselor este miraculoasă, în comparație cu situația din vremurile de demult. În vremurile acelea bune, chiar și cei mai bogați oameni duceau o existență care trebuie numită strâmtorată, în comparație cu nivelul mediu al muncitorului american sau australian din zilele noastre. Capitalismul, spunea Marx, repetând inconștient fabulele apologeților Evului Mediu, ar avea tendința inevitabilă de a-i sărăci tot mai mult pe muncitori. Adevărul este că sistemul capitalist a vărsat un corn al abundenței peste masele de salariați, care adesea făceau tot ce le stătea în putință pentru a sabota adoptarea inovațiilor care le făceau viața mai plăcută. Cât de nemulțumit s-ar simți un muncitor american dacă ar fi constrâns să trăiască în stilul unui senior medieval și să se lipsească de facilitățile sanitare și de alte dispozitive pe care le consideră de la sine înțelese!

Creșterea bunăstării sale materiale i-a modificat muncitorului evaluarea agrementului. Fiind, așadar, mai bine aprovizionat cu cele necesare vieții, el atinge mai repede punctul începând de la care privește orice creștere a dezutilității muncii ca pe un rău, care de acum nu mai este compensat de creșterea în continuare a gratificării mediate pe care anticipează că i-ar procura-o continuarea muncii. El dorește să reducă numărul orelor cotidiene de muncă și să-și scutească soția și copiii de osteneala și necazul muncii salariale. Nu legislația muncii și presiunile sindicale sunt cele ce au redus orele de lucru și au retras femeile măritate și copiii din fabrici; capitalismul este acela care l-a făcut pe salariat atât de prosper, încât este în măsură să achiziționeze mai mult timp {617} de agrement, pentru sine și pentru ai săi. Legislația muncii din secolul al XIX-lea n-a reușit, în ansamblu, decât să furnizeze o ratificare legală pentru schimbările pe care interacțiunea factorilor de piață le provocase mai înainte. În măsura în care a luat-o, uneori, înaintea revoluției industriale, creșterea rapidă a avuției a îndreptat din nou, curând, situația. În măsura în care așa-zisele legi favorabile muncitorilor au decretat măsuri care nu reprezentau doar o ratificare a unor schimbări deja efectuate, sau anticiparea schimbărilor așteptate în viitorul imediat, ele au prejudiciat interesele materiale ale muncitorilor.

Termenul de „câștiguri sociale" este deosebit de inducător în eroare. Dacă legea îi silește pe muncitorii care ar prefera să lucreze patruzeci și opt de ore pe săptămână să nu ofere mai mult decât patruzeci de ore de muncă, sau dacă îi silește pe patroni să suporte anumite cheltuieli în beneficiul angajaților, ea nu-i favorizează pe muncitori pe seama patronilor. Indiferent care ar fi prevederile unei legi de asigurări sociale,

în ultimă instanță incidența [costurilor] îl împovărează pe angajat, nu pe patron. Ele afectează volumul salariului de luat acasă; dacă ridică prețul pe care patronul trebuie să-l achite pentru prestația unitară deasupra ratei potențiale de piață, atunci creează șomaj instituțional. Asigurările sociale nu-i obligă pe patroni să se extindă mai mult, achiziționând mână de lucru. Ele impun salariaților o restricție în privința felului în care își pot cheltui venitul total. Ele restrâng libertatea muncitorului de a-și amenaja gospodăria așa cum crede el de cuviință.

Dacă un asemenea sistem de asigurări sociale reprezintă o măsură bună sau rea este, în esență, o problemă politică. Unii pot încerca să-l justifice spunând că salariaților le lipsește inteligența și forța morală de a se îngriji spontan de propriul lor viitor. Dar atunci nu sunt ușor de combătut vocile celor care întreabă dacă nu este paradoxal să fie încredințată bunăstarea țării deciziilor unor alegători pe care legea însăși îi consideră incapabili de a-și gestiona propriile lor treburi; și dacă nu este absurd să le încredințăm suprema conducere a guvernului acelorași oameni care în mod vădit au nevoie de gardieni, ca să-i împiedice să-și cheltuiască în mod nesăbuit veniturile proprii. Este oare rezonabil să li se încredințeze unor iresponsabili dreptul să-și aleagă gardienii? Nu este un accident faptul că Germania, țara care a inițiat sistemul asigurărilor sociale, a fost leagănul ambelor forme contemporane de depreciere a democrației, atât al celei marxiste, cât și al celei nemarxiste.

Observații despre interpretarea populară a „Revoluției Industriale"

Se afirmă îndeobște că istoria industrialismului modern și îndeosebi istoria „Revoluției Industriale" britanice oferă verificarea empirică a doctrinei „realiste" sau „instituționale" și infirmă complet dogmatismul „abstract" al economiștilor.[14] {618}

Economiștii neagă în mod categoric că sindicatele și legislația guvernamentală a muncii au ameliorat pe termen lung situația întregii clase a salariaților, ridicându-le nivelul de trai, sau că ar fi putut realiza acest lucru. Dar

14. Asocierea denumirii de „Revoluție Industrială" cu domniile ultimilor doi regi George din dinastia de Hanovra [George III (1760-1820) și George IV (1820-1830)] a fost consecința unor încercări deliberate de a prezenta melodramatic istoria economică, pentru a o forța să încapă în schemele procustiene ale marxismului. Tranziția de la metodele medievale de producție la cele ale sistemului liberei inițiative a fost un proces lung, care a început cu multe secole înainte de 1760 și nu s-a încheiat, nici chiar în Anglia, în 1830. Este însă adevărat că dezvoltarea industrială a Angliei s-a accelerat considerabil în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. De aceea, este permisibil să se întrebuințeze termenul de „Revoluție Industrială" pentru analizarea conotațiilor cu care au colorat-o fabianismul, marxismul, Școala istorică și instituționalismul.

anti-economiștii pretind că faptele au infirmat aceste erori. Politicienii și legislatorii care au promulgat reglementarea sistemului de fabrică (*factory acts*) ar fi dat dovadă de o mai pătrunzătoare înțelegere a realității decât economiștii. În vreme ce filosofia *laissez faire*, lipsită de milă și de compasiune, afirma că suferințele maselor care trudesc sunt inevitabile, bunul simț al omului de rând a reușit să potolească cele mai grave excese ale afaceriștilor ahtiați după profit. Ameliorarea situației muncitorilor ar fi în totalitate o realizare a guvernelor și a sindicatelor.

Idei de felul acesta mustesc în majoritatea studiilor istorice care se ocupă de evoluția industrialismului modern. Autorii încep prin schițarea unei imagini idilice a situației existente în ajunul „Revoluției Industriale". Pe atunci, ne spun ei, lucrurile se prezentau, pe ansamblu, satisfăcător. Țăranii erau fericiți. Tot astfel erau și meșteșugarii, în cadrul sistemului gospodăresc. Ei lucrau în propriile lor ateliere și se bucurau de o anumită independență economică, deoarece dețineau o bucată de pământ cultivabil și propriile lor unelte. Dar apoi „Revoluția Industrială s-a abătut ca o ciumă" asupra acestor oameni.[15] Sistemul de fabrică l-a redus, practic, pe lucrătorul liber la sclavie; i-a redus nivelul de trai la cote de simplă supraviețuire; înghesuind femeile și copiii în manufacturi, a distrus practic viața de familie și a subminat înseși fundamentele societății, ale moralității și ale sănătății publice. O mică minoritate de exploatatori lipsiți de scrupule au reușit, prin viclenie, să pună în jugul ei imensa majoritate.

Adevărul este că situația economică era foarte nesatisfăcătoare în ajunul Revoluției Industriale. Sistemul social tradițional nu era suficient de elastic pentru a satisface nevoile unei populații care creștea rapid. Nici fermele și nici breslele nu aveau trebuință de mâna de lucru suplimentară. Afacerile erau corupte de moștenirea spiritului de privilegii și de monopol exclusivist; fundamentele sale instituționale erau autorizațiile și acordarea de patente monopoliste; filosofia sa era restricția și interdicția competiției, atât interne, cât {619} și străine. Numărul persoanelor pentru care nu mai era loc în sistemul rigid al paternalismului și al tutelei guvernamentale asupra afacerilor creștea rapid. Erau practic niște proscriși. Majoritatea apatică a acestor oameni nefericiți trăia din firimiturile care cădeau de la mesele castelor privilegiate. În sezonul recoltelor, ei câștigau câte ceva, pentru ajutorul ocazional pe care-l ofereau fermelor; în restul timpului erau dependenți de caritatea privată și de ajutorul comunal oferit săracilor. Mii de tineri, dintre cei mai viguroși din aceste segmente de populație, erau împinși în serviciul armatei și al marinei regale; mulți erau uciși sau schilodiți în acțiune; încă și mai mulți piereau în mod jalnic, datorită greutăților unei discipline barbare, datorită bolilor tropicale, sau de sifilis.[16] Alte mii, cei mai îndrăzneți și mai lipsiți de scrupule din ca-

15. J.L. Hammond și Barbara Hammond, *The Skilled Labourer* 1760-1832, ed. a 2-a, Londra, 1920, p. 4.

16. 1.512 marinari britanici au murit în bătălie în Războiul de Șapte Ani, în vreme ce 133.708 au murit de boală sau au fost dați dispăruți. Cf. W.L. Dorn, *Competition for Empire* 1740-1763, New York, 1940, p. 114.

tegoria lor, infestau țara ca vagabonzi, cerșetori, derbedei, hoți și prostituate. Singurele mijloace cunoscute de autorități pentru a se ocupa de acești indivizi erau azilul de săraci și coloniile de muncă. Susținerea acordată de guvern resentimentelor populare împotriva introducerii de noi invenții și a dispozitivelor destinate economisirii muncii făceau ca situația să fie chiar disperată.

Sistemul de fabrică s-a dezvoltat în condiții de necontenită luptă împotriva a nenumărate obstacole. A trebuit să lupte cu prejudecățile populare, cu vechile cutume încetățenite, cu regulile și reglementările obligatorii din punct de vedere legal, cu animozitatea autorităților, cu interesele speciale ale grupurilor privilegiate, cu invidia breslelor. Echipamentul de capital al firmelor singulare era insuficient, procurarea creditului era extrem de dificilă și de costisitoare. Experiența tehnologică și comercială lipsea. Cei mai mulți dintre proprietarii de fabrici au dat faliment; relativ puțini au reușit. Profiturile erau uneori considerabile, dar tot astfel erau și pierderile. Au trebuit să treacă multe zeci de ani până când practica uzuală a reinvestirii celei mai mari părți din profituri a putut asigura necesarul de capital acumulat pentru desfășurarea afacerilor pe o scară mai extinsă.

Faptul că fabricile au putut înflori în ciuda tuturor acestor obstacole se explică prin două cauze. Mai întâi, existau doctrinele noii filosofii sociale, dezvoltate de către economiști. Aceștia au demolat prestigiul mercantilismului, al paternalismului și al restricționismului. Ei au respins convingerea superstițioasă că dispozitivele și procesele destinate economisirii muncii ar duce la șomaj și i-ar condamna pe toți oamenii la sărăcie și la decădere. Economiștii adepți ai sistemului *laissez faire* au fost pionierii realizărilor tehnologice fără precedent din ultimele două sute de ani.

A mai existat și un al alt factor care a slăbit opoziția față de inovații. Fabricile au luat de pe umerii autorităților și ai aristocrației funciare stăpânitoare o problemă jenantă, care luase proporții prea mari pentru ei. Fabricile au asigurat supraviețuirea maselor de săraci. Ele au golit azilele de săraci, coloniile de muncă și închisorile, convertindu-i astfel pe cerșetorii muritori de foame în oameni capabili să se auto-întrețină, câștigând o pâine.

{620} Proprietarii de fabrici nu aveau puterea de a constrânge pe nimeni să accepte o slujbă industrială. Ei nu puteau să angajeze decât oameni dispuși să lucreze pentru salariile care li se ofereau. Așa scăzute cum erau aceste salarii, ele reprezentau totuși cu mult mai mult decât puteau câștiga acești săraci în orice alt domeniu care le era accesibil. A afirma că fabricile le-au smuls pe soțiile casnice de lângă copii și din bucătării și pe copii de la joaca lor este o distorsiune a faptelor. Femeile acestea nu aveau nimic de gătit, pentru a-și hrăni copiii. Copiii aceștia erau lipsiți și înfometați. Singurul lor refugiu a fost fabrica. Aceasta literalmente i-a salvat de la moartea prin inaniție.

Este regretabil că au existat asemenea condiții. Dar dacă dorim să dăm vina pe cei responsabili, atunci nu trebuie să-i învinuim pe proprietarii de fabrici, care – conduși de egoism, desigur, și nu de „altruism" – au făcut tot posibilul

pentru a eradica aceste rele. Cauza relelor fusese ordinea economică din perioada precapitalistă, ordinea din „vremurile bune de demult”.

În primele decenii ale Revoluției Industriale, nivelul de trai al muncitorilor din fabrici era șocant de scăzut, în comparație cu situația de atunci a claselor înstărite și cu situația actuală a maselor industriale. Orele de muncă erau lungi, și condițiile sanitare din ateliere erau deplorabile. Capacitatea de muncă a individului se epuiza rapid. Dar rămâne adevărat faptul că, pentru surplusul de populație pe care mișcarea de împrejmuire o condamnase la sărăcie lucie și pentru care literalmente nu mai exista loc în cadrul sistemului de producție existent, munca în fabrici a reprezentat salvarea. Oamenii aceștia se îngrămădeau în fabrici, fără vreun alt motiv decât dorința de a-și ameliora nivelul de trai.

Ideologia *laissez faire* și produsul ei, „Revoluția Industrială”, au aruncat în aer barierele ideologice și instituționale existente în calea progresului și a bunăstării. Ele au demolat ordinea socială în cadrul căreia tot mai mulți oameni erau sortiți mizeriei și sărăciei abjecte. Meșteșugurile de procesare din perioadele anterioare serviseră aproape exclusiv dorințelor celor înstăriți. Extinderea acestor activități era limitată de volumul bunurilor de lux pe care și le puteau permite segmentele mai avute ale societății. Cei neangajați în producția de bunuri primare nu-și puteau câștiga traiul decât în măsura în care clasele superioare erau dispuse să le întrebuințeze calificările și serviciile. Însă deodată s-a făcut resimțit un nou principiu. Sistemul de fabrică a inaugurat un nou mod de comercializare și de producție. Trăsătura sa caracteristică era că manufacturile nu erau concepute doar pentru consumul puținilor înstăriți, ci și pentru acela al persoanelor care până acum jucaseră un rol neglijabil în calitate de consumatori. Obiectivul sistemului de fabrică era furnizarea de lucruri ieftine pentru cei mulți. Fabrica paradigmatică pentru începuturile Revoluției Industriale a fost țesătoria de bumbac. Dar produsele de bumbac pe care le oferea aceasta nu erau un bun solicitat de cei bogați. Oamenii avuți foloseau în continuare mătasea, olanda și batistul. Ori de câte ori sistemul de fabrică invada o nouă ramură productivă cu metodele sale de producție în {621} masă, bazate pe echipamente mecanizate, el începea cu producția de bunuri ieftine, pentru masele largi. Abia într-un stadiu ulterior, după ce ameliorarea fără precedent a nivelului de trai al maselor, provocată de fabrici, a făcut să devină profitabilă aplicarea metodelor de producție în masă și la articole mai bune, s-au orientat fabricile și spre producerea de bunuri mai rafinate – și deci mai scumpe. Astfel, de exemplu, pantofii confecționați în fabrică au fost cumpărați ani de zile numai de „proletari”, în vreme ce consumatorii mai înstăriți continuau să se adreseze numai cizmarilor care lucrau la comandă. Mult pomenitele *sweatshops* (ateliere de muncă prelungită și slab remunerată) nu produceau haine pentru cei bogați, ci pentru cei cu posibilități modeste. Doamnele și domnii cu pretenții preferau – și încă mai preferă – rochiile și costumele croite la comandă.

Faptul de căpătâi în legătură cu Revoluția Industrială este că a deschis o

epocă de producție de masă, pentru nevoile maselor. Salariații încetează de a fi niște oameni care trudesc doar pentru bunăstarea altora. Ei înșiși sunt principalii consumatori ai produselor furnizate de fabrici. Marile afaceri depind de consumul de masă. În America zilelor noastre nu există nici o ramură a marilor afaceri care să nu servească nevoile maselor. Însuși principiul de bază al activității antreprenoriale capitaliste este de a furniza cele necesare omului de rând. În calitatea sa de consumator, omul de rând este suveranul, a cărui cumpărare sau abținere de la a cumpăra decide soarta activităților antreprenoriale. În cadrul economiei de piață nu există nici un alt mijloc de dobândire și de păstrare a avuției decât acela de a oferi maselor bunurile pe care le solicită, în modul cel mai adecvat și mai ieftin.

Orbiți de prejudecățile lor, numeroși istorici și scriitori s-au arătat în întregime incapabili de a sesiza acest fapt fundamental. În opinia lor, salariații trudesc pentru bunăstarea altora. Ei nu-și pun niciodată problema cine sunt acești „alții".

Dl. și d-na Hammond ne spun că lucrătorii erau mai fericiți în 1760 decât în 1830.[17] Aceasta este o judecată de valoare arbitrară. Nu există nici un mijloc de a compara și de a măsura fericirea unor oameni diferiți, sau a acelorași oameni la momente diferite. Putem fi de acord, de dragul argumentației, că un individ născut în 1740 era mai fericit în 1760 decât în 1830. Dar să nu uităm că în 1770 Anglia avea 8,5 milioane de locuitori (conform estimărilor lui Arthur Young), în vreme ce, în 1831, (conform recensământului) cifra era de 16 milioane.[18] Această creștere dramatică a fost determinată îndeosebi de Revoluția Industrială. În legătură cu acești englezi suplimentari, asertiunea eminenților istorici nu poate fi aprobată decât de cei care-și însușesc versurile melancolice ale lui Sofocle: „A nu te naște este, fără îndoială, lucrul cel mai bun; dar dacă omul a apucat să vadă lumina zilei, cea mai bună dintre alternativele rămase este să se întoarcă în locul de unde a venit". {622}

Primii industriași erau, în cea mai mare parte, oameni proveniți din aceleași medii sociale din care proveneau și muncitorii lor. Ei trăiau foarte modest, își cheltuiau doar o fracțiune din venituri pentru casele lor, iar restul îl puneau înapoi la lucru. Dar, pe măsură ce întreprinzătorii au devenit mai bogați, fiii afaceriștilor de succes au început să se amestece în cercurile clasei stăpânitoare. Gentlemenii de viță nobilă invidiau averea parveniților și priveau cu ostilitate la simpatiile lor pentru mișcarea reformistă. Ei s-au răzbunat investigând condițiile materiale și morale ale angajaților și adoptând legislația muncii în fabrici.

Istoria capitalismului în Marea Britanie, ca și în toate celelalte țări capitaliste, este o cronică a tendinței continue de ameliorare a nivelului de trai al salariaților. Această evoluție a coincis, pe de o parte, cu dezvoltarea legislației de protecție a muncitorilor și cu răspândirea sindicalismului și, pe de altă parte, cu creșterea productivității marginale a muncii. Economiștii afirmă că

17. J.L. Hammond și Barbara Hammond, *loc. cit.*
18. F.C. Dietz, *An Economic History of England*, New York, 1942, p. 279 și 392.

ameliorarea condițiilor materiale ale muncitorilor se datorează creșterii cotei de capital investit *per capita* și realizărilor tehnologice pe care întrebuințarea acestui capital suplimentar le-a permis. În măsura în care legislația muncii și presiunea sindicală n-au depășit limitele stabilite de ceea ce muncitorii ar fi obținut în absența lor, ca o consecință necesară a accelerării acumulării de capital în raport cu populația, măsurile respective au fost superflue. În măsura în care au depășit aceste limite, ele au fost nocive pentru interesele maselor. Ele au încetinit acumularea de capital, încetinind astfel tendința de creștere a productivității marginale a muncii și a ratelor salariale. Ele le-au conferit privilegii anumitor grupuri de salariați, pe seama altor grupuri. Ele au creat șomaj în masă și au scăzut volumul produselor disponibile pentru muncitori, în calitatea lor de consumatori.

Apologeții amestecului guvernamental în afaceri și ai sindicalismului atribuie ameliorările condițiilor muncitorilor acțiunilor guvernelor și ale sindicatelor. Dacă nu ar fi existat acestea, spun ei, nivelul de trai al muncitorilor nu ar fi fost mai ridicat astăzi decât era în perioada primilor ani ai sistemului de fabrică.

Este limpede că această controversă nu poate fi rezolvată făcând apel la experiența istorică. În ce privește constatarea faptelor, nu există nici o controversă între cele două grupuri. Antagonismul lor privește interpretarea evenimentelor, iar această interpretare trebuie să fie ghidată de teoriile adoptate. Considerațiile epistemologice și logice care determină corectitudinea sau incorectitudinea unei teorii sunt logic și temporal anterioare elucidării problemei istorice vizate. Faptele istorice în sine nici nu dovedesc, nici nu infirmă vreo teorie. Ele se cer interpretate în lumina analizei teoretice.

Cei mai mulți dintre autorii care au scris despre istoria condițiilor muncitorilor în regimul capitalist erau ignoranți în materie de teorie economică și {623} se lăudau cu această ignoranță. Însă disprețul acesta pentru gândirea economică sănătoasă nu însemna că abordau subiectul investigațiilor lor fără idei preconcepute și fără parțialitate în favoarea vreunei teorii. Ei erau călăuziți de erorile populare privind omnipotența guvernamentală și de presupusele binecuvântări ale sindicalismului. Este incontestabil că soții Webb, exact ca și Lujo Brentano și ca o puzderie de autori minori, au fost, încă de la începutul studiilor lor, îmbibați de o ură fanatică pentru economia de piață și de o acceptare entuziastă a doctrinelor socialismului și ale intervenționismului. Ei au fost cu siguranță sinceri în convingerile lor și și-au dat toată străduința. Candoarea și probitatea de care au dat dovadă îi poate exonera, ca persoane individuale; dar nu îi exonerează ca istorici. Indiferent cât de nepătate ar fi intențiile istoricului, el nu are nici o scuză pentru recursul la doctrine eronate. Prima datorie a istoricului este de a examina cu maximă atenție toate doctrinele la care recurge, atunci când cercetează subiectul muncii sale. Dacă neglijează lucrul acesta și îmbrățișează cu naivitate ideile diforme și confuze ale opiniei publice, atunci nu mai este un istoric, ci un apologet și un propagandist.

Antagonismul dintre aceste două puncte de vedere nu este numai o problemă istorică. El se referă – nu mai puțin – la cea mai arzătoare problemă a zilelor noastre. Este vorba de obiectul disputei legate de ceea ce, în America zilelor noastre, se numește problema relațiilor industriale.

Să accentuăm doar un singur aspect al chestiunii. Există teritorii întinse – Asia de Est, Indiile de Est, Europa de Sud și de Sud-Vest, America Latină – care nu sunt decât superficial afectate de capitalismul modern. Condițiile din aceste țări nu diferă, în ansamblu, de cele existente în Anglia în ajunul „Revoluției Industriale". Există milioane de oameni pentru care nu mai există nici un loc sigur în cadrul aranjamentului economic tradițional. Soarta acestor mase nenorocite nu poate fi ameliorată decât prin industrializare. Ceea ce le trebuie lor cel mai mult sunt întreprinzătorii și capitaliștii. Deoarece propriile lor politici publice nesăbuite le-au lipsit de continuarea asistenței de care se bucuraseră din partea capitalului străin importat, aceste țări trebuie să se lanseze în acumularea de capital intern. Ele trebuie să treacă prin toate stadiile prin care a trebuit să treacă evoluția industrialismului occidental. Trebuie să înceapă cu rate salariale relativ scăzute și cu ore de muncă prelungite. Fiind însă induși în eroare de doctrinele prevalente astăzi în Europa Occidentală și în America de Nord, oamenii politici din aceste țări cred că pot proceda altfel. Ei încurajează presiunea sindicatelor și legislația, chipurile, favorabilă muncitorilor. Radicalismul lor intervenționist omoară în fașă toate încercările de a crea industrii locale. Dogmatismul lor încăpățânat este condamnarea la pieire a hamalilor indieni și chinezi, a zilierilor mexicani și a milioane de alți oameni, care se luptă cu disperare, în pragul morții prin inaniție. {624}

8. Felul cum sunt afectate ratele salariale de vicisitudinile pieței

Munca este un factor de producție. Prețul pe care un vânzător de muncă îl poate obține pe piață depinde de datele acesteia.

Cantitatea și calitatea de muncă pe care este apt să o depună un individ depinde de caracteristicile sale înnăscute și dobândite. Abilitățile înnăscute nu pot fi modificate de nici o acțiune deliberată. Ele reprezintă moștenirea individului, cu care l-au înzestrat strămoșii lui, în ziua când s-a născut. El se poate îngriji de aceste daruri și își poate cultiva talentele, evitând dispariția lor prematură; dar el nu poate niciodată depăși limitele pe care natura le-a impus forțelor și capacităților sale. El poate da dovadă de mai multă sau mai puțină pricepere în efortul de a-și vinde capacitatea de muncă la cel mai ridicat preț care se poate obține pe piață, în situația dată. Dar el nu-și poate modifica natura, pentru a o adapta mai bine la configurația datelor pieței. El are noroc dacă pe piață condițiile sunt astfel încât unul din tipurile de muncă pe care este capabil să le presteze este generos remunerat; dacă talentele

sale sunt deosebit de apreciate de semenii săi, este vorba de noroc, nu de un merit personal. D-ra Greta Garbo, dacă ar fi trăit cu o sută de ani mai devreme, probabil că ar fi câștigat cu mult mai puțin decât în epoca aceasta a cinematografului. Din punctul de vedere al talentelor ei personale, ea se găsește într-o poziție similară cu aceea a unui fermier a cărui fermă poate fi vândută la un preț ridicat pentru că extinderea unui oraș din apropiere a transformat-o în teren urban.

În cadrul limitelor rigide fixate de abilitățile sale înnăscute, capacitatea de muncă a cuiva poate fi perfecționată prin antrenamentul necesar executării unor sarcini specifice. Individul – sau părinții lui – suportă cheltuieli de calificare, ale căror fructe constă în dobândirea capacității de a presta anumite tipuri de muncă. Asemenea școlarizare și calificare intensifică unilateralitatea omului; ele îl transformă într-un specialist. Orice formație specială dezvoltă caracterul specific al capacității beneficiarului de a munci. Truda și necazul, dezutilitatea eforturilor cărora individul trebuie să li se supună pentru a dobândi aceste abilități deosebite, pierderea unor câștiguri potențiale pe durata perioadei de calificare și cheltuiala bănească necesară sunt suportate în anticiparea unei creșteri ulterioare a câștigurilor, care le va compensa. Aceste cheltuieli sunt niște investiții și sunt, prin urmare, speculative. Dacă vor fi rentabile sau nu depinde de configurația viitoare a pieței. Activitatea de dobândire a unei calificări îl face pe muncitor să devină un speculator sau un întreprinzător. Configurația viitoare a pieței este cea care va determina dacă din această investiție vor rezulta profituri sau pierderi.

{625} Astfel, salariatul are interese speciale din două puncte de vedere: ca persoană cu anumite calități înnăscute și ca om care a dobândit anumite calificări specifice.

Salariatul își vinde munca pe piață la prețul pe care piața îl permite astăzi. În cadrul construcției imaginare a economiei uniform repetitive, suma prețurilor pe care antreprenorul trebuie să le suporte pentru toți factorii complementari de producție laolaltă trebuie să fie egală – luând în calcul și preferința de timp – cu prețul produsului. În economia aflată în schimbare, modificările survenite în structura pieței pot cauza diferențe între aceste două mărimi. Profiturile și pierderile rezultate de aici nu-l afectează pe salariat. Incidența lor nu cade decât asupra patronului. Incertitudinea viitorului îl afectează pe salariat numai în măsura în care sunt afectate următoarele elemente:

1. Cheltuielile de timp, dezutilitate și bani suportate în vederea calificării.

2. Cheltuielile suportate în vederea mutării la un anumit loc de muncă.

3. În cazul unui contract de muncă stipulat pentru o anumită perioadă de timp, modificările de preț ale tipului respectiv de muncă survenite între timp și modificările care afectează solvabilitatea patronului.

9. Piața mâinii de lucru

Salariile sunt prețurile achitate pentru munca umană ca factor de producție. Ca și în cazul tuturor celorlalte prețuri ale factorilor complementari de producție, nivelul lor este, în ultimă instanță, determinat de prețurile produselor, așa cum sunt acestea anticipate la momentul când se vinde și se cumpără munca. Nu contează dacă cel care depune munca își vinde serviciile unui patron care le combină cu factori materiali de producție și cu serviciile altor oameni, sau dacă se angajează el însuși, pe cont propriu și asumându-și toate riscurile, în a întreprinde aceste combinații. Prețul final al muncii de aceeași calitate este oricum același, în întregul sistem de piață. Ratele salariale sunt întotdeauna egale cu prețul întregului produs al muncii. Sloganul popular „dreptul muncitorului la întregul produs al muncii" a fost o formulare absurdă a pretenției ca bunurile de consum să se distribuie în exclusivitate muncitorilor și ca nimic să nu le rămână antreprenorilor și proprietarilor factorilor materiali de producție. Bunurile finite nu pot fi considerate din nici un punct de vedere ca fiind produse exclusiv ale muncii. Ele reprezintă venitul combinării deliberate a muncii cu factorii materiali de producție.

În economia aflată în schimbare se manifestă o tendință de ajustare a ratelor salariale de piață exact la nivelul ratelor salariale finale. Ajustarea aceasta este un proces care necesită timp. Lungimea perioadei de ajustare depinde de perioada necesară calificării pentru meserii {626} noi și pentru deplasarea muncitorilor către noi reședințe. Ea depinde în plus și de factori subiectivi, cum ar fi familiaritatea muncitorilor cu configurația și cu perspectivele pieței mâinii de lucru. Ajustarea este o întreprindere speculativă, în măsura în care calificarea pentru slujbe noi și schimbările de reședință presupun costuri, care sunt suportate de către muncitori doar dacă ei consideră că viitoarea configurație a pieței muncii le va face să apară profitabile.

În această privință, nu există nimic deosebit în legătură cu munca, salariile și piața mâinii de lucru. Ceea ce conferă o trăsătură distinctivă pieței muncii este faptul că lucrătorul nu este doar un furnizor al factorului de producție numit muncă, ci și o ființă umană, iar disocierea

unui om de prestația lui este imposibilă. Pornind de la acest lucru s-au făcut îndeobște afirmații extravagante și s-a formulat o critică găunoasă a doctrinelor economice referitoare la ratele salariale. Dar asemenea absurdități nu trebuie să împiedice știința economică să acorde acestui fapt primordial atenția cuvenită.

Pentru muncitor este un lucru important ce fel de muncă depune, dintre diversele tipuri de care este capabil, unde o depune și în ce condiții și circumstanțe particulare o depune. Un observator neimplicat poate considera că ideile și sentimentele care îl determină pe muncitor să prefere anumite slujbe, anumite locuri de muncă și anumite condiții de muncă, mai degrabă decât altele, sunt niște prejudecăți neîntemeiate, sau chiar ridicole. Dar asemenea judecăți academice ale unor cenzori neimplicați nu folosesc la nimic. Pentru analiza economică a problemelor implicate, împrejurarea că muncitorul nu își privește truda și necazul doar din punctul de vedere al dezutilității muncii și al gratificării ei mediate, ci ia în considerație și dacă circumstanțele și condițiile corespunzătoare desfășurării ei îi afectează satisfacțiile vieții – și în ce măsură – nu reprezintă ceva deosebit. Faptul că un muncitor este gata să renunțe la posibilitatea de a-și augmenta veniturile monetare mutându-se într-un loc pe care îl consideră mai puțin dezirabil și preferă să rămână în locul sau țara lui de baștină, nu este mai remarcabil decât acela că un gentleman bogat fără ocupație preferă viața mai scumpă din capitală, celei mai ieftine dintr-un orășel [de provincie]. Muncitorul și consumatorul sunt aceeași persoană; numai raționamentul economic este acela care integrează funcțiile sociale și separă această unitate în două scheme. Oamenii nu-și pot separa deciziile privitoare la întrebuințarea forței lor de muncă de acelea privitoare la felul cum își consumă veniturile.

Descendența, limba, educația, religia, mentalitatea, legăturile familiale și mediul social îl leagă pe muncitor, în așa fel încât el nu-și alege locul și domeniul de muncă exclusiv în funcție de nivelul ratelor salariale. {627}

Putem numi rate salariale standard (*S*) acel nivel al ratelor salariale corespunzătoare tipurilor de muncă specifice care s-ar impune pe piață dacă muncitorii n-ar discrimina între diverse locații și, la rate salariale egale, n-ar prefera un loc de muncă mai degrabă decât altul. Dacă, pe de altă parte, salariații evaluează în mod diferențiat munca în locuri diferite, din considerentele menționate mai sus, atunci nivelul ratelor salariale de piață (*M*) poate devia permanent de la ratele standard (*S*). Putem numi componenta de atașament (*A*) diferența maximă între rata de piață și rata standard care nu determină încă migrația munci-

torilor dinspre locațiile cu rate salariale de piață mai reduse spre acelea cu rate salariale de piață mai ridicate. Componenta de atașament a unui anumit loc sau a unei anumite regiuni geografice este fie pozitivă, fie negativă.

Mai trebuie să ținem seama de faptul că diferitele locații și regiuni diferă din punctul de vedere al aprovizionării cu bunuri de consum, întrucât intervin costurile de transport (în sensul cel mai larg al termenului). Costurile acestea sunt mai scăzute în anumite regiuni și mai ridicate în altele. Există apoi diferențe în ce privește necesarul de *input* fizic necesar pentru atingerea aceluiași nivel de satisfacție fizică. În anumite locuri, omul trebuie să cheltuiască mai mult pentru a atinge același nivel de satisfacere a dorințelor pe care, abstracție făcând de circumstanțele ce determină nivelul componentei de atașament, l-ar putea atinge cu mai mare ușurință în altă parte. Pe de altă parte, în anumite locuri, omul poate evita unele cheltuieli, fără nici un fel de reducere a satisfacerii dorințelor sale, cu toate că în alte locuri renunțarea la aceste cheltuieli i-ar reduce satisfacția. Putem numi componenta cost (*C*) cheltuielile pe care un lucrător trebuie să le suporte în anumite locuri pentru a atinge, în sensul acesta, același nivel de satisfacere a dorințelor, sau de care se poate dispensa fără a-și reduce satisfacerea dorințelor. Componenta cost a unui anumit loc sau a unei anumite regiuni geografice este fie pozitivă, fie negativă.

Dacă presupunem că nu există bariere instituționale care să împiedice sau să penalizeze transferul bunurilor de capital, al muncitorilor și al mărfurilor dintr-un loc sau dintr-o regiune spre alt loc sau altă regiune și că muncitorilor le sunt indiferente locurile unde locuiesc și muncesc, va exista o tendință de distribuire a populației pe suprafața Pământului în concordanță cu productivitatea fizică a factorilor de producție primari naturali și cu imobilizarea moștenită din trecut a factorilor de producție non-convertibili. Abstracție făcând de componenta cost, există o tendință de egalizare a ratelor salariale pentru același tip de muncă, pe întreaga suprafață a planetei.

Am putea numi relativ suprapopulată o regiune în care ratele salariale de piață plus componenta cost (pozitivă sau negativă) sunt mai reduse decât ratele standard; și relativ subpopulată o regiune în care ratele salariale de piață plus componenta cost (pozitivă sau negativă) {628} sunt mai ridicate decât ratele standard. Dar nu este convenabil să definim astfel termenii în chestiune, [deoarece] nu ne-ar ajuta să explicăm condițiile reale de formare a ratelor salariale și comportamentul salariaților. Este mai avantajos să alegem o altă definiție. Putem numi o regiune relativ suprapopulată, dacă în cadrul ei ratele salariale de piață

sunt mai reduse decât ratele standard plus componentele (pozitive sau negative) de atașament și cost laolaltă, adică dacă $M < (S + A + C)$. Similar, vom numi relativ subpopulată o regiune în care $M > (S + A + C)$. În absența barierelor instituționale în calea migrației, muncitorii se deplasează din regiunile relativ suprapopulate către cele relativ subpopulate, până când vom avea peste tot $M = S + A + C$.

Același lucru rămâne valabil – *mutatis mutandis* – și pentru migrația indivizilor care lucrează pe cont propriu și își vând munca prin comercializarea produselor ei sau prin prestarea de servicii personale.

Conceptele de componentă de atașament și cel de componentă cost se aplică în mod similar la trecerea de la o ramură economică sau de la o ocupație la alta.

Este de la sine înțeles că migrațiile pe care le descriu aceste teoreme se produc numai în măsura în care nu există bariere instituționale în calea mobilității capitalului, a forței de muncă și a mărfurilor. În vremurile acestea, când se urmărește dezintegrarea diviziunii internaționale a muncii și dobândirea autarhiei economice de către fiecare țară suverană, tendințele descrise de ele se manifestă plenar doar în limitele granițelor fiecărei țări.

Munca animalelor și a sclavilor

Pentru om, animalele reprezintă un factor material de producție. Este posibil ca într-o zi modificarea sentimentelor morale să-i determine pe oameni să le trateze mai blând pe animale. Totuși, câtă vreme oamenii nu lasă animalele în pace, să-și vadă de drumul lor, ei se vor raporta întotdeauna la ele ca la niște simple obiecte, asupra cărora acționează. Cooperarea socială nu poate exista decât între ființe umane, deoarece numai acestea sunt capabile să înțeleagă semnificația și avantajele diviziunii muncii și ale cooperării pașnice.

Omul supune animalul și îl integrează în schema sa de acțiune, ca pe un obiect material. Îmblânzind, domesticind și dresând animale, omul adesea își manifestă aprecierea pentru specificitățile psihologice ale creaturii respective; el apelează, așa-zicând, la sufletul ei. Dar, chiar și în cazul acesta, prăpastia care separă omul de animal rămâne de netrecut. Un animal nu poate obține nimic altceva decât satisfacerea dorințelor sale alimentare și sexuale și o protecție adecvată împotriva vătămărilor pe care i le pot provoca factorii mediului {629} înconjurător. Animalele sunt bestiale și inumane, tocmai pentru că sunt așa cum îi prezenta pe muncitori legea de fier a salariilor. Animalele nu pot nici să coopereze pentru a forma legături sociale, nici să participe la societatea umană, după cum nici civilizația umană n-ar fi apărut nicicând dacă oamenii s-ar fi dedicat exclusiv hranei și împerecherii.

Oamenii au încercat să-și privească semenii ca pe animale și să-i trateze în consecință. Ei au întrebuințat bice pentru a-i sili pe sclavii de la galere și

pe hamalii de pe chei să muncească precum caii la cabestan. Însă experiența a arătat că aceste metode de brutalizare neîngrădită dau rezultate foarte puțin satisfăcătoare. Chiar și cei mai neciopliți și mai greoi oameni fac mai mult când muncesc de bună voie, decât de frica biciului.

Omul primitiv nu face nici o distincție între proprietatea sa asupra femeilor, copiilor și a sclavilor, pe de o parte – și cea asupra vitelor și a obiectelor neînsuflețite, pe de alta. Dar, îndată ce începe să aștepte de la sclavii săi servicii diferite de cele ce pot fi obținute și de la animalele de tracțiune și de povară, el se vede nevoit să le slăbească legătura lanțurilor. Trebuie să încerce să înlocuiască incitativul simplei frici cu acela al interesului propriu; trebuie să încerce să îl lege de sine pe sclav cu sentimente omenești. Dacă sclavul nu mai este împiedicat să fugă numai de faptul că este legat în lanțuri și supravegheat și dacă nu mai este obligat să muncească exclusiv sub amenințarea biciului, atunci relația între stăpân și sclav se transformă într-un raport social. Este posibil, mai ales dacă este încă proaspătă amintirea zilelor mai fericite, de libertate, ca sclavul să-și deplângă nenorocul și să tânjească după eliberare. Dar el se resemnează cu ceea ce pare a fi o stare de lucruri inevitabilă și se obișnuiește cu soarta lui, astfel încât să o facă să fie cât mai suportabilă cu putință. Sclavul devine interesat să-și satisfacă stăpânul, prin strădanie și îndeplinirea sarcinilor care-i sunt încredințate; stăpânul devine interesat să stimuleze zelul și loialitatea sclavului, oferindu-i un tratament rezonabil. Între stăpân și rob se dezvoltă relații ce pot fi numite, fără a greși, de prietenie.

Poate că apologeții sclavagismului nu se înșelau întru totul atunci când spuneau că numeroși sclavi erau satisfăcuți cu situația lor și nu încercau să o schimbe. Poate că există indivizi, grupuri de indivizi și chiar popoare întregi și rase care se bucură de siguranța și de securitatea furnizate de robie; care, insensibili la umilințe și înjosiri, se bucură să plătească privilegiul de a beneficia de facilitățile unei gospodării înstărite, pentru o cantitate de muncă moderată; și în ochii cărora supunerea la capriciile și toanele rele ale unui stăpân este doar un inconvenient mic, sau chiar inexistent.

Desigur, condițiile în care trudeau robii la marile ferme și pe plantații, în mine, în colonii de muncă și la galere erau foarte diferite de viața descrisă în culori atât de vesele a valeților casnici, a menajerelor, a bucătarilor și a îngrijitoarelor medicale, sau de situația muncitorilor iobagi, a lăptăreselor și a ciobanilor care lucrau la mici ferme. Nici un apologet al sclaviei n-a avut îndrăzneala de a glorifica soarta sclavilor agricoli romani, înlănțuiți și înghesuiți cu toții în *ergastulum*, sau pe cea a negrilor de pe plantațiile americane de bumbac și de zahăr.[19] {630}

Abolirea sclaviei și a servituții nu poate fi atribuită nici învățăturii teologilor și moraliștilor, nici slăbiciunii sau generozității stăpânilor lor. Printre

19. Margaret Mitchell, care în romanul ei de mare succes *Gone With the Wind* (New York, 1936) proslăvește sistemul sclavagist al Sudului, are prudența de a nu intra în detalii despre lucrătorii de pe plantație și preferă să insiste asupra condițiilor servitorilor casnici, care chiar și în propria ei relatare apar ca o elită a castei din care făceau parte.

propovăduitorii religiei și ai eticii, apărătorii sclaviei și adversarii ei erau la fel de mulți.[20] Munca sclavilor a dispărut pentru că nu putea rezista în fața competiției muncii oamenilor liberi; neprofitabilitatea este cea care i-a pecetluit soarta în economia de piață.

Prețul achitat pentru cumpărarea unui sclav este determinat de venitul net anticipat de pe urma utilizării lui (atât ca muncitor, cât și ca părinte de alți sclavi), exact în același fel în care prețul achitat pentru o vacă este determinat de venitul net anticipat de pe urma utilizării ei. Proprietarul unui sclav nu câștigă un venit special. Pentru el nu există nici o primă de „exploatare" provenită din faptul că munca sclavului este neremunerată și că prețul de piață potențial al serviciilor pe care le furnizează poate fi mai mare decât costul hrănirii, adăpostirii și păzirii lui. Cel ce cumpără un sclav trebuie să includă în prețul plătit aceste economii, atât cât pot fi ele anticipate; el plătește pentru ele integral, cu rabatul datorat preferinței de timp. Indiferent dacă proprietarul întrebuințează sclavul în propria sa gospodărie sau întreprindere, sau dacă îi închiriază serviciile către alți oameni, el nu se bucură de nici un avantaj specific de pe urma existenței instituției sclavagismului. Premiul specific îi aparține integral vânătorului de sclavi, adică omului care îi privează pe semenii săi liberi de libertatea lor și îi transformă în sclavi. Desigur însă, profitabilitatea afacerii vânătorului de sclavi depinde de nivelul prețurilor pe care sunt dispuși cumpărătorii să le achite pentru achiziționarea de sclavi. Dacă acestea scad sub nivelul costurilor de funcționare și de transport suportate în întreprinderea vânătorii de sclavi, atunci afacerea devine nerentabilă și trebuie sistată.

Așadar, niciodată și nicăieri nu au reușit întreprinderile care întrebuințau munca sclavilor să rivalizeze cu succes pe piață cu întreprinderile care întrebuințau munca oamenilor liberi. Munca sclavilor a putut fi întrebuințată dintotdeauna numai acolo unde nu a avut de suportat competiția muncii oamenilor liberi.

Dacă oamenii sunt tratați ca niște vite, atunci nu se pot stoarce de la ei performanțe superioare celor ale vitelor. Dar în cazul acesta devine relevant faptul că oamenii sunt semnificativ mai puțin puternici, din punct de vedere fizic, decât boii și caii – și că hrănirea și paza unui sclav este, în raport cu beneficiile culese, mai scumpă decât hrănirea și paza vitelor. Când sunt tratați ca vitele, oamenii aduc un venit mai redus decât animalele domestice, pe {631} unitatea de cost suportată pentru susținerea cotidiană și pază. Dacă cerem unui muncitor care nu este liber performanțe umane, atunci trebuie să-i furnizăm stimulente specific umane. Dacă patronul urmărește să obțină produse calitativ și cantitativ superioare acelora a căror producție poate fi stoarsă cu biciul, atunci trebuie să-l cointereseze pe lucrător în produsele muncii sale. În loc de a pedepsi lenea și indolența, el trebuie să recompenseze hărnicia, priceperea și bunăvoința. Dar orice ar încerca în această direcție, el nu va obține niciodată de la un muncitor lipsit de libertate, adică de la un muncitor care nu

20. Referitor la doctrina americană pro-sclavagistă, cf. Charles și Mary Beard, *The Rise of American Civilization*, 1944, I, p. 703-710; și C.E. Merriam, *A History of American Political Theories*, New York, 1924, p. 227-251.

culege întregul preț de piață al contribuțiilor sale, o performanță egală cu cea a omului liber, adică a unui om angajat pe piața neobstrucționată a forței de muncă. Limita superioară dincolo de care este imposibil de ridicat calitatea și cantitatea produselor și a serviciilor furnizate de munca sclavilor și a servilor este cu mult inferioară standardelor muncii oamenilor liberi. În producerea articolelor de calitate superioară, o întreprindere care întrebuințează munca aparent ieftină a unor oameni înrobiți nu va putea niciodată rivaliza cu întreprinderile care întrebuințează munca oamenilor liberi. Acesta este faptul care a determinat dispariția tuturor sistemelor de muncă silnică.

Instituțiile sociale de pe vremuri transformaseră întregi ramuri de producție în rezervații menținute exclusiv pentru ocuparea mâinii de lucru a robilor și păzite de orice rivalitate a întreprinzătorilor care lucrau cu oameni liberi. De aceea, sclavia și servitutea au devenit trăsături esențiale ale unui sistem rigid de caste, care nu putea fi nici abolit, nici modificat prin acțiuni individuale. Oriunde condițiile nu erau acestea, înșiși proprietarii de sclavi luau măsuri destinate abolirii, pas cu pas, a întregului sistem de muncă servilă. Nu sentimentele umanitare și clemența au fost cele care i-au determinat pe cruzii și nemiloșii stăpâni de sclavi ai Romei antice să slăbească legăturile sclavilor lor, ci dorința de a obține cel mai ridicat câștig posibil din exploatarea proprietății lor. Ei au abandonat sistemul de management centralizat și pe scară mare al vastelor latifundii sau întinderi de pământ pe care le dețineau și i-au transformat practic pe sclavi în arendași, care-și cultivau pe cont propriu pământul arendat, nemaidatorând proprietarului decât fie o chirie, fie o parte din produsele obținute. În sfera meșteșugurilor de procesare și a comerțului, sclavii au devenit întreprinzători, iar venitul lor, *peculium*, a devenit cvasi-proprietatea lor legală. Sclavii erau eliberați în număr mare, deoarece liberții le furnizau foștilor lor proprietari, deveniți acum *patronus*, servicii mai prețioase decât acelea care se pot aștepta de la un sclav. Așadar, eliberarea nu reprezenta un act de mărinimie sau un cadou gratuit oferit de proprietar. Ea reprezenta o operațiune de credit, o cumpărare a libertății în rate, așa-zicând. Libertul era ținut să-i furnizeze fostului proprietar anumite plăți și servicii vreme de mulți ani, sau chiar pe durata întregii sale vieți. În plus, acest *patronus* deținea o serie de drepturi speciale, de moștenire a pământului liberților care decedau.[21] {632}

O dată cu dispariția atelierelor și a fermelor care întrebuințau munca robilor, sclavagismul a încetat de a mai fi un sistem de producție și a devenit un privilegiu politic al castei aristocratice. Seniorii aveau dreptul la anumite tributuri în natură sau în bani și la anumite servicii din partea subordonaților lor; în plus, copiii servilor aveau obligația să-i servească pe stăpâni o anumită durată de timp, ca servitori sau ca membri în suita lor militară. Dar țăranii și artizanii, nefavorizați de privilegii, își gestionau fermele și prăvăliile pe cont propriu și pe propriul lor risc. Abia după ce se încheiau procesele lor de producție intervenea seniorul și pretindea o parte din beneficii.

21. Cf. Ciccotti, *Le Déclin de l'esclavage antique*, Paris, 1910, pp. 292 ff.; Salvioli, *Le Capitalisme dans le monde antique*, Paris, 1906, pp. 141 ff.; Cairnes, *The Slave Power*, London, 1862, p. 234.

Ulterior, începând din secolul al XVI-lea, oamenii au început din nou să întrebuințeze munca unor lucrători înrobiți, în agricultură și, uneori, chiar în cadrul producției industriale pe scară mare. În coloniile americane, lucrul cu sclavi negri a devenit metoda standard pe plantații. În Europa de Est, în Nord-Estul Germaniei, în Boemia și în anexele acesteia, Moravia și Silezia, în Polonia, în Țările Baltice, în Rusia, ca și în Ungaria și anexele ei, agricultura pe scară mare se baza pe claca neplătită a servilor. Aceste sisteme de muncă silnică erau deopotrivă protejate – de instituții politice – împotriva competiției întreprinderilor care întrebuințau oameni liberi. Pe plantațiile coloniale, costurile ridicate ale imigrării și lipsa de suficientă protecție legală și judiciară a individului împotriva arbitrariului funcționarilor statului și al aristocrației plantatorilor împiedica apariția unei oferte suficiente de mână de lucru liberă și dezvoltarea unei clase de fermieri independenți. În Europa de Est, sistemul de castă făcea imposibilă pătrunderea din afară în sfera producției agricole. Agricultura pe scară mare era rezervată membrilor nobilimii. Micile gospodării erau rezervate iobagilor lipsiți de libertate. Dar faptul că întreprinderile care întrebuințau muncă silnică nu ar fi fost în măsură să înfrunte competiția întreprinderilor care utilizau lucrători liberi nu a fost contestat de nimeni. În această privință, consensul autorilor care au scris despre mersul agriculturii în secolul al optsprezecelea și în prima parte a secolului al nouăsprezecelea nu a fost mai puțin unanim decât acela al scriitorilor care au scris despre problemele agriculturii în Roma antică. Însă abolirea sclaviei și a servituții nu putea fi efectuată de liberul joc al sistemului pieței, deoarece instituțiile politice retrăseseră moșiile nobilimii și plantațiile din regiunea de supremație a pieței. Sclavia și servitutea au fost abolite prin acțiuni politice dictate de spiritul mult calomniatei ideologii *laissez faire, laissez passer*.

Astăzi, omenirea se confruntă din nou cu tentative de înlocuire cu munca forțată a muncii oamenilor liberi, care își vând puterea de lucru ca pe o „marfă", pe piață. Desigur, lumea își imaginează că între sarcinile ce le revin tovarășilor din comunitatea socialistă și cele ale sclavilor sau ale servilor există o diferență esențială. Sclavii și servii, se spune, trudeau pentru beneficiul seniorului exploatator. Dar în sistemul socialist produsele muncii sunt destinate societății, din care muncitorul însuși face parte. În cazul acesta, muncitorul {633} muncește pentru sine, așa zicând. Ceea ce trece cu vederea acest raționament este că identificarea tovarășilor individuali și a totalității tuturor tovarășilor cu entitatea colectivă care încasează produsele întregii munci este o simplă ficțiune. Dacă obiectivele urmărite de șefii comunității sunt sau nu în acord cu dorințele și preferințele diverșilor tovarăși este relativ lipsit de importanță. Problema principală este că aportul individului la avuția entității colective nu este remunerat sub formă de salarii determinate de piață. Unei comunități socialiste îi lipsește orice mijloc de calcul economic; ea nu poate determina separat care cote din volumul total de bunuri produse trebuie să fie atribuite diverșilor factori complementari de producție. Cum nu poate determina magnitudinea contribuțiilor pe care societatea le datorează diverselor eforturi

individuale, ea nu îi poate remunera pe muncitori în concordanță cu valoarea prestației lor.

Pentru a distinge munca liber prestată de munca silnică nu sunt necesare nici un fel de subtilități metafizice referitoare la esența libertății și a silei. Putem numi muncă liber prestată acel tip de muncă extroversivă, nu imediat gratificatoare, pe care un om o depune fie pentru satisfacerea directă a propriilor sale dorințe, fie pentru satisfacerea lor indirectă, realizabilă prin cheltuirea sumei câștigate din vânzarea ei pe piață. Munca silnică este munca depusă sub presiunea altor incitative. Dacă cineva ar ridica obiecții față de această terminologie, deoarece întrebuințarea unor cuvinte ca libertate și silă poate evoca asocieri cu idei contrare cercetării fără patimă a problemelor implicate, atunci am putea la fel de bine alege și alți termeni. Putem înlocui expresia muncă liberă cu simbolul *L*, iar expresia munca silnică prin simbolul *S*. Problema fundamentală nu poate fi modificată de alegerea termenilor. Singurul lucru care contează este acesta: ce fel de motivație îl poate stimula pe om să suporte dezutilitatea muncii, dacă satisfacerea propriilor sale dorințe nu depinde nici direct, nici indirect – în vreo măsură apreciabilă – de cantitatea și calitatea *propriei sale* prestații?

De dragul argumentației, să presupunem că numeroși muncitori, poate chiar majoritatea lor, se vor strădui de bună voie să-și îndeplinească zeloși sarcinile care le-au fost încredințate de către superiori, în modul cel mai adecvat. (Putem trece peste faptul că determinarea sarcinilor care li se vor impune diverselor persoane ar ridica probleme insolubile în calea comunității socialiste.) Dar ce să le facem celor care sunt indolenți și nepăsători la îndeplinirea datoriilor impuse? Singura cale care ne rămâne este să-i pedepsim. Superiorii lor trebuie să fie înzestrați cu autoritatea de a constata delictul, de a pronunța o judecată despre cauzele ei subiective și de a stabili o pedeapsă corespunzătoare. Relației contractuale i se substituie o relație hegemonică. Muncitorul devine obiectul puterii discreționare a superiorilor săi, fiind subordonat personal puterii disciplinare a șefului său.

{634} În economia de piață, muncitorul își vinde serviciile așa cum alți oameni își vând mărfurile. Patronul nu este stăpânul salariatului. El este pur și simplu cumpărătorul unor servicii, pe care trebuie să le achiziționeze la prețul pieței. Bineînțeles că patronul dispune și el de anumite libertăți, ca orice cumpărător. Dar, dacă recurge la decizii arbitrare privind angajarea și disponibilizarea muncitorilor, trebuie să suporte costurile. Un patron sau un angajat căruia i s-a încredințat managementul unui departament dintr-o fabrică sunt liberi să facă discriminări la angajarea muncitorilor, să-i concedieze în mod arbitrar, sau să le reducă salariile sub ratele pieței. Dar, dacă recurg la asemenea acțiuni arbitrare, ei periclitează profitabilitatea propriei întreprinderi, respectiv a propriului departament, diminuându-și prin aceasta propriul venit și propria poziție în sistemul economic. În economia de piață, asemenea capricii își atrag singure pedeapsa. Singura protecție reală și eficace a salariatului, în economia de piață, este furnizată de jocul factorilor care determină formarea prețuri-

lor. Piața îl face pe lucrător independent de discreția arbitrară a patronului și a asistenților acestuia. Muncitorii nu sunt subordonați decât supremației consumatorilor, așa cum sunt și patronii lor. Determinând, prin cumpărare sau abținerea de la a cumpăra, prețurile produselor și întrebuințarea dată factorilor de producție, consumatorii asignează fiecărui tip de muncă prețul său de piață.

Ceea ce-l face pe muncitor să fie un om liber este tocmai faptul că patronul, aflat sub presiunea structurii de piață a prețurilor, consideră că munca este o marfă, un instrument pentru obținerea de profit. Din punctul de vedere al patronului, angajatul nu este decât un om care, în schimbul unei indemnizații în bani, îl ajută pe el să câștige bani. Patronul plătește pentru serviciile furnizate și angajatul le execută pentru a câștiga un salariu. În această relație dintre patron și angajat nu se pune problema de favorizați și defavorizați. Angajatul nu-i datorează patronului gratitudine; el îi datorează o anumită cantitate de muncă, de un anumit tip și de o anumită calitate.

Acesta este motivul pentru care, în economia de piață, patronul nu are nevoie de puterea de a-și pedepsi angajatul. Toate sistemele de producție nebazate pe piață trebuie să le asigura celor care conduc puterea de a-i inocula muncitorului lent mai mult zel și mai multă aplicație. Deoarece încarcerarea îl retrage pe muncitor din slujba lui, sau cel puțin reduce considerabil valoarea contribuției sale, pedeapsa corporală a reprezentat întotdeauna mijlocul consacrat de a-i menține la muncă pe sclavi și pe servi. O dată cu abolirea muncii silnice s-a putut renunța la bici, ca mijloc de stimulare. Biciuirea era simbolul muncii silnice. Membrii unei societăți de piață consideră că pedepsele corporale sunt inumane și umilitoare, în așa măsură încât au fost abolite și în școli, în codul penal și în disciplina militară.

Cei ce cred că o comunitate socialistă ar putea funcționa fără constrângere și coerciție îndreptate împotriva muncitorilor indolenți, fiindcă toată lumea își va face spontan datoria, cad victime iluziilor implicate în doctrina anarhismului.

XXII. FACTORII DE PRODUCȚIE ORIGINARI NON-UMANI

1. Observații generale privind teoria rentei

În cadrul teoriei economice ricardiene, ideea de rentă a reprezentat o tentativă de elucidare a problemelor pe care teoria economică modernă le rezolvă cu ajutorul analizei bazate pe utilitatea marginală.[1] Privită din perspectiva cunoștințelor de care dispunem astăzi, teoria lui Ricardo apare ca fiind mai degrabă nesatisfăcătoare; este indiscutabil că metoda valorii subiective este cu mult superioară. Cu toate acestea, renumele teoriei rentei este binemeritat; grija cu care a fost ea dezvoltată, de la primele formulări și până la finalizare, n-a rămas nerăsplătită. Nu există nici un motiv ca istoria gândirii economice să se simtă rușinată de teoria rentei.[2]

Faptul că bucățile de pământ de diferite calități și fertilități, așadar, care aduc venituri diferite pe unitatea de *input*, sunt evaluate diferit nu ridică nici o problemă specială pentru teoria economică modernă. În măsura în care teoria lui Ricardo se referă la gradarea valorilor și a estimărilor bucăților de pământ, ea este integral conținută în teoria modernă a prețurilor factorilor de producție. Nu conținutul teoriei rentelor este criticabil, ci poziția excepțională care i-a fost atribuită, în ansamblul sistemului economic. Renta diferențiată reprezintă un fenomen general și nu se limitează la determinarea prețurilor pământului. Distincția sofisticată dintre „rente" și „cvasi-rente" este nefondată. Pământul și serviciile pe care le furnizează el sunt analizate în aceeași manieră ca și alți factori de producție și serviciile lor. Posesia unui echipament mai bun aduce o „rentă", în comparație cu veniturile aduse de echipamentele mai puțin adecvate, care trebuie să fi utilizate din cauza ofertei insuficiente de echipamente mai adecvate. Lucrătorul mai capabil și mai zelos câștigă o „rentă" în comparație cu salariul realizat de rivalii săi mai puțin calificați și mai puțin harnici.

Problemele pe care era ținut să le rezolve conceptul de rentă se datorau, în cea mai mare parte, întrebuințării unei terminologii inadecvate. {636} Noțiunile de ordin general întrebuințate în limbajul cotidian și în mo-

1. Era, după cum spune Fetter (*Encyclopaedia of the Social Sciences*, XIII, 291), „o teorie a utilității marginale bălmăjită".

2. Cf. Amonn, *Ricardo als Begründer der theoretischen Nationalökonomie*, Jena, 1924, pp. 54 ff.

dul de a gândi al lumii nu au fost alcătuite ținând seama de cerințele investigațiilor praxeologice și economice. Primii economiști au procedat greșit adoptându-le fără scrupule și fără ezitări. Numai dacă ne cramponăm în mod naiv de întrebuințarea unor termeni generici, ca *pământul* sau *munca*, ne poate surprinde faptul că *pământul* și *munca* sunt evaluate și estimate în mod diferit. Pentru cercetătorul care nu se lasă păcălit de simpla întrebuințare a cuvintelor, ci privește la relevanța factorului de producție pentru satisfacerea dorințelor omului, este de la sine înțeles că serviciile diferite sunt evaluate și estimate în mod diferit.

Teoria modernă a valorii și a prețurilor nu se bazează pe clasificarea factorilor de producție în categoriile de *pământ*, *capital* și *muncă*. Distincția ei fundamentală este între bunurile de ordin superior și cele de ordin inferior, între bunurile de producție și cele de consum. Atunci când, în ansamblul factorilor de producție, distinge între factorii originari (furnizați de natură) și factorii de producție produși (produsele intermediare) și, mai departe, în cadrul clasei factorilor originari, între factorii non-umani (externi) și cei umani (munca), teoria modernă nu face o excepție de la uniformitatea raționamentelor sale referitoare la determinarea prețurilor factorilor de producție. Legea care guvernează determinarea prețurilor factorilor de producție este aceeași pentru toate clasele și specimenele acestor factori. Faptul că diferitele servicii furnizate de asemenea factori sunt evaluate, estimate și luate în calcul în mod diferit nu-i poate surprinde decât pe cei care nu observă aceste diferențe, care țin de capacitatea de a furniza servicii (*serviceableness*). Celui ce este orb față de meritele unei picturi i se poate părea ciudat că printre colecționari se plătește mai mult pentru un Velasquez decât pentru picturile unui artist mai puțin înzestrat; pentru *connaisseur*, lucrul este de la sine înțeles. Fermierul nu este surprins de faptul că, pentru pământul mai fertil, cumpărătorii plătesc prețuri mai ridicate și arendașii arende mai ridicate, decât pentru pământul mai puțin fertil. Singurul motiv care-i făcea pe vechii economiști să fie surprinși de lucrul acesta era că ei operau cu termenul generic de *pământ*, care neglijează diferențele de productivitate.

Cel mai mare merit al teoriei ricardiene a rentelor este recunoașterea faptului că pământul marginal nu aduce nici o rentă. De la această observație nu mai este decât un pas până la descoperirea principiului evaluărilor subiective. Numai că, orbiți de noțiunea de *cost real*, nici economiștii clasici și nici epigonii lor nu au făcut acest pas.

În vreme ce conceptul de rentă diferențiată poate fi, în general, adoptat de către teoria valorii subiective, al doilea concept de rentă provenit din teoria economică ricardiană – anume conceptul de rentă reziduală

– trebuie respins cu totul. Această idee de drept rezidual se bazează pe noțiunea de costuri *reale* sau *fizice*, care nu are nici un sens în cadrul explicației moderne a prețurilor factorilor de producție. Motivul {637} pentru care prețul vinului de Burgundia este mai ridicat decât cel al vinului Chianti nu este că viile din Burgundia au prețuri mai ridicate decât cele din Toscana. Lanțul cauzal este invers orientat. Pentru motivul că oamenii sunt dispuși să suporte prețuri mai mari pentru vinul de Burgundia decât pentru Chianti, cultivatorii de vie sunt dispuși să plătească prețuri mai ridicate pentru viile din Burgundia, decât pentru cele din Toscana.

În ochii contabilului, profiturile apar ca o parte rămasă după ce s-au achitat toate costurile de producție. În economia uniform repetitivă nu poate apărea niciodată un asemenea surplus al prețurilor produselor față de costuri. În economia aflată în schimbare, pot apărea diferențe între prețurile produselor și suma prețurilor pe care le-a suportat întreprinzătorul pentru achiziționarea factorilor complementari de producție plus dobânda pe capitalul investit, atât pozitive, cât și negative, adică atât ca profituri, cât și ca pierderi. Diferențele acestea se datorează schimbărilor care afectează prețurile produselor în intervalul respectiv de timp. Cel ce reușește să anticipeze aceste schimbări, care survin în timp, mai bine decât alții și acționează în consecință culege profituri. Cel ce dă greș în eforturile sale de a-și ajusta activitățile antreprenoriale la configurația viitoare a pieței este penalizat, suferind pierderi.

Principala deficiență a teoriei economice ricardiene a fost că era o teorie a distribuției unui produs total al eforturilor conjugate ale întregii țări. Asemenea celorlalți reprezentanți ai teoriei economice clasice, Ricardo n-a reușit să se elibereze de imaginea mercantilistă a „Economiei Naționale" (*Volkswirtschaft*). În cadrul gândirii sale, problema determinării prețurilor era subordonată problemei distribuției avuției. Caracterizarea obișnuită a filosofiei sale economice, ca fiind „a claselor manufacturiere de mijloc din Anglia contemporană"[3] trece pe alături de problemă. Acești oameni de afaceri englezi de la începutul secolului al XIX-lea nu erau interesați de produsul total al industriei, sau de distribuția sa. Ei se orientau după scopul realizării de profituri și al evitării pierderilor.

Teoria economică clasică a greșit atribuind pământului un loc aparte, în cadrul schemei sale conceptuale. Pământul este, din punct de vedere economic, un factor de producție și legile care guvernează formarea prețurilor pământului sunt aceleași cu cele care determină formarea prețurilor celorlalți factori de producție. Toate specificitățile doctrine-

3. Cf., de exemplu, *History of Economic Thought*, ed. rev. New York, 1927, p. 275.

lor economice care privesc pământul se referă la anumite specificități ale datelor care intervin.

2. Relevanța factorului timp pentru întrebuințarea pământului

Punctul de pornire al doctrinelor economice privitoare la pământ este distincția dintre două clase de factori de producție originari, anume între factorii umani și cei non-umani. Deoarece utilizarea factorilor {638} non-umani este, de regulă, legată de capacitatea de a utiliza o bucată de pământ, atunci când vorbim despre ei îi numim pământ.[4]

Pentru a analiza problemele economice referitoare la pământ, adică factorii originari de producție non-umani, trebuie să distingem net între punctul de vedere praxeologic și cel cosmologic. Poate fi normal pentru cosmologie să vorbească despre permanență și despre conservarea masei și a energiei, în cadrul studiilor consacrate de ea evenimentelor cosmice. Dacă facem o comparație a orbitei în cadrul căreia acțiunea umană are capacitatea de a afecta condițiile de mediu natural ale vieții umane, cu funcționarea entităților naturale, putem spune că puterile naturale sunt indestructibile și permanente, sau – mai precis – sunt la adăpost de distrugeri provocate de acțiunea umană. Pe duratele marilor intervale de timp la care se referă cosmologia, eroziunea solului (în cea mai largă accepțiune a termenului) la intensități comparabile cu cele provocate de intervenția umană este lipsită de importanță. Nimeni nu știe astăzi dacă, în milioane de ani, deșerturile și solul sterp nu vor fi transformate de schimbările cosmice în pământ care, din punctul de vedere al cunoștințelor noastre actuale, va trebui considerat extrem de fertil, sau dacă cele mai luxuriante grădini tropicale nu vor fi transformate în pământ steril. Tocmai pentru că nimeni nu poate anticipa asemenea schimbări, nici nu se poate lansa nimeni în influențarea evenimentelor cosmice care le-ar putea eventual produce, este de prisos să facem speculații despre ele când analizăm problemele acțiunii umane.[5]

Științele naturale pot afirma că acele puteri ale solului care condiționează capacitatea sa de a furniza servicii pentru silvicultură, creșterea de vite, agricultură și utilizarea apei se regenerează periodic. Poate fi adevărat că până și demersurile umane deliberat orientate spre devas-

4. Prevederile legale referitoare la separarea drepturilor la vânătoare, pescuit și extragerea de minerale din depozite, de alte drepturi ale proprietarului unei bucăți de pământ, nu sunt relevante pentru catalactică. Termenul de „pământ”, așa cum este el utilizat în catalactică, include și întinderile de ape.

5. Astfel, problema entropiei se situează, de asemenea, în afara sferei raționamentelor praxeologice.

tarea cea mai severă a capacităților productive ale crustei terestre nu pot reuși decât, cel mult, pe mici fragmente ale ei. Dar, în fond, lucrurile acestea nu contează pentru acțiunea umană. Regenerarea periodică a puterilor productive ale solului nu este un dat rigid, care să-l pună pe om în fața unei situații unic determinate. Solul poate fi întrebuințat astfel încât această regenerare să fie încetinită și amânată, sau astfel încât puterea productivă a solului fie să dispară cu totul pentru un anumit interval de timp, fie să nu poată fi restaurată decât cu ajutorul unui *input* considerabil de capital și de muncă. Privitor la utilizarea pământului, omul trebuie să aleagă între multiple metode, care diferă unele de altele, din perspectiva prezervării și a regenerării puterii sale productive. Nu mai puțin decât în orice altă ramură productivă, factorul timp intervine și el în planificarea vânatului, a pescuitului, a {639} pășunatului, a creșterii de vite, a culturilor de plante, a silviculturii și a utilizării apei. Și în acest caz omul trebuie să aleagă între satisfacerea nevoilor în perioade mai apropiate sau mai îndepărtate din viitor. Și în acest caz fenomenul dobânzii originare, ce intervine în fiecare acțiune umană, joacă un rol decisiv.

Există condiții instituționale ce determină persoanele implicate să prefere satisfacția în viitorul mai apropiat și să nesocotească complet, sau aproape complet, satisfacția în viitorul mai îndepărtat. Dacă, pe de o parte, solul nu se află în proprietate privată și, pe de altă parte, toți oamenii, sau anumiți oameni, favorizați de privilegii speciale, sau de starea specifică de fapt, sunt liberi să-l întrebuințeze temporar în propriul lor beneficiu, atunci viitorului nu i se acordă nici o atenție. Același lucru se întâmplă atunci când proprietarul anticipează că va fi expropriat într-un viitor nu prea îndepărtat. În ambele cazuri, actorii nu urmăresc decât să stoarcă cel mai mult cu putință pentru avantajul lor imediat. Ei nu se preocupă de consecințele mai îndepărtate ale metodelor lor de exploatare. Pentru ei ziua de mâine nu contează. Istoria industriilor forestiere, a vânatului și a pescuitului furnizează experiențe ilustrative din plin; însă numeroase exemple pot fi găsite și în alte ramuri ale utilizării solului.

Din punctul de vedere al științelor naturale, menținerea bunurilor de capital și prezervarea puterilor solului aparțin unor categorii complet diferite. Mai devreme sau mai târziu, factorii de producție produși dispar cu totul, în cursul desfășurării proceselor de producție, transformându-se gradual în bunuri de consum, care apoi sunt consumate. Dacă omul nu dorește ca rezultatele economisirii și acumulării de capital din trecut să dispară, el trebuie să producă – în afara bunurilor de consum – și volumul de bunuri de capital necesar pentru înlocuirea

bunurilor de capital uzate. Dacă neglijează lucrul acesta, s-ar putea spune că, în cele din urmă, va consuma bunurile de capital. El sacrifică viitorul prezentului; astăzi el trăiește în lux, și mâine va trăi în lipsuri.

Dar, ni se spune adesea, lucrurile stau altfel cu puterile solului. Acestea nu pot fi *consumate*. Dar afirmația aceasta nu are sens decât din punctul de vedere al geologiei. Însă din punct de vedere geologic am putea – și ar trebui – să negăm nu mai puțin ritos și că se pot „mânca" echipamente industriale, sau o cale ferată. Pietrișul și bolovanii din substructura căii ferate și fierul și oțelul din șine, din poduri, din mașini și din motoare, nu dispar din punct de vedere cosmic. Numai din punct de vedere praxeologic se poate vorbi de consumul lor, de faptul că o unealtă, o cale ferată, sau o fabrică de oțel „se mănâncă". Din aceeași perspectivă economică vorbim și despre consumul puterilor productive ale solului. În industriile forestiere, în agricultură și {640} în utilizarea apei, puterile acestea sunt întrebuințate în același fel ca și ceilalți factori de producție. Și în raport cu puterile solului actorii trebuie să aleagă între procese de producție care aduc un *output* mai mare în dauna productivității din perioadele mai îndepărtate și, respectiv, procese care nu impietează productivitatea fizică viitoare. Este posibil să se extragă atât de mult din pământ, încât utilizarea sa ulterioară să aducă venituri mai mici (pe unitatea cantitativă de capital și muncă întrebuințată), sau să nu aducă, practic, nici un venit.

Este adevărat că există limite fizice care îngrădesc puterile devastatoare ale omului. (Aceste limite vor fi mai rapid atinse în silvicultură, vânătoare și pescuit, decât în cultivarea solului.) Dar această împrejurare nu determină decât diferențe cantitative – și nu calitative – între decumularea de capital și eroziunea solului.

Ricardo numește puterile solului „originare și indestructibile".[6] Dar teoria economică modernă trebuie să accentueze faptul că procesele de evaluare și de estimare nu fac deosebiri între factorii de producție originari și cei produși și că indestructibilitatea cosmologică a masei și a energiei, indiferent care ar fi semnificația ei, nu implică un caracter radical diferit în ce privește utilizarea pământului, față de alte ramuri productive.

3. Pământul submarginal

Serviciile pe care o anumită bucată de pământ le poate furniza în cursul unei anumite perioade de timp sunt limitate. Dacă ar fi nelimitate, omul nu ar considera pământul un factor de producție și un bun

6. Ricardo, *Principles of Political Economy and Taxation*, p. 34.

economic. Pe de altă parte, cantitatea de pământ este atât de mare, natura este atât de darnică, încât pământul încă mai este abundent. De aceea nu sunt utilizate decât cele mai productive bucăți de pământ. Există pământ pe care oamenii îl consideră – fie din punctul de vedere al productivității sale fizice, fie din cel al localizării – insuficient de bun pentru a fi cultivat. În consecință, solul marginal – adică cel mai puțin bun pământ cultivat – nu aduce nici o rentă în sens ricardian.[7] Pământul submarginal ar fi considerat în întregime lipsit de valoare, dacă nimeni nu l-ar estima pozitiv, pe baza anticipării utilizărilor ce i se vor da în viitor.[8]

Faptul că economia de piață nu produce o ofertă mai mare de produse agricole se datorează rarității capitalului și a muncii – și nu rarității pământului cultivabil. O augmentare a suprafeței de pământ cultivabil n-ar determina – *ceteris paribus* – o creștere a ofertei de cereale și de carne, decât dacă fertilitatea pământului suplimentar ar depăși-o pe cea a pământului marginal cultivat deja în prealabil. Pe de altă parte, oferta de produse agricole ar fi sporită de orice creștere a cantității de muncă și de pământ disponibile, admițând că nici o altă întrebuințare a cantității suplimentare de capital și de muncă nu ar fi considerată de consumatori mai adecvată pentru a le satisface cele mai intense nevoi.[9] {641}

Substanțele minerale folositoare conținute în sol sunt cantitativ limitate. Este adevărat că unele dintre ele sunt produsele unor procese naturale, care se desfășoară în continuare și sporesc depozitele existente. Dar lentoarea și durata acestor procese le fac să fie nesemnificative pentru acțiunea umană. Omul trebuie să țină seama că depozitele existente din aceste minerale sunt limitate. Fiecare mină și fiecare sursă de petrol în parte sunt epuizabile; multe dintre ele au fost deja epuizate. Putem spera că se vor descoperi noi depozite și că se vor descoperi proceduri tehnologice care să facă posibilă utilizarea depozitelor care astăzi nu pot fi exploatate deloc, sau pot fi exploatate doar la costuri prohibitive. Putem, de asemenea, presupune că dezvoltarea în continuare a cunoștințelor tehnologice va permite generațiilor viitoare să întrebuințeze substanțe ce nu pot fi întrebuințate azi. Dar toate lucrurile acestea sunt irelevante pentru orientarea mineritului și a extragerilor

7. Există regiuni în care practic toate parcelele de pământ sunt cultivate, sau altminteri utilizate. Dar aceasta este consecința condițiilor instituționale, care împiedică accesul locuitorilor acestor regiuni spre pământul mai fertil neutilizat.

8. Estimarea anticipativă a unei bucăți de pământ nu trebuie confundată cu aceea a îmbunătățirilor, adică a rezultatelor imobile și inconvertibile ale investițiilor de capital și de muncă, care îi facilitează utilizarea și care augmentează outputurile viitoare pe unitatea de inputuri curente și viitoare.

9. Observațiile acestea se referă, bineînțeles, numai la situațiile în care nu există bariere instituționale în calea mobilității capitalului sau a muncii.

de petrol din prezent. Depozitele de substanțe minerale și exploatarea lor nu se caracterizează prin elemente de factură să imprime o notă distinctivă acțiunii umane care se ocupă cu ele. Din perspectiva catalacticii, distincția între pământul întrebuințat în agricultură și cel utilizat în minerit nu este decât o distincție privitoare la *datele* acțiunii umane.

Cu toate că stocurile disponibile din aceste substanțe minerale sunt limitate și cu toate că, din punct de vedere academic, ne putem preocupa de posibilitatea ca ele să se epuizeze complet într-o zi, oamenii care acționează nu privesc aceste depozite ca fiind rigid limitate. Activitățile lor țin seama de faptul că anumite mine și zăcăminte se vor epuiza, dar ei nu se interesează de faptul că la o dată necunoscută din viitor s-ar putea să se epuizeze toate depozitele din anumite minerale. Într-adevăr, din perspectiva acțiunii desfășurate astăzi, oferta de asemenea substanțe pare a fi atât de abundentă, încât nimeni nu se lansează în exploatarea tuturor depozitelor respective, la întreaga capacitate pe care ar permite-o situația actuală a cunoștințelor tehnologice. Minele nu sunt exploatate decât atâta vreme cât nu există o întrebuințare mai urgentă pentru cantitățile necesare de capital și de muncă. Din acest motiv există depozite submarginale, care nu sunt {642} utilizate deloc. În toate minele exploatate, amploarea producției este determinată de relația dintre prețurile produselor și cele ale factorilor de producție nespecifici care sunt necesari.

4. Pământul ca spațiu ocupat

Utilizarea pământului în vederea construcției de reședințe umane, de ateliere și de mijloace de transport implică retragerea suprafețelor respective de pământ de la alte întrebuințări.

Nu este necesar să ne ocupăm aici de locul deosebit pe care teoriile mai vechi îl atribuiau rentelor din spațiul urban. Nu este nimic excepțional în faptul că oamenii sunt dispuși să achite prețuri mai ridicate pentru pământul pe care îl preferă, în vederea construirii de locuințe, decât pentru cel pe care îl apreciază mai puțin. Este un fapt că, atunci când construiesc ateliere, depozite și depouri feroviare, oamenii preferă locațiile care diminuează costurile transportului și că sunt gata să plătească prețuri mai mari pentru astfel de parcele de pământ, corespunzător economiilor pe care le anticipează.

Pământul este de asemenea întrebuințat pentru spații de recreere și pentru grădini, pentru parcuri și pentru ca doritorii să se bucure de măreția și frumusețea naturii. O dată cu dezvoltarea dragostei de na-

tură, această particularitate foarte caracteristică a mentalității „burgheze”, cererea pentru astfel de satisfacții a crescut enorm. Solul înaltelor lanțuri muntoase, considerat pe vremuri doar o pustietate stearpă de stânci și de ghețari, este astăzi foarte apreciat, ca fiind izvorul celor mai selecte plăceri.

Din vremuri imemoriale, accesul spre aceste locuri a fost liber pentru toată lumea. Chiar dacă pământul este în proprietatea unor persoane individuale, de regulă proprietarii n-au dreptul să interzică accesul turiștilor și alpiniștilor, sau să solicite taxe de acces. Oricine are ocazia să viziteze aceste regiuni are dreptul să se bucure de toată grandoarea lor – și să le considere, așa-zicând, ale sale. Proprietarul nominal nu culege nici un avantaj de pe urma satisfacției pe care o dă proprietatea sa vizitatorilor. Dar această împrejurare nu schimbă faptul că pământul respectiv servește bunăstării oamenilor și este apreciat în consecință. Pământul este obiectul unei înlesniri, care le dă dreptul tuturor oamenilor să-l traverseze și să campeze pe el. Deoarece nici o altă întrebuințare a terenului respectiv nu este posibilă, această servitute epuizează complet toate avantajele pe care proprietarul le-ar putea culege de pe urma statutului său. Deoarece serviciile specifice pe care le pot furniza aceste stânci și acești ghețari sunt practic inepuizabile, ele nefiind supuse uzurii și nefiind necesar niciun input de capital și de muncă în vederea conservării lor, aranjamentele acestea nu induc consecințele care apar ori de câte ori sunt aplicate pe terenurile de silvicultură, vânătoare și de pescuit.

Dacă, în vecinătatea acestor lanțuri muntoase, spațiul disponibil pentru construcția de adăposturi, hoteluri și mijloace de transport (de exemplu trenulețe cu șină îngustă) este limitat, atunci proprietarii acestor bucăți limitate de pământ le pot vinde sau închiria în condiții {643} mai avantajoase și, astfel, pot atrage către ei înșiși o parte dintre avantajele pe care le culeg turiștii de pe urma accesului liber pe culmile munților. Dacă lucrul acesta nu se întâmplă, turiștii se bucură gratuit de toate aceste avantaje.

5. Prețurile pământului

În cadrul construcției imaginare a unei economii uniform repetitive, cumpărarea și vânzarea serviciilor bucăților specifice de pământ nu diferă deloc de cumpărarea și vânzarea serviciilor altor factori de producție. Toți acești factori sunt estimați anticipativ în funcție de serviciile pe care le vor furniza în diverse perioade din viitor, cu rabatul corespunzător pentru preferința de timp. Pentru pământul marginal (și, bi-

neînțeles, pentru cel submarginal) nu se achită nici un preț. Pământul care aduce o rentă (adică acela care, comparativ cu pământul marginal, aduce un output mai ridicat pe unitatea de input de capital și de muncă) este estimat anticipativ în funcție de gradul său de superioritate. Prețul lui reprezintă suma tuturor rentelor sale viitoare, fiecare dintre ele redusă cu rabatul corespunzător ratei dobânzii originare.[10]

În economia aflată în schimbare, oamenii care cumpără și vând pământ țin seama în mod corespunzător de schimbările anticipate ale prețurilor de piață la serviciile furnizate de pământ. Desigur, ei se pot înșela în anticipările lor; dar aceasta este o altă problemă. Ei încearcă să anticipeze cât pot mai bine evenimentele viitoare care pot modifica datele pieței și acționează în conformitate cu aceste opinii. Dacă cred că venitul anual net realizabil din exploatarea bucății respective de pământ va crește, atunci prețul va fi mai ridicat decât ar fi fost în absența unor asemenea anticipări. Așa se prezintă, de pildă, cazul pământului suburban din vecinătatea orașelor a căror populație se află în creștere, sau al pădurilor si al terenurilor arabile din țările în care este probabil ca grupurile de presiune să reușească să augmenteze, prin tarife vamale, prețurile lemnului și al cerealelor. Pe de altă parte, temerile privind confiscarea totală sau parțială a venitului net al pământului tind să-i reducă prețul acestuia. În limbajul cotidian al afacerilor se vorbește despre „capitalizarea" rentelor și se observă că rata de capitalizare diferă pentru diferitele categorii de pământ si variază, chiar în cadrul aceleiași categorii, pentru diferitele parcele de pământ. Această terminologie {644} este mai degrabă inadecvată, deoarece nu redă corect natura procesului.

Cumpărătorii și vânzătorii de pământ iau în calcul impozitele în același fel în care procedează cu evenimentele viitoare anticipate care le vor reduce venitul net. Impozitele prelevate de pe pământ reduc prețul de piață al acestuia, corespunzător cantității actualizate a poverii fiscale pe care o vor reprezenta ele în viitor. Introducerea unei noi taxe de felul acesta, care nu este probabil să fie abolită, are drept consecință o reducere imediată a prețurilor de piață ale pământului respectiv.

10. Este necesar să amintim, din nou, despre construcția economiei uniform repetitive, că ea nu poate fi dusă în mod consecvent până la ultimele ei consecințe logice (a se vedea mai sus, p. 248). În legătură cu problema pământului, trebuie să subliniem două lucruri: mai întâi, că în cadrul acestei construcții imaginare, caracterizate prin absența schimbărilor în desfășurarea activităților, nu există loc pentru cumpărarea și vânzarea de pământ; în al doilea rând, că pentru a integra în această construcție mineritul și extragerea de petrol, trebuie să le atribuim minelor și puțurilor petrolifere un caracter permanent și trebuie să trecem cu vederea faptul ca anumite mine și puțuri aflate în exploatare s-ar putea epuiza, sau ar putea suferi modificări privind cantitatea de output, sau chiar de input care este în mod obișnuit necesară.

Acesta este fenomenul numit – în teoria impozitării – *amortizare* a taxelor.

În multe țări, proprietarii de pământ sau ai anumitor moșii s-au bucurat de privilegii politico-legale speciale, sau de un mare prestigiu social. Și instituțiile de felul acesta pot juca un rol în determinarea prețurilor pământului.

Mitul pământului

Romanticii condamnă teoriile economice referitoare la pământ pentru îngustimea lor utilitaristă de spirit. Ei spun că economiștii se uită la pământ din punctul de vedere al speculantului nesimțitor, care degradează toate valorile eterne, reducându-le la bani și la profit. Însă țărâna este cu mult mai mult decât un simplu factor de producție. Ea este izvorul inepuizabil al energiei și al vieții umane. Agricultura nu este doar o ramură de producție printre multe altele. Ea este singura activitate naturală și respectabilă a omului, singura condiție demnă de o existență cu adevărat umană. Este o samavolnicie să o apreciem doar din perspectiva veniturilor nete care pot fi stoarse din sol. Pământul nu numai că poartă în el fructele care ne hrănesc corpul; el produce, înainte de toate, forțele morale și spirituale ale civilizației. Orașele, industriile de procesare și comerțul sunt manifestări ale depravării și ale decăderii; existența lor este parazitară; ele distrug ceea ce trebuie să creeze în mod necontenit plugarul.

Cu mii de ani în urmă, atunci când triburile de pescari și de vânători au început să cultive solul, reveriile romantice nu erau cunoscute. Dar dacă pe vremea aceea ar fi trăit romantici, ei ar fi ridicat în slăvi valorile morale superioare ale vânătorii și ar fi stigmatizat cultivarea pământului, ca pe o manifestare a depravării. Ei le-ar fi reproșat plugarilor că desacralizează pământul pe care zeii l-au dăruit oamenilor ca teren de vânătoare și că îl degradează, transformându-l într-un mijloc de producție.

În epocile preromantice, nimeni nu privea pământul, ca obiect al acțiunii, drept altceva decât un izvor al bunăstării umane, un mijloc de a spori prosperitatea. Ritualurile magice și obiceiurile referitoare la pământ nu vizau nimic altceva decât ameliorarea fertilității solului și creșterea cantității de fructe recoltate. Oamenii aceștia nu urmăreau vreo *unio mystica* cu puterile și forțele misterioase ascunse în pământ. Ei nu urmăreau decât recolte mai mari și mai bune. Ei recurgeau la ritualuri magice și la implorări deoarece, în opinia lor, aceasta era metoda cea mai eficientă de atingere a obiectivelor urmărite. Urmașii lor rafinați au greșit interpretând aceste ceremonii dintr-un punct de vedere „idealist". Un țăran adevărat nu se preocupă de bolboroseli extatice despre pământ și despre forțele sale misterioase. Pentru el, pământul este un factor de producție, nu un obiect de emoții sentimentale. El tânjește după mai mult pământ, deoarece dorește să-și sporească venitul și să-și amelioreze nivelul de trai. Fermierii cumpără, vând și arendează pământul; ei vând produsele

{645}

pământului și se indignează foarte tare dacă prețurile nu sunt atât de ridicate cât ar dori ei să fie.

Dragostea de natură și aprecierea frumuseților peisajului erau străine populației rurale. Locuitorii orașelor sunt cei care le-au adus la țară. Orășenii sunt aceia care au început să aprecieze pământul în calitate de *natură*, în vreme ce țăranii îl prețuiau numai din perspectiva productivității sale pentru vânătoare, silvicultură, agricultură și creșterea de vite. Din vremuri imemoriale, stâncile și ghețarii din Alpi nu erau decât un ținut pustiu în ochii muntenilor. Ei și-au schimbat părerea abia atunci când orășenii s-au apucat să escaladeze aceste vârfuri și să aducă bani în văile alăturate. Pionierii alpinismului și ai schiului au fost ridiculizați de populația indigenă, până când aceasta a sesizat că se puteau câștiga bani din această excentricitate.

Nu păstorii, ci aristocrații sofisticați și orășenii au fost autorii poeziilor bucolice. Daphnis și Cloë sunt creația unor fantezii foarte îndepărtate de grijile lumești. Nu mai puțin departe de pământ este mitul politic al pământului. Acesta n-a înflorit din mușchiul pădurilor sau din huma câmpiilor, ci din pavimentele orașelor și din covoarele saloanelor. Fermierii îl răspândesc deoarece găsesc în el un mijloc util de obținere a unor privilegii politice, care augmentează prețurile produselor și ale fermelor lor.

XXIII. DATELE PIEȚEI

1. Teoria și datele

CATALACTICA, teoria economiei de piață, nu este un sistem de teoreme valide numai în condiții ideale și irealizabile și aplicabil efectiv numai cu restricții și modificări esențiale. Toate teoremele catalacticii sunt, în mod rigid și fără nici o excepție, valabile pentru toate fenomenele economiei de piață, atunci când sunt prezente condițiile particulare presupuse de ele. Este, de pildă, o simplă problemă factuală dacă există schimb direct sau indirect. Dar acolo unde există schimb indirect sunt valabile toate legile generale ale teoriei schimbului indirect, cu privire la acțiunile de schimb și la mijloacele de schimb. După cum am arătat,[1] cunoașterea praxeologică este o cunoaștere precisă și exactă a realității. Toate trimiterile la problemele epistemologice ale științelor naturale și toate analogiile rezultate din compararea acestor două sfere radical diferite ale realității și ale cunoașterii sunt inducătoare în eroare. Cu excepția logicii formale, nu există nimic de felul unei mulțimi de reguli „metodologice" care să fie aplicabile atât cunoașterii bazate pe categoria de cauzalitate, cât și aceleia bazate pe categoria de finalitate.

Praxeologia analizează acțiunea umană ca atare, în mod general și universal. Ea nu analizează nici condițiile particulare ale mediului în care acționează omul, nici conținutul concret al evaluărilor care îi direcționează acțiunile. Datele praxeologiei sunt caracteristicile corporale și psihologice ale oamenilor care acționează, dorințele și judecățile lor de valoare, precum și teoriile, doctrinele și ideologiile pe care le dezvoltă ei, pentru a se adapta în mod deliberat la condițiile de mediu în care se găsesc și a-și atinge, astfel, scopurile pe care le urmăresc. Deși permanente în structura lor și strict determinate de legile ce guvernează ordinea universului, aceste date fluctuează și variază permanent; ele se modifică de la un moment la altul.[2]

Deplinătatea realității poate fi cuprinsă mental numai de un intelect ce recurge atât la cunoașterea praxeologică, cât și la înțelegerea istorică; iar aceasta din urmă presupune cunoașterea rezultatelor științelor {647}

1. A se vedea mai sus, p. 39.

2. Cf. Strigl, *Die ökonomischen Kategorien und die Organisation der Wirtschaft*, Jena, 1923, pp. 18 ff.

naturale. Cunoașterea și predicția sunt rezultate ale totalității științelor. Ceea ce oferă diversele ramuri științifice luate în parte este totdeauna fragmentar și trebuie completat cu rezultatele tuturor celorlalte ramuri. Din punctul de vedere al omului care acționează, specializarea cunoașterii și compartimentarea ei în diferitele științe nu este decât un aspect al diviziunii muncii. În același fel în care consumatorul întrebuințează produsele diferitelor ramuri productive, omul care acționează trebuie să-și întemeieze deciziile pe cunoașterea furnizată de diferitele ramuri de gândire și de cercetare.

Pentru analiza realității nu este admisibil să se nesocotească nici una dintre aceste ramuri. Școala Istorică și instituționaliștii doresc să proscrie studiul praxeologiei și al economiei și să nu se ocupe decât de consemnarea datelor, sau, cum spun ei astăzi, de instituții. Dar nu se poate face nici o afirmație referitoare la aceste date, fără o raportare la un anumit număr de teoreme economice. Atunci când un instituționalist atribuie un anumit eveniment unei anumite cauze, de exemplu șomajul de masă presupuselor deficiențe ale modului capitalist de producție, el apelează la o teorie economică. Opunându-se cercetării mai atente a teoremei implicate tacit în concluziile sale, el nu încearcă decât să evite vădirea erorilor sale de argumentație. Nu există nimic de felul unei simple consemnări a unor fapte nealterate, care să fie separată de orice raportare la teorie. Îndată ce două evenimente sunt consemnate împreună, sau sunt integrate într-o clasă de evenimente, se manifestă deja prezența unei teorii. La întrebarea dacă există vreo legătură între ele nu se poate răspunde decât printr-o teorie, iar în cazul acțiunii umane aceasta este praxeologia. Este inutil să se caute coeficienți de corelare dacă nu se pornește de la o perspectivă teoretică, dobândită în prealabil. Coeficientul respectiv poate avea o valoare numerică ridicată, fără a indica nici o legătură semnificativă și relevantă între cele două grupuri.[3]

2. Rolul puterii

Școala Istorică și Instituționalismul condamnă știința economică pentru că aceasta ar nesocoti rolul pe care îl joacă în viața reală puterea. Noțiunea fundamentală a teoriei economice – alegerea și acțiunea individului – ar fi, spun ei, un concept nerealist. Omul real nu are libertatea să aleagă și să acționeze. El este obiectul presiunilor sociale, al domniei unor puteri irezistibile. Fenomenele de pe piață n-ar fi de-

3. Cf. Cohen și Nagel, *An Introduction to Logic and Scientific Method*, New York, 1939, pp. 316-322.

terminate de judecățile de valoare ale indivizilor, ci de interacțiunile forțelor acestor puteri. {648}

Aceste obiecții nu sunt mai puțin eronate decât toate celelalte afirmații ale criticilor științei economice.

Praxeologia în general și teoria economică și catalactică în particular nu afirmă și nu presupun că omul este liber, în niciuna dintre accepțiunile metafizice asociate cuvântului *libertate*. Omul este supus în mod inevitabil condițiilor naturale din mediul în care se află. Pentru a acționa, el trebuie să se adapteze regularităților inexorabile ale fenomenelor naturale. Tocmai limitele condițiilor sale de bunăstare oferite de natură sunt cele care îl silesc pe om să acționeze.[4]

Pentru a acționa omul se călăuzește după ideologii. El alege scopuri și mijloace sub influența ideologiilor. Puterea unei ideologii este fie directă, fie indirectă. Ea este directă atunci când actorul este convins că este corect conținutul ideologiei și că prin conformare la aceasta el își urmărește direct propriile interese. Ea este indirectă atunci când actorul respinge conținutul ideologiei, socotind-o falsă, dar este nevoit să-și adapteze acțiunile la faptul că ideologia este îmbrățișată de alții. Moravurile mediului social reprezintă o putere pe care oamenii sunt nevoiți să o ia în considerație. Cei care sesizează erorile conținute în opiniile și obiceiurile general acceptate trebuie să aleagă, în fiecare moment, între avantajele derivabile din recursul la un mod de acțiune mai eficient și dezavantajele rezultate din disprețuirea prejudecăților, superstițiilor și obiceiurilor populare.

Același lucru este adevărat și în legătură cu violența. Când alege, omul trebuie să țină seama de faptul că există un factor pregătit să exercite asupra lui o constrângere violentă.

Toate teoremele catalacticii sunt valide și când este vorba despre acțiuni influențate de o asemenea presiune socială sau fizică. Puterea directă sau indirectă a unei ideologii și amenințarea cu exercitarea constrângerii fizice nu sunt decât niște date ale configurației pieței. Nu contează, de pildă, ce fel de considerații îl determină pe un om să nu liciteze pentru o marfă mai mult decât o face, fără a obține bunul respectiv. Pentru determinarea prețului pieței nu este relevant dacă el

4. Majoritatea reformatorilor sociali, în frunte cu Fourier și Marx, trec sub tăcere faptul că mijloacele naturale de îndepărtare a neplăcerilor sunt limitate. După părerea lor, faptul că nu toate lucrurile folositoare sunt abundente nu este decât o consecință a deficienței modului de producție capitalist, care va dispărea, ca atare, în „faza avansată" a comunismului. Un eminent autor menșevic, care n-a putut evita să se refere la barierele naturale aflate în calea bunăstării oamenilor, numește natura, în stil autentic marxist, „cel mai nemilos dintre exploatatori". Cf. Mania Gordon, *Workers Before and After Lenin*, New York, 1941, pp. 227, 458.

preferă în mod spontan să-și cheltuiască banii pentru alte scopuri sau dacă îi este frică să nu fie privit de cunoscuții săi ca un parvenit, sau ca {649} un risipitor, sau dacă îi este teamă să încalce un preț maximal decretat de guvern, sau să sfideze un rival care este în stare să se răzbune în mod violent. În toate cazurile, abținerea sa de la a licita mai intens și de a oferi un preț mai mare contribuie în egală măsură la formarea prețului pieței.[5]

Există astăzi obiceiul de a califica poziția pe care o ocupă posesorii de proprietate și întreprinzătorii pe piață drept putere economică, sau putere de piață. Această terminologie este inducătoare în eroare atunci când este aplicată condițiilor pieței. Tot ce se petrece în cadrul economiei neobstrucționate de piață este guvernat de legile pe care le studiază catalactica. Toate fenomenele pieței sunt determinate, în ultimă instanță, de alegerile consumatorilor. Dacă dorim să aplicăm noțiunea de putere la fenomenele pieței, atunci trebuie să spunem că pe piață toată puterea le aparține consumatorilor. Întreprinzătorii sunt constrânși, de necesitatea de a realiza profit și de a evita pierderile, să considere că modul cel mai adecvat și mai ieftin de satisfacere a consumatorilor este, în toate privințele, suprema lor directivă (inclusiv în ceea ce privește modul de rezolvare a problemelor impropriu numite „interne" ale fabricilor, îndeosebi gestiunea personalului). Este foarte nepotrivit să întrebuințăm același termen („putere") și atunci când analizăm capacitatea firmei de a furniza consumatorilor automobile, încălțăminte, sau margarină într-un mod mai adecvat decât alții, și atunci când ne referim la puterea forțelor armate ale statului de a strivi orice rezistență.

În cadrul economiei de piață, nici proprietatea asupra factorilor materiali de producție, nici abilitățile antreprenoriale sau tehnologice nu conferă putere, în accepțiunea coercitivă a termenului. Ele nu asigură decât privilegiul de a-i servi pe consumatori – adevărații stăpâni ai pieței – dintr-o poziție mai proeminentă decât a altora. Proprietatea asupra capitalului reprezintă un mandat condiționat încredințat proprietarilor, condiția fiind să-l întrebuințeze în vederea celei mai adecvate cu putință satisfaceri a consumatorilor. Cei ce nu se conformează acestei constrângeri își pierd averea și sunt retrogradați, într-o poziție din care incapacitatea lor nu mai poate leza bunăstarea celorlalți.

5. Consecințele economice ale interferenței constrângerii și coerciției externe cu fenomenele pieței sunt analizate în partea a șasea a acestei cărți.

3. Rolul istoric al războaielor și al cuceririlor

Numeroși autori glorifică războiul și revoluția, vărsarea de sânge și cuceririle. Carlyle și Ruskin, Nietzche, Georges Sorel și Spengler au fost crainicii ideilor puse în practică de Lenin și Stalin, de Hitler și de Mussolini.

Cursul istoriei, afirmă filosofiile acestea, nu este determinat de activitățile meschine ale negustorilor ambulanți și ale comercianților, ci de faptele eroice ale războinicilor și ale cuceritorilor. Economiștii greșesc atunci când extrag, din experiența sumarului episod liberal, o teorie căreia îi atribuie validitate universală. Epoca aceasta a liberalismului, individualismului și capitalismului, a democrației, toleranței și a libertății, a nesocotirii tuturor valorilor „adevărate" sau „eterne" și a supremației prostimii este de acum la apus și nu se va mai întoarce niciodată. Zorile epocii bărbăției necesită o nouă teorie a acțiunii umane. {650}

Desigur, nici un economist nu s-a lansat vreodată în a nega că războiul și cuceririle au fost, în trecut, de cea mai mare importanță, iar hunii și tătarii, vandalii, vikingii, normanzii și conchistadorii au jucat un rol enorm în istorie. Unul din factorii determinanți ai actualei stări a omenirii este că au existat mii de ani de conflicte armate. Cu toate acestea, ceea ce rămâne și constituie esența civilizației umane nu este moștenirea provenită de la războinici. Civilizația este produsul etosului „burghez", nu al spiritului de cucerire. Popoarele barbare care n-au înlocuit jaful cu munca au dispărut de pe scena istorică. Dacă mai există vreo urmă lăsată de existența lor, este vorba de lucrurile pe care le-au realizat sub influența civilizațiilor popoarelor supuse. Civilizația latină a supraviețuit în Italia, în Franța și în Peninsula Iberică, în ciuda tuturor invaziilor barbare. Dacă lordului Clive și lui Warren Hastings nu le-ar fi succedat întreprinzătorii capitaliști, guvernarea britanică în India ar fi putut deveni, într-o bună zi, o amintire istorică la fel de nesemnificativă ca cei o sută cincizeci de ani de guvernare turcească în Ungaria.

Nu este sarcina teoriei economice să se lanseze în examinarea tentativelor de revitalizare a idealurilor vikingilor. Ea nu trebuie decât să respingă afirmațiile conform cărora existența conflictelor armate i-ar condamna doctrinele la irelevanță. În legătură cu acest aspect este necesar să reamintim următoarele:

Mai întâi: doctrinele catalacticii nu se referă la o anumită epocă istorică, ci la toate acțiunile caracterizate prin două condiții: *proprietatea privată asupra mijloacelor de producție* și *diviziunea muncii*. Teoremele catalacticii sunt riguros valide oricând și oriunde, într-o societate în

care există proprietate privată asupra mijloacelor de producție, oamenii nu produc doar pentru satisfacerea directă a propriilor lor dorințe, ci consumă de asemenea și bunuri produse de alți oameni.

În al doilea rând: dacă separat de piață și în afara pieței există furt și jaf, lucrurile acestea reprezintă un dat pentru piață. Actorii trebuie să ia în calcul faptul că ei sunt amenințați de criminali și de hoți. Dacă crima și hoția devin atât de răspândite, încât orice demers productiv apare ca fiind inutil, este posibil ca în cele din urmă producția să înceteze și ca omenirea să se prăbușească într-o stare de război al tuturor împotriva tuturor.

În al treilea rând: pentru a exista o pradă trebuie să existe ceva de {651} jefuit. Eroii nu pot trăi decât dacă există destui „burghezi" pentru a fi expropriați. Existența producătorilor este o condiție pentru supraviețuirea cuceritorilor. Dar producătorii s-ar putea lipsi de jefuitori.

În al patrulea rând: există, bineînțeles – în afară de sistemul capitalist bazat pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție – și alte sisteme sociale imaginabile bazate pe diviziunea muncii. Adepții militarismului sunt consecvenți atunci când cer instituirea socialismului. Întreaga țară ar trebui [atunci] să fie organizată ca o comunitate de războinici, în care necombatanții să nu aibă nici o altă sarcină decât furnizarea către forțele combatante a tuturor necesităților acestora din urmă. (Problemele socialismului sunt examinate în partea a cincea a acestei cărți.)

4. Omul real ca un dat

Știința economică se ocupă cu acțiunile reale ale oamenilor reali. Teoremele ei nu se referă nici la oameni ideali sau perfecți, nici la fantoma fabulosului *homo oeconomicus*, nici la noțiunea statistică de *homme moyen*. Omul cu toate slăbiciunile și limitele sale, fiecare om, așa cum trăiește și acționează el, face parte din domeniul de cercetare al catalacticii. Fiecare acțiune umană este o temă a praxeologiei.

Obiectul de studiu al praxeologiei nu se limitează la cercetarea societății, a relațiilor sociale și a fenomenelor de masă, ci este studiul tuturor acțiunilor umane. În această privință sintagma „științe sociale" și toate conotațiile ei sunt inducătoare în eroare.

O cercetare științifică nu-i poate aplica acțiunii umane nici un alt criteriu decât obiectivele ultime pe care doresc să le realizeze indivizii care acționează, atunci când se angajează într-o anumită acțiune. Obiectivele ultime în sine sunt dincolo și deasupra oricărei critici. Nimeni nu e chemat să stabilească ce-l poate face fericit pe un alt om.

Ceea ce poate pune în discuție un observator sincer nu este decât dacă mijloacele alese în vederea atingerii acestor obiective ultime sunt adecvate rezultatelor urmărite de actor. Numai în măsura în care răspunde la această întrebare are știința economică libertatea de a exprima o opinie referitoare la acțiunile indivizilor sau ale grupurilor de indivizi, sau la politicile partidelor, ale grupurilor de presiune și ale guvernelor.

Există obiceiul de a camufla arbitrariul atacurilor orientate împotriva judecăților de valoare ale altor oameni, prin convertirea lor într-o critică a sistemului capitalist sau a comportamentului întreprinzătorilor. Știința economică este neutră cu privire la toate aceste afirmații.

Afirmației arbitrare că „balanța productivă între diferitele bunuri este evident eronată în regim capitalist",[6] economistul nu-i opune afirmația că această balanță este ireproșabilă. Ceea ce afirmă economistul {652} este că, în cadrul economiei de piață neobstrucționate, această balanță este în acord cu modul de comportare al consumatorilor, manifestat în felul cum își cheltuie ei veniturile[7]. Sarcina economistului nu este de a-i cenzura pe ceilalți oameni și de a numi rezultatele acțiunilor lor greșite.

Alternativa la sistemul în care judecățile de valoare ale individului sunt hotărâtoare în desfășurarea procesului de producție este dictatura autocratică. În cazul acesta, decizia aparține exclusiv judecăților de valoare ale dictatorului, deși acestea nu sunt cu nimic mai puțin arbitrare decât acelea ale altor oameni.

Desigur, omul nu este o ființă perfectă. Slăbiciunile lui afectează toate instituțiile umane, deci și economia de piață.

5. Perioada de ajustare

Fiecare modificare a datelor pieței are anumite efecte asupra acesteia. Se scurge un anumit interval de timp înainte ca toate aceste efecte să se consume, adică înainte ca piața să se ajusteze complet la noua stare de lucruri.

Catalactica trebuie să se ocupe de diversele reacții conștiente și deliberate ale indivizilor la schimbarea datelor, și nu, bineînțeles, doar de rezultatul final produs în structura pieței de interacțiunea acestor forțe. Se poate întâmpla ca efectele unei modificări a datelor să fie contrabalansate de efectele unei alte schimbări, intervenite aproximativ în același timp și în aceeași măsură. În final nu rezultă atunci nici o

6. Cf. Albert L. Meyers, *Modern Economics*, New York, 1946, p. 672.

7. Aceasta este o caracteristică generală a democrației, fie ea politică sau economică. Alegerile democratice nu garantează că omul ales este infailibil, ci doar că majoritatea alegătorilor îl preferă, față de alți candidați.

modificare semnificativă a prețurilor de piață. Statisticianul, preocupat exclusiv de observarea fenomenelor de masă și de rezultatul de ansamblu al tuturor tranzacțiilor de pe piață, așa cum se manifestă acestea în prețurile de piață, nu ține seama de faptul că absența schimbărilor de nivel ale prețurilor este doar un accident – și nu efectul unei stabilități a datelor și al absenței activităților specifice de ajustare. El nu vede nici o mișcare și nici consecințele sociale ale acestor mișcări. Cu toate acestea, fiecare modificare a datelor își are propriul ei curs, generează – ca reacție – anumite răspunsuri din partea persoanelor afectate și tulbură relația dintre diverșii membri ai sistemului de piață, chiar dacă, în cele din urmă, nu rezultă de aici modificări considerabile ale prețurilor la diferitele bunuri și nu se înregistrează nici un fel de modificări ale cifrelor referitoare la volumul total de capital, din ansamblul sistemului de piață[8].

{653} *Post factum*, istoria economică poate oferi informații vagi despre lungimea perioadelor de ajustare. Bineînțeles că metoda de obținere a acestor informații nu este măsurarea, ci înțelegerea istorică. Diversele procese de ajustare nu sunt izolate, în realitate. Un număr indefinit dintre ele se desfășoară sincron; drumurile lor se intersectează și ele se influențează reciproc unele pe altele. Descâlcirea acestui ghem încurcat și sesizarea lanțului de acțiuni și de reacțiuni puse în mișcare de o anumită schimbare a datelor este o sarcină dificilă pentru capacitatea de înțelegere a istoricului, iar rezultatele sunt de cele mai multe ori modeste și nesigure.

Înțelegerea lungimii perioadelor de ajustare reprezintă, de asemenea, cea mai dificilă sarcină care le revine celor dornici să înțeleagă viitorul, adică întreprinzătorilor. Dar, pentru succesul activităților antreprenoriale, simpla anticipare a direcției în care va reacționa piața la un anumit eveniment este de mică importanță, dacă nu este însoțită de o anticipare adecvată a lungimii diverselor perioade de ajustare implicate. Majoritatea erorilor comise de întreprinzători în conducerea afacerilor și majoritatea gafelor care afectează prognozele anticipatorilor „experți", referitoare la tendințele viitoare ale pieței, sunt determinate de erori privind lungimea perioadelor de ajustare.

Pentru a analiza efectele provocate de schimbările datelor se obișnuiește să se distingă între efectele mai apropiate și cele mai îndepărtate, din punct de vedere temporal, așadar, între efectele pe termen scurt și cele pe termen lung. Această distincție este cu mult mai veche decât terminologia cu ajutorul căreia o exprimăm astăzi.

8. Referitor la modificarea elementelor care determină puterea de cumpărare a banilor, cf. mai sus, p. 419. Referitor la decumularea și acumularea de capital, cf. mai sus, pp. 515-516.

Pentru a descoperi efectele imediate – sau pe termen scurt – provocate de o schimbare a datelor, de regulă nu este necesar să se recurgă la o cercetare temeinică. Efectele pe termen scurt sunt în cea mai mare parte vizibile și rareori scapă atenției observatorului naiv, nefamiliarizat cu cercetarea investigativă. Începutul științei economice este marcat tocmai de faptul că vreun om de geniu a reușit să întrevadă faptul că efectele mai îndepărtate ale unui eveniment pot să difere de efectele imediate și vizibile chiar și celui mai simplu neavizat. Principala realizare a teoriei economice a fost descoperirea acestor efecte pe termen lung, neobservate în prealabil de observatorul simplu și neglijate de către politicieni.

Pe baza descoperirilor lor uimitoare, economiștii clasici au dedus o regulă a practicii politice. Guvernele, oamenii de stat și partidele politice, spuneau ei, n-ar trebui să ia în considerație doar consecințele pe termen scurt, ci și consecințele pe termen lung ale măsurilor pe care le iau. Corectitudinea acestei inferențe este indiscutabilă. Acțiunea urmărește înlocuirea unei stări de lucruri mai puțin satisfăcătoare cu una mai satisfăcătoare. Dacă rezultatul efectiv al unei acțiuni va fi considerat mai mult sau mai puțin satisfăcător depinde de anticiparea corectă {654} a tuturor consecințelor ei, atât pe termen scurt, cât și pe termen lung.

Unii oameni critică teoria economică deoarece, spun ei, ar neglija efectele pe termen scurt și ar părtini, chipurile, studiul efectelor pe termen lung. Acest reproș este absurd. Teoria economică nu are nici un alt mijloc de a cerceta rezultatele unei schimbări a datelor, decât să înceapă cu efectele ei imediate și să analizeze, pas cu pas, pornind de la prima reacție și mergând până la cele mai îndepărtate, toate efectele ulterioare, până când, în cele din urmă, ajunge la consecințele ei ultime. Analiza pe termen lung include întotdeauna complet, în mod necesar, analiza pe termen scurt.

Nu este dificil de înțeles de ce anumiți indivizi, anumite partide și anumite grupuri de presiune țin să instituie domnia exclusivă a principiului termenului scurt. Politica, spun ei, n-ar trebui să se preocupe deloc de efectele pe termen lung ale unei scheme și n-ar trebui să se înfrâneze niciodată de la recursul la o măsură de pe urma căreia se așteaptă beneficii pe termen scurt, doar pentru că efectele ei pe termen lung sunt defavorabile. Nu contează decât efectele pe termen scurt; „pe termen lung suntem cu toții morți". Singurul lucru pe care-l are de spus teoria economică acestor critici pătimași este că fiecare decizie ar trebui să se bazeze pe o cântărire atentă a tuturor consecințelor ei, atât a celor pe termen scurt, cât și a celor pe termen lung. Există, fără îndoială, atât la nivelul acțiunilor persoanelor individuale, cât și la cel

al treburilor publice, situații în care actorii pot avea motive temeinice să accepte chiar și cele mai indezirabile efecte pe termen lung, pentru a evita situații pe termen scurt pe care le consideră încă și mai indezirabile. Uneori poate fi avantajos ca omul să-și pună mobila pe foc, ca să-și încălzească soba. Dar – dacă o face – este bine să știe care vor fi efectele mai îndepărtate ale acestei acțiuni. Nu este bine să se amăgească, gândind că a descoperit o nouă metodă, miraculoasă, de a-și încălzi locuința.

Doar atât are teoria economică de opus freneziei apostolilor termenului scurt. Istoria, într-o zi, va avea cu mult mai multe de spus. Ea va trebui să determine rolul pe care l-a jucat recomandarea principiului termenului scurt – această reanimare a unei notorii fraze rostite de Madame de Pompadour, *apres nous le déluge* – în cea mai gravă criză a civilizației occidentale. Ea va trebui să arate cât de binevenit a fost acest slogan pentru guvernele și partidele ale căror politici urmăreau consumul capitalului spiritual și material moștenit de la generațiile trecute.

6. Limitele drepturilor de proprietate și problemele costurilor externe și a economiilor externe

Drepturile de proprietate, așa cum sunt ele circumscrise de legi și protejate de tribunale și de poliție, sunt produsul unei evoluții multiseculare. {655} Istoria acestor secole este cronica luptelor care urmăreau abolirea proprietății private. Despoții și mișcările populare au încercat în mod necontenit să restricționeze drepturile de proprietate privată sau să le abolească întru totul. Este adevărat că aceste tentative au eșuat. Dar ele au lăsat urme la nivelul ideilor ce determină forma și definiția legală a proprietății. Conceptele legale de proprietate nu țin pe deplin seama de funcția socială a proprietății private. Există anumite inadecvări și incongruențe, care se reflectă în determinarea fenomenelor de piață.

Dacă dreptul la proprietate privată ar fi urmărit în mod consecvent, până la capăt, pe de o parte el i-ar asigura proprietarului dreptul să revendice toate avantajele pe care le poate genera folosirea bunului respectiv și, pe de altă parte, l-ar însărcina cu suportarea tuturor dezavantajelor rezultate din utilizarea lui. În acest caz, proprietarul singur ar fi complet responsabil pentru rezultat. Atunci când și-ar gestiona proprietatea, el ar ține seama de toate rezultatele anticipate ale acțiunii sale, atât de cele considerate favorabile, cât și de cele considerate defavorabile. Dar dacă anumite consecințe ale acțiunilor sale sunt în afara sferei beneficiilor pe care are dreptul să le culeagă și ale costurilor care

i se pun în sarcină, el nu se va îngriji, atunci când își face planurile, de *toate* efectele acțiunilor sale. El va trece cu vederea acele beneficii care nu-i sporesc propria satisfacție și acele costuri care nu-i cad în sarcină. Comportamentul său se va abate de la linia pe care ar fi urmat-o dacă legile ar fi fost mai bine adaptate obiectivelor economice ale proprietății private. El se va lansa în anumite proiecte numai pentru că legile îl eliberează de responsabilitatea unora dintre costurile suportate. El se va abține de la alte proiecte numai pentru că legile îl împiedică să culeagă toate avantajele care se pot obține.

Legile privitoare la responsabilitate și la indemnizațiile pentru pagubele provocate sunt încă deficitare în anumite privințe. În linii mari este acceptat principiul că fiecare individ este responsabil pentru pagubele provocate altor persoane de acțiunile sale. Dar există interstiții pe care legislatorii nu s-au grăbit să le acopere. În anumite cazuri întârzierea aceasta a fost deliberată, deoarece imperfecțiunile corespundeau planurilor autorităților. Atunci când, în trecut, în numeroase țări, proprietarii fabricilor și ai căilor ferate nu au fost ținuți responsabili de către lege pentru pagubele pe care desfășurarea activității întreprinderilor lor le-a provocat proprietății și sănătății vecinilor, patronilor, salariaților și altor persoane prin fum, funingine, zgomot, poluare a apei și accidente provocate de echipamente defecte sau inadecvate, ideea a fost că nu trebuie subminate progresul industrializării și dezvoltarea facilităților de transport. Aceleași doctrine care au determinat și încă mai determină multe state să încurajeze investițiile în fabrici și căi ferate prin subvenții, scutiri de impozite, taxe vamale și credite ieftine {656} au intervenit pentru a determina apariția unei stări legale de lucruri în care responsabilitatea întreprinderilor de felul acesta a fost fie formal, fie informal anulată. Ulterior a început să prevaleze tendința opusă în multe țări și responsabilitatea fabricanților și a căilor ferate a fost augmentată, în raport cu aceea a altor cetățeni și firme. Și în cazul acesta au intervenit anumite obiective politice. Legislatorii urmăreau să-i protejeze pe săraci, pe salariați și pe țărani, împotriva întreprinzătorilor și a capitaliștilor bogați.

Indiferent dacă scutirea proprietarului de responsabilitate pentru o parte dintre dezavantajele rezultate din felul cum își gestionează el afacerile este rezultatul unor politici deliberate ale guvernelor și ale legislatorilor, sau un efect neintenționat al formulărilor tradiționale ale legii, ea constituie, în orice caz, un dat, de care actorii trebuie să țină seama. Ei sunt puși în fața problemei *costurilor externe*. În aceste condiții unii oameni aleg anumite moduri de satisfacere a dorințelor numai datorită

faptului că o parte din costurile corespunzătoare nu sunt suportate de ei, ci de alte persoane.

Cazul extrem îl constituie exemplul pământului care nu este proprietatea nimănui, pe care l-am discutat mai sus.[9] Dacă pământul nu se află în proprietatea nimănui, chiar dacă formalismul legal îl numește eventual proprietate publică, el este întrebuințat fără nici un fel de atenție la dezavantajele care decurg de aici. Cei care sunt în măsură să-și însușească pentru ei înșiși veniturile – lemnul și vânatul din păduri, peștele din ape și depozitele minerale din subsol – nu se preocupă de efectele ulterioare ale modului lor de exploatare. Pentru ei, erodarea pământului, epuizarea resurselor limitate și alte neplăceri create viitorilor utilizatori reprezintă costuri externe, care nu intră în calculele lor de *input* și de *output*. Ei doboară copacii fără nici o preocupare pentru puieți sau pentru reîmpădurire. Dacă vânează și pescuiesc, ei nu se dau înapoi de la metode care fac imposibilă repopularea locurilor de vânătoare sau de pescuit. În vremurile de demult ale civilizației umane, când solul de calitate nu mai puțin bună decât cel utilizat era încă abundent, oamenii nu vedeau nici un inconvenient în utilizarea acestor metode spoliatoare. Când se manifestau efectele lor, sub forma unei scăderi a veniturilor nete, plugarul își abandona ferma și se muta în altă parte. Abia atunci când țările au devenit mai populate și pământul de cea mai bună calitate neocupat a încetat de a mai fi disponibil pentru apropriere, populația a început să considere că metodele spoliatoare sunt neeconomice. La momentul respectiv ei au consolidat instituția proprietății private asupra pământului. Au început cu pământul cultivabil și apoi, pas cu pas, au trecut la pășuni, păduri și ape cu pește. Nou {657} înființatele țări coloniale de dincolo de ocean, îndeosebi imensele întinderi din Statele Unite, ale căror minunate potențialuri agricole erau aproape neatinse când au sosit primii coloniști din Europa, au trecut prin aceleași stadii. Până în ultimii zeci de ani ai secolului al nouăsprezecelea exista în permanență câte o zonă geografică deschisă noilor veniți, așa numita frontieră. Nici existența frontierei și nici dispariția ei n-au reprezentat ceva specific american. Ceea ce caracterizează cazul american este faptul că, în momentul când a dispărut frontiera, factori ideologici și instituționali au împiedicat ajustarea metodelor de utilizare a pământului la modificarea datelor.

Nu la fel au stat lucrurile în regiunile centrale și occidentale ale Europei continentale, unde instituția proprietății private fusese ferm stabilită de mai multe secole. Problema eroziunii pământului cultivat în prealabil nu s-a pus. Problema devastării pădurilor nu s-a pus,

9. A se vedea mai sus, p. 639.

în ciuda faptului că pădurile existente fuseseră, de secole, unica sursă de lemn pentru construcții și minerit și unicul combustibil pentru încălzire, pentru topitorii și furnale, pentru olărit și pentru sticlărie. Proprietarii pădurilor au fost siliți de propriile lor interese egoiste să ia măsuri de conservare. Până nu demult, în regiunile cel mai dens locuite și industrializate, între o cincime și o treime din suprafață a continuat să fie acoperită cu păduri de cea mai bună calitate, gospodărite după metodele silviculturii științifice.[10]

Nu este sarcina teoriei catalactice să ofere o prezentare amănunțită a factorilor complecși care au dus la sistemul modern de proprietate asupra pământului din America. Indiferent care au fost acești factori, ei au determinat o situație în care un mare număr de ferme și de fabrici de cherestea au avut motive să privească drept costuri externe dezavantajele provenite din neglijarea conservării solului și a pădurilor.[11]

Este adevărat că acolo unde o parte considerabilă a costurilor suportate sunt costuri externe, din punctul de vedere al indivizilor sau firmelor care acționează, calculul economic efectuat de ei este evident {658} defectuos și rezultatele pe care le furnizează sunt inducătoare în eroare. Dar aceasta nu este o consecință a vreunor presupuse deficiențe inerente sistemului bazat pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. Dimpotrivă, este o consecință a interstițiilor lăsate neacoperite în acest sistem. Ea ar putea fi îndepărtată printr-o reformă a legilor ce privesc responsabilitatea pentru pagubele provocate și prin abrogarea barierelor instituționale care împiedică deplina funcționare a proprietății private.

Cazul economiilor externe nu este doar o simplă inversare a cazului costurilor externe. El are domeniul și caracterul său proprii.

Dacă rezultatele acțiunii unui actor îi aduc beneficii nu numai lui, ci și altor persoane, sunt posibile două alternative:

1. Actorul care planifică socotește avantajele pe care le anticipează pentru el însuși atât de importante, încât este gata să suporte toate

10. Spre sfârșitul secolului al optsprezecelea, guvernele europene au început să instituie legi care vizau conservarea. Ar fi însă o mare eroare să li se atribuie legilor acestea vreun rol în conservarea pădurilor. Înainte de mijlocul secolului al nouăsprezecelea, nu a existat nici un aparat administrativ pentru impunerea lor. În plus, guvernelor din Austria și Prusia, pentru a nu mai pomeni de cele ale statelor germane de dimensiuni mai reduse, le lipsea practic puterea de a impune asemenea legi împotriva voinței aristocrației senioriale. Înainte de 1914 nici un funcționar public n-ar fi îndrăznit să provoace mânia vreunui magnat boemian sau silezian, sau a vreunui *Standesherr* mijlociu german. Acești prinți și conți erau în mod spontan favorabili conservării pădurilor, deoarece se simțeau în deplină siguranță cu privire la posesia proprietăților lor și erau dornici să păstreze neatinsă sursa veniturilor lor și prețul de piață al domeniilor lor.

11. S-ar putea la fel de bine spune că priveau drept economii externe avantajele potențial derivabile de pe urma îngrijirii solului și a conservării pădurilor.

costurile necesare. Faptul că proiectul acesta le aduce de asemenea beneficii și altor persoane nu-l va împiedica să facă ceea ce-i sporește propria sa bunăstare. Când o companie feroviară înalță diguri, pentru a-și proteja șinele de alunecări și avalanșe de zăpadă, ea protejează de asemenea și casele din împrejurimi. Dar beneficiile pe care le vor culege vecinii nu vor împiedica compania să suporte o cheltuială pe care o consideră utilă.

2. Costurile de efectuare a unui proiect sunt atât de mari, încât nimeni dintre cei care vor beneficia de pe urma lui nu este dispus să le suporte integral. Proiectul nu poate fi realizat decât dacă un număr suficient dintre cei interesați contribuie la împărțirea costurilor.

N-ar fi necesar să mai adăugăm nimic despre economiile externe, dacă nu am fi siliți de faptul că acest fenomen este complet deformat de literatura pseudo-economică a zilelor noastre.

Un proiect *P* este neprofitabil atunci când – și deoarece – consumatorii preferă satisfacția anticipată de pe urma realizării unor alte proiecte, în comparație cu satisfacția anticipată de pe urma realizării lui *P*. Realizarea lui *P* ar determina retragerea de capital și de muncă din procesul de realizare a altor proiecte, pentru care cererea consumatorilor este mai urgentă. Nespecialistul și pseudo-economistul nu realizează acest lucru. Ei refuză cu încăpățânare să observe raritatea factorilor de producție. După ei, *P* s-ar putea realiza fără nici un cost, adică fără a renunța la nici o altă satisfacție. Doar absurditatea sistemului bazat pe profit este de vină că țara nu se poate bucura gratuit de plăcerile anticipate de pe urma lui *P*.

Dar absurditatea sistemului bazat pe profit devine deosebit de scandaloasă, continuă criticii aceștia care nu văd decât termenul scurt, dacă neprofitabilitatea lui *P* nu se datorează decât faptului că întreprinzătorii nu țin seama, în calcule, de acele avantaje ale lui *P* care, din punctul lor de vedere, reprezintă economii externe. Din punctul de vedere al {659} întregii societăți, [spun ei,] aceste avantaje nu sunt externe. Ele ar aduce beneficii cel puțin unora dintre membrii societății și ar augmenta „bunăstarea totală". Nerealizarea lui *P* este, prin urmare, o pierdere pentru societate. Deoarece firmele care urmăresc profitul, aservite complet egoismului, refuză să se lanseze în realizarea unor astfel de proiecte neprofitabile, statul are sarcina să o facă în locul lor. Statul trebuie fie să le gestioneze ca pe niște întreprinderi publice, fie să le subvenționeze, pentru a le face atractive pentru întreprinzătorii și investitorii particulari. Subvențiile pot fi acordate fie direct, prin alocații bănești din fondurile publice, fie indirect, prin taxe a căror incidență este suportată de cumpărătorii produselor.

Dar mijloacele de care are nevoie statul pentru a menține în funcțiune o fabrică ce lucrează în pierdere sau pentru a subvenționa un proiect neprofitabil trebuie să fie retrase fie din capacitatea de a cheltui și de a investi a contribuabililor, fie de pe piața de credite. Statul este la fel de neputincios ca și indivizii să creeze ceva din nimic. Ce cheltuiește în plus statul, cheltuiește mai puțin publicul. Lucrările publice nu se realizează prin puterile miraculoase ale vreunei baghete magice. Ele sunt achitate cu fonduri prelevate de la cetățeni. Dacă statul n-ar fi intervenit, cetățenii le-ar fi întrebuințat pentru realizarea de proiecte care promiteau să fie profitabile, la care [acum] trebuie să renunțe, deoarece mijloacele de care dispuneau au fost reduse de către guvern. Pentru fiecare proiect neprofitabil care se realizează cu ajutorul statului, există un proiect corespunzător a cărui realizare este abandonată numai datorită intervenției guvernamentale. Dar acest proiect nerealizat ar fi fost profitabil, adică ar fi întrebuințat mijloacele rare de producție în concordanță cu cele mai urgente nevoi ale consumatorilor. Din punctul de vedere al consumatorilor, întrebuințarea acestor mijloace de producție pentru realizarea unui proiect neprofitabil a fost o risipă. El îi lipsește de satisfacții pe care le preferă acelora pe care le obțin de pe urma proiectului sponsorizat de stat.

Masele neștiutoare, care dincolo de ce se poate vedea imediat cu ochii fizici nu văd nimic, sunt extaziate de minunatele realizări ale conducătorilor lor. Ele nu sesizează că tot lor le revine și achitarea notei de plată și că trebuie, prin urmare, să renunțe la numeroase satisfacții de care s-ar fi bucurat, dacă statul ar fi cheltuit mai puțin pentru proiecte neprofitabile. Lor le lipsește imaginația necesară pentru a gândi la posibilitățile pe care statul le-a împiedicat să se realizeze.[12]

Entuziaștii aceștia sunt încă și mai încântați dacă amestecul guvernamental le permite producătorilor submarginali să continue producția și să înfrunte competiția întreprinderilor, magazinelor și fermelor {660} mai eficiente. În cazul acesta, spun ei, este evident că producția totală crește și la avuție se adaugă ceva ce nu s-ar fi produs fără asistența autorităților. Ceea ce se întâmplă de fapt este diametral opus; mărimea producției totale și a avuției totale scade. Apar sau se mențin obiective care produc la costuri mai mari, în vreme ce altele, care produc la costuri mai mici, sunt constrânse să-și reducă sau să-și întrerupă producția. Consumatorii nu primesc mai mult, ci mai puțin.

Există, de pildă, ideea extrem de răspândită că este un lucru bun ca statul să încurajeze dezvoltarea agricolă a acelor părți ale țării pe care

12. Cf. strălucita analiză a cheltuielilor publice din cartea lui Henry Hazlitt, *Economics in One Lesson*, ed. nouă, New York, 1962, pp. 21 ff.

natura le-a înzestrat slab. În aceste regiuni costurile de producție sunt mai ridicate decât în altele; tocmai acesta este motivul pentru care o mare parte din solul lor este submarginal. Dacă nu sunt ajutați cu fonduri publice, fermierii care cultivă pământurile acestea submarginale n-ar putea face față competiției fermelor mai fertile. Agricultura ar intra în declin sau nu s-ar dezvolta deloc și întreaga regiune ar deveni o parte mai înapoiată a țării. Pe deplin conștienți de această stare de lucruri, oamenii de afaceri care urmăresc realizarea de profit evită să investească în construcția de linii ferate care să lege regiuni atât de nefavorabile cu centrele de consum. Neajunsul fermierilor nu este determinat de faptul că nu au facilități de transport. Direcția cauzală este inversă; deoarece oamenii de afaceri realizează că perspectivele acestor fermieri nu sunt propice, ei nu investesc în căi ferate, care probabil vor deveni neprofitabile, datorită lipsei unor cantități suficiente care să fie transportate. Dacă guvernul, cedând în fața cererilor grupurilor de presiune interesate, construiește o cale ferată și o menține în funcțiune în ciuda pierderilor, evident că îi favorizează pe proprietarii de pământ agricol din aceste provincii sărace ale țării. Cum o parte din costul pe care îl presupune transportarea produselor lor îl suportă bugetul, pentru fermieri devine mai ușor să rivalizeze cu cei ce cultivă pământ mai fertil, cărora le este refuzat un asemenea ajutor. Dar avantajul acestor fermieri privilegiați este suportat de contribuabili, care trebuie să achite fondurile necesare acoperirii deficitului. El nu afectează nici prețul total, nici volumul total al produselor agricole disponibile. El face doar ca funcționarea fermelor care mai înainte erau submarginale să devină profitabilă și face ca alte ferme, a căror funcționare fusese în prealabil profitabilă, să devină submarginale. Producția este transferată de pe pământul unde necesită costuri mai mici pe pământul unde necesită costuri mai mari. Cantitatea totală de avuție nu crește, ci scade, deoarece cantitățile suplimentare de capital și de muncă, necesare pentru cultivarea terenurilor care impun costuri ridicate în loc de costuri reduse, sunt retrase de la întrebuințări în care ar fi făcut, altminteri, posibilă {661} producția unor alte bunuri de consum. Guvernul își atinge scopul, de a favoriza o parte din țară cu ce i-ar fi lipsit, dar el produce în altă parte costuri care depășesc câștigurile unui grup privilegiat.

Economiile externe asociate creației intelectuale

Varianta extremă al problemei economiilor externe este întâlnită în cazul „producției” de fundamente intelectuale pentru toate tipurile de procesare și de construcții. Trăsătura caracteristică a formulelor, adică a schemelor intelectuale care orientează procedurile tehnologice, este inepuizabilitatea serviciilor

pe care le furnizează. Prin urmare, serviciile acestea nu sunt rare și nu este necesară economisirea utilizărilor lor. Considerațiile care au dus la instituirea proprietății private asupra bunurilor economice nu se aplică și la ele. Ele au rămas în afara sferei proprietății private, nu pentru că sunt imateriale, intangibile și impalpabile, ci pentru că posedă o capacitate inepuizabilă de a furniza servicii.

Oamenii au început să înțeleagă abia mai târziu că această stare de lucruri are și inconveniente. Ea îi pune pe producătorii de astfel de formule – îndeosebi pe inventatorii de procedee tehnologice, pe autori și pe compozitori – într-o poziție neobișnuită. Ei duc povara costului de producție, în vreme ce serviciile produsului pe care l-au creat pot fi întrebuințate în mod gratuit de către toată lumea. Ceea ce produc reprezintă pentru ei înșiși, în totalitate sau aproape în totalitate, economii externe.

Dacă nu există nici copyright-uri, nici patente, atunci inventatorii și autorii se află în poziția unor antreprenori. Ei posedă un avantaj temporal în raport cu ceilalți oameni. Deoarece încep mai devreme să utilizeze invenția sau manuscrisul, fie personal, fie punându-l la dispoziția altora (fabricanți sau editori), ei au posibilitatea de a realiza profituri, pe o durată de timp care durează până când le poate utiliza toată lumea, ca și ei. Îndată ce invenția sau conținutul cărții devin cunoscute în mod public, ele se transformă în „bunuri gratuite", iar inventatorului sau autorului îi revine doar gloria.

Problema care apare nu are nimic de a face cu activitățile geniului creator. Acești pioneri și inițiatori de lucruri nemaipomenite nu produc și nu muncesc în accepțiunea în care se întrebuințează de obicei acești termeni, când este vorba despre treburile altora. Ei nu se lasă influențați de reacția cu care este întâmpinată munca lor de către contemporani și nici nu au nevoie de încurajare.[13]

Nu tot astfel stau lucrurile cu numeroasa clasă a intelectualilor de profesie, de ale căror servicii societatea nu se poate lipsi. Putem lăsa deoparte problema autorilor de poeme, de ficțiune, de piese de teatru și a compozitorilor de mâna a doua și nu este necesar să ne punem problema dacă omenirea ar fi serios dezavantajată dacă ar fi lipsită de produsele eforturilor lor. Dar este evident că furnizarea de informație tinerei generații și familiarizarea indivizilor care acționează cu volumul de cunoștințe de care au nevoie, pentru a-și realiza planurile, necesită cursuri, manuale, breviare și alte lucrări care nu sunt de ficțiune. Este improbabil că oamenii și-ar asuma sarcina solicitantă de a scrie asemenea publicații dacă toată lumea ar avea libertatea să le reproducă. Lucrul acesta este încă și mai evident în domeniul invențiilor și al descoperirilor tehnologice. Experimentarea extensivă necesară pentru astfel de realizări este adesea costisitoare. Este foarte probabil că progresul tehnologic ar fi semnificativ întârziat dacă, pentru inventator și pentru cei ce suportă cheltuielile necesare experiențelor sale, rezultatele obținute nu ar reprezenta nimic altceva decât economii externe. {662}

13. A se vedea mai sus, pp. 139-140.

Patentele și drepturile de copyright sunt rezultatele evoluției legale din ultimele secole. Locul lor în cadrul corpului tradițional al drepturilor de proprietate este în continuare controversat. Oamenii le privesc critic și le consideră nejustificate. Ele sunt considerate privilegii, un vestigiu al perioadei rudimentare din propria lor evoluție, în care protecția legală nu li se acorda autorilor și inventatorilor decât în virtutea unui privilegiu extraordinar, oferit de autorități. Ele sunt suspecte deoarece nu sunt lucrative decât dacă oferă posibilitatea comercializării la prețuri de monopol.[14] Mai mult, echitatea drepturilor de patent este contestată pe temeiul faptului că ele nu-i recompensează decât pe cei ce pun ultima tușă, făcând posibilă utilizarea practică a realizărilor multor predecesori. Acești precursori rămân cu mâinile goale, deși contribuția lor la rezultatul final a fost adesea mult mai substanțială decât cea a beneficiarilor patentului.

Nu îi revine catalacticii să examineze argumentele avansate pentru și împotriva instituțiilor copyrightului și a patentelor. Ea trebuie să se limiteze exclusiv la a observa că este vorba de o problemă de delimitare a drepturilor de proprietate și că, prin abolirea patentelor și a copyright-urilor, autorii și inventatorii ar fi, aproape în exclusivitate, producători de economii externe.

Privilegii și cvasi-privilegii

Constrângerile impuse de legi și instituții asupra libertății de a alege și de a acționa nu sunt întotdeauna atât de insurmontabile, încât să nu poată fi depășite, în anumite condiții. Anumitor favoriți, scutirea de la obligațiile care leagă restul populației li se poate acorda ca un privilegiu explicit, fie de către legile înseși, fie printr-un act administrativ al autorităților însărcinate cu impunerea legii. Alții pot fi suficient de îndrăzneți pentru a sfida legea, în ciuda vigilenței autorităților; insolența lor arogantă le asigură un cvasi-privilegiu.

O lege pe care nimeni nu o respectă este ineficace. O lege care nu este valabilă pentru toți, sau de care nu ascultă toți, le poate furniza celor scutiți de ea – în virtutea legii înseși sau a propriei lor îndrăzneli – posibilitatea de a culege fie o rentă diferențiată, fie câștiguri de monopol. {663}

Pentru determinarea fenomenelor de piață nu contează dacă scutirea este validată legal, ca privilegiu, sau daca este un cvasi-privilegiu ilegal. Nu contează nici dacă, în cazul când există costuri suportate de către firma sau persoana favorizată, în vederea obținerii privilegiului sau a cvasi-privilegiului, acestea sunt legale (de exemplu, impozite prelevate de la posesorii de autorizații) sau ilegale (de exemplu, mită plătită pentru coruperea funcționarilor). Dacă un embargou asupra importurilor este slăbit prin importarea unei anumite cantități, atunci prețurile sunt afectate de cantitatea importată și costurile specifice suportate sunt afectate de achiziționarea și utilizarea privilegiului sau a cvasi-privilegiului [de a importa]. Dar faptul că importul este legal (de exemplu o autorizație acordată anumitor persoane privilegiate, în cadrul unui sistem de control cantitativ al importurilor) sau contrabandă ilegală nu afectează structura prețurilor.

14. A se vedea mai sus, pp. 364-365.

1. Sursa ultimă a profiturilor și a pierderilor realizate pe piață

Schimbările datelor, a căror apariție reiterată împiedică sistemul economic să se transforme într-o economie uniform repetitivă și produce la nesfârșit profituri și pierderi antreprenoriale, sunt favorabile pentru unii dintre membrii societății și defavorabile pentru alții. Prin urmare, spun oamenii, *„câștigul unuia este paguba altuia; nimeni nu profită decât de pe urma pierderii altora"*. Această dogmă a fost deja avansată de unii dintre autorii antici. Dintre moderni, Montaigne a fost cel dintâi care a reformulat-o; o putem numi în mod îndreptățit *dogma lui Montaigne*. Ea a reprezentat chintesența doctrinelor mercantilismului, vechi și nou. Se află la temelia tuturor doctrinelor contemporane care susțin că, în cadrul economiei de piață, predomină un conflict ireconciliabil între interesele diferitelor clase sociale din orice țară și, mai mult, între interesele fiecărei țări și acelea ale altor țări.[1]

Este adevărat că dogma lui Montaigne se confirmă în cazul efectelor asupra plăților la termen ale modificărilor induse monetar ale puterii de cumpărare a banilor. Dar ea este în întregime eronată cu privire la orice fel de profit sau pierdere antreprenorială, indiferent dacă acestea apar într-o economie staționară, în care volumul total al profiturilor este egal cu volumul total al pierderilor, sau într-o economie progresivă sau regresivă, în care cele două mărimi diferă.

Ceea ce produce profitul unei persoane, în desfășurarea evenimentelor din cadrul unei economii de piață neobstrucționate, nu este lipsa sau necazul concetățeanului ei, ci faptul că ea îndepărtează parțial sau total cauzele neplăcerii resimțite de concetățeanul său. Ceea ce-l face să sufere pe bolnav este boala, nu medicul care i-o tratează. Câștigul medicului nu este un rezultat al epidemiei, ci al ajutorului pe care îl oferă celor afectați. Sursa ultimă a profiturilor este întotdeauna anticiparea condițiilor viitoare. Cei care reușesc să anticipeze mai bine decât alții evenimentele viitoare și să-și ajusteze activitățile la situația viitoare a pieței culeg profituri pentru că sunt în măsură de a satisface

{665}

1. Cf. Montaigne, *Essais*, ed. F. Strowski, cartea I, cap. 22, Bordeaux, 1906, I, 135-136; A. Oncken, *Geschichte der Nationalökonomie*, Leipzig, 1902, pp. 152-153; E.F. Heckscher, *Mercantilism*, trad. de M. Shapiro, Londra, 1935, II, 26-27.

cele mai intense nevoi ale publicului. Profiturile celor care au produs bunuri și servicii pentru care cumpărătorii rivalizează nu sunt sursa pierderilor suportate de către cei ce au adus pe piață mărfuri pentru a căror cumpărare publicul nu este dispus să plătească întreaga sumă a costurilor de producție cheltuite. Aceste pierderi se datorează unei lipse de perspicacitate de care au dat dovadă, în ce privește anticiparea configurației viitoare a pieței și a cererii consumatorilor.

Evenimentele externe care afectează cererea și oferta pot uneori surveni atât de neașteptat, încât lumea spune că nici un om rezonabil nu le-ar fi putut anticipa. Atunci invidioșii pot considera că profiturile celor ce câștigă de pe urma schimbării nu sunt justificate. Dar astfel de judecăți arbitrare de valoare nu modifică starea reală de lucruri. Este cu siguranță preferabil pentru omul bolnav să fie vindecat de un medic care încasează o remunerație substanțială, decât să se lipsească de îngrijire medicală. Altminteri nu s-ar duce la medic.

Pe piață nu există conflicte de interese între cumpărători și vânzători. Există dezavantaje provocate de anticipări inadecvate. Ar fi o binefacere universală dacă fiecare om în parte și toți membrii societății de piață ar prevedea întotdeauna corect și din timp condițiile viitoare și ar acționa în consecință. Dacă s-ar întâmpla lucrul acesta, atunci – privind retrospectiv – s-ar constata că nu s-a irosit nici o particulă de capital sau de muncă pentru satisfacerea unor dorințe care în prezent sunt considerate mai puțin importante decât alte dorințe nesatisfăcute. Însă omul nu este atotștiutor.

Este greșit să privim aceste probleme din unghiul resentimentului și al invidiei. Nu este mai puțin greșit să ne restrângem observațiile la poziția momentană a diverșilor indivizi. Acestea sunt probleme sociale și trebuie judecate în raport cu funcționarea întregului sistem de piață. Ceea ce asigură satisfacerea cea mai adecvată cu putință a cererilor fiecărui membru al societății este tocmai faptul că cei care au reușit mai bine decât alții în privința anticipării condițiilor viitoare realizează profituri. Dacă profiturile [lor] ar fi reduse în beneficiul celor pe care vreo schimbare a datelor i-a defavorizat, atunci ajustarea ofertei la cerere n-ar fi ameliorată, ci împiedicată. Dacă cineva i-ar împiedica pe medici să câștige uneori remunerații ridicate, acela nu ar spori, ci mai curând ar reduce numărul celor ce aleg profesia de medic.

O afacere este întotdeauna avantajoasă, atât pentru cumpărător, cât și pentru vânzător. Chiar și o persoană care vinde în pierdere încă este mai bine situată decât ar fi dacă nu ar vinde deloc, sau dacă ar vinde {666} doar la un preț și mai scăzut. Ea pierde datorită lipsei sale de capacitate anticipativă; faptul de a vinde îi limitează pierderea, chiar dacă prețul

pe care îl obține este redus. Dacă fie cumpărătorul, fie vânzătorul nu ar considera că tranzacția reprezintă cea mai avantajoasă acțiune pe care o pot alege, dată fiind situația existentă, atunci ei nu ar încheia afacerea.

Afirmația că binele unuia este paguba celuilalt este adevărată în cazul furtului, al războiului și al jafului. Prada hoțului este paguba victimei jefuite. Dar războiul și comerțul sunt două lucruri diferite. Voltaire greșea atunci când scria, în 1764, în articolul despre „Patrie" din Dicționarul său filosofic: „A fi un bun patriot este a dori să se îmbogățească prin comerț comunitatea ta și să dobândească putere prin arme; este evident că o țară nu poate profita decât pe seama altora și că ea nu poate cuceri fără a face rău altor oameni". Voltaire, ca atâția alți autori care l-au precedat și care l-au urmat, considera că este de prisos să se familiarizeze cu gândirea economică. Dacă ar fi citit eseurile contemporanului său David Hume ar fi aflat ce eroare este să identifici comerțul internațional cu războiul. Voltaire, marele demascator al străvechilor superstiții și al erorilor populare, a căzut fără să bănuiască pradă celei mai dezastruoase dintre toate erorile.

Atunci când brutarul îi furnizează dentistului pâine și dentistul îndepărtează durerea de dinți a brutarului, nici brutarul, nici dentistul nu sunt păgubiți. Este greșit să se considere că un astfel de schimb și jefuirea prăvăliei brutarului de către o bandă înarmată sunt două manifestări ale unuia și același lucru. Comerțul internațional diferă de cel intern numai întru cât bunurile și serviciile sunt tranzacționate dincolo de granițele care separă teritoriile a două țări suverane. Este un lucru monstruos faptul că prințul Louis Napoleon Bonaparte, viitorul împărat Napoleon al treilea, a putut scrie – la multe zeci de ani după Hume, Adam Smith și Ricardo – că „volumul de marfă pe care îl exportă o țară este întotdeauna direct proporțional cu numărul de proiectile pe care le poate lansa împotriva dușmanilor săi, ori de câte ori ar cere-o onoarea și demnitatea ei."[2] Toate rezultatele teoriei economice referitoare la efectele diviziunii internaționale a muncii și la comerțul internațional au eșuat până în prezent să anihileze popularitatea erorii mercantiliste, conform căreia „obiectivul comerțului internațional este sărăcirea străinilor."[3] Sarcina de a descoperi rădăcinile popularității acestei erori și a altor iluzii și erori asemănătoare îi aparține cercetării istorice. Din perspectiva științei economice lucrurile sunt de multă vreme lămurite. {667}

2. Cf. Louis Napoleon Bonaparte, *Extinction du Pauperisme*, éd. populaire, Paris, 1848, p. 6.

3. Acestea sunt cuvintele cu care H.G. Wells (*The World of William Clissold*, cartea a IV-a, sec. a 10-a) caracterizează opinia reprezentantului tipic al nobilimii britanice.

2. Limitarea procreației

Raritatea naturală a mijloacelor de supraviețuire silește fiecare ființă vie să privească la toate celelalte ființe vii ca la niște inamici de moarte în lupta pentru supraviețuire, generând nemiloasa competiție biologică. În cazul omului, însă, aceste conflicte ireconciliabile de interese dispar atunci când – și în măsura în care – diviziunea muncii ia locul autarhiei economice a indivizilor, a familiei, a triburilor și a națiunii. În cadrul sistemului social nu există niciun conflict de interese, atâta vreme cât nu este atinsă mărimea optimă a populației. Câtă vreme utilizarea de mână de lucru suplimentară aduce o creștere mai mult decât proporțională a veniturilor, conflictul este înlocuit cu armonia intereselor. Oamenii nu mai rivalizează în lupta pentru alocarea unor porții dintr-o cantitate strict limitată. Ei devin cooperatori, urmărind scopuri comune fiecăruia dintre ei. Creșterea populației nu reduce, ci augmentează „feliile” medii ale indivizilor.

Dacă oamenii ar urmări numai hrana și satisfacția sexuală, atunci populația ar tinde să crească dincolo de mărimea ei optimă, până la limitele date de mijloacele disponibile de supraviețuire. Însă oamenii doresc mai mult decât doar să trăiască și să se împerecheze; ei doresc să trăiască în mod uman. Este adevărat că o ameliorare a condițiilor are, de regulă, drept rezultat o creștere a cifrelor demografice; însă această creștere rămâne în urma creșterii mijloacelor necesare simplei supraviețuiri. Dacă ar fi fost altfel, oamenii nu ar fi reușit niciodată să stabilească relații sociale și să dezvolte civilizația. Ca și în cazul șobolanilor, al șoarecilor și al microbilor, fiecare spor al mijloacelor de supraviețuire ar fi făcut ca cifrele demografice să crească până la limitele posibilităților de supraviețuire; pentru urmărirea altor obiective nu ar mai fi rămas nimic. Eroarea fundamentală implicată în legea de fier a salariilor a fost tocmai aceea că îi privea pe oameni – sau cel puțin pe salariați – ca fiind mânați exclusiv de impulsuri animalice. Adepții ei n-au realizat că omul diferă de fiare, întru cât urmărește obiective specific umane, pe care le-am putea numi mai înalte, sau mai sublime.

Legea malthusiană a populației este una dintre marile realizări ale gândirii umane. Împreună cu principiul diviziunii muncii, ea a furnizat fundamentele biologiei moderne și ale teoriei evoluției; importanța acestor două teoreme fundamentale pentru științele acțiunii umane nu este depășită decât de descoperirea regularităților existente în cadrul întrepătrunderii și concatenării fenomenelor de piață și al determinării lor inevitabile, de către datele pieței. Obiecțiile avansate împotriva legii malthusiene, ca și împotriva legii randamentelor, sunt lipsite de

consistență și triviale. Ambele legi sunt indisputabile. Dar rolul care trebuie să li se atribuie în sfera științelor acțiunii umane este diferit de {668} acela pe care li-l atribuia Malthus.

Ființele non-umane sunt în întregime supuse guvernării legilor biologice, descrise de Malthus.[4] Pentru ele, afirmația că numerele specimenelor tind să epuizeze mijloacele de subzistență și că cele supranumerare sunt eliminate datorită lipsei acestor mijloace este adevărată, fără excepție. În ce privește animalele non-umane, noțiunea de minimum de subzistență are o semnificație unic determinată, lipsită de echivoc. Dar în cazul omului lucrurile stau diferit. Omul integrează satisfacțiile corespunzătoare impulsurilor pur zoologice, care sunt comune tuturor animalelor, într-o scară de valori, pe care le este acordat un loc și obiectivelor pur umane. Omul care acționează își raționalizează, de asemenea, și satisfacerea poftelor sale sexuale. Satisfacerea acestora este rezultatul cântăririi avantajelor și a dezavantajelor. Omul nu se supune orbește stimulentelor sexuale, ca un taur; el se abține de la copulație dacă estimează costurile – dezavantajele anticipate – ca fiind prea ridicate. În acest sens, putem întrebuința sintagma înfrânare morală (care a fost propusă de Malthus) fără a introduce nici un fel de judecată de valoare sau de conotație etică.[5]

Raționalizarea relațiilor sexuale implică deja o raționalizare a proliferării. Ulterior au fost adoptate și alte metode de raționalizare a înmulțirii urmașilor, independente de abținerea de la copulație. Oamenii au recurs la metodele scandaloase și respingătoare ale abandonului sau uciderii copiilor și la avorturi. În cele din urmă, au învățat să practice actul sexual în așa fel încât să nu rezulte o sarcină. În ultima sută de ani, tehnica mijloacelor contraceptive a fost perfecționată și frecvența întrebuințării lor a crescut considerabil. Însă procedurile respective erau cunoscute și practicate de mult.

Afluența pe care capitalismul modern o asigură maselor largi din țările capitaliste și ameliorarea condițiilor igienice, ca și a metodelor terapeutice și profilactice, făcute posibile de capitalism, au redus considerabil mortalitatea, îndeosebi pe cea infantilă, prelungind durata medie a vieții. Astăzi, în aceste țări, limitarea generării de urmași nu poate

4. Legea malthusiană este, bineînțeles, o lege biologică – și nu una praxeologică. Însă cunoașterea ei este indispensabilă pentru praxeologie, pentru a sesiza, prin contrast, caracteristicile esențiale ale acțiunii umane. Deoarece specialiștii în științe naturale n-au descoperit-o, economiștii au trebuit să complinească această lipsă. Istoria legii populației dizolvă, desigur, mitul larg răspândit despre înapoierea științelor acțiunii umane și despre nevoia lor de a împrumuta de la științele naturale.

5. Nici Malthus nu i-a acordat acestui termen vreo conotație valorică sau vreo implicație etică. Cf. Bonar, *Malthus and His Work*, Londra, 1885, p. 53. Am putea, la fel de bine, vorbi de *o înfrânare praxeologică*, în loc de una morală.

reuși decât dacă este mai drastică decât în perioadele mai îndepărtate. {669} Tranziția la capitalism – așadar, îndepărtarea obstacolelor care în vremurile dinainte au împiedicat funcționarea inițiativei și a întreprinderii private – a influențat, prin urmare, profund obiceiurile sexuale. Nu practica de a controla natalitatea reprezintă ceva nou, ci doar faptul că se apelează la ea mai frecvent. Se remarcă în particular prin noutate faptul că ea nu mai este limitată la păturile superioare ale populației, ci a devenit comună întregii populații. Într-adevăr, unul dintre cele mai importante efecte ale capitalismului este că deproletarizează toate segmentele societății. El ridică nivelul de trai al maselor de muncitori manuali la asemenea cote încât aceștia devin „burghezi" și gândesc și acționează ca burghezii înstăriți. Dornici să-și păstreze nivelul de trai pentru ei și pentru copiii lor, ei se orientează spre controlul natalității. Odată cu răspândirea și progresul capitalismului, controlul natalității devine o practică universală. Tranziția spre capitalism este astfel însoțită de două fenomene: declinul fertilității și declinul ratelor mortalității. Durata medie de viață se prelungește.

În zilele lui Malthus nu era încă posibil să se observe aceste caracteristici demografice ale capitalismului. Astăzi nu mai este permisibil să le punem la îndoială. Cu toate acestea, orbiți de presupoziții romantice, mulți le descriu ca pe niște fenomene ale declinului și ale degenerării, specifice numai popoarelor cu pielea albă ale civilizației occidentale, care au îmbătrânit și s-au sclerozat. Romanticii aceștia sunt serios alarmați de faptul că asiaticii nu practică metode de control al natalității, în aceeași măsură în care se practică acestea în Europa Occidentală, în America de Nord sau în Australia. Cum metodele moderne de combatere și prevenire a bolilor au provocat o scădere a ratelor mortalității și la aceste popoare orientale, cifrele lor demografice cresc mai repede decât cele ale națiunilor occidentale. Oare nu cumva indigenii din India, Malaiezia, China și Japonia, care n-au contribuit ei înșiși la realizările tehnologice și terapeutice ale Occidentului, dar le-au primit ca pe un cadou neașteptat, vor marginaliza, în cele din urmă, prin simplă superioritate numerică, popoarele de sorginte europeană?

Temerile acestea sunt nejustificate. Experiența istorică arată că toate popoarele caucaziene au reacționat la scăderea cifrelor mortalității produsă de capitalism printr-o scădere a ratei natalității. Desigur, din această experiență istorică nu se poate deduce o lege generală. Dar reflecția praxeologică demonstrează că între aceste două fenomene există o concatenare necesară. O ameliorare a condițiilor externe de bunăstare face posibilă o creștere corespunzătoare a cifrelor populației. Dar, dacă întreaga cantitate adițională de mijloace de susținere a vieții este

complet absorbită de creșterea unui număr suplimentar de oameni, nu mai rămâne nimic pentru o îmbunătățire în continuare a nivelului de {670} trai. Marșul civilizației este blocat. Omenirea atinge o stare de stagnare.

Argumentul devine încă și mai evident, dacă presupunem că se face o invenție profilactică datorită unei fericite întâmplări și că aplicarea ei practică nu necesită nici investiții considerabile de capital, nici cheltuieli curente considerabile. Bineînțeles că cercetarea medicală contemporană și – într-un grad chiar mai ridicat – utilizarea ei necesită mari cantități de capital și de muncă. Ele sunt produse ale capitalismului, care n-ar fi apărut nicicând într-un mediu necapitalist. Dar au existat în vremurile mai îndepărtate și cazuri de factură diferită. Practica vaccinării împotriva variolei nu a provenit din cercetări de laborator costisitoare și, în forma ei rudimentară originară, putea fi aplicată la costuri neglijabile. Se pune problema care ar fi fost rezultatele vaccinării împotriva variolei, dacă practicarea ei s-ar fi generalizat într-o societate precapitalistă, neobișnuită cu controlul natalității. Ea ar fi dus la creșterea cifrelor demografice fără să permită creșterea mijloacelor de susținere a vieții, adică ar fi redus nivelul general de trai. Nu ar fi fost o binecuvântare, ci un blestem.

Condițiile din Asia și Africa sunt, în linii mari, aceleași. Aceste popoare înapoiate primesc mijloace de combatere și prevenire a bolilor gata făcute, din Occident. Este adevărat că, într-unele dintre aceste țări, importul de capital străin și adoptarea sincronă a metodelor tehnologice străine de către capitalul autohton, relativ puțin dezvoltat, tind să augmenteze outputul muncii pe locuitor și, astfel, să inducă o tendință de creștere a nivelului mediu de trai. Dar aceasta nu contrabalansează suficient tendința opusă, rezultată din reducerea ratelor mortalității, neînsoțită de o reducere adecvată a ratelor fertilității. Contactul cu Occidentul încă nu le-a avantajat pe aceste popoare, deoarece încă nu le-a afectat mințile; nu le-a eliberat de străvechile superstiții, prejudecăți și neînțelegeri; el nu le-a modificat decât cunoștințele tehnologice și terapeutice.

Reformatorii popoarelor orientale vor să le asigure concetățenilor lor bunăstarea materială de care se bucură țările occidentale. Induși în eroare de ideile marxiste, naționaliste și militariste, ei cred că singurul lucru de care au nevoie în vederea atingerii acestui obiectiv este introducerea tehnologiei europene și americane. Nici bolșevicii și naționaliștii slavofoni, nici simpatizanții lor din Indii, din China și din Japonia nu realizează că ceea ce le lipsește cel mai mult popoarelor lor nu este tehnologia occidentală, ci ordinea socială care, împreună cu alte realizări, a generat aceste cunoștințe tehnologice. Lor le lipsesc în

primul rând libertatea economică și inițiativa privată, întreprinzătorii {671} și capitalismul. Dar ei nu se interesează decât de ingineri și de mașini. Ceea ce separă Estul de Vest este sistemul social și economic. Estul este străin de spiritul occidental, care a dat naștere capitalismului. Este inutil să se importe accesoriile capitalismului, fără a i se permite să intre capitalismului însuși. Nici o realizare a civilizației capitaliste n-ar fi fost posibilă într-un mediu necapitalist și nici nu poate fi menținută într-o lume fără economie de piață.

Dacă asiaticii și africanii doresc într-adevăr să intre în orbita civilizației occidentale, ei vor trebui să adopte fără rezerve economia de piață. Abia atunci masele de acolo se vor ridica deasupra actualei lor mizerii proletare și vor practica metodele de control al natalității, așa cum sunt ele practicate în toate țările capitaliste. Nici un fel de creștere excesivă a populației nu va mai obstrucționa ameliorarea nivelurilor de trai. Dar, dacă popoarele orientale se vor limita în viitor la receptarea mecanică a realizărilor tangibile ale Occidentului, fără a îmbrățișa și filosofia și ideologiile sociale ale acestuia, ele vor rămâne întotdeauna în actuala lor stare, de inferioritate și de sărăcie. Populațiile lor pot crește considerabil, dar ele nu se vor ridica peste pragul înfometării. Masele acestea de săraci mizerabili nu vor constitui în niciun caz o amenințare pentru independența țărilor occidentale. Câtă vreme va fi nevoie de arme, întreprinzătorii din societățile de piață nu vor înceta vreodată să producă armament mai eficient, asigurându-le astfel concetățenilor lor superioritatea față de orientalii necapitaliști, care nu pot decât să imite. Evenimentele militare din ambele războaie mondiale au demonstrat din nou că țările capitaliste dețin supremația și în producția de armament. Nici un agresor extern nu poate distruge civilizația capitalistă, dacă aceasta nu se distruge pe sine. Acolo unde activitatea antreprenorială capitalistă este lăsată să se desfășoare liber, forțele armate vor fi întotdeauna atât de bine echipate, încât nici cele mai numeroase armate ale popoarelor înapoiate nu vor putea rivaliza cu ele. S-a exagerat de altfel considerabil pericolul de a face universal cunoscute formulele de fabricare a armelor „secrete". Dacă va izbucni din nou războiul, mințile cercetătoare din lumea capitalistă vor deține întotdeauna un avans față de popoarele care doar le imită și le copiază neîndemânatic.

Popoarele care au dezvoltat sistemul economiei de piață și nu îl abandonează sunt în toate privințele superioare tuturor celorlalte popoare. Faptul că ele doresc să mențină pacea nu este un semn al slăbiciunii sau al incapacității lor de a purta războaie. Ele iubesc pacea deoarece înțeleg despre conflictele armate că sunt nefaste și dezintegrează diviziunea socială a muncii. Dar dacă războiul devine inevitabil,

ele își arată superioritatea și în ce privește capacitatea militară. Ele resping agresorii barbari, indiferent cât de numeroși ar fi aceștia. {672}

Ajustarea deliberată a ratei natalității la oferta de posibilități materiale de bunăstare este o condiție indispensabilă a vieții și acțiunii umane, a civilizației și a oricărei creșteri a avuției și a bunăstării. Dacă singura metodă benefică de control al natalității este abținerea de la raporturile sexuale este o întrebare la care trebuie să se răspundă din punctul de vedere al igienei corporale și mentale. Este absurd să obliterăm problema prin trimitere la precepte etice dezvoltate în alte vremuri, când oamenii se confruntau cu alte condiții. Însă praxeologia nu se preocupă de aspectul teologic al chestiunii. Ea nu trebuie decât să demonstreze faptul că, acolo unde nu există o limitare a procreării, nu se poate pune problema civilizației și a creșterii nivelului de trai.

O comunitate socialistă ar fi nevoită să reglementeze rata fertilității prin control autoritar. Ar trebui să înregimenteze viața sexuală a supușilor săi, nu mai puțin decât toate celelalte sfere ale comportamentului lor. În cadrul economiei de piață, fiecare individ este spontan interesat în a nu aduce pe lume copii pe care nu i-ar putea crește fără a reduce considerabil nivelul de trai al familiei sale. Astfel, creșterea populației dincolo de nivelul optim, așa cum este acesta determinat de oferta existentă de capital și de situația cunoștințelor tehnologice, este împiedicată. Interesele fiecărui individ coincid cu acelea ale tuturor celorlalți indivizi.

Cei ce combat controlul natalității doresc să elimine un mecanism indispensabil pentru prezervarea cooperării umane pașnice și a diviziunii sociale a muncii. Acolo unde nivelul mediu de trai este redus, datorită creșterii excesive a cifrelor demografice, se nasc conflicte ireconciliabile de interese. Fiecare individ devine, din nou, rivalul tuturor celorlalți în lupta pentru supraviețuire. Anihilarea rivalilor este singurul mijloc de augmentare a bunăstării proprii. Filosofii și teologii care afirmă că practicarea controlului natalității este contrară legilor lui Dumnezeu și ale Naturii refuză să vadă lucrurile așa cum sunt ele în mod real. Natura limitează mijloacele materiale necesare pentru ameliorarea bunăstării și pentru supraviețuirea oamenilor. Dat fiind felul cum se prezintă condițiile naturale, omul nu are de ales decât între războiul nemilos al tuturor împotriva tuturor și cooperarea socială. Dar cooperarea socială este imposibilă dacă oamenii dau frâu liber impulsului natural de proliferare. Restricționând procrearea omul se adaptează condițiilor sale naturale de existență. Raționalizarea pasiunilor sexuale este o condiție indispensabilă pentru civilizație și pentru legăturile sociale. Abandonul ei nu ar duce, pe termen lung, la creșterea

numărului supraviețuitorilor, ci la scăderea lui – și ar face ca viața tuturor să devină la fel de săracă și de mizerabilă ca cea a strămoșilor noștri {673} de acum multe mii de ani.

3. Armonia intereselor „corect înțelese"

Din vremuri imemoriale oamenii au visat la condiția minunată de care s-ar fi bucurat înaintașii lor, în starea originară „de natură". Din mituri străvechi, fabule și poeme, imaginea acestei fericiri primitive a trecut în multe filosofii populare din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. În limbajul lor, termenul *natural* semnifica ceea ce este bun și benefic pentru viața omului, în vreme ce termenul *civilizație* conota oprobriul. Căderea omului era văzută în devierea de la condițiile primitive, din vremurile când nu existau decât diferențe mici între om și alte animale. Pe vremea aceea, spuneau acești panegiriști romantici ai trecutului, nu existau conflicte între oameni. Pacea era netulburată în Grădina Edenului.

Dar natura nu generează pace și bunăvoință. Caracteristica „stării de natură" este conflictul ireconciliabil. Fiecare specimen este rivalul tuturor celorlalte specimene. Mijloacele de supraviețuire sunt limitate și nu permit supraviețuirea tuturor. Conflictele nu pot dispărea niciodată. Dacă o trupă de oameni, uniți în scopul de a învinge trupele rivale, reușește să-și anihileze dușmanii, printre învingători se nasc noi antagonisme, în legătură cu distribuția prăzii. Sursa conflictelor este întotdeauna faptul că porția fiecărui om reduce porțiile tuturor celorlalți.

Ceea ce face cu putință relațiile de prietenie între ființele umane este productivitatea sporită a diviziunii muncii. Aceasta anihilează conflictul natural de interese. Într-adevăr, acolo unde există diviziune naturală a muncii, nu se mai pune problema distribuției unei oferte care nu poate fi mărită. Grație productivității sporite a muncii depuse în condiții de diviziune a sarcinilor, oferta de bunuri crește. Un interes comun superior – prezervarea și intensificarea în continuare a cooperării sociale – devine predominant și obliterează toate coliziunile esențiale. Locul competiției biologice îl ia competiția catalactică. Aceasta face posibilă armonia intereselor tuturor membrilor societății. Însăși situația din care apar conflictele ireconciliabile asociate competiției biologice – respectiv faptul că toți oamenii urmăresc, în linii mari, aceleași lucruri – se transformă într-un factor care dă naștere armoniei intereselor. Deoarece mulți oameni, sau chiar toți oamenii, doresc pâine, haine, încălțăminte și autoturisme, devine fezabilă producția pe scară mare a acestor bunuri, care reduce costurile de producție în așa măsură

încât bunurile devin accesibile la prețuri mici. Faptul că semenii mei doresc, ca și mine, să-și achiziționeze pantofi, nu face pentru mine obținerea de pantofi mai dificilă, ci mai ușoară. Ceea ce mărește prețul pantofilor este faptul că natura nu oferă o cantitate mai mare de piele {674} și alte materii brute necesare – și că omul trebuie să îndure dezutilitatea muncii pentru a transforma aceste materii prime în încălțăminte. Competiția catalactică a acelora care, ca și mine, doresc să-și procure pantofi, face ca prețul pantofilor să scadă, nu să crească.

Aceasta este semnificația teoremei armoniei intereselor corect înțelese ale tuturor membrilor societății de piață.[6] Atunci când economiștii clasici au făcut această afirmație, ei urmăreau să sublinieze două aspecte: în primul rând, că toată lumea este interesată de prezervarea diviziunii sociale a muncii, a sistemului care multiplică productivitatea eforturilor omenești; în al doilea rând, că în societatea de piață cererea consumatorilor orientează, în ultimă instanță, toate activitățile productive. Faptul că nu toate dorințele umane pot fi satisfăcute nu se datorează unor instituții sociale inadecvate sau unor deficiențe ale sistemului economiei de piață. Aceasta este o condiție naturală a vieții umane. Credința că natura îi oferă omului avuții inepuizabile și că mizeria este un efect al nereușitei omului de a organiza societatea bună este în întregime eronată. „Starea de natură", pe care reformatorii și utopiștii au descris-o ca fiind paradisiacă, a fost, de fapt, o stare de extremă sărăcie și suferință. „Sărăcia", spune Bentham, „nu este efectul legilor, ea este condiția primară a rasei umane".[7] Chiar și cei aflați la baza piramidei sociale sunt mult mai bine situați decât ar fi fost în absența cooperării sociale. Și ei beneficiază de pe urma funcționării economiei de piață și participă la avantajele societății civilizate.

Reformatorii din secolul al nouăsprezecelea nu au renunțat la mult apreciata fabulă a paradisului terestru originar. Frederick Engels a încorporat-o în relatarea marxistă a evoluției omenirii. Cu toate acestea, ei n-au mai făcut din fericirea presupusei *aurea aetas* [epoca de aur – n.red.] un model de reconstrucție socială și economică. Ei îi opun așa-zisei depravări a capitalismului fericirea ideală de care se va bucura omul pe Câmpiile Elizee din viitor. Modul de producție socialist va aboli piedicile prin care capitalismul frânează dezvoltarea forțelor de producție și va augmenta productivitatea muncii și avuția, dincolo de orice limită. Prezervarea liberei inițiative și a proprietății private asupra mijloacelor de producție nu ar avantaja decât o mică minoritate de paraziți exploatatori și ar dăuna imensei majorități a celor ce mun-

6. În loc de „corect înțelese" putem spune la fel de bine „pe termen lung".
7. Cf. Bentham, *Principles of the Civil Code*, „Works", I, 309.

cesc. De aceea, în cadrul societății de piață, se manifestă un conflict ireconciliabil între interesele „capitalului” și cele ale „forței de muncă”. {675} Această luptă de clasă nu poate dispărea decât atunci când modul de producție capitalist, cel atât de evident injust, va fi înlocuit cu un sistem echitabil de organizare socială, ceea ce înseamnă cu socialismul sau cu intervenționismul.

Aceasta este filosofia socială aproape universal acceptată a zilelor noastre. Ea nu a fost creată de Marx, deși își datorează popularitatea mai ales scrierilor lui Marx și ale marxiștilor. Astăzi, ea nu este susținută doar de marxiști, ci și, în egală măsură, de majoritatea partidelor care se declară emfatic anti-marxiste și proslăvesc în declarații libera inițiativă. Este filosofia socială oficială a romano-catolicismului, ca și a anglo-catolicismului; este susținută de numeroși adepți eminenți ai diverselor denominațiuni protestante și ai Bisericii Ortodoxe Orientale. Este o parte esențială a doctrinei fascismului italian, a nazismului german și a tuturor tipurilor de intervenționism. A fost ideologia așa numitei Sozialpolitik a dinastiei de Hohenzollern în Germania și a regaliștilor francezi, care urmăreau restaurarea casei de Bourbon-Orléans, a președintelui Roosevelt, cu al său New Deal și al naționaliștilor din Asia și din America Latină. Antagonismele dintre aceste partide și facțiuni se referă la aspecte accidentale, ca dogmele religioase, instituțiile constituționale, politica externă și, mai ales, trăsăturile caracteristice ale sistemului social care va înlocui capitalismul. Dar ele cad fără excepție de acord asupra tezei fundamentale că existența însăși a sistemului capitalist vatămă interesele vitale ale imensei majorități a muncitorilor, artizanilor și micilor fermieri și cer cu toții abolirea capitalismului, în numele dreptății sociale.[8]

8. Doctrina socială a Bisericii Romano-Catolice este rezumată în enciclica *Quadragesimo anno*, a papei Pius al XI-lea (1931). Doctrina anglo-catolică este prezentată de William Temple, fostul arhiepiscop de Canterbury, în volumul *Christianity and the Social Order*, Penguin Special, 1942. O carte reprezentativă pentru ideile protestantismului european continental este Emil Brunner, *Justice and the Social Order*, trad. M. Hottinger, New York, 1945. Un document foarte semnificativ este secțiunea intitulată „The Church and Disorder in Society”, din raportul preliminar pe care Consiliul Mondial al Bisericilor l-a recomandat, în septembrie 1948, ca linie de acțiune adecvată celor peste 150 de denominațiuni ai căror delegați sunt membri ai Consiliului. Pentru ideile lui N. Berdiaev, cel mai eminent apologet al Ortodoxiei ruse, a se vedea cartea lui, *The Origin of Russian Communism*, Londra, 1937, îndeosebi p. 217-218 și 225. Se spune adesea că diferența esențială dintre marxiști și toate celelalte partide socialiste și intervenționiste ar fi de găsit în faptul că marxiștii sunt adepți ai luptei de clasă, în vreme ce aceste partide consideră lupta de clasă o deplorabilă consecință a ireconciliabilelor conflicte între interesele de clasă care sunt inerente capitalismului și propun depășirea lor prin realizarea reformelor pe care le recomandă. Dar marxiștii nu elogiază și stimulează lupta de clasă de dragul ei. În ochii lor, lupta de clasă este bună numai ca un mijloc, prin intermediul căruia „forțele productive”, acele misterioase forțe care

Toți autorii și politicienii socialiști și intervenționiști își întemeiază analiza și critica economiei de piață pe două erori fundamentale. Mai {676} întâi, ei nu recunosc caracterul speculativ inerent tuturor tentativelor de a asigura satisfacerea dorințelor în viitor, adică oricărei acțiuni umane. Ei presupun, cu naivitate, că nu poate exista nici un fel de dubiu în legătură cu măsurile ce trebuie aplicate pentru aprovizionarea cât mai adecvată cu putință a consumatorilor. Într-o comunitate socialistă nu va fi nevoie ca țarul producției (sau comitetul central de planificare a producției) să ia decizii speculative. El va adopta „pur și simplu" acele măsuri care sunt benefice pentru supușii săi. Adepții economiei planificate nu au înțeles niciodată că sarcina care le revine este să se îngrijească de dorințele viitoare, care pot să difere de cele de astăzi, și să întrebuințeze diverșii factori de producție disponibili în modul cel mai eficace pentru satisfacerea cea mai adecvată cu putință a acestor dorințe viitoare incerte. Ei nu au înțeles că problema este de a aloca factori de producție rari către diferitele ramuri productive, astfel încât să nu rămână dorințe considerate mai importante nesatisfăcute pentru că factorii de producție necesari satisfacerii lor au fost utilizați, adică risipiți, pentru satisfacerea unor dorințe considerate mai puțin importante. Această problemă economică nu trebuie confundată cu problema tehnologică. Cunoașterea tehnologică nu ne poate spune decât ce s-ar putea realiza, dată fiind starea actuală a informațiilor noastre științifice. Ea nu răspunde la întrebările ce trebuie produs, în ce cantități și care din multitudinea proceselor tehnologice disponibile trebuie ales. Induși în eroare datorită neînțelegerii de către ei a acestei probleme esențiale, adepții unei societăți planificate cred că țarul producției nu va greși niciodată în deciziile sale. În cadrul economiei de piață întreprinzătorii și capitaliștii nu pot evita comiterea de erori serioase, deoarece ei nu știu nici ce doresc consumatorii, nici ce fac rivalii lor. Managerul general al unui stat socialist va fi infailibil, deoarece puterea de a determina ce și cum trebuie să se producă va fi numai a lui și nici o acțiune a altor oameni nu va contraveni planurilor sale.[9]

A doua eroare fundamentală implicată în critica socialistă a economiei de piață provine din teoria greșită a salariilor pe care o profesează socialiștii. Ei n-au înțeles că salariile sunt prețurile plătite în schimbul prestației salariatului, adică pentru contribuția eforturilor sale la procesarea bunului în chestiune, sau, cum se mai spune, pentru valoarea

orientează cursul evoluției umane, vor sfârși prin a da naștere societății „fără clase", în care nu vor mai exista nici clase, nici conflicte.

9. Respingerea definitivă a acestei iluzii este furnizată de demonstrația imposibilității calculului economic în regim socialist. A se vedea mai jos, partea a v-a a acestei cărți.

adăugată de serviciile sale la valoarea materialelor. Indiferent dacă este vorba de salarii plătite pentru o perioadă de timp, sau de salarii pentru produsele muncii, patronul cumpără întotdeauna prestațiile și serviciile muncitorului, nu timpul acestuia. {677} Nu este, prin urmare, adevărat că în economia de piață neobstrucționată muncitorul nu are nici un interes personal să-și îndeplinească sarcina. Socialiștii se înșală grav atunci când afirmă că cei ce sunt plătiți cu o anumită rată salarială pe oră, pe zi, pe săptămână, pe lună, sau pe an nu sunt stimulați de propriile lor interese egoiste, atunci când lucrează eficient. Ceea ce îl împiedică pe muncitorul plătit în funcție de durata timpului de muncă să fie neglijent și să piardă timpul hoinărind prin atelier nu sunt idealurile înalte și simțul datoriei, ci argumente foarte materiale. Cel ce muncește mai mult și mai bine primește un salariu mai mare și cine dorește să câștige mai mult trebuie să ofere o prestație sporită cantitativ și ameliorată calitativ. Patronii cei aspri nu sunt atât de naivi încât să se lase păcăliți de muncitori leneși; ei nu sunt atât de neglijenți ca guvernele, care plătesc salarii unor cohorte de birocrați indolenți. Nici salariații nu sunt atât de proști încât să nu știe că lenea și ineficiența se penalizează sever pe piața muncii.[10]

Pe terenul alunecos al unei greșite înțelegeri a naturii catalactice a salariilor, autorii socialiști au lansat fabule fantasmagorice despre creșterea productivității muncii, anticipată de pe urma implementării planurilor lor. În regim capitalist, spun ei, zelul muncitorului este serios obstrucționat, deoarece acesta este conștient că nu el culege roadele muncii sale și că truda și necazurile sale nu-l îmbogățesc decât pe patron, acest exploatator parazitar și leneș. Dar, în regim socialist, fiecare muncitor va ști că muncește în beneficiul societății, din care face parte și el însuși. Această perspectivă îi va furniza cel mai puternic stimulent posibil de a își da toată silința. Va rezulta o enormă creștere a productivității muncii și, prin urmare, a avuției.

Numai că identificarea intereselor fiecărui muncitor în parte cu acelea ale comunității socialiste nu este decât o ficțiune pur legalistă și formalistă, care nu are nimic de a face cu starea efectivă a lucrurilor. În vreme ce sacrificiile pe care le face un muncitor individual pentru a-și intensifica eforturile nu-l apasă decât pe el însuși, doar o fracțiune infinitezimală din produsele efortului său suplimentar îi aduc lui însuși beneficii și îi ameliorează propria bunăstare. În vreme ce muncitorul individual se bucură întru totul de plăcerile pe care le poate culege de pe urma cedării la tentațiile neglijenței și a lenei, reducerea corespunzătoare a dividendului social nu-i micșorează decât infinite-

10. Cf. mai sus, pp. 600-602.

zimal partea lui proprie. În condițiile unui asemenea mod de producție socialist, stimulentele personale pe care le furnizează egoismul în regim capitalist sunt îndepărtate, oferindu-se un premiu pentru lene și pentru neglijență. În vreme ce, într-o societate capitalistă, egoismul îl incită pe fiecare om să dea dovadă de cea mai mare responsabilitate, într-o societate socialistă îl împinge la inerție și laxitate. Socialiștii pot să pălăvrăgească în continuare despre miraculoasa modificare a naturii umane, pe care o va determina instituirea socialismului și despre {678} substituirea egoismului cel rău cu nobilul altruism. Dar ei trebuie să înceteze de a se hrăni cu fabule despre efectele miraculoase pe care le va avea egoismul în regim socialist.[11]

Nici un om rezonabil nu poate evita să conchidă, pe baza mărturiilor conținute în aceste considerații, că în cadrul economiei de piață productivitatea muncii este incomparabil superioară celei care ar exista în regim socialist. Pe de altă parte, înțelegerea acestui fapt nu rezolvă disputa dintre adepții capitalismului și cei ai socialismului din punct de vedere praxeologic, adică științific.

Un adept de bună credință al socialismului, străin de bigoterie, de idei preconcepute și de viclenie, ar putea totuși spune: „Poate fi adevărat că *P*, venitul net total produs de o societate de piață, este mai mare decât *p*, venitul net total dintr-o societate socialistă. Dar, dacă sistemul socialist îi alocă fiecărui membru al său o parte egală (și anume $p/z = d$), atunci toți cei care în societatea de piață au un venit mai mic decât *d* sunt favorizați de înlocuirea capitalismului cu socialismul. Este posibil ca în acest grup să fie incluși majoritatea oamenilor. În orice caz, devine evident că doctrina armoniei dintre interesele corect înțelese ale tuturor membrilor societății de piață nu poate fi susținută. Există o categorie de oameni ale căror interese sunt lezate tocmai de existența economiei de piață – și care s-ar situa mai bine în regim socialist". Adepții economiei de piață contestă relevanța acestui raționament. Ei consideră că *p* va rămâne atât de mult în urma lui *P*, încât *d* va fi inferior venitului pe care l-ar obține în societatea de piață chiar și cei ce realizează cele mai scăzute salarii. Nu poate exista nici un dubiu asupra faptului că această obiecție este fondată. Cu toate acestea, ea nu se bazează pe considerații praxeologice și, de aceea, este lipsită de

11. Doctrina respinsă în text și-a găsit cea mai strălucită expunere în John Stuart Mill, *Principles of Political Economy,* People's edition, Londra, 1867, pp. 126 ff. Dar Mill a apelat la ea numai pentru a respinge o obiecție formulată împotriva socialismului, anume că prin eliminarea stimulentului furnizat de egoism, acesta ar reduce productivitatea muncii. El nu era atât de orb încât să afirme că productivitatea muncii ar crește în regim socialist. Pentru o analiză și o respingere a raționamentului lui Mill cf. Mises, *Socialism*, pp. 173-181.

puterea argumentativă incontestabilă și apodictică inerentă demonstrațiilor praxeologice. Ea se bazează pe o judecată de relevanță, constând în estimarea cantitativă a diferenței dintre *P* și *p*. În sfera acțiunii umane, asemenea informații cantitative se obțin printr-o înțelegere [interpretativă], în legătură cu care nu se poate ajunge între oameni la un consens total. Praxeologia, teoria economică și catalactica nu servesc la nimic când este vorba de rezolvarea unor asemenea disensiuni, {679} referitoare la aspecte cantitative.

Adepții socialismului ar putea chiar să meargă mai departe și să spună: „Să admitem că în regim socialist fiecare individ va fi într-o situație inferioară chiar și celui mai sărac individ în regim capitalist. Chiar și așa respingem dezgustați economia de piață, în ciuda faptului că le oferă tuturor mai multe bunuri decât socialismul. Dezaprobăm capitalismul din considerente etice, ca pe un sistem inechitabil și amoral. Preferăm socialismul din motive numite îndeobște non-economice și ne asumăm faptul că el reduce bunăstarea materială a tuturor."[12] Nu se poate nega că această indiferență arogantă față de bunăstarea materială este un privilegiu rezervat intelectualilor izolați de realitate în turnul lor de fildeș și asceților anahoreți. Ceea ce a făcut ca socialismul să devină popular în rândurile imensei majorități a suporterilor săi a fost, dimpotrivă, iluzia că le va furniza mai multe bunuri decât capitalismul. Însă, oricum ar fi, este limpede că acest tip de argumentație în favoarea socialismului este imun la raționamentele liberale referitoare la productivitatea muncii.

Dacă nu s-ar putea formula alte obiecții împotriva planurilor socialiste decât aceea că socialismul va reduce nivelul de trai al tuturor, sau cel puțin al imensei majorități, ar fi imposibil ca praxeologia să formuleze o judecată definitivă. Lumea ar trebui să ajungă la o concluzie privitoare la alegerea între capitalism și socialism pe temeiul judecăților de valoare și al judecăților de relevanță. Oamenii ar trebui să aleagă între cele două sisteme așa cum aleg între numeroase alte lucruri. Nu s-ar putea descoperi nici un criteriu obiectiv care să facă posibilă rezolvarea controversei, într-o manieră care să nu admită contradicție și care să trebuiască să o accepte orice om sănătos. Libertatea de a alege și discreția fiecărui om nu ar fi anihilate de o necesitate inexorabilă.

12. Acest mod de a pune problema a fost adoptat de o serie de adepți eminenți ai socialismului creștin. Marxiștii obișnuiau să recomande socialismul pe baza ideii că va multiplica productivitatea și le va asigura tuturor o avuție materială nemaivăzută. Ei și-au schimbat abia ulterior tactica, declarând că muncitorul rus este mai fericit decât cel american, în ciuda faptului că nivelul lui de trai este mult mai scăzut; conștiința faptului că trăiește într-un sistem social echitabil compensează cu asupra de măsură toate dificultățile sale materiale.

Numai că adevărata stare de lucruri este cu totul diferită. Omul nu se află în situația de a alege între aceste două sisteme. Cooperarea umană în condițiile sistemului de diviziune socială a muncii nu este posibilă decât în cadrul economiei de piață. Socialismul nu este un sistem realizabil de organizare a economiei unei societăți, deoarece îi lipsește orice metodă de calcul economic. Cu analiza acestei probleme fundamentale se ocupă partea a cincea a acestei cărți.

Stabilirea acestui adevăr nu înseamnă o depreciere a relevanței și a puterii de convingere a argumentului antisocialist dedus din reducerea productivității, care poate fi anticipată de pe urma instituirii socialismului. {680} Greutatea acestei obiecții formulate împotriva planurilor socialiste este atât de zdrobitoare, încât nici un om rațional n-ar putea ezita să aleagă capitalismul. Dar această alegere ar fi totuși o alegere între sisteme alternative de organizare a societății, prin care se acordă preferință unuia în raport cu celălalt. Însă nu avem la dispoziție o asemenea alternativă. Socialismul nu poate fi realizat, deoarece nu stă în puterea omului să-l instituie ca sistem social. Alegerea este între capitalism și haos. Un om care alege între a bea un pahar de lapte și a bea un pahar cu cianură de potasiu nu alege între două băuturi; el alege între viață și moarte. O societate care alege între capitalism și socialism nu alege între două sisteme sociale; ea alege între cooperarea socială și dezintegrarea societății. Socialismul nu reprezintă o alternativă la capitalism; el reprezintă o alternativă la toate sistemele în cadrul cărora oamenii pot trăi ca ființe *umane*. Accentuarea acestui aspect cade în sarcina teoriei economice, tot astfel cum în sarcina biologiei și a chimiei cade să accentueze că cianura de potasiu nu este o hrană, ci o otravă letală.

Puterea de convingere a argumentului productivității este, de fapt, atât de irezistibilă, încât adepții socialismului au fost siliți să abandoneze vechea lor tactică și să recurgă la metode noi. Ei caută să îndepărteze atenția de la argumentul productivității, punând în relief problema monopolului. Toate manifestele socialiste contemporane tratează pe larg puterea de monopol. Oamenii politici și profesorii se întrec unii pe alții în zugrăvirea relelor datorate monopolului. Epoca în care trăim se numește a capitalismului de tip monopolist. Principalul argument propus astăzi în favoarea socialismului se referă la monopol.

Desigur, este adevărat că apariția prețurilor de monopol (nu a monopolului ca atare, fără prețuri de monopol) creează o discrepanță între interesele monopolistului și cele ale consumatorului. Monopolistul nu întrebuințează bunul monopolizat conform dorințelor consumatorilor. În măsura în care există prețuri de monopol, interesele monopolistului trec înaintea acelora ale publicului și democrația pieței este restricțio-

nată. Cu privire la prețurile de monopol nu există armonie, ci conflict de interese.

Aceste afirmații pot fi contestate cu privire la prețurile de monopol încasate pentru vânzarea de articole aflate sub incidența legilor de patente și de copyright. Se poate susține că, în absența legislației patentelor și a copyright-urilor, aceste cărți, compoziții și inovații tehnologice nu ar fi ajuns niciodată să existe. Publicul plătește prețuri de monopol pentru bunuri de care nu s-ar fi bucurat în condițiile prețurilor competitive. Însă putem lăsa în mod justificat deoparte această problemă. Ea are puțin de a face cu marea controversă despre monopol din zilele noastre. Când oamenii menționează dezavantajele monopolului, ei su- {681} gerează că în cadrul economiei neobstrucționate de piață predomină o tendință generală și inevitabilă de înlocuire a prețurilor competitive cu prețuri de monopol. Aceasta spun ei că este trăsătura caracteristică a capitalismului „matur", sau „târziu". Indiferent ce situații au existat în stadiile mai timpurii ale evoluției capitaliste și indiferent ce credem despre validitatea afirmațiilor economiștilor clasici privitoare la armonia intereselor corect înțelese, astăzi nu se mai pune problema unei asemenea armonii.

După cum am văzut deja,[13] nu există nici un fel de tendință de monopolizare. Este adevărat că în numeroase țări predomină prețurile de monopol la numeroase bunuri și – mai mult – anumite articole se vând la prețuri de monopol pe piața mondială. Cu toate acestea, aproape toate exemplele de prețuri de monopol sunt consecințe ale amestecului guvernamental în afaceri. Ele nu au rezultat din interacțiunile factorilor care se manifestă pe o piață liberă. Ele nu sunt produse ale capitalismului, ci tocmai ale tentativelor de a contracara forțele care determină nivelul prețurilor de piață. A vorbi despre capitalismul de tip monopolist este o distorsiune a lucrurilor. Ar fi mai adecvat să se vorbească despre intervenționismul monopolist, sau despre etatismul monopolist.

Acele prețuri de monopol care ar apărea și pe o piață neobstrucționată și nesabotată de amestecul diferitelor guverne locale și de conspirațiile între diversele grupuri de guverne sunt de mică importanță. Ele privesc materiile brute și depozitele care sunt puține la număr și concentrate, și monopolurile locale datorate spațiului limitat. Dar este un fapt evident că, în aceste cazuri, prețurile de monopol pot să apară și în absența politicilor guvernamentale care urmăresc, direct sau indirect, instituirea lor. Este necesar să realizăm că suveranitatea consumatorilor este imperfectă și că procesul democratic al pieței are anumite

13. Cf. mai sus, p. 366.

limite. În anumite cazuri excepționale, rare și de importanță redusă, chiar și pe piața neobstrucționată și nesabotată de amestecul guvernului există un antagonism între interesele proprietarilor factorilor de producție și cele ale restului populației. Cu toate acestea, existența unor astfel de antagonisme nu împiedică nicidecum concordanța între interesele tuturor oamenilor privitoare la prezervarea economiei de piață. Economia de piață este singurul sistem de organizare economică a societății care poate funcționa și chiar a funcționat. Socialismul este irealizabil, datorită incapacității sale de a produce o metodă de calcul economic. Intervenționismul duce în mod necesar la o stare de lucruri care, din punctul de vedere al adepților săi, este mai puțin dezirabilă {682} decât condițiile economiei de piață neobstrucționate, pe care urmărește să le schimbe. În plus, el se autolichidează îndată ce este împins dincolo de un domeniu îngust de aplicabilitate.[14] Așa stând lucrurile, singura formă de ordine socială care poate prezerva și intensifica în continuare diviziunea muncii este economia de piață. Toți cei care nu doresc dezintegrarea cooperării sociale și o întoarcere la condițiile barbariei primitive au interesul să se perpetueze economia de piață.

Concepția economiștilor clasici despre armonia intereselor corect înțelese era defectuoasă în măsura în care nu recunoștea faptul că procesul democratic al pieței este imperfect, deoarece în anumite cazuri, de importanță minoră, pot apărea prețuri de monopol, chiar și în cadrul economiei de piață neobstrucționate. Mult mai evident este însă eșecul lor de a realiza că nici un sistem socialist nu poate fi considerat o soluție de organizare economică a societății și de ce se întâmplă aceasta. Ei fondau doctrina armoniei intereselor pe ipoteza falsă că nu există excepții la regula că proprietarii factorilor de producție sunt siliți de procesul pieței să-și întrebuințeze proprietatea conform dorințelor consumatorilor. Astăzi, această teoremă trebuie să se bazeze pe înțelegerea faptului că în regim socialist nu este posibil nici un fel de calcul economic.

4. Proprietatea privată

Proprietatea privată asupra mijloacelor de producție este instituția fundamentală a economiei de piață. Este instituția a cărei prezență caracterizează economia de piață ca atare. Atunci când ea lipsește, nu poate fi vorba de nici un fel de economie de piață.

Proprietatea înseamnă deținerea controlului deplin asupra serviciilor derivabile cu ajutorul unui bun. Noțiunea catalactică de posesie și

14. Cf. partea a șasea a acestei cărți.

de drepturi de proprietate nu trebuie confundată cu definiția legală a posesiei și a drepturilor de proprietate, așa cum este aceasta stipulată de legile din diverse țări. Ideea legislatorilor și a tribunalelor a fost de a defini conceptul legal de proprietate în așa fel încât să-i ofere proprietarului protecție deplină din partea aparatului guvernamental de coerciție și constrângere și de a împiedica pe oricine să-i știrbească acest drept. În măsura în care acest obiectiv a fost realizat în mod adecvat, conceptul legal de proprietate coincide cu cel catalactic. Pe de altă parte, există astăzi tendințe de abolire a instituției proprietății private printr-o modificare a legilor care determină sfera acțiunilor pe care le poate întreprinde proprietarul, cu lucrurile care sunt proprietatea lui. Deși păstrează termenul de proprietate privată, aceste reforme urmăresc înlocuirea proprietății private cu proprietatea publică. {683} Această tendință este caracteristică pentru planurile diferitelor școli de socialism creștin și de socialism naționalist. Dar puțini dintre adepții acestor școli au fost atât de pătrunzători ca filosoful nazist Othmar Spann, care declara explicit că realizarea planurilor sale ar duce la o stare de lucruri în care instituția proprietății private va supraviețui doar într-un „sens formal, însă de fapt nu va exista decât proprietate publică".[15] Este necesar să menționăm aceste lucruri, pentru a evita erorile și confuziile populare. Când se referă la proprietatea privată, catalactica se referă la controlul asupra proprietății, nu la termeni, concepte și definiții legale. Proprietatea privată înseamnă că proprietarii determină întrebuințarea factorilor de producție, în vreme ce proprietatea publică înseamnă că guvernul le determină întrebuințarea.

Proprietatea privată este un instrument uman. Ea nu este sacră. Ea s-a născut în zorii istoriei, când oamenii și-au apropriat, cu de la ei putere și cu de la ei autoritate, ceea ce în prealabil nu fusese proprietatea nimănui. Proprietarii au fost în mod repetat jefuiți de proprietatea lor, prin expropriere. Istoria proprietății private poate fi urmărită în amonte, până la un punct în care [proprietatea] a luat naștere din acțiuni care cu siguranță nu erau legale. Practic fiecare proprietar este succesorul legal, direct sau indirect, al unor persoane care au dobândit proprietatea fie prin aproprierea arbitrară a unor lucruri care nu aveau proprietar, fie prin spolierea violentă a predecesorului lor.

Cu toate acestea, faptul că formalismul legal poate demonstra proveniența fiecărui titlu de proprietate fie dintr-o apropriere arbitrară, fie dintr-o expropriere violentă nu are absolut nici o semnificație pentru societatea de piață. Posesiunea, în cadrul economiei de piață, nu mai este legată de originile îndepărtate ale proprietății private. Aceste

15. Cf. Spann, *Der wahre Staat*, Leipzig, 1921, p. 249.

evenimente dintr-un trecut foarte îndepărtat, ascunse în întunericul istoriei omenirii primitive, nu mai prezintă nici un interes pentru zilele noastre. Într-adevăr, într-o societate de piață neobstrucționată, consumatorii decid din nou în fiecare zi cine și cât de mult trebuie să posede. Consumatorii încredințează controlul asupra mijloacelor de producție acelora care știu cum să le utilizeze cel mai bine, pentru satisfacerea celor mai imperative dorințe ale consumatorilor. Proprietarii nu pot fi considerați succesorii apropriatorilor și ai exploatatorilor decât într-un sens legal și formalist. De fapt, ei sunt mandatarii consumatorilor, constrânși de modul de funcționare al pieței să-i servească cât mai bine posibil pe consumatori. În regim capitalist, proprietatea privată este manifestarea autodeterminării consumatorilor.

Semnificația proprietății private într-o economie de piață este radical diferită de cea existentă în condițiile unui sistem de gospodării autarhice. Acolo unde fiecare gospodărie este auto-suficientă din punct {684} de vedere economic, mijloacele de producție deținute în proprietate privată îi servesc exclusiv proprietarului. Doar el culege toate beneficiile derivate de pe urma utilizării lor. În societatea de piață, proprietarii capitalului și ai pământului se pot bucura de proprietatea lor numai folosind-o pentru satisfacerea dorințelor altor oameni. Ei trebuie să-i servească pe consumatori pentru a obține vreun avantaj din ceea ce le aparține. Chiar faptul că posedă mijloace de producție îi obligă să se supună dorințelor publicului. Proprietatea este un activ numai pentru cei care știu să o întrebuințeze în modul cel mai adecvat cu putință, pentru beneficiul consumatorilor. Ea este o funcție socială.

5. Conflictele vremurilor noastre

Opinia publică vede cauza conflictelor care aduc războaiele civile și internaționale din vremurile noastre în coliziunea „intereselor" economice inerente economiei de piață. Războiul civil ar fi rebeliunea maselor „exploatate" împotriva claselor „exploatatoare". Războiul internațional ar fi revolta țărilor „lipsite" împotriva țărilor care și-au apropriat o cotă inechitabilă din resursele naturale ale pământului și, cu o lăcomie insațiabilă, vor să smulgă tot mai mult din această avuție destinată tuturor. Cel care, pus în fața acestor fapte, vorbește despre armonia intereselor corect înțelese, este fie prost, fie un apologet infam al unei ordini sociale manifest inechitabile. Nici un om inteligent și onest nu poate să nu înțeleagă că astăzi se manifestă conflicte ireconciliabile de interese materiale, care nu se pot soluționa decât prin recursul la arme.

Este cu siguranță adevărat că vremea noastră este plină de conflicte

care generează războaie. Dar aceste conflicte nu pornesc de la funcționarea societății de piață neobstrucționate. Poate fi permisibil să le numim conflicte economice, deoarece ele privesc acea sferă a vieții umane care, în limbajul curent, este cunoscută ca sferă a activităților economice. Dar este o mare greșeală să deducem din această denumire că sursa acestor conflicte o reprezintă condițiile care apar în cadrul societății de piață. Nu capitalismul este cel care le generează, ci tocmai politicile anticapitaliste, concepute pentru a stăvili funcționarea capitalismului. Ele sunt o consecință a diverselor amestecuri ale guvernului în afaceri, a barierelor puse în calea comerțului și a migrării și a discriminării împotriva mâinii de lucru străine, a produselor străine și a capitalului străin.

Niciunul din aceste conflicte n-ar fi apărut într-o economie de piață neobstrucționată. Să ne imaginăm o lume în care toți oamenii sunt liberi să trăiască și să muncească în calitate de întreprinzători sau de salariați, unde doresc și cum doresc – și să ne întrebăm care dintre {685} aceste conflicte ar mai putea exista. Imaginați-vă o lume în care este pe deplin realizat principiul proprietății private asupra mijloacelor de producție, în care nu există instituții care obstrucționează mobilitatea capitalului, a muncii și a mărfurilor, în care legile, tribunalele și funcționarii administrativi nu fac discriminări împotriva vreunui individ sau grup de indivizi, indiferent dacă aceștia sunt localnici sau străini. Imaginați-vă o situație în care guvernele se dedică exclusiv sarcinii de a proteja viața, sănătatea și proprietatea individului împotriva agresiunilor violente sau frauduloase. Într-o asemenea lume frontierele sunt desenate pe hartă, dar ele nu împiedică pe nimeni să urmărească ceea ce crede el că-l va face mai prosper. Nici un individ nu este interesat de extinderea dimensiunilor teritoriale ale țării sale, deoarece nu poate obține nici un beneficiu de pe urma unei asemenea creșteri. Cucerirea este nerentabilă și războiul este depășit.

În epocile dinaintea afirmării liberalismului și a capitalismului modern, oamenii consumau, în cea mai mare parte, doar ceea ce se putea produce din materiile prime disponibile în vecinătatea lor. Dezvoltarea diviziunii internaționale a muncii a modificat în mod radical această stare de lucruri. Hrana și materiile prime importate din țări îndepărtate sunt articole de consum în masă. Cele mai avansate țări europene nu s-ar putea lipsi de aceste importuri, decât cu prețul unei scăderi foarte considerabile a nivelului de trai. Ele trebuie să plătească pentru achizițiile atât de necesare de minerale, cherestea, petrol, cereale, grăsime, cafea, ceai, cacao, fructe, lână și bumbac exportând bunuri fabricate în cea mai mare parte din materiile prime importate. Interesele lor vitale

sunt afectate negativ de politicile comerciale protecționiste ale țărilor care produc aceste produse primare.

Cu două sute de ani în urmă, pentru elvețieni și Elveția nu avea mare importanță dacă o țară ne-europeană își utiliza sau nu în mod eficient resursele naturale. Dar astăzi, înapoierea economică dintr-o țară străină, înzestrată cu abundente resurse naturale, prejudiciază interesele tuturor acelora al căror nivel de trai ar putea fi sporit, dacă s-ar adopta un mod mai adecvat de utilizare a acestei avuții naturale. Principiul suveranității nerestricționate a fiecărei țări este, într-o lume a amestecului guvernamental în afaceri, o amenințare la adresa tuturor celorlalte țări. Conflictul dintre cei lipsiți și cei avuți este un conflict real. Dar el se manifestă doar într-o lume în care orice guvern suveran este liber să prejudicieze interesele tuturor popoarelor – inclusiv al poporului său – prin lipsirea consumatorilor de avantajele pe care le-ar oferi o mai adecvată exploatare a resurselor țării respective. Nu suveranitatea ca atare determină războiul, ci suveranitatea guvernelor care nu sunt întru totul fidele principiilor economiei de piață.

{686} Liberalismul n-a clădit și nu clădește pe speranța abolirii suveranității diverselor guverne naționale, un obiectiv care s-ar solda cu războaie interminabile. El urmărește recunoașterea generală a ideii de libertate economică. Dacă toate popoarele devin liberale și înțeleg că libertatea economică le servește cel mai bine interesele, atunci suveranitatea națională nu va mai genera conflicte și război. Pentru o pace durabilă nu sunt necesare nici tratate și acorduri internaționale, nici tribunale internaționale și organizații, ca defuncta Ligă a Națiunilor sau succesoarea ei, Organizația Națiunilor Unite. Dacă principiul economiei de piață este universal acceptat nu mai sunt necesare asemenea instrumente; dacă nu este acceptat, ele nu sunt de nici un folos. Pacea durabilă nu poate fi decât produsul unei schimbări ideologice. Câtă vreme oamenii se cramponează de dogma lui Montaigne și consideră că nu pot prospera din punct de vedere economic decât pe seama altor țări, pacea nu va fi niciodată altceva decât o pregătire pentru următorul război.

Naționalismul economic este incompatibil cu o pace durabilă. Cu toate acestea, naționalismul economic este inevitabil acolo unde există amestec guvernamental în afaceri. Protecționismul este indispensabil acolo unde nu există liber schimb intern. Acolo unde există amestec guvernamental în afaceri, liberul schimb ar frustra obiectivele urmărite, chiar și pe termen scurt, de diversele măsuri intervenționiste.[16]

Este o iluzie să se creadă că o țară va tolera pe termen lung politicile

16. Cf. mai sus, pp. 366-368 și mai jos, pp. 823-825.

altor țări care dăunează intereselor vitale ale propriilor lor cetățeni. Să presupunem că ONU ar fi fost instituită în anul 1600 și că triburile indienilor din America de Nord ar fi fost admise ca membri ai acestei organizații. Atunci suveranitatea acestor indieni ar fi fost recunoscută ca fiind inviolabilă. Li s-ar fi acordat dreptul să excludă pe toți străinii care doresc să pătrundă pe teritoriul lor, sau să exploateze bogatele resurse naturale pe care ei înșiși nu știau cum să le utilizeze. Oare își poate cineva imagina cu adevărat că un acord sau o cartă internațională i-ar fi putut împiedica pe europeni să invadeze aceste țări?

Multe dintre depozitele cele mai bogate de diferite substanțe minerale se găsesc în regiuni în care locuitorii sunt prea ignoranți, prea inerți, sau prea greoi pentru a profita de bogățiile pe care natura le-a dăruit. Dacă guvernele acestor țări îi împiedică pe străini să exploateze aceste depozite, sau dacă felul cum gestionează politicile publice este atât de arbitrar, încât nici o investiție străină nu este sigură, atunci sunt serios lezate toate acele popoare străine a căror bunăstare materială ar putea fi ameliorată printr-o întrebuințare adecvată a resurselor în chestiune. {687} Nu contează dacă politicile acestor guverne sunt determinate de o înapoiere culturală generală, sau de adoptarea ideilor actualmente la modă, ale intervenționismului și naționalismului economic. Rezultatul este același în ambele cazuri.

Nu are rost să escamotăm aceste conflicte îndărătul dorințelor fanteziste. Pentru a face ca pacea să fie durabilă este necesară o schimbare ideologică. Ceea ce generează războiul este filosofia economică aproape universal acceptată de guvernele și partidele politice din vremurile noastre. Din perspectiva acestei filosofii, în cadrul economiei de piață neobstrucționate predomină conflicte ireconciliabile între interesele diferitelor țări. Liberul schimb păgubește o țară; el provoacă sărăcire. Este datoria guvernului să împiedice neplăcerile liberului schimb, prin bariere vamale. De dragul argumentației, putem trece cu vederea faptul că protecționismul dăunează și intereselor celor ce recurg la el. Dar este neîndoielnic că protecționismul urmărește să dăuneze intereselor popoarelor străine și chiar o face. Este o iluzie să ne imaginăm că cei lezați vor tolera protecționismul altor țări, dacă socotesc că sunt destul de puternici pentru a-l zdrobi prin forța armelor. Filosofia protecționismului este o filosofie a războiului. Războaiele din vremea noastră nu sunt disonante cu doctrinele economice populare; dimpotrivă, ele sunt consecința inevitabilă a aplicării acestor doctrine.

Liga Națiunilor nu s-a prăbușit pentru că era ineficient organizată. Ea s-a prăbușit pentru că era lipsită de spiritul liberalismului autentic. Era o convenție de guverne îmbibată de spiritul naționalismului econo-

mic și în întregime dedicată principiilor războiului economic. În vreme ce delegații își petreceau timpul exclusiv în discuții academice despre bunăvoința între națiuni, guvernele pe care le reprezentau le provocau neplăceri serioase tuturor celorlalte națiuni. Cei douăzeci de ani de funcționare a Ligii au fost marcați de războaiele economice necruțătoare ale fiecărei țări, împotriva tuturor celorlalte țări. Protecționismul vamal al anilor dinainte de 1914 era într-adevăr moderat, în comparație cu ce a urmat în anii 1920 și 1930, adică embargouri, control cantitativ al comerțului extern, controlul piețelor valutare, devaluare monetară și așa mai departe.[17]

Perspectivele Națiunilor Unite nu sunt mai bune, ci mai degrabă mai rele. Fiecare țară consideră importurile, îndeosebi importurile bunurilor fabricate, ca fiind un dezastru. Scopul declarat al aproape {688} tuturor țărilor este de a bloca cât mai drastic posibil accesul produselor prelucrate în străinătate pe piețele interne. Aproape toate țările se luptă cu fantoma unei balanțe comerciale nefavorabile. Ele nu doresc să coopereze; ele doresc să se protejeze împotriva presupuselor pericole ale cooperării.

17. Pentru o evaluare a tentativelor eșuate ale Ligii de a pune capăt războiului economic, cf. Rappard, *Le Nationalisme économique et la Société des nations*, Paris, 1938.

Partea a cincea

Cooperarea socială fără piață

XXV. CONSTRUCȚIA IMAGINARĂ A UNEI SOCIETĂȚI SOCIALISTE

1. Originea istorică a ideii socialiste

Când filosofii sociali din secolul al optsprezecelea au pus temeliile praxeologiei și științei economice, ei s-au văzut confruntați cu distincția, aproape universal acceptată și necontestată, între mărunții indivizi egoiști și stat – reprezentantul intereselor întregii societăți. Cu toate acestea, la vremea aceea, procesul de deificare, ce avea să sfârșească prin ridicarea oamenilor care administrau aparatul social de coerciție și constrângere la rang de zei, nu era încă încheiat. Când vorbeau despre stat, oamenii nu aveau încă în minte noțiunea cvasi-teologică de zeitate omnipotentă și omniscientă, încorporarea perfectă a tuturor virtuților; ei se gândeau la aparatele guvernamentale concrete, așa cum acționau acestea pe scena politică. Era vorba despre diferitele entități suverane, ale căror dimensiuni teritoriale rezultaseră din războaie sângeroase, intrigi diplomatice, din succesiuni și căsătorii dinastice. Era vorba despre principii ale căror domenii private și venituri, în multe țări, nu erau încă separate de trezoreria publică, precum și de republicile oligarhice, ca Veneția și o parte dintre cantoanele elvețiene, în cadrul cărora obiectivul ultim al administrării treburilor publice era îmbogățirea aristocrației stăpânitoare. Interesele acestor guvernanți se aflau în opoziție, pe de o parte cu acelea ale supușilor lor „egoiști", preocupați exclusiv de urmărirea propriei lor fericiri și, pe de altă parte, cu cele ale statelor străine, însetate de prăzi și de expansiune teritorială. Analizând aceste antagonisme, autorii de cărți despre chestiunile publice s-au arătat gata să îmbrățișeze cauza guvernului propriei lor țări. Ei au admis cu toată candoarea că guvernanții sunt reprezentanții intereselor întregii societăți, aflate într-un conflict ireconciliabil cu acelea ale indivizilor. Stăvilind egoismul supușilor lor, guvernele promovau bunăstarea întregii societăți, prin opoziție cu preocupările ignobile ale indivizilor.

Filosofia liberală a respins toate aceste idei. Din punctul ei de vedere, în cadrul societății de piață neobstrucționate, nu există conflicte între interesele corect înțelese. Interesele cetățenilor nu se opun intereselor țării, iar interesele fiecărei țări nu se opun intereselor altor țări. {690}

Totuși, furnizând demonstrația acestei teze, filosofii liberali au adăugat ei înșiși un element esențial la noțiunea de stat zeificat. În cercetările lor, ei au înlocuit statele reale din vremea lor cu imaginea unui stat ideal. Ei au cultivat imaginea vagă a unui stat al cărui unic scop este de a-i face pe cetățeni fericiți. Este sigur că acest ideal nu avea nici un corespondent în Europa Vechiului Regim. În această Europă existau prințișori germani care își vindeau supușii ca pe vite, pentru a lupta în războaiele altor țări; existau regi care nu pierdeau nici o ocazie de a se arunca asupra vecinilor mai slabi; exista experiența șocantă a partițiilor Poloniei; exista Franța, guvernată succesiv de oamenii cei mai iresponsabili ai secolului, regentul de Orléans și Ludovic al XV-lea; și exista Spania, guvernată de amantul necioplit al unei regine adultere. Însă filosofii liberali se ocupă exclusiv de un stat ce nu are nimic în comun cu aceste guverne de aristocrați și curteni corupți. Statul, așa cum apare în scrierile lor, este guvernat de o ființă perfectă, supraumană, un rege al cărui unic țel este promovarea bunăstării supușilor săi. Pornind cu această presupoziție, ei pun întrebarea dacă acțiunile cetățenilor individuali, atunci când sunt eliberați de orice control autoritar, nu s-ar îndrepta în direcții pe care acest rege bun și înțelept le-ar dezaproba. Răspunsul filosofului liberal la această problemă este negativ. El admite, este adevărat, că antreprenorii sunt egoiști și urmăresc propriul lor profit. Dar, în cadrul economiei de piață, ei nu pot realiza profituri decât satisfăcând, în modul cel mai adecvat cu putință, cele mai intense nevoi ale consumatorilor. Obiectivele clasei antreprenoriale nu diferă de cele ale regelui perfect, deoarece nici acesta din urmă nu urmărește nimic altceva decât acea întrebuințare a mijloacelor de producție care să aducă maximum de satisfacție consumatorilor.

Este evident că raționamentul acesta introduce judecăți de valoare și părtinire politică în abordarea problemelor. Stăpânul acesta patern nu este decât un alias al economistului care, cu ajutorul acestui truc, își ridică propriile judecăți de valoare la demnitatea de criteriu universal valabil pentru valorile eterne absolute. Autorul se identifică pe sine cu regele perfect și numește obiectivele pe care le-ar alege el însuși, dacă ar deține puterea de rege, „bunăstare”, „bine comun” și „productivitate națională” (*Volkswirtschaftliche*), prin contrast cu obiectivele urmărite de indivizii egoiști. El este atât de naiv, încât nu realizează că acest ipotetic șef de stat nu este altceva decât o ipostaziere a propriilor sale

judecăți arbitrare de valoare – și presupune, candid, că ar fi descoperit un criteriu incontestabil al binelui și al răului. Sub masca binevoitoare a autocratului patern se ascunde propriul Ego al autorului, ca voce a {691} legii morale absolute.

Caracteristica esențială a construcției imaginare a regimului ideal al acestui rege este că toți cetățenii sunt supușii necondiționați ai controlului său autoritar. Regele emite ordine și toată lumea le ascultă. Aceasta nu este o economie de piață; în ea nu mai avem proprietate privată asupra mijloacelor de producție. Terminologia economiei de piață se păstrează, dar, în realitate, nu mai există nici proprietate privată asupra mijloacelor de producție, nici vânzare și cumpărare reale – și nici prețuri de piață. Producția nu se orientează după comportamentul adoptat de consumatori pe piață, ci după decrete autoritare. Autoritatea le indică tuturor locul pe care trebuie să îl ocupe în cadrul sistemului de diviziune socială a muncii, stabilește ce să se producă și cum și în ce fel i se permite fiecărui individ să consume. Este ceea ce se numește astăzi, pe bună dreptate, modelul german de management socialist.[18]

Așadar, economiștii compară sistemul acesta ipotetic, care în ochii lor încorporează însăși legea morală, cu economia de piață. Cel mai bun lucru pe care îl pot spune despre economia de piață este că ea nu produce o stare de lucruri diferită de aceea pe care ar produce-o supremația unui autocrat perfect. Ei încuviințează economia de piață numai deoarece, după cum cred ei, ea ajunge în cele din urmă la aceleași rezultate pe care le-ar urmări și regele perfect. Astfel, simpla identificare a ceea ce este moralmente bun și economic eficient cu planurile unui dictator totalitar, care este caracteristica tuturor adepților planificării și ai socialismului, nu a fost contestată de mulți dintre vechii liberali. Ba chiar trebuie să spunem că ei au inițiat această confuzie, atunci când au pus, în locul despoților și politicienilor răi și lipsiți de scrupule din lumea reală, imaginea ideală a statului perfect. Este adevărat că, pentru gânditorul liberal, acest stat perfect nu era decât un instrument auxiliar destinat raționamentelor, un model cu care compara funcționarea economiei de piață. Dar nu trebuie să ne surprindă faptul că, în cele din urmă, lumea s-a întrebat de ce să nu transfere acest ideal din sfera gândirii în sfera realității.

Toți reformatorii sociali mai vechi urmăreau realizarea societății bune printr-o confiscare a întregii proprietăți private și prin ulterioara ei redistribuire; partea fiecărui om trebuia să fie egală cu cea a oricărui altul, iar vigilența constantă a autorităților trebuia să vegheze la menți-

18. Cf. mai jos, pp. 717-718.

nerea acestui sistem egalitarist. Planurile acestea au devenit irealizabile, o dată cu apariția marilor întreprinderi manufacturiere, miniere și de transporturi. Nu se poate pune problema împărțirii unor unități economice de mari dimensiuni și a distribuirii fragmentelor rezultate în părți egale.[19] Vechiul program de redistribuire a fost înlocuit cu ideea {692} de socializare. Mijloacele de producție urmau să fie expropriate, fără însă a se recurge [apoi] la redistribuire. Statul însuși avea să conducă toate fabricile și toate fermele.

Această inferență a devenit logic inevitabilă, îndată ce lumea a început să atribuie *statului* perfecțiune nu doar morală, ci și intelectuală. Filosofii liberali prezentaseră statul lor imaginar ca pe o entitate lipsită de egoism, dedicată exclusiv celei mai mari cu putință ameliorări a bunăstării supușilor săi. Ei descoperiseră că, în cadrul societății de piață, egoismul cetățenilor avea să producă aceleași rezultate pe care ar încerca să le realizeze statul acesta lipsit de egoism; tocmai faptul acesta era cel ce justifica menținerea economiei de piață, în ochii lor. Dar lucrurile s-au schimbat îndată ce lumea a început să-i atribuie *statului* nu doar cele mai bune intenții, ci și omnisciență. În aceste condiții, era inevitabil ca ei să conchidă că statul cel infailibil era în măsură să reușească în domeniul gestionării activităților productive mai bine decât indivizii cei supuși greșelii. El ar fi în măsură să evite toate acele erori care, adesea, fac să eșueze acțiunile antreprenorilor și ale capitaliștilor. În felul acesta nu vor mai exista malinvestiții sau irosirea vreunor factori limitați de producție; avuția va crește. Prin contrast cu planificarea realizată de statul *omniscient*, „anarhia" producției apare ca o risipă. Modul socialist de producție pare atunci a fi singurul sistem rezonabil, iar economia de piață pare incarnarea iraționalității. În ochii adepților raționaliști ai socialismului, economia de piață este pur și simplu o aberație de neînțeles a omenirii. În ochii celor influențați de istorism, economia de piață reprezintă ordinea socială corespunzătoare unui stadiu inferior al evoluției umane, pe care procesul inevitabil de perfecționare progresivă îl va elimina, pentru a institui sistemul mai adecvat care este socialismul. Ambele curente de gândire cad de acord asupra faptului că rațiunea însăși este cea care postulează tranziția către socialism.

Ceea ce numesc mințile naive rațiune nu reprezintă decât absolutizarea propriilor lor judecăți de valoare. Omul pur și simplu identifică produsele propriilor sale raționamente cu noțiunea îndoielnică de rațiune absolută. Nici un autor socialist nu a luat vreodată în considerație posibilitatea ca entitatea abstractă căreia dorește el să-i încredințeze

19. Există însă, chiar și astăzi în Statele Unite, persoane care doresc dezmembrarea unităților productive de mari dimensiuni și lichidarea firmelor corporative de afaceri.

puteri nelimitate – fie că aceasta este numită umanitate, societate, națiune, stat sau guvern – ar putea acționa într-un mod pe care el însuși îl dezaprobă. Socialistul susține socialismul deoarece este pe deplin convins că dictatorul suprem al societății socialiste se va arăta rezonabil din punctul său de vedere (al socialistului însuși), că dictatorul va urmări acele obiective pe care le aprobă pe deplin el (socialistul însuși) {693} – și că va încerca să atingă aceste obiective alegând mijloacele pe care le-ar alege și el (socialistul însuși). Fiecare socialist numește autentic socialist doar acel sistem care îndeplinește complet toate aceste condiții; toate celelalte firme care ridică pretenții la numele de socialism sunt sisteme contrafăcute, în întregime diferite de adevăratul socialism. Fiecare socialist este un dictator deghizat. Vai și amar de toți disidenții! Aceștia și-au pierdut dreptul la viață și trebuie „lichidați".

Economia de piață face cu putință cooperarea pașnică între oameni, în ciuda faptului că ei se află în dezacord cu privire la judecățile lor de valoare. În planurile socialiștilor nu rămâne nici un fel de loc pentru alte opinii. Principiul lor este așa-numitul *Gleichschaltung*, principiul perfectei uniformități, impuse cu forța de către poliție.

Oamenii numesc adesea socialismul o religie. El este într-adevăr o religie, a auto-deificării. Statul și Guvernul de care vorbesc planificatorii, Poporul naționaliștilor, Societatea marxiștilor și Umanitatea pozitivismului lui [Auguste] Comte sunt nume pentru zeul noilor religii. Dar toți acești idoli nu sunt decât niște aliași ai propriei voințe a reformatorului însuși. Înzestrându-și idolul cu toate acele atribute pe care teologii I le atribuie Lui Dumnezeu, Egoul hipertrofiat se zeifică pe sine însuși. El este infinit de bun, omnipotent, omniprezent, omniscient, etern. El este singura ființă perfectă din această lume imperfectă.

Teoria economică nu este chemată să examineze credința oarbă și bigotismul. Credincioșii sunt imuni la orice critică. În ochii lor critica este scandaloasă, o revoltă blasfematoare a unor oameni răi, împotriva splendorii nepieritoare a idolului lor. Știința economică se preocupă doar de planurile socialiste, nu de factorii psihologici care îi împing pe oameni să îmbrățișeze religia statolatriei.

2. Doctrina socialistă

Karl Marx nu a fost părintele socialismului. Idealul socialist era pe deplin elaborat când Marx a adoptat acest crez. Nu se mai putea adăuga nimic la concepția praxeologică despre sistemul socialist pe care o dezvoltaseră predecesorii săi – și Marx nu a mai adăugat nimic. De asemenea, Marx nici nu a respins obiecțiile formulate de autori mai timpurii

și de contemporanii săi, în legătură cu fezabilitatea, dezirabilitatea și profitabilitatea socialismului. El nici măcar nu s-a lansat vreodată în vreo asemenea încercare, fiind pe deplin conștient de incapacitatea sa de a reuși în această privință. Singurul lucru pe care l-a făcut în vederea combaterii criticilor socialismului a fost de a scoate la iveală doctrina polilogismului.

Cu toate acestea, serviciile furnizate de Marx propagandei socialiste nu s-au limitat la inventarea polilogismului. Mai importantă chiar decât aceasta a fost doctrina inevitabilității socialismului.

{694} Marx a trăit într-o epocă în care doctrina evoluționistă a meliorismului era aproape general acceptată. Mâna invizibilă a Providenței i-ar conduce pe oameni, independent de voințele lor, de la stadii inferioare și mai puțin perfecte, la stadii superioare și mai perfecte. S-ar manifesta de-a lungul istoriei umane o tendință inevitabilă către progres și ameliorare. Fiecare stadiu ulterior al situației umane ar fi de asemenea și un stadiu superior și mai bun, în virtutea faptului că este un stadiu ulterior. Nimic nu ar fi permanent în condiția umană, cu excepția acestei mișcări irezistibile către progres. Hegel, care a murit cu câțiva ani înainte de intrarea lui Marx pe scenă, prezentase această doctrină în fascinanta sa filosofie a istoriei, iar Nietzche, care a intrat în scenă la vremea în care se retrăgea Marx, a făcut din ea focarul scrierilor sale, nu mai puțin fascinante. Acesta a fost mitul ultimelor două sute de ani.

Contribuția lui Marx a fost de a integra crezul socialist în această doctrină melioristă. Instituirea socialismului este inevitabilă – și lucrul acesta în sine dovedește că socialismul reprezintă o stare mai înaltă și mai perfectă a condiției umane, decât starea capitalistă dinainte. Este inutil să se discute avantajele și dezavantajele socialismului. Socialismul va veni inevitabil, „cu inexorabilitatea legilor naturii".[20] Doar neghiobii pot fi atât de încuiați, încât să întrebe dacă ceea ce va urma cu necesitate este mai benefic decât ceea ce a fost înainte. Doar apologeții năimiți ai pretențiilor nedrepte ale exploatatorilor pot fi atât de obraznici, încât să îi găsească socialismului vreun defect.

Dacă ar fi să atribuim epitetul de marxiști tuturor celor care sunt de acord cu această doctrină, atunci ar trebui să îi numim marxiști pe marea majoritate a contemporanilor noștri. Acești oameni sunt de acord asupra faptului că instituirea socialismului este deopotrivă absolut inevitabilă și foarte dezirabilă. „Valul viitorului" conduce omenirea spre socialism. Desigur, ei se contrazic unii pe alții cu privire la cui să i se încredințeze căpitănia acestei corăbii socialiste a statului. Există mulți candidați pentru această funcție.

20. Cf. Marx, *Das Kapital*, ed. a 7-a, Hamburg, 1914, I, p. 728.

Marx a încercat să-și demonstreze profeția pe două căi. Prima este metoda dialecticii hegeliene. Proprietatea privată capitalistă reprezintă prima negație a proprietății private individuale și ea trebuie să dea naștere propriei sale negații, adică instituirii proprietății publice asupra mijloacelor de producție.[21] Iată cât de simplu stăteau lucrurile pentru legiunile de scriitori hegelieni care infestaseră Germania în vremea lui Marx.

A doua metodă constă în demonstrația condițiilor nesatisfăcătoare provocate de capitalism. Critica formulată de Marx la adresa modului de producție capitalist este complet eronată. Nici chiar cei mai ortodocși marxiști nu au îndrăzneala să susțină serios teza ei esențială, conform căreia capitalismul duce la o sărăcire progresivă a salariaților. {695} Însă chiar dacă am admite, de dragul argumentației, toate absurditățile analizei marxiste a capitalismului, nimic nu este încă stabilit cu privire la demonstrația celor două teze, anume că socialismul va veni inexorabil și că el nu reprezintă doar un sistem mai bun decât capitalismul, ci chiar sistemul perfect, a cărui realizare finală îi va aduce omului fericirea eternă în viața pământească. Toate silogismele sofisticate și volumele greoaie publicate de Marx, Engels și de sute de autori marxiști nu pot ascunde faptul că izvorul ultim și unic al profeției lui Marx este o așa-zisă inspirație, în virtutea căreia Marx pretindea că a ghicit planurile misterioaselor puteri ce determină cursul istoriei. Ca și Hegel, Marx a fost un profet, care comunica poporului revelația pe care i-ar fi împărtășit-o o voce interioară.

Caracteristica cea mai evidentă a istoriei socialismului între anii 1848 și 1920 a fost că problemele fundamentale privitoare la funcționarea sa nu au fost niciodată discutate. Tabu-ul marxist eticheta drept „neștiințifice" toate tentativele de a examina problemele economice ale unei societăți socialiste. Nimeni nu a avut curajul să înfrunte această interdicție. Se presupunea în mod tacit, atât de către prietenii, cât și de dușmanii socialismului, că socialismul este un sistem realizabil de organizare economică a omenirii. Imensa literatură privitoare la socialism se interesa de presupusele dezavantaje ale capitalismului și de implicațiile culturale generale ale socialismului. Ea nu se interesa niciodată de economia propriu-zisă a socialismului.

Crezul socialist se sprijină pe trei dogme:

Mai întâi: Societatea este o ființă omnipotentă și omniscientă, care nu suferă de fragilitatea și slăbiciunile umane.

În al doilea rând: Instituirea socialismului este inevitabilă.

În al treilea rând: Cum istoria reprezintă un progres continuu de la

21. *Ibid.*

condiții mai puțin perfecte la condiții mai perfecte, instituirea socialismului este dezirabilă.

Pentru praxeologie și teoria economică, singura problemă care se cere a fi discutată în legătură cu socialismul este aceasta: poate un sistem socialist să funcționeze ca un sistem de diviziune a muncii?

3. Caracterizarea praxeologică a socialismului

Caracteristica esențială a socialismului este că nu acționează decât *o singură voință*. Nu contează a cui este aceasta. Directorul poate fi un rege încoronat sau un dictator carismatic, poate fi un Führer sau un comitet de Führeri, numiți prin sufragiu popular. Elementul principal este că întrebuințarea tuturor factorilor de producție este dirijată de o singură agenție. Există o singură voință care alege, decide, dirijează, acționează, dă ordine. Toți ceilalți nu fac decât să execute ordine și instrucțiuni. „Anarhia" producției și diversele inițiative ale oamenilor sunt înlocuite cu organizarea și ordinea planificată. Cooperarea socială {696} în cadrul diviziunii muncii este gestionată printr-un sistem de legături hegemonice, în care un diriguitor își cheamă în mod peremptoriu la ascultare toți supușii.

Numindu-l pe diriguitor *societate* (așa cum fac marxiștii), *stat* (cu S mare), *guvern* sau *autoritate*, oamenii tind să uite că el este întotdeauna o ființă umană, nu o noțiune abstractă sau o entitate colectivă mitică. Putem presupune că diriguitorul sau comitetul de directori sunt oameni cu înzestrări deosebite, înțelepți și plini de bune intenții. Dar ar fi o neghiobie să presupunem că ei sunt omniscienți și infailibili.

În vederea unei analize praxeologice a socialismului, nu ne preocupă caracterul moral sau etic al diriguitorului. Nu luăm în discuție nici judecățile sale de valoare și alegerea lui cu privire la valorile ultime. Ceea ce ne preocupă este doar întrebarea dacă vreun om muritor, înzestrat cu structura logică a minții umane, s-ar putea achita de sarcinile care îi revin diriguitorului unei societăți socialiste.

Presupunem că diriguitorul are la dispoziția sa toate cunoștințele tehnologice ale epocii sale. Mai mult, el dispune de un inventar complet al tuturor factorilor materiali de producție disponibili și de un registru în care sunt enumerate toate resursele omenești utilizabile ca mână de lucru. În aceste privințe, mulțimea de experți și specialiști care se adună în birourile sale îi furnizează informații perfecte și îi răspund corect la toate întrebările pe care le-ar putea pune. Raporturile lor voluminoase se acumulează în stocuri impresionante pe masa lui. Dar acum trebuie să acționeze. Trebuie să aleagă, din infinita varietate

a proiectelor, în așa fel încât să nu rămână nesatisfăcută nici o dorință considerată de el însuși mai importantă, din motivul că factorii de producție necesari pentru satisfacerea ei au fost întrebuințați pentru satisfacerea unor dorințe pe care le consideră mai puțin importante.

Este important să observăm că această problemă nu are nimic de-a face cu evaluarea obiectivelor ultime. Ea se referă doar la mijloacele prin întrebuințarea cărora urmează să fie atinse obiectivele ultime care au fost alese. Presupunem că diriguitorul s-a hotărât în ceea ce privește evaluarea obiectivelor ultime. Nu discutăm hotărârea lui. Nu ridicăm nici problema dacă poporul, supușii săi, aprobă sau nu deciziile diriguitorului lor. Putem presupune, de dragul argumentației, că o putere misterioasă îi face pe toți să cadă de acord, atât între ei, cât și cu diriguitorul, în privința evaluării obiectivelor ultime. {697}

Problema noastră, problema fundamentală și unică a socialismului, este una pur economică – și, ca atare, se referă doar la mijloace, nu la obiectivele ultime.

XXVI. IMPOSIBILITATEA CALCULULUI ECONOMIC ÎN REGIM SOCIALIST

1. Problema

Directorul vrea să construiască o casă. Desigur, există multe metode la care se poate recurge. Fiecare din ele oferă, din punctul lui de vedere, anumite avantaje și dezavantaje cu privire la utilizarea viitoarei clădiri și implică diferite durate de folosință a clădirii; fiecare din ele presupune alte cheltuieli de materiale de construcții și de mână de lucru și alte perioade de producție. Ce metodă trebuie să aleagă directorul? El nu poate reduce la un numitor comun elementele ce urmează a fi cheltuite din diferite materiale și diferite tipuri de muncă. De aceea el nu le poate compara. El nu poate atribui o anumită expresie numerică timpului de așteptare (perioadei de producție) sau duratei de folosință. Pe scurt, el nu poate recurge la nici un fel de operații aritmetice, pentru a compara costurile ce urmează a fi suportate și câștigurile ce urmează a fi realizate. Planurile arhitecților săi enumeră o imensă multiplicitate de elemente diferite în natură; ele se referă la calitățile fizice și chimice ale diferitelor materiale și la productivitatea fizică a diferitelor mașini, unelte și proceduri. Dar toate specificările lor rămân nerelaționate unele cu altele. Nu există nici un mijloc de a stabili vreo legătură între ele.

Imaginați-vă situația directorului, când se confruntă cu un proiect. Ceea ce are el nevoie să știe este dacă executarea proiectului îi va spori sau nu bunăstarea, adică, dacă va adăuga ceva la avuția disponibilă, fără a împiedica satisfacerea vreunor dorințe pe care le consideră mai importante. Dar nici unul dintre rapoartele pe care le primește nu îi furnizează vreun indiciu cu privire la soluția acestei probleme.

De dragul argumentației putem lăsa deoparte, pentru început, dilemele legate de alegerea bunurilor de consum ce urmează a fi produse. Putem presupune că această problemă a fost rezolvată. Dar există jenanta multitudine de factori de producție și infinita varietate a procedurilor la care se poate recurge, pentru fabricarea diferitelor bunuri de consum. Trebuie stabilite cea mai avantajoasă locație a fiecărei industrii și dimensiunea optimă a fiecărei unități productive și a fiecărei unități de echipament. Trebuie să se determine ce tip de energie

mecanică urmează a fi întrebuințată, în cadrul fiecăreia dintre acestea – și care dintre diversele formule de producere a acestei energii trebuie aplicată. Toate aceste probleme se ivesc zilnic, în mii și mii de situații. Fiecare caz în parte se caracterizează prin condiții specifice și necesită o soluție particulară, adecvată acestor date speciale. Numărul de elemente de care trebuie să țină seama decizia directorului este mult mai mare decât ce ar putea să specifice o simplă descriere tehnologică a factorilor de producție disponibili, în termeni fizici și chimici. Trebuie luate în considerație atât locația fiecăruia dintre ele, cât și capacitatea de a furniza servicii a investițiilor de capital făcute în trecut, în vederea utilizării lor. Directorul nu are de-a face doar cu cărbune ca atare, ci cu mii și mii de puțuri, deja aflate în funcțiune în diverse locuri – și cu posibilitățile de excavare de puțuri noi, cu diversele metode de minerit în fiecare din acestea, cu diversele calități de cărbune din diverse depozite, cu diversele metode de utilizare a cărbunelui pentru producerea de căldură, de energie și a unui mare număr de produse derivate. Se poate spune că actuala stare a cunoașterii tehnologice face cu putință să se producă aproape orice din aproape orice. Strămoșii noștri, de pildă, nu cunoșteau decât un număr limitat de întrebuințări ale lemnului. Tehnologia modernă a adăugat o mulțime de întrebuințări noi. Lemnul se poate utiliza pentru a produce hârtie, diverse fibre textile, produse alimentare, medicamente și numeroase alte produse sintetice.

Astăzi se întrebuințează două metode pentru a alimenta un oraș cu apă curată. Fie se aduce apa de la mari distanțe prin apeducte, o metodă străveche practicată din antichitate, fie se purifică apa disponibilă în vecinătatea orașului, prin metode chimice. De ce să nu producem apă în fabrici, prin metode sintetice? Tehnologia contemporană ar putea soluționa cu ușurință problemele implicate. Omul de rând, datorită inerției sale mentale, este înclinat să ridiculizeze asemenea proiecte, socotindu-le curată nebunie. Cu toate acestea, singurul motiv pentru care astăzi – dar poate nu și mâine – nu se pune problema producerii apei de băut pe cale sintetică este că efectuarea calculului economic în termeni monetari arată că acest procedeu este mai costisitor decât altele. Dacă eliminăm calculul economic nu mai avem nici un mijloc de a face o alegere rațională între diversele alternative.

Socialiștii, este adevărat, obiectează că nici calculul economic nu este infailibil. Capitaliștii, spun ei, fac uneori greșeli în calculele lor. Lucrul acesta se întâmplă și se va întâmpla, desigur, totdeauna. Întradevăr, orice acțiune umană este îndreptată spre viitor, iar viitorul este întotdeauna incert. Chiar și cele mai atent elaborate planuri eșuează, {700} dacă anticipările privind viitorul se prăbușesc la pământ. Dar aceasta

este o altă problemă. Astăzi noi calculăm din punctul de vedere al cunoașterii noastre actuale și al anticipărilor noastre actuale, privitoare la condițiile din viitor. Problema care ne preocupă nu este dacă directorul va fi sau nu în măsură să anticipeze condițiile viitoare. Ceea ce afirmăm este că directorul nu poate calcula din punctul de vedere al propriilor sale judecăți actuale de valoare și al propriilor sale anticipări actuale ale condițiilor viitoare, indiferent care ar fi acestea. Dacă el investește astăzi în industria de conserve, este posibil ca o schimbare a gusturilor consumatorilor, sau a opiniilor igienice privitoare la recomandabilitatea hranei conservate să determine, într-o zi, transformarea investiției sale într-o malinvestiție. Dar cum poate el afla *astăzi* cum să construiască și să echipeze, în modul cel mai economic, o fabrică de conserve?

Anumite linii feroviare construite la începutul secolului nu ar fi fost construite dacă oamenii ar fi anticipat de atunci avansurile rapide ale deplasării motorizate și ale aviației. Dar cei ce au construit căile ferate, la vremea respectivă, au știut pe care dintre diversele alternative posibile în vederea realizării planurilor lor trebuia să o aleagă, din punctul de vedere al evaluărilor și anticipărilor lor și al prețurilor de piață din vremea lor, în care se reflectau evaluările consumatorilor. Exact acesta este elementul care îi va lipsi directorului. El va fi ca un marinar ajuns în largul mării nefamiliarizat cu metodele navigației, sau ca un învățat medieval căruia i s-ar încredința manevrarea tehnică a unei locomotive de cale ferată.

Am presupus că directorul este deja hotărât pentru construcția unei anumite fabrici sau a unei anumite clădiri. Dar pentru a lua o asemenea hotărâre, el are deja nevoie de calculul economic. Dacă se pune problema construirii unei stații de energie hidroelectrică, trebuie să știm dacă acesta este sau nu modul cel mai economic de a produce energia necesară. Cum poate directorul ști aceasta, dacă el nu poate calcula costurile și valoarea monetară a produsului?

Putem face presupunerea că, în perioada inițială, un regim socialist s-ar putea, în oarecare măsură, bizui pe experiența perioadei precedente, capitaliste. Dar ce este de făcut mai târziu, când condițiile se schimbă din ce în ce mai mult? Ce folos ar mai putea aduce prețurile din 1900 directorului din 1949? Și ce folos ar putea avea directorul din 1980, din cunoașterea prețurilor din 1949?

Paradoxul „planificării" este că nu poate planifica, datorită absenței calculului economic. Ceea ce se numește economie planificată nu este nici un fel de economie. Este doar un sistem de bâjbâire prin întuneric. Nu se pune problema unei alegeri raționale a mijloacelor, în vederea celei mai adecvate cu putință atingeri a obiectivelor ultime urmărite. {701}

Ceea ce se numește planificare conștientă este tocmai eliminarea acțiunii conștiente, îndreptate spre un scop.

2. Erori din trecut de concepere a problemei

Vreme de mai bine de o sută de ani, înlocuirea întreprinderii private cu planificarea socialistă a reprezentat cea mai importantă problemă politică. S-au publicat mii și mii de cărți, pentru și împotriva planurilor comuniste. Nici un alt subiect nu s-a discutat mai aprins în cercurile private, în presă, în adunările publice, cu prilejul întâlnirilor societăților academice, în campaniile electorale și în parlamente. Pentru cauza socialismului s-au purtat războaie și s-au vărsat râuri de sânge. Dar în toți acești ani întrebarea esențială nu a fost formulată.

Este adevărat că o serie de economiști eminenți – Hermann Heinrich Gossen, Albert Schäffle, Vilfredo Pareto, Nikolaas G. Pierson, Enrico Barone – au atins tangențial problema. Însă, cu excepția lui Pierson, ei nu au ajuns la miezul problemei și nici unul nu a sesizat importanța ei primordială. De asemenea, ei nu au făcut demersul de a o încadra într-un sistem al teoriei acțiunii umane. Datorită acestor neajunsuri, lumea nu a putut acorda atenția cuvenită observațiilor lor. Ele au fost trecute cu vederea și au căzut, curând, în uitare.

Ar fi o mare eroare să învinuim Școala Istorică și Instituționalismul pentru această neglijare a problemei celei mai vitale a omenirii. Aceste două curente de gândire defaimă în mod fanatic teoria economică, „știința deprimantă”, în interesul propagandei lor intervenționiste și socialiste. Cu toate acestea, ele nu au reușit să suprime în întregime studiul teoriei economice. Întrebarea tulburătoare nu este de ce n-au reușit detractorii științei economice să sesizeze problema, ci de ce s-au făcut vinovați și economiștii de aceeași eroare.

Responsabilitatea trebuie atribuită celor două erori fundamentale făcute de economiștii matematicieni.

Economiștii matematicieni se interesează, aproape exclusiv, de studiul a ceea ce numesc ei echilibru economic, sau starea statică. După cum am arătat,[1] recursul la construcția imaginară a unei economii uniform repetitive reprezintă un instrument mental indispensabil pentru gândirea economică. Dar este o mare eroare să considerăm acest instrument auxiliar ca fiind mai mult decât o simplă construcție imaginară – și să trecem cu vederea faptul că ea nu are nici un corespondent {702} în realitate, ci nu poate fi nici măcar gândită necontradictoriu până la capăt, până la consecințele ei logice ultime. Adeptul economiei mate-

1. Cf. mai sus, pp. 246-250.

matice, orbit de ideea preconceputǎ cǎ teoria economicǎ trebuie construitǎ dupǎ modelul mecanicii newtoniene și se preteazǎ la o abordare prin metode matematice, deformeazǎ în întregime obiectul de studiu al investigațiilor sale. El nu se mai ocupǎ de acțiunea umanǎ, ci de un mecanism neînsuflețit, mișcat în mod misterios de forțe ce nu pot fi analizate mai departe. În construcția imaginarǎ a economiei uniform repetitive nu existǎ, bineînțeles, loc pentru funcția antreprenorialǎ. Prin urmare, adeptul economiei matematice îl eliminǎ pe antreprenor din câmpul gândirii sale. El nu are trebuințǎ de acest mișcǎtor și perturbator, ale cǎrui intervenții necontenite împiedicǎ sistemul imaginar sǎ atingǎ starea de echilibru perfect și condițiile statice. El îl urǎște pe antreprenor, socotindu-l un element disturbator. În concepția adeptului economiei matematice, prețurile factorilor de producție sunt determinate de intersecția a douǎ curbe, nu de acțiunea umanǎ.

Mai mult, atunci când deseneazǎ mult iubitele sale curbe, a costului și a prețului, adeptului economiei matematice îi scapǎ faptul cǎ reducerea costurilor și a prețurilor la mǎrimi omogene implicǎ utilizarea unui mijloc comun de efectuare a schimburilor. El creeazǎ în felul acesta iluzia cǎ s-ar putea recurge la calculul costurilor și al prețurilor, chiar și în absența unui numitor comun al raporturilor de schimb dintre factorii de producție.

Consecința este cǎ, din scrierile adepților economiei matematice, construcția imaginarǎ a unei societǎți socialiste reiese a fi un sistem realizabil de cooperare în cadrul diviziunii muncii, o alternativǎ pe deplin viabilǎ la sistemul economic bazat pe proprietatea privatǎ asupra mijloacelor de producție. Directorul societǎții socialiste va fi în mǎsurǎ sǎ aloce diverșii factori de producție în mod rațional, adicǎ pe baza calculului. Oamenii se pot bucura deopotrivǎ de cooperarea socialistǎ în cadrul diviziunii muncii și de întrebuințarea raționalǎ a factorilor de producție. Ei au libertatea de a adopta socialismul, fǎrǎ a abandona alegerea economicǎ a mijloacelor. Socialismul nu atrage dupǎ sine abandonul raționalitǎții în sfera întrebuințǎrii factorilor de producție. El ar fi o specie de acțiune socialǎ *raționalǎ*.

O aparentǎ verificare a erorilor acestea a fost vǎzutǎ în experiența guvernelor socialiste al Rusiei sovietice și al Germaniei naziste. Lumea nu observǎ cǎ acestea n-au fost sisteme socialiste izolate. Ele își desfǎșurau activitatea într-un mediu în care sistemul prețurilor încǎ funcționa. Ele puteau apela la calcul economic pe baza prețurilor stabilite în strǎinǎtate. Fǎrǎ ajutorul acestor prețuri, acțiunile lor ar fi fost lipsite de orice scop și de orice plan. Ele au putut calcula, menține o contabi-

{703} litate și întocmi mult lăudatele lor planuri numai pentru că s-au putut raporta la aceste prețuri din străinătate.

3. Sugestii recente în vederea calculului economic socialist

Manifestele socialiste se ocupă de orice, în afară de problema esențială și unică a socialismului, în speță de problema calculului economic. Abia în ultimii ani scriitorii socialiști au fost nevoiți să acorde atenție acestui aspect primordial. Ei au început să întrevadă faptul că tehnica marxistă de denigrare a științei economice „burgheze” este o metodă insuficientă pentru realizarea utopiei socialiste. Au încercat să pună o teorie a socialismului în locul grosolanei metafizici hegeliene a doctrinei marxiste. S-au apucat să proiecteze scheme de calcul economic socialist. Bineînțeles că au eșuat lamentabil în această privință. Nici n-ar mai fi necesar să ne ocupăm de sugestiile lor ridicole, dacă examinarea lor nu ne-ar oferi un bun prilej de a scoate în relief trăsături fundamentale, atât ale societății de piață, cât și ale construcției imaginare a unei societăți lipsite de piață.

Diversele scheme propuse pot fi clasificate după cum urmează:

1. Calculul în natură urmează a înlocui calculul în termeni monetari. Această metodă este lipsită de orice valoare. Nu putem aduna sau scădea numere de tipuri diferite (cantități eterogene).[2]

2. Pornind de la ideile teoriei valorii-muncă, a fost recomandată ca unitate de calcul ora-muncă. Această sugestie nu ține seama de factorii materiali originari de producție și ignoră diferitele calități de muncă depusă în diversele ore-muncă, prestate de aceiași oameni sau de oameni diferiți.

3. Unitatea va consta din „cantitatea” de utilitate. Însă omul care acționează nu măsoară utilitatea. El o situează pe scări gradate [de valoare]. Prețurile de piață nu exprimă o echivalență, ci o divergență în evaluările părților care fac schimbul. Este inadmisibil să nesocotim teorema fundamentală a teoriei economice moderne, conform căreia valoarea atribuită unei unități dintr-un stoc de n-1 unități este mai {704} mare decât cea atribuită unei unități dintr-un stoc de n unități.

4. Calculul va fi făcut cu putință prin instituirea unei cvasi-piețe

2. Această sugestie n-ar merita nici măcar să fie menționată, dacă n-ar fi soluția apărută din cercul foarte activ și importun al „pozitiviștilor logici”, care își promovează zgomotos programul așa-numitei „științe unificate”. A se vedea scrierile fostului organizator șef al acestui grup, Otto Neurath, care, în 1919, a activat ca director al biroului de socializare al Republicii Sovietice de scurtă durată de la München, îndeosebi *Durch die Kriegwirtschaft zur Naturalwirtschaft*, München, 1919, pp. 216 ff. Cf. și C. Landauer, *Planwirtschaft und Verkehrswirtschaft*, München și Leipzig, 1931, p. 122.

artificiale. De această schemă ne vom ocupa în secțiunea a cincea a acestui capitol.

5. Calculul va fi efectuat cu ajutorul ecuațiilor diferențiale ale catalacticii matematice. De această schemă ne vom ocupa în secțiunea a șasea a acestui capitol.

6. Calculul va deveni inutil, în urma recurgerii la metoda încercărilor succesive. De această idee ne vom ocupa în secțiunea a patra a acestui capitol.

4. Încercări succesive

Antreprenorii și capitaliștii nu dispun de asigurări în avans în legătură cu faptul că planurile lor reprezintă sau nu soluția cea mai adecvată de alocare a factorilor de producție către diferitele ramuri industriale. Doar experiența ulterioară le arată, după eveniment, dacă au avut sau nu dreptate făcând întreprinderile și investițiile lor. Metoda aplicată de ei este aceea a încercărilor succesive. De ce, se întreabă unii socialiști, n-ar recurge și directorul socialist la aceeași metodă?

Metoda încercărilor succesive este aplicabilă în toate cazurile în care soluția corectă este identificabilă ca atare pe baza unor criterii obiective, independente de metoda încercărilor succesive însăși. Dacă un om își rătăcește portofelul, el îl poate căuta în diverse locuri. Dacă îl găsește, îl recunoaște ca fiind proprietatea sa; nu există nici un dubiu asupra succesului metodei încercărilor succesive pe care a aplicat-o; el și-a rezolvat problema. Când Ehrlich căuta un remediu pentru sifilis, el a încercat sute de medicamente, până când a găsit ceea ce căuta: un medicament care omora spirochetii fără să dăuneze corpului uman. Caracteristica soluției corecte, a medicamentului cu numărul 606, era de a combina aceste două calități, după cum s-a putut constata din experimente de laborator și din experiența clinică.

Lucrurile stau cu totul altfel dacă singura caracteristică a soluției corecte este că ea a fost obținută prin aplicarea metodei considerate adecvate pentru soluționarea problemei. Rezultatul corect al unei înmulțiri a doi factori este recognoscibil numai deoarece este rezultatul unei aplicări corecte a procesului indicat de aritmetică. Putem încerca să ghicim rezultatul corect prin încercări succesive. Dar aici metoda încercărilor succesive nu este un substitut al procesului aritmetic. Ea ar fi complet inutilă, dacă procesul aritmetic nu ne-ar furniza un criteriu, pentru a deosebi ceea ce este greșit de ceea ce este corect.

Dacă dorim să numim activitatea antreprenorială o aplicație a metodei încercărilor succesive, nu trebuie să uităm că soluția corectă este

ușor recognoscibilă ca atare; criteriul este apariția unui surplus de venituri față de costuri. {705} Profitul îi spune antreprenorului că activitățile sale au aprobarea consumatorilor; pierderea îi spune că ele sunt dezaprobate.

Tocmai aceasta este problema calculului economic socialist: că, în absența prețurilor de piață pentru factorii de producție, nu este posibil un calcul al profiturilor sau al pierderilor.

Putem presupune că în societatea socialistă există o piață a bunurilor de consum și că pe această piață se determină prețuri monetare pentru bunurile de consum. Putem presupune că directorul îi asignează periodic fiecărui membru o cantitate de bani și vinde bunurile de consum celor care oferă cele mai mari prețuri, sau putem presupune la fel de bine că o anumită parte din diversele bunuri de consum este alocată în natură fiecărui membru și că membrii au libertatea de a schimba aceste bunuri între ei, pe o piață în cadrul căreia tranzacțiile se efectuează printr-un mijloc comun de efectuare a schimburilor, un fel de bani. Dar caracteristica distinctivă a sistemului socialist este că factorii de producție sunt controlați de o agenție unică, în numele căreia acționează directorul, că ei nu sunt nici cumpărați, nici vânduți și că pentru ei nu există prețuri. Prin urmare, nu se poate pune problema de a compara intrările cu ieșirile, prin metode aritmetice.

Nu afirmăm că modul capitalist de efectuare a calculului economic garantează absolut cea mai bună soluție a problemei alocării factorilor de producție. Asemenea soluții absolut perfecte nu sunt la îndemâna muritorilor, indiferent de problemă. Ceea ce poate furniza funcționarea unei piețe nesabotate de amestecul constrângerii și al coerciției nu este decât cea mai adecvată soluție accesibilă minții umane, date fiind nivelul cunoașterii tehnologice și capacitățile intelectuale ale celor mai înzestrați oameni ai vremii. Îndată ce vreun om descoperă vreo discrepanță între starea efectivă a producției și o stare mai bună[3] realizabilă, motivația profitului îl împinge să depună cele mai semnificative eforturi pentru realizarea planurilor sale. Vânzarea produselor pe care le obține va arăta dacă anticipările lui au fost corecte sau nu. Piața îi triază în fiecare zi din nou pe antreprenori, eliminându-i pe cei care nu fac față testului. Ea tinde să încredințeze gestionarea afacerilor productive acelor oameni care au reușit în activitatea de satisfacere a celor mai intense dorințe ale consumatorilor. Aceasta este singura accepțiune importantă în care putem numi economia de piață un sistem de încercări succesive.

3. „Mai bună" înseamnă, desigur, mai satisfăcătoare din punctul de vedere al consumatorilor care cumpără pe piață.

5. Cvasi-piața

Caracteristica distinctivă a socialismului este unicitatea și indivizibilitatea voinței care dirijează toate activitățile productive, în cadrul întregului sistem social. Când socialiștii declară că „ordinea" și „organizarea" vor înlocui „anarhia" producției, că acțiunea conștientă va {706} înlocui așa-zisa lipsă de plan capitalistă, că adevărata cooperare va înlocui competiția și că producția pentru folosință o va înlocui pe cea pentru profit, ceea ce au ei în minte este întotdeauna înlocuirea infinitei multitudini de planuri ale consumatorilor individuali și ale celor care ies în întâmpinarea dorințelor lor, adică ale antreprenorilor și ale capitaliștilor, cu puterea monopolistă exclusivă a *unei singure* agenții. Esența socialismului constă în eliminarea completă a pieței și a competiției catalactice. Sistemul socialist este un sistem fără piață, fără prețuri de piață pentru factorii de producție și fără competiție; el înseamnă centralizarea și unificarea completă, în mâinile unei singure autorități, a gestiunii tuturor activităților. La activitatea de elaborare a planului unic, care dirijează toate activitățile economice, cetățenii nu cooperează decât, cel mult, prin alegerea directorului sau a comitetului de directori. În rest, ei nu sunt decât subordonați, ținuți să asculte necondiționat ordinele promulgate de către director și slujitori ai celor de a căror bunăstare se îngrijește directorul. Toate superlativele pe care socialiștii le atribuie socialismului și toate binecuvântările pe care le anticipează de pe urma implementării lui sunt prezentate ca rezultatele necesare ale acestei unificări și centralizări absolute.

Prin urmare, faptul că liderii intelectuali ai socialismului sunt acum preocupați cu proiectarea de scheme ale unui sistem socialist în care piața, prețurile de piață ale factorilor de producție și competiția catalactică să continue să existe, nu este nimic altceva decât o recunoaștere deplină a corectitudinii analizei economiștilor și a imposibilității de a respinge critica devastatoare a planurilor socialiste, făcută de aceștia. Triumful complet și rapid al demonstrației faptului că în sistem socialist nu este posibil nici un fel de calcul economic este, într-adevăr, fără precedent în istoria gândirii umane. Socialiștii nu pot decât să-și recunoască înfrângerea finală zdrobitoare. Ei nu mai susțin că socialismul este incomparabil superior capitalismului deoarece mătură cu totul piețele, prețurile de piață și competiția. Dimpotrivă. Ei se străduiesc acum să justifice socialismul căutând să arate că menținerea acestor instituții este posibilă chiar și în regim socialist. Ei elaborează schițe pentru un socialism în care să existe prețuri și competiție.[4]

4. Toate acestea se referă, desigur, la acei socialiști sau comuniști care cunosc elemente de teorie economică, de felul profesorilor H.D. Dickinson și Oskar Lange.

Sugestia acestor neosocialiști este cu adevărat paradoxală. Ei vor să aboleasc㠁controlul privat asupra mijloacelor de producție, schimburile de piață, prețurile de piață și competiția. Dar, în același timp, vor să {707} organizeze utopia socialistă în așa fel încât oamenii să poată acționa *ca și cum* aceste lucruri ar continua să existe. Ei vor ca oamenii să se joace de-a piața, așa cum se joacă copiii de-a războiul, de-a trenul sau de-a școala. Ei nu înțeleg de ce asemenea jocuri de copii diferă de lucrurile reale pe care încearcă să le imite.

Acești neosocialiști afirmă că socialiștii mai vechi (adică cei dinainte de 1920) au comis o serioasă eroare, crezând că socialismul implică în mod necesar abolirea pieței și a schimburilor de piață, ba chiar că aspectul acesta reprezintă elementul esențial și cel mai caracteristic al unei economii socialiste. O asemenea idee este, după cum recunosc ei, în fine, absurdă, și implementarea ei ar da naștere la o mizerie haotică. Din fericire însă, spun ei, există un model socialist mai viabil de care dispunem. Este posibil să-i instruim pe managerii diverselor unități productive să-și desfășoare activitățile, în unitățile lor, în același fel în care o făceau în regim capitalist. Managerul unei corporații din societatea de piață nu lucrează pe cont propriu și pe propria-i responsabilitate, ci în beneficiul corporației, adică al deținătorilor de acțiuni. El va continua să facă același lucru în regim socialist, în același fel și cu aceeași grijă și aceeași atenție. Singura diferență va consta în faptul că fructele eforturilor sale vor îmbogăți întreaga societate, nu pe acționari. În rest, el va cumpăra și va vinde, va recruta și va plăti lucrători și va încerca să realizeze profituri, la fel ca mai înainte. Tranziția de la sistemul managerial al capitalismului matur la sistemul managerial al comunității socialiste planificate se va efectua lin, fără discontinuități. Nu se va schimba nimic, cu excepția proprietății asupra capitalului investit. Societatea îi va înlocui pe acționari, astfel încât poporul va încasa dividendele. Asta e totul.

Eroarea de căpătâi implicată în această propunere și în toate cele asemănătoare ei este că problema economică este privită din perspectiva funcționarului subaltern, al cărui orizont intelectual nu trece de sarcinile unui subordonat. Ele privesc structura producției industriale și alocarea capitalului către diversele ramuri și agregate productive ca fiind rigidă – și nu iau în calcul necesitatea de a modifica această structură, pentru a o adapta la schimbările condițiilor. Ceea ce au autorii lor în minte este o lume în care nu mai intervin modificări și în care istoria economică și-a atins stadiul final. Ei nu realizează că activitățile mana-

Legiunile neștiutoare de „intelectuali" nu își vor abandona credința superstițioasă în superioritatea socialismului. Superstițiile mor greu.

gerilor corporațiilor constau doar în executarea cu loialitate a sarcinilor ce le sunt încredințate de către patronii lor, acționarii – și că în executarea ordinelor primite ei sunt siliți să se adapteze la structura prețurilor de piață, care sunt determinate, în ultimă instanță, de alți factori decât diferitele operațiuni manageriale. Activitățile managerilor, vânzările și cumpărările lor, reprezintă doar un mic segment din totalitatea operațiunilor de pe piață. Piața unei societăți capitaliste desfășoară, de asemenea, toate acele operațiuni prin care bunurile de capital sunt alocate {708} diferitelor ramuri industriale. Antreprenorii și capitaliștii înființează corporații și alte firme, le dezvoltă sau le reduc dimensiunile, le dizolvă sau le fuzionează cu alte întreprinderi; ei cumpără și vând acțiuni și obligațiuni ale corporațiilor noi sau deja existente, ei acordă, retrag și recuperează credite; pe scurt, ei desfășoară toate acele activități a căror totalitate se numește piață de capital și financiară. Tranzacțiile acestea financiare ale promotorilor și speculatorilor sunt cele ce direcționează producția spre canalele în care ea satisface, în modul cel mai adecvat, cele mai intense dorințe ale consumatorilor. Piața ca atare este constituită din aceste tranzacții. Dacă le eliminăm pe acestea, nu mai rămânem cu nimic din piață. Ceea ce ne rămâne este un fragment care nu poate exista separat și care nu poate funcționa ca piață.

Rolul managerului loial de corporație în conducerea afacerilor este mult mai modest decât își imaginează autorii acestor planuri. El nu deține decât o funcție managerială, oferindu-le antreprenorilor și capitaliștilor o asistență subsidiară, care se referă numai la sarcini subordonate. Funcția lui nu poate niciodată deveni un înlocuitor al funcției antreprenoriale.[5] Speculatorii, promotorii, investitorii și creditorii, determinând structura schimburilor de acțiuni și de bunuri și pe cea a pieței financiare, circumscriu orbita în cadrul căreia anumite sarcini minore pot fi încredințate deciziei managerilor. În îndeplinirea sarcinilor acestea, managerul trebuie să își adapteze acțiunile la structura pieței, determinată de factori care trec cu mult dincolo de funcțiile manageriale.

Problema de care ne ocupăm nu ține de activitățile manageriale; ea ține de alocarea capitalului către diferitele ramuri industriale. Întrebarea este: în ce ramuri trebuie extinsă sau redusă producția, în ce ramuri trebuie modificat obiectivul producției, ce ramuri noi trebuie să fie inaugurate? Pentru a răspunde la toate acestea nu folosește la nimic să invocăm onorabilul manager de corporație și binecunoscuta sa eficiență. Cei ce confundă activitatea antreprenorială cu managementul își închid ochii la problema economică. În cazul conflictelor

5. Cf. mai sus, pp. 305-308.

de muncă, părțile implicate nu sunt manageriatul și forța de muncă, ci antreprenorii (sau capitaliștii) și angajații salariați, care primesc o remunerație. Sistemul capitalist nu este un sistem managerial; el este un sistem antreprenorial. Meritele managerilor de corporație nu sunt micșorate prin stabilirea faptului că nu activitatea lor este cea care determină alocarea factorilor de producție către diferitele linii industriale.

{709} Nimeni nu a sugerat vreodată că societatea socialistă i-ar putea invita pe promotori și pe speculatori să-și continue speculațiile și apoi să-și doneze profiturile la cutia comună. Cei ce propun o cvasi-piață pentru sistemul socialist n-au dorit niciodată păstrarea burselor de acțiuni și de mărfuri, a pieței livrărilor la termen a unor active la prețul stabilit în prezent (*futures*), sau a bancherilor și a creditorilor, în calitate de cvasi-instituții. Nu ne putem *juca* de-a speculația și investițiile. Speculatorii și investitorii își riscă propriile lor averi, propriile lor destine. Împrejurarea aceasta îi face responsabili față de consumatori, adevărații patroni ai economiei capitaliste. Dacă îi eliberăm de această responsabilitate, îi lipsim de însăși specificitatea lor. Ei încetează de a mai fi afaceriști, rămânând doar un grup de oameni cărora directorul le-a încredințat sarcina lui principală, suprema conducere a desfășurării activităților. Atunci ei – și nu directorul nominal – devin adevărații directori și trebuie să se confrunte cu aceeași problemă pe care nu o putea rezolva directorul nominal: problema calculului economic.

Recunoscând, de fapt, că o asemenea idee ar fi pur și simplu absurdă, adepții cvasi-pieței recomandă uneori, în mod vag, o altă soluție. Directorul ar urma să acționeze ca o bancă, împrumutând fondurile disponibile celui mai intens licitator. Și această idee este sortită eșecului. Toți cei ce pot licita pentru aceste fonduri sunt lipsiți, cum este de la sine înțeles într-o societate socialistă, de orice proprietate personală. Atunci când licitează, ei nu sunt constrânși de nici un fel de pericole financiare care să-i amenințe pe ei înșiși, dacă promit o rată prea ridicată a dobânzii pentru fondurile împrumutate. Ei nu preiau câtuși de puțin din povara responsabilității care-i revine directorului. Nesiguranța fondurilor care li se acordă lor cu împrumut nu este în nici un fel limitată prin garanția parțială pe care o furnizează, în capitalism, mijloacele personale ale debitorului. Toate incertitudinile acestei nesiguranțe cad numai asupra societății, care este posesoarea exclusivă a tuturor resurselor disponibile. Dacă directorul ar aloca fără ezitare fondurile acelora care licitează pentru ele cel mai intens, el nu ar face decât să ofere o primă pentru iresponsabilitate, nechibzuință și optimism nefondat. El ar abdica în favoarea celor mai lipsiți de scrupule vizionari sau ticăloși. El trebuie să își rezerve sieși decizia în legătură cu felul în

care urmează a fi utilizate fondurile societății. Dar, în cazul acesta, ne întoarcem de unde am plecat: directorul, în strădania lui de a dirija activitățile productive, nu dispune de ajutorul diviziunii intelectuale a muncii, care, în capitalism, furnizează o metodă practicabilă de efectuare a calculelor economice.[6]

Întrebuințarea mijloacelor de producție poate fi controlată fie de proprietari privați, fie de către aparatul social de coerciție și constrângere. În primul caz există o piață, există prețuri de piață pentru toți {710} factorii de producție și calculul economic este posibil. În al doilea caz toate aceste lucruri lipsesc. Este inutil să ne amăgim cu speranța că organele economiei colective vor fi „omniprezente" și „omnisciente".[7] În cadrul praxeologiei nu ne ocupăm de actele unei zeități omniprezente și omnisciente, ci numai de acțiunile oamenilor, înzestrați doar cu o minte umană. O asemenea minte nu poate planifica fără ajutorul calculului economic.

Un sistem socialist fără piață și fără prețuri de piață este la fel de auto-contradictoriu ca și noțiunea de pătrat triunghiular. Producția este direcționată fie de către oameni de afaceri care urmăresc realizarea de profit, fie de către deciziile unui director, căruia îi este încredințată puterea supremă și exclusivă. Sunt produse fie acele lucruri de pe urma vânzării cărora antreprenorii anticipează cele mai mari profituri, fie acele lucruri pe care vrea să le producă directorul. Întrebarea este: cine să fie stăpânul, consumatorii sau directorul? Cui trebuie să-i revină decizia ultimă când se pune întrebarea dacă un stoc concret de factori de producție trebuie întrebuințat pentru producerea bunului de consum *a*, sau pentru producerea bunului de consum *b*? La această întrebare nu se poate da un răspuns evaziv. Răspunsul trebuie să fie direct și inambiguu.[8]

6. Ecuațiile diferențiale ale economiei matematice

Pentru a evalua în mod adecvat ideea că ecuațiile diferențiale ale economiei matematice ar putea fi întrebuințate în vederea calculului economic socialist, este necesar să ne amintim care este, de fapt, semnificația acestor ecuații.

Când recurgem la construcția imaginară a unei economii uniform repetitive, admitem prin ipoteză că toți factorii de producție sunt în-

6. Cf. Mises, *Socialism*, pp. 137-142; Hayek, *Individualism and Economic Order*, Chicago, 1948, pp. 119-208; T.J.B. Hoff, *Economic Calculation in the Socialist Society*, Londra, 1949, pp. 129 ff.

7. Cf. H.D. Dickinson, *Economics of Socialism*, Oxford, 1939, p. 191.

8. Pentru o analiză a schemei statului corporativ a se vedea mai jos, pp. 816-820.

trebuințați în așa fel, încât fiecare dintre ei să furnizeze cele mai valoroase servicii cu putință. Nici o modificare ulterioară a întrebuințării oricăruia dintre acești factori nu ar putea îmbunătăți starea de satisfacție a dorințelor, în condițiile date. Situația aceasta, în care nu se recurge la nici un fel de modificări ulterioare ale dispunerii factorilor de producție, este descrisă cu ajutorul unor sisteme de ecuații diferențiale. Dar aceste ecuații nu furnizează nici un fel de informație despre acțiunile umane prin intermediul cărora a fost atinsă această stare ipotetică de echilibru. Ele nu spun decât atât: dacă în această stare de echilibru static se întrebuințează *m* unități de *a* pentru producerea de *p*, și *n* unități de *a* pentru producerea de *q*, atunci nici o modificare a întrebuințării unităților disponibile de *a* nu ar putea determina vreo creștere a satisfacerii dorințelor. (Chiar dacă presupunem că factorul *a* este perfect divizibil și avem în vedere o unitate infinitezimală de *a*, ar {711} fi o mare eroare să afirmăm că utilitatea marginală a lui *a* este aceeași pentru ambele întrebuințări.)

Această stare de echilibru este o construcție pur imaginară. Într-o lume aflată în schimbare ea nu se poate niciodată realiza. Ea diferă deopotrivă de starea de astăzi și de orice altă stare realizabilă.

În cadrul economiei de piață, activitatea antreprenorială este aceea care reconfigurează tot mereu rapoartele de schimb și alocarea factorilor de producție. Un om întreprinzător descoperă o discrepanță între prețurile factorilor complementari de producție și prețurile viitoare ale produselor, așa cum le anticipează el – și încearcă să se folosească de această discrepanță pentru a realiza un profit. Prețul viitor la care se gândește el nu este, desigur, ipoteticul preț de echilibru. Nici un actor nu are de-a face cu echilibrul și cu prețurile de echilibru; aceste noțiuni sunt străine de viața și acțiunea reale; ele sunt instrumente auxiliare de analiză praxeologică, în cadrul căreia nu există mijloace mentale de a concepe mișcarea neîncetată a acțiunii, altele decât acela de a o compara cu noțiunea de liniște perfectă. Pentru gândirea teoretică, fiecare schimbare reprezintă un pas înainte pe un drum care, dacă nu apar date noi, ar duce, în cele din urmă, la o stare de echilibru. Nici teoreticienii, nici capitaliștii și antreprenorii, nici consumatorii, nu sunt în măsură să-și formeze, pe temeiul familiarității lor cu datele actuale, o opinie despre nivelul unor asemenea prețuri de echilibru. Nici nu este nevoie de o asemenea opinie. Ceea ce îl împinge pe om spre modificări și inovații nu este viziunea prețurilor de echilibru, ci anticiparea nivelurilor prețurilor unui număr limitat de articole, așa cum se vor înregistra acestea pe piață, la data la care plănuiește el să vândă. Ceea ce are în cap antreprenorul, atunci când se lansează într-un anumit proiect,

nu sunt decât primii pași ai unei transformări care, dacă nu intervin alte schimbări ale datelor, cu excepția celor induse de acest proiect, ar conduce la atingerea unei stări de echilibru.

Dar, pentru utilizarea ecuațiilor care descriu starea de echilibru, este necesară cunoașterea ierarhizării valorice a bunurilor de consum, corespunzătoare acestei stări. Această ierarhizare este unul dintre elementele pe care aceste ecuații îl presupun cunoscut. Însă directorul nu cunoaște decât actuala lui scară de valori, nu și evaluările sale corespunzătoare ipoteticei stări de echilibru. El consideră că, în raport cu actualele lui evaluări, alocarea factorilor de producție este nesatisfăcătoare – și dorește să o schimbe. Dar el nu știe nimic despre felul cum vor arăta propriile sale evaluări în ziua atingerii echilibrului. Aceste evaluări vor reflecta condițiile rezultate din modificările succesive ale producției, inaugurate de el însuși.

{712} Să notăm ziua de azi cu D_1 și ziua echilibrului cu D_n. De asemenea, notăm mărimile corespunzătoare acestor două zile astfel: scările valorice ale bunurilor de ordinul întâi cu V_1 și V_n, ofertele totale[9] ale tuturor factorilor originari de producție cu O_1 și O_n, ofertele totale ale tuturor factorilor produși de producție cu P_1 și P_n, iar sumele $O_1 + P_1$ și, respectiv, $O_n + P_n$ cu M_1, respectiv M_n. În fine, notăm stadiile cunoașterii tehnologice cu T_1 și T_n. Pentru rezolvarea ecuațiilor este necesară cunoașterea lui V_n, $O_n + P_n = M_n$, și T_n. Dar astăzi nu cunoaștem decât pe V_1, $O_1 + P_1 = M_1$ și T_1.

Ar fi inadmisibil să postulăm că mărimile acestea sunt, pentru D_1, egale cu cele pentru D_n, deoarece starea de echilibru nu poate fi atinsă dacă survin noi modificări ale datelor. Absența unor noi modificări ale datelor, care este condiția necesară pentru atingerea echilibrului, se referă doar la modificări de natură să deranjeze ajustarea la condițiile de operare ale acelor elemente ce se manifestă deja în prezent. Sistemul nu poate atinge starea de echilibru dacă mișcările care tind spre stabilirea acestei stări sunt tulburate de către noi elemente, venite din exterior.[10] Dar, câtă vreme echilibrul nu este încă atins, sistemul se află în continuă mișcare, ceea ce determină modificarea datelor. Tendința către realizarea echilibrului, neîntreruptă de apariția nici unei schimbări a datelor venită din afară, reprezintă în sine o succesiune de modificări a acestor date.

9. Oferta totală înseamnă inventarul total, cu specificarea, în cadrul său, a claselor și cantităților disponibile. Fiecare clasă conține numai articole care au, în toate privințele (inclusiv în privința locației, de exemplu), exact aceeași importanță pentru satisfacerea dorințelor.

10. Desigur, dacă suntem dispuși să admitem că informația tehnologică a atins stadiul ei final, putem presupune că T_1 este egal cu T_n.

P_I reprezintă un ansamblu de mărimi care nu corespund evaluărilor de astăzi. Ele sunt rezultatul acțiunilor ce au fost călăuzite de evaluări din trecut și care s-au raportat la situații ale cunoștințelor tehnologice și la informații despre resursele disponibile de factori primari de producție diferite de cele din prezent. Unul din motivele pentru care sistemul nu este în echilibru este tocmai că P_I nu corespunde condițiilor din prezent. Există unități productive, unelte și stocuri de diverși alți factori de producție, care nu ar exista în echilibru, precum și alte unități productive, unelte și stocuri, care ar trebui produse pentru a atinge echilibrul. Echilibrul va fi atins doar atunci când aceste părți perturbatoare din P_I, în măsura în care mai sunt utilizabile, se vor fi uzat complet și vor fi fost înlocuite prin elemente ce corespund situației celorlalte date sincrone cu ele, anume *V*, *O* și *T*. Ceea ce trebuie să știe omul care acționează nu este configurația stării de echilibru. El are {713} nevoie de informație cu privire la cea mai adecvată metodă de transformare, în pași succesivi, a lui P_I în P_n. În această privință ecuațiile sunt inutile.

Nu putem rezolva aceste probleme eliminându-l pe *P* și reținându-l numai pe *O*. Este adevărat că modul de utilizare al factorilor originari de producție determină, în mod unic, calitatea și cantitatea factorilor produși de producție, adică a produselor intermediare. Dar informația ce s-ar putea obține pe această cale se referă doar la condițiile de echilibru. Ea nu ne spune nimic cu privire la metodele și la procedurile la care trebuie să recurgem pentru realizarea echilibrului. Trebuie să ținem seama de condițiile reale, adică de P_I, nu de condițiile ipotetice, corespunzătoare lui P_n.

Această ipotetică stare viitoare de echilibru va apărea atunci când toate metodele de producție se vor fi ajustat la evaluările actorilor și la situația cunoașterii tehnologice. Atunci, oamenii vor lucra în cele mai adecvate locații, cu cele mai adecvate mijloace tehnologice. Economia actuală este diferită. Ea funcționează cu mijloace care nu corespund stării de echilibru și nu pot fi luate în calcul în cadrul unui sistem de ecuații, care descriu această stare cu ajutorul simbolurilor matematice. Cunoașterea condițiilor care vor caracteriza starea de echilibru nu este de nici un folos pentru directorul a cărui sarcină este de a acționa astăzi, în condițiile din prezent. Ceea ce trebuie el să știe este cum să procedeze în modul cel mai economic cu mijloacele disponibile astăzi, care sunt o moștenire a unor vremuri cu alte evaluări, cu alte cunoștințe tehnologice și cu alte informații referitoare la problema locațiilor. El trebuie să știe care este următorul pas pe care trebuie să-l facă. În această privință, ecuațiile nu oferă nici un ajutor.

Să presupunem că o țară izolată, ale cărei condiții economice ar fi acelea ale Europei Centrale la mijlocul secolului al XIX-lea, este condusă de un dictator, familiarizat la perfecție cu tehnologia americană a zilelor noastre. Directorul acesta știe, în linii mari, către ce obiectiv trebuie să conducă țara care îi este încredințată. Însă nici chiar o cunoaștere exhaustivă a condițiilor americane de azi nu-i poate fi de vreun folos, relativ la problema transformării, în pași succesivi, în modul cel mai adecvat și eficace, a sistemului economic dat, în sistemul urmărit.

Chiar dacă, de dragul argumentației, admitem că, grație unei miraculoase inspirații, directorul a reușit, fără ajutorul calculului economic, să rezolve toate problemele referitoare la cel mai avantajos aranjament al tuturor activităților productive și că el are prezentă în minte imaginea precisă a obiectivului final, pe care trebuie să-l urmărească, încă rămân probleme esențiale, insolubile fără calcul economic. Într-adevăr, {714} sarcina directorului nu este de a începe de la străfundurile civilizației și de a relua istoria economică de la zero. Elementele cu ajutorul cărora trebuie el să opereze nu sunt doar resurse naturale neatinse de utilizări prealabile. Mai există bunurile de capital produse în trecut și care nu sunt convertibile, sau care nu sunt perfect convertibile, în vederea utilizării la noi proiecte. Avuția noastră este încorporată tocmai în aceste obiecte fabricate, produse în condițiile unei constelații în care evaluările, cunoașterea tehnologică și multe alte lucruri erau diferite de ceea ce sunt ele astăzi. Structura, calitatea, cantitatea și locația lor este de cea mai mare importanță pentru alegerea tuturor viitoarelor operațiuni economice. Unele dintre ele pot să fie absolut inutile pentru orice întrebuințare viitoare; acestea trebuie să rămână „capacități nefolosite". Dar cea mai mare parte dintre ele trebuie să fi utilizate, dacă nu dorim să pornim din nou de la sărăcia extremă și mizeria omului primitiv și dacă dorim să supraviețuim în intervalul de timp care ne separă de ziua în care reconstrucția aparatului de producție conform noilor planuri se va fi încheiat. Directorul nu poate să ridice pur și simplu un nou edificiu, fără să se preocupe de soarta supușilor săi, în intervalul perioadei de așteptare. El trebuie să încerce să se folosească de fiecare bun de capital deja disponibil, în cel mai adecvat mod cu putință.

Nu doar tehnocrații, ci și socialiștii de toate tipurile de orientări repetă, iar și iar, că ceea ce face ca planurile lor ambițioase să fie realizabile este enorma avuție deja acumulată. Dar, în aceeași răsuflare, ei trec cu vederea faptul că această avuție constă, în mare parte, din bunuri de capital produse în trecut și mai mult sau mai puțin perimate, din perspectiva actualelor noastre evaluări și cunoștințe tehnologice. În viziunea lor, singurul obiectiv al producției este transformarea apa-

ratului industrial, astfel încât să aducă mai multă abundență în viața generațiilor viitoare. În ochii lor, contemporanii nu sunt decât o generație de sacrificiu, oameni al căror unic țel este de a trudi și de a se sili în beneficiul celor încă nenăscuți. Însă oamenii reali nu sunt astfel. Ei nu doresc doar să creeze o lume mai bună ca să trăiască nepoții lor în ea; oamenii vor să se bucure ei înșiși de viață. Ei doresc să întrebuințeze, în modul cel mai eficient, acele bunuri de capital care sunt acum disponibile. Ei urmăresc un viitor mai bun, dar vor să atingă acest țel pe calea cea mai economică. Pentru a realiza și această dorință, ei nu se pot dispensa de calculul economic.

Opinia că starea de echilibru s-ar putea calcula prin operațiuni matematice, pe baza cunoașterii condițiilor unei stări de dezechilibru, este o mare eroare. Nu este mai puțin eronat să se creadă că o atare cu- {715} noaștere, a condițiilor corespunzătoare unei ipotetice stări de echilibru, i-ar putea fi de vreun folos omului care acționează, în căutarea celor mai adecvate soluții ale problemelor cu care se confruntă, în cursul alegerilor și activităților sale cotidiene. Nu este, prin urmare, necesar să accentuăm faptul că numărul fabulos de ecuații care ar trebui rezolvate din nou în fiecare zi, în vederea unei întrebuințări practice a acestei metode, ar face ca întreaga idee să devină absurdă, chiar dacă ea ar fi într-adevăr un substitut rezonabil al calculului economic de pe piață.[11]

11. Referitor la această problemă algebrică, cf. Pareto, *Manuel d' économie politique*, ed. a 2-a, Paris, 1927, pp. 233 ff.; și Hayek, *Collectivist Economic Planning*, Londra, 1935, pp. 207-214. Prin urmare, construcția computerelor electronice nu afectează analiza noastră.

Partea a șasea

Economia de piață obstrucționată

XXVII. STATUL ȘI PIAȚA

1. Ideea unui al treilea sistem

PROPRIETATEA privată asupra mijloacelor de producție (economia de piață, sau capitalismul) și proprietatea publică asupra mijloacelor de producție (socialismul, sau comunismul, sau „planificarea") pot fi net diferențiate. Fiecare dintre aceste două sisteme de organizare socială se pretează la o descriere și o definire precisă și inambiguă. Ele nu pot fi niciodată confundate unul cu altul; nu pot fi amestecate sau combinate; nu există nici un fel de tranziție graduală care să ducă de la unul la celălalt; sunt mutual incompatibile. Cu privire la aceiași factori de producție nu poate să existe decât controlul privat sau controlul public. Dacă, în cadrul unui sistem de cooperare socială, numai anumite mijloace fac obiectul proprietății publice, în vreme ce restul sunt controlate de persoane private, de aici nu rezultă că este vorba despre un sistem mixt, care ar combina socialismul cu proprietatea privată. Sistemul rămâne o societate de piață, cu condiția ca sectorul socializat să nu fie în întregime separat de cel nesocializat și să ducă o existență strict autarhică. (În cazul acesta din urmă am avea două sisteme independente, care ar coexista unul alături de celălalt – unul capitalist și unul socialist.) Întreprinderile aflate în proprietate publică ce funcționează în cadrul unui sistem în care există întreprinderi aflate în proprietate privată și o piață, precum și țările socializate, care fac schimburi de bunuri și servicii cu țările nesocialiste, sunt integrate într-un sistem al economiei de piață. Ele se supun legilor pieței și au posibilitatea să recurgă la calculul economic.[1]

Dacă cineva se gândește să pună alături de aceste două sisteme, sau între ele, un al treilea sistem de cooperare socială în condiții de diviziune a muncii, persoana respectivă nu poate începe decât de la noțiunea de economie de piață – și niciodată de la cea de socialism. Noțiunea de socialism, caracterizată prin monismul și centralizarea ei rigide, care

1. A se vedea mai sus, pp. 258-259.

atribuie exclusiv unei voințe *unice* dreptul de a alege și de a acționa, nu permite nici un fel de compromisuri sau de concesii; această construcție nu se pretează la nici un fel de ajustări sau de modificări. Dar, în cazul economiei de piață, lucrurile stau altfel. Aici, dualismul dintre piață și puterea guvernamentală de constrângere și de coerciție sugerează diverse idei. {717} Oamenii se întreabă: este oare absolut necesar, sau avantajos, ca statul să se mențină în afara pieței? Oare n-ar trebui ca una dintre sarcinile statului să fie aceea de a interveni și de a corecta funcționarea pieței? Este necesar să ne mulțumim cu alternativa capitalism *sau* socialism? Oare nu mai există cumva și alte sisteme realizabile de organizare socială, care să nu fie nici comuniste, nici economii de piață pure și neobstrucționate?

Astfel, oamenii au imaginat o sumedenie de terțe soluții, de sisteme care, chipurile, ar fi la fel de departe de socialism ca și de capitalism. Autorii lor pretind că aceste sisteme nu sunt nici socialiste, deoarece urmăresc să păstreze proprietatea privată asupra mijloacelor de producție – și nici capitaliste, deoarece elimină „deficiențele" economiei de piață. Din perspectiva unei analize științifice a problemelor implicate, care este necesarmente neutră cu privire la toate judecățile de valoare și, de aceea, nu condamnă nici una dintre trăsăturile capitalismului ca fiind eronată, dăunătoare, sau injustă, recomandarea aceasta emoțională a *intervenționismului* nu folosește la nimic. Sarcina teoriei economice este de a analiza și de a căuta adevărul. Ea nu este chemată să laude sau să dezaprobe din perspectiva nici unor criterii bazate pe postulate și prejudecăți preconcepute. Referitor la intervenționism, teoria economică nu are de pus și de răspuns decât la o sigură întrebare: cum funcționează acesta?

2. Intervenționismul

Există două modele în vederea realizării socialismului.

Primul model (căruia îi putem spune modelul lui Lenin, sau modelul rusesc) este pur birocratic. Toate unitățile productive, magazinele și fermele sunt explicit naționalizate (*verstaatlicht*); ele devin departamente ale statului, gestionate de funcționari publici. Fiecare unitate a aparatului productiv se situează, față de organizația centrală superioară, exact așa cum se situează oficiul poștal față de direcția generală a poștei.

Al doilea model (pe care îl putem numi modelul Hindenburg, sau modelul german), în mod nominal și aparent păstrează proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și păstrează aparențele piețelor, prețurilor, salariilor și ratelor obișnuite ale dobânzii. Cu toate acestea nu

mai există antreprenori, ci numai manageri de ateliere (*Betriebsführer*, în terminologia legislației naziste). Managerii aceștia de ateliere sunt, în aparență, esențiali pentru desfășurarea activităților întreprinderilor care le sunt încredințate; ei cumpără și vând, angajează și eliberează din funcție muncitori și le remunerează serviciile, contractează datorii și plătesc dobânzi și amortizări. Numai că, în sfera tuturor activităților lor, ei sunt ținuți să asculte necondiționat de ordinele promulgate de către biroul guvernamental suprem de management al producției. Biroul acesta (numit *Reichswirtschaftsministerium* în Germania nazistă) le spune managerilor de ateliere ce anume să producă și cum să producă, la ce prețuri și de la cine să cumpere – și la ce prețuri și cui să vândă. El îi fixează sarcinile fiecărui lucrător și îi stabilește salariul. El decretează cui – și în ce condiții – trebuie să le încredințeze capitaliștii fondurile lor. Schimburile de piață nu sunt decât un simulacru. Toate salariile, prețurile și dobânzile sunt stabilite de către stat; ele nu sunt decât în aparență salarii, prețuri și dobânzi; în realitate, ele nu sunt decât niște termeni cantitativi incluși în ordinele guvernamentale, prin care se stabilesc munca, venitul, consumul și nivelul de trai ale fiecărui cetățean. Statul dirijează toate activitățile productive. Managerii de ateliere sunt subordonați guvernului, nu cererii consumatorilor și structurii prețurilor de piață. Acesta este un socialism așezat îndărătul măștii exterioare a terminologiei capitalismului. Anumite etichete care aparțineau economiei capitaliste de piață se păstrează, dar ele au o cu totul altă semnificație decât cea pe care o aveau în cadrul economiei de piață. {718}

Este necesar să subliniem acest fapt, pentru a preveni o confuzie între socialism și intervenționism. Sistemul intervenționismului, sau al economiei de piață obstrucționate, diferă de socialismul de tip german prin însuși faptul că el este, încă, o economie de piață. Autoritatea se amestecă în funcționarea economiei de piață, dar ea nu urmărește eliminarea completă a pieței. Ea urmărește ca producția și consumul să se desfășoare în direcții diferite decât cele prescrise de o economie neobstrucționată – și dorește să-și atingă acest scop prin injectarea de ordine, de comenzi și de interdicții în desfășurarea procesului pieței, în vederea impunerii cu forța a cărora stau pregătite puterea polițienească și aparatul său de constrângere și de coerciție violentă. Dar aici este vorba de acțiuni *izolate* de intervenție. Statul nu urmărește să le combine într-un sistem integrat, care să determine toate prețurile, salariile și ratele dobânzilor și care să așeze astfel în mâinile autorităților controlul total al producției și al consumului.

Sistemul economiei de piață obstrucționate, sau al intervenționis-

mului, urmărește prezervarea dualismului dintre sferele distincte, pe de o parte a activităților guvernamentale și, pe de altă parte, a libertății economice din cadrul sistemului pieței. Ceea ce-l caracterizează, ca atare, este faptul că statul nu-și limitează activitățile la prezervarea proprietății private asupra mijloacelor de producție și la protecția împotriva intruziunilor violente sau frauduloase. Statul se amestecă în funcționarea pieței, prin metoda ordinelor și a interdicțiilor.

Intervenția reprezintă un decret emis, direct sau indirect, de către autoritatea ce răspunde de aparatul administrativ al coerciției și al constrângerii, prin care antreprenorii și capitaliștii sunt forțați să întrebuințeze anumiți factori de producție într-un mod diferit de cel la care {719} ar fi recurs dacă ar fi trebui să asculte doar de directivele pieței. Un asemenea decret poate fi sau un ordin de a face ceva, sau un ordin de a nu face ceva. Nu este necesar ca ordinul să fie emis direct de autoritatea stabilită și general recunoscută. Este posibil să existe alte agenții care să-și aroge puterea de a emite asemenea ordine sau interdicții – și să le impună cu forța, cu ajutorul unui aparat propriu de constrângere și de opresiune violentă. Dacă guvernul recunoscut tolerează asemenea proceduri, sau chiar le susține prin felul cum își utilizează aparatul său polițienesc de stat, lucrurile stau ca și cum ar fi acționat statul însuși. Dacă statul se opune acțiunilor violente ale altor agenții, dar nu reușește să le suprime prin mijlocirea propriilor sale forțe armate, deși ar dori să le suprime, rezultă o situație de anarhie.

Este important să reținem că amestecul guvernamental înseamnă întotdeauna fie acțiune violentă, fie amenințarea cu o asemenea acțiune. Fondurile cheltuite de către stat, în vederea oricăror scopuri, sunt prelevate prin impozitare. Iar impozitele sunt achitate deoarece contribuabililor le este frică să se împotrivească celor care prelevă impozite. Ei știu că orice neascultare sau rezistență este sortită eșecului. Câtă vreme așa stau lucrurile, statul este în măsură să colecteze toți banii pe care dorește să-i cheltuiască. În ultimă instanță, statul înseamnă recursul la utilizarea de oameni înarmați, de polițiști, de jandarmi, de soldați, de gardieni de închisoare și de călăi. Trăsătura caracteristică a statului este impunerea cu forța a decretelor sale, prin bătăi, ucideri și încarcerări. Cei ce solicită mai mult amestec guvernamental solicită, în ultimă instanță, mai multă constrângere și mai puțină libertate.

A atrage atenția asupra acestui fapt nu implică nici o judecată asupra activităților statului. Realitatea brută este că un sistem de cooperare socială pașnică este imposibil dacă nu se ia nici o măsură în vederea împiedicării prin violență și a suprimării acțiunilor antisociale, desfășurate de indivizi și grupuri de indivizi refractari. Trebuie să respingem

adagiul adesea repetat conform căruia statul este un rău, deși este un rău necesar și indispensabil. Ceea ce este necesar pentru atingerea unui scop urmărit este un mijloc, acesta fiind costul ce trebuie suportat în vederea atingerii cu succes a scopului. A-l descrie ca pe un rău, în sensul moral al acestui termen, reprezintă o judecată de valoare arbitrară. Cu toate acestea, confruntați cu tendințele contemporane de zeificare a guvernului și a statului, este bine să ne reamintim că vechii romani, care simbolizau statul printr-un mănunchi de nuiele cu o secure în mijloc, erau mai realiști decât contemporanii noștri, care atribuie statului toate atributele lui Dumnezeu.

3. Delimitarea funcțiilor guvernamentale

Diverse școli de gândire, împopoțonate cu numele pompoase de filosofie a dreptului și de științe politice, cultivă speculații zadarnice și vane în legătură cu delimitarea funcțiilor statului. Pornind de la presupoziții pur arbitrare, referitoare la presupuse valori eterne și absolute și la o justiție perenă, ele își arogă funcția de judecători supremi ai problemelor pământești. Ele confundă propriile lor judecăți arbitrare de valoare, derivate pe cale intuitivă, cu vocea Atotputernicului sau cu natura lucrurilor. {720}

Dar nu există nimic de felul unei legi naturale și al unui criteriu peren a ceea ce este just și ceea ce este injust. Natura este străină de ideile de bine și rău. „Să nu ucizi" nu este în nici un caz o parte a legii naturale. Trăsătura caracteristică a condițiilor naturale este că un animal se orientează spre uciderea altor animale – și că numeroase specii nu-și pot prezerva propria lor viață, decât omorând alte animale. Noțiunea de bine și rău este o invenție umană, un precept utilitarist, destinat să facă posibilă cooperarea socială în condiții de diviziune a muncii. Toate regulile și legile umane sunt mijloace pentru realizarea anumitor scopuri. Nu există nici un mijloc de evaluare a bunătății sau a răutății lor, altul decât cercetarea utilității lor pentru atingerea obiectivelor alese și urmărite.

Unii oameni deduc din ideea de lege naturală îndreptățirea instituției proprietății private asupra mijloacelor de producție. Alții invocă aceeași lege în vederea justificării abolirii proprietății private asupra mijloacelor de producție. Dat fiind că ideea de lege naturală este complet arbitrară, asemenea discuții nu admit nici o soluție.

Statul și guvernul nu sunt scopuri, ci mijloace. Supunerea altora la chinuri este o sursă de plăcere nemijlocită numai pentru sadici. Autoritățile îndrituite recurg la coerciție și constrângere pentru a pre-

zerva funcționarea netedă a unui anumit sistem de organizare socială. Sfera în care se aplică de către ele coerciția și constrângerea – și conținutul legilor care urmează a fi impuse cu forța, de către aparatul polițienesc – depind de ordinea socială adoptată. Deoarece statul și guvernul sunt concepute pentru a face ca aceste sisteme să funcționeze în siguranță, delimitarea funcțiilor guvernamentale trebuie adaptată acestor cerințe. Singurul criteriu adecvat pentru evaluarea legilor și a metodelor de impunere a acestora este dacă ele sunt sau nu eficiente, în vederea protecției ordinii sociale pe care dorim să o prezervăm.

Noțiunea de dreptate nu are sens decât atunci când se referă la un anumit sistem de norme, despre care se presupune că este în sine necontestat și imun la critici. Multă lume s-a agățat de doctrina conform căreia ceea ce este bine și ceea ce este rău ar fi stabilit din zorii celor mai îndepărtate vremuri și până la sfârșitul istoriei. Sarcina legislației și a tribunalelor nu a fost de a face legi, ci de a determina ce este drept, în virtutea ideii neschimbătoare de dreptate. Această doctrină, {721} ce a avut drept rezultat un conservatorism inflexibil și o pietrificare a vechilor obiceiuri și instituții, a fost pusă în discuție de doctrina dreptului natural. Legilor pozitive ale țării li s-a opus noțiunea de lege „mai înaltă”, de lege a naturii. Statutele și instituțiile valide au fost declarate juste sau injuste în funcție de etalonul arbitrar al legii naturale. Legislatorului bun i s-a încredințat sarcina de a aduce în acord legile pozitive cu legea naturală.

Erorile fundamentale implicate în aceste doctrine au fost de multă vreme demascate. Pentru cei care nu se lasă înșelați de ele, este evident că apelul la dreptate, într-o dezbatere privitoare la stabilirea de legi noi, este un exemplu de raționament circular. *De lege ferenda* [privitor la legea viitoare – n.red.] nu există nimic de felul dreptății. Noțiunea de dreptate nu se poate raporta, în mod logic, decât la *de lege lata* [legea existentă – n.red.]. Ea nu are sens decât atunci când este vorba de a aproba sau a dezaproba un comportament concret, din punctul de vedere al legilor valide ale țării. Atunci când avem în vedere modificarea sistemului legal al unei țări, atunci când rescriem sau abrogăm legi existente și scriem legi noi, problema nu este dreptatea, ci expediența și bunăstarea socială. Nu există nimic de felul unei noțiuni absolute de dreptate, care să nu se refere la un anumit sistem de organizare socială. Nu dreptatea este cea care determină decizia în favoarea unui anumit sistem social. Dimpotrivă, sistemul social este cel ce determină ce va trebui socotit drept și ce va trebui socotit nedrept. În afara rețelei sociale nu există nici dreptate, nici nedreptate. Pentru un ipotetic individ izolat și auto-suficient, noțiunile de drept și nedrept sunt sterile. Un

asemenea individ nu poate distinge decât între ce este mai util și mai puțin util pentru el însuși. Ideea de dreptate se referă întotdeauna la cooperarea socială.

Este lipsit de sens să justificăm sau să respingem intervenționismul din punctul de vedere al unei idei fictive și arbitrare de dreptate absolută. Este inutil să zăbovim asupra delimitării funcțiilor îndreptățite ale statului în raport cu vreun etalon preconceput al valorilor perene. Este nu mai puțin impermisibil să deducem sarcina proprie guvernării din înseși noțiunile de guvern, stat, lege și dreptate. Tocmai acesta a fost elementul absurd în speculațiile scolasticismului medieval, sau ale lui Fichte, Schelling, Hegel și ale așa-numitei *Begriffsjurisprudenz* germane. Conceptele sunt instrumente de gândire. Ele nu trebuie niciodată considerate principii normative, care dictează moduri de comportament.

A sublinia faptul că noțiunile de stat și de suveranitate implică logic o supremație absolută și că, prin urmare, exclud orice idee de limitare a activităților statale, constituie un exercițiu inutil de gimnastică mentală. Nimeni nu pune la îndoială faptul că un stat are puterea de a institui totalitarismul, în teritoriul pe care este suveran. Problema este dacă un asemenea mod de guvernare este sau nu eficace, din perspectiva prezervării și a funcționării cooperării sociale. În legătură cu această problemă nici un fel de exegeze sofisticate ale conceptelor și noțiunilor nu pot fi de vreun folos. Răspunsul trebuie stabilit de praxeologie, nu de o vană metafizică a statului și a dreptului. {722}

Filosofia dreptului și știința politică sunt neputincioase să identifice vreun motiv pentru care statul n-ar trebui să controleze prețurile și să-i pedepsească pe cei ce sfidează decretele de prețuri maximale, la fel cum pedepsește criminalii și hoții. Din perspectiva lor, instituția proprietății private nu este nimic altceva decât o favoare revocabilă, acordată cu generozitate nefericiților indivizi, de către suveranul lor atotputernic. Nu poate fi nici un rău în ideea abrogării totale sau parțiale a legilor prin care a fost acordată această favoare; împotriva ideilor de expropriere și confiscare nu se poate formula nici o obiecție rezonabilă. Legislatorul are libertatea de a înlocui sistemul proprietății private asupra mijloacelor de producție cu orice alt sistem social, exact la fel cum are libertatea de a înlocui orice imn național adoptat în trecut cu un altul. Singura maximă adecvată acțiunilor suveranului dătător de lege este formula *car tel est notre bon plaisir*.

Împotriva acestui întreg formalism și dogmatism legal, este necesar să subliniem din nou faptul că singurul obiectiv al legilor și al aparatului social de coerciție și de constrângere este de a salvgarda neteda

funcționare a cooperării sociale. Este evident că statul are puterea de a decreta prețuri maximale – și de a-i încarcera, sau de a-i executa pe cei ce cumpără sau vând la un preț mai ridicat. Dar întrebarea este dacă o asemenea politică poate sau nu să ducă la obiectivele pe care statul urmărește să le atingă prin recurgerea la ele. Această problemă este una pur praxeologică și economică. Nici filosofia dreptului, nici știința politică nu pot contribui cu nimic la soluționarea ei. Problema intervenționismului nu este una de corectă delimitare a funcțiilor „naturale", „juste", sau „adecvate" ale statului și ale guvernului. Întrebarea este: cum funcționează un sistem intervenționist? Poate el duce la realizarea acelor obiective pe care doresc oamenii să le atingă, atunci când apelează la el?

Gradul de confuzie și de lipsă de judecată atinse atunci când se discută problema intervenționismului sunt cu adevărat uimitoare. Există, bunăoară, oameni care pun problema astfel: este evident că regulile de trafic de pe drumurile publice sunt necesare. Nimeni nu obiectează față de amestecul în treburile șoferului de mașină. Adepții sistemului *laissez faire* se contrazic atunci când se împotrivesc amestecului guvernamental în sfera prețurilor pieței – și totuși nu susțin abolirea reglementării guvernamentale a traficului.

Eroarea acestui argument este manifestă. Reglementarea traficului {723} pe o șosea îi revine agenției care gestionează șoseaua. Dacă această agenție este guvernul sau municipalitatea, atunci ele au sarcina să se ocupe de această problemă. Sarcina de a stabili mersul trenurilor îi revine managementului căii ferate, iar sarcina de a stabili dacă trebuie sau nu să fie muzică în sala de mese a unui hotel îi revine managementului hotelier. Dacă statul gestionează o cale ferată sau un hotel, este sarcina statului să reglementeze lucrurile acestea. În cazul unei opere de stat, guvernul stabilește ce opere vor fi montate și care nu vor fi montate; a deduce din această împrejurare că tot guvernului îi revine sarcina de a decide aceste lucruri și în cazul unei opere neguvernamentale constituie un *non sequitur*.

Doctrinarii intervenționiști repetă la nesfârșit că ei nu urmăresc abolirea proprietății private asupra mijloacelor de producție, a activităților antreprenoriale și a schimbului de piață. Similar, adepții celei mai recente varietăți de intervenționism, așa-numita „soziale Marktwirtschaft", subliniază faptul că ei consideră economia de piață cel mai bun și mai dezirabil sistem de organizare economică și că se opun omnipotenței guvernamentale socialiste. Desigur, însă, că toți acești adepți ai politicilor jumătăților de măsură subliniază, la fel de viguros, că ei resping manchesterismul și liberalismul de tip *laissez fai-*

re. Ei afirmă că, oricând și oriunde „liberul joc al forțelor economice" conduce la situații care apar drept „socialmente" indezirabile, este necesar ca statul să intervină în sfera fenomenelor pieței. Făcând această afirmație, ei iau ca de la sine înțeleasă ideea că statul este acela care este chemat, în fiecare caz în parte, să determine dacă un anumit fapt economic urmează sau nu a fi considerat drept reprobabil din punct de vedere „social" și, prin urmare, dacă starea pieței necesită sau nu o acțiune specială de amestec guvernamental.

Nici unii dintre acești susținători ai intervenționismului nu înțeleg că programul lor implică, în consecință, instituirea unei supremații totale a statului în toate chestiunile economice și induce, în cele din urmă, o stare de lucruri care nu diferă de ceea ce se numește socialism german, sau de tip Hindenburg. Dacă decizia cu privire la când justifică sau nu condițiile economice o intervenție guvernamentală aparține jurisdicției statului, atunci sfera pieței este complet anihilată. În acest caz, consumatorii încetează de a mai fi aceia care determină, în ultimă instanță, ce trebuie să se producă, în ce cantitate, de ce calitate, de către cine, unde și cum – toate aceste decizii revenindu-i guvernului. Întradevăr, îndată ce rezultatul provenit din funcționarea neobstrucționată a pieței diferă de ceea ce consideră autoritățile „socialmente" dezirabil, intervine guvernul. Aceasta înseamnă că piața este liberă [numai] atâta vreme cât face exact ceea ce dorește statul să facă. Ea este „liberă" să facă lucrurile pe care autoritățile le consideră „bune", dar nu și pe {724} acelea pe care autoritățile le consideră „rele"; decizia cu privire la ce este bun și ce este rău îi aparține statului. Astfel, doctrina și practica intervenționismului tind, în cele din urmă, să abandoneze ceea ce le distingea inițial de socialismul propriu-zis și să adopte, în întregime, principiile totalitariste ale planificării globale.

4. Simțul dreptății ca etalon ultim pentru acțiunile individului

Conform unei opinii larg răspândite ar fi posibil, chiar și în absența amestecului statal în afaceri, ca funcționarea economiei de piață să fie îndepărtată de acele direcții în care s-ar îndrepta dacă ar fi lăsată în seama controlului exclusiv al motivației profitului. Adepții unei reforme sociale care ar urma să se orienteze după principiile creștinismului, sau după cerințele „adevăratei" moralități, susțin că pe oamenii bine intenționați conștiința ar trebui să-i ghideze și în acțiunile lor pe piață. Dacă toți oamenii ar fi dispuși să nu se preocupe în mod egoist numai de profituri, ci – în nu mai mică măsură – și de obligațiile lor religioase

și morale, atunci n-ar mai fi necesare nici un fel de constrângere și coerciție guvernamentale, pentru a îndrepta lucrurile. Necesară nu este o reformă a guvernării și a legilor țării, ci purificarea morală a omului, o întoarcere la poruncile Domnului și la preceptele codului moral, o întoarcere de la viciile lăcomiei și al egoismului. Va fi atunci ușor de reconciliat proprietatea privată asupra mijloacelor de producție cu dreptatea, corectitudinea și echitatea. Efectele dezastruoase ale capitalismului vor fi eliminate, fără a prejudicia libertatea și inițiativa individului. Oamenii vor detrona molohul capitalist, fără a întrona molohul statal.

Nu este necesar să ne rețină aici judecățile de valoare arbitrare care se situează la baza acestor opinii. Nu are importanță pentru ce învinuiesc acești critici capitalismul; erorile și iluziile lor sunt irelevante. Ceea ce contează este ideea de a edifica un sistem social pe baza duală a proprietății private și a principiilor morale, care îngrădesc utilizarea proprietății private. Sistemul recomandat astfel, spun adepții săi, nu va fi nici socialism, nici capitalism, nici intervenționism. Nu va fi socialism, deoarece va prezerva proprietatea privată asupra mijloacelor de producție; nu va fi capitalism, deoarece supremația o va deține conștiința – și nu dorința de profit; nu va fi intervenționism, deoarece nu va fi necesară intervenția statului în cadrul pieței.

În cadrul economiei de piață, individul este liber să acționeze în orbita proprietății private și a pieței. Alegerile sale sunt finale. Pentru semenii săi, aceste alegeri reprezintă niște date, de care ei trebuie să {725} țină seama, în vederea propriilor lor acțiuni. Coordonarea acțiunilor autonome ale tuturor indivizilor se realizează prin intermediul procesului pieței. Societatea nu-i spune omului ce să facă și ce să nu facă. Nu este necesar să se impună cooperarea prin ordine sau interdicții speciale. Necooperarea se penalizează singură. Ajustarea la necesitățile eforturilor productive ale societății și urmărirea preocupărilor personale ale individului însuși nu se află în conflict. Prin urmare, nu este necesară nici o agenție în vederea soluționării unor astfel de conflicte. Sistemul poate funcționa și își poate îndeplini sarcinile fără amestecul unei autorități care să emită ordine și interdicții speciale și care să-i pedepsească pe recalcitranți.

Dincolo de sfera proprietății private și a pieței începe sfera constrângerii și a coerciției; aici sunt situate stăvilarele pe care le-a înălțat societatea organizată, în vederea protecției proprietății private și a pieței, împotriva violenței, înșelăciunii și a fraudei. Acesta este domeniul constrângerii, prin contrast cu cel al libertății. Acestea sunt regulile care deosebesc între ceea ce este legal și ceea ce este ilegal, între ceea ce este permis și ceea ce este interzis. Și acesta este cruntul mecanism al

armelor, al închisorilor, al spânzurătorilor și al oamenilor care îl mențin în stare de funcționare, gata să-i strivească pe cei ce îndrăznesc să nu asculte.

Pe de altă parte, reformatorii de ale căror planuri discutăm sugerează că, împreună cu normele destinate protecției și prezervării proprietății private, ar mai trebui instituite și alte reguli etice. Ei doresc să realizeze, în domeniile producției și al consumului, lucruri diferite de cele realizate în cadrul ordinii sociale în care indivizii nu sunt îngrădiți de nici o altă obligație decât aceea de a nu invada persoanele și drepturile de proprietate ale semenilor lor. Ei doresc să interzică acele motivații care orientează acțiunile individului în cadrul economiei de piață (pe care le numesc egoism, spirit achizitiv, vânătoare de profit) și să le înlocuiască prin alte impulsuri (pe care le numesc simț al conștiinței, simț al dreptății, altruism, frică de Dumnezeu, caritate). Ei sunt convinși că o astfel de reformă morală ar fi suficientă în sine pentru a salvgarda un mod de funcționare al sistemului economic mai satisfăcător, din punctul lor de vedere, decât capitalismul neobstrucționat, fără nici una dintre acele măsuri guvernamentale speciale, pe care le necesită intervenționismul și socialismul.

Susținătorii acestor doctrine nu recunosc rolul pe care îl joacă în funcționarea economiei de piață acele motivații pentru acțiune pe care ei le condamnă drept vicioase. Singurul motiv pentru care economia de piață poate funcționa fără ordine guvernamentale, care să le spună tuturor exact ce anume trebuie să facă și cum trebuie să facă, este că ea nu-i cere nimănui să devieze de la acele linii de conduită care servesc cel mai bine propriilor sale interese. Ceea ce integrează acțiunile individului în ansamblul sistemului social de producție este urmărirea propriilor sale scopuri. Lăsându-se mânat de spiritul său „achizitiv", {726} fiecare actor contribuie cu partea sa la cel mai adecvat cu putință aranjament al activităților productive. Astfel, în cadrul sferei proprietății private și al legilor care o protejează pe aceasta, împotriva atingerilor aduse de acțiuni violente sau frauduloase, nu există nici un antagonism între interesele individului și cele ale societății.

Economia de piață devine o zăpăceală haotică dacă se elimină această predominare a proprietății private, pe care reformatorii o disprețuiesc, sub cuvânt că este vorba de egoism. Atunci când le cerem oamenilor să asculte de vocea conștiințelor lor – și să înlocuiască imperativul profitului privat cu acela al bunăstării publice, nu edificăm, prin aceasta, o ordine socială viabilă și satisfăcătoare. Nu este suficient să-i spunem cuiva să *nu* cumpere de pe piața cea mai ieftină și să *nu* vândă pe piața cea mai scumpă. Nu este suficient să-i spunem să *nu* urmărească profi-

tul și să *nu* evite pierderile. Trebuie să stabilim reguli inambigui pentru orientarea acțiunilor sale, în toate situațiile concrete.

Reformatorul spune: antreprenorul este dur și egoist atunci când, profitând de superioritatea pe care o are, scade prețurile sub cele pe care le solicită un rival mai puțin eficient, silindu-l astfel pe acesta din urmă să iasă din afaceri. Dar cum ar trebui să procedeze antreprenorul cel „altruist"? Nu ar trebui să vândă niciodată la prețuri mai reduse decât rivalii săi? Sau există anumite condiții care justifică practicarea de prețuri mai reduse decât cele ale rivalilor?

Reformatorul spune, pe de altă parte: antreprenorul este dur și egoist atunci când, profitând de structura pieței, solicită un preț atât de ridicat încât sărmanii oameni sunt în imposibilitate de a mai achiziționa marfa. Dar ce ar trebui să facă un antreprenor „bun"? Ar trebui el să renunțe pe gratis la marfă? Dacă solicită un preț, indiferent cât ar fi acesta de scăzut, vor exista întotdeauna persoane care nu pot cumpăra deloc, sau care nu pot cumpăra așa mult cât ar cumpăra dacă prețul ar fi încă și mai scăzut. Pe care grup are antreprenorul libertatea de a-l exclude de la obținerea mărfii, dintre cele dornice să cumpere?

Nu este necesar să ne preocupăm, în acest stadiu al investigației noastre, de consecințele care urmează oricărei devieri de la nivelul prețurilor, așa cum sunt ele determinate pe o piață liberă. Dacă vânzătorul evită să vândă mai ieftin decât rivalul său mai puțin eficient, atunci cel puțin o parte din stocul său va rămâne nevândut. Dacă el oferă marfa la un preț mai redus decât cel determinat pe o piață liberă, oferta disponibilă este insuficientă pentru a le permite tuturor celor dispuși să cumpere, la acest preț mai mic, să obțină ceea ce doresc. Vom analiza mai târziu consecințele acestea, precum și alte consecințe ale oricărei {727} devieri de la prețurile pieței.[2] Ceea ce este necesar să realizăm încă de pe acum este că nu ne putem mulțumi să-i spunem pur și simplu antreprenorului să *nu* se lase călăuzit de condițiile pieței. Este indispensabil să-i spunem până unde poate merge cu cererea și achitarea de prețuri. Dacă ceea ce direcționează acțiunile antreprenorilor și determină ce urmează ei să producă și în ce cantități nu mai este urmărirea de profit, dacă antreprenorii nu mai sunt obligați, prin mijlocirea motivației profitului, să-i servească pe consumatori, atât cât pot ei de bine, atunci este necesar să li se dea instrucțiuni precise. Nu se poate evita orientarea comportamentului lor prin ordine și interdicții specifice – exact tipul de decrete care constituie amprenta amestecului guvernului în afaceri. Orice tentativă de a face de prisos aceste amestecuri, prin apel la primatul vocii conștiinței, la caritate, sau la dragoste frățească, este zadarnică.

2. A se vedea mai jos, pp. 758-767.

Adepții reformei sociale creștine pretind că idealul lor, de lăcomie și de urmărire a profitului îmblânzite și stăvilite de conștiință și de legea morală, au funcționat destul de bine în trecut. Toate nenorocirile vremurilor noastre sunt determinate de abandonul preceptelor bisericii. Dacă lumea n-ar fi încălcat poruncile și n-ar fi poftit profituri injuste, omenirea s-ar mai bucura încă de beatitudinea de care s-a învrednicit în Evul Mediu, când cel puțin elitele trăiau conform principiilor evanghelice. Ar fi necesar să se revină la zilele acelea bune de odinioară și apoi să se vegheze ca nici o nouă apostazie să nu-i mai păgubească pe oameni de efectele lor benefice.

Este inutil să facem o analiză a condițiilor sociale și economice ale secolului al XIII-lea, pe care le ridică reformatorii aceștia în slăvi, ca pe cele mai fericite din toate epocile istorice. Nu ne preocupă decât noțiunea de prețuri și rate salariale *juste*, care a fost esențială în cadrul doctrinelor sociale ale doctorilor bisericii și pe care reformatorii doresc să o ridice la rangul de etalon ultim al comportamentului economic.

Este limpede că pentru teoreticieni noțiunile acestea, de prețuri și rate salariale juste, s-au referit și se referă totdeauna la o anumită ordine socială, pe care ei o consideră cea mai bună ordine posibilă. Ei recomandă adoptarea schemei lor ideale și prezervarea ei veșnică. Nu va mai fi îngăduită nici o schimbare. Orice modificare a celui mai adecvat aranjament social posibil nu poate însemna decât o înrăutățire. Viziunea asupra lumii adoptată de acești filosofi nu ține seama de strădania neobosită a omului pentru ameliorarea condițiilor de bunăstare materială. Schimbările istorice și creșterea nivelului general de trai sunt noțiuni care lor le sunt străine. Ei numesc „juste" acele moduri de comportament care sunt compatibile cu prezervarea netulburată a utopiei lor, iar în rest totul este injust.

{728} Dar noțiunea de prețuri și de salarii, așa cum se prezintă ea minții celorlalți oameni, care nu sunt filosofi, este foarte diferită. Când non-filosoful spune despre un preț că este just, ceea ce înțelege el prin aceasta este că prezervarea acestui preț îi ameliorează lui veniturile și statutul în societate, sau cel puțin nu le dăunează. El numește injust orice preț care dăunează propriei sale averi, sau statutului său social. Este „just" ca prețurile acelor bunuri și servicii pe care el le vinde să crească din ce în ce mai mult, iar prețurile acelor bunuri și servicii pe care le cumpără să scadă din ce în ce mai mult. Fermierului nu i se pare injust prețul grâului, indiferent cât ar fi acesta de ridicat. Salariatului nu i se par injuste ratele salariale, indiferent cât de ridicate ar fi acestea. În schimb, fermierul se grăbește să denunțe drept o încălcare a legilor divine și umane orice scădere a prețului la grâu, iar salariații se

ridică revoltați ori de câte ori scad ratele lor salariale. Cu toate acestea, societatea de piață nu dispune de alt mijloc de ajustare la schimbările condițiilor, decât funcționarea pieței. Prin mijlocirea schimbărilor de prețuri ea îi silește pe oameni să restrângă producția de articole mai puțin intens solicitate și să extindă producția acelor articole pentru care cererea consumatorilor este mai intensă. Absurditatea tuturor tentativelor de stabilizare a prețurilor constă tocmai în faptul că stabilizarea ar împiedica orice continuare a îmbunătățirilor și ar avea drept rezultat o rigidizare și o stagnare. Flexibilitatea prețurilor bunurilor și a ratelor salariale reprezintă vehiculul ajustărilor, al ameliorării și al progresului. Cei ce condamnă modificările prețurilor și ale ratelor salariale ca fiind injuste – și solicită prezervarea a ceea ce numesc ei just, nu fac, în realitate, altceva decât să combată strădaniile de ameliorare a condițiilor economice.

Nu este injust faptul că de multă vreme a prevalat o tendință de formare a unor astfel de prețuri la produsele agricole încât cea mai mare parte a populației a abandonat agricultura și s-a orientat înspre industriile de procesare. Dacă nu s-ar fi manifestat această tendință, 90% din populație, sau mai mult, încă s-ar mai ocupa cu agricultura și dezvoltarea industriilor de procesare ar fi fost oprită. Toate segmentele populației, inclusiv fermierii, ar fi fost într-o situație mai rea. Dacă ar fi fost pusă în practică doctrina scolastică a prețurilor juste, atunci încă ar prevala condițiile economice care au existat în sec. al XIII-lea. Cifrele demografice ar fi mult mai reduse decât sunt astăzi și nivelul de trai ar fi mult mai scăzut.

Ambele variante ale doctrinei prețurilor juste, cea filosofică și cea populară, converg întru condamnarea prețurilor și a ratelor salariale, așa cum sunt acestea determinate pe piața liberă. Dar negativismul acesta nu furnizează, în sine, nici un răspuns la întrebarea despre care este nivelul pe care ar trebui să-l atingă prețurile și ratele salariale. Dacă spiritul de dreptate trebuie ridicat la rangul de etalon ultim al acțiunii umane, atunci trebuie să-i spunem inambiguu fiecărui actor ce trebuie să facă, ce prețuri trebuie să solicite și ce prețuri trebuie să {729} achite, în fiecare caz concret; și trebuie să-i silim – recurgând la un aparat de constrângere și coerciție violentă – să respecte aceste ordine pe toți cei care ar îndrăzni să nu asculte. Trebuie să înființăm o autoritate supremă, care să emită norme și să reglementeze comportamentul în toate privințele, care să modifice aceste norme la nevoie, să le interpreteze corect și să întrebuințeze forța pentru impunerea lor. Prin urmare, înlocuirea urmăririi egoiste a profitului cu dreptatea socială și cu simțul echității necesită, în vederea realizării lor, tocmai acele politici

de amestec guvernamental în afaceri pe care adepții purificării morale a lumii doresc să le facă superflue. Nici un fel de deviere de la piața neobstrucționată nu poate fi gândită fără înregimentare autoritară. Nu are importanță dacă autoritatea care deține aceste puteri se numește stat laic sau preoție teocratică.

Reformatorii, atunci când îi îndeamnă pe oameni să renunțe la egoism, li se adresează capitaliștilor și antreprenorilor și, uneori, deși numai în mod timid, chiar și salariaților. Numai că economia de piață este un sistem bazat pe supremația consumatorilor. Predicatorii ar trebui să li se adreseze consumatorilor, nu producătorilor. Ei ar trebui să-i convingă pe consumatori să nu mai prefere marfă mai bună și mai ieftină, mai degrabă decât marfă mai proastă și mai scumpă, ca nu cumva să-i lezeze pe producătorii mai ineficienți. Ei ar trebui să-i convingă pe aceștia să-și reducă propriile lor cumpărături, pentru a le da oamenilor mai săraci posibilitatea de a cumpăra mai mult. Dacă cineva dorește să-i convingă pe consumatori să acționeze în felul acesta, atunci acela trebuie să le spună explicit ce să cumpere, în ce cantitate, de la cine și la ce prețuri; și trebuie să se îngrijească de impunerea ordinelor sale prin coerciție și constrângere. Dar, în cazul acesta, el va fi adoptat exact sistemul de control autoritar pe care reformatorii morali urmăresc să-l facă inutil.

Gradul de libertate de care se pot bucura indivizii în cadrul cooperării sociale este condiționat de concordia dintre câștigurile private și binele public. În limitele orbitei în care, urmărindu-și propriul său bine, individul promovează totodată – sau cel puțin nu subminează – bunăstarea materială a semenilor săi, persoanele care-și urmăresc propriile lor interese nu subminează nici prezervarea societății, nici bunăstarea altor oameni. Se conturează astfel o sferă al libertății și a inițiativei individuale, o sferă în care omului i se permite să aleagă și să acționeze așa cum dorește el. Sfera aceasta de libertate, poreclită disprețuitor „libertate economică" de către socialiști și intervenționiști, este singurul lucru care face cu putință toate acele condiții numite îndeobște libertăți, în cadrul sistemului de cooperare socială bazat pe diviziunea muncii. Este vorba despre economia de piață, sau despre capitalism, alături de corolarul său politic („suprastructura", cum ar spune marxiștii), guvernul reprezentativ.

Cei ce afirmă că există un conflict între spiritul achizitiv al diverșilor indivizi, sau între spiritul achizitiv al indivizilor, pe de o parte și binele comun, pe de alta, nu pot evita să pretindă suprimarea dreptului indivizilor de a alege și de a acționa. Ei trebuie să înlocuiască discreția cetățenilor cu supremația comitetului central de management al pro- {730}

ducției. În schema lor privitoare la binele societății nu există nici un fel de loc lăsat pentru inițiativa privată. Autoritatea emite ordine și toată lumea este silită să le dea ascultare.

5. Ce înseamnă *laissez faire*?

În Franța secolului al XVIII-lea, dictonul *laissez faire, laissez passer* reprezenta formula în care și-au încapsulat programul unii dintre adepții libertății. Scopul urmărit de ei era instituirea unei societăți de piață neobstrucționată. În vederea atingerii acestui scop, ei cereau abolirea tuturor legilor care-i împiedicau pe oamenii mai întreprinzători și mai eficienți să-i depășească pe rivalii lor mai puțin întreprinzători și mai puțin eficienți și care restricționau mobilitatea persoanelor și a bunurilor. Iată ce trebuia să exprime această faimoasă maximă.

În epoca noastră, de atracție pasionată față de omnipotența statală, formula *laissez faire* a căzut în dizgrație. Opinia publică o consideră acum o manifestare atât a depravării morale, cât și a unei totale ignoranțe.

Din perspectiva intervenționiștilor, alternativa care ni se oferă este: „forțe automate" sau „planificare conștientă".[3] Este evident, sugerează el, că a ne bizui pe niște procese automate ar fi pură prostie. Nici un om rațional nu ne poate recomanda serios să nu facem nimic și să lăsăm lucrurile să meargă de la sine, fără amestecul nici unei acțiuni deliberate. Un plan, tocmai în virtutea faptului că reprezintă o manifestare a acțiunii conștiente, este incomparabil superior absenței oricărei planificări. Ni se spune că *laissez faire* ar însemna: lăsați relele să continue, nu încercați să îmbunătățiți situația omenirii prin acțiune rațională.

Acest tip de discurs este total eronat. Argumentul avansat în favoarea planificării este în întregime derivat dintr-o interpretare abuzivă a unei metafore. El nu are nici o bază, în afara conotațiilor asociate termenului „automate", care este întrebuințat, în sens metaforic, pentru descrierea procesului pieței.[4] Dicționarul *Concise Oxford Dictionary*[5] ne informează că „automat" înseamnă „inconștient, lipsit de inteligență, exclusiv mecanic". Dicționarul *Webster's Collegiate Dictionary*[6] ne informează că automat înseamnă „care nu se supune controlului voinței, … realizat fără aportul gândirii active și fără intenție sau direcționare conștientă". Ce triumf este pentru adeptul planificării să joace această carte decisivă!

{731}

3. Cf. A.H. Hansen, „Social Planning for Tomorrow", în *The United States after the War*, Cornell University Lectures, Ithaca, 1945, pp. 32-33.

4. A se vedea mai sus, pp. 315-316.

5. Ed. a 3-a, Oxford, 1934, p. 74.

6. Ed. a 5-a, Springfield, 1946, p. 73.

Adevărul este că alegerea nu se face între un mecanism mort, sau un automatism rigid, pe de o parte și planificarea conștientă, pe de alta. Alternativa nu este planul sau absența oricărui plan. Întrebarea este: despre ale cui planuri vorbim? Trebuie, oare, să planifice fiecare membru al societății pentru el însuși, sau trebuie să planifice doar un stat bine intenționat, pentru toată lumea? Problema care se pune nu este *automatism versus acțiune conștientă*; ea este: *acțiune autonomă a fiecărui individ, sau acțiune exclusiv a statului*. Ea este *libertate versus omnipotență guvernamentală.*

Laissez faire nu înseamnă: lăsați să funcționeze forțele mecanice și inanimate. Înseamnă: lăsați-l pe fiecare individ să aleagă cum dorește să coopereze la diviziunea socială a muncii; lăsați-i pe consumatori să stabilească ce trebuie să producă antreprenorii. Planificarea înseamnă: lăsați numai statul să aleagă și să impună cu forța reglementările sale, cu ajutorul aparatului de constrângere și de coerciție.

În cadrul sistemului *laissez faire*, afirmă planificatorul, nu se produc acele bunuri de care au „în realitate" nevoie oamenii, ci acelea de pe urma cărora sunt anticipate cele mai ridicate profituri. Obiectivul planificării este de a redirecționa planificarea către satisfacerea „adevăratelor" nevoi. Dar cine va decide care sunt „adevăratele" nevoi?

Astfel, bunăoară, profesorul Harold Laski, fostul președinte al Partidului Laburist Britanic, ar stabili ca obiectiv pentru direcția planificată a producției „ca întrebuințarea economiilor investitorului să se facă mai degrabă în domeniul locuințelor decât al sălilor de cinema".[7]

Este irelevant dacă suntem sau nu de acord cu ideea profesorului, că locuințele mai bune sunt mai importante decât filmele de cinema. Fapt este că, prin cheltuirea unei părți a banilor lor pe bilete de cinema, consumatorii au făcut o altă alegere. Dacă masele de britanici, așadar aceiași oameni ale căror voturi i-au propulsat pe laburiști la putere, ar înceta să mai patroneze filmele de cinema și ar cheltui mai mult pe apartamente și locuințe confortabile, afaceriștii aflați în urmărirea profitului ar fi siliți să investească mai mult în construcția de case și de apartamente de locuit și mai puțin în direcția producției de filme cu buget ridicat. Dorința d-lui Laski este de a sfida dorințele consumatorilor – și de a le înlocui cu propria sa voință. El dorește să lichideze democrația pieței și să instituie domnia absolută a unui țar al producției. El poate considera că are dreptate, dintr-un punct de vedere „superior" – și că, în calitate de supraom, este chemat să-și impună propriile sale valori asupra maselor de oameni inferiori. Dar în cazul acesta ar trebui să aibă onestitatea să afirme deschis că așa stau lucrurile.

7. Cf. radioprogramul lui Laski, „Revolution by Consent", transcris în *Talks*, X, nr. 10, octombrie 1945, 7.

Toată această pledoarie exaltată pentru supereminența acțiunii gu- {732} vernamentale nu este altceva decât un paravan subțire pentru *auto-deificarea* intervenționistului individual. Marele zeu Stat nu este mare zeu decât pentru că este ținut să facă exclusiv ceea ce dorește adeptul intervenționismului să vadă executat. Nu este autentic decât acel plan pe care îl aprobă pe deplin planificatorul individual. Toate celelalte planuri nu sunt decât niște contrafaceri. Atunci când folosește cuvântul „plan", bineînțeles că autorul unei cărți despre beneficiile planificării nu se gândește decât la planul său propriu. El nu ia în calcul posibilitatea ca planul adoptat de guvern să difere de planul său. Diverșii planificatori nu sunt de acord între ei, decât cu privire la respingerea sistemului *laissez faire*, adică a libertății indivizilor de a alege și de a acționa. Ei sunt în total dezacord cu privire la alegerea unicului plan care urmează a fi adoptat. Ori de câte ori sunt date în vileag evidentele și incontestabilele defecte ale politicilor intervenționiste, campionii intervenționismului reacționează la fel. Erorile, spun ei, au fost rezultatul intervenționismului incompetent; ceea ce propunem noi este intervenționismul de calitate, nu pe cel defectuos. Și, bineînțeles, că intervenționismul de calitate este cel care poartă marca profesorului însuși.

Laissez faire înseamnă: lăsați-l pe omul de rând să aleagă și să acționeze; nu-l siliți să se încline în fața unui dictator.

6. Amestecul guvernamental nemijlocit în sfera consumului

Atunci când cercetăm problemele intervenționismului, nu este necesar să ne preocupăm de acele acțiuni ale statului care urmăresc influențarea imediată a alegerii de către consumatori a bunurilor de consum. Fiecare demers de amestec guvernamental în afaceri trebuie să afecteze indirect consumul. Pe măsură ce amestecul guvernamental alterează datele pieței, este inevitabil ca el să modifice și evaluările și comportamentul consumatorilor. Dar, dacă obiectivul guvernului nu este decât de a-i sili nemijlocit pe consumatori să consume alte bunuri decât pe cele pe care le-ar fi consumat în absența decretului guvernamental, nu se ivesc niciun fel de probleme deosebite, care să necesite cercetarea lor de către teoria economică. Este neîndoielnic că un aparat polițienesc puternic și nemilos are puterea de a impune cu forța asemenea decrete.

Atunci când ne ocupăm de alegerile consumatorilor, nu întrebăm despre motivele care l-au determinat pe cineva să cumpere *a* și să nu cumpere *b*. Noi nu cercetăm decât ce efecte au fost produse asupra prețurilor de piață – și, prin urmare, asupra producției – de comportamentul efectiv al consumatorilor. Efectele acestea nu depind de consi-

derațiile care i-au determinat pe indivizi să cumpere *a* și să nu cumpere *b*; ele nu depind decât de acțiunile efective de cumpărare și de abținere de la a cumpăra. Este irelevant pentru determinarea prețurilor măștilor de gaz dacă oamenii le cumpără din proprie inițiativă, sau pentru că statul silește pe toată lumea să cumpere o astfel de mască. Tot ceea ce contează este magnitudinea cererii. {733}

Statele care urmăresc să păstreze aparențele externe ale libertății chiar și atunci când o îngrădesc pe aceasta, își cosmetizează intervențiile directe din sfera consumului, sub găteala amestecului în sfera producției. Obiectivul prohibiției americane a fost de a-i împiedica pe locuitorii individuali ai țării să consume băuturi alcoolice. Dar legea, în mod ipocrit, n-a decretat consumul de băuturi alcoolice ilegal ca atare și nu l-a penalizat pe acesta. Ea n-a interzis decât producția, vânzarea și transportarea de băuturi amețitoare, așadar tranzacțiile de piață care preced acțiunea de a bea. Ideea era că oamenii se lasă atrași de viciul băuturii numai pentru că niște afaceriști veroși abuzează de ei. Era, cu toate acestea, evident că obiectivul prohibiției era de a restricționa libertatea indivizilor de a-și cheltui dolarii și de a-și petrece viața în felul dorit de ei. Restricțiile impuse asupra afacerilor nu erau destinate decât atingerii acestui obiectiv final.

Problemele ce afectează amestecul guvernamental direct în sfera consumului nu sunt probleme catalactice. Ele trec mult dincolo de sfera catalacticii și privesc chestiunile fundamentale ale vieții umane și ale organizării sociale. Dacă este adevărat că statul își dobândește autoritatea de la Dumnezeu și că Providența este aceea care-i încredințează misiunea de a acționa ca paznic al populației ignorante și stupide, atunci este cu siguranță sarcina sa să înregimenteze toate aspectele conduitei supușilor săi. Stăpânul trimis de Dumnezeu cu siguranță că știe mai bine ce este bine pentru supușii săi decât pot ști ei înșiși. Este de datoria sa să-i păzească împotriva răului pe care și l-ar provoca, dacă ar fi lăsați de capul lor.

Oamenii care se auto-intitulează „realiști” nu realizează imensa importanță a principiilor implicate aici. Ei afirmă că nu doresc să discute problema dintr-un punct de vedere care, spun ei, este filosofic și academic. Abordarea lor este călăuzită exclusiv de considerații practice, susțin ei. Este un fapt incontestabil, spun, că anumiți oameni își provoacă singuri rău, lor și familiilor lor nevinovate, consumând narcotice. Numai niște doctrinari ar putea fi atât de dogmatici încât să obiecteze față de reglementarea comerțului cu aceste produse. Efectele ei benefice sunt incontestabile.

Însă lucrurile nu stau chiar atât de simplu. Opiul și morfina sunt cu

siguranță periculoase și generatoare de dependență. Numai că, odată admis principiul conform căruia este de datoria statului să-l păzească pe om împotriva propriilor sale nesăbuințe, nu mai poate fi avansată nici o obiecție serioasă împotriva altor restricții. Se pot aduce argumente serioase pentru interzicerea alcoolului și a nicotinei. Dar de ce {734} să limităm grija providențială a statului doar la sfera protecției trupului individului? Oare răul pe care îl poate provoca un om minții sale și sufletului nu sunt încă și mai dezastruoase decât orice neajunsuri corporale? De ce să nu-l împiedicăm să citească literatură nocivă și să vizioneze spectacole proaste, să privească tablouri și statui rele și să asculte muzică proastă? Cu siguranță că dauna provocată de ideologiile nesănătoase este mult mai gravă decât cea provocată de medicamentele narcotice, atât pentru individ, cât și pentru societate în ansamblu.

Temerile acestea nu sunt doar niște spectre imaginare, care-i terorizează pe doctrinarii izolați. Este un fapt că nici un stat paternalist, fie el antic sau modern, nu s-a dat niciodată înapoi de la înregimentarea minților, a credințelor și a opiniilor supușilor săi. Dacă cineva îi abolește omului libertatea de a-și determina propriul consum, acela îi îndepărtează toate libertățile. Adepții naivi ai amestecului guvernamental în sfera consumului se amăgesc, atunci când neglijează ceea ce numesc cu dispreț aspectul filosofic al problemei. Ei susțin inconștient cauza cenzurii, a inchiziției, a religiei intoleranței și persecuția disidenților.

Analizând catalactica intervenționismului, noi nu discutăm aceste consecințe politice ale amestecului guvernamental direct în sfera consumului cetățenilor. Pe noi nu ne preocupă decât acele acțiuni de imixtiune care urmăresc să-i silească pe antreprenori și pe capitaliști să întrebuințeze factorii de producție altfel decât ar fi făcut-o dacă ar fi ascultat doar de comenzile pieței. Făcând aceasta, noi nu ridicăm problema dacă această imixtiune este bună sau rea, din vreun punct de vedere preconceput. Noi punem doar întrebarea dacă ea poate sau nu să atingă acele obiective pe care urmăresc să le atingă cei ce recurg la ea.

Corupția

Analiza intervenționismului ar fi incompletă dacă nu ne-am referi și la fenomenul corupției.

Practic, nu există acțiuni de amestec guvernamental în sfera proceselor pieței care, văzute din punctul de vedere al cetățenilor afectați de ele, să nu trebuiască a fi calificate fie drept confiscări, fie drept cadouri. De regulă, un grup se înavuțește pe seama altor indivizi, sau a altor grupuri de indivizi. Dar există multe cazuri în care pagubei suferite de anumiți oameni nu-i corespunde nici un avantaj al altora.

Nu există nimic de felul unei metode juste și echitabile de exercitare a imensei puteri pe care o pune intervenționismul în mâinile legislativului și ale executivului. Adepții intervenționismului pretind să înlocuiască efectele – după cum spun ei „socialmente" dăunătoare – ale proprietății private și ale intereselor împământenite, cu discreția nelimitată a legislatorului cu desăvârșire înțelept și dezinteresat, secondat de asistenții săi conștiincioși și neobosiți, birocrații. În ochii lor, omul de rând este un copil neajutorat, care are mare nevoie de un gardian paternalist, care să îl păzească de capcanele viclene ale unei cete de răufăcători. Ei resping toate noțiunile tradiționale de lege și legalitate, în numele unei idei de dreptate „mai înalte și mai nobile". Orice ar face ei înșiși este întotdeauna drept, deoarece le dăunează acelora care ar dori, în mod egoist, să păstreze pentru ei înșiși ceea ce, din punctul de vedere al concepției acestea superioare despre dreptate, ar trebui să le aparțină altora. {735}

Noțiunile de egoism și de lipsă de egoism, așa cum intervin ele în asemenea raționamente, sunt auto-contradictorii și sterile. După cum am arătat, fiecare acțiune urmărește atingerea unei stări de lucruri pe care actorul o consideră mai bună decât starea care ar fi existat în lipsa acțiunii sale. În acest sens, fiecare acțiune trebuie calificată drept egoistă. Omul care le dă de pomană copiilor flămânzi o face fie pentru că evaluează propria sa satisfacție, anticipată de pe urma facerii acestui cadou, ca fiind superioară oricărei alte satisfacții, pe care și-ar putea-o procura cheltuind suma respectivă de bani, fie pentru că speră să fie răsplătit în lumea de dincolo. În sensul acesta, politicianul este întotdeauna egoist, indiferent dacă susține un program popular pentru a fi ales, sau dacă rămâne ferm legat de propriile sale convingeri nepopulare, lipsindu-se astfel de beneficiile pe care le-ar putea culege prin trădarea lor.

În terminologia anticapitalismului, cuvintele *egoist* și *neegoist* sunt întrebuințate pentru a-i clasifica pe oameni, din punctul de vedere al unei doctrine care socotește că singura stare naturală și echitabilă a condițiilor sociale constă în egalitatea avuțiilor și a veniturilor, care-i numește exploatatori pe cei care câștigă mai mult decât salariul mediu și care condamnă activitățile antreprenoriale, ca fiind dăunătoare binelui comun. A face afaceri, a depinde nemijlocit de aprobarea sau dezaprobarea acțiunilor tale de către consumatori, a căuta să câștigi patronajul cumpărătorilor și a obține profit, atunci când reușești să îi satisfaci pe aceștia mai bine decât rivalii tăi este egoist și rușinos, din punctul de vedere al ideologiei oficialităților. Numai cei aflați pe statul de plată guvernamental sunt socotiți nobili și lipsiți de egoism.

Din nefericire, deținătorii de funcții publice și staff-urile lor nu sunt angelici. Ei află foarte curând că, pentru oamenii de afaceri, deciziile lor înseamnă fie pierderi considerabile, fie – uneori – câștiguri considerabile. Cu siguranță că există și birocrați care nu primesc mită; dar există și alții, care sunt dornici să profite de orice șansă „sigură" de a „împărți" [beneficiile] cu cei pe care îi favorizează deciziile lor.

Favoritismul este pur și simplu inevitabil, în multe ramuri ale administrației măsurilor intervenționiste. Să luăm, de pildă, cazul permiselor de export,

sau de import. Pentru beneficiarul său, un asemenea permis are o anumită valoare bănească. Cui trebuie, oare, să-i acorde guvernul permisul – și cui trebuie să i-l refuze? Nu există nici un criteriu neutru sau obiectiv disponibil, pentru a lua această decizie în mod nepărtinitor și fără a da curs nici unui {736} favoritism. Nu contează dacă tranșarea afacerii este sau nu însoțită de vreun transfer monetar. Scandalul este același, chiar dacă permisiunea este acordată unor oameni care au furnizat, sau de la care se așteaptă să furnizeze alte feluri de servicii valoroase (cum ar fi acordarea voturilor) în beneficiul celor de care depinde decizia.

Corupția este efectul obișnuit al intervenționismului. Problemele care se ivesc pot fi lăsate în seama istoricilor și avocaților.[8]

8. Se obișnuiește astăzi să se pledeze cauza revoluțiilor comuniste prin denunțarea guvernelor necomuniste supuse atacului, ca fiind corupte. Astfel, cineva a încercat să justifice susținerea acordată de către o parte din presa americană și de către anumiți reprezentanți ai administrației americane, mai întâi comuniștilor chinezi, iar apoi celor din Cuba, etichetând drept corupte regimurile lui Ceang Kai-șec, iar apoi pe cel al lui Batista. Dar, din acest punct de vedere, apare drept justificată orice revoluție comunistă, împotriva oricărui guvern, care nu este întru totul adept al politicilor *laisser faire*.

XXVIII. INTERVENȚIA PRIN IMPOZITARE

1. Impozitul neutru

Pentru a menține în funcțiune aparatul social de coerciție și de constrângere, este necesară cheltuirea de muncă și de bunuri. În condițiile unui sistem de guvernare liberal, cheltuielile acestea sunt reduse, în comparație cu suma veniturilor indivizilor. Cu cât statul își extinde sfera activităților sale, cu atât mai mare va fi bugetul său.

Dacă statul deține și gestionează el însuși fabrici, ferme, păduri și mine, el poate avea în vedere acoperirea totală sau parțială a nevoilor sale financiare din dobânda și profitul pe care le realizează. Însă gestiunea guvernamentală a firmelor de afaceri este, de regulă, atât de ineficientă, încât dă naștere mai curând la pierderi, decât la profituri. Statul trebuie să recurgă la impozitare, adică el trebuie să-și procure venituri prin silirea supușilor săi să-i cedeze o parte din veniturile sau din avuția lor.

Putem concepe un mod de impozitare neutru, care n-ar determina devierea procesului pieței de la liniile de-a lungul cărora s-ar fi dezvoltat în absența vreunei impozitări. Numai că vasta literatură referitoare la problemele impozitării, precum și politicile guvernamentale, n-au acordat niciodată vreo atenție problemei impozitului *neutru*. Autorii lor au urmărit mai mult să determine un impozit *echitabil*.

Impozitul neutru ar afecta situația cetățenilor numai în măsura necesară datorită faptului că o parte din munca și din bunurile materiale disponibile sunt absorbite de aparatul guvernamental. În cadrul construcției imaginare a economiei uniform repetitive, bugetul prelevă continuu impozite și cheltuiește întreaga sumă ridicată, nici mai mult, nici mai puțin, în vederea acoperirii costurilor suportate datorită activităților funcționarilor guvernamentali. O parte din venitul fiecărui cetățean este consacrată cheltuielilor publice. Dacă presupunem că, în cadrul unei astfel de economii uniform repetitive, există o egalitate perfectă a veniturilor, astfel încât venitul fiecărei gospodării este proporțional cu numărul membrilor săi, atunci atât impozitul pe număr de persoane, cât și un impozit proporțional cu veniturile ar fi impozite neutre. În ipotezele de mai sus, între acestea n-ar exista nici o diferență. O parte din venitul fiecărui cetățean ar fi absorbit de cheltuielile publice și nu ar apărea nici un fel de efecte secundare ale impozitării.

Economia aflată în schimbare este complet diferită de această con- {738} strucție imaginară a unei economii uniform repetitive, în care veniturile sunt egale. Schimbările necontenite și inegalitatea avuției și a veniturilor sunt trăsături esențiale și necesare ale economiei dinamice de piață, singurul sistem economic de piață real și viabil. În cadrul unui astfel de sistem nici un impozit nu poate fi neutru. Ideea însăși de impozit neutru este la fel de irealizabilă ca și cea de bani neutri. Numai că, bineînțeles, motivele acestei inevitabile non-neutralități sunt diferite în cazul impozitelor, față de cel al banilor.

Un impozit pe număr de persoane, care impozitează în mod egal și uniform pe fiecare cetățean, indiferent de volumul veniturilor și al avuției sale, apasă mai greu asupra celor cu mijloace mai modeste decât asupra celor cu mijloace mai bogate. El restricționează mai sever producția de bunuri destinate consumului maselor, decât pe cea a articolelor consumate în special de cetățenii mai înstăriți. Pe de altă parte, el tinde să reducă economisirea și acumularea de capital mai puțin decât o face o impozitare mai severă a cetățenilor mai bogați. El nu încetinește tendința de reducere a productivității marginale a bunurilor de capital, relativ la productivitatea marginală a muncii, în aceeași măsură în care o face impozitarea care discriminează între cei cu un venit și o avuție mai ridicate și, prin urmare, nu întârzie în aceeași măsură ca aceasta tendința de creștere a ratelor salariale.

Politicile fiscale efectiv existente astăzi în toate țările nu se orientează decât după ideea că impozitele ar trebui determinate în funcție de „capacitatea de plată" a fiecărui cetățean. În cadrul considerațiilor care au determinat, în cele din urmă, acceptarea principiului capacității de plată, a existat o vagă idee că impozitarea mai drastică a celor mai avuți, în comparație cu cei care au mijloace mai moderate, ar face ca impozitul să fie cumva mai neutru. Dar, indiferent cum ar sta lucrurile în privința aceasta, este sigur că orice referire la impozitarea neutră a fost foarte curând complet abandonată. Principiul capacității de plată a fost ridicat la rangul de postulat al justiției sociale. Conform opiniei dominante astăzi, obiectivele fiscale și bugetare ale impozitării nu joacă decât un rol secundar. Rolul principal al impozitării este de a reforma condițiile sociale, după criteriul echității. Din acest punct de vedere, un impozit este socotit cu atât mai satisfăcător cu cât este mai puțin neutru și cu cât servește mai mult ca instrument de deviere a producției și a consumului de la acele linii înspre care le-ar fi călăuzit o piață neobstrucționată.

2. Impozitul total

Ideea de dreptate socială pe care o implică principiul capacității de plată este aceea a unei egalități perfecte a tuturor cetățenilor. Câtă vreme {739} mai există vreo inegalitate de venituri și averi, se poate susține în mod plauzibil că aceste venituri și avuții mai mari, indiferent cât de mic ar fi volumul lor absolut, indică o anumită capacitate excesivă de plată, ce trebuie impozitată, tot astfel cum se poate susține că orice inegalități de venit și de avuție care mai există indică o diferență de capacitate de plată. Singurul punct terminus logic al doctrinei capacității de plată constă în egalizarea completă a veniturilor și a avuțiilor, prin confiscarea tuturor veniturilor și averilor care trec de suma minimă aflată în mâinile cuiva.[1]

Noțiunea de impozit total este antiteza celei de impozit neutru. Impozitul total înseamnă impozitarea completă – confiscarea – tuturor veniturilor și a tuturor proprietăților. Apoi, din sipetul public umplut astfel, statul acordă tuturor alocații, în vederea acoperirii costurilor traiului lor. Sau, ceea ce revine la același lucru, statul lasă neimpozitată acea sumă pe care o consideră partea echitabilă cuvenită fiecăruia – și completează părțile acelora care au venituri mai mici, până la atingerea cuantumului unei părți echitabile.

Ideea unui impozit total nu poate fi gândită până la consecințele sale logice ultime. Dacă întreprinzătorii și capitaliștii nu obțin nici un beneficiu și nu suportă nici o pagubă personală de pe urma felului cum întrebuințează mijloacele de producție, ei devin indiferenți față de alegerea care trebuie făcută între diferitele comportamente posibile. Funcția lor socială dispare, iar ei devin administratorii iresponsabili și dezinteresați ai proprietății publice. Ei nu mai sunt ținuți să adapteze producția la dorințele consumatorilor. Dacă nu se impozitează decât veniturile, în vreme ce stocul de capital propriu-zis este scutit de impozite, atunci proprietarilor li se aplică un stimulent de a consuma o parte a avuției lor și, astfel, de a leza interesele tuturor. Impozitul total pe venit ar fi un mijloc deosebit de inept pentru transformarea capitalismului în socialism. Dacă impozitul total afectează avuția nu mai puțin decât veniturile, atunci el nu mai este un impozit, adică un mijloc de colectare a veniturilor guvernamentale în cadrul unei economii de piață. El devine o măsură în vederea tranziției la socialism. Îndată ce va fi adoptată, capitalismul va fi înlocuit de socialism.

Chiar și atunci când este privit ca o metodă de realizare a socialismului, impozitul total încă este criticabil. Anumiți socialiști au lansat planuri de reformă fiscală prosocialistă. Ei au recomandat fie un im-

1. Cf. Harley Lutz, *Guideposts to a Free Economy*, New York, 1945, p 76.

pozit de 100% pe proprietăți și donații, fie impozitarea completă a rentelor funciare și a tuturor veniturilor ilicite – adică, în terminologia socialistă, a veniturilor neprovenite din munca manuală depusă. Este inutil să examinăm aceste proiecte. Este suficient de știut că ele sunt {740} total incompatibile cu prezervarea economiei de piață.

3. Obiective fiscale și cele nefiscale ale impozitării

Obiectivele fiscale și cele nefiscale ale impozitării nu se armonizează unele cu altele.

Să considerăm, bunăoară, accizele pe băuturi alcoolice. Dacă le privim ca pe o sursă de venituri guvernamentale, ele apar cu atât mai adecvate cu cât aduc venituri mai mari. Desigur că, deoarece impozitele trebuie să ridice prețul băuturilor, ele restricționează vânzările și consumul. Este necesar să se stabilească empiric la ce rată de impozitare se maximizează venitul colectat. Dar, dacă privim aceste impozite ca pe un mijloc de reducere a consumului de băutură cât mai mult cu putință, atunci rata de impozitare va fi cu atât mai adecvată cu cât este mai ridicată. Dincolo de o anumită limită, impozitul determină o scădere considerabilă a consumului, concomitent cu una a veniturilor colectate. Dacă impozitul își atinge complet obiectivul său non-fiscal, de a-i dezobișnui cu totul pe oameni de consumul de băuturi alcoolice, atunci venitul scade la zero. El nu mai servește nici unui obiectiv fiscal; efectul său este exclusiv unul prohibitiv. Același lucru se poate spune nu doar despre toate felurile de impozite indirecte, ci și despre impozitele directe. Impozitele discriminatorii impuse asupra corporațiilor și a marilor firme de afaceri ar avea drept consecință, dacă ar crește peste o anumită limită, dispariția completă a corporațiilor și a marilor firme de afaceri. Prelevările din capital, impozitele pe proprietăți și pe moșteniri, precum și cele pe venit, sunt la fel de auto-dizolvante, dacă sunt împinse până la extreme.

Conflictul ireconciliabil între obiectivele fiscale și cele non-fiscale ale impozitării este insolubil. După cum pertinent a observat judecătorul șef Marshall [de la Curtea Supremă a Statelor Unite], puterea de a preleva impozite înseamnă puterea de a distruge. Această putere poate fi întrebuințată pentru distrugerea economiei de piață – și decizia fermă a multor guverne și partide este să o întrebuințeze pentru acest scop. Odată cu înlocuirea capitalismului cu socialismul, dualismul determinat de coexistența a două sfere distincte de acțiune dispare. Statul înghite întreaga orbită a acțiunilor autonome ale individului – și devine totalitar. El nu mai depinde, în vederea susținerii sale financiare,

de mijloacele extrase de la cetățeni. Nu mai există nimic de felul unei separații între fondurile publice și cele private.

Impozitarea este o chestiune care privește economia de piață. Una din trăsăturile caracteristice ale economiei de piață este că statul nu se amestecă în sfera fenomenelor de piață și că aparatul său tehnic este atât de redus, încât menținerea sa nu absoarbe decât o fracțiune modestă a sumei totale a veniturilor cetățenilor individuali. În acest caz, impozitele reprezintă vehiculul adecvat pentru asigurarea veniturilor necesare statului. El este adecvat deoarece impozitele sunt reduse și nu tulbură perceptibil producția și consumul. Dacă impozitele cresc dincolo de o limită moderată, ele încetează de a mai fi impozite și se {741} transformă în instrumente de distrugere a economiei de piață.

Această metamorfoză a impozitelor în arme de distrugere este emblema finanțelor publice din vremurile noastre. Nu ne preocupăm de judecățile cât se poate de arbitrare de valoare referitoare la întrebarea dacă impozitarea severă este un blestem sau un beneficiu și dacă acele cheltuieli care sunt finanțate din venitul colectat din impozite sunt sau nu înțelepte și benefice.[2] Ceea ce contează este că, pe măsură ce impozitarea se înăsprește, ea devine tot mai puțin compatibilă cu prezervarea economiei de piață. Nu este necesar să ne punem întrebarea dacă este sau nu adevărat că „nici o țară n-a fost încă ruinată de cheltuieli bănești substanțiale făcute de către public și pentru public".[3] Este incontestabil că economia de piață poate fi ruinată prin cheltuieli publice substanțiale și că intenția multor persoane este de a o ruina în acest fel.

Oamenii de afaceri se plâng de opresivitatea impozitelor aspre. Oamenii de stat sunt alarmați datorită pericolului să „ne mâncăm semințele de sad". Dar adevărata problemă a impozitării ține de paradoxul că, pe măsură ce impozitele cresc, ele subminează tot mai mult economia de piață, subminând simultan și sistemul de impozitare însuși. Astfel, devine evident faptul că, în ultimă instanță, prezervarea proprietății și măsurile confiscatoare sunt incompatibile. Fiecare impozit specific, precum și întregul sistem de impozitare al țării, devin auto-distructive dincolo de un anumit nivel al ratelor de prelevare.

4. Cele trei tipuri de intervenționism fiscal

Diversele metode de impozitare care pot fi întrebuințate în vederea reglementării unei economii – așadar ca mijloace ale unei politici intervenționiste – pot fi clasificate în trei grupe:

2. Aceasta este metoda obișnuită de analiză a problemelor de finanțe publice. Cf., de ex., Ely, Adams, Lorenz și Young, *Outlines of Economics*, ed. a 3-a, New York, 1920, p. 702.

3. *Ibid.*

1. Impozitul urmărește suprimarea sau restricționarea completă a producției anumitor bunuri. Astfel, el intervine indirect și în sfera consumului. Nu contează dacă acest obiectiv este urmărit prin impunerea de impozite speciale, sau prin scutirea anumitor produse de un impozit general, sub incidența căruia cad toate celelalte produse, sau acele produse pe care consumatorii le-ar fi preferat, în absența unei discriminări fiscale. Scutirea de impozite este întrebuințată ca un mijloc intervenționist în cazul taxelor vamale. Produsul autohton nu este împovărat de tarifele care afectează doar mărfurile importate din străinătate. Multe {742} țări recurg la discriminare fiscală în vederea regularizării producției lor interne. De exemplu, ele încearcă încurajarea producției de vin, un produs al viticultorilor mici și mijlocii, în dauna producției de bere, un produs al unor mari fabricanți, prin impunerea unei accize mai severe asupra berii decât asupra vinului.

2. Impozitul expropriază o parte din venit sau din avere.

3. Impozitul expropriază în întregime venitul și averea.

Nu este necesar să ne ocupăm de al treilea tip de impozite, deoarece el nu este decât un mijloc de realizare a socialismului și se situează, prin urmare, în afara sferei intervenționismului.

Primul tip nu diferă, în privința efectelor sale, de măsurile restrictive de care ne vom ocupa în capitolul următor.

Tipul al doilea se referă la măsuri confiscatoare, de felul celor analizate în capitolul XXXII.

XXIX. RESTRICȚIONAREA PRODUCȚIEI

1. Natura restricțiilor

Ne vom ocupa, în acest capitol, de acele măsuri care urmăresc direct și în principal devierea producției (în accepțiunea cea mai largă a acestui termen, care include comerțul și transportul) de la căile pe care ar apuca-o într-o economie de piață neobstrucționată. Bineînțeles că orice amestec autoritar în sfera afacerilor deviază producția de la căile pe le-ar urma, dacă ar fi direcționată exclusiv de cererea consumatorilor, așa cum se manifestă aceasta pe piață. Trăsătura caracteristică a amestecului restrictiv în procesul de producție este că devierea producției nu este doar un efect secundar inevitabil și neintenționat, ci tocmai ceea ce urmărește autoritatea să provoace. Ca orice alt act de intervenție, asemenea măsuri restrictive afectează și consumul. Dar, în cazul măsurilor restrictive pe care le avem în vedere în acest capitol, nu acesta este obiectivul principal pe care îl vizează autoritatea. Guvernul dorește să se amestece în producție. Faptul că măsurile sale influențează și consumul este, din punctul său de vedere, fie în întregime contrar intențiilor sale, fie, cel puțin, o consecință nedorită cu care se reconciliază, deoarece este inevitabilă și este considerată un rău minor, în comparație cu urmările non-intervenției.

Restricționarea producției înseamnă că statul fie interzice, fie îngreuiază, sau face mai scumpă producția, transportul, sau distribuția anumitor articole, sau întrebuințarea unor anumite procese de producție, de transport, sau de distribuție. În felul acesta, autoritatea elimină o parte dintre mijloacele disponibile pentru satisfacerea dorințelor oamenilor. Efectul amestecului ei este că oamenii sunt împiedicați să-și întrebuințeze cunoștințele și capacitățile, munca și mijloacele lor materiale de producție, în felul în care ar obține cele mai ridicate venituri și și-ar satisface nevoile cât mai pe deplin cu putință. Astfel de amestecuri fac ca oamenii să fie mai săraci și mai puțin satisfăcuți.

Aceasta este esența problemei. Toate subtilitățile și despicările de fire în patru, irosite în efortul de a infirma această teză fundamentală, sunt inutile. Pe piața neobstrucționată prevalează o tendință irezistibilă de întrebuințare a fiecărui factor de producție în vederea celei mai adecvate cu putință satisfaceri a celor mai intense nevoi ale con- {744}

sumatorilor. Dacă statul se amestecă în acest proces, el nu poate decât reduce satisfacția; el nu o poate niciodată spori.

Corectitudinea acestei teze a fost demonstrată într-o manieră excelentă și de nerespins, cu privire la tipul cel mai important, din punct de vedere istoric, de intervenție a guvernului în sfera producției, care este acela al barierelor în calea comerțului internațional. În domeniul acesta, rezultatele economiștilor clasici, îndeosebi cele ale lui Ricardo, sunt finale și dau răspunsul definitiv la problemă. Tot ce poate realiza un tarif vamal este să devieze producția, din acele locații în care outputul pe unitate de input este mai mare, înspre locații unde acest raport este mai mic. El nu augmentează producția, ci o reduce.

Lumea se entuziasmează de presupusa încurajare a producției de către stat. Dar statul nu are posibilitatea de a încuraja o ramură productivă, decât reducând alte ramuri. El retrage factori de producție din acele ramuri în care i-ar aloca piața liberă și îi orientează spre alte ramuri. Este prea puțin important ce fel de procedee administrative întrebuințează guvernul în vederea obținerii acestui efect. El poate subvenționa explicit, sau poate camufla subsidiile prin impunerea de taxe vamale, silindu-și, în felul acesta, supușii să suporte costurile. Singurul lucru care contează este că oamenii sunt siliți să renunțe la anumite satisfacții pe care le prețuiesc mai mult – și sunt compensați numai cu satisfacții pe care le prețuiesc mai puțin. La rădăcina modului de gândire intervenționist se găsește întotdeauna ideea că guvernul, sau statul, este o entitate aflată în afara și deasupra procesului social de producție, că el posedă ceva care nu provine din impozitarea supușilor săi – și că poate cheltui acest ceva mitic în diverse scopuri. Aceasta este fabula lui Moș Crăciun, elevată de Lordul Keynes la demnitatea de doctrină economică și preluată entuziast de toți cei ce așteaptă avantaje personale de pe urma cheltuielilor guvernamentale. Ca antidot împotriva acestor erori populare, este necesar să accentuăm truismul că guvernul nu poate cheltui sau investi decât ceea ce prelevă de la cetățeni și că aceste cheltuieli și investiții suplimentare reduc cheltuielile și investițiile cetățenilor, în exact aceeași măsură.

În vreme ce statul nu are nici un fel de putere de a-i face pe oameni mai prosperi prin intervenții în sfera afacerilor, el are în orice caz puterea de a le reduce satisfacția, prin restricționarea producției.

2. Prețul restricțiilor

Faptul că restricționarea producției presupune invariabil reducerea satisfacției cetățenilor individuali nu înseamnă că asemenea restricții {745} trebuie numaidecât considerate ca fiind păgubitoare. Statul nu recur-

ge fără motiv la măsuri restrictive. El urmărește atingerea anumitor scopuri și consideră că restricțiile sunt mijlocul potrivit, în vederea realizării planurilor sale. Evaluarea politicilor restrictive depinde, prin urmare, de răspunsul la două întrebări: sunt mijloacele alese de către guvern adecvate pentru atingerea scopului urmărit de el? Și: constituie realizarea acestui scop o compensație pentru privațiunile cetățenilor individuali? Punând aceste probleme, analizăm restricționarea producției tot astfel cum analizăm impozitele. Plătirea impozitelor reduce și ea nemijlocit satisfacția contribuabilului. Dar acesta este prețul pe care contribuabilul îl plătește pentru serviciile furnizate de către stat societății și fiecăruia dintre membrii acesteia. În măsura în care statul își îndeplinește funcțiile sale sociale și impozitele nu depășesc nivelul necesar prezervării funcționării normale a aparatului guvernamental, ele constituie niște costuri necesare și economic justificate.

Adecvarea acestui mod de analizare a măsurilor restrictive este evidentă mai ales în toate cazurile în care restricțiile sunt adoptate ca un substitut al impozitării. Totalitatea cheltuielilor pentru apărarea națională sunt suportate de vistieria statului, din veniturile publice. Dar uneori se adoptă o altă procedură. Se întâmplă uneori ca pregătirea țării pentru a respinge agresiunile să depindă de existența anumitor ramuri industriale, care ar lipsi de pe o piață liberă. Industriile acestea trebuie subvenționate, iar subvențiile acordate trebuie privite ca orice altă cheltuială destinată armamentului. Caracterul lor rămâne neschimbat și dacă guvernul acordă subvențiile indirect, prin impunerea unei taxe la importuri la produsele respective. Diferența este numai că, în acest caz, consumatorii sunt afectați nemijlocit de povara costurilor suportate, în vreme ce, în cazul subvențiilor guvernamentale, ei achită aceste costuri indirect, prin plata de impozite mai ridicate.

Atunci când au impus măsuri restrictive, guvernele și parlamentele n-au ținut practic niciodată cont de consecințele amestecului lor în sfera afacerilor. Astfel, ele au pornit cu voioșie de la premisa că tarifele protecționiste au capacitatea să ridice nivelul de trai al țării – și au refuzat cu obstinație să admită corectitudinea învățăturilor economice referitoare la efectele protecționismului. Condamnarea de către economiști a protecționismului este irefutabilă și liberă de orice partizanat politic. Într-adevăr, economiștii nu susțin că protecția este rea dintr-un punct de vedere preconceput. Ei afirmă că protecția nu poate atinge acele obiective pe care urmăresc, de regulă, să le atingă guvernele care recurg la ea. Ei nu pun în discuție obiectivul ultim al acțiunii guvernamentale, ci doar resping mijloacele alese, ca fiind inadecvate pentru realizarea scopului propus.

Dintre toate măsurile restrictive, de cea mai mare popularitate se bucură acelea care se auto-intitulează legislație adoptată în beneficiul muncitorilor, sau legislație pro-laburistă (*pro-labor legislation*). Și în {746} cazul acesta guvernele și opinia publică se înșală grav cu privire la efecte. Acești oameni cred că restricționarea numărului orelor de lucru și interzicerea muncii copiilor nu-i afectează negativ decât pe patroni și este un „câștig social" pentru salariați. Însă lucrul acesta nu este adevărat, decât în măsura în care astfel de legi reduc oferta de mână de lucru și augmentează, în felul acesta, productivitatea marginală a mâinii de lucru, în raport cu productivitatea marginală a capitalului. Dar scăderea ofertei de mână de lucru determină și o scădere a volumului total de bunuri și servicii produse și, prin urmare, a consumului mediu *per capita*. Plăcinta în ansamblu scade, însă felia care le revine salariaților din plăcinta mai mică este proporțional mai mare decât ceea ce primeau din plăcinta mai mare; simultan, porția capitaliștilor scade.[1] Dacă această evoluție afectează sau nu, pozitiv sau negativ, ratele salariale reale ale diverselor grupuri de salariați, depinde de datele concrete ale fiecărui caz în parte.

Entuziasmul popular față de legislația adoptată în beneficiul muncitorilor s-a bazat pe eroarea conform căreia ratele salariale nu au nici un fel de legătură cauzală cu valoarea pe care prestația muncitorului i-o adaugă materialului. Ratele salariale, afirmă „legea de fier a salariilor", sunt determinate de cantitatea minimă de lucruri indispensabile, care sunt necesare pentru prezervarea vieții; ele nu pot depăși nicicând nivelul de subzistență. Diferența dintre valoarea produsă de muncitor și salariul acordat acestuia îi revine patronului exploatator. Dacă acest surplus este redus prin reducerea orelor de lucru, atunci muncitorul este scutit de o parte din truda și necazul său, salariul său rămâne neschimbat, iar patronul este lipsit de o parte din profitul său inechitabil. Restricționarea outputului total nu reduce decât venitul burghezilor exploatatori.

S-a arătat deja că rolul jucat de legislația pro-laburistă în cadrul capitalismului occidental a fost, până nu cu mulți ani în urmă, cu mult mai puțin important decât ar putea sugera vehemența cu care au fost discutate în public problemele corespunzătoare. Legislația muncii nu a furnizat, în cea mai mare parte, decât o recunoaștere legală a schimbărilor de condiții care interveniseră deja, datorită evoluției rapide a afa-

1. Profiturile și pierderile antreprenoriale nu sunt afectate de legislația pro-laburistă, deoarece ele depind exclusiv de ajustarea mai mult sau mai puțin încununată de succes a producției la schimbarea condițiilor pieței. În raport cu acestea, legislația muncii nu contează decât ca un factor producător de schimbare.

cerilor.[2] Însă, în țările care au adoptat cu întârziere metodele capitaliste de producție și sunt înapoiate în ce privește dezvoltarea modernă a metodelor de procesare și de manufacturare, problema legislației muncii este crucială. Induși în eroare de doctrinele eronate ale intervenționismului, politicienii din aceste țări consideră că pot ameliora situația maselor de săraci prin copierea legislației existente în țările capitaliste cele mai avansate. Ei privesc chestiunile acestea ca și cum n-ar trebui analizate decât din perspectiva care în mod eronat se numește „umanitară" – și nu sesizează adevărata problemă. {747}

Este din păcate adevărat că în Asia există multe milioane de copii mici care sunt săraci și mor de foame, că salariile sunt extrem de scăzute, în comparație cu standardele americane, sau ale Europei Occidentale, că orele de muncă sunt multe și că situația sanitară a atelierelor este deplorabilă. Dar singurul mijloc de eliminare a acestor rele este de a munci, de a produce și de a economisi mai mult, acumulând astfel mai mult capital. Pentru orice ameliorare de durată lucrurile acestea sunt indispensabile. Măsurile restrictive susținute de cei ce se auto-intitulează filantropi și umanitariști ar fi zadarnice. Ele nu numai că nu ar ameliora situația, dar ar determina o considerabilă înrăutățire a ei. Dacă părinții sunt prea săraci pentru a-și hrăni în mod adecvat copiii, atunci interzicerea muncii copiilor îi condamnă pe aceștia la moarte prin inaniție. Dacă productivitatea marginală a muncii este atât de scăzută încât un lucrător nu poate câștiga în zece ore de muncă decât un salariu necorespunzător în comparație cu salariile americane, atunci lucrătorului nu i se face un bine prin decretarea zilei de muncă de opt ore.

Problema aflată în discuție nu este dezirabilitatea ameliorării bunăstării materiale a salariatului. Adepții legilor numite în mod eronat favorabile muncitorilor obliterează în mod deliberat problema, atunci când repetă, la nesfârșit, că mai mult agrement, salarii reale mai ridicate și eliberarea copiilor și a femeilor căsătorite de necesitatea de a căuta slujbe ar face ca familiile de muncitori să devină mai fericite. Ei recurg la falsități și calomnii ignobile, atunci când îi numesc pe cei ce se împotrivesc acestor legi, ca fiind în detrimentul intereselor vitale ale salariaților, „hăituitori ai muncitorilor" și „dușmani ai lucrătorilor". Dezacordul nu se referă la scopurile urmărite; el nu privește decât mijloacele care trebuie aplicate, în vederea realizării acestora. Întrebarea nu este dacă ameliorarea bunăstării maselor este sau nu dezirabilă. Ea este numai dacă decretele guvernamentale, care restricționează numărul orelor de muncă și posibilitatea de angajare a femeilor și a copiilor,

2. Cf. mai sus, pp. 614-617.

constituie mijlocul adecvat în vederea ridicării nivelului de trai al muncitorilor. Aceasta este o problemă pur catalactică, rezolvabilă de către teoria economică. Vorbăria emoțională trece pe lângă subiect. Ea nu este decât o camuflare nefericită a faptului că acești adepți ipocriți ai restricțiilor sunt incapabili de a formula vreo obiecție validă împotriva argumentelor bine fundamentate ale economiștilor.

Faptul că nivelul de trai al muncitorului american obișnuit este incomparabil mai satisfăcător decât cel al muncitorului indian obișnuit, că în Statele Unite orele de muncă sunt mai puține și că cei mici sunt trimiși la școală și nu în fabrici, nu este o realizare a guvernului și a legilor din această țară. Acestea sunt rezultatul faptului că investiția per capita de capital făcută de patroni este cu mult mai mare decât în {748} India și că, în consecință, productivitatea marginală a muncii este cu mult mai mare. Meritul nu este al „politicilor sociale"; este un rezultat al metodelor *laissez faire*, din trecutul care s-a abținut de la sabotarea evoluțiilor capitalismului. Asiaticii trebuie să adopte acest sistem *laissez faire*, dacă doresc să amelioreze situația popoarelor lor.

Sărăcia din Asia și din alte țări înapoiate se datorează acelorași cauze care au făcut condițiile nesatisfăcătoare în perioadele timpurii ale capitalismului occidental. În vreme ce cifrele populației creșteau rapid, politicile restrictive întârziau ajustarea metodelor de producție la nevoile numărului aflat în creștere al gurilor ce trebuiau hrănite. Deschiderea drumului libertății economice, care a ridicat nivelul mediu de trai la înălțimi nemaivăzute, este meritul nepieritor al economiștilor care au susținut sistemul *laissez faire*, pe care manualele universitare tipice îi depreciază, ca pe niște pesimiști și niște apologeți ai lăcomiei inechitabile a burghezilor exploatatori.

Teoria economică nu este dogmatică, așa cum susțin adepții omnipotenței guvernamentale și ai dictaturilor totalitariste, care se auto-intitulează „neortodocși". Teoria economică nici nu aprobă, nici nu dezaprobă măsurile guvernamentale de restricționare a producției și a outputului. Ea pur și simplu consideră că este de datoria sa să clarifice consecințele acestor măsuri. Alegerea măsurilor ce urmează a fi adoptate îi revine poporului. Dar, atunci când alege, poporul nu trebuie să nesocotească învățămintele economiștilor, dacă dorește să atingă obiectivele urmărite.

Există, desigur, cazuri în care oamenii pot să considere că anumite măsuri restrictive sunt justificate. Reglementările referitoare la prevenirea incendiilor sunt restrictive și augmentează costurile producției. Dar reducerea outputului total pe care o produc este prețul ce trebuie plătit pentru evitarea unui dezastru și mai mare. Decizia referitoare la

fiecare măsură restrictivă este luată pe baza unei cumpăniri meticuloase a costurilor ce trebuie suportate cu beneficiile ce se pot obține. Nici o persoană rezonabilă nu poate pune această regulă în discuție.

3. Restricția ca privilegiu

Orice perturbare a datelor pieței afectează diverșii indivizi și diversele grupuri în feluri diferite. Pentru unii oameni ea este o binefacere, pentru alții o lovitură. Aceste efecte se istovesc numai după un timp, atunci când producția se adaptează apariției noilor date. Astfel, o măsură restrictivă, deși este dezavantajoasă pentru imensa majoritate, poate ameliora temporar situația anumitor oameni. Pentru cei favorizați, măsura revine la dobândirea unui privilegiu. Ei solicită asemenea măsuri, deoarece doresc să fie privilegiați. {749}

Și în acest caz, exemplul cel mai izbitor ne este oferit de protecționism. Impunerea unei taxe pe importul unui bun îi împovărează pe consumatori. Dar ea este o binefacere pentru producătorii autohtoni. Din punctul lor de vedere, decretarea de noi tarife și creșterea celor existente este un lucru excelent.

Același lucru se poate spune despre multe alte măsuri restrictive. Dacă statul restricționează, fie direct, fie prin discriminare fiscală, marile afaceri și corporațiile, atunci poziția competitivă a întreprinderilor mici este consolidată. Dacă restricționează funcționarea marilor magazine și a lanțurilor de magazine, deținătorii de mici magazine se bucură.

Este important să se înțeleagă că ceea ce consideră a fi un avantaj cei favorizați de aceste măsuri nu durează decât un interval de timp limitat. Pe termen lung, privilegiul acordat unei anumite clase de producători își pierde puterea de a crea câștiguri specifice. Branșa privilegiată atrage nou-veniți, iar competiția dintre aceștia tinde să elimine câștigurile specifice, rezultate de pe urma privilegiului. Astfel, dorința răsfățaților legislației de a dobândi privilegii este insațiabilă. Ei continuă să ceară noi privilegii, deoarece cele vechi își pierd puterea.

Pe de altă parte, abolirea unei măsuri restrictive la a cărei existență structura producției s-a ajustat deja, înseamnă o nouă perturbare a datelor pieței, ce favorizează interesele pe termen scurt ale anumitor oameni și dăunează intereselor pe termen scurt ale altora. Să ilustrăm această chestiune cu ajutorul exemplului tarifelor vamale. Cu ani în urmă, să zicem în 1920, Ruritania a decretat un tarif pe importul de piele. Acesta a fost o binefacere pentru întreprinzătorii care, la momentul respectiv, se întâmpla să activeze în industria pielăriei. Dar apoi, cu trecerea timpului, această industrie s-a extins și câștigurile picate

din cer, de care s-au bucurat pielarii în 1920 și în anii următori, s-au isprăvit. N-a rămas decât faptul că o parte din producția mondială de obiecte de pielărie este translatată, din locațiile în care outputul per unitatea de input este mai mare, în locații din Ruritania, unde costurile de producție necesare sunt mai mari. Rezidenții Ruritaniei plătesc prețuri mai mari pentru piele, decât cele pe care le-ar plăti în absența tarifului. Deoarece o parte mai mare a capitalului și a forței de muncă din Ruritania este întrebuințată în pielării, decât cea care ar fi întrebuințată astfel în condiții de liber schimb în sfera pielăritului, o serie de alte industrii autohtone s-au restrâns, sau, cel puțin, au fost împiedicate să se dezvolte. Din străinătate se importă mai puțină piele și se exportă o cantitate mai mică de produse din Ruritania, ca plată pentru pielea de import. Astfel, volumul comerțului internațional al Ruritaniei este redus. Nici măcar un singur suflet, din întreaga lume, nu beneficiază de vreun avantaj de pe urma păstrării vechiului tarif. Dimpotrivă, toată lumea este păgubită de scăderea outputului total al efortului industrial al omenirii. Dacă politicile adoptate de Ruritania cu privire la pielărit {750} ar fi adoptate de toate țările și cu privire la toate mărfurile, în modul cel mai rigid cu putință, astfel încât să fie complet abolit comerțul internațional și încât toate țările să devină perfect autarhice, atunci toți oamenii ar trebui să se lipsească în întregime de avantajele de care se bucură datorită diviziunii internaționale a muncii.

Este evident faptul că abolirea tarifului pe importurile de piele din Ruritania trebuie, pe termen lung, să aducă beneficii tuturor: atât ruritanilor, cât și străinilor. Dar, pe termen scurt, ea ar leza interesele capitaliștilor care au investit în pielăriile ruritane. Ea ar dăuna, nu mai puțin, intereselor pe termen scurt ale muncitorilor ruritani specializați în activități legate de pielărit. O parte dintre ei ar trebui fie să emigreze, fie să-și modifice ocupația. Acești capitaliști și muncitori combat cu îndârjire orice tentative de reducere a tarifului pe importul de piele, sau de abolire completă a acestuia.

Iată de ce este politic extrem de dificil să isprăvim cu toate măsurile ce restricționează producția, după ce structura afacerilor s-a adaptat la existența lor. Deși efectele lor sunt dăunătoare pentru toată lumea, dispariția lor ar fi dezavantajoasă, pe termen scurt, pentru anumite grupuri speciale. Aceste grupuri speciale, care sunt interesate de prezervarea măsurilor restrictive, nu sunt, desigur, decât niște minorități. În Ruritania, numai acea mică parte din populație care este angajată în pielării ar suferi de pe urma abolirii tarifului pe importul de piele. Imensa majoritate a oamenilor sunt cumpărători de piele și de bunuri confecționate din piele și ar avea de câștigat de pe urma unei scăderi

a prețurilor la aceste bunuri. În afara granițelor Ruritaniei, nu ar avea de suferit decât acei oameni care sunt angajații industriilor ce se vor restrânge, datorită extinderii care va surveni în industria pielăritului.

Ultima obiecție pe care o formulează adversarii liberului schimb sună astfel: să admitem că numai acei ruritani care sunt angajați în pielărit sunt imediat interesați de prezervarea tarifului pe importul de piele. Numai că fiecare ruritan aparține uneia dintre nenumăratele ramuri ale producției. Dacă fiecare produs autohton este protejat de un tarif vamal, atunci trecerea la liberul schimb va dăuna intereselor fiecărei industrii și, prin urmare, tuturor grupurilor specializate de capitaliști și de muncitori, a căror sumă constituie întreaga țară. Rezultă că abolirea tarifului i-ar prejudicia, pe termen scurt, pe toți cetățenii. Și numai interesele pe termen scurt contează.

Acest argument este de trei ori eronat. În primul rând, nu este adevărat că toate ramurile industriale ar fi vătămate de trecerea la liberul schimb. Dimpotrivă. Acele ramuri în care costurile comparative de producție sunt mai reduse se vor extinde, în condiții de liber schimb. Interesele lor pe termen scurt ar fi favorizate de abolirea tarifelor vamale. Existența unui tarif la produsele pe care le fabrică ele însele nu constituie nici un avantaj pentru ele, deoarece ele ar putea nu doar să {751} supraviețuiască, ci și să se dezvolte, în condiții de liber schimb. Lor le dăunează tariful vamal pe acele produse pentru care costurile comparative sunt mai ridicate în Ruritania decât în străinătate, deoarece el direcționează spre aceste din urmă ramuri capital și mână de lucru care, altminteri, ar fi contribuit la „fertilizarea" lor.

În al doilea rând, principiul termenului scurt este în întregime eronat. Pe termen scurt, fiecare schimbare a datelor pieței îi afectează negativ pe cei care nu au prevăzut-o din timp. Un adept consecvent al principiului termenului scurt trebuie să pledeze pentru rigiditatea și imutabilitatea perfectă a tuturor datelor și să se opună oricărei schimbări, inclusiv ameliorărilor terapeutice și tehnologice.[3] Dacă, atunci când acționează, oamenii ar prefera întotdeauna evitarea relelor din viitorul mai apropiat, față de evitarea relelor dintr-un viitor mai îndepărtat, atunci ei s-ar prăbuși la un nivel animalic. Însăși esența acțiunii umane, spre deosebire de comportamentul animalelor, este de a renunța în mod conștient la o anumită satisfacție temporal mai apropiată, în vederea dobândirii unei satisfacții mai mari, dar temporal mai îndepărtate.[4]

3. De acest tip de consecvență au dat dovadă unii filosofi naziști. Cf. Sombart, *A New Social Philosphy*, pp. 242-245.

4. A se vedea mai sus, pp. 479-488.

În fine, dacă avem în vedere problema abolirii cuprinzătorului sistem de tarife vamale al Ruritaniei, nu trebuie să uităm faptul că interesele pe termen scurt ale celor angajați în pielărit nu sunt lezate decât de abolirea unui anumit tarif, dar ele sunt favorizate de abolirea celorlalte tarife, care privesc produse ale industriilor al căror cost comparativ este ridicat. Este adevărat că ratele salariale ale pielarilor se vor reduce, câtva timp, relativ la cele din alte ramuri – și că se va scurge un timp până când se va atinge proporția adecvată între ratele salariale existente în diferitele ramuri productive din Ruritania. Dar, concomitent cu reducerea doar temporară a câștigurilor lor, acești muncitori vor înregistra o scădere a prețurilor la multe dintre articolele pe care le cumpără. Iar această tendință de ameliorare a condițiilor lor nu este un fenomen specific numai perioadei de tranziție. El este manifestarea binecuvântărilor continue ale liberului schimb, care, translatând fiecare ramură industrială la locația în care costul său comparativ este cel mai redus, augmentează productivitatea muncii și cantitatea totală de bunuri produse. Este vorba de binefacerea de durată pe care liberul schimb o asigură fiecărui membru al societății de piață.

Opoziția față de abolirea protecției tarifare ar fi rezonabilă, din punctul de vedere personal al celor angajați în industria pielăritului, dacă tariful pe importul de piele ar fi singurul tarif. În acest caz ar fi explicabilă atitudinea lor, ca fiind determinată de interesele statutului lor, interesele unei caste, care ar fi temporar lezate de abolirea privilegiului, deși simpla lui prezervare nu le mai conferă nici un avantaj. Dar, în cazul acesta ipotetic, opoziția pielarilor ar fi lipsită de sorți de izbândă. Majoritatea cetățenilor țării ar anula-o. Ceea ce strânge rândurile protecționiștilor este faptul că tariful la produse de piele nu constituie o excepție, că numeroase ramuri industriale se află într-o poziție similară și se luptă împotriva abolirii barierelor tarifare ce privesc propriile lor ramuri. Bineînțeles că această alianță nu se bazează pe interesele fiecăruia dintre grupurile speciale. Dacă toată lumea este protejată în egală măsură, nu numai că toată lumea pierde în calitate de consumator ceea ce câștigă în calitate de producător. Toată lumea este afectată negativ de scăderea generală a productivității muncii, generată de translatarea industriilor din locațiile mai favorabile în locații mai puțin favorabile. În sens invers, abolirea tuturor tarifelor vamale ar favoriza pe toată lumea pe termen lung, în vreme ce paguba pe termen scurt, pe care abolirea vreunui tarif o poate provoca intereselor grupului special respectiv este, chiar și pe termen scurt, cel puțin parțial compensată, de consecințele abolirii tarifelor la bunurile pe care le cumpără și le consumă membrii acestui grup.

{752}

Mulți oameni percep protecția tarifară ca și cum ar fi un privilegiu acordat salariaților din țările lor, care le-ar asigura acestora, pe întreaga durată a existenței sale, un nivel de trai mai ridicat decât cel de care s-ar bucura în condiții de liber schimb. Argumentul acesta este susținut nu numai de Statele Unite, ci de toate țările din lume în care ratele salariale medii sunt mai ridicate decât în vreo altă țară.

Acum, este adevărat că, în condiții de mobilitate perfectă a capitalului și a mâinii de lucru, s-ar manifesta în întreaga lume o tendință de egalizare a prețurilor plătite pentru munca de același fel și de aceeași calitate.[5] Pe de altă parte, chiar și dacă ar exista liber schimb al produselor, această tendință ar continua să lipsească în lumea noastră reală, a barierelor la migrație și a instituțiilor care obstrucționează investițiile străine de capital. Productivitatea marginală a muncii este mai ridicată în Statele Unite decât în India, deoarece capitalul investit per capita, corespunzător populației angajate în muncă, este mai mare – și deoarece muncitorii indieni sunt împiedicați să se mute în America și să participe la competiția pentru slujbe de pe piața americană a muncii. Nu este necesar, atunci când analizăm cauzele acestei diferențe, să investigăm dacă resursele naturale sunt sau nu mai abundente în America decât în India și dacă muncitorii indieni sunt sau nu rasial inferiori celor americani. Indiferent de răspunsul la aceste întrebări, faptele menționate mai sus, adică barierele instituționale în calea mobilității capitalului și a mâinii de lucru, sunt suficiente pentru a explica absența tendinței de egalizare. Cum abolirea tarifelor americane nu ar {753} putea afecta aceste două fapte, ea nu ar putea afecta negativ nivelul de trai al muncitorului american.

Dimpotrivă. Dată fiind o situație în care mobilitatea capitalului și a muncii sunt restricționate, tranziția la liberul schimb pentru produse trebuie, în mod necesar, să ridice nivelul de trai al americanilor. Acele industrii pentru care costurile în America sunt mai ridicate (pentru care productivitatea americană este mai scăzută) s-ar restrânge, iar acelea pentru care costurile sunt mai reduse (pentru care productivitatea este mai mare) s-ar extinde.

În condiții de liber schimb, ceasornicarii elvețienii și-ar extinde vânzările pe piața americană, iar vânzările rivalilor lor americani s-ar restrânge. Dar aceasta n-ar fi decât o parte a consecințelor liberului schimb. Vânzând și producând mai mult, elvețienii ar câștiga și ar cumpăra mai mult. Nu contează dacă ar cumpăra ei înșiși mai mult din produsele altor industrii americane, sau dacă și-ar augmenta cumpărăturile de pe piața internă și din alte țări, cum ar fi Franța. Indiferent

5. Pentru o analiză detaliată, cf. mai sus, p. 626.

ce se va întâmpla, echivalentul dolarilor adiționali pe care i-au câștigat trebuie, în cele din urmă, să ajungă în Statele Unite, unde va spori vânzările unora dintre industriile americane. Dacă elvețienii nu renunță la produsele lor, făcându-le cadou, ei trebuie să cheltuiască acești dolari cumpărând ceva.

Opinia populară contrară se datorează ideii iluzorii că America și-ar putea augmenta cumpărăturile de bunuri din import prin reducerea sumei totale a deținerilor monetare ale cetățenilor săi. Este vorba de eroarea notorie conform căreia oamenii ar cumpăra fără să țină seama de deținerile lor monetare și conform căreia însăși existența de dețineri monetare nu este altceva decât rezultatul faptului că ceva rămâne în surplus, deoarece nu mai este nimic de cumpărat. Am arătat deja de ce această doctrină mercantilistă este în întregime greșită.[6]

Ceea ce aduce cu adevărat tariful vamal în sfera ratelor salariale și a nivelului de trai al salariaților este cu totul altceva.

Într-o lume în care ar exista liber schimb pentru bunuri, în vreme ce migrația muncitorilor și investițiile străine ar fi restricționate, ar prevala o tendință de stabilire a unei anumite relații între salariile plătite pentru același tip și aceeași calitate de muncă, în diverse țări. O tendință către egalizarea ratelor salariale nu se poate manifesta. Dar, prețurile finale plătite pentru mâna de lucru în diverse țări s-ar afla într-o anumită relație numerică. Aceste prețuri finale se caracterizează prin faptul că toți cei dornici să primească salarii pot obține o slujbă și toți cei dornici să angajeze muncitori sunt în măsură să angajeze oricâți oameni doresc. Există „deplină întrebuințare a forței de muncă”.

Să presupunem că nu există decât două țări – Ruritania și Laputania. {754} În Ruritania ratele salariale finale sunt dublul celor existente în Laputania. Acum, guvernul Ruritaniei recurge la una dintre acele măsuri care sunt eronat numite „favorabile muncitorilor”. El împovărează patronii cu o cheltuială adițională, a cărei pondere este proporțională cu numărul de lucrători angajați. El reduce, de pildă, numărul orelor de lucru, fără a permite o scădere corespunzătoare a ratelor salariale săptămânale. Rezultatul va fi o reducere a cantității de bunuri produse și o creștere a prețului unitar al fiecărui bun. Muncitorul individual se bucură de mai mult agrement, însă nivelul său de trai scade. Ce altceva ar putea să aducă o scădere generală a cantității bunurilor disponibile?

Rezultatul acesta reprezintă un eveniment intern din Ruritania. El ar surveni [și] în absența oricărui comerț internațional. Faptul că Ruritania nu este autarhică, ci cumpără din Laputania și vinde către ea, nu îi afectează caracteristicile esențiale. Dar Laputania va fi și ea

6. A se vedea mai sus, pp. 448-452.

afectată. Cum ruritanii produc și consumă mai puțin, ei vor cumpăra mai puțin din Laputania. În Laputania nu se va înregistra o scădere generalizată a producției. Dar anumite industrii, care produceau în vederea exportului în Ruritania, vor trebui, de acum, să producă pentru piața internă a Laputaniei. Volumul comerțului extern al Laputaniei va scădea; vrând-nevrând ea va deveni mai autarhică. Aceasta va fi o binecuvântare, în ochii protecționiștilor. De fapt, ea înseamnă deteriorarea nivelului de trai; producția la costuri superioare o înlocuiește pe cea la costuri inferioare. Ceea ce se întâmplă cu Laputania este același lucru care li s-ar întâmpla locuitorilor unei țări autarhice, dacă printr-o intervenție divină li s-ar reduce productivitatea, în una sau două dintre industriile țării. În măsura în care există diviziune a muncii, toată lumea va fi afectată de scăderea cantității ce constituie contribuția altor oameni la aprovizionarea pieței.

Pe de altă parte, aceste consecințe internaționale finale inexorabile ale noii legi pro-laburiste din Ruritania, nu vor afecta diversele ramuri industriale din Laputania în mod egal. În ambele țări este necesară o secvență de pași succesivi, până când se ajunge, în cele din urmă, la o ajustare perfectă a producției la noua configurație a datelor. Efectele pe termen scurt sunt diferite de cele pe termen lung. Ele sunt mai spectaculoase decât efectele pe termen lung. În vreme ce, practic, nimeni nu poate să nu observe efectele pe termen scurt, efectele pe termen lung le recunosc numai economiștii. În vreme ce acestea din urmă nu este dificil să fie ascunse de ochii publicului, în legătură cu efectele pe termen scurt, care sunt ușor de recunoscut, trebuie făcut ceva, dacă nu se dorește erodarea entuziasmului pentru legile pro-laburiste.

Primul efect care se manifestă pe termen scurt este slăbirea puterii competitive a anumitor ramuri ruritane de producție, relativ la cele din Laputania. Odată cu creșterea prețurilor în Ruritania, pentru unele industrii din Laputania devine posibil să-și extindă vânzările în Ruritania. {755} Acesta este numai un efect temporar; în final, vânzările totale, ale tuturor industriilor laputane în Ruritania, vor scădea. Este posibil ca, în ciuda unei scăderi generale a volumului total al exporturilor laputane către Ruritania, unele dintre industriile laputane să își amplifice vânzările pe termen lung. (Acest efect depinde de noua configurație a costurilor comparative). Dar nu există nici o legătură necesară între efectele pe termen scurt și cele pe termen lung. Ajustările din perioada de tranziție creează situații ce se schimbă caleidoscopic, care pot să difere complet de rezultatul final. Dar, orizontul scurt de atenție al publicului este în întregime absorbit de aceste efecte pe termen scurt. Oamenii îi aud pe afaceriștii afectați plângându-se că noua lege din Ruritania le

oferă laputanilor posibilitatea să vândă la prețuri mai competitive și în Ruritania și în Laputania. Ei constată că unii dintre afaceriștii ruritani sunt nevoiți să-și restrângă producția și să disponibilizeze lucrători. Și încep să își pună problema dacă ceva nu este în neregulă în doctrina celor ce se auto-intitulează „prieteni non-ortodocși ai muncitorilor".

Dar peisajul se schimbă dacă în Ruritania există un tarif vamal suficient de ridicat pentru a-i împiedica pe laputani să-și extindă, fie și numai temporar, vânzările pe piața ruritană. În acest caz, efectele pe termen scurt cele mai spectaculoase ale noii măsuri sunt camuflate, astfel încât publicul nu devine conștient de ele. Bineînțeles că efectele pe termen lung sunt inevitabile. Numai că ele sunt produse printr-o altă secvență de efecte pe termen scurt, care este mai puțin scandaloasă, deoarece este mai puțin vizibilă. Absurditatea vorbăriei despre așa-numitele „câștiguri sociale" produse de scurtarea numărului orelor de muncă nu este dată în vileag de apariția imediată a efectelor pe care toată lumea – și îndeosebi muncitorii disponibilizați – le consideră indezirabile.

Funcția principală a tarifelor vamale și a altor măsuri protecționiste contemporane este de a camufla efectele reale ale politicilor intervenționiste, al căror scop este de a ridica nivelul de trai al maselor. Naționalismul economic reprezintă complementul necesar al acestor politici populare, care pretind că ameliorează bunăstarea materială a salariaților, în vreme ce – de fapt – o reduc.[7]

4. Restricționismul ca sistem economic

După cum am văzut, există cazuri în care o măsură restrictivă poate duce la atingerea scopului urmărit prin adoptarea ei. Dacă cei ce recurg la o asemenea măsură cred că atingerea acestui scop este mai importantă decât dezavantajele produse de restricție – adică decât scăderea {756} cantității de bunuri materiale disponibile pentru consum – atunci recursul la restricție este justificat, din punctul de vedere al judecăților lor de valoare. Ei suportă anumite costuri și plătesc un anumit preț, în vederea obținerii unui lucru pe care-l consideră mai valoros decât ceea ce au trebuit să cheltuiască, sau decât lucrurile la care au trebuit să renunțe. Nimeni nu este în măsură să conteste raționalitatea judecăților lor de valoare – și teoreticianul cu atât mai puțin.

Singurul mod adecvat de abordare a măsurilor de restricționare a producției este de a le privi ca pe niște sacrificii făcute în vederea atingerii unui anumit scop. Ele constituie cvasi-cheltuieli și cvasi-consum.

7. A se vedea și ceea ce s-a spus despre funcția cartelurilor, la pp. 365-369.

Ele înseamnă utilizarea lucrurilor ce ar putea fi produse și consumate într-un anumit fel, în vederea atingerii altor scopuri specifice. Anumite lucruri sunt împiedicate de a ajunge să existe, dar acest cvasi-consum este ceea ce le aduce autorilor măsurilor respective o satisfacție mai mare decât creșterea volumului de bunuri disponibile, pe care ar fi determinat-o renunțarea la restricție.

Există anumite măsuri restrictive în cazul cărora toată lumea adoptă această perspectivă. Dacă un stat decretează că o anumită regiune urmează a fi menținută în starea ei naturală, ca parc național – și nu va putea fi destinată nici unei alte utilizări, nimeni nu va clasifica o asemenea măsură drept altceva decât o cheltuială. Statul îi lipsește pe cetățeni de creșterea volumului de diverse alte produse, pe care ar fi putut-o determina cultivarea regiunii respective, pentru a le procura o altă satisfacție.

Rezultă că restricționarea producției nu poate nicicând juca vreun rol, altul decât acela de complement auxiliar al unui sistem de producție. Nimeni nu poate edifica un sistem de acțiune economică doar pe asemenea măsuri restrictive. Nici un complex de asemenea măsuri nu poate fi corelat astfel încât să alcătuiască un sistem economic integrat. Ele nu pot constitui un sistem productiv. Măsurile restricționiste aparțin sferei consumului, nu producției.

Cu prilejul cercetării problemelor intervenționismului, urmărim să examinăm pretențiile adepților interferenței statului în afaceri, conform cărora sistemul lor oferă o alternativă la toate celelalte sisteme economice. Nici o astfel de pretenție nu poate fi formulată în mod justificat, în ce privește măsurile de restricționare a producției. În cel mai bun caz, ele pot determina reducerea producției și a satisfacției [consumatorilor]. Avuția se produce cheltuind o anumită cantitate de factori de producție. Reducerea acestei cantități nu crește, ci descrește cantitatea de bunuri produse. Chiar și dacă obiectivele urmărite prin reducerea orelor de lucru ar putea fi atinse printr-un asemenea decret, încă nu ar fi vorba de o măsură productivă. O asemenea măsură constituie, invariabil, o modalitate de reducere a outputului.

Capitalismul constituie un sistem de producție socială. Socialismul, afirmă socialiștii, constituie și el un sistem de producție socială. Dar, în privința măsurilor de restricționare a producției, nici măcar intervenționiștii nu pot ridica o asemenea pretenție. Ei nu pot să afirme decât {757} că, în cadrul sistemului capitalist, se produce prea mult și că doresc să împiedice producția acestui surplus, în vederea realizării altor obiective. Ei înșiși trebuie să admită că posibilitatea introducerii de restricții este limitată.

Teoria economică nu afirmă că restricționismul este un sistem de producție rău. Ea afirmă că el nu este câtuși de puțin un sistem de producție, ci, mai degrabă, un sistem de cvasi-consum. Majoritatea obiectivelor pe care urmăresc să le atingă intervenționiștii prin restricții nu pot fi atinse astfel. Dar, chiar și dacă măsurile restrictive ar fi adecvate pentru atingerea scopurilor urmărite, ele încă nu sunt decât restrictive.[8]

Enorma popularitate de care se bucură astăzi restricționismul se datorează faptului că oamenii nu îi recunosc consecințele. În privința problemei reducerii orelor de lucru prin decret guvernamental, publicul nu este conștient de faptul că outputul total trebuie să scadă și că este foarte probabil ca nivelul de trai al salariaților să scadă și el potențial. Una dintre dogmele „non-ortodoxiei" zilelor noastre este că o asemenea măsură „pro-laburistă" constituie un „câștig social" pentru muncitori și că toate costurile acestui câștig vor fi suportate exclusiv de patroni. Oricine pune la îndoială această dogmă este etichetat drept apologet „sicofant" al pretențiilor inechitabile ale exploatatorilor neînduplecați și persecutat fără milă. Se insinuează că el ar vrea să-i reducă pe salariați la nivelul de sărăcie și la lungul număr de ore de lucru din stadiile incipiente ale industrialismului modern.

Împotriva tuturor acestor calomnii este important să arătăm, din nou, că ceea ce produce avuție și bunăstare este producția, nu restricțiile. Faptul că în țările capitaliste lucrătorul mediu consumă mai multe bunuri și își poate permite să se bucure de mai mult agrement decât strămoșii săi – și că el își poate întreține nevasta și copiii și nu are nevoie să îi trimită la muncă, nu este o realizare a guvernelor și a sindicatelor, ci este o consecință a faptului că afaceriștii, care urmăresc profitul, au acumulat și au investit mai mult capital – sporind, în felul acesta, productivitatea marginală a muncii.

8. În ce privește obiecțiile ridicate împotriva acestei teze din punctul de vedere al efectului Ricardo, a se vedea mai jos, pp. 773-776.

XXX. AMESTECUL ÎN STRUCTURA PREȚURILOR

1. Statul și autonomia pieței

Amestecul în structura pieței înseamnă că autoritatea urmărește fixarea prețurilor la bunuri, la servicii și la ratele dobânzii, la un nivel diferit de cel pe care l-ar fi determinat o piață neobstrucționată. Acesta decretează, sau împuternicește – fie tacit, fie expres – anumite grupuri de oameni să decreteze prețuri și rate ale dobânzii ce urmează a fi considerate fie maximale, fie minimale – și furnizează mijloacele necesare impunerii acestor decrete, prin coerciție și constrângere.

Atunci când recurge la astfel de măsuri, statul urmărește fie să favorizeze cumpărătorul – ca în cazul prețurilor maximale –, fie să favorizeze vânzătorul – ca în cazul prețurilor minimale. Prețurile maximale au rolul de a-i permite cumpărătorului să-și procure ceea ce dorește, la un preț mai redus decât acela al pieței neobstrucționate. Prețurile minimale au rolul de a-i permite vânzătorului să-și comercializeze marfa sau serviciile la un preț mai mare decât cel al pieței neobstrucționate. Ce grupuri dorește autoritatea să favorizeze depinde de echilibrul politic al forțelor. În anumite momente, guvernele au recurs la prețuri maximale; în alte momente, la prețuri minimale, la diverse bunuri. Uneori au decretat rate salariale maximale, alteori rate salariale minimale. Numai în cazul dobânzilor n-au recurs niciodată guvernanții la rate minimale; atunci când s-au amestecat, ei au decretat întotdeauna rate ale dobânzii maximale. Ei au privit întotdeauna cu ochi răi economisirea, investițiile și împrumuturile de bani.

Dacă acest amestec în sfera prețurilor bunurilor, a ratelor salariale și a ratelor dobânzii include toate prețurile, toate ratele salariale și toate dobânzile, atunci el este echivalent cu o înlocuire completă a economiei de piață cu socialismul (de tip german). În acest caz, piața, schimburile interpersonale, proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, activitatea antreprenorială și inițiativa privată dispar, practic, cu totul. Nici un individ nu mai are posibilitatea de a influența pe cont propriu procesul productiv; fiecare individ este ținut să asculte de ordinele comitetului suprem de management al producției. În cadrul acestor ordine, așa-numitele prețuri, rate salariale și rate ale dobânzii, nu mai sunt prețuri, rate salariale și dobânzi, în accepțiunea catalactică

{759} a acestor termeni. Acestea nu mai sunt decât determinări cantitative fixate de către director, fără legătură cu procesul pieței. Dacă statele și reformatorii care apelează la controlul prețurilor ar avea întotdeauna intenția de a institui socialismul de tip german, n-ar fi necesar ca teoria economică să rezerve un capitol aparte controlului prețurilor. Tot ce trebuie spus în legătură cu acesta este deja conținut în analiza socialismului.

Numeroși adepți ai amestecului guvernamental în sfera prețurilor au fost și continuă să fie foarte nedumeriți în legătură cu lucrul acesta. Ei nu au înțeles diferența fundamentală dintre o economie de piață și o societate care nu se bazează pe piață. Încețoșarea ideilor lor s-a reflectat în formulări vagi și ambigui și într-o terminologie surprinzătoare.

Au existat și încă mai există adepți ai controlului prețurilor care au declarat că ei doresc să păstreze economia de piață. Aceștia sunt categorici în ce privește afirmația că fixarea de către guvern a prețurilor, a ratelor salariale și a dobânzilor pot atinge scopurile pe care urmărește guvernul să le atingă prin promulgarea lor, fără abolirea completă a pieței și a proprietății private asupra mijloacelor de producție. Ei chiar afirmă că acest control al prețurilor ar fi cel mai bun mijloc, sau chiar singurul, în vederea prezervării sistemului liberei inițiative și a împiedicării instituirii socialismului. Ei se arată profund indignați dacă cineva pune sub semnul întrebării corectitudinea doctrinelor lor și le arată cum controlul prețurilor, pentru a nu înrăutăți lucrurile, din punctul de vedere al guvernelor și al doctrinarilor intervenționiști, trebuie, în cele din urmă, să ducă la socialism. Ei protestează, afirmând că nu sunt nici socialiști, nici comuniști – și că obiectivul lor este libertatea economică, nu totalitarismul.

Ceea ce trebuie să examinăm sunt afirmațiile acestor intervenționiști. Întrebarea este dacă puterea polițienească poate să atingă obiectivele pe care urmărește să le atingă prin fixarea prețurilor, a ratelor salariale și ale dobânzilor, la un nivel diferit de cel pe care l-ar fi determinat piața neobstrucționată. Este neîndoielnic că un guvern puternic și hotărât are puterea de a decreta asemenea rate maximale sau minimale și de a se răzbuna pe cei care nu ascultă de el. Dar întrebarea este dacă autoritatea poate sau nu să atingă acele obiective pe care dorește să le atingă, prin recursul la asemenea decrete.

Istoria este o lungă cronică de plafoane impuse asupra prețurilor și de legi împotriva cametei. Împărații, regii și dictatorii revoluționari au încercat în mod recurent să se amestece în sfera fenomenelor de piață. Ei le-au aplicat comercianților și agricultorilor refractari pedepse aspre. Mulți oameni au căzut victime persecuțiilor susținute cu entu-

ziasm de către mase. Cu toate acestea, toate aceste tentative au eșuat. Explicațiile acestui eșec furnizate de scrierile avocaților, ale teologilor și ale filosofilor erau întru totul la unison cu ideile susținute de către {760} guvernanți și de către mase. Omul, spuneau ei, este intrinsec egoist și păcătos – iar autoritățile sunt, din nefericire, prea laxe pentru a impune legea cu forța. Ceea ce ar fi fost necesar ar fi fost mai multă fermitate și hotărâre din partea celor aflați la putere.

Recunoașterea problemei despre care vorbim a fost pentru prima oară atinsă referitor la o chestiune specială. Diverse state practicaseră de multă vreme devaluarea banilor. Ele înlocuiau o parte din aurul și din argintul pe care le conținuseră monedele mai înainte cu metale mai vulgare și mai ieftine, sau reduceau greutatea și dimensiunile monedei. Dar, pentru monedele devaluate, rețineau denumirile tradiționale, care fuseseră întrebuințate pentru monedele vechi – și decretau că ele trebuie oferite și primite la valoarea lor nominală. Apoi, mai târziu, statele au încercat să le impună supușilor lor constrângeri similare referitoare la rata de schimb dintre aur și argint, precum și dintre banii metalici și moneda-credit sau banii discreționari. Căutând să determine cauzele ce provocaseră eșecul tuturor acestor tentative, înaintemergătorii gândirii economice descoperiseră deja, până în vremea ultimelor secole ale Evului Mediu, regularitatea ce avea să fie mai târziu numită legea lui Gresham. De la această observație izolată până la momentul în care filosofii din secolul al XVIII-lea au devenit conștienți de interconexiunea tuturor fenomenelor de piață mai era încă o cale lungă de străbătut.

Descriind rezultatele raționamentelor lor, economiștii clasici și succesorii lor recurgeau uneori la expresii idiomatice care au putut fi cu ușurință răstălmăcite, de către cei ce au dorit să le răstălmăcească. Ei vorbeau adesea despre „imposibilitatea" controlului prețurilor. Ceea ce doreau ei de fapt să afirme nu este că asemenea decrete sunt imposibile, ci că ele nu pot duce cu adevărat la atingerea acelor obiective pe care urmăresc guvernele să le atingă – și că provoacă înrăutățirea situației, nu ameliorarea ei. Ei trăgeau de aici concluzia că asemenea decrete sunt contrare obiectivelor urmărite și ineficace.

Este necesar să se observe clar faptul că problema controlului prețurilor nu este doar *una* dintre problemele de care trebuie să se ocupe teoria economică, nici o problemă în legătură cu care s-ar putea naște neînțelegeri între diverșii economiști. Problema care se pune este, mai degrabă: există o știință economică? Există vreo regularitate în cadrul secvenței și al interconexiunilor fenomenelor de piață? Cel care răspunde la amândouă întrebările acestea negativ, neagă însăși posibilitatea, raționalitatea și existența teoriei economice, ca ramură

a cunoașterii umane. O asemenea persoană se întoarce la credințele din epocile care au precedat evoluția științei economice. Ea declară că aserțiunea că există legi economice și că prețurile, ratele salariale și ratele dobânzilor sunt unic determinate de datele pieței, este neadevărată. Ea afirmă că stă în puterea poliției să determine aceste fenomene de piață, ad libitum. Un adept al socialismului nu trebuie în mod necesar {761} să nege teoria economică; postulatele sale nu implică în mod necesar că prețurile de piață ar fi nedeterminate. Dar intervenționistul, atunci când pledează pentru controlul prețurilor, nu poate să nu anuleze însăși existența teoriei economice. Pentru cel care neagă legea pieței nu mai rămâne nimic din teoria economică.

Școala Istorică Germană a fost consecventă în ce privește condamnarea radicală de către ea a teoriei economice și tentativa de a o înlocui cu așa-numitele *wirtschaftliche Staatswissenschaften* (aspectele economice ale științei politice). La fel de consecvenți au fost adepții fabianismului britanic și cei ai instituționalismului american. Dar acei autori care nu resping întru totul teoria economică și, cu toate acestea, afirmă despre controlul prețurilor că își poate atinge obiectivele, se contrazic lamentabil. Din punct de vedere logic, punctul de vedere al economistului și cel al intervenționistului sunt imposibil de reconciliat. Dacă prețurile sunt unic determinate de datele pieței, atunci ele nu pot fi manipulate oricum prin constrângere guvernamentală. Decretul guvernamental nu constituie decât o dată suplimentară, iar efectele sale vor fi determinate de procesul pieței. El nu va produce în mod necesar acele rezultate pe care le urmărește statul, atunci când recurge la ele. Este posibil ca, din punctul de vedere al intenției guvernului, rezultatul final al amestecului să fie încă și mai indezirabil decât starea precedentă de lucruri, pe care cârmuirea a dorit să o modifice.

Aceste propoziții nu pot fi respinse prin punerea între ghilimele a sintagmei „lege economică”, sau prin disputarea conținutului legii. Atunci când vorbim despre legile naturii ne gândim la faptul că există o interconexiune inexorabilă a fenomenelor fizice și biologice și că omul care acționează trebuie să se supună acestei regularități, dacă dorește să reușească. Atunci când vorbim despre legile acțiunii umane, ne referim la faptul că o asemenea interconexiune a fenomenelor este prezentă și în sfera acțiunii umane însăși – și că omul trebuie să ia cunoștință și despre această regularitate, dacă dorește să reușească. Realitatea legilor praxeologiei i se relevă omului prin aceleași semne care îi relevă realitatea legii naturale – și anume, prin faptul că puterea sa de a atinge obiective deliberat alese este restricționată și condiționată. În absența legilor, omul fie ar fi omnipotent – și nu ar resimți niciodată nici o

neplăcere pe care să n-o poată îndepărta instantaneu și complet, fie nu ar putea acționa deloc.

Aceste legi ale universului nu trebuie confundate cu legile făcute de om într-o țară, sau cu preceptele morale făcute de om. Legile universului, despre care ne furnizează cunoștințe fizica, biologia și praxeologia, sunt independente de voința umană. Ele sunt fapte ontologice primare, care impun restricții rigide asupra puterii de acțiune a omului. Preceptele morale și legile țării sunt mijloace prin care oamenii urmăresc să atingă anumite scopuri. Dacă aceste obiective pot fi într-adevăr atinse în acest fel, sau nu, depinde de legile universului. Legile făcute {762} de om sunt corespunzătoare, dacă sunt adecvate în vederea atingerii acestor scopuri – și necorespunzătoare, dacă nu. Ele se pretează la a fi examinate din punctul de vedere al adecvării sau al inadecvării lor. Cu privire la legile universului, orice îndoială cu privire la adecvarea lor este de prisos și vană. Acestea sunt ceea ce sunt și își poartă singure de grijă. Încălcarea lor se auto-penalizează. Însă legile făcute de om pot fi impuse prin sancțiuni speciale.

Numai nebunii îndrăznesc să nesocotească legile fizice și biologice. Dar nesocotirea legilor praxeologice este lucru obișnuit. Cârmuitorilor nu le place să admită că puterea lor este restricționată de vreo altă lege, în afară de cele ale fizicii și biologiei. Ei nu atribuie niciodată erorile și frustrările lor încălcării unor legi economice.

În fruntea celor ce repudiază cunoașterea economică s-a situat Școala Istorică Germană. În ochii acelor profesori, ideea că idolii lor semeți, electorii casei Hohenzollern din Brandenburg și regii Prusiei, ar putea fi mai puțin decât omnipotenți, era de nesuportat. În vederea respingerii învățăturii economiștilor, ei s-au îngropat între documente vechi și au compilat numeroase volume, referitoare la administrația din vremea acelor prinți glorioși. Aceasta, spuneau ei, constituia o abordare realistă a problemelor statului și ale guvernului. Aici sunt de găsit faptele neadulterate și adevărata viață, nu în abstracțiile eterate și în generalizările eronate ale doctrinarilor britanici. În fond, tot ce relatează aceste voluminoase rapoarte, este o lungă cronică a politicilor și a măsurilor eșuate, tocmai datorită nesocotirii de către autorii lor a legilor economice. Nicicând nu s-a scris vreo istorie de cazuri mai instructivă decât aceste *Acta Borussica*.

Numai că teoria economică nu se poate mulțumi cu astfel de exemplificări. Ea trebuie să treacă la o analiză precisă a felului în care reacționează piața la amestecul guvernului în structura prețurilor.

2. Reacția pieței la amestecul guvernamental

Trăsătura caracteristică a prețului de piață este că el tinde să echilibreze oferta cu cererea. Nu numai în cadrul construcției imaginare a economiei uniform repetitive coincide volumul cererii cu cel al ofertei. Noțiunea de stare simplă de repaos, așa cum a fost ea dezvoltată de teoria elementară a prețurilor, este o descriere fidelă a ceea ce se întâmplă pe piață în fiecare moment. Orice deviere a unui preț de piață de la nivelul la care cererea și oferta se echilibrează este – pe piața liberă – sortită să se auto-elimine.

Dar, dacă guvernul fixează prețurile la un nivel diferit ce cel pe care l-ar fi stabilit piața neobstrucționată, acest echilibru al cererii cu oferta {763} este tulburat. Vor exista atunci – în cazul prețurilor maximale – cumpărători potențiali care nu pot cumpăra, deși sunt dispuși să achite prețul stabilit de autorități, sau chiar unul mai mare. Vor exista atunci – în cazul prețurilor minimale – vânzători potențiali care nu pot vinde, deși sunt gata să vândă la prețul stabilit de autorități, sau chiar la unul mai mic. Prețul nu-i mai poate segrega pe acei cumpărători și vânzători potențiali care pot să cumpere sau să vândă, de cei care nu pot. În mod necesar își face apariția un alt principiu de alocare a bunurilor și a serviciilor respective și de selectare a celor care urmează să primească porțiuni din oferta disponibilă. Este posibil să nu poată cumpăra decât cei care vin primii, sau numai cei care se bucură de o poziție privilegiată, datorită unor împrejurări speciale (cum ar fi relațiile personale), sau numai cei lipsiți de scrupule, care își alungă rivalii, recurgând la intimidare sau la violență. Dacă autoritatea nu dorește ca alocarea stocului disponibil să fie stabilită de întâmplare, sau prin violență – și ca situația să devină haotică, trebuie să reglementeze ea însăși cantitatea care i se permite fiecărui individ să o cumpere. Ea trebuie să recurgă la raționalizare.[1]

Însă raționalizarea nu afectează esența problemei. Alocarea unor porțiuni din oferta deja produsă și disponibilă, către diversele persoane dornice să obțină o cantitate din bunul respectiv, nu este decât o funcție secundară a pieței. Funcția ei principală este direcționarea producției. Ea direcționează întrebuințarea factorilor de producție către acele canale în care satisfac cele mai intense nevoi ale consumatorilor. Dacă plafoanele de prețuri ale guvernului nu privesc decât un singur

1. Pentru simplificarea expunerii, ne ocupăm în cursul analizelor care urmează în această secțiune numai de prețurile maximale la bunuri, iar în secțiunea care urmează, numai de ratele salariale minimale. Însă afirmațiile noastre sunt, mutatis mutandis, deopotrivă valide și în cazul prețurilor minimale la bunuri și în cel al ratelor salariale maximale.

bun de consum, sau un număr limitat de bunuri de consum, în vreme ce prețurile factorilor complementari de producție sunt lăsate să fluctueze liber, atunci producția bunurilor de consum respective va scădea. Producătorii marginali vor înceta să le mai producă, pentru a nu suferi pierderi. Factorii de producție care nu sunt absolut specifici vor fi întrebuințați pe o scară mai largă, în vederea producției altor bunuri, care nu fac obiectul plafoanelor de prețuri. Dintre factorii absolut specifici, va rămâne neutilizată o parte mai mare decât în absența plafoanelor de prețuri. Apare o tendință de translatare a activităților productive, de la producția bunurilor afectate de prețurile maximale, spre producția altor bunuri. Acest rezultat este, însă, evident contrar intențiilor guvernului. Recurgând la plafoanele de prețuri, autoritatea urmărea ca bunurile respective să devină mai ușor accesibile consumatorilor. Ea considera că tocmai acele bunuri sunt atât de vitale, încât le-a evidențiat, {764} în vederea adoptării unei măsuri speciale, cu scopul de a face cu putință, chiar și pentru cei săraci, să fie aprovizionați cu ele din abundență. Însă rezultatul amestecului guvernamental este că producția acestor bunuri scade, sau încetează cu totul. Se înregistrează un eșec total.

Ar fi inutil ca guvernul să încerce să îndepărteze aceste consecințe nedorite prin decretarea și de prețuri maximale la factorii de producție necesari în vederea producerii bunurilor de consum ale căror prețuri le-a fixat. O asemenea măsură n-ar fi încununată de succes decât dacă toți factorii de producție necesari ar fi absolut specifici. Cum lucrul acesta nu se poate întâmpla niciodată, guvernul trebuie să adauge la măsura sa inițială (fixarea prețului unui singur bun de consum sub nivelul său potențial de piață) tot mai multe și mai multe plafoane de prețuri, nu doar pentru toate celelalte bunuri de consum și pentru toți factorii materiali de producție, ci, în aceeași măsură, și pentru mâna de lucru. El trebuie să-i determine pe toți antreprenorii, capitaliștii și angajații să continue să producă, la prețurile, ratele salariale și ratele dobânzilor pe care le-a stabilit guvernul, să producă acele cantități pe care a ordonat guvernul să le producă și să vândă produsele acelor oameni – producători sau consumatori – pe care îi indică guvernul. Dacă vreo ramură productivă ar rămâne scutită de această înregimentare, atunci capitalul și mâna de lucru ar migra în direcția ei; producția s-ar reduce tocmai în celelalte ramuri – înregimentate – pe care statul le considera atât de importante încât s-a amestecat în desfășurarea treburilor lor.

Teoria economică nu afirmă că intervenția guvernamentală izolată asupra prețului unei singure mărfi, sau asupra prețurilor câtorva mărfuri, este nedreaptă, rea, sau irealizabilă. Ea afirmă că asemenea amestecuri produc rezultate contrare scopului pe care și-l propun, că ele fac

ca situația să devină mai rea – și nu mai bună, *din punctul de vedere al guvernului și al celor ce susțin intervenția sa*. Înainte de amestecul guvernamental, bunurile respective erau prea scumpe, în ochii statului. Drept rezultat al prețului maximal, oferta lor se reduce, sau dispare cu totul. Statul a intervenit deoarece el considera că aceste bunuri sunt deosebit de vitale, necesare, indispensabile. Însă acțiunea sa a redus oferta disponibilă. Prin urmare ea este, din punctul de vedere al statului, absurdă și lipsită de sens.

Dacă statul nu dorește să se reconcilieze cu acest rezultat nedorit și indezirabil și dacă merge tot mai departe, dacă el fixează prețurile tuturor bunurilor și serviciilor, de toate ordinele – și dacă îi obligă pe oameni să continue să le producă și să muncească, la aceste prețuri și rate salariale, atunci el elimină cu totul piața. Atunci economia de piață este înlocuită cu cea planificată – cu socialismul german, de tip *Zwangswirtschaft*. Consumatorii încetează de a mai dirija producția, prin actele lor de cumpărare și de abținere de la a cumpăra; ea este {765} dirijată exclusiv de guvern.

Nu există decât două excepții la regula după care prețurile maximale reduc oferta și, în felul acesta, provoacă o situație care este contrară scopurilor urmărite prin adoptarea lor. Una se referă la rentele absolute, iar cealaltă la prețurile de monopol.

Prețul maximal determină o reducere a ofertei, deoarece producătorii marginali suferă pierderi și trebuie să înceteze producția. Factorii de producție nespecifici sunt întrebuințați la producerea altor produse, care nu fac obiectul plafoanelor de prețuri. Utilizarea factorilor de producție absolut specifici se reduce. În condițiile unei piețe neobstrucționate, ei ar fi utilizați până la limita determinată de inexistența vreunei posibilități de a întrebuința factorii complementari nespecifici, în vederea satisfacerii unor dorințe mai intense. Acum nu mai poate fi utilizată decât o parte mai redusă din stocul existent al acestor factori absolut specifici; concomitent, crește acea parte care rămâne neutilizată. Dar, dacă stocul acestor factori absolut specifici este atât de redus, încât la prețurile pieței neobstrucționate întreaga lor cantitate era întrebuințată, există o marjă în limitele căreia interferența guvernului nu va reduce oferta produsului. Prețul maximal nu restricționează producția, câtă vreme el nu a absorbit complet renta absolută a furnizorului marginal al factorului absolut specific. Dar, chiar și așa, el determină o discrepanță între oferta și cererea pentru produsul respectiv.

Astfel, suma prin care renta urbană a unui teren depășește renta sa agricolă, furnizează o marjă, în limitele căreia controlul chiriilor poate fi practicat, fără a reduce oferta se spații de închiriat. Dacă rentele

maximale sunt stabilite diferențiat, în așa fel încât să nu rețină niciodată, de la nici un proprietar, atât de mult încât acesta să prefere să întrebuințeze terenul în scopuri agricole, mai degrabă decât în vederea construcției de imobile, atunci ele nu afectează oferta de apartamente si de spații comerciale. Cu toate acestea, ele sporesc cererea pentru asemenea apartamente și spații comerciale și, în felul acesta, creează exact penuria pe care guvernele pretind că o combat, prin impunerea de plafoane la chirii. Dacă guvernul recurge sau nu la raționalizarea spațiului disponibil este, din punct de vedere catalactic, de prea puțină importanță. În orice caz, plafoanele de prețuri adoptate de guverne nu abolesc fenomenul catalactic al rentelor urbane. Ele nu fac altceva decât să transfere renta, din venitul proprietarului, în venitul chiriașului.

Bineînțeles că, în practică, guvernele care recurg la controlul chiriilor nu-și ajustează niciodată plafoanele pe care le preconizează la aceste considerente. Ele fie îngheață în mod rigid rentele brute, la nivelul lor dinaintea interferenței guvernamentale, fie permit numai creșteri limitate ale respectivelor chirii brute. Deoarece proporția dintre cele două elemente incluse în renta brută – renta urbană propriu-zisă și prețul plătit pentru întrebuințarea suprastructurii – variază, în funcție de {766} situația specifică a fiecărei clădiri, efectul chiriilor maximale este și el foarte diferit. În unele cazuri, exproprierea proprietarului în beneficiul chiriașului nu acoperă decât o parte a diferenței dintre renta urbană și cea agricolă; în alte cazuri, ea depășește cu mult această diferență. Dar, oricum ar sta lucrurile, restricționarea chiriilor determină un deficit de spații locative. Ea augmentează cererea, fără a spori oferta.

Dacă se decretează chirii maximale nu numai pentru spațiile de închiriat deja existente, ci și pentru clădirile care urmează a fi construite, construcția de noi clădiri încetează de a mai fi remunerativă. Ea fie încetează cu totul, fie este încetinită, la un nivel redus; penuria se perpetuează. Însă construcția de clădiri noi scade, chiar și dacă la acestea chiriile sunt lăsate libere. Potențialii investitori sunt descurajați, deoarece ei iau în calcul pericolul ca guvernul să declare o nouă urgență, la o dată ulterioară – și să exproprieze o parte din veniturile lor, așa cum a procedat și în cazul clădirilor vechi.

A doua excepție se referă la prețurile de monopol. Diferența dintre un preț de monopol și prețul competitiv al bunului în chestiune furnizează o marjă, în limitele căreia s-ar putea impune prețuri maximale, fără a contraveni obiectivelor urmărite de către guvern. Dacă prețul competitiv este p și cel mai redus dintre posibilele prețuri de monopol este m, atunci un plafon al prețurilor de nivel c, unde c este mai mare decât p și mai mic decât m, ar face ca pentru vânzători să fie dezavan-

tajos să ridice prețurile peste *p*. Prețul maximal ar putea restabili prețul competitiv, augmentând cererea, producția și stocul oferit spre vânzare. O vagă recunoaștere a acestei concatenări cauzale se află la baza unora dintre sugestiile care solicită intervenția guvernului, în vederea prezervării competiției și a asigurării desfășurării acesteia în cel mai benefic mod cu putință.

De dragul argumentației, putem lăsa deoparte faptul că toate măsurile de felul acesta par a fi paradoxale, în raport cu toate situațiile în care prețurile de monopol sunt rezultatul intervenției guvernamentale. Dacă statul are obiecții la prețurile de monopol în cazul noilor invenții, el ar trebui să înceteze acordarea de patente. Ar fi absurd să se acorde patente și apoi acestea să fie lipsite de orice valoare, prin silirea beneficiarilor de patente să vândă la prețul competitiv. Dacă guvernul dezaprobă cartelurile, el ar trebui, în primul rând, să se abțină de la toate măsurile (cum ar fi tarifele vamale la importuri) care le furnizează afaceriștilor ocazii să se combine în vederea cartelizării.

Lucrurile se prezintă diferit în acele cazuri rare, în care prețurile de monopol iau naștere fără asistența statului. În aceste cazuri, prețurile maximale impuse de guverne ar putea restabili condițiile competitive, dacă ar fi posibil să se determine, prin calcule academice, la ce nivel ar {767} fi fost stabilit prețul de către o piață competitivă inexistentă. Am văzut deja că toate tentativele de a construi prețuri care nu sunt de piață sunt sortite eșecului.[2] Rezultatele nesatisfăcătoare ale tuturor tentativelor de a determina care ar trebui să fie prețul echitabil, sau corect, pentru serviciile utilităților publice, le sunt binecunoscute tuturor experților.

Evidențierea acestor două excepții explică de ce, în anumite cazuri foarte rare, prețurile maximale, atunci când sunt impuse cu mare precauție, în limitele unei marje reduse, nu diminuează oferta bunului respectiv. Ea nu afectează validitatea regulii generale, conform căreia prețurile maximale provoacă o stare de lucruri care, din punctul de vedere al guvernelor care le decretează, este mai indezirabilă decât condițiile care ar fi existat în absența controlului prețurilor.

Observații referitoare la cauzele declinului civilizației antice

Familiaritatea cu efectele amestecului guvernamental în sfera prețurilor pieței ne face să înțelegem cauzele economice ale unui important eveniment istoric, declinul civilizației antice.

Nu este necesar să răspundem la întrebarea dacă este sau nu corect să numim capitalism modul de organizare economică a Imperiului Roman. Este, în orice caz, sigur că în secolul al II-lea, în epoca Antoninilor – a împăraților cei

2. Cf. mai sus, pp. 395-397.

„buni" – Imperiul Roman ajunsese la un stadiu avansat de diviziune a muncii și de comerț inter-regional. Câteva centre metropolitane, un număr considerabil de orașe de dimensiuni medii și numeroase orășele mici erau focarele unei civilizații rafinate. Locuitorii acestor aglomerații urbane erau aprovizionați cu hrană și cu materii prime nu numai din districtele rurale învecinate, ci și din provincii îndepărtate. O parte din aceste provizii soseau în orașe sub forma de venituri ale rezidenților lor înstăriți, care erau posesori de proprietăți funciare. Dar o parte considerabilă dintre ele erau aduse în schimbul achizițiilor făcute de populația rurală, din produsele activităților de procesare ale orășenilor. Între diversele regiuni ale marelui imperiu se desfășura o extinsă activitate comercială. O tendință de intensificare a specializării se manifesta nu doar în industriile de procesare, ci și în agricultură. Diferitele părți ale imperiului nu mai erau auto-suficiente. Ele erau interdependente.

Factorul care a provocat declinul imperiului și al civilizației sale a fost dezintegrarea acestei interconexiuni economice – și nu invaziile barbare. Agresorii externi n-au făcut decât să profite de un prilej pe care li-l oferea slăbiciunea internă a imperiului. Din punct de vedere militar, triburile care au invadat imperiul în secolele al patrulea și al cincilea nu erau mai redutabile decât armatele pe care legiunile romane le biruiseră cu ușurință în vremurile {768} mai vechi. Însă imperiul se schimbase. Structura sa economică și socială era deja medievală.

Libertatea pe care Roma a acordat-o comerțului și negoțului fusese întotdeauna limitată. Cu privire la comercializarea cerealelor și a altor produse de mare necesitate, ea a fost chiar mai limitată decât la alte bunuri. Se considera că este inechitabil și imoral să se solicite prețuri mai ridicate decât cele obișnuite pentru grâne, ulei și vin – bunurile tranzacționate în acele vremuri – și autoritățile municipale se grăbeau să împiedice toate câștigurile pe care le considerau ilicite. Astfel, evoluția unui comerț eficient cu ridicata la aceste mărfuri a fost împiedicată. Politica [asistențială] numită *annona*, care echivala cu naționalizarea, sau cu municipalizarea comerțului cu grâne, urmărea eliminarea penuriilor de hrană. Însă efectele ei erau mai degrabă nesatisfăcătoare. Grânele erau insuficiente în aglomerațiile urbane, iar agricultorii se plângeau de nerentabilitatea cultivării grânelor.[3] Intervenția autorităților a împiedicat ajustarea ofertei la creșterea cererii.

Confruntarea finală a venit atunci când, în cursul tulburărilor politice din secolele al III-lea și al IV-lea, împărații au recurs la devalorizarea monedei. În condițiile sistemului de prețuri maximale, practica devalorizării a paralizat complet atât producția, cât și comercializarea produselor alimentare de bază – și a provocat dezintegrarea organizării economice a societății. Cu cât autoritățile se arătau mai zeloase în impunerea prețurilor maximale, cu atât mai disperate deveneau condițiile maselor urbane, dependente de cumpărarea hranei. Comerțul cu grâne și cu alte bunuri necesare a dispărut cu totul. Pentru a evita

3. Cf. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford, 1926, p. 187.

moartea prin inaniție, oamenii au început să părăsească orașele, s-au stabilit la țară și au încercat să producă ei înșiși grâne, ulei, vin și alte necesități. Pe de altă parte, proprietarii marilor latifundii și-au redus producția de cereale și au început să producă în cadrul fermelor sau „vilelor" lor produsele manufacturiere de care aveau nevoie. Agricultura pe care ei o practicaseră pe scară mare, care era și așa serios afectată de ineficiența muncii cu sclavi, și-a pierdut în întregime raționalitatea, odată cu dispariția posibilității de a vinde la prețuri remunerative. Cum proprietarul latifundiei nu mai putea vinde în orașe, el nu putea nici să-i mai patroneze pe artizani [în calitate de cumpărător]. El s-a văzut silit să caute un substitut, în vederea satisfacerii nevoilor sale, întrebuințându-i pe cont propriu pe meșteșugari, în cadrul vilei sale. El a încetat activitatea agricolă pe scară mare și a devenit un moșier, care primea rente de la chiriașii sau muncitorii săi agricoli. Acești *coloni* erau fie sclavi eliberați, fie proletari urbani, care se stabileau în sate și se reprofilau spre munca pământului. A apărut o tendință de instituire a autarhiei, pe proprietatea fiecărui moșier. Funcția economică a orașelor, a comerțului, a negoțului și a meșteșugurilor urbane s-a diminuat. Italia și provinciile imperiului s-au reîntors la un {769} stadiu mai puțin avansat de diviziune a muncii. Structura economică amplu dezvoltată a civilizației antice a revenit la ceea ce este în prezent cunoscut drept organizarea seniorială a Evului Mediu.

Împărații erau alarmați de fenomenul care submina puterea financiară și militară a cârmuirii lor. Însă contra-acțiunile lor erau lipsite de efect, deoarece nu atingeau cauza răului. Constrângerea și coerciția la care au recurs ei nu puteau întoarce tendința de dezintegrare socială care, dimpotrivă, era determinată de prea multă constrângere și coerciție. Nici un roman nu era conștient de faptul că procesul era indus de amestecul statului în sfera prețurilor și de devalorizarea monedei. În zadar promulgau împărații legi împotriva locuitorilor orașelor care „relicta civitate rus habitare maluerit" [părăseau orașele, preferând să trăiască la țară].[4] Sistemul așa-numitelor *leiturgia* – servicii publice oferite de cetățenii înstăriți – n-a făcut decât să accelereze retrogresiunea diviziunii muncii. Legile privitoare la obligațiile speciale ale proprietarilor de corăbii – *navicularii* – n-au fost mai eficace, în ce privește declinul navigației, decât legile referitoare la cereale, care combăteau reducerea aprovizionării orașelor cu produse agricole.

Minunata civilizație a Antichității a pierit, deoarece nu și-a adaptat codul său moral și sistemul său legal la cerințele economiei de piață. O ordine socială este condamnată, dacă acțiunile necesare în vederea funcționării ei normale sunt respinse de normele moralei, sunt declarate ilegale de legile țării – și sunt urmărite în justiție ca fiind criminale, de către tribunale și poliție. Imperiul Roman s-a prăbușit în țărână deoarece i-a lipsit spiritul liberalismului și al liberei inițiative. Politicile intervenționismului și corolarul lor politic, principiul führerului, au descompus mărețul imperiu, tot astfel cum vor dezintegra și vor distruge întotdeauna, în mod necesar, orice entitate socială.

4. *Corpus Juris Civilis*, 1. un. C.X. 37.

3. Ratele salariale minimale

Esența însăși a înțelepciunii politicienilor intervenționiști este de a ridica prețul mâinii de lucru, fie prin decrete guvernamentale, fie prin acțiuni violente, sau prin amenințarea cu asemenea acțiuni venite din partea sindicatelor. Ridicarea ratelor salariale deasupra nivelului la care le-ar stabili piața neobstrucționată este considerată un postulat al legilor eterne ale moralității, precum și o măsură indispensabilă din punct de vedere economic. Dacă cineva îndrăznește să conteste această dogmă etică și economică, acela este batjocorit, ca fiind deopotrivă depravat și ignorant. Mulți dintre contemporanii noștri îi privesc pe cei ce sunt suficient de nesăbuiți pentru a „traversa linia de pichetare" așa cum îi priveau membrii triburilor primitive pe cei care violau preceptele rezultate din concepțiile lor despre tabu. Milioane de oameni jubilează, atunci când asemenea „spărgători de grevă" își primesc, de la greviști, binemeritata pedeapsă, în vreme ce poliția, avocații publici {770} și tribunalele penale păstrează o neutralitate distantă, sau se raliază explicit la cauza greviștilor.

Rata salarială determinată de piață tinde către un nivel la care toți cei dornici să primească salarii obțin slujbe și toți cei dornici să angajeze muncitori pot angaja oricât de mulți doresc. Ea tinde către ceea ce se numește astăzi deplină utilizare a mâinii de lucru. Acolo unde nu există amestec pe piața muncii, nici din partea guvernului, nici din partea sindicatelor, nu există decât șomaj voluntar, sau catalactic. Dar, îndată ce anumite presiuni și constrângeri externe, exercitate fie de guvern, fie de sindicate, intervin pentru a stabili ratele salariale *la un nivel mai ridicat*, își face apariția șomajul instituțional. În vreme ce pe piața liberă se manifestă o tendință de dispariție a șomajului catalactic, șomajul instituțional nu poate dispărea, câtă vreme guvernul sau sindicatele reușesc să-și impună măsurile lor discreționare. Dacă rata salarială minimală privește numai o parte dintre diferitele ocupații, în vreme ce alte sectoare ale pieței muncii sunt lăsate libere, cei care își pierd slujbele din cauza ei se mută în ramurile libere de afaceri, sporind volumul mâinii de lucru disponibil în cadrul acestora. În vremea când sindicatele erau formate aproape exclusiv din mâna de lucru calificată, creșterile salariale realizate de sindicate nu duceau la șomaj instituțional. Ele nu făceau decât să reducă ratele salariale din acele ramuri în care nu existau sindicate eficiente, sau care erau complet nesindicalizate. Corolarul creșterii salariilor muncitorilor organizați era o scădere a salariilor muncitorilor nesindicalizați. Dar, odată cu răspândirea intervenției guvernamentale în sfera salariilor – și cu susținerea de către stat

a mișcării sindicale, condițiile s-au schimbat. Șomajul instituțional a devenit un fenomen de masă, cronic și permanent.

Scriind în 1930, Lordul Beveridge, care ulterior a devenit un adept al amestecului guvernamental și sindical pe piața muncii, arăta că efectul potențial generator de șomaj al „politicilor ratelor salariale ridicate nu este negat de nici o autoritate competentă".[5] De fapt, negarea acestui efect este echivalentă cu nerecunoașterea nici unei regularități în secvența și interconexiunile fenomenelor pieței. Acei economiști mai vechi care simpatizau cu sindicatele erau pe deplin conștienți de faptul că sindicalismul nu-și poate atinge scopurile, decât dacă se adresează exclusiv unei minorități de muncitori. Ei erau de acord cu sindicalismul ca fiind un mijloc benefic pentru grupul de interese al unei aristocrații de muncitori privilegiați – și nu se preocupau de consecințele sale pentru restul salariaților.[6] Nimeni nu a reușit vreodată în {771} efortul de a demonstra că sindicalismul ar putea ameliora condițiile *tuturor* celor dornici să obțină salarii și le-ar putea ridica nivelul de trai.

Este important să ne reamintim că nici Karl Marx nu susținea că sindicatele ar putea ridica nivelul mediu al salariilor. În opinia sa, „tendința generală a producției de tip capitalist nu este de a ridica, ci de a reduce nivelul mediu al salariilor". Aceasta fiind tendința lucrurilor, tot ceea ce ar putea realiza sindicalismul, cu privire la salarii, este „să se profite la maximum de posibilitățile ocazionale de ameliorare temporară a lor".[7] În ochii lui Marx, sindicatele nu contau, decât în măsura în care atacau „însuși sistemul sclaviei salariale și actualele metode de producție".[8] Ele ar trebui să înțeleagă că, „în loc de a înscrie pe flamurile lor motto-ul *conservator*: *Un salariu onest pentru o zi de muncă onestă!*, ar trebui să înscrie sloganul *revoluționar: Abolirea sistemului salarial!*".[9] Marxiștii consecvenți s-au opus întotdeauna tentativelor de a impune rate salariale minimale, considerându-le dăunătoare pentru interesele clasei muncitoare, luate în ansamblul ei. Încă de la începuturile mișcării sindicale moderne, a existat întotdeauna un antagonism între sindicate și socialiștii revoluționari. Sindicatele britanice și americane mai vechi erau consacrate exclusiv impunerii de rate salariale mai ridicate. Ele priveau cu suspiciune la socialism, indiferent dacă era „utopic" sau „științific". În Germania, s-a manifestat o rivalitate între adepții crezului marxist și liderii sindicali. În cele din urmă, în

5. Cf. W.H. Beveridge, *Full Employment in a Free Society*, Londra, 1944, pp. 92 f.

6. Cf. Hutt, *The Theory of Collective Bargaining*, pp. 10-21.

7. Cf. Marx, *Value, Price and Profit*, ed. E. Marx Aveling, Chicago, Charles H. Kerr & Company, p. 125.

8. Cf. A. Lozovsky, *Marx and the Trade Unions*, New York, 1935, p. 17.

9. Cf. Marx, *op. cit.*, pp. 126-127.

cursul ultimelor decenii care au precedat izbucnirea Primului Război Mondial, sindicatele au triumfat. Ele au convertit, practic, Partidul Social Democrat la principiile intervenționismului și ale sindicalismului. În Franța, Georges Sorel urmărea impregnarea sindicatelor de acel spirit de agresiune nemiloasă și de belicozitate revoluționară, pe care dorea să li-l transmită Marx. Există astăzi, în toate țările non-socialiste, un conflict manifest între două facțiuni ireconciliabile din interiorul sindicatelor. Una dintre grupări consideră că sindicalismul este un mijloc de ameliorare a situației muncitorilor, în cadrul sistemului capitalist. Celălalt grup dorește să înregimenteze sindicatele în rândurile comunismului militant – și nu le aprobă decât în măsura în care ele sunt pionierii unei răsturnări violente a sistemului capitalist.

Problemele sindicalismului au fost obliterate și complet denaturate de vorbăria pseudo-umanitaristă. Adepții ratelor salariale minimale, indiferent dacă acestea sunt decretate și impuse de către stat, sau prin acțiuni sindicale violente, pretind că lupta lor este pentru ameliorarea condițiilor maselor muncitorești. Ei nu permit nimănui să pună sub {772} semnul întrebării dogma lor, conform căreia ratele salariale minimale sunt singurul mijloc adecvat de ridicare permanentă a ratelor salariale, pentru toți cei dornici să obțină salarii. Ei se mândresc cu faptul de a fi singurii adevărați prieteni ai „celor ce muncesc", ai „omului de rând", ai „progresului" și al principiilor eterne ale „dreptății sociale".

Însă problema este tocmai de a ști dacă există vreun mijloc de ridicare a nivelului de trai al tuturor celor dornici să muncească, altul decât creșterea productivității marginale a muncii, prin accelerarea acumulării de capital în raport cu populația. Doctrinarii sindicaliști urmăresc camuflarea acestei probleme fundamentale. Ei nu se referă niciodată la singurul lucru care contează, anume la relația dintre numărul muncitorilor și cantitatea de capital disponibilă. Dar anumite politici sindicale presupun o recunoaștere tacită a corectitudinii teoremelor catalactice privitoare la determinarea ratelor salariale. Sindicatele sunt nerăbdătoare să reducă oferta de mână de lucru prin legi împotriva imigrării și prin împiedicarea outsiderilor și a noilor-veniți să rivalizeze cu sectoarele sindicalizate ale pieței muncii. Ele se opun exportului de capital. Politicile acestea ar fi absurde, dacă ar fi adevărat că volumul de capital disponibil *per capita* nu are nici o importanță pentru stabilirea ratelor salariale.

Esența doctrinei sindicale este implicată în sloganul *exploatare*. Conform variantei sindicaliste a doctrinei exploatării, care diferă de crezul marxist, singura sursă de avuție este munca – și singurul cost real este cheltuiala de muncă. După dreptate, întregul venit re-

zultat de pe urma vânzării bunurilor ar trebui să le aparțină muncitorilor. Lucrătorul manual are un drept justificat la „întregul produs al muncii". Nedreptatea pe care i-o face muncitorului modul capitalist de producție este văzută în faptul că le permite proprietarilor funciari, capitaliștilor și antreprenorilor să rețină o parte din ceea ce le revine muncitorilor. Partea care le revine acestor paraziți este numită câștig ilicit. Muncitorii sunt îndreptățiți, în tentativa lor de a-și spori salariile, pas cu pas, la un asemenea nivel încât, în cele din urmă, să nu mai rămână nimic pentru susținerea clasei exploatatorilor cei indolenți și socialmente inutili. Urmărind acest obiectiv, sindicatele se pretind continuatoarele bătăliei pe care au început-o generațiile anterioare, pentru emanciparea sclavilor și a servilor – și pentru abolirea dărilor, a tributurilor, a zeciuielilor și a muncii de clacă neplătite, cu care era împovărată țărănimea, în beneficiul moșierilor aristocratici. Mișcarea sindicală ar fi o luptă pentru libertate și egalitate – și pentru revendicarea drepturilor inalienabile ale omului. Victoria ei ultimă este neîndoielnică, deoarece tendința inevitabilă a evoluției istorice este de a mătura toate privilegiile de clasă și de a institui definitiv lumea libertății și a egalității. Tentativele patronilor reacționari de a împiedica progresul {773} sunt sortite eșecului.

Așa sună afirmațiile doctrinelor sociale contemporane. Este adevărat că anumiți oameni, deși aflați în deplin acord cu ideile lor filosofice, nu susțin concluziile practice derivate de către radicali, decât cu anumite rezerve și amendamente. Acești moderați nu propun abolirea completă a părții „managementului"; ei ar fi mulțumiți să o vadă pe aceasta redusă la un nivel „echitabil". Cum opiniile referitoare la echitatea veniturilor antreprenorilor și ale capitaliștilor variază mult, diferența între punctul de vedere al radicalilor și cel al moderaților este de mică importanță. Moderații susțin și ei principiul conform căruia ratele salariale reale ar trebui întotdeauna să crească – și să nu scadă niciodată. În ambele războaie mondiale, puține voci din Statele Unite au contestat teza sindicatelor, că salariile cu care pleacă acasă salariații, chiar și într-o situație de urgență națională, ar trebui să crească mai repede decât costul vieții.

În lumina doctrinei sindicale, nu este nimic rău în ideea de a confisca, parțial sau total, venitul specific al capitaliștilor și al antreprenorilor. Vorbind despre lucrul acesta, sindicaliștii se referă la profituri în sensul în care a fost întrebuințat acest termen de economiștii clasici. Ei nu disting între profiturile antreprenoriale, dobânda pe capitalul întrebuințat – și compensația pentru serviciile tehnice furnizate de antreprenor. Ne vom ocupa mai târziu de consecințele confiscării dobânzii și

ale profiturilor – și de elementele sindicaliste implicate în principiul „capacității de plată" și în schemele de împărțire a profitului.[10] Am examinat felul în care argumentul puterii de cumpărare este avansat în favoarea unei politici de creștere a ratelor salariale peste ratele potențiale de piață.[11] Ceea ce rămâne de examinat este relevanța așa-zisului efect Ricardo.

Ricardo este autorul afirmației că o creștere a ratelor salariale îi va încuraja pe capitaliști să înlocuiască mâna de lucru cu mașini – și vice-versa.[12] Prin urmare, deduc apologeții sindicatelor, o politică de creștere a ratelor salariale, indiferent ce s-ar fi întâmplat pe piața neobstrucționată a mâinii de lucru, este întotdeauna benefică. Ea generează ameliorări tehnologice și sporește productivitatea muncii. Salariile mai mari se auto-finanțează întotdeauna. Silindu-i pe patronii cei greoi să ridice ratele salariale, sindicatele devin pionierii progresului și ai prosperității.

Numeroși economiști aprobă propoziția ricardiană, deși puțini dintre ei sunt suficient de consecvenți pentru a-și însuși inferența derivată din ea de apologeții sindicatelor. În general vorbind, efectul Ricardo este unul dintre locurile cele mai comune ale teoriei economice populare. Cu toate acestea, teorema implicată reprezintă una dintre cele mai grave erori economice. {774}

Confuzia începe cu răstălmăcirea afirmației că munca este „înlocuită" de mașini. Ceea ce se întâmplă este că munca devine mai eficientă, cu ajutorul mașinilor. Același input de muncă duce la o cantitate mai mare, sau la o calitate ameliorată a produselor. În sine, întrebuințarea mașinilor nu duce *nemijlocit* la reducerea numărului de lucrători întrebuințați în vederea producerii articolului respectiv, pe care îl notăm cu *A*. Ceea ce provoacă acest efect secundar este faptul că – în absența altor modificări – o creștere a stocului disponibil de *A* reduce utilitatea marginală a unității de *A*, în raport cu unitățile de articole diferite și, de aceea, mâna de lucru se retrage din producția de *A* și este întrebuințată în producerea de articole diferite. Ameliorarea tehnologică intervenită în producția de *A* face posibilă realizarea anumitor proiecte care nu puteau fi executate în prealabil, deoarece muncitorii necesari erau angajați în producția de *A*, pentru care cererea consumatorilor era mai intensă. Reducerea numărului de muncitori în industria de *A* este determinată de cererea mai mare din aceste ramuri diferite, cărora li se

10. A se vedea mai jos, pp. 804-820.

11. Cf. mai sus, pp. 301-303.

12. Cf. Ricardo, *Principles of Political Economy and Taxation*, cap. i, sec. v. Sintagma de „efect Ricardo" este întrebuințată de Hayek, în *Profits, Interest and Investment,* Londra, 1939, p. 8.

oferă posibilitatea de a se extinde. În treacăt fie spus, această observație îndepărtează toată vorbăria despre „șomajul tehnologic”.

Uneltele și mașinile nu sunt în primul rând instrumente de economisire a mâinii de lucru, ci mijloace de creștere a outputului pe unitatea de input. Ele nu apar ca fiind instrumente de economisire a mâinii de lucru, decât dacă sunt privite exclusiv din punctul de vedere al ramurii economice individuale în chestiune. Văzute din perspectiva consumatorilor și a societății luate în ansamblu, ele apar ca instrumente de creștere a productivității eforturilor umane. Ele sporesc oferta, fac posibil consumul unei cantități sporite de bunuri materiale și le permit oamenilor să bucure de mai mult timp de agrement. Ce bunuri vor fi consumate în cantități mai mari și în ce măsură vor prefera oamenii să se bucure de mai mult agrement depinde de judecățile lor de valoare.

Întrebuințarea de unelte mai multe și mai bune este fezabilă numai în măsura în care este disponibil capitalul necesar. Economisirea, adică un surplus al producției față de consum, este condiția indispensabilă a fiecărui nou pas spre progresul tehnologic. Simpla informație tehnologică nu este de nici un folos, dacă lipsește capitalul necesar. Oamenii de afaceri din India sunt familiarizați cu metodele americane de producție. Ceea ce-i împiedică să adopte metodele americane de producție nu este nivelul scăzut al salariilor indiene, ci lipsa de capital.

Pe de altă parte, economisirea capitalistă determină, în mod necesar, întrebuințarea de unelte și mașini suplimentare. Rolul jucat, în cadrul unei economii de piață, de economisirea simplă, adică de stocarea unor {775} cantități de bunuri de consum, ca rezervă pentru vremurile grele, este neglijabil. În regim capitalist, economisirea este, în general, economisire capitalistă. Excesul producției față de consum este investit, fie direct în afacerea sau ferma proprie a investitorului, fie indirect, în afacerile altor oameni, prin mijlocirea depozitelor de economii, a acțiunilor obișnuite sau preferențiale, a obligațiunilor, a titlurilor de creanță și a ipotecilor.[13] În măsura în care oamenii își mențin consumul sub venitul net, se creează capital suplimentar, care este, totodată, întrebuințat în vederea dezvoltării echipamentului de capital al aparatului productiv. După cum s-a arătat, acest rezultat nu poate fi nicidecum afectat de o tendință sincronă de creștere a deținerilor monetare.[14] Pe de o parte, ceea ce este necondiționat necesar în vederea întrebuințării unor unelte mai numeroase și mai bune, este acumularea suplimentară de capital. Pe de altă parte, nu există nici o întrebuințare disponibilă pentru capi-

13. Cum aici ne preocupă condițiile dintr-o economie de piață neobstrucționată, putem lăsa deoparte efectele consumatoare de capital ale împrumuturilor guvernamentale.

14. A se vedea mai sus, pp. 522-523.

talul suplimentar, alta decât cea furnizată de întrebuințarea unor unelte mai numeroase și mai bune.

Propoziția lui Ricardo și doctrina sindicală răstoarnă lucrurile cu susul în jos. O tendință spre rate salariale mai mari nu este cauza, ci efectul progresului tehnologic. Afaceriștii care urmăresc profitul sunt siliți să întrebuințeze cele mai eficiente metode de producție. Ceea ce limitează eforturile omului de afaceri de a ameliora echipamentul firmei sale este numai lipsa de capital. Dacă nu este disponibil capitalul necesar, atunci nici un fel de amestec în sfera ratelor salariale nu îl poate furniza.

Tot ce pot realiza ratele salariale minimale, cu privire la întrebuințarea mașinilor, este de a deplasa investițiile suplimentare, dintr-o ramură în alta. Să presupunem că într-o țară înapoiată, Ruritania, sindicatul docherilor reușește să-i oblige pe întreprinzători să achite rate salariale comparativ mult mai mari decât cele plătite în restul industriilor din acea țară. În acest caz, consecința poate fi ca cea mai profitabilă întrebuințare pentru capitalul suplimentar să fie în sfera încărcării și a descărcării navelor. Dar capitalul astfel întrebuințat este retras din alte ramuri de afaceri din Ruritania, în care, dacă nu interveneau politicile sindicale, ar fi fost întrebuințat mai profitabil. Efectul salariilor mari ale docherilor nu este o creștere, ci o descreștere a producției totale din Ruritania.[15]

Ratele salariale reale nu pot crește decât în măsura în care, în absența altor modificări, capitalul devine mai abundent. Dacă guvernul sau sindicatele reușesc să impună rate salariale mai ridicate decât acelea pe care le-ar fi determinat o piață neobstrucționată a muncii, atunci oferta de mână de lucru va depăși cererea. Își face apariția șomajul instituțional. {776}

Ferm dedicate principiilor intervenționismului, statele încearcă să împiedice acest rezultat nedorit al intervenției lor, recurgând la acele măsuri care sunt numite, în zilele noaste, politici de asigurare a deplinei întrebuințări a mâinii de lucru: ajutoare de șomaj, arbitrarea disputelor de pe piața muncii, construcții publice finanțate prin cheltuieli bugetare generoase, inflație și expansiune a creditului. Toate aceste remedii sunt mai rele decât răul pe care urmăresc să-l îndepărteze.

Ajutorul acordat șomerilor nu elimină șomajul. El le facilitează șomerilor rămânerea fără ocupație. Cu cât ajutorul se apropie mai mult de nivelul ratei salariale pe care l-ar fi stabilit piața neobstrucționată,

15. Exemplul este doar ipotetic. Un sindicat atât de puternic probabil că ar interzice întrebuințarea dispozitivelor mecanice pentru încărcarea și descărcarea navelor, pentru a crea „mai multe slujbe".

cu atât beneficiarii au mai puține stimulente să-și caute o nouă slujbă. Este un mijloc de a face ca șomajul să se perpetueze, mai degrabă decât să dispară. Implicațiile financiare dezastroase ale șomajului sunt evidente.

Arbitrarea nu este o metodă adecvată pentru soluționarea disputelor referitoare la nivelul ratelor salariale. Dacă decizia arbitrului stabilește rata salarială exact la nivelul ratei potențiale de piață, sau mai jos decât acesta, atunci ea este superfluă. Dacă stabilește rata salarială deasupra ratei potențiale de piață, consecința este aceeași cu cea pe care ar fi provocat-o orice alt mod de fixare a ratelor salariale minimale deasupra nivelului de piață, adică șomaj instituțional. Nu contează ce pretext invocă arbitrul în vederea justificării deciziei sale. Ceea ce contează nu este dacă salariile sunt „echitabile” sau „inechitabile”, după anumite standarde arbitrare, ci dacă ele determină sau nu un exces al ofertei de mână de lucru, în raport cu cererea. Anumitor oameni li se poate părea echitabil să se stabilească ratele salariale la un asemenea nivel încât o mare parte din potențiala forță de muncă să fie condamnată la șomaj perpetuu. Dar nimeni nu poate afirma că așa ceva este folositor și benefic pentru societate.

Dacă ceea ce cheltuiește statul pentru lucrări publice se finanțează prin impozitarea cetățenilor, sau cu bani împrumutați de la ei, atunci puterea acestora de a cheltui și de a investi este redusă, în aceeași măsură în care crește puterea corespunzătoare a trezoreriei publice. Slujbe mai multe nu sunt create.

Dar dacă guvernul își finanțează programul de cheltuieli din inflație – printr-o creștere a cantității de bani și prin expansiunea creditului – el determină o creștere generalizată a prețurilor tuturor mărfurilor și serviciilor, indusă monetar. Dacă, în cursul unei astfel de inflații, creșterea ratelor salariale rămâne suficient de mult în urma creșterii prețurilor la bunuri, șomajul instituțional se poate reduce, sau poate dispărea complet. {777} Dar ceea ce-l face să se reducă sau să dispară este tocmai faptul că un asemenea eveniment este echivalent cu scăderea ratelor salariale *reale*. Lordul Keynes considera că expansiunea creditului este o metodă eficientă de abolire a șomajului; el credea că „scăderea graduală și automată a ratelor salariale reale, ca rezultat al creșterii prețurilor”, nu ar fi atât de energic respinsă de sindicate ca orice tentativă de scădere a ratelor salariale monetare.[16] Dar succesul unui plan atât de isteț ar

16. Cf. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Londra, 1936, p. 264. Pentru o examinare critică a ideii acestea a se vedea Albert Hahn, *Deficit Spending and Private Enterprise*, Postwar Readjustments Bulletin No. 8, U.S. Chamber of Commerce, pp. 28-29; Henry Hazlitt, *The Failure of the „New Economics”*, Princeton,

necesita un grad implauzibil de ignoranță și de prostie din partea salariaților. Câtă vreme muncitorii cred că salariile minimale îi avantajează, ei nu se vor lăsa amăgiți de asemenea trucuri ingenioase.

În practică, toate aceste stratageme, ale așa-numitei politici a deplinei utilizări a forței de muncă, duc la instituirea socialismului de tip german. Cum membrii curții de arbitraj numiți de patroni și cei numiți de sindicate nu cad niciodată de acord cu privire la echitatea vreunei anumite rate salariale, decizia le revine, în cele din urmă, membrilor numiți de către guvern. În felul acesta, puterea de a stabili nivelul ratelor salariale îi este încredințată statului.

Cu cât lucrările publice se extind mai mult și cu cât statul se implică mai mult pentru a complini carența lăsată de așa-zisa „incapacitate a liberei inițiative de a le furniza slujbe tuturor", cu atât sfera întreprinderii private se reduce mai mult. Astfel, ne aflăm din nou în fața alternativei: capitalism sau socialism. Nu poate exista nici o politică durabilă a ratelor salariale minimale.

Aspectele catalactice ale sindicalismului

Singura problemă catalactică privitoare la sindicate este aceea de a ști dacă este sau nu posibil să se ridice, prin presiuni și constrângere, ratele salariale ale tuturor celor care doresc să obțină salarii mai mari decât nivelul pe care l-ar fi determinat piața neobstrucționată.

În toate țările, sindicatele practic și-au însușit privilegiul acțiunii violente. Guvernele au abandonat, în favoarea lor, atributul esențial al cârmuirii – puterea exclusivă și dreptul de a recurge la coerciție și constrângere violentă. Evident, legile care fac ca recursul oricărui cetățean la acțiuni violente – cu excepția cazurilor de auto-apărare – să fie un delict penal, n-au fost abrogate sau amendate în mod oficial. Dar violența sindicală este, de fapt, tolerată pe scară largă. Practic, sindicatele sunt libere să împiedice cu forța pe oricine ar dori să le încalce ordinele referitoare la ratele salariale și la alte condiții de muncă. Ele {778} au libertatea să le provoace nepedepsite vătămări corporale spărgătorilor de grevă, antreprenorilor și mandatarilor acestora, care angajează spărgători de grevă. Ele au libertatea să distrugă proprietățile acestor patroni – și chiar să-i vatăme pe clienții care le patronează magazinele. Autoritățile, cu aprobarea opiniei publice, scuză asemenea acte. Poliția nu-i arestează pe acești delincvenți, procurorii statului nu-i pun sub acuzație, iar tribunalelor penale nu li se dă nici o posibilitate să le judece acțiunile. În cazuri excesive, dacă faptele de violență merg prea departe, se încearcă anumite demersuri anemice și timide de reprimare și de prevenire. De regulă, însă, acestea eșuează. Uneori, eșecul lor se datorează ineficienței birocratice, sau insuficienței mijloacelor aflate la

1959, pp. 263-295. Privitor la succesul stratagemei keynesiene în anii 1930, cf. mai jos, pp. 792-793.

dispoziția autorităților. Dar, de cele mai multe ori, el se datorează indeciziei întregului aparat guvernamental de a interveni cu eficacitate.[17]

Aceasta este de multă vreme starea de lucruri în țările non-socialiste. Constatând lucrurile acestea, economistul nici nu învinovățește, nici nu acuză. El nu face decât să explice care sunt condițiile care le-au asigurat sindicatelor puterea de a-și impune cu forța ratele lor salariale minimale și care este semnificația reală a negocierilor colective.

Luată în accepțiunea pe care i-o dau adepții sindicatelor, sintagma „negocieri colective" nu este decât un mijloc de înlocuire a negocierii individuale a fiecărui muncitor, cu negocierea purtată de un sindicat. În economia de piață pe deplin dezvoltată, negocierea privitoare la bunurile și serviciile din care se vând și se cumpără frecvent părți omogene, în cantități mari, nu este afectată de felul în care sunt comercializate bunurile și serviciile nefungibile. Cumpărătorul sau vânzătorul unor bunuri de consum fungibile, sau al unor servicii fungibile, stabilește un preț de probă – și apoi îl ajustează, în funcție de reacția întâmpinată de oferta sa, din partea celor interesați, până când ajunge în situația de a vinde, sau de a cumpăra oricât de mult dorește. Tehnic vorbind, nici o altă procedură nu este posibilă. Magazinul de desfacere nu poate să negocieze cu patronii săi. El afișează prețul bunurilor și așteaptă. Dacă publicul nu achiziționează cantități suficiente, magazinul scade prețul. O fabrică în care este nevoie de cinci sute de sudori stabilește o rată salarială care, după cum anticipează ea, îi va permite să angajeze cinci sute de oameni. Dacă nu se prezintă decât un număr mai mic, ea este silită să ofere un salariu mai ridicat. Fiecare patron este silit să crească salariul pe care îl oferă, până la nivelul la care nici un rival nu-i ademenește muncitorii, prin rate salariale mai mari. Ceea ce determină zădărnicia salariilor minimale este tocmai faptul că, dacă ratele salariale cresc dincolo de acest punct, patronii aflați în rivalitate nu determină o cerere suficient de mare pentru a absorbi întreaga ofertă.

{779} Dacă sindicatele ar fi adevărați agenți de negociere, negocierea lor colectivă n-ar putea ridica nivelul ratelor salariale peste nivelul pieței neobstrucționate. Câtă vreme încă mai există muncitori neangajați disponibili, nici un patron nu are motive să-și ridice oferta. Adevărata negociere colectivă n-ar diferi, din punct de vedere catalactic, de negocierea individuală. Ca și negocierea individuală, ea le-ar da, practic, un cuvânt de spus acelor căutători de slujbe care n-au găsit încă slujbele de care au nevoie.

Numai că ceea ce se numește în mod eufemistic negociere colectivă, de către liderii sindicali și de legislația „pro-laburistă", are cu totul alt caracter. Este vorba de o negociere purtată cu arma la tâmplă. Este vorba de negocierea dintre o parte armată și pregătită să-și întrebuințeze armamentul – și una neînarmată, aflată sub amenințare. Nu este vorba de o tranzacție de piață. Este vorba de un dictat care i se impune patronului. Iar efectele sale nu diferă de cele ale unui decret guvernamental, în vederea impunerii căruia se între-

17. Cf. Sylvester Petro, *The Labor Policy of the Free Society,* New York, 1957; Roscoe Pound, *Legal Immunities of Labor Unions*, Washington, D.C., American Enterprise Association, 1957.

buințează puterea polițienească și tribunalele penale. El are drept consecință șomajul instituțional.

Tratamentul rezervat acestor probleme de către opinia publică și de marele număr al scrierilor pseudo-economice este complet inducător în eroare. Problema aflată în dezbatere nu este cea a dreptului la asociere. Ea este dacă vreo asociație de persoane private ar trebui sau nu să se bucure de privilegiul de a recurge nepedepsită la acțiuni violente. Este vorba de aceeași problemă care se pune și în cazul acțiunilor Ku Klux Klanului.

Similar, nu este corect nici să se analizeze chestiunea din perspectiva „dreptului la grevă". Problema nu este dreptul la grevă, ci dreptul de a-i forța pe alți oameni – prin intimidare, sau prin violență – să intre în grevă și, mai mult, de a împiedica pe oricine să muncească, într-un atelier în care un sindicat a declarat o grevă. Atunci când sindicatele invocă dreptul la grevă, ca justificare a acestui fel de intimidare și a actelor sale de violență, membrii săi nu produc un argument cu nimic mai bun decât acela al unui grup religios, care ar invoca dreptul la libertatea conștiinței, ca justificare pentru persecutarea disidenților săi.

În trecut, pe când legile anumitor țări le refuzau angajaților dreptul de a forma sindicate, ele erau inspirate de ideea că aceste sindicate n-au nici un alt obiectiv, în afară de acela de a recurge la acțiuni violente și la intimidare. Când autoritățile din trecut își întrebuințau uneori forțele armate pentru protecția patronilor, a mandatarilor și a proprietăților acestora, împotriva asalturilor greviștilor, ele nu se făceau vinovate de acte de ostilitate împotriva „sindicatelor". Ele nu făceau decât să îndeplinească ceea ce fiecare guvern consideră a fi principala sa datorie. Ele încercau să-și păstreze dreptul exclusiv la utilizarea acțiunilor violente.

Nu este necesar ca teoria economică să treacă la examinarea problemelor grevelor jurisdicționale și a diverselor legi, îndeosebi ale sistemului american numit New Deal, care erau explicit defavorabile patronilor și care le atribuiau sindicatelor o poziție privilegiată. Un singur aspect contează. Dacă un decret guvernamental, sau presiunea și constrângerea sindicală, fixează ratele salariale deasupra nivelului lor potențial de piață, atunci va rezulta șomaj instituțional.

XXXI. MANIPULAREA BANILOR ȘI A CREDITULUI

1. Statul și banii

Mijloacele de efectuare a schimburilor și banii sunt fenomene de piață. Ceea ce face ca un lucru să fie mijloc de schimb sau monedă este comportamentul părților implicate în tranzacții de piață. Pentru autorități, ocazia de a se preocupa de chestiunile monetare apare în același fel în care ele ajung să se preocupe de toate celelalte bunuri comercializate, adică, atunci când sunt solicitate să decidă dacă nerespectarea obligațiilor contractuale de către una din părțile implicate într-un schimb justifică utilizarea constrângerii, de către aparatul guvernamental de opresiune violentă. Dacă ambele părți își îndeplinesc instantaneu și simultan obligațiile lor mutuale, de regulă nu se nasc nici un fel de conflicte care să o determine pe una din părți să apeleze la puterea judecătorească. Dar dacă obligațiile uneia, sau ale ambelor părți, sunt amânate pentru mai târziu, este posibil ca tribunalele să fie solicitate să stabilească felul în care trebuie îndepliniți termenii contractuali. Dacă este vorba de plătirea unei sume de bani, aceasta implică sarcina de a stabili semnificația care trebuie atribuită termenilor monetari ce apar în contract.

Astfel, legilor țării și tribunalelor le revine sarcina de a stabili ce aveau în vedere părțile contractante, atunci când au menționat o anumită sumă de bani – și cum trebuie îndeplinită obligația de a plăti această sumă, conform termenilor asupra cărora s-a convenit. Ele trebuie să stabilească ce este – și ce nu este – mijloc legal de efectuare a plăților. În vederea îndeplinirii acestei sarcini, legile și tribunalele nu *creează* bani. Un lucru devine monedă numai în virtutea faptului că cei ce tranzacționează bunuri și servicii îl întrebuințează, în mod curent, ca mijloc de efectuare a schimburilor. În cadrul economiei de piață neobstrucționate, atunci când atribuie unui anumit lucru calitatea de mijloc legal de efectuare a unui schimb, legile și judecătorii nu fac altceva decât să constate, în lumina uzanțelor comerciale, care au fost intențiile părților implicate, atunci când au menționat un anumit tip de bani, în tranzacția lor. Legile și judecătorii interpretează cutumele comerciale, procedând în același fel ca și atunci când sunt solicitate să determine semnificația oricăror alți termeni întrebuințați în contracte.

Baterea de monedă a fost, multă vreme, prerogativa cârmuitorilor țării. Dar această activitate guvernamentală nu a avut, inițial, alt obiectiv decât pe acela de a însemna și a certifica greutăți și măsuri. {781} Însemnul autorității, aplicat pe o bucată de metal, era interpretat ca o certificare a greutății și a calității sale. Ulterior, atunci când prinții au recurs la înlocuirea unei părți din metalele prețioase cu metale mai ordinare și mai ieftine, păstrând, în tot acest timp, aspectul și denumirea tradițională a monedelor, ai eu făcut-o pe ascuns și pe deplin conștienți că săvârșesc o tentativă frauduloasă de înșelare a publicului. Îndată ce oamenii au descoperit aceste artificii, monedele sărăcite au fost tranzacționate la un preț mai redus decât cele mai vechi și mai bune. Statele au reacționat prin constrângere și coerciție. Ele au afirmat că este ilegal să se facă vreo discriminare între banii cei „buni" și cei „răi", în comerț sau cu prilejul achitării plăților la termen – și au decretat prețuri maximale, exprimate în banii cei „răi". Însă rezultatul nu a fost acela pe care îl urmăreau guvernele. Decretele lor n-au izbutit să blocheze procesul de ajustare a prețurilor bunurilor (exprimate în moneda sărăcită), la situația reală a relației monetare. Mai mult, s-au manifestat efectele pe care le descrie legea lui Gresham.

Istoria amestecului guvernamental în sfera banilor nu este, însă, doar o cronică a practicilor de sărăcire a conținutului monedei și a încercărilor eșuate de a evita consecințele catalactice inevitabile ale acestora. Au existat guverne care nu priveau prerogativa lor de batere de monedă ca pe un mijloc de înșelare a acelei părți dintre oameni care se încredeau în integritatea suveranilor lor și care – din ignoranță – erau dispuși să accepte monedele alterate la valoarea înscrisă pe ele. Acestea considerau producția de monede nu ca pe o sursă de câștiguri fiscale ilicite, ci ca pe un serviciu public, destinat asigurării funcționării line a pieței. Dar chiar și aceste guverne, din ignoranță și diletantism, apelau frecvent la măsuri echivalente cu amestecul în structura prețurilor, deși acestea nu erau planificate ca atare în mod deliberat. Deoarece două metale prețioase erau utilizate în paralel ca bani, autoritățile credeau, în mod naiv, că sarcina lor era de a unifica sistemul monetar prin decretarea unui raport rigid de schimb între aur și argint. Sistemul bimetalic s-a dovedit a fi un eșec total. El nu a dat naștere unui bimetalism, ci unui etalon alternant. Acel metal care, în comparație cu starea instantanee a ratei de schimb fluctuante a pieței dintre aur și argint, era supraevaluat de către rata fixată legal, predomina în circulația internă, în vreme ce celălalt dispărea. În cele din urmă, statele au abandonat tentativele lor vane – și s-au reconciliat cu monometalismul. Cumpărarea de argint, practicată vreme de mulți ani de către Statele Unite, a încetat de a mai

constitui un mijloc de politică monetară. Ea a rămas exclusiv o metodă de augmentare a prețului argintului, în beneficiul proprietarilor {782} minelor de argint, al angajaților acestora – și al statelor în cuprinsul cărora erau localizate aceste mine. Era vorba despre o subvenție, prea puțin deghizată. Semnificația ei monetară a constat exclusiv în faptul că a fost finanțată prin emitere de noi dolari tipăriți, al căror statut nu diferă prin nimic esențial de acela al notelor Sistemului Federal de Rezerve, deși poartă înscrisul, practic lipsit de orice semnificație: „certificat de argint".

Cu toate acestea, istoria economică furnizează și exemple de politici monetare bine concepute și încununate de succes, datorate unor guverne a căror singură intenție era de a-și înzestra țările cu un sistem monetar care să funcționeze fără sincope. Liberalismul de tip *laissez faire* n-a abolit prerogativa tradițională de batere de monedă a guvernelor. Dar, în mâinile guvernelor liberale, caracterul acestui monopol de stat s-a modificat complet. Ideile care îl tratau ca pe un instrument al politicilor intervenționiste au fost abandonate. El n-a mai fost întrebuințat pentru scopuri fiscale, sau pentru favorizarea anumitor grupuri, pe seama altora. Activitățile monetare ale guvernului urmăreau un singur obiectiv: să faciliteze și să simplifice întrebuințarea acelui mijloc de efectuare a schimburilor pe care comportamentul oamenilor îl desemnase drept monedă. S-a convenit asupra faptului că sistemul monetar al unei țări trebuie să fie sănătos. Principiul banilor sănătoși însemna că monedele standard – adică acelea cărora legea le conferă puterea de mijloace generale de efectuare a tuturor plăților – trebuie să fie bare de metal prețios, corespunzător expertizate și însemnate, bătute în așa fel încât să simplifice detectarea ciobirii, a uzurii și a contrafacerii. Însemnului guvernamental nu i s-a încredințat nici o altă funcție, în afara celei de certificare a greutății și a calității metalului conținut în monede. Monedele uzate prin folosire, sau a căror greutate se reducea pe orice altă cale, în anumite limite de toleranță foarte stricte, își pierdeau calitatea de mijloace legale de efectuare a plăților; chiar autoritățile erau cele care retrăgeau astfel de monede din circulație, în vederea re-baterii lor. Omul care primea o monedă nedeteriorată nu avea nevoie să recurgă la cântar și la teste cu acizi, ca să-i cunoască greutatea și conținutul. Pe de altă parte, indivizii aveau dreptul să aducă metal prețios la monetărie, în vederea transformării acestuia în monede standard, fie gratuit, fie în schimbul unui cuantum din valoarea monedei (*seigniorage*), care de obicei nu depășea costurile efective ale serviciului de batere. Astfel, diversele monede naționale au devenit monede-aur autentice. Aceasta a determinat stabilitatea rate-

lor de schimb dintre moneda adoptată ca mijloc legal de efectuare a plăților in interiorul unei țări și monedele tuturor celorlalte țări care adoptaseră același principiu, al banilor sănătoși. Etalonul aur internațional s-a născut fără tratate și instituții interguvernamentale.

În numeroase țări, emergența etalonului aur s-a realizat ca efect al legii lui Gresham. Rolul jucat de politicile guvernamentale în Marea {783} Britanie, în această privință, a constat numai în ratificarea rezultatelor provocate de manifestarea legii lui Gresham; ele au legalizat o situație de facto. În alte țări, guvernele au abandonat în mod deliberat bimetalismul, tocmai în momentul în care modificarea ratei de schimb a pieței dintre aur și argint ar fi provocat o înlocuire a monedei-aur, care se utiliza de facto, cu utilizarea de facto a banilor de argint. În toate aceste țări, adoptarea formală a etalonului aur nu a necesitat, din partea administrației și a legislativului, decât adoptarea anumitor legi.

Altfel s-au petrecut lucrurile în acele țări în care s-a dorit înlocuirea unei monede standard – de facto sau de jure – de argint, sau de hârtie, cu etalonul aur. Atunci când Reichul German, în cursul anilor '70 ai secolului al XIX-lea, a dorit să adopte etalonul aur, moneda acestei țări era argintul. Statul nu-și putea realiza planul imitând, pur și simplu, procedura acelor țări în care adoptarea unui etalon aur n-a fost decât ratificarea unei situații deja existente. El a trebuit să înlocuiască monedele standard de argint, aflate în mâinile populației, cu monede de aur. Această operațiune financiară a fost una de durată și complicată, pentru care au fost necesare vaste operațiuni guvernamentale, de cumpărare de aur și de vindere de argint. Lucrurile s-au petrecut similar în acele țări în care se urmărea înlocuirea cu aur a unor monede-credit sau discreționare.

Este important să înțelegem aceste lucruri, deoarece ele ilustrează diferența dintre situația din epoca liberală și condițiile de astăzi, din epoca intervenționismului.

2. Aspectul intervenționist al legislației privind mijloacele de plată

Cel mai simplu și mai vechi tip de intervenționism monetar este sărăcirea conținutului monedelor (*debasement*), sau diminuarea greutății sau a dimensiunii lor, în vederea reducerii datoriilor. Autoritatea le atribuie unităților monetare mai ieftine întreaga putere a mijloacelor legale de efectuare a plăților, care le era în prealabil acordată unităților de calitate superioară. Toate plățile la termen pot fi legal achitate prin plata sumei datorate în monede mai sărace, la valoarea înscrisă

pe ele. Datornicii sunt favorizați, pe seama creditorilor. Dar, în același timp, tranzacțiile de credit viitoare sunt făcute mai oneroase pentru datornici. Pe măsură ce părțile la tranzacții de credit iau în calcul posibilitatea ca asemenea măsuri de reducere a datoriilor să se repete, apare o tendință de creștere a ratelor brute de piață ale dobânzii. Deși ușurarea datoriilor ameliorează situația celor care sunt deja îndatorați la momentul adoptării lor, ea îngreuiază situația celor dornici sau siliți să contracteze noi datorii.

S-a practicat și opusul reducerii datoriilor, adică îngreuierea datoriilor prin măsuri monetare, deși rar. Numai că aceasta n-a fost niciodată {784} planificată în mod deliberat, ca o măsură de favorizare a creditorilor pe seama debitorilor. Ori de câte ori a fost adoptată, îngreuierea datoriilor a fost efectul neintenționat al unor schimbări monetare considerate peremptorii din alte puncte de vedere. Recurgând la asemenea schimbări monetare, statele s-au reconciliat cu efectele acestora asupra plăților la termen, fie deoarece considerau că măsurile sunt inevitabile, fie pentru că socoteau că debitorii și creditorii, atunci când au stabilit termenii contractului, au prevăzut deja schimbările respective și le-au luat corespunzător în calcul. Cele mai bune exemple sunt furnizate de evenimentele din Marea Britanie de după Războaiele Napoleoniene și de după Primul Război Mondial. În ambele cazuri, la câtva timp după încetarea ostilităților, Marea Britanie a revenit la paritatea dinainte de război a lirei sterline în raport cu aurul, prin intermediul unei politici deflaționiste. Ideea de a realiza înlocuirea etalonului monedei-credit de război cu etalonul aur, prin acceptarea schimbării survenite în rata de schimb de pe piață dintre liră și aur, care se petrecuse deja – și de adoptare a acestui nou raport ca paritate legală, a fost respinsă. Această a doua alternativă a fost privită cu dispreț, ca un fel de faliment național, ca o repudiere parțială a datoriei publice și ca o încălcare vinovată a drepturilor tuturor acelora ale căror creanțe proveneau din perioada dinaintea întreruperii convertibilității necondiționate a bancnotelor emise de Banca Angliei. Oamenii trăiau cu iluzia că relele provocate de inflație puteau fi șterse printr-o deflație ulterioară. Dar revenirea la paritatea dinainte de război a aurului nu-i putea compensa pe creditori pentru paguba ce o suferiseră deja, în măsura în care datornicii își achitaseră vechile datorii în perioada de depreciere a monedei. Mai mult, deflația le aducea un câștig tuturor acelora care furnizaseră împrumuturi în decursul acestei perioade și le provoca o pagubă tuturor acelora care contractaseră împrumuturi. Însă politicienii responsabili de politicile deflaționiste nu erau conștienți de impactul acțiunilor lor. Ei n-au realizat consecințele care erau, chiar și în ochii lor, indezirabile

– și dacă le-ar fi recunoscut la timp nu ar fi știut cum să le evite. Felul cum și-au condus ei treburile a favorizat efectiv creditorii pe seama debitorilor, îndeosebi pe deținătorii de obligațiuni de stat, pe seama contribuabililor. În anii '20 ai secolului al XIX-lea aceasta a agravat serios problemele agriculturii britanice, iar cu o sută de ani mai târziu a agravat problemele exportatorilor britanici. Cu toate acestea, ar fi o eroare să numim aceste două reforme monetare din Marea Britanie manifestări ale unui intervenționism care urmărea deliberat îngreuierea datoriilor. Aceasta n-a fost decât consecința neintenționată a unor politici care urmăreau alte obiective.

Ori de câte ori se recurge la reducerea datoriilor, autorii acestei măsuri garantează că ea nu se va mai repeta nicicând. Ei subliniază faptul că anumite condiții extraordinare, care nu vor mai apărea nicicând, au {785} creat o stare de necesitate, care face indispensabil recursul la măsuri neplăcute, care în orice alte condiții sunt absolut reprehensibile. O măsură pe care o luăm o dată, dar nu o vom mai repeta nicicând, spun ei. Este ușor de înțeles de ce autorii și suporterii reducerii datoriilor sunt nevoiți să facă asemenea promisiuni. Dacă anularea totală sau parțială a creanțelor creditorilor devine o politică uzuală, atunci furnizarea de împrumuturi bănești va înceta complet. Stipularea unor plăți la termen depinde de anticiparea faptului că nu va fi decretată nici o astfel de anulare.

Nu este, prin urmare, permisibil să privim reducerea datoriilor ca pe un mecanism sau un sistem de politici economice care să poată fi considerat o alternativă a vreunui alt sistem de organizare economică permanentă a societății. Ea nu este niciodată un mijloc de acțiune constructivă. Este o bombă, care distruge și care nu poate decât să distrugă. Dacă se apelează o singură dată la ea, o reconstrucție a sistemului zdruncinat de credit încă mai este posibilă. Dar dacă loviturile se repetă, distrugerea rezultată va fi completă.

Nu este corect să privim inflația și deflația exclusiv din punctul de vedere al efectelor acestora asupra plăților la termen. Am arătat că modificările induse monetar ale puterii de cumpărare nu afectează prețurile diverselor bunuri și servicii în același timp și în aceeași măsură – și care este rolul jucat pe piață de această asimetrie.[1] Dar, dacă privim inflația și deflația ca pe niște mijloace de rearanjare a relațiilor dintre creditori și debitori, nu putem să nu realizăm faptul că obiectivele urmărite de stat, prin recursul la ele, sunt atinse numai într-o măsură foarte imperfectă și că, în plus, apar o serie de consecințe care, din punctul de vedere al guvernului, sunt foarte nesatisfăcătoare. Ca și în cazul tuturor

1. A se vedea mai sus, pp. 411-413.

celorlalte tipuri de intervenție guvernamentală asupra structurii prețurilor, rezultatele obținute nu sunt doar contrare intențiilor guvernului, dar produc o stare de lucruri care, din perspectiva acestuia, este mai indezirabilă decât condițiile existente pe piața neobstrucționată.

În măsura în care statul apelează la inflație pentru a-i favoriza pe debitori pe seama creditorilor, el nu-și atinge obiectivul decât în ce privește acele plăți la termen care fuseseră stipulate anterior. Inflația nu face mai puțin costisitoare contractarea de noi împrumuturi; dimpotrivă, ea o face mai costisitoare, prin apariția unei prime pozitive de preț. Dacă inflația este împinsă până la consecințele sale ultime, ea face să înceteze cu totul orice stipulare de plăți amânate, în termenii monedei {786} inflaționate.

3. Evoluția metodelor moderne de manipulare a banilor

O monedă metalică nu este supusă manipulării guvernului. Bineînțeles că statul deține puterea de a legifera mijloacele de efectuare a plăților. Dar, efectul legii lui Gresham provoacă rezultate care pot contraveni scopurilor urmărite de stat. Văzut din acest punct de vedere, un etalon metalic apare ca un obstacol în calea tuturor tentativelor de amestec al politicilor monetare în sfera fenomenelor pieței.

Atunci când examinăm evoluția care le-a asigurat guvernelor puterea de a manipula sistemele monetare naționale, trebuie să începem prin a menționa unul dintre cele mai serioase neajunsuri ale economiștilor clasici. Atât Adam Smith, cât și David Ricardo, priveau drept o risipă costurile necesare prezervării monedei metalice. În opinia lor, înlocuirea banilor metalici cu bani de hârtie avea să facă posibilă întrebuințarea capitalului și a mâinii de lucru care sunt necesare în vederea producției cantității de aur și de argint cerute în scopuri monetare, pentru producerea de bunuri destinate satisfacerii nemijlocite a dorințelor oamenilor. Pornind de la această presupoziție, Ricardo și-a elaborat faimoasele sale *Propuneri pentru o monedă economică și sigură* (*Proposals for an Economical and Secure Currency*), publicate pentru întâia oară în 1816. Planul lui Ricardo a căzut în uitare. Abia peste multe zeci de ani de la moartea sa, mai multe țări au adoptat principiile sale de bază, sub eticheta de „etalon aur devize" (*gold exchange standard*), în vederea reducerii așa-ziselor pierderi implicate în funcționarea etalonului aur, cunoscut astăzi sub denumirea de „clasic", sau „ortodox".

În condițiile funcționării etalonului aur clasic, o parte din deținerile monetare ale oamenilor constă din monede de aur. În condițiile etalonului aur devize, deținerile monetare ale oamenilor constau exclusiv din substitute monetare. Aceste substitute monetare sunt rambursa-

bile la paritatea legală, în aur sau în valuta țărilor cu etalon aur sau cu etalon aur devize. Dar, reglementarea instituțiilor monetare și bancare urmărește împiedicarea publicului să retragă aur de la banca centrală, pentru dețineri monetare private. Obiectivul principal al rambursării este de a asigura stabilitatea ratelor de schimb valutar.

Când au analizat problemele etalonului aur devize, tuturor economiștilor – inclusiv autorului acestei cărți – le-a scăpat faptul că, în realitate, acesta pune în mâinile guvernelor puterea de a manipula cu ușurință banii țărilor lor. Economiștii au presupus, cu naivitate, că nici un guvern al vreunei țări civilizate n-ar întrebuința în mod intenționat etalonul aur devize ca pe un instrument al politicilor inflaționiste. Desigur, nu trebuie să exagerăm rolul jucat de etalonul aur devize în acțiunile inflaționiste din ultimele zeci de ani. Factorul decisiv a fost {787} ideologia pro-inflaționistă. Etalonul aur devize n-a fost decât un vehicul comod pentru realizarea planurilor inflaționiste. Absența sa n-a împiedicat adoptarea măsurilor inflaționiste. În 1933, Statele Unite încă mai erau, în linii mari, racordate la etalonul aur clasic. Lucrul acesta n-a împiedicat inflaționismul politicilor New Deal. Dintr-o singură lovitură (confiscarea deținerilor de aur ale cetățenilor americani), Statele Unite au abolit etalonul aur clasic și au devaluat dolarul față de aur.

Noul tip de etalon aur de schimb, așa cum s-a dezvoltat în anii dintre Primul și cel de-al Doilea Război Mondial, poate fi numit etalonul aur devize flexibil (*flexible gold exchange standard*) sau, pentru concizie, *etalonul flexibil*. În cadrul acestui sistem, banca centrală sau „contul de egalizare a ratelor de schimb valutar" (sau indiferent ce alt nume ar putea să poarte instituția guvernamentală corespunzătoare) preschimbă liber substitutele monetare, care alcătuiesc mijlocul legal de plată al țării, fie în aur, fie în valută străină – și vice-versa. Raportul la care se tranzacționează aceste schimburi nu este invariabil fixat, ci este supus schimbării. Paritatea este flexibilă, cum se spune. Însă această flexibilitate înseamnă, aproape întotdeauna, flexibilitate în sens descendent. Autoritățile își întrebuințau puterea pentru a scădea echivalentul în aur – și echivalentul în valutele a căror rată de schimb cu aurul nu scădea – al monedei naționale; ele nu procedau niciodată la creșterea sa. Dacă paritatea relativ la o valută străină creștea, această modificare nu reprezenta decât efectul unei scăderi survenite în echivalența monetară a celeilalte țări (în raport cu aurul, sau cu monedele ce rămăseseră neschimbate din străinătate). Obiectivul măsurii respective era de a aduce paritatea acestei monede străine individuale în acord cu paritatea aurului și a valutelor celorlalte țări.

Atunci când saltul în jos al parității este foarte evident, el este numit devaluare. Dacă modificarea parității nu este atât de mare, autorii de rapoarte financiare o descriu ca pe o scădere a cotației internaționale a monedei respective.[2] În ambele cazuri, se obișnuiește ca evenimentul să fie menționat spunând că țara vizată a augmentat prețul aurului.

Caracterizarea din punct de vedere catalactic a etalonului flexibil nu trebuie confundată cu această descriere legală. Aspectele catalactice ale problemei nu sunt afectate de cele constituționale. Este irelevant dacă puterea de a modifica paritatea este încredințată legislativului, {788} sau ramurii administrative a cârmuirii. Este irelevant dacă autorizația acordată administrației este nelimitată sau, așa cum era cazul legislației adoptate în Statele Unite cu prilejul politicilor New Deal, ea este limitată de un punct terminus, dincolo de care funcționarii nu mai au libertatea să devalueze moneda. Singurul lucru care contează, pentru cercetarea economică, este că principiul parităților rigide a fost înlocuit cu acela al parităților flexibile. Indiferent care ar fi starea constituțională de lucruri, nici un stat n-ar putea să treacă la „creșterea prețului aurului" dacă opinia publică s-ar opune acestui tip de manipulări. Dacă, pe de altă parte, opinia publică favorizează un astfel de pas, nici un fel de proceduri legale n-ar putea să-l stăvilească în întregime, sau măcar să-l întârzie pentru un interval scurt de timp. Ceea ce s-a întâmplat în Marea Britanie în 1931, în Statele Unite în 1933 și în Franța și Elveția în 1936, ne arată limpede că aparatul guvernului reprezentativ are capacitatea de a acționa cu maximă viteză, dacă publicul își însușește opinia așa-zișilor experți, privind eficacitatea și necesitatea devaluării monedei.

Unul dintre obiectivele principale ale devaluării monedei – de proporții mici sau mari – este, după cum vom vedea în secțiunea următoare, rearanjarea condițiilor comerțului internațional. Aceste efecte asupra comerțului extern fac să fie imposibil ca o țară mică să adopte o linie proprie în privința manipulării banilor, independentă de ce fac țările cu care cultivă ea cele mai apropiate relații comerciale. Asemenea țări sunt silite să urmeze calea politicilor monetare ale unei țări străine. În privința politicilor monetare, ele devin sateliții voluntari ai unei puteri străine. Menținându-și moneda proprie la o paritate rigidă față de banii din „țara-suzeran din punct de vedere monetar", ele se aliniază la modificările provocate de „suzeran", la nivelul parității monedei acestuia față de aur și de banii altor țări. Ele se alătură unui *bloc* monetar și își integrează țara într-o *regiune* monetară. Cel mai frecvent menționat bloc, sau regiune, este blocul sau regiunea lirei sterline.

2. A se vedea mai sus, p. 461.

Etalonul flexibil nu trebuie confundat cu situația din acele țări în care statul nu face decât să proclame o paritate oficială a monedei sale interne, în raport cu aurul și cu valuta altor țări, fără a impune această paritate. Trăsătura caracteristică a etalonului flexibil este că orice volum de substitute monetare autohtone poate fi, de fapt, tranzacționat la paritatea aleasă, contra aurului sau a valutei străine – și vice-versa. La această paritate, banca centrală – sau agenția guvernamentală însărcinată cu această misiune, indiferent care ar fi numele său – achiziționează și vinde orice cantitate de bani autohtoni și de valută străină, provenită dintr-una din acele țări înzestrate fie cu etalon aur, fie cu etalon flexibil. Bancnotele autohtone sunt efectiv rambursabile.

În absența acestei trăsături esențiale a etalonului flexibil, decretele care proclamă o anumită paritate au o însemnătate foarte diferită și produc efecte diferite.[3] {789}

4. Obiectivele devaluării banilor

Etalonul flexibil este un instrument pentru provocarea inflației. Singurul motiv al acceptării sale a fost acela de a simplifica din punct de vedere tehnic la maximum, pentru autorități, executarea de acțiuni inflaționiste reiterate. Pe parcursul perioadei de boom care s-a încheiat în 1929, sindicatele reușiseră să impună, aproape în toate țările, rate salariale mai mari decât cele care ar fi fost determinate pe o piață manipulată exclusiv prin bariere în calea migrației. În multe țări aceste rate salariale provocaseră deja o cantitate considerabilă de șomaj instituțional, în vreme ce expansiunea creditului încă se desfășura în ritm accelerat. Când a survenit, în cele din urmă, inevitabila depresiune și prețurile mărfurilor au început să scadă, sindicatele, susținute cu fermitate de către guverne – chiar și de către cele numite peiorativ anti-laburiste, s-au cramponat cu încăpățânare de politica lor dinainte, a ratelor salariale ridicate. Ele fie au refuzat categoric acordarea oricărei permisiuni de reducere a ratelor salariale nominale, fie au acceptat numai reduceri insuficiente. Rezultatul a fost o imensă creștere a șomajului instituțional. (Pe de altă parte, acei angajați care și-au păstrat slujbele și-au sporit nivelul de trai, deoarece ratele lor salariale reale creșteau.) Povara ajutoarelor de șomaj a devenit insuportabilă. Milioanele de șomeri deveniseră o amenințare serioasă la adresa păcii interne. Țările industriale erau bântuite de spectrul revoluției. Însă liderii sindicali erau neînduplecați – și nici un om politic nu avea curajul să-i contrazică fățiș.

3. A se vedea mai jos, secțiunea 6 a acestui capitol.

În această situație dificilă, cârmuitorii, cuprinși de frică, s-au gândit la o stratagemă, pe linia celor recomandate de doctrinarii inflaționismului. Cum sindicatele refuzau ajustarea salariilor la situația relației monetare și la prețurile mărfurilor, guvernanții au optat pentru ajustarea relației monetare și a prețurilor bunurilor la nivelul ratelor salariale. În opinia lor, nu ratele salariale erau prea ridicate; propria lor unitate monetară națională era supraevaluată, relativ la aur și la valuta străină – și deci trebuia reajustată. Panaceul era devaluarea.

Obiectivele devaluării au fost:

1. Prezervarea nivelului ratelor salariale nominale, sau chiar promovarea condițiilor necesare creșterii lor în continuare, în vreme ce ratele salariale reale urmau mai degrabă să scadă.

2. Determinarea creșterii prețurilor bunurilor – în special a celor la produsele agricole (în termenii banilor autohtoni), sau cel puțin împiedicarea scăderii acestora în continuare.

{790} 3. Favorizarea debitorilor în raport cu creditorii.

4. Încurajarea exporturilor și reducerea importurilor.

5. Atragerea mai multor turiști străini și scumpirea vizitelor efectuate în țări străine de către cetățenii țării în discuție (în termenii monedei autohtone).

Însă nici guvernanții, nici campionii literari ai politicilor acestora, n-au fost suficient de sinceri pentru a recunoaște deschis că unul dintre principalele scopuri ale devaluării era reducerea nivelului ratelor salariale reale. De cele mai multe ori, ei preferau să descrie obiectivul devaluării ca fiind îndepărtarea unui așa-zis „dezechilibru fundamental”, existent între „nivelurile” autohtone și cele internaționale ale prețurilor. Ei vorbeau despre necesitatea reducerii costurilor interne de producție. Dar aveau mare grijă să nu menționeze faptul că unul dintre cele două elemente de cost pe care urmăreau să le reducă, prin devaluare, erau ratele salariale reale, celălalt fiind dobânda stipulată pe datorii contractate pe termen lung și suma principală corespunzătoare acestor datorii.

Este imposibil să luăm în serios argumentele formulate în favoarea devaluării. Ele au fost cât se poate de confuze și de contradictorii, deoarece devaluarea nu a fost o măsură politică adoptată în urma unei analize imparțiale a avantajelor și dezavantajelor ei. Ea a fost o capitulare a guvernelor în fața liderilor sindicali, care nu doreau să se facă de râs recunoscând că politicile lor salariale eșuaseră și produseseră șomaj instituțional, pe o scară nemaiîntâlnită. A fost un artificiu disperat, al unor politicieni slabi și inepți, motivați de dorința prelungirii rămânerii lor în funcție. În cursul justificării politicilor adoptate de ei, acești demagogi nu se preocupau de contradicții. Ei le-au promis industriilor

de procesare și fermierilor că devaluarea va determina creșterea prețurilor. Dar, în același timp, le-au promis consumatorilor că un control rigid al prețurilor va împiedica orice creștere a costului vieții.

La urma urmelor, guvernele își puteau încă scuza conduita, prin menționarea faptului că – dată fiind situația opiniei publice, aflată în întregime sub influența erorilor doctrinare ale sindicalismului – nu era posibil să se adopte nici o altă politică. Nici o scuză de felul acesta nu poate fi invocată în favoarea autorilor care au ovaționat flexibilitatea ratelor de schimb valutar, ca fiind sistemul monetar perfect și cel mai dezirabil. În vremea când guvernele mai erau încă preocupate să sublinieze că devaluarea era o măsură de urgență, care n-avea să mai fie nicicând repetată, acești autori declarau că etalonul flexibil este cel mai adecvat sistem monetar – și se întreceau să demonstreze presupusele inconveniente inerente stabilității ratelor de schimb valutar. În zelul lor orb de a intra în grațiile guvernelor și ale grupurilor puternice de presiune ale muncitorilor și fermierilor sindicalizați, ei au prezentat în culori cu mult prea luminoase argumentele în favoarea parităților flexibile. Însă dezavantajele acestora au devenit foarte curând vizibile. Entuziasmul pentru devaluare s-a epuizat rapid. În anii {791} celui de-al Doilea Război Mondial, după mai puțin de zece ani din ziua în care Marea Britanie oferise exemplul etalonului flexibil, până și Lordul Keynes și adepții acestuia au descoperit că stabilitatea ratelor de schimb valutar are meritele ei. Unul dintre obiectivele mărturisite ale Fondului Monetar Internațional este stabilizarea ratelor de schimb valutar.

Dacă privim devaluarea nu cu ochii apologetului guvernamental și sindicalist, ci cu aceia ai economistului, trebuie, înainte de toate, să accentuăm faptul că presupusele sale binecuvântări sunt doar temporare. Mai mult, ele depind de condiția ca doar o singură țară să-și devalueze moneda, în vreme ce celelalte se abțin de la această practică. Dacă devaluarea intervine proporțional și în celelalte țări, atunci nu apare nici o modificare în comerțul internațional. Dacă devaluarea monedelor din alte țări intervine mai accentuat, atunci toate aceste binefaceri tranzitorii, indiferent care ar fi ele, se revarsă exclusiv asupra celorlalte țări. Acceptarea generalizată a principiilor etalonului flexibil trebuie, prin urmare, să conducă la o cursă între diferitele țări, care încearcă să devalueze mai rapid unele decât altele. La finalul acestei competiții se află distrugerea sistemelor monetare din toate țările.

Mult trâmbițatele avantaje asigurate de devaluare, în sfera comerțului extern și a turismului, se datorează în întregime faptului că ajustarea prețurilor și a ratelor salariale interne la starea de lucruri creată

prin devaluare necesită un anumit timp. Câtă vreme acest proces de ajustare este încă nefinalizat, exporturile sunt încurajate și importurile sunt descurajate. Dar aceasta nu înseamnă decât că, în acest interval, cetățenii din țara care devaluează primesc mai puțin în schimbul lucrurilor pe care le vând în străinătate și plătesc mai mult pentru ceea ce cumpără din străinătate; concomitent, ei trebuie să-și restricționeze consumul. Acest efect poate să apară ca un beneficiu, în ochii celor pentru care balanța comercială este etalonul bunăstării naționale. În limba obișnuită, situația poate fi descrisă astfel: cetățeanul britanic trebuie să exporte mai multe bunuri englezești pentru a-și putea cumpăra aceeași cantitate de ceai, pe care o primea înainte de devaluare în schimbul unei cantități mai mici de bunuri exportate.

Devaluarea, afirmă adepții ei, reduce povara datoriilor. Lucrul acesta este cu siguranță adevărat. Ea îi favorizează pe datornici, pe seama creditorilor. În ochii celor ce încă n-au aflat că, în condițiile de astăzi, creditorii nu trebuie identificați cu bogații, nici debitorii cu săracii, acesta constituie un beneficiu. Adevăratul efect este că proprietarii de bunuri imobiliare și de pământ cultivabil, precum și acționarii corporațiilor care au datorii, culeg beneficii pe seama majorității oamenilor, ale căror economii sunt investite în obligațiuni, titluri de credit, depozite la {792} băncile de economisire și polițe de asigurare.

Mai trebuie luate în considerație și împrumuturile străine. Atunci când Marea Britanie, Statele Unite, Franța, Elveția și o serie de alte țări creditoare din Europa și-au devaluat monedele, ele le-au făcut un cadou datornicilor din străinătate.

Unul dintre principalele argumente avansate în favoarea etalonului flexibil este că reduce rata dobânzii pe piața monetară internă. În condițiile etalonului aur clasic și ale etalonului aur devize rigid, ni se spune, fiecare țară trebuie să-și ajusteze rata internă a dobânzii la condițiile pieței internaționale. În condițiile etalonului flexibil, fiecare țară este liberă să urmeze, în privința stabilirii ratelor dobânzii, o politică ghidată exclusiv de considerațiile privitoare la propria sa bunăstare.

Evident că acest argument este de nesusținut, în cazul țărilor în care volumul total al datoriilor către țări străine îl depășește pe acela al împrumuturilor acordate unor astfel de țări. Atunci când, în cursul secolului al XIX-lea, unele dintre aceste țări debitoare au adoptat o politică monetară sănătoasă, firmele și cetățenii lor puteau contracta datorii în străinătate, stipulate în propria lor monedă națională. Această posibilitate a dispărut cu totul, odată cu schimbarea politicilor monetare a acestor țări. Nici un bancher străin n-ar contracta un împrumut în lire italiene, nici nu ar încerca să lanseze obligațiuni stipulate în lire. În ce

privește creditele din străinătate, nici o schimbare a condițiilor monetare interne din țara debitoare nu poate fi de vreun folos. În ce privește creditele autohtone, devaluarea nu reduce decât datoriile deja contractate în prealabil. Ea augmentează rata brută de piață a dobânzii pentru noile împrumuturi și determină apariția unei prime pozitive de preț.

Lucrul acesta este valabil și în privința condițiilor dobânzii din țările creditoare. Nu este necesar să mai adăugăm nimic la demonstrația faptului că dobânda nu este un fenomen monetar și nu poate fi afectată, pe termen lung, de măsurile monetare.

Este adevărat că devaluările la care au recurs diverse guverne între 1931 și 1938 au determinat scăderea ratelor salariale reale în anumite țări și au redus, în felul acesta, volumul șomajului instituțional. Atunci când analizează aceste devaluări, istoricul poate spune, prin urmare, că ele au fost încununate de succes, deoarece au împiedicat declanșarea unei revoluții a maselor de șomeri, pe zi ce trece mai numeroase, în situația în care, în condițiile ideologice de atunci, nu se putea apela la nici un alt mijloc de depășire a situației critice. Însă istoricul va trebui, totodată, să adauge că remediul nu a afectat cauzele fundamentale ale șomajului instituțional, adică doctrinele greșite ale sindicalismului. Devaluarea a fost o schemă ingenioasă de eludare a valului doctrinei sindicaliste. Ea a funcționat deoarece nu a afectat prestigiul sindicalismului. Însă, tocmai deoarece a lăsat neștirbită popularitatea sindicalismului, ea nu putea da rezultate decât pentru o perioadă scurtă de {793} timp. Liderii sindicali au învățat să facă distincția între ratele salariale nominale și cele reale. Astăzi, politicile lor urmăresc ridicarea ratelor salariale reale. Ei nu mai pot fi înșelați de o reducere a puterii de cumpărare a unității monetare. Devaluarea și-a epuizat utilitatea, ca mijloc de reducere a șomajului instituțional.

Recunoașterea acestor lucruri ne furnizează cheia pentru o corectă evaluare a rolului jucat de doctrinele Lordului Keynes, în perioada anilor dintre Primul și cel de-al Doilea Război Mondial. Keynes nu a adăugat nimic nou la corpusul erorilor inflaționiste, respinse de o mie de ori de către economiști. Ideile sale erau încă și mai contradictorii și mai inconsistente decât acelea ale predecesorilor săi ca Silvio Gesell care erau cunoscuți sub denumirea peiorativă de „utopiști monetari" (*monetary cranks*). El pur și simplu a știut să cosmetizeze dezideratul inflaționist și al expansiunii creditelor, în limbajul sofisticat al economiei matematizate. Scriitorii intervenționiști erau neputincioși să avanseze argumente plauzibile în favoarea politicilor de cheltuieli guvernamentale iresponsabile; ei pur și simplu nu reușeau să construiască o pledoarie împotriva teoremei economice referitoare la șomajul

instituțional. În această situație, ei au salutat „revoluția keynesiană" în versurile lui Wordsworth: „Beatitudine era în zorii acelei zile să trăiești, dar să fii tânăr însemna să trăiești în cer."[4] Însă n-a fost vorba decât de un cer de scurtă durată. Putem admite că, pentru guvernele britanic și american din anii 1930, nu mai rămăsese nici o altă cale în afară de devaluarea banilor, inflație și expansiunea creditului, bugete dezechilibrate și finanțarea prin deficite. Guvernele nu se pot elibera de presiunea opiniei publice. Ele nu se pot revolta împotriva preponderenței ideologiilor general acceptate, indiferent cât ar fi acestea de eronate. Dar aceasta nu-i scuză pe funcționarii care puteau demisiona, mai degrabă decât să pună în aplicare politici dezastruoase pentru țară. Încă și mai puțin îi scuză pe autorii care au încercat să furnizeze o justificare așa-zis științifică a celei mai grosolane dintre toate erorile populare, care este inflaționismul.

5. Expansiunea creditului

Am arătat că ar fi o eroare să se privească expansiunea creditului exclusiv ca o modalitate de amestec al guvernului pe piață. Mijloacele fiduciare n-au apărut ca instrumente ale politicilor guvernamentale, care să urmărească deliberat augmentarea prețurilor, scăderea ratei de piață a dobânzii și reducerea datoriilor. Ele au luat naștere pe cale de evoluție spontană a activităților bancare obișnuite. Atunci când bancherii, ale {794} căror chitanțe rambursabile în banii depuși erau tratate de public ca substitute monetare, au început să împrumute o parte din fondurile depozitate la băncile lor, ei n-au avut nimic altceva în vedere decât propria lor afacere. Ei au considerat că a nu păstra întregul echivalent al chitanțelor emise în cuferele lor este un lucru nevinovat. Ei erau siguri că vor avea întotdeauna capacitatea să-și onoreze obligațiile și să ramburseze – neîntârziat – bancnotele emise, chiar și dacă împrumutau o parte din banii depozitați. Bancnotele au devenit mijloace fiduciare în cursul funcționării neobstrucționate a economiei de piață. Inițiatorul expansiunii creditului a fost bancherul, nu autoritatea.

Însă astăzi expansiunea creditului este exclusiv o practică guvernamentală. În măsura în care băncile și bancherii privați intervin în emiterea de mijloace fiduciare, rolul lor este doar secundar și constă numai din operațiuni tehnice. Guvernele dirijează exclusiv cursul lucrurilor. Ele au ajuns să dețină supremația completă, în tot ce privește volumul creditului de circulație. În vreme ce volumul expansiunii creditului pe

4. Cf. P.A. Samuelson, „Lord Keynes and the General Theory", *Econometrica*, 14, 1946, 187; articol retipărit în *The New Economics*, ed. S.E. Harris, New York, 1947, p. 145.

care băncile și bancherii privați au posibilitatea să-l orchestreze pe o piață neobstrucționată este strict limitat, guvernele urmăresc cea mai mare cantitate posibilă de expansiune a creditului. Expansiunea creditului este principalul mijloc al statelor, în lupta lor împotriva economiei de piață. În mâinile lor, ea devine bagheta magică menită să elimine raritatea bunurilor de capital, să reducă rata dobânzii sau să o abolească total, să finanțeze cheltuieli guvernamentale generoase, să-i exproprieze pe capitaliști, să alimenteze boomuri fără sfârșit și să facă toată lumea prosperă.

Consecințele inevitabile ale expansiunii creditului sunt evidențiate de teoria ciclului economic. Chiar și acei economiști care încă refuză să recunoască validitatea teoriei monetare (sau a creditului de circulație) a fluctuațiilor ciclice ale economiei n-au îndrăznit niciodată să pună sub semnul întrebării rezultatele definitive și irefutabile pe care această teorie le stabilește cu privire la efectele necesare ale expansiunii creditului. Chiar și acești economiști trebuie să recunoască – și recunosc – că avântul economic este invariabil condiționat de expansiunea creditului, că el n-ar putea lua naștere și nu s-ar putea prelungi fără expansiunea creditului – și că se transformă într-o depresiune atunci când încetează continuarea expansiunii creditului. Explicația pe care o propun ei pentru ciclul economic se reduce, de fapt, la afirmația că ceea ce generează inițial avântul nu este expansiunea creditului, ci alți factori. Expansiunea creditului, care, chiar și în opinia lor, este o cerință indispensabilă pentru boomul generalizat, nu constituie, spun ei, rezultatul unei politici care urmărește în mod deliberat dobânzi mici și încurajarea de noi investiții, pentru care lipsesc bunurile de capital necesare. Este ceva care, în lipsa amestecului activ al autorităților, apare în mod miraculos, ori de câte ori acești alți factori încep să se manifeste. {795}

Este evident că acești economiști se contrazic, atunci când se opun planurilor de eliminare a fluctuațiilor economice prin abținere de la expansiunea creditului. Susținătorii perspectivei inflaționiste naive asupra istoriei sunt consecvenți, atunci când deduc din tezele lor – desigur, întru totul eronate și contradictorii – că expansiunea creditului este panaceul economic. Dar aceia care nu neagă faptul că expansiunea creditului provoacă boomul – condiția indispensabilă a depresiunii – își reneagă propria lor doctrină, atunci când se opun propunerilor de strunire a expansiunii creditului. Atât purtătorii de cuvânt ai guvernelor și ai grupurilor puternice de presiune, cât și adepții „non-ortodoxiei" dogmatice, care domină departamentele de științe economice ale universităților, sunt de acord cu faptul că lumea ar trebui să încerce să evite recurența depresiunilor și că realizarea acestui deziderat presupune îm-

piedicarea boomurilor. Ei nu pot formula argumente valide împotriva propunerilor de abținere de la politicile care încurajează expansiunea creditului. Dar ei refuză cu încăpățânare să asculte vreo asemenea idee. Ei defaimă cu îndârjire planurile de împiedicare a expansiunii creditului, ca pe niște scheme care ar perpetua depresiunile. Atitudinea lor demonstrează limpede corectitudinea afirmației conform căreia ciclul economic este produsul unor politici care urmăresc deliberat scăderea ratei dobânzii și inducerea de boomuri artificiale.

Este un fapt că măsurile adoptate astăzi în vederea scăderii ratelor dobânzii sunt, îndeobște, considerate deosebit de dezirabile și că expansiunea creditului este privită ca un mijloc eficace pentru atingerea acestui țel. Aceasta este prejudecata care determină guvernele să combată etalonul aur. Toate partidele politice și toate grupurile de presiune sunt ferm dedicate unei politici a banilor ieftini.[5]

Obiectivul expansiunii creditului este de a favoriza interesele anumitor grupuri ale populației, pe seama altora. Acesta este, desigur, cel mai fericit rezultat care poate fi așteptat de la intervenționism, atunci când nu dăunează intereselor tuturor grupurilor. Dar, în vreme ce el face ca ansamblul societății să sărăcească, intervenționismul poate înavuți anumite pături. Care grupuri aparțin acestei din urmă clase depinde de datele specifice ale fiecărui caz în parte.

{796} Ideea care a generat ceea ce se numește *control calitativ al creditului* este de a canaliza creditul adițional astfel încât presupusele binecuvântări ale expansiunii să se concentreze asupra anumitor grupuri – și să fie oprite de la alte grupuri. Creditele nu vor fi canalizate prin bursă, ni se spune – și nu vor determina creșterea prețurilor la acțiuni. Ele trebuie, mai degrabă, să ajute „activitățile productive legitime" din industriile de procesare, din minerit, din sfera „comerțului legitim" și – înainte de toate – din agricultură. Alți adepți ai controlului calitativ al creditelor urmăresc să împiedice creditele adiționale de la a fi investite în capital fix, deoarece în felul acesta ar fi imobilizate. Ele ar urma să fie utilizate, în loc de aceasta, pentru producția de bunuri „lichide". Conform acestor planuri, autoritățile le furnizează băncilor directive

5. Dacă o bancă nu expandează creditul de circulație prin emiterea de mijloace fiduciare suplimentare (fie sub formă de bancnote, fie sub formă de bani-depozit), atunci ea nu poate genera un boom, chiar dacă scade nivelul dobânzii percepute sub rata pieței neobstrucționate. Ea doar le face un cadou datornicilor. Concluzia ce trebuie trasă din teoria monetară a ciclului, de către cei care doresc să împiedice recurența boom-urilor și a depresiunilor care le urmează, nu este că băncile nu trebuie să reducă rata dobânzii, ci că ele trebuie să se abțină de la expansiunea creditului. Bineînțeles că expansiunea induce, în mod necesar, o mișcare temporară de scădere a ratelor dobânzii. Profesorului Haberler (*Prosperity and Depresion*, pp. 65-66) i-a scăpat cu totul acest aspect esențial și, de aceea, observațiile sale critice sunt nejustificate.

concrete referitoare la tipurile de împrumuturi pe care trebuie sau nu trebuie să le acorde.

Dar toate aceste scheme sunt iluzorii. Discriminarea la acordarea de împrumuturi nu este un înlocuitor pentru opreliștile puse în calea expansiunii creditului – singurul mijloc care ar putea, într-adevăr, să împiedice creșterea cotațiilor bursiere și expansiunea investițiilor în capital fix. Felul în care cantitatea suplimentară de credit își găsește drumul spre piața de împrumuturi nu are decât o importanță secundară. Ceea ce contează este că există un influx de credit nou creat. Dacă băncile le acordă mai multe credite fermierilor, atunci fermierii sunt în măsură să ramburseze împrumuturi pe care le-au contractat din alte surse – și să-și plătească achizițiile în bani gheață. Dacă ele acordă mai mult credit firmelor, sub formă de capital circulant, atunci ele eliberează fonduri care, în prealabil, erau blocate în vederea acestei utilizări. În orice caz, ele creează o abundență de bani disponibili, pentru care proprietarii acestora caută să găsească cea mai profitabilă cale de investiție. Foarte curând, fondurile acestea vor fi călăuzite spre bursă, sau spre investiții în capital fix. Ideea că este posibil să se continue expansiunea creditului fără a determina creșterea prețurilor la bursă și expansiunea investițiilor în capital fix este absurdă.[6]

Succesiunea tipică a evenimentelor, în condiții de expansiune a creditului, a fost – până în urmă cu câteva zeci de ani – determinată de două lucruri: de faptul că era vorba de o expansiune a creditului în condițiile etalonului aur și de faptul că nu era rezultatul unei acțiuni concertate a tuturor guvernelor naționale și a băncilor centrale ale căror politici sunt determinate de aceste guverne. Primul dintre aceste fapte însemna că guvernele nu erau pregătite să abandoneze convertibilitatea bancnotelor țărilor lor, la o paritate rigid fixată. Cel de-al doilea avea drept rezultat o lipsă de uniformitate cantitativă, în privința amplorii expansiunii creditului. Unele țări o luau înaintea altora, iar băncile lor se confruntau cu pericolul unei serioase scurgeri în exterior a rezervelor lor de aur și de devize străine. Pentru a-și prezerva solvabilitatea, aceste bănci erau silite să recurgă la o restricție drastică a creditului. Astfel, ele creau panică și inaugurau depresiunea pe piața {797} autohtonă. Foarte curând, panica se extindea în alte țări. Oamenii de afaceri din străinătate se alarmau și solicitau mai multe împrumuturi, urmărind să-și consolideze fondurile lichide, pentru orice eventualitate. Tocmai această cerere sporită de noi credite era cea care silea autoritățile monetare din țările respective, care erau deja alarmate de criza survenită în prima țară, să recurgă la contracție. Astfel, în numai câteva zile, sau săptămâni, depresiunea devenea un fenomen internațional.

6. Cf. Machlup, *The Stock Market, Credit and Capital Formation*, pp. 256-261.

Politica devaluărilor a modificat, întrucâtva, această secvență tipică a evenimentelor. Amenințate cu o scurgere în exterior a metalului prețios, autoritățile monetare nu recurg întotdeauna la restricționarea creditului și la ridicarea ratei dobânzii de către sistemul bancar central. Ele recurg la devaluare. Însă devaluarea nu rezolvă problema. Dacă guvernului nu-i pasă de creșterea ratelor de schimb valutar, el poate continua, o vreme, să se cramponeze de expansiunea creditului. Dar, într-o zi, sincopa de după boom (*the crack-up boom*) va anihila sistemul său monetar. Pe de altă parte, dacă autoritatea dorește să evite necesitatea de a devalua banii în mod repetat și într-un ritm accelerat, ea trebuie să-și conducă politica internă de creditare în așa fel încât să nu o ia cu expansiunea creditului înaintea altor țări, în raport cu care dorește să păstreze paritatea monedei autohtone.

Numeroși economiști consideră ca pe un lucru de la sine înțeles că tentativele autorităților de a expanda creditul vor provoca întotdeauna aceeași alternanță, aproape regulată, între perioadele economice de boom și depresiunile care le urmează acestora. Ei consideră că efectele în viitor ale expansiunii creditului nu vor fi diferite de acelea care au fost observate în Marea Britanie, începând de la finele secolului al XVIII-lea, iar în Europa Centrală și de Vest și în America de Nord, începând de la mijlocul secolului al XIX-lea. Dar ne putem pune problema dacă situația nu s-a schimbat. Învățămintele teoriei monetare moderne sunt, astăzi, atât de bine cunoscute, chiar și în afara cercului economiștilor, încât optimismul naiv care i-a călăuzit pe antreprenori pe durata boomurilor din trecut a făcut loc unui anumit scepticism. Este posibil ca, în viitor, oamenii de afaceri să reacționeze la expansiunea creditului altfel decât au făcut-o în trecut. Este posibil ca ei să evite întrebuințarea banilor ieftini disponibili în vederea expansiunii operațiunilor lor, deoarece ei vor avea permanent în vedere sfârșitul inevitabil a boomului. Sunt semne care sugerează o asemenea modificare. Dar este prea devreme pentru a face o afirmație categorică.

Există o altă direcție în care teoria monetară a ciclului economic a afectat, fără îndoială, cursul evenimentelor. Deși nici un funcționar oficial – fie el angajat al birourilor unui serviciu financiar guvernamental, sau al unei bănci centrale, sau profesor într-una din universitățile {798} neo-ortodoxe – nu este dispus să recunoască acest lucru, opinia publică nu mai contestă, în general, cele două teze principale ale teoriei creditului de circulație: anume, că motivul depresiunii este boomul care îi premerge acesteia și că acest boom este provocat de expansiunea creditului. Conștientizarea acestor lucruri alarmează presa financiară, îndată ce se manifestă primele semne ale boomului. În această situa-

ție, până și autoritățile încep să vorbească despre necesitatea prevenirii creșterii în continuare a prețurilor și a profiturilor – și ele trec efectiv la restricționarea creditului. Boomul ajunge rapid la un final și începe recesiunea. Rezultatul acestui scenariu a fost că, în ultima decadă, lungimea ciclului s-a redus considerabil. A continuat să existe o alternare a boomurilor cu depresiunile, însă fazele au fost de mai scurtă durată și s-au succedat mai rapid una alteia. Aceasta reprezintă o îndepărtare considerabilă de cei zece ani și jumătate ai perioadei ciclului „clasic" al recoltelor, despre care vorbea William Stanley Jevons. În fine, lucrul cel mai important este că, datorită stopării mai rapide a boomului, volumul malinvestițiilor este mai redus și, în consecință, depresiunea care îi urmează este și ea mai puțin severă.

Himera politicilor contraciclice

Un element esențial al doctrinelor „neortodoxe", avansat atât de către socialiști, cât și de toți intervenționiștii, este afirmația că recurența depresiunilor ar fi un fenomen inerent însăși funcționării economiei de piață. Dar, în vreme ce socialiștii afirmă că numai înlocuirea capitalismului cu socialismul poate eradica răul, intervenționiștii îi atribuie statului puterea de a corecta funcționarea economiei de piață, în așa fel încât să asigure ceea ce numesc ei „stabilitatea economică". Acești intervenționiști ar avea dreptate, dacă planurile lor de combatere a depresiunii ar viza abandonul complet al politicilor de expansiune a creditului. Însă ei resping dinainte această idee. Ei urmăresc expansiunea din ce în ce mai generoasă a creditului și combaterea depresiunilor prin adoptarea de măsuri „contraciclice" speciale.

În contextul acestor planuri, statul apare ca o zeitate, care este situată și intervine din afara orbitei activităților umane, care este independentă de acțiunile supușilor săi și care are puterea de a se amesteca din exterior în sfera acestor acțiuni. Ea are la dispoziție mijloace și fonduri ce nu sunt de proveniență umană și care pot fi nelimitat întrebuințate, pentru indiferent ce obiective în vederea cărora ar dori cârmuitorii să le utilizeze. Singurul lucru necesar, pentru a întrebuința cu maximum de foloase această putere, este de a urma sfaturile experților.

Cel mai mediatizat dintre aceste remedii sugerate de experți este sincronizarea contraciclică a lucrărilor publice și a cheltuielilor guvernamentale destinate întreprinderilor publice. Ideea nu este atât de nouă pe cât ar dori adepții ei să credem. Când depresiunile s-au mai manifestat în trecut, opinia publică i-a solicitat întotdeauna guvernului să se lanseze în lucrări publice, pentru a crea slujbe și pentru a opri scăderea prețurilor. Însă problema este cum să {799} fie finanțate aceste lucrări publice. Dacă guvernul impozitează cetățenii, sau împrumută de la ei, atunci el nu adaugă nimic la ceea ce numesc keynesienii cheltuieli agregate. El restricționează puterea de a consuma sau de a investi a cetățeanului privat, în aceeași măsură în care o augmentează pe a sa proprie.

Dacă, pe de altă parte, guvernul apelează la mult lăudatele metode de finanțare inflaționiste, el înrăutățește lucrurile, în loc să le amelioreze. Este posibil ca el să întârzie, în felul acesta, pentru scurtă vreme, apariția depresiunii. Dar, când sosește momentul inevitabil al reglării conturilor, criza va fi cu atât mai severă cu cât statul a amânat-o mai mult.

Experții intervenționiști nu sesizează câtuși de puțin care sunt adevăratele probleme. În opinia lor, ideea principală este de a „planifica din vreme cheltuielile ce urmează a fi efectuate din capitalul public și de a acumula un stoc de proiecte complete de utilizare a capitalului, care să poată fi puse oricând în aplicare". Aceasta, afirmă ei, este „politica economică cea corectă, a cărei adoptare de către toate țările o recomandăm."[7] Însă problema nu este de a elabora proiecte, ci de a furniza mijloacele materiale necesare executării lor. Intervenționiștii consideră că acest lucru ar fi ușor realizabil, prin reducerea cheltuielilor guvernamentale pe durata boom-ului și prin creșterea lor, atunci când se instalează depresiunea.

Desigur că reducerea cheltuielilor guvernamentale poate fi un lucru foarte bun. Numai că ea nu furnizează fondurile de care are guvernul nevoie, pentru o augmentare ulterioară a cheltuielilor sale. O persoană își poate conduce astfel afacerile sale private. Ea poate acumula economii, atunci când are venituri mari, și le poate cheltui ulterior, când veniturile îi scad. Dar nu la fel stau lucrurile cu o țară, sau cu toate țările, luate laolaltă. Trezoreria poate tezauriza o parte considerabilă din bogatele venituri provenite din impozite, care se varsă în vistieria publică datorită boom-ului. Câtă vreme – și în măsura în care – statul retrage aceste fonduri din circulație, politica sa este, într-adevăr, deflaționistă și contraciclică și poate – în această măsură – să reducă boomul creat de expansiunea creditului. Dar, în momentul în care aceste fonduri vor fi din nou cheltuite, ele modifică relația monetară și determină o tendință indusă monetar de scădere a puterii de cumpărare a unității monetare. Aceste fonduri nu pot, în nici un caz, furniza bunurile de capital necesare pentru executarea proiectelor de lucrări publice stocate pe raftul guvernului.

Eroarea fundamentală a acestor planuri este că ele ignoră penuria de bunuri de capital. În ochii autorilor lor, depresiunea nu este decât o consecință a unei misterioase deficiențe survenite la nivelul propensiunii oamenilor de a consuma și de a investi. În vreme ce singura problemă reală este de a produce mai mult și de a consuma mai puțin, în vederea augmentării stocului de bunuri de capital disponibile, intervenționiștii doresc să crească atât consumul, cât și investițiile. Ei doresc ca statul să se lanseze în proiecte care sunt neprofitabile, tocmai deoarece factorii de producție necesari în vederea execuției {800} lor trebuie retrași din alte linii de întrebuințare, în care ar satisface dorințe considerate de consumatori ca fiind mai importante. Ei nu sesizează faptul că asemenea lucrări publice trebuie să intensifice considerabil adevăratul rău – penuria bunurilor de capital.

7. Cf. Liga Națiunilor, *Economic Stability in the Post-War World*, raport al delegației însărcinate cu studiul depresiunilor economice, partea a II-a, Geneva, 1945, p. 173.

Ne putem, desigur, imagina și alt mod de întrebuințare a economiilor făcute de stat, pe durata perioadei de boom. Trezoreria și-ar putea investi surplusul pentru cumpărarea unor mari stocuri din acele materiale de care ulterior, atunci când se va declanșa depresiunea, va avea nevoie pentru execuția lucrărilor publice planificate, și pentru producția bunurilor de consum de care vor avea nevoie oamenii angajați în execuția acelor lucrări publice. Dar, dacă autoritățile ar acționa în felul acesta, ele ar determina o intensificare considerabilă a boomului, o accelerare a declanșării crizei și o agravare a consecințelor acesteia.[8]

Toată această discuție despre activități guvernamentale contraciclice nu urmărește decât un singur scop – acela de a îndepărta atenția publicului de la aflarea adevăratelor cauze ale fluctuațiilor ciclice din economie. Toate guvernele sunt ferm angajate în politica reducerii ratelor dobânzii, a expansiunii creditului și a inflației. Atunci când apar inevitabilele consecințe ale acestor politici pe termen scurt, guvernele nu cunosc decât un singur remediu: continuarea intervenționismului pe linia măsurilor inflaționiste.

6. Controlul ratelor de schimb valutar și înțelegerile comerciale bilaterale

Dacă un stat fixează paritatea monedei sale credit sau discreționare, în raport cu aurul sau cu valuta străină, la un nivel mai ridicat decât cel al pieței – adică dacă stabilește prețuri maximale pentru aur și valuta străină sub prețul potențial de piață – atunci se manifestă efectele descrise de legea lui Gresham. Va rezulta o stare de lucruri care se numește – în mod foarte inadecvat – penurie de valută străină.

{801} Semnul caracteristic al oricărui bun economic este că oferta disponibilă nu este atât de abundentă încât să facă posibile toate utilizările ei care ar fi dorite. Un obiect a cărui ofertă nu este insuficientă nu este un bun economic; pentru el nu se plătesc și nici nu se percep prețuri. Cum banii trebuie să fie, în mod necesar, un bun economic, noțiunea

8. Atunci când se referă la politicile contraciclice, intervenționiștii evocă întotdeauna presupusul succes al unor asemenea politici în Suedia. Este adevărat că, în Suedia, cheltuielile efectuate din capitalul public s-au dublat efectiv, între 1932 și 1939. Însă aceasta nu a fost cauza, ci efectul prosperității Suediei din anii treizeci. Această prosperitate s-a datorat în întregime reînarmării Germaniei. Această politică nazistă a augmentat cererea germană pentru produsele suedeze, pe de o parte și, pe de alta, a redus competiția germană pe piața mondială, la acele produse pe care le putea furniza Suedia. Astfel, exporturile suedeze au crescut din 1932 până în 1938 (cifrele care urmează reprezintă mii de tone): minereu de fier, de la 2.219 la 12.485; fontă brută, de la 13.047 la 92.980; aliaje feroase, de la 15.453 la 28.605; alte tipuri de fier și de oțel, de la 134.237 la 256.146; utilaje, de la 46.230 la 70.605. Numărul șomerilor care solicitau ajutor a fost de 114.000 în 1932 și de 165.000 în 1933. Îndată ce reînarmarea germană și-a luat avânt el a scăzut, la 115.000 în 1934, la 62.000 în 1935 și la 16.000 în 1938. Autorul acestui „miracol” nu a fost Keynes, ci Hitler.

de bani care nu ar fi rari (*scarce*) este absurdă. Dar ceea ce le preocupă pe guvernele care se plâng de raritatea valutei străine este altceva. Este vorba de consecințele inevitabile ale propriei lor politici de control al prețurilor. Este vorba despre faptul că, la prețul arbitrar stabilit de către stat, cererea depășește oferta. Dacă statul, după ce a redus prin inflație puterea de cumpărare a unității monetare autohtone în raport cu aurul, cu valuta străină și cu bunurile și serviciile, se abține de la orice încercare de a controla ratele de schimb valutar, atunci nu poate apărea nici un fel de penurie, în sensul în care întrebuințează guvernul acest termen. Oricine este dispus să achite prețul de piață va fi în măsură să cumpere oricâtă valută străină dorește.

Numai că statul este hotărât să nu tolereze nici o creștere a ratelor de schimb valutar (în raport cu moneda națională inflaționată). Bizuindu-se pe magistrații și polițiștii săi, el interzice orice tranzacții valutare la rate diferite de cele dictate prin prețul maximal.

În viziunea guvernului și a sateliților săi, creșterea ratelor de schimb valutar a fost determinată de o balanță defavorabilă de plăți și de achizițiile speculatorilor. În vederea îndepărtării răului, statul adoptă măsuri de restricționare a cererii de valută străină. De acum înainte nu vor mai avea dreptul să achiziționeze valută decât acele persoane care au nevoie de ea pentru a încheia tranzacții aprobate de guvern. Bunurile al căror import este inutil, conform opiniei statului, nu vor mai trebui importate. Plata dobânzilor și a sumelor principale corespunzătoare datoriilor către străini sunt interzise. Cetățenii nu vor mai trebui să călătorească în străinătate. Guvernul nu realizează faptul că asemenea măsuri nu vor „ameliora" nicicând balanța de plăți. Dacă scad importurile, concomitent cu ele scad și exporturile. Cetățenii care sunt împiedicați să cumpere bunuri străine, să-și achite datoriile către străini și să călătorească în străinătate, nu vor tezauriza cantitatea de bani autohtoni care le rămâne astfel. Ei își vor augmenta cumpărăturile, fie de bunuri de consum, fie de bunuri de capital, determinând astfel apariția unei tendințe suplimentare de creștere a prețurilor interne. Dar, cu cât prețurile cresc mai mult, cu atât exporturile vor scădea.

Acum statul mai face un pas. El naționalizează tranzacțiile valutare. Fiecare cetățean care primește – bunăoară exportând ceva – o cantitate de devize străine, este obligat să le vândă către biroul de control al schimburilor valutare, la rata oficială. Dacă această măsură, care este {802} echivalentă cu o taxă pe exporturi, ar fi eficient aplicată, atunci exporturile ar scădea drastic, sau ar dispărea cu totul. Guvernul cu siguranță nu agreează acest rezultat. Dar nici nu este dispus să admită că amestecul său a eșuat complet în încercarea de a produce rezultatele dorite – și

a creat o situație care, din punctul său de vedere, este cu mult mai rea decât cea dinainte. Așa că guvernul recurge la o stratagemă. El subvenționează exporturile în așa măsură încât pierderile pe care le provoacă politica sa exportatorilor să fie compensate.

Pe de altă parte, biroul guvernamental de control al schimbului valutar, cramponându-se cu obstinație de ficțiunea că ratele de schimb valutar n-au crescut în realitate și că rata reală de schimb este rata oficială, le vinde valută străină importatorilor, la această rată oficială. Dacă această politică ar fi efectiv pusă în aplicare, ea ar fi echivalentă cu bonificarea comercianților respectivi. Ei ar culege profituri „picate din cer", prin vânzarea bunului importat pe piața internă. Prin urmare, autoritatea recurge la alte stratageme. Ea fie crește taxele vamale la import, fie le aplică impozite speciale importatorilor, fie le îngreuiază achiziționarea de valută străină pe vreo altă cale.

În cele din urmă, bineînțeles că reglementarea schimburilor valutare funcționează. Dar ea funcționează numai deoarece recunoaște, practic, rata de piață pentru schimburile valutare. Exportatorul primește, în schimbul veniturilor sale în valută străină, rata oficială plus subsidiul, care laolaltă sunt egale cu rata de schimb a pieței. Importatorul plătește pentru valuta străină rata oficială plus o primă specială, un impozit, sau o taxă vamală, care, luate laolaltă, sunt egale cu rata de schimb a pieței. Singurele persoane care sunt prea obtuze pentru a sesiza ce se întâmplă în realitate și care se lasă înșelate de terminologia birocratică sunt autorii de cărți și de articole despre noile metode de management monetar și despre noile experimente monetare.

Monopolizarea cumpărării și a vânzării de valută străină de către stat le asigură autorităților controlul comerțului extern. Ea nu afectează determinarea ratelor de schimb valutar. Nu are importanță dacă guvernul permite sau nu presei să publice ratele reale și efective de schimb valutar. În măsura în care încă se mai desfășoară comerțul extern, numai aceste rate reale și efective sunt în vigoare.

În vederea unei mai bune camuflări a realității, statele urmăresc eliminarea oricărei referiri la adevărata rată de schimb valutar. Comerțul internațional, gândesc ele, n-ar mai trebui să se desfășoare prin intermediul banilor. El ar trebui să fie troc. Guvernanții încheie înțelegeri de barter și de clearing cu guvernele străine. Fiecare dintre cele două țări care sunt părți contractante ar urma să-i vândă celeilalte țări o cantitate de bunuri și servicii și să primească în schimb o cantitate de alte bunuri și servicii. În formularea acestor tratate se evită cu grijă {803} orice referire la ratele de piață reale de schimb valutar. Pe de altă parte, fiecare dintre părți își calculează vânzările și cumpărăturile în termenii

prețurilor mondiale, exprimate în aur. Aceste înțelegeri de troc și de clearing înlocuiesc comerțul triunghiular sau multilateral din epoca liberală cu un comerț bilateral, între perechi de câte două țări. Dar ele nu afectează nicidecum faptul că moneda națională a unei țări și-a pierdut o parte din puterea de cumpărare, relativ la aur, la valuta străină și la mărfuri.

Ca politică de naționalizare a comerțului extern, controlul ratelor de schimb valutar reprezintă un pas pe calea înlocuirii economiei de piață cu socialismul. Din orice alt punct de vedere, el reprezintă un eșec. Cu siguranță el nu poate afecta determinarea ratei de schimb valutar, nici pe termen scurt, nici pe termen lung.

XXXII. CONFISCAREA ȘI REDISTRIBUȚIA

1. Filosofia confiscării

Intervenționismul este călăuzit de ideea că amestecul în sfera drepturilor de proprietate nu afectează volumul producției. Cea mai naivă manifestare a acestei erori ia forma intervenționismului confiscator. Rezultatul activităților productive este considerat a fi o mărime dată, independentă de aranjamentele, pur accidentale, ale ordinii sociale. Sarcina statului este văzută ca fiind distribuția „echitabilă" a acestui venit național, către diferiții membrii ai societății.

Intervenționiștii și socialiștii afirmă că toate bunurile sunt rezultatul unui proces social de producție. Când procesul acesta ajunge la final și fructele sale se coc, urmează un al doilea proces social, care îi alocă fiecăruia o parte: acela al distribuției roadelor. Trăsătura caracteristică a ordinii capitaliste este că părțile alocate sunt inegale. Anumiți oameni (antreprenorii, capitaliștii și proprietarii de pământ) își însușesc mai mult decât li se cuvine. Prin urmare, porțiile celorlalți sunt diminuate. Statul ar trebui, după dreptate, să exproprieze surplusul privilegiaților și să-l distribuie celor neprivilegiați.

Însă pe piață nu există acest presupus dualism, a două procese independente, al producției și al distribuției. Nu există decât un singur proces. Bunurile nu sunt mai întâi produse, iar apoi distribuite. Nu există nimic de felul unei aproprieri de părți dintr-un stoc de bunuri fără proprietar. Bunurile vin în existență ca proprietate a cuiva. Dacă cineva dorește să le distribuie, acela trebuie să le confiște. Bineînțeles că, pentru aparatul guvernamental de constrângere și coerciție este foarte ușor să se lanseze în confiscare și expropriere. Dar aceasta nu dovedește că pe expropriere și confiscare se poate clădi un sistem durabil de activități economice.

Atunci când vikingii părăseau o comunitate de țărani autarhici, pe care o prădaseră, victimele care supraviețuiseră începeau să muncească, să cultive pământul și să clădească din nou. Când, după câțiva ani, pirații reveneau, ei găseau din nou lucruri de prădat. Însă capitalismul {805} nu poate suporta astfel de raiduri prădalnice reiterate. Acumularea de capital și investițiile din cadrul său se bazează pe anticiparea faptului că nu va surveni nici o astfel de expropriere. Dacă această anticipare

lipsește, oamenii vor prefera să-și consume capitalul, decât să-l păstreze pentru expropriatorii lor. Aceasta este eroarea inerentă tuturor planurilor care urmăresc combinarea proprietății private cu exproprierea reiterată.

2. Reforma agrară

Reformatorii sociali din vremurile mai vechi nu urmăreau decât stabilirea unei comunități de fermieri autarhici. Parcelele de pământ alocate fiecăruia dintre aceștia urmau să fie egale. În imaginația acestor utopiști nu exista loc pentru diviziunea muncii și specializare în industriile de procesare. Este o eroare serioasă să numim *socialism agrar* o asemenea ordine socială. Nu este vorba decât de juxtapunerea unor gospodării autarhice.

În cadrul economiei de piață, solul este un mijloc de producție, exact ca orice alt factor de material de producție. Planurile care vizează o distribuție mai mult sau mai puțin egală a solului, către populația angajată în agricultură nu sunt, în condițiile economiei de piață, decât niște planuri de acordare a unor privilegii către un grup de producători mai puțin eficienți, pe seama imensei majorități a consumatorilor. Procesul pieței tinde să-i elimine pe toți acei fermieri al căror cost de producție este mai mare decât costurile marginale necesare în vederea producerii cantității de produse agricole pe care consumatorii sunt dispuși să o cumpere. El determină dimensiunile fermelor, precum și metodele de producție aplicate. Dacă guvernul intervine în vederea schimbării condițiilor existente în agricultură, el ridică prețul mediu al produselor agricole. Dacă, în condiții competitive, există *m* fermieri, fiecare dintre ei angajat în exploatarea câte unei ferme de 1.000 de acri, care produc toate produsele agricole pe care consumatorii sunt dispuși să le achiziționeze, iar statul intervine pentru a-i înlocui pe cei *m* cu 5*m* fermieri, fiecare dintre ei angajat în exploatarea câte unei ferme de 200 de acri, costul [implementării și al menținerii noii configurații] îl suportă consumatorii.

Este zadarnic să se justifice asemenea reforme agrare prin invocarea legii naturale și a altor asemenea idei metafizice. Adevărul brut este că ele augmentează prețul produselor agricole și obstrucționează, de asemenea, producția non-agricolă. Deoarece este necesară mai multă mână de lucru în vederea producției unei unități de produs agrar, vor fi întrebuințați mai mulți oameni în agricultură și vor rămâne mai puțini pentru industriile de procesare. Volumul total al bunurilor necesare pentru consum scade și un anumit grup de persoane este favorizat, pe seama majorității. {806}

3. Impozitarea confiscatoare

Astăzi, principalul instrument al intervenționismului confiscator este impozitarea. Nu contează dacă țelul impozitării terenurilor și al veniturilor este așa-zisul obiectiv social, al egalizării avuțiilor și al veniturilor, sau dacă principalul scop este acela al colectării de venituri. Nu contează decât rezultatul.

Omul de rând privește problemele acestea cu nedisimulată invidie. De ce să fie cineva mai bogat decât este el însuși? Moralistul „dezinteresat" își disimulează resentimentele în pledoarii filosofice. El afirmă că omul care posedă zece milioane nu poate deveni mai fericit dacă acestei sume i se adaugă încă nouăzeci de milioane. Invers, omul care posedă o sută de milioane, nu resimte nici o diminuare a fericirii sale dacă avuția i se reduce la doar zece milioane. Același raționament este aplicabil și în cazul veniturilor excesive.

A judeca în felul acesta înseamnă a judeca dintr-un punct de vedere individualist. Criteriul utilizat este acela al presupuselor sentimente ale indivizilor. Însă problemele implicate sunt probleme sociale; ele trebuie soluționate din perspectiva consecințelor lor sociale. Ceea ce contează nu este nici fericirea vreunui Cresus, nici meritele sau scăderile sale personale; ci societatea și productivitatea efortului uman.

O lege care le interzice tuturor indivizilor să acumuleze mai mult decât zece milioane, sau să câștige mai mult decât un milion pe an, restricționează activitățile exact acelor antreprenori care au cel mai mare succes în ce privește satisfacerea dorințelor consumatorilor. Dacă o asemenea lege ar fi fost adoptată în Statele Unite acum cincizeci de ani, numeroși multimilionari de astăzi ar fi trăit în condiții mai modeste. Însă toate acele noi ramuri industriale, care le furnizează maselor articole nemaiauzite în trecut, ar funcționa, dacă ar exista, pe o scară mult mai redusă, iar produsele lor ar fi inaccesibile pentru omul de rând. Este evident că împiedicarea celor mai eficienți antreprenori să-și extindă sfera de activitate, până la limita la care o aprobă publicul, prin cumpărarea produselor afacerilor lor, contravine intereselor consumatorilor. Problema este – și de această dată – cine trebuie să dețină supremația: consumatorii, sau statul? În cadrul pieței neobstrucționate, comportamentul consumatorilor, decizia lor de a cumpăra sau de a se abține de la a cumpăra, determină, în ultimă instanță, venitul și avuția fiecărui individ. Se cuvine, oare, să-i încredințăm guvernului puterea de a încălca alegerile consumatorilor?

Statolatrul incorijibil obiectează. El consideră că ceea ce motivează activitățile marelui întreprinzător nu este setea de avuție, ci setea de putere. Un asemenea „comerciant regal" nu și-ar reduce activitățile, {807}

nici dacă ar trebui să-i dea perceptorului de impozite tot surplusul pe care-l câștigă. Setea sa de putere nu poate fi redusă de nici un fel de considerații de simplă înavuțire pecuniară. Să acceptăm această idee, de dragul argumentației. Dar pe ce altceva se mai bizuie puterea afaceristului, în afară de avere? Cum ar fi reușit Rockefeller și Ford să obțină „putere", dacă nu li s-ar fi permis să adune avere? La urma urmelor, acei statolatri care doresc să interzică acumularea de avuție tocmai pentru că ea îi asigură deținătorului său putere economică avansează, în fond, un argument relativ mai puternic.[1]

Impozitele sunt necesare. Dar sistemul de impozitare discriminatoare, universal acceptat sub denumirea de impozitare progresivă a veniturilor și a moștenirilor, nu este o metodă de impozitare. El este, mai degrabă, o metodă deghizată de expropriere a capitaliștilor și a antreprenorilor încununați de succes. Indiferent ce argumente avansează sateliții statului în favoarea sa, el este incompatibil cu prezervarea economiei de piață. În cel mai bun caz, el poate fi considerat un mijloc de implementare a socialismului. Privind în urmă, la evoluția ratelor de impozitare pe venit, de la începuturile impozitului federal pe venit, introdus [în S.U.A.] în 1913, până în prezent, este greu de crezut că acest impozit nu va absorbi, în curând, 100% din întregul surplus, situat deasupra nivelului salarial mediu al oamenilor de rând.

Teoria economică nu se preocupă de doctrinele metafizice nefondate avansate în favoarea impozitării progresive, ci de repercusiunile acesteia asupra economiei de piață. Autorii și politicienii intervenționiști privesc problemele acestea din perspectiva noțiunilor lor arbitrare despre ce este „socialmente dezirabil". După ei, „obiectivul impozitării nu este niciodată procurarea de bani", deoarece statul „își poate procura toți banii de care are nevoie, tipărindu-i". Adevăratul obiectiv al impozitării este „de a lăsa mai puțin în mâinile contribuabilului".[2]

Economiștii abordează problema din alt unghi. Ei se întreabă, în primul rând, care sunt efectele impozitării confiscatoare asupra acumulării de capital? Cea mai mare parte a veniturilor mai mari care sunt prelevate prin impozite ar fi fost întrebuințate în vederea acumulării de mai mult capital. Dacă trezoreria întrebuințează aceste venituri pentru cheltuieli curente, rezultatul este o scădere a acumulării de capital. Același lucru se poate spune, într-o măsură chiar mai mare, despre impozitele pe moșteniri. Ele îi silesc pe moștenitori să vândă o parte

1. Este inutil să mai subliniem din nou faptul că întrebuințarea terminologiei cârmuirii politice este total inadecvată analizei problemelor economice. A se vedea mai sus, pp. 272-273.

2. Cf. A.B. Lerner, *The Economics of Control, Principles of Welfare Economics*, New York, 1944, pp. 307-308.

considerabilă din proprietatea testatorului lor. Capitalul acesta nu este, {808} bineînțeles, distrus; el doar își schimbă proprietarul. Însă economiile cumpărătorilor, care sunt cheltuite în vederea achiziționării capitalului vândut de moștenitori, ar fi constituit o creștere netă a capitalului disponibil. Astfel, acumularea de capital suplimentar este încetinită. Realizarea de progrese tehnologice este împiedicată; cota de capital investit per muncitor angajat scade; se pune o piedică în calea creșterii productivității marginale a muncii – și a creșterii concomitente a ratelor salariale reale. Este evident că opinia populară, conform căreia acest mod de impozitare confiscatoare nu le dăunează decât victimelor sale imediate, adică celor bogați, este falsă.

În cazul în care capitaliștii se vor confrunta cu posibilitatea ca impozitul pe venit, sau impozitul pe proprietate, să crească la 100%, ei vor prefera să-și consume fondurile de capital, mai degrabă decât să le păstreze pentru prelevatorul de impozite.

Impozitarea confiscatoare are drept consecință împiedicarea progresului și a ameliorării situației economice, chiar și lăsând la o parte efectele sale asupra acumulării de capital. Ea determină o tendință generală de stagnare și de prezervare a practicilor economice care nu s-ar fi putut perpetua în condițiile competitive, ale economiei de piață neobstrucționate.

Una dintre caracteristicile inerente ale capitalismului este că nu respectă interesele împământenite și îl forțează pe fiecare capitalist și antreprenor să-și adapteze desfășurarea afacerii din nou, în fiecare zi, la structura schimbătoare a pieței. Capitaliștii și antreprenorii nu au niciodată libertatea de a se relaxa. Câtă vreme rămân activi în afaceri, nu li se acordă niciodată privilegiul să se bucure liniștiți de fructele realizărilor înaintașilor lor, sau ale lor înșiși – și să se lase în voia rutinei. Dacă uită că sarcina lor este de a-i servi pe consumatori din toate puterile, foarte curând își vor pierde poziția eminentă și vor fi aruncați îndărăt, în rândurile oamenilor obișnuiți. Poziția lor de lideri și fondurile de care dispun sunt permanent luate cu asalt de către noii veniți.

Orice om ingenios are libertatea de a demara noi proiecte de afaceri. El poate fi sărac și poate dispune de fonduri modeste, majoritatea cărora pot fi împrumutate. Dar, dacă îndeplinește dorințele consumatorilor în modul cel mai adecvat și mai ieftin cu putință, el va fi încununat de succes, grație „profiturilor excesive". Cea mai mare parte a acestor profituri o reinvestește în afaceri, care astfel înregistrează o creștere rapidă. Activitatea unor astfel de parveniți întreprinzători este aceea care asigură „dinamismul" economiei de piață. Acești *nouveaux riches* sunt înaintemergătorii progresului economic. Presiunea rivalității lor silește

vechile firme și marile corporații fie să-și ajusteze conduita în modul cel mai adecvat cu putință la dorințele publicului, fie să iasă din afaceri.

Dar astăzi impozitele absorb cea mai mare parte a profiturilor „excesive" ale noului venit. El nu poate acumula capital; nu-și poate extinde {809} propria afacere. El nu va deveni nicicând proprietarul unei mari firme și nu va fi o amenințare pentru interesele împământenite. Vechile firme n-au de ce să se teamă de rivalitatea sa; ele sunt protejate de perceptorul de impozite. Ele se pot lăsa nepedepsite în seama rutinei, pot sfida dorințele publicului și pot deveni conservatoare. Este adevărat că impozitul pe venit le împiedică și pe ele să acumuleze capital suplimentar. Dar, pentru ele contează mai mult faptul că îl împiedică pe redutabilul nou-venit să acumuleze capital suplimentar. Ele sunt, practic, privilegiate de sistemul de impozitare. În acest sens, impozitarea progresivă împiedică progresul economic și provoacă rigiditate. În vreme ce, în condițiile capitalismului neobstrucționat, proprietatea asupra capitalului este o creanță, care-l silește pe proprietar să-i servească pe consumatori, metodele contemporane de impozitare o transformă într-un privilegiu.

Intervenționiștii se plâng de rigidizarea și de birocratizarea marilor întreprinderi de afaceri – și de faptul că pentru noii veniți competenți nu mai este posibil să devină o amenințare pentru interesele împământenite, ale vechilor familii bogate. Dar, în măsura în care aceste plângeri sunt justificate, ele se referă exclusiv la rezultate ale propriilor lor politici.

Forța motrice a economiei de piață sunt profiturile. Cu cât acestea sunt mai mari, cu atât nevoile consumatorilor sunt mai adecvat satisfăcute, deoarece profiturile nu pot fi realizate decât prin îndepărtarea discrepanțelor dintre cererile consumatorilor și starea prealabilă a activităților productive. Profiturile cele mai ridicate le realizează aceia care servesc publicul în modul cel mai adecvat cu putință. Combătând profiturile, guvernele sabotează deliberat funcționarea economiei de piață.

Impozitarea confiscatoare și asumarea de riscuri

O eroare larg răspândită consideră profiturile antreprenoriale o recompensă pentru asumarea de riscuri. Ea privește antreprenorul ca pe un jucător de jocuri de noroc, care investește la o loterie, după ce și-a cântărit șansele favorabile de a realiza un câștig, în raport cu cele defavorabile, de a-și pierde miza. Această opinie se manifestă în modul cel mai clar cu putință în descrierea tranzacțiilor de la bursa de schimb ca un fel de jocuri de noroc. Din perspectiva acestei răspândite fabule, răul provocat de impozitarea confiscatoare este că perturbă raportul dintre șansele de câștig și cele de pierdere la loterie.

Premiile se reduc, în vreme ce șansele de pierdere rămân neschimbate. Astfel, capitaliștii și antreprenorii sunt descurajați de la a se mai lansa în activități riscante.

Fiecare cuvânt din acest raționament este fals. Proprietarul de capital nu alege între investiții mai riscante, mai puțin riscante și investiții sigure. El este silit, de însuși procesul pieței, să-și investească în așa fel fondurile încât să satisfacă cele mai intense nevoi ale consumatorilor, în modul cel mai adecvat cu putință. Dacă metodele de impozitare la care recurge guvernul determină un consum de capital, sau reduc acumularea de capital suplimentar, atunci capitalul necesar pentru întrebuințările marginale va lipsi – și creșterea investițiilor, care s-ar fi manifestat în absența acestor impozite, este împiedicată. Dorințele consumatorilor nu vor fi satisfăcute decât într-o măsură mai redusă. Dar acest rezultat nu este provocat de ezitarea capitaliștilor de a-și asuma riscuri; el este determinat de scăderea ofertei de capital. {810}

Nu există nimic de felul unei investiții sigure. Dacă într-adevăr capitaliștii s-ar comporta așa cum pretinde fabula riscurilor – și s-ar orienta după ceea ce consideră a fi cea mai sigură investiție – acest comportament ar face ca acea linie de investiții să devină nesigură, astfel încât și-ar pierde cu siguranță inputul. Pentru capitalist nu există nici un mijloc de evitare a legilor pieței, care fac să fie imperativ ca investitorul să asculte de dorințele consumatorului și să producă tot ce se poate produce cu oferta existentă de capital, date fiind cunoștințele tehnologice disponibile și evaluările existente ale consumatorilor. Un capitalist nu alege niciodată acea investiție care, conform înțelegerii sale a viitorului, prezintă cel mai redus pericol de pierdere a inputului. El alege acea investiție în care anticipează că va realiza cel mai mare profit posibil.

Capitaliștii care sunt conștienți de propria lor incapacitate de a aprecia ei înșiși corect tendința pieței nu investesc în factori de producție, ci își împrumută fondurile către proprietarii unui astfel de capital pentru investiții directe. În felul acesta, ei intră într-un fel de parteneriat cu cei pe a căror capacitate superioară de estimare anticipativă a condițiilor pieței se bizuie. Există uzanța de a numi capitalul investitorilor direcți capital *de risc*. După cum am văzut, pe de altă parte, succesul sau eșecul investițiilor în acțiuni, obligațiuni, titluri de creanță, ipoteci și alte credite preferențiale, depind și ele, în ultimă instanță, de aceiași factori care determină succesul sau eșecul investitorilor direcți de capital.[3] Nu există nimic de felul vreunei independențe de vicisitudinile pieței.

Dacă impozitarea ar consolida oferta capitalului de credit, pe seama celei de capital pentru investiții directe, ea ar determina scăderea ratei brute de piață a dobânzii și, în același timp, prin augmentarea

3. Cf. mai sus, pp. 539-540.

volumului de capital împrumutat în raport cu cel investit în factori de producție, în cadrul structurii de capital a firmelor și a corporațiilor, ar face ca investițiile în credite să devină mai puțin sigure. Prin urmare, procesul ar avea un caracter auto-lichidator.

Faptul că, de regulă, un capitalist nu-și concentrează investițiile, atât pe cele în acțiuni comune cât și pe cele canalizate spre acordarea de credite, într-o singură întreprindere sau într-o singură ramură economică, ci preferă să-și răspândească fondurile în mai multe clase de investiții, nu sugerează că el ar urmări să reducă „riscul jocului". El urmărește să-și augmenteze șansa de a realiza profituri.

Nimeni nu se lansează într-o investiție, dacă nu anticipează că va fi o investiție bună. Nimeni nu alege deliberat malinvestițiile. Numai apariția unor condiții necorespunzător anticipate de către investitor {811} este cea care transformă o investiție într-o malinvestiție.

După cum am arătat, nu poate exista nimic de felul unui capital neinvestit.[4] Capitalistul nu are libertatea de a alege între a investi și a nu investi. De asemenea, el nu are nici libertatea de a devia, în alegerea investițiilor sale în bunuri de capital, de la liniile determinate de cele mai intense dintre dorințele încă nesatisfăcute ale consumatorilor. El trebuie să încerce să anticipeze corect aceste dorințe viitoare. Impozitele pot reduce volumul disponibil al bunurilor de capital, provocând consumul capitalului. Dar ele nu împiedică utilizarea tuturor bunurilor de capital disponibile.[5]

În condițiile unui nivel excesiv al ratelor de impozitare pe venit și pe proprietate, care-i afectează pe cei foarte bogați, capitalistul poate considera că cel mai convenabil este să-și păstreze toate fondurile în bani gheață, sau în depozite bancare nepurtătoare de dobândă. El își consumă o parte din capital, nu are de achitat nici un impozit pe venit și reduce impozitul pe moștenire pe care vor trebui să-l suporte urmașii săi. Însă chiar și dacă oamenii se comportă efectiv astfel, aceasta nu afectează utilizarea capitalului disponibil. Sunt afectate prețurile, dar nici un bun de capital nu va rămâne neinvestit din acest motiv. Iar procesul pieței călăuzește investițiile către acele linii în care se anticipează că ele vor satisface cele mai intense cereri încă nesatisfăcute ale publicului cumpărător.

4. Cf. mai sus, pp. 521-523.

5. Când întrebuințăm expresia „bunurile de capital disponibile", trebuie să acordăm atenția cuvenită problemei convertibilității.

XXXIII. SINDICALISMUL ȘI CORPORATIVISMUL

1. Ideea sindicalistă

TERMENUL *sindicalism* este întrebuințat în două accepțiuni complet diferite.

În accepțiunea pe care i-o dau partizanii lui Georges Sorel, sindicalismul desemnează tactica revoluționară la care trebuie să se recurgă în vederea realizării socialismului. El este asociat cu ideea că sindicatele n-ar trebui să-și irosească puterea în încercarea de a ameliora situația salariaților în cadrul sistemului capitalist. Ei ar trebui să recurgă la *action directe*, la o violență neînduplecată, în vederea distrugerii tuturor instituțiilor capitaliste. Ele n-ar trebui nici o clipă să înceteze lupta – în sensul literal al cuvântului – pentru scopul lor ultim, care este socialismul. Proletarii nu trebuie să se lase înșelați de sloganurile burgheze, cum ar fi libertatea, democrația, sau guvernul reprezentativ. Ei trebuie să-și urmărească mântuirea prin lupta de clasă, prin răsturnări revoluționare sângeroase și prin anihilarea nemiloasă a burghezilor.

Această doctrină a jucat și încă mai joacă un rol enorm în politica zilelor noastre. Ea a furnizat idei esențiale bolșevismului rus, fascismului italian și nazismului german. Dar ea nu este decât o chestiune pur politică, pe care analiza catalactică poate să o ignore.

A doua accepțiune a cuvântului *sindicalism* se referă la un program de organizare economică a societății. În vreme ce socialismul urmărește înlocuirea proprietății private asupra mijloacelor de producție cu proprietatea guvernamentală, sindicalismul dorește să dea proprietatea fabricilor în mâinile muncitorilor angajați în ele. Sloganurile „căile ferate feroviarilor", sau „minele minerilor", indică în modul cel mai adecvat obiectivele ultime ale sindicalismului.

Ideile socialismului și cele ale sindicalismului, în sensul programului de *action directe*, au fost elaborate de intelectuali, pe care adepții consecvenți ai sectelor marxiste nu pot să-i descrie decât ca pe niște burghezi. Însă ideea sindicalismului ca sistem de organizare socială este un produs autentic al „conștiinței proletare". Ea este exact lucrul pe care salariatul naiv îl consideră un mijloc drept și eficace în vederea ameliorării propriei sale bunăstări. Eliminați paraziții cei indolenți – antreprenorii și capitaliștii – și dați muncitorilor câștigurile lor „nemuncite"! Nimic mai simplu. {813}

Dacă cineva ar lua în serios aceste planuri, atunci nu ar trebui să se ocupe de ele în cadrul unei discuții a problemei intervenționismului. Persoana respectivă ar trebui să înțeleagă faptul că sindicalismul nu este nici socialism, nici capitalism, nici intervenționism, ci un sistem diferit de aceste trei aranjamente. Numai că nimeni nu poate lua în serios programul sindicalist – și nici nu l-a luat vreodată. Nimeni n-a fost atât de dezorientat și de irațional încât să pledeze explicit pentru sindicalism, ca pentru un sistem social. Sindicalismul n-a jucat un rol în discuția problemelor economice, decât în măsura în care anumite programe conțineau în mod neintenționat anumite elemente sindicaliste. Există elemente sindicaliste în anumite obiective ale amestecului guvernamental și sindical în sfera fenomenelor pieței. Există, în plus, socialismul și corporativismul de breaslă, care pretind că ar evita omnipotența guvernamentală inerentă tuturor schemelor socialiste și intervenționiste, prin adulterarea lor cu un ingredient sindicalist.

2. Erorile sindicalismului

Rădăcina ideii sindicaliste trebuie căutată în ideea că antreprenorii și capitaliștii sunt autocrați iresponsabili, liberi să-și conducă afacerile după bunul lor plac. O asemenea dictatură este intolerabilă. Mișcarea liberală, care a înlocuit despotismul regilor și al autocraților ereditari cu guvernarea reprezentativă, trebuie să-și încoroneze reușitele prin înlocuirea tiraniei capitaliștilor și a întreprinzătorilor ereditari cu „democrația industrială". Revoluția economică trebuie să încununeze eliberarea popoarelor, care a fost inaugurată de revoluția politică.

Eroarea fundamentală a acestui argument este evidentă. Antreprenorii și capitaliștii nu sunt autocrați iresponsabili. Ei sunt necondiționat supuși suveranității consumatorilor. Piața este o democrație a consumatorilor. Sindicaliștii doresc să o transforme într-o democrație a producătorilor. Această idee este eronată, deoarece singurul obiectiv și scop al producției este consumul.

Ceea ce în ochii sindicalistului este cel mai grav neajuns al capitalismului și ceea ce defaimă el ca fiind brutalitatea și ticăloșia profitorilor autocratici, este tocmai rezultatul supremației consumatorilor. În condițiile competitive ale economiei de piață neobstrucționate, antreprenorii sunt siliți să amelioreze metodele tehnologice de producție, fără să țină seama de interesele împământenite ale muncitorilor. Patronul {814} este silit să nu le plătească niciodată muncitorilor mai mult decât echivalentul realizărilor acestora, așa cum îl evaluează consumatorii. Dacă un angajat solicită o creștere salarială deoarece soția sa i-a născut încă

un copil, iar patronul îl refuză, sub cuvânt că nou-născutul nu contribuie la efortul unității productive, patronul acționează ca un mandatar al consumatorilor. Acești consumatori nu sunt dispuși să plătească mai mult pentru vreun bun, numai pentru că muncitorul are o familie mare. Naivitatea sindicaliștilor se manifestă în faptul că [în calitate de consumatori] nu le-ar acorda niciodată producătorilor acelor bunuri pe care le întrebuințează ei aceleași privilegii pe care le pretind pentru ei înșiși.

Principiul sindicalist prevede ca acțiunile fiecărei corporații să fie confiscate de la „proprietarii absenți" și să fie distribuite, în mod egal, printre angajați; plata dobânzii și a sumei principale stipulate ca datorii va fi întreruptă. Apoi „managementul" va fi încredințat în mâinile unui comitet ales de muncitorii care sunt – de acum – și acționari. Acest mod de confiscare și redistribuție nu va duce la egalitate, pe scară națională sau mondială. El ar dărui mai mult angajaților acelor întreprinderi în care cota de capital investit *per* muncitor este mai mare și mai puțin acelora unde cota respectivă este mai redusă.

Un fapt caracteristic este acela că, atunci când se referă la aceste probleme, sindicaliștii vorbesc întotdeauna despre management și niciodată despre activitățile antreprenoriale. În ochii funcționarului subaltern de rând, tot ce este de făcut în ce privește gestionarea afacerilor, este să se îndeplinească acele sarcini secundare care, în cadrul planurilor antreprenoriale, sunt încredințate ierarhiei manageriale. În viziunea lui, unitatea productivă, sau atelierul, așa cum există și funcționează în ziua de astăzi, este un dispozitiv permanent, care nu se va schimba nicicând. El va produce întotdeauna aceleași produse. El ignoră complet faptul că există un flux neîncetat de modificări ale condițiilor și că structura industrială trebuie adaptată cotidian, pentru soluționarea noilor probleme. Lumea, așa cum o vede el, este staționară. Ea nu lasă loc apariției de noi ramuri economice, de noi produse și de metode noi și mai bune de fabricare a vechilor produse. Astfel, sindicalistul nesocotește principalele probleme ale activității antreprenoriale: asigurarea capitalului pentru noile industrii și pentru extinderea celor deja existente, reducerea echipamentelor destinate produselor la care cererea scade și ameliorările tehnologice. Nu este o exagerare să numim sindicalismul filosofia economică a oamenilor fără orizont temporal, a acelor conservatori inflexibili, care privesc cu suspiciune orice inovație și sunt atât de orbiți de invidie, încât îi blestemă pe cei care le furnizează produse mai multe, mai bune și mai ieftine. Ei seamănă cu pacienții care dușmănesc doctorul, pentru succesul acestuia în a le vindeca boala. {815}

3. Elemente sindicaliste în politicile curente

Popularitatea sindicalismului se manifestă în diverse postulate ale politicilor economice contemporane. Esența acestora constă întotdeauna în a acorda privilegii unui grup minoritar, pe seama imensei majorități. Rezultatul lor invariabil este reducerea avuției și a veniturilor majorității.

Numeroase sindicate urmăresc limitarea numărului de angajați care lucrează în domeniul lor de activitate. În vreme ce publicul dorește cărți, periodice și ziare mai multe și mai ieftine – pe care ar putea să și le procure, în condițiile unei piețe neobstrucționate a muncii – sindicatele tipografice îi împiedică pe mulți nou-veniți să lucreze în tipografii. Efectul este, bineînțeles, o creștere a ratelor salariale ale sindicaliștilor. Însă corolarul este o scădere a ratelor salariale pentru cei neadmiși și o creștere a prețului materialelor tipărite. Același efect este provocat de opoziția sindicatelor față de întrebuințarea inovațiilor tehnologice și de tot felul de practici de angajare sub presiune.

Sindicalismul radical urmărește eliminarea completă a dividendelor către acționari și a dobânzii către creditori. Intervenționiștii, în entuziasmul lor pentru soluțiile bazate pe jumătăți de măsură, doresc să-i îmblânzească pe sindicaliști, oferindu-le salariaților o parte din profituri. Împărțirea profiturilor este un slogan extrem de popular. Este inutil să mai reluăm examinarea erorilor implicate în filosofia subiacentă acestuia. Este suficient să arătăm concluziile absurde la care trebuie să conducă un asemenea sistem.

Uneori, pentru un mic magazin, sau pentru o întreprindere în care sunt angajați muncitori de calificare înaltă, poate fi o politică benefică să acorde o bonificație suplimentară angajaților, dacă afacerile prosperă. Însă este un non-sequitur să presupunem că ceea ce poate fi benefic, în anumite condiții, pentru o anumită firmă, ar putea da rezultate satisfăcătoare ca sistem generalizat. Nu există nici un motiv ca un sudor să primească mai mulți bani pentru că patronul său realizează profituri mari, în vreme ce alt sudor să primească mai puțini, deoarece patronul său realizează profituri mai mici, sau nu realizează deloc profit. Muncitorii înșiși s-ar împotrivi unui asemenea sistem de remunerare. El n-ar putea rezista nici măcar pentru scurtă vreme.

O caricatură a schemei de împărțire a profiturilor este *principiul capacității de plată*, care a fost recent introdus în programul sindicaliștilor americani. În vreme ce schema împărțirii profiturilor urmărește alocarea unei părți din profiturile deja realizate către angajați, schema capacității de plată urmărește distribuirea unor profituri pe care con-

sideră anumiți observatori externi că le poate realiza patronul în viitor. Problema a fost agravată de faptul că administrația Truman, după ce a {816} acceptat noua doctrină sindicală, a anunțat că va numi un comitet de „colectare a datelor”, care va avea autoritatea să examineze registrele patronilor, în vederea determinării capacității lor de a suporta sporuri salariale. Numai că registrele nu pot furniza informații decât despre costurile și încasările din trecut – și despre profiturile și pierderile din trecut. Estimările volumului viitor al producției, ale vânzărilor viitoare, ale costurilor, profiturilor, sau ale pierderilor viitoare, nu sunt fapte, ci anticipări speculative. În legătură cu profiturile viitoare nu există nici un fel de fapte.[1]

Nici nu poate fi vorba de realizarea idealului sindicalist, conform căruia încasările întreprinderii ar trebui să fie canalizate cu totul către angajați, iar pentru dobânda pe capitalul investit și pentru profituri să nu rămână nimic. Dacă cineva dorește să abolească ceea ce se numește „venit nemuncit”, acela trebuie să adopte socialismul.

4. Socialismul de breaslă și corporatismul

Ideile socialismului de breaslă și ale corporatismului s-au născut din două tradiții de gândire diferite.

Apologeții instituțiilor medievale au exaltat de multă vreme eminența breslelor. Pentru ștergerea cu buretele a presupuselor rele ale economiei de piață nu era nevoie decât să se revină la venerabilele metodele din trecut. Însă, toate aceste diatribe au rămas fără urmări. Criticii capitalismului n-au încercat niciodată să-și particularizeze sugestiile, sau să elaboreze planuri concrete de reconstrucție a ordinii sociale. Ei n-au trecut dincolo de a sublinia presupusa superioritate a vechilor adunări cvasi-reprezentative, de tipul așa-numitelor États Généraux franceze, sau *Ständische Landtage* germane, în comparație cu corpurile parlamentare moderne. Dar, chiar și în privința acestei probleme constituționale, ideile lor erau mai degrabă vagi.

A doua sursă a socialismului de breaslă este de găsit în condițiile politice particulare ale Marii Britanii. Când conflictul cu Germania s-a agravat și a dus, în cele din urmă, în 1914, la război, tinerii socialiști britanici au început să fie nemulțumiți de programul lor. Idolatria statului – caracteristică fabienilor – și glorificarea, de către ei, a instituțiilor germane și prusace, devenise, într-adevăr, paradoxală, într-o vreme în care propria lor țară era implicată într-o bătălie pe viață și pe moarte cu Germania. Ce rost avea combaterea germanilor, dacă cei

1. Cf. F.R. Fairchild, *Profits and the Ability to Pay Wages*, Irvington-on-Hudson, 1946, p. 47.

mai „progresiști” intelectuali din țară tânjeau să adopte politicile sociale germane? Era, oare, posibil să fie lăudată libertatea britanică, prin comparație cu servitutea prusacă, dar simultan să fie recomandate me- {817} todele lui Bismarck și ale succesorilor săi? Socialiștii britanici simțeau nevoia unui tip de socialism specific britanic, cât mai diferit cu putință de tipul teutonic. Problema era de a elabora o schemă socialistă lipsită de supremația și omnipotența statului totalitar, o varietate individualistă de colectivism.

Soluția acestei probleme nu este mai puțin imposibilă decât construcția unui pătrat triunghiular. Cu toate acestea, tinerii de la Oxford au încercat cu zel să o rezolve. Ei au împrumutat, pentru programul lor, numele de socialism de breaslă, de la prea puțin cunoscutul grup de apologeți ai Evului Mediu. Ei și-au caracterizat planul drept auto-guvernare industrială, un corolar economic al renumitului principiu de guvernare englez care este cârmuirea locală. Planurile lor acordau rolul principal celui mai puternic grup de presiune britanic – sindicatele. Astfel, ei făceau totul ca sa-și facă ideile atractive pentru compatrioții lor.

Totuși, nici aceste decorațiuni captivante, nici propaganda agresivă și zgomotoasă, n-au reușit să păcălească persoanele inteligente. Planul era contradictoriu și izbitor de impracticabil. După numai câțiva ani, el a căzut în uitare completă în țara lui de baștină.

Dar apoi a urmat renașterea. Fasciștii italieni simțeau acut nevoia unui program economic propriu. După ce se rupseseră de gruparea internațională a partidelor socialiste marxiste, nu mai puteau poza ca socialiști. Ca mândri descendenți ai invincibililor legionari romani, ei nu erau pregătiți să facă vreo concesie nici capitalismului occidental sau intervenționismului prusac, ideologiile calpe ale barbarilor care distruseseră gloriosul lor imperiu. Ei erau în căutarea unei filosofii sociale pur și exclusiv italiene. Este irelevant dacă au știut sau nu că evanghelia lor este doar o replică a socialismului britanic de breaslă. Oricum ar fi, așa-numitul *stato corporativo* n-a fost nimic altceva decât o ediție rebotezată a socialismului de breaslă. Diferențele nu priveau decât anumite detalii secundare.

Corporatismul a fost flamboaiant promovat de propaganda bombastică a fasciștilor, iar succesul campaniei lor publicitare a fost răsunător. Mulți autori străini lăudau, plini de exuberanță, miraculoasele realizări ale noului sistem. Statele austriac și portughez au arătat că sunt ferm devotate nobilelor idealuri corporatiste. Enciclica papală *Quadragesimo anno* (1931) conține pasaje care ar putea fi interpretate ca o acceptare a corporatismului (deși aceasta nu este singura inter-

pretare posibilă). În orice caz, este cert că o serie de autori catolici au promovat această interpretare, în cărți publicate purtând pe ele imprimaturul autorității ecleziale.

Cu toate acestea, nici fasciștii italieni, nici statele austriac și portughez n-au făcut niciodată vreo tentativă serioasă de realizare a utopiei corporatiste. Italienii au aplicat multor instituții eticheta de *corporatiste* și au transformat catedrele de economie politică în catedre de *economia politica e corporativa*. Dar nu s-a pus nicicând problema mult pomenitei caracteristici esențiale a corporatismului – auto-guvernarea diverselor ramuri economice și industriale. Guvernul fascist s-a cramponat, inițial, de același principiu călăuzitor al politicilor economice pe care l-au adoptat astăzi toate guvernele care nu sunt întru totul socialiste: intervenționismul. Apoi, mai târziu, el s-a reorientat, treptat, către sistemul socialist german, adică spre controlul etatist complet al tuturor activităților economice. {818}

Ideea fundamentală, atât a socialismului de breaslă, cât și a corporatismului, este că fiecare ramură economică alcătuiește un corp monopolist, o breaslă, sau o *corporazione.*[2] Această entitate se bucură de o autonomie totală; ea este liberă să-și gestioneze toate treburile interne, fără amestecul vreunor factori externi, sau al unor oameni care nu sunt ei înșiși membri ai corporației. Relațiile reciproce dintre diversele bresle sunt stabilite prin negociere directă, de la breaslă la breaslă, sau prin deciziile unei adunări generale a delegaților tuturor breslelor. Guvernul nu intervine deloc în mersul curent al afacerilor. Statul se implică numai în cazuri excepționale, atunci când nu se poate ajunge la o înțelegere între diferitele bresle.[3]

Când au elaborat această schemă, socialiștii de breaslă se gândeau la condițiile guvernării locale britanice și relația dintre diferite autorități locale și guvernul central al Regatului Unit. Ei vizau auto-guvernarea fiecărei ramuri industriale; ei doreau, în cuvintele soților Webb, „dreptul fiecărei vocații la auto-determinare".[4] În același fel în care fiecare municipalitate se îngrijește de treburile comunității sale locale, iar guvernul național se ocupă de problemele care privesc interesele întregii țări, breasla ar urma să aibă jurisdicție exclusivă asupra treburilor ei in-

2. Cea mai elaborată descriere a socialismului de breaslă au furnizat-o Sidney și Beatrice Webb, în *A Constitution for the Socialist Commonwealth of Great Britain*, Londra, 1920. Cea mai bună carte despre corporatism este Ugo Papi, *Lezioni di Economia Generale e Corporativa*, Vol. III, Padova, 1934.

3. Mussolini a declarat în senat, în 13 ianuarie 1934: „Solo in uno secundo tempo, quando le categorie non abbiano trovato la via dell' accordo e dell' equilibrio, lo Stato potrà intervenire." (Citat de Papi, *op. cit.*, p. 225).

4. Sidney și Beatrice Webb, *op. cit.*, pp. 227 ff.

terne, iar guvernul ar urma să-și restrângă amestecul la acele probleme pe care breslele însele nu le pot rezolva.

Pe de altă parte, în cadrul sistemului de cooperare socială bazat pe {819} diviziunea muncii, nu există lucruri care să nu-i privească decât pe cei angajați într-o anumită fabrică, întreprindere, sau ramură industrială – și care să nu-i privească și pe cei din exterior. Nu există nici un fel de afaceri interne ale vreunei bresle, sau *corporazione*, a căror gestiune să nu afecteze ansamblul țării. O ramură economică nu îi servește numai pe cei care lucrează în cadrul ei; ea servește toată lumea. Dacă, în cadrul vreunei ramuri economice, există ineficiență – o risipă a factorilor limitați de producție, sau o inerție în adoptarea celor mai adecvate metode de producție, vor fi lezate interesele materiale ale tuturor. Deciziile privind alegerea metodelor tehnologice, sau cantitatea și calitatea produselor, numărul orelor de muncă și mii de alte lucruri, nu pot fi lăsate la latitudinea membrilor breslei, deoarece ele îi afectează pe cei dinafară, la fel de mult ca și pe membrii breslei. În cadrul economiei de piață, în cursul luării acestor decizii antreprenorul trebuie să se supună necondiționat legii pieței. El este responsabil față de consumatori. Dacă ar sfida ordinele consumatorilor, el ar suferi pierderi și – în foarte scurtă vreme – și-ar pierde poziția antreprenorială. Însă breasla monopolistă nu are de ce să se teamă de competiție. Ea se bucură de dreptul inalienabil al exclusivității, în domeniul său de producție. Dacă este lăsată în pace și i se acordă autonomie, ea nu este servitoarea consumatorilor, ci stăpâna lor. Ea este liberă să recurgă la practici care îi favorizează pe membrii săi, pe seama restului lumii.

Nu are importanță dacă, în cadrul breslei, cârmuiesc muncitorii înșiși, sau dacă – într-o măsură oarecare – la managementul afacerilor cooperează și capitaliștii și foștii antreprenori. De asemenea, nu are importanță dacă un număr de voturi din consiliul de guvernare al breslei le sunt sau nu acordate reprezentanților consumatorilor. Ceea ce contează este că breasla, dacă este autonomă, nu este supusă presiunilor care ar sili-o să-și adapteze funcționarea la cea mai adecvată cu putință satisfacere a consumatorilor. Ea are libertatea de a le acorda prioritate intereselor membrilor săi, în raport cu interesele consumatorilor. În schema de funcționare a socialismului de breaslă și a corporatismului nu este nimic care să țină seama de faptul că singurul obiectiv al producției este consumul. Ordinea lucrurilor este răsturnată. Producția devine un scop în sine.

Atunci când sistemul american de New Deal s-a lansat în realizarea schemei Administrației de Relansare Națională [National Recovery Administration], guvernul și acest *brain trust* al său erau pe deplin con-

știenți că ceea ce planificaseră nu era altceva decât implementarea unui aparat administrativ de control total al afacerilor. Lipsa de perspectivă a socialiștilor de breaslă și a corporatiștilor trebuie văzută în faptul că ei credeau că breslele sau corporațiile autonome ar putea fi considerate aranjamente compatibile cu un sistem de cooperare socială.

Este, într-adevăr, foarte ușor ca fiecare breaslă să-și aranjeze treburile sale așa-zis interne, în așa fel încât să le dea deplină satisfacție membrilor săi. {820} Ore de muncă scurte, rate salariale ridicate, nici un fel de noi ameliorări ale metodelor tehnologice sau ale calității produselor, care ar putea să-i deranjeze pe membri – foarte bine! Dar ce se va întâmpla dacă toate breslele recurg la aceleași politici?

În cadrul sistemului de bresle nu mai există nici o piață. Nu mai există prețuri, în accepțiunea catalactică a termenului. Nu mai există nici prețuri competitive, nici prețuri de monopol. Acele bresle care monopolizează oferta de necesități vitale ajung într-o poziție dictatorială. Producătorii de alimente indispensabile și de benzină, sau furnizorii de curent electric și de transport, pot abuza nepedepsiți de toată lumea. Se așteaptă, oare, cineva ca majoritatea să tolereze această stare de lucruri? Nu există nici un dubiu în legătură cu faptul că orice tentativă de realizare a utopiei corporatiste ar duce într-un timp foarte scurt la conflicte violente, dacă statul nu s-ar mai amesteca atunci când industriile vitale abuzează de poziția lor privilegiată. Ceea ce doctrinarii prezintă doar ca o măsură excepțională – intervenția statului – va deveni regulă. Socialismul de breaslă și corporatismul vor transforma toate activitățile productive într-un sistem de control guvernamental total. Ele vor aluneca spre acel sistem prusac de *Zwangswirtschaft*, pe care erau ținute să-l evite.

Este inutil să ne mai ocupăm de celelalte deficiențe fundamentale ale sistemului de breaslă. El este la fel de deficitar ca orișice alt proiect sindicalist. Nu ia în calcul necesitatea transferului de capital și de mână de lucru de la o ramură economică la alta și pe aceea a inițierii de noi ramuri de producție. Nesocotește complet problema economisirii și a acumulării de capital. Pe scurt, este o absurditate.

XXXIV. TEORIA ECONOMICĂ A RĂZBOIULUI

1. Războiul total

Economia de piață se bazează pe cooperarea pașnică. Ea se dezintegrează atunci când cetățenii se transformă în războinici și, în loc să tranzacționeze bunuri și servicii, se luptă unii cu alții.

Războaiele purtate de triburile primitive nu afectau cooperarea în cadrul diviziunii muncii. În general, o asemenea cooperare nici nu exista între părțile beligerante înaintea declanșării ostilităților. Războaiele respective erau nelimitate, sau războaie totale. Obiectivul lor era victoria totală și înfrângerea totală. Învinșii erau fie exterminați, fie alungați din locurile lor de baștină, fie luați în sclavie. Ideea că vreun conflict ar putea fi soluționat printr-un tratat și că ar putea face cu putință ca ambele părți să trăiască pașnic, în condiții de bună vecinătate, nu era prezentă în mințile războinicilor.

Spiritul de cucerire nu cunoaște restricții, altele decât acelea impuse de o putere care rezistă cu succes. Principiul imperialist este de a extinde sfera supremației cât mai departe cu putință. Marii cuceritori asiatici și împărații romani nu se opreau decât când nu mai puteau mărșălui mai departe. Atunci, ei amânau agresiunile următoare pentru mai târziu. Ei nu abandonau planurile lor ambițioase și nu considerau statele străine independente drept nimic altceva decât niște ținte pentru expansiunile viitoare.

Filosofia cuceririi nelimitate îi anima și pe cârmuitorii Europei medievale. Și ei urmăreau, în primul rând, extinderea la maximum a teritoriilor pe care le stăpâneau. Însă instituțiile feudale nu le furnizau decât mijloace modeste pentru război. Vasalii nu aveau obligația de a lupta pentru seniorii lor mai mult decât un interval de timp limitat. Egoismul vasalilor, care insistau asupra respectării drepturilor lor, limita agresivitatea regilor. Așa s-a născut coexistența pașnică a unui număr de state suverane. În secolul al XVI-lea, francezul [Jean] Bodin a elaborat o teorie a suveranității naționale. În secolul al XVII-lea, un olandez, Grotius, i-a adăugat acesteia o teorie a relațiilor internaționale de război și de pace.

Odată cu dezintegrarea feudalismului, suveranii au încetat de mai fi în măsură să se bizuie pe vasalii lor. Ei au „naționalizat” forțele ar-

mate ale țărilor lor. De acum înainte, luptătorii erau mercenari ai regelui. Organizarea, echiparea și susținerea unor astfel de trupe erau {822} mai degrabă costisitoare și impuneau o povară grea pentru veniturile cârmuitorului. Ambițiile prinților erau nelimitate, însă considerentele financiare îi sileau să-și modereze aspirațiile. Acum ei nu mai plănuiau cucerirea întregii țări. Nu urmăreau decât cucerirea câtorva orașe, sau provincii. Realizarea de scopuri mai ambițioase ar fi fost lipsită de înțelepciune politică, deoarece puterile europene se sileau să nu permită nici uneia dintre ele să devină prea puternică și să le amenințe siguranța. Un cuceritor prea impetuos trebuie să se teamă întotdeauna de coaliția tuturor acelora cărora proporțiile sale le provoacă teamă.

Efectul combinat al circumstanțelor militare, financiare și politice a produs războiul limitat, care a predominat în Europa în cei trei sute de ani dinaintea Revoluției Franceze. Războaiele erau purtate de armate relativ mici și de soldați profesioniști. Războiul nu-i privea pe oamenii de rând; el nu-i privea decât pe cârmuitori. Cetățenii detestau războiul, care lor le provoca neplăceri și îi împovăra cu impozite și contribuții. Însă ei se considerau victimele unor evenimente, la care nu participau activ. Chiar și armatele beligerante respectau „neutralitatea" civililor. În concepția lor, ele combăteau conducătorul militar suprem al forțelor ostile, dar nu și pe supușii non-combatanți ai dușmanului. În cursul războaielor purtate pe continentul european, proprietatea civililor era considerată inviolabilă. În 1856, Congresul de la Paris a făcut o încercare de a extinde acest principiu și la bătăliile navale. Din ce în ce mai mult, mințile eminente discutau despre posibilitatea eliminării complete a războiului.

Reflectând la condițiile care se conturaseră în condițiile războiului limitat, filosofii au socotit că războiul este inutil. El provoacă uciderea sau schilodirea oamenilor și distrugerea avuției, iar țările sunt devastate, în beneficiul exclusiv al regilor și al oligarhiilor cârmuitoare. Popoarele însele nu beneficiază cu nimic de pe urma victoriei. Cetățenii individuali nu se înavuțesc dacă stăpânii lor își extind domeniul, prin anexarea vreunei provincii. Războaiele nu sunt rentabile pentru popor. Singurul motiv al conflictelor armate este lăcomia autocraților. Înlocuirea despotismului regal cu guverne reprezentative va aboli complet războiul. Democrațiile sunt pașnice. Pentru ele nu contează dacă suveranitatea țării lor se întinde pe un teritoriu mai mare sau mai mic. Ele vor trata problemele teritoriale fără părtinire sau patimă și le vor soluționa pe cale pașnică. Pentru a aduce pacea durabilă este necesară detronarea despoților. Bineînțeles că aceasta nu poate fi realizată pe cale pașnică. Este necesară zdrobirea mercenarilor regelui. Însă războiul revolutio-

nar al poporului împotriva tiranilor va fi ultimul război, războiul care {823} va aboli războaiele pe veci.

Această idee se conturase deja vag în mintea liderilor revoluționari francezi, atunci când, după respingerea armatelor invadatoare ale Prusiei și ale Austriei, s-au lansat într-o campanie de agresiune. Bineînțeles că, sub conducerea lui Napoleon, foarte curând au adoptat ei înșiși cele mai nemiloase metode de expansiune și de anexiune nelimitată, până când ambițiile le-au fost frustrate de către o coaliție de puteri europene. Însă ideea de pace durabilă a reapărut curând. Ea constituia unul dintre principalele puncte ale programului liberal din secolul al XIX-lea, așa cum a fost acesta sistematic elaborat, în sensul mult disprețuitelor principii ale Școlii de la Manchester.

Liberalii britanici și prietenii lor de pe continent erau suficient de ageri pentru a realiza că ceea ce este necesar pentru asigurarea unei păci durabile nu este doar guvernarea de către popor, ci guvernarea de către popor în condiții de *laissez faire* nelimitat. În ochii lor, liberul schimb, atât în afacerile interne cât și în comerțul internațional, era condiția prealabilă necesară pentru prezervarea păcii. Într-o asemenea lume, fără bariere în calea comerțului sau a migrației, nu mai rămân nici un fel de motive pentru război și pentru cuceriri. Deplin încredințați de puterea irepresibilă de convingere a ideilor liberale, ei au renunțat la ideea de ultim război în vederea abolirii tuturor războaielor. Toate popoarele vor recunoaște de bunăvoie binecuvântările liberului schimb și ale păcii și își vor stăvili despoții naționali fără nici un ajutor din străinătate.

Majoritatea istoricilor nu reușește deloc să identifice factorii care au dus la înlocuirea războaielor „limitate" ale Vechiului Regim, cu războiul „nelimitat" al vremurilor noastre. În opinia lor, schimbarea se datorează trecerii de la forma dinastică de stat la cea națională – și a fost o consecință a Revoluției Franceze. Ei observă doar fenomenele secundare și confundă cauzele cu efectele. Ei vorbesc despre compoziția armatelor, despre principiile strategice și tactice, despre armament și despre facilitățile de transport, precum și despre multe alte probleme de artă militară și despre aspecte ale tehnicii administrative.[1] Însă nimic din toate acestea nu explică de ce națiunile contemporane îi preferă păcii agresiunea.

Referitor la faptul că războiul total este o consecință a naționalismului agresiv există un acord deplin. Dar acesta nu este decât un raționa-

1. Cea mai bună prezentare a interpretării tradiționale este furnizată de cartea *Makers of Modern Strategy, Military Thought from Machiavelli to Hitler*, ed. E.M. Earle, Princeton University Press, 1944; cf. îndeosebi contribuția lui R.R. Palmer, pp. 49-53.

ment circular. Numim naționalism agresiv acea ideologie care provoacă războiul total modern. Naționalismul agresiv reprezintă consecința necesară a politicilor intervenționismului și a planificării naționale. În vreme ce sistemul *laissez faire* elimină cauzele conflictului internațional, amestecul guvernului în afaceri și socialismul creează conflicte pentru care nu se poate găsi nici o soluție pașnică. În vreme ce în {824} condiții de liber schimb și de libertate de migrație nici un individ nu se preocupă de întinderea teritorială a țării sale, în condițiile măsurilor protecționiste aproape fiecare cetățean devine substanțial interesat de aceste probleme teritoriale. Creșterea teritoriului supus cârmuirii propriului său guvern aduce, pentru el, o ameliorare materială, sau, cel puțin, o eliberare de restricțiile impuse asupra bunăstării sale de către un guvern străin. Ceea ce a transformat războiul limitat dintre armatele regale într-un război total, într-o ciocnire între popoare, nu sunt aspectele tehnice ale artei militare, ci înlocuirea statului de tip *laissez faire* cu statul asistențial.

Dacă Napoleon I și-ar fi atins țelul, Imperiul Francez s-ar fi extins dincolo de limitele sale din 1815. Spania și Neapole ar fi fost stăpânite de regi din familia Bonaparte-Murat, în loc de a fi stăpânite de regi dintr-o altă familie franceză – casa de Bourbon. Palatul de la Kassel ar fi fost ocupat de un crai francez, în locul scandaloșilor electori din familia Hesse. Nimic din toate acestea nu i-ar fi făcut pe cetățenii francezi mai prosperi. Nici cetățenii prusaci n-au avut nimic de câștigat din faptul că, în 1866, regele lor i-a alungat pe verii săi de Hanovra, Hesse-Kassel și Nassau, din luxoasele lor reședințe. Însă, dacă Hitler și-ar fi realizat planurile, Germanii s-ar fi așteptat să se bucure de un nivel mai ridicat de trai. Ei erau convinși că anihilarea francezilor, a polonezilor și a cehilor i-ar fi făcut mai bogați pe toți membrii rasei germane. Lupta pentru mai mult *Lebensraum* au purtat-o pentru ei înșiși.

În condiții de *laissez faire* este posibilă coexistența unei multitudini de națiuni suverane. În condiții de control guvernamental al afacerilor, acest lucru este imposibil. Eroarea tragică a președintelui Wilson a fost de a fi ignorat acest punct esențial. Războiul total modern nu are nimic în comun cu războaiele limitate ale dinastiilor de pe vremuri. Este un război împotriva barierelor ridicate în calea comerțului și a migrației, un război al țărilor relativ suprapopulate împotriva celor relativ subpopulate. Este un război purtat în vederea abolirii acelor instituții care împiedică apariția unei tendințe către egalizarea ratelor salariale din întreaga lume. Este un război al fermierilor care cultivă pământ sărac împotriva guvernelor care le împiedică accesul la solul mult mai

fertil, care zace necultivat. Pe scurt, este un război al salariaților și al fermierilor, care se descriu pe ei înșiși ca niște „lipsiți" neprivilegiați, împotriva acelor salariați și agricultori din alte țări, pe care îi consideră niște „avuți" privilegiați.

Recunoașterea acestui lucru nu sugerează că războaiele victorioase ar eradica, într-adevăr, acele rele de care se plâng agresorii. Aceste con- {825} flicte legate de interese vitale nu pot fi eliminate decât de înlocuirea generalizată și necondiționată a actualelor idei dominante, referitoare la antagonismele așa-zis ireconciliabile dintre diversele subdiviziuni sociale, politice, religioase, lingvistice și rasiale ale omenirii, cu filosofia cooperării mutuale.

Este inutil să ne punem încrederea în tratate, conferințe și în organizații birocratice ca Liga Națiunilor și Națiunile Unite. Plenipotențiarii, funcționarii de pe lângă birouri și experții oferă un spectacol de slabă calitate, în privința luptei ideologice. Spiritul de cucerire nu poate fi domolit de birocrație. Ceea ce este necesar este o modificare radicală a ideologiilor și a politicilor economice.

2. Războiul și economia de piață

Economia de piață, afirmă socialiștii și intervenționiștii, este cel mai dezirabil sistem ce poate fi tolerat în vreme de pace. Dar, când începe războiul, nu ne mai putem permite acest lux. El ar compromite interesele vitale ale țării, în beneficiul exclusiv al intereselor egoiste ale capitaliștilor și antreprenorilor. Războiul – și în tot cazul războiul total modern – necesită peremptoriu controlul guvernamental al afacerilor.

Practic nimeni n-a avut curajul să conteste această dogmă. Ea a servit în ambele războaie mondiale, drept un pretext comod pentru nenumărate măsuri de amestec guvernamental în afaceri, care, în multe țări, au dus – pas cu pas – spre un „socialism de război" complet. Când au încetat ostilitățile, s-a lansat un nou slogan. Perioada de tranziție de la război la pace și de „reconversie" se spunea că necesită încă și mai mult control guvernamental decât perioada de război. În plus, de ce s-ar mai întoarce vreodată cineva la un sistem social care nu poate funcționa decât, cel mult, în intervalul dintre două războaie? Ideea cea mai bună ar fi să rămânem permanent la controlul guvernamental, pentru a fi pregătiți cum se cuvine pentru orice posibilă situație de urgență.

O privire asupra problemelor cu care s-au confruntat Statele Unite în timpul celui de al Doilea Război Mondial ne arată limpede cât de eronat este acest raționament.

Ceea ce-i trebuia Americii ca să învingă era o conversie radicală a

tuturor activităților productive. Întregul consum civil care nu era absolut indispensabil trebuia eliminat. Fabricile și fermele trebuiau, de acum înainte, să producă numai un număr minim de bunuri cu altă destinație decât cea militară. În rest, ele trebuiau să se dedice complet sarcinii de a alimenta forțele armate.

Realizarea acestui program nu necesita impunerea de controale și de priorități. Dacă statul ar fi prelevat toate fondurile necesare pentru desfășurarea războiului prin impozitare și prin împrumuturi de la cetățeni, toată lumea ar fi fost silită să-și reducă drastic consumul. {826} Antreprenorii și fermierii și-ar fi orientat producția către stat, deoarece vânzarea de bunuri către cetățenii privați ar fi scăzut. Statul, devenit acum cel mai capabil cumpărător de pe piață, datorită fluxului bănesc provenit din impozite și împrumuturi, ar fi fost în măsură să obțină tot ce ar fi dorit. Nici chiar faptul că guvernul a optat pentru finanțarea unei mari părți din cheltuielile de război prin augmentarea cantității de bani aflați în circulație și prin împrumuturi de la băncile comerciale n-ar fi modificat situația. Bineînțeles că inflația trebuie să provoace o tendință marcată de creștere a prețurilor tuturor bunurilor și serviciilor. Statul ar fi trebuit să plătească prețuri nominale mai ridicate. Dar el ar fi continuat să fie cel mai solvabil cumpărător de pe piață. El ar fi avut posibilitatea să liciteze mai intens decât cetățenii care, pe de o parte, nu aveau dreptul să confecționeze banii de care aveau nevoie și, pe de alta, și-ar fi văzut puterea de cumpărare amputată de impozite enorme.

Însă statul a adoptat în mod deliberat o politică menită să îl pună în imposibilitatea de a se bizui pe funcționarea pieței neobstrucționate. El a recurs la controlul prețurilor și a proscris ridicarea prețurilor la mărfuri. Mai mult, el a întârziat foarte mult impozitarea veniturilor amplificate de inflație. El s-a înclinat în fața pretenției sindicatelor, ca salariul real cu care pleacă acasă muncitorii să rămână la un nivel care să le permită acestora să-și păstreze nivelul de viață dinaintea războiului. De fapt, clasa cea mai numeroasă din țară, clasa care în vreme de pace consumase cea mai mare parte din ansamblul bunurilor consumate, a ajuns să aibă atâția bani în buzunare încât puterea de cumpărare și de consum a acestor oameni era mai mare decât în vreme de pace. Salariații – și într-o anumită măsură și fermierii și proprietarii fabricilor care produceau pentru stat – ar fi zădărnicit tentativele guvernului de a direcționa industriile spre producerea de echipament de război. Ei ar fi determinat afaceriștii să producă mai multe – nu mai puține – din acele bunuri care, în vreme de război, sunt considerate bunuri de lux inutile. Aceasta a fost împrejurarea care a silit administrația să recurgă la sisteme de priorități și de raționalizare. Dezavantajele metodelor

adoptate în vederea finanțării războiului au făcut să fie necesar controlul guvernamental al afacerilor. Dacă nu s-ar fi provocat inflație și dacă fiscalitatea ar fi redus veniturile (de după impozitare) ale tuturor cetățenilor, nu doar ale celor care se bucură de venituri mai mari, la o fracțiune din veniturile lor din vreme de pace, aceste controale ar fi fost inutile. Adoptarea doctrinei conform căreia venitul real al salariaților trebuie să fie, în vreme de război, chiar mai mare decât cel din vreme {827} de pace, a făcut ca ele să fie inevitabile.

Nu decretele guvernamentale și hârțogăria unei multitudini de oameni aflați pe statul de plată al statului, ci eforturile liberei inițiative au produs acele bunuri care au făcut cu putință ca forțele armate americane să învingă în război și să furnizeze tot echipamentul material necesar pentru cooperarea aliaților săi. Economistul nu infereazā nimic din aceste fapte istorice. Dar este util ca ele să fie menționate, deoarece intervenționiștii ar dori să credem că un decret de interzicere a utilizării oțelului în construcția de apartamente de locuit produce automat avioane și nave de război maritime.

Ajustarea activităților productive la o modificare a cererii consumatorilor este sursa profiturilor. Cu cât este mai mare discrepanța dintre starea anterioară a activităților productive și cea adecvată noii structuri a cererii, cu atât mai mari sunt ajustările necesare și cu atât mai mari sunt profiturile realizate de către cei ce reușesc să contribuie mai mult la aceste ajustări. Tranziția bruscă de la pace la război revoluționează întreaga structură a pieței, făcând să devină indispensabile o serie de reajustări radicale și, prin aceasta, devine pentru mulți o sursă de profituri semnificative. Planificatorii și intervenționiștii privesc aceste profituri ca pe un scandal. După cum văd ei lucrurile, prima datorie a statului pe timp de război este să preîntâmpine apariția unor noi milionari. Este nedrept, spun ei, ca anumiți oameni să se înavuțească, în vreme ce alții să fie uciși sau schilodiți.

În război nimic nu este drept. Nu este vorba doar de faptul că Dumnezeu este de partea batalioanelor mari și că cei ce sunt mai bine echipați îi înfrâng pe adversarii lor mai prost echipați. Nu este vorba doar de faptul că cei din linia întâi își varsă sângele neștiuți de nimeni, în vreme ce comandanții, cantonați confortabil în cartierele lor generale, la sute de mile îndărătul tranșeelor, dobândesc glorie și faimă. Nu este vorba doar de faptul că John este ucis și că Mark este schilodit pentru tot restul vieții sale, în vreme ce Paul se întoarce acasă deplin sănătos și se bucură de toate privilegiile acordate veteranilor.

Putem admite că nu este „drept" ca războiul să augmenteze profiturile acelor antreprenori care contribuie cel mai mult la echiparea

forțelor armate. Dar ar fi o prostie să negăm faptul că sistemul bazat pe profit produce cel mai bun armament. Nu Rusia socialistă a ajutat America cea capitalistă cu împrumuturi; rușii sufereau înfrângeri lamentabile înainte ca bombele fabricate în America să cadă peste Germania și înainte să primească armamentul fabricat de marii afaceriști americani. În război, lucrul cel mai important nu este să evităm apariția de profituri mari, ci să le asigurăm cel mai bun echipament cu putință soldaților și marinarilor țării noastre. Cei mai mari dușmani ai unei țări sunt acei demagogi pizmași care ar acorda prioritate propriei lor invidii, mai degrabă decât intereselor vitale ale cauzei țării lor. {828}

Bineînțeles că, pe termen lung, războiul și prezervarea economiei de piață sunt incompatibile. Capitalismul este, în esență, un aranjament destinat țărilor pașnice. Însă aceasta nu înseamnă că o țară silită să respingă agresorii străini trebuie să înlocuiască inițiativa privată prin controlul guvernamental. Dacă ar face lucrul acesta, s-ar lipsi de cel mai eficace mijloc de apărare. Nu există nici o mențiune istorică a vreunei țări socialiste care să fi învins o țară capitalistă. În ciuda mult lăudatului lor socialism de război, germanii au fost înfrânți în ambele războaie mondiale.

Adevărata semnificație a incompatibilității dintre război și capitalism este că războiul și o civilizație avansată sunt incompatibile. Dacă eficiența capitalismului este direcționată de către guverne către producția de instrumente de distrugere, ingeniozitatea întreprinderii private creează armamente suficient de puternice pentru a distruge totul. Ceea ce face ca războiul și capitalismul să fie incompatibile este tocmai eficiența fără echivalent a modului capitalist de producție.

Economia de piață, subordonată suveranității consumatorilor individuali, creează produse care fac mai plăcută viața indivizilor. Ea se îngrijește de cererea indivizilor pentru mai mult confort. Acesta este elementul care a făcut capitalismul să apară josnic, în ochii apostolilor violenței. Ei se închinau „eroului", distrugătorului și ucigașului, disprețuind burghezul și „mentalitatea sa de tarabagiu" (Sombart). În prezent, omenirea culege fructele crescute din semințele semănate de acești oameni.

3. Războiul și autarhia

Dacă un om care este economic auto-suficient declanșează o feudă împotriva altui om autarhic, nu se manifestă nici una dintre problemele specifice „economiei de război". Dar, dacă croitorul pornește la război împotriva brutarului, el trebuie, de acum înainte, să-și producă singur

pâinea. Dacă neglijează acest lucru, va ajunge la mizerie înaintea adversarului său, brutarul. Într-adevăr, brutarul poate aștepta mai mult pentru un costum nou decât poate aștepta croitorul pâinea. Problema economică a purtării războaielor se pune, așadar, în mod diferit pentru brutar și pentru croitor.

Diviziunea internațională a muncii a fost creată în ipoteza că nu vor mai exista războaie. În cadrul filosofiei Școlii de la Manchester, liberul schimb și pacea sunt considerate ca fiind reciproc intercondiționate. Afaceristul care a internaționalizat comerțul n-a luat în calcul posibilitatea unor noi războaie. Nici comandamentele generale și cercetătorii artei războiului n-au acordat vreo atenție modificărilor de condiții pe care le adusese diviziunea internațională a muncii. Metoda științei militare constă în a cerceta experiența războaielor purtate în trecut și în {829} a extrage din ea reguli generale. Nici chiar cea mai scrupuloasă atenție acordată campaniilor din Turenne ale lui Napoleon I nu poate sugera o problemă care era absentă, în epocile în care nu exista, practic, o diviziune internațională a muncii.

Experții militari europeni au neglijat studiul Războiului Civil american. În ochii lor, acest război nu era instructiv. El a fost purtat de trupe neregulate, conduse de comandanți neprofesioniști. În desfășurarea operațiunilor se amestecau civili ca Lincoln. Experții considerau că din această experiență se putea învăța prea puțin. Însă Războiul Civil este cel în care, pentru prima oară, problemele legate de diviziunea internațională a muncii au jucat un rol decisiv. Sudul era predominant agricol; industriile sale de procesare erau neglijabile. Confederații depindeau de importul de bunuri fabricate din Europa. Deoarece forțele navale ale Uniunii au fost suficient de puternice pentru a-i impune o blocadă a porturilor, Confederația a început curând să resimtă lipsa echipamentului necesar.

În ambele Războaie Mondiale, Germanii au fost nevoiți să se confrunte cu aceeași situație. Ei depindeau de oferta de hrană și de materii prime sosite pe cale maritimă. Dar nu au reușit să spargă blocada britanică. În ambele războaie, rezultatul a fost decis de bătăliile Atlanticului. Germanii au pierdut datorită faptului că au dat greș în eforturile lor de a izola Insulele Britanice de la accesul la piața mondială și nu și-au putut proteja propriile lor linii de aprovizionare maritimă. Problema strategică a fost determinată de condițiile diviziunii internaționale a muncii.

Incitatorii germani la război urmăreau adoptarea unor politici care, după cum sperau ei, aveau să facă posibil efortul de război al Germaniei,

în ciuda handicapului acesteia în privința situației comerțului internațional. Panaceul lor era un *Ersatz*, un substitut.

Substitutul este un bun care este fie mai puțin adecvat, fie mai scump, fie și mai puțin adecvat și mai scump, decât bunul propriu-zis, pe care este menit să îl înlocuiască. Ori de câte ori tehnologia reușește să fabrice, sau să descopere ceva ce este fie mai adecvat, fie mai ieftin decât ceea ce era folosit în prealabil, acest lucru nou reprezintă o inovație tehnologică; este vorba de o ameliorare, nu de un *Ersatz*. Caracteristica esențială a unui *Ersatz*, în accepțiunea în care este acest termen întrebuințat în doctrina economico-militară, este fie calitatea inferioară, fie costul mai mare, fie prezența simultană a acestor doi factori.[2]

Doctrina germană a economiei de război, numită *Wehrwirtschaftslehre*, afirmă că, în condiții de război, nici costul de producție și nici calitatea nu contează. Afacerile bazate pe realizarea de profit se preocupă de costurile de producție și de calitatea produselor. Dar spiritul eroic al {830} unei rase superioare nu se preocupă de asemenea umbre ale spiritului achizitiv. Singurul lucru care contează este pregătirea de război. O țară belicoasă trebuie să urmărească autarhia, pentru a fi independentă de comerțul extern. Ea trebuie să determine producția de substitute, independent de orice considerații mamoniste. Ea nu se poate mulțumi decât cu controlul deplin al producției, deoarece egoismul cetățenilor individuali ar zădărnici planurile conducătorului. Chiar și în vreme de pace, comandatului-șef trebuie să i se încredințeze dictatura economică.

Ambele teoreme ale doctrinei așa-numitului *Ersatz* sunt eronate.

În primul rând, nu este adevărat că nu are importanță calitatea și adecvarea substitutului. Dacă soldații sunt trimiși la bătălie prost hrăniți și echipați cu armament fabricat din materiale de calitate inferioară, șansele lor de victorie sunt reduse. Acțiunea lor va fi mai puțin eficace și vor suferi pierderi mai mari. Conștientizarea inferiorității lor tehnice îi va împovăra mental. Un *Ersatz* periclitează atât forța materială, cât și moralul trupelor.

Nu mai puțin incorectă este teorema conform căreia costurile mai ridicate de producție ale substitutelor nu ar conta. Costurile mai mari de producție înseamnă că, în vederea producerii aceluiași efect pe care adversarul, întrebuințând factorii adecvați, îl obține cu cheltuieli mai mici, trebuie consumate mai multă muncă și mai mulți factori de pro-

2. În acest sens, grâul produs pe teritoriul Reichului datorită protecției unui tarif vamal la import este tot un *Ersatz*: el este produs la costuri mai ridicate decât grâul din străinătate. Noțiunea de *Ersatz* este o noțiune catalactică – și nu trebuie definită prin referire la proprietățile tehnologice și fizice ale articolelor.

ducție. Aceasta revine la risipirea factorilor limitați de producție, atât materiali, cât și umani. În condiții de pace, o astfel de risipă are drept consecință scăderea nivelului de trai, iar în condiții de război, reducerea aprovizionării cu bunuri necesare pentru desfășurarea operațiunilor. În actuala stare a cunoștințelor tehnologice, nu este decât o mică exagerare să afirmăm că orice se poate produce din orice. Dar ceea ce contează este să se aleagă, din multitudinea de metode posibile, acelea pentru care outputul este cel mai mare, per unitatea de input. Orice deviere de la acest principiu se auto-penalizează. Consecințele sunt la fel de rele în vreme de război, ca și în vreme de pace.

Într-o țară ca Statele Unite, care depinde numai într-o măsură relativ neglijabilă de importul de materii prime din străinătate, nivelul de pregătire pentru război poate fi ameliorat prin recurgerea la producția unor substitute, cum ar fi cauciucul sintetic. Consecințele dezavantajoase ar fi reduse, în comparație cu efectele benefice. Dar o țară ca Germania a comis o eroare gravă presupunând că ar fi putut izbândi cu benzină sintetică, cauciuc sintetic, *Ersatz* de textile și *Ersatz* de grăsimi. În ambele războaie mondiale, Germania s-a situat în poziția croitorului care se luptă împotriva furnizorului său de pâine. Toată brutalitatea naziștilor nu a putut schimba acest fapt. {831}

4. Inutilitatea războiului

Ceea ce îl distinge pe om de animale este înțelegerea de către el a avantajelor derivabile de pe urma cooperării în condiții de diviziune a muncii. Omul își stăvilește instinctele înnăscute de agresiune, pentru a coopera cu alte ființe umane. Cu cât dorește mai mult să-și amelioreze bunăstarea materială, cu atât trebuie să extindă mai mult sistemul de diviziune a muncii. Concomitent, el trebuie tot mai mult să restrângă sfera în care recurge la acțiuni militare. Emergența diviziunii internaționale a muncii necesită abolirea totală a războiului. Aceasta este esența filosofiei *laissez faire* de la Manchester.

Bineînțeles că această filosofie este incompatibilă cu statolatria. În acest context statului, aparatului social de opresiune violentă, i se încredințează protecția netedei funcționări a economiei de piață, împotriva asalturilor bandelor și al indivizilor antisociali. Funcția îndeplinită de către el este indispensabilă și benefică, dar este doar o funcție secundară. Nu există nici un motiv să idolatrizăm puterea polițienească și să-i atribuim omnipotență și atotcunoaștere. Există lucruri pe care știm cu certitudine că nu le poate realiza. Ea nu poate aboli raritatea factorilor de producție, nu-i poate face pe oameni mai prosperi, nu poate ridica

productivitatea muncii. Tot ce poate realiza este să-i împiedice pe gangsteri să frustreze eforturile acelor oameni care doresc să promoveze bunăstarea materială.

Filosofia liberală a lui Bentham și Bastiat nu își îndeplinise încă sarcina, de îndepărtare a barierelor vamale și a amestecului guvernamental în afaceri, atunci când a început să prindă rădăcini teologia contrafăcută a statului divin. Tentativele de ameliorare prin decret guvernamental a condițiilor salariaților și ale micilor fermieri au făcut să fie necesară slăbirea tot mai multor legături, dintre cele care legau economia internă a fiecărei țări cu economiile altor țări. Naționalismul economic, complementul indispensabil al intervenționismului intern, lezează interesele popoarelor străine și generează, în felul acesta, conflicte internaționale. El sugerează ideea rectificării prin război a acestei situații nesatisfăcătoare. De ce ar tolera o țară mai puternică sfidarea uneia mai puțin puternice? Nu este oare o insolență, din partea micuței Laputania, să aducă prejudicii cetățenilor din marea Ruritania, prin intermediul unor tarife vamale, bariere puse în calea migrației, controale ale schimburilor valutare, restricții calitative impuse asupra comerțului și prin exproprieri ale investițiilor ruritane din Laputania? N-ar fi, oare, foarte ușor ca armatele Ruritaniei să strivească mizerabilele forțe armate ale Laputaniei?

Astfel suna ideologia incitatorilor la război germani, italieni și japonezi. Trebuie să recunoaștem că ei erau consecvenți, din punctul de {832} vedere al noilor învățături „neortodoxe". Intervenționismul generează naționalism economic, iar naționalismul economic generează belicozitate. Dacă oamenii și mărfurile sunt împiedicați să traverseze granițele, de ce să nu încerce armatele să le deschidă drumul?

Începând din ziua când Italia a atacat Turcia, în 1911, conflictele n-au mai încetat. Aproape în permanență existau împușcături, undeva în lume. Tratatele de pace încheiate n-au fost, practic, decât niște înțelegeri de armistițiu. Mai mult, ele nu priveau decât armatele marilor puteri. Unele dintre națiunile mai mici au fost în permanență în stare de război. În plus, au existat războaie civile și revoluții, care nu au fost mai puțin vătămătoare.

Cât de mult ne-am îndepărtat astăzi de regulile dreptului internațional, elaborate în epoca războiului limitat! Războiul modern este nemilos, el nu cruță femeile gravide sau copiii; el constă în ucideri și distrugeri fără nici o deosebire. El nu respectă drepturile celor ce se declară neutri. Milioane de oameni sunt uciși, înrobiți, sau alungați din lăcașurile lor, în care strămoșii lor au locuit vreme de secole. Nimeni

nu poate prezice ce se va întâmpla în următorul capitol al acestei lupte fără de sfârșit.

Lucrul acesta are prea puțin de-a face cu bomba atomică. Rădăcina răului nu este construcția de armamente mai noi și mai terifiante. Ea este spiritul de cucerire. Probabil că oamenii de știință vor descoperi vreo metodă de protecție împotriva bombei atomice. Dar aceasta nu va modifica situația; ea nu va face decât să prelungească, pentru scurtă vreme, procesul de distrugere completă a civilizației.

Civilizația modernă este un produs al filosofiei *laissez faire*. Ea nu poate supraviețui în condițiile domniei ideologiei omnipotenței statale. Statolatria datorează mult doctrinelor lui Hegel. Dar putem trece cu vederea multe dintre greșelile acestuia de neiertat, deoarece el este și cel care a consacrat cuvintele „inutilitatea victoriei" (*die Ohnmacht des Sieges*).[3] Pentru a-i înfrânge pe agresori nu este suficient să se încheie o pace durabilă. Lucrul cel mai important este delegitimarea ideologiei care generează războiul.

3. Cf. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeischtichte*, ed. Lasson, Leipzig, 1920, IV, 930-931.

XXXV. PRINCIPIUL BUNĂSTĂRII ÎMPOTRIVA PRINCIPIULUI PIEȚEI

1. Argumentele împotriva economiei de piață

Obiecțiile pe care le ridică diverse școli de Sozialpolitik împotriva economiei de piață se bazează pe o teorie economică de factură foarte proastă. Ele repetă la nesfârșit toate erorile pe care economiștii le-au respins demult. Ele blamează economia de piață tocmai pentru consecințele politicilor cât se poate de anticapitaliste pe care le susțin ele însele, ca pe niște reforme necesare și benefice. Ele pun pe seama economiei de piață responsabilitatea pentru inevitabilul eșec și inevitabila frustrare determinate de intervenționism.

Acești propagandiști trebuie, în cele din urmă, să recunoască faptul că economia de piață nu este, la urma urmelor, atât de rea pe cât o fac să pară doctrinele lor „neortodoxe". Ea livrează bunurile. Ea sporește cantitatea și ameliorează calitatea produselor, de la o zi la alta. Ea a generat o înavuțire nemaivăzută. Dar, obiectează adeptul intervenționismului, este deficitară din punctul de vedere pe care el îl numește social. Nu a eliminat sărăcia și mizeria. Este un sistem care acordă privilegii unei minorități, unui segment superior de oameni avuți, pe seama imensei majorități. Este un sistem nedrept. Principiul profiturilor trebuie înlocuit cu acela al *bunăstării*.

De dragul argumentației, putem interpreta conceptul de bunăstare în așa fel încât să fie probabilă acceptarea sa de către imensa majoritate a persoanelor non-ascetice. Cu cât reușim mai bine în această privință, cu atât lipsim mai mult ideea de bunăstare de orice semnificație și de orice conținut concret. Ea se transformă într-o parafrază incoloră a categoriei fundamentale de acțiune umană, adică în dorința de a elimina neplăcerea cât mai complet cu putință. Deoarece este universal recunoscut faptul că acest obiectiv poate fi mai ușor atins prin diviziunea socială a muncii, sau chiar că nu poate fi atins decât exclusiv astfel, oamenii cooperează, în cadrul relațiilor sociale. Omul social, spre deosebire de cel autarhic, trebuie, în mod necesar, să-și modifice indiferența biologică originară, pe care o manifesta față de bunăstarea oamenilor din afara familiei sale. El trebuie să-și ajusteze comportamentul la cerințele cooperării sociale și trebuie să privească succesul semenilor săi

ca pe o condiție indispensabilă a propriului său succes. Din acest punct {834} de vedere, putem descrie obiectivul cooperării sociale ca pe realizarea celei mai depline fericiri a celui mai mare număr. Nimeni nu s-ar încumeta să obiecteze împotriva acestei definiții a celei mai dezirabile stări de lucruri și să afirme că *nu* este bine să vedem cât mai mulți oameni cu putință cât mai fericiți cu putință. Toate atacurile orientate împotriva formulării lui Bentham au gravitat în jurul unor ambiguități și al unor neînțelegeri, referitoare la noțiunea de fericire; ele n-au afectat postulatul conform căruia binele, indiferent ce este el, ar trebui împărtășit celui mai mare număr.

Numai că, dacă interpretăm *bunăstarea* în felul acesta, conceptul este golit de orice semnificație precisă. El poate fi invocat în sprijinul oricărei forme de organizare socială. Este un fapt că anumiți adepți ai sclaviei negrilor afirmau că sclavia este mijlocul cel mai adecvat de a le asigura negrilor fericirea și că astăzi, în Sud, mulți albi cred sincer că segregarea rigidă este benefică, nu mai puțin pentru omul de culoare, cât și – chipurile – pentru omul alb. Teza principală a rasismului de factură Gobineau și Nazistă este că hegemonia raselor superioare este benefică, chiar și pentru interesele autentice ale raselor inferioare. Un principiu care este suficient de cuprinzător pentru a acoperi toate doctrinele, indiferent cât de contradictorii ar fi acestea unele cu altele, nu este de nici un folos.

Dar, în gura propagandiștilor bunăstării, noțiunea de bunăstare are o semnificație precisă. Ei întrebuințează în mod deliberat un termen al cărui înțeles general acceptat exclude orice opoziție. Nici unui om decent nu-i place să fie atât de nesocotit încât să obiecteze împotriva realizării bunăstării. Arogându-și pentru sine dreptul exclusiv de a numi propriul lor program programul bunăstării, propagandiștii bunăstării își asigură victoria cu ajutorul unui truc logic ieftin. Ei urmăresc să-și imunizeze ideile împotriva criticilor, atribuindu-le acestora o denumire care este agreată de toată lumea. Terminologia lor implică, dintru început, că toți opozanții ideilor lor sunt niște ticăloși lipsiți de scrupule, dornici să-și urmărească interesele lor egoiste, în detrimentul majorității oamenilor cumsecade.

Vulnerabilitatea civilizației occidentale constă tocmai în faptul că oameni serioși pot recurge la asemenea artificii silogistice, fără să fie aspru admonestați. Nu există decât două explicații ale acestui fenomen. Fie că acești economiști auto-intitulați „ai bunăstării" nu sunt ei înșiși conștienți de inadmisibilitatea logică a procedurii lor – în care caz le lipsește puterea indispensabilă de a raționa; fie că au ales deliberat acest mod de exprimare, pentru a-și ascunde erorile în spatele unui cu-

vânt dinainte ales în vederea dezarmării tuturor oponenților. În ambele cazuri, ei sunt condamnați de propriile lor acțiuni.

Nu este necesar să mai adăugăm nimic la discuțiile din capitolele {835} anterioare, referitoare la efectele tuturor variantelor de intervenționism. Voluminoasele tomuri de teorie economică a bunăstării n-au avansat nici un argument care să poată invalida concluziile noastre. Singura sarcină care ne rămâne este de a examina partea critică a operelor propagandiștilor bunăstării – pledoaria lor împotriva economiei de piață. Toată această vorbărie împătimită a școlii bunăstării se reduce, în cele din urmă, la trei idei. Ea afirmă despre capitalism că este rău deoarece există mizerie, inegalitate a veniturilor și a averilor și insecuritate.

2. Sărăcia

Ne putem imagina situația unei societăți de agricultori, în care fiecare membru cultivă o bucată suficient de mare de pământ pentru a-și asigura lui însuși și familiei sale cele necesare vieții. Putem include în acest tablou existența câtorva specialiști, meșteșugari ca fierarii și profesioniști ca medicii. Putem merge chiar și mai departe și putem presupune că unii oameni nu sunt posesori de ferme, ci lucrează ca simbriași, la fermele altora. Patronul îi remunerează pentru ajutorul acordat și le poartă de grijă atunci când nu mai pot să se întrețină, datorită bolii sau vârstei înaintate.

Această schemă de societate ideală s-a aflat la baza multor planuri utopice. În linii mari, ea a fost realizată în anumite comunități, pentru o perioadă de timp. Cea mai bună aproximație concretă a sa a fost probabil comunitatea instituită de iezuiți, în țara care a devenit astăzi Paraguay. Cu toate acestea, nu este necesar să examinăm meritele unui astfel de sistem de organizare socială. Evoluția istorică l-a eliminat. Cadrul său era prea îngust pentru numărul de oameni care trăiesc astăzi pe suprafața pământului.

Slăbiciunea inerentă a unei asemenea societăți este că creșterea demografică trebuie să ducă la o sărăcire tot mai accentuată. Dacă proprietatea unui fermier decedat se împarte copiilor săi, loturile sfârșesc prin a se reduce atât de mult, încât nu mai pot furniza necesarul pentru susținerea unei familii. Fiecare om este proprietar de pământ, dar fiecare om este extrem de sărac. Condițiile care au existat pe mari întinderi din China furnizează o tristă ilustrare a mizeriei cultivatorilor de parcele mici. Alternativa la acest scenariu este apariția unei mari mase de proletari lipsiți de pământ. În acest caz, se cască un hău adânc între sărmanii dezmoșteniți și norocoșii fermieri. Cei dintâi devin o clasă

de paria, a cărei simplă existență constituie pentru societate o problemă insolubilă. Ei caută zadarnic o posibilitate de a-și câștiga pâinea. Societatea nu are ce face cu ei. Ei sunt sortiți mizeriei.

Atunci când, în epocile care au precedat afirmarea capitalismului modern, oamenii de stat, filosofii și avocații vorbeau despre săraci și despre problema sărăciei, ei îi aveau în vedere pe acești nefericiți, numeric excedentari. Sistemul *laissez faire* și corolarul său, industrialismul, i-au convertit pe săracii apți de muncă în salariați. {836} În cadrul societății de piață neobstrucționate există persoane cu venituri mai mari și persoane cu venituri mai mici. Nu mai există persoane care, deși sunt apte și dornice de muncă, nu-și pot găsi slujbe stabile deoarece nu mai există loc pentru ei în sistemul social de producție. Însă chiar și în perioada lor de înflorire, liberalismul și capitalismul au fost limitate la regiuni relativ restrânse din Europa de Vest și Centrală, din America de Nord și din Australia. În restul lumii, sute de milioane de oameni încă mai vegetează la limita morții prin inaniție. Ei sunt săraci sau sărmani, în vechea accepțiune a acestui termen, numeric excedentari și inutili, o povară pentru ei înșiși și o amenințare latentă pentru minoritatea concetățenilor lor mai norocoși.

Penuria acestor mase mizerabile de oameni – în cea mai mare parte de culoare – nu este determinată de capitalism, ci de absența capitalismului. Dacă n-ar fi triumfat sistemul *laissez faire*, situația popoarelor Europei Occidentale ar fi fost încă și mai rea decât cea a hamalilor din Orient. Problema Asiei este că volumul de capital investit per capita este extrem de redus, în comparație cu echipamentul de capital din Vest. Ideologia dominantă și sistemul social, care este produsul ei, stopează evoluția sistemului antreprenorial bazat pe profit. Există o cantitate foarte redusă de acumulare autohtonă de capital și o ostilitate manifestă față de investitorii străini. În multe din aceste țări, creșterea cifrelor populației depășește chiar sporul de capital disponibil.

Este o eroare să se dea vina pe puterile europene pentru sărăcia maselor din fostele lor imperii coloniale. Investind capital, cârmuitorii străini au făcut tot ce le-a stat în putință în vederea unei ameliorări a bunăstării materiale. Nu este vina albilor că popoarele orientale sunt rezervate în a-și abandona mentalitățile lor tradiționale și detestă capitalismul, socotindu-l o ideologie străină.

În măsura în care există capitalism neobstrucționat, problema sărăciei nici nu se mai pune, în sensul în care se aplica acest termen la condițiile societăților non-capitaliste. Creșterea cifrelor demografice nu generează guri numeric excedentare de hrănit, ci mâini suplimentare de lucru, a căror întrebuințare produce mai multă avuție. Nu există să-

raci apți de muncă. Văzute din punctul de vedere al țărilor înapoiate din punct de vedere economic, conflictele dintre „capital" și „muncitorime", care se manifestă în țările capitaliste, apar drept niște conflicte interne, din cadrul unei clase superioare, privilegiate. În ochii asiaticilor, muncitorul dintr-o fabrică americană de automobile este un „aristocrat". El este o persoană ce aparține celor două procente ale populației lumii al căror venit este cel mai ridicat. Nu numai rasele de culoare, ci și slavii, arabii și alte popoare privesc la venitul mediu al cetățenilor din țările capitaliste – circa 12 sau 15 procente din totalul omenirii – ca și cum ar fi o reducere a propriei lor bunăstări materiale. Ei nu-și dau seama {837} că prosperitatea acestor grupuri, așa-zis privilegiate, nu se realizează pe seama sărăciei lor (abstracție făcând de efectele barierelor ridicate în calea migrației) și că principalul obstacol existent în calea ameliorării situației lor este detestarea, de către ei înșiși, a capitalismului.

În cadrul capitalismului, noțiunea de sărăcie se referă doar la acei oameni care nu pot să-și poarte singuri de grijă. Chiar dacă lăsăm deoparte cazul copiilor, trebuie să observăm că vor exista întotdeauna astfel de neangajabili. Capitalismul, deși ameliorează nivelul de trai al maselor, condițiile de igienă și metodele profilactice și terapeutice, nu îndepărtează incapacitatea fizică. Este adevărat că astăzi numeroase persoane care, în trecut, ar fi fost condamnate la incapacitate de durată, sunt readuse pe deplin în putere. Pe de altă parte, însă, mulți dintre aceia pe care defectele înnăscute, bolile, sau accidentele, i-ar fi dus la pieire mai devreme în vremurile mai vechi, supraviețuiesc, ca persoane cu handicapuri permanente. Mai mult, prelungirea duratei medii a vieții tinde către o creștere a numărului celor vârstnici, care nu mai sunt în măsură să-și câștige traiul.

Problema neputincioșilor este o problemă specifică civilizației și societății umane. Animalele handicapate trebuie să piară rapid. Ele fie mor de inaniție, fie cad pradă dușmanilor speciei din care fac parte. Omul sălbatic nu avea nici o milă pentru cei care nu satisfăceau norma. Numeroase triburi practicau față de aceștia acele metode barbare de extirpare nemiloasă la care în vremurile noastre au recurs naziștii. Oricât ar fi de paradoxal, însăși existența unui număr relativ mare de invalizi constituie o trăsătură distinctivă a civilizației și a bunăstării materiale.

Asigurarea celor necesare traiului pentru acei invalizi cărora le lipsesc mijloacele de susținere, și de care nu se îngrijesc cei apropiați prin legături de rudenie, a fost multă vreme considerată o chestiune de caritate. Uneori, fondurile necesare au fost furnizate de către guverne, iar mai adesea de contribuții voluntare. Ordinele și congregațiile catoli-

ce și anumite instituții protestante au făcut minuni în activitatea de colectare și întrebuințare potrivită a unor astfel de contribuții. Există astăzi și numeroase așezăminte nonconfesionale care concurează cu ele, într-o nobilă rivalitate.

Sistemul carității a fost criticat pentru două neajunsuri. Primul este puținătatea mijloacelor disponibile. Însă cu cât capitalismul progresează mai mult și duce la mai multă acumulare de avuție, cu atât mai suficiente devin fondurile destinate carității. Pe de o parte, oamenii sunt mai dispuși să doneze, proporțional cu ameliorarea bunăstării lor. Pe de altă parte, numărul nevoiașilor scade concomitent. Chiar și celor cu venituri modeste li se oferă posibilitatea ca, prin economisire și polițe de asigurare, să-și asigure necesarul pentru cazuri de accidente și boli, pentru vârsta înaintată, pentru educația copiilor și pentru susținerea văduvelor și a orfanilor. {838} Este foarte probabil că fondurile instituțiilor caritabile ar fi suficiente în țările capitaliste, dacă intervenționismul n-ar sabota instituțiile fundamentale ale economiei de piață. Expansiunea creditului și creșterea inflaționistă a cantității de bani descurajează încercările „omului de rând" de a economisi și de a acumula rezerve pentru zilele mai puțin propice. Dar nici celelalte procedee ale intervenționismului nu sunt mai puțin dăunătoare pentru interesele vitale ale salariaților și ale angajaților remunerați, ale reprezentanților profesiunilor și ale proprietarilor de mici întreprinderi. Cea mai mare parte a celor asistați de instituțiile caritabile nu sunt nevoiași decât pentru că intervenționismul i-a făcut să fie astfel. În același timp, inflația și eforturile de reducere a ratei dobânzii sub nivelurile potențiale de piață înseamnă, practic, exproprierea donațiilor făcute către spitale, azile, orfelinate și către celelalte așezăminte de felul acesta. În măsura în care propagandiștii bunăstării deplâng insuficiența fondurilor disponibile pentru asistență, ei deplâng unul din rezultatele politicilor susținute de ei înșiși.

A doua deficiență care este imputată sistemului de caritate este că el nu constă decât în caritate și compasiune. Nevoiașul nu are nici un drept legal la bunătatea care i se arată. El depinde de mila binevoitorilor, de sentimentele de compasiune pe care le provoacă necazul său. Ceea ce primește este un cadou voluntar, pentru care trebuie să fie recunoscător. Să fii cerșetor este rușinos și umilitor. Pentru un om care se respectă pe sine este o condiție insuportabilă.

Aceste plângeri sunt justificate. Aceste neajunsuri afectează, într-adevăr, toate tipurile de caritate. Sistemul despre care vorbim îi corupe și pe cei ce dau și pe cei ce primesc. Pe cei dintâi îi face vanitoși, în vreme ce pe cei din urmă îi face servili și lingușitori. Însă nu doar

mentalitatea unui mediu capitalist îi face pe oameni să guste nedemnitatea oferirii și a primirii de pomeni. În afara rețelei monetare și a schimburilor tranzacționate într-o manieră pur afaceristă, toate relațiile interumane sunt afectate de același neajuns. Ceea ce deploră cei ce acuză capitalismul de împietrire a inimii și duritate este tocmai absența acestui element personal, în tranzacțiile de piață. În ochii unor asemenea critici, cooperarea după principiul *do ut des* dezumanizează toate relațiile sociale. Ea înlocuiește dragostea frățească și disponibilitatea pentru ajutor mutual prin contracte. Acești critici condamnă ordinea legală capitalistă pentru neglijarea de către ea a „laturii umane". Ei sunt inconsecvenți atunci când acuză sistemul carității de faptul că se bizuie pe sentimente de milă.

Societatea feudală era fondată pe acte de bunăvoință și pe gratitudinea celor favorizați de ele. Preaputernicul senior îi acorda vasalului un beneficiu, iar cel din urmă îi datora celui dintâi fidelitate personală. {839} Condițiile erau umane, în măsura în care subordonații trebuiau să sărute mâna superiorilor lor și să le arate fidelitate. În cadrul societății feudale, elementul de bunăvoință, care este inerent acțiunilor caritabile, nu era considerat ofensator. El se încadra în ideologia și practicile general acceptate. Doar în cadrul unei societăți bazate în întregime pe relații contractuale a apărut ideea de a le acorda nevoiașilor un drept legal, un titlu legal [de proprietate] asupra susținerii lor de către societate.

Argumentele metafizice avansate în favoarea unui astfel de drept la susținere se bazează pe doctrina dreptului natural. În fața lui Dumnezeu și a naturii, toți oamenii sunt egali și sunt înzestrați cu un drept inalienabil la viață. Însă referirea la egalitatea înnăscută este, fără îndoială, deplasată atunci când ne confruntăm cu efecte ale inegalității înnăscute. Faptul că neputința fizică îi împiedică pe mulți oameni să joace un rol activ în cadrul cooperării sociale este trist. Ceea ce-i marginalizează pe acești oameni este funcționarea legilor naturii. Ei sunt copiii vitregi ai lui Dumnezeu, sau ai naturii. Putem admite fără rezerve principiile religioase și etice care declară că este de datoria omului să-i sprijine pe frații săi nenorocoși, pe care natura i-a condamnat. Însă recunoașterea acestei datorii nu răspunde la întrebarea privitoare la metodele ce trebuie alese în vederea împlinirii ei. Ea nu impune metode care ar periclita societatea și ar reduce productivitatea efortului uman. Nici cei apți de muncă, nici cei incapabili, n-ar culege nici un beneficiu de pe urma unei scăderi a cantității bunurilor disponibile.

Problemele vizate nu sunt de natură praxeologică și teoria economică nu este chemată să le caute soluția optimă. Ele sunt de competența

patologiei și a psihologiei. Ele se referă la faptul biologic că teama de penurie și consecințele degradante ale existenței susținute prin caritate sunt factori importanți pentru menținerea echilibrului psihologic al omului. Ei îmboldesc omul să-și îngrijească sănătatea, să evite boala și accidentele și să se restabilească în cel mai scurt timp posibil, atunci când suferă vătămări. Experiența sistemului de securitate socială, îndeosebi a schemei celei mai vechi și mai complete (cea germană), a demonstrat limpede efectele indezirabile rezultate din eliminarea acestor incitative.[1] Nici o societate civilizată n-a permis cu nepăsare pieirea neputincioșilor. Însă înlocuirea ajutorului caritabil cu un drept la ajutor sau la susținere, susceptibil de a fi impus cu forța legii, nu pare a fi compatibilă cu natura reală a omului. Nu preferințele metafizice, ci considerentele de expediență practică sunt cele ce fac nerecomandabilă {840} promulgarea unui drept la susținere acționabil [în justiție].

Mai mult, este o iluzie să se creadă că instituirea unor asemenea legi i-ar putea elibera pe nevoiași de aspectele degradante ale dependenței de pomeni. Cu cât mai generoase ar fi aceste legi, cu atât aplicarea lor ar trebui să fie mai atentă la chestiuni de amănunt. Discreția persoanelor pe care le împinge spre acte caritabile o voce interioară ar fi înlocuită cu discreția birocraților. Este dificil de spus dacă aceasta le ușurează viața celor afectați de neputințe.

3. Inegalitatea

Inegalitatea veniturilor și a avuțiilor este o caracteristică esențială a economiei de piață. Eliminarea ei ar distruge complet economia de piață.[2]

Lucrul pe care îl au în vedere cei care cer egalitate este întotdeauna o creștere a propriei lor puteri de consum. Acceptând principiul egalității ca pe un postulat politic, nimeni nu dorește să-și împartă propria sa avuție cu cei mai puțin avuți. Când vorbește despre egalitate, salariatul american se gândește că dividendele acționarilor i-ar reveni lui. El nu se gândește la o reducere a propriului său venit, în beneficiul celor 95% din populația lumii care are un venit mai scăzut decât al său.

Rolul jucat de inegalitatea veniturilor în societatea de piață nu trebuie confundat cu rolul pe care îl joacă într-o societate feudală, sau în alte tipuri de societăți non-capitaliste.[3] Cu toate acestea, în cursul evoluției istorice, această inegalitate precapitalistă a avut o mare importanță.

1. Cf. Sulzbach, *German Experience with Social Insurance*, New York, 1947, pp. 22-32.

2. Cf. mai sus, pp. 288-289 și pp. 806-808.

3. Cf. mai sus, p. 312.

Să comparăm istoria Chinei cu cea a Angliei. În China s-a dezvoltat o civilizație foarte avansată. Cu două mii de ani în urmă, ea era cu mult înaintea Angliei. Dar la finele secolului al XIX-lea, Anglia era o țară bogată și civilizată, în vreme ce China era săracă. Civilizația sa nu diferea mult de stadiul pe care îl atinsese deja în epocile anterioare. Era o civilizație stagnantă.

China a încercat să pună în practică principiul egalității veniturilor în mai mare măsură decât Anglia. Proprietățile funciare au fost divizate și subdivizate. Exista o clasă numeroasă de proletari lipsiți de pământ. Dar în Anglia secolului al XVIII-lea această clasă era foarte numeroasă. Foarte multă vreme, practicile restrictive aplicate în afacerile non-agricole, sanctificate de ideologiile tradiționale, au întârziat apariția sistemului antreprenorial modern. Dar atunci când filosofia *laissez faire* i-a deschis calea capitalismului, distrugând complet erorile restricționismului, evoluția industrialismului s-a putut desfășura într-un ritm accelerat, deoarece forța de muncă era deja disponibilă. {841}

Ceea ce a pus în mișcare „epoca mașinilor" nu era o mentalitate achizitivă specifică, care ar fi acaparat într-o bună zi, în mod misterios, mințile anumitor oameni și i-ar fi transformat în „oameni capitaliști", așa cum își imagina Sombart. Întotdeauna au existat oameni gata să profite de pe urma mai bunei ajustări a producției la satisfacerea nevoilor publicului. Însă ei au fost paralizați de ideologia care înfiera spiritul achizitiv drept imoral și ridica bariere instituționale în vederea stăvilirii lui. Înlocuirea doctrinelor care aprobau sistemul tradițional de restricții cu filosofia *laissez faire* a îndepărtat aceste obstacole din calea progresului material, inaugurând astfel o nouă epocă.

Filosofia liberală a atacat sistemul tradițional al castelor, deoarece prezervarea sa era incompatibilă cu funcționarea economiei de piață. Ea susținea abolirea privilegiilor, deoarece dorea să dea mână liberă celor ce aveau ingeniozitatea necesară pentru a produce, în modul cel mai ieftin cu putință, cantitatea maximă de bunuri de cea mai bună calitate cu putință. În privința aspectului acesta negativ al programului lor, utilitariștii și economiștii erau de acord cu ideile celor ce atacau privilegiile de castă din punctul de vedere al unui așa-zis drept natural și al doctrinei egalității tuturor oamenilor. Aceste două grupuri erau la unison în ce privește susținerea unanimă de către ele a principiului egalității tuturor oamenilor în fața legii. Însă această unanimitate nu ștergea opoziția fundamentală existentă între respectivele două linii de gândire.

În opinia școlii dreptului natural, toți oamenii sunt egali din punct de vedere biologic și, de aceea, se bucură de dreptul inalienabil la câte

o parte egală din toate lucrurile. Prima teoremă este evident contradictorie cu faptele. A doua conduce, dacă este consecvent interpretată, la asemenea absurdități, încât suporterii săi abandonează cu totul consistența logică și, în cele din urmă, consideră că orice instituție este compatibilă cu drepturile inalienabile ale tuturor oamenilor, indiferent cât ar fi ea de discriminatoare și de inechitabilă. Eminenții locuitori ai statului Virginia, ale căror idei au animat Revoluția Americană, au încuviințat sclavia negrilor. Cel mai despotic sistem de guvernare pe care l-a cunoscut vreodată istoria, bolșevismul, se pretinde încarnarea însăși a principiului egalității și libertății tuturor oamenilor.

Adepții liberali ai egalității în fața legii erau pe deplin conștienți de faptul că oamenii s-au născut inegali și că tocmai inegalitatea lor este cea care generează cooperarea socială și civilizația. Egalitatea în fața legii nu era, în opinia lor, destinată să corecteze faptele inexorabile din Univers și să ducă la dispariția inegalităților naturale. Dimpotrivă, ea era mijlocul destinat să asigure întregii omeniri beneficiile maxime pe care le poate obține din această inegalitate. De acum înainte, nici o {842} instituție umană nu trebuia să mai împiedice pe cineva să atingă acea poziție din care își poate servi concetățenii în modul cel mai adecvat cu putință. Liberalii nu au abordat problema din punctul de vedere al presupuselor drepturi inalienabile ale indivizilor, ci din unghiul social și utilitarist. Egalitatea în fața legii este bună, în ochii lor, deoarece servește cel mai bine intereselor tuturor. Ea le lasă alegătorilor posibilitatea de a decide cine trebuie să dețină funcțiile publice și consumatorilor pe aceea de a decide cine trebuie să dirijeze activitățile productive. În felul acesta, ea elimină cauzele conflictelor violente și asigură un progres constant, către o stare de lucruri mai satisfăcătoare pentru oameni.

Triumful filosofiei liberale a produs toate acele fenomene pe care, în totalitatea lor, le numim civilizație occidentală modernă. Pe de altă parte, această nouă ideologie n-a putut triumfa decât într-un mediu în care idealul de egalitate a veniturilor era foarte slab. Dacă englezii din secolul al XVIII-lea ar fi fost preocupați de himera egalității veniturilor, atunci filosofia *laissez faire* nu i-ar fi atras, exact așa cum astăzi nu îi atrage pe chinezi sau pe mahomedani. În sensul acesta, istoricul trebuie să recunoască faptul că moștenirea ideologică a feudalismului și a sistemului manorial a contribuit la avântul civilizației moderne, indiferent cât de diferite ar fi aceste civilizații una de alta.

Acei filosofi din secolul al XVIII-lea care erau străini de ideile noii teorii utilitariste puteau vorbi despre superioritatea condițiilor din China și din țările mahomedane. Este adevărat că ei știau foarte puți-

ne lucruri despre structura socială a lumii orientale. Ceea ce li se părea lăudabil, pe baza relatărilor superficiale pe care le obținuseră, era absența aristocrației ereditare și a marilor dețineri de pământ. În opinia lor, aceste țări reușiseră să instituie egalitatea într-o măsură mai mare decât propriile lor țări.

Apoi, mai târziu în cursul secolului al XIX-lea, aceste pretenții au fost reînnoite de către naționaliști și de respectivele lor țări. Cavalcada a fost inițiată de panslavism, ai cărui adepți exaltau excelența cooperării comunale, așa cum exista aceasta în așa-numitele *mir* și *artel* rusești, sau în *zadruga* ale iugoslavilor. Odată cu avansul confuziei semantice care a convertit termenii politici în opușii lor, epitetul „democratic" este, de acum, aplicat cu multă generozitate. Popoarele musulmane, care n-au cunoscut nicicând nici un alt fel de guvernare decât absolutismul nelimitat, sunt numite democratice. Naționaliștilor indieni le face o deosebită plăcere să vorbească despre democrația indiană tradițională!

Economiștii și istoricii sunt indiferenți la orice asemenea efuziuni emoționale. Descriind civilizațiile asiatice drept niște civilizații inferioare, ei nu exprimă nici un fel de judecăți de valoare. Ei nu pot decât să constate faptul că aceste popoare n-au produs acele condiții ideologice și instituționale care au generat, în Occident, civilizația capitalistă, a {843} cărei superioritate asiaticii o acceptă astăzi implicit, solicitând zgomotos cel puțin facilitățile și anexele ei terapeutice. Tocmai atunci când cineva realizează faptul că, în trecut, cultura multor popoare asiatice era cu mult înaintea contemporanilor lor occidentali, se pune problema ce factori au stopat progresul in Est. În cazul civilizației hinduse, răspunsul este evident. În acest caz, strânsoarea de fier a unui sistem de caste inflexibil a blocat inițiativa privată și a omorât în fașă orice tentativă de deviere de la standardele tradiționale. Însă China și țările mahomedane erau, în afară de sclavia care afecta un număr redus de persoane, libere de rigiditatea de castă. Ele erau cârmuite de autocrați. Însă supușii acestora erau egali în fața cârmuirii autocratice. Nici chiar sclavii și eunucii nu erau opriți de la demnitățile cele mai înalte. La această egalitate în fața cârmuitorului se referă astăzi oamenii, atunci când vorbesc despre obiceiurile democratice ale acestor orientali.

Noțiunea de egalitate economică a supușilor, căreia îi erau devotați aceste popoare și cârmuitorii lor, nu era bine definită, ci vagă. Însă ea era foarte explicită într-o anumită privință, anume în ce privește condamnarea categorică a acumulării de averi mari de către orice persoană privată. Cârmuitorii considerau că supușii bogați reprezintă o amenințare la adresa supremației lor politice. Toți oamenii, atât conducătorii, cât și cei conduși, erau convinși că nimeni nu poate aduna mijloace

abundente, altfel decât prin privarea altora de ceea ce le aparținea lor de drept – și că bogăția celor avuți este cauza sărăciei celor mulți. În toate țările orientale, poziția omului bogat era extrem de precară. El era la cheremul funcționarilor. Nici chiar mita generoasă nu reușea să-l protejeze de confiscări. Întreaga populație se bucura atunci când un afacerist prosper cădea victimă invidiei și urii administratorilor.

Acest spirit anticrematist a împiedicat progresul civilizației în Est și a menținut masele de oameni de acolo în pragul morții prin inaniție. Deoarece acumularea de capital era împiedicată, nu putea fi vorba de nici o ameliorare tehnologică. Capitalismul a sosit în Est ca o ideologie străină, de import, impusă de armate și flote străine, fie sub forma jurisdicției dominației coloniale, fie sub aceea a jurisdicției extrateritoriale. Aceste metode violente cu siguranță că nu au fost mijloacele adecvate în vederea schimbării mentalității tradiționaliste a orientalilor. Însă recunoașterea acestui fapt nu invalidează afirmația că detestarea acumulării de capital a condamnat multe sute de milioane de asiatici la sărăcie și la moarte prin inaniție.

{844} Noțiunea de egalitate pe care o vehiculează propagandiștii noștri contemporani ai asistențialismului este o replică a ideii asiatice de egalitate. Cu toate că este vagă în toate celelalte privințe, ea este cât se poate de răspicată în privința condamnării indignate a marilor averi. Ea obiectează împotriva marilor afaceri și a marilor avuții. Ea pledează pentru diverse măsuri de blocare a creșterii întreprinderilor individuale și de asigurare a unei mai mari egalități, prin impozitarea confiscatoare a veniturilor și a proprietăților. Și se bazează pe invidia maselor necugetate.

Consecințele economice imediate ale politicilor confiscatoare au fost deja examinate.[4] Este evident că, pe termen lung, asemenea politici trebuie să aibă drept consecință nu doar încetinirea sau abolirea completă a unor noi acumulări de capital, ci și consumul capitalului acumulat în vremurile dinainte. Ele nu numai că ar stopa orice nou progres spre mai multă prosperitate materială, dar ar chiar inversa trendul și ar determina o tendință spre o sărăcie tot mai accentuată. Astfel ar triumfa idealurile asiatice și în cele din urmă, Estul și Vestul s-ar întâlni pe un palier de egală mizerie.

Școala bunăstării pretinde nu doar că apără interesele întregii societăți, împotriva intereselor egoiste ale afaceriștilor care urmăresc profitul; ea susține, mai mult, că ia în calcul interesele materiale pe termen lung ale țării, spre deosebire de preocupările pe termen scurt ale speculatorilor, ale promotorilor și ale capitaliștilor, care nu sunt decât niște

4. Cf. mai sus, pp. 804-809.

profitori și nu se preocupă de viitorul ansamblului societății. Acest al doilea punct este, bineînțeles, ireconciliabil cu accentul pus, de această școală, pe politicile care vizează termenul scurt, mai degrabă decât pe problemele pe termen lung. Însă consecvența nu este una dintre virtuțile doctrinarilor bunăstării. Să trecem, de dragul argumentației, peste această contradicție din afirmațiile lor și să le cercetăm independent de ea.

Economisirea, acumularea de capital și investițiile rețin cantitatea respectivă de la consumul curent și o direcționează spre ameliorarea condițiilor viitoare. Economisitorul renunță la sporul de satisfacție în prezent, pentru a ameliora propria sa bunăstare și pe aceea a familiei sale, în viitorul mai îndepărtat. Intențiile sale sunt, fără îndoială, egoiste, în accepțiunea curentă a termenului. Dar efectele comportamentului său egoist sunt benefice pentru interesele materiale de durată ale întregii societăți, precum și ale fiecăruia dintre membrii săi. Comportamentul său produce toate acele fenomene cărora chiar și cei mai bigoți propagandiști ai bunăstării le atribuie epitetele de „ameliorare economică" și „progres".

Politicile avansate de școala bunăstării îndepărtează de cetățenii privați stimulentul de a economisi. Pe de o parte, măsurile direcționate către o reducere a marilor venituri și averi reduc serios, sau distrug în {845} întregime puterea de economisire a oamenilor mai avuți. Pe de altă parte, sumele prin care contribuiau în prealabil la acumularea de capital oamenii cu venituri modeste, sunt acum astfel manipulate încât să fie canalizate în direcția consumului. În trecut, când un om economisea, încredințându-și banii unei bănci de investiții, sau contractând o poliță de asigurări, banca sau compania de asigurări investeau echivalentul sumei respective. Chiar dacă ulterior economisitorul consuma sumele economisite, nu intervenea nici un fel de dezinvestiție sau de consum al capitalului. Investițiile totale ale băncilor de economisire și ale companiilor de asigurări creșteau constant, în ciuda acestor retrageri.

Astăzi, predomină tendința de a împinge tot mai mult băncile și companiile de asigurări înspre investirea în obligațiuni guvernamentale. Fondurile instituțiilor de securitate socială constau în întregime în titluri asupra datoriei publice. În măsura în care datoria publică a fost contractată pentru a plăti cheltuieli curente, economisirea indivizilor nu generează acumulare de capital. În vreme ce în cadrul economiei de piață neobstrucționate economisirea, acumularea de capital și investițiile coincid, în cadrul economiei intervenționiste economiile cetățenilor individuali pot fi risipite de către stat. Cetățeanul individual își reduce consumul curent pentru a se îngriji de propriul său viitor;

făcând aceasta, el își aduce contribuția sa la continuarea progresului economic al societății și la ameliorarea nivelului de trai al semenilor săi. Însă guvernul se interpune și anulează efectele socialmente benefice ale comportamentului indivizilor. Nimic nu invalidează mai bine decât acest exemplu clișeul asistențialist care opune individul obtuz și egoist, dedicat exclusiv gustării plăcerilor momentului și dezinteresat de bunăstarea semenilor săi și de problemele perene ale societății, cu statul clarvăzător și binevoitor, invariabil devotat promovării bunăstării de durată a ansamblului societății.

Propagandistul asistențialismului, este adevărat, ridică două obiecții. Mai întâi, că motivația individului este egoistă, în vreme ce statul este saturat de bune intenții. Să admitem, de dragul argumentației, că indivizii sunt diabolici și cârmuitorii angelici. Dar ceea ce contează în viață și în realitate – în ciuda afirmației contrare a lui Kant – nu sunt bunele intenții, ci realizările. Ceea ce face cu putință existența și evoluția societății este tocmai faptul că, pe termen lung, cooperarea pașnică în cadrul diviziunii sociale a muncii servește mai adecvat interesele egoiste ale tuturor indivizilor. Eminența societății de piață constă în faptul că întreaga sa funcționare și desfășurare este culminația acestui principiu.

A doua obiecție subliniază faptul că, în cadrul sistemului asistențial, {846} acumularea de capital de către stat și investițiile publice vor înlocui acumularea și investițiile private. Ea se referă la faptul că nu toate fondurile pe care le-au luat guvernele cu împrumut în trecut au fost cheltuite pentru cheltuieli curente. O parte considerabilă din ele a fost investită în construcția de drumuri, căi ferate, porturi, aeroporturi, centrale electrice și alte lucrări publice. O altă parte, nu mai puțin importantă, a fost cheltuită în războaie defensive, despre care se recunoaște că nu puteau fi finanțate prin alte metode. Însă această obiecție ocolește problema. Ceea ce contează este faptul că o parte din economiile individului sunt întrebuințate de către stat în vederea consumului curent și că nimic nu împiedică guvernul să augmenteze această parte până la a le absorbi efectiv cu totul.

Este evident că, dacă statele fac să fie imposibil pentru supușii lor să acumuleze și să investească mai mult capital, atunci responsabilitatea pentru formarea de capital nou, dacă acesta va mai exista, îi revine statului. Propagandistul bunăstării, în a cărui opinie controlul guvernamental reprezintă un sinonim pentru grija providențială a lui Dumnezeu, care conduce omenirea, cu înțelepciune și pe nesimțite, către stadii tot mai înalte și mai perfecte ale unui inevitabil proces evolutiv, nu realizează complexitatea și ramificațiile problemei.

Nu doar continuarea economisirii și a acumulării de capital adițio-

nal, ci și menținerea capitalului la nivelul său actual, necesită reducerea consumului astăzi, în vederea unei oferte mai ample mai târziu. Este vorba despre o abstinență, o reținere de la satisfacțiile care ar putea fi culese imediat.[5] Economia de piață creează un mediu în care se practică, într-o anumită măsură, o astfel de abstinență – și în care rezultatul ei, capitalul acumulat, este investit în acele linii care satisfac, în modul ce mai adecvat, cele mai intense nevoi ale consumatorilor. Se pune problema dacă acumularea privată de capital poate fi înlocuită cu cea guvernamentală – și în ce fel ar investi guvernul capitalul suplimentar acumulat. Aceste probleme nu se referă doar la societatea socialistă. Ele sunt la fel de presante și în schemele intervenționiste, care au eliminat total, sau aproape total, condițiile care asigură formarea de capital privat. Chiar și Statele Unite se apropie, în mod evident, tot mai mult, de o asemenea stare de lucruri. {847}

Să ne oprim la cazul unui stat care controlează întrebuințarea unei părți considerabile a economiilor cetățenilor săi. Investițiile sistemului de securitate socială, ale companiilor private de asigurări, ale băncilor de investiții și ale băncilor comerciale sunt, în mare măsură, determinate de autorități și canalizate spre către datoria publică. Cetățenii privați continuă să economisească. Dar, dacă economiile lor aduc sau nu acumulare de capital, sporind, în felul acesta, cantitatea bunurilor de capital disponibile, în vederea ameliorării în continuare a aparatului de producție, depinde de felul în care sunt întrebuințate fondurile împrumutate de către guvern. Dacă guvernul risipește sumele acestea, fie folosindu-le pentru cheltuieli curente, fie prin malinvestiții, procesul de acumulare de capital, care a fost inaugurat de economiile indivizilor și a fost continuat de operațiunile de investire ale băncilor și ale firmelor de asigurări, este întrerupt. O comparație între aceste două modalități poate clarifica lucrurile:

În cadrul procesului economiei de piață neobstrucționate, Bill economisește 100 $ și îi depozitează la o bancă de economii. Dacă el este judicios în privința alegerii băncii, iar aceasta este judicioasă în domeniul activităților sale de creditare și investire, va rezulta un spor de capital, ceea ce determină o creștere a productivității marginale a

5. A constata acest fapt nu constituie, evident, o asumare a teoriilor care încercau să descrie dobânda drept o „recompensă" pentru abstinență. În lumea reală nu există nici o agenție mitică al cărei rol să fie de a recompensa și de a pedepsi. Am văzut mai sus, în capitolul XIX, ce este de fapt dobânda originară. Dar, în ciuda presupuselor ironii ale lui Lassalle (*Herr Bastiat-Schulze von Delitzch*, în *Gesammelte Reden und Schriften*, ed. Bernstein, V, 167), reiterate în nenumărate manuale, este bine să accentuăm faptul că economisirea însemnă privațiune (*Entbehrung*), în măsura în care îl lipsește pe economisitor de o satisfacție instantanee.

muncii. Din surplusul produs astfel, o parte îi va reveni lui Bill, sub formă de dobândă. Dacă Bill greșește în privința alegerii băncii sale și își încredințează cei 100 $ unei bănci care dă faliment, el va rămâne cu mâna goală.

În cadrul procesului de amestec guvernamental în sfera economisirii și a investițiilor, Paul economisește efectuând, în anul 1940, o plată de 100 $ către instituția națională de asistență socială.[6] În schimb, el primește o creanță, care constituie, practic, un certificat necondiționat de datorie din partea statului. Dacă statul folosește cei 100 $ pentru cheltuieli curente, atunci nu se va crea nici un capital suplimentar, astfel încât nu va rezulta nici o creștere a productivității muncii. Certificatul de datorie oferit de guvern este un cec emis pe seama contribuabililor din viitor. În anul 1970, un anumit Peter poate fi silit să îndeplinească promisiunea statului, deși lui însuși nu îi revine nici un beneficiu de pe urma faptului că Paul, în 1940, a economisit 100 $.

Astfel, devine evident că este inutil să cercetăm Rusia Sovietică pentru a înțelege rolul jucat astăzi de finanțele publice. Argumentul ridicol că datoria publică nu constituie nici o povară deoarece „ne-o datorăm nouă înșine" este iluzoriu. Paulii din 1940 nu și-o datorează lor înșiși. Cei ce o datorează Paulilor in 1940 sunt Peterii din 1970. Întregul mecanism este culmea unui principiu al termenului scurt. Politicienii din 1940 își rezolvă problemele prin translatarea lor asupra politicienilor {848} din 1970. La vremea aceea, politicienii din 1940 vor fi sau morți, sau niște oameni politici venerabili, care se împăunează cu extraordinara lor realizare, care este asistența socială.

Fabulele cu Moș Crăciun ale școlii bunăstării se caracterizează prin totalul lor eșec în ce privește înțelegerea problemelor capitalului. Tocmai acesta este defectul care face imperativ să i se refuze acestui grup apelativul de știință economică a bunăstării, pe care membrii săi obișnuiesc să-l întrebuințeze, ca să-și descrie doctrinele. Cel ce nu ia în considerație raritatea bunurilor de capital disponibile nu este economist, ci fabulist. El nu se raportează la realitate, ci la o fabuloasă lume a abundenței. Toate efuziunile școlii contemporane a bunăstării se bazează, ca și acelea ale autorilor socialiști, pe presupoziția implicită că există o ofertă abundentă de bunuri de capital. Evident că, în acest caz, pare simplu să se găsească un remediu pentru toate relele: să i se dea „fiecăruia după nevoi" și să li se asigure tuturor deplina fericire.

Este adevărat că unii dintre adepții școlii bunăstării resimt o îngrijorare, datorată unui vag sentiment al problemelor care se pun. Ei

6. Nu are importanță dacă Paul achită el însuși această sumă, sau dacă legea îl obligă pe patronul său să o plătească. Cf. mai sus, p. 602.

realizează că structura capitalului trebuie menținută intactă, dacă productivitatea în viitor a muncii nu trebuie afectată negativ.[7] Însă nici măcar autorii aceștia nu înțeleg faptul că simpla menținere a capitalului depinde de judicioasa gestionare a problemei investițiilor, că aceasta este întotdeauna fructul speculațiilor încununate de succes și că demersurile de menținere a capitalului intact presupun calculul economic și, în consecință, funcționarea economiei de piață. Ceilalți propagandiști ai bunăstării ignoră complet această problemă. Nu contează dacă ei susțin, în această privință, o schemă marxistă, sau dacă recurg la invenția unor noi noțiuni himerice noi, cum ar fi „proprietatea de auto-perpetuare" a lucrurilor folositoare.[8] În tot cazul, teoriile lor au menirea de a furniza justificări doctrinei care pune toate relele pe seama supraeconomisirii și a subconsumului și recomandă drept panaceu cheltuielile publice.

Dacă sunt strânși cu ușa de către economiști, unii socialiști și propagandiști ai bunăstării admit că reducerea nivelului mediu de trai nu poate fi evitată decât prin menținerea capitalului deja acumulat si că progresul economic depinde de acumularea de capital suplimentar. Menținerea capitalului și acumularea de capital nou, spun ei, vor cădea, de acum înainte, în sarcina guvernului. Ele nu vor mai fi lăsate în seama egoismului indivizilor, preocupați exclusiv de propria lor înavuțire și de cea a familiilor lor; autoritățile se vor ocupa de ele din punctul de vedere al binelui obștesc. {849}

Miezul chestiunii este tocmai efectul egoismului. În cadrul sistemului bazat pe inegalitate, acest egoism îl îmboldește pe om să economisească și să investească întotdeauna economiile sale, în așa fel încât să satisfacă, în modul cel mai adecvat cu putință, cele mai intense nevoi ale consumatorilor. În cadrul sistemului bazat pe egalitate, această motivație dispare. Reducerea consumului în viitorul imediat reprezintă o privațiune perceptibilă, o lovitură dată obiectivelor egoiste ale indivizilor. Creșterea ofertei disponibile la momentele mai îndepărtate din viitor, care este de așteptat de pe urma privațiunii imediate, este mai greu recognoscibilă pentru intelectul mediu. Mai mult, în cadrul unui sistem de acumulare publică, efectele sale benefice sunt atât de subțire întinse [pe „suprafața" societății], încât nu mai apar drept o compensație adecvată pentru consumul la care trebuie să renunțe omul

7. Ne referim în special la scrierile profesorului A.C. Pigou: la diferitele ediții ale cărții sale *The Economics of Welfare* și la diverse articole. Pentru o critică a idealurilor profesorului Pigou, cf. Hayek, *Profits, Interest and Investment*, Londra, 1939, pp. 83-134.

8. Cf. F.H. Knight, „Professor Mises and the Theory of Capital", *Economica*, VIII, 1941, 409-427.

astăzi. Școala bunăstării presupune cu naivitate că anticiparea faptului că fructele economisirii de astăzi vor fi culese în mod egal de toată generația viitoare va orienta egoismul tuturor spre mai multă economisire. În felul acesta, adepții săi cad pradă corolarului iluziei lui Platon, conform căruia împiedicarea oamenilor să afle ai cui părinți sunt le va inspira sentimente parentale față de toate persoanele mai tinere. Ar fi fost mai înțelept pentru școala bunăstării să ia aminte la observația lui Aristotel, conform căreia rezultatul va fi, mai curând, că toți părinții vor fi deopotrivă de indiferenți, față de toți copiii.[9]

Problema menținerii și a acumulării de capital este insolubilă pentru un sistem socialist, care nu poate recurge la calculul economic. O astfel de societate socialistă este lipsită de orice metodă de stabilire a faptului că echipamentul său de capital este în creștere, sau în descreștere. Dar, în condițiile intervenționismului și în cele ale unui sistem socialist care încă mai poate recurge la calculul economic, pe baza prețurilor din străinătate, lucrurile nu stau atât de rău. Într-un astfel de cadru este, cel puțin, posibil să se înțeleagă ce se întâmplă.

Dacă o asemenea țară se bucură de o guvernare democratică, problemele prezervării și a acumulării capitalului suplimentar devin principalul obiect al antagonismelor politice. Vor exista demagogi care să afirme că s-ar putea dedica mai mult consumului curent decât sunt dispuși să admită cei care se întâmplă să fie actualmente la putere. Ei vor fi întotdeauna gata să spună că „în actuala stare de urgență" nici nu poate fi vorba de stocarea vreunei cantități de capital pentru vremuri îndepărtate și că, dimpotrivă, consumul unei părți a capitalului deja existent este pe deplin justificat. Diversele partide se vor întrece unul pe altul în a le promite alegătorilor mai multe cheltuieli guvernamentale și, simultan, reducerea tuturor impozitelor care nu îi împovărează {850} exclusiv pe cei bogați. În vremea sistemului *laissez faire*, lumea privea la stat ca la o instituție a cărei funcționare necesita o cheltuială de bani, care trebuie suportată din impozitele plătite de cetățeni. În structura bugetului cetățenilor individuali, statul ocupa o poziție la rubrica de cheltuieli. Astăzi, majoritatea cetățenilor privesc statul ca pe o agenție destinată împărțirii de beneficii. Salariații și fermierii așteaptă să primească de la trezorerie o sumă mai mare decât aceea cu care contribuie ei la veniturile acesteia. În ochii lor, statul este un cheltuitor, nu un prelevator. Aceste imagini populare au fost raționalizate și ridicate la rangul de doctrină cvasi-economică de Lordul Keynes și de discipolii acestuia. Cheltuielile și bugetele neechilibrate nu sunt decât niște

9. Cf. Aristotel, *Politics*, Cartea a II-a, cap. iii, în *The Basic Works of Aristotle*, ed. R. McKeon, New York, 1945, pp. 1148 f.

sinonime ale consumului de capital. Indiferent cât de benefice sunt considerate cheltuielile curente, dacă ele sunt finanțate prin retragerea acelor părți din veniturile mai mari care ar fi fost întrebuințate pentru investiții, sau pentru împrumuturi, prin impozite pe moșteniri, atunci statul devine un factor responsabil de consumul capitalului. Faptul că în America zilelor noastre mai există încă, probabil,[10] un surplus al acumulării anuale de capital, față ce consumul anual, nu infirmă faptul că politicile guvernului federal, ale statelor și ale municipalităților tind spre consumul de capital.

Mulți dintre cei care sunt conștienți de consecințele indezirabile ale consumului de capital sunt înclinați să creadă că guvernarea populară este incompatibilă cu politicile financiare sănătoase. Ei nu sesizează faptul că nu democrația ca atare este cea care ar trebui blamată, ci doctrinele care urmăresc înlocuirea concepției statului paznic de noapte, ironizată de Lassalle, cu una a statului Moș Crăciun. Ceea ce determină cursul politicilor economice ale unei țări sunt întotdeauna ideile economice împărtășite de opinia publică. Nici o guvernare, indiferent dacă este democratică sau dictatorială, nu se poate elibera de influența ideologiei general acceptate.

Cei ce pledează pentru restricționarea prerogativelor referitoare la buget și la impozitare ale parlamentului, sau chiar pentru înlocuirea completă a guvernării reprezentative cu una autoritară, sunt orbiți de imaginea himerică a unui șef de stat perfect. Acest om, nu mai puțin binevoitor decât înțelept, ar fi sincer dedicat promovării bunăstării de durată a supușilor săi. Însă Führerul real se dovedește a fi un muritor, care urmărește în primul rând perpetuarea propriei sale supremații și a celei a rudelor, prietenilor și partidului său. În măsura în care poate recurge la măsuri impopulare, el o face de dragul acestor obiective. El nu investește și nu acumulează capital. El construiește fortărețe și echipează armate. {851}

Mult dezbătutele planuri ale dictatorilor sovietici și naziști presupuneau restricționarea consumului curent, în vederea „investițiilor". Naziștii n-au încercat vreodată să suprime adevărul că toate aceste investiții erau concepute ca niște pregătiri ale războaielor de agresiune pe care le planificau. La început, sovieticii erau mai puțin expliciți. Însă ulterior au declarat și ei, cu mândrie, că planurile lor erau orientate după considerente de pregătire pentru război. Istoria nu ne furnizează nici un exemplu de acumulare de capital determinată de stat. În măsura în care statele au investit în construcția de drumuri, de căi ferate și

10. Încercările de a răspunde la această întrebare prin statistici sunt inutile, în această epocă a inflației și a expansiunii creditului.

de alte lucrări publice utile, capitalul necesar a fost furnizat de economiile cetățenilor individuali, care au fost împrumutate de către guvern. Însă cea mai mare parte a fondurilor colectate prin datoria publică au fost întrebuințate pentru cheltuieli curente. Economiile făcute de către indivizi au fost risipite de către stat.

Chiar și cei care consideră că inegalitatea avuțiilor și a veniturilor este un lucru deplorabil nu pot să nege faptul că ea duce la o acumulare progresivă de capital. Și numai acumularea de capital suplimentar poate induce ameliorările tehnologice, ratele salariale în creștere și un nivel mai ridicat de trai.

4. Insecuritatea

Noțiunea vagă de securitate, la care se referă doctrinarii bunăstării atunci când se plâng de insecuritate, se referă la ceva de felul unui mandat, prin care societatea le garantează tuturor, indiferent de realizările lor, un nivel de trai pe care ei îl consideră satisfăcător.

Securitatea înțeleasă în felul acesta, spun apologeții vremurilor demult apuse, a fost furnizată de către regimul social medieval. Dar este inutil să ne preocupăm de o cercetare a acestor afirmații. Chiar și în mult slăvitul secol al treisprezecelea condițiile erau foarte diferite de imaginea ideală închipuită de filosofia scolastică; schemele acestea erau concepute nu ca o descriere a condițiilor efectiv existente, ci ca una a ceea ce ar trebui să fie. Însă chiar și aceste utopii ale filosofilor și ale teologilor admit existența unei numeroase clase de săraci cerșetori, care sunt în întregime dependenți de pomana furnizată de către cei bogați. Aceasta nu este exact ideea de securitate pe care o sugerează întrebuințarea modernă a termenului.

Conceptul de securitate constituie pandantul pentru salariați și mici fermieri al conceptului de stabilitate împărtășit de capitaliști.[11] Exact așa cum capitaliștii doresc să se bucure permanent de un venit care să {852} nu fie afectat de vicisitudinile schimbării condițiilor umane, salariații și micii fermieri doresc să facă în așa fel încât veniturile lor să fie independente de piață. Ambele grupuri urmăresc să se retragă din fluxul evenimentelor istorice. Poziția lor ar trebui să nu mai fie amenințată de nici un eveniment ulterior; pe de altă parte, bineînțeles, ele nu obiectează explicit față de o ameliorare a bunăstării lor materiale. Structura pieței față de care și-au adaptat în trecut activitățile lor economice n-ar trebui nicicând să se modifice în așa fel încât să-i oblige la vreo nouă ajustare. Fermierul dintr-o vale montană din Europa protestează indignat atunci când se confruntă cu rivalitatea fermierilor canadieni,

11. Cf. mai sus, pp. 225-227.

care produc la costuri mai mici. Zugravul fierbe de furie, atunci când ivirea unor noi instalații afectează condițiile din sectorul ocupat de el, în cadrul pieței muncii. Este evident că dorințele acestor oameni n-ar putea fi îndeplinite decât într-o lume perfect stagnantă.

O trăsătură caracteristică a societății de piață neobstrucționate este că ea nu are nici un respect pentru interesele împământenite. Realizările din trecut nu contează, dacă ele constituie obstacole în calea noilor ameliorări. Prin urmare, adepții securității au întru totul dreptate, atunci când dau vina pentru insecuritate pe capitalism. Însă, atunci când sugerează că responsabile sunt interesele egoiste ale capitaliștilor și ale întreprinzătorilor, ei distorsionează faptele. Ceea ce lezează interesele împământenite este dorința consumatorilor de a-și vedea dorințele satisfăcute, în modul cel mai adecvat cu putință. Nu egoismul puținilor bogați, ci înclinația tuturor de a profita de orice ocazie oferită pentru augmentarea propriei bunăstări constituie motivul insecurității producătorilor. Ceea ce provoacă indignarea zugravului este preferința concetățenilor săi pentru case mai ieftine, mai degrabă decât mai scumpe. Iar zugravul însuși, atunci când preferă bunurile mai ieftine, mai degrabă decât pe cele mai scumpe, contribuie cu o cotă parte la apariția insecurității, în alte sectoare ale pieței.

Este, desigur, adevărat că necesitatea de a te reajusta în permanență la condiții schimbătoare este oneroasă. Dar schimbarea este esența vieții. Pe o piață neobstrucționată, absența securității, adică absența protecției acordate intereselor împământenite, este principiul care asigură creșterea constantă a bunăstării materiale. Este inutil să polemizăm cu visele bucolice ale lui Virgiliu, sau ale poeților și pictorilor din secolul al XVIII-lea. Este inutil să cercetăm tipul de securitate de care se bucurau în realitate păstorii. Nimeni nu dorește, de fapt, să facă schimb de locuri cu ei.

Visul securității a devenit deosebit de intens în cursul marii depresiuni care a început în 1929. El a fost adoptat cu entuziasm de milioane de șomeri. Iată ce înseamnă capitalismul pentru voi, urlau liderii grupurilor de presiune ale fermierilor și ale salariaților. Însă relele nu au fost provocate de capitalism, ci, dimpotrivă, de tentativele de „reformare” și de „ameliorare” a funcționării economiei de piață, prin intervenționism. Crahul a fost rezultatul necesar al tentativelor de reducere a ratei dobânzii, prin expansiunea creditului. Șomajul instituțional a fost rezultatul inevitabil al politicii de fixare a ratelor salariale deasupra ratei potențiale de piață. {853}

5. Dreptatea socială

Într-o privință cel puțin, propagandiștii contemporani ai bunăstării sunt superiori majorității celorlalte școli de socialiști și de reformatori. Ei nu mai insistă asupra unui concept de dreptate socială la ale cărui precepte arbitrare oamenii să trebuiască să se supună, indiferent cât de dezastruoase ar fi consecințele. Ei acceptă punctul de vedere utilitarist. Nu se împotrivesc principiului conform căruia singurul etalon de apreciere a sistemelor sociale este evaluarea lor în funcție de capacitatea acestora de a duce la realizarea obiectivelor urmărite de oamenii care acționează.

Numai că, îndată ce se angajează în cercetarea funcționării economiei de piață, ei uită de intențiile lor sănătoase. Ei invocă un număr de principii metafizice și condamnă economia de piață din capul locului, deoarece nu li se conformează acestora. Strecoară pe ușa din dos ideea de etalon moral absolut, pe care o excluseseră de la intrarea principală. În căutarea de remedii împotriva sărăciei, a inegalității și a insecurității, ei ajung, pas cu pas, să preia toate erorile mai vechilor școli ale socialismului și ale intervenționismului. Se încurcă tot mai mult în contradicții și absurdități. În cele din urmă, sunt siliți să se agațe de paiul de care au încercat să se țină și toți reformatorii „neortodocși" din trecut – înțelepciunea superioară a cârmuitorilor perfecți. Ultimul lor cuvânt este, întotdeauna, stat, guvern, societate, sau alte sinonime abil confecționate ale dictatorului suprauman.

Școala bunăstării, în rândurile căreia locul de frunte în ocupă așa-numiții *Kathedersozialisten* germani și adepții lor, Instituționaliștii americani, au publicat multe mii de volume, ticsite cu informație savant documentată, despre condițiile care sunt nesatisfăcătoare. În opinia lor, aceste colecții de materiale ilustrează limpede neajunsurile capitalismului. De fapt, ele ilustrează doar faptul că dorințele umane sunt, practic, nelimitate și că există un câmp enorm care este deschis pentru noi ameliorări. Ele nu demonstrează nicidecum vreuna dintre afirmațiile doctrinei bunăstării.

Nu este necesar să ni se spună că o ofertă mai abundentă de diferite bunuri ar fi binevenită pentru toată lumea. Întrebarea este dacă există vreun mijloc de obținere a cantității mai mari, altul decât augmentarea {854} productivității efortului uman, prin investiții de capital suplimentar. Toată vorbăria propagandiștilor bunăstării nu urmărește decât un singur scop, anume, obliterarea acestui lucru – singurul lucru care contează. În vreme ce acumularea de capital suplimentar este mijlocul indispensabil pentru orice nou progres economic, acești oameni vorbesc

despre „supraeconomisire" și despre „suprainvestire", de necesitatea de a cheltui mai mult și de a reduce outputul. Astfel, ei sunt înaintemergătorii regresului economic, predicatorii unei filosofii a decăderii și a dezintegrării sociale. Din punctul de vedere al unui etalon arbitrar al dreptății sociale, o societate rânduită după preceptele lor li se poate părea anumitor oameni dreaptă. Dar ea va fi cu siguranță o societate a sărăciei tot mai accentuate, pentru toți membrii săi.

Vreme de mai mult decât un secol, opinia publică din țările occidentale a fost indusă în eroare de ideea că există ceva de felul „problemei sociale", sau al „problemei muncitorimii". Mesajul sugerat era că însăși existența capitalismului dăunează intereselor vitale ale maselor, îndeosebi acelora ale salariaților și ale micilor fermieri. Prezervarea acestui sistem evident inechitabil este intolerabilă; se impun reforme radicale.

Adevărul despre capitalism este nu numai că a înmulțit populația, dar, în același timp, a ameliorat nivelul de trai al oamenilor, într-un mod fără precedent. Nici reflecția economică, nici experiența istorică nu sugerează că vreun alt sistem social le-ar putea fi la fel de favorabil maselor, cum este capitalismul. Rezultatele vorbesc de la sine. Economia de piață nu are trebuință de apologeți sau de propagandiști. Ea își poate însuși cuvintele care alcătuiesc epitaful lui Sir Christopher Wren, la catedrala St. Paul: *Si monumentum requiris, circumspice.*[12]

12. Dacă sunteți în căutarea monumentului său, priviți în jurul vostru.

XXXVI. CRIZA INTERVENȚIONISMULUI

1. Fructele intervenționismului

Politicile intervenționiste, așa cum sunt ele practicate de multe zeci de ani, de către toate guvernele Occidentului capitalist, au provocat toate efectele pe care le-au prezis economiștii. Există războaie interstatale și războaie civile, opresiune nemiloasă a maselor de către grupuri de dictatori auto-aleși, depresiuni economice, șomaj în masă, consum al capitalului, foamete.

Dar nu aceste evenimente catastrofale au dus la criza intervenționismului. Doctrinarii intervenționiști și cei care le urmează lor explică toate aceste consecințe indezirabile ca pe niște caracteristici inevitabile ale capitalismului. În opinia lor, tocmai aceste dezastre demonstrează limpede necesitatea intensificării intervenționismului. Eșecul politicilor intervenționiste nu scade câtuși de puțin popularitatea doctrinei respective. El este astfel interpretat încât să consolideze – și nu să reducă – prestigiul acestor politici. Deoarece o teorie economică viciată nu poate fi respinsă pur și simplu făcând apel la experiența istorică, propagandiștii intervenționiști au fost în măsură să-și continue demersurile, în ciuda tuturor pagubelor pe care le-au produs.

Cu toate acestea, epoca intervenționismului se apropie de sfârșit. Intervenționismul și-a epuizat toate potențialitățile și trebuie să dispară.

2. Epuizarea fondului de rezervă

Ideea subiacentă a tuturor politicilor intervenționiste este că veniturile și avuția mai mari ale părții celei mai înstărite a populației reprezintă un fond ce poate fi liber întrebuințat, în vederea ameliorării condițiilor celor mai puțin prosperi. Esența politicilor intervenționiste este de a lua de la un grup pentru a da la altul. Este vorba de confiscare și distribuție. Toate măsurile preconizate sunt justificate, în ultimă instanță, prin declarația că este drept să se ia de la bogați, în beneficiul săracilor.

În sfera finanțelor publice, manifestarea cea mai caracteristică a acestei doctrine este impozitarea progresivă a veniturilor și a proprietăților. Principiul bugetelor contemporane este: să-i impozităm pe bogați și să

cheltuim venitul rezultat pentru ameliorarea situației săracilor. În sfera {856} relațiilor industriale, se recomandă scurtarea orelor de lucru, creșterea salariilor și o sumedenie de alte măsuri, în virtutea presupoziției că ele favorizează salariatul și împovărează patronul. Orice chestiune legată de stat și de problemele comunității este tratată exclusiv din perspectiva principiului acesta.

Un exemplu ilustrativ ni-l oferă metodele întrebuințate pentru gestionarea întreprinderilor naționalizate și municipalizate. Foarte adesea, aceste întreprinderi duc la eșec financiar: registrele lor denotă în mod regulat pierderi, care împovărează statul, sau trezoreria municipală. Este inutil să investigăm dacă deficitele se datorează ineficienței notorii a gestiunii publice a întreprinderilor de afaceri, sau, cel puțin în parte, prețurilor inadecvate la care se vând aceste bunuri și servicii către consumatori. Ceea ce contează este că aceste deficite trebuie acoperite de contribuabili. Intervenționiștii sunt întru totul de acord cu aceste aranjamente. Ei resping cu îndârjire celelalte două posibile soluții: vânzarea întreprinderilor către antreprenori privați, sau creșterea prețurilor percepute de la clienți, până la nivelul necesar eliminării deficitelor. Prima dintre aceste propuneri este evident reacționară, în ochii lor, deoarece ei consideră că tendința inevitabilă a istoriei este către tot mai multă socializare. A doua este apreciată ca „antisocială", deoarece impune o povară mai mare asupra maselor de consumatori. Este mai echitabil să-i facem pe contribuabili (adică pe cetățenii înstăriți) să suporte povara. Capacitatea lor de plată este mai mare decât cea a persoanelor de rând, care călătoresc pe căile ferate naționalizate, sau cu metrourile, troleibuzele, sau autobuzele municipalizate. A cere ca asemenea utilități publice să se auto-finanțeze este, ne spun intervenționiștii, o relicvă a ideilor demodate ale finanțiștilor ortodocși. Ar fi la fel de deplasat ca și a urmări auto-finanțarea drumurilor, sau a școlilor publice.

Este inutil să polemizăm cu adepții acestei politici a deficitelor. Este evident că recursul la acest principiu, al capacității de plată, depinde de existența unor venituri și averi care să mai poată fi confiscate prin impozitare. După epuizarea acestor fonduri suplimentare, datorită impozitelor și altor măsuri intervenționiste, metoda aceasta nu mai este aplicabilă.

Exact aceasta este situația în majoritatea țărilor europene. Statele Unite încă n-au ajuns atât de departe; dar, dacă actuala tendință a politicilor economice americane nu se va modifica radical foarte curând, în câțiva ani America va fi în aceeași situație ca țările europene.

De dragul argumentației, putem lăsa deoparte toate celelalte conse-

cințe pe care trebuie să le aibă triumful complet al principiului capacității de plată și să ne concentrăm pe aspectele sale financiare.

Intervenționistul, atunci când pledează pentru un plus de cheltuieli publice, nu este conștient de faptul că fondurile disponibile sunt limitate. El nu realizează faptul că augmentarea cheltuielilor într-un sector {857} atrage reducerea lor în altele. După părerea lui există suficienți bani disponibili. Venitul și avuția bogaților pot fi confiscate fără restricții. Atunci când recomandă o alocație mai mare pentru școli, el nu face altceva decât să afirme că ar fi un lucru bun să se cheltuiască mai mult pe educație. El nu se aventurează să dovedească faptul că augmentarea alocației bugetare pentru școli ar fi mai benefică decât augmentarea alocației oricărui alt departament, cum ar fi cel al sănătății. Lui nu i se pare niciodată că s-ar putea avansa argumente serioase în favoarea reducerii cheltuielilor publice și a reducerii poverii fiscale. Adepții reducerii bugetului nu sunt, în ochii lui, decât apărătorii intereselor, evident inechitabile, ale bogaților.

Dat fiind actualul nivel al ratelor impozitării pe venit și pe moșteniri, acest fond de rezervă, din care intervenționiștii caută să acopere toate cheltuielile publice, este în descreștere rapidă. Practic, în majoritatea țărilor europene el a dispărut cu totul. În Statele Unite, recentele creșteri ale ratelor impozitării au produs numai rezultate neglijabile în ce privește venitul trezoreriei, în comparație cu veniturile care ar fi rezultat dintr-o creștere progresivă a impozitării care să înceteze la rate mult mai reduse. Suprataxele consistente pentru cei bogați sunt foarte populare printre diletanții și demagogii intervenționiști, însă ele nu asigură decât adaosuri modeste la venitul fiscal.[1] Pe zi ce trece, devine tot mai evident faptul că adaosurile substanțiale la volumul cheltuielilor publice nu pot fi finanțate prin „stoarcerea bogaților”, iar povara trebuie purtată de mase. Politicile fiscale tradiționale din epoca intervenționismului, mult lăudatele sale scheme de impozitare progresivă și de cheltuieli publice generoase, au fost împinse până la punctul începând de la care absurditatea lor nu mai poate fi camuflată. Principiul notoriu conform căruia, în vreme ce cheltuielile private depind de nivelul veniturilor disponibile, veniturile publice trebuie ajustate în funcție de

1. În Statele Unite, conform legii din 1942, rata suprataxei era de 52% în intervalul de venituri impozabile de 22.000 - 26.000 $. Dacă suprataxa s-ar fi oprit aici, pierderea de venit fiscal în 1942 ar fi fost de aproximativ 249 milioane de dolari, adică 2,8% din totalul impozitelor individuale pe venit din acel an. În același an, veniturile totale nete ale persoanelor cu venituri de cel puțin 10.000 $ anual au fost de 8.912 milioane de dolari. Confiscarea totală a acestor venituri n-ar fi produs volumul de venit obținut în acel an din toate veniturile impozabile, anume 9.046 milioane de dolari. Cf. *A Tax Program for a Solvent America*, Committee on Postwar Tax Policy, New York, 1945, pp. 116-117, 120.

cheltuieli, se autodezminte. De acum înainte, guvernele vor trebui să realizeze că același dolar nu poate fi cheltuit de două ori și că diversele componente ale cheltuielilor guvernamentale sunt în conflict unele cu altele. Fiecare penny de cheltuieli guvernamentale suplimentare va trebui colectat tocmai de la acei oameni care, până în acel moment, urmăreau să transfere greul poverii asupra altor grupuri. Cei nerăbdători să obțină subvenții vor trebui să achite ei înșiși nota de plată. Deficitele întreprinderilor aflate în proprietate și în gestiune publică vor fi făcute pe cheltuiala ansamblului populației. {858}

Situația relațiilor patron-angajat va fi similară. Doctrina populară susține că salariații culeg „câștigurile sociale" pe seama veniturilor ilicite ale claselor exploatatoare. Greviștii (*strikers*), se spune, nu lovesc (*strike*) în consumatori, ci în „management". Nu există nici un motiv să se mărească prețurile produselor, atunci când se măresc costurile mâinii de lucru; diferența trebuie suportată de către patroni. Însă, atunci când din ce în ce mai mult din partea care le revine antreprenorilor și capitaliștilor este absorbită de impozite, de ratele salariale mai ridicate și de alte „câștiguri sociale" ale salariaților, precum și de plafoanele impuse la prețuri, nu mai rămâne nimic pentru o asemenea funcție de tampon. Atunci devine clar că orice creștere a ratelor salariale, cu întregul ei impact, trebuie să afecteze prețurile produselor și că toate câștigurile sociale ale unui grup corespund întru totul pierderilor sociale ale altor grupuri. Fiecare grevă (*strike*) devine, chiar și pe termen scurt – dar nu numai pe termen scurt – o lovitură (*strike*) dată restului populației.

O idee esențială a filosofiei sociale a intervenționismului este că există un fond inepuizabil, care poate fi stors la nesfârșit. Întregul sistem intervenționist se prăbușește atunci când această fântână seacă: principiul lui Moș Crăciun se auto-lichidează.

3. Sfârșitul intervenționismului

Interludiul intervenționist trebuie să se încheie, deoarece intervenționismul nu poate duce la un sistem de organizare socială permanent. Motivația acestui fapt are un triplu aspect.

În primul rând, măsurile restrictive reduc întotdeauna outputul și volumul bunurilor disponibile pentru consum. Indiferent ce argumente pot fi formulate în favoarea anumitor restricții și prohibiții specifice, asemenea măsuri nu pot constitui nicicând, în sine, un sistem social de producție.

În al doilea rând, toate tipurile de amestec în sfera fenomenelor pieței nu numai că nu reușesc să atingă obiectivele urmărite de către

autorii și suporterii lor, dar provoacă o stare de lucruri care, din punctul de vedere al evaluărilor autorilor săi, este mai puțin dezirabilă decât precedenta stare de lucruri, pe care aveau menirea să o modifice. Dacă cineva dorește să corecteze evidenta lor inadecvare și absurditate, prin adăugirea de noi și noi acțiuni intervenționiste la prima intervenție, acela va fi silit să meargă tot mai departe, până când economia de piață va fi complet distrusă și va fi înlocuită cu socialismul.

În al treilea rând, intervenționismul urmărește confiscarea „surplusului" unei părți a populației și transferarea acestuia în beneficiul altei părți. Odată epuizat acest surplus, prin confiscare totală, continuarea acestei politici devine imposibilă.

Mergând tot mai departe pe calea intervenționismului, toate țările {859} care n-au adoptat socialismul total, de tip rusesc, se apropie, din ce în ce mai mult, de ceea ce se numește o economie planificată, adică de socialismul de tip german, sau de tip Hindenburg. În privința politicilor economice, astăzi există puține diferențe între diversele țări și, în cadrul fiecărei țări, între diferitele partide politice și diferitele grupuri de presiune. Numele istorice ale partidelor și-au pierdut semnificația. În privința politicilor economice nu mai există, practic, decât două facțiuni: adepții metodei naționalizării totale a lui Lenin și intervenționiștii. Adepții economiei libere de piață au o influență redusă asupra cursului evenimentelor. Libertatea economică ce încă mai există este mai degrabă rezultatul eșecului măsurilor adoptate de guverne, decât acela al unei politici deliberate.

Este greu de stabilit câți dintre suporterii intervenționismului sunt conștienți de faptul că politicile pe care le recomandă ei duc direct la socialism și câți se cramponează de iluzia că ceea ce urmăresc este un sistem intermediar (*a middle-of-the-road system*), care are capacitatea de a se permanentiza – o „a treia soluție" la problema organizării economice a societății. În orice caz, este sigur că toți intervenționiștii cred că statul – și doar statul – este chemat să decidă, în fiecare caz în parte, dacă trebuie ca lucrurile să fie lăsate să-și urmeze cursul lor, așa cum îl determină piața, sau dacă este necesar un act de intervenție. Aceasta înseamnă că ei nu sunt gata să tolereze supremația consumatorilor, decât în măsura în care aceasta generează un rezultat pe care ei înșiși îl aprobă. Îndată ce în economie se întâmplă ceva ce nu-i place vreuneia dintre diversele instituții birocratice, sau care stârnește mânia vreunui grup de presiune, oamenii pretind noi intervenții, noi controale și noi restricții. Singurele motive pentru care ultimele vestigii ale economiei de piață n-au dispărut deja de multă vreme sunt ineficiența legislatorilor și laxitatea, neglijența și corupția multora dintre funcționari.

Eficiența fără egal a capitalismului nu s-a manifestat niciodată în trecut într-un mod mai benefic decât în această epocă de anticapitalism feroce. În vreme ce guvernele, partidele politice și sindicatele sabotează toate mecanismele capitaliste, spiritul de întreprindere încă reușește să augmenteze cantitatea și să amelioreze calitatea produselor și să le facă mai ușor accesibile pentru consumatori. În țările care încă nu au abandonat complet sistemul capitalist, omul de rând se bucură astăzi de un nivel de trai pentru care prinții și nababii din vremurile de odinioară l-ar fi invidiat. Cu puțin timp în urmă, demagogii blamau capitalismul pentru sărăcia maselor. Astăzi, ei îl blamează mai curând pentru „afluența" pe care i-o oferă omului de rând.

{860} Am văzut că sistemul managerial, adică încredințarea sarcinilor secundare care intervin în conducerea afacerilor unor ajutoare responsabile, cărora li se poate acorda un anumit grad de autonomie, nu este posibil decât în cadrul sistemului bazat pe profit.[2] Ceea ce-l caracterizează pe manager ca atare și îi conferă o poziție diferită de aceea a simplului tehnician este faptul că, în sfera sarcinilor care îi sunt încredințate, el determină metodele prin care urmează să își adapteze acțiunile la principiul profitului. Într-un sistem socialist, în care nu există nici calcul economic, nici contabilizare a capitalului, nici calcul al profiturilor, nu mai există loc nici pentru activitățile manageriale. Dar, atâta vreme cât comunitatea socialistă este încă în măsură sa calculeze, pe baza prețurilor stabilite pe piețele din străinătate, ea poate întrebuința și o ierarhie cvasi-managerială, într-o anumită măsură.

A numi o anumită epocă o epocă de tranziție este o stratagemă ieftină. În lumea vie există permanent schimbare. Orice epocă este o epocă de tranziție. Putem distinge între sisteme sociale care se pot perpetua și sisteme care sunt inevitabil tranzitorii, deoarece sunt auto-distructive. Am văzut deja în ce sens putem afirma că intervenționismul se autolichidează și trebuie să ducă la socialismul de tip german. Anumite țări europene au atins deja acest stadiu – și nimeni nu știe dacă Statele Unite nu le vor urma foarte curând. Dar, câtă vreme Statele Unite se mai agață de economia de piață și nu adoptă sistemul de control guvernamental complet al afacerilor, economiile socialiste ale Europei Occidentale vor fi încă în măsură să calculeze. Modului cum își gestionează ele afacerile continuă să-i lipsească cea mai caracteristică trăsătură a gestiunii socialiste; el încă se bazează pe calculul economic. El este, de aceea, în toate privințele foarte diferit de ceea ce ar deveni, dacă întreaga lume ar apuca-o spre socialism.

Se spune adesea că este imposibil ca o jumătate din lume să rămână

2. Cf. mai sus, pp. 305-308.

fidelă economiei de piață, în vreme ce cealaltă jumătate este socialis-tă – și viceversa. Cu toate acestea, nu avem nici un motiv să postulăm că o asemenea partiție a pământului și coexistența celor două sisteme ar fi imposibile. Dacă aceasta este într-adevăr situația, actualul sistem economic al țărilor care au abandonat capitalismul poate continua să existe, pentru o perioadă de timp nedefinită. Funcționarea sa poate induce dezintegrare socială, haos și mizerie pentru popoarele lor. Însă nici nivelul redus de trai, nici sărăcirea tot mai acută, nu lichidează automat un sistem economic. Acesta cedează pasul în fața unui sistem mai eficient doar dacă oamenii înșiși sunt suficient de inteligenți pentru a înțelege avantajele pe care le pot culege de pe urma unei asemenea schimbări de sistem. Sau, el poate fi distrus de invadatori străini, înzestrați cu echipament militar mai perfecționat, datorită eficienței {861} mai mari a sistemului lor economic.

Optimiștii speră că cel puțin acele țări care au dezvoltat în trecut economia capitalistă de piață și civilizația ei se vor menține și în viitor legate de acest sistem. Există, fără îndoială, la fel de multe semne de natură să confirme, ca și să infirme această anticipare. Este zadarnic să speculăm despre finalul marelui conflict ideologic dintre principiile proprietății private asupra mijloacelor de producție și cel al proprietății publice, dintre individualism și totalitarism, dintre libertate și înregimentarea autoritară. Tot ceea ce putem ști în avans despre rezultatul acestei lupte poate fi rezumat în următoarele trei afirmații:

1. Nu avem nici o cunoștință despre existența și funcționarea vreunor factori care ar asigura victoria finală, în această ciocnire, a acelor ideologii a căror aplicare ar asigura prezervarea și intensificarea în continuare a legăturilor sociale și creșterea bunăstării materiale a omenirii. Nimic nu sugerează convingerea că este inevitabil progresul către o situație mai satisfăcătoare, sau că este imposibilă recăderea în situații foarte nesatisfăcătoare.

2. Oamenii trebuie să aleagă între economia de piață și socialism. Ei nu pot evita alegerea între aceste alternative prin adoptarea unei poziții „de mijloc”, indiferent cum ar denumi-o pe aceasta.

3. Prin abolirea calculului economic, adoptarea generalizată a socialismului ar duce la haos complet și la dezintegrarea cooperării sociale în condiții de diviziune a muncii.

Partea a șaptea

Locul științei economice în societate

XXXVII. CARACTERUL DEOSEBIT AL ȘTIINȚEI ECONOMICE

1. Singularitatea științei economice

CEEA ce-i conferă științei economice poziția ei deosebită și unică, atât în orbita cunoașterii pure, cât și în aceea a întrebuințării practice a cunoașterii, este faptul că teoremele care-i sunt proprii nu se pretează la nici un fel de verificare sau de falsificare pe baza experienței. Desigur, o măsură sugerată de gândirea economică sănătoasă are drept consecință efectele urmărite, iar o măsură sugerată de o gândire economică eronată nu reușește să producă rezultatele urmărite. Dar acest tip de experiență este, totuși, întotdeauna o experiență istorică, adică experiența unor fenomene complexe. După cum am arătat, ea nu poate nicicând dovedi sau infirma vreo teoremă particulară.[1] Implementarea teoremelor economice eronate duce la consecințe nedorite. Însă aceste efecte nu au niciodată acea indiscutabilă putere de convingere pe care o furnizează, în domeniul științelor naturale, *faptele experimentale*. Criteriul ultim pentru evaluarea corectitudinii sau a incorectitudinii teoremelor economice este exclusiv rațiunea, neasistată de experiență.

Importanța crucială a acestei stări de lucruri constă în faptul că ea împiedică mințile naive să recunoască realitatea lucrurilor pe care le studiază știința economică. În ochii omului, „real" este tot ce nu poate el să modifice și la a cărui existență trebuie să-și ajusteze acțiunile, dacă dorește să-și atingă scopurile. Cunoașterea realității este o experiență tristă. Ea ne aduce la cunoștință limitele existente în calea satisfacerii dorințelor noastre. Numai cu dificultate se resemnează omul în fața faptului că există lucruri – și avem în vedere întregul complex de relații cauzale între evenimente – pe care gândirea visătoare nu le poate modifica. Dar experiența senzorială vorbește un limbaj ușor perceptibil. Este inutil să polemizăm despre experimente. Realitatea faptelor stabilite experimental nu poate fi contestată.

Dar, în domeniul cunoașterii praxeologice nici succesul și nici eșecul

1. Cf. mai sus, pp. 31-32.

nu vorbesc o limbă articulată și audibilă pentru toată lumea. Experiența derivată exclusiv din fenomene complexe nu blochează evaziunea spre interpretări bazate pe gândirea visătoare. Propensiunea omului naiv de a atribui atotputernicie gândurilor sale, indiferent cât ar fi ea de {863} confuză și de contradictorie, nu este niciodată evident și inambiguu falsificată de experiență. Economistul nu-i poate niciodată demasca pe utopiștii și impostorii economici în felul în care doctorul îi demască pe vraci și pe șarlatani. Istoria nu le vorbește decât oamenilor care știu să o interpreteze pe baza unor teorii corecte.

2. Teoria economică și opinia publică

Semnificația acestei diferențe epistemologice fundamentale devine clară dacă înțelegem că întrebuințarea practică a rezultatelor teoriei economice presupune adoptarea lor de către opinia publică. În cadrul economiei de piață, realizarea inovațiilor tehnologice nu cere nimic mai mult decât înțelegerea raționalității lor de câteva minți luminate. Nici un fel de îngustime sau nepricepere a maselor nu poate sta în calea pionierilor ameliorării. Ei nu trebuie să câștige asentimentul oamenilor inerți înainte să treacă la acțiune. Ei au libertatea să-și demareze proiectele chiar dacă râde toată lumea de ei. Mai târziu, când vor apărea pe piață produsele mai bune și mai ieftine, acești cârcotași se vor înghesui să le cumpere. Oricât de obtuz ar fi cineva, el poate sesiza diferența dintre un pantof mai ieftin și unul mai scump și poate aprecia utilitatea produselor noi.

Dar altfel stau lucrurile în domeniul organizării și al politicilor economice. Aici, chiar și cele mai bune teorii sunt inutile dacă nu se bucură de susținerea opiniei publice. Ele nu pot funcționa, dacă nu sunt acceptate de o majoritate a populației. Indiferent care ar fi sistemul de guvernare, pe termen lung nu se poate cârmui sub nici o formă o țară pe baza unor doctrine care contravin opiniei publice. Până la urmă, se impune filosofia majorității. Pe termen lung nu poate exista nimic de felul unui sistem de guvernare impopular. Diferența între democrație și despotism nu afectează rezultatul final. Ea se referă doar la metoda prin care se realizează ajustarea sistemului de guvernare la ideologia împărtășită de opinia publică. Autocrații impopulari nu pot fi detronați decât prin răzmerițe revoluționare, în vreme de cârmuitorii democratici impopulari sunt eliminați pe cale pașnică, la următoarele alegeri.

Supremația opiniei publice nu determină doar rolul aparte pe care îl joacă teoria economică, în cadrul complexului gândirii și al cunoașterii. Ea determină întregul proces al istoriei umane.

Discuțiile obișnuite despre rolul individului în istorie trec pe lângă subiect. Tot ceea ce se gândește, se face și se realizează este opera unor indivizi. Noile idei și inovații sunt întotdeauna opera unor oameni neobișnuiți. Dar acești oameni excepționali nu pot să adapteze condițiile sociale la planurile lor, dacă nu conving opinia publică. {864}

Înflorirea societății umane depinde de doi factori: puterea intelectuală a oamenilor deosebiți de a concepe teorii sociale și economice sănătoase și capacitatea acestor oameni, sau a altora, de a face aceste ideologii accesibile pentru majoritate.

3. Iluzia vechilor liberali

Masele, mulțimile de oameni de rând, nu produc nici un fel de idei, nici sănătoase, nici nesănătoase. Ele nu fac altceva decât să aleagă dintre ideologiile dezvoltate de către liderii intelectuali ai omenirii. Însă alegerea lor este finală și determină cursul evenimentelor. Dacă preferă doctrine rele, atunci nimic nu poate împiedica dezastrul.

Filosofia socială a Iluminismului n-a sesizat pericolele pe care le putea atrage prevalența ideilor nesănătoase. Obiecțiile formulate în general împotriva raționalismului economiștilor clasici și al gânditorilor utilitariști sunt neîntemeiate. Însă exista o deficiență în doctrinele lor. Ei presupuneau cu naivitate că ceea ce este rezonabil va învinge, numai pentru faptul că este rezonabil. Ei nu s-au gândit nici o clipă la posibilitatea ca opinia publică să favorizeze ideologii viciate, a căror implementare să le diminueze bunăstarea și prosperitatea și să dezintegreze cooperarea socială.

Astăzi, este la modă să se disprețuiască acei gânditori care au criticat încrederea filosofilor liberali în omul de rând. Cu toate acestea, Burke și Haller, Bonald și de Maistre au acordat atenție problemei esențiale pe care liberalii o neglijaseră. Ei erau mai realiști decât adversarii lor, în ce privește evaluarea maselor.

Desigur că gânditorii conservatori erau pradă iluziei că sistemul tradițional de guvernare paternalistă și rigiditatea instituțiilor economice puteau fi prezervate. Ei aveau numai cuvinte de laudă pentru Vechiul Regim, care le adusese oamenilor prosperitatea și care umanizase până și războiul. Dar ei nu sesizau faptul că tocmai aceste realizări determinaseră creșterea cifrelor demografice și creaseră, astfel, un exces numeric de populație, pentru care nu mai era loc în cadrul vechiului sistem de restricționism economic. Ei și-au închis ochii la creșterea numerică a unei clase de oameni care se situau în afara limitelor ordinii sociale pe care doreau să o perpetueze. Ei nu au reușit să sugereze vreo soluție

la problema cea mai arzătoare cu care trebuia să se confrunte omenirea, în ajunul „Revoluției Industriale”.

Capitalismul i-a oferit omenirii lucrul de care avea nevoie: un nivel mai ridicat de trai pentru un număr de oameni aflat în continuă creștere. Însă liberalii, pionerii și susținătorii capitalismului, treceau cu {865} vederea un lucru esențial. Indiferent cât ar fi de benefic, un sistem social nu poate funcționa dacă nu se bucură de sprijinul opiniei publice. Ei n-au anticipat succesul propagandei anticapitaliste. După ce au nimicit fabula misiunii divine a regilor mirunși, liberalii au căzut pradă unor doctrine nu mai puțin iluzorii, referitoare la puterea irezistibilă a rațiunii, la infailibilitatea *voinței generale* și la inspirația divină a majorităților. Pe termen lung, socoteau ei, nimic nu poate împiedica ameliorarea progresivă a condițiilor sociale. Demascând străvechile superstiții, filosofia iluministă ar fi asigurat odată pentru totdeauna supremația rațiunii. Reușitele politicilor libertății vor furniza o demonstrație atât de incontestabilă a binefacerilor noii ideologii, încât nici un om inteligent nu va avea de ce să o pună sub semnul întrebării. În plus, afirmau acești filosofi, imensa majoritate a oamenilor sunt inteligenți și capabili de o gândire corectă.

Vechilor liberali nici nu le-a trecut prin minte că majoritatea ar putea interpreta experiența istorică pe temeiul altor filosofii. Ei n-au anticipat popularitatea pe care aveau să o dobândească, în secolele al XIX-lea și XX, idei pe care ei le-ar fi numit reacționare, superstițioase și nerezonabile. Ei erau atât de complet pătrunși de presupoziția că toți oamenii sunt înzestrați cu facultatea de a raționa corect, încât au răstălmăcit complet semnificația semnelor prevestitoare. În opinia lor, toate acele evenimente neplăcute erau recăderi temporare, episoade accidentale, cărora nu li se putea acorda nici o importanță de către filosof, care privea la istoria omenirii *sub specie aeternitatis.* Indiferent ce aveau de spus reacționarii, un lucru nu aveau cum să-l conteste: anume, că sistemul capitalist furniza unei populații aflate în creștere rapidă un nivel de trai mereu mai ridicat.

Tocmai acesta era faptul pe care imensa majoritate îl contesta. Problema esențială pe care o ridică doctrinele tuturor autorilor socialiști – și îndeosebi acelea ale lui Marx – este ideea că sistemul capitalist ar determina sărăcirea tot mai accentuată a maselor muncitorești. În cazul țărilor capitaliste, caracterul eronat al acestei teoreme nu poate trece neobservat. În cazul țărilor înapoiate, care nu erau decât superficial afectate de capitalism, creșterea fără precedent a cifrelor populației nu sugerează interpretarea conform căreia masele s-ar afunda din ce în ce mai mult în mizerie. Aceste țări sunt sărace în comparație cu

țările mai avansate. Sărăcia lor este rezultatul creșterii rapide a populației. Aceste popoare au preferat să crească mai mulți copii decât să-și ridice nivelul de trai. Această decizie le aparține. Însă faptul că au avut la dispoziție avuția necesară prelungirii duratei medii a vieții rămâne incontestabil. Ele nu ar fi avut posibilitatea de a crește mai mulți copii, {866} dacă nu ar fi crescut volumul mijloacelor de susținere.

Cu toate acestea, nu doar marxiștii, ci și mulți dintre autorii așa-zis „burghezi" afirmă că anticiparea evoluției capitalismului de către Marx a fost, în linii mari, confirmată de istoria ultimei sute de ani.

XXXVIII. LOCUL ȘTIINȚELOR ECONOMICE ÎN ÎNVĂȚĂMÂNT

1. Studiul științelor economice

Științele naturale se bazează în ultimă instanță pe fapte, așa cum sunt acestea stabilite prin experimente de laborator. Teoriile fizice și biologice sunt confruntate cu aceste fapte și, atunci când întră în conflict cu ele, sunt respinse. Atât perfecționarea acestor teorii, cât și ameliorarea procedurilor tehnologice și terapeutice necesită cercetări de laborator tot mai multe și mai avansate. Aceste demersuri experimentale absorb timp, eforturi semnificative din partea specialiștilor și cheltuieli de materiale costisitoare. Cercetările nu mai pot fi desfășurate de către specialiști izolați și săraci, indiferent cât de ingenioși ar fi aceștia. Astăzi, sediul experimentatorilor se află în marile laboratoare susținute financiar de guverne, universități, sponsori particulari și de marile firme de afaceri. În aceste instituții, munca a devenit o rutină profesională. Majoritatea celor angajați în ele sunt tehnicieni, care înregistrează acele fapte pe care pionierii, dintre care unii sunt ei înșiși experimentatori, le vor întrebuința, într-o zi, drept cărămizi pentru clădirea teoriilor lor. Cât privește progresul teoriilor științifice, contribuțiile cercetătorilor de rând nu prezintă decât o importanță secundară. Însă, foarte adesea, descoperirile lor au rezultate practice imediate în sfera ameliorării metodelor terapeutice și de afaceri.

Nesocotind deosebirea epistemologică radicală dintre științele naturale și acelea ale acțiunii umane, oamenii cred că ceea ce este necesar în vederea progresului cunoașterii economice este organizarea cercetării în acest domeniu, după metodele abundent verificate în institutele de cercetare medicală, fizică și chimică. S-au cheltuit sume considerabile pentru ceea ce s-a numit cercetare economică. În realitate, obiectul de studiu al tuturor acestor instituții a fost istoria economică recentă.

Încurajarea studiului istoriei economice este, bineînțeles, lăudabilă. Dar, indiferent cât de instructive ar putea fi rezultatele unor astfel de studii, ele nu trebuie confundate cu studiul teoriei economice. Ele nu ne furnizează fapte, în accepțiunea în care este întrebuințat acest termen cu privire la evenimentele testate în cadrul experimentelor de laborator. Ele nu ne furnizează cărămizi pentru construirea de ipoteze și de teoreme a posteriori. Dimpotrivă, ele sunt lipsite de semnificație,

dacă nu sunt interpretate în lumina unor teorii elaborate independent de ele. Este inutil să mai adăugăm ceva la ceea ce am spus, în această privință, în capitolele anterioare. Nici o controversă referitoare la cauzele unui eveniment istoric nu poate fi soluționată pe baza unei examinări a faptelor care nu este ghidată de anumite teorii praxeologice.[1] {868}

Fondarea unor institute de cercetare în domeniul cancerului poate să contribuie, în principiu, la descoperirea unor metode de combatere și de prevenire a acestei boli nocive. Dar un institut de cercetare al ciclului economic nu este de nici un folos în vederea evitării recurenței depresiunilor. Chiar și cea mai exactă și mai incontestabilă colectare a tuturor datelor referitoare la depresiunile economice din trecut este de prea puțin folos, pentru cunoașterea noastră în acest domeniu. Savanții nu sunt în dezacord în privința acestor date; ei sunt în dezacord cu privire la teoremele la care trebuie să se recurgă, în vederea interpretării lor.

Încă și mai important este faptul că este imposibil să colectăm datele referitoare la un eveniment concret, fără a ne referi la teoriile profesate de istoric, încă de la începutul demersului său. Istoricul nu ne relatează toate faptele, ci doar pe cele pe care le consideră relevante, pe baza teoriilor sale; el omite datele pe care le consideră irelevante pentru interpretarea evenimentelor. Dacă este indus în eroare de teorii eronate, referatul său devine greoi și poate fi aproape inutil.

Chiar și cel mai atent studiu al unui capitol de istorie economică, chiar dacă se referă la istoria celei mai recente perioade din trecut, nu poate înlocui raționamentul economic. Teoria economică, la fel ca și logica și matematica, este o manifestare a raționamentului abstract. Ea nu poate fi nicicând experimentală și empirică. Economistul nu are nevoie de un echipament costisitor, în vederea desfășurării studiilor sale. Lucrul de care are el nevoie este capacitatea de a gândi limpede și de a discerne, din jungla evenimentelor, ceea ce este esențial de ceea ce este doar accidental.

Între istoria economică și teoria economică nu există nici un conflict. Fiecare ramură a cunoașterii are propriile ei merite și propriile ei drepturi. Economiștii n-au încercat nicicând să diminueze sau să nege semnificația istoriei economice. Tot astfel, nici istoricii autentici nu se împotrivesc studiului teoriei economice. Acest antagonism a fost deliberat confecționat de către socialiști și intervenționiști, care nu puteau să respingă obiecțiile formulate împotriva lor de către economiști.

1. Cf., referitor la problemele epistemologice esențiale implicate aici, pp. 31-41; referitor la problema „economiei cantitative", pp. 55-57 și 350-352; și referitor la interpretările antagonice ale condițiilor de muncă în regim capitalist, pp. 617-623.

Școala istorică și instituționaliștii au încercat să disloce teoria economică și să o înlocuiască prin studii „empirice”, tocmai pentru că urmăreau reducerea economiștilor la tăcere. Istoria economică, așa cum {869} au planificat-o ei, a fost un mijloc de distrugere a prestigiului teoriei economice și de a face propagandă pentru intervenționism.

2. Profesia de economist

Primii economiști s-au dedicat studiului problemelor teoriei economice. Ca vorbitori și scriitori, ei urmăreau să le comunice concetățenilor lor rezultatele gândirii lor. Ei încercau să influențeze opinia publică, pentru a face să predomine politicile sănătoase, în gestionarea problemelor civice. Ei n-au gândit niciodată teoria economică drept o profesie.

Dezvoltarea profesiei de economist este un produs al intervenționismului. Economistul profesionist este specialistul solicitat în vederea proiectării diverselor măsuri de amestec guvernamental în afaceri. El este expert în domeniul legislației economice, care astăzi urmărește, invariabil, obstrucționarea funcționării economiei de piață.

Există mii și mii de asemenea experți profesioniști, care își fac de lucru în birourile guvernamentale și în cele ale diverselor partide politice și grupuri de presiune și în birourile editoriale ale ziarelor de partid și ale periodicelor grupurilor de presiune. Alții sunt angajați în calitate de consilieri de firme de afaceri, sau conduc agenții [de consiliere] independente. Unii dintre aceștia se bucură de o reputație națională, sau chiar internațională; mulți dintre ei se numără printre cei mai influenți oameni din țările lor. Se întâmplă frecvent ca asemenea experți să fie chemați să conducă afacerile unor mari bănci și corporații, să fie aleși în legislativ, sau să fie numiți în poziții de miniștri de cabinet. Ei sunt rivalii juriștilor, în ceea ce privește conducerea supremă a chestiunilor politice. Rolul eminent pe care îl joacă acești oameni este una dintre trăsăturile cele mai caracteristice ale epocii noastre intervenționiste.

Nu poate exista nici un fel de dubiu cu privire la faptul că o clasă atât de influentă de oameni conține indivizi extrem de talentați, sau chiar pe cei mai eminenți contemporani ai noștri. Numai că filosofia care le orientează activitatea le îngustează orizontul. Datorită legăturilor lor cu anumite partide și grupuri de presiune, interesate să dobândească privilegii speciale, acești oameni devin părtinitori. Ei își închid ochii la consecințele pe termen mai lung ale politicilor pe care le susțin. În ochii lor nu mai contează nimic altceva decât interesele pe termen scurt ale grupurilor pe care le slujesc. Obiectivul ultim al eforturilor

lor este de a-și face clienții să prospere, pe seama altor oameni. Ei urmăresc să se auto-convingă că soarta omenirii coincide cu interesele pe termen scurt ale grupului lor – și încearcă să-i vândă această idee și publicului. Atunci când luptă pentru un preț mai ridicat la argint, la grâne, sau la zahăr, pentru salarii mai mari acordate membrilor sindicatului lor, sau pentru un tarif vamal la bunurile de import mai ieftine, {870} ei pretind că luptă pentru binele suprem, pentru libertate și dreptate, pentru înflorirea țării lor și pentru civilizație.

Populația privește cu suspiciune la organizatorii de lobby-uri și îi învinuiește pentru trăsăturile neplăcute ale legislației intervenționiste. Însă rădăcina răului este mult mai adâncă. Filosofia diverselor grupuri de presiune a pătruns în corpurile legislative. Astăzi, există reprezentanți parlamentari ai cultivatorilor de grâu, ai crescătorilor de animale, ai cooperativelor agricole, ai producătorilor de argint și ai diverselor sindicate, ai industriilor care nu pot rezista în fața rivalității externe neprotejate de tarife și ai multor altor grupuri de presiune. Puțini sunt cei pentru care țara contează mai mult decât grupul lor de presiune. Același lucru se poate spune și despre departamentele administrației. Ministrul agriculturii se consideră susținătorul intereselor fermierilor; principalul său obiectiv este să determine creșterea prețurilor la alimente. Ministrul muncii se consideră susținătorul sindicatelor; obiectivul său principal este să facă sindicatele cât mai redutabile cu putință. Fiecare departament își urmează propriul său curs și lucrează împotriva eforturilor celorlalte departamente.

Multă lume se plânge astăzi de lipsa oamenilor de stat creatori. Dar, în condițiile predominării ideilor intervenționiste, o carieră politică nu este accesibilă decât oamenilor dispuși să se identifice cu interesele unui grup de presiune. Mentalitatea sindicalistului, sau a secretarului asociațiilor de fermieri, nu satisfac cerințele pe care trebuie să le îndeplinească un om politic înzestrat cu viziune pe termen lung. Slujirea intereselor pe termen scurt ale unui grup de presiune nu contribuie la dezvoltarea acelor calități care îl caracterizează pe un mare om de stat. A fi om de stat înseamnă, invariabil, a adopta politici care vizează termenul lung; însă grupurilor de presiune nu le pasă de termenul lung. Lamentabilul eșec al sistemului german de la Weimar și al celei de a Treia Republici în Franța s-a datorat mai ales faptului că politicienii erau în primul rând experți în domeniul intereselor grupurilor de presiune.

3. Prognozarea ca profesie

Atunci când oamenii de afaceri au aflat, în cele din urmă, că boomul creat de expansiunea creditului nu poate să dureze și că el trebuie să ducă, inevitabil, la o sincopă, ei au înțeles că ar fi important pentru ei să cunoască data crahului. În acest scop, le-au cerut sfatul economiștilor.

Economistul știe că un asemenea boom trebuie să se finalizeze cu o depresiune. Dar el nu știe – și nu poate ști – când anume se va instala criza. Lucrul acesta depinde de condițiile sociale corespunzătoare fiecărui caz în parte. Multe evenimente politice pot influența rezultatul. {871} Nu există nici un fel de reguli cu ajutorul cărora să se poată calcula durata boomului, sau a depresiunii care trebuie să-i urmeze acestuia. Și chiar dacă ar exista asemenea reguli, ele nu le-ar fi de nici un folos oamenilor de afaceri. Lucrul de care are nevoie omul de afaceri individual, în vederea evitării pierderilor, este cunoașterea datei la care se situează punctul de întoarcere, încă din vremea când ceilalți oameni de afaceri continuă să creadă că până la crah mai există un interval mai lung decât există în realitate. În acest caz, cunoștințele lui superioare îi vor permite să-și aranjeze operațiunile proprii în așa fel, încât să iasă la liman fără pierderi. Însă, dacă finalul boomului ar putea fi calculat după o formulă, toți oamenii de afaceri ar afla data respectivă simultan. Demersurile lor, în vederea ajustării mersului afacerilor lor la această informație, ar determina apariția imediată a tuturor fenomenelor depresiunii. Ar fi prea târziu, pentru fiecare dintre ei, să evite să se numere printre victime.

Dacă configurația viitoare a pieței ar fi calculabilă, atunci viitorul nu ar fi incert. Nu ar mai exista nici pierderi, nici profituri antreprenoriale. Ceea ce așteaptă lumea de la economiști depășește puterile oricărui muritor.

Însăși ideea că viitorul este previzibil, că anumite formule ar putea să înlocuiască înțelegerea specifică, ce reprezintă esența activității antreprenoriale – și că familiaritatea cu aceste formule ar putea face cu putință pentru cineva să preia controlul afacerilor, este, bineînțeles, o excrescență a întregului complex de erori și concepții greșite care se află la temelia politicilor anticapitaliste contemporane. În întregul complex al așa-numitei filosofii marxiste, nu există nici cea mai mică trimitere la faptul că principala sarcină a acțiunii este de a se îngriji de evenimentele dintr-un viitor *incert*. Faptul că termenul de speculator este întrebuințat astăzi numai cu o conotație dezaprobatoare arată limpede, despre contemporanii noștri, că nici nu bănuiesc în ce constă problema fundamentală a acțiunii.

Judecata antreprenorială nu poate fi achiziționată pe piață. Ideea antreprenorială care se impune și care aduce profit este tocmai acea idee pe care nu a avut-o majoritatea. Ceea ce aduce profit nu este anticiparea corectă ca atare, ci anticiparea mai corectă decât a celorlalți. Premiul îl câștigă doar disidenții, cei care nu se lasă înșelați de erorile acceptate de către cei mulți. Ceea ce determină apariția profiturilor este preocuparea pentru nevoi viitoare de care ceilalți au omis să se preocupe în mod corespunzător.

Antreprenorii și capitaliștii își expun propria lor bunăstare, dacă sunt pe deplin convinși de viabilitatea planurilor lor. Ei nu s-ar încumeta nicicând să-și pună în joc viața economică pentru că îi sfătuiește un expert economic să facă aceasta. Ignoranții care operează pe piața {872} bursieră și de mărfuri după indicații sunt condamnați să-și piardă banii, indiferent de sursa lor de inspirație și de informație „din interior".

De fapt, oamenii de afaceri rezonabili sunt pe deplin conștienți de incertitudinea viitorului. Ei înțeleg faptul că economiștii nu dispun de nici un fel de informații rezonabile despre evenimentele din viitor și că singurul lucru pe care îl furnizează ei este interpretarea datelor statistice referitoare la trecut. În ochii capitaliștilor și ai antreprenorilor, opiniile economiștilor referitoare la viitor nu reprezintă decât niște conjecturi disputabile. Ei se arată sceptici și sunt greu de păcălit. Dar, deoarece consideră, pe bună dreptate, că este util să cunoască toate datele care ar putea avea, eventual, vreo relevanță pentru afacerile lor, ei se abonează la ziarele și periodicele care publică prognoze. Preocupate de a nu lăsa deoparte nici o sursă disponibilă de informație, marile firme de afaceri întrebuințează echipe de economiști și de statisticieni.

Prognozarea afacerilor dă greș în încercările iluzorii de a face să dispară incertitudinea viitorului și de a lipsi activitatea antreprenorială de caracterul ei inerent speculativ. Dar ea furnizează anumite servicii, prin colectarea și interpretarea datelor referitoare la tendințele și evoluțiile economice din trecutul recent.

4. Teoria economică și universitățile

Universitățile finanțate din impozite sunt aservite partidului aflat la putere. Autoritățile caută să numească doar profesori dispuși să susțină ideile pe care le agreează ele. Cum toate guvernele non-socialiste sunt ferm dedicate intervenționismului, ele numesc exclusiv intervenționiști. În opinia lor, prima datorie a universităților este de a vinde tinerei generații filosofia socială oficială.[2] Ele n-au nevoie de economiști.

2. G. Santayana, referindu-se la un profesor de filosofie de le Universitatea (pe atunci Regală Prusacă) din Berlin, observa că acestui om i se părea că „treaba unui pro-

Cu toate acestea, intervenționismul predomină și în multe dintre universitățile independente.

Conform unei străvechi tradiții, obiectivul universităților nu este doar predarea unor cunoștințe, ci și promovarea cunoașterii și a științei. Datoria profesorului universitar nu este doar de a le transmite studenților un complex de cunoștințe stabilite de către alți oameni. El este ținut să contribuie la augmentarea acestei cunoașteri, prin propria sa operă. Se consideră că el este un membru cu drepturi depline al republicii mondiale a savanților, un inovator și un pionier, pe drumul către {873} o cunoaștere mai deplină și mai bună. Nici o universitate n-ar admite că membrii corpului său profesoral sunt inferiori cuiva, în domeniile lor de specializare. Fiecare profesor universitar se consideră pe sine egalul tuturor celorlalți maeștri ai științei sale. Asemenea celor mai eminenți dintre aceștia, își aduce și el contribuția la avansul cunoașterii.

Ideea egalității tuturor profesorilor este, bineînțeles, fictivă. Există o diferență enormă între munca creatoare a geniului și monografia specialistului. Cu toate aceste, în domeniul cercetării empirice, este posibil să se păstreze această ficțiune. Marele inovator și rutinistul recurg, pentru investigațiile lor, la aceleași metode tehnice de cercetare. Ei organizează experimente de laborator, sau colectează documente istorice. Privită din exterior, munca lor pare aceeași. Publicațiile lor se referă la aceleași subiecte și la aceleași probleme. Ele sunt comensurabile.

Cu totul altfel stau lucrurile în sfera științelor teoretice, ca filosofia sau teoria economică. În aceste domenii, rutinistul nu poate realiza nimic prin conformare la un model mai mult sau mai puțin stereotip. Nu există nici un fel de sarcini care să necesite eforturile perseverente și trudnice ale autorului conștiincios de monografii. Nu există nici un fel de cercetare empirică; totul trebuie realizat prin puterea reflecției, a meditației și a raționamentului. Nu există nici un fel de specializare, deoarece toate problemele sunt interconectate. Referindu-se la oricare dintre părțile corpusului de cunoștințe, cercetătorul se referă de fapt la tot ansamblul lor. Un eminent istoric a descris cândva semnificația psihologică și educațională a unei teze de doctorat, spunând că ea îi asigură autorului mândra încredințare că există un colțișor, fie acela oricât de mic, în sfera învățământului și a științei, în care nimeni nu-l întrece. Este evident că acest efect nu poate fi obținut printr-o teză de doctorat consacrată unei teme de analiză economică. În ansamblul gândirii economice nu există asemenea colțișoare izolate.

Niciodată nu au trăit simultan mai mult decât o mână de oameni a căror operă să fi contribuit cu ceva esențial la teoria economică. În

fesor este să tragă la edec cu o încărcătură legală, de-a lungul canalului guvernamental." (*Persons and Places*, New York, 1945, II, 7.)

acest domeniu, ca și în toate celelalte sfere ale cunoașterii, numărul creatorilor este mic. În plus, mulți dintre economiștii creatori nu aparțin profesiunii profesorale. Există însă o cerere de mii de profesori care să predea economia, în universități și colegii. Tradiția scolastică cere ca fiecare dintre ei să-și demonstreze valoarea prin publicarea de contribuții originale, nu doar prin compilarea de compendii și manuale. Reputația și salariul unui profesor academic depind mai mult de opera sa literară decât de capacitățile sale didactice. Un profesor este silit să publice cărți. Dacă nu se simte chemat să scrie despre teoria economică, se orientează spre istoria economică, sau spre economia descriptivă. Dar apoi, pentru a nu-și vedea prestigiul știrbit, el trebuie să afirme insistent că problemele de care se ocupă sunt chiar teorie – și nu istorie economică. El trebuie efectiv să pretindă că scrierile sale {874} acoperă singurul domeniu legitim al studiilor economice, că numai ele sunt empirice, inductive și științifice, în vreme ce producțiile exclusiv deductive ale teoreticienilor „abstracți" (*„armchair" theorists*) nu sunt decât speculații inutile. Dacă nu s-ar achita de această sarcină, el ar fi silit să admită că profesorii de economie se împart în două clase – cei care au contribuit ei înșiși la avansul gândirii economice și cei care nu au făcut lucrul acesta, chiar dacă poate că au avut realizări remarcabile în alte domenii, cum ar fi istoria economică recentă. Astfel, atmosfera academică devine nefavorabilă pentru predarea teoriei economice. Mulți profesori (din fericire nu toți) urmăresc să discrediteze complet „simpla teorie". Ei încearcă să înlocuiască analiza economică printr-o colecție nesistematic asamblată de informații statistice și istorice. Pulverizează știința economică într-un număr de ramuri de sine stătătoare. Se specializează în agricultură, în probleme sindicale, în situația latino-americană și în multe alte subdiviziuni similare.

Desigur că una dintre sarcinile formării universitare este de a-i familiariza pe studenți cu istoria economică în general și – nu mai puțin – cu evoluțiile economice recente. Dar toate aceste strădanii sunt sortite eșecului, dacă nu sunt ferm întemeiate pe o cunoaștere solidă a teoriei economice. Teoria economică nu permite nici un fel de fragmentare în ramuri speciale. Ea privește, invariabil, interconexiunea tuturor fenomenelor acțiunii. Problemele catalactice nu pot deveni vizibile pentru cineva care se ocupă de fiecare ramură productivă separat. Munca și salariile sunt imposibil de studiat, fără a studia implicit prețurile mărfurilor, ratele dobânzii, profiturile și pierderile, banii și creditul și toate celelalte probleme majore. Adevăratele probleme ale determinării ratelor salariale nici măcar nu pot fi atinse în cadrul unui curs consacrat forței de muncă. Nu există nimic de felul unei teorii „economice a

muncii", sau al unei teorii „economice agrare". Nu există decât un unic întreg coerent al teoriei economice.

Ceea ce tratează acești specialiști, în lecțiile și publicațiile lor, nu este teoria economică, ci doctrinele diverselor grupuri de presiune. Fiind neștiutori în domeniul teoriei economice, ei nu se pot feri să cadă pradă ideologiilor acelora care urmăresc privilegii speciale pentru grupurile din care fac parte. Chiar și specialiștii care nu pactizează explicit cu vreunul dintre grupurile de presiune și care pretind că se mențin pe palierul unei neutralități superioare, își însușesc inconștient tezele esențiale ale doctrinei intervenționiste. Ocupându-se exclusiv de nenumăratele tipuri de amestec guvernamental în sfera afacerilor, ei doresc să evite cramponarea de ceea ce, în ochii lor, este doar negativism. Dacă critică măsurile adoptate, ei o fac numai în vederea recomandării propriului lor model de intervenționism, ca înlocuitor al intervenționismului altora. Ei se raliază fără ezitare la teza comună {875} fundamentală a intervenționismului și a socialismului, conform căreia economia de piață neobstrucționată dăunează, în mod inechitabil, intereselor vitale ale imensei majorități a populației, în beneficiul exclusiv al exploatatorilor lipsiți de scrupule. În ochii lor, economistul care demonstrează sterilitatea intervenționismului este un partizan mituit al pretențiilor veroase ale marilor afaceriști. Este imperativ ca accesul unor astfel de ticăloși în universități să fie blocat, ca și tipărirea articolelor lor, în periodicele asociațiilor de profesori universitari.

Elevii sunt dezorientați. La cursurile economiștilor matematicieni li se administrează formule care descriu stări ipotetice de echilibru, din cadrul cărora a dispărut orice acțiune. Ei ajung cu ușurință la concluzia că aceste ecuații sunt complet inutile pentru înțelegerea activităților economice. În lecțiile specialiștilor ei aud despre o puzderie de detalii referitoare la măsurile intervenționiste. Concluzia pe care trebuie să o tragă este că situația este cu adevărat paradoxală, deoarece echilibrul nu se realizează niciodată, iar ratele salariale și prețurile produselor agricole nu sunt atât de ridicate pe cât ar dori sindicatele sau fermierii să fie. Este evident, deduc ei de aici, că o reformă radicală este indispensabilă. Dar ce fel de reformă?

Majoritatea studenților îmbrățișează fără nici un fel de inhibiție panaceele intervenționiste recomandate de profesorii lor. Condițiile sociale vor deveni complet satisfăcătoare îndată ce statul va impune rate salariale minimale și le va furniza tuturor hrană și locuințe adecvate, sau îndată ce se vor interzice vânzarea margarinei și importul de zahăr. Ei nu sesizează contradicțiile din declarațiile profesorilor lor, care astăzi deplâng nebunia competiției și mâine deplâng relele creșterii

costului vieții. Ei își iau diplomele și încearcă să obțină, cât mai rapid cu putință, o slujbă guvernamentală sau pe lângă un grup puternic de presiune.

Există, însă, numeroși tineri suficient de ageri pentru a identifica erorile intervenționismului. Ei acceptă respingerea, de către profesorii lor, a economiei de piață neobstrucționate. Însă nu cred că măsuri intervenționiste izolate ar putea duce la atingerea obiectivelor urmărite. Ei împing, în mod consecvent, preceptele dascălilor lor până la consecințele lor logice ultime. Se orientează spre socialism. Elogiază sistemul sovietic, ca pe zorii unei civilizații noi și superioare.

Acestea fiind spuse, ceea ce a transformat multe dintre universitățile contemporane în pepiniere socialiste, nu sunt în primul rând condițiile predominante în departamentele de economie, ci doctrinele predate în celelalte departamente. În departamentele de economie încă se mai pot întâlni și economiști și chiar și ceilalți profesori pot fi la curent cu unele dintre obiecțiile formulate împotriva practicabilității socia- {876} lismului. Nu la fel stau lucrurile cu mulți dintre profesorii de filosofie, istorie, literatură, sociologie și științe politice. Ei interpretează istoria pe temeiul unei vulgarizări bălmăjite a materialismului dialectic. Chiar și mulți dintre cei care atacă furibund marxismul, datorită materialismului și a ateismului acestuia, se află sub influența ideilor dezvoltate în *Manifestul Comunist* și în cadrul programului Internaționalei Comuniste. Ei explică depresiunile, șomajul în masă, inflația, războiul și sărăcia, ca pe niște rele inerente capitalismului și lasă să se înțeleagă că aceste fenomene nu pot dispărea decât odată cu dispariția acestuia.

5. Educația generală și teoria economică

În țările care nu sunt frământate de lupte între diverse grupuri lingvistice, educația publică poate să funcționeze, dacă este limitată la citit, scris și aritmetică. Pentru copiii înzestrați este chiar cu putință să se adauge noțiuni elementare de geometrie, științele naturale și legile în vigoare ale țării. Dar, îndată ce se încearcă să se meargă mai departe, apar dificultăți serioase. Predarea la nivelul elementar se transformă, inevitabil, în îndoctrinare. Este imposibil să li se prezinte adolescenților toate aspectele unei probleme, pentru ca apoi să fie lăsați să aleagă între concepțiile rivale. Nu este mai puțin imposibil să se găsească profesori care ar putea să predea opinii cu care ei înșiși nu sunt de acord, în așa fel încât să îi satisfacă pe cei care împărtășesc acele opinii. Partidul care gestionează școlile se află în poziția de a face propagandă ideilor sale și de a le discredita pe cele ale celorlalte partide.

În sfera educației religioase, liberalii din secolul al XIX-lea au soluționat această problemă prin separarea statului de biserică. În țările liberale, religia nu mai este predată în școlile publice. Însă părinții au libertatea de a-și trimite copii la școli confesionale, finanțate de comunități religioase.

Dar problema nu se referă doar la preceptele religioase și la predarea anumitor teorii ale științelor naturale care contravin Bibliei. Este vorba, într-o măsură încă și mai mare, de predarea istoriei și a teoriei economice.

Publicul este la curent cu problema numai întru cât privește aspectele internaționale ale predării istoriei. Se aud în prezent anumite voci care vorbesc despre necesitatea de a elibera predarea istoriei de impactul naționalismului și al șovinismului. Însă puțină lume realizează că problema imparțialității și a obiectivității nu este mai puțin prezentă în sfera aspectelor interne ale istoriei. Filosofia politică a profesorului sau a autorului de manuale colorează relatarea. Cu cât este mai necesar {877} ca expunerea să fie simplificată și condensată, pentru a fi inteligibilă minților nematurizate ale copiilor și ale adolescenților, cu atât consecințele sunt mai grave.

În opinia marxiștilor și a intervenționiștilor, predarea istoriei în școli este marcată de acceptarea ideilor liberalismului clasic. Ei doresc să înlocuiască această interpretare „burgheză" cu propria lor interpretare. În viziunea marxistă, Revoluția Engleză din 1688, Revoluția Americană, marea Revoluție Franceză și mișcările revoluționare din secolul al XIX-lea din Europa continentală au fost niște mișcări burgheze. Ele au dus la înfrângerea feudalismului și la instituirea supremației burgheziei. Masele proletare nu s-au emancipat; ele doar au schimbat aservirea de clasă față de aristocrație cu cea față de exploatatorii capitaliști. Pentru a-l elibera pe muncitor, este necesară abolirea modului de producție capitalist. Acest deziderat, spun intervenționiștii, trebuie realizat prin *Sozialpolitik*, sau prin *New Deal*. Marxiștii ortodocși, pe de altă parte, afirmă că doar îndepărtarea violentă a sistemului de guvernare burghez ar putea să ducă la emanciparea efectivă a proletarilor.

Este imposibil de analizat vreun capitol al istoriei fără a lua o anumită poziție în raport cu aceste probleme controversate și cu doctrinele economice corespunzătoare. Manualele și profesorii nu pot adopta o neutralitate superioară față de postulatul că este necesară încheierea „revoluției neterminate" printr-o revoluție comunistă. Fiecare afirmație privitoare la evenimentele din ultimele trei sute de ani implică o anumită judecată [de valoare] în legătură cu aceste controverse. O alegere între filosofia Declarației de Independență și a Discursului

de la Gettysburg și, respectiv, Manifestul Comunist, este inevitabilă. Provocarea este de neocolit și ar fi inutil să ne îngropăm capetele în nisip.

La nivel liceal și chiar la nivel de colegiu, predarea cunoștințelor istorice și economice înseamnă, practic, îndoctrinare. Cea mai mare parte a elevilor sunt cu siguranță insuficient de maturi pentru a-și forma propriile lor opinii, pe temeiul unui examen critic al reprezentărilor acestor subiecte de către profesori.

Dacă educația publică ar fi mai eficientă decât este de fapt, partidele politice ar viza urgent controlul sistemului de școlarizare, pentru a determina modul în care se predau aceste subiecte. Însă educația generală nu joacă decât un rol minor în formarea ideilor politice, sociale și economice ale tinerelor generații. Impactul presei, al radioului și al condițiilor de mediu este mult mai puternic decât acela al profesorilor și al manualelor. Propaganda bisericilor, a partidelor politice și a grupurilor de presiune covârșește influența școlilor, indiferent ce ar {878} putea acestea să predea. Ceea ce se învață în școli se uită, adesea, foarte repede și nu poate ține piept asaltului continuu al mediului social în care se mișcă omul.

6. Teoria economică și cetățeanul

Teoria economică nu trebuie mazilită în sălile de curs și în birourile de statistică și nu trebuie lăsată în seama cercurilor ezoterice. Ea este filosofia vieții și a acțiunii umane și privește pe toți și pe toate. Ea este esența civilizației și a existenței omului ca om.

Făcând aceste afirmații nu ne lăsăm purtați de slăbiciunea frecvent ridiculizată a specialiștilor, de a supraestima importanța acelei ramuri a cunoașterii în care activează ei înșiși. Nu economiștii sunt cei care ridică astăzi teoria economică în această poziție eminentă, ci ansamblul populației.

Toate disputele politice contemporane privesc chestiuni numite, îndeobște, economice. Toate argumentele avansate în cursul discuțiilor actuale despre chestiunile sociale și publice au de a face cu probleme fundamentale de praxeologie și de teorie economică. Mintea tuturor se preocupă de doctrinele economice. Filosofii și teologii par mai interesați de problemele economice, decât de acele probleme pe care generațiile anterioare le socoteau obiectul de studiu al filosofiei și al teologiei. Romanele și piesele de teatru de astăzi se referă la toate aspectele vieții umane – inclusiv la relațiile sexuale – din unghiul doctrinelor economice. Toată lumea se preocupă de teoria economică, conștient sau in-

conștient. Atunci când aderă la un partid politic sau când votează, cetățeanul ia, implicit, o poziție în raport cu teoriile economice esențiale.

În secolele al șaisprezecelea și al șaptesprezecelea, problema principală a controverselor politice din Europa era cea religioasă. În secolele al optsprezecelea și al nouăsprezecelea, atât în Europa cât și în America, problema cea mai importantă o constituia alegerea între guvernul reprezentativ și absolutismul monarhic. Astăzi, ea este alegerea între economia de piață și socialism. Este vorba, bineînțeles, de o problemă a cărei soluție depinde integral de analiza economică. Recursul la sloganuri sterile, sau la mistica materialismului dialectic, nu este de nici un folos.

Nimeni nu poate ocoli în vreun fel responsabilitatea personală care îi incumbă. Oricine nu consimte să cerceteze, atât cât îi stă în putință, toate problemele relevante, renunță de bunăvoie la dreptul său dobândit prin naștere, în favoarea unei auto-decretate elite de supraoameni. În asemenea chestiuni de importanță vitală, încrederea oarbă acordată „experților" și acceptarea necritică a sloganurilor și prejudecăților populare înseamnă abandonarea auto-determinării și cedarea în fața dominației altora. Date fiind condițiile de astăzi, nimic nu poate fi mai important, pentru fiecare om inteligent, decât teoria economică. Miza {879} este propria sa soartă și aceea a urmașilor săi.

Foarte puțini sunt cei capabili să contribuie cu vreo idee importantă la ansamblul gândirii economice. Însă toți oamenii rezonabili sunt chemați să se familiarizeze cu ceea ce ne învață teoria economică. În vremurile noastre, aceasta este cea dintâi datorie civică.

Fie că ne place sau nu, este un fapt că teoria economică nu poate rămâne o ramură ezoterică a cunoașterii, accesibilă numai unui grup restrâns de savanți și de specialiști. Știința economică se ocupă de problemele fundamentale ale societății; ea privește pe toată lumea și le aparține tuturor. Ea constituie principalul și cel mai adecvat obiect de studiu al fiecărui cetățean.

7. Teoria economică și libertatea

Rolul de prim rang pe care îl joacă ideile economice în determinarea chestiunilor civice explică de ce guvernele, partidele politice și grupurile de presiune urmăresc restricționarea libertății gândirii economice. Ele se străduiesc să propage doctrina cea „bună" și să reducă la tăcere doctrinele „rele". În viziunea lor, adevărul nu posedă nici o putere inerentă, care să-l poată face să se impună, în cele din urmă, exclusiv în virtutea faptului că este adevărat. Pentru a se impune, adevărul are

nevoie să fie asistat de acțiuni violente, întreprinse de poliție, sau de alte trupe armate. Conform acestei perspective, criteriul după care se măsoară adevărul unei doctrine este faptul că suporterii ei reușesc să-i înfrângă prin forța armelor pe campionii ideilor diferite. Implicația este că Dumnezeu, sau alt agent mitologic, care dirijează cursul evenimentelor umane, le asigură întotdeauna victoria celor ce luptă pentru cauza cea bună. Cârmuirea este de la Dumnezeu și are îndatorirea sacră de a-i extermina pe eretici.

Este inutil să insistăm asupra contradicțiilor și a inconsecvențelor acestei doctrine, a intoleranței și a persecuției disidenților. Nicicând, în vremurile mai vechi, n-a cunoscut omenirea un sistem de propagandă și de opresiune atât de ingenios alcătuit, ca acela instituit de actualele guverne, partide și grupuri de presiune. Cu toate acestea, toate aceste edificii se vor prăbuși ca niște castele făcute din cărți de joc, îndată ce vor fi supuse atacului unei mari ideologii.

Nu doar în țările guvernate de despoți barbari și neobarbari, ci – nu mai puțin – și în cadrul așa-numitelor democrații occidentale, studiul științei economice este, astăzi, practic scos în afara legii. Discuțiile publice ale problemelor economice nesocotesc, aproape în întregime, tot ce au spus economiștii în ultimele două sute de ani. Prețurile, ratele salariale, ratele dobânzii și profiturile sunt privite ca și cum determinarea lor nu ar fi supusă nici unei legi. Guvernele încearcă să decreteze și să impună cu forța prețuri maximale la bunuri și rate salariale minimale. Politicienii le cer oamenilor de afaceri să reducă profiturile, să scadă prețurile și să ridice ratele salariale, ca și cum lucrurile acestea ar fi dependente de intențiile lăudabile ale unor indivizi. În abordarea {880} relațiilor economice internaționale, lumea recurge cu candoare la cele mai naive erori mercantiliste. Puțini sunt cei care sunt conștienți de neajunsurile tuturor acestor doctrine populare, sau care înțeleg de ce politicile bazate pe ele duc, invariabil, la dezastre.

Aceste împrejurări sunt triste. Dar omul nu le poate răspunde decât într-un singur fel: neslăbind nici o clipă căutarea adevărului.

XXXIX. TEORIA ECONOMICĂ ȘI PROBLEMELE ESENȚIALE ALE EXISTENȚEI UMANE

1. Știință și viață

Se obișnuiește să se considere ca o slăbiciune a științei moderne faptul că ea se abține de la exprimarea unor judecăți de valoare. Omul viu și activ, ni se spune, n-are trebuință de *Wertfreiheit*; el are nevoie să știe ce trebuie să urmărească. Dacă știința nu răspunde la această întrebare, ea este sterilă. Însă această obiecție este nefondată. Știința nu face evaluări, dar îi furnizează omului care acționează toată informația de care poate avea nevoie, în legătură cu evaluările sale. Ea păstrează tăcerea numai atunci când i se pune întrebarea dacă viața însăși merită trăită.

Bineînțeles că această întrebare s-a pus și va continua întotdeauna să fie pusă. Care poate fi semnificația tuturor acestor strădanii și activități omenești, dacă, în cele din urmă, nimeni nu poate evita moartea și descompunerea? Omul trăiește în umbra morții. Indiferent ce va fi realizat el, în cursul pelerinajului său, într-o bună zi va trebui să piară și să abandoneze tot ce a clădit. Fiecare clipă poate fi cea din urmă. Un singur lucru este sigur, în ce privește viitorul unui individ: moartea. Văzute din punctul de vedere al acestui rezultat ultim și inevitabil, toate strădaniile omului par deșarte și inutile.

Mai mult, acțiunea umană trebuie considerată absurdă, chiar și atunci când este evaluată numai din perspectiva scopurilor ei imediate. Ea nu poate asigura nicicând o satisfacție deplină; ea nu oferă decât o îndepărtare parțială a neplăcerii, pe durata unui moment evanescent. Îndată ce o dorință este satisfăcută, se nasc și cer să fie satisfăcute altele. Se spune că civilizația îi sărăcește pe oameni, deoarece le înmulțește dorințele și nu potolește, ci stârnește poftele. Toată activitatea și toate afacerile cele forfotitoare ale oamenilor care trudesc din greu, graba, înghesuiala și agitația sunt lipsite de sens, deoarece ele nu aduc nici fericirea, nici liniștea. Pacea minții și serenitatea nu pot fi dobândite prin acțiune și prin ambiții lumești, ci numai prin renunțare și resemnare. Singurul tip de atitudine potrivită înțeleptului este evadarea în inactivitatea unei existențe pur contemplative.

Însă toate aceste neliniști, îndoieli și scrupule sunt covârșite de forța

irezistibilă a energiei vitale a omului. Este adevărat că omul nu poate scăpa de moarte. Dar în prezent trăiește; și viața, nu moartea, este cea care pune stăpânire pe el. Indiferent ce i-ar rezerva viitorul, el nu se {882} poate sustrage necesităților momentului actual. Câtă vreme un om trăiește, el nu poate să nu asculte de principalul său impuls, de elanul său vital. Natura înnăscută a omului este cea care caută să-i prezerve și să-i consolideze viața, cea care îl face să fie nemulțumit și să urmărească să-și îndepărteze neplăcerile, cea care îl face să caute ceea ce se poate numi fericire. În fiecare ființă vie lucrează un inexplicabil și neanalizabil *Id*. Acest Id este impulsul tuturor impulsurilor, forța care îl mână pe om spre viață și acțiune, tendința originară și ineradicabilă spre o existență mai deplină și mai fericită. El lucrează câtă vreme trăiește omul și încetează numai odată cu încetarea vieții sale.

Rațiunea umană se află în slujba acestui elan vital. Funcția biologică a rațiunii este de a prezerva și de a promova viața și de a amâna extincția, cât mai mult cu putință. Gândirea și acțiunea nu sunt contrare naturii; ele sunt, mai curând, cele mai distinctive trăsături ale naturii umane. Cea mai adecvată descriere a omului, prin contrast cu ființele non-umane, este: o ființă care luptă *deliberat* împotriva forțelor care se opun vieții sale.

Prin urmare, toată vorbăria despre primatul elementelor iraționale este sterilă. În cadrul universului a cărui existență rațiunea noastră nu o poate explica, analiza, sau concepe, există o mică sferă din care omul poate îndepărta, într-o anumită măsură, neplăcerile. Acesta este domeniul rațiunii și al raționalității, al științei și al acțiunii deliberate. Nici îngustimea sa, nici puținătatea rezultatelor pe care le poate obține omul în cadrul său nu sugerează ideea de resemnare și de letargie radicale. Nici un fel de subtilități filosofice nu-l vor putea vreodată reține pe un om sănătos să recurgă la acțiunile care – în opinia sa – îi pot satisface nevoile. Poate fi adevărat că, în străfundurile cele mai adânci ale sufletului omenesc, există o nostalgie după pacea și inactivitatea netulburate, ale unei existențe pur vegetative. Dar în omul viu, aceste dorințe, indiferent ce pot fi ele, sunt covârșite de imboldul de a acționa și de a-și ameliora propria situație. Atunci când forțele favorabile resemnării trec în primul plan, omul moare; el nu se transformă în plantă.

Este adevărat că praxeologia și teoria economică nu-i spun omului dacă el ar trebui să-și păstreze sau să-și abandoneze viața. Viața însăși, împreună cu toate acele forțe necunoscute care îi dau naștere și o alimentează, este un dat ultim și – ca atare – se situează dincolo de limitele științei omenești. Obiectul de studiu al praxeologiei nu este decât manifestarea esențială a vieții *umane*, adică acțiunea.

2. Știința economică și judecățile de valoare

Cu toate că multă lume critică știința economică pentru neutralitatea ei față de judecățile de valoare, alții o critică pentru presupusa ei adoptare a lor. {883} Unii susțin că știința economică trebuie inevitabil să exprime judecăți de valoare și că, de aceea, ea nu este cu adevărat științifică, deoarece criteriul științificității este indiferența față de valori. Alții spun că adevărata știință economică ar putea fi și ar trebui să fie imparțială și că numai falșii economiști păcătuiesc împotriva acestui postulat.

Confuzia semantică legată de aceste probleme se datorează greșitei întrebuințări a termenilor de către mulți economiști. Un economist investighează dacă o măsură *a* poate produce rezultatul *p*, în vederea obținerii căruia ea este recomandată – și descoperă că *a* nu produce rezultatul [dorit] *p*, ci pe *g*, un efect pe care chiar și adepții măsurii *a* îl socotesc indezirabil. Dacă economistul acesta formulează rezultatele investigațiilor sale spunând că *a* este o măsură proastă, el nu formulează o judecată de valoare. El nu spune decât că, din punctul de vedere al celor care urmăresc obiectivul *p*, măsura *a* este necorespunzătoare. Acesta este sensul în care economiștii susținători ai liberului schimb au atacat protecționismul. Ei au demonstrat că protecționismul nu sporește volumul total de produse, așa cum cred adepții săi, ci dimpotrivă, îl reduce și, prin urmare, este rău pentru cei ce preferă un volum mai mare de bunuri unuia mai mic. Acesta este sensul în care critică economiștii diversele politici: din punctul de vedere al obiectivelor urmărite. Dacă un economist afirmă că ratele salariale minimale constituie o politică rea, ceea ce dorește el să spună este că efectele sunt contrare scopului urmărit de cei ce recomandă implementarea lor.

Din același punct de vedere privesc praxeologia și teoria economică principiul fundamental al existenței umane și al evoluției sociale, conform căruia cooperarea în cadrul diviziunii muncii este un mod mai eficient de a acționa decât izolarea autarhică a indivizilor. Praxeologia și teoria economică nu afirmă că oamenii trebuie să coopereze pașnic, în cadrul relațiilor sociale; ele nu spun decât că oamenii trebuie să acționeze în felul acesta *dacă* doresc ca acțiunile lor să fie mai încununate de succes decât altminteri. Respectarea regulilor morale pe care le necesită instituirea, prezervarea și intensificarea cooperării sociale nu este privită ca un sacrificiu adus unei entități mitologice, ci ca adoptarea celor mai eficiente metode de acțiune, ca un preț ce trebuie plătit în vederea obținerii celor mai apreciate rezultate.

Obiectul celor mai furioase atacuri ale forțelor reunite ale tuturor școlilor antiliberale și dogmatice este această înlocuire a doctrinelor

heteronome, atât ale intuiționismului, cât și ale poruncilor revelate, cu o etică autonomă, raționalistă și voluntaristă. Ele învinuiesc deopotrivă filosofia utilitaristă, pentru austeritatea nemiloasă a felului în care descrie și analizează natura umană și resorturile ultime ale acțiunii umane. Este inutil să mai adăugăm ceva la respingerea criticilor acestora, {884} pe care o furnizează fiecare pagină a acestei cărți. Un singur lucru ar trebui repetat, deoarece, pe de o parte, se referă la cheia de boltă a doctrinelor tuturor propagandiștilor contemporani de diverse culori și, pe de altă parte, vizează o obiecție care îi furnizează intelectualului mediu o scuză binevenită pentru a evita disciplina aspră a studiilor economice.

Știința economică, se spune, datorită prejudecăților sale raționaliste, presupune că oamenii urmăresc exclusiv bunăstarea lor materială. Însă realitatea este că oamenii preferă anumite obiective iraționale celor raționale. Ei se călăuzesc mai mult după imboldul de a realiza mituri și idealuri, decât după acela de a se bucura de un nivel mai ridicat de trai.

Răspunsul științei economice este următorul:

1. Teoria economică nu presupune și nu postulează faptul că oamenii ar urmări exclusiv, sau în primul rând, ceea ce se numește bunăstare materială. Teoria economică – ca ramură a teoriei mai generale a acțiunii umane – are în vedere integralitatea acțiunii umane, adică urmărirea deliberată de către om a scopurilor pe care și le alege, indiferent care ar fi acestea. A aplica scopurilor ultime alese conceptele de *rațional* sau *irațional* este un nonsens. Putem numi iraționale datele ultime, adică acele lucruri pe care rațiunea noastră nu le poate nici analiza, nici reduce la alte date ultime. În acest caz, orice scop ultim pe care îl alege cineva este irațional. Nu este nici mai rațional, nici mai puțin rațional să se urmărească bogățiile lui Cresus, decât să se urmărească o viață de sărăcie, ca aceea a unui călugăr budist.

2. Lucrul la care se referă acești critici, atunci când întrebuințează sintagma *obiective raționale*, este dorința de bunăstare materială și de a beneficia de un nivel mai ridicat de trai. Dacă este sau nu adevărată afirmația lor, conform căreia oamenii în general – și contemporanii noștri în special – sunt călăuziți mai mult de dorința de a realiza mituri și vise, decât de dorința de a-și ameliora bunăstarea materială, este o problemă factuală. Deși nici o ființă inteligentă nu ar putea da greș în identificarea răspunsului corect, putem lăsa deoparte această întrebare, deoarece teoria economică nu are nimic de spus, nici în favoarea, nici în defavoarea miturilor. Ea este perfect neutră în raport cu doctrina sindicalistă, cu cea a expansiunii creditului și cu toate celelalte doctrine de felul acesta, în măsura în care ele se pot auto-recomanda drept mituri și pot fi susținute în această calitate de către adepții lor. Ea se

preocupă de aceste doctrine doar în măsura în care ele sunt privite ca furnizând mijloace, în vederea atingerii anumitor scopuri. Teoria economică nu afirmă că sindicalismul este un mit deficitar. Ea nu afirmă decât că el este un mijloc necorespunzător pentru ridicarea ratelor salariale ale tuturor celor dornici de a câștiga salarii. Ea lasă pe fiecare om să decidă singur dacă realizarea mitului sindicalist este mai importantă decât evitarea consecințelor inevitabile ale politicilor sindicaliste.

{885} Se poate spune, în acest sens, că teoria economică este apolitică sau non-politică, deși ea constituie fundamentul politicii și al fiecărui tip de acțiune politică. Mai mult, putem spune că ea este întru totul neutră față de toate judecățile de valoare, întrucât se referă întotdeauna la mijloace – și niciodată la alegerea scopurilor ultime.

3. Cunoașterea economică și acțiunea umană

Libertatea omului de a alege și de a acționa este limitată în trei feluri. Există, mai întâi, legile fizice, la al căror absolutism nesimțitor omul trebuie să-și adapteze comportamentul, dacă dorește să trăiască. În al doilea rând, există caracteristicile și dispozițiile constituționale înnăscute ale individului, precum și influența factorilor de mediu; știm că acestea influențează atât alegerea obiectivelor, cât și pe cea a mijloacelor, deși cunoștințele noastre despre felul cum acționează ele sunt destul de vagi. În fine, există regularitatea fenomenelor referitoare la interconexiunea mijloacelor cu scopurile, adică legile praxeologice, care sunt distincte atât de legile fizice, cât și de cele fiziologice.

Elucidarea și cercetarea categorială și formală a acestei a treia clase de legi ale universului constituie obiectul de studiu al praxeologiei și al ramurii până în prezent cel mai bine dezvoltate a acesteia, știința economică. Ansamblul cunoașterii economice constituie un element esențial al structurii civilizației umane; el este fundamentul pe care s-au clădit industrialismul modern și toate realizările morale, intelectuale, tehnologice și terapeutice ale ultimelor secole. Depinde de oameni dacă vor da întrebuințarea potrivită bogatei comori cu care îi înzestrează această cunoaștere, sau dacă o vor lăsa nefolosită. Dar, dacă nu vor profita la maximum de ea și îi vor nesocoti învățămintele și avertismentele, nu teoria economică va fi cea pe care o vor anula; ei vor nimici societatea și rasa umană.

DIN PARTEA TRADUCĂTORULUI

În loc de postfață:

Două epistole, mai ales pentru economiștii „austrieci", dar nu numai, despre buna întrebuințare a cărților din familia acestui tratat, urmate de două apostile despre imbecilizarea noastră, istoria modernității și natura umană

(Cu permisiunea lui *R*., căruia îi mulțumesc și pe această cale)

A

Dragă Cristi,

Întâi îmi cer scuze pentru limitele limbajului. Nu am o lectură adecvată din punct de vedere filozofic, însă subiectul mă interesează[1], fiindcă este fundamental, inclusiv pentru felul cum văd eu lumea.

De când un prieten mi-a dat „Man, Economy, and State" (MES)[2] mă consider un rothbardian. Nu am găsit ulterior un economist care sa îmi ofere „so much insight" în ceea ce privește politica și economia societății moderne și nu numai (am citit și din istoria gândirii economice a aceluiași). Cele mai cinice interpretări rothbardiene mi s-au părut confirmate de politica contemporană.

Personal, până la MES nu am înțeles nimic din economie și nu aveam

1. În discuție este întrebarea dacă raționalismul anistoric „de fotoliu" practicat de Mises și elevii săi („armchair economics", spun ei) are în *practică* ponderea care cred ei că o are. Cu alte cuvinte, dacă latura strict logico-deductivă, sau „logico-praxeologică", explicit cvasi-geometrică, pe scurt, „geometria" lor, implică *practic* viabilitatea proiectelor economice (diviziunea spațio-temporală cât mai intensă a muncii) sau politice (liberalismul bazat pe drepturi anistorice) recomandate de ei. Pe de altă parte, există o raționalitate practică insesizabilă din afara practicii? Există lecții esențiale ale istoriei inaccesibile din afara istoriei? Pot ele avea consecințe nebănuite de la înălțimea platonică a raționalismului „geometric", în particular asupra condițiilor de posibilitate ale înfloririi umane pe termen lung? – n.tr.

2. Scris de Murray Rothbard (1926-1995), cel mai talentat, prolific și influent elev al lui Mises. *Man, Economy, and State* a fost inițial proiectat ca o introducere mai accesibilă la *Acțiunea umană*, dar a sfârșit prin a dobândi amploarea și reputația binemeritată de tratat paralel și complementar, de sine stătător. Ceea ce se spune aici despre *Man, Economy, and State* este, în ansamblu, valabil și pentru *Human Action*. Totuși cf. și finalul epistolei următoare, pentru unele nuanțe. – n.tr.

mari speranțe. Am fost întotdeauna șocat de profesorii care aveau o erudiție impresionantă și te bombardau cu informații, dar nu cunoaștere. Niciunul nu avea structura de diamant specifică argumentației rothbardiene. Ca tânăr, probabil orgoliul m-a prins, căci puteam să-i blochez pe toți acești profesori in vârstă, cu argumente logico-deductive la care nu puteau răspunde. Deveneau penibili!

Am devenit abia ulterior conștient și de asumpțiile implicite pe care Rothbard nu le formula explicit. Întotdeauna am fost însă conștient că ceea ce mi-a oferit Rothbard este un fel de *kit* de supraviețuire aruncat din elicopter.

Într-un anume sens, „geometria" argumentației rothbardiene este într-adevăr aparent fără tradiție si nu iți conferă judecata de valoare cu privire la elementele realității. Dar pare că taie pietre tari! Am văzut, de asemenea, mulți „rothbardieni" care mie mi se părea că se făceau de râs, in diferite discuții, prin faptul că manifestau o ignoranță superbă față de istorie și nu aveau nici un discernământ cu privire la relevanța argumentelor geometrice pe care le aduceau în discuție, cu privire la realitate. Erau „terrible simplifiers"…

Astfel, uneori mi s-a părut că oamenii au de ales între a adera la o tradiție și a se face de râs prin lacuna argumentației, sau a adera la rothbardism si a se face de râs cu irelevanța istorică.

Ideal ar fi să le combinăm pe amândouă, nu?

Îmi cer scuze dacă redescopăr roata!

Toate gândurile de bine!
R.

B

Dragă *R*,

În primul rând, sper că glumești când menționezi limitele limbajului, pentru că ceea ce spui are sens și sună atât de clar încât m-aș bucura să pot fi și eu atât de limpede și de coerent, cu sau fără câteva lecturi diferite.

În tot cazul, cred și eu că bine a făcut prietenul nostru care a răspândit MES, pentru că probabil austriecii bat argumentativ restul modernității, așa cum o geometrie mai bine articulată și poziționată le bate pe cele mai vagi și mai greoaie (sau istorismul relativist, de la extrema opusă) – lucru bine de știut, deși anistoric, vezi bine.

Însă raționalitatea geometrică însăși mă tem că este o limită a modernității, o închidere care se închide, fără legătură *organică* cu virtutea, modelele care o încorporează, ucenicia pe lângă „bătrâni”, cu înțelepciunea bazată pe vieți și istorie.

Pentru economist, de exemplu, schimbul liber e și invariabil bun, cu tot ce decurge din el, până la camătă, corporații și diviziunea cât mai intensă a muncii. Omul înțelepciunii practice tradiționale, pe de altă parte, ține mai aproape de înfrânare, de pământ, ba chiar și de oarece autosuficiență prudențială, deoarece „camăta e înjugată cu vicleșugul”, în vreme ce producția locală face corp organic cu tot etosul virtuții – deci contează (fără a absolutiza viziunea agrariană în reguli inchizitoriale[3]).

Sau, alt exemplu: pentru lumea înțelepciunii acesteia practice, crescute din pământul modelelor exemplare apropiate, era încă evident cum afli până la o vârstă rezonabilă ce înseamnă să „desfaci treptat scutecele copilului și, pe măsură ce crește în responsabilitate, să îi dai mai multă libertate”.

Pentru libertarian e deja ceva ininteligibil. El caută o regulă anistorică, „geometrică”, de genul „e liber să plece îndată ce poate ieși din casă”! Criminal devine părintele care îl oprește să-și vândă organele pe o gumă de mestecat, sau s-o apuce în patru labe după primul pedofil sau necrofil, eventual implementat de gândirea geometrică pe domeniul public, „al nimănui”. Familia și orice ierarhie nebazată pe reguli (și nici o virtute calitativă nu e bazată pe reguli!) e condamnată prin definiție...

Pentru raționalitatea practică, dobândită prin ucenicie, regula e o aproximație simplificată, care în cazurile dificile lasă loc drept socotitor înțelepciunii și intențiilor legiuitorului.

Primatul geometriei abolește însă școala ascultării cu smerenie și îndelungă răbdare de bătrânii cu vieți exemplare, consumă capitalul lor social de dreaptă socotință, aruncă limbajul virtuților cunoscute din cercare la coșul de gunoi al minunatei lumi noi – și absolutizează simplificarea. Iar ce trece de ea rămâne vad deschis perversiunii, legale sau ilegale (în beneficiul psihopatiei care maximizează cel mai suplu „dincolo de bine și de rău”, pe considerente strict „marginale”, ca roboții din visele SF).

3. Eventual cu mijloacele unei Revoluții Franceze de sens contrar, „distributist”. Pentru distincția relevantă intre politicile „geometrice” de stil „apusean” și cele mai drept socotitoare, în duh „răsăritean”, cf., e.g., James Kelley, *Anatomizing Divinity*, Walterville, OR, 2011, cap. 7, „Political Theology East and West”, la: https://thoughtsintrusive.wordpress.com/2013/04/02/political-theology-east-west/ (adresă accesată în 2.06.2018) – n.tr.

Bine ilustra un prieten, nu demult, cu un citat dat de Vladimir Moss, din Hobsbawm:

> What few realized was how much of modern industrial society up to the mid-twentieth century had relied on a symbiosis between old community and family values and the new society, and therefore how dramatic the effects of their spectacularly rapid disintegration were likely to be.

Se înțelege încotro merg exemplele? Virtutea și conceptul de natură umană sau ordine naturală nu sunt totuna cu istoria, dar se manifestă numai în istorie, la școala și în arena dreptei socotințe.

Omul învață scopul și arta vieții, scara virtuții și bifurcațiile ei interne („spirituale") și externe (politice), nu atât la universitatea geometrică a modernilor, cât din ucenicie și exemple, în context. Experiența le reține adesea mai mult pe cele ascetico-eshatologic orientate, de dragul binelui adevărului și frumosului verificate practic, pe toată durata istoriei, decât pe cele altminteri confortabile. Cazul central (cetatea ideală) ar putea fi... mănăstirea!

Sigur că nu aruncăm peste bord „geometria", dar cum le combinăm, practic? Dorim o lege anistorică, domnia geometriei, în care înțelepciunea practică a virtuții să se strecoare prin interstiții și dacă în locul ei se strecoară doar psihopatia cu atât mai rău? Sau invers – și geometria rămâne, atunci, la rang de slujnică simpluță, pentru treburile mai simple?

La anul, dacă ne ajută Dumnezeu, facem un seminar pe Aristotel și Confucius. Oarecum pe linia paideică pentru mai tineri la minte sugerată de Sf. Vasile cel Mare, despre virtuți, modele și înțelepciunea practică, atâta cât se poate vorbi „mai dinafară", pentru a deprinde vocabularul de bază (filosofia confucianistă fiind poate cel mai robust exemplu de practică sufletească, nici duhovnicească dar nici trupească, animată de idealurile eticii virtuților, spre care Aristotel a avut și el o pornire memorabilă).

Dacă te-ar interesa să redescoperim roata împreună am fi onorați!

Cu drag,
Cristi

p.s. Aristotel (deși bănuit de raționalism uscat, poate și datorită imaginii pe care i-au făcut-o scolasticii) zicea aproximativ că matematica o poate deprinde orice tinerel de 20 de ani, dar înțelepciunea practică necesară legiuitorului abia pe la 50, cine se apuca din timp (oare mai

putem spera și noi să îi recunoaștem întrucâtva „sunetul", cândva?). Confucius, care ar fi lăsat o moștenire practică mai robustă, și-ar fi atins optimul pe la 70 și abia generațiile următoare ar fi cules roadele...

P.P.S. Mises cred că este totuși superior lui Rothbard, printre altele pentru că a trăit încă într-o societate de gentlemani „2D", adică în care „paharele" se mai spălau măcar pe dinafară. Mises cred ca dorește în fond domnia raționalității sociale practice în politică, nu a regulilor. Ultima ediție din *Human Action* (1966) subliniază acest aspect (evident în toata opera sa, dar pe care libertarienii mă tem că nu l-au apreciat suficient, cu posibila excepție a lui Callahan, care propune o apropiere de Oakeshott, desigur tot în limitele 2D). Din păcate, Mises nu înțelege nici el că, pe termen lung, gentlemenii și raționalitatea lor nu pot fi decât 3D (cum înțelegea încă Austen; altfel sunt corupți de patimi, cu sau fără inchiziție, în ciuda mefistofelicilor entuziaști ai „fecundității răului", ca Machiavelli, Mandeville, Kant, Smith, Keynes, Leo Strauss etc.). Și asta presupune constrângeri specific tradiționale, formale sau informale. Adică omul, educația, peisajul, societatea, statul, economia, libertatea, trebuie înțelese la scara modelelor filocalice – și nu doar pe termen scurt și pe suprafață. Altfel, mă tem că scara reducționismului geometric în teorie și a pofitului sociopatic în practică devine criteriul final.[4]

C

DIN SF. MARCU ASCETUL

(FILOCALIA VOL. I, TRAD. PR. DUMITRU STĂNILOAE)

Cel ce a lăsat fapta și se reazămă pe cunoștința simplă ține, în loc de sabie cu două tăișuri, băț de trestie, care în vreme de războiu, cum zice Scriptura (Is. 36, 6), găurește mâna și strecoară în ea otrava firii înainte de cea a vrăjmașilor.

Pricina a tot păcatul este slava deșartă și plăcerea. Cel ce nu le urăște pe acestea, nu va dezrădăcina patima.

„Rădăcina tuturor relelor s-a zis că este iubirea de argint" (Tim. 6, 10). Dar și aceasta e vădit că se susține prin acelea.

4. Pentru unele exemple și discuții suplimentare corelate, a se vedea eventual și Mihai-Vladimir Topan și Dan Cristian Comănescu „Lansare carte – *Biblia Economică a Omului Civilizat*", înregistrare din 29.09.2017, disponibilă prin amabilitatea Academiei Private, la: https://www.youtube.com/watch?v=PWMJASOWX2Y (adresă accesată în 02.06.2018). – n.tr.

Mintea devine oarbă prin aceste trei patimi: prin iubirea de argint, prin slava deșartă și prin plăcere.

Câteșitrele sunt, după Scriptură, fiicele lipitoarei (Prov. 30, 15), fiind iubite de necumpătare cu iubire de maică.

Cunoștința si credința, tovarășele firii noastre, nu sunt tocite prin nimic altceva ca prin acelea.

Mânia, furia, războaiele, uciderile și tot pomelnicul relelor, din pricina lor au prins atâta putere între oameni.

Iubirea de argint, slava deșartă si plăcerea trebuiesc urâte ca niște mame ale relelor și ca niște mame vitrege ale virtuților.

Din pricina lor ni s-a poruncit, „să nu iubim lumea și cele din lume" (1 Io. 2, 15). Iar aceasta s-a zis, nu ca să urâm fără judecată făpturile lui Dumnezeu, ci ca să tăiem prilejurile celor trei patimi.

„Nimenea, zice Apostolul, slujind în oaste, nu se încurcă cu treburile vieții" (2 Tim. 2, 4). Căci cel ce vrea să biruiască patimile, încurcându-se în acele treburi, e asemenea celui ce vrea să stingă focul cu paie.

D

DIN PATERIC

Ne-a spus nouă ava Daniil, preotul Schitului, zicând: „Când eram mai tânăr, am mers la Tebaida și m-am pogorât la un oraș să-mi vând lucrul mâinilor mele. Și, era acolo un om cu numele Evloghie, care avea meșteșugul pietrăriei și lucra toată ziua și nimic nu gusta până seara. Iar, după ce se însera, mergea prin tot orașul și, pe câți străini afla, îi ducea în casa sa și, spălându-le picioarele cu mâinile sale, îi hrănea pe ei, iar, din fărâmiturile ce rămâneau, mânca și el, iar ce mai prisosea le arunca la câini.

Deci, suindu-mă ca să-mi vând lucrul mâinilor mele în orașul acela, am înserat. Și, Evloghie, m-a luat și pe mine, cu alți străini în casa sa și, după obicei, ne-a spălat picioarele și ne-a ospătat pe noi; și aceasta, de multe ori, mi-a făcut și mie și altor frați, care erau cu mine.

Deci, eu văzându-i bunătățile lui, m-am minunat și am început a

posti câte o săptămână, rugându-mă lui Dumnezeu pentru dânsul, ca să-i dea Dumnezeu lui mai multă avere, ca să poată hrăni pe și mai mulți străini. Și, postind trei săptămâni și mai mult, am slăbit de post, încât abia mai trăiam și, iată, am văzut pe Cineva, cu sfântă cuviință, venind către mine și zicându-mi: „Ce este, părinte Daniile?" Iar eu am zis către Dânsul: „Am făgăduit lui Dumnezeu să nu gust pâine, până ce nu mă va auzi, pentru Evloghie, săpătorul de piatră, să-i dea lui bogăție, ca și pe mai mulți străini să-i odihnească." Și mi-a zis mie: „Nu este de trebuință, că bine îi este lui, precum se află acum." Iar eu am zis: „Nu, Doamne, ci să-i dai lui, ca toți să proslăvească numele Tău cel sfânt." Și mi-a răspuns mie iarăși: „Eu ți-am spus ție, că bine se află. Însă, de voiești să-i dai lui, te faci chezaș pentru sufletul lui, cum că se va mântui, dacă îi voi da lui mai multă avere?" Iar eu am zis către Dânsul: „Din mâinile mele să ceri sufletul lui."

Și acestea zicând, m-am aflat stând ca la o Sfântă Înviere și am văzut pe un tânăr, cu sfântă cuviință, șezând pe piatra cea sfântă, iar Evloghie sta de-a dreapta Lui. Apoi, a trimis la mine Tânărul acela pe unul din cei ce stăteau înaintea Lui și mi-a zis mie: „Oare, tu ești cel ce te-ai prins chezaș, pentru Evloghie?" Iar cei ce stăteau de față au zis: „Așa, Stăpâne, acesta este." Și, iarăși, mi-a zis mie: „Chezășia de la tine o voi cere." Eu am zis: „Așa, Stăpâne, de la mine, numai să-i înmulțești lui averea." Deci, am văzut îndată pe doi voinici băgând în sânul lui Evloghie aur mult și, cu cât aceia îi dădeau, cu atât sânul lui și mai încăpător se făcea. Iar, după ce m-am sculat din somn, am cunoscut că mi s-a ascultat rugăciunea și am proslăvit pe Dumnezeu.

Iar, Evloghie, ieșind după obiceiul său la lucru a lovit într-o piatră și a auzit un sunet și iarăși a lovit și a aflat o ferestruică. Deci, a lovit a treia oară și a găsit-o din nou și era plină cu aur. Și înspăimântându-se se întreba: „Ce să fac? Nu știu. De-i voi lua pe aceștia în casa mea va auzi stăpânul, și-i va lua pe ei, iar eu în ispită voi cădea. Dar, îi voi lua eu, și-i voi pune unde nu știe nimeni și, cumpărând dobitoace, voi zice că piatră car cu ele."

Deci, părăsindu-și lucrul cel bun, pe care îl făcea în toate zilele cu străinii, a intrat într-o corabie și s-a dus la Constantinopol. Iar în acea vreme împărățea Iustin, unchiul lui Justinian. Și, dând aur mult împăratului și dregătorilor lui, ei l-au pus pe el dregător al cetății. Și și-a cumpărat case mari, care se numesc „ale egipteanului", până în ziua de astăzi. Iar, după doi ani am văzut în vis pe Tânărul acela cu sfântă cuviință iarăși la Sfânta Înviere stând pe Sfânta piatră. Și, aducându-mi aminte de Evloghie, am zis în sinea mea: „Oare unde este Evloghie?" Și, după aceea am văzut pe Evloghie, izgonit de la fața Tânărului și

târât de un arap. Iar deșteptându-mă din somn, am cunoscut ce înseamnează visul și am zis întru sine-mi: „Vai mie, păcătosului, ce am făcut? Mi-am pierdut sufletul meu."

Deci, sculându-mă, m-am dus în orașul acela, unde, mai înainte, fusese Evloghie tăietor de piatră, făcându-mă a-mi vinde lucrul mâinilor mele și așteptam să vie Evloghie să mă ia, după obicei, în casa lui, însă n-a fost cine să mă ia. Atunci, sculându-mă, am rugat pe o bătrână, zicând: „Rogu-mă ție, maică, să-mi aduci mie puțină pâine ca să mănânc, că n-am mâncat astăzi." Iar ea, degrabă ducându-se mi-a adus pâine și fiertură și, șezând aproape de mine, a început a-mi grăi mie cuvinte duhovnicești și folositoare: „Nu-ți este ție de folos, zicea, că să umbli prin lume. Au nu știi că viața călugărească de liniște are trebuință?" Încă și altele multe cuvinte folositoare mi-a grăit mie. Iar eu am zis: „Dar cum mă sfătuiești să fac? Că lucrul mâinilor mele am venit să-l vând." Iar ea mi-a răspuns mie: „Măcar că și lucrul mâinilor îți vinzi, să nu zăbovești așa noaptea prin oraș." Iar eu i-am zis ei: „Cu adevărat, așa este." Și iarăși am întrebat-o pe ea: „Spune-mi maică, nu cumva este în orașul acesta vreun om temător de Dumnezeu și primitor de străini ?" Iar ea mi-a zis: „Părinte și stăpâne, am avut aici pe un tânăr tăietor de piatră, care multă milă făcea cu străinii, dar Dumnezeu văzându-i fapta lui cea bună i-a dat lui dar, că am auzit de dânsul că, acum, este senator în Constantinopol."

Deci, auzind aceasta, am zis în sine-mi: „Eu am făcut uciderea aceasta." Și, intrând într-o corabie, am mers la Constantinopol și, întrebând și găsind casa lui Evloghie, ședeam lângă poartă, vrând să-l văd pe el, când va ieși. Deci, iată, l-am văzut pe el ieșind cu multă mândrie, înconjurat de oameni mulți și am strigat: „Miluiește-mă că am să-ți grăiesc ceva în taină." Iar el n-a voit nici măcar să se uite la mine, iar slugile lui chiar să mă bată au început. Dar eu, la alt loc ieșindu-i înainte, iarăși am strigat. Iar el a poruncit ca să mă bată, încă mai mult. Și, așa am stat patru săptămâni înaintea ușilor casei lui, înviforându-mă de zăpadă și de ploaie, și tot n-am putut să vorbesc cu el. Atunci, supărându-mă, m-am aruncat înaintea chipului Domnului nostru Iisus Hristos, cu lacrimi, și mă rugam, zicând: „Doamne, iartă-mă de chezășia omului acestuia, iar, de nu, atunci și eu rămân în lume."

Acestea zicându-le, în cugetul meu, îndată am adormit și, iată, a început un sunet mare și se auzea că vine împărăteasa și înaintea ei și în preajma ei mergeau mulțime de mii de oameni. Iar eu am strigat, zicând: „Miluiește-mă Stăpână." Iar ea, stând mi-a zis mie: „Ce voiești?" Eu i-am zis ei: „Pe Evloghie, prefectul, l-am luat în chezășie și să poruncești să fiu slobozit de chezășia aceasta." Iar ea mi-a răspuns mie:

„În lucrul acesta eu nu am amestec, ci precum știi, așa să-ți împlinești chezășia ta." Și, deșteptându-mă, am zis în sinea mea: „Măcar de-mi va fi mie să mor, dar nu mă voi depărta de la porțile lui Evloghie, până nu voi vorbi cu el." Și am mers iarăși înaintea porții lui, și când voia să iasă el, iar am strigat.

Deci, alergând una din slugile lui cu un băț, atâta bătaie mi-a dat mie, încât mi-a sfărâmat tot trupul meu. Atunci, mâhnindu-mă, am zis în sinea mea: „Mă voi duce la Schit și, de va voi Dumnezeu, îl va mântui pe Evloghie, cu judecățile care le știe." Deci, ducându-mă să caut o corabie, care să meargă la Alexandria, am aflat. Și cum am intrat ca să mergem cu corabia, îndată, de mâhnire și de bătăi, am căzut ca un mort și am adormit. Și m-am văzut pe mine, în vis, că eram la Sfânta Înviere și Tânărul acela șezând pe Sfânta Piatră a cinstitului mormânt. Și căuta spre mine cu mânie, încât de frică m-am cutremurat, ca o frunză, și nu puteam să-mi deschid nici gura mea, că mi se împietrise inima din mine. Și mi-a zis mie: „Dar nu te duci ca să-ți împlinești chezășuirea ta?"

Deci, a poruncit la doi din cei ce stau de față ca legându-mă să mă spânzure, apoi m-au bătut destul și-mi ziceau mie: „Să nu începi nici un lucru mai presus de măsura ta și să nu te sfădezi cu Dumnezeu!" Și, încă fiind eu spânzurat, iată, s-a făcut un glas: „Vine Împărăteasa." Și văzând-o pe ea, am luat îndrăzneală și am zis către dânsa cu glas lin: „Miluiește-mă, Stăpâna lumii." Iar ea mi-a zis iarăși: „Ce voiești?" Și eu am zis: „Pentru chezășuirea lui Evloghie sunt spânzurat aici." Și mi-a zis mie: „Iată, eu mă voi ruga pentru tine!" Deci, am văzut-o că a mers și a început să sărute picioarele Tânărului aceluia. După aceea mi-a zis mie Tânărul: „Mai mult să nu mai faci un lucru ca acesta." Eu am zis: „Nu, Stăpâne. Că eu mă rugasem, la început pentru dânsul, ca mai mare să fie, dar am greșit, Stăpâne, iartă-mă" Apoi a poruncit ca să mă slobozească pe mine și mi-a zis: „Să mergi la chilia ta, că Eu, iarăși voi aduce pe Evloghie la cea dintâi rânduială a lui: tu nu te îngriji de aceasta."

După aceea, îndată deșteptându-mă, m-am bucurat foarte tare, izbăvindu-mă de o chezășuire ca aceasta, și am mulțumit lui Dumnezeu și Stăpânei, celei cu totul fără prihană. Deci, după trei luni, am auzit că a murit Iustin împăratul și, în locul lui, s-a făcut alt împărat. Și a început prigoană asupra stăpânitorilor și pe dregătorii cei mari i-au ucis și le-au jefuit averile. Asemenea au făcut și lui Evloghie, iar el singur a fugit din Constantinopol, și poruncise împăratul ca, oriunde s-ar afla, să-l ucidă.

Deci, Evloghie s-a întors la locul său cel dintâi și și-a schimbat hainele sale, ca și mai întâi, când era sărac. Și s-au adunat locuitorii orașu-

lui aceluia, ca să-l vadă pe el, și-i ziceau lui: „Auzisem de tine că te-ai făcut dregător mare.” Iar el răspundea: „De m-ar fi pus pe mine mare dregător nu m-ați mai fi văzut pe mine aici, ci alt egiptean este acela de care ați auzit, dar eu am fost și m-am închinat la Sfintele Locuri”. Deci, venindu-și întru sine, zicea: „Smeritule Evloghie, acum du-te, ia-ți uneltele tale, și mergi de lucrează, că aici nu este Constantinopolul, ca nu cumva și capul tău să-l pierzi.” Apoi, luându-și uneltele sale, a ieșit la piatra de mai înainte, unde aflase comoara aceea, socotind că va mai afla și alta și, lovind în piatră până la al șaselea ceas, n-a aflat nimic.

Deci, a început a-și aduce aminte de hrana și de dulceața mâncărilor pe care le avea la palate și de amăgirea mândriei lumii acesteia, și, iarăși, zicea către sine: „Scoală-te de lucrează că aici este Egiptul.” Apoi, puțin câte puțin, l-a îndreptat pe el Mântuitorul și Sfânta noastră Stăpână la cea dintâi a lui orânduială. Și, făcându-se seară, iată Evloghie a venit, chemând pe străini la găzduire. Și, văzându-l pe el, am suspinat și, lăcrimând, am zis către Dumnezeu: „Cât s-au mărit lucrurile Tale, Doamne, toate cu înțelepciune le-ai făcut. Cu adevărat, Tu, Doamne, faci săraci și îmbogățești, smerești și înalți și Judecățile Tale sunt necurmate.” Și, luându-mă și pe mine, împreună cu alți săraci, ne-a dus la casa lui și, spălându-ne picioarele, ne-a pus masă. Și, după ce am mâncat noi, luându-l de o parte, i-am zis lui: „Cum te afli, frate Evloghie ?” Iar el a zis: „Roagă-te pentru mine, ava, că sunt sărac, neavând nimic.” Iar eu am zis către el: „O, de n-ai fi avut nici acestea pe care le ai!” Iar el a zis: „Pentru ce, ava? Nu te-am smintit cândva, cu ceva?” Atunci, i-am povestit lui toate cele ce s-au petrecut. Și, plângând de ajuns, a zis: „Roagă-te, ava, ca să trimită Dumnezeu cele de trebuință, că, de acum, mă îndreptez”. Iar eu am zis: „Cu adevărat, fiule, să nu nădăjduiești să ți se încredințeze altceva de la Hristos, cât vei fi în lumea aceasta, afară de plata ostenelii tale acesteia.”

Și, urându-i cele bune, m-am întors, și a rămas Evloghie așa, săpând în piatră și primind pe străini, până la sfârșitul zilelor sale. Și, făcându-se de o sută de ani, nu s-a lăsat de această lucrare, ci îi da lui Dumnezeu putere, până când s-a împlinit călătoria vieții sale. Să ne minunăm, dar, de iubirea de oameni a lui Dumnezeu. Care, după ce l-a înălțat, pentru puțină vreme, atât de mult, apoi, iarăși l-a smerit pe el, pentru a-i fi de folos. Să ne rugăm, deci, să ne smerim și noi în frica Domnului pentru Iisus Hristos, că doar vom afla milă la înfricoșătorul lui Scaun, pentru rugăciunile Preasfintei Născătoare de Dumnezeu și pururea Fecioarei Maria și a tuturor Sfinților Lui. Amin.